STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 03210

DER MISHPET NOKHN URTEYL

Mikhail Lev

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

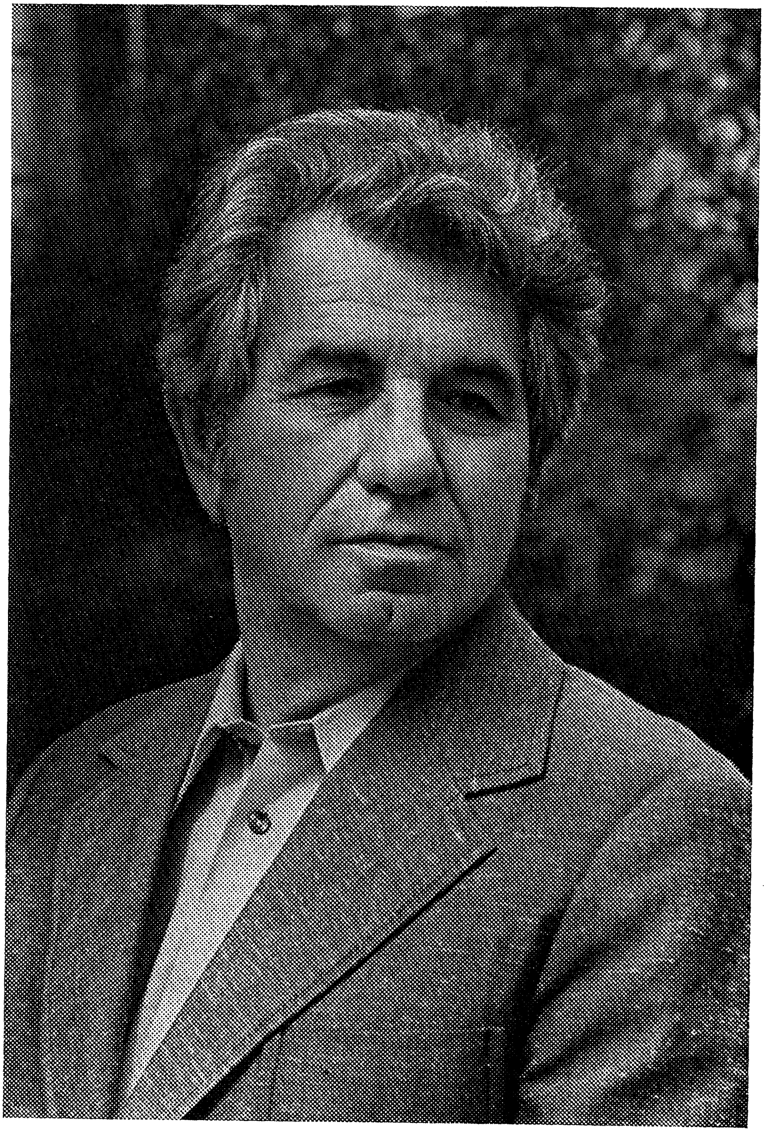

מ. לעוו

דער משפּט איז אָפּגעלייגט

ראָמאַן • דערציילונגען

מאָסקווע

פֿאַרלאַג «סאָוועטסקי פּיסאַטעל»

1980

С(Евр)2
Л 34

מישע לעוו איז באַוווּסט געוואָרן אין אונדזער ליטעראַטור מיט זײַנע ווערק וועגן פּאַרטיזאַנישן קאַמף אין די יאָרן פון דער גרויסער פאָטערלענדישער מילכאָמע. ווי יעדער עכטער שרײַבער, האָט ער געבראַכט מיט זיך נײַע לעבנס־דערפאַרונג און קינסטלערישן אייגנאַרט.

אין מ. לעווס נײַעם ראָמאַן „דער מישפּעט נאָכן אורטייל" ווערט די אַנטיפאַשיסטישע טעמע אויסגעברייטערט און פאַרטיפערט. די געשעענישן וויקלען זיך פאַנאַנדער אַרום דעם לעגענדאַרן אופשטאַנד פון די אַסירים אינעם פאַשיסטישן טויט־לאַגער סאָביבאָר און דעם אַזויגערופענעם סאָביבאָרער פּראָצעס איבער די קריגס־פאַרברעכער, וועלכער איז פאָרגעקומען אין האַגען (מײַרעוו־דײַטשלאַנד) נאָך דער מילכאָמע. גערעכטיק איז געווען דער אורטייל איבער די פאַשיסטישע הענקער, וועלכן עס האָבן אויסגעפירט די סאָביבאָרער אופשטענדלער, און גערעכטיק דאַרף זײַן דער מישפּעט איבער די מילכאָמע־פאַרברעכער הײַנט. אין דעם באַשטייט דער פּאַטאָס פונעם ראָמאַן, וואָס רופט צום דעמאַסקירן דעם נעאָנאַציזם און צום קאַמף קעגן אים.

אין דעם בוך זײַנען אויך אײַנגעשלאָסן די גרעסערע דאָקומענטאַלע דערציילונג „פּעראָ רוס" וועגן העלדישן סאָוועטישן אָפיצער פּיאָטער אָראַנסקי — דעם קאָמאַנדיר פונעם רוסישן פּאַרטיזאַנישן באַטאַליאָן אין יוגאָסלאַוויע — און איינע פון מ. לעווס ערשטע פּאַרטיזאַנישע דערציילונגען „בא דער בערעזינא".

© Издательство
«Советский писатель», 1980 г.
Произведения, отмеченные
в содержании звёздочкой,
печатались до 27 мая 1973 г.

Л $\frac{70303-256}{083(02)-80}$ 274—80 4702200000

דער מישפּעט זאָגן אורטייל

ראָמאן

דעם אָנפירער פונעם לעגענדארן אופשטאנד
אין דעם פאשיסטישן טויט־לאגער סאָביבאָר
אלעקסאנדער פעטשערסקין
און זײַנע מיטקעמפער —
געווידמעט.

צוויי בריוו

אַנשטאָט אַן אַרײַנפיר

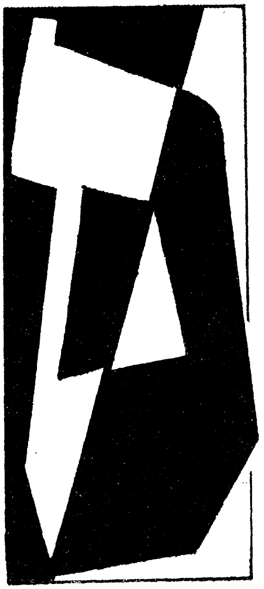

אָף אַפּרעל 1978 האָט אַלעקסאַנדער פּע־טשערסקי קימאַט נאָכאַנאַנד באַקומען צוויי בריוו פֿונעם געוועזענעם סאָביבאָרער קאַ־צעטניק בערעק, אָדער ווי מע רופֿט אים איצט בערנאַרד, שלעזינגער, וועלכער וווינט די לעצטע יאָרן אין אַמסטערדאַם און פּראַקטיקירט דאָרט פּריוואַט אַלס דאָק־טער־טעראַפּעווט.

„צו מײַן טײַערן פֿרײַנט אַלעקסאַנדער! ווידער האָב איך דיר אַ לאַנגע צײַט ניט געשריבן", — האָט בערעק, ווי געוויינלעך, אָנגעהויבן זײַן ערשטן בריוו.

דאָ דאַרף באַמערקט ווערן, אַז ניט גע־קוקט דערויף, וואָס בערעק איז אָף גאַנצע צוואַנציק יאָר ייִנגער פֿון פּעטשערסקין און איז אַלט געווען סאַכאַקל פֿערצן דאָס פֿופֿ־צנטע, ווען סאַשקאָ (אַזוי האָט מען פּע־טשערסקין גערופֿן אין לאַגער) האָט געגעבן דעם סיגנאַל אופֿצוהייבן דעם אופֿשטאַנד אין סאָביבאָר, ווענדט ער זיך צו פּעטשערסקין אָף „דו" ניט צופֿעליק. אַזוי ווענדן זיך איינער צום אַנדערן אַלע לעבנגעבליבענע סאָביבאָרער אופֿשטענדלער.

„דו שטעלסט זיך גאָר ניט פֿאָר, סאַשקאָ, — האָט בערעק ווײַטער גע־שריבן, — וועגן וויפֿל זאַכן איך וואָלט דיר באַדאַרפֿט דערציילן, וועגן וויפֿל זיך אַן אייצע האַלטן מיט דיר. אָבער אָנשרײַבן וועל איך דיר וועגן סאַמע וויכטיקן: דאַכט זיך, אַז מיר זײַנען אַרויף אָף די שפּורן פֿון וואַג־נערן. איך גלייב, אַז איצט וועט די „כײַע פֿון סאָביבאָר" זיך ניט אַרויס־גליטשן פֿון אונדזערע הענט. ווי איך געדענק, האָב איך נאָך אין 1970, ווען איך בין געווען אין דיסעלדאָרף אָף פּראָנץ שטאַנגלס פּראָצעס, דיר

פון דאָרט געשריבן, אז אלעמאָל, ווען כ׳פלעג דערזען אין געריכט־זאַל דעם הענקערס פרוי — טערעזא שטאַנגל, האָב איך געהאַט דאָס געפיל, אז ערגעץ האָב איך זי שוין אַמאָל געזען. נאָר ווען און וווּ, — דאָס האָב איך זיך ניט געקאָנט דערמאָנען. מיר האָט זיך אויסגעוויזן, אז דאָס איז געווען ערגעץ אין דער פריִער קינדהייט. ווי האָט עס אָבער געקאָנט זײַן? ווען איך האָב אין מײַן פּוילישן שטעטעלע געשטעלט די ערשטע טריט, איז זי אין איר „עסטערר‎ײַך״ שוין געווען א „הייראַטספּייִקע מעדכען״. אין סאָביבאָר ווידער האָב איך זי אויך ניט געקאָנט זען, ווײַל ווען איך האָב אהין אָנגעטראָפן, איז שוין שטאַנגל געווען ניט דער קאָמענדאַנט פון סאָ־ביבאָר, נאָר פון טרעבלינקע. און דאָך בין איך געווען איבערצײַגט, אז מײַן געפיל נאַרט מיך ניט אָפּ, און כ׳האָב דערציילט וועגן דעם וואַנדעלן. דיר זאָגט עפּעס דער נאָמען? מיט אגיע וואַנדעלן האָב איך זיך באַקאַנט שוין אָפּן פּראָצעס. ער האָט מיר באַוויזן זײַנע אַן אַרבעט וועגן אופשטײַג פון נעאָנאַציזם אין מײַרעוו־דײַטשלאַנד. צווישן אַנדערן האָט ער דאָרט דערמאָנט אויך דעם סאָביבאָרער פּראָצעס אין האַגען. פאַרשטייסטו שוין, אז כ׳האָב גלײַכגילטיק צום אוטאָר ניט געקאָנט בלײַבן. אגיע האָט, כוץ אַלעמען, געהאַט זײַנע אייגענע כעזשבוינעס מיטן אָבערשטורמפיורער. ווען שטאַנגל האָט לויט הימלערס אופטראָג „געריי‎ניקט״ האָלאַנד, האָט ער אגיעס פאָטער, א דאָרפישן פּריסטער, דעפּאָרטירט קיין דאַכאַו, און מער האָט אים שוין דער זון ניט געזען.

אגיע האָט, נאַטירלעך, מיר מיט גאָרנישט ניט געקאָנט העלפן. ער האָט געזאָגט דאָס, וואָס מע זאָגט געוויינלעך אין אַזעלכע פאַלן:

— אויב איר האָט זי ווירקלעך געהאַט אַמאָל געזען, וועט איר פריִער אָדער שפּעטער זיך דערמאָנען ווען און וווּ, — און צוגעגעבן: — מיך אינ־טערעסירט פראַו שטאַנגל צוליב אַנדערע מאָטיוון.

צוליב וואָסערע מאָטיוון, האָט ער ניט געפונען פאַר נייטיק מיר צו זאָגן, און איך האָב ניט געפרעגט. מיר האָט זיך דאַן אַפילע כאַלעמען ניט געקאָנט, אז דער שליסל פונעם הויז, ווו עס באַהאַלט זיך אויס איצט, אָדער וועט אין עטלעכע יאָר אַרום זיך אויסבאַהאַלטן איינער פון די סאַמע גרויזאַמע סאָביבאָרער מערדער, וואַגנער, געפינט זיך אין טערעזא שטאַנגלס הענט. בוכשטעבלעך.

פונעם פּראָצעס האָבן מיר זיך מיט אגיע וואַנדעלן אומגעקערט קיין אַמסטערדאַם צוזאַמען און אונדזער באַקאַנטשאַפט שוין ניט איבערגעריסן. ער איז געוואָרן מײַן פּאַציענט, ווײַל, צום באַדויערן, לײַדט ער פון א האַרץ־פעלער. אָבער טראָץ געוויסע פאַרשטעלונגען וועגן האַרץ־קראַנקע, איז ער זייער א באַוועגלעכער מענטש. פאָרט א סאַך אַרום. מיר דאַכט, ער האָט ניט דורכגעלאָזט קיין איין גרויסן פּראָצעס פון די נאַציסטן. אין אַמ־סטערדאַם פאַרמאָגט וואַנדעל א גרויסע בוכהאַנדלונג. דאָס שטערט אים ניט, גיכער פאַרקערט, עס העלפט אים פון צײַט צו צײַט אַרויסטרעטן אין דער פּרעסע מיט וויכטיקע מאַטעריאַלן קעגן די נעאָנאַציסטן. בא וואַנ־דעלן קאָן מען געפינען אינפאָרמאַציע וועגן הונדערטער קריגספאַרברע־כער, סײַ פאַרמישפּעטע, סײַ אַזעלכע, וועמען ס׳איז דערווײַל געלונגען אויסצומײַדן די שטראָף.

נאָכן געריכט האָט די פאַמיליע שטאַנגל מיך אופגעהערט צו אינטערע־סירן. ערשט וואַנדעל האָט מיר אין איר דערמאָנט.

פאַראַכטאָגן איז עס געווען. וואַנדעל האָט אָנגעקלונגען, אַז ער וויל מיך דרינגענדיק זען. אין אַ מינוט צוואַנציק אַרום איז ער שוין געזעסן בא מיר און אָן שום האקדאָמעס צוגעטראָטן גלייך צום איניען.

— בערנאַרד, — האָט ער געזאָגט, — מיר דאַכט, איך ווייס, ווו איר האָט געזען טערעזאַ שטאַנגל.

וויזיט אויס, אַלעקסאַנדער, ס׳עקזיסטירט, פונדעסטוועגן, צווישן מענטשן עפּעס אַ סוידעספּולער איבערוף פון געדאַנקען. גלייב יאָ, גלייב ניט, ווי נאָר ער האָט עס געזאָגט, האָב איך זיך מיטאַמאָל דערמאָנט דאָס, וואָס כ׳האָב מיט אַכט יאָר צוריק זיך בעשום־אויפן ניט געקאָנט דערמאָנען.

— איר האָט זי געזען, — האָט וואַנדעל פאַרגעזעצט, — אין סאַביבאָר.

— ניט זי, — האָב איך אים פאַריכט, — נאָר אירע אַ פאָטאָגראַפיע און אַ בילד.

— יאָ, יאָ! אַ בילד, — האָט וואַנדעל זיך דערפרייט, — דערציילט, דער־ציילט...

— אָבער מיך וווּנדערט...

— אייך וווּנדערט, וואָס איך ווייס וועגן דעם בילד? איך וועל עס שוין דערקלערן. מיינער אַ פריינט, וואָס האַלט אַ ביכער־קראָם אין סאַן־פּאולו, האָט געזען בא טערעזאַ שטאַנגל אין שטוב אירס אַ בילד, און זי האָט פאַר אים זיך באַרימט, אַז דאָס האָט זי געמאָלט דער באַוווסטער האָלענדישער קינסטלער מאַקס וואַן דאַם. פונדאַנען האָב איך געמאַכט דעם אויספיר, ווו איר האָט געקאָנט זען שטאַנגלס פרוי. איר פאַרשטייט, וועגן וואָס עס האַנדלט זיך...

אוואַדע, סאַשקאָ, האָב איך פאַרשטאַנען, וועגן וואָס וואַנדעל רעדט. פאַרשטאַנען, צוליב וועלכע מאָטיוון ער האָט נאָך אין דיסעלדאָרף זיך פאַראינטערעסירט מיט טערעזאַ שטאַנגל, און כ׳האָב אים גענוי דערציילט דאָס, וואָס דו, אייגנטלעך, ווייסט שוין פון לאַנג, וויאַזוי כ׳בין די לעצטע צוועלף טעג פון וואַן דאַמס לעבן געווען מיט אים צוזאַמען און וויאַזוי איין מאָל איז צו אים געקומען וואַגנער מיט אַ פאָטאָ פון אַ פרוי.

— וואַגנער, — האָט וואַנדעל זיך אָנגעצונדן, — איך קוק די גאַנצע צייט אַרויס, איר זאָלט דערמאָנען אָט דעם נאָמען.

האקלאל...

אַנטשולדיק, סאַשקאָ, איך מוז איבעררייסן דעם בריוו. היינט איז זונטיק, און כ׳האָב געמיינט, מע וועט מיך לאָזן צורו. אַ דאָקטער אָבער איז קיינ־מאָל ניט בא זיך אין די הענט. כ׳ווייס ניט, צי וועל איך קאָנען היינט אָדער מאָרגן זיך צוזעצן צום שרייבטיש, וועט דיר פייגעלע דערווייל אָפּ־שיקן דאָס אָנגעשריבענע. זי לאָזט דיך האַרציק גריסן.

איך פאַרבלייב אויף אייביק דיין פריינט
בערעק

16.4.78״

אַט אזוי ווי אומיסטן צוליב אָנציִען די שפּאַנונג, זיך אָפּגעשטעלט אין סאמע מיטן. ער וואָלט באַדאַרפט זײַן אַ שרײַבער, ניט קיין דאָקטער, — האָט פּעטשערסקי מיט אַ טראָפּן פאַרדראָס אַ טראַכט געטאָן וועגן בערעקן. אָבער טאַקע נאָר מיט אַ טראָפּן. ער איז געווען דאַנקבאַר, וואָס בערעק האָט ניט פאַרהאַלטן דעם בריוו, ווײַל דאָס וויכטיקסטע איז געזאָגט געוואָרן. זיי — עמעצער אין בראַזיליע, אָדער וואַנדעל, אָדער בערעק, ריכטיקער, אַלע צוזאַמען זײַנען אַרויף אויף די שפּורן פון וואַגנערן. אַ ווערטעלע אויסצורײדן, פינף און דרײַסיק יאָר זוכט מען וואַגנערן! ער איז אַנטרונען געוואָרן. ער, און שטאַנגל, און באַוער, און באָלענדער, און פרענצעל, און וואָלף, און... ווי נאָר די מילכאָמע האָט זיך געענדיקט, זײַנען אַלע אַנטרונען געוואָרן. פאַרקראָכן אין די מײַזן־לעכער, ווי גלײַך זיי זײַנען גאָר אויף דער וועלט ניט געווען, און קיין סאָביבאָר איז ניט געווען, און ניט זיי האָבן פאַרגאַזט אין די גאַז־קאַמערן אַ האַלבן מיליאָן מענטשן.

דעם ערשטן האָט מען אין 1949 געפונען דעם אָבערגאַזמײַסטער פון סאָביבאָר באַוערן. פופצן יאָר האָט געדויערט, ביז מע האָט געפונען באָלענדערן — דעם שעף פון דער „הימל־שטראַסע״, וועלכע האָט געפירט צו די גאַז־קאַמערן.

שטאַנגלען איז אויסגעקומען צו זוכן צוויי און צוואַנציק יאָר. פון אַלע סאָביבאָרער ראָצכים איז ער געווען דער שרעקלעכסטער. אײנעם צעטל פון די נאַציסטישע הויפּט־פאַרברעכער, וועמען עס איז געלונגען אויסצומײַדן אַ שטראָף, איז זײַן נאָמען געשטאַנען דער דריטער. באָרמאַן — היטלערס פּאַרטרעטער אין דער נאַציסטישער פּאַרטיי — דער ערשטער. מענגעלע — דער דאָקטער, וואָס האָט געמאַכט מערדערישע עקספּערימענטן איבער מענטשן, — דער צווייטער. און דער דריטער — פראַנץ פּאַול שטאַנגל.

אַ געבוירענער אין עסטרײַך, קומט ער אָן אומלעגאַל נאָך ביזן אַנשלוס אין עסעס און אין געסטאַפּאָ. דערנאָך נעמט ער אַ טיכטיקן אָנטייל אין דער אַקציע אײַטאַנאַזיע. אײַטאַנאַזיע — „גרינגער״ טויט. צוערשט זײַנען צום „גרינגן״ טויט געווען פאַרורטײלט די פּסיכיש־קראַנקע פונעם רײַך, שפּעטער די „ניטפּאָליטישע״ אין די קאָנצענטראַציאָנס־לאַגערן. אינדערעמעסן איז עס געווען אַ שול אויף צו באַהערשן די פּראָפעסיע פון מאַסן־מאָרד.

דעם 20 יאַנוואַר 1942 האָט היטלער אויף דער קאָנפערענץ אין וואַנזעע באַשטעטיקט די דירעקטיוו וועגן דער „ענדלײזונג פון דער יידן־פראַגע״. שטאַנגל ווערט אײנער פון די אָנפירער פון אָט דער שטרענג פאַרמאַסקירטער אָפּעראַציע — „ריינהאַרד־אָפּעראַציע״, ווי זי איז אָנגערופן געוואָרן לויט דעם נאָמען פונעם הויפּט־פּאַרטרעגער אין וואַנזעע רײנהאַרד היידריך.

צום סאָף פון דער מילכאָמע איז שטאַנגל דאַפקע יאָ אַרײַנגעפאַלן אין טורמע. נאָר מע האָט אים געלאָזט אַנטלויפן, און ער האָט שוין דערנאָך געוווסט, ווי זיך אויסצובאַהאַלטן. פּראָסט — נאָר אויף צו שטוינען. אונטער

זײַן אײגענער פאמיליע, בלויז עטוואָס געענדערט דעם נאָמען — אַנשטאָט פאול — פאַלדי, קינדערש פארצויגן — האָט ער קנאפע צוואנציק יאָר גע־ארבעט אין סאן־פאולו אינעם פיליאל פון דער מײַרעוו־דײַטשישער פירמע „פאָלקסוואגען" און באקומען יעדן כוידעש 1200 אמעריקאנער דאָלער. ער וואָלט עפשער אָפּגעארבעט נאָך צוואנציק יאָר, ווען אים זאָל פאר 7 טויזנט דאָלער ניט געווען פארקויפן א געוועזענער געסטאפּאָוועץ. אָט אזוי.

וואגנער, שטאנגלס פארטרעטער אין סאָביבאָר און אין טרעבלינקע, איז ווי אין וואסער ארײַן. ער האָט זיך ארויסגעוויזן פיפיקער, ווי זײַן שעף. נאָר קוים האָט בערעק דערמאָנט זײַן נאָמען, הייסט עס, אז דער שפור איז א זיכערער. בלײַבט איבער וואַרטן אף בערעקס בריוו.

וואַרטן איז אויסגעקומען ניט לאנג. אפן אנדערן טאָג איז קיין ראָסטאָוו־אפן־דאָן אָנגעקומען בערעקס צווייטער בריוו. ער איז געווען קורץ, ווי א טעלעגראַם.

„ליבער אלעקסאנדער!

אויב ס'וועט זײַן די מינדסטע מעגלעכקײַט, וועל איך אָנשרײַבן פון בראַזיליע. מאָרגן פליִען מיר ארויס אהין.

דײַן בערעק

18.4.1978"

פון בראַזיליע האָט בערעק ניט אָנגעשריבן. די ערשטע ידיעס פון דאָרטן, וועלכע האָבן צוגעצויגן פּעטשערסקיס אינטערעס, ווי אלץ, וואָס איז פארבונדן מיט סאָביבאָר, האָט געבראַכט די פּרעסע.

„איזוועסטיא", 1 יון 1978

ארעסטירט א פאשיסטישער הענקער

די צײַטונגען טיילן מיט, אז אין בראַזיליע האָט מען ארעס־טירט דעם געוועזענעם עסעס־אָבערשאַרפירער ג. פּ. וואג־נער. אין די יאָרן פון דער צווייטער וועלט־מילכאָמע איז ער געווען פארטרעטער פון קאָמענדאנט אין צוויי טויט־לאַגערן טרעבלינקע און סאָביבאָר, וועלכע די נאציסטן האָבן גע־שאפן אף דער טעריטאָריע פון אָקופּירטן פּוילן.

באָן. (טאסס)

„איזוועסטיא", 3 יון 1978

דער הענקער דארף באקומען זײַן שטראָף

דער נאציסטישער פארברעכער גוסטאוו וואגנער, וועמען די בראַזיליער פּאָליציי האָט ארעסטירט אין סאן־פּאולו, האָט בייס ער איז געשטעלט געוואָרן אויג אף אויג מיט איינעם

פון די געווען קאצעטניקעס, אנערקענט, אז ער איז גע־ווען דער פארטרעטער פונעם שעף אין די קאָנצלאַגערן טרעבלינקע און סאָביבאָר...

...די לענדער פון דאָרעם־אַמעריקע דינען נאָך אַלץ פאַר די דײַטשישע נאַציסטן אַלס אַ זיכערע נעסט. ווי עס מערקט אָפּ די צײַטונג „עסטאַדו די סאַן־פּאולו", באַהאַלטן זיך אויס אויף דעם קאָנטינענט בא 5 טויזנט געוועזענע עסעס־לײַט און וואַכמענער פון די קאָנצלאַגערן. ס'איז גענוג דערמאָנען, אַז וואַגנערס געוועזענער שעף, שטאַנגל, איז אַרעסטירט גע־וואָרן אין סאַן־פּאולו ערשט אין 1967 יאָר.

קאָרעספּאָנדענט פון טאַסס,
בראַזיליאַ.

ווי־אַזוי איז וואַגנער געפונען געוואָרן?
ווער איז דער קאַצעטניק, וואָס האָט אים דערקענט?
פּעטשערסקי ווייסט: בערעק ווערט, מיסטאַמע, ווי קעסיידער, בלײַבן אין שאָטן, און צום מישפּעט איז, מיסטאַמע, ווי קעסיידער, נאָך ווײַט.
ווידער אַ מישפּעט נאָכן אורטייל?..

ערשטער טייל

קאפיטל איינס

בערעק און רינע

דער מאַמעס גלעט

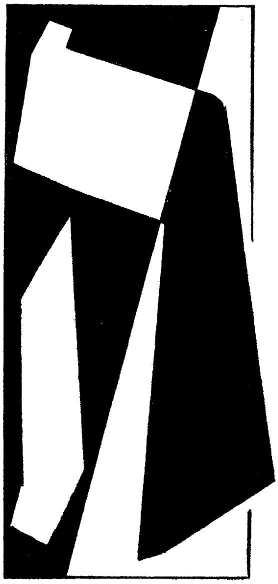

יים!.. ווו איז בערעק שלעזינגער ניט אויסגעוועזן פאר די העכער זעקס און דרײַסיק יאָר, זינט ער האָט זײַן טאַטנס שטוב פארלאָזט, נאָר קיין צווייטע היים איז פאר אים אף אָט דער ערד ניטאָ. זי איז אף שטענדיק פארבליבן דאָרטן, ווו זײַן קינדער־וויגל איז געשטאַנען, אין יענעם פוילישן שטעטעלע, וואָס איז לאַנג שוין אף דער וועלט נישטאָ. דאָרטן פלעגט די מאַמע פאַראָשטשינען ברויט אין דער באַק־דייזשע, אויסקאַטשען א בלעטל לאָקשן, באַקן קנישעס פון קעז, הרעטשענע פּידפּאַלקעס, פּרעגלען אין הויף אף א טריניזשקע אײַנגעמאַכטס. דאָרטן, אינעם אַלקערל אפן פאַרזשאַווערטן אײַזערנעם בעטל, וואָס האָט געסקריפּעט און איז אַרומגעפאָרן, פלעגט ער זיך אײַנוּרען אין דער אַלטער צעריסענער קאָלדרע און שלאָפן בעסער פונעם קייסער.

פאַרבײַ די שטיבלעך, וואָס זײַנען געשטאַנען האַרט איינס לעבן צווייטן, דורכן מאַרק, וואָס איז געווען פול מיט שטעלכלעך און טישלעך, האָט ער ליב געהאַט, קײַקלענדיק דאָס רייפל, לויפן צום טײַך, ווו מיידלעך פּראַטשען גרעט. מיט אַזוינע שנעקעס, ווי ער אַליין, פון א יאָר צען־עלף, איז געווען א מעכײַע צו שפּילן אין צורקע־פּאַלקע, אין באַהעלטערלעך. קיין שענערס פון זייפנבלאָזן און אַרומ־

לויפנדיקע זון־העזעלעך פון דעם אָנגעשטעלטן שפּיגעלע האָט ער, דאַכט זיך, דאָרטן ניט געזען, און דאָך איז עס געווען אַ שיינע, אַ גוטע, אַ נאָכעסדיקע וועלט.

די מילכאָמע האָט מיטאמאָל אַלץ צעשטערט. צו דער סאָוועטישער גרענעץ איז געווען שוין גאָר ניט אַזוי ווײַט, נאָר בערעקס טאַטע, נאָכעם דער פאַרבער, האָט ניט באַוויזן מיט זײַן מישפּאָכע צו אַנטלויפן פונעם דײַטש, און עפּשער האָט אים דער דײַטש גאָר ניט אַזוי שרעקלעך אויסגעזען, פּאָרט אַ קולטור־נאַציע... אַ פעטער בערעקס, וועמען ס'איז געלונגען אַרויסכאַפּן זיך פונעם שטעטל, האָט זיך אים דאָ ניט לאַנג געקלאָגט אין אַ בריוו, אַז אָפן אוראַל איז אויך געווען גענוג ביטער. נו, און וועמען איז געווען זיס? דער פעטער, ווי טויזנטער אַנדערע פּלייטים, האָט זיך געראַטעוועט פונעם מאַלכאַמאָוועס. און בערעקס טאַטע־מאַמע? דאָס גאַנצע שטעטל?

דער כאַלעף האָט זיך אַראָפּגעלאָזט ניט מיטאמאָל. צוערשט האָט מען נאָך געהאָפט, אַז מ'וועט בלײַבן גאַנץ מיטן לעבן. כאָטש פון דער ערשטער מינוט האָבן זיך אַ שאָט געטאָן באַפעלן, איין גזיירע ערגער פון דער אַנדערער.

אַ באַפעל וועגן פאַרפליכטן אַלע ייִדן פונעם 1 דעקאַבער 1939 שטענדיק טראָגן אָף דער לינקער זײַט פון דער ברוסט און אינמיטן דער פּלייצע אַ געלן זעקסקאַנטיקן שטערן, ניט קלענער פון צען סאַנטימעטער; אַ באַפעל וועגן פאַרווערן ייִדן בײַטן זייער וווין־אָרט; גיין איבער די טראָטואַרן; באַנוצן זיך מיט וועלכן־ניט־איז טראַנספּאָרט, דערונטער מיט שליטנס און וואָגנס; באַזוכן איליוזיאָנען, ביבליאָטעקן, הייל־אַנשטאַלטן; באַזוכן יעטווידע שול; קוילען רינדער און אויפעס לויטן ייִדישן רעליגיעזן געזעץ; זײַן דאָקטוירים, דאַנטיסטן, פאַרמאַצעווטן, וועטערינאַרן, אַדוואָקאַטן, נאָטאַריוסן, אַגענטן, פאַרמיטלער. אַ באַפעל וועגן שאַפן אַ ייִדנראַט; אַ באַפעל וועגן שיקן יעדן טאָג ייִדן אין עלטער פון צוועלף ביז זעכציק יאָר אָף אַרבעט אין שטיין־קאַריער...

די באַפעלן האָבן געדראָעט מיט שטראָף, מיט שטרענגער שטראָף. וואָס ווײַטער, אַלץ מער האָט פון זיי געווייעט מיט טויט. נאָר דער טויט האָט שוין סײַווי געלויערט אָף יעדן איינעם, אומאָפּהענגיק דערפון, צי האָט מען יאָ, צי ניט איווער געווען אָפן באַפעל.

בערעקס עלטערער ברודער, מאָטל, איז שוין געווען אַ פאַרדינער, געאַרבעט בא אַ זייגערמאַכער און אַלע כוידעש אַרײַנגעטראָגן, ווי די מאַמע פלעגט זאָגן, „אַ לעבעדיקע זלאָטע" אין שטוב. אַ קאַלע האָט ער געהאַט אַ שיינע און אַ גוטע, ווי ער וואָלט זי פון אַ קישעף־מײַסעלע אַרויסגעגאַנוועט. איז אָבער ליבע און מילכאָמע קיין פּאָר ניט. שפּאַצירן צום וואַלד האָט מאָטלען און זײַן קאַלע זיך פאַרוואָלט שאַבעס באַטאָג. קיין דײַטשן זײַנען נאָך דעמלט אין שטעטל ניט אײַנגעשטאַנען. פון דער העלער הויט האָט אָנגעטראָגן אַ פּאַטרול אָף מאָטאָציקלען. זיבן טעג איז מען דערנאָך אין צוויי שכיינעסדיקע שטיבער געזעסן שיווע.

אַזוי איז געשען, אַז די ערשטע מערדערישע „אַקציע" האָט פריִער פאַר אַלעמען אין שטעטל געטראָפן אין דעם שטילן נאָכעם דעם פאַרבער,

וואָס האָט געפּאַרבט טירן און פענצטער, דילן און דעכער און געהאָפט, אַז מיטן לעבן וועט מען גאַנץ בלײַבן.

נאָכדעם זײַנען די „אַקציעס" געוואָרן אַלץ אָפטער. און יעדעס מאָל זײַנען אַלץ מער הארוגים געבליבן אין די הײַזער און אויף די גאַסן. און ווען ס'האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז אויב ניט הײַנט, איז מאָרגן וועט מען אַלע ייִדן פון די אַרומיקע שטעטלעך פאַרטרײַבן אין אַ געטאָ אין איינער פון די גרעסערע שטעט בײַ דער אײַזנבאַן — אין לובלין צי אין כעלם, — האָט שוין אין שטעטל קיינער, און אויך בערעקס טאַטע, פונקט ווי אַלע, ניט געצווייפלט, אַז ס'גייט אין לעבן און טויט. און גאָט ווייסט, צי מע קאָן זיך נאָך ראַטעווען.

יענעם פאַרנאַכט, ווען דער טאַטע איז געקומען מיט דער ידיעה וועגן דער געטאָ, האָט ער אויסגעזען, ווי מע וואָלט נאַרוואָס אויף אים אַ כליופּע געטאָן אַן עמער וואַסער. ער האָט זיך אַרײַנגעשאַרט מיט אַ זײַט דורך דער טיר, אין זײַנע אויגן האָט געצאַפּלט אַ געשריי, נאָר ער האָט קוים אַרויסגעשטאַמלט:

— אוי, פּעסיע, אַ בראָך צו אונדז. מיר שטייען פאַר אַ גרויסער סאַ־קאָנע.

פאַר וואָס פאַר אַ סאַקאָנע מ'איז ניט געשטאַנען, האָט די מאַמע שטענ־דיק אַרויסגעקוקט אויף נאָך אַ גרעסערער. זי האָט פאַרבראָכן די הענט און גענומען אויספרעגן, וואָס איז געשען, נאָר באַם טאַטן זײַנען ניט געגאַנ־גען קיין רייד פונעם מויל. ער האָט פאַרקוועטשט די ברייט צעקודלטע באָרד אין די הענט, דער אַראָפּגעלאָזטער קאָפּ האָט זיך געשאָקלט, ווי אַן אומרו פון אַ זייגער.

— וואָס שווײַגסטו? — איז די מאַמע צו אים צוגעשטאַנען. און ווען ער האָט איר אָנגעזאָגט די ביטערע בסורע, האָט זי גראָד דאָס מאָל, ווען מע האָט געקענט דערוואַרטן אַ געשריי, וואָס לעכערט דעם מויעך, שטיל, קוים צו הערן, געזאָגט:

— ווי איז מיר, אַבי דו האָסט געמיינט, מ'עט אונדז לאָזן לעבן. ס'איז געקומען אונדזער סאָף, נאָכעם, ווי איז מיר. בערעקן לאָמיר כאָטש פּרווון ראַטעווען. אין דאָרף, אין וואַלד, לאָמיר... — און זיך צעוויינט.

באַנאַכט האָט בערעק דערפילט אויף זײַן באַק דער מאַמעס גלעט. מיס־טאַמע וואָלט ער נאָך לאַנג ניט געעפנט די אויגן. זאָל זי. נאָר מיטאַמאָל האָט ער זיך אין אַלץ דערמאָנט. די מאַמע האָט אים שטיל געוועקט:

— שטיי אויף, זונעניו, שוין צײַט! מיר זאָל זײַן פאַר דיר... — נאָך אַ גלעט, דאָס מאָל איבערן שטערן. — שטיי אויף און גיי, מיר זאָל זײַן פאַר דיר, גיי...

דער טאַטע, דער זיידע, די באָבע זײַנען געשטאַנען בײַ אַ זײַט, פאַררו־מערט געשוויגן, נאָר צוגעשאָקלט מיט די קעפּ: „יאָ, יאָ, גיי!". די צוויי שוועסטערלעך, ייִנגערע פון בערעקן, זײַנען געלעגן אַרומגענומען אויף דער קאַנאַפּע. צי זײַנען זיי געשלאָפן צי נײן, דאָס וועט שוין בערעקן קיינער ניט דערציילן.

„גיי!" האָט בערעק אַזוי ווי זיך אַליין באַפוילן און גענומען זיך אָנטאָן.

שוין בײַ דער טיר האָט ער ווידער דערהערט דער מאַמעס „מיר פאַר דיר", און דער טאַטע האָט עפּעס ווי אַ מורמל געטאָן:

— גיי, און זאָל זײַן מיט האַצלאָכע...

צום ערשטן מאָל פאַר זײַן לעבן איז בערעק אַזוי טיף אין דער נאַכט אַרויס פון שטעטל. די לעוואָנע — אַ גרויסער קאָפּ מיט אַ קרום מויל — האָט אויך ערגעץ געשפּאַנט צווישן די וואָלקנס. האָט ער זיך געלאָזט גיין מיט איר. דערווײַל האָט זי אים געפירט מיטן באַקאַנטן וועג צום טײַך, וואָס האָט זיך אַזוי אָנגעטרונקען פאַרן זומער מיט רעגנס, אַז עס איז אים ענג געוואָרן אין זײַן געלעגער, און ער האָט פאַרפלייצט די ברעגן. בערעק האָט געקוקט, ווי די לעוואָנע באָדט זיך אינעם שטילן וואַסער, וואָס ער פלעגט אַזוי ליב האָבן צו בויטען מיט אַ שטעקן אַהין און אַהער, און מיטאַמאָל, ווען זי האָט אַ קערעווע געטאָן צו די וואַסער־גראָז, האָט ער אַ טראַכט געטאָן, אַז די לעוואָנע איז פּונקט ווי זײַן טאַטעס אײנגאַנצן גרוי. ווער ווייסט, עפּשער אויך פאַר דער צײַט גרוי געוואָרן. ווער ווייסט, מיסטאָמע האָט היטלער אויך עפּעס קעגן איר. געוויס אַזוי. אָט באַלײַכט זי דאָך אים, דעם קליינעם נאָווענאַדניק מיט די צוויי איבערגעוואָרפענע איבערן אַקסל קלומעקלעך, דעם וועג, איז ווי וואָגט זי?

ערגעץ נאָענט האָט אָפּגעהילכט אַ שאָס. אַ שטיק פײַער טוט אָף אַ רעגע זיך אַ שפּיגל אין וואַסער, יאָגט אין הימל אַרײַן, גלײַך צו דער לעוואָנע. נאָר זע נאָר זע: ער, בערעק, איז פון שרעק אומגעפאַלן אויפן זאַמד, און די לעוואָנע שווימט זיך ווײַטער צווישן די כמאַרעס, ווי זי וואָלט זיך געדרייצט מיטן ראַקעטע־פײַער, וואָס פּלאַצט און צעפאַלט זיך אויף שטיקלעך. בערעקן ווילט זיך אויסשרײַען:

„היי, דו, בלײַענער פויגל, פאַלסט? פאַל, פאַל, ווער פאַרלאָשן!"

בערעק וואָלט עפּשער נאָך לאַנג געלעגן באַם ברעג טײַך, פון וועלכן ס'ציט מיט פײַכטער וואַרעמקײַט, ווען צו אים וואָלט זיך ניט דערטראָגן אַ פליעסקענדיקער געקלאַפּ פון וועסלעס. דער טײַך קאָן זיך דערלויבן דעם פאַרגעניגן און זיך דרעמלען, ווי פריִער, און ער מוז אַוועק וואָס ווײַטער פון מענטשן, פון דער היים, פון דער געפאַר, וואָס לאָקערט אויף יעדן טריט און שריט.

ס'זאָל זײַן באַטאָג, וואָלט ער מיסטאָמע פאַר אַ שאָ צוויי זיך דערקליבן מיטן ברייטן אײַנגעטראָמבעוועטן וועג ביז צום גרויסן וואַלד, ווו דער טאַטע האָט אים געצייצט איבערצוזײַן דעם ערשטן טאָג. איז אָבער איצט באַנאַכט, מע דאַרף זײַן געהיט מיט יעדן שפּאַן, און די לעוואָנע האָט אויך פלוצעם ניט געסטײַעט. אין איר שיסט דאָך מער קיינער ניט, וואָס זשע האָט זי זיך מיטאַמאָל באַהאַלטן? צי די וואָלקנס האָבן זי פאַרכאַפּט אין געפענקעניש? פונוואַנען האָבן זיי זיך גענומען אַזויפיל? און אַלץ אַזעלכע גרויסע און שוואַרצע...

אַז בערעק מאָלט וואָלקנס, — און מאָלן לאָזט אים נאָר, וועט ער גאַנצע טעג, — לייגן זיי זיך אויס באַ אים אויפן פּאַפּיר דינע, ליכטיקע און אַזעלכע לײַכטע, אַז זאָל, דאַכט זיך, אַ בלאָז טאָן דאָס קלענסטע ווינטל, וועלן זיי זיך צעפליִען אין אַלע עקן הימל. צי האָט די מאַמע אַרײַנגעלייגט אין קלומעקל זײַנע בלײַקעס? אליין געדאַרפט אַרײַנלייגן. כאָטש ווו און ווען

ווען ער איצט מאָלן? רינעס בילד, וואָס ער האָט אָנגעמאָלט, נאָך איידער די דײַטשן זײַנען אַרײַן, געדאַרפט געווען מיטנעמען מיט זיך. זי האָט זיך באַקומען בײַ אים, ווי אַ לעבעדיקע.

רינע איז זײַן שוועסטערקינד, נאָר גראָד דאָס האָט גאָרניט צו זאָגן. ניט דערפֿאַר האָט ער זי ליב צו מאָלן. צום אַלעם ערשטן איז זי אין איין עלטער מיט אים. נאָר דאָס איז אויך ניט וויכטיק. רינע איז פֿאַר אים... ווער רינע איז פֿאַר אים, וועט ער פֿאַר זיך אַליין ניט אַרויסברענגען, און אַפֿילו די אייגענע געדאַנקען זאָגן: שאַ! אָט מאָלן זי — דאָס וואָלט ער געקאָנט אַפֿילו, ווען ער זעט זי ניט, אַפֿילו באַנאַכט, ווען דער לאָמפּ וואָלט ניט געברענט און קיין שטערן וואָלט ניט אַרײַנגעקוקט אין שויב. ער זעט זי קעסיידער. אַ דינינקע, אַ שלאַנקע. דאָס מאַטע פּאָנעם צאַרט און פֿול מיט כּיין. די לאַנגע ווײַסע לאָזן זיך אַראָפּ, ווי פֿאַרהענגלעך, איבער די אויגן. די ליפּן צונויפֿגעצויגן, ווי זי וואָלט זיך געקליבן אַ פּײַף טאָן (דאָס קאָן זי אויך). דאָס איינציקע, וואָס האָט זיך אים נאָך קיינמאָל ניט אײַנגעגעבן אָנצומאָלן, דאָס איז איר גוטסקייט. ס'איז דערפֿאַר, ווײַל איר גוטסקייט באַהאַלט זיך אויס אין די פּיצינקע גריבעלעך אויף די באַקן. זייער זעלטן, נאָר עס מאַכט זיך, די גריבעלעך ווערן פּוסט, איר גוטסקייט אַנטלויפֿט ערגעץ אין אַ זײַט. דעמלט, ווייסט ער שוין, איז בעסער אָפּטרעטן איר דעם וועג. נאָר צוליב וואָס דאַרף ער עס דערמאָנען? שולדיק איז דאָך שטענדיק ער, און ניט רינע. צום לעצטן מאָל איז עס געשען, ווען זי איז געקומען לײַען בײַ דער מאַמען אַ לעפֿעלע זאַלץ. אַלץ האָט אויף איר געזונגען און געשײַנט. דער קאָפּ אויסגעצוואָגן, די צעפּ פֿאַרפֿלאָכטן מיט ווײַסע סטענגעס. בערעק האָט געמיינט אַ צי טאָן בײַ אַ סטענגע, און שוין. גיי ווייס, אַז די סטענגע וועט זיך צעבינדן און דער לאַנגער צאָפּ וועט זיך צעפֿלעכטן. וואָס זשע איז דער כידעש, אַז בײַ רינען האָט געפֿלאַצט דאָס געדולד און די גוטסקייט איז אַנטרונען? מיילע, נאָך אין דעם זעלבן טאָג האָבן זיי זיך איבערגעבעטן. לאַנג אין קאַס קאָן רינע ניט זײַן. ווי נאָר די גריבעלעך ווערן ווידער פֿול (קלאָר, אַז קיינער, אויסער אים, זעט עס ניט), אַזוי איז אויס מיטן באַרויגעז.

צי ווייסט רינע, אַז ער גייט אַצינד איינער אַליין צום וואַלד? אוי, וואָלט זי זיך איבערגעשראָקן, ווען זי דערוויסט זיך עס. אים אַליין נעמט אָן אַ פּאַכעד, אַז ער טוט אַ קלער וועגן דעם. גוט, וואָס עס טראַכט זיך גאָר וועגן דער לעוואָנע, וועגן די כמאַרעס, דעם טײַך. צי דאָס איז אויך פֿון שרעק? קיינער הערט אים ניט אונטער, האָט ער זיך ניט וואָס צו שעמען: אַוואַדע פֿון שרעק. נו, און פֿון רינען פֿאַרוואָס טראַכט ער? אַ שיינער פֿאַרגלײַך. ס'איז פּאַשעט ניטאָ ווער ס'זאָל לאַכן... פֿאַר אויס אַ וועלט, איז רינע דאָך איינע אַזאַ...

איז ווי זשע האָט ער געקאָנט שטילערהייט אַוועק און זי ניט מיטנעמען מיט זיך? די מאַמע האָט געזאָגט, מע וועט זי ניט אָפּלאָזן מיט אים. איר טאַטע וועט זיך אָן אײַצע געבן, ער האָט ווו זי אויסצובאַהאַלטן. אָבער ווי גייט מען עס אַוועק אָן אַ „זײַ געזונט“? אין שטוב האָט ער מיט אַלעמען זיך צעקושט. ווען ער געזעגנט זיך מיט איר, וואָלט ער זי אויך אַ קוש געטאָן. אין אַזאַ פֿאַל מעג מען. ס'איז דאָך ניט ווי דעמלט, ווען זי

איז צו אים צוגעלאָפּן אין קווייטלדיקן סאַראַפאַנדל. די זון האָט געפּאַר־ליעט, און רינעס האָט ווי פון קעלט, אָדער טאַקע פון זײַן קוק, צוגעדעקט מיט גרויסע בלעטער פון סאָנישניקעס די נאַקעטע אַקסל. אײַ, ווי אים האָט זיך געוואָלט דעמלט אַראָפּנעמען די בלעטער, זי אַ כאַפּ טאָן בײַ די הענט און... נאָר וואָס איז דאָ צו ברײַען? קיין לײַטיש יינגל וואָלט קיינמאָל אַפילע ניט געטראַכט וועגן אַזעלכע זאַכן.

רינען וועט מען פאַרטרײַבן אין געטאָ, און ער וועט זיך שפּאַצירן אויף דער פרײַ. ווי געפעלט עס אײַך? שיין, ניטאָ וואָס צו זאָגן! מאָטל האָט מיט זיך פאַרשטעלט זײַן קאַלע, מענטשן האָבן געזען. און ער, מאָטלס ברודער... איז עפּשער זיך אומקערן? יאָ צי ניין?

די שרעק, וואָס לאָזט אים אויף קיין רעגע ניט אָפּ, איז פאַרן „יאָ". פאַרן „ניין", ווייסט ער, זײַנען טאַטע־מאַמע, די באָבע מיטן זיידן. אוודאי איז די מאַמע גערעכט, ווער וואָלט זי, רינען, מיט אים, דעם „גרויסן פאַר־טיידיקער", אָפּגעלאָזט... און אַז מאָטל האָט פאַרשטעלט זײַן קאַלע, זײַ־נען זיי דען ביידע ניט אומגעקומען? דער טאַטע האָט באַם געזעגענען זיך (שוין איינמאָל אַ געזעגענעניש!) אים צוגעוווינטשעוועט גליק. אויב דעם טאַטנס בראָכע וועט מעקוים ווערן, און ס'וועט אים, בערעקן, טאַקע אָפּגליקן, וועט ער אומבאַדינגט זיך אומקערן אַהיים. ער וועט זיי אַלעמען אַרויספירן מיטן זעלבן וועג פונעם שטעטל. „האָט ניט קיין מוירע, — וועט ער זיי זאָגן, — איר גייט מיט מיר. איך ווייס דעם וועג..."

וואָס זשע טרעפט ניט בײַ בערעקן אַ צאָן אָן אַ צאָן? ס'איז אוודאי דערפאַר, וואָס דערווײַל גייט ער איינער אַליין. אין אַ פינצטערער נאַכט — ווער ווייסט וווהין... אָן דעם טאַטן, אָן דער מאַמען, אָן רינען. פאַר רינען וואָלט ער זיך געשעמט, ווען די ציין נעמען בײַ אים קלאַפּן.

עס הייבט שוין אָן טאָגן. איז גיכער, גיכער אין וואַלד אַרײַן!

אַ בײַכיקן קוסט האָט ער אין דער האַלב־פינצטערניש אָנגענומען פאַר עפּעס אַ מעשונעדיקער כײַע. האָט ער זיך אַ וואָרף געטאָן אָן אַ זײַט און זיך פאַרטײַעט הינטער אַ בוים. ביזוואַנען די פּיס האָבן געשפּאַנט, איז אים מיסטאָמע געווען וואַרעם, קאָן זײַן אַפילע הייס, ער האָט וועגן דעם ניט געקלערט. איצט האָט אונטער דעם רעקל זיך פאַרקליבן אַ פײַכטע קעלט, וואָס לאָזט ניט אײַנשטיין אויף קיין אָרט, טרײַבט אַלץ טיפער אין וואַלד אַרײַן. דאָס דאַרף ער דאָך, בערעק.

דער וואַלד האָט זיך נאָך ניט צעשיידט מיטן שלאָף. קאָן זײַן, אַז אָט דער בערעזע אײנעם ווײַסן העמד, וועלכע שטייט באַנאַנד מיט אַ גאַדלעס־דיקן צעפּאַטלטן דעמב, כאָלעמט זיך איצט אַ גוטער כאָלעם. ניין, ווײַזט אויס, ניט קיין גוטער. זי ציטערט. ס'איז איר קאַלט, צי זי האָט אויך פאַר עמעצן מוירע?

אויסגעטראָטענע סטעזשקעס זײַנען איצט ניט פאַר בערעקן. ער גייט צווישן די ביימער, איבער געדיכטע גראָזן, איבער מאָכיקע הרודעס ערד. ער וועט זיך ניט אָפּשטעלן דאָרט, ווו עס זײַנען נאָך עמעצן פאַרבליבן האָלאָוועשקעס פון אַ שײַטער. ער זוכט אַ פאַרבאָרגן אָרט. ער גייט ריכ־טיק: אויף מיזרעך. אַזוי האָט אים דער טאַטע אָנגעזאָגט, זאָל ער גיין. אָט שלאָגן זיך דורך פונקט אים אַנטקעגן די ערשטע זונען־שטראַלן. מאָטל

האָט אים אמאָל געזאָגט: „ווען דו ביסט ניט אזא פּויליאַק און שטייסט אויף פרײ־פרי, וואָלסטו זיך געטראָפן מיט א וווּנדער, וואָס הייסט זון־אויפ־גאנג". אוי, מאַטל, מאָטל, פאַרוואָס זעסטו ניט, ווי פרי איך בין הײַנט אופגעשטאַנען?!

אַט האָט זיך די זון באַוויזן. דערווײַל ווארעמט זי, ווי א שטיפמאמע, נאָר אונטער אירע שטראַלן האָבן שוין אופגעלעבט די קרוינען פון די ביימער. די טראָפּנדלעך טוי אַפן גראָז און אף די בלעטער שעמערירן, כאָטש מאַך פון זיי בײַטשן קאָרעלן.

די זון הייבט זיך אוף העכער, העכער, און אלץ אין וואלד האָט זיך געענדערט, זיך איבערגעקליידט, טאַקע ווי א וווּנדער וואָלט געשען. נאָר מיט אים, מיט בערעקן, האָט דערווײַל קיין שום וווּנדער ניט געטראָפן. דערווײַל דאַרף ער אָפּזוכן א גוטע באַהעלטעניש.

אין וואלד

אף איבערזײַן דעם טאָג האָט בערעק זיך פאַרקליבן אין א געדיכט פאַרוואַקסן אָרט און זיך דאָרט אײַנגעמאָסטעט, ווי א פויגל אין א נעסט. די אויגן האָבן זיך געקלעפּט, נאָר גלײַך אנשלאָפן ווערן האָט ער מוירע געהאַט. ווער ווייסט, וואָס דאָ טוט זיך ארום אים. מע דאַרף צוּוואַרטן א ביסל, ארומקוקן זיך. ער האָט זיך גענומען צעבינדן די קלומעקלעך. וואָס האָט אים דאָרט די מאַמע מיטגעגעבן? אינעם קלענערן קלומעקל ליגט דאָס גאַרניטערל, פון וועלכן ער איז שוין היפּש אויסגעוואַקסן, ווײַל מע האָט עס אים געמאַכט נאָך פאַראַיאָרן אף פייסעך, אַן אונטערשט העמדל, א לײַבל, פאַרמערעזשעט אין די עלנבויגן, אַן אייבערשט העמדל, א לײַוונ־טענער האַנטעך, א פּאָר וואָלענע פאַרלאַטעטע זאָקן (אין זיי איז דער טאַטע געזעסן שיווע נאָך מאַטלען), א ווארעם שאַרפיקל, א לאַנג דין שטריקל, גאָט ווייסט, צוליב וואָס ער דאַרף עס, און די סאַנדאַלן, וואָס מע האָט אים געקויפט א וואָך, איידער די דײַטשן זײַנען ארײַן אין שטעטל. אַפן סאַמע דנאָ ליגט נאָך עפּעס אין א שמאַטקעלע אײַנגעוויקלט. הא, הא! א נאָדל, ארײַנגעשטעקט אין א קלעצעלע שוואַרצע בײַוול, עטלעכע קנעפּלעך, א שטיקל טרייפע זייף, א פלעשעלע מיט יאָד און א באַנקעלע מיט שמירעכץ פאַר דער הויט, טאַמער, כאָלילע...

אינעם צווייטן קלומעקל, וואָס איז געווען אף א סאַך גרעסער, ווי דאָס ערשטע, זײַנען געלעגן באַ אַנדערהאַלבן לעבלעך קאָרנברויט, א טאָרבעלע מיט שוואַרצע סוכאַרעס. ניט ווייניקער פון פינף צענדליק קאַרטאָפּליעס, עטלעכע מערן, צוויי האַרטע אייער, א גרויסע פאַרקאָרקעוועטע פלאַש מיט וואַסער און ווידער אין א באַזונדער שמאַטקעלע אײַנגעוויקלט צוויי פעקעלעך שוועבעלעך. דאָס קעשענע־מעסערל, וואָס בערעק האָט געמיינט, אַז ער האָט עס שוין פון לאַנג פאַרלאָרן, איז אויך געלעגן דאָ. נאָך איז דאָ געווען א לעפל, עטלעכע ציגעלעך צוקער און א שקאַרמיצל מיט זאַלץ.

אוי, די מאַמע! לאַנג לעבן זאָל זי! באַ רינען איז אויך א גוטע מאַמע,

נאָר פּאָרט ניט אַזאַ, ווי בא אים. דער טאַטע זאָל אפילע געווען שרײַען, שלאָגן, וואָלט בערעק אים ניט געפאָלגט און ניט אוועק אליין אין וואַלד, און די מאַמע האָט אים אײַנגערעדט. גענוג, זי זאָל זאָגן „מיר זאָל זײַן פאר דיר", און ער איז גרייט צו טאָן אלצדינג, וואָס זי הייסט. וואָס וועט איצטער זײַן מיט איר? מיטן טאַטן? מיט די שוועסטערלעך? מיט ריגען? עפשער פאָרט זיך אומקערן אף צוריק?..

וויפל איז ער געשלאָפן? ווּהין האָט זיך אהינגעטאָן די מידקײַט? די ערשטע רעגעס, ביזוואַנען דער שלאָף איז נאָך ניט אינגאנצן אנטרונען, האָט זיך אים אויסגעוויזן, אז ער פּילט אין אלע אייוורים אזא לײַכטקײַט, אז כאָטש הייב זיך אוף און לאָז זיך גלײַך אין וועג. די זון האָט געהאלטן באַם פארגיין. איצט זײַנען אירע שטראַלן געווען לענגער און באַלויכטן ניט די קרוינען פון די ביימער, נאָר די שטאַמען.

די נאַכט אין וואַלד גרײַפט אָן פון דער ערד און עפשער אפילע פון דער טיף, ווו די וואָרצלען געפינען זיך. דער הימל האָט זיך נאָך געלויכטן, און דער וואַלד איז שוין געווען אינגאנצן שוואַרץ. איז ווּהין זאָל ער זיך לאָזן גיין? צוריק אהיים טאָר מען ניט. טאַקע צוליב דער מאַמען, זי האָט אים פארשווירן, ער זאָל ניט וואגן זיך אומקערן.

בערעק טראַכט, און די פינצטערניש ווערט אלץ געדיכטער. ווען ער שטייט אף אן אויסגעטראָטענער סטעזשקע, וואָלט ער זי ניט געזען. ניין, הײַנט וועט ער זײַן וואַלד־נעסט ניט פאַרלאָזן. דערפאַר מאָרגן...

אים איז געווען קאַלט, נאָר אָנצינדן אַ שײַטער האָט ער מוירע געהאַט. אפילע אַ גליי־וואָרעם אף אַ צעפוילטן פּניאַק איז ער גרייט געווען צע־טרעטן, פארלעשן. ווי הונגעריקע וועלף, וואָס טשאַטעווען עמעצן צו צע־רײַסן און אָנפרעסן זיך, האָבן אין באַנאַכטיקן הימל געגנישטערט דײַטשי־שע אַעראָפּלאַנען. זייער הודזשען האָט פון אלע זײַטן זיך געקײַקלט איבערן וואַלד. ער האָט ארופגעצויגן אף זיך דאָס לײַבל, זיך אײַנגעדעקט מיטן רעקל און געבליבן ליגן האַלב־וואַכעדיק, האַלב־דרעמלענדיק.

נאָך פינף טעג און פינף נעכט האָט בערעק ניט פאַרלאָזט דעם וואַלד. פון די צוויי קלומעקלעך איז געוואָרן איינס. דאָס, וואָס ס'איז געווען מיטן עסנוואַרג, האָט זיך אויסגעליידיקט. זעכצן רויע קאַרטאָפּליעס האָט ער נאָך פאַרמאָגט. האָט ער זיי צעטיילט אף פיר גלײַכע כאַלאָקים — ניט לויט דער צאָל, פאַרשטייט זיך, ווײַל עס טרעפן דאָך גרעסערע און קלענערע קאַרטאָפּליעס, נאָר אן ערעך לויט דער וואָג, און פאַרשאָטן מיט ערד, קעדיי זיי זאָלן אים ניט קריכן אין די אויגן, ניט רייצן דעם הונגער. אף פיר מעסלעס, האָט ער אויסגערעכנט, מוז עס אים סטײַען. עפּעס אַזוינס, וואָס לאָזט זיך נעמען אין מויל אַרײַן, צעקײַען, אײַנשלינגען, האָט ער זיך שוין אויסגעלערנט אויסזוכן צווישן גראָז.

ער האָט אַרומגעבלאָנקעט אין וואַלד. צוערשט גאָר נאָענט לעבן זײַן באַהעלטעניש, דערנאָך זיך אײַנגעשטעלט אָפּגיין אלץ ווײַטער. ער האָט זיך צוגעקוקט צו די כײַעלעך, וואָס לעבן אין וואַלד, צו די געוויקסן. מעקאַנע געווען די אינזעקטן, וואָס זייער קאָליר גיסט זיך צונויף מיט דעם, וואָס רינגלט זיי אַרום. ווען ער זאָל קענען זיך אַזוי פאַרמאַסקירן, וואָלט ער זיך גאָר אפילע באַהאַלטן ניט באַדאַרפט.

דערווײַל האָט ער נאָך נישט שטארק געליטן, ניט פֿון הונגער, ניט פֿון קעלט. די סאַפּוזומערדיקע נעכט זײַנען געווען וואַרעמע. שלעכט איז גע־ווען, וואָס אין פֿלאַש איז מער קיין וואַסער ניט פֿאַרבליבן. פֿון דאָרשט, האָט זיך אים געדאַכט, וועט ער אומקומען. נאָר אים האָט אָפּגעגליקט. אויפֿן פֿערטן טאָג האָט ער אָנגעטראָפֿן אויף אַן אַלטן בוים, וואָס דער ווינט האָט אַרויסגעריסן פֿון דער ערד. אויפֿן דנאָ פֿון דער טיפֿער גרוב, פֿון וועל־כער ס׳האָבן אַרויסגעשטאַרטשעט די וואָרצלען, האָט ער דערזען אַ קליינע קאַליוזשע מיט וואַסער און אָנגענומען אַ פֿולע פֿלאַש.

ס׳איז געווען נאָך האַלבן טאָג. צום ערשטן מאָל האָט בערעק זיך פֿאַר־קליבן אַזוי ווײַט פֿון זײַן באַהעלטעניש. ער האָט געוווּסט, פֿרײַער צי שפּעטער מיט אַ טאָג, נאָר ער וועט מוזן אַרויסקומען צו מענטשן. האָט ער געזוכט אַ וועג צו אַ דאָרף, און נאָך בעסער צו אַ כוטאָר. דעם באַפֿעל, אַז יעדערער, וואָס וועט אויסבאַהאַלטן ייִדן און קריגסגעפֿאַנגענע, וועט שטרענג באַשטראָפֿט ווערן, האָט ער אַליין מיט זײַנע אויגן געלייענט. און דאָך געהאָפֿט (און דאָס איז געווען די האָפֿענונג פֿון טאַטע־מאַמע), אַז ס׳וועט זיך געפֿינען אַ מענטש, וואָס וועט ראַכמאָנעס האָבן אויף אים.

ווי ער וואָלט אים אָפּגעדאַנקט! געאַרבעט איבער די קויכעס. באַטאָג, אַשטייגער, געפּאַשעט די בעהיימעס, באַנאַכט די פֿערד. מיט די באַלע־בײַים וואָלט אים געווען היימלעך. און אָפּגעהיט וואָלט ער זיי, ווי דאָס שוואַרצאַפּל פֿון אויג. אַלץ וואָלט אים געווען ליב, אַבי נאָר האָבן אַ דאַך איבערן קאָפּ און כאָטש מיט עפּעס וואָס קאָנען שטילן דעם הונגער.

בערעק באַמערקט מיטאַמאָל, אַז דער וואַלד ווערט וואָס ווײַטער, אַלץ שיטערער. גייט ער נאָך מער געהיט. מיט אַן אָנגעשטרענגטן בליק און אָן אויסגעצויגענעם האַלדז, ווי באַ אַ כײַע אָדער אַ רויבפֿויגל. ער האָט מוירע הויך אַן אָטעם טאָן. באַ אַ בוים שטעלט ער זיך אָפּ, הערט זיך אײַן, און ערשט דערנאָך לאָזט ער זיך צו אַ צווייטן. ווידער געשטאַנען, צוגעהערט זיך — און צו אַ דריטן. אַזוי וועט ער ווײַט ניט אוועקגיין, באַ אַזאַ סאַקאָנע אָבער טאָר מען דאָך ניט אַנדערש. נאָר אָט זעט זיך שוין אָן ניט ווײַט אַ פֿעלד. אויב ער האָט קיין טאָעס ניט, הוידען זיך דאָרט סאָנישניקעס. אַוואַדע וואָלטן עטלעכע רײַפֿע טשיפּיקעס אים זייער גוט צוניץ געקומען. וועט ער זיך סטאַרען פֿאַרגעדענקען דאָס אָרט, דעם וועג. אויף הײַנט איז גענוג. די זון זעצט זיך. מע דאַרף זיך אומקערן. דעם גע־פֿערלעכן גאַנג אַהער וועט ער אָפּלייגן אויף אַ צווייט מאָל.

וואָס נעענטער בערעק קומט צו צו זײַן באַהעלטעניש, אַלץ שטילער ווערט זײַן אומרו. פֿאַר די עטלעכע טעג האָט ער זיך צוגעוווינט צו זײַן „הייל״, טאַקע שיר ניט ווי צו אַן אייגן ווינקל... הײַנט גאַנצפֿרי, ווען ער האָט זיך אופֿגעכאַפּט, איז ער געלעגן אַ לענגערע צײַט אויף דער זײַט און זיך קיין ריר ניט געטאָן. פֿאַרבײַ אים איז עטלעכע מאָל דורכגעלאָפֿן הין און צוריק אַ וואַלד־מײַזל. דערנאָך האָט זיך עס אופֿגעשטעלט אויף די הינטערשטע פֿיסלעך, אַ דריי געטאָן מיטן קעפּל, און זייערע אויגן האָבן זיך באַגעגנט. דעם מײַזלס בליק האָט ער אויסגעטײַטשט אַזוי: „האַלעווײַ וואָלט שוין די קאַץ איבערגעקומען אויף אַזאַ שטאַנד״. כאָטש ניין, פֿונוואַ־נען זאָל גאָר אַ וואַלד־מויז וויסן וועגן אַ היימישער קאַץ?.. אַוואַדע לעבט

זיך אַ קאַץ ניט שלעכט. אויב עס יאָגן זיך נאָך איר קינדער, איז קעדיי אָנבינדן אַ פּאַפּירל אַפן עק, צי איבערפאַרבן די וואָנצעס, אָדער זיך גלאַט אַזוי אַ שפּיל טאָן. אויב מע שרײַט אַף איר צי אַפילע מע באַ־שטראָפט זי, איז ווײַל זי האָט פאַרגעסן זיך יאָגן נאָך די מײַז, האָט אַ נאַש געטאָן אַזוינס, וואָס איז געווען ניט פאַר איר צוגעגרייט. דערנאָך ווערט מען ווידער צו איר ווייך, ווי טייג, און טראָגנדיק איר אַנטקעגן אַ פולע שאָל מיט מילך, רופט מען זי, ווי אַ באַסיעכידע: „קיס, קיס, קיס, טרינק אַ ביסעלע מילך! קיס, קיס, גיי ניט אַוועק, ווײַל באַלד וועל איך גרייטן די פיש, וואָס כ'האָב געבראַכט פון מאַרק, ווייסטו דאָך, אַז דיר, קעצעניו, וועט אויך עפּעס איבערפאַלן...״

גאַר אַ קליין קעפּעלע באַם מײַזעלע, נאָר ווי ס'טויג זיך אויס, דאָס כּײַעלע. אין וואַלד וועט עס שוין יאַקאָס דורכקומען בעסער, איידער בע־רעק. ער האָט ניט באַוויזן אַ פּינטל טאָן מיט אַן אויג, און גלײַך איז עס ניט געסטײַעט. אָט, ווען ער וואָלט געקאָנט מאַכן אַזאַ מין קונץ!.. נאָר צוליב דעם דאַרף מען דאָך פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ וואַלד־מײַזל. אויב שוין יאָ פאַרוואַנדלט ווערן, איז שוין גלײַכער אין אַ וואָלף. דאַן וואָלט ער די מערדער, די פאַשיסטן, אַף שטיקער צעריסן.

— אָט אַזוי! — שנײַדט ער די לופט מיטן דינעם צווײַגל, וואָס ער האַלט אין דער האַנט. — אָט אַזוי! ס'זאָל פון אײַך קיין זייכער ניט בלײַבן! אַ־אַ! ס'געפעלט אײַך ניט? איר זײַט טויזנט מאָל ערגער פון וועלף. אַ וואָלף פאַרצוקט אַ רינד, ווײַל ער איז הונגעריק. אָבער ער וועט אויסגיין פון הונגער, נאָר קיין וועלפעלע ניט אָנרירן. מיטן לעבן וועט ער ריזיקירן, קעדיי עס צו ראַטעווען. און איר פאַרצוקט מענטשן, אַלט און יונג, אומ־זיסט און אומנישט, איז נאַט אײַך! — און דאָס צווײַגל קנאַקט, קנאַקט...

נאָר צוליב וואָס דאַרף ער עס פאַרוואַנדלט ווערן גאָר אין אַ וואָלף? בעסער וואָלט געווען, ווען ס'טרעפט אַ וווּנדער און ער באַגעגנט יענעם מענטשן, וואָס גייט זיך פראַנק־און־פרײַ אַרום צווישן מענטשן, און קיי־נער זעט אים ניט. רירט אים עמעצער צופעליק אָן צי עמעצער טרעט אים אָן אַף אַ פוס, פילן ביידע גאַרנישט דערבײַ. ניט ער, ניט דער, וואָס האָט אים אָנגערירט. אָט דאָס איז אַ מענטש! בערעק און רינע זײַנען גע־זעסן איינס לעבן אַנדערן אין איליוזיאָן און די אויגן ניט געקאָנט אָפּרײַסן פונעם ווײַסן לײַלעך, ווו דער מענטש האָט געאַרבעט מײַסים. ער האָט געקענט אַ כּוידעש און מער ניט עסן, ניט טרינקען, ניט שלאָפן. דעריקער איז באַ אים געווען פאַרניכטן אַלדאָס בייז און שלעכטס אַף דער וועלט. נאָר איינמאָל איז ער דערפון שטאַרק מיד געוואָרן און באַשטימט זיך צו־לייגן אָפּרוען. און אויב שוין צולייגן זיך, איז אַף דער פרישער לופט. אים איז אײַנגעפאַלן ווו, אַבי ס'זאָל זיך גרינג עטעמען. אָט איז נאָענט אַן אײַזנבאַן, וועט אים אַ רעלס דינען פאַרן צוקאָפּנס. געזאָגט און געטאָן. ער האָט נאָר צוגעשפּאַרט דעם קאָפּ, און שוין — מ'זעט אים ניט. נאָר פונקט אין דער מינוט האָט זיך באַוויזן אַ לאַנגער פראַכט־צוג מיט שווער געלאָדענע וואַגאָנעס, פּלאַטפאָרמעס, ציסטערנעס. דער צוג יאָגט מיט אַ גוואַלדיקער שנעלקײַט. דער מאַשיניסט זעט ניט דעם מענטשן, וואָס ליגט מיטן קאָפּ אַפן רעלס, נאָר אים איז, ווײַזט אויס, עפּעס אומעטיק געוואָרן,

האָט ער אופגעהויבן די האַנט און אַ צי געטאָן באַם קייטעלע, וואָס האָט זיך געבאָמבלט אין אַלע זײַטן. דאָס קייטעלע האָט אַ צי געטאָן עפּעס אַ מין טירעלע און פונעם לאָקאָמאָטיוו האָט אַ זעץ געטאָן די פּאַרע און זיך אַ ריס געטאָן דראָענדיק צום הימל: הו־הו־הו! הו־הו־הו!

צי האָט ער יאָ געהערט צי ניט געהערט די וואָרענונג, דער מענטש, וואָס קיינער זעט אים ניט, נאָר ער ליגט זיך ווי געלעגן. מיילע, דער מאַשיניסט ווייסט ניט וועגן אים, שטעלט ער ניט אָפּ דעם צוג. אָבער דו, נאָר דו איינער, מיטן אונטערגעשטעלטן אויסגעצויגענעם האַלדז, רוק זיך אָפּ, ביזוואַנען ס׳איז נאָך ניט שפּעט! אייסעך־וואָס. די רעדער קלאַפּן אַזוי, ווי זיי וואָלטן געציילט די רעגעס. די לעצטע רעגעס. צי עפּשער מיינט ער, דער מידער מענטש, אַז ער האָט שוין אָף דער וועלט אַלץ אָפּגעטאָן, און וויל פון איר אַוועק. ס׳איז דאָך נאָך דאָ אַזויפיל בייז און שלעכטס...

דאָ האָבן מיסטאָמע אַלע אין איליוזיאָן שטאַרק פאַרזשמורעט די אויגן. וואָס דען, אָף אַזוינס קאָן מען קוקן? רינע האָט אַזש אַ קוויטשע געטאָן און אָנגעכאַפּט בערעקן פאַר דער האַנט. בערעק האָט אויך געמיינט, אַז ס׳איז שוין מיטן שלאָפנדיקן מענטשן אויס. טעלעכע הונדערט גרויסע אײַזערנע רעדער זײַנען אים איבערגעפאָרן, און ער — גאָרניט, ווי ניט אים מיינט מען. און קעדיי גרויס און קליין זאָלן זײַן זיכער, אַז דאָס איז אַזוי, האָט ער זיך פּאַוואָליע אויסגעקערעוועט מיט דער פּלייצע אַרויף און אַפילע קיין גענעץ ניט געטאָן. ער, זעט איר, איז זיך נאָך ניט אויסגעשלאָפן. אַרבעט שטייט אים פאַר אַ סאַך, דאַרף ער זיך גוט אויסרוען. און אַז ער וועט זיך אויסרוען, וועט ער ווײַטער קעמפן מיט אַלדאָס בייז און שלעכטס. ניט געזאָרגט, באַלד וועט ער אופשטיין...

טאַקע אַ שיינע מײַסע, נאָר אַ קורצע. גיי זוך אים, דעם מענטשן, וואָס אים טוט קיינמאָל גאָרניט ווײ, וועלכן קיינער זעט ניט און הערט ניט. אַ שטומער האָט דערציילט, ווי אַ טויבער האָט געהערט, אַז אַ בלינדער האָט געזען... פאַר אים, פאַר בערעקן, טויג עס ניט. אָט, ווען ער זאָל קאָנען אַריבער די גרענעץ און אָנקומען אין דער רויטער אַרמיי, וואָלט ער זיך צערעכנט מיט די מערדער. מאָטל האָט וועגן דעם געטרוימט טאָג און נאַכט. מאָטל איז טויט, און ער, בערעק, לעבט. וועט ער אַהין גיין. ווער אָבער וועט אים דעם וועג ווײַזן?

דאָס צווייטע קלומעקל פעלט אים שטאַרק. נאָר נישקאָשע. ער וועט אָנרײַסן סאָנישניקעס און אויסדרעשן פון זיי די קערלעך, אָנפילן די פלאַש מיט וואַסער. זאַלץ און שוועבעלעך האָט ער נאָך... ער וועט זיך אומקערן אַהער מיט די רוסישע סאָלדאַטן און ראַטעווען אַלעמען, וועמען מע האָט פאַרשפּאַרט אין געטאָ. דעם קאָמאַנדיר וועט ער פאַרבעטן אַהער, צו דער „הייל״, און מיט אַ שמייכל (אַוואַדע וועט זיך אים דאַן וועלן שמייכלען) זאָגן: „איר זעט, אָט דאָ האָב איך זיך באַהאַלטן...״

בערעק האָט אַ קוק געטאָן אָף זײַן באַהעלטעניש און זי ניט דערקענט. ס׳איז גאָרניט געווען די „הייל״, וועלכע ער האָט מיט עטלעכע שאָ צוריק פאַרלאָזט. ס׳איז שוין ביכלאַל ניט געווען קיין הייל. דער „דאַך״, וועלכן ער האָט אַזוי זאָרגזאַם אויסגעלייגט פון צווײַגן און פאַרשאָטן מיט מאָך, איז געווען צעוואָרפן. דאָס געלעגער, וואָס ער האָט אויסגעבעט פון איבער־

געטריקנטע בלעטער, — אופגעדעקט פאַר דער גאַנצער וועלט. ווי נאָר ער האָט עס דערזען, אַזוי גלײַך האָט ער זיך אַ וואָרף געטאָן אין אַ זײַט פון דעם אָרט, פאַר וועלכן ער האָט ביז דעם זיך געהאַלטן, ווי אַ געראַטעוועטער פון אַ דערטרונקענער שיף. קלערן איז קיין צײַט ניט געווען. די פיס אַליין האָבן זיך געטאָן זייערס. וואָס דען? וואַרטן, ביז יענער, וואָס איז דאָ געווען, זאָל אים אָנכאַפּן פאַרן קאָלנער? די צווײַגן האָבן אַראָפּגעריסן דאָס היטל, צעבלוטיקט דאָס פּאָנעם, נאָר בערעק, ווי ער וואָלט שוין געהערט די אָניאָגנדיקע טריט, די געשרייען „האַלט אים!", האָט ניט געוואַגט אַפילע אויסדרייען דעם קאָפּ אַף צוריק. אָפּגעשטעלט האָט ער זיך, ווײַל פּלוצעם האָט, ווי אַ בליץ, זיך דורכגעטראָגן דער געדאַנק: „נו, און די קאַרטאָפל, די פלאַש מיט וואַסער?" אַפילע ווען ס'זאָל געווען ברענען, האָט ער זיי ניט געטאָרט איבערלאָזן. נאָר עפּשער איז ביכלאַל אומזיסט די שרעק? וויפל מאָל האָט ער פאַרטאָג געהערט אַ צעצויגענעם העננער־קריי, דאָס מעקען פון בעהיימעס, דאָס בילן פון הינט. נאָכן פעלד מיט די סאָנישניקעס הייבט זיך גלײַך אָן אַ דאָרף. וואָס האָט עס פאַר אַ ווערט בײַ אַ הונט פאַרנעמען אַהער אַ שפּאַציר. אַ הונט דאַרף מען ניט לערנען, ווי אַרײַנפּויזען אין אַזאַ „הייל", ווי בערעקס.

און עפּשער איז גאָר בײַ אים געווען צוגאַסט אַ וואַלד־כײַע, אַ שטעכלער אָדער אַ האָז? קיין אַנדערע כײַעס האָט ער דערווײַל ניט באַמערקט. און עפּשער אַ גרויסער פויגל? ניין. דער פּילין טוט זײַן שוואַרצע אַרבעט בלויז באַנאַכט. באַטאָג פאַרטײַעט ער זיך. די סאָראָקעס, וואָס פּאַשען זיך דאָ מישפּאָכעסווײַז, ווערן אַליין דערציטערט פאַר אַ שאָרך פון אַ פאַלנדיקן בלאַט. און ווי וואָלט עס בײַ אַ שטעכלער צי בײַ אַ האָז געקלעקט קויעך? עפּעס איז עס ניט אַזוי.

ס'ווילט זיך אים ניט גלייבן, בערעקן, אַז זײַן באַהעלטעניש האָט אופגעדעקט אַ מענטש. און ווי, אויב דער הונט איז געקומען אַהער מיט זײַן באַלעבאָס? איז ווער איז ער, דער מענטש — אַ גוטער, אַ שלעכטער? ער וועט נאָכאַמאָל קומען אַהער? צי מיינט מען ניט אָנפּאַלן אַף אים, ווען ער וועט אײַנשלאָפן? וואָס זשע זאָל ער טאָן, בערעק? די נאַכט וועט ער איבערזײַן אָט דאָ, אַף דעם אָרט, ווו ער האָט זיך אַצינד אָפּגעשטעלט. פאַרטאָג, ווען יעדער קלאַנג לאָזט זיך הערן ווײַט, וועט ער זיך אויך פונעם אָרט ניט רירן. דערנאָך וועט ער עטלעכע שאָ נאָכשפּירן נאָך זײַן „הייל", און אויב קיינער וועט אַהין מער ניט קומען, וועט ער צונעמען זײַן פאַרמעגן און אַוועק, וווּהין די אויגן טראָגן.

אַזוי האָט ער געטאָן. די קאַרטאָפל זײַנען געווען דאָרט, ווו ער האָט זיי פאַרשטעקט. אָבער די פלאַש, ער האָט ניט אין זינען געהאַט זי צו באַהאַלטן, האָט ניט געסטײַעט. אָט האָסטו דיר אַ שטעכלער. אַ מענטש איז דאָ געווען! ווער זשע איז ער? אַ גוטער צי אַ שלעכטער? אַ גוטער וואָלט בײַ אים דעם לעצטן טראָפּן וואַסער ניט צוגענומען. קיין שלעכטער אויך ניט. ער וואָלט דאָך אים דערמיט נאָר געוואָרנט: „אַנטלויף פונדאַנען! וואָס גיכער, וועט זײַן פאַר דיר בעסער". אַ מענטש איז דאָ געווען, ווײַזט אויס, פון די, אַף וועלכע מע זאָגט „ניט דאָס, ניט יענץ". אַזוינע גייט גאָרנישט ניט אָן. ווייניק וואָס ער האָט אויסגעטרונקען עמעצנס וואַ־

סער, האָט ער נאָך פאַרכאַפּט מיט זיך די פלאַש. איז, עמעצער קאָן אומ־קומען פון דאָרשט, — איז עס דאָך עמעצער, ניט ער.

נאָך צוויי טעג האָט בערעק אַרומגעבלאָנקעט צווישן די ביימער. די פאַרבליבענע קאַרטאָפל האָט ער אָפּגעבראָטן, און ווי ער האָט ניט גע־פּרוווט שפּאָרן, האָט עס זיך אים ניט אײַנגעגעבן. געליטן האָט ער פון דאָרשט. די טראָפּנס טוי, וואָס ער האָט אָפּגיך, ביז די זון האָט זיי ניט אויסגעטריקנט, געלעקט פון די גראָזן און בלעטער, האָבן צום גאָרגל ניט דערגרייכט. די איבערגעטריקנטע צונג, וואָס ער האָט געפּרוווט אַרויס־שטעקן, ווי אַ לעפעלע, האָט, ווײַזט אויס, אַליין די טראָפּנס אײַנגעזאַפּט. ער מוז אַוועק פונדאַנען. נאָר פריִער דאַרף ער זיך כאָטש איין מאָל אָנטרינקען, אָנעסן צו זאַט...

די ערשטע באַגעגעניש

די זונרויזן האָבן נאָך ניט געהאַט מיט וואָס זיך צו טיילן. אונטערן געלן צוויט האָבן דערוויל אַרויסגעשפּראָצט ווײַסע זעקעלעך אָן אַ סימען פון זאַפט. גיי וואַרט, ביז עס וועלן געבוירן ווערן קערנדלעך. דערפאַר, ווי לאַנג די רייען סאָנישניקעס האָבן זיך געצויגן, האָבן זיי אים צוגע־דעקט פון אַ זײַטיק אויג. דערנאָך האָבן זיי אים איבערגעגעבן אונטער דער שוץ פונעם געדיכטן שטויב, וואָס ס׳האָט איבערגעלאָזט נאָך זיך אַ טשערעדע בעהיימעס, אומקערנדיק זיך פון פּאַשע.

אויף אַ בערגל באַם צווינטער האָט אַ טעלעצע אָפּגענאַרט דעם פּאַסטעך: אָפּגעשטאַנען קלוימערשט אויף אַ ווײַלע, אַ קראַץ טאָן מיט די הערנער אַ זײַט, און אונטערן זעלבן צודעק פון שטויב זיך אַ נעם טאָן אויף רעכטס צום בעסוילעם. ווי דער טאָג אויף פּאַשע וואָלט איר געווען ווייניק, האָט זי מיט גרינעם שוים אויף די ליפּן זשעדנע געריסן דאָס גראָז אונטערן פּאַרקן. דער טעלעצע האָט געדראָעט אַ שנײַד מיט דער בײַטש. און בע־רעקן, אויב דער פּאַסטעך וועט אים דערזען? פאַר די עטלעכע מינוט, ביז דער פּאַסטעך האָט זיך געכאַפּט, אַז ס׳פֿעלט אים אַ טעלעצע, האָט בערעק באַוויזן זיך באַהאַלטן צווישן די קוואָרים.

דער פּאַסטעך, אַן אַלטער פּויער, האָט געפּײַערט, די בײַטש האָט אָן אָפּהער געקנאַלט אײַנדערלופטן. קלאָלעס און זידלווערטער האָבן זיך באַ אים, ווי אויף בוימל, געפּרעגלט הויך און פעט. נאָר קיין בייזקייט אין דעם פײַערן האָט בערעק ניט דערפילט. מעגלעך דערפאַר, וואָס ער האָט זיך פּאַשעט דערפרייט מיט אַ מענטשלעך קאָל. זיבן טעג, אַ וואָך אַ גאַנצע, האָט ער שוין קיין מענטשן ניט געהערט און אַליין קיין וואָרט ניט אויס־גערעדט. ס׳איז שווער צו זאָגן פאַרוואָס, נאָר בערעק האָט אַרויסגעשטעקט דעם קאָפּ און אַרויסגעשטאַמלט: „דזען דאָברי, דזיאַדקו״. דער „דזיאַדקו״, וואָס ווײַדליק ער איז געווען אַלט, האָט באַ אים דער געהער שוין געקענט זײַן אָפּגעשוואַכט, האָט עס דערהערט. אַ ווײַלע איז ער געשטאַנען, גע־קוקט אויף בערעקן מיט אַרויסגעסטאַרטשעטע אויגן, און מיטאַמאָל אַזאַ קנאַק געטאָן מיט דער לאַנגער בײַטש, אַז די טויטע אין די קוואָרים האָבן באַדאַרפט דעם קנאַל דערהערן. האַסטיק, ניט לויט זײַן עלטער, האָט ער

זיך געטאָן אַ קערעווע אויס, ווידער צעשניטן מיט דער בייטש די לופט אפּצווייען און אוועק. אנטקעגן די קלאָלעס, וואָס ער האָט איצט ארויסגע־שריגן פון זיך, האָבן יענע, מיט וועלכע ער האָט געבענטשט די טעלעצע, אויסגעזען ווי פּאר דער צייט געבוירענע זיבעלעך.

אָט האָסטו דיר די ערשטע באגעגעניש מיט אַ מענטשן פון אַ דאָרף. דער טאַטע האָט עס גאָר אנדערש אויסגעשטעלט, און דער זיידע האָט נאָך דערביי צוגעשאָקלט מיטן קאָפּ. אָפּגענארט. צום ערשטן מאָל, זינט בערעק איז אליין, נעמט אים אָן אַ פּאַרדראָס אפן טאטן, אפן זיידן. אָבער באלד באטראַכט ער זיך. וואָס האָט ער צו זיי? אָפּשיקנדיק אים פון דער שטוב, האָבן זיי דאָך געמוזט אַף עפּעס האָפן, אַף אַ וווּנדער, אַף אַ נעס, אַף אַ באגעגעניש מיט אַ גוטן מענטשן... זיי האָבן אים דאָך געוואָלט פּרווון ראַטעווען, און ניט שיקן צום טויט אין די הענט אריין. איצט ווייסט בערעק, אז דער טויט קאָן יעדער רעגע אים אַ רוף טאָן: „קום מיט מיר!". אָט דער זעלבער אלטער, וואָס זידלט זיך און שילט זיך, וועט דאָך גע־וויס אָנזאָגן דעם סאָלטיס, אז עפּעס אַ פאַרדעכטיקער פאַרשוין באהאלט זיך אויס אפן צווינטער... בעסער שטאַרבן אין וואלד פון הונגער, פון דאָרשט, נאָר צו קיין מענטשן וועט ער ניט גיין... אויס מיט די נארישע טרוימען, מיט די באָבעמייסעס! ס'וועט נאָך זיין גוט, אויב מע וועט היינט נאָך אים ניט קומען, וועט ער באנאכט אויסזוכן אַ גאָרטן און איין מאָל פאַר אלע מאָל זיך אָנעסן. ער וועט זיך פאַרקלייבן אין אַ קעלער און זיך אָנטרינקען מיט מילך. די מאַמע וואָלט אוואדע געזאָגט: „מע טאָר ניט, קינד מיינס, ס'איז אַ זינד". מע טאָר טאַקע ניט, ס'איז אַ זינד, נאָר וואָס זשע, מאַמע, בלייבט מיר צו טאָן? מער וועט מיר, מיסטאַמע, שוין קיינ־מאָל ניט אויסקומען זינדיקן. זאָל דער מאלכאַמאָוועס נאָך אַ ביסעלע צו־וואַרטן. אַ קראַנקן גיט מען דאָך אַיין די רעפּוע ביז דער לעצטער רעגע, אפילע ווען מע ווייסט שוין, אז ס'וועט אים שוין גרינגער ניט ווערן. עמעס, מאַמע? כ'ווייס, דו וואָלסט מיר זיכער געענטפערט, ווי קעסיידער: „אוי, ווי ביטער ס'איז דער עמעס, זונעניו". איז זיי ניט בארויגעז, וואָס כ'וויל אַ קאפּעלע פאַרזיסן דעם ביטערן עמעס.

די נאַכט איז צוגעפאַלן, און די הינט אין דאָרף, ווי זיי וואָלטן דער־פילט, אז ערגעץ נאָענט באהאלט זיך אויס אַ פרעמדער, האָבן זיך צע־בילט אַף ניט איינצושטילן זיי. גיי פאַרקלייב זיך אין אַ גאָרטן, אין אַ קעלער... עס זיך אָן און טרינק זיך אָן... דעם הונט וועט נאָך קומען צו הילף זיין באלעבאָס, וועמען דו האָסט געוואָלט בארויבן. ער מעג דאָך אוואדע טאָן מיט דיר, וואָס זיין הארץ גלוסט...

— כלאָפּטשע, פּאָקאַזש סיע, גדזיע יעסטעס[1], — דערהערט בערעק נאָענט לעם זיך דעם פּאַסטעכס קאָל, — גדזיע יעסטעס, גלופּטשע[2].

בערעקס ערשטער געדאנק איז געווען זיך לאָזן לויפן, און זאָל דער אלטער פּרווון אים דעריאָגן. נאָר עפּעס אזויפיל ווייכקייט און הארציקייט האָט אָפּגעקלונגען אין דעם אלטנס שטים, דער „גלופּטשע" האָט בערעקן אזוי דערמאָנט דער מאַמעס אָפּטן זאָג: „ביסט דאָך, נארעלע, אַ קלוגער",

---

[1] ווו ביסטו, יינגלז; [2] ווו ביסטו, נארעלע? (פּויליש).

אַז ער איז געבליבן ליגן אויפן אָרט, זיך פּאַרטײַעט און געשוויגן. דער פּאַסטעך האָט געמוּמען ריידן צו זיך אַליין:

— נו, יאָ, אַוודאי האָב איך אים נאָך מער אָנגעשראָקן, איז ער אַוועק. איבערלאָזן אים דאָס טעפּל? איז ווער ווייסט, צי ער וועט זיך אומקערן... און אַז מ׳וועט דערזען דאָס טעפּל, וועט מען זיך נאָך אָנשטויסן, ווער ס׳איז דאָ געווען. ברענגען אַלץ אַהיים, וועט יאַדוויגע ווידער וואָרטשען, — און דער אַלטער האָט זיך געשמאַק אויסגעזידלט און אַ שפּײַ געטאָן.

— דזיאַדקו, איר זײַט אַליין? — האָט בערעק ווי ניט מיט זײַן קאָל זיך אײַנגעשטעלט צו פרעגן.

— דזעצקאָ מאָיע[1], אַליין. ווי דען אַנדערש? אינצווייען אַזאַ אַרבעט טוט מען ניט. ס׳הייסט, ווער זאָגט, אַז כ׳טו עפּעס... כ׳טו גאָרניט. אַלטע לײַט טראָגן די אויגן אין די קעשענעס און די פיס אין די הענט. דאָס גיי איך מיר מײַן וועג, האָב איך זיך אָפּגעשטעלט אַ ביסל אָפּרוען.

— און דאָס טעפּל?

— דאָס טעפּל, אויב דו וועסט אָף מיר אַ געשריי טאָן „גיב אָפּ!״, וועל איך עס דיר אָפּגעבן. נאָר גוט וואָלט געווען, זאָלסט עס מיר אַלציינס אומקערן. באַ יאַדוויגען האָט אָנגעריסן אַ בלאָטער אָף דעם פוס, אַניט וואָלט זי באַ מיר ניט געפּויעלט, כ׳זאָל נאָך אַ טאָג ארומלויפן זיך ווידער לאָזן אין וועג.

— ווי־אַזוי מעג איך אָף אײַך, זיידע, שרײַען?

— ווי־אַזוי? ווייניק האָט מען אײַערע שוין אומגעבראַכט, און דו פרעגסט נאָך אַלץ „ווי־אַזוי?״ מיילע, — האָט דער אַלטער אַ טיפן קרעכץ געטאָן, — דו, גלופּטשע, וועסט נאָך געווּג זיך אָנשרײַען. נאָר זייער קליינינקע און גאָר אַלטע לאָזן ארויס די נעשאָמע אָן אַ פּיפּס. מאַטקאָ באָסקאַ, זײַ מיר מויכל, דעם זינדיקן. אין דײַן נאָמען האָט מיך יאַדוויגע געטריבן אַהער, איז דערבאַרעם זיך און דערלאָז ניט, אַז די שוואַבן זאָלן מיך קאַטעווען, ווי יוזעפן. יוזעף האָט דאָך קיינעם קיין שלעכטס ניט געטאָן, איז פאַר־וואָס קומט אים ליגן אָט דאָ?.. דערבאַרעם זיך און באַהיט אונדז פון אַל־דאָס בייז, מאַטקאָ באָסקאָ...

— זיידע, אויב איר האָט אַ ביסעלע וואַסער, גיט מיר זיך אָנטרינקען. איך קאָן שוין מער ניט אויסהאַלטן, זיידע...

— וואָס זשע, גלופּטשע, שווײַגסטו? מיט דער מאַטקאָ באָסקאָ קאָן איך אַזוי ריידן ביז טאָג. קיין וואַסער האָב איך ניט, נאָ דיר אַ קריגל מיט פריי־שער מילך, נאָר כאַפּ זיך ניט צו, טאָרסט ניט. ברויט, קעז און קאַשע וועל איך דיר מיטגעבן אין וועג...

— כ׳האָב ניט וווהין צו גיין, זיידעניו.

— אַניט ווייס איך ניט? ווען ביסטו ארויס פונעם שטעטל?

— שוין לאַנג, זיידעניו, זיבן טעג בין איך אָפּגעווען אין וואַלד. מער קאָן איך ניט.

— אַז דו קאָנסט ניט, דאָס ווייס איך אויך. וווּ ביסטו געווען אין וואַלד? אינעם יעגער־שטיבל?

---

[1] קינד מײַנס (פּויליש).

— ניין. כ׳ווייס ניט, ווו ס׳איז.

— פונוואַנען זאָלסטו וויסן? אַהין איז ניט גרינג צו טרעפן. אַמאָל איז דאָרט דער וואַלד געווען גאָר געדיכט, קימאַט ניט אַדורכצוגיין. ס׳איז אַ פאַרלאָזט יעגער־שטיבל. מיר איז אויסגעקומען דאָרט זײַן ניט ווײַט, האָט זיך מיר אויסגעוויזן, אַז עמעצער האָט זיך פאַרקליבן אַהין. מיסטאָמע, אַזאַ, ווי דו. האָב קיין מוירע ניט. אויסער מיר, ווייסט דערווײַל קיינער ניט וועגן דעם. אין יענעם יעגער־שטיבל האָט אַמאָל דעם פּאָרעצס טאָכטער זיך אופגעהאַנגען, און ער האָט פאַרבאָטן גיין אַהין. איך בין אַ פּאַסטעך, איך מעג.

— איך האָב אויך דאָס מײַסעלע וועגן פּאָרעצס טאָכטער געהערט.

— געהערט?.. עס פּאַוואָליע. וואַרג זיך ניט. איך בין געווען ניט אַף קיין סאַך עלטער פון דיר, ווען כ׳האָב דעם שטריק, אַף וועלכן די פּאַניענקע איז געהאַנגען, איבערגעשניטן און אַראָפּגענומען דעם שלייף פון איר האַלדז, און דו זאָגסט — אַ מײַסעלע... ווי רופט מען דיך?

— בערעק.

— בערעק? אַ גוטער נאָמען. „בערעקס בערגל״ געפינט זיך דאָ ניט ווײַט פון אונדז, אונטער קאָצק. געהערט אַמאָל? דער ייִדישער פּאָלקאָווניק איז דאָרט באַגראָבן. אַ לידל איז דאָ: “Zginal Berec pod Kockiem. . .”[1]. געהערט? און וועמעס ביסטו? נאָכעם דעם פאַרבערס? עפּעס האָב איך דײַן טאַטן ניט געקענט. אָט יאַנקל עמערמאַן דעם רימער, אים האָב איך גוט געקענט. בײַ אונדז אין דאָרף האָבן אַלע נאָר בײַ אים באַשטעלט געשפּאַן — שלייעס, ווישקעס, צײַמלעך. ווילסטו, איז מיט מעשענע בליאַשקעס, ווילסטו, איז מיט ווײַסע בענדלעך, ווילסטו, איז אַפילע מיט גלעקלעך. אַפילע אָט די בײַטש, וואָס כ׳לאָז פון דער האַנט ניט אַרויס, איז אויך זײַנע. צוואַנציק וועסט זיך דורכגעפּאָרן און בײַ אים געקויפט. אַלץ, וואָס ער האָט געמאַכט, איז אַף אייביק. עמעס, דינגען זיך מיט אים האָט מען שטאַרק באַדאַרפט. ווי אַנדערש? פון דעם האָט ער דאָך געלעבט. אַז מיר פאַרקויפן עפּעס אין מאַרק, ווילן מיר דאָך אויך באַקומען פאַר דעם וואָס טײַערער. אַנדערע באַלמעלאָכעס גאַנווענען לעדער, און יאַנקל — ביזן לעצטן שטיקעלע פלעגט ער אַלץ אומקערן, אויב ער האָט עפּעס געמאַכט פון דײַן לעדער. ניט פּאָשעט אַזוי אומקערן, נאָר מאַכן דיר אַ רימען, אַ בײַטל, גלאַט אַ שפּילכל. נעם, מאַציי, — פלעגט ער זאָגן, — בײַ דיר אין דער ווירטשאַפט וועט עס צוניץ קומען. איך בין אים פאַרבליבן שולדיק צוויי פּוד קאָרן און אַ זאַק קאַרטאָפל. אויס יאַנקל, ניטאָ מער...

— מע האָט אים פאַרטריבן אין געטאָ?

— וואָס פאַר אַ געטאָ? געהאַרגעט האָט מען אים. יענע וואָך. יאָ, יענע וואָך. וואָס האָבן מיר הײַנט? דאָנערשטיק, און דאָס איז געווען שאַבעס. פון אונדזער דאָרף האָט מען באַפוילן שיקן אין שטאָט צען וועגענער. מײַן שאָכן איז אויך דאָרט געווען, האָט ער אַליין געזען, ווי מע האָט יאַנקלען מיטן ווײַב און מיט די קינדער געהאַרגעט. פון אַ קעלער האָט מען זיי אַרויסגעשלעפּט און אַפן מאַרק דערשאָסן.

---

[1] אומגעקומען איז בערעק אונטער קאָצק... (פּויליש).

— און רינע, רינען, זײַן יינגסטע טאָכטער...

— מיסטאָמע אויך. דער שאָכן זאָגט, אַז מע האָט זייער אַ סאַך אויסגע־הארגעט. טײלעכע אַלטע לײַט האָבן זיך פאַרשלאָסן אין קלויז און גע־דאַוונט, האָט מען זיי לעבעדיקערהייט פאַרברענט. דו עס פּאַוואָלינקע, עס... ווילסט שוין מער ניט?

— און וואָס איז מיט מײַן טאַטן, ווייסט איר ניט?

— ניין. איך האָב דאָך דיר געזאָגט, אַז דײַן טאַטן האָב איך עפּעס ניט געקענט. ניין. איך ווייס ניט. אַ טאַרבעלע האָסטו? מאַלאַדיעץ! גיב, וועל איך מײַנס אויסליידיקן. און איצט, בערעק, גיי. וואָס שטייסטו?

— וווהין, זיידע מאַציי, זאָל איך גיין?

— אַזאַ אייצע, מײַן איך, וועט דיר קײנער ניט געבן. וועגן יעגער־שטיבל האָב איך דיר גלאַט אַזוי דערציילט. און צי דו גייסט אַהין — דאָס טאָר איך ניט וויסן. אַ ביסל קאָן איך דיך באַגלייטן. אין אַזאַ שפּעטער שאָ שיקערן זיי, די באַנדיטן. פאַרייַנס וועל איך דיר באַווײַזן מײַן קוקו־רוזע־פעלד. אַזוי האָט מיר יאַדוויגע געהייסן. די פּשעניטשקעס זײַנען נאָך זייער גרינע, נאָר אַ ביסעלע מילך פאַרמאָגן זיי שוין. אויב דיר וועט אויס־קומען ערגעץ דאָ שטילן דעם הונגער, וועל איך פון דעם אָרעמער ניט ווערן, און סײַוווי וועסטו דאָך באַ מיר קיין דערלויבעניש ניט בעטן. קום, בערעק.

— זיידע, און אויב גיין אויף מיזרעך...

— אויף מיזרעך צי אויף מײַרעוו, דאָס איז שוין אַלצייַנס. ווײַט וועסטו ניט אַוועקגיין. אומעטום איז מיט זיי פול. מע זאָגט גאָר, אַז וואָס ווײַטער אויף מיזרעך, איז אַצינד ערגער אויסבאַהאַלטן זיך. אַ ביסל קאָן מען נאָך עפּשער אין וואַלד. קיין אַנדער אָרט ווייס איך ניט. קום!

— זיידע...

— וואָס „זיידע"? גיי מיר נאָך. יוזעף האָט מיך אויך גערופן זיידע, כאָטש ער איז מיר אויך קיין אייניקל ניט געווען. דרײַ וואָכן האָט ער באַ זיך אין שטוב אויסבאַהאַלטן זײַנעם אַ כאַווער, וואָס האָט געדינט מיט אים צוזאַמען אין אַרמיי. איז אָבער דאָ אַ גזשעגאַזש נאַרושעוויטש, וואָס איז נאָך צוריק מיט צען יאָר שוין געווען אַ היטלעריסט. צי אין דער פּוילי־שער פאַשיסטן־ליגע, איז ער געווען, צי ערגעץ אַנדערש, נאָר ערגעץ איז ער געווען באַ זיי. האָט ער זייביידן אויסגעגעבן, אי יוזעפן, אי זײַן כאַ־ווער. אייערנעכטן האָבן מיר יוזעפן באַגראָבן. לעבן זײַן קייוועער האָב איך דיך געטראָפן. קאָן איך דיך נעמען צו זיך אָדער שיקן צו עמעצן? די אַלטיטשקע מײַנע, יאַדוויגע, וועט בעטן גאָט פאַר דיר. שטענדיק בעט זי פאַר עמעצן. נאָר עפּעס געדענק איך ניט, ס'זאָל עמעצן העלפן. גאָט ווייסט, צי וועלן מיר מיט איר שטאַרבן מיטן אייגענעם טויט. איצט שטאַרבט מען ניט פון אַלטקײַט.

— זיידע, ווער, מיינט איר, האָט זיך פאַרקליבן אינעם יעגער־שטיבל? עפּשער וועט ער מיך אויסגעבן?

— ווער, ווייס איך ניט. נאָר די, וואָס גיבן אויס, דאַרפן זיך ניט אויס־באַהאַלטן. פאַר זיי זײַנען אַלע וועגן אָפן. לאָמיך דיר בעסער אויסמאָלן, ווו דאָס שטיבל געפינט זיך. ס'איז ווײַטלעך, און באַנאַכט וועסטו אַהין ניט

טרעפן. הער מיטביידע אויערן און סטארע זיך פארגעדענקען, וואָס איך רעד צו דיר... צוערשט דארפסטו ארויס צום אויסגעטריקנטן זומפּ...

לויפנדיק, ווהין די אויגן טראָגן...

ווידער האָט ער זיך געלאָזט וואָס טיפער אין וואלד. אז ער האָט מער שוין ניט געקאָנט גיין, האָט ער זיך אוועקגעלייגט אויף דער ערד, זיך צונויפגעקנוילט און אנשלאָפן געוואָרן. פארטאָג איז ער געווען אזוי פאר־קאָטשענ‍יעט, אז ווען ער וואָלט געמעגט צעלייגן א שייטער, וואָלט ער געגלעט, געשלונגען דאָס פייער.

גרינגער און גיכער, ווי ער האָט געמיינט, האָט ער געטראָפן צום קי־מאט אויסגעטריקנטן זומפּ. און אָט איז דאָס בערגל, פארוואקסן מיט אָלכע און לאָזע, פונוואנען מע קאָן נאָכשפּירן נאָכן שטיבל מיטן שפּיציקן דאך, וואָס דער פאָסטעך האָט אים מיט קארגע ווערטער אויסגעמאָלט. פונדער־ווייטן זעט עס אויס, ווי א סקירדע היי. א גאנצן טאָג איז קיינער פון דאָרטן ניט ארויס און אהין ניט ארײַן. ס'האָט אים שוין עפּעס ווי באנק געטאָן, וואָס דאָרט איז, ווײַזט אויס, קיינער ניטאָ. בערעק האָט נאָך בא זיך ניט געפּועלט צוגיין צום שטיבל, ווען ס'האָט גענומען מאראקען א רעגנדל און אלץ ארום האָט זיך אָנגעבראָיגעזט. ס'האָט מיטאמאָל זיך אופ־געהויבן א ווינט, די צווײַגן האָבן מיט צאָרן זיך צעשאָקלט איבער בע־רעקן, ווי גלײַך ער וואָלט געווען אין עפּעס שולדיק. עפּשער איז עס טאַ־קע אזוי. ער איז שולדיק, וואָס ער לאָזט זיך ניט אומברענגען. מיט וואָס איז ער בעסער פון די, וואָס מע האָט שוין אומגעבראכט?

בערעק האָט מיט קויעך א ריס געטאָן די טיר פונעם שטיבל און, ניט צומאכנדיק זי, שטיין געבליבן באם ארײַנגאנג. דאָס קליינע פענצטערל איז געווען פארקלאפּט, נאָר דורך די שפּארונעס האָט ארײַנגעדרונגען א שוואכע שײַן, און מע האָט געקאָנט זען די טרוכליאווע קלעצער, פון וועל־כע ס'האָט א זעץ געטאָן מיטן רייעך פון נילע און שימל. אין דער מיט פונעם שטיבל האָט געשטעקט א קלאָץ, וואָס איז געווען ארײַנגעקלאפּט גלײַך אין דער ערד. דאָס איז אמאָל געווען א טיש, מיסטאמע. לענגויס די ווענט האָבן זיך געוואלגערט צעפוילטע ברעטלעך. זעט אויס, אז דאָ זײַ־נען געשטאנען באנקבעטלעך, וואָס זײַנען שוין פון לאנג אײַנגעפאלן. און דאָך איז דאָס געווען אן אָרט, וווּ מע האָט געקאָנט דעם קאָפּ אָנשפּארן.

דער ווינט האָט געמאָרדעוועט מיט דער אָפענער טיר. דער רעגן האָט געפּאטשט. לעם דער שוועל איז שוין געשטאנען א היפשע קאליוזשע. בע־רעק האָט צוגעמאכט די טיר און זי פארינגלט מיטן פארזשאווערטן פארו־קער. שוין אין האלב־דרעמל האָט בערעקן צווישן איין דונער און דעם צווייטן זיך אויסגעוויזן, אז אָט הערט ער א צעצויגענעם ווײַ־געשריי, אָט קלאפּט עמעצער אין טיר, און אָט יאָמערט עמעצער מיט א קאָל פון אן אָפּגעשוואכט קינד. דער ווינט איז פון זינען אראָפּ, — האָט ער שלעפעריק א טראכט געטאָן.

עס האָט זיך אים ניט אויסגעוויזן. פארטאָג, ווען ער האָט פאָרזיכטיק

געעפנט די טיר. האָט אים פאַרפּלייצט אַ שטראָם פון פרייד און אין דעם זעלבן אויגנבליק איז דאָס בלוט אין זײַנע אָדערן פאַרקילט געוואָרן.

— רינע! — האָט פון זײַן מויל זיך אַרויסגעריסן אַ ווילדער געשריי, וואָס האָט געקאָנט דעם הימל שפּאַלטן, און ווי אַלע זײַנע קויכעס וואָלטן פון דעם געשריי אויסגעשעפּט געוואָרן, האָט ער דערנאָך שוין נאָר געמורמלט, — רי־נע־לע!.. רי־נע־לע!..

ער האָט זי אַרײַנגעטראָגן אין שטיבל און גענומען טאָרקען, מינטערן, בעטן זיך בײַ איר, זי זאָל אים זאָגן, אַז זי לעבט. רינע איז געלעגן ווי פאַרשטיינערט, אָן אַ סימען פון לעבן. ס'איז אוועק אַן אייביקײַט, ביז זי האָט געעפנט די אויגן, אַ קוק געטאָן אויף אים מיט אַ בלינדן בליק און ווידער זיי צוגעמאַכט. פּלוצעם האָט זי, ווי אין פיבער, גענומען ציטערן און וואַרגן זיך פון אינעווייניקסטע שלוכצן. ס'האָט זיך אים געדאַכט, אַז אָט־אָט וועט זי אַרויסלאָזן דעם לעצטן אָטעם...

העכער צוויי מעסלעס האָט זי זיך אַזוי געראַנגלט, און ס'איז שווער געווען צו וויסן, אויף וועלכער וועלט זי איז. ער איז פון איר ניט אָפּגעטראָטן אויף קיין רעגע. קוים עפּענענדיק די ליפּן, האָט זי געפּליסטערט: „טרינקען, טרינקען". ער האָט נאָך פאַרמאָגט אַ גלאָז מילך. נאָר גיי זײַ אַ בעריע, אַלע טראָפּנס זאָלן אַרײַנפאַלן צו איר אין מויל... ווען ער האָט צוגעדריקט די דלאָניעס צו איר געזיכט, האָט ער געפילט, ווי זי ברענט אינגאַנצן. אויסגעטריקנט איז זי געווען אַזוי, אַז דאָס צעריסענע קלייד איז אויף איר געהאָנגען, ווי אויף אַ הענגער, און די פיס, צעביסן פון קאָמאַרן, זײַנען געווען געשוואָלן און אין איינע וווּנדן.

ווען רינע האָט אים אָנגעהויבן ווי דערקענען, איז קיין גלײַכן צו אים ניט געווען. זי האָט מיט די פינגער געריסן שטיקער פונעם געקאָכטן קעז, פון דער פאַרטריקנטער קאַשע, געשלונגען ניט צעקײַענדיק, ווי גלײַך אַלע צייַן וואָלטן בײַ איר געווען איבעריקע. און ער האָט געקוקט אויף איר, עלעהיי אין אַ כאָלעם, און ניט געגלייבט, אַז ס'איז זי.

פון רינען האָט בעריק זיך דערוווּסט, אַז דער זיידע איז שוין אויף דער־וועלט זײַנס איבערגעקומען. ער איז, ווי אַנדערע אַלטע לײַט, געווען אין קלויז, ווען מע האָט זי אונטערגעצונדן.

נאָך האָט רינע געהערט, אַז אַ סאַך מענטשן האָט מען צעשאָסן אויפן מאַרק. וועמען — ווייסט זי ניט. (ס'איז אַמאָל בעסער, אַז מע ווייסט ניט.) דערציילט האָט עס איר דער וועטערינאַר וואָיצעכאָווסקי, וואָס האָט צוגעזאָגט איר טאַטן זי אויסבאַהאַלטן בײַ זיך. דאָס באַהעלטעניש איז געווען בײַ אים אויפן גאָרטן, גוט פאַרשאָטן, פאַרשאַרט. ער האָט זי געהאַלטן אין איין באַרויִקן, אַז מ'וועט זי דאָ ניט געפינען. נאָר אין דער נאַכט פון דער שכיטע האָט ער זי אויפגעוועקט און געהייסן וואָס גיכער אוועק אין וואַלד, ווײַל מע זוכט אַזוי, אַז קיין שום באַהעלטעניש וועט ניט ראַטעווען. ער האָט איר אויסגעמאָלט דעם וועג צום יעגער־שטיבל און מיטגעגעבן אַ לעבל ברויט מיט אַ שטיק פלייש. געמיינט האָט זי, אַז ס'וועט איר סטײַען אויף עטלעכע טעג, נאָר זי האָט אַפילע ניט באַוויזן צו נעמען עפּעס אין מויל אַרײַן. זי האָט זיך פאַרבלאָנדזשעט און אַרום אויף אַ סטעזשקע, וואָס פירט פונעם וואַלד אין שטעטל אַרײַן. מע האָט זי באַם ראַנד פון וואַלד

דערזען און אפילע געשאָסן אין איר. דעמלט האָט זי אַלץ אוועקגעוואָרפן און, לויפנדיק, וווהין די אויגן טראָגן, זיך פארקליבן אין אזא געדיכטעניש, אַז די צווייַגן האָבן צעדראפעט דאָס גאנצע לייַב אירס.

דאָס יעגער־שטיבל האָט זי פונדעסטוועגן אָפּגעזוכט. זי וואָלט, מיסטאַמע, געשטאָרבן פון הונגער, און ער וואָלט זי געטראָפן פון לאנג א טויטע, נאָר איינמאָל האָט זי באם אריינגאנג געפונען א שטיק קעז און א ביסל קאשע, די זעלבע, וואָס זי עסט איצט. פארוויקלט איז עס געווען אין עטלעכע בלעטלעך רוי קרויט. איצט פארשטייט זי, אז דאָס האָט ער, בערעק, איר אונטערגעוואָרפן. נאָר פארוואָס האָט ער זי איבערגעלאָזט אייגע אליין? דאָס עסן וואָלט זי אלציינס ניט געראַטעוועט, ס'קאָן אפילע זיין, אז פארקערט, זי וואָלט אומגעקומען דערפון. ווי נאָר זי האָט א ביסל אָפּגעגעסן, האָט זיך איר אזוי פארוואָלט טרינקען, אז זי איז שיר פון זינען ניט אראָפּ. דעמלט האָט זי באשטימט זיך אומקערן צום וועטערינאר, פאלן צו זייַנע פיס און אים אייַנבעטן, ער זאָל איר געבן זיך אָנטרינקען און דערנאָך לאָזן שטארבן אין דער באהעלטעניש אף זייַן גאָרטן. שוין גייענדיק אהין, האָט זי אָנגעהויבן טראכטן, אז זי טוט שלעכט. דעם וועטערינאר מיט זייַן פאַמיליע קאָן מען דאָך איבער איר אומברענגען, מעג זי דען קירצן זייערע יאָרן? דערווייַל האָט זי ווידער פארבלאָנדזשעט און אָנגעטראָפן אף אן אָרט אָן א סימען פון לעבן, און גראָד דאָרטן, עפּעס אין א מין פוקסן־הייל, האָט זי געפונען א פולע פלאַש מיט וואסער. אין מויעך פאָטויפּעט זיך עס טאקע ניט, נאָר זאָל ער אף איר אזוי ניט קוקן, אויב ער גלייבט ניט, איז באלד ועט זי אים באווייַזן די פלאַש.

דעם טאָג, ווען ער איז געקומען אהער, איז זי ווידער אוועק אין יענער פוקסן־הייל, געמיינט, אז אויב עס האָט איר איין מאָל אָפּגעגליקט, וועט עפּשער אָפּגליקן א צווייט מאָל, און זי וועט דאָרט אָפּזוכן עפּעס אף אונטערהאלטן די נעשאָמע. זי האָט גאָרנישט געפונען מער, און אז זי האָט זיך שוין געקליבן גיין צוריק, האָט זיך אָנגעהויבן דער רעגן.

אוודע וואָלט זי באדארפט דאָרטן איבערנעכטיקן, נאָר ס'האָט זי שוין געצויגן צום יעגער־שטיבל. זי האָט זיך שוין א ביסל צוגעוווינט צו דעם. ווו האָט זיך בא איר גענומען קויעך און ווער האָט זי אין דער פינצטער בא דער האנט געפירט, וואָס זי האָט געטראָפן צוריק אהער, — דאָס ווייסט זי ניט. נאָר ווען די טיר האָט זיך איר ניט נאָכגעגעבן, האָט זי פארשטאַנען, אז אויס! — דאָ וועט זי פארקאָליִעט ווערן און מער די ליכטיקע וועלט אין די אויגן ניט זען. אין די פינגער זייַנען איר פארגאנגען זאשפּערעס. דאָס גאנצע לייַב האָט געציטערט. זי האָט געפילט, אז זי גייט אויס. נו, און ווייַטער ווייסט ער שוין אלצדינג בעסער פון איר. זי האָט, מיסטאַמע, שיין אויסגעזען... וואָס שאָקלט ער מיטן קאָפּ, אז ניין? קיין שפּיגעלע האָט זי ניט, נאָר זי פארשטייט אליין, וואָס פאר א פּאָנעם זי האָט איצט.

— אוי, רינעלע, וואָס רעדסטו? דו ביסט שיין, ווי א דימענט, ווי א פּרינצעסן.

— וואָס פּלאָנטערסטו מיט דער צונג? דו הערסט, וואָס דו רעדסט? ביסט א כיטראַק און א ליגנער. שווער זיך ניט, און גלייַך זאָלסטו זיך פון מיר אָפּרוקן.

— כ'זאָל אפילע וויסן, אז וועסט מיך שלאָגן, ריר איך זיך ניט פון אָרט. ביסט ווערט, מע זאָל דיך א קוש טאָן.

— שוויַיג, שוויַיג, — האָט זי מיט די הענט פארשטעלט אירע אויערן. — זע נאָר, ווי ער שעמט זיך גאָר פאר קיינעם ניט. אויב כ'וועל פון דיר כאַטש נאָך איין מאָל הערן אזוינס, וועל איך אנטלויפן, הערסט, אנטלויפן!

— אוי, איך וועל זיך, פארשטייט זיך, אָפּרוקן, נאָר פארוואָס האָסטו נעכטן, ווען דו האָסט מיך דערקענט, אליין א פיר געטאָן מיַין פינגער צו די ליפּן און א קוש געטאָן?

— דאָס געדענק איך ניט. אז דו זאָגסט, איז עס, מיסטאמע, עמעס. איך וויס, אז דו ביסט ניט קיין ליגנער. נאָר כ'מיין, אז אפילע פון פרייד, וואָס כ'בין שוין ניט איינע אליין, וואָלט איך זיך אזוינס ניט דערלויבט. געוויס האָב איך געמיינט, אז איך שטארב שוין.

— לאָמיר, פרינצעסן מיַינע, וועגן טויט ניט ריידן.

— מיר זיַינען אלציינס בא אים אין די הענט, נאָר דאָך וויל איך בעטן, זאָלסט מיך מער ניט רופן פרינצעסן, אז ניט, וועל איך דיר אויך געבן א צונאָמען.

— לעמאָשל?

— וועסט שוין דערנאָך זיך דערוויסן.

— זאָג.

— כ'וויל ניט.

— נו, זאָג, כ'בעט דיך.

— אז איך בין א פרינצעסן, ביסטו דאָך...

— א פרינץ, יאָ?

— יאָ.

— ס'איז ניטאָ, ווער ס'זאָל לאכן. ווי געפעל איך איַיך פאר א פרינץ? א פרינץ, זאָלסטו וויסן, דארף, ערשטנס, זיַין אָנגעטאָן ווי א פרינץ...

— ש־שאַ! דיר וויַיזט זיך גאָרניט אויס?

— ניין. דער ווינט איז שטילער געוואָרן, נאָר ער הערט ניט אויף צו קיצלען די ביימער, קאָנען זיי שוין, נעבעך, ניט אויסהאלטן און שאָקלען זיך פון געלעכטער...

— דאָס ווילסטו פון מיר דעם אומעט פארטריַיבן, מיך מאכן לאכנדיק? איך פארשטיי, נאָר דער נעבעך איז דען אָף זיי, ניט אָף אונדז? אוי, הער...

— דאָס לאכן אזוי די פייגל אָף די ביימער. ווילסט, וועל איך ארויסגיין א קוק טאָן.

— גיי ניט. כ'וויל ניט. כ'האָב מוירע בליַיבן אליין.

— און אז ביסט געוועזן אליין, האָסטו קיין מוירע ניט געהאט?

— די לעצטע עטלעכע טעג האָב איך, דאכט זיך, אפילע פארגעסן, וואָס הייסט מוירע. כ'האָב נאָר געקלערט, אז כ'וויל א טרונק...

— דערפאר טאקע מוז איך גיין. נאָך אזא רעגן קאָן מען פון יעדן גריבל ארויסשעפּן א זשמעניע וואסער. פון קאָרע וועל איך פּרווון מאכן א מולטער, און מיר וועלן אָנעמען אהין וואסער. דאָ ניט וויַיט איז פאראן א זומפּ. די וואסער איז דאָרט שטארק גרין און פארשימלט. נאָר בא א נויט... זאָל אונדז נאָר קיינער דאָ ניט אָפּזוכן.

— און דער, וואָס האָט מיר איבערגעלאָזט דעם קעז... ער האָט דאָך שוין מיך אָפּגעזוכט. צי דאָס ביסטו טאַקע געווען?

— ניין, רינעלע, ניט איך. נאָר איך קען דעם מענטשן און כ'וועל דיר וועגן אים דערציילן. פאַר אים האָבן מיר ניט וואָס מורע צו האָבן.

— ווען כ'זע אים, וואָלט איך געבעטן בא אים אַ נאָדל מיט בײַוועלעך. אין אַזאַ הוילעך, ווי הײַנט האָבן מיך באַפאַלן, קאָן איך פון אָרט ניט אופ־שטיין.

— מיילע, פאַר דעם האָסטו ניט וואָס צו זאָרגן. באַלד וועל איך דיר עפּעס באַוווּזן. פאַרמאַך אפגיך די אויגן, פאַרמאַך, דאָס מעגסטו מיר דאָך צוליב טאָן. אָט אַזוי. באַלד, באַלד. איצט מעגסטו זיי שוין עפענען. אָט וועל איך דיך אויסקליידן. פון אָט דעם גאַרניטער בין איך שוין לאַנג אַרויסגעוואַקסן, פאַר דיר איז ער ווי אָנגעמאָסטן. ער וועט פון דיר אַראָפּזינגען. אונטער דער מאַרינאַרקע וועסטו אָנטאָן מײַן העמדל. אָט דאָס שמאַטקעלע צעוויקל אליין. זעסט? אָט האָסטו אַ נאָדל און אַ קלעצעלע בײַוול. וואָס זשע, נאַרעלע, וויינסטו?

ס'זײַנען פאַרבײַ נאָך צוויי וואָכן. ווער ווייסט, וויפל טעג האָט דאָן, ווען מע איז געווען ניט טויט און ניט לעבעדיק, פאַרמאָגט אַ וואָך? דרײַ־סיק? זעכציק? ניין, דאַכט זיך, אַז אַ סאך מער. רינע און בערעק האָבן אליין ניט באַמערקט, ווי אַלט זיי זײַנען געוואָרן פאַר די צוויי וואָכן. אַמאָל נעמען זיי זיך אפילע קריגן, און אין יעדער קריג ווערט דאָך, ווי געוויינ־לעך, געזאָגט עפּעס איבעריקס. אָט זיצט רינע אײַנגעהויקערט, ווי די באָבע בערעקס, ווען זי פלעגט שטריקן אַ שקאַרפּעטקע. די באָבע פלעגט דערבײַ פלעכטן אַ מײַסע, שפּינען גוטע כאַלוימעס. און רינע שווײַגט. ווי נאָר ס'דערהערט זיך ערגעץ אַ שאָרך, אַזוי ווערט זי דערציטערט, און ווי בע־רעק זאָל זי ניט טרייסטן, קאָן ער פון איר ניט אָפּטרײַבן די מאָרעשכוירע.

בלויז איין מאָל האָט בערעקן זיך אײַנגעגעבן, רינע זאָל כאָטש אף אַ קורצער שאָ ווידער ווערן רינע, האָט עס אויך שיר ניט געענדיקט זיך מיט אַ קריג. זיי האָבן געשפּילט אין מײַכאָלים. געררייצט און געשטילט דערמיט דעם הונגער. מיט אַ שוואַכער שטים, ווי דאָס ריידן פאַרשאַפט ווייטעק, האָט רינע דערמאָנט די געשמאַקע מײַכאָלים, וואָס איר מאַמע, די סאַר־ווערן, האָט געגרייט אף סימכעס. וועגן דער מערהײַט מײַכאָלים האָט בע־רעק נאָר געהערט, אָבער קיינמאָל ניט פאַרזוכט. ווען זי וואָלט געזאָגט „אַ שטיקל טרוקן ברויט", „אַן אָקרײַטשיק פּיסנע ברויט", „אַ סקאָרינקע מיט דער אייגענער צונג", וואָלט עס אים אַ סאך מערער גערייצט.

רינע:

— ווי געפעלט דיר מײַן מאַמעס ביאַליסטאָקער פלעצל?

בערעק:

— מיסטאַמע איז עס מאָלע־טאַם. קאָן זײַן, אפילע בעסער פון אַ ציי־בעלע־פלעצל.

— וואָס איז עס פאַר אַ גלײַכן, אַ ביאַליסטאָקער פלעצל און ציבעלע־פלעצל?

— קיין ביאַליסטאָקער האָב איך קיינמאָל ניט פאַרזוכט, און ציבעלע־פּלעצלעך פלעגט מײַן באָבע באַקן יעדן פרײַטיק.

— וואָס פלאַפּלסטו? דו הערסט, וואָס דו רעדסט? פאַראַיאָרן, קאָן זײַן, אַז גראָדע הײַנט ווערט פּונקט אַ יאָר, האָט די מאַמע צו מײַן געבוירן־טאָג געמאַכט אַ שטיקל יאָמטעוו. מיר האָבן אַלע שוין דעמלט גוט געהונגערט, נאָר די מאַמע האָט, כ׳ווייס ניט וויאַזוי, אָפּגעשפּאָרט מעל, אָפּגעבאַקן אַ ביאַליסטאָקער פּלעצל און צעטיילט צו שטיקעלעך אַלע קינדער. אונדזער מיזיניקל, פּיניעלע, האָט אַפילו אופגעגעסן זײַן כיילעק און געבעטן נאָך, נאָר ווײַל מער איז אים ניט געווען וואָס צו געבן, האָט ער צונויפגעקערט די ברעקלעך אין דער זשמעניע, אַרײַנגעוואָרפן אין מויל, דערנאָך צעשפּרייט די הענט און עטלעכע מאָל אויסגעשריגן: מאָ, מי, מאָ — מער איז שוין ניטאָ. די מאַמע האָט זיך שיר ניט צעוויינט. ווי מיינסטו, די מאַמע און די קינדער וועלן פראַווען מײַן געבוירן־טאָג?

— עפשער... אויב זיי זײַנען אַלע אינײיינעם.

— אָט האָסטו דיר! פאַרוואָס עפּעס ניט אינײיינעם? ס׳קאָן זײַן, אַז אין געטאָ דאַרפן זיי גאָר פאַר קיינעם ניט מורא האָבן...

— ווער ווייסט?

— „עפשער", „ווער ווייסט", — האָט זי מיט קאַס אים גענומען איבער־קרימען. — ווי געפעלט אײַך דער קאַלטער לונג־און־לעבער? אויב „ווער ווייסט", איז צוליב וואָס האָבן מיר זיך פאַרקליבן אַהער? ווילסט, לאָמיר זיך אינײיינעם אומקערן צו די עלטערן. אויב דו ווילסט ניט, איז פיר מיך צו ביזן עק וואַלד, ביזן נאָענטסטן דאָרף. פון דאָרט וועל איך אַליין טרעפן אין שטעטל. וואָס שווײַגסטו?

— מיר האָבן ניט, רינעלע, וווהין צו גיין. מיר וועלן נאָר אַרויס פונעם וואַלד, וועלן אונדז די מערדער כאַפּן און אומברענגען.

— פאַרוואָס? קינדער טשעפּעט קיינער ניט. אונדז האָט אַפילו קיין וואָלף ניט אָנגערירט.

— איך ווייס ניט פאַרוואָס. מאָטל האָט מיר אַמאָל געלייענט אַ מעשׂהלע וועגן קינדער, וואָס מע האָט געוועט מיט גאַל און מיט הערץ פון אַן אויסגעהונגערטן וואָלף, קעדיי זיי זאָלן זײַן בלוטדאָרשטיק און אומבעראַכמאָנעסדיק. עפשער וואַקסן די מערדער אויס פון אַזעלכע קינדער.

— דאָס איז דאָך אַ מעשׂהלע.

— אַ מעשׂהלע... און דערווײַל קוקן מיר פיר און צוואַנציק שאָ אַ מעסלעס דעם טויט אין די אויגן. פאַרוואָס?.. אוי, רינע, מיר האָבן דאָך אָפּגערעדט ניט דערמאָנען מער דעם טויט. לאָמיר האַלטן וואָרט. הער בעסער אַ לידל, וואָס מאָטל האָט מיך אויסגעלערנט. הער:

...רופט זיך אָן איינער: — איך בין אַ וואָלף,
ענטפערט דער צווייטער: — און איך בין אַדאָלף.
...רופט זיך אָן איינער: — איך עס שאָף און רינדער.
ענטפערט דער צווייטער: — און איך קליינע קינדער.
דער וואָלף האָט געגעבן אַ דריי מיט דער נאָז
און איז זיך אוועק... איך ווייס ניט פאַרוואָס[1].

---

[1] ב. גוטיאַנסקי. „אַ באַגעגעניש".

— וואָס זשע, בערעק, זאָלן מיר טאָן?
— אז מיר ווען לעבן, וועלן מיר זען...

געדיכטע צאָרעס

אליין דער וואלד האָט זיך נאָך ניט געכאפּט, אז ער וועלקט, ווען בע־רעק און רינע האָבן שוין געהאט דעם קלעמענדיקן פאָרגעפיל פון ענדע־רונגען. דיביימער זײַנען נאָך געווען פארבלענדט פון זייער פראכט און גלאַנץ. איז וואָס, אויב אַ בלעטל, אַ צווייטס ווערט מאָגערער און נעמט זיך איבערפארבן פון גרין אף געל, צי, לאָמיר זאָגן, אַ פארברוינטע שיש־קע וויל זיך צעבוצקען מיט דער ערד. אפילע, ווען אין איינעם אַ פאַרטאָג האָט מיטאמאָל אַ ווייע געטאָן די קעלט און די גרעזעלעך האָבן זיך אופ־געכאפּט פון שלאָף, באצירט מיט אַ נעץ פון אַ פראָסטיקער זילבער־ווײַסער קרוזשע, אויך דעמלט האָט עס נאָך דער וואלד געוואָלט אויסטײַטשן, ווי אַ מין קאַטאָוועס טרײַבן. ס׳האָט זיך באקומען, ווי די גראָזן וואָלטן גע־טײַנעט צו די בלעטער: „איר זײַט ספּריטנע זייער, האָט איר פארכאפּט דאָס גאָלד, וועלן מיר כאָטש נעמען דאָס זילבער״.

אזוי איז געווען ביז דעם זון־אופגאנג. די זון האָט מיט גוטן אראָפּגע־נומען פון די גרעזלעך דעם שיין געהעפטן שלייער. זי האָט אלעמען אַ ריר געטאָן, און אלץ ארום האָט גענומען זיך זומערדיק אויספוצן. נאָר וואָס געווען, איז געווען. הײַנט וואָלט שוין די זון געמעגט וויסן, אז זי לעבט אין טאָעס. אַ סימען: אָט שוין אַ שאָ און צוויי, ווי די שטראַלן גלעטן די צוגעפרוירענע ערד, און דאָס פרעסטל האלט. ביז האלב טאָג האָט זיך געצויגן דער געראנגל. אין די טונקעלע און נידעריקע ערטער האָט דאָס פרעסטל זיך ניט אונטערגעגעבן, אין די העכערע ערטער האָט די זון דער־וויזן, אז זי האָט נאָך געוויס קראפט.

ווײַטזעעוודיקער פון אלעמען זײַנען געווען די באַלעכײַים: די פייגל, די וועווערקעס און אפילע די מורעשקעס. לאנג ניט געטראכט, האָבן די זומער־פייגל גענומען פארלאָזן דעם וואלד. וווהין פליִען און אף ווי לאנג — האָט זיי קיינער ניט באדארפט אונטערזאָגן. די באַשעפּעניש, וואָס קאָנען זיך ניט דורכלייגן אַ וועג אין הימל, האָבן גענומען בײַטן זייערע דירעס, איבערפארבן זייערע מאַלבושים. אויך זיי האָבן זיך ניט גענייטיקט אין עמעצנס סייכל. אפילע די סאמע קלענסטע האָבן געהאלטן, אז זיי זײַנען צומאָל ניט שוואכער פון די בערן און ניט נארישער פון די פוקסן. יאָ־יאָ! קוים זײַנען זיי ניט בעקויעך אָפּשטעלן דעם אָנגריף פון די קעלטן, וועלן זיי ווי־עס־איז זיי איבערכיטרעווען. צי זיי וועלן אײַנשלאָפן צי ניט, נאָר דעם לאנגן ווינטער וועלן זיי אויסהאלטן.

פאר אלעמען אין וואלד איז דאָ אן אויסוועג. און פאר רינען און בע־רעקן? וואָס זאָלן זיי טאָן? גאָרניט קאָנען זיי ניט צוקלערן, און ס׳איז ניי־טאָ, ווער עס זאָל אן אייצע געבן. פאר זיי איז די שוין פון לאנג ענגע, גע־פערלעכע וועלט נאָך שמעלער און געפערלעכער געוואָרן. זאָלן כאָטש ארום דעם שטיבל געווען וואקסן איינע סאָסנעס און יעלן, וואָלט ארום

דעם שטענדיק געוועזן ביין־האַשמאַשעסדיק טונקל און ס׳וואָלט זיכערער געוועזן זיך אויסבאַהאַלטן. איז וואַקסן דאָרט אויך בלעטער־ביימער... נאָך יעדן וויכערדיקן טאַנץ, וואָס דער ווינט פאַרדרייט, ווערן זיי אַלץ נאַקעט־טער און אָנטבלויזן בערעקס און רינעס וווּנונג. די פאַלנדיקע בלעטער דעקן צו די ערד, און ניט די ווענט, וואָס סטאַרטשען פון איר אַרויס. וואָס וועט זײַן, אויב אַפּילע ניט קיין דײַטשן, אָדער פּאָליציאַנטן, נאָר יעגער וועלן אָנטרעפן אהער? ביידן דאַכט זיך, אַז אויך דאָ, אין געוועזענעם געדיכטן וואַלד, איז שוין קימאַט אַזוי ווי אין הוילן סטעפּ, ווו עס לאָזן זיך זען די ווײַטסטע ווײַטן. ווען ס׳פלעגט אָנהייבן שאַרן אָף טאָג, האָבן זיי, געוויינלעך, פאַרלאָזט דאָס שטיבל. זיי האָבן עס געטאָן די גאַנצע צײַט און מוזן עס אויך איצטער טאָן. זיי האָבן קיינמאָל אַזוי ניט מוירע געהאַט פאַר דער פינצטערניש, ווי איצט פאַר דער ליכטיקײַט. באַטאָג מוז מען זײַן אָף דער וואַך. דער בליק — אָנגעשטרענגט, דער געהער — אָנגעשפּיצט.

ס׳האָט שוין עטלעכע מאָל געטראָפן, און שטענדיק קומט עס פאָר, ווען זיי זײַנען ניטאָ אין שטיבל, אַז עס קומט אַ „גוטער מאַלעך״ און לאָזט זיי איבער — אַמאָל אַ לעבל ברויט, אַמאָל אַ שטיק כאַזער־פלייש, אַ ביסל זאַלץ. בערעק זאָגט, אַז דאָס טוט דער זיידע מאַצײ... רינע קוקט אַרויס אָף אַ נעס, וואָס איז ניט אין קיין מענטשנס קויעך. דעריבער וויל זי בערעקן ניט גלייבן. זי קלערט: „אויב דער, וואָס העלפט זיי, איז, ווי בערעק רעדט זי אײַן, אַ פּאַשעטער פּאַסטעך, קאָן מען דאָך אים דערפאַר שטרענג באַשטראָפן, טייטן אַפּילע. צוליב וואָס וועט אַ פּרעמדער מענטש גיין אָף אַזאַ ריזיקע? זאָל ער זיך פאַר איר באַווײַזן אין אָנבליק פון אַ גע־וויינלעכן אַלטיטשקן, — אַלציינס וועט ער פאַר איר זײַן אַ פאַרשטעלטער מאַלעך״.

זי פאַרשטייט נאָר ניט, פאַרוואָס ברענגט ער זיי כאַזער־פלייש, וואָס יידן טאָרן ניט עסן, צוליב וואָס טוט ער עס? ער וויל זיי אומיסטן אַרופירן אָף אַ זינד, ווי די שלאַנג כאַוועןן? באַ אַזאַ הונגער, ווען יעדער אייווער מאָגט עסן, קאָן עס דען הייסן אַ זינד? אַ מאַלעך וואָלט געוויס געמעגט זיי באַזאָרגן מיט אַנדער שפּײַז, אויב ניט מיט רינדנפלייש, איז מיט כ׳ווייס וואָס, אַבי מע זאָל קאָנען אָנשטאָפּן דעם שטענדיק פּוסטן מאָגן. זאָל ער איר טויזנט מאָל מויכל זײַן, נאָר אויב שוין העלפן, איז מיט דער פולער האַנט. באַ רינען אין האַרצן לעבט אַ האָפענונג, אַז דער גוטער מאַלעך, זאָל אים בערעק רופן „זיידע מאַצײ״, וועט זיי ראַטעווען. טאָגן הייבט אָן, ווען ס׳איז שטאַרק פינצטער.

איינמאָל אין אָוונט, ווען זיי האָבן זיך אומגעקערט אָף נאַכטלעגער, האָבן זיי געטראָפן די טיר אָפן און אונטערגעשפּאַרט מיט אַ דרענגל, דער ווינט זאָל זי ניט צומאַכן. זיי האָבן אָפּגעוואָרפן דאָס דרענגל אין אַ זײַט. אינווייניק אין שטיבל האָבן זיי קיין סימאָנים, אַז דאָ איז עמעצער געוועזן, ניט באַמערקט. דאָך האָט בערעק געהאַלטן, אַז דאָס האָט מען זיי געוואָרנט וועגן אַ סאַקאָנע, און ער איז באַשטאַנען, זיי זאָלן אַוועק פונדאַנען. ווי רינע האָט זיך ניט געווערט, נאָר אָף אַ וואָך זײַנען זיי אַנטרונען. די ער־שטע צוויי טעג האָבן זיי עטלעכע מאָל געהערט, ווי עמעצער שיסט. הינט האָבן געהאַוקעט. נאָכדעם איז שטיל געוואָרן. מער ווי אַ וואָך אויסהאַלטן

אָן אַ דאַך איבערן קאָפּ אין שפּעטן אָסיען האָבן זיי שוין ניט געקאָנט. זייער פּאָרזיכטיק האָט בערעק צוערשט אַליין זיך דערקליבן צום שטיבל. די טיר איז געווען צוגעמאַכט. אינווייניק האָט ער געטראָפן אַ שקאַרמיץ מיט סוכאַרעס, אָפּגעקאָכטע פּאַפּשויעס און דרײַ פּעקלעך שוועבעלעך. אויף קיין בעסערער מאַטאָנע און אויף אַ מער באַרויִקנדיקן סיגנאַל האָט מען זיך ניט געקאָנט ריכטן. און בערעק איז אַוועקגעלאָפן נאָך רינען.

אָן ערעך אין אַ כוידעש אַרום האָט מען זיי ווידער אויף דעם זעלבן אויפן, וואָס פריִער, געוואָרנט וועגן אַ סאַקאָנע. דאָס מאָל האָט רינע זיך ניט אונטערגעגעבן. ניין, בעשום־אויפן ניט. זי וועט אין ערגעץ ניט גיין. אַזאַ לאַנגע קאַלטע נאַכט אונטערן הימל וועט זי ניט אויסהאַלטן. און טאַקע ניט געפּאָלגט. זיי זײַנען אַנטלאָפן, איידער די נאַכט האָט גענומען אויס־גיין, און שיר־שיר ניט אַרײַנגעפאַלן צו די דײַטשן אין די הענט. די היטלעריסטן האָבן עמעצן געזוכט צי אפילע נאָכגעיאָגט. אַ מעסלעס זײַנען זיי געווען אין יעגער־שטיבל.

ווען בערעק און רינע האָבן זיך ווידער דערנעענטערט צום שטיבל, האָבן זיי ניט ווײַט פון דער שוועל געטראָפן אַ בערגל אַש פון אַ שײַטער. אין דרויסן און אינווייניק אין שטיבל האָבן זיך געוואַלגערט פּוסטע פלעשער, רעשטן פון שפּײַז.

אויך פערד האָט מען דאָ ניט ווײַט געהאָדעוועט. ניט קיין מיליטערישע, די קאָפּיטעס זײַנען ניט געווען אונטערגעקאָוועט. נאָך זײַנען דאָ פּאַר־בליבן שפּורן פון בלוט. באַ בערעקן האָט זיך געיאַוועט אַ פאַרדאַכט, אַז איינס פון די פערד איז געווען פאַרווונדעט. אַזוי האָט זיך עס טאַקע אויס־געלאָזט. דאָס פערד איז געלעגן צווישן די קוסטעס ניט ווײַט פונעם זומפּ מיט אַן אויסגעסאָלאָפּעטער צונג און אַרויסשטאַרצנדיקע אויגן. ס׳האָט אַ פּאָר מאָל געפּרוווט אָפּרײַסן דעם קאָפּ פון דער ערד. רינע האָט זיך אַראָפּ־געלאָזט אויף די קני, אָנגעריסן אַ בינטל פאַרגעלט גראָז און מיט אַ לאַ־שטשענדיקער שטים גענומען ריידן צו דעם:

— קאָס, קאָס, קאָס, נאַ, עס אַ ביסעלע. עס.

מיסטאָמע האָט מען צו דעם פערד קיינמאָל אַזוי ניט גערעדט, קיינמאָל ניט געגלעט עס. ס׳האָט צעבלאָזן די נאָזלעכער און שטיל אַ הירזשע גע־טאָן. ראַטעווען עס איז געווען ניט אין זייערע קויכעס.

ווען ניט דאָס פערדנפלייש, וואָלטן זיי פון הונגער אויסגעגאַנגען. געווען איז דאָס אַ שפּײַז פאַרן קייסער צו שטעלן. אויסגעהונגערטע, ווי וועלף אין פרילינג, פלעגן זיי די ערשטע טעג זיך אָנעסן, ביז די בײַכער האָבן אָנגעהויבן ווי טאָן. בערעק האָט ערגעץ ווײַט אָפּגעשיילט פון אַ בערעזע אַ היפּשע שטיק קאָרע, זי צונויפגעדרייט ווי אַ מין קוימען און אינווייניק אָנגעהאַנגען אָנגעשניטענע לאַנגע פּאַסן פלייש. אונטער דעם קוימען האָט ער אין אַ טיף גריבל צעלייגט אַ שײַטער, ווי אַ פײַערטאָפּ, וואָס זאָל קוים־קוים ברענען און גוט רייכערן. פאַר דרײַ נעכט (באַטאָג האָבן זיי מוירע געהאַט, עמעצער זאָל פונדערווײַטנס ניט דערזען דעם רויך) האָט זיך באַקומען אַ גאַנצער מאַיאָנטעק מיט גערייכערט, אפילע אַ ביסעלע געזאַלצן פלייש. קיין געפאַר, ס׳זאָל גיך קאַליע ווערן, איז ניט געווען. רינע האָט ניט געקאַרגט פאַר בערעקן קיין לויב־ווערטער:

— ווײַזט אויס, אַז ווען גאָט האָט געטיילט סייכל, ביסטו אונטערן בעט ניט פאַרקראָכן. דײַן מויעך, דאַרף איך דיר זאָגן, דרעמלט ניט, אַלץ ווייסטו, אַלץ קענסטו.

אויף דעם האָט בערעק איר געענטפערט:

— ווען איך וואָלט אויף אַן עמעס אַלצדינג געקענט, וואָלטן מיר שוין דאָ ניט געווען.

רינע איז מאַסקים געווען. זי האָט געזאָגט דאָס, וואָס זי האָט, ווײַזט אויס, ניט איין מאָל פון עלטערע געהערט:

— סייכל און מאַזל איז אַ לעכערדיקער זאַך. ס׳איז געדיכטע צאָרעס מיט צאָרעלעך, וואָס ווילן ניט אַוועק אין די ווײַטע וועלדער, אין די פּוסטע פעלדער. זעט אויס, אַזאַ איז אונדזער ביטערער גורל.

אַלץ הייסט ביטער... עס האַלט שוין דערבײַ, ס׳זאָל אויספאַלן אַ שניי און ניט צעגיין. דעמלט וועט מען מיט די אייגענע טריט אָפּן ווײַסן צודעק פון דער ערד ווײַזן, וווּ מע באַהאַלט זיך אויס. די קעלט צילט מיט דינע שפּיזלעך אין לײַב. פונעם פראָסט בלינצלען אין די אויגן דימענטלעך. קעדיי צו דערוואַרעמען די דערפראָרענע ביינער, מוז מען אָן אויפהער אַרומלויפן, און כאַטש מע איז אויסגעדאַרט, גרינג, ווי פעדערן, און קיין קויעך איז ניטאָ, טומלען און טרישטשען די צווײַגלעך אונטער די פיס. עפּעס האָט מען געמוזט דרינגענדיק פאַרנעמען. און בערעק האָט זיך אַנטשלאָסן דערווײַל אַליין זיך לאָזן צום באַקאַנטן פעלד לעבן דאָרף, וווּ דער זיידע מאַציי וווינט.

קאַפּיטל צוויי

בא דעם זיידן מאַציי

די באָבע וועט אירס אויספירן

אויף דער טרוקענער, קורץ אונטערגעשאָרענער סטערניע האָט זיך געפּאַשעט די טשערעדע. וואָס האָבן דאָרט די בעהיימעס נאָך געקענט אויסזוכן? גיי, פּרווו אומבאַמערקט זיך דערקלײַבן אַהין, אַז זעלטן ווו מע האָט נאָך ניט אָפּגעשניטן די קוקורוזע און די שטענגלעך פון די זונרויזן. ליגט ער, בערעק, שוין קימאַט אַ פאַרהילצערטער, צווישן די פאַרבויגענע שטענגלעך און וואַרט, די טשערעדע זאָל זיך דערנעענטערן. דעם זיידן מאַציי האָט ער פונווײַטן דערקענט, נאָר לעבן אים דרייט זיך נאָך אַרום עפּעס אַ ייִנגל פון אַ יאָר צוועלף־דרײַצן.

ווײַל קיין פריש גראָז איז שוין ניט צו געפינען, האָט עפּעס איינע אַ ספּריטנע בעהיימע זיך געלאָזט אַהער, צום קוקורוזע־פעלד, און נאָך איר דאָס פאַסטעכל. די האָפענונג, אַז דעם פאַסטעכל וועט זיך אײַנגעבן באַלד פאַרקערעווען די בעהיימע, איז ניט מעקויעם געוואָרן. בערעק איז אויפגעשפּרונגען פון דער ערד. ער האָט ניט באַוויזן אָפּצולויפן אויף צוריק צום וואַלד־ראַנד מער פון עטלעכע טריט, ווי אים האָבן דעריאָגט דעם ייִנגלס ווערטער:

— האָב קיין מוירע ניט, שטיי! איך וועל זאָגן דעם זיידן, וועט ער צו־גיין אהער, גלייבסט מיר ניט? איך ווייס, ווער דו ביסט. דו ביסט בערעק, און מיך רופט מען טאדעק. און ווו איז רינע?

— רינע? — בערעק האָט זיך אָפּגעשטעלט. — רינע? האָט ער איבערגע־פרעגט טאַמעוואַטע, ווי ער וואָלט צום ערשטן מאָל דעם נאָמען געהערט, און באַשטימט ניט לאָזן זיך פאַרפירן. נאָר מיטאַמאָל זיך באַקלערט, אַז ער האָט אומזיסט זיך דערשראָקן, און געענטפערט: — אויב פאַר דער צײַט, וואָס איך בין אין וועג, איז מיט רינען גאָרנישט ניט געשען, לעבט זי. אָבער ווי נאָר עס וועט אויספאַלן אַ שנײ, זײַנען מיר ביידע פאַרפאַלן.

— נאַ, עס, — האָט טאַדעק אַרויסגענומען פונעם טאָרבעלע, וואָס איז געהאַנגען איבער זײַן ברוסט, אַ שטיק ברויט, — דערוואַרעם זיך, און מילך וועל איך באַלד אָנמעלקן. די באָבע יאַדוויגע מיינט אויך, אַז ווי נאָר ס'וועט זיך לייגן דער שניי, וועט אײַך ווערן גאָר שלעכט. ווען ניט דו, וואָלט שוין רינע לאַנג געווען בײַ אונדז. און אַזוי, ווערט זיך דער זיידע, פאַרשטייסט?

— אוואַדע איז דער זיידע מאַציי גערעכט, נאָר וואָס קאָן איך טאָן, אַז זי וויל מיך ניט איבערלאָזן אַליין?

— די באָבע וועט אירס אויספירן. דער זיידע וועט זיך מוזן אונטער־געבן. מיין ניט, ער איז זייער אַ גוטער. נאָר ער האָט מוירע פאַר מײַן פעטער.

— דײַן פעטער איז דאָך זײַן זון.

— דו מיינסט, איך בין דעם זיידן מאַצייס אַן אייניקל? איך בין אים אַ פרעמדער. געוועזן אַ פרעמדער. מיר האָבן געוווינט אין אַ דאָרף לעבן ביאַ־ליסטאָק. מײַנע עלטערן זײַנען דאָרט געווען לערער. די נאַציסטן האָבן זיי אופגעהאַנגען. בין איך אוועק אהער צום פעטער, דער מאַמעס אַ ברודער. גזשעגאָזש נארושעוויטש רופט מען אים. נאָר ער איז אויך אַ נאַציסט. ער האָט געהייסן דעם זיידן מאַציי מיך נעמען צו זיך פאַר אַ פאַסטעך און באַקומט דערפאַר געצאָלטס. ער איז דער היגער סאָלטיס. געוועלטיקט איבער עטלעכע אַרומיקע דערפער.

— אויב אַזוי, קאָן דאָך רינע ניט זײַן דאָ אין דאָרף.

— פאַרוואָס? די באָבע זאָגט, אַז פאַרקערט. ביז איך בין בײַ זיי, וועט קיין איין פּאָליציאַנט בײַ אונדז אין שטוב קיינעם ניט זוכן. פאַר אַזאַ סאָל־טיס האָבן זיי אַליין מוירע.

— און ער קומט צו אײַך אָפט?

— זעלטן, נאָר עס טרעפט. אַנומלטן האָט ער מיר געבראַכט אַ מאַר־טאָנע. אַ זייגער. נאָך זײַן אוועקגיין האָב איך זיך באַדאַרפט פאַרענטפערן פאַר דער באָבע יאַדוויגע, וואָס כ'האָב אים ניט געזאָגט קיין דאַנק. קיין אייגענע קינדער האָט נאַרושעוויטש ניט, מיינט ער, אַז ווען די מילכאָמע וועט זיך ענדיקן, וועט ער מיך נעמען צו זיך. וואָס ביסטו ווידער אָפּגע־טראָטן פון מיר? איך וויל אים מער ניט קענען. ער זאָגט, אַז זײַן שווע־סטער, מײַן מאַמע, האָט ער ניט איין מאָל געוואָרנט, וואָס פאַר אַ סאָף עס דערוואַרט זי. זי האָט אים ניט געוואָלט פאָלגן, האָט זי געקראָגן, וואָס איר איז געקומען. קיינער, אויסער איר אַליין, איז אין דעם ניט שולדיק,

מײַן טאטן, זאָגט ער, האָט מען נאָך אַ סאך פריִער באַדאַרפט געווען שטעלן צום װענטל. ער האָפט, זאָגט ער, אַז ווען כ׳וועל עלטער ווערן, וועל איך עס אַליין פאַרשטיין...

— טאַדעק, דו דערציילסט מיר ניט קיין באַבעמײַסעס? וועגן אַזעלכע זאַכן דערציילט מען ניט קיין פרעמדע מענטשן.

— דו לערן מיך ניט. עפשער דאַרף איך נאָך פאַר דיר מוירע האָבן?

— פאַר מיר? קיינמאָל ניט.

— וואָס זשע פּלאַפּלסטו?

— איך ווייס... איך זאָג דיר, וואָס איך מיין.

— איז מיין ניט, מיר איז ניט אָף קיין סאך בעסער פון דיר. ווען איך וואָלט געקאָנט, וואָלט איך אָט דעם היטלעריסט דערשטיקט אָדער אָפּגעזאַמט. אײנײנעם מיט מײַנע טאַטע־מאַמע האָט מען אופגעהאַנגען נאָך דרײַ מענטשן. נאָר דעם טאַטנס ברודער האָט באַוויזן צו אַנטלויפן. אַלעמען האָט אַרויסגעגעבן נאַרושעוויטש. געקומען קלוימערשט צוגאַסט. אַ שיקער־רער, האָט ער זיך פאַר מיר באַרימט, וואָס פאַרא גרויסע פאַרדינסטן ער האָט פאַרן דײַטשישן רײַך. הערסט? דער זיידע שרײַט שוין. כ׳האָב זיך מיט דיר פאַרעדט. באַלד וועל איך אים זאָגן וועגן דיר. וואָס ער זאָל דיר ניט ענטפערן, איז איבערמאָרגן, ווי נאָר די זון וועט פאַרגיין, זאָלסטו מיט רינען זײַן אָט דאָ באַם ברעג וואַלד. אַלץ וועט זײַן, ווי די באַבע יאַדוויגע וויל. און זי האָט שוין אַירס געזאָגט.

— איז עפשער בעסער, כ׳זאָל אַצינד מיט דעם זיידן מאַציי זיך ניט באַגעגענען?

— כ׳ווייס ניט. ווילסט, וועל איך הײַנט איבערריידן מיט דער באַבען און קומען צו אײַך.

— וועסט אונדז ניט געפינען.

— אַזוי? און ווער האָט אײַך געטראָגן עסן, ווער האָט אײַך צוויי מאָל געוואָרנט, אַז די זשאַנדאַרמען קלײַבן זיך דורכקעמען דעם וואַלד? איך גיי מיר פרײַ אין וואַלד. אין דאַרף ווייסט מען, אַז איך שניץ אויס היל־צערנע לעפל, פײַפעלעך, פלעכט שיכלעך פון קאָרע, קומט מיר אויס גיין נאָך מאַטעריאַל.

— און דער זיידע האָט געוווסט, וווהין דו גייסט?

— ווי דען? דאָס ערשטע מאָל האָט ער מיר אַליין באַוויזן דעם וועג צו אײַך.

— אויב אַזוי, זאָג אים, אַז איך בין דאָ, און זאָל ער טאָן, ווי ער פאַר־שטייט. כ׳וועל וואַרטן אַ שאָ.

דער זיידע מאַציי איז געקומען. אפן שטערן איז באַ אים געווען אָנגע־רוקט אַ באַשליק. אָן אַ וואָרט צו זאָגן האָט ער דערלאַנגט בערעקן אַ שטיק ברויט, אַ קעסעלע מיט מילך. ער איז געשטאַנען זקייניש געבויגן און געקוקט, ווי אײַלנדיק בערעק לעשט דעם הונגער, דעם דאָרשט. נאָכ־דעם האָט ער מיטן אַרבל פון דער קאַצאַווייקע אַ וויש געטאָן אונטער די אויגן און ווי פאַרענטפערנדיק זיך, געזאָגט:

— וווהין מיר זאָלן זיך ניט קערן, בלאָזט אונדז דער ווינט ניט אין דער פלייצע, נאָר אין פּאָנעם. איז אָט, אויב איר לעבט נאָך, הייסט עס,

אַז גאָט וויל אַזוי. קענען גאָט טאָר מען ניט גיין. טאַדעקן האָב איך פֿאַר־באָטן קומען צו אײַך. איבערמאָרגן, אויב מיר וועלן דערלעבן, וועל איך אױף אײַך וואַרטן. נאַ דיר עטלעכע געקאָכטע קאַרטאָפֿל און אַ שטיקל קעז. אין שטיבל זאָל פֿון אײַך קיין סימען, קיין דעך ניט בלײַבן, כאָטש דאָס פֿאַרשטייסטו שוין איצט בעסער פֿון מיר. באַלד וועט זיך אופֿהייבן אַ ווינט. שטיי ניט, גיי!

— זיידע מאַציי, פֿונוואַנען האָט איר זיך דערוווּסט, אַז רינע איז מיט מיר?

— פֿונוואַנען? דער וואַלד האָט מיר דערציילט!

טאַדעק, און ניט דער זיידע מאַציי איז נאָך זיי געקומען. אין דאָרף האָט ער זיי ביידן געבראַכט, ווען באַ אַלעמען זײַנען שוין טיר־און־טויער געווען פֿאַרמאַכט, פֿאַרשלאָסן. רינע און בערעק זײַנען נאָך די שוועל ניט אַריבערגעטראָטן, ווי ס׳האָט זיי אָנטקעגן אַ שלאָג געטאָן דער רייעך פֿון וואַרעמע געקעכצן, פֿון היימישקײַט. די באָבע יאַדוויגע האָט זיי באַגעגנט מיט אַ ליבלעכן בליק, און אױפֿן זיידן מאַציי, ווי גלײַך זייער קומען וואָלט געווען פֿאַר אים אומגעריכט, איז אָנגעפֿאַלן אַ מוירע. עטלעכע מאָל האָט ער זיך געפּרוּווט פֿאַרקלײַבן אױפֿן גרויסן קאַסטן, וואָס האָט אים געדינט פֿאַר אַ געלעגער, נאָר ס׳האָט זיך אים ניט אײַנגעגעבן. האָט ער זיך אַ לאָז געטאָן צום בופֿעט, וואָס ער אַליין האָט אַמאָל געמאַכט פֿון צוויי שאַפֿקעס, אוועקשטעלנדיק זיי איינע אױף דער אַנדערער, אױפֿן וועג זיך פֿאַרטשעפּעט פֿאַר דער שטשיפּצע אױף אַרויסנעמען גליִענדיקע קוילן פֿונעם אויוון און שיר ניט אומגעפֿאַלן.

די באָבע יאַדוויגע האָט אים אָנגעוויזן אױף אַ בענקל, און ווײַל ער האָט ניט אַזוי גיך געפֿאָלגט, האָט ער פֿון איר געקראָגן זײַן ערלעך אויסקומע־ניש. עמעס, איר קלאָלע האָט געקאָנט גיכער אויסגעטײַטשט ווערן ווי אַ בראָכע.

באַ אַ פֿינגערהוט שײַן האָט מען זיך געזעצט צום טיש עסן. טאַדעק האָט אַ זופּ געטאָן עטלעכע לעפֿל באָרשטש און אָפּגערוקט זײַן קימאַט נאָך פֿולן טעלער צו בערעקן. די באָבע יאַדוויגע האָט מיט צוויי פֿינגער אַ וויש געטאָן ביידע מויל־ווינקלען און אָנגעשריִען אױף אים:

— ווילסט ניט עסן, איז גיס אויס צוריק אין טאָפּ. זיי טאָר מען דער־ווײַל מער ניט געבן.

נאָכדעם האָבן זיי געטרונקען טיי. ס׳איז געווען ווי אין אַ כאָלעם. מע האָט זיי אָנגעגאָסן עמעסע טיי און געגעבן צו שטיקלעך צוקער. זיי זײַנען פֿאַרשיקערט געוואָרן. די געדאַנקען האָבן עפּעס אַזוי ווי זיך צעזייט, עלע־היי פּאַוועטינע פֿון אַ ווינט. אַ זיסע מידקײַט האָט זיי אײַנגעהילט. נאָר דער זיידע מאַציי האָט דערמאָנט, אַז ס׳איז שוין צײַט זיך פֿאַרקלײַבן אין באַהעלטעניש, און קיינער האָט אים ניט דערווידערט.

די באַהעלטעניש איז געווען אױפֿן בוידעם. דער ערשטער האָט אױפֿן לייטער זיך אופֿגעשטעלט טאַדעק. געקראָכן איז ער שטיל, ווי אַ קאָץ. אינעם היי, וואָס איז געווען אָנגעהויפֿנט קימאַט אױפֿן גאַנצן בוידעם, איז שוין

געווען צוגעגרייט א פארשטעלטע הייל, ווו מע האָט געקענט אײַנגעקאָרטשעט ליגן, נאָר ניט זיצן. דאָס געלעגער איז געווען פארשפרייט מיט א רעדנע און צוגעדעקט מיט א קאָלדרע פון געוואנט און א צעריסענעם פעלץ. צוקאָפנס איז געלעגן א וואטאָווע לײַבל און א קישעלע. נאָך דעם, ווי זיי האָבן זיך צוגעוווינט צו שלעכטס, צו פיל ערגערס — ביז צו אומדערטרעגלעכס, איז עס געווען א וויג פאר א פרינץ. אלנפאלס, אזוי האָט זיך זיי אויסגעוויזן, ווען זיי זײַנען אנידערגעפאלן אפן ווייכן היי.

אָבער נאָך איידער עס האָט אָנגעהויבן טאָגן, האָבן זיי זיך אויפגעכאפט. די קעלט האָט באוויזן זיך דערקלײַבן ביז דעם מארך פון די ביינער. איינדערפרי איז דאָס בוידעם־פענצטערל פארצויגן געוואָרן מיט א פראָסטיקער בלויקײַט. אין קוימען האָט געפײַפט דער ווינט, זיך פארגאנגען אין א געיאָמער. נאָר מיילע, דאָס איז געווען צו דערלײַדן. מיט יעדן טאָג אָבער האָט דער פראָסט זיך געשטארקט. אזא קאלטער ווינטער איז שוין לאנג ניט געווען. און ניט נאָר גיין איבערן בוידעם, נאָר אָפט ארויסקריכן פון דער נאָרע האָבן זיי ניט געטאָרט. דערצו איז די סטערטע היי אלץ מאָגערער געוואָרן. דאָס פערד און די בעהיימע האָבן געפאָדערט שפײַז.

אָנהייב יאנוואר האָט א שלאָג געטאָן אזא פראָסט, אז זיי האָבן געקאָנט פארפרוירן ווערן, ווי אײַז־צעפלעך. ווי געפערלעך ס'איז ניט געווען, זיי זאָלן זײַן אין שטוב, נאָר אין אָוונט האָט יאדוויגע זיי געהייסן אראָפלאָזן זיך פונעם בוידעם. זיי זײַנען ארײַן אין שטוב און גלײַך צוגעלאָפן צו דער הייסער הרובע.

די פענצטער זײַנען פון דרויסן געווען צוגעמאכט מיט לאָדנס, פון אינווייניק פארהאנגען. דער זיידע מאציי איז שוין געלעגן אף זײַן קאסטן. די באָבע יאדוויגע האָט זיך געפאָרעט מיט די טעפ. טאדעק איז געזעסן באם טיש און בא דער שײַן פון א קעראָסין־לעמפל געשניצט עפעס פון האָלץ. בערעק האָט זיך צוגעזעצט לעם אים, און זיי האָבן ביידע גענומען מײַסטרעווען. פון דעמלט אָן האָבן זיי שוין אין די לאנגע אָוונטן געארבעט צוזאמען. דערנאָך אפגיך צום לייטער — און אונטער דער שטרויענער סטריכע.

אין די לאנגע ווינטערדיקע נעכט

ווער האָט זיך עס געקאָנט ריכטן, אז זייער מײַסטרעווען האָט א ווערט און מע וועט דערפאר צאָלן מער ווי גוט. דער ערשטער האָט עס דערשמעקט דער זיידע מאציי. עטלעכע אָוונטן האָט ער אופמערקזאם זיך צוגעקוקט, ווי די ייִנגלעך ארבעטן. אפן דריטן צי אפן פערטן אָוונט, ווי נאָר זיי האָבן זיך גענומען פאר די מעסערלעך, איז ער מיט קינדערש־דריבנע טריט צוגעגאנגען צום טיש און גענומען טײַטלען מיטן ווײַזפינגער:

— אָט די ארבעט אײַערע דארף קיינער ניט. ניט מיט קיין שפילכלעך דארפט איר זיך פארנעמען. אזעלכע כעוורע, ווי איר, קענען שניצן פון האָלץ עפעס בעסערס. מע קאָן מיט אײַך מאכן טאבעק־פושקעס, טײַערע פודעלקעס. איך אליין האָב אמאָל זייער ליב געהאט שניצן, און ערגעץ דארף נאָך ליגן בא מיר דאָס געצײַג. זעגעלעך פארשיידענע, מעסערלעך,

דאָלאָטעס. ס'האָט זיך געדאַרפט פאַרהיטן אויך אַ שיין ביסל אויסגעטריקנט רויטהאָלץ און אַפילו מעשן דראָט און פערלמוטער־קנעפּלעך, וואָס איצט קאָן מען זיי פאַר קיין שום געלט ניט קריגן. זיי פּאַסט מען איַין אינעם האָלץ. איך פלעג דאָך מאַכן די שענסטע טאַבאַקערקעס, מיט געמעלן. מיר מיט איַיך וועלן מישן אַ פּאַס פון ליכטיק האָלץ און אַ פּאַס פון טונקלס. דאָס אַליין איז שוין אַ גרייט געמעל. מע וועט די סכוירע באַ אונדז אויס־כאַפּן, כאָטש קיין גווירים וועלן מיר דערפון מיסטאַמע ניט ווערן.

— „ניט ווערן״, — האָט אים די אַלטע איבערגעקרימט. — זאָלן מיר זיַין באַוואָרנט מיטן לעבן, פון ריַיכקייט זיַינען מיר שטענדיק באַוואָרנט. וואָס אָט דער מענטש קאָן צוטראַכטן, וועט קיין סוינע ניט אָנווינטשן. אַזאַ איַינרעדעכץ!

צו מאַצייען זיַינען אירע ווערטער ניט דערגאַנגען. ער האָט וויַיטער פאָרגעזעצט:

— גוט צאָלן יענע, וואָס קויפן שקאַטולקעס פאַרן צירונג. יעדערער פון די ריַיכע ליַיט וויל, אַז אַזאַ אַנטיקל, ווי באַ אים, זאָל מער באַ קיינעם ניט זיַין. באַ אים איינעם נאָר. מיר וואָלטן אַזעלכע זאַכן אויך געקענט מאַכן, ווען עמעצער פון איַיך וואָלט געמאָלט.

טאַדעקן קיין פינגער אין מויל דאַרף מען ניט אַריַינלייגן. אין די פּיַי־פעלעך און שיכעלעך פון קאָרע, וואָס ער האָט פריִער געמאַכט, האָט ער פאַרגעסן, ווי ער וואָלט זיך מיט דעם קיינמאָל ניט פאַרנומען. די ניַיע אַרבעט האָט אים פאַשעט פאַרכאַפּט. באַפּוצט די פושקעלעך און באַמאָלט, און ווי דעם זיידן מאַציי האָט זיך געדאַכט, גאָר ניט שלעכט, האָט בערעק. אויסער דער באָבע יאַדוויגע, האָבן אַלע זיך פליַיסיק גענומען פאַר דער מלאָכע.

אין די לאַנגע ווינטערדיקע נעכט זיצט מען אין האַלב־טונקלעניש און מע האָרעוועט, און באַטאָג, ווען עס ליַיכט, שלאָפט מען.

קעדיי פאַרקויפן די סכוירע, האָט מען באַדאַרפט פאָרן אין שטאָט אַריַין. צוליב דעם האָט אויסער אַ דיַיטשישער פּאַסיר־שיַין זיך געפאָדערט אויך אַ צעטל פון דעם סאָלטיס, אַז דער פאַרקויפער האָט אויסגעצאָלט אַלע שטיַיערן און אים איז דערלויבט צו פאַרקויפן, לאָמיר זאָגן, ליימענע טעפּ, מאַקרעטעס אָדער אַנדערע זאַכן, וואָס ער אַליין האָט אויסגעאַרבעט.

די שטיַיערן האָבן געמעגט זיַין אויסגעצאָלט, נאָר אויב דו האָסט ניט געגעבן דעם סאָלטיס אין דער האַנט אַריַין, קאָנסטו נאָך אים נאָכלויפן אַ יאָר מיט אַ מיטוואָך. גיין צו אים האָט קיינער ניט געוואָלט. נאָר טאָן האָבן עס געמוזט אַלע.

דער זיידע מאַציי האָט דערנאָך דערציילט, וויאַזוי ער איז געקומען צום סאָלטיס נאָך אַ צעטל. ער האָט באַוויזן בלויז האַלב פון דעם, וואָס ער האָט זיך געקליבן פירן אין שטאָט אַריַין, דערביַי אויסגעקליבן די סאַמע ביליקסטע זאַכן. אָף אַזאַ סכוירע האָט נאַטשאַלסטווע, אַ וואַזשנער, ווי אַ מאַרשאַלעק, זיך ניט געריכט. ער האָט לאַנג געקוקט, געטראַכט, און ס'האָבן זיך אַ שאָט געטאָן פראַגן:

— ווען האָסטו באַראַבעוועט?

— קיינעם ניט.

— ווער האָט עס דיר געגעבן?
— קיינער ניט.
— ווער האָט עס געמאכט?
— וואָס הייסט ווער? איך.
— א ליגן. פונוואנען קאָנסטו וויסן פון אזעלכע געמעלן? ס'איז דאָך דיר ניט קיין שפאקליאַוועקע, געמאכט פון קרייד, שיטערן קליי און אייל? ס'איז דאָך קונסט־ארבעט...
— פרעגט באם אלטן קסיאָנדז, וועט ער אייך דערציילן, וואָס פארא זאכן איך פלעג אמאָל מײַסטרעווען.
— מער ווערסטו מיך צו קיינעם ניט שיקן? דעם קסיאָנדז, אז כ'וועל אים דארפן, וועט ער צו מיר קומען. צום לעצטן מאָל פרעג איך בא דיר — ווער האָט עס געמאכט?
— איך און... אויך טאדעק.
— טאַ־דעק?
— איך לערן אים די מעלאָכע.
— איך גלייב דיר ניט. אויך מיר א לערער! ס'ניט פאר זײַן קאָפּ און ניט פאר זײַנע יאָרן.
— פאר זײַן קאָפּ און אויך פאר זײַנע הענט מעגט איר זיך ניט זאָרגן, און יאָרן פארמאָג איך אזויפיל, אז ס'וועט פאר אונדז ביידן קלעקן.
— אויב טאדעק האָט אזא קאָפּ און אזעלכע הענט, פארוואָס זשע האָסטו מיר פריִער געזאָגט, אז ס'איז נאָר דײַן ארבעט?
— דערפאר, ווײַל ניט פריִער, ווי אין א יאָר ארום, אויב מיר וועלן דערלעבן, וועל איך אײַך עפשער קאָנען ענטפערן, אז מיר ביידע.
— אָט דאָס איז, מעגלעך, עמעס. אויב ער איז ארײַנגעפאלן צו אזא לערער, ווי דו, אין די הענט, איז עס קיין כידעש ניט. איצט שווײַגסטו, האָסט מיר ניט וואָס צו ענטפערן.
— כ'וואָלט געקענט, נאָר כ'האָב פאר אײַך מוירע.
איידער דאָס וואָרט שפרינגט ארויס פון דײַן מויל, ביסטו דער באלע־באָס איבער דעם, דערנאָך... דעם זיידן מאציייס ליפּן האָבן זיך נאָך ניט צוגעמאכט, און ער האָט שוין כאראָטע געהאט אף דעם, וואָס ער האָט גע־זאָגט. אין זײַן לאגע אזוי ריידן... נאָר כאפּן צוריק האָט מען שוין ניט געקענט.
— אָט וויִאזוי? וועל איך דיר די צונג צעבינדן. רעד!
— צו מיר האָט איר אים געבראכט, ער זאָל מיר העלפן פּאשען די טשערעדע, זײַן געצאָלטס באקומט איר. פאר קיין לערער האָב איך זיך ניט אָנגעדונגען, איז וואָס זשע פארא טײַנעס קאָנט איר צו מיר האָבן? מיט א סטאמעסקע און א זעגל קאָן איך זיך נאָך אליין ספראווען, אָנמאָלן א צאצקע אף א פּודעלע קאָן איך אויך. קוינים וועלן זיך אויסזוכן, ווײַל קיין אנדערע שניצערס, מיין איך, זײַנען שוין אין אונדזער געגנט ניטאָ, איז ווי איר ווילט, איך קאָן זיך אָן טאדעקן אויך באגיין.
— אזוי, אזוי. האָסט טאקע צעבונדן דײַן לאנגע צונג. איז זע, מע זאָל זי דיר ניט קירצער מאכן. וויפל מיינסטו באקומען פאר די פיר טאַ־באקערקעס און פאר דער שקאטולקע?

— וואָס טײַערער, פאַרשטייט זיך. נאָר איך האָב דאָך פאַר אײַך אַרויס־געלייגט אַכט טאַבאַקערקעס און צוויי שקאַטולקעס.

— קאָנסטו, הייסט עס, ציילן אויך. פון הײַנט און ווײַטער, פאַרגעדענק עס, זאָלסטו זיך לערנען טיילן אויף צוויי, אָדער, דיר זאָל זײַן גרינגער צו פאַרשטיין, וועל איך דיר זאָגן פּאַשעטער, איבערלאָזן פאַר זיך פון דעם, וואָס וועסט אָפּלייזן פאַר דער סכוירע, ניט מער פון האַלב. די האַנט פונעם אויער נעם צו. דער געהער איז נאָך בײַ דיר ניט אַזוי קלאָגעדיק. האָסט אַ ברייִרע, קאָנסט זיך אָפּזאָגן. נאָר דאַן וועסטו מוזן נעמען אַ פּאַטענט, וואָס וועט דיך קאָסטן אַ סך טײַערער. ווײַטער זאָלסטו וויסן זײַן, אַז פון דײַן טייל קומט נאָך עפּעס אַרויס טאַדעקן, וועסטו דערווײַל אַ פערטל, נייִן, אַ דריטל פון דײַן פאַרדינסט ווידער אָפּגעבן מיר. און איך וואָרן דיך, אויב דו וועסט מיך פּרוּוון אָפּנאַרן, וועסטו אַליין מער קיין איין טאַבאַ־קערקע ניט פאַרקויפן. פאַרקויפן די טאַבאַקערקעס קאָן איך אָן דײַן הילף. אויב דאָס געשעפט וועט לוינען, וועלן די בעהיימעס און די קעלבער זיך באַגייִן אָן דיר מיט טאַדעקן. ס׳וועלן זיך אויסזוכן אַנדערע פּאַסטעכער. אין אַ האַלב יאָר אַרום זאָל מײַן טאַדעק קענען די מעלאָכע ניט ערגער פון דיר. און איצט גיב דיר אַ פּאַפּיר, און מער האָסטו דאָ ניט וואָס צו טאָן. וואַרט. פון דער שטאָט זאָלסטו פריִער פאַרפאָרן צו מיר זיך צערעכענען, און שוין דערנאָך צו זיך אַהיים.

ערשט אויפן וועג אין שטאָט אַרײַן איז אויפן זיידע מאַציי אָנגעפאַלן די עמעסע שרעק. עפּעס אַ קלייניקײַט, מיט וועמען ער האָט פאַרפּירט אַ קריג! און וואָס וואָלט געווען, ווען דער באַנדיט טוט אַ גוטן טרייסל דעם שליטן? דאָס איז דיר ניט פאַלן אויפן רוקן און צעקלאַפּן די נאָז... מע וואָלט אים לעבעדיקערהייט אין דער ערד אַרײַנגעטריבן, און ניט נאָר אים איי־נעם, מע וואָלט זיך גענומען נישטערן אין שטוב, אין קעלער, אויפן בוידעם. בלויז פון דעם געדאַנק אַליין זײַנען בײַ דעם זיידן מאַציי אויפן שטערן אַרויסגעטראָטן טראָפּנס שוייס און די פאַרגעלטע פון טאַבעק פינגער האָבן גענומען ציטערן. נו, מיילע, אויף זיך האָט ער זיך ניט וואָס צו וווּנ־דערן, נאָר ווי קומט עס, וואָס יאַדוויגע האָט דערלאָזט, ער זאָל האָבן צו טאָן מיט די פּודעלקעס און מיטן סאָלטיס? כאָטש גראָד אויף איר האָט ער אויך ניט וואָס צו כידעשן זיך. דעם שטריק, וואָס וואַרט אויף זייערע העלד־זער, האָט זי דאָך פאַרפלאָכטן. שטילערהייט זיך טיילן, זאָל זײַן אַפילע מיטן לעצטן ביסן, קעגן דעם האָט ער גאָרניט. דאָס יאָ. בלויז פון צוזען די מאַטערנישן, וואָס מענטשן שטייען אויס, קאָן מען פון זינען אַראָפּ. נאָר אַזוי אײַנשטעלן דאָס לעבן... און וויפל קאָן זיך עס נאָך ציִען?

אויב אַפילע עס וועט געשען אַ נעס און זיי אַלע וועלן איבערקומען דעם ווינטער, וועט ער אַלצײַנס בערעקן און רינען מער ניט קענען האַלטן בײַ זיך. זייער טויט־אורטייל איז שוין פון לאַנג אונטערגעשריבן און גע־שטעמפּלט, און קוים איז עס אַזוי, וועלן די מענטשנפרעסער פריִער אָדער שפּעטער זיי געפינען, שנײַדן פון זיי שטיקער און אַרויסציִען דעם עמעס, ווער ס׳האָט זיי געהאָלפן. ווי פאַר די אויגן, זעט ער דעם שלייף, אויף וועלכן ער באַמבלט זיך. און עס ווערט אים ענג אין האַרצן. נאָר ביז עפּעס וואָס

איז ער שיר ניט אומגעקומען איבער די טאבאקערקעס און שקאטולקעס. טפו, פארברענט זאָלן זיי געווען ווערן, נאָך איידער ער האָט זיך צו זיי צוגערירט! ווייניק אומגליקן, איז נאַ דיר נאָך אן אָנשיקעניש, נאָך איין פאסטקע צוגעגרייט פאר זיך אליין. מע זאָל אים אפילע אָפּגילטן, וועט ער מער אין שטאָט ניט פאָרן.

מיט אָט די אומדערטרעגלעך שווערע מאכשאָוועס האָט ער זיך דער־קליבן צו דער בריק, וואָס פירט אין שטאָט אריַין. א סאָלדאט פון דער זשאנדארמעריע (אף דער ברוסט — א בליאכע אף א דיקער קייט) האָט אים מיט די אויגן באטאפט. דאָס פערד האָט געוואָלט, ווי געוויינלעך, פארקערעווען מיטן געסעלע אף לינקס, צום מארק, דער זיידע מאציי האָט עס געניייט פארקערעווען אף רעכטס, צום געמויערטן הויז, ווו ס׳האָט געוווינט דער פאן קולטשיצקי, וועלכער האָט נאָך מיט יאָרן צוריק אָנגעי־הויבן, ניט אָפּנארנדיק אים, אויסקויפן זיַין סכוירע. מאצייען פלעגט ער שטענדיק באגעגענען מיט די ווערטער: „די מיל בא איַיך אין דאָרף זאָל ניט וויסן פון קיין רו, איַיער שפּיַיכלער פון קיין ווידערקאָל״.

קאָן זיַין, אז דאָס איז געווען דער ערשטער פאל אזא, ווען דעם זיידן מאציי איז ניט אויסגעקומען זיך דינגען. און וויאזוי האָט עס געקאָנט זיַין אנדערש, אויב דער קוינע האָט אָנגערופן א פּריַיז אין פינף מאָל גרעסער, ווי ער האָט אויסגערעכנט. באם שליסן דאָס געשעפט האָט יעדערער פון די צדאָדים ארויסגעשטעלט א באדינג.

דער זיידע מאציי: אויב עמעצער וועט זיך נאָכפרעגן, האָט פאן קול־טשיצקי געקויפט בלויז פיר טאבאקערקעס און איין שקאטולקע, פאר דעם וועט ער זיך אצינד צעצאָלן, דאָס, וואָס ס׳קומט פאר דער איבעריקער סכוירע, וועט ער אומקערן אן אנדערשמאָל.

פאן קולטשיצקי: דער זיידע מאציי וועט מער קיינעם זיַין סכוירע ניט פארקויפן און ניט פאָרלייגן. אויב דער סאָלטיס וועט זיך אליין פארנעמען מיטן האנדל, וועט קולטשיצקי פירן די קאָמערציע אויך מיט אים.

דער מינדלעכער אָפּמאך איז באלד אפן אָרט באוואָרנט און געזיכערט געוואָרן. אפן טיש האָט זיך באוויזן א פלאש בראנפן, פארביַיסעכץ, און דער זיידע מאציי און פאן קולטשיצקי האָבן זיך געזעגנט, ווי אלטע גוטע פריַינט. אָבער ניט דער בראנפן, ניט דאָס געלט, ניט די איַינגעקויפטע אפן מארק זאכן האָבן דעם זיידע מאציי ניט געוואָרעמט, זיַין געמיט ניט גע־ליַיטערט. דער שטיין אפן הארצן איז פארבליבן.

דאָס גליַיכסטע, קאָן זיך דאכטן, וואָלט געווען, ווען ס׳וווערט אויס מיטן פאָרן אין שטאָט. האָט דאפקע דער אלטער מיט זיַינע אייגענע הענט אי־בערגעגעבן קולטשיצקין נאָך צוויי פארטיעס סכוירע. פונעם סאָלטיס האָט ער מער קיין איין פושקעלע ניט פארלייקנט. ס׳הייסט, ניט פארלייקנט, וויפל ער פירט אין שטאָט סכוירע, אָבער ניט אלץ האָט ער געפירט, וויַיל שוין צופיל פושקעלעך, און פודעלעך, און שקאטולקעלעך, האָט זיך בא־קומען, ארבעטן אויס דער זיידע מאציי און טאדעק. א טייל האָט מען דערוויַיל ניט פארקויפט. פארבאהאלטן, ביז ס׳וועלן אָנקומען בעסערע ציַיטן.

אויב דער געמעל איז אזא...

ס'איז געווען ארום האלבטאָג, ווען דער סאָלטיס אין דער באַגלייטונג פון עטלעכע פּאָליציאַנטן איז געקומען אין דאָרף. אזוינס טרעפט ניט צום ערשטן מאָל, און דאָך...

וואָרענען בערעקן מיט רינען, אז ביז טאדעק וועט זיי ניט געבן קיין סימען, טאָר מען פון זיי קיין פּיפּס ניט הערן, האָט מען ניט באַדאַרפט. דער פעטער איז אריינגעגאנגען אַ קוק טאָן אף זײַן פּלעמעניק, און גלײַך האָט די באָבע יאַדוויגע זיך געכאַפּט שפּרייטן דעם טישטעך, אָבער דער גאסט האָט אַ מאַך געטאָן מיט דער האַנט. ניין, מע דאַרף ניט. ער האָט גאָר אליין אוועקגעשטעלט אפן ניט געדעקטן טיש עפּעס אין אַ טיכל פארוויקלט און באפוילן דעם אלטן:

— צעוויקל! — און אין אַ רעגע ארום: — עפן!

די שקאַטולקע, וואָס דער זיידע מאַציי האָט געעפנט, האָט געהאַט צוויי דעקלעך, און טאַדעקן האָט זיך געדאַכט, אז באַלד וועט פון אונטער יעדער דעקל ארויסשפּרינגען אַ דײַטשישער סאָלדאַט און אים, די באָבען, דעם זיידן נעמען ווארגן און שטיקן. די שקאַטולקע איז געווען פײַן געמאַכט. דעם גרעסטן כיילעק אין איר האָט געהאַט בערעק, וואָס האָט זיך מיט איר לאַנג געפּאָרעט, דעריקער באַם געמעל. איז וואָס וויל ער, דער „ליי־בער" פעטער?

— ווער מעס ארבעט איז עס?

— אונדזערע, — האָט יאַדוויגע פאַר אלעמען געענטפערט.

— דו העלפסט זיי אוידך?

— מיט אַ קרעכץ, — האָט זי מיט שפּאַס געפּרוווט צעשטרייען זײַן בייז־קײַט. — די מאַנצבלען מײַסטרעווען, און איך גרייט פאַר זיי עסן. קומט אויס, אז כ'מעג זיך טראַכטן, אז דאָס איז אונדזער אלעמענס ארבעט.

— „קומט אויס, קומט אויס"... באַלד וועט אײַך אלעמען אויסקומען זאָגן, ווו דער עמעס שטעקט. טאַדעק, גיי נאָר צו נעענטער אהער און זאָג, ווער האָט געמאַכט די שקאַטולקע?

— דער זיידע מאַציי און איך.

— דאָס לידל ווייס איך שוין פון לאַנג. איר האָט עס אפגיך אויסגע־לערנט, נאָר זעט, איך זאָל עס נאָך גיכער פון אײַך ניט ארויסשלאָגן. וואָס האָסטו דאָ געמאַכט און וואָס האָט דער אלטער געמאַכט?

— די ווענטלעך האָט דער זיידע מאַציי געמאַכט. איך האָב אים גע־האָלפן. באַ מיר באַקומט זיך עס נאָך ניט זייער גוט. דאָס דראָט האָט ער אליין פאַרפעסטיקט. ער זאָגט, אז איך קאָן זיך נאָך אָפּבריען.

— פאַרוואָס עפּעס אָפּבריען?

— מע דאַרף גוט וויסן, וויאַזוי אָנגליִען און בייגן דאָס דראָט, ס'זאָל אויסברענען פאַר זיך אין האָלץ אזאַ געלעגער, ווי מיר דאַרפן.

— וואָס פאַר אַ געלעגער דאַרפט איר?

— ווי אַמאָל. ס'איז געווענדט פונעם אוזאָר. אין דעם באַשטייט דאָך די שיינקײַט. סטאַרען מיר זיך.

דער סאָלטיס איז אופגעשפּרונגען פון זײַן אָרט, פאַרוואָרפן די רעכטע

האנט, צילנדיק זיך אין טאַדעקס באַק, און מיט רעציכע אויסגעשריִען:

— קוק מיר אין די אויגן און ענטפער, אַניט וועל איך דיר דיביינער איבערברעכן, ווער איז עס דער „מיר"?

— איך און דער זיידע.

דער סאַלטיס איז נאָך אַלץ געשטאַנען מיט אַ פאַרהויבענער האַנט, ווי ער וואָלט זיך באַדאַרפט דערמאָנען, פאַרוואָס ער קלייבט זיך שלאָגן טאַדעקן. עפּעס האָט אים געשטערט. אומגעריכט איז דער אַלטער אָפּגערוקט געוואָרן אין הינטערגרונט און פון פאָרנט, אַפן ערשטן פּלאַן, איז ארויס טאַדעק. ער ענטפערט. ער רעדט. דער קליינער אויסוואורף ווייסט, דאַכט זיך, ווו דער הונט ליגט באַגראָבן, און מיינט אים, דעם פעטער זײַנעם, איבערכיטרעווען, נעמען אַלץ אויף זיך. ניט אומזיסט זאָגט מען, אַז דאָס עפּעלע פאַלט ניט ווײַט פון בוים. נישקאָשע, באַלד וועט דאָס פּלעמעניקל... פון קיין שמיץ וועט ער זיך שוין ניט אַרויסדרייען. ער האָט עס פאַרדינט, נאָר דערווײַל איז נאָך בעסער גיין מיט גוטן. שלינגט פאַן נאַרושעוויטש אַראָפּ די אָנגעלאָפענע סלינע און זעצט רויִק פאָר:

— זאָלסט מיר זאָגן, ווער פון אײַך וואָס עס טוט. ווער מאַכט די שקאַר־טולקע און ווער מאַכט דעם געמעל אויף איר, נאָר זײַ אַזוי גוט און פּלאָנ־טער ניט.

— איך פּלאָנטער ניט. וויִאַזוי די הילצערנע פּאַסן זאָלן זיך פאָרן לויט דער פאַרב, וויִאַזוי אויסלייגן פון דראָט צי פון פּערלמוטער דעם אוזאָר, — דאָס איז מײַן אַרבעט. דער זיידע מאַציי זעט שוין שלעכט... ער זאָגט, אַז מײַן קאָפּ איז אָנגעשטאָפּט מיט דער רועך וויסט וואָס, נאָר פאַר דער „רועך ווייסט וואָס" צאָלט מען טײַערער.

נאַרושעוויטש האָט צוגעמאַכט די אויגן און עטלעכע מאָל אַ טרייסל געטאָן מיטן קאָפּ, ווי מע טוט עס, ווען מע ווערט שטאַרק מיד און ס'הייבט אָן שווינדלען אין די אויגן. ניין, ער איז שוין קימאַט איבערצײַגט, אַז טאַדעק ווייסט די סיבע, וואָס האָט אים, דעם סאָלטיס, אהער געבראַכט.

— טאַדעק, איך דאַרף וויסן, ווער האָט אויסגעמאָלט די אוזאָרן אויף די דעקלעך, דו צי אָט דער אַלטער שקראַב, וואָס שטייט מיט איין פוס אין קייווער?

ווי האָט עס טאַדעק געקענט זיך אַזוינס דערלויבן? שיר ניט ער שרײַט אויף נאַרושעוויטשן, הער נאָר הער — ווער אויף וועמען עס שרײַט! מעגלעך, דאָס איז געשען, ווײַל אינדערעמעסן שטויסט זיך טאַדעק דערווײַל ניט אָן, וואָס דער באַנדיט וויל דערגיין מיט זײַנע פראַגן, נאָר אויב ציטערן פאַר אים, קאָן זײַן נאָך ערגער. טאַדעק האָט אָפּגעענטפערט:

— איר פאַרשטייט, וואָס מע רעדט צו אײַך? אַבי מע זאָגט, קינדער פאַרשטייען ניט. איך האָב דאָך אײַך דערקלערט: שניצן, פּאָלירן, לאַקירן און אַפילו קלעפּן דאַרף איך זיך נאָך לערנען און לערנען באַם זיידן, נאָר די געמעלן מאַכן — דאָס איז מײַן אַרבעט.

— איך וועל דיר ווײַזן מיטן פינגער, פרעגן, און דו דאַרפסט מיר ענט־פערן: „יאָ" אָדער „ניין". אַ טונקלער פּאַס, אַ ליכטיקער פּאַס, ווידער אַ טונקלער — דאָס איז אַ געמעל?

— יאָ.

— אָט די דריידלעך פון דראָט — דאָס איז א געמעל?
— יאָ.
— אפן אייבערשטן דעקל האָסטו געמאכט דעם געמעל?
— יאָ.
— אפן צווייטן אויך דו?
— יאָ.
— דאָס דראָט אין געלעגער, ווי דו זאָגסט, האָסטו אײַנגעשטעלט?
— ניין.
— איז ווער האָט געמאכט די געמעלן?
— איך, איך. איך האָב געמאָלט, און דער זיידע מאַציי האָט אײַנגעפאסט דאָס דראָט.
— וויאזוי זשע האָסטו געמאָלט?
— מיט קרײַד. איך האָב געמאָלט מיט קרײַד. איר גלייבט ניט? אָט ליגט אין ווינקל קרײַד, און אָט שטייט א קעסטעלע, וועל איך פאַר אײַערע אויגן אָנמאָלן מיט קרײַד דאָס זעלבע. דאָס איז דאָך אזוי פּאָשעט.
— גוט, כ׳גלייב דיר. און פונוואנען נעמסטו די געמעלן?
— וואָס הייסט פונוואנען? פונעם קאָפּ. וואָס האָט איר אין זיי דערזען אזוינס?
נארושעוויטש האָט א דרעלעווע געטאָן טאדעקן מיט די אויגן פון קאָפּ ביז די פיס.
— פריִער וועל איך דיר אים צעשפּאלטן, דעם קאָפּ דײַנעם, און א קוק טאָן, צי די געמעלן האָבן דאָרט גענעכטיקט. און אויב איך וועל זיי אפילע דאָרט געפינען, וועל איך דיר אלציינס ניט גלייבן. דערפאַר זאָלסטו זיך אופהערן מאכן טאמעוואטע, קלוימערשט דו ווייסט גאָרניט, און מיר זאָגן, ווער האָט צוגעקלערט די געמעלן?
— איך.
— ביזוואנען דו ביסט נאָך אין מײַנע הענט, אייצע איך דיר נאָכאמאָל, טו א גוטן קלער. מיט מיר האָסטו ניט וואָס צו שפּילן אין זשמורקעס, באלד וועסטו אליין פארשטיין, אז מיט דעם וועסטו זיך נאָר ערגער מאכן. מיט דעם איניען פארנעמט מען זיך אין געסטאפּאָ, און דאָרט האָט מען מיר דערקלערט, אז די געמעלן זײַנען אלט, ווי די וועלט. האָסט זיך געלערנט אין גימנאזיע, ווייסטו בעסער פון מיר וועגן רוימער, גריכן, עגיפּטער און ווי נאָך הייסן זיי דאָרטן, פיניקיִער. איז עס זייערע דריידלעך. הא, ווי מיינסטו?
— קאָן זײַן.
— קיין שטארק ריין בלוט רינט ניט אין דײַנע אָדערן. דײַן טאטע איז געווען אף האלב א ליטווינער, און די ליטווינער דארף מען פאראכטן שוין דערפאַר אליין, וואָס אפילע קיין פּאָגראָמען אף די זשידעס האָבן זיי ניט געקאָנט מאכן. דו ביסט, צום באדויערן, מער ענלעך אף אים, ווי אף דער מאמען. נאָר קיין גריך, קיין פיניקיִער ביסטו דאָך ניט. איז פונוואנען קומען צו דיר זייערע דריידלעך?
— איך ווייס ניט. קאָן זײַן, פון א בילד, פון א לערנבוך האָט זיך עס מיר פארגעדענקט. איר ווייסט דאָך, אז ביכער האָבן מיר געהאט א סאך.

— צי דען מיינסטו, אז איך וועל גיין פאר דיר איידעס זאָגן? אויב דו וועסט מײַן נאָמען דערמאָנען, וועט פאר דיר זײַן נאָך ערגער. נאָר אויג אף אויג מעגן מיר וועגן דעם ריידן. דײַן מאמע איז געווען א פוילישע און דײַן טאטע אף האלב א ליטווינער, קיין יִדן זײַנען זיי דאָך ביידע ניט געווען, ניין?

— איך פארשטיי אײַך ניט.

— פארשטייסט זייער גוט, נאָר דו האָפסט נאָך, אז וועסט מיך אָפּנארן. צוליב די פּיניקיִער וואָלט מען מיך אין געסטאפּאָ ניט ארויסגערופן, און איך וואָלט צו דיר ניט געקומען. ווער האָט אָנגעמאָלט אפן צווייטן דעקל אָט דעם יִדישן לײַכטער מיט די זיבן רערן, ווער? פרעג איך בא דיר. שווײַגסט? האָסט געוואָלט זײַן, ווי דײַן טאטע, א העלד, און ווי נאָר איך האָב דיך צוגעקוועטשט צו דער וואנט, האָסטו זיך... טו א קוק אין שפּיגל, וועסטו זען, אז דײַן פּאָנעם האָט דיך שוין ארויסגעגעבן. איצט ווייסטו שוין, אז דו האָסט זיך ארײַנגעפּאקט. איין שאנס פארמאָגסטו נאָך — ווײַז אָן, ווער האָט דיר אונטערגערוקט אָט די מיִעסקײַט. וועסטו מיך פאָלגן, וועל איך זיך פּרווון דיר העלפן. גאראנטירן קאָן איך ניט, נאָר מעגלעך, אז וועסט אָפּקומען מיט קלעפּ און מע וועט דיך אָפּשיקן אין א היגן לאגער אָדער קיין דײַטשלאנד אף ארבעט. זעסטו, דעם אלטן טשערעפּ, — האָט נארושעוויטש אָנגעוויזן אפן זיידן מאציי, — וועט שוין קיינער ניט העלפן, אפילע ווען ער זאָל ניט זײַן שולדיק. קוים איז דאָ אף אים א פארדאכט, וועט ער שוין טרעפן גלײַך אין גרוב ארײַן. דערצו נאָך, אז ער איז אזוי אלט און קיין שום נוצן קאָן מען פון אים ניט האָבן. בא אונדז וועט מען ניט פאטערן אומזיסט קיין צײַט אף דערווײַזן זײַן פארברעכן. דערווײַל רעד איך צו דיר מיט גוטן, ווײַל אויסער מיך, פארמאָגסטו קיינעם ניט. דײַן טאטנס ברודער, דער בונטאָווטשיק סטאניסלאוו קניעווסקי, אויב ער לעבט נאָך ערגעץ, — וועט ער אלציינס ניט אויסמײַדן דעם שטריק. פריִער צי שפּעטער, נאָר צו אונדז אין די הענט וועט ער דאָך געוויס ארײַנפאלן. אויב דו וועסט לעבן בלײַבן און וועלן זײַן צו מענטשן גלײַך, וועל איך נאָך דער מילכאָמע דיך נעמען צו זיך. מיסטאמע פאר פרעמדע זינד, קאָן זײַן, אז פאר די זינד פון מײַן שוועסטער, האָט מיר גאָט ניט געשענקט קיין אנדער יורשע, כוץ דיר, צו וועמען ס'זאָל איבערגיין מײַן האָב־און־גוטס... אלץ! דאָס איז צום ערשטן און לעצטן מאָל רעד איך אזוי צו א פארברעכער. נעם א בויגן ריין פּאפּיר, א הענטלפען און טינט און שרײַב אָן, וואָס פון דיר פאָדערט זיך. אף דער טיר האָסטו ניט וואָס צו קוקן, ווײַל אין פירהויז שטייט א פּאָליציִאנט מיט א ביקס, וואָס שיסט. און איצט וועל איך זיך דורכריידן מיט די אלטע שטורמאקעס. מיט אײַך וועל איך זיך אזוי לאנג ניט וואָזגען, — האָט ער זיך אויסגעקערעוועט צו מאצייען און יאדוויגען, וואָס זײַנען געשטאנען בא דער וואנט און ניט געוואגט א וואָרט אויסצוריידן.

— פּעטער, נאָך א מינוט קאָנט איר מיך אויסהערן? יאָ? אוואדע האָב איך זיך דערשראָקן. אויב דער געמעל איז אזא, ווי איר זאָגט, קאָנט איר מיר שוין טאקע מיט גאָרנישט ניט העלפן, נאָר ווייסט פונדעסטוועגן, אז קיינער איז אין דעם ניט שולדיק. קיינער און איך אויך ניט. לאָזט מיך,

װעל איך אײַך װײַזן, פונװאַנען כ'האָב איבערגעמאָלט אָט דעם לײַכ־טער.

— װוּהין װילסטו זאָל איך דיך לאָזן?

— אָף אַ ייִדישן צװײנטער.

— נאָכדעם װעסטו װעלן, מע זאָל עמעצן פון קײװער אַרויסנעמען.

— נײן. אָף צענדליקער שטײנער װעט איר זען אַזױנע געמעלן.

— און װאָס האָט עס צו טאָן מיט דיר?

— עס האָט. װײניק זײַנען מיר אַרומגעלאָפן אָפן ייִדישן צװײנטער, זיך געשפּילט דאָרט? װיאַזױ מע באַגראָבט גריכן, האָב איך ניט געזען, נאָר ייִדן... מיטן קסיאָנדזס פּלעמעניק פלעגן מיר זיך פאַרטײַען צװישן די בײמער און נאָכקוקן, װי זײ באַהאַלטן זײערע טױטע. איצטער פאַרשטײ איך, אַז דאָס האָב איך פאַרגעדענקט געמעלן, װאָס זײַנען געװען אױסגעקריצט אָף די שטײנער. אױב איר גלײבט מיר אַלץ ניט, איז פאַרפאַרט אַלײן אָף זײערן אַ צװײנטער און טוט אַ קוק.

— כ'האָב שױן מער ניט װוּהין צו פאַרפאָרן. דאָרטן, װוּ מע דאַרף, װעט מען זיך שױן דערװיסן, פונװאַנען דײַנע ייִדישע געמעלן שטאַמען. װאָס װעט אָבער זײַן, אױב זײ װעלן װידער פון דיר אָנהײבן אַרױסקריכן?

— װאָס בין איך אַ מעשוגענער?

נאַרושעװיטש האָט זיך פאַרקלערט. דער קלױמערשטער שאָלעם איז געװען אָנגעשפּיקעװעט מיט פּולװער, װאָס פריִער־שפּעטער װעט ער אױפ־רײַסן. אָנגעקװעטשט אָף דער קליאַמקע און אַ שטױס געטאָן די טיר האָט ער שױן װידער מיט רעציכע. אומגעקערט האָט ער זיך גיך. נאָך אים האָבן געשפּאַנט דרײַ פּאָליציאַנטן מיט אָנגעפּרעסטע פּיסקעס.

די עקזעקוציע

דער סאָלטיס האָט זיך ניט געײַלט מיטײלן, צוליב װאָס ער האָט זײ אַרײַנגעבראַכט אין שטוב. אײנער פון די פּאָליציאַנטן האָט אים מעכאַבעד געװען מיט ניס, איז ער געשטאַנען מיט אַ הױך־פאַרהױבענעם קאָפּ און געקנאַקט די ניס, צעקװעטשנדיק מיט די הענט אײן נוס אין צװײטן. די האַנאָע האָט פון אים אַרױסגעקװעלט. אַז זײַן מױל האָט זיך ענדלעך באַ־פרײַט, האָט ער, פאַרזיסנדיק זײַנע רײד מיט אַ גלײַכװערטל, פאַרעפנט־לעכט זײַן אורטײל:

— פון אַ פרעמדער פּעל דאַרף מען שנײַדן פּאַסן, — האָט ער אָנגעװיזן אָף טאַדעקן. — אים קומט דרײַסיק שמיץ. נישקאָשע, דער הונט איז װערט דעם שטעקן.

דאָ האָט ער זיך אױסגעקערעװעט צו די פּאָליציאַנטן און אַ טײַטל גע־טאָן מיטן פינגער אָף אײנעם פון זײ:

— דו ביסט באַ אונדז פון די אײדל־געפּאַצקעטע. דײַנע שמיץ לאָזן זיך פאַרגעסן, און פון דײַנע, — האָט ער אַ טײַטל געטאָן אָף אַ צװײטן, — װעט ער אָפן אָרט אױסצײַען די פּיסלעך. ס'איז אָבער ניט אױסגעשלאָסן, אַז מיר װעלן אים נאָך דאַרפן ברענגען אין שטאָט אַ לעבעדיקן, איז איר בײדע װעט אים האַלטן. אָט דו, — האָט ער באַפױלן דעם דריטן פּאָליצי־

אנט, — וועסט זיך מיט אים צערעכענען. אנו, אלטע בידלעס, — האָט ער א געשריי געטאָן אף מאַצייען און יאַדוויגען, — שטעלט נאָר אוועק אָט די באַנק אינמיטן צימער, און דו, קליינער אויסוורף, לייג זיך אוועק מיטן פּאָנעם אַראָפּ. אָט אַזוי! אָנגעהויבן!

שוין פונעם ערשטן שמיץ האָט פון טאַדעקס לײַב א שפּריץ געטאָן דאָס בלוט. דער באָבע יאַדוויגעס יאָמערנדיקער קוויטש האָט דורכגעלעכערט די סטעליע און זיך אַרײַנגעבויסן אין דער הייל, ווו ס׳זײַנען געלעגן בערעק און רינע. ביידע וואָלטן זיי גרייט געווען גיין פאַר איר אין פײַער, אָבער זיי מוזן ליגן און שווײַגן. אין שטוב קומט פאָר עפּעס שרעקלעכס. נאָר וואָס? פאַרצאַפּלטע הערן זיי זיך אײַן, און דאָ דערטראַגט זיך צו זיי טאַ־דעקס געשריי, פון וועלכן די ווענט וואָלטן זיך באַדאַרפט רירן פון אָרט. מע קאַטעוועט טאַדעקן, וואָס איז זיי טײַער און ליב, ווי אַן אייגענער ברו־דער, און כאָטש זיי קאָנען ניט וויסן, פאַרוואָס מע פּײַניקט אים, איז פאַר זיי קלאָר, אַז דאָס איז פאַרבונדן מיט זיי. און וואָס איז מיטן זיידן מאַציי?

דער זיידע מאַציי איז געשטאַנען מיט פאַרשטשעמעטע ציין, ווי ער וואָלט פאַרשטיינערט געוואָרן. נאָר ווען טאַדעק האָט נאָכן צענטן שמיץ זיך א ריס געטאָן פון די מערדערס הענט און דער סאָלטיס האָט באַפוילן אָנהייבן ציילן פונסנײַ, האָט דער אַלטער מער ניט אויסגעהאַלטן, אַלץ אין אים האָט אָנגעהויבן ציטערן. ער האָט זיך א וואָרף געטאָן צום ווינקל, ווו ס׳איז געהאַנגען די איקאָנע, און באַנאַנד מיט יאַדוויגען זיך א וואַלגער געטאָן אף די קני. די ליפּן האָבן געשעפּטשעט:

— מאַטקאָ באָסקאָ, פאַרוואָס קומט עס אונדז? מאַטקאָ באָסקאָ, פאַר־וואָס?!

די מאַטקאַ באָסקאַ האָט, ווי שטענדיק, געשוויגן. נאָר אויב זי וועט איצט ניט באַווײַזן קיין נעס, וועט ער אַזוי, אף די קני שטייענדיק, אַרויס־לאָזן דעם לעצטן אָטעם. צו דעם גייט עס. פאַרוואָס האָט ער ניט גענומען די שולד אף זיך? פאַרוואָס האָט ער ניט געזאָגט, אַז דעם געמעל האָט ער געמאַכט? מ׳וואָלט דעמלט טאַדעקן אפילו ניט אָנגערירט.

דער סאָלטיס האָט מאַצייען דערלאַנגט מיטן שטיוול, אַזוי אַז דער אַלטער האָט שיר מיטן קאָפּ ניט געלעכערט דעם דיל.

— אַנו, שוין זשע זאָלן אַלע פּודלקעס און שקאַטולקעס, דאָס גאַנצע געצײַג די מינוט אָפּגעגעבן ווערן מיר.

אָט איז ער, דער נעס, אף וועלכן דער אַלטער האָט געוואַרט. ער איז אופגעשטאַנען, און די הענט, די פיס, וואָס האָבן אים שוין ניט געוואָלט דינען, האָבן זיך אָנגעהויבן באַוועגן. אפילו זײַן פון לאַנג שוין אָפּגע־שוואַכטער געהער האָט דאָס מאָל אופגעכאַפּט דעם סאָלטיסעס באַפעל:

— ווײַטער פונעם ברונעם טאָרט איר קיין טראָט ניט שטעלן. טאַדעקן קאָנסטו אָפּגיסן מיט קאַלטער וואַסער, נאָר אַלציינס וועט ער אַזוי גיך צו־זיך ניט קומען. אויב מיט דעם וועט זיך עס ענדיקן, און ער וועט בלײַבן לעבן, וועט ער זיכער הײַנטיקן טאָג פאַרגעדענקען און נאָך אויסוואַקסן א מענטש. טויבער באָק, דו הערסט, וואָס איך רעד צו דיר? זאָל ער כאָטש זײַן א פּולווערטיקער פּאָליאַק, און ניט קיין פּאַסקודנע בידלע, ווי דו. וואָס פּינטלסטו מיט די אויגן, ווי א סאָווע? פּוילן איז ניט קיין שיף, וואָס קאָן

אונטערגיין. מיר פֿאַרמאָגן קימאַט אַלץ, וואָס אַ מויל קאָן אויסריידן. איין אומגליק, אונדזער פֿאָלק איז שטאַרק פֿאַרמיסטיקט. נאָר מיר וועלן דאָס ווילדגראָז מיט די וואָרצלען אַרויסרײַסן. מיר וועלן אָף אַ צײַט ווערן ווייניקער אין דער צאָל, נאָר דער פֿיורער וועט זיך איבערצײַגן, אָף וואָס מיר, עכטע פּאָליאַקן, זײַנען פֿייִק. דו, אַלטער, קאָנסט מיר נאָך דערווײַל צוניץ קומען. נאָר געדענק: ווי פֿריִער, טאָר אַפֿילע קיין פֿויגל ניט וויסן, אַז טאַדעק איז מײַן פּלעמעניק, און זאָלסט מיר אים ניט אוועקפֿירן אָף אײַער כאָלאָפּסקע וועג, אַניט וועל איך באַ דיר גיך אַרויסציִען דעם קליאָק פֿון די ביינער.

אָף קיין „זײַ געזונט" האָט דער זיידע מאַציי ניט אַרויסגעקוקט, נאָר מיט וואָס האָט די טיר זיך פֿאַרזינדיקט? פֿון אַזאַ עפֿענען און פֿאַרמאַכן קאָן דאָך דאָס שטאַרקסטע האָלץ פּלאַצן. עמעס, די טיר איז גוט געמאַכט, זי איז אָף אַ סאַך ייִנגער פֿון אים און פֿאַרמאָגט אַ גרויסע מײַלע — זי הערט ניט און זעט ניט. נאָך דעם, וואָס ער האָט בלויז פֿאַר די לעצטע פּאָר שאָ זיך אָנגעזעגן און אָנגעהערט פֿון אָט דעם גאָרגלשנײַדער, איז שוין בעסער זײַן אַ שטיק האָלץ, איידער אַ מענטש.

אַזוי האָט דער זיידע מאַציי אַ קלער געטאָן, און נאָך האָט ער געקלערט: ווי אָט דער קאַלטער גאַזלען איז אין זיך פֿאַרגלייבט. ער איז אַן עכטער פּאָליאַק, און איך בין אַ פּאַסקודנע בידלע, ווילדגראָז, וואָס מע דאַרף מיטן וואָרצל אַרויסרײַסן. איך זאָל זײַן כאָטש אָף אַ יאָר צוואַנציק ייִנגער, וואָלט איך פֿון אַזוינע נאַרושעוויטשעס שטיקער געריסן. ער וויל, כ'זאָל טאַדעקן ניט אוועקפֿירן אָף אונדזער כאָלאָפּסקע וועג. צי דען פֿאַרשטייט ער טאַקע ניט, אַז זיי ביידע קאָנען ניט לעבן אָף איין ערד. נאָר וואָס שטיי איך עס, ווי אַ געליימטער? מע מוז דאָך טאַדעקן ראַטעווען. ווו איז יאַדוויגע?

יאַדוויגע איז געזעסן אָפֿן דיל, ניט קענענדיק אַ ריר טאָן מיט קיין גליד. ווען ער האָט זי גענומען טאָרען, האָט זיך אים אויסגעוויזן, אַז זי קוקט אָף אים, ווי אָף אַ פֿרעמדן, נאָר באַלד האָט ער זיך געכאַפּט, אַז זי זעט אים אײַנגאַנצן ניט. דאָס מויל איז באַ איר געווען פֿאַרקרימט אָף אַ זײַט. וואָס איז דאָס נאָך פֿאַר אַן אָנשיקעניש? צי ער איז פֿון די געבערענטע צאָרעס שיקער געוואָרן, און די אייגענע אויגן פֿירן מיט אים אַ צולאָכעסשפּיל?!

העכער פֿופֿציק יאָר אָפּגעלעבט אינאיינעם, און קיינמאָל האָט זי זיך ניט געקלאָגט, אַז איר טוט עפּעס וויי. ער — יאָ. וויפֿל מאָל האָט זי אים געפֿירט אין שטעטל צום פֿעלדשער, באַנקעס און פּיאַווקעס צענדליקער מאָל געשטעלט. מיט הייסן טײַך־זאַמד פֿאַרטריבן פֿון אים דעם ווייטעק אין די קריזשעס. ווו אַ קרענק, פֿלעגט זי צו אים צושטיין. נאָך אין יענער מילכאָמע איז ער שיר פֿון פֿלעק־טיפֿוס ניט געשטאָרבן. מיט עטלעכע יאָר צוריק האָט ער זיך פֿון די בעהיימעס אָנגעשטעקט מיט עפּעס אַ קרענק ברוצעליאָז. נאָר אַז צו יאַדוויגען קאָן זיך צוקלעפּן אַ כוואָראָבע און זי זאָל ווערן האַלב מענטש — אַזוינס פּאָטויפּעט זיך ניט באַ אים אין קאָפּ.

באַלד וועט ער איר דערלאַנגען אַ טרונק וואַסער, און אַלץ וועט איבערגיין. דערנאָך וועט זי אויסבעטן טאַדעקן אַ געלעגער און אײַנצווייִען וועלן

זיי אים פּאַמעלעכן אַריבערטראָגן אַהין און פּרוּוון אָפּמינטערן. מע דאַרף אים אַרומוואַשן און איבערבינדן די ווּנדן. אַכוץ איר, ווער קאָן עס טאָן?

ער טראָגט צו צו יאַדוויגעס ליפּן די מעשענע קוואָרט, נאָר די ליפּן לאָזן ניט דורך קיין טראָפּן וואַסער. עפּשער פון אַ לעפל וועט איר זײַן גרינגער צו טרינקען? אַלצײנס גיסט זיך די וואַסער אָפּ צוריק. יאַדוויגעס קאָפּ קאָן ער ווי־עס־איז אונטערהייבן, אָבער זי נעמען אָף די הענט איז שוין ניט פאַר זײַנע קויכעס. לויפט ער פון יאַדוויגען צו טאַדעקן, וואָס ביידע ליגן זיי אָן באַוווּסטזײַן. אָפּן וועג פאַרטשעפּעט ער זיך אין אַ טאַ־בורעט, וואַרפט אים אָפּ מיט קאָס און פאַרגייט זיך, ווי אַ קליין קינד, אין אַ געוויין.

ביידן אין קייוועך פאַרטריבן

דעם קלאַפּ פון דער טיר, ווען דער סאָלטיס איז אַוועק, האָבן רינע און בערעק גוט געהערט, נאָר פונוואַנען ווייסן זיי, צי איז עמעצער אַרײַן צי אַרויס, און ווער איז עס געווען? דערווײַל האָט עס זיי נאָך קיינער ניט דערציילט. צו זיי איז דערגאַנגען דער באָבע יאַדוויגעס קוויטש, טאַדעקס געשריי. איצט האָט עפּעס אַ שטאַרקן קלאַפּ געטאָן אין דיל. דער קאָפּ ווערט מאַמעש צעשפּאָלטן פון געדאַנקען. אין דרויסן איז שוין מיסטאָמע פינצטער, און קיינער רופט זיי ניט. דאָס הייסט, אַז זיי טאָרן זיך ניט באַווײַזן אין שטוב. אַזוי איז געווען אָפּגערעדט, און בײַ דעם מוזן זיי זיך האַלטן, נאָר עפּשער איז שוין ניטאָ, ווער עס זאָל זיי רופן? ניין, עס דאַכט זיך, ווי דער זיידע מאַציי ווײַנט. דאָס איז ניט צו גלייבן.

פינקטלעך, וויפל צײַט ס'איז פאַרבײַ, איז שווער צו זאָגן. ס'איז שוין געווען שפּעטער אָוונט, ווען דער זיידע מאַציי האָט אין דער פינצטער זיך אַרופגעדראַפּעט אָפן בוידעם — דאָס פלעגט שטענדיק טאָן טאַדעק, — צוגעגאַנגען צו דער סטערטע היי און זיי אַ רוף געטאָן.

זיי וואָלטן געוויס באַדאַרפט אין דער זעלבער נאַכט אַנטלויפן פון אָט דער שטוב, פונעם דאָרף, נאָר די מוירע פאַר זיך איז אין אָט דער ביטע־רער שאָ אָפּגעטראָטן אין אַ זײַט.

בײַ דער שײַן פונעם קעראָסין־לאָמפּ האָט זיך געדאַכט, אַז דער באָבע יאַדוויגעס פּאָנעם איז גרוי, ווי אַש, טויט, ווי זי וואָלט געפאַלן אָף קיינ־מאָל ניט אופשטיין. באַנאַכט האָט זי בײַ רינען אײַנגעשלונגען עטלעכע לעפעלעך טיי מיט ברוסניצעס, און ווען רינע האָט מיט די פינגער גענו־מען לײַכט קעמען אירע גרויע האָר, איז געווען אַ רעגע, ווען דער אַל־טערס בליק האָט אופגעלעבט, ווי באַדאַנקט רינען.

טאַדעק איז געלעגן מיט אָן איבערגעבונדענעם שטערן, מיט עטלעכע ריפּטלעך רויע קאַרטאָפל בײַ די שלייפן. ער האָט געברענט פון היץ. זײַן לײַב איז געווען אַזוי צענעריקט, צעשניטן, אַז ניט נאָר אַ מינדסטער ריר, נאָר אַ הויך וואָרט האָט פאַרשאַפט ווייטעק אין יעדן גליד. דאָך האָבן זיי פון אים אַראָפּגעצויגן די צעפּאַסעוועטע קליידער. רינע האָט מיט וואַרע־

מער געזאָטענער וואסער אים ארומגעוואשן, דערנאָך מיט א ביסעלע יאָד, וואָס האָט זיך פארהיט בא דער באָבע יאדוויגע אין בופעט, באשמירט זײַנע וווּנדן. טאדעק האָט געקריצט מיט די ציין, געקרעכצט, שווער גע־עטעמט. עטלעכע מאָל האָט ער אין היץ גערופן די מאמע. נאָכדעם האָט ער זיך בארויקט. ווען בערעק איז צו אים צוגעגאנגען, האָט ער דײַט־לעך ארויסגערעדט:

— איך וועל אים הארגענען! — און די אויגן האָבן זיך בא אים אָנגע־צונדן. און מעגלעך דערפאר, וואָס בערעק האָט אים געפרוווט אײַנשטילן, האָט ער איבערגעכאזערט, — הארגענען!

אין צוויי מעסלעס ארום האָט רינע געבאקן ברויט. אזוינע קײַלעכדיקע לאבנס, פון אויבן שטארק פארברוינט און פון אונטן א ביסעלע באמעליקט, ווי בא דער באָבע יאדוויגע, האָט זיך בא איר ניט באקומען, נאָר אלצייגס זײַנען זיי געווען געשמאק. דערנאָך האָט זי אָנגעריבן אפן ריבײַזן קאר־טאָפל, זיך געפּאָרעט בא די זעקעלעך מיט רעפּוע־בלעטער, וואָס זײַנען געהאנגען אף דער וואנט. דער זיידע מאציי האָט שוין פון לאנג זיך פאר־קליבן אף זײַן גלעגער. געשלאָפן איז ער שווער, אומרויק. בערעק איז געזעסן לעבן טאדעקן און ניט געלאָזט, אז אפילע די קאָלדרע זאָל זיך צו זײַן לײַב צורירן. איינס האָט בערעק בא זײַן כאַווער ניט געקאָנט זיך דערשלאָגן — ער זאָל ליגן שטיל. ווי אָפּגעשוואכט ער איז ניט געווען, האָט טאדעק ניט געוואָלט און עפּשער ניט געקאָנט שווײַגן. מיט די מינדסטע איינצלהײַטן האָט ער דערציילט, וואָס זײַן פעטער האָט פון אים געוואָלט. בערעק האָט איצט גוט כאראַטע געהאט, וואָס ער האָט אָנגעמאָלט א מע־נוירע אף דער שקאטולקע. נאָך גוט, וואָס ניט מער ווי אף איינער.

— זעט נאָר זעט, — איז רינע צוגעלאָפן צו די יינגלעך, — וווּהין איך זאָל זיך ניט קערן, קוקט מיר די באָבע יאדוויגע נאָך.

און ווירקלעך. אויך איצט האָט זי געקוקט אף רינען. אירע ליפּן, וואָס זײַנען קימאט די גאנצע צײַט געווען אזוי פארקרעמפּעוועט, אז זיי האָבן זיך אויסגעצויגן אין איין דין שנירל, האָבן זיך באוועגט. זי האָט, ווײַזט אויס, עפּעס געזאָגט, נאָר וואָס — דאָס האָט קיינער ניט פארשטאנען. איר פּוסט אָנציינערדיק מויל איז געווען ווי אָנגעשטאָפּט מיט קאשע, קיין איין וואָרט האָט זיך ניט אָפּגעקלעפּט פונעם אנדערן. דער רעכטער טייל פונעם קערפּער איז בא דער באָבע יאדוויגע געווען אינגאנצן אָפּגענומען. דאָס פּאָנעם איז געווען ווי פארגליווערט, און דאָך האָט עס זיך געלויכטן פון גוטסקײַט. לויט דער טרער, וואָס האָט זיך געשטעלט בא איר אין די אויגן, האָט זיך געלאָזט פארשטיין, אז זי פילט, וויפל הארציקײַט און דאנקבאר־קײַט צו איר איז אויסגעדריקט אין די בליקן פון בערעקן און רינען. טא־דעק האָט אויך געוואָלט אופהייבן דעם קאָפּ, א קוק טאָן אף דער באָבע יאדוויגע, נאָר דאָס האָט נאָך דערווײַל בא אים זיך ניט באקומען.

ס'זײַנען אדורך נאָך א צוויי וואכן. טאדעק האָט ביסלעכווײַז געגומען קומען צו־זיך. דער באָבע יאדוויגעס צושטאנד איז פארבליבן קימאט ווי געווען. און גראָד דעם טאָג, ווען אויך איר איז געוואָרן א ביסל גרינגער,

די אויגן זײַנען לויטערער געוואָרן און זי האָט אפילע שוין עטוואָס גע־נומען רירן מיט דער רעכטער האַנט, האָט זי פאַרנאַכט, פּרוּווּנדיק זיך עפּעס זאָגן, פאַרלוירן דעם באַוווּסטזײַן. זי האָט שווער געכאָרכלט, און דאָס איז געווען דער איינציקער סימען, אז זי לעבט נאָך. מע האָט געקאָנט מיינען, אז ס׳זײַנען אָנגעקומען אירע לעצטע רעגעס. פאַר דער נאַכט איז איר בעסער ניט געוואָרן, נאָר אויך, כאָלילע, ניט ערגער.

פאַרטאָג האָט דער זיידע מאַציי אײַנגעשפּאַנט דאָס פערד און זיך גע־לאָזט צום סאָלטיס נאָך א דערלויבעניש צו פאָרן אין שטאָט ברענגען א פעלדשער.

נארושעוויטש, כאָטש דאָס פּאָנעם איז געווען באַ אים פאַרבלאָזן, די נאָז רויט און אופגעשוואָלן, איז אין אָט דער פריִער שאָ געווען גוט אופּ־געלייגט. ער האָט מיט קיין וואָרט ניט דערמאָנט ווענגן זײַן לעצטן וויזיט באַם פאַסטעך, דערפאַר עטלעכע מאָל זיך נאָכגעפרעגט אָף טאַדעקן און אפילע געייצעט וואָס גיכער אויסזוכן א דינסטמיידל, וואָס זאָל אָנשטאָט דער אלטער פירן די ווירטשאַפט, קאָכן, באַקן, וואַשן.

— בעסער וואָלט געווען, — האָט ער געזאָגט, — אויב דאָס וועט זײַן א פרוי צי א מיידל פון דער פרעמד. פאַר איר דאַרף טאַדעק אָנגיין ווי דײַנס אַן אייניקל, און נאָך בעסער וועט זײַן, זי זאָל ווײַטער פונעם הויף איר נאָז ניט ארויסשטעקן.

דער פעלדשער איז געקומען, און ניט קיין פּראָשעק, ניט קיין פּילן דער קראַנקער ניט צוגעשריבן. אין עטלעכע מינוט ארום האָט ער אראָפּגעלאָזט אין קעשענע די האָרן־ברילן און איז שוין גרייט געווען פאָרן אָף צוריק.

— דאָ, — האָט ער געזעדט מיט א האַלב מויל און זיך פאַרגאַנגען אין א קרענקלעך הוסטל, — האָב איך שוין ניט וואָס צו טאָן. ס׳איז גיי זוך א שטערן, וואָס האָט זיך אָפּגעריסן פונעם הימל און א בליץ געטאָן אָף א רעגע. העלפן אין אזא פאַל דעם קראַנקן איז נאָך ערגער, ווי ניט העלפן. זי קאָן זיך נאָך אָפּמוטשען א טאָג און צוויי, נאָר זי פילט שוין גאָרניט. באַם לעבן איז זי שוין ווי טויט. ס׳איז אַן אינסולט, א בלוט־שטורץ.

עטלעכע שאָ נאָך דעם האָט דער זיידע מאַציי, ווי די אייוורים וואָלטן אויך אים אופגעהערט דינען, זיך געפונען אין א פאַרגליווערטן צושטאַנד. דערנאָך האָט עס אים א הייב געטאָן פון אָרט:

— וואָס האָט ער זיך דאָ צעהאָלדערט, דער אָנגעבלאָזענער אינדעק. מעשוגע אָפּן גאַנצן קאָפּ! פאַר אים איז זי שוין באַם לעבן טויט. זאָגט מיר, איך בעט אײַך, ער קען זי, ער ווייסט זי? איך איינער און די מאַטקאַ באָסקאַ, פאַרשטייט זיך, ווייסן אלע אירע פּאָוואַדקעס. יאַדוויגע איז ניט פון די, וואָס וועט מיך איבערלאָזן איינעם אליין. אָן איר — ווער און וואָס בין איך? א קראַנקער, צעבראָכענער זאַקן, וואָס ווייסט ניט, ווו זיך א קער טאָן.

אָף מאָרגן, נאָך איידער ס׳האָט זיך געשטעלט דער גרוי־בלייכער פריי־מאָרגן, איז די באָבע יאַדוויגע אָן א קרעכץ אויסגעגאַנגען.

באַגראָבן האָט מען זי באַנאַנד מיט יוזעפן. זאָל עס דערמאָנען, אז איין גאַזלען האָט זייביידן אין קייווער פאַרטריבן.

אין סאַקאַנעסדיקן וועג

אוואַדע וואָלטן בערעק און רינע באַדאַרפט געוועז אַנטלויפן פון שטוב באַלד נאָך דעם, ווי דער סאָלטיס מיט די דריי פּאָליציאַנטן זײַנען פון דאָרטן אַוועק. נאָר איבערלאָזן דעם זיידן מאַציי מיט צוויי קראַנקע מענטשן האָט מען דאָך טאַקע ניט געטאָרט. ס׳איז געוועז דערנאָך אַ רייד, אַז רינע זאָל ווערן די „דינסט", וואָס דער פּאַן נאַרושעוויטש האָט געצייצעט ברענ־גען פון דער פרעמד. פּויליש רעדט זי גוט, די האָר לאָזן זיך איבערפאַרבן אויף לײַן־ווײַסע, אַ פאַלשן דאָקומענט וועט פאַר איר קריגן דעם זיידן מאַצייס קאָרעווו, וואָס וווינט אין שטאָט. נאָר מיט איין כיסאָרן אירן קאָן מען גאָרניט מאַכן: ווי זי זאָל זיך ניט פאַרשליירן, ווי זי זאָל ניט זײַן פאַרמורזעט, אַלצײַנס וועט איר פּענעמל זיך וואַרפן אין די אויגן. דער זיידע מאַציי האָט זיך געקווענקלט.

ער האָט מוירע געהאַט ניט פאַר זיך. נאָך יאַדוויגעס טויט האָט ער ווייניקער פון אַלץ געטראַכט וועגן זיך. ער האָט מוירע געהאַט, ס׳זאָל מיט רינען און טאַדעקן קיין בייז ניט געשען. ס׳איז דאָך אַ שרעק אַ טראַכט צו טאָן, וואָס ס׳וועט זײַן, אויב דער סאָלטיס וועט זיך דערוויסן, ווער רינע איז אײַנדערעמעסן. אַז בערעק דאַרף וואָס גיכער פאַרלאָזן די שטוב און זיך זוכן אַן אַנדער באַהעלטעניש, האָט קיין צווייפל ניט אַרויסגערופן. סאָפּקאָלסאָף האָט דער זיידע מאַציי זיך אַנטשלאָסן איבערצולאָזן רינען בײַ זיך. ער האָט נאָר דערבײַ אַ זאָג געטאָן:

— איך וועל בעטן די מאַטקאַ באָסקאַ, זי זאָל זיך אײַנשטעלן פאַרן מיידל.

בערעקן און רינען האָט ער געהייסן בעטן וועגן דעם אויך באַם ייִדישן גאָט, ווײַל „קעגן אַזאַ סוינע, ווי היטלער, דאַרפן אַלע געטער זיך פאַריי־ניקן".

ווען ס׳איז פאַרבליבן אַ טאָג ביז צום געזעגענען זיך מיט בערעקן, האָט רינע איבערגעטראַכט. פאַר איין רעגע האָט אַלץ זיך איבערגעקערט. ווי בערעק האָט זיך בײַ איר ניט געבעטן, האָט זי געטײַנעט איינס:

— אינצווייען! וואָס עס זאָל ניט זײַן, אָבער נאָר מיט דיר אינאיינעם!

וואָס האָט בערעק געקאָנט טאָן? ס׳איז רינע! און דאָ האָט נאָך דער זיידע מאַציי, וואָס איז געוועז אין שטאָט בײַ זײַן קאָרעווו, געבראַכט אַ פּאַק מיט נײַעס.

— ס׳איז ניט צו פאַרשטיין. בײַ אונדז דאָ, אין די אַרומיקע שטעטלעך, איז קיין איין ייִד ניט פאַרבליבן, און אין כעלם, אין וולאַדאַווע און אַפּילע אין לובלין, זאָגט מען, לעבן איצטער נאָך מער ייִדן, ווי פריִער. מע זאָגט, אַז זיי בויען דאָרט ערגעץ פאַר די דײַטשן אַ געהיימען זאַוואָד, וואָס וועט אַרויסלאָזן אַ שרעקלעך געווער. אַ שיקערער דײַטש, דערציילט מען, האָט זיך באַרימט, אַז ווי נאָר דאָס געווער וועט פאַרטיק ווערן, וועט היטלער פאַר געציילטע טעג מאַכן אַ סאָף צו די רוסן. אַרבעטער פאָדערן זיך אין די טויזנטער. פירט מען אַהין ייִדן אויף צוואַנגס־אַרבעט ניט נאָר פון פּוילן, נאָר אויך פון דײַטשלאַנד און פון עסטרײַך, פון האָלאַנד, בעלגיע, פראַנק־רײַך, טשעכאָסלאָוואַקיע. אינזשעניערן, דאָקטוירים, בוכהאַלטערס, יווע־

לירער, שמידן, אפילו מוזיקאנטן. ס'מאכט ניט אויס, ווער וואָס פאר א פאך ס'האָט.

דעם זאוואָד בויט מען אונטער דער ערד, אָבער ווי ער זאָל ניט זײַן טיף פארגראָבן, נאָר דעם רויך דארף מען דאָך ערגעץ אהינטאָן, האָט מען געמאכט צוליב דעם אזוינע קוימענס־ברונעמס, וואָס האלטן שוין איצט אין איין שפּײַען מיט רויך. ווײַזט אויס, א טייל פון דעם זאוואָד ארבעט שוין. לויטן שטיקנדיקן טשאד, וואָס פארשפּרייט זיך ארום און ארום אף עטלעכע קילאָמעטער, שטויסט מען זיך אָן, אז מע גרייט עפּעס א גאז. צוליב וואָס דארף מען שיסן, אז מע וועט קאָנען דערשטיקן?! אין יענער מילכאָמע האָט מען דאָך שוין אויך געפּרווּט אזוי טאָן. דערווײַל, זאָגן מענטשן, פּרווּט מען אויס דעם גאז אף באלעכײַים. מע טרײַבט אהין איין עשעלאָן נאָכן צווייטן מיט געגנדז און מיט קראָליקעס.

דערציילט דאָס אלץ האָט דעם זיידן מאציי א באגלייבטער מענטש, וועלכן ער האָט געטראָפן בא זײַן קאָרעוו אין שטוב. דער גאסט אליין איז פון יענע ערטער. ער ווינט מיט זײַן מישפּאָכע אף א כוטאָר, און דער זיידע מאציי מיינט, אז מע קאָן בא אים איבערזײַן עטלעכע טעג. ווי ס'זאָל ניט זײַן, נאָר ארום לובלין לעבן נאָך ייִדן, און אהין, האלט דעם זיידן מאצייס קאָרעוו און זײַן גאסט, דארף בערעק זיך לאָזן. נו, און פאר רינען וועט דער קאָרעוו די נאָענטסטע טעג מאכן אלע דאָקומענטן, וואָס מע דארף.

אָט דעמלט האָט עס רינע געזאָגט, אז זי וויל ניט קיין שום פאלשע דאָקומענטן. וואָס ס'וועט זײַן מיט בערעקן, וועט זײַן מיט איר.

אפן אנדערן טאָג האָבן בערעק און רינע זיך ווידער געלאָזט אין סאַ־קאָנעסדיקן וועג. באם געזעגענען זיך מיט טאדעקן האָט ער זיי אײַנגע־רוימט א סאָד: ווי נאָר ער וועט געזונט ווערן, וועט ער אויך פונדאַנען אוועק. ער וועט אונטערצינדן דעם פּעטערס שטוב און אליין אנטלויפן. אף געוויס פארטיזאנעווועט ערגעץ אין די ארומיקע וועלדער דער פּעטער סטאניסלאוו.

זיי זײַנען ארויס פון שטוב נאָך האלבער נאכט. א שטיק וועג האָט זיי באגלייט דער זיידע מאציי. דער אלטער פאסטעך האָט געוואוסט פארבאָר־גענע שטעגן, ווו עס וועט זיי ניט באגעגענען קיין פרעמדער בליק. אויך דערנאָך איז מען געגאנגען נאָר באנאכט. כאָטש זיי האָבן א ביסל גע־בלאָנדזשעט נאָך דעם, ווי זיי זײַנען געבליבן אליין, זײַנען זיי אפן זעקסטן טאָג אָנגעקומען אפן כוטאָר, ווו דעם זיידן מאצייס נײַער באקאנטער האָט געווױנט.

דורכגעטריבן האָט ער זיי ניט. נאָר ס'איז קאָנטיק געווען, אז ער וואָלט גערן געווען וואָס גיכער פּאָטער ווערן פון די אומגעבעטענע געסט. און ווי האָט עס געקאָנט אנדערש זײַן, אויב אין א פּאָר קילאָמעטער פונעם כוטאָר גייט דורך דער וועג אף לובלין און ס'יאָגן איבער אים אָן אופהער הין און צוריק דײַטשישע מאשינעס?

בערעק און רינע האָבן געפּרווּט זיך האלטן אָן אייצע מיטן פּעטער לודוויק, אזוי האָט זיך געהייסן רופן דער באלעבאָס פונעם כוטאָר, וואָס

זיי זאָלן ווײַטער טאָן. בערעק האָט געהאַלטן, אַז מע דאַרף גיין צום בוג. רינע, אַז מע דאַרף ערגעץ אין די היגע קאַנטן איבערוואַרטן.

— אָט ווען ס'גיט זיך אונדז אײַן אָנטרעפן אַף פּאַרטיזאַנער... — האָט זיך אײַנגעשטעלט אַ זאָג טאָן בערעק.

לודוויק איז אָפּגעקומען דערמיט, וואָס ער האָט צוגעשאָקלט מיטן קאָפּ:

— יאָ, יאָ, צו די פּאַרטיזאַנער... — ער איז גאָרניט געווען אַזוי באַריי־דעווודיק, ווי מע האָט זיך עס געקענט פאָרשטעלן לויטן זיידן מאַציים דערציילונג.

בערעקן האָט זיך אויסגעוויזן, אַז לודוויק ווייסט עפּעס מער וועגן די פּאַרטיזאַנער, נאָר דערווײַל וויל ער ניט ריידן וועגן דעם, וויל ניט זײַן קיין אייצעגעבער.

ער האָט זיי אָנגעהאָדעוועט מיט קאַרטאָפל און אַרײַנגעפירט אין קלו־ניע. זיי האָבן זיך געלײַגט אַ וואַלגער געטאָן אַפן פּאַרטריקנטן היי, וואָס האָט אָנגעשפּאַרט ביז די קראָקועס. זיי זײַנען אָפּגעשלאָפן קימאַט אַ מעסלעס. ווען בערעק האָט זיך אופגעכאַפּט, איז אין קלוניע געווען גענוג ליכטיק, ער זאָל באַמערקן, אַז כאָטש רינע ליגט מיט צוגעמאַכטע אויגן, שלאָפט זי שוין אויך ניט. זי איז געלעגן שטיל, קוים געעטעמט, נאָר די ליפּן האָבן זיך באַוועגט, ווי זי וואָלט געדאַוונט, און דאָס פּאָנעם האָט אויסגעדריקט אַזאַ פּאַרצווייפלטקייט, אַז דאָס האַרץ האָט אים פאַרקלעמט. זי האָט דערמאָנט אַ שטאַרבנדיקע זקיינע, וואָס ווייסט, אַז איר סאָף איז געקומען, און ס'ווילט זיך איר שוין גאָר ניט קעגנשטעלן דעם מאַלכאַמאָ־וועס. זי האָט ווי געזעדט: „אויס! מער קאָן איך ניט! אַזויפיל כאַדאָשים אַלע פיר און צוואַנציק שאָ אין מעסלעס אַרײַנגעקוקט דעם טויט אין די אויגן, מער קאָן איך ניט!"

עפּעס וואָלט ער איר באַדאַרפט זאָגן. נאָר וואָס? רינע אַליין איז אים געקומען צו הילף. זי האָט אַרופגעלייגט איר האַנט אַף זײַנע ליפּן. קאָן זײַן, קעדיי ער זאָל איר ניט איבערשלאָגן די רייד, וואָס זי האָט זיך אים געקליבן זאָגן. אירע פינגער האָבן געציטערט. בערעק האָט געפּאָלגט און געהערט:

— בערעק, צום בוג גיי אַליין. איך וועל זיך אומקערן צום זיידן מאַציי. איך בין געווען ניט גערעכט. איבער מיר וועסטו אומקומען. אויסער דיר, פאַרמאָג איך קיינעם ניט אַף דער וועלט. אויב, כאָלילע, מיט דיר וועט עפּעס געשען איבער מיר, וועל איך זיך דאָס לעבן נעמען. אָן דיר דאַרף איך ניט דאָס לעבן. דאַרפסט מיר, בערעק, גאָרניט ענטפערן. קום, איך וויל דיך אַ ביסעלע באַגלייטן.

זי איז געגאַנגען מיט אים אַ שאָ, און נאָך אַ שאָ. מע האָט שוין עט־לעכע מאָל זיך געזעגנט, און נאָך יעדער מאָל געזעגענען זיך, האָט רינע ווידער געבעטן:

— נאָך אַ ביסעלע, בערעק. זאָרג זיך ניט. כ'בין שוין אַ געלערנטע. מיטן זעלבן וועג וועל איך טרעפן אַף צוריק. ווען ס'וועט טונקל ווערן, וועל איך זיך שטילערהייט פאַרקלײַבן אין קלוניע.

אַזוי גייענדיק, זײַנען זיי אַרויס אַף אַ ברייטן וואַלד־וועג. פונדערווײַטנס האָבן זיי דערזען עפּעס אַ גרויסע שוואַרצע זאַך. צוערשט זײַנען זיי אָפּ־

געלאָפן אָן אַ זײַט. ארום איז געווען שטיל. קיין מענטשן האָבן זיך ניט געלאָזט הערן. האָט בערעק געזאָגט:

— לאָמיר פונדעסטוועגן אַ קוק טאָן, וואָס אַזוינס קאָן עס זײַן.

זיי האָבן זיך געגאַנגען שטילערהייט באַ דער זײַט פון וועג. אויס־געלאָזט האָט זיך, אַז דאָס איז אַן אונטערגעקלאַפּטער לאַסט־אויטאָמאָביל. קאָן זײַן, אַז דאָ איז געווען פארלייגט אַ מינע, קאָן זײַן, אַ בינטל גראַנאַטן האָט אָפּגעטאָן דאָס זײַניקע. איינס איז קלאָר געווען: דער, צו וועמען ס'האָט געהערט די דורכגעשאָסענע דײַטשישע קאַסקע, די אפּצווייען צע־פליקטע פעלד־פלאַש, האָט דאָך זיך אליין ניט אופגעריסן. קומט אויס, אַז אָף דעם אָרט, ווו בערעק און רינע שטייען איצט, זײַנען געווען פארטיזאַ־נער. ווען? ווער ווער עס זיי זאָגן? די ביימער, די פייגל, די גרעזלעך, וואָס האָבן מיסטאמע נאָך דאַן אַפילע ניט ארויסגעשפּראָצט?

קאָן זײַן, בלויז פון דעם באַוווּסטזײַן, אַז דאָ האָט מען געגעריקט דײַטשן, האָט זיך פון זיי אָפּגעטאָן די שרעק. ערגעץ דאָ ניט ווײַט זײַנען פאראַן מענטשן, וואָס טשאַטעווען נאָך דעם סוינע. אין בערעקס קאָפּ האָט זיך אַלץ אַ דריי געטאָן. אויס מיטן בוגו! ס'איז אָנהייב מאַרט. מיט יעדן טאָג ווערט װאַרעמער. זאָל זײַן אַ וואָך, אַ כוידעש וועט ער ארומבלאָנ־קען, נאָר די פארטיזאַנער וועט ער אָפּזוכן. זיי וועלן זיך איבערצײַגן, אַז ער קאָן אויך פארטיזאַנעווען. רינע וועט קאָכן פאר זיי, לאַטען דאָס אָנטאָן, איבערבינדן די וווּנדן. אַלץ וועט זי טאָן. הא, ניט אַזוי?

זיי האָבן זיך אויסגעהונגערט. האָט בערעק צעבונדן דאָס קלומעקל און ארויסגענומען עטלעכע געקאָכטע קאַרטאָפל. דאָס אָרט איז געווען אַ פּײַכטס, און זיי האָבן זיך צוגעזעצט אָף אַ בערגל ניט ווײַט פון וועג. דאָ האָט ער רינען געהייסן וואַרטן, און אליין אַוועק אויסזוכן אַ ריטשקעלע אָף אָנעמען וואַסער.

ווידער האָט אים אָפּגעגליקט. פאַרקליבן האָט ער זיך ווײַט, נאָר וואַ־סער צום טרינקען געפונען. קאָן זײַן, אַז דאָס האָט אים שוין דערנאָך זיך אויסגעדאַכט, אַז באַם אָנשעפּן די וואַסער האָט זיך צו אים ניט קלאָר דער־טראָגן אַ צעצויגענער וויי־געשריי, ווי ניט פון קיין מענטשלעך קאָל ארויסגעבראַכט. נאָר בייסמײַסע האָט ער אָף דעם קיין אַכט ניט געלייגט.

רינען האָט ער אָפן אָרט ניט געטראָפן. ארום בערגל איז געווען פול מיט שפּורן פון וועלאָסיפּעדן־שינעס, פון אונטערגעקאָוועטע שטיוול. און ווי בערעק האָט ניט געזוכט, האָט ער ניט געקאָנט געפינען קיין שפּורן פון רינעס טריט.

אויב רינע האָט באַוויזן צו אַנטלויפן אין וואַלד, האָבן עס די גרעזלעך געקאָנט פארשווײַגן: זי האָט זיי מיט די פיס צוגעפלעטשט אָף אַ צײַט צו דער ערד, דערנאָך האָבן זיי זיך ווידער אופגעהויבן. נאָר אויב מע האָט זי געפירט, געשלעפּט צום וועג, ווו די וועלאָסיפּעדיסטן האָבן זיך אָפּגע־שטעלט, וואָלט עס פון זײַן בליק ניט פארבאָרגן געוואָרן. מע האָט זי דאָך אָבער געקאָנט אָפּרײַסן פון דער ערד און טראָגן. עפּשער האָט זי אַ דרעמל געטאָן און מע האָט זי אין שלאָף פארכאַפּט.

פינף וועלאָסיפּעדן זײַנען געווען. פון דעם אָרט, ווו דער אומגליק האָט געטראָפן, האָבן צוויי וועלאָסיפּעדיסטן געפירט זייערע מאַשינעס, גייענ־

דיק באַנאַנד מיט זיי צופֿוס. בײַ איינעם פֿון די וועלאָסיפּעדן האָבן די רעדער טיפֿער זיך אײַנגעקאַרבט אין באָדן. עפּשער קאָן מען זיי נאָך דעריאָגן? וואָס וועט זײַן, אויב יאָ? — וועגן דעם האָט בערעק ניט גע־קלערט. וויפֿל איז ער אָפּגעלאָפֿן — ווער ווייסט עס? דער וועג האָט אים געבראַכט צו אַ ברייטן טראַקט. ער האָט דערהערט אַ הודען פֿון אַן אויטאָמאָביל, וואָס האָט זיך געהאַלטן אין איין דערווײַטערן. די וועלאָסיפּע־דיסטן האָבן אים אַפֿילו זייערע פּלייצעס ניט אַרויסגעשטעלט.

שוין, דאַכט זיך, באַדאַרפֿט געוועזן פֿאַרשטיין, אַז רינע איז בײַ די דײַטשן אין די הענט, און דאָך...

שפּעט בײַנאַכט איז בערעק אַרײַן אין קלוניע. רינע איז דאָרט ניט גע־ווען. דאַן האָט ער אָנגעקלאַפּט אין פֿענצטער צום באַלעבאָס. לודוויק האָט אים אויסגעהערט און זיך גענומען קלײַבן אין וועג אַרײַן. אויף בערעקס פּלייצע האָט ער אויפֿגעהאַנגען אַ פֿול געפּאַקטן קלומעק, אויף דער אייגע־נער פֿאַרוואָרפֿן אַ היפּש זעקל. שוין פֿון יענער זײַט שוועל האָט בערעק אים אַ פֿרעג געטאָן:

— וווהין, פּעטער לודוויק, גייען מיר?

— וווהין, וווהין? — האָט ער צוויי מאָל איבערגעכאַזערט. — וואָרענען מיך וועגן דער געפֿאַר האָט בײַ דיר געקלעקט סייכל, און אַז ביידע זײַנען מיר איצט אין איין לאַגע, דאָס באַנעמסטו ניט. מיר איז אַפֿילו נאָך ער־גער, ווי דיר. איך דאַרף נאָך אויסהאָדעווען מײַנע קליינע קינדער.

איינס האָט בערעק אים געקאָנט זאָגן:

— רינע וועט קיינמאָל קיינעם ניט אויסגעבן.

— זאָג ניט. עלטערע און מער דערפֿאַרענע פֿון איר האַלטן ניט אויס בײַ די נאַציסטן.

— ניין, ניין. דאָס קלערט איר אַזוי, ווײַל איר קענט זי ניט. וואָס צו זאָגן בײַ אַ נויט, ווייסט זי. וועגן דעם האָבן מיר פֿון לאַנג אָפּגערעדט.

לודוויק האָט נאָר אַ מאַך געטאָן מיט דער האַנט, גלײַך בערעקס רייד האָבן קיין שום ווערט ניט.

זיי זײַנען אַוועק אין דער נאַכט, אין וואַלד, אַן אַ וועג, אָן אַ סטעזשקע. בערעקן האָט זיך געדאַכט, אַז זיי דרייען זיך אויף איין אָרט. באַרג־אַרויף, באַרג־אַראָפּ. אָט שליאָפּען זיי אין אַ בלאָטע. ער הערט, ווי עס מורמלט אַ ריטשקע. און ווידער באַרג־אַרויף, באַרג־אַראָפּ, אַ בלאָטע, אַ טײַכל. נאָך אַלץ האָט אַ סאָף. זיי האָבן זיך אָפּגעשטעלט בײַ אַן אַלטן אויסגעהוילטן דעמב אונטער אַ געדיכטן איבערפֿלעכט פֿון צווײַגן.

דער אויסהויל אין בוים איז געווען באַוואַקסן מיט גרינעם שימל, ווי פֿליוש. בערעק האָט אַ קלער געטאָן, אַז אין אַזאַ בוים וואָלט מען געקאָנט מאַכן אַ גוטע באַהעלטעניש. נאָר די באַהעלטעניש, וווהין לודוויק האָט אים געפֿירט, האָט זיך געפֿונען ווײַטער אַ ביסל, דאָרט, וווּ דער וואַלד איז געווען נאָך געדיכטער. דאָס איז געווען אַ פֿאַרמאַסקירטע גרוב, וואָס האָט דערמאָנט אַ בערן־הייל. מע האָט דאָרט געקאָנט זיצן אָנגעשפּאַרט אין וואַנט און קימאַט אין דער גאַנצער לענג אויסציִען די פֿיס.

בלויז עטלעכע שאָ זײַנען זיי געווען אינאיינעם. ווײַטער איז לודוויק אַוועק אַליין. בערעקן האָט ער געוואָרנט, אַז פֿריִער ווי אין אַ מעסלעס

ארום וועט ער זיך ניט אומקערן. ער וועט פּרווּון זיך דערוויסן אַלץ, וואָס וועט מעגלעך זײַן, וועגן רינען. דאָס איז פאַר אים אויך זייער וויכטיק.

לודוויק איז אַרויסגעקראָכן פון דער הייל און זי אַזוי אײַנגעדעקט, אַז בלויז איין שפּאַרונקעלע האָט קוים דורכגעלאָזט אַ שטראַל שײַן. דורך דעם דאָזיקן שפּאַרונקעלע איז צומאָל דערגאַנגען צו בערעקן אויך דער איבערוף פון פייגל.

די פֿײַכטקייט האָט זיך אײַנגעגעסן בערעקן אין לײַב. די פיס זײַנען פאַרקאָטשעניעט געוואָרן. און דאָך האָבן בײַ אים אין קאָפּ זיך געפּלאָנ־טערט זיסע טרוימען. ווען ניט דער אומגליק מיט רינען, וואָלטן זיי זיך דאָ ביידע געקאָנט ראַטעווען. ס׳איז דאָך שוין פרילינג... נאַריש, נאָר ער האָט געהאָפט, אַז לודוויק וועט קומען צוריק מיט רינען. וויאַזוי? עפּשער איז זי נעכטן אַנטלאָפן פון די דײַטשן. קלאָר, אַז זי וועט זיך פּרווּון דער־קלײַבן צוריק אין כוטאָר. אַהין, לאָז זי נאָר, וועט זי דעם וועג געפינען אָן עמעצנס הילף. אָט וועט לודוויק זי דאָרט ערגעץ באַגעגענען. אַזוי האָט ער זיך אַליין געוואָלט אָפּנאַרן, און ס׳האָט זיך אים אויסגעוויזן, זיי זײַנען ווידער אינאיינעם, ליגן פּלייצע צו פּלייצע און וואַרעמען זיך איינער אינעם אַנדערן. בײַ צוויי מעסלעס איז בערעק אָפּגעווען אין גרוב אַליין. צום עסן האָט ער זיך קימאַט ניט צוגערירט. אָט וואָס לודוויק האָט נאָך זײַן אומקערן זיך דערציילט:

— רינע לעבט. פאַרכאַפּט האָבן זי לאַנדסקנעכט — געדונגענע סאָל־דאַטן פון דעם עסעסישן לערן־לאַגער, וואָס געפינט זיך אין טראַווניקי. געננוי, מיט וואָס זיי פאַרנעמען זיך אין טראַווניקי, ווייסט מען ניט. די טעריטאָריע איז אַרומגערינגלט מיט אַ הויכער וואַנט, און קיין פּאַליאַק האָט אַהין קיין צוטריט ניט. דאָך איז באַוווּסט, אַז פון די לאַנדסקנעכט איז געשאַפן, ווי עס הייסט בײַ זיי, אַ „הימל־קאָמאַנדע״, וואָס פירט דורך די מאָרד־אַקציעס. זיי באַקומען אַ ספּעציעלן צוגאָב־געהאַלט, אַ „יודען־געהאַלט״, ווי אויך בעסערע שפּײַז און אַ טייל פונעם צוגערויבטן פאַר־מעגן. אַלע דרײַ כאַדאָשים קומט קיין טראַווניקי אַ נײַע פּאַרטיע לאַנדס־קנעכט, און די „אויסגעשולטע״ פאָרן אַוועק. אָט אַזוינע אויסגעשולטע מער־דער האָבן פאַרכאַפּט רינען און זי אָפּגעפירט קיין לובלין.

אין געטאָ האָט מען זי ניט פאַרטריבן. אין סאַמע צענטער פון דער שטאָט, ניט ווײַט פונעם קאַטעדראַל שטייען דרײַ באַראַקן. אין איינעם פון זיי האָט מען זי אַרײַנגעשלעפּט. ווי מע דערציילט, איז עס אַ מין לערן־לאַגער פון עסעסאָווצעס. דאָרט וווינען אויך די וואַכמענער פון דער גע־טאָ. אין געטאָ גייט איצט אַן אָבלאַווע אויף מיידלעך, בלויז אויף שיינע. און די אַלע מיידלעך פירט מען אין אָט דעם לאַגער.

ווי דאַרף מען עס פאַרשטיין, קאָן קיינער ניט דערקלערן. פּונקט ווי מע קאָן ניט דערקלערן, פאַרוואָס מע פירט איצט יונגע מאַנצבלען פון דער לובלינער געטאָ אין וואַלד אַרײַן גלײַך אין די גריבער, און פון מײַדאַנעק פירט מען אַהער פּאַרטיעס צו הונדערט און צוויי הונדערט אויסגעדייווער־טע מענטשן בויען אַ סטאַדיאָן, גראָבן טראַנשייעס פאַר טעלעפאָן־קאַבעל.

דער מענטש, וואָס האָט דערציילט לודוויקן וועגן רינען, איז אַן אָור־טאָמעכאַניקער. ער אַרבעט בײַ די דײַטשן. גלאַט אין דער וועלט אַרײַן

וועט ער קיין ווערטער ניט ווארפן. די מיידלעך, וואָס ווינען אין באַראַק, איז פאַרבאָטן אפילע מיט א פינגער אָנרירן. מע גיט זיי גוט עסן. פון דעם אָנגערויבטן גוטס האָט מען זיי ארויסגעגעבן דאָס בעסטע אָנטאָן.

פאַר אויסזוכן אויסער דער געטאָ און איבערגעבן די דײַטשן א שיין יידיש מיידל באַקומט מען א פעקל סיגארעטן און הונדערט גראַם שנאַפּס. פאַר רינען, וואָס איז געווען די צווייהונדערטסטע, האָט מען אויסגעצאָלט פינף פעקלעך און א האַלבן ליטער בראַנפן. יעדן פון די פינף לאַנדסקנעכט די פולע פרײַז. די אַקציע פאַרענדיקט זיך, און אין די סאַמע נאָענטסטע טעג וועט מען די אַלע מיידלעך אָפּפירן קיין סאָביבאָר.

לודוויק קערט זיך אום צוריק אפן כוטאָר. בערעק, מיינט ער, דאַרף פאַרבלײַבן אין דער הייל. מיט וואָס ס'וועט מעגלעך זײַן, וועט לודוויק אים העלפן. סאָביבאָר איז, ווײַזט אויס, דאָס אָרט, ווו מע בויט דעם זאַוואָד, וואָס וועט ארויסלאָזן דאָס געהיימע געווער. ס'איז נאָענט פונדאַנען, צווישן וולאַדאַווע און כעלם. און ווידער גיט לודוויק איבער דעם מעכאַניקערס ווערטער: פון די שטעטלעך ארום סאָביבאָר האָט מען אויך געבראַכט מיידלעך קיין לובלין, און איצט וועט מען זיי ערשט פירן קיין סאָביבאָר. צוליב וואָס? דאָס האָט אים קיינער ניט דערציילט, און עפּשער ווייסן עס ניט אליין די עסעסאָווצעס.

געפירט דעם געשפּרעך האָבן זיי ניט אין דער הייל. לודוויק האָט געוואָרנט בערעקן: ריידן אין דער הייל איז געפערלעכער, ווי פון אויבן, ווײַל מע זעט ניט, צי איז עמעצער דאָ דערנעבן. בערעק האָט עס אויך פאַרשטאַנען. ער איז שוין געווען גענוג געניט. פון לאַנג לעבן אין וואַלד, פון שטענדיק פילן איבער זיך די געפאַר איז דער געהער בא אים געווען אזוי פאַרשאַרפט, אז ער וואָלט דערהערט יעדן שאָרך, ווען עמעצער דערנענטערט זיך צו זיי.

בערעק האָט צוערשט געמיינט זיך לאָזן קיין לובלין, נאָר וואָס קאָן דערפון ארויסקומען? אין בעסטן פאַל וועט מען אָדער אים פאַרטרײַבן, אָדער ער וועט אליין זיך ארײַנשמוגלען אין געטאָ. רינע איז דאָרט ניטאָ. אף בערעקס פראַגע, צי קאָן אים דער מעכאַניקער ניט העלפן אָנקומען צו די פּאַרטיזאַנער, האָט לודוויק אפילע ניט געענטפערט. רינע האָט אמאָל געזאָגט בערעקן: „וואָס ס'זאָל ניט זײַן, אָבער נאָר מיט דיר אינאיינעם". אויך האָט זי געזאָגט: „אָן דיר דאַרף איך ניט דאָס לעבן". רינען דאַרף ער געפינען. כוץ אים, האָט זי קיינעם ניט אף דער וועלט. ווי נאָר לודוויק וועט אים געבן צו וויסן, אז די מיידלעך האָט מעןווירקלעך אוועקגעפירט קיין סאָביבאָר, אזוי גלײַך לאָזט ער זיך אויך אהין. זאָל ער זיך נאָר דערקלײַבן. ווי טיף עס זאָל ניט זײַן אונטער דער ערד, וועט ער געפינען א מיטל איבערצוגעבן רינען: מיר זײַנען ווידער אינאיינעם. אף לעבן, אויב אזא נעס וועט געשען, און אף טויט — שטענדיק אינאיינעם.

הײַנט, ווען בערעק ווייסט שוין, וואָס אזוינס איז געווען סאָביבאָר, וואָלט ער זײַן אייגענע טאַטע־מאַמע ניט געגלייבט, אז עמעצער האָט געקאָנט אליין זיך אהין דערקלײַבן און אליין אהין ארײַנדרינגען.

שוין ניט ווײַט פון דער סטאַנציע איז צו אים צוגעשטאַנען אַ הונט. ער טרײַבט אים, דער הונט לויפט אָפּ אין אַ זײַט, שטעלט זיך אָפּ, קוקט אים נאָך און לאָזט זיך ווײַטער נאָך זײַנע טריט. דעם לעצטן ביסן וואָלט בערעק אים אָפּגעגעבן, אבי ער זאָל זיך אָפּטשעפּען, אָפּשטיין. נאָר ווי האָט ער אים געזאָלט נעמען, דעם ביסן? בערעק האָט פאַרגעסן אין דעם הונט, ווי נאָר ער האָט דערזען, אַז אף דער זעלבער סטעזשקע, הינטערן הונט, האָבן זיך באַוויזן צוויי עסעסאָווצעס. ער האָט דאָך געוווּסט, אַז פריִער אָדער שפּעטער וועט ער אָנטרעפן אף עסעסאָווצעס, און אַלציינס איז אף אים אָנגעפאַלן אַן אײמע. וואָס טוט מען מיט די פיס? לויפן וואָלטן זיי איצט אף געוויס געקענט, נאָר גיין, ווי פריִער, — דאָס ניט. די היטלעריסטן האָבן אים שוין קימאַט אָנגעיאָגט, ווײַל זיי דער הונט ניט צולאָזן. ער האָוקעט ניט, ער שטשירעט נאָר די ציין. אף אַ צעקאַליעטשעטן פּויליש באַפוילט מען:

— נעם צו דעם פּאַסקודנעם הונט!

בערעק וואָלט אַוואַדע אויסגעפילט דעם באַפעל, נאָר דער הונט וועט אים דען פאָלגן? אויסזאָגן דעם סאָד, אַז ער און דער הונט זײַנען צווישן זיך ווילד־פרעמדע, טאָר ער ניט. ס'הייסט, וואָס איז שוין די נאַפקעמינע? אַלציינס וועט באַלד צו אַלץ נעמען אַ סאָף. איינער פון די עסעסאָווצעס, אַן אָפיצער, האָט אַרויסגעכאַפּט דעם רעוואָלווער. נאָך איידער ער האָט אים אָנגעצילט, איז דער הונט געווען לעבן בערעקן. דער היטלעראָוועץ באַפוילט בערעקן זיך ניט רירן פון אָרט. ער פרעגט:

— ווער ביסטו? פונוואַנען האָסטו זיך אַהער גענומען און וווּהין גייסטו?

וואָס זאָל בערעק אים ענטפערן? שווײַגט ער. אים צו הילף קומט אומדערוואַרט דער צווייטער עסעסאָוועץ:

— הער אָבערוואַכמײַסטער, דאָס יִינגל פּאַשעט בעהיימעס באַ דער אײַזנבאַן, איך בין שוין פון לאַנג באַקאַנט מיט דעם הונט.

— וואָס זשע רײַסט ער זיך דיך אַ ביס טאָן, אויב איר זײַט אַלטע באַקאַנטע? — קאָן דער אָבערוואַכמײַסטער ניט פאַרשטיין.

— ווער האָט עס אײַך געזאָגט? אף קיין באַקאַנטע בייזערט ער זיך ניט. זיי דערשמעקט ער פאַר אַ מײַל. ווי אַלע הינט, האָט ער פײַנט פרעמדע. ווען איר, הער לאַכמאַן, גייט איצט אַליין, וואָלט ער אף אײַך נאָך ניט אַזוי אָנגעפאַלן!

דער אָבערוואַכמײַסטער לאַכמאַן באַפוילט בערעקן גיין מיטן הונט פאָרויס און וואָרנט, אַז אויב ער וועט מאַכן אַ שפּאַן ווײַטער פון דער סטאַנציע, וועט מען ביידן — אים און דעם הונט — דערשיסן. דער הונט האָט עס שוין, ווײַזט אויס, פון לאַנג געוווּסט. ניט ווײַט פון דער סטאַנציע האָט ער זיך אָפּגעשטעלט. מיט בערעקן האָט ער זיך געזעגנט, דרייענדיק מיטן לאַנגן עק, און די אויגן זײַנע האָבן ווי געוואָרנט: „גיי ניט ווײַטער, גיי ניט!“

די עסעסאָווצעס זײַנען אַרײַן אין דער געבײַדע פון וואָקזאַלעכל. בערעק האָט זיך אַרומגעקוקט. אף איינער פון די אײַזנבאַן־ליניעס זײַנען געשטאַנען באַ אַ צוואַנציק פראַכט־וואַגאָנעס, אף אַ צווייטער — זעקס־זיבן. אַהין האָט עפּעס אַ געשטופּלטער וואַכמאַן געטריבן אַ כאָפּטע יִידישע יִינגלעך

אין בערעקס עלטער. בא וועמען עס באַמבלט זיך אַן עמער אין דער האנט, בא וועמען א בעזעם, א בארשט. דער וואכמאַן שרײַט:

— שלעכטע אופגעראַמטע! שלעכטע אויסגעוואַשן! אפּן דיל זײַנען פאַר־בליבן פלעקן. פאַר א פּערטל שאָ זאָל קיין סימען ניט בלײַבן!

דער וואכמאַן שטייט באַם ערשטן וואַגאָן און פאַכט מיט דער נאַהײַקע, און בערעק לאָזט זיך צום לעצטן. עמעצער איז שוין דאָרט דאָ אינווייניק. קריכט ער אויך ארײַן. צוויי יִנגלעך רײַבן מיט שמאַטעס דעם דיל. שטופּט ער זיך ארײַן צווישן זיי און זאָגט אַף פראַסט מאַמע־לאָשן:

— כּעוורע, עס וועט זיך בא אײַך גאָרנישט ניט באַקומען.

זיי קוקן אים אָן פארכידעשטע און פרעגן ביידע אין איין קאָל:

— פאַרוואָס?

— ווײַל ווו מע דאַרף מויעך, העלפט ניט קיין קויעך. ס׳איז פאַרטריקנט בלוט. מע דאַרף עס אָפּשקראַבען מיט א מעסער, מיט א זאַסטעפּ.

ניט קיין מעסער, ניט קיין זאַסטעפּ האָבן זיי ניט. איינער פאַלט אַפּן סייכל:

— מע קאָן מיט א שפּענדל, — און צו בערעקן: — שפּרינג ארויס פון וואַגאָן און זוך אויס א שפּענדל.

— פאַרוואָס עפּעס איך?

— ווײַל דו ביסט א נײַנקער. גיי, הייסט מען דיר, — און ער שטופּט אים צו דער אָפענער טיר.

בערעק האָט געהאַט אַן אַנדער ברײַרע? ניט נאָר גיין, נאָר אפילע קוקן אין יענער זײַט, ווו דער וואכמאַן שטייט, האָט ער מוירע. נאָר אָט וואַל־גערט זיך א פארזשאַווערט שטיק בלעך, טוט ער עס א כאַפּ און לויפט מיט דעם צוריק אין וואַגאָן, נאָר אויך דער וואכמאַן דערנעענטערט זיך אַהער.

— ווער האָט דערלויבט? צוליב וואָס? — באַווײַזט ער אַפּן שטיקל בלעך.

דאָס יִנגל, וואָס האָט בערעקן שיר ניט ארויסגעשטופּט פון וואַגאָן, שטעקט ארויס דעם קאָפּ און דערקלערט דעם וואכמאַן:

— מיטן בלעך וועלן מיר גיכער אָפּרייניקן די פלעקן. זיי האָבן זיך אײַנגעגעסן אין די ברעטער.

דער ענטפער באַפרידיקט דעם וואכמאַן.

— אָבער כ׳וועל א קוק טאָן, ווי איר טוט עס.

ווו האָט זיך בא בערעקן גענומען קויעך, נאָר איינס־צוויי, און פונעם בלעכל איז געוואָרן א לאָפּעטקעלע. דאָס בלוט האָט ער אָפּגעריבן, נאָר פאַרטשעפּעט דעם אייבערשטן שיכט פון די ברעטער. אָנשטאָט דעם טונקל־רויטן פלעק האָט זיך באַוויזן א ליכטיק־גרויער. גרוי איז ניט רויט, נאָר אַזוי טויג אויך ניט. איידער דער וואכמאַן באַווײַזט אים אויסזידלען, פּרוווט בערעק צעשמירן דעם פלעק מיטן זשאַווער פונעם בלעך. ער רײַבט און ווישט דאָס אָרט. דער וואכמאַן פרעגט:

— ביסט געווען א בלעכער, א פאַרבער?

— ניין. א פאַרבער איז געווען מײַן טאַטע, און איך האָב זיך געלערנט בא א גראַווירער, — האָט בערעק זיך דערמאָנט אינעם זיידן מאַצייס קונסט.

דער היטלעראָווער פּאַרשטייט עפּעס ניט. בערעק פּרוּווט דערקלערן:
— טאַבאַקערקעס, צירונג־שאַכטלען.
— אָ, אָ! — טוט דער וואַכמאַן אַ פּיף. — פאַרוואָס האָסטו וועגן דעם גלייך ניט געמאָלדן? ווארום?
איניינעם מיט אַלעמען פירט מען אויך בערעקן אין לאַגער. דאָס יינגל, וואָס האָט בערעקן געהייסן אַרויסשפּרינגען פון וואַגאָן נאָך אַ שפּענדל, טאָרקעט אים מיטן עלנבויגן:
— הער נאָר, דו. ווען און פון וואַנען האָסטו זיך צו אונדז געיאָוועט? עפּעס האָב איך דיך צווישן די נייינקע אויך ניט באַמערקט. יינגלעך פאַר דער באַנהאָף־קאָמאַנדע קלייבט אָפּ אַליין דער געהילף־קאָמענדאַנט וואַג־נער. אַזעלכע, ווי דו, דאַרפן זיי פאַר אַנדער אַרבעט. אויב נאָר דו נאַרסט ניט אָפּ און ביסט טאַקע אַ גראַווירער, וועסטו נאָך אַ ביסל לעבן אויף דער וועלט. אייך דאַרפן זיי פאַר זיך, איר זאָלט זיי העלפן אָנשטאָפּן די אייגע־נע קעשענעס. באַלד וועט דער וואַכמאַן אָנזאָגן, וועמען מע באַדאַרף, וואָס פאַר אַ מעציע ער האָט אויסגעזוכט.
באַ די באַראַקעס האָט דער וואַכמאַן אָפּגעפירט בערעקן אין אַ זייט און באַפוילן שטיין אויף איין אָרט, ביז ער וועט זיך אומקערן. לאַנג וואַרטן איז ניט אויסגעקומען. באַלד האָט ער זיך אומגעקערט מיט אַן אָפיצער, וואָס האָט געפירט אַ הונט אויפן רימען. דער הונט איז פּלוצעם ווי פונעם זינען אַראָפּ. ער האָט זיך אַזוי געריסן אויף צוריק, אַז דער דינער רימען אויפן האַלדז האָט אים שיער ניט דערוואָרגן. פונעם ווייטעק איז זיין קאָס נאָך מער געשטיגן. דער אָפיצער, — ווי ס'האָט זיך דערנאָך אַרויסגעוויזן, איז עס געווען דער שעף פונעם דריטן לאַגער־טייל, אָדער פּאָשעט לאַגער, ווי מע פלעגט זאָגן אין סאָביבאָר, — דער עסעס־אָבערשאַרפירער קורט באָלענדער, האָט אים איינגעשטילט:
— מענטש! פון אָרט ניט! — און דער הונט, וואָס הייסט „מענטש", איז פאַרגליווערט געוואָרן.
מיט אַזאַ, ווי אָט דער עסעסאָוועץ, איז אַוודאי בעסער זיך ניט צו באַ־געגענען. בערעק האָט דערפילט, ווי יענער האָט אים נאָך פונדערווייטן אָפּגעמאָסטן מיט די אויגן. מיט אַ פינגער האָט ער באַוויזן, בערעק זאָל אים נאָכגיין.
אַ שטויס פונעם פוס און באָלענדער עפנט די ברייטע טיר פון אַ באַ־ראַק און לאָזט זיך צו אַ באַזונדער קעמערל.
ווי אָפּגעשיידט ניט נאָר פון דער וועלט, נאָר פונעם לעבן, איז דאָרט אויף אַ שטול באַ דער וואַנט איינגעהויקערט געזעסן אַ מענטש מיט אַן איינגעפאַלן פּאָנעם און שטעכיקע אַקסלביינער. ניט רירנדיק זיך פון זיין אָרט, האָט ער מיט אַ גלייכגילטיקן בליק פון אונטער די אַראָפּגעלאָזטע ברעמען אַ קוק געטאָן אויף די אַריינגעקומענע. דער עסעסאָוועץ האָט זיך אָפּגעשטעלט באַ דער שוועל, און דער הונט האָט אין זיין גאַנצער לענג זיך אויסגעצויגן לעבן זיינע פיס. דער הונט קוקט ניט אויף זיין באַלעבאָס, נאָר ער פילט יעדע באַוועגונג זיינע. באַ זיי ביידע שפּריצן, דאַכט זיך, פון די אויגן גרינע און רויטע פייערן.
באָלענדער האָט אַ זאָג געטאָן:

— אַט האָט איר אײַך אַ נײַעם געזעל. וועט ער ניט טויגן, איז מעל־דעט דעם קאַפּאָ, און ער וועט אײַך פון אים באַפרײַען. מיר וועלן פאר אײַך געפינען אַן אנדערן.

ער איז נאָך אַ ווײַלע געשטאַנען, דערנאָך צוגעמאַכט נאָך זיך די טיר, און בערעק מיט דעם מענטשן זײַנען פארבליבן אינצווייען.

קאַפּיטל דרײַ

סאָביבאָר

קורי:על

בערעק איז געשטאַנען אזוי לאַנג, אז ער האָט אין זיך אליין פארגעסן. ער האָט ניט געוווּסט, צי דארף ער עפּעס זאָגן דעם מענטשן, צי דארף ער וואַרטן, ביז יענער וועט זיך צו אים אָנרופן. וואָס טוט זיך מיט אָט דעם פארשוין? און וואָס פארא שווערע מאַכשאָוועס איז ער פארזונקען?

דער מענטש האָט שווער אַ זיפץ געטאָן און אַ דריי געגעבן מיטן קאָפּ, ווי ס'וואָלט אים געווען ענג אין האלדז. עפּשער וועט ער באלד עפּעס זאָגן. וואָס? אין לאַגער מוז יעדערער ארבעטן. און וואָס באשטייט דאָ זײַן ארבעט? ער איז אַ יווועלירער, אַ זייגערמאַכער? מיסטאָמע האָט ער, ביז מע איז ארײַנגעקומען אהער, זיך געפּאָרעט מיט אַ זייגערל. ווּהין איז דאָס אהינגעקומען? ער האָט אוודאי ארויסגענומען דעם מעכאַניזם, זיך אײַנגעקוקט אין אים און אַ וואָרף געטאָן אין אַ ווינקל, און דעם קאָרפּוס האָט ער ארײַנגעלייגט אינעם קאַרטאָנענעם קעסטל, וואָס איז צוגעפּעס־טיקט צו דער וואַנט. ווּ איז דער פּינצעט? פארבאַהאַלטן אין זײַן ברייט צעקודלטער באָרד? ער האָט קיין פּינצעט ניט און באַדאַרף אים ניט. די פינגער זײַנען בײַ אים דינע און לאַנגע, און דער נאָגל אפן קליינעם פינ־גער איז אזוי גרויס, אז ער קאָן פארבײַטן אַ פּינצעט. אָט צו וואָס מע קאָן זיך דערטראַכטן! קיינער האָט ניט געוואָרפן קיין זייגערס אין די ווינקלען, צו דער וואַנט איז ניט צוגעפּעסטיקט קיין שום קאַרטאָן־קעסטל. נאַ דיר גאָר, באַהאַלטן אַ פּינצעט אין דער צעקודלטער באָרד! בײַ בערעקן אליין איז עפּעס צעקודלט אין קאָפּ. נאָך אזאַ טאָג איז עס קיין כידעש ניט. און ווי לאַנג נאָך וועט ער אזוי שטיין? ס'איז דאָך שוין באלד סאָף טאָג.

פון קליינערהייט אָן האָט מען בערעקן געלערנט: איטלעכן גיב אָפּ אַ גוט־מאָרגן, צום אלעם ערשטן קומט אַ מענטשן דער „שאָלעם־אלייכעם". אף וועלכער שפּראַך זאָל ער דאָס מאָל אים אָפּגעבן, אז דער מענטש רעדט גאָר ניט? נעמט בערעק אראָפּ פון קאָפּ זײַן מיצל — אַ היטכס, מיט ברייטע ראַנדן, מיט אַ געבויגענעם דאַשעק, און קעדיי קלוימערשט ווי צופעליק זיך לאָזן הערן און דערנאָך — זען, טוט ער איין מאָל און אַ צווייט מאָל אַ הוסט.

אייסעך וואָס! דער מענטש זאָל עס כאָטש לעפּאָנעם וועגן זיך אַ ריר טאָן... אַ סוואָרע, אז די אויערן זײַנען בײַ אים פארשטאָפּט מיט וואַטע.

ס׳פאַרבלײַבט נאָר ארויסשאלן דעם „שאָלעם־אַלייכעם״ מיט אַ קאָל, ווי פון אַ האָרן, אָדער אזוי־אָ אינמיטנדערינען צוגיין צו אים און אָנטרעטן אף די לאנגע בושעל־פיס אין די שווארצע וואָלענע שקארפעטן. צי עפּ־שער זײַנען בא אים אלע איִוורים אָפּגענומען געוואָרן?

אַ גאָלדענער בעשוטפּעס שטייט דאָ בערעקן פּאָר. און וואָס איז ער עס אזא פאָרעץ, וואָס ער איז נישט נאָר ניט אופּגעשטאנען, ווען דער דײַטש איז ארײַן, נאָר אפילע צו אים דעם קאָפּ ניט אויסגעקערעוועט? און יענער האָט עס שטילערהייט ארויפגעשלונגען. פון טאדעקן האָט זײַן אייגענער פּעטער, דער סאָלטיס, פּאסן געשניטן, און דאָ געפינט זיך אַ ייִד, וואָס וויל מיט קיין עסעס־אָפּיצער ניט ריידן, און ס׳גייט אים אָפּ גלאט. אַ ווילדע זאך! ניט אנדערש, דאָס איז ניט קיין פּאָשעטער מענטש. אזא קאָן אים העלפן און אזא קאָן אים שטערן אָפּזוכן רינען. אָבער דערווײַל, ביז עפּעס וואָס, האָבן בערעקס פּיס זיך אָפּגעזאָגט אים צו דינען.

צו אַן ערדענעם געלעגער איז בערעק געווינט. און אין אַ מינוט ארום ליגט ער שוין אפן זעלבן אָרט, ווו ער איז נאָרוואָס געשטאנען, מיט אַ פויסט אָנשטאָט אַ קישעלע צוקאָפּנס. אָט ווען מע זאָל נאָך קאָנען אזוי גרינג בײַקומען דעם הונגער. אונטערן לעפּעלע ציט אף ניט אויסצוהאלטן. כאָטש מיט עפּעס וואָס אָפּנארן דעם מאָגן. צו זאט וועט ער זיך שוין מיסטאמע קיינמאָל ניט אָנעסן. דאָס האָבן זיי, ער און רינע, שוין פון לאנג געוווסט. עמעס, בא דער באָבע יאדוויגע האָבן זיי ניט געהונגערט, איז אָבער די באָבע יאדוויגע שוין אף דער וועלט ניטאָ. וואָלט ניט געווען געשען דער אומגליק, וואָלט רינע זיך ניט ארײַנגעפּאקט צו די דײַטשן, וואָלט ער, וואָלט ער...

דער שלאָף איז אָנגעפאלן, עלעהיי אים פארשיקערט. און דער מויעך טוט זיך אלץ זײַנס — סע דרייט זיך דאָרט אַ וועלט. נאָר עמעצער פּארגינט אים אפילע ניט דעם אומרויִקן שלאָף. דאָס האָט דער שווײַגנדיקער מענטש זיך דערבארעמט. ער טאָרקעט בערעקן און באווײַזט אים מיט די אויגן אף אַ שמאָלער נארע, ווייניקער פון אַ האלבן מעטער די ברייט. בערעק האָט קוים אהין איבערגעטראָגן די פארכאלעשטע גלידער און מיט דער אונטערגעשפּארטער האנט צוקאָפּנס שווער אײַנגעשלאָפן.

ווידער האָט מען אים געוועקט. נאָר דאָס איז שוין געווען אפן צווייטן טאָג. און דאָס ערשטע, וואָס בערעק האָט דערזען, איז געווען אַ גוואלדי־קער מאַיאָנטעק, פון וועלכן דער קאָפּ האָט זיך אים פארדרייט און אין די אויערן האָט גענומען רוישן, ווי דאָרט וואָלטן גרויסע פליגן געטומלט. אף דעם „מאַיאָנטעק״ — אַ האלב טעפּעלע סוראָגאט־קאווע און צוויי שטי־קעלעך ברויט פון קלײַען און זעגעכץ — האָט בערעקן ווידער מיט די אויגן אָנגעוויזן דער פּאראקשנטער שווײַגער. פון דעם געשפּרעך, וואָס ס׳האָבן צווישן זיך געפירט די ייִנגלעך פון דער באנהאָף־קאָמאנדע, האָט בערעק שוין געוווסט דעם שפּײַז־ראציאָן פון טאָג: גאנצפרי — שווארצע „קאווע״, באטאָג — עטלעכע לעפל שיטערע באלאנדע, און צום סאָף טאָג — צוויי הונדערט גראם ברויט און ווידער אַ ביסל „קאווע״. איז אף וועלכע וואָג־שאָלן זאָל מען וועגן מענטשלעכע גוטסקײַט?

באם עסן איז נאָך צווישן זיי אָנגעגאנגען: „הער און קוק, זע און

שוויַיג״. נאָר די באַקאַנטשאַפט איז פאַרגעקומען. ס׳הייסט, איינער האָט שוין געוווּסט, ווי אָנרופן דעם אַנדערן. גוט, וואָס ייִדיש איז ענלעך אויף דײַטש און דערצו פאַרשטייט דער מענטש אַ ביסל פּויליש אויך. בערעק האָט זיך אָנגענומען מיט מוט:

— הער קורזיעל, איר וועט מיר דערלויבן אַרויסגיין, איך דאַרף דאָ עמעצן אָפּזוכן.

קורזיעל האָט אַ זײַטל געטאָן אויף אים מיט די אויגן. דאָס האָט באַדאַרפט באַטײַטן — צי בין איך ניט טעמפּ אויף אַן אויער, און אויב ריכטיק אויפגעכאַפּט, עפּשער ניט אַזוי פאַרשטאַנען?

בערעק האָט פאַרגעזעצט:

— איך מוז געפינען אַ מענטשן, ער ווייסט ניט, צי איך לעב, צי איך בין דאָ, איז מוז איך...

— אַרויסגיין פונדאַנען אָן אַ דערלויבעניש איז אונדז ביידן פאַרבאָטן. אין וועלכער אַרבעטס־קאָמאַנדע געפינט זיך דײַן מענטש?

— איך ווייס ניט. ס׳איז אַ מיידל. רינע הייסט זי. מיר זײַנען געווען אינאיינעם אין וואַלד. מע וואָלט זי ניט געכאַפּט, נאָר ס׳האָט זיך אַזוי באַקומען, אַז כ׳האָב זי איבערגעלאָזט איינע אַליין, און זי איז אַנשלאָפן געוואָרן. מע האָט זי אָפּגעפירט קיין לובלין און פון דאָרט אַהער.

— וואָס רעדסטו אַזוינס? איר זײַט ניט געווען אין קיין געטאָ, אין קיין לאַגער?

— ניין. ביז די גרויסע פּרעסט האָבן אונדז ניט דורכגעטריבן, האָבן מיר זיך אויסגעבאַהאַלטן אין וואַלד. דערנאָך האָט אויף אונדז ראַכמאָנעס געקראָגן אַ פּאַסטעך, דער זיידע מאַציי. נאָר מער האָבן מיר שוין בײַ אים ניט געקאָנט זײַן.

— ער האָט דאָס לעבן אײַנגעשטעלט.

— ער, און די באָבע יאַדוויגע, און טאַדעק. טאַדעקן האָט מען איבער מיר געשלאָגן, געמיימעסט, געוואָלט, ער זאָל זאָגן, ווער עס מאָלט ייִדישע געמעלן אויף די שקאַטולקעס און טאַבאַקערקעס, וואָס מיר פּלעגן מאַכן, נאָר ער האָט מיך ניט אויסגעגעבן.

— די געמעלן וועסטו מיר באַווײַזן. זאָג מיר, ווי־אַזוי האָט מען דיך געכאַפּט? עמעצער האָט דיך אויסגעגעבן?

— קיינער האָט מיך ניט אויסגעגעבן. דעם זיידן מאַצייס אַ פרײַנט האָט זיך דערוווּסט, אַז מע האָט רינען אַוועקגעפירט קיין לובלין און פון דאָרט מיט נאָך צוויי הונדערט מיידלעך אָפּגעשיקט קיין סאָביבאָר, האָב איך זיך געלאָזט נאָך איר.

בערעק דערציילט, ווי־אַזוי אים האָט זיך אײַנגעגעבן דורכצושמוגלען זיך אין לאַגער, און לויט דעם, ווי קורזיעל קוקט אויף אים, איז ניט צו פאַרשטיין, — ער גלייבט אים צי ניט? נאָר וועגן אָט די מיידלעך פון לובלין ווייסט קורזיעל. אים האָט וועגן זיי דערציילט דער קינסטלער מאַקס וואַן דאַם. אייערנעכטן האָט מען זיי ביידן באַוויזן עטלעכע בילדער אויף פעסט־שטעלן זייער ווערט. וואַן דאַם האָט אויסגעזוכט אַ מינוט אויף אים דערציילן וועגן צוויי הונדערט שיינהײַטן, וועלכע מע האָט דערשטיקט אין הימ־לערס אָנוועזנהײַט.

— זאָג מיר, ווי האָט דײַן שוועסטער אויסגעזען? אין עטלעכע ווער־טער קאָנסטו זי אויסמאָלן?

— רינע איז ניט מײַן שוועסטער. א שיינע איז זי, זייער א שיינע. העלפט מיר זי געפינען, וועט איר אליין זען. איך קאָן זי ניט אויסמאָלן מיט קיין ווערטער. איך האָב געוואָלט זיך דורכגיין אין די באַראַקן, ווו די מיידלעך וווינען. איר גלייבט מיר צי ניין?

— כ׳גלייב. נאָר איך קאָן דיר ניט העלפן. דאָ איז פאַראַן איין פרויען־באַראַק, אָבער דאָרט וועסטו זי ניט געפינען.

— ווו זי זאָל ניט זײַן, וועל איך זי אָפּזוכן. דערקלערט מיר נאָר, ווו דער פרויען־באַראַק געפינט זיך. אָדער עפּשער וועט עמעצער פון די פרויען אהער קומען?

— אויסער צוויי־דרײַ עסעס־אָפיצערן און דעם קאַפּאָ, וואָס ברענגט אונדז עסן, האָט קיינער ניט קיין רעכט קומען אהער. אליין הימלער האָט אזוי באַפוילן.

— אליין הימלער?.. הער קוריִעל, ווי קאָן עס אליין הימלער וויסן וועגן אײַך? איר זײַט דאָך...

— ווי זאָל איך עס דיר דערקלערן? איך בין א גוטער פּאַכמאַן... אין איידלשטיינער, באַזונדערס אין דימענטן, קלײַב איך זיך פאַנאַנדער. א לעבן־לאַנג זיך מיט דעם פאַרנומען. אין בעלגיע, אין האָלאַנד.

— אויב וועגן אײַך ווייסט הימלער, קאָנט איר מיר העלפן, איר מוזט מיר העלפן. איך בעט אײַך, העלפט מיר אויסזוכן רינען.

— זאָג מיר, וועגן דער „הימל־שטראַסע״ האָסטו נאָך ניט געהערט?

— ניין. וואָס איז עס — א גאַס אזא?

— יאָ. א גאַס אָן א צוריקקער. מיט איר קאָן מען אוועק נאָר אין איין ריכטונג. צוריק קומט מען ניט.

— איך פאַרשטיי ניט.

— ליידער, וועסטו עס זייער גיך פאַרשטיין. מער וועגן רינען פרעג ניט, איך וועל זיך פּרוּוון דערוויסן, צי האָט דאָ עמעצער געהערט אזא נאָמען. באַלד קאָן מען אונדז ברענגען צירונג. דײַן זאַך איז אויסוואַשן די שטיינער, איידער איך וועל זיי נעמען אין דער אַרבעט. אָט דאָס ציין־בערשטעלע וועסטו טונקען אין א גלאָז מיט זייף־וואַסער און ווייך, איידל, האָסט דאָך צו טאָן מיט איידלשטיינער, א רײַב טאָן דאָס צירונג. אַף א גלאָז זייף־וואַסער דאַרף מען צוגעבן צוויי טיי־לעפעלעך נאַשאַטיר־ספּירט. פאַרגעדענק עס, ס׳וועט דיר צוניץ קומען. מע קאָן אונדז ברענגען פּערל, זאָלסטו וויסן, אז אַף אזא אויפן אָפּפרישן פּערל טאָר מען ניט. בײַס דער אַרבעט וועל איך דיר באַווײַזן, ווי מע טוט עס.

— און שלײַפן שטיינער וועט איר מיך אויך לערנען?

— דערווײַל איז וועגן דעם פרי צו ריידן. עפן דאָס טישקעסטל. דאָרטן ליגן א פּאָר לענגלעכע אוירינגלעך. געפונען? נעם זיי אַרויס. אָט וועסטו זיי א וואַש טאָן, ניין, ניין, ניט דאָס בערשטעלע נעם. דו מיינסט אוואַדע, אז ס׳איז עמעסע בריליאַנטן. מעגלעך, אז די פרוי, וואָס האָט געטראָגן די אוירינגלעך, האָט אויך דעם עמעס ניט געוווּסט. פאַר איר איז גענוג גע־

ווען — זיי גלאַנצן. די פּאָווע זאָל ניט האָבן קיין שיינע פּעדערן, וואָלט זיך אַף איר אומגעקוקט...

בערעק קאָן זיך ניט איינהאַלטן:

— וואָס זשע, מע מעג זיי אַרויסוואַרפן אַפן מיסט־קאַסטן?

— איך זאָג עס ניט. אָבער זייער עמעסע ווערט דאַרף מען קענען פעסטשטעלן. אַף זאַכן, וואָס זיינען געמאַכט פון טייערע מעטאַלן, איז פאַראַן אַ דערקען־צייכן — די פּראָבע. ווייסט אַ ריינעק טאָן דעם מעטאַל, ווערסטו זי לייכט געפינען. פּאַר זאַכן פון פּלאַטינע איז עס 950. צירונג פון גאָלד האָט פאַרשיידענע פּראָבעס. זעסט אָט דאָס פינגערל? דאָ, צום ביישפּיל, איז אָנגעוויזן 583. דאָס באַטייט, אַז ס׳איז געמאַכט פון אַ געשמעלץ, ווו אַף יעדער טויזנט גראַם קומט אויס 583 גראַם ריין גאָלד. האָסט פאַרשטאַנען? אַפּשאַצן די ריכטיקע ווערט פון אַן איידלשטיין קאָן נאָר דאָס געניטע אויג פון אַ פאַכמאַן. אָט צוליב דעם דאַרפן זיי מיך האָבן.

בערעק האָט געוואָלט נאָך עפּעס פרעגן, נאָר אין דער מינוט האָט די טיר אין קעמערל זיך געעפנט און ס׳איז אַריינגעקומען דער עסעס־אונטערשאַרפיורער יאָהאַן נוימאַן — איינער פון די צוויי אָפיצערן, וואָס האָבן רעכט זיך צו באַגעגענען מיט קוריעלן. ער האָט אַוועקגעשטעלט אַפן טיש אַ לעדערן טשעמאָדאַנדל און אַ רידיקיול פון זאַמשע.

— ווי גייט עס, הער קוריעל? — האָט ער האָפערדיק געפרעגט און זיך אַוועקגעזעצט אַפן טאַבורעט באַם טיש. — איך האָב אייך געבראַכט אַ האָלענדישן טשעמאָדאַן מיט צירונג, און אין אָט דעם פראַנצויזישן רידיקיול ליגן שוואַרצע פּערל און אַ גאָלדענער בראַסלעט מיט דריי שטיינער. איך וועל אייך בעטן אַ קוק טאָן, צי ס׳זיינען עכטע שטיינער.

קוריעל האָט געוואָרפן אַ בליק אַף די שטיינער און ווי צו זיך אַליין אַ זאָג געטאָן:

— די מענטשן, וואָס האָבן געפירט מיט זיך די שטיינער, וואָלטן שוין, דאַכט זיך, געמעגט וויסן, אַז מע וועט באַ זיי צונעמען די דימענטן, און וואָלטן בעסער אויסגעביטן זיי אַף ברויט, איידער זיי ברענגען גלייך צו אייך אין די הענט.

נוימאַן, וואָס האָט שוין געהאַלטן באַם אַוועקגיין, האָט די ווערטער דערהערט. ווען דאָס וואָלט געזאָגט אַן אַנדערער, וואָלט ער מיסטאָמע געענטפערט מיט אַ קויל, אָבער מיט קוריעלן האָט ער געמוזט ריידן אַנדערש:

— הער קוריעל, וואָס זאָרגט איר זיך פאַר די ייִדן. זיי נייטיקן זיך שוין ניט אין קיין צירונג. אַלע וועט אָפּגעשיקט ווערן קיין בערלין. די אַלע רייכטימער געהערן דעם דריטן רייך.

— הער נוימאַן, — האָט קוריעל אופגעהויבן דעם קאָפּ, — די צייט וועט באַווייזן, צי האָט דער דריטער רייך רעכט אַף פרעמדן האָב־און־גוטס און מיליאָנען לעבנס.

בערעק איז געשטאַנען אַ פאַרציטערטער. אַ מאַרק־הונט איז מער באַשיצט פון אַ היצעל, ווי אַ מענטש אין סאָביבאָר, און קוריעל דערלויבט זיך אַזוי צו ריידן מיט די עסעסאָווצעס. צו אַן אומגליק וועט אים די צונג דערפירן.

...אין איינעם א טאָג איז געקומען באַלענדער. דאָס מאָל האָט ער זיך באגריסט מיט קוריִעלן, העפלעך זיך נאָכגעפרעגט, צי וואָלט ער ניט געקענט א קורצע צײַט זיך באגיין אָן דעם געזעל.

— וואָס באטײַט א קורצע? — האָט קוריִעל געוואָלט וויסן.

— צוויי וואָכן. מעגלעך, אפילע ווייניקער.

— איר מוזט מיר אָבער זאָגן, ווו וועט ער די צײַט זײַן און מיט וואָס וועט ער זיך פארנעמען?

— בא מאקס וואן דאמען וועט ער זײַן, אויב דאָס גייט אײַך אזוי אָן.

— איר דארפט מיר נאָך ענטפערן אף דער צווייטער פראגע, — און ווײַל באַלענדער האָט געשוויגן, האָט ער צוגעגעבן: — אזוי האָט באפוילן דער לאגער־קאָמענדאנט. אלץ, וואָס אָנבאלאנגט דעם געזעל, מוז מיר מיטגעטיילט ווערן.

— הער קוריִעל, ניט איך דארף און ניט איך מוז. אפן אפעל־פלאץ איז וועגן דעם עפנטלעך געמאָלדן געוואָרן, און איך קאָן דאָס זעלבע אײַך מעלדן. פאר א פרווו צו אנטלויפן פונעם לאגער זײַנען צוויי און זיבעציק האָלענדער, צווישן זיי וואן דאם, פארורטיילט געוואָרן צום טויט. אין באַצוג צו איין און זיבעציק איז דער אורטייל אויסגעפילט. איינער לעבט נאָך. דאָס איז וואן דאם. דער לאגערפיורער האָט געפונען פאר נייטיק, ער זאָל פארענדיקן איינִיקע אָנגעהויבענע ארבעטן.

— און מאקס וואן דאם האָט אײַנגעשטימט?

— מיר פרעגן ניט. מיר באפוילן.

— וואָס זשע זײַט איר געקומען צו מיר פרעגן?

— איר ווייסט עס אליין זייער גוט, הער קוריִעל.

בערעק טראכט: דער עסעסאָוועץ האָט קוריִעלן ניט באפוילן אים אָפּשיקן צום קינסטלער פאר א געהילף, איז פארוואָס האָט קוריִעל ניט געענטפערט, אז ער קאָן זיך אָן בערעקן ניט באגיין? צי דען וויל דער יוּוועליר פון אים פּאָטער ווערן?

קוריִעל טראכט: אין לאגער זײַנען דאָ הונדערטער יִינגלעך, וואָס דער אָבערשארפיורער וואָלט געקאָנט שיקן ארבעטן צו וואן דאמען. ניט אַנדערש, אז וואן דאם האָט געשיקט נאָכן יִינגל, וועגן וועלכן ער, קוריִעל, האָט אים געהאט דערציילט.

— גיי, — האָט קוריִעל געזאָגט צום יִינגל און אים דערלאנגט דאָס שטיקל ברויט, וואָס ער האָט באם מיטיק אָפּגעשפּאָרט פאר אים. און צו באַלענדערן: — איך וואָרן אײַך, אז אויב דער געזעל וועט אין צוויי וואָכן ארום ניט אומקערן זיך צו מיר, וועט אײַך זײַן שווער מיט מיר אויסצוקומען.

א צערייצטער האָט באַלענדער שיר זיך ניט ארופגעוואָרפן אף קוריִעלן, נאָר ער האָט זיך באצײַטנס געכאפּט, אז עס קאָן אים קאָסטן טײַער. און ווײַל ער האָט זיך אף קיינעם ניט ארופגעוואָרפן, איז אויך דער הונט, וועלכן קורט באַלענדער האָט גערופן „מענטש״, געבליבן אף זײַן אָרט.

קורזעל דערציילט

צי האָט קורזעל זיך דערפרייט, ווען בערעק האָט אין צוויי וואָכן ארום זיך אומגעקערט? געוויס. נאָר אויסערלעך האָט ער זײַן פרייד מיט גאָרניט ארויסגעוויזן. דעם טאָג, ווען בערעק איז געקומען, האָט ער, ווי שטענדיק, אויסגעמיטן צו ריידן אן איבעריק וואָרט.

אין אָוונט איז עפּעס געשען מיט דער עלעקטרע, און דאָס נאַקעטע לעמפּל אף דער הילצערנער סטעליע האָט זיך ניט אָנגעצונדן. פונעם שאפקעלע, ווו ס'איז געלעגן אן אלטער טאַלעס און אַ פּאָר טפילן אין אָפּגעבליאַקעוועטע שיידלעך, האָט קורזעל ארויסגענומען אַ ליכט, זי אָנגעצונדן, און ליגנדיק יעדערער אף זײַן נאַרע, האָבן זיי, קורזעל און בערעק, געקוקט, ווי עס ציטערט דאָס פלעמל, געהערט, ווי עס טרישטשעט דער קנויט, און ביידע געטראַכט וועגן איינעם און דעם זעלבן, וועגן וואָן־דאַמען, וואָס איז שוין זײַנס אף דער־וועלט איבערגעקומען.

קורזעל האָט שווער געעטעמט. ער איז, ווײַזט אויס, אײַנגעשלאָפן. איז ווער דארף עס האָבן, דער כיילעוו זאָל טשאַדען? בערעק האָט אַ בלאָז געטאָן און פארלאָשן די ליכט. דורכן פארגראַטעוועטן פענצטערל האָט אַרײַנגעקוקט אין קעמערל אַ שטאָקפינצטערע נאַכט. טויט־שטיל. בערעק האָט גאָר ניט געוווּסט, אז אין לאַגער קאָן זײַן אזוי שטיל, ווי אויסער אים און קורזעלן וואָלט שוין קיינער אף דער וועלט ניט געלעבט. אַ דריקנדיקע בעסאַלמען־שטילקײַט. קוים צו דערהערן, האָט בערעק אַ זאָג געטאָן:

— אַ הייליק אָרט.

און ווי דער ארום וואָלט די ווערטער איבערגעקרימט מיט אַ צענפּאַכיק־פארשטאַרקט ווידערקאָל, האָט זיי קורזעל דערהערט און געפרעגט:

— ווו איז אַ הייליק אָרט?

— דאָ.

— איך פארשטיי דיך ניט.

— אף ייִדיש זאָגט מען אזוי. דאָס אָרט, ווו מע באַהאַלט די טויטע, איז אַ הייליק אָרט.

— ביסט, וואָרשײַנלעך, גערעכט. אַ פרידהאָף איז אַ הייליק אָרט. ניט געקוקט אף דעם, וואָס עס ווערט פארשוועכט פון מאָפּן.

— מאָפּן? וואָס באַטײַט עס?

— אין האָלאַנד און אין בעלגיע רופט מען אזוי די דײַטשישע אָקופּאַנטן.

— הער קורזעל, איך וויל אײַך שוין פון לאַנג זאָגן, זײַט פאָרזיכטיקער. איר רעדט צומאָל אזוי וועגן די דײַטשן, אז מיך נעמט אָן אַ שרעק... וואָן דאַם...

— וואָן דאַם... אין אים האָבן זיי זיך שוין מער ניט געניייטיקט, און אָן מיר קאָנען זיי זיך דערווײַל ניט באַגיין. הימלערן ווילט זיך האָבן וואָס מער דימענטן און בריליאַנטן. דער עסעס־אָבערשטורמפיורער שטאַנגל, וואָס דארף זיי אים אונטערטראָגן, וויל אויך דאָס זעלבע. באַלענדער איז אויך אף זיי אַ באַלן, און דערצו האָט ער נאָך מוירע, איך זאָל אים ניט

אויסגעבן, ווײַל איך ווייס, ווען און וואָס ער האָט מיר געבראַכט און ווען און וואָס צוריק פון מיר באַקומען.

— שטאַנגל איז דאָך שוין ניט דאָ, נאָר אין טרעבלינקע.

— נו, איז וואָס? טײַערע שטיינער טרעפן צו מיר פון טרעבלינקע, פון בעלזשעץ, אָשווענצים, און אָפט ניט פון קיין לאַגער און אפילו ניט פון קיין אָקופירט לאַנד.

— פונוואַנען ווייסט איר עס?

— אליין די שטיינער דערציילן עס מיר.

— ווי?אזוי?

— ווי זאָל איך עס דיר דערקלערן? איך וואָלט דיר באַדאַרפט דעמלט דערציילן וועגן מײַן גאַנץ לעבן.

— זיי ווילן פאַרכאַפּן אַלע שטיינער אין דער וועלט?

— אַן ערעך אַף דער זעלבער פראַגע האָט מיר הימלער געענטפערט: „קען מען — מעג מען".

— איר האָט גערעדט מיט הימלערן און פאַרבליבן אַ לעבעדיקער? מיסטאָמע איז עס געווען דאַן, ווען הימלער איז נאָך הימלער ניט געווען.

— ניין, בערעק, דאָס איז געווען פאַראַיאָרן. דעם 24 אויגוסט 1942 בין איך צוליב מײַנע אָנגעלעגנהײַטן געקומען קיין באַזעל. אין אַ וואָך אַרום האָבן צוויי איבערגעטאָנענע אָפּיצערן פון געסטאַפּאָ, דראָענדיק מיט געווער, מיך אַרויסגעפירט פון דער שטוב, ווו איך בין אײַנגעשטאַנען, און אַריבערגעפּעקלט איבערן רײַן...

בערעקן האָט פון אָרט אופגעהויבן. האַלב־ליגנדיק האָט ער זיך אָנגע־שפּאַרט אַפן עלנבויגן, דערנאָך זיך אוועקגעזעצט, אַרומנעמענדיק מיט ביידע הענט די קני. אַ ווערטעלע אויסצוריידן, וואָס מיט דעם מענטשן האָט געטראָפן!...

— אוועקגעגאַנוועט און געבראַכט קיין דײַטשלאַנד?

— יאָ, אַזוי איז עס געווען. גאָלדענע בערג האָט מען מיר צוגעזאָגט אין געסטאַפּאָ, כ'זאָל זיי נאָר מיטיילן די פאַמיליעס און די אַדרעסן פון די מענטשן, בא וועמען כ'ווייס, אַז עס געפינען זיך פאַרעגיסטרירטע איידלשטיינער.

— וואָס זשע האָט איר זיי געענטפערט?

— איך האָב זיך אָפּגעזאָגט.

— אָט דאָס איז אַן ענטפער! און זיי?

— זיי? זיי, — האָט קור?על באַוויזן בערעקן אַף זײַן מויל, — האָבן מיר אויסגעזעצט די אייבערשטע ציין.

— דאָס קאָנען זיי. האָר און נעגל שטעלן זיך קאַפּויר. טאַדעקן האָט מען אויך אַזוי געשלאָגן. און דערנאָך?

— דערנאָך האָט מען מיך געבראַכט צו הימלערן. דאָס איז געווען דעם ערשטן צי דעם צווייטן סענטיאַבער.

— און דאָרטן האָט מען אײַך ווידער געשלאָגן?

— דאָרט האָט מען מיך ניט געשלאָגן אפילו, ווען איך האָב עטלעכע מאָל נאָכאַנאַנד איבערגעכאַזערט מײַן „ניין!". מע האָט מיר דערלאַנגט

שווארצע קאווע, און וואָלט איך פאַרלאַנגט גילדענע, וואָלט מען אויס־געפונען גילדענע...

— אזוי גאָר! — האָט בערעק זיך פאַרווונדערט, און מיטאמאָל, ווי ער וואָלט אופגעהערט גלייבן די אייגענע אויערן: — הער קורזעל, דאָס דער־ציילט איר מיר ניט קיין מײַסעלע? איך פאַרשטיי, דאָס ווילט איר, כ׳זאָל אף א צײַט פאַרגעסן, ווו מיר געפינען זיך. אויב דאָס איז אזוי, האָט זיך אײַך די שפּיל אײַנגעגעבן. איר האָט מיך אף א ווײַלע אָפּגע־נאַרט.

— בערעק, ווען איך בין געווען אין דײַן עלטער, האָט מען מיך גע־קאָנט אָפּנאַרן, און דיך, ווען איך וויל, וואָלט איך ניט געקאָנט. קינדער — זקיינים האָט מען פון אײַך געמאכט. איך וואָלט געוואָלט זיך קלאמערן אין א האָפענונג, נאָר כ׳זע ניט דאָס שטרויעלע, וואָס מע קאָן זיך אָן דעם אָנכאַפּן.

— עפשער וועט אף אונדז גאָט ראַכמאָנעס האָבן?

— איך גלייב ניט אין גאָט. רעליגיע לערנט געהאָרכזאמקײַט און אונ־טערטעניקײַט. מיך קאָן עס ניט באַפרידיקן.

— וואָס זשע ליגט בא אײַך אין שאַפּקעלע א טאַלעס־און־טפילין?

— אין אָט דעם קעמערל איז פריער געווען אן אנדער מענטש. אן אָנ־געזעענער יוועליר. ער האָט זיך גענומען דאָס לעבן. דאָס איז פון אים פאַרבליבן.

— איר האָט אים געקענט?

— מער ווי גוט. ער איז געווען מײַנער א גרויסער פרײַנט.

— איז וואָס האָט פון אײַך הימלער געוואָלט?

— ווען? דאַן אין דײַטשלאַנד צי דאָ, אין סאָביבאָר?

— אין סאָביבאָר האָט איר זיך אויך באגעגנט מיט הימלערן?

— יאָ. ווען הימלער איז דאָ געווען, איז קורט באַלענדער געקומען נאָך מיר. אין דער מינוט איז ער גרייט געווען הינטיש בייגן פאַר מיר דעם רוקן. מיך פאַלגן אין פײַער און אין וואסער. ער האָט מיך געבעטן, איך זאָל אָנטאָן אן אנדער אָנצוג, נאָר איך האָב זיך אָפּגעזאָגט. וואָס יאָ? איך האָב אראָפּגענומען די הילצערנע שקראַבעס פון די פיס. זיי זײַנען אָן אָפּצאַסן, און ס׳קומט אויס זיי שלעפּן איבער דער ערד.

— וואָס איז באַלענדער מיטאמאָל געוואָרן אזא גוטינקער?

— א גוטינקער, ווײַל ער ווייסט, אז ס׳איז גענוג מײַנס א וואָרט, און ער קאָן ווערן קירצער אף א קאָפּ. הימלער האָט זיך געפונען אין דעם ספּעציעלן וואגאָן, מיט וועלכן ער איז געקומען. פון דרויסן איז עס גע־ווען א געוויינלעכער פראכט־וואגאָן, אינווייניק — א פּאַלאַץ. באַלענדערן האָט מען באפוילן ווארטן אף דער גאַס. מיך האָט מען באזוכט און ארײַנ־געלאָזט. אויסער דעם עסעס־רײַכספיורער, זײַנען דאָרט געווען נאָך דרײַ אָפיצערן. פון זיי האָב איך געקענט בלויז איינעם — שטאַנגלען. טאקע ער האָט מיר אָנגעוויזן אף א שטול און אליין געבליבן שטיין הינטער מיר. הימלער האָט מיך ווי ניט באמערקט און פאָרגעזעצט ריידן צו איינעם פון די בײַוועזנדע:

— אַלע בילדער דאַרפן אָפּגעשיקט ווערן קיין לינץ און קיין קעניגס־

בערג. וועגן יענע בילדער, וואָס דאַרפֿן רעגיסטרירט ווערן, זאָלט איר זיך ווענדן צום קינסטלער ווילי שפּרינגער אין בערלין.

ווי נאָר הימלער האָט אָנגערופֿן די פֿאַמיליע, האָט דער אָפּיצער ארויסגעכאַפּט פֿון דער קעשענע א נאָטיץ־ביכעלע און א בלײַער אף צו פֿאַרשרײַבן דעם אדרעס.

מיט דעם קינסטלער ווילי שפּרינגער בין איך אַמאָל געווען באַקאַנט. עמעצער האָט מיר דערציילט, אז ער איז אַרײַנגעטראָטן אין דער נאַציסטישער פּאַרטיי און לעבט א גוטן טאָג. קאָן זײַן, אז זײַן נאָמען איז דערמאָנט געוואָרן מיט א מיין. אַלנפֿאַלס, אזוי האָט זיך מיר געדאַכט. דערנאָך האָט הימלער זיך אויסגעדרייט צו מיר. ער האָט אָנגעהויבן דערפֿון, וואָס ער האָט מיר פֿאָרגעלייגט, כ׳זאָל א קוק טאָן אף זיך אין שפּיגל.

— ווי לאַנג נאָך, — האָט ער פֿאָרגעזעצט, — וועט איר באַקעמפֿן אין זיך אַלע מענטשלעכע פֿאַרלאַנגען, פּײַניקן דעם קערפּער און זיך אָפּזאָגן פֿון אַלע פֿאַרגעניגנס אף דער וועלט? דאָס איז ווילד. מיינט ניט, אז עמעצער וועט אײַך פֿאַרייביקן, ווי אַן אײַנגעשפּאַרטן פֿאַנטאַזיאָר, וואָס האָט געשטרעבט דורכפֿירן זײַנע נאָבעלע אידייען. אַמאָל האָט מען געהאַלטן, אז דאָס רײַכקײַט פֿון א מעלוכע באַשטייט הויפּטזאַכלעך פֿון די רעזערוון טײַערע מעטאַלן, איידלשטיינער, וואָס זי פֿאַרמאָגט. דײַטשלאַנדס רײַכקײַט איז דער פֿיורער און זײַנע אידייען. אָבער די נאַציאָנאַלע אינטערעסן פֿאָדערן אָנזאַמלען וואָס מער טײַערע מעטאַלן. דער דריטער רײַך נייטיקט זיך אין גרויסע מיטלען אף אויסצוהאַלטן און באַזאָרגן מיט אַלעם נייטיקן זײַן מעכטיקע אַרמיי. איז פּאַסט זיך צו צו די אומשטענדן, צו דער לאַגע, און איר וועט באַקומען פֿרײַע הענט, פֿרײַהײַט פֿון טאַט און אַפֿילע פּאָלמאַכטן אין דעם געביט. אויב ניט, — דערמאָנען מיר אײַך: קריג — איז קריג. פֿון אײַך איז אָפּהענגיק קומען צו א פֿאַרשטענדיקונג. איז ווי, מיר שליסן פֿרידן, צי אײַך געפֿעלט פֿאַרבלײַבן אין אזא זיכער אָרט, ווי סאַביבאָר?

— ווי האָט ער געקאָנט פֿירן מיט אײַך ערנסט אזא געשפּרעך? און ווער — הימלער! א מעשוגענעם דאַרף מען אויסשרײַבן און אים אַרײַנשרײַבן.

— אין זײַנע רייד און אין זײַן האַלטן זיך, פֿאַרשטיי איך, איז געווען בלויז אָנשטעל. הימלער דאַרף מיך ניט, קעדיי באַרײַכערן די מעלוכעקאַסע. דאָס איז גיכער די פֿליכט פֿונעם רײַכסלייטער ראָזענבערג. נאָר די וועלט איז אים ווייניק, ער וויל וואָס מער אָנרויבן פֿאַר זיך, און קוים איז ער אין בערלין, און איך אין סאָביבאָר, ווערט פֿאַר אים א היפּש ביסל גוטס פֿאַרפֿאַלן. פֿון זײַנע ווײַטערדיקע רייד האָב איך פֿאַרשטאַנען, אז אַמווייניקסטן צוויי פֿון זעקס גרויסע דימענטן זײַנען צו אים ניט דערגאַנגען. איינער, איך וועל אים דיר מאָרגן אויסמאָלן, ווייס איך אף זיכער, איז פֿאַרבליבן בא באָלענדערן, און דער צווייטער איז, מיסטאַמע, בא שטאַנגלען.

— איז ווער האָט אײַך ניט געלאָזט אָנווײַזן אף זיי מיטן פֿינגער? וואָלט כאָטש מיט צוויי גאָרגלשנײַדער געוואָרן ווייניקער. איך בין ניט גערעכט?

— גערעכט. נאָר וואָס ווייניקער רויבער וועלן זיך צורירן צו די איידלשטיינער, אַלץ גרינגער וועט דערנאָך זײַן צו געפינען זיי. וועגן הימלערן איז אָפּגערעדט. נאָר אויך וועגן שטאַנגלען און באָלענדערן ווייסט מען שוין אַף דער פרײַ, זאָל נאָר קומען די צײַט...

— גלייבט איר, הייסט עס, אויך, אַז אַלע וועלן זיי נאָך אָנלייגן מיט די קעפּ. איך וואָלט זיך אָפּגעזאָגט פונעם גרעסטן דימענט פאַר דער מעגלעכקײַט כאָטש איין פּאַשיסט צו פאַרניכטן. הער קורץ׳על, איר זײַט זיכער, אַז די וועלט ווייסט, וואָס דאָ קומט פאָר?

— כ׳מיין, אַז דערוויַל ניט. נאָר וועגן די איידלשטיינער און די זעלטענע יוּוועליר־שטיק, וואָס זײַנען דורכגעגאַנגען דורך מײַנע הענט, ווייסט מען.

— צי דען איז וויכטיקער געווען איבערגעבן וועגן די שטיינער, ווי וועגן די מענטשן? ווײַזט אויס, דימענטן און בריליאַנטן זײַנען אײַך ליבער.

— ס׳איז ניט עמעס, בערעק. איך האָב ליב מענטשן און האָב ליב איידלשטיינער. דערבײַ, דאַרפסטו וויסן, האָב איך קיינמאָל קיין אייגענע ניט געהאַט.

— איך פאַרשטיי. אַף אַ דימענט קוקט איר, ווי ער וואָלט פאַרמאָגט אַ נעשאָמע.

— דאָס לייקן איך ניט. צוליב דעם, טײַלוויַז, בין איך דאָ. דער מענטש, מיט וועלכן כ׳האָב געהאַט צו טאָן, איז אַ פּוסטער און פאַרדאַר־בענער פאַרשוין. מער האָט מען גאַרניט געקאָנט איבערגעבן מיט אים. ער איז ניט אַף קיין סאַך בעסער פון באָלענדערן, פון נוימאַנען. ער איז געפאָרן אין אורלויב הוליען און זויפן און געדאַרפט וואָס מער געלט.

— איז וויאַזוי זײַט איר זיך צעגאַנגען מיט הימלערן? איר האָט אים דאָך ניט געקאָנט ענטפערן, אַז סאָביבאָר געפעלט אײַך... וואָס נאָך האָט ער אײַך געזאָגט?

— פאַרשיידנס.

— איר האָט זיך אַף מיר באַליידיקט? איך האָב דאָך ניט געוווּסט...

— כ׳האָב זיך, בערעק, ניט באַליידיקט. און עס קאָן טאַקע זײַן, אַז אין אַזאַ צײַט דאַרף מען וועגן קיין דימענטן ניט קלערן. זאָלן די נאַציסטן זיך וואַרגן מיט זיי. נאָר אויב מײַנס אַ וואָרט קאָן נאָך עמעצן פון זיי קאַליע מאַכן, טאָר איך עס ניט דערשטיקן אין זיך. צו שטאַנגלען ווייס איך ניט, צי איך קאָן נאָך דערגרייכן, נאָר ווי נאָר כ׳וועל כאַפּן באָלענדערן פאַר דער האַנט, וועל איך וועגן דעם געבן אָנצוהערן נוימאַנען. דאָס אַליין וועט שוין זײַן, מיין איך, גענוג, ער זאָל באַקומען זײַן שטראָף. זאָלן זיי איינער דעם אַנדערן אײַנשלינגען. איך האָב דיר געזאָגט „פאַרשיידנס״, כ׳האָב געטראַכט, צי זאָל איך דיר דערציילן, אַז הימלער האָט באַשטימט, ווי ער האָט זיך אויסגעדריקט, אַראָפּרײַסן פון מיר די מאַסקע, דערוויַזן מיר, אַז ער ווייסט מײַן עמעסע בּיאָגראַפיע ניט ערגער פון מיר אַליין.

— וואָס הייסט? איר טראָגט אַ מאַסקע? ס׳איז דאָך אַ ליגן.

— דאָס גראַד איז קיין ליגן ניט. הימלער ווייסט, וואָס ער זאָגט. ער ווייסט, אַז איך בין ניט קיין ייִד, אַז מײַן פאַמיליע איז ניט קורץ׳על...

דערהערט די דאָזיקע ווערטער, איז בערעק אַראָפּ פון דער נאַרע.

— ווער זשע זײַט איר?

— באַרויִק זיך, קינד, איך בין אַ דײַטש, נאָר איך בין געווען פאַרהײַ־ראַט מיט אַ ייִדישער פרוי. מיר האָבן געהאַט אַ זון. מײַן פרוי און מײַן זון האָבן די נאַציסטן אומגעבראַכט. איצט קאָן איך ניט און דאַרף דיר ניט דערציילן, ווי־אַזוי ס׳איז געשען...

בערעק איז געשטאַנען לעם קוריִעלן, און ס׳האָט אים געוואָרפן ווי אין פיבער. קוריִעל האָט עס ניט געזען, נאָר דערפילט. ער האָט אים אָנגע־נומען פאַר אַ האַנט און אוועקגעזעצט אויף דער נאַרע לעם זיך.

— דערציילט ווײַטער, — האָט בערעק געבעטן.

— וואָס זאָל איך דיר דערציילן? אין אָנדענק פון מײַן פרוי און מײַן זון האָב איך באַשלאָסן אָנעמען דעם פאַמיליע־נאָמען פון מײַן ווײַבס מישפּאָכע — קוריִעל. מײַן פאַמיליע איז שלעזינגער. פרידריך שלעזינגער.

— וואָס איז דער אונטערשייד — קוריִעל צי שלעזינגער?

— די פאַמיליע שלעזינגער טרעפט זיך ניט נאָר בײַ ייִדן, און איך וויל אוועק פון דער וועלט אַלס ייִד. וואָס שווײַגסטו?

— כ׳שווײַג... כ׳האָב מוירע.

— פאַר וועמען?

— פאַר זיך אַליין. איך וויל וויינען...

— מע דאַרף ניט אַזוי. מיר האָט זיך געדאַכט, אַז דו ביסט שטאַרקער פון מיר.

— וואָס זשע זאָל איך טאָן, אויב עס ווייגט זיך פון זיך אַליין, זיידע טײַערער?

— מער ווילסטו בײַ מיר גאָרניט פרעגן?

— צוליב וואָס האָט איר עס אַזוי געטאָן?

— כ׳האָב דיר דאָך געזאָגט. ס׳איז לאַנג צו דערציילן, און איצט איז ניט די צײַט דערצו. באַלד וועט אָנהייבן טאָגן. לאָמיר עס אָפּלייגן אויף אַן אַנדערשמאָל. איצט קאָן איך דיר זאָגן איינס: איך האַלט ניט, אַז איך בין בעסער פון די, וואָס מע טרײַבט דורך דער „הימל־שטראַסע״. דו הערסט?

— איך הער און כ׳בעט אײַך, איר זאָלט זיך אַרויסרײַסן פונדאַנען. איר מוזט עס טאָן, קעדיי דערציילן דער וועלט, וואָס דאָ קומט פאָר.

— דאָס קאָן איך שוין ניט. ביזוואַנען הימלער לעבט, וועט ער מיך פון אויג ניט אַרויסלאָזן. שלאָף. עס טאָגט שוין. שלאָף, וועסטו עפּשער אין די ליידן פאַרגעסן...

געקניפּט און געבונדן

בערעק ווייסט ניט, צי אין פריידן איז טאַקע אַ יאָר אַ טאָג, נאָר אַז יעדער טאָג פון אַנגסט און גרויל איז מער פון אַ יאָר, — אין דעם צווייפלט ער ניט. דאָך איז פאַרבײַ דער פרילינג, און דער זומער איז געקומען.

לויט נוימאַנס באַפעל פלעגט קוריִעל באַקומען אַ צווייענדיקע פּאָרציע ברויט און זופּ, נאָר דעם הונגער איז אומעגלעך אָפּצונאַרן. אינעם קליי־נעם קעמערל פונעם הילצערנעם באַראַק איז פאַר די צוויי אסירים דער

הונגער־טויט געווען פונקט אזוי רעאל, ווי דער גרויל־טויט אין די גאז־קאמערן. בא קורזעלן האָבן גענומען אויסגיין די קויכעס. די קישע־לעך אונטער די אויגן זײַנען געוואקסן, און דאָ נאָך איז בא אים עפּעס געשען מיטן מאָגן, איז ער שוין גאָר א בלאסער, ווי א לײַוונט, געלעגן אין אָנמאכט אף דער נארע.

אָט וואָס ס'האָט זיך באקומען דערפון, וואָס בערעק האָט זיך געלאָזט פון קורזעלן אײַנרעדן, אז עלטערע מענטשן פּאָדערט זיך גאָר ווייניק שפּײַז. קעדיי אָפּגעבן בערעקן וואָס מער פון זײַן ברויט און פון זײַן זופּ, האָט קורזעל אים געהאלטן אין איין פארעדן די ציין:

— אן עלטערער מענטש, אזא ווי איך, ווען ער לײַדט אפילע טיילוויַז הונגער, קאָן א היפּשע צײַט לעבן אפן כעזשבן פון די אייגענע דערנע־רונגס־שטאָפן. אָט זעסטו, ווען עס פעלט וואסער, וואָלט עס אונדז א סאך מער געמאטערט.

איצט האָט בערעק כאראָטע. ער איז קעגן דעם מענטשן מעסוקן שול־דיק. ער האָט אויסגעזוכט אלערליי טערוצים אף צונעמען בא קורזעלן דעם לעצטן ביסן. קלוימערשט צוליב דערעכערעץ אים אָפּגעטראָטן דאָס אייבערשטע פונעם געקעכץ, כאָטש ער האָט גוט געוווּסט, אז פון אויבן איז אויסער וואסער גאָר ניטאָ. דער קאפּאָ שלאָק, וואָס ברענגט זיי דאָס עסן, האָט דאָך דערציילט, אז אין לאגער־קיך וויל קיינער ניט זײַן פון די ערשטע באַם באקומען דאָס געקעכץ, און ס'קומט אויס טרײַבן מיט שטעקנס צום קעסל. קורזעל האָט נאָר געשמייכלט, קוקנדיק, ווי בערעק לעקט אויס מיט דער צונג די ווענטלעך פונעם קעסעלע, אזוי אז מע דאַרף עס גאָר־ניט וואשן. הײַנט דאָס ברויט... בלויז קורזעל באקומט א צווייענדיקע פּאָרציע, און געבן גיט ער זי אָפּ בערעקן. א כארפּע און א בושע! בא־דארפט געווען זיך צוימען. קעגן אייגענעם ווילן, נאָר אומקערן דאָס, וואָס קורזעלן קומט. אָדער כאָטש טיילן אף גלײַכע כאלאָקים. דורכויס שולדיק.

קורזעל איז געלעגן מיט האלב־פארמאכטע אויגן, מיט א פײַנלעכער גרימאסע אפן פּאָנעם. ער איז געווען אזוי אומבאהאָלפן, אז ס'האָט זיך געדאכט, עס לעבט אין אים שוין ניט קיין שום ווילן בײַצוקומען די איי־גענע שוואכקײַט. נאָר אָט האָבן זײַנע איבערגעטריקנטע, געפּלאצטע ליפּן זיך א ריר געטאָן. עפּעס אן אומבאקאנט וואָרט האָבן זיי ארויסגעזאָגט. וואָס איז עס? צי איז אים ניט באפאלן קיין היץ? מער ווי דרײַ טעג איז דאָ קיינעם ניט געגעבן דאָס רעכט צו קרענקען. עמעס, דאָס איז קורזעל! נאָר ווער ווייסט זיי, די מערדער, צי וועלן זיי זיך רעכענען מיט אים אין אזא פאל? ווען מע וואָלט כאָטש געקאָנט קריגן א רעפוּע!

— ס'האָט זיך מיר אויסגעדאכט, צי איר האָט עפּעס געזאָגט?

— העלאָטן, האָב איך געזאָגט, זײַנען מיר. קנעכט, וועלכע מע וועט פּארטיליקן. אונדז איז נאָך ערגער ווי די העלאָטן. נאָר אויך די פּארטי־ליקער דערנעענטערן זיך צו זייער סאָף. קאָן זײַן, אז ווען די ברוינע בעסטיע וועט פארניכטעט ווערן, וועלן זיך געפינען אזעלכע, וואָס וועלן אין אונדז פארגעסן, גלײַך ווי מיר וואָלטן ניט עקזיסטירט קיינמאָל... אָדער ס'וועלן זיך געפינען יענע, וואָס האָבן ליב אלץ נאָר צום גוטן אויסלייגן, וואָס קוקן אף אלץ דורך ראָזע ברילן, זיי וועלן פריידיקן, אז דאָס, וואָס

איז מיט אונדז געשען, איז געווען אומפארמײַדלעך, און מיט אונדזער אומ־קום האָבן מיר מיטגעהאָלפן דעם פּראָגרעס פון דער מענטשהײַט...

— מיר איז שווער צו באַנעמען, הער קוריזעל, וואָס איר רעדט. זאָלן זיי אַלע גיין צום טײַוול. זאָגט מיר בעסער, מיט וואָס קאָן איך אײַך העלפן?

— מיט גאָרניט קאָנסטו מיר ניט העלפן. סײַדן מיר געבן אַ ביסל וואַסער. באַ מיר איז דער גומען איבערגעטריקנט.

ווי זאָל בערעק רוזיק אײַנשטיין אַף אַן אָרט, ווען קוריזעלן ווערט אַלץ ערגער? ער פאַרמאָגט שוין ניט קיין קויעך צו קרעכצן. דאָס העמד איז אַף אים נאַס, די דלאָניעס האָט ער צוגעדריקט צום ברענענדיקן געזיכט און ליגט ווי אין היגערפלעט. קראַנק ווערן קאָן יעדערער אַליין, אָבער ארויסדראַפּען זיך פון אַ קרענק דאַרף מען העלפן. עפּעס מוז בערעק אַף אייגענער אַכרײַעס און ריזיקע פאַרנעמען, אויב אַפילע ס׳זאָל אים אויס־קומען אַליין זיך שטעלן אַפן שאַרף פון מעסער. נאָר וואָס? דער קאָפּ גיט זיך נאָך ניט אַף קיין דין־וועכעזשבן — וווהין, און די פיס, ווי עס וואָלט זיי געפירט אַ פרעמדער קויעך, גייען שוין. אינעם ערשטן לאַגער זײַנען פאַראַן שוסטער־, שנײַדער־, שלאָסער־ און מעבל־וואַרשטאַטן. זיך לאָזן צו די, וואָס אַרבעטן דאָרט, איז מיט וואָס קאָנען זיי העלפן? אַרום איז פּוסט. מיסטאַמע איז אָנגעקומען אַ טראַנספּאָרט. די אַרבעטס־קאָמאַנדעס, וואָס פאָרען זיך אין הויף, פאַריאָגט מען דאַן אין די באַראַקן, און אַלע עסעסאָווצעס „באַדינען" די אָנגעקומענע קאַלאָנע. צו באַלענדערן איז איצט ניט צוצוטרעטן.

פון ערשטן לאַגער איז פאַראַן אַ דורכגאַנג אין צווייטן. אַהין אַרײַנ־דרינגען האָבן רעכט בלויז די, וואָס סאָרטירן און פּאַקעווען דאָס אָנטאָן פון די אומגעקומענע. אַ וואָך באַגלייט זיי אַהין און צוריק. דאָרט געפינט זיך אויך די פערד־שטאַל. ביזוואַנען די מענטשן־קייט גייט דורך דעם דריטן לאַגער — די „הימל־שטראַסע", קאָן נוימאַן זיך פאַרווײַלן מיט זײַן ליבלינג אין פערד־שטאַל. בערעק גייט אַהין.

צו דער הילצערנער וואַנט פון עפּעס אַ געבײַדע שפּאַרט ער זיך צו. ער האָט אָנגעטראָפן צום סאַמע ראַנד פון אומקום און פאַרגעסן, וואָס אַזוינס האָט אים אַהער געטריבן. עפּשער איז ער שוין ניט באַ די געדאַנ־קען? דאָס טאָג־ליכט לעשט זיך. איבער אַ ברייטן וועג שלײַכן שאָטנס. מע גייט, ניט וויסנדיק וווהין.

די מערהײַט, שוין באַרויבטע, אָפּגעריסענע, אָפּגעשליסענע, אָנגעטאָן אין טראַנטעס, אין צערעפּעטע שקראַבעס. איינער, מיט לאַנגע ווײַסע באָרד־און־פּייעס, אין אַ שטרײַמל, אין אַ זײַדענער קאַפּאָטע, וואָס האָט נאָך ניט פאַרלוירן איר גלאַנץ, איז אונטערגעגאַרטלט מיט אַ שטריק, אַף וועלכן עס הענגט אַ שוואַרץ פאַררייכערט קעסעלע. באַנאַנד מיט אים שלעפּט זיך אַ באָכער, וואָס זײַן אָפּגעבליאַקעוועט העמדל איז שוין אַזוי לאַנג ניט אַראָפּגענומען געוואָרן פון לײַב, אַז ס׳איז ווי צוגעוואַקסן צו זײַן אײַנגעהויקערטער פּלייצע. אַ דריטער — אין אַ הוט, וואָס פאַלט אַראָפּ איבער די אויגן. זײַן העמדל איז אין הוילע לעכער. הינטער אים גייט אַ

יונגע פרוי מיט א קינד אף די הענט. איר קלייד איז פארקנעפּלט באם סאַמע האַלדז.

מע גייט... און קיינער ווייסט ניט ווייסן, וווהין זייער געביין איז אהינ־געקומען. דער שטויב רייכערט זיך אונטער די שאַרנדיקע פיס. מע גייט...

בערעק קערעוועט אויס דעם קאָפּ אַף רעכטס, צו די פּאַרלאַגער־געבײַדעס. ניט ווײַט פונדאַנען שטייען דרײַ לאַנגע באַראַקן. איינער — אין דער קווער, אינמיטן, און צוויי, ווי צוגעשטוקעוועטע צו אים, — פון ביידע זײַטן. אינעם מיטלסטן גיט מען, ווײַזט אויס, אָפּ די זאַכן. אין די זײַטיקע סאָרטירט מען זיי. דאָרט איז גאָר אַ פאַרפלייצעניש פון מענטשן. דער, וואָס נעמט הײַנט אוף די קאַלאַנע, וואַגנער אָדער פרענצעל, איז אין אַ גוטער שטימונג, האָט ער דערלויבט די מענטשן, ביז ס׳וועט אָנקומען זייער ריי אָפּגעבן דאָס אָנטאָן, צום לעצטן מאָל זיך אָנשפּאַרן אַף דער ערד. אַזוי איז אויך באַקוועמער פאַר דער וואַך. אַף דעם ניט הויכן בערגל זײַנען די מענטשן אָנגעזעצט, ווי קערלעך אין אַ קאַוון. זיי זיצן און ליגן אין פאַרשיידענע פּאָזעס פאַרגליווערט, אײַנגעזונקען אין אומבאַוועגלעכ־קײַט.

פון ערגעץ ווײַט־ווײַט דערטראָגט זיך אַ לאָקאָמאָטיוו־פּײַף. קיין סאָ־ביבאָר, טרעבלינקע, בעלזשעץ ציִען זיך אויסראָטונג־עשעלאָנען...

מיט שרעק האָט בערעק געקוקט אַף די דערווײַל נאָך לעבעדיקע, און, ווי אין אַ שפּיגל, דערקענט זיך — אין אַ טאָג, אין אַ כוידעש אַרום.

דער וואַכמאַן, וואָס האָט בערעקן באַמערקט, האָט צוערשט זײַנע אויגן ניט געגלייבט. ס׳איז דאָך, ווי אַליין אַרײַנלייגן דעם קאָפּ צו אַ לייב אין מויל אַרײַן. צי עפּשער מיינט דאָס ייִנגל, אַז די וואַנט האָט אים פון דער וועלט פאַרשטעלט? אַ דײַטש וואָלט אָנגעצילט די ביקס און אויסגעשאָסן. אַ לאַנדסקנעכט אָבער, אויב ער איז ניט אָפּן פּאָסטן, גייט אַרום איבערן לאַגער בלויז מיט אַ גומענעם שטעקן. אַ שטעקן אין האַנט איז טאַקע מער, ווי אַ צונג אין מויל, נאָר דער כיסאָרן בלײַבט — ער שיסט ניט. באַלד וועט ער אים געבן, אָט דעם נאַרישן ייִנגל, איבערן האַלדז־און־נאַקן. ער דאַרף נאָר, עמעצער פון די אָפּיצערן זאָל זען, ווי ער לייגט אַ שטעמפּל אַפּן ייִנגלס פּאָנעם. אָפּשמײַסן, און אין קאַלאַנע...

פון אומגעריכטקײַט און פון ווייטעק האָט בערעק נאָכן ערשטן קלאַפּ אַזוי אַ געשריי געטאָן, ווי דער געהענעם וואָלט פאַר אים צעעפנט זײַנע טירן, נאָר ווען מען קאָן דאָ אַזוינס פאַרכידעשן? ער האָט פאַרשטעלט דאָס פּאָנעם מיט די הענט, נאָר די קלעפּ זײַנען ווײַטער אַף אים געפאַלן. פון דער צווייטער זײַט באַראַק איז געשטאַנען דער געשטופּלטער וואַכמאַן, וואָס האָט בערעקן איבערגעגעבן אין באַלענדערס הענט. דאָס איז זײַן טעריטאָריע, און ער איז דאָ דערווײַל דער באַפעלער, איז צוליב וואָס דאַרף ער, עמעצער זאָל פאַר אים זיך שאַפן? ער האָט מיטן אַקסל לײַכט אָפּגערוקט זײַן כאַווער אין אַ זײַט און באַפוילן בערעקן:

— אַנו, נעם צו די הענט פון פּאָנעם! צי דו מיינסט, אַז כ׳וועל מיט דיר שפּילן אין זשמורקעס? הענדע האָך! וויש אָפּ דאָס בלוט! אָט אַזוי. איצט האָב איך דיך ענדגילטיק דערקענט. ווי האָסטו געוואַגט פאַרלאָזן דײַן אַרבעטס־אָרט, דײַן שעף? צי דיר איז דאָס לעבן דערעסן? ווילן מיר

דיר באַלד צוליב טאָן,— און ווידער א בריל געטאָן:— הענדע האָך! שווייַגן!

קאָן זייַן, אז אין דער רעגע האָט בערעק פאַרגעסן, אז מיט אַזוינע לייַט ריידן איז ערגער, ווי שווייַגן, און עפשער גראָד דאָס נאַטירלעכע געפיל פון ווילן זיך ראַטעווען האָט אים אונטערגעזאָגט צו מעלדן:

— וואָס לענגער איר וועט מיך נייטן שווייַגן, אַלץ ערגער וועט זייַן פאַר אייַך.

ביידע וואַכלייַט האָבן אויסגעגלאָצט די אויגן, דערנאָך זיך איבערגע־קוקט שטאַרק פאַרוווּנדערט. דאָס, וואָס ער זאָגט, לייגט זיך ניט אַפן גע־דאַנק. זינט זיי דינען דאָ, איז אַזוינס ניט געהערט געוואָרן. ווי קאָן עס מעגלעך זייַן? קוים איז ער אַזאַ, וועלן זיי אים אפילו אין דער קאָלאָנע ניט אַרייַנטרייַבן. דאָ אפן אָרט וועלן זיי אים „צורעכט מאַכן", אף א ווע־געלע— און צום שייַטער. נאָר אינטערעסאַנט, וואָס קאָן ער זיי זאָגן פאַרן טויט?

— רעד! וואָס ווילסטו אונדז זאָגן? באַלד וועלן מיר פון דיר שטיקער שנייַדן, און דערווייַל— רעד!

— דעם הער באַלענדער מוז איך דרינגענד זען.

— דעם עסעס־אָבערשאַרפירער קורט באַלענדער?— און דער וואַכ־מאַן, וואָס האָט בערעקן צעבלוטיקט, האָט ווידער פאַרהויבן זייַן שטעקן.

— וואַרט צו,— האָט אים דער געשטופּלטער אָנגעכאַפּט פאַר דער האַנט, ווייַל ער האָט דאָך געוווּסט, אז אליין באַלענדער קען דאָס יינגל, און צו בערעקן:— און אויב דער עסעס־אָבערשאַרפירער איז פאַרנומען צי ער איז ניטאָ אף דער טעריטאָריע?

— אויב פאַרנומען, וועט ער זיך אף א צייַט באַפרייַען. אויב ער איז ניטאָ, מוז איך ווי אַמשנעלסטן זען דעם הער נוימאַן. וואָס שטייט איר ווי געליימטע? זיי וועלן דערנאָך פון אייַך שטיקער שנייַדן.

דער געשטופּלטער האָט זיך אַפּגיך געלאָזט צום דריטן לאַגער, און דער צווייטער וואַכמאַן איז געשטאַנען אַן איבעראַשטער. וווּנדער איבער וווּנדער. ווער וועמען האָט דאָ געפּאַלגט? אויב עמעצער פון די צוויי דייַטשן וועט טאַקע קומען, וועט עס זיך אף זיכער אויסלאָזן צו זייַן קאָפּ. אין דער עסעס־שול, אין טראַווניקי, האָט מען דאָך הונדערטער מאָל אָנ־געזאָגט: מיט די לאַגערניקעס טאָר מען קיינע געשפּרעכן ניט פירן, מע דאַרף זיי שלאָגן, טייטן, נאָר גאָרניט פרעגן בא זיי און גאָרניט ענטפערן. ווער האָט אים אהער געשלעפּט? פּלאַצן קאָן מען. גיי דערצייל די דייַטשן, אז ער האָט ניט גערעדט מיט אים, נאָר געשלאָגן, און אויב יאָ א וואָרט פון מויל אַרויסגעבראַכט, איז בלויז א זידלוואָרט. דאָס איז ניט פאַרבאָטן. די דייַטשן וועלן אים ניט גלייבן, מע דאַרף זיי באַווייַזן...

מיט ביידע הענט כאַפּט ער אָן בערעקן פאַרן רעקל, טוט אים א ריס צו זיך און דערנאָך א קלאַפּ מיט דער פּלייצע אין וואַנט. דאָס איז נאָר אָן אָנהייב. די קלעצער זייַנען דאָ גלאַטע. שלעפּט ער אים צום ווינקל, ווו סע סטאַרטשען אַרויס די עקן פון די קלעצער, און אין איינעם פון זיי איז אף האַלב אַרייַנגעקלאַפּט א גראָבער צוואַק. נאָך א פּאָר שפּאַן,

און עס וועט אַלץ זײַן דערוויזן. ווידער טוט ער אַ ריס צו זיך בערעקן, נאָר אָט דאָ דערהערט ער:

– Aufhören! Weg![1]

דאָס האָט פֿונדערווײַטן געשריִען דער עסעס־אונטערשאַרפֿירער נוימאַן. און בלויז לויטן לעצטן וואָרט האָט דער וואַכמאַן פֿאַרשטאַנען, אַז דעם דײַטשס קאַס איז קעגן אים געווענדט. דעם יודע האָט ער דאָך ניט וואָס צו טרײַבן.

נוימאַן האָט בערעקן דערקענט, און דאָך האָט ער אים באַטראַכט פֿון אַלע זײַטן.

— גראָד דו, פֿאַרפֿלוכטער יודע, וואָלסט נאָך געקענט אַ צײַט לעבן, אָבער מיט דײַן קומען אַהער איז דײַן שיקזאַל געלייזט.

— איך האָב קיין אַנדער אויסוועג ניט געהאַט, כ׳האָב געמוזט.

— אופֿהערן! פֿאַר דיר וועט געמאַכט ווערן אַן אויסנאַם. מע וועט דיך ניט שלאָגן, אַפֿילו ניט אויסטאָן, אָן אַ ריי טרעפֿסטו אין באָד. קאָם!

— איך בין געקומען אײַך וואָרענען, אײַך דראָעט אַ געפֿאַר.

— וואָס?.. — האָט נוימאַן אופֿגעהויבן זײַן נאַהײקע, נאָר ניט אַראָפּגעלאָזט זי. — ווי וואַגסטו?

— מיטן הער קוריִעל האַלט שלעכט.

— זעלבסטמאָרד?

— ניין. ער איז געפֿערלעך קראַנק. פֿאַרגיפֿטעט מיטן זופּ אָדער מיטן ברויט.

— דאָנערוועטער! אָבער דיר איז אַלציינס קאַפּוט!

— ביזוואַנען קוריִעל לעבט, וועל איך אויך לעבן. אזא איז הימלערס באַפֿעל.

אַ דערשטוינטער איז נוימאַן געשטאַנען, ווי עס וואָלט זיך באַ אים דער מויעך געהויבן.

— ווי וואַגסטו אַזוי פֿרעך צו לײַגן? ווי וואַגסטו דעם נאָמען פֿון עסעס־רײַכספֿירער אַרויסברענגען?

— איך לײַג ניט. איר האָט אַ מעגלעכקײַט זיך איבערצײַגן. דאָס איז געזאָגט געוואָרן אין דער אָנוועזנהײַט פֿונעם לאַגער־קאָמענדאַנט פֿון טרעבלינקע.

— וועגן דיר, דעם נידערטרעכטיקן, איז געגאַנגען אַ רייד?

— ניט וועגן מיר, נאָר וועגן דעם געהילף פֿונעם הער קוריִעל.

— וועלן מיר פֿאַר אים געפֿינען אַן אַנדער געהילף.

— דער הער קוריִעל האָט געמאָלדן, אַז אויב מע וועט אים ווידער שיידן מיט זײַן געהילף, וועט ער צו דער אַרבעט זיך ניט צורירן. דער עסעס־רײַכספֿירער האָט פֿאַראָרדנט די ביטע באַפֿרידיקן.

— צי דאָס איז אַזוי, דאָס וועל איך נאָך קלאָר מאַכן. דיר האָט דאָס געזאָגט קוריִעל? וואָס נאָך האָט ער דיר דערציילט?

— אַף דער פֿראַגע איז מיר שווער צו ענטפֿערן. ער האָט מיר וועגן זיך פֿיל דערציילט.

---

[1] אופֿהערן! אַוועק!

— קורזעל איז זײַן ריכטיקער נאָמען?
— ניין.
— אַן אויסגעטראכטער?
— מער־ווייניקער.
— וואָס באַטײַט עס, מער־ווייניקער? ווי איז זײַן עכטער נאָמען, אויב ער איז דיר ווירקלעך באַוווּסט?
— פרידריך שלעזינגער.
— אויסער מיר, האָסטו עס עמעצן דערציילט?
— קיינעם ניט.
— אויב ווײסט עמעצן ווענן דעם זאָגן, וועל איך צוערשט מיט מײַנע הענט דיר די צונג אויסשנײַדן, און דערנאָך דיך פאַרניכטן. אין דעם צווייפלסטו ניט?
— ניין. איך צווייפל ניט.
— אין דיסקאָנט־זשורנאַל ווערט דאָס גאַנצע צירונג פאַרעגיסטרירט?
— דאָס ווייס איך ניט.
— רעד. דײַן קורזעלן קאָן עס ניט שאַטן. ער נייטיקט זיך ניט אין די איידלשטיינער.
— איך פאַרשטיי, נאָר איך האָב דעם דיסקאָנט־זשורנאַל אין די אויגן ניט געזען.
— וואָס זשע, ער פאַרגלייבט דיר ניט? לויט דײַנע רייד, באַציט ער זיך צו דיר גוט.
— מער ווי גוט. ווי אַן אייגענער פאָטער.
— ער איז שוין גאָר קיין דײַטש ניט?
— קורזעל זאָגט, אַז ער איז אַן עכטער דײַטש.
— נו, נו! — האָט נוימאַן אַ דראָע געטאָן מיטן פויסט. — גיי צו קורזעלן און קוק זיך ניט אום אָף צוריק. איך קום גלײַך.
בערעק איז שוין אריבער די גרענעץ צווישן צווייטן און ערשטן לאַגער, ווען ער האָט דערהערט:
— הער אונטערשאַרפיורער, — און ווידער, — הער אונטערשאַרפיורער נוימאַן! דעם קנאַבע צום גאַזמײַסטער באַוּערן!
צו באַוערן! וואָס וועט איצטער זײַן? געקומען, הייסט עס, דער סאָף. לויפן? וווּהין? דאָ, אין סאָביבאָר, איז ניטאָ קיין אָרט, ווו מע זאָל זיך קאָנען אויסבאַהאַלטן. און ווי קאָן ער ביכלאַל לויפן, אַז די פיס האָבן זיך באַ אים אונטערגעשניטן. גוט נאָך, וואָס ער איז געבליבן שטיין הינטער דער וואַנט און ניט באַלענדער, ניט נוימאַן זעען אים נישט.
— אָבער ניט צו באַוערן. דאָס איז פאַרבאָטן!
דאָס זאָגט נוימאַן! אַזוי אָפּענטפערן באַלענדערן! ס'איז גוואַלד צו שרײַען!
— הער אונטערשאַרפיורער, דאָס איז מײַן באַפעל. צום אויספילן!
ווי דען? באַלענדערן איז ניט מיט דער האַנט אָוועקצומאַכן. ווער קאָן זיך מיט אים גלײַכן?
— דאָס איז אויסגעשלאָסן, — לאָזט זיך נוימאַן ווידער הערן.
— אונטערשאַרפיורער יאָהאַן נוימאַן, פאַרגעסט זיך ניט. פאַר דעם

פאכמאן קוריזעל בין איך פאראנטוואָרטלעך. אזוינע פולמאכטן האָב איך באקומען פונעם עסעס־גרופנפיורער און פאָליצײ־גענעראל אָדיליא גלאָ־באָטשניק. איך באפויל אײַך צום לעצטן מאָל.

— הער אָבערשארפיורער באָלענדער! די קראָ פליט הויך און זעצט זיך אף א שוויַין. מײַנע פולמאכטן גייען פון א העכערער פערזאָן. אמווייניקסטן פאָדערט זיך, אז דער עסעס־אָבערשטורמפיורער פראנץ שטאנגל זאָל באשטעטיקן אײַער באפעל. און איצט, אויב איר ווילט ניט, כ׳זאָל אײַער „מענטש״ דערשיסן, איז האלט דעם הונט שטארקער אפן רימען. פארגעסט ניט, ווען איר קאָנט אים באפוילן: „מענטש, נעם דעם הונט״. ניט איך איינער האָב שוין באמערקט, אז ער פלאָנטערט בא אײַך צווישן אריער און אומענטשן.

באָלענדער וועט באלד באקומען די פאָפלעקציע. ער שטייט, ווי מע וואָלט אים בא א גרויסער היץ אָפּגעגאָסן מיט אן עמער קאלטער וואסער און דערצו נאָך געגעבן מיט דער קני אין איינעם אן אָרט. דעם הונט, וואָס איז ווי א לייב די גרייס, האָט ער אזוי א צי געטאָן צו זיך, אז יענער האָט, א טיף באלײדיקטער, אף זײַן הינטישן אויפן זיך גענומען קלאָגן. לויט באָלענדערס שטים, איז שוין שווער פעסטשטעלן, בא וועמען איז דער מיליטערישער ראנג א העכערער.

— הער אונטערשארפיורער, — זאָגט ער, — דערלויבט מיר אײַך אופּמערקזאם מאכן, אז דער קנאבע איז בײַגעווען, ווען מע האָט די קאָלאָנע געטריבן פון דער אײַזנבאן־ראמפּע צו דער „הימל־שטראסע״. ער האָט עס מיט זײַנע אייגענע אויגן געזען.

— נו איז וואָס? איר מיינט, אז אין די ארבעטס־קאָמאנדעס פארשטייט מען ניט, וווהין מע האָט אָנגעטראָפן?

— אָבער דעם קנאבע איז, מעגלעך, באוווסט אזוינס...

— ווײַטער פון דעם שטעכלדראָט וועט ער ניט אוועק. דאָס פײַער פון־נעם שײַטער וועט אלץ אײַנשלינגען. נאָר פון דעם זעלבן פײַער קאָן אויך פארניכטעט ווערן יעדערער פון דער לאגער־קאָמאנדע, וואָס פרווט אויס־נוצן קוריזעלן אין זײַנע פריוואטע אינטערעסן.

— הער נוימאן, ניט נאָר איך, נאָר אויך איר האָט א צוטריט צו קור־ריזעלן.

— פאר מיר קימערט אײַך ניט.

— און דער קאפּאָ, וועלכער ברענגט זיי דאָס עסן?

— ער וועט ניט פּלאפּלען. ער וויל וואָס שפעטער זיך טרעפן מיט באווערן. קוריזעל איז קראנק, און אויב ער האלט באם שטארבן, קאָן עס ברענגען אומאָנגענעמלעכקײַטן אונדז ביידן.

— איז עפשער מיטיילן דעם גארניזאָן־ארצט?

— ווער, הער אָבערשארפיורער, האָט אײַך געגעבן אזעלכע רעכט? אויב צווישן די יידן פון דעם עשעלאָן איז פאראן א מעדיקער, באפוילט, מע זאָל אים פאַרהאלטן. מיר וועלן אים אָפּשיקן, ווי נאָר קוריזעל וועט אים ניט באדארפן. דעם שעף פון דער קיך פאר די וואכלײַט וועל איך באפוילן אויסטיילן א פּאָרציע מיטיק־עסן און אָפּגעבן דעם קאפּאָ שלאָק. אזוינס באווילקט איר?

— זעלבסטפאַרשטענדלעך, פּאַרטיי־גענאָסע.

— איז קומט און פאַרגעדענקט, אַז דאָס מאָל האָב איך אײַך געהאָלפן אויסמײַדן אַן אומגליק.

קוריעלן איז געוואָרן אַ ביסל גרינגער. נאָר ער איז געווען אָנגעשראָקן, אויפגערעגט. כאָטש ריידן איז אים געווען שווער, האָט ער זיך ניט געקענט אײַנהאַלטן:

— ווּהין ביסטו פאַרשוווּנדן? זע, דו ביסט פאַרבלוטיקט. מע האָט דיך געשלאָגן? צוליב וואָס שפּילן זיך מיטן טויט? ווּעסט נאָך באַווײַזן...

— איר נייטיקט זיך אין אַ דאָקטער. ס'איז אײַך געווען זייער שלעכט, און כ'האָב געמוזט עפּעס פאַרנעמען, האָב איך אויסגעזוכט נוימאַנען.

— צוליב וואָס? און ווי האָסטו אים אויסגעזוכט?

— אין צווייטן לאַגער. ס'איז גראָד אָנגעקומען אַן עשעלאָן.

— גאָט מײַנער! זיי האָבן דאָך געקאָנט דיך פאַרטרײַבן מיט אַלעמען אינעם דריטן לאַגער, און פון דאָרט האָט זיך נאָך קיינער, אויסער די עסעסאָווצעס, ניט אומגעקערט.

— געקאָנט און געוואָלט. איך בין געצוווּנגען געווען זאָגן נוימאַנען, אַז הימלער האָט צוגעזאָגט ניט אָפּנעמען בײַ אײַך אײַער געהילף.

— בערעק, טײַערער, דו ביסט אַ געוואַגטער מענטש, נאָר איך בעט דיך, ריזיקיר וואָס ווייניקער, זאָג מיר צו.

— וואָס קאָן איך אײַך צוזאָגן? אויף אונדז ביידן וואַרט איין וועג. מיר מיט אײַך זײַנען איצט געקניפּט און געבונדן.

— יאָ. נאָר איך בין שוין אַלט, און דו ביסט נאָך יונג. מיר, אָפן געזאָגט, איז שוין אַזאַ לעבן דערעסן. נאָר ווײַל ס'האָט זיך אַזוי באַקומען, אַז דײַן לעבן איז פון מיר אָפּהענגיק, וועל איך טרײַבן פון זיך דעם טויט. שטיי, ווּהין לאָזסטו זיך ווידער?

— אין ערגעץ ניט. פון יענער זײַט טיר, אין ווינקל ליגט אַ שמאַטע, וועל איך אויסווישן דעם דיל.

— אַנטשולדיק, ס'האָט מיך געעבּלט, און אַראָפּקריכן פון דער נאַרע האָט מיר קיין קויעך ניט געקלעקט.

— אויך מיר אַ זאָרג. אַבי ס'איז אײַך גרינגער געוואָרן. אַ דאָקטער וועלן זיי פאַר אײַך אויסזוכן, און איין מאָל אַ טאָג וועט מען אײַך געבן ניט קיין באַלאַנדע, נאָר אַן עמעס געקעכץ.

— פונוואַנען איז עס דיר באַוווּסט?

— אָט וועט איר זען. נאָר אויב איר וועט זיך מיט מיר טיילן, וועל איך אָנטרעפן אויף דער „הימל־שטראַסע".

— נאַריש קינד! ווער וועט עס זיי גיין דערציילן?

— ווער, פרעגט איר? איך אַליין.

ווי געווײַנלעך, אָן אַ קלאַפּ אין דער טיר זײַנען אַרײַן נוימאַן און באַלענדער. הינטער זיי — דער קאַפּאָ שלאָק, וואָס האָט אוועקגעשטעלט אויפן שאַפּקעלע אַ סאָלדאַטן־קעסעלע מיט קלעפּיקער קאַשע פון רײַז און איז, ווי אַ שאָטן, פאַרשוווּנדן.

— ווי פילט איר זיך? — האָט נוימאַן געפרעגט. און ווײַל קורי׳על האָט, ווי שטענדיק, געשוויגן, האָט בערעק זיך אָנגענומען מיט מוט און געענטפערט:

— זייער אָפּגעשוואַכט, נאָר, דאַכט זיך, א ביסל בעסער.

— און די טעמפּעראַטור?

— עס פיבערט אים.

באַלענדער, שטאָלץ, ווי א דעמב, האָט זיך אַרײַנגעמישט אין געשפּרעך:

— מע פרעגט בא דיר, וועלכע טעמפּעראַטור איז באַם קראַנקן, צי דו האָסט קיינמאָל אַזאַ וואָרט ניט געהערט?

— געהערט און געמאָסטן, נאָר דאַן האָבן מיר געהאַט א טערמאָמעטער.

נוימאַן איז, דאַכט זיך, געווען צופרידן פון דעם ענטפער, כאָטש די טיר האָט ער געעפנט און דורכגעלאָזט דעם אָבערשאַרפירער פאַר זיך. ס׳איז צוגעזאָגט געוואָרן, אַז בא דער ערשטער געלעגנהײַט וועט קורי׳על באַזוכן א דאָקטער.

דאָקטער אבראַבאַנעל

ס׳איז צוגעפאַלן די נאַכט, און ווידער האָבן בא קורי׳על זיך פאַרשטאַרקט די ווייטעקן. ער האָט אָן אויפהער געבעטן טרינקען, און בערעק האָט ניט געוווּסט, צי מעג ער אים אַזוי אָפט אונטערטראָגן דאָס קענדל מיט וואַסער. די לעוואָנע האָט שוין אַרײַנגעקוקט אין פאַרגראַטעוועטן פענצטערל, ווען שלאָק איז געקומען מיט א מאַנצבל, וואָס איז געווען שיין, כאָטש א פאַרטרעטן פון אים אָפּצומאָלן. בערעק ווייסט שוין — ניט דאָס פּאָנעם איז דער איקער אינעם מענטשן, דאָך האָט דער גאַנצער אויסזען פונעם אַרײַנגעקומענעם אַרויסגערופן צו זיך דרעכערעץ. דער קאַפּאָ האָט אים פאָרגעשטעלט:

— דאָקטער אבראַבאַנעל. פון האָלאַנד. דער עסעס־אונטערשאַרפירער נוימאַן האָט אונדז געגעבן דאָס רעכט צו באַשטימען, צי דער הער אבראַבאַנעל וועט פאַרבלײַבן מיטן קראַנקן ביז טאָג, צי איך וועל אים נאָך היינט צוריק אָפּפירן. אויב אָפּפירן, איז ניט שפּעטער, ווי אין א שטונדע אַרום. איך מיין, ווו מע פאַלט אַרײַן, דאָרט מוז מען בלײַבן. איז ווי באַשליסן מיר? אײַנשטימיק? צוליב אַזאַ אָנגעלייגטן גאַסט וועל איך גיין אויסזוכן א שטרוי־זאַק.

זיי זײַנען פאַרבליבן אינדרײַען. דער דאָקטער האָט צעעפנט זײַן האַנטרענצל און אַרויסגענומען פון דאָרטן א שניי־ווײַסן כאַלאַט. נאָך זײַנען דאָרט געווען זײַנע אינסטרומענטן, און אין א באַזונדער קעסטעלע א היפּשע צאָל רעפּועס.

— שפּרעכסט דו דויטש? — האָט ער זיך געווענדט צו בערעקן.

— אײַן ביסכען.

בערעק האָט אופגעגאָסן דעם דאָקטער וואַסער אף די הענט. קיין האַנטעך איז ניט געווען. דערפאַר זײַנען געווען גענוג ריינע שמאַטקעלעך, וואָס האָבן זיך געפאָדערט צוליב דער אַרבעט. דער דאָקטער האָט אויסגעע־

ווישט די הענט מיט אַ שמאַטקעלע און זיך צוגעזעצט אויף אַ טאַבורעט לעם קוריִעלן.

— איז אויף וואָס, קראַנקער, קלאָגן מיר זיך? — האָט ער גענומען טאָן דאָס זײַניקע און בייסמײַסע גערעדט: — דער פּולס איז אַ באַפרידיקנדיקער. זאָל זיך נאָר ניט אויסלאָזן קיין דיזענטעריע... עס איבלט אײַך? קיין אַפּעטיציט, מיין איך, איז עס ניט. נערוון־צערודערונג — דאָס יאָ. נאָר... טאַקע אַ שיינע וועלט, נאָר ווי פאַר ווּעמען. אזא קלעפּיקע קאַשע פון רײַז מעגט איר עסן. אײַך ווילט זיך ניט? פאַר אַ לאַגערניק איז עס ניט קיין געהערטע זאַך. איך בעט, הער קוריִעל, אַנטשולדיקונג. איינער האָט ניט קיין אַפּעטיט צום עסן, און הונדערטער טויזנטער... פּריִער פלעגן מיר זאָגן, אַז מע איז געזונט, איז מען שוין רײַך. איך מיין, איר האָט זיך מיט עפּעס אָפּגעסאַמט, וועלן מיר גוט דורכשווענקען אײַער מאָגן, און איר וועט ווערן רײַך. דערנאָך וואָלט גוט געווען, איר זאָלט וואָס מער טרינקען. צום גליק, פאַרמאָג איך נאָך מיט וואָס לינדערן אײַערע שמערצן. וואָס שטייסטו אַזוי באַטריבט? — האָט ער זיך געווענדט צו בערעקן. — דײַן זיידע וועט געזונט ווערן.

בערעק האָט אָפּגעטראָטן דעם דאָקטער זײַן נאַרע און זיך געמאַכט אַ געלעגער אויפן דיל. די שײַן האָבן זיי אויסגעלאָשן, נאָר קוריִעל האָט שלאָפן ניט געוואָלט. ער האָט ווי אויפגעלעבט. מיט אַ פאַרכאַפּטן אָטעם האָט בערעק זיך צוגעהערט צום געשפּרעך, וואָס ער האָט פאַרפירט מיטן דאָקטער.

— נאָך קינדווײַז האָב איך געהערט וועגן דער פאַמיליע אַבראַבאַנעל.

— די פאַמיליע קוריִעל איז מיר אויך באַקאַנט. נאָר איך קאָן זיך ניט דערמאָנען, ווען און ווו כ׳האָב זי געהערט.

— הער אַבראַבאַנעל, ווי לאַנג זײַט איר פון האָלאַנד?

— מיט דרײַ טעג צוריק בין איך אַרויסגעפאָרן פון וועסטערבאָרק.

— וואָס רעדט איר? דאָס איז דאָך אומגלייבלעך!

— איר וועט זיך נאָך מער פאַרוווּנדערן, ווען איך וועל אײַך באַווײַזן מײַן בילעט.

— וועלכן בילעט?

— אַ געוויינלעכן בילעט, קימאַט אַזאַ, וואָס מע שאַפט אײַן אין אײַזנבאַן־קאַסע. אויף שטײַפן ווײַסן קאַרטאָן־פּאַפּיר. ערשטע קלאַס. דאַטירט דעם 1 יון.

— און אויף אים איז געווען אָנגעוויזן די ענד־סטאַנציע פון דער רײַזע — סאָביבאָר?

— אָ, מענטש, איר שטעלט זיך נאָך אַלץ ניט פאָר, אויף וואָס די נאַציסטן זײַנען פייִק. איך ווייס ניט, צי ווילן זיי אויסמײַדן עקסצעסן און דערפאַר מעלדן זיי ניט די טויזנטער אומגליקלעכע פון וועסטערבאָרקער לאַגער, וווּהין מע האַלט זיי אין איין פירן, צי דאָס שפּעט מען פון אונדז, נאָר די זאַך שטעלט מען צוערשט אַרום אַזוי, ווי גלײַך ס׳איז אַ געוויינלעכע רײַזע: מע שיקט אַלעמען אָפּ אין אַ נייטראַל לאַנד איבערוואַרטן דאָרט דעם קריג. דערנאָך שוין, אין וועג, מעלדעט מען, אַז צוליב ניט פאָרויסגעזעענע אומשטענדן וועט דער צוג ענדערן זײַן געוויינלעכן מאַרשרוט, און אַז די אײַזנבאַן־אַדמיניסטראַציע פאָדערט, די פּאַסאַזשירן

זאָלן דורכגיין אַ דעזינפעקציע. אַלע ווערטפולע זאַכן דאַרפן אָפּגעגעבן ווערן אין די באַגאַזש־קאַמערן, לויט די באַקומענע גאַראַנטיע־צעטלען וועט מען דערנאָך אַלץ אומקערן. מע גיט אַרויס פּאָסט־קאַרטלעך פון רויטן קרייץ, קעדיי מיטצוטיילן פרײַנט און באַקאַנטע, אַז מע איז אין וועג. ס׳איז נאָר פאַרבאָטן אָנצוווײַזן דאָס אָרט און דאָס לאַנד, ווו מע געפינט זיך.

— מיט אײַער בילעט, ערשטע קלאַס, האָט איר, הייסט עס, אָנגעטראָפן אין אַ פּראַכט־וואַגאָן?

— ניין. פריִער טאַקע אין אַ פּאַסאַזשיר־וואַגאָן. ערשט דערנאָך איז צו־נויפגעשטעלט געוואָרן אַ טראַנספּאָרט פון פּראַכט־וואַגאָנען, אין וועלכע עס האָבן זיך געפונען העכער דרײַ טויזנט מאַן.

— פונוואַנען איז אײַך באַוווּסט די פּינקטלעכע צאָל?

— צוליב מײַן פאַך און מײַן אַמט זײַנען מיר פיל זאַכן באַוווּסט. אין אַ וואָך אַרום, ווייס איך, וועט פון וועסטערבאָרק אָפּגעשיקט ווערן נאָך אַ טראַנספּאָרט. מיט דעם פאַרנעמט זיך אַליין דער קאָמענדאַנט פון וועס־טערבאָרקער איבערוואַנדערונגס־לאַגער דער עסעס־אָבערשטורמפירער אַלבערט געמעקער. דאָס איז צווישן די נאַציסטן אַ נאַציסט.

— לאַנג שוין, ווי מע פירט אַהער פון האָלאַנד ייִדן?

— דער ערשטער טראַנספּאָרט פון וועסטערבאָרק איז אָפּגעשיקט גע־וואָרן האַיאָר דעם 2 מאַרט. דעם זעלבן מאָנאַט זײַנען פון דאָרטן אָפּגע־שיקט געוואָרן נאָך פינף טראַנספּאָרטן. אין אַפּרעל — פיר. אין מײַ — פיר. דער טראַנספּאָרט, מיט וועלכן איך בין געקומען, איז שוין דער פערצנטער. געווען אַ ספּעציִעלער טראַנספּאָרט מיט אַלטע לײַט און אינוואַלידן. אַן עשע־לאָן — אַ קינדער־לאַזאַרעט און אַ קינדערהיים מיטן גאַנצן באַדין־פּערסאָ־נאַל — דאָקטוירים, מעדיצין־שוועסטער, דערציִער. לויט די ידיעות, וואָס איך האָב, האָט מען פון וועסטערבאָרק אַרויסגעפירט העכער 22 טויזנט מאַן. פון האאַג איז אָנגעקומען אַ באַפעל ווי אַמשנעלסטן באַפרײַען די טעריטאָריע פונעם וועסטערבאָרקער לאַגער. אין דעם, אַז די ציפערן, וואָס איך רוף אײַך אָן, זײַנען ריכטיק, מעגט איר, הער קוריִעל, ניט צווייפלען.

ווי האָט בערעק געקאָנט אײַנשלאָפן? וועגן דעם קינדער־עשעלאָן האָט אים מאַקס וואַן דאַם געהאַט דערציילט. צווישן דעם באַדין־פּערסאָנאַל איז געווען אַ דאָקטערן — אַ האָלענדערן, וואָס האָט זיך אָפּגעזאָגט צו ראַטע־ווען איר לעבן. ביז דער לעצטער מינוט איז זי געווען מיט די קינדער און מיט זיי צוזאַמען אומגעקומען.

קוריִעל האַלט אין איין פרעגן:

— זאָגט מיר, דאָקטער אַבראַבאַנעל, און ווי איז געווען ביז מאַרט? ווען די מאָפּן זײַנען נאָר אַרײַן אין האָלאַנד, האָב איך ניט באַמערקט, זיי זאָלן שוין דאַן געווען פאַרנעמען ערנסטע אַנטי־ייִדישע אַקציעס.

— דאָס איז ניט אינגאַנצן אַזוי. דאַן אָבער זײַנען זיי נאָך געווען גע־צוווּנגען זיך רעכענען מיט דער מיינונג פון פאָלק. דער איבערוועגנדיקער מערהײַט האָלענדער איז דער ווילדער נאַציסטישער באַגריף פון „בלוט־ריינקײַט״ פרעמד. ער רופט אַרויס בא זיי עקל. און ווען די נאַציסטן האָבן

אין פעוורואַל 1941 דערמאָרדעט פיר הונדערט ייִדישע יוגנטלעכע, האָבן די דאָקערס געמאָלדן אַ שטרײַק, און נאָך זיי האָט פאַרשטרײַקט גאַנץ אַמסטערדאַם. אין סענטיאַבער 1941 איז די ייִדן פון האָלאַנד פאַרבאָטן געוואָרן באַזוכן טעאַטער, קינאָ, קאָנצערטן. קעגן דעם האָט פּראָטעסטירט די האָלענדישע אינטעליגענץ. ס׳האָט ווידער געהאַלטן בײַ אַ שטרײַק פון די דאָק־אַרבעטער. דאַן האָבן די מאָפן, ווי איר רופט זיי, איבערגעגעבן דער אַמסטערדאַמער ייִדישער קעהילע אַ מויער פאַר אַ טעאַטער. אַקטיאָרן זײַנען דאָרט אַרויסגעטראָטן בלויז ייִדישע, אַרײַנגעלאָזט האָט מען אַהין בלויז ייִדן. ניט אַלע האָבן דאַן פאַרשטאַנען, ווי געפערלעך ס׳איז דאָס אָפּצוימען די ייִדן פון דער אַרומיקער באַפעלקערונג, צו וואָס פאַר אַ בייזוווּנדער דאָס וועט ברענגען.

אין יול 1942 איז אין אַמסטערדאַם פאַרעפנטלעכט געוואָרן אַ באַפעל, אַז אַלע ייִדן זאָלן דורכגיין אַ ספּעציעלע רעגיסטראַציע. בלויז אייניצלנע האָבן געפאָלגט דעם באַפעל. ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ ווילדער געיעג נאָך ייִדן. באַטאָג און באַנאַכט האָט מען זיך געיאָגט נאָך זיי, אין די גאַסן, אין די הײַזער. אַלע ייִדן האָט מען צונויפגעזאַמלט, ווּהין, מיינט איר? אין דעם טעאַטער. די טעאַטער־געבײַדע איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן איבערוואַנדערונג־טורמע. טאָג און נאַכט איז געווען אײַנגעשלאָסן די עלעקטרע. פון די פּראָזשעקטאָרן איז ניט געווען ווּהין זיך אַהינצוטאָן. יעדער שפּאַרונקע, וואָס האָט געקאָנט דורכלאָזן די טאָג־שײַן, האָט מען פאַרשטעלט. די שטולן האָט מען אין הויכע שטאַבעלן צונויפגעשטעלט לענגויס די ווענט פונעם צושויער־זאַל און אויפן גלאַנציק־אָנגעוועקסלטן פּאַרקעט אוועקגעלייגט שטרוי־מאַטראַצן. הונדערטער מענטשן זײַנען געלעגן צוגעדריקט איינער צום צווייטן. דער זאַל פון בופעט איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פּאַלאַטע פאַר קראַנקע. אויף דער גאַליאָרקע פלעגט מען באַשטראָפן די, וואָס האָבן זיך באַזונדערס פאַרזינדיקט פאַר די אָקופּאַנטן.

פאַר דרײַ מעסלעס האָט מען פאַרפולט די גאַנצע געבײַדע און דאַן אָפּגעשיקט אַלעמען קיין וועסטערבאָרק. דורך אָט דער טעאַטער־טורמע זײַנען אַדורך ניט ווייניקער פון פופציק טויזנט מאַן.

— הער אַבראַבאַנעל, און איר ווייסט, ווּהין איר זײַט אָנגעקומען?

— דער קאַפּאָ האָט מיר אָנגעוויזן אויף דער שילד באַם אַרײַנגאַנג, האָב איך איבערגעלייענט: „זאָנדערקאָמאַנדאָ סאָביבאָר דער וואַפן עסעס”, און באַנאַנד: „אַרבעט מאַכט דאָס לעבן פרײַ!”. נאָך האָט ער מיר געזאָגט, אַז פון אַלעמען פאָדערט זיך פריִער פאַר אַלץ געהאָרכזאַמקײַט און דיסציפּלין.

— מער האָט ער אײַך גאָרניט געזאָגט, גאָרניט געפרעגט?

— געפרעגט, צי איך פאַרמאָג ניט קיין פאָרנאָגראַפישע קאַרטלעך. ער האָט געהאַלטן אין איין ריידן וועגן זיך. אין האַמבורג איז ער געווען אַ קרופּיע, און עס טוט אים באַנק, וואָס ער האָט אַזוי ווייניק פאַרגעניגנס זיך פאַרשאַפט אויף דער פרײַ. פון דער וועלט ווילט זיך אים בלויז געניסן. אַלע קונצן ווייסט ער, איינעם — ניט: ווי לענגער פאַרהיטן דאָס לעבן בײַ אַזוינע אומשטענדן.

— וואָס באַטײַט עס אַ קרופּיע? — האָט בערעק געפרעגט.

קוריִעל האָט אים דערקלערט און צוגעגעבן:

— שלאָף, בערעק, דער טאָג איז פאַר דיר אַזוי אויך געווען אַ שווע־רער. — און ווידער צו אַבראַבאַנעלען: — איר האָט גיך אָבער ריכטיק אָפּ־געשאַצט שלאָקן. ער איז אַפילו נאָך ערגער, ווי איר מיינט. איך פרעג, וואָס טראַכט איר וועגן דעם אָרט, וווּ איר געפינט זיך? צי עפּשער מיינט איר, אַז דער אײַזנבאַן־בילעט וועט אײַך נאָך צוניץ קומען?

— ניין, הער קוריִעל, איך מיין ניט, און פרעגן וויל איך בײַ קיינעם גאָרניט. ווי אַ דאָקטער, פלעג איך זיך דערלויבן ניט שטענדיק זאָגן מײַנע פּאַציִענטן דעם עמעס וועגן זייער קרענק. ווען דער קאַפּאָ האָט מיר גע־זאָגט, אַז ער ווייסט ניט, ווי צו פאַרהיטן דאָס לעבן, האָט ער עפּשער אַליין ניט פאַרשטאַנען, וואָס פאַר אַן עמעס ער גיט אויס. און איך ווייס ניט, צי מעג איך קומען צו מײַנע פרײַנט, וואָס פיל פון זיי שטויסן זיך שוין אָן, וואָס עס דערוואַרט זיי, און זאָגן: דער טײַוול איז שוואַרצער, ווי מיר מאָלן אים זיך אויס. איך וויל עס ניט!

— הער אַבראַבאַנעל, אויב כ׳וועל מעלדן, אַז איך נייטיק זיך נאָך אין אײַער הילף, איז ניט אויסגעשלאָסן...

— אויסגעשלאָסן. איר זײַט איינער, און דאָרט זײַנען פאַראַן פיל קראַנקע, איז ווי קאָן איך זיי פאַרלאָזן?

— ווען איך זאָל געווען פאַרן קריג אַזוינס לייענען, וואָלט איך אין דעם ניט געגלייבט. איך פאַרשטיי דעם קאַפּיטאַן פון אַן אונטערגייענדי־קער שיף, נאָר אַ דאָקטער?..

— אויב האָפן, אַז מיט אײַער אייניקל קאָן געשען אַ נעס, און ער וועט אַמאָל זײַן אַ פרײַער מענטש, וואָלט איך אים געזאָגט: שוין באַלד זעקס יאָרהונדערטער, ווי די אַבראַבאַנעלס היילן מענטשן. ייִנגל, גיי מיט אונד־זער שווערן וועג, און ס׳וועט דיר קיינמאָל ניט באַנק טאָן.

ווי לאַנג ס׳האָט זיך נאָך געצויגן דער געשפּרעך, ווייסט בערעק ניט, ווײַל ער איז אײַנגעשלאָפן. ווען ער האָט זיך אויפגעכאַפּט, איז שוין גע־ווען טאָג. אַבראַבאַנעל האָט זיך געקליבן אַוועקגיין. ער האָט פון זיך שוין אַראָפּגעצויגן דעם ווײַסן כאַלאַט. פון דער בוזעם־קעשענע האָט ער אַרויס־גענומען אַ היפּשן קאָנווערט.

— דערווײַל, הער קוריִעל, האָט מיך נאָך קיינער ניט באַזוכט. מיסטאָמע איז אַזאַ „פאַרמעגן״ ניט פאַרבאָטן. דאָס זײַנען פאָטאָגראַפיעס, וואָס ס׳וואָלט זיך מיר געוואָלט פאַרהיטן. עפּשער איבערלאָזן בײַ אײַך עטלעכע? אָט איז דער לאַגער־קאָמענדאַנט פון וועסטערבאָרק — דער עסעס־אָבער־שטורמפירער געמעקער. איך פאַרשטיי, איר האָט זיך שוין גענוג אָנגע־זען אַזעלכע פאַרשוינען, אָבער זײַן פּאָטאָלאָגישע לוסט צו פּײַניקן האָט צו זיך קיין גלײַכן ניט. דאָס גרעסטע פאַרגעניגן האָט ער פון פרעמדע ליידן. איר זעט? שטאָטיש אויסגעיידלט, הויך, עלעגאַנט. ווער וואָלט עפּעס שלעכטס געקאָנט זאָגן וועגן אים לויט זײַן אויסזען? די קינדער און זייער לערער, וואָס איר זעט אויף דער צווייטער פאָטאָגראַפיע, האָבן זיך אויס־געשטעלט צווישן צוויי באַראַקן אין וועסטערבאָרק. באַלד וועט מען די קינדער אַוועקפירן צו דער אײַזנבאַן־סטאַנציע. זיי זײַנען אויסגעצערט, זיי וואָלטן באַדאַרפט ווײנען, נאָר זיי שמייכלען, לאַכן אַפילו. גאָלדענע בערג האָט מען זיי צוגעזאָגט. דעם לערער גלייבן זיי. פאַרלאָזן זיך אויף אים.

פונוואַנען זאָלן זיי וויסן, אַז דעם לערערס האַלבער עמעס איז אַ גאַנצער ליגן. קינדער בלײַבן קינדער. אַהער זײַנען זיי געקומען אין דרײַ טעג אַרום נאָך דעם, ווי זיי זײַנען אָפּגעפּאָרן.

דער פּאַסאַזשיר־צוג אַפּן דריטן בילד באַשטייט פון קאָמפּאַרטאַבעלע וואַגאָנעס. ערטער האָבן דאָ באַקומען אָנגעזעענע פּאַכמענער: אינזשע־נירן, אַרכיטעקטאָרן, מוזיקאַנטן, קינסטלער. צו אינטעלעקטואַלן איז דער האָס באַ די נאַציסטן אַ טאָפּלטער, נאָר זאָלן די האָלענדער זען: אַ דײַ־טשישער זעלנער מיט אַ ביקס שפּירט נאָך, אַז קיינער זאָל ניט שטערן די אָרדענונג. וועט עמעצער וועלן אַרײַן אין צוג אָן אַ בילעט, וועט מען אים דורכטרײַבן. און, ענדלעך, וויל איך באַ אײַך איבערלאָזן די פאָטאָ־גראַפיע פונעם טעאַטער, וואָס איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ טפיסע, און אויך מײַן אײַזנבאַן־בילעט ערשטע קלאַס.

שלאָק איז געקומען נאָך אַבראַבאַנעלן. פאַרייִנס האָט ער געבראַכט די שוואַרצע „קאַווע”. קוריִעל האָט געבעטן דעם דאָקטער צוואַרטן. ער האָט אים געוואָלט פאַרלייגן אַ ביסל וואַרעמע קאַווע. נאָר שלאָקן האָט באַ־הערשט אַ בייזע מאַנקאָליע. ער האָט אַרויסגעשטעלט פאַר זיך זײַן קאַ־פּאָ־שטעקן — דעם סימבאָל פון זײַן מאַכט. קוריִעלן האָט עס אופגעטראָגן.

— קאַפּאָ, אויב איר האָט פאַרגעסן, קאָן איך דערמאָנען: נוימאַן האָט אײַך פאַרבאָטן אַריבערטרעטן אָט די שוועל מיט אַ שטעקן. און נאָך: איר טאָרט ניט עפענען די טיר, ביז איר וועט דערוף ניט באַקומען מײַן דער־לויבעניש.

— בין איך געקומען, איז עס מײַן אַמט־פליכט.

— קאַפּאָ שלאָק! פאַרלאָזט אונדז און וואַרט פון יענער זײַט טיר, ביז איך וועל אײַך רופן. אָט אַזוי! און אײַך, דאָקטער, אַ דאַנק, אַ גרויסן דאַנק אײַך.

— פאַרוואָס דאַנקט איר מיר?

— פאַר דעם, וואָס איר האָט מיר באַוויזן, אַז אַן עכטער מענטש איז אומעטום און שטענדיק אַ מענטש. אַ שאָד, וואָס מיר זײַנען צוריק מיט יאָרן ניט געווען באַקאַנט מיט אײַך. איצט ווייס איך אפילע ניט, ווי דאַרפן מיר זיך מיט אײַך געזעגענען.

— איר מיינט, הער קוריִעל, אַז איך ווייס? לאָמיר זיך ווינטשן, ס׳זאָל געשען אַ וווּנדער — בערעק זאָל בלײַבן לעבן און ער זאָל פאַר אונדז קאָנען מאָנען און צאָלן.

געזאָגט, געעפנט די טיר און אַ רוף געטאָן:

— קאַפּאָ, קומט. איך בין גרייט.

ווען די טריט האָבן זיך דערווײַטערט, איז בערעק צוגעגאַנגען צום פענצטערל און זיך אַ צי געטאָן אָף די שפּיץ פינגער. מיטאַמאָל איז ער פאַרציטערט געוואָרן. קוריִעל האָט עס באַמערקט און געפרעגט:

— וואָס האָסטו דאָרט אַזוינס דערזען?

— ווי נאָר זיי האָבן פאַרקערעוועט אין אַ זײַט, האָט דער קאַפּאָ פאַר־הויבן דעם שטעקן אַפּן דאָקטער. באַאומרויִקט זיך ניט, הער קוריִעל. קיין קלאַפּ האָט ער אים ניט דערלאַנגט. וואָס האָט ער געוואָלט פון אים?

— שלאָק קאָן שלאָגן אומזיסט און אומנישט. אַ שלעכטער מענטש.

— אַ שלעכטער זאָגט איר? אַ שרעקלעכער. צוליב אַן איבעריקער שאָ לעבן איז ער גרייט צענדליקער אומברענגען.

— אַלץ, וואָס ער טוט, ווערט באַוויליקט פון די דײַטשן. האָסט מיס־טאמע באַמערקט, איך האָב אַבראַבאַנעלן ניט געזאָגט, אַז כ'בין אַ דײַטש. מאקס וואָן דאַם האָט געוווּסט, האָב איך אים געקאָנט זאָגן, וואָס איך טראַכט וועגן מײַן פאָלק. ס'איז געפערלעך קראַנק, און די קרענק איז אַזאַ, אַז ס'איז מיר אַ שאַנדע געהערן צו דעם.

— איך ווייס, אַז וואָן דאַם האָט אײַך דערויף געענטפערט, אַז ניט וועגן דײַטשן, נאָר וועגן נאַציסטן דאַרף מען ריידן.

— יאָ, אומגעפער אַזוי האָט ער מיר געענטפערט. פונוואַנען ווייסטו עס?

— ווען איך בין געווען מיט אים, האָבן מיר גערעדט אויך וועגן דעם. ער האָט באַ מיר געפרעגט: מיט וואָס איז דער ייִד שלאַק בעסער פאַר וואַגנערן, גאַמערסקין, נוימאַנען? מע דאַרף זיי אַלעמען אָף איין שטריק אופהענגען, — האָט ער געזאָגט.

אין פרויען־באַראַק

אַ טאָג — אַ יאָר, נאָר עס טרעט שוין אָפּ דער זומער. עס האָט שוין אַ פּאָר מאָל אַ בלאָז געטאָן מיט קעלט.

פאַרנאַכט איז בערעק אַוועק אין פרויען־באַראַק. די ערשטע האָט אים דערזען פייגעלע „ריר מיך ניט אָן" און גלײַך געגעבן אַלעמען צו וויסן:

— ווײַבער, מיידלעך, זעט נאָר! ווער איז דאָס?! בערעק איז צו אונדז געקומען אָן זײַן היטער. וואָס, ווילט איר וויסן, איז געשען מיטן קאַפּאָ שלאַק? הערסטאָך, אָפּן וועג אַהער זײַנען פון הימל אַראָפּגעפאַלן צווי שטיינער. איינער — פון די דײַטשן — האָט דעם קאַפּאָ צעבראָכן רוק־און־לענד, דער צווייטער — פון די ייִדן — האָט געמאַכט צו אים אַ סאָף. אָוואַ! וואָס זשע וועט זײַן? ציטערט ניט. מיר זאָלן פאַר אים אַזוי מוירע האָבן לעבעדיקערהייט, ווי מיר האָבן וואָס צו שרעקן זיך פאַר אים טויטערהייט. עמעס זאָג איך? הערסטאָך, בערעק זאָגט, אַז עמעס.

בערעק קומט שוין ניט צום ערשטן מאָל. ער ווייסט, אַז פייגעלע האָט ליב אַליין פאַרגעבן פראַגן און אַליין אָף זיי ענטפערן. זי אַרבעט אין צווייטן לאַגער, סאָרטירט און פאַקעוועט די פרויען־קליידער. פאַר עפּעס אַרויסטראָגן פון דאָרטן קאָן מען אָפּן אָרט זיך שיידן מיטן לעבן. נאָר קימאַט אַלעמאָל טרעפט ער זי אַנדערש געקליידט. הײַנט איז זי אויסגעסטראָצלט. איר אָנטאָן איז פּילפּאַרביק, ווי דער רעגנבויגן, און לעמײַ ליגן זאָגן, עס פּאַסט איר. פייגעלעס גלאַט פאַרקעמטע ליכטיקע האָר פאַרמאָגן אַ קופּערנעם אָפּגלאַנץ. אירע אויגן זײַנען בלוי, ווי דער הימל. זיי קאָנען פאַרשווײַגן, אַז אַלע טאָג זעען זיי דעם געהענעם מיט זײַנע אָפּגרונטן, און זוכן אויס אַ שטראַלכל ליכט אפילע אין אַזאַ כוישעך. זי האָט האַנאָע, אַז מע דערציילט איר מײַסעלעך פון טויזנט־און־איין־נאַכט.

זי קאָן כאַטש דעמלט אין די טרוימען זײַן פרײַ. און נאָך מער האָט זי האַנאָע פונעם זינגען, אַז זי אַליין זינגט אויס אַ ליד.

ווי קאָן עס זײַן? ווי קאָן זיך דאָ וועלן זינגען? אין פלוג דאַכט זיך טאַקע, אַז ס׳איז אוממעגלעך. אָבער אַז מע באַטראַכט עס גוט, פאַרשטייט מען, אַז דעם מענטשן ווילט זיך זינגען אויך ווען ער לײַדט און ווייטעקט...

— זאָג מיר, בערעק, — פרעגט ווײַטער פייגעלע, — אַזאַ קאַלע, ווי איך, וואָלסטו געוואָלט האָבן? וואָס שווײַגסטו? איך זע דאָך, אַז איך געפעל דיר, נאָר אויב זאָגן דעם עמעס, בין איך שוין אַן אַלטע מויד. דיר איז פערצן, און מיר וועט עפשער ווערן זיבעצן אין אַ כּוידעש אַרום. אוי, ווי שנעל בין איך שוין אַלט געוואָרן... אײַ, וואָלטן מיר נאָךביידע געקאָנט וואַקסן און קווען. איך פּלוידער, און דו, כאָטש מײַנער, ווילסט, נעבעך, עסן. גע־קומען ביסטו דאָך צוליב אַ קרישל ברויט. מיר זײַנען דײַנע פּאַוואַדקעס באַקאַנט. האַמעניו איז בילכער פון אַ קאַפּאָטקעלע, און איך האָב אין אַ פעניוואַר געפונען אַ גאַנצן מאַיאָנטעק. אַ טשיפּעק מיט קאָרזשיקלעך און אַ צײַנדל קנאָבל. אויסגעזען האָט דער טשיפּעק, ווי אַ טשאַרלעטשקע, — ווייסט ניט וואָס ס׳הייסט? אַ קוגלטעפּל, און אײַנגעוויקלט איז ער געווען אין אַ קינדער־פאַרטעכל. איז נאַ דיר אַ קאָרזשיקל, און וועסט פון פאַר־געניגן דערזען קראָקע מיט לעמבעריק. אויב דו וועסט מיך נאָך שטאַרק אַ בעט טאָן, וועל איך דיר אָף פאַרבײַסנס אויסזינגען אַ ליד.

צו קיין ליד איז דערווײַל ניט געקומען, ווײַל פייגעלע האָט פּריִער באַדאַרפט באַשפּריצן און אויסקערן דעם דיל. הונדערט פּופּציק פרויען און מיידלעך האָבן פאַרנומען אַ גרויסן פּירעקיקן באַראַק. אָף די נאַרעס, לענגויס די ווענט, ליגט צוביסלעך טרוכליאַווע שטרוי, צוגעדעקט מיט אַ רעדנע. אָנשטאָט אַ קישעלע צוקאָפּנס — דאָס ביסל האָב־און־גוטס, די עטלעכע שמאַטקעלעך, וואָס מע פאַרמאָגט נאָך. איצט זײַנען די טראַנטעס, ווײַזט אויס, נאָך אַ דעזינפעקציע, ווײַל זיי זעען אויס פײַכט און עס טראָגט פון זיי אַ פּריקרע רייעך. דאָס רעכט צו פאַרנעמען די נאַרעס אָפן ערשטן שטאָק האָבן בלויז יונגע. ווער ס׳האָט שוין אָפּגעלעבט אָף דער וועלט דרײַסיק יאָר, מוז זיך פאַרקלײַבן אָף די אייבערשטע. אויב עס קומט שוין אָן שווער, דאַן ווערט מען אויסגעשלאָסן פון דער אַרבעטס־קאָמאַנדע, וואָס באַשטייט נאָר פון „נוציקע”. אין אַ טורמע זײַנען די פענצטער קליינע און פאַרגראַטעוועטע. אין דעם באַראַק איז קיין איין פענצטערל ניטאָ, דערפאַר איז קימאַט שטענדיק די טיר אָפן. פאַרמאַכסטו זי, איז ווי מע וואָלט פאַר איין מינוט אויסגעפּאָמפּעט די לופט צום אָטעמען.

ליוקע, פייגעלעס כאַווערטע, וואָס זיצט ווי אָפּגעזונדערט פונעם אַרומיקן מענטשלעכן געווימל, רופט צו זיך צו בערעקן און באַווײַזט אים מיט דער האַנט, ער זאָל זיך זעצן באַנאַנד. באַ איר איז אַ שיין קײַלעכדיק געזיכט, אַ הויכער שטערן. אַ קלוגע איז זי, אַ געראָטענע, מיט אַלע מײַ־לעס. נײַנצן — דאָס צוואַנציקסטע גייט איר. איינס געפעלט אין איר ניט בערעקן — זי רייכערט. בײַס מע סאָרטירט דאָס אָנטאָן, הייבט מען אָן פון אויסליידיקן די קעשענעס, און עס מאַכט זיך, מע געפינט סיגאַרעטן, פּאַ־פּיראָסן, מאַכאָרקע. די מיידלעך, וועלכע פאַרנעמען זיך דערמיט, ברענגען

דאָס „גוטס״ אין באַראַק, און ליוקע, אויך עטלעכע אַנדערע מיידלעך האַלטן אין איין רייכערן.

פאַרמאַטערט, אויסגעשעפּט, אָן אַ לעבעדיק פּינטעלע אין די אויגן, ליגט אַף דער אייבערשטער נאַרע ליוקעס מאַמע. זי איז, מיסטאָמע, גאָר ניט אַזוי אַלט, ווי זי זעט אויס. איר שכיינע דערציילט איר עפּעס, ניט אַלע ווערטער דערגייען צו בערעקן, ער הערט נאָר אָפּגעריסענע רייד:

— אַהיים איז ער, מײַן „פּאַניע דרוזשינאָווא״, געקומען אין אַן אויסגעריבענעם זעלנערשן מונדיר, מיט אַ מיליטעריש אָדלערל אַפן היטל... פון אַ קווינטאַל ווייץ איז שוין אָפּגערעדט, איר פרעגט בעסער דעם פּרײַז פאַר אַ קווינטאַל קאַרטאָפל, דער הונגער לעשט די טאָג־ליכט... זאָג איך אים: מע קאָן דען לעבן מיט „סווענטים דוכאָם״, קאָן מען דען?.. אין אַ וואַגאָן אַף טראַנספּאָרטירן אַכט פערד האָט מען אונדז אַרײַנגעשטופּט... וואָס איך טו? כ׳רעפּאַריר וועש. אַז דאָס האַרץ איז פול, גייען די אויגן איבער. וואָס דען? פיר און צוואַנציק שאָ אַ מעסלעס קוקן מיר דאָך דעם טויט אין די אויגן. עפּעס אַ קלייניקײַט, אַזוי לאַנג גיין אַף דער אייגענער לעווײַע?.. איך זאָג אײַך: וואָס באַשערט, איז באַוואָרט. אַזאַ גורל, אַזאַ מזל האָבן מיר, און איר קלערט נאָך, ווי ווירדיק שטאַרבן! נו, נו!..

ליוקע איז אופגעשפּרונגען פון איר אָרט, פאַריסן דעם קאָפּ צו איר מאַמע, צו דער שכיינע און זיך צעשרי:ען:

— וויפל מאָל האָב איך אײַך געבעטן, איר זאָלט ניט קאַרקען, ווי די שוואַרצע ראָבן? ס׳איז אונדז אַזוי אויך „זעהר גוט״, שיט איר נאָך זאַלץ אַף די ווונדן. פייגעלע, וואַרף אַוועק דעם בעזעם און זינג. הערסט, וואָס איך בעט דיך? וואָס דו ווילסט, נאָר זינג.

דעם בעזעם האָט פייגעלע מיטן צונאָמען „ריר־מיך־ניט־אָן״ ניט אוועקגעוואָרפן. זי גייט הין־און־הער איבערן באַראַק און זינגט, צעצי:ענדיק יעדער וואָרט, ווי לאַנג עס לאָזט זיך:

קינדער־יאָרן, זיסע, שיינע יאָרן,
אייביק ליגט איר מיר אין מײַן זיקאָרן.
ווען איך טראַכט פון אײַער צײַט,
טוט מיר אַזוי באַנק און לייד.
אוי, ווי שנעל בין איך שוין אַלט געוואָרן...

בײַ בערעקן פאַרקלעמט דאָס האַרץ. ליוקע, וואָס ביז איר קומען אַהער, האָט זי קיין י:דיש ניט געהערט, זיצט ווי אַ ניט־דאָ:קע. פייגעלע זאָגט איר:

— אויב דו האָסט שוין דעם וואַסערפּירער אין די אויגן, וועל איך מער ניט זינגען, — געזאָגט און גלײַך פאַרשטאַנען, אַז מיט איר כאַווערטע איז בעסער איצט ניט אָנהייבן זיך. — שאַ־שאַ, וועס איז דועס? איך קאָן ווײַטער, זאָל נאָר בערעק ניט קוקן אַזוי אַף מיר. זאָג אים, ער זאָל זיך אָפּקערן, אַניט שעם איך זיך. באַלד וועל איך דעם גאָרגל באַנעצן.

נאָך שטייט מיר דאָס שטיבל פאַר די אויגן,
וווּ איך בין געבוירן, אופגעצויגן.
אויך מײַן וויגל זע איך דאָרט,

ס׳שטייט נאָך אויף דעם זעלבן אָרט,
ווי א כאַלעם איז דאָס אַלץ פאַרפלויגן...

אוי, מיידלעך, דאָס לידעלע רעדט טאַקע ווערטער, נאָר וואָס טויג אונדז דאָ, אין סאָביבאָר, דער שיינער כאַלעם? ליוקע, גיי צוריק אויף דײַן נאַרע. הערסטאָך! גיי און ריר מיך ניט אָן. מיילע, מיט וואָס נאָך קאָן איך דיר צוליב טאָן?

קינדער־יאָרן, יונגע, זיסע בלומען,
צוריק צו מיר וועט איר שוין מער ניט קומען.
יאָרן אַלטע, טרויעריקע,
קאַלטע, מאַרעשכוירעדיקע
האָבן אײַער שיינעם פּלאַץ פאַרנומען.

אוי, מיידלעך, ווי מיינט איר? די פאַשיסטן וואָלטן באַדאַרפט אונדזער שיינעם פּלאַץ פאַרנעמען. אוי, וואָלטן זיי עס באַדאַרפט. ליוקען האָט עמעצער געזאָגט, אַז איצט איז שוין זייער מאַפּאָלע אַ געכאַסמעטע. גאָט אין הימל, האַלעווײַ! נאָר ווי זאָלן מיר אָט די שאָ דערלעבן? ווער עס וועט מיר אויף דער פראַגע ענטפערן, דעם גיב איך אָפּ מײַן מענאַשקע מיט באַלאַנדע.

אפילע באַ אַ ברייט־צעעפנטער טיר איז אין צווייטן עק באַראַק שטענדיק ביינהאַשמאָשעסדיק טונקל און ס׳איז ניט צו פאַנאַנדערשיידן, ווי זעען איצט אויס ליוקעס טיף־פאַרכאַלעמטע אויגן. זי זיצט מיט די פיס אונטער זיך. אירע שווארצע האָר זײַנען אינמיטן צעטיילט מיט אַ שרונט. איר פּאָנעם איז רויק. די ליפּן זײַנען געשלאָסן. נאָר בערעקן דאַכט זיך, ווי ליוקע וואָלט גערעדט מיט זיך אַליין.

מיסטאמע ניט נאָר אים האָט די ליד מיט איר אומעטיקער בענקעניש צערודערט, דערמאָנט די קינדהײַט, די היים, ווו מע האָט צום ערשטן מאָל דערפילט די ערד אונטער די פיס. בערעק זעט פאַר זיך קליינע הײַזלעך, געדעקט מיט שינדל און שטרוי. שוואַלבן בויען נעסטן אונטער שטילע דעכער. אַ ווינטמיל מיט גרויסע צעלאָזענע פליגל. קײַלעכדיקע לאַבנס קאָרנברויט. און אוואדע — די מאַמע, וואָס איז אויסגעגאָסן פון לויטער גוטס. און עפשער האָט די ליד עמעצן געהאָלפן אויף אַ רעגע אַראָפּשלײַדערן פון זיך אַלע אומגליקן, און ס׳האָט אַ קאָך געטאָן די פאַרלוירענע יוגנט. ערשט־אָ איז געווען שאַ־שטיל, און איצט רעדט מען שוין. ס׳ווערט ווידער ראַשיק.

פייגעלע איז צוגעגאַנגען צו דער נאַרע, ווו ס׳זיצן ליוקע און בערעק. אַ שטאַלטנע איז זי. די טאַליע — דינער קאָן שוין ניט זײַן. ווען דער קאַפּאָ שלאַק קוקט אויף פייגעלען, באַלעקט ער זיך, ווי אַ הונט באַם פּלויט פון בוינע. דערבײַ רײַבט ער זיך דעם בויך, מע זאָל זען, וואָס פאַר אַ פאַרגעניגן ס׳איז פאַר אים אפילע בלויז דאָס קוקן אויף איר. שלאַק איז מיטאַמאָל געוואָרן אַ גאַנצער מאַכער, ווי ער וואָלט פון אַן אַנדער ליים געווען געקנאָטן. וואָס די עסעסאָווצעס שטופּן אין אים אַרײַן, דאָס שלוקערצט ער אויס. נאָר אפילע אָט דער גיוזיק מוז אָפּטרעטן, ווי נאָר פייגעלע טוט אים אַ זאָג איר צעצויגענעם „ריר מיך ניט אָן!"

— הערסטאָך, וואָס מע רעדט צו דיר, בעסער ריר מיך ניט אָן! דער פּרעזעס פון יודענראַט איז בא אונדז געווען א יונג א כוואַט, ניט בעסער פאַר דיר, האָט ער געפּרווווט אויסציִען צו מיר די הענט. פאַראיאָרן נאָך איז דאָס געווען, האָב איך פון זײַן פּאָנעם א ריבײַזן געמאַכט. אָט פון דעמלט אָן האָט מען מיר צוגעקלעפּט דאָס צונעמעניש „ריר מיך ניט אָן". דאַן בין איך מיט אים געווען אויג־אויף־אויג, און איצט זײַנען מיר הונ־דערט פּופּציק. פאַרגעדענק עס, פּאַניע שלאָק.

ביז עס לאָזט זיך, איז בעסער אין שלאָקן פאַרגעסן און זיך צוקוקן צו פייגעלען. ווען ניט קיין צופאַל, וואָלט זי שוין אָף דער וועלט ניט געווען. פייגעלע איז פון דער פּאַרטיע צוויי הונדערט שיינהײַטן, וואָס מע האָט געבראַכט אהער פון לובלין, א טאָג איידער הימלער איז געקומען. אז רינע האָט זיך אַרײַנגעפּאַקט צו די עסעסאָווצעס אין די הענט, האָט מען פייגעלען, בא וועמען עס איז אַרויסגעשפּרונגען א געדערשטן אָפּן אויג, אָפּגעשיקט צוריק אין געטאָ, און רינע האָט פאַרנומען איר אָרט. מיט וואָס האָט פייגעלע, נעבעך, זיך פאַרשולדיקט פאַר רינען? מיט גאָרניט. טאַקע מיט גאָר־גאָרניט, און דאָך...

כאָטש מיט ביטערן געלעכטער, נאָר פייגעלע אַליין דערציילט וועגן דעם שיר ניט, ווי זי וואָלט פאַרשפּילט א געוועט, ניט אויסגעהאַלטן קיין פּרווו. עמעס, זי אַנערקענט, אז דאָס מיידל, וואָס מע האָט געבראַכט די לעצטע, איז געווען שיין, ווי זיבן זונען.

קיינער, אויסער די עסעסאָווצעס, איז ניט שולדיק אין רינעס טויט. בערעק ווייסט, אז ס׳איז ניט גוט אזוי, נאָר אי עס ציט אים צו פייגעלען, אי עס דערווײַטערט אים עפּעס. עס ציט אים צו איר שוין דערפאַר, וואָס זי האָט די לעצטע געזען רינען און אַפילו גערעדט מיט איר. עס ציט אים צו איר, ווי אים דאַכט זיך, פון ראַכמאָנעס: אָט אזא שיינע, א קלוגע, א לעבעדיקע, איז זי געשטאַנען נאָך נעענטער, ווי זיי אַלע איצט, באַם ראַנד פון טויט. דערפאַר טרעפט, ווען מיט אָפענע אויגן זעט ער פייגעלען, ווי אײַנגעהילט אין א נעפּל, עלעהיי ניט קיין לעבעדיקע. ערשט הײַנט האָט ער געקוקט די געמעלן, וואָס מאַקס וואָן דאַם האָט אים איבערגע־געבן, און ס׳האָט זיך אים אויסגעוויזן, אז באַנאַנד מיט רינען האָט וואָן דאַם געמאָלט פייגעלען. דאָס איז זי די, וואָס צאַפּלט, ווי א פיש אָפּן זאַמד־ברעג, די, וואָס רײַסט פון זיך די הויט, און אירע צעביסענע צע־בלוטיקטע ליפּן שרײַען עפּעס. וואָס? זי ברענגט ניט אַרויס איר יאָמער־געשריי. די צונג איז בא איר אומגעהייער אופגעלאָפן און קאָן זי ניט פּאָלגן.

וואָס זשע מאַטערט אים? עפּשער דאָס, וואָס אַפילו דאָ, איז פייגעלע גרייט כאָטש אָף א ווײַלע, נאָר אויספּוצן זיך אין צירונג, און קוקט אַרויס, אז בערעק זאָל איר עפּעס וואָס ברענגען? ניין, ניט דאָס. בא איר מאַמען האָט פייגעלע קיין צירונג ניט געזען, נאָר בא מיידלעך, ווייסט בערעק, אויך בא פייגעלען, מעג ער שווערן, איז דאָ עפּעס אזוינס, וואָס מיט גאָר־ניט, — ער וויל אַפילו אין געדאַנק ניט דערמאָנען דאָס וואָרט טויט, — לאַכלוטן מיט גאָרניט קאָן מען פון זיי ניט אַרויסשלאָגן די לוסט צו פּוצן זיך. אַנומלטן האָט אים קוריִעל דערלויבט איבערגעבן פייגעלען א שנירל

ביליקע, נאָר שיינע קאַרעלן. אין די אויגן האָט באַ איר געגומען שפּילן א פּיַערל, ווי באַ א קינד, וואָס האָט ענדלעך באַקומען די געגאַרטע ליאַל־קע. אזוי האָט פייגעלע זיך געפריידט. זי איז ארויסגעלאָפן אויף דער גאַס, א קוק טאָן, ווי די קאַרעלן פינקלען באַ דער טאָג־שיַין. זי האָט זיי באַ־וויזן ליוקען. ניין, זיך א בארים געטאָן פאַר דער כאַווערטע. און וויַיל ליוקע איז ניט געווען אזוי באַצויבערט, ווי זי, האָט פייגעלע, שוין א ביסל אָנגעדרודלט, איר א זאָג געטאָן: „ניט דאָס איז פאַר מיר שיין, וואָס איז שיין, נאָר דאָס, וואָס געפעלט מיר". אופגעהאַנגען אויף זיך דאָס שנירל קאַרעלן, האָט זי, ווי א ציגיַינערטע, א טרייסל געטאָן מיט די אַקסל, אַז די פּאַטשערקעס זאָלן זיך אליין צעריידן, און דערבײַ א זאָג געטאָן: „פּערל אויפן האַלדז און שטיינער אויפן האַרצן".

וואָס זשע פּאַרט מאַטערט בערעקן? ס'איז פאַר זיך אליין אים שווער צו אנערקענען, נאָר ווען־ניט־ווען פּאַרגאַנווענט זיך א געדאַנק: אויף איר אָרט וואָלט ריינע געקענט שטיין.

אזוינע געדאַנקען דאַרף מען פון זיך טריַיבן. אזוי טאָר מען ניט טראַכטן. אפילו קיין האַלבער עמעס האָט דאָ ניט געגעכטיקט. עמעס איז נאָר, אַז פייגעלע איז ניט אזא, ווי אלע. באַם ראַנד פון אָפּגרונט האָט זי האַנאָע פון זינגען...

פייגעלע זעצט זיך צו צו ליוקען און נעמט זיך לאַשטשען צו איר. לאָזט זיך אויס, ביידע ציטערן זיי. פון קעלט צי פון שרעק?

פון דעם, וואָס פייגעלע זאָגט, ווערט די פראַגע ניט פאַרענטפערט:

— הענדעם־פּענדעם זיך צעזונגען. מאַמעש אויף לײַטיש געלעכטער. וואָלט כאָטש עמעצער א פּליעסקע געטאָן. ניין, מע האָט נאָך נידעריקער אַראָפּגעלאָזט די נעזער. איז צו ווען קאָן מען האָבן טײַנעס? דערצו בין איך, מישטיינסגעזאָגט, א זינגערן...

— וואָס רעדסטו? דו פאַרמאָגסט אין זיך עפּעס אזוינס... — די ווערטער האָבן זיך באַ בערעקן פון זיך אליין ארויסגעריסן.

— סקאַנדאַל קומט. הערסטאָך! ער ווייסט, וואָס איך פאַרמאָג. אוי, בין איך, בערעק, רײַך. ווילסט, וועל איך דיר באַוויַיזן די טאָרבע מיט די פּרעמדע זאַכן. דאָרט ליגן ליפּטשיקלעך, א טשיפּעק, א פּאַריק, א וואַל, א ווײַס כופּע־קלייד און א געלאַטעט קאָפּטל אויף צו פּאַרדעקן די צאָרעס. נאָך ליגן דאָרטן בריוו, טאָגביכער און אפילו צוואָעס, וואָס כ'האָב ארויס־געטרייסלט פון עמעצנס קעשענעס. גאָט מײַנער, מענטשן זײַנען זיי דאָך געווען פאַרשיידענע, און פון פאַרשיידענע לאַגערס און געטאָס האָט מען זיי געבראַכט. אָבער פון הונגער צי פון צאָרעס שרײַבן זיי אלע וועגן איינס און דאָס זעלבע. און אלע האָבן נאָך געהאָפט. אויף וואָס? וואָלט איך באַ זיי געפרעגט. קאָן איך אָבער נאָר פרעגן באַ די קעשענעס פון זייער אָנטאָן. אמאָל זײַנען די בריוו צו קיינעם ניט געשריבן, און אמאָל איז דאָ ניט נאָר דער נאָמען, נאָר אויך די פאַמיליע, צו וועמען זיי זײַנען גע־שריבן.

דאַכט זיך, אויף דער שאַרף פון שווערד געפינט מען זיך, און מע שרײַבט ליבע־בריוולעך. אַז איך לייען איבער די ווערטער: „זיס לעבן מײַנס", ווילט זיך מיר שרײַען: איר זײַט דאָך אזוי ווײַט איינער פונעם צווייטן,

ווי מיזרעך פון מײַרעוו, וואָס זשע שרײַבט איר נאָך? ס׳איז ווי אין יענער ליד: „שוין ניטאָ צו וועמען, שוין ניטאָ צו וועמען״. ראָמאַנען פירט מען. איר זאָלט עס זען, ווי מע זוכט אַ וועג צו עמעצנס אַ האַרץ, מע האַלט זיך אין איין שווערן אין שטענדיקער געטרײַשאַפט און ליבע...

ניט אַלץ, וואָס פייגעלע זאָגט, פאַרשטייט ליוקע, נאָר ווו זי פאַרשטייט ניט, דאַרט שטויסט זי זיך אָן. איר פאַרדריסן אַזוינע רייד.

— וואָס וווּנדערט עס דיך אַזוי? ווען דו וועסט זיך אין עמעצן פאַר־ליבן, וועסטו אויך זײַן אַזאַ.

— ליוקע, טײַערע, ווי קאָן איך שוין וויסן דעם טאַם פון ליבע? ס׳איז ווי מייסים זאָלן גיין טאַנצן. אָט פרעג אים, דעם כאָסן מײַנעם, בערעקלען, וואָס ווילסטו — אַ קוש צי אַ שטיקעלע ברויט? און כאָטש דער מאַמעס מילך ליגט אים שוין ניט אָף די ליפּן, ווייסטו, וואָס ער וועט דיר ענט־פערן? האַמעניו, וועט ער דיר זאָגן. דאָס איז זיכער. ער איז הונגעריק און קאָן קעגן דעם גאָרנישט טאָן. און אויב אַ קוש? איז ווען און ווו זאָל איך אים רופן אָף אַ ראַנדעוווּ? אַ גאַנצע נאַכט וועלן מיר מיט אים שפּאַצירן אָף דער ברייטער „הימל־שטראַסע״, און גאַנצפרי וועלן מיר קומען צום אָבערגאַזמײַסטער עריך באָוער און העפלעך זיך פאַר אים פאַרנייגן:

— גוטען מאָרגען, הער באָוער, מיר זײַנען דאָ, און איר וועט שוין זײַן אַזוי גוט אָפּזוכן אַ מיסע־מעשׂונע אונדז אומצוברענגען, און זאָל, כאָ־לילע, הער באָלענדער אָדער הער פרענצעל ניט פאַרגעסן אונדז דערנאָך אָפּן שײַטער פאַרברענען.

מיר וועלן שוין קיינמאָל מער ניט ליבן...

— וואַרט, פייגעלע, איך האָב דיר שוין אַמאָל דערציילט, אַז דאָס אָרט, וווּ מיר אינדרײַען זיצן איצט, האָט פאַרנומען אַ יונגע פרוי. מיר האָבן זי גערופן מירע ווײַסמאַן, און אויסגעלאָזט האָט זיך, אַז זי איז מילדאַ פּאַטשקאַוסקײַטע. איך האָב אין דײַטשלאַנד און דערנאָך, ווען מיר זײַנען אַנטלאָפן קיין האָלאַנד, קיין יידיש ניט גערעדט. און מילדאַ האָט פרײַ גערעדט. אַ נייטאָרן איז זי געווען און אין אַ שנײַדער־יונג, עפראַיִם האָט מען אים גערופן, האָט זי זיך פאַרליבט. אים, אַ ייִדן, האָט מען פאַרשפּאַרט אין געטאָ. זי איז אַוועק מיט אים. עפראַיִמען האָט מען געבראַכט אַהער, קיין סאָביבאָר. זי איז אַוועק מיט אים. זיי ביידן האָט מען איבערגעלאָזט אַרבעטן, נאָר אין אַ וואָך אַרום האָט מען עפראַיִמען געשיקט אין דריטן לאַגער. איינמאָל האָט מילדאַ אים דורכן פּלויט דערזען, זי האָט עפראַיִמען אָנגעיאָגט, און וויפל מע האָט זיי מיט די נאַהײַקעס ניט געשונדן, האָט מען זיי ניט געקאָנט צעשיידן. דאָס האָב איך געזען מיט מײַנע אייגענע אויגן. איז פאַרוואָס וווּנדערט דיך, אַז מענטשן שווערן זיך אין אייביקער ליבע?

— עפשער ביסטו גערעכט. נאָר איך גלייב מערער אַנדערע בריוו. אָט הער, כ׳האָב אַ סאַך בריוו.

„פאַר דער קורצער צײַט, וואָס מיר זײַנען פאַרשפּאַרט, האָבן מיר זיך אַרויסגעשלאָגן פון די קויכעס. מיר דערעסן ניט, דערשלאָפן ניט, מיר ווינטערן אין אַ לעכערדיקן באַראַק. אונדזער לעבן איז טויזנט מאָל ערגער פון אַ הינטיש. פון די איבערטראַכטעניש האָט באַ מיר דער מויעך אויס־

געטריקנט. וויין יאָ, וויין ניט, ווער קאָן מיר העלפן? וואָס זאָל איך טאָן?״

א צווייטע שרײַבט צו א כאַווערטע: „אויב ס׳וועט אונדז נאָך אויסקומען זיך צו זען, וועל איך דיר אלצדינג דערציילן. באַשרײַבן דאָס לעבן אין געפענקעניש איז אומעגלעך. די האָר שטעלן זיך קאַפּויר. מע האָט אונדז אַזויפיל מאָל געסאָרטעוועט, אַז איך בין שוין צעשיידט מיט די עלטערן, מיט אלע קרויווים, מיט אלע מײַנע כאַווערטעס. איצט זײַנען מיר הינטער גראַטעס, ערגער, ווי אַרעסטאַנטן. ווי נאָר עפּעס וואָס — איז באַלד קלעפּ, זידלערײַ. אוי, אוי, ווי וועל איך דאָס אלץ איבערטראָגן?״

זי האָט דאָס שוין אלץ איבערגעטראָגן, און אונדז שטייט עס נאָך פאָר. פאַרשפּילט א לעבן...

זינט בערעק קומט אַרײַן אין פּרויען־באַראַק, האָט ער באַמערקט, אַז דאָ הערשן באַזונדערע באַציִונגען צווישן די מענטשן. מע קאָן איבער א קלייניקײַט זיך צעקריגן, שיר זיך ניט צעפּאַטשן. עס טרעפט אָפּטלעך. נאָר מע איז אויך גרייט איינס דאָס אַנדערע העלפן, מיט וואָס נאָר מע קען. ליוקעס מאַמע בייגט אַראָפּ דעם קאָפּ פון דער אייבערשטער נאַרע. זי ווענדט זיך צו פייגעלען:

— דו געדענקסט, פרילינג נאָך, ווען עס איז אָנגעקומען דער טראַנספּאָרט פון וואַרשע, האָסטו אונדז געלייענט עפּעס א כראָניק, געשריבן אַף טאַפּעט־פּאַפּיר. פאַרוואָס זאָלסטו וועגן דעם ניט דערציילן בערעקן? ווו נאָך וועט ער זיך וועגן דעם דערוויסן?

— דאָס געדענק איך אַף אויסווייניק. ס׳איז פאַרשריבן געוואָרן אין וואַרשע, און אָנגעטראָפן האָט עס אלציינס אהער, קיין סאָביבאָר. אויב אײַך ווילט זיך, וועל איך אים אין עטלעכע ווערטער דערציילן. דער מענטש, וואָס האָט עס פאַרצייכנט, הייבט אָן אַזוי: „פון דעם האַלבמיליאָניקן יידישן קיבעץ אין וואַרשע זײַנען מיר נאָך פאַרבליבן ניט מער פון פינף און דרײַסיק טויזנט. די מאַסן־אויסראָטונג האָט זיך אָנגעהויבן דעם 22 יול 1942. קיין טרעבלינקע און אַנדערע פאַרניכטונגס־לאַגערן האָט מען פונעם „אומשלאַג־פּלאַץ״ אַוועקגעפירט הונדערטער טויזנטער יידן. אין געטאָ האָבן זיך באַוויזן פלוגבלעטלעך: „גייט ניט ווילנלאָז צום טויט! פאַרטיידיקט זיך! נעמט א האַק, א שטיק אײַזן, א מעסער אין האַנט אַרײַן, פאַרבאַריקאַדירט אײַער שטוב. אין קאַמף האָט איר א מעגלעכקײַט פון רעטונג! קעמפט!״ דער אופשטאַנד האָט זיך אָנגעהויבן דעם 19 אַפּרעל 1943. אין געטאָ האָט זיך אַרײַנגעריסן זשאַנדאַרמעריע. מיר האָבן זיי באַגעגנט מיט א האָגל פון קוילן. קעגן אונדז האָט מען א לאָז געטאָן טאַנקען, אַרטילעריע. די קאַמפן זײַנען אָנגעגאַנגען ביז דער צווייטער העלפט מײַ. אין דער נאַכט פון 13 אַפן 14 מײַ זײַנען אָנגעפלויגן סאָוועטישע אַעראָפּלאַנען. אין אָט דער נאַכט האָבן מיר געפירט שלאַכטן אינווייניק אין געטאָ און פון אויסן איז אָנגעגריפן די ליודאָווע־גוואַרדיע. די פּוילישע פּאַטריאָטן האָבן מיטגעהאָלפן אַרויספירן געטאָ־קעמפער צו די פּאַרטיזאַנער אין די סוּוענטאַקסישקער און בעלאָוועזשער וועלדער. מע זאָגט, אַז אויך די ביאַליסטאָקער און די לעמבערגער יידן האָבן גענומען אין די הענט געווער...״

וואָס איז אַ דונער אינמיטן העלן טאָג אין פאַרגלײַך מיט דעם, וואָס בערעק האָט זיך דערוווּסט? אַזוינס קאָן מען ניט אויסטראַכטן. דאָס איז אַן צווייפל פאַרגעקומען אין דער ווירקלעכקייט. ניט אומזיסט ציט עס אַזוי בערעקן אַהער, אין פּרויען־באַראַק. דאָ קאָן מען זיך דערוויסן ניט נאָר, וואָס עס טוט זיך אין לאַגער, נאָר אויך נײַס פון דער אַרומיקער וועלט. אָן שלאָקן טאָר בערעק אַהער ניט גיין, נאָר ווען ער קומט מיט שלאָקן, ווער ווייסט אים אַזוינס דערציילן? ס'איז נאָך ניט אַלץ. אַן אויפֿשטאַנד, ווײַזט זיך אַרויס, איז געווען אויך גאָר ניט ווײַט פונדאַנען — אין טרעבלינקע. די אויפשטענדלער, וואָס זײַנען לעבן געבליבן, האָט מען אָפּגעפירט קיין סאָביבאָר. זיי האָבן געבראַכט מיט זיך בריוו, וועלכע זײַנען דערנאָך אַרײַנגעפאַלן צו פייגעלען אין די הענט.

בערעק זיצט און לאָזט קיין וואָרט ניט דורך. ער האָט אין זיך פאַרגעסן. אוואדע איז גלײַכער שטאַרבן מיט געווער אין די הענט, איידער אומקומען פון שטיק־גאַז. אים ווילט זיך נאָכאַנאַנד פרעגן, פרעגן.

אָף דער שוועל האָט זיך באַוויזן דער קאַפּאָ בזשעצקי, און אין זײַן אָנוועזנהײַט קאָן שוין דער געשפּרעך ניט פאָרגעזעצט ווערן. אָנגעטאָן איז בזשעצקי אין אַ מין פּרענטש. זײַן פּאָנעם זעט אויס, ווי די ציין וואָלטן אים שטענדיק ווי געטאָן. טאָמיד קאָכט אין אים די סינע. אָף דער וועלט קוקט ער מיט איין אויג, וואָס בלישטשעט איצט שיקערלעך. דאָס צווייטע אויג האָט מען אים נאָך פאַר דער מילכאָמע אויסגעזעצט. מיט איין אויג, נאָר ער זעט ווײַט. וואָס דען? אומזיסט האָט ער באַקומען אויס־נאָם־רעכט? דערפאַר איז בעסער, בזשעצקי זאָל בערעקן ניט דערטאַפּן. פייגעלע פאַרשטעלט בערעקן און טוט אַ זאָג, ווי צו קיינעם ניט:

— אוי, מאַמעשי, טאַטעשי, ווי גוט ס'איז, וואָס איר ווייסט ניט, וואָס פאַר אַ מאַזלדיק קוויטל אײַער איינציקע טאָכטער האָט אַרויסגעשלעפּט!

די „הימל־שטראַסע"

מיטן געדאַנק, אַז באַלד וועט ער דערציילן קוריזעלן אַלץ, וואָס ער האָט זיך דערוווּסט אין פּרויען־באַראַק, איז בערעק, אַ פאַרסאָפּעטער, נאָר אַ האָפּערדיקער, אַרײַנגעלאָפן אין קעמערל. קוריזעל איז געזעסן אַרומגע־וויקלט מיט אַ טונקעלן וואָלענעם שאַרף אַרום האַלדז. ער האָט ניט מער ווי אַ פּיר געטאָן מיטן בליק איבער בערעקן, און ווי נאָר ער האָט זיך איבערצײַגט, אַז קיין שום סאַקאָנע דראָעט ניט דעם יינגל, קיינער יאָגט אים ניט נאָך, האָט ער ווידער, ווי פאַרגעסן אין אַלץ, וואָס אַרום אים, זיך גענומען פאַר זײַן טועכץ. הײַנט גראָד האָט ער ניט געהאַט קיין אויס־זען פון אַ מענטשן, וואָס איז קראַנק, צעבראָכן און ס'איז אים שוין ניט פאַרבליבן קיין סאַך צו מאַטערן זיך.

אָף אַ ראַם, באַצויגן מיט אַ ווײַסן שטאָף, זײַנען געלעגן עטלעכע קער־נער־דימענטלעך פון פאַרשיידענער פאָרם און קאָליר. דאָס גרעסטע קערנדל איז געווען קלענער פון אַ שפּילקע־קעפּל. מיט טיפער באַדאַכט־קײַט, וואָס קומט אין דער עלטער, האָט ער באַטראַכט די דימענטן מיט זײַנע נאָך אַלץ שאַרפע און דורכדרינגלעכע אויגן און מיסטאָמע אין גע־

דאנק שוין געפּוצט זיי און געשליפן. בערעק ווייסט שוין, ווי שווער און פאַרשיידנאַרטיק איז קוריִעלס אַרבעט, ער ווייסט, וואָס פאַרא גרויסע קענ־טענישן און געשמאַק זי פאָדערט. קוריִעל פאַרמאָגט עס איבערגעגנוג. נאָר ווי קאָן ער עס מיט דעם גרעסטן נײַגער זוכן דאָס, וואָס איז פאַרהוילן אין די דימענט־שטיינער, און צומאָל ניט באַמערקן, וואָס עס טוט זיך אונטער דער נאָז?

בערעק האָט זיך גענומען פאַר זײַן אַרבעט. ער ווייסט נאָך ניט, וואָס פאַר אַ מעטאַל ער רייניקט, נאָר די טרוימען זײַנען בײַ אים גאָלדענע.

די יעדיִע וועגן אַפּרעל־אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ און דערנאָך, אין קנאַפּע פיר כאַדאָשים אַרום, אין טרעבלינקע האָט אים געווירקט, ווי אַ צויבער־געטראַנק, וואָס גיט לעבן דעם שטאַרבנדיקן. ערשט איצט באַנעמט ער דעם באַטײַט פון דעם, וואָס וואָן דאַם האָט אים געזאָגט: „אין לאַגער ווערט שוין עפּעס געטאָן". דעם קינסטלערס געדאַנק איז געווען: אומעטום, וווּ עס ווילדעווען די עסעסאָווצעס, וואַקסט אָן אַקטיווע אונ־טערערד. בערעק האָט זיך פאַרשטעלן ניט געקענט, ווי איז עס מעגלעך אין אַזוינע באַדינגונגען כאָטש אַ וואָסער־ניט־איז ווידערשטאַנד. ער האָט געהאַלטן אין איין טרוימען, ווי דערלעבט מען די שאָ, ווען די רויטע אַרמיי וועט קומען. איצט האָט זיך באַוויזן נאָך אַ שטראַלכל, ווילט זיך אים גלייבן...

דערציייל וועגן דעם קוריִעלן, וועט ער דיר זאָגן, אַז ס'איז ניטאָ קיין רעטונג, דאָס איז פאַרבלענדעניש, זעלבסט־אָפּנאַרערײַ, און דער טרוים וועט צערונען ווערן. בערעק פאַרשטייט אַליין, אַז די נעשאָמע קאָן גיכער אויסגיין, איידער די גליקלעכע מינוט וועט קומען, נאָר ביז עס קלאַפּט נאָך דאָס בלוט אין די גלידער, וויל ער פאַרהיטן די האָפענונג.

— בערעק, טו אויס דאָס היטל אָדער פאַריכט עס. ס'איז בײַ דיר פאַר־דרייט דער דאַשעק. וואָס טוט זיך עס מיט דיר?

— ניט דאָס היטל איז פאַרדרייט, נאָר דער קאָפּ.

— ס'איז צו באַמערקן. דײַן געזיכט זאָגט וועגן דעם, — האָט קוריִעל לײַכט אַ שמייכל געטאָן.

— איר האָט עס באַמערקט? איך האָב אײַך פיל צו דערציילן, הער קוריִעל.

דאָס פאַרטעכל האָט זיך לאַנגזאַם אַראָפּגעגליטשט פון קוריִעלס קני, און געזעסן איז ער שוין ניט אײַנגעהויקערט. פון דעם, ווי ער האָט גע־הערט, ווי ס'האָבן בײַ אים עטלעכע מאָל אַ צוק געטאָן די קינבאַקן, איז קענטיק געווען, אַז דאָס מאָל איז ער ניט גענייגט צו זען אַלץ פון דער שוואַרצער זײַט. ס'האָבן זיך בײַ אים אַרויסגעריסן אַזעלכע ווערטער:

— איך וועל ניט זאָגן: ווי מע נעמט זיך פאַר, אַזוי העלפט גאָט. זאָל זײַן, עס איז געטאָן אָן אַ באַדן, אָן אַ האָפענונג צו זיגן, אָבער ווויל צו די אויערן, וואָס הערן אַזוינס. מעגלעך, אַז דערפאַר, וואָס טרעבלינקע האָט אָפּגעברענט, פאַרברייטערן זיי דאָ דעם נאָרד־לאַגער? נײַן באַראַקן ווילן זיי אויסבויען. וויפל, זאָגסטו, האָבן די אויפשטענדלער אין טרעבלינקע פאַרניכטעט עסעס־לײַט? מער ווי צוואַנציק איז אין דער כראָניק אָנגע־וויזן? און פאַרגעקומען איז עס דעם 3 אויגוסט? צי וועט עמעצער פון די

אנטלאָפענע לעבן בלײַבן, דאָס ווייס איך ניט, נאָר אלציינס האָבן זיי באַ־דארפט גראָבן גריבער פאר זיך...

— ווי מיינט איר, מיט באָלענדערן האלט שלעכט?

— נוימאן זאָגט, אז באָלענדער איז שוין קאפּוט. נאָר איך מיין, אז אויסער הימלערן, קאָן קיינער צו אים ניט מאכן קיין ענדע. באַ מיר האָט זיך וועגן אים נאָכגעפרעגט אַ באאמטער פון פינאנץ־מיניסטעריום און דער הויפּט־אינספּעקטאָר פון די עסעס־לאגערן קריסטיאן ווירט. ווי איך האָב פון דעם געשפרעך פארשטאנען, וואָלטן זיי אים גערן געהאָלפן אויסמײַדן יעטווידע שטראָף. די עסעס־אָפיצערן אין סאָביבאָר האָט מען ניט גע־מאָלדן, אז באָלענדערן האָט מען פארורטיילט פאר מאכן געשעפטן מיט איידלשטיינער. זיי האָט מען געזאָגט, אז ער האָט געפאלשעוועט אַף אַ געריכט־פּראָצעס און דערפאר אָנגעטראָפן אין אַ לאגער לעבן דאנציק, פון דאָרט וועט מען אים מיט אַ שטראָף־באטאליאָן אָפּשיקן אַפן פראָנט. נאָר דאָס איז ניט וויכטיק. אזאַ מענטשן־אָפּפאל וועט דער טײַוול ניט נע־מען. גראָד אים, ווי אַן ערשטקלאסיקן ספּעציאַליסט פון מאָרדן, וועט מען גאָר וועלן פארהיטן. באָלענדער איז געווען פון די ערשטע אין דעם „עסעס־טאָטענקאָפּ־שטאנדארט״. ווי קאָן מען זיך באגיין אָן אים? דו וואָלסט געזען, מיט וואָס פאר אַ פאריסענעם קאָפּ ער האָט מיך דאָס ערשטע מאָל באגעגנט. שטאנגל האָט מיר אים דאן אזוי פאָרגעשטעלט: „דאָס איז דער עסעס־אָבערשארפירער קורט באָלענדער. אַ גוטער מענטש, נאָר דער בייזער הונט לאָזט צו אים ניט צו״.

– איר זײַט שוין דאן געווען אַ קאצעטלער?

— איך ווייס ניט, ווי זאָל איך עס דיר דערקלערן? דאָס, וואָס דו האָסט מיר הײַנט דערציילט, האָט מיך, ווײַזט אויס, געמאכט צו באַריי־דעווודיק. איז נעם זיך אָן מיט געדולד און הער. דער פּאָליציי־וואכמײַס־טער, וואָס האָט מיך אהער געבראכט, האָט זיך פארהאלטן אַף דרײַ טעג. ווײַטער פון דער אײַזנבאַן־סטאנציע האָט מען אויך אים ניט דערלויבט אריבערשפּאנען. אין פארלויף פון אָט די דרײַ טעג איז מען מיט מיר זיך באגאנגען, וואָלט איך געזאָגט, מער ווי העפלעך. שטאנגל האָט מיך אײַנ־געלאדן צו זיך מיטיק עסן. זיך נאָכגעפרעגט, ווי עס געפעלט מיר דער פּרויען־פּאָרטרעט, וואָס הענגט איבער זײַן שרײַבטיש. דער פּאָרטרעט איז ווירקלעך געווען גוט געמאכט. באַ אים אין שטוב האָט זיך געקאָנט אויס־דוכטן, אז אַף דער וועלט גייט גאָר קיין קריג ניט. אז מײַן שיקזאַל איז ענדגילטיק געלייזט, האָב איך פארשטאנען נאָך דעם מיטיק, ווען ער האָט באפוילן באָלענדערן מיר באווײַזן די „הימל־שטראסע״. אָן אינערלעכע שטים האָט אין מיר געשריִען: „גיי ניטו!״. שטאנגל האָט עס באמערקט און געזאָגט: „גאָלד און איידלשטיינער לאָזט מען איבער דאָ, איידער מע גייט אהין״. מע האָט מיך באלד באזוכט און געפונען די צוויי קאָלבעלעך ציאַן־קאלי, וואָס כ׳האָב שוין אַ לענגערע צײַט געהאַט מיט זיך, זײַענדיק יעדע סעקונדע גרייט צום טויט. איך האָב אויך צוערשט אָנגענומען די גאז־קאַ־מערן פאר דאמף־בעדער. איינע איז געווען אָפן, האָב איך אהין ארײַנגע־קוקט: ווי אין אַ באָד זײַנען אַפן דיל געלעגן צונויפגעקלאַפּטע הילצערנע לײַסטלעך, געשטאנען שיסלען צום וואשן זיך. פון די ווענט האָבן ארויס־

געשטאַרצט מעשענע קראַנען. מיר האָט אפֿן געדאַנק ניט געקאָנט קומען, אַז אין די אײַזערנע רערן שטראָמט שטיק־גאַז, אַז דער דיל איז אין דער זעלבער צײַט אויך אַ דאַך, וואָס צערוקט זיך, און די דערשטיקטע שיטן זיך אַרויס אַף דער פּלאַטפֿאָרם, וואָס שטייט אונטן. באַלענדער האָט מיך צוגעפֿירט צו אַ מאַסן־גרוב. איך וואָלט קיינמאָל ניט געגלייבט, ווען מע זאָגט מיר, אַז צו אַזוינס קאָן זיך דערטראַכטן די פֿאַרדאָרבנסטע מענטשלעכע פֿאַנטאַזיע. ווען איך וואָלט דאָן געווען געהאַט אַ מעגלעכקייט באַגיין זעלבסטמאָרד! מיר איז ניט גוט געוואָרן, איך בין אומגעפֿאַלן. דער עסעס־אָבערשאַרפֿיורער האָט מיר געהאָלפֿן זיך אופֿהייבן פֿון דער ערד און דערלויבט אָפּגיין אין אַ זײַט, ווו עס זײַנען געלעגן בעטאָן־פּליטעס און אַף זיי שטיקער רעלסן. אַף איינעם אַזאַ רעלס האָב איך זיך צוגעזעצט.

— דאָ וועט איר אונדז שטערן אַרבעטן, — האָט באַלענדער געזאָגט און געהייסן, מע זאָל מיר ברענגען אַ שטול. — נעמען זי פּלאַץ! — איז אַרויסגעזאָגט געוואָרן סײַ העפֿלעך, סײַ באַפֿעלעריש. נאָר ווען כ׳האָב דערנאָך שוין בעסער געוואָלט זיך אויסקערעווען צו דער מאַסן־גרוב, איז געקומען דער באַפֿעל: „פֿערבאָטען!". מיטן פֿינגער האָט ער מיר אָנגעוויזן, וווהין איך מוז קוקן.

אַף די אײַזנבאַן־רעלסן האָט מען אויסגעלייגט אין דער ברייט גרויסע שטיקער האָלץ, און אַף זיי אין דער לענג מענטשן־קערפּערס, און ווידער האָלץ... און ווידער מענטשן, און ווידער... און ווידער... דער שטאַבעל האָט געהאַלטן אין איין וואַקסן. מיר האָט זיך געדאַכט, אַז אַף די בעטאָן־פּליטעס וועט אויסוואַקסן אַ באַרג פֿון דערמאָרדעטע ביז צום הימל. אַף וועגעלעך האָט מען געבראַכט עטלעכע פֿעסער אויסגעאַרבעטן נאַפֿט און מיט פּולע עמער דעם באַרג באַגאָסן. דער שײַטער־הויפֿן זאָל אופֿלאַקערן, האָט מען אַ וואָרף געטאָן אַן אונטערגעצונדענע לאַפּענע. וואָלט מיך בעסער דער פֿײַערדיקער באַרג אײַנגעשלונגען! איך האָב אָבער נאָר פֿאַרלוירן דעם באַוווּסטזײַן. צוויי קאַצעטניקעס פֿון דער אַרבעטס־קאָמאַנדע האָבן מיך אָפּגעמינטערט, און מע האָט מיר ווידער אונטערגעטראָגן דעם שטול.

באַלענדער האָט נאָך געפֿאָדערט, איך זאָל אַפֿן צווייטן טאָג גאַנצפֿרי בײַזײַן, ווען מע וועט דערשטיקן די „ברענער" פֿון דער אַרבעטס־קאָמאַנדע. נאָר דאָס איז שוין געווען ניט אין אים געווענדט. אַפֿן צווייטן טאָג אינדערפֿרי האָט פֿראַנץ שטאַנגל מיר אונטערגעטראָגן אַן אופּגעעפֿנט שאַכטל האַוואַנער ציגאַרן. געהאַלטן פֿאַר בייטיק צו מיטיילן, אַז אויסער די עסעס־באַאַמטע, בין איך דער איינציקער, וואָס האָט באַזוכט די „הימל־שטראַסע" און זיך אומגעקערט אַ לעבעדיקער צוריק.

שטאַנגל, דאַרף מען מיינען, האָט געהאַט מער גרונט, ווי באַלענדער, זיך איבערצונעמען, נאָר ער האָט זיך ניט אופּגעפֿירט אַזוי גרויסהאַלטעריש.

— ווי, — האָט באַ מיר שטאַנגל געפֿרעגט, — איז דורכגעגאַנגען אײַער שפּאַציר? ניכט וואַר, דאָס ווירקט אַף דער פֿאַנטאַזיע, אַפֿן געפֿיל? איר זײַט איבעראַשט? באַ מיר איז די איבעראַשונג שנעל פֿאַריבער, — ער האָט

א גלעט געטאָן דעם גלאַט־געגאָלטן שארבן. די אויגן זײַנע האָבן אַלעמאָל געביטן זייער אויסדרוק. דערנאָך האָט ער פאררייכערט א ציגאר און אופמערקזאם געקוקט אף די קנוילן רויך, וואָס זײַנען זיך צעגאנגען אין דער לופט. — באָלענדער טראָגט זיך ארום מיט זײַן „הימל־שטראסע", ווי א הון מיט אן איי, און פארוואָס ניט? אָט זײַט איר געווען אין פיל לענדער און שטעט, האָט איר ערגעץ אזוינס געזען? איר האָט געוויס געמיינט, אז ערד איז אומעטום ערד? ס'איז א פיקציע. איך וויל אײַך זאָגן, אז בלויז האָבנדיק גרויס צוטרוי צו אײַך, האָבן מיר אײַך באוויזן די „הימל־שטראסע" און דעם באָד־אנשטאלט. און איך וויל אײַך וואָרענען, אז איר דארפט אין אלץ פארגעסן. פונדאנען טאָר קיין אינפאָרמאציע ניט ארויס, ווען איר אָדער ווער אן אנדערער זאָל אפילע האָבן א מעגלעכקײַט צו קומען אין פארבינדונג מיט די גײַסטער פון די פארניכטעטע. פייגל אף די ביימער ווייסן, אז זיי דארפן דאָ זײַן שטיל. דאָס וויכטיקסטע איז אײַך שוין באוויזן געוואָרן, און איצט דארפט איר אליין מאכן אויספירן, וואָס גוט איז און וואָס שלעכט. אומזיסט נערווירט איר זיך. ס'איז ניט אזוי געפערלעך. צוויי מאָל שטארבט מען ניט. דערצו באדינט מײַן אנשטאלט איבערהויפט יידן, וואָס אויב זיי זײַנען שוין געבוירן געוואָרן, דארף מען זיי וואָס שנעלער פארניכטן. זיי האָבן זיך צופיל פארהאלטן אף דער וועלט, האָבן מיר געפונען אן אוניווערסאל מיטל קעגן דעם. סאָביבאָר איז ניט קיין געטאָ, דאָס איז א ספעציעלער מוסטער־לאגער. איצט זײַנען מיר פייִק דורכלאָזן פופציק טויזנט איינסן א כוידעש. מיט דער בויונג האָט אָנגעפירט דער הויפט־אינספעקטאָר פון די פארניכטונגס־לאגערן גאָלצײַמער. א פארדינסטפולער מענטש, וואָס האָט אָפגעגעבן דער זאך פיל צײַט און איז גלענצנדיק צוגעגרייט דערצו, נאָר א קארגער זייער. אויסערגעוויינלעכע ענערגיע האָט ער ארויסגעוויזן, קעדיי די גאז־קאמערן זאָלן אויסזען ווי געוויינלעכע בעדער. אלץ, וואָס פאָדערט זיך פאר די געפאנגענע, האָט ער פאָרויסגעזען, און אף אויסבויען נאָך עטלעכע קאָטעדזשן פאר דער קערפערשאפט, וואָס פירט אָן מיטן אנשטאלט, האָט ער זיך אָפגעזאָגט אויסטיילן מיטלען.

שטאנגל האָט דאָס אלץ מיר דערציילט, ווי ער וואָלט געוואָלט סײַ זיך בארימען פאר מיר, סײַ מיך אופקלערן. גלײַך איך וואָלט טאקע ווירקלעך געווען זײַנער אן אָנגעלייגטער גאסט, האָט ער מיר, אזוי ווי דעם ערשטן טאָג, פאָרגעלייגט מיט אים מיטיק עסן. און ווײַל איך האָב זיך אָפגעזאָגט, האָבן זיי אינצווייען, שטאנגל און באָלענדער, אין מײַן אָנוועזנהײַט גענומען באהאנדלען, וועהין מיך אהינטאָן. מיר האָט שטאנגל ווי אין א שפאס א זאָג געטאָן: „די וועלט איז אזוי גרויס, און אײַך איז ניטאָ ווו אהינצוטאָן. נאָר קימערט אײַך ניט, ערטער אף צו פארשיקן זײַנען אין דעם קאנט פאראן פיל, אָבער איר, וועהין איר האָט אָנגעטראָפן, דאָרט וועט איר פארבלײַבן".

ס'איז געגאנגען א רייד, כ'זאָל זיך באזעצן אין דעם הויז פונעם געוועזענעם וואלד־וועכטער אף דער טעריטאָריע פונעם צווייטן לאגער, אינעם שפײַכלער, ווו עס ווערן געהאלטן באזונדערס ווערטפולע זאכן, אין איינעם פון די קאָטעדזשן, ווו עס וווינען באוער און גאָמערסקי. און דאָ האָט

זיך אומגעריכט ארויסגעוויזן, אז דאָס לעצטע וואָרט וועט געהערן דעם
עסעס־אונטערשאַרפיורער יאָהאַן נוימאַן, וועמען שטאַנגלס אַדיוטאַנט האָט
אינצווישן דורכגעלאָזט אין קאַבינעט פֿון לאַגער־קאָמענדאַנט, אונטערצו־
שרײַבן עפּעס אַ פּאַפּירל.

— איך בעט אַנטשולדיקונג, הער אָבערשטורמפיורער, נאָר דערלויבט
אײַך זאָגן, — האָט נוימאַן זיך געווענדט צו שטאַנגלען, — ס׳איז ווינטשנס־
ווערט, אַז אויסער אונדז זאָל קיינער ניט קומען אין באַריר מיטן הער קור־
ריִעל. זאָל עס פֿאַרבלײַבן דיסקרעט. די פֿאַרורטיילטע זײַנען אין דער הינ־
זיכט ניט געפֿערלעך. און איך האָב אַן אָרט פֿאַר אים — דאָס קעמערל פֿור־
נעם ייִדישן יוועליר.

— ריכטיק, — איז שטאַנגל גלײַך אײַנגעגאַנגען, ווי ניט ער, נאָר דער
אונטערשאַרפיורער וואָלט צווישן זיי געווען די הויפּט־פֿיגור.

פֿונוואַנען איז נוימאַנען באַוווּסט געווען מײַן נאָמען, איז מיר ניט קלאָר
געווען. ווי אויך, דאַכט זיך, שטאַנגלען און באַלענדערן. צו מײַן וווּנוּנג
האָט מיך אָפּגעפֿירט באַלענדער. ווי נאָר איך בין פֿאַרבליבן אַליין, האָב
איך אַ קלער געטאָן: אַ שאָד, וואָס איך קאָן ניט קיין סטענאָגראַפֿיע. מע
וואָלט אַלץ באַדאַרפֿט פּינקטלעך פֿאַרשרײַבן. דאָך פּאַפּיר און אַ בלײַפֿע־
דער האָב איך בײַ זיך געהאַט, און ווײַל אין קאָפּ איז נאָך אַלץ געווען
פֿריש, האָב איך זיך אַוועקגעזעצט בײַם טיש און קימאַט פּינקטלעך פֿאַר־
פּיקסירט דאָס, וואָס כ׳האָב דעם טאָג געזען און געהערט פֿון שטאַנגלען,
פֿון באַלענדערן.

מײַן ערשטער מיטוווינער איז געווען דער קאַפּאָ שלאָק. ווי אַ יעגער־
הונט האָט ער נאָך מיר נאָכגעשפּירט, כאָטש מעגלעך, ער האָט אַזאַ באַ־
פֿעל פֿון קיינעם ניט באַקומען. צענדליקער מאָל האָט ער ווידערהאָלט
איינס און דאָס זעלבע: „מע דאַרף לעבן מיטן הײַנט. און ווי ווער עס קאָן,
אַזוי דאַרף ער זיך ראַטעווען. צוליב דעם איז אַלץ דערלויבט”. באַטאָג
האָט ער מיר דערציילט, ווי זײַן „קאַריערע” האָט זיך דאָ אָנגעהויבן. אין
ספּעציִעלע קעסלען האָט ער באַאַרבעט די פּרויען־האָר. דערנאָך געטריקנט,
סאָרטירט, קעדיי אָפּשיקן אין די מעבל־פֿאַבריקן אָף אָנפּילן מאַטראַצן און
אָף אַ זאַוואָד, וואָס אַרבעט אויס איזאָליאַציע־מאַטן פֿאַר אונטערוואַסער־
שיפֿן. באַנאַכט האָט ער פֿון שלאָף געשריִען: „וואַ־באַנק!”

צוערשט האָב איך געמיינט, אַז ער איז אַ גאַנץ בראַווער מאַן, נאָר
ווען איינער פֿון די געפֿאַנגענע האָט אים אָפּגעענטפֿערט מיט אַ פּאַטש אין
באַק, האָט ער דערנאָך לאַנג זיך געשראָקן פֿונעם קעמערל אַרויסגיין. ביז־
וואַנען פֿרענצעל האָט אים ניט אַרויסגעגעבן עטלעכע גוטע שמיץ און אַ
דראָע געטאָן אָפּשיקן צו באַלענדערן. די מוירע בײַ שלאָקן איז אַ צווייען־
דיקע — ער ציטערט פֿאַר די עסעס־לײַט און ציטערט פֿאַר די קאַצעטני־
קעס. זײַן מיט אים טאָג און נאַכט צוזאַמען איז פֿאַר מיר געווען אומדער־
טרעגלעך. האָב איך געמאָלדן נוימאַנען, אַז כ׳נייטיק זיך אין אַ געהילף, און
גלײַך איז געקומען דער ענטפֿער: „אײַער ביטע וועט אין די נאָענטסטע
טעג אויסגעפֿילט ווערן”.

דו ביסט בײַ מיר דער דריטער. פֿון אַלע עסעס־אָפֿיצערן קומט איצט
אַהער בלויז נוימאַן. ס׳איז צו גלייבן, אַז דער געשטופּלטער וואַכמאַן, וואָס

ברענגט אונדז איצט אָנשטאָט שלאָקן דאָס עסן, איז אויך פּארורטיילט. ווען נאָר מיט מיר עפּעס וואָס געשען, קאָן מען אים דערשיסן פון זײַן אייגענער ביקס. אזוי ענדיקן לאַנדסקנעכט.

נאָך א קורצער פּאוזע האָט קוריזעל פאָרגעזעצט:

— נײַס, בערעק, האָסטו געבראכט גוטע. נאָר ביז די ערד וועט אָנהייבן ברענען בײַ די עסעס־לײַט אונטער די פיס, איז נאָך וויַט. וואָס בעסער ס'איז די לאגע פון דער רויטער ארמיי אפן פראָנט, אלץ מער ווערן צע־רייצט די נאַציסטן. מע ווייסט שוין, דאָס איז א זיכערער באראָמעטער. ביז סאָף יאָר וועלן אין גענעראל־גוווערנעמענט פארניכטעט ווערן די לעצטע געטאָס.

בערעקן, וואָס האָט מיט אן אײַנגעהאַלטענעם אָטעם זיך צוגעהערט צו דעם, וואָס קוריזעל דערציילט, האָט ניט אופגעהערט צו עגבערן איין גע־דאנק:

— הער קוריזעל, איך וויל אײַך פארגעבן א פראגע. צווישן די קאצעט־ניקעס זײַט איר דאָ דער איינציקער דײַטש, דערצו נאָך זײַט איר פון די געצײלטע מענטשן, וואָס לעבן דאָ אזוי לאנג. שטאנגל האָט דאָך אויך געזאָגט, אז איר זײַט דער איינציקער, וואָס האָט באזוכט די „הימל־שטראַ־סע" און זיך אומגעקערט א לעבעדיקער צוריק. איר האָט געוויס פיל פרייַנט אין פארשיידענע לענדער, וועלכע שעצן אײַך און גלייבן אײַך. איז פארוואָס זאָלט איר ווײַטער ניט פארשרײַבן אלץ? מעגלעך, ס'וועט זיך מאכן א געלעגנהײַט עס איבערגעבן אף דער פרײַ. אָט זײַנען דאָך צו פייגעלען דערגאַנגען בריוו.

קוריזעל האָט א צוק געטאָן מיט די אקסל:

— צוליב וואָס, בערעק, זאָל איך פארנעמען א זאך, וואָס האָט קיינע שאנסן. אָנשרײַבן, לאָמיר זאָגן, קאָן איך. נו, און אין וועמעס הענט וועט דאָס אָנגעשריבענע אָנקומען? די בריוו און כראָניקעס, וואָס זײַנען ארײַנ־געפאלן צו פייגעלען, האָבן דען אריבערגעשפאנט איבער דעם שטעכל־דראָט? דערצו זײַנען זיי געשריבן אין יידיש, אין פויליש.

— איך ווייס ניט, אויב מע דארף, קאָן איך אײַערע ווערטער פארציי־כענען אף יידיש. איך וועל זיך פרווון. מיר דאכט זיך, אז אף דײַטש וואָלט עס געווען נאָך וויכטיקער. מיר ווייסן דאָך, אז אונדזערע זאכן פארברענט מען ניט. מע סאָרטירט זיי נאָר, מע ליידיקט אויס די קעשענעס. מיט דער ארבעט פארנעמט זיך דאָך ניט נוימאן, ניט פרענצעל. וואָס ריזיקירן מיר? עפּשער וועלן פון טויזנטער נאָטיצן גראָד אײַערע דערגיין צו א מענטשן, וואָס וועט זיי, מעגלעך, פארעפנטלעכן. מענטשן דארפן עס דאָך ווייסן.

— אייניקע זאכן פארשרײַב איך. דו, בערעק, האָסט א גוטן קאָפּ, איז פארגעדענק. יאָ, מענטשן דארפן עס ווייסן. איך וויל דיר, בערעק, דער־קלערן נאָך א זאך, און כ'וואָלט זייער געוואָלט, זאָלסט עס גוט פארשטיין. אין סאָביבאָר בין איך צווישן די קאצעטניקעס דער איינציקער דײַטש, נאָר אין אנדערע לאגערן... דו ביסט אויסגעוואקסן צווישן יידן, ווייסטו, אז די ערשטע אויסנאם־געזעצן זײַנען געווען געווענדט קעגן יידן. די נאַ־ציסטן האָבן גענומען קנעלן מיט דער וועלט, אז אויב ס'איז דאָ א פאָלק, וואָס האָט ניט געטאָרט געדאכט ווערן אף דער וועלט, — זײַנען דאָס די

ייִדן. דו ביסט אַרײַנגעפֿאַלן אין אַ לאַגער, ווו מע פֿאַרניכטעט ייִדן, נאָר טויזנטער לאַגערן און געפֿענקענישן זײַנען, ווי די שוואָמען, אויסגעוואַקסן אין דרײַ פֿערטל אייראָפּע, אײַנשליסנדיק דײַטשלאַנד. אַלע אָקופּירטע לענדער זײַנען אַן אַרענע פֿון ווילדע און אומענטשלעכע פֿאַרפֿאָלגונגען. נאַציזם, בערעק, באַטײַט ניט נאָר מאַכן די וועלט „יודנריין". ס'איז פֿיל שרעקלעכער...

קוריַעל האָט זיך אופֿגעשטעלט און פּאַמעלעך, טראָט בײַ טראָט, אָנגעהויבן שפּרײַזן איבערן צימער. דערנאָך האָט ער זיך אָפּגעשטעלט קעגן בערעקן, וואָס איז געזעסן אַ צעטומלטער פֿון זײַנע רייד, און מיט אַן אָנגעבראָכענער שטים געזאָגט:

— דו קאָנסט זיך דורכריידן מיט ליוקען, מיט פֿייגעלען. פֿאַר מיר ביסטו דער אייציקער נאָענטער מענטש. דאָס איז מער ווי אַלגעמיינער גורל. ווײַל איך ניט, צווישן אונדז זאָל פֿאַרבלײַבן עטוואָס ניט דערזאָגטס, עטוואָס ניט קלאָרס. האַלטסטו, אַז איך בין ניט גערעכט, איז פֿאָלג דײַן האַרץ, וואָס זעט בעסער, ווי דאָס אויג, און זאָג עס מיר אָפֿן.

בערעק האָט ניט אויסגעהאַלטן קוריַעלס דורכדרינגלעכן בליק. ער האָט אויך זיך ניט געאײַלט מיטן ענטפֿער.

קאַפּיטל פֿיר

דער אופֿשטאַנד

דער מינסקער עשעלאָן

דרײַ טעג נאָכאַנאַנד האָט מען אינעם מינסקער אַרבעטס־לאַגער קיינעם אַף דער אַרבעט ניט געטריבן. וועגן וואָס נאָר האָט מען ניט איבערגעקלערט! אין אַזאַ אָרט קאָן דאָך אַלץ געמאָלט זײַן. אָפֿן פֿערטן טאָג, דעם 18 סענטיאַבער 1943, האָט מען אַלעמען אויסגעשטעלט אין הויף, און אַליין דער קאָמענדאַנט וואַקס, וואָס פֿון זײַן מויל האָט נאָך קיינער קיין וואָר וואָרט ניט געהערט, האָט געמאָלדן:

— אײַך האָט אָפּגעגליקט. דער רײַכספּיורער האָט געפֿונען פֿאַר מעגלעך צו שענקען אײַך דאָס לעבן. אַלס הויכקוואַליפֿיצירטע ספּעציִאַליסטן ווערט איר געשיקט אַף אַרבעט קיין דײַטשלאַנד. אַ ספּעציִעלער טראַנספּאָרט וואַרט שוין אַף אײַך,— בײַ די ווערטער האָט וואַקס אַ שמייכל געטאָן און אין זײַן פֿאַרקרימט מויל האָט אַ בליאַסקע געטאָן אַ גאָלדענער צאָן. ער האָט שטאַרק האַנאָע געהאַט פֿון זיך און פֿון זײַן רעדע.— מיט אײַך וועלן פֿאָרן אײַערע פֿאַמיליעס. איר קאָנט נעמען מיט זיך אַלע זאַכן.

שלוימע לייטמאַן, וואָס איז געשטאַנען צווישן פּעטשערסקין און ציבולסקין, האָט שטיל אַ זאָג געטאָן:

— אייסעד־וואָס, האָבן זאָל ער אַזוי דעם קאָפּ אַף זיך, ווי דאָס איז

עמעס. פאלש, ווי א שלאנג. נאָר וואָס זשע לאָזט עס אונדז הערן, הא, ווי מיינט איר?

לייטמאַן איז קימאַט אָף אַ קאָפּ נידעריקער פון זײַנע שכיינים. ער זעט, און אים זעט מען ניט. קאָן ער זיך דערלויבן עפּעס אַ זאָג טאָן.

באָריס ציבולסקי פּאַקט אַ מאָמענט, ווען וואַקס פּאַרקוקט זיך, און ניט אויסקערעווענדיק דעם קאָפּ, טוט ער אַ שעפּטשע:

— פרעג מיך עפּעס גרינגערס. די גאַנצע מײַסע איז, פאַרשטייט זיך, אָן אויסגעטראַכטע. נאָר מיר האָבן שוין פאַרזוכט גענוג צאָרעס, וועט נאָך אַ ביסל זיך ניט שטאַרק אָנזען.

געזאָגט האָט ער עס מיט אַזאַ טאָן, ווי גלײַך שלוימע האָט זיך אים געקלאָגט, אַז דער וועטער וואָלט געמעגט זײַן אַן אַנדערער.

צי האָט עמעצער געגלייבט וואַקסן? ס'האָט זיך שטאַרק געוואָלט גלייבן.

עס זײַנען צוגעפאָרן שווערע לאַסטמאַשינעס, איבערגעדעקטע מיט ברע־זענטן. קיין פּעק און קיין קערב האָט שוין קיינער ניט געהאַט, האָט לאַנג ניט געדויערט, און מע האָט די פרויען מיט די קינדער אופגעזעצט אָף די מאַשינעס און אוועקגעפירט צום וואָקזאַל. די מאַנצבלען האָט מען אויס־געשטעלט אין אַ קאָלאָנע צו פיר אין אַ ריי. פּעטשערסקי, לייטמאַן, ציי־בולסקי און שובײַעוו זײַנען געגאַנגען אין איין ריי. עסעסאָווצעס מיט הינט האָבן זיי, אָפּגעריסענע, אָפּגעלאָזענע, געענומען טרײַבן דורך דער שטאָט.

ווײַל מע איז אָפּגעשוואַכט, ציט זיך דער וועג אומגעהייער לאַנג. ניט זיי די ערשטע טרײַבט מען מיט דעם וועג. באַ אַ פּלויט שטייט אַ הונט און קוקט זיך אפילע אָף זיי ניט אום. צוגעווינט. נאָר פון יענער זײַט פּאַרקן האָט עמעצער מיט אַ קוויטשיק קאָל אויסגעשריִען:

— מע פירט אײַך צום טויט! איר הערט? צום טויט!

פון די ווערטער נעמט שטיקן אין האַלדז.

אײַנוווינער פון שטאָט, אליין אויסגעצערט און אויסגעדייוועט, האָבן געוואָרפן אין דער קאָלאָנע ווער אַ געקאָכטע קאַרטאָפל, ווער אַ בוריק, אַ מער, אַ היפּטל קרויט.

אין פעלד, ווײַט פונעם וואָקזאַל, האָט מען זיי אָפּגעשטעלט. דאָ איז די ערד געדיכט באַדעקט מיט גראָז. ס'האָט זיך שוין גאָרניט געגלייבט, אַז די ערד קאָן נאָך עפּעס ארויסגעבן פון זיך. עס האָט אַ שלאָג געטאָן אין דער נאָז מיטן רייעך פון פּאָלין. אָף אַ בוים מיט צווײַגן, ווי הירשן־הער־נער, שאָקלען זיך שטיל די בלעטער. אַ ציג פּאַשעט זיך. דער ראָזע אײַ־טער, אָנגעפילט מיט מילך, הוידעט זיך באַ איר. פּעטשערסקי האָט אַ קלער געטאָן: פונקט ווי ס'וואָלט אָף דער וועלט גאָרניט געשען.

אַ פײַף פון לאָקאָמאָטיוו, און אָט שטייט שוין אַן עשעלאָן פון פינף און צוואַנציק פראַכט־וואַגאָנעס. אין יעדן וואַגאָן, וואָס איז אויסגערעכנט אָף טראַנספּאָרטירן אַכט פערד, האָט מען אַרײַנגעשטופּט צו אַכציק מענטשן. פּעטשערסקי האַלט זיך נאָך דערוויל מיט זײַן קאָמפּאַניע. אַ וואַכמאַן האָט מיט אַ לאַנגער פּרוטיע אַ פיר געטאָן איבער די אײַזערנע גראַטעס פונעם קליינעם וואַגאָן־פענצטערל. אויב די גראַטעס זײַנען אָנ־געזעגן, וועט ער עס גלײַך דערשפירן לויטן קלאַנג. מיט אַ סקריפּ, מיט

א גרילץ פארמאכט זיך די ברייטע טיר. פון דרויסן לאָזט מען אראָפּ דעם פארוקער. איצט איז מען פאריגלט, פארשפארט.

דער צוג שלעפּט זיך, ווי ניט קיין לאָקאָמאָטיוו, נאָר אָקסן וואָלטן אים געפירט. איידער אזוי פאָרן, איז שוין בעסער גיין צופוס. שוין דער צווייטער מעסלעס, אז מע האָט די מענטשן ניט געגעבן קיין ברעקל ברויט און קיין טראָפּן וואסער.

לעבן פעטשערסקין איז געשטאנען א יונגע פרוי מיט א מיידעלע אף די הענט. דאָס קינד האָט פעטשערסקי באמערקט נאָך מיט עטלעכע טעג צוריק אף שיראָקע־גאס. עמעצער האָט אים געזאָגט, אז מע רופט זי עטעלע פון געטאָ, אז איר טאטע איז געווען א מיליטער־דאָקטער און די מאמע — א סטודענטקע פון מינסקער פּאָליטעכנישן אינסטיטוט. באם קינד זײַנען געווען גאָלד־געלאָקטע האָר, בלויע אויגן און געטאָקטע ווײַסע צייבדעלעך.

— ווי אלט ביסטו? — האָט פעטשערסקי געפרעגט.

— דרײַ, — האָט דאָס קינד שטיל ארויסגעשטאמלט.

— קום צו מיר. דײַן מאמען איז דאָך שווער דיך האלטן די גאנצע צײַט אף די הענט.

דאָס מיידעלע האָט אויסגעשטרעקט די דארע הענטלעך און ארומגעכאפּט פעטשערסקין פארן האלדז. זי האָט אײַנגעדרעמלט. שוין צום וויפלטן מאָל האָט עטעלעס מאמע געבעטן אים אומקערן איר דאָס קינד, און ער האָט איר אלץ געענטפערט מיט א שאָקל פון קאָפּ: ניין, ער איז נאָך ניט מיד.

עטעלעס קעפּעלע האָט געוואָרעמט זײַן ברוסט, און אים האָט זיך געדאכט, אז דאָס פילט ער די וואַרעמקייט פון זײַן עלאָטשקען, זײַן איינציק טעכטערל, וועלכע איז מיט עטעלען אין איין עלטער.

צו עלאָטשקען איז איצט ווײַטער, ווי צו דער לעוואָנע. זי איז פארבליבן מיט דער מאמען אין ראָסטאָוו. צי האָבן זיי באוויזן זיך עוואקויִרן, ווייסט ער ניט. בא וועמען אין די הענט איז איצט ווידער ראָסטאָוו? גאָרנישט, גאָרנישט ווייסט ער ניט. נאָר ערגעץ גייען דאָך שלאכטן! הוידענדיק עטעלען אף די הענט, האָט ער געטראכט וועגן דעם, אז מע מוז זיך ארויסרײַסן פונדאנען, מע מוז אנטלויפן. אין ארבעטס־לאגער האָט זיך עס ניט באקומען. דארף מען ווידער פּרווון. אויב ניכטער אָפּוועגן, איז דאָך קלאָר, אז ווי די ריזיקע זאָל ניט זײַן גרויס, איז דאָס דער איינציקער שאנס לעבן בלײַבן.

דאָס מיידעלע האָט זיך אופגעכאפּט און זיך ארומגעקוקט.

— איך בין דאָ, לעבן דיר, — האָט זי די מאמע בארויִקט און גענומען קעמען מיט די פינגער אירע האָר.

— מאמע, מיר איז הייס. איך וויל אהיים.

א זיפץ — און דאָס איז דער ענטפער.

— און וווּ איז דײַן היים? — האָט פעטשערסקי געפרעגט.

— אין געטאָ. דאָרט האָבן מיר א נארע און א סאך, א סאך שמאטעס.

פעטשערסקי האָט איר דערלאנגט א געקאָכטע קאלטע קארטאָפל און

געגעבן אַ ביסל וואַסער פון דער פעלד־פלאַש, וואָס ער האָט באַהאַלטן אונטערן העמד.

פון אים איז עטעלע אַריבער צו שלוימע לייטמאַנען, דערנאָך צו באָריס ציבולסקין.

— פּינקעוויטש, — האָט ציבולסקי אַ טאַרע געטאָן זײַן שאַכן, — נעמט אַ ביסל דאָס קינד.

— איך שטיי אַליין קוים אויף די פיס, — האָט יענער געענטפערט.

— אַלע שטייען מיר קוים אויף די פיס. איך האָב טאַקע אַזוי געמיינט, אַז גראָד איר וועט זיך אָפּזאָגן. אײַך האָבן מיר נאָך אין „יודען־קעלער" דערקענט.

פּינקעוויטש האָט געוויס פאַרשטאַנען, וואָס ציבולסקי מיינט דערמיט צו זאָגן. געווען אַ מעשׂה.

...אין פֿיַכטן פינצטערן קעלער איז געווען אַזוי ענג, אַז בלויז אויף פינפטן אָדער אויף זעקסטן טאָג, ווען דער גרעסטער טייל פון די, וועלכע מע האָט פאַרטריבן אַהער, איז שוין אומגעקומען, האָט מען געקאָנט געפינען אַן אָרט אויף זיך צולייגן, דערביי בלויז אויף אַ זײַט און ניט מער ווי אויף אַ פּאָר שעה.

יעדער מאָל, ווען מע פלעגט עפענען די טיר אויף אַרויסטראָגן די געשטאָרבענע, האָט דער וואַכמאַן געפרעגט:

— נאָך לאַנג צו וואַרטן, ביז איר וועט אַלע אויספייגערן?

— לאַנג, — פלעגט שטענדיק ענטפערן איין און דער זעלבער מענטש.

איבער אַ טאָג, נאָר שטענדיק אין איין צײַט, פלעגט מען ברענגען די שיטערע באַלאַנדע און דעם פענעץ ברויט, האָט מען געוווּסט, אַז ס'איז טאָג, און ניט נאַכט, און אַז נאָך צוויי מעסלעס זײַנען פאַרבײַ.

איינמאָל האָט דער עלטסטער וואַכמאַן אַ זאָג געטאָן:

— איר זײַט אונדז שוין דערעסן, נאָר ס'איז ניטאָ קיין באַפעל מאַכן קאַפּוט מיט אײַך. איז עפּשער גענוג צו ציִען? דערשטיקט איינער דעם צווייטן, און אַן ענדע זאָל נעמען!

דער זעלבער מענטש, וואָס פלעגט ענטפערן: „לאַנגז", האָט פון דער פינצטער אַ געשריי געטאָן:

— אויף דעם וועט איר זיך ניט דערוואַרטן!

דעם דאָזיקן מענטשן האָבן די פאַרורטיילטע ניט אויסגעוויילט פאַר זייער עלטסטן, ניט אַלע האָבן אַפילו געוווּסט זײַן נאָמען. בלויז באָריס ציבולסקין און שלוימע לייטמאַנען האָט ער געזאָגט, אַז ער הייסט אַלעקסאַנדער פּעטשערסקי. אין לאַגער פאַר די קריגסגעפאַנגענע, וווּ זיי זײַנען פריִער געווען, האָבן אים אַלע גערופן סאַשקאַ.

ניין, קיין עלטסטער איז ער ניט געווען, נאָר געפאָלגט האָבן אים אַלע.

ווי נאָר מע האָט זיי פאַרטריבן אַהער, האָט איינער פון די אסירים מיט אַ געפּאַלענער שטים געזאָגט:

— מיר דאַרפן נאָך דאַנקען די דײַטשן, וואָס זיי האָבן אונדז גלײַך ניט דערשאָסן...

אָט דאַן האָט מען צום ערשטן מאָל דערהערט סאַשקאַס שטימע:

— הער נאָר דו! דאכט זיך, פינקעוויטש רופט מען דיך, אויב דו ווילסט ניט, איך זאָל זיך א נעם טאָן צו דיר, איז ווער בעסער גלײַך אנשוויגן!
און אנדערשמאָל האָט פעטשערסקי געזאָגט:
— מיר וועלן אזוי דאָ אלע פון זינען אראָפּ: זיצן און וואַרטן אפן טויט. זאָל יעדערער דערציילן, וואָס אים ווילט זיך, וועט כאָטש די צײַט זיך א רוק טאָן.
אין קעלער איז געוואָרן א גערודער. דער וואכמאַן האָט גענומען קלאפּן מיט דער ביקס אין טיר.
— טומלט ניט, — האָט סאשקאָ באַרויִקט די מענטשן. — צײַט קומען צו־זיך. אפילע ווען ס'בלײַבט א לויט האָפענונג, טאָר מען ניט אראָפּלאָזן דעם קאָפּ. לאָמיר זיך צוערשט צווינגען ארויס פון הינערפלעט. פאַראַן באַלאָגים אָנצוהייבן? ניטאָ, וועל איך זײַן דער ערשטער...
וועגן וואָס האָט ער געזאָלט דערציילן? ארום אים זײַנען געזעסן נײַן און צוואנציק קריגסגעפאנגענע. אהער אינעם פינצטערן קעלער, וואָס צווישן זיך האָבן זיי אים גערופן „מינסקער קאַרצער" און בא די דײַטשן האָט ער געהייסן „יודען־קעלער", האָט מען זיי אלעמען געבראַכט אף צו פארניכטן. אין אווגוסט 1942 האָט מען פון די לאַגערן פאַר סאָוועטישע קריגסגעפאנגענע אָנגעהויבן אָפּטער אָפּשיקן גרעסערע פאַרטיעס אף צוואַנגס־אַרבעט קיין דײַטשלאַנד. פאַרן אָפּפירן צום וואָקזאַל פלעגט מען ווידער אלעמען אונטערזוכן, עס זאָל, כאַלילע, זיך ניט דורכשמוגלען אין „פאַטערלאַנד" קיין ייִד. אָט אזוי האָט מען די דרײַסיק געכאַפּט, און פאַר זיי — הונדערטער, וואָס זײַנען שוין אף דער וועלט ניטאָ.
ער האָט דערציילט וועגן זיך.
אין עלטער פון זיבעצן יאָר האָט סאשע פעטשערסקי געאַרבעט אין די ראָסטאָווער אײַזנבאַן־וואַרשטאַטן און איינצײַטיק פאַרענדיקט די מוזיקאַל־לע שול. זײַן לערער האָט געזאָגט, אז מיט דער צײַט קאָן אָט דער וווק־סיקער, שטאַלטנער באַכער ווערן א ווירטואָז א פּיאַניסט. פון די וואַר־שטאַטן איז סאשע ניט אוועק, כאָטש געמיינט האָט ער, אז שיר ניט דאָס סאמע וויכטיקסטע אין לעבן איז האַרמאָניע און ריטם. דאַן האָט ער זיך אפילע ניט געקאָנט פאָרשטעלן, אז ס'איז דאָ אף דער וועלט אזא מין קלאַנג, ווי דאָס קאַוויטשען פון מינעס. דאָס האָט ער זיך דערוווּסט שוין אפן צווייטן טאָג פון דער מילכאָמע. אף די ליצן פון זײַן גימנאַסטיאָרקע האָבן געבלאַנקט צו צוויי קוביקעס. געדינט האָט ער אין אן אַרטילעריע־פּאָלק.
שלאַכטן, שלאַכטן... פון איין אַרומרינגלונג זיך ארויסגעריסן, אין א צווייטער אַרײַנגעפאלן.
אָנהייב אָקטיאַבער 1941. הינטער וויאזמע האָט דער לייטענאַנט פּע־טשערסקי און זײַן כאַווער דער פּאָליטרוק פּיאָדאָר פושקין באַקומען א באַפעל ארויסטראָגן פון אַרומרינגלונג דעם קאָמיסאַר פון פּאָלק, וואָס איז שווער פאַרווונדעט געוואָרן. דער קאָמיסאַר איז אפן צווייטן טאָג גע־שטאָרבן, און זיי זײַנען אַרײַנגעפאלן צו די דײַטשן אין די הענט.
דערנאָך האָבן דערציילט ווײַספּאַפּיר, ראָזענפעלד...
אַרקאַדי ווײַספּאַפּיר איז געבוירן געוואָרן אין דער אלטער ייִדישער

קאַלאַניע באַבראַווי קוט לעם כערסאָן. דאָרט איז אויך געבוירן געוואָרן זײַן זיידע דער שמיד, זײַן טאַטע דער קאַלווירטישער בריגאַדיר. דאָרט האָט ארקאַדי פאַרענדיקט די צעניאָריקע שול, און פון דאָרט איז ער ערעוו דער מילכאָמע אוועק אין דער רויטער ארמיי. געדינט האָט ער אַף דער גרענעץ, ניט ווײַט פון ברעסט. צום ערשטן מאָל אין אַטאַקע געגאַנגען לעבן קאָוועל.

הינטער טשערניגאָוו איז ער אין איין שלאַכט צוויי מאָל פאַרוווּנדעט געוואָרן. א כאַווער האָט אים איבערגעבונדן די ווונד און אַף זיך געטראָגן ביז דעם דעסנע־טײַך. אַף א שטיקל צײַט האָט ארקאַדי פאַרלאָרן דעם באַוווּסטזײַן. ווען ער איז געקומען צו־זיך, האָט ער זיך א ריס געטאָן נאָך דער ביקס, נאָר דערפילט אין אַלע איידורים א בראַנד־פײַער, א שאַרפן ווייטעק און א פײַכטע קעלט. איבערן טײַך האָט זיך געקײַקלט דער עכאָ פון הארמאַט־זאַלפן. לעבן ברעג טײַך איז געלעגן טויט זײַן כאַווער, וואָס האָט אים אהער געבראַכט צו טראָגן.

מיט די דלאָניעס האָט ארקאַדי צוגעדעקט דאָס ברענענדיקע פּאָנעם. ווי דערקלײַבט מען זיך צום וואַסער, כאָטש די איבערגעטריקנטע ליפּן צו באַנעצן? ער האָט זיך געפּרוּווט אופשטיין, נאָר גלײַך ווידער אומגע־פאַלן. עטוואָס לײַכטער איז אים געוואָרן, ווען עס האָט זיך אים אײַנגע־געבן אָפּבינדן דאָס שטיקל צײַג, מיט וועלכן דער כאַווער האָט אים איבער־געבונדן, און ארויסלאָזן א ביסל בלוט פון די ווונדן.

עס האָבן זיך באַוויזן דײַטשן. זיי האָבן ארופגעוואָרפן ארקאַדין אַף אַן אָפענער לאַסטמאַשין, ווו עס זײַנען געלעגן נאָך אכט פאַרוווּנדעטע רויט־ארמייער.

וואָס ווײַטער? ווײַטער — האָמליער לאַגער, באַברויסקער, מינסקער...

...ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן די מילכאָמע, איז סעמיאָן ראָזענפעלד נאָך ניט אַלט געווען קיין נײַנצן יאָר. ער האָט באַוויזן ענדיקן אין שטעטל טערנאָווקע, ניט ווײַט פון ווינניצע, די צעניאָריקע שול און געדינט אין דווינסקער באַזונדערן ארטילעריע־פּאָלק. וועגן דעם, אַז די פאַשיסטן זײַ־נען איבערגעגאַנגען די גרענעץ, האָט ער זיך דערוווּסט ניט דורך ראַדיאָ, נאָר פון דעם ערשטן שאָס.

אָפּטרעטנדיק, האָבן די רעשטן פון זײַן פּאָלק זיך אָפּגעשטעלט לעבן א שאָסיי, וואָס איז געווען אָנגעפּיקעוועט מיט דײַטשישע לאַסט־אווטאָ־מאָבילן. די פאַשיסטן האָבן זיך געפילט אזוי זיכער, אַז אַף די קאַסטנס מיט סנאַריאַדן, וואָס זיי האָבן געפירט צום פראָנט, האָבן זיי אוועקגע־שטעלט פּאַטעפאָנען, און צוזאַמען מיטן רעווען פון די מאָטאָרן האָבן זיך געטראָגן קלאַנגען פון רוסישער מוזיק.

— ביז איצט קאָן איך ניט פאַרשטיין, — האָט דערציילט ראָזענפעלד, — פונוואַנען האָט זיך צו אונדז גענומען דער קויעך. אין איין אויגנבליק האָבן מיר באַלאַגערט דעם וועג, און מאַמעש אין געציילטע מינוטן איז אַלץ, וואָס אַפן שאָסיי, געווען איין שטיק פײַער. אָט האָט איר אײַך רוסי־שע מוזיק!

אָבער ווײַט אוועק פונעם וועג האָט זיך ראָזענפעלדן ניט אײַנגעגעבן. א קאָנטוזיעטער איז ער ארײַנגעפאַלן צו די דײַטשן.

די דײַטשישע אימפּעריע האָט פאַרלאַנגט ניט נאָר קוואָרים, נאָר אויך קנעכט. אָפט פלעגט געשען, אַז מע האָט דרינגענדיק געדאַרפט וואָס מער קנעכט. יענעם טאָג האָט זיך אין זיי געניײטיקט דער קאָמענדאַנט פונעם מינסקער אַרבעטס־לאַגער וואַקס. ער האָט אַראָפּגענומען דאָס טעלעפאָן־טרײַבל און העפלעך געבעטן די טעלעפאָניסטקע, זי זאָל אים פאַרבינדן מיטן „וואַלד־לאַגער" (אַזוי האָט ער גערופן דעם פינצטערן קעלער, וואָס האָט זיך געפונען זיבן קילאָמעטער פון שטאָט).

— האַלאָ, עס רעדט וואַקס. וויפל ייִדן זײַנען בײַ אײַך פאַרבליבן? האַ־לאָ, ביסט שיקער צי וואָס? ערשט האָסטו געזאָגט, אַז דו האָסט דרײַסיק, דערנאָך, אַז דו קאָנסט פון זיי מאַכן פינף און צוואַנציק, איצט דערציילסטו מיר גאָר, אַז ביז אָוונט וועט אַלץ זײַן פאַרטיק... גענוג! צום סאָף טאָג זאָלן די פינף און צוואַנציק זײַן בײַ מיר אין קאָמענדאַטור.

אין דעם „וואַלד־לאַגער" האָט דער שעף פון דער וואַך נאָך לאַנג גע־האַלטן דאָס טרײַבל אין די הענט. דערנאָך האָט אַ שמייכל זיך באַוויזן אויף זײַן געפּאַקט פּאָנעם. דער קאָמענדאַנט איז גערעכט. וואָס איז דאָ צו קלערן? אין וועג וועט ער פינף ייִדן דערשיסן, וועלן בלײַבן פינף און צוואַנציק. דעם וואַכמאַן, וואָס איז געשטאַנען בײַם גאַנעק, האָט ער באַ־פוילן:

— די ייִדן פון קאַרצער אַרויספירן, געבן יעדן אַ פּײַקע ברויט און אַ פּאָרציע באַלאַנדע. וואָס שטייסטו, ווי אַ גוילעם, האָסט געהערט מײַן באַפעל?!

דער וואַכמאַן האָט צעפּראַלט די טיר און געהייסן אַלעמען אַרויס פון קעלער. דעם באַפעל האָט ער איבערגעכאַזערט נאָכאַמאָל, נאָר קיינער האָט זיך פון אָרט ניט גערירט. אַלע זײַנען געווען זיכער, אַז ער וועט זיך באַלד כאַפּן פאַר דער ביקס. נאָר דערווײַל איז צו דעם ניט געקומען. ער האָט פון קעשענע אַרויסגענומען אַ פּײַפל און גרילציק זיך צעפּײַפט. די פּאָליצײַען זײַנען זיך צונויפגעלאָפן און גענומען שלעפן צום אַרויס־גאַנג די אסירים, וואָס זײַנען געווען נעענטער צו דער טיר.

— קומט, — האָט סאַשקאָ פאָרגעלייגט. — ווערן זיך האָט קיין זין ניט.

צוויי און צוואַנציק שטיינערנע טרעפּ... צוויי און צוואַנציק טריט. ס'איז ניט קיין זומפּ. נאָר אַלציינס קאָן מען ניט אָפּרײַסן דעם פּוס און מאַכן אַ שפּאַן.

אין הויף האָט פּעטשערסקי זיך צוגעשפּאַרט צו דער וואַנט און איז לאַנג געשטאַנען מיט פאַרזשמורעטע אויגן. דאָס ערשטע, וואָס ער האָט דערזען, זײַנען געווען די שווימענדיקע וואָלקנדלעך אין זומערדיקן הימל. זיי זײַנען געווען דין און לײַכט.

— ברויט! — האָט עמעצער אויסגעשריִען און געלאָזט זיך לויפן.
א שאָס.

ווען מע האָט אויסגעשטעלט די אסירים, זײַנען זיי שוין געווען נײַן און צוואַנציק.

די פּיס האַקן זיך אונטער, נאָר מע גייט. מע גייט, ווי אויף דער אייגע־נער לעווײַע. אַלעקסאַנדער האָט אַ קוק געטאָן אויף זײַנע שכיינים אין דער

ריי. אַף דער פריַי זעסטו פאַרשיידענע פענעמער, און דאָ זיַינען אַלע פּע־
נעמער אַלציינס, אָן פאַרב, אָן אַ לעבעדיק פּיַיערל אין די אויגן.

פון „וואַלד־לאַגער״ האָט מען די געפאַנגענע אַרויסגעפירט גאַנצפרי.
נאָר ביז שיראָקע־גאַס האָבן זיי זיך דערקליבן ערשט שפּעט באַנאַכט.
אין וועג האָט מען נאָך פיר מענטשן דערשאָסן.

וויַיל די מאַגיסטראַל־ליניע איז געווען פאַרנומען

אין דעם מינסקער אַרבעטס־לאַגער האָבן זיך געפונען באַ ניַין
הונדערט מענטשן. קוואַליפיצירטע שוסטערס, שניַידערס, טעסליערס, סטאָ־
ליערס, וועלכע מע האָט געבראַכט אַהער פון מינסקער געטאָ. געווען אויך
אַ היפּשע גרופּע וויַיסרוסן, רוסן און אוקראַיִנער, וועלכע האָבן אַרויסגע־
רופן פאַרדאַכט באַ דער געסטאַפּאָ. פאַר די לעצטע טעג האָט מען געבראַכט
צו פירן באַ הונדערט ייִדן קריגסגעפאַנגענע.

צו פעטשערסקין און לייטמאַנען איז צוגעגאַנגען אַ מענטש מיט אַ גע־
לער לאַטע און שטיל אַ זאָג געטאָן:

— אַז מע וועט באַ איַיך פרעגן, וואָס איז איַיער פאַך, ענטפערט, אַז
איר זיַיט סטאָליערס.

— איך האָב אין לעבן קיין הובל אין האַנט ניט געהאַלטן, — האָט פּע־
טשערסקי אַ שמייכל געטאָן.

— דאָס איז ניט איַיער דאַגע. די ערשטע ציַיט וועלן מיר פאַר איַיך
אַרבעטן.

— אַ דאַנק, כאַווער. ווער זיַיט איר?

— ליפשיץ הייס איך, לעאָניד ליפשיץ. אַ מינסקער סטאָליער. מיַין פרוי
האָט מען דערשאָסן אין געטאָ. פאַרבליבן דאָרט דאָס ייִנגל מיַינס, צוועלף
יאָר איז אים...

סעמיאָן ראָזענפעלד האָט דאַפקע געשטאַמט פון עכטע סטאָליערס און
געוווּסט, וואָס אַ הובל איז, נאָר מיט אים האָט געהאַלטן זייער שלעכט.
אין קאַרצער האָט זיך באַ סעמיאָנען געעפנט די וווּנד, און נאָך דעם, ווי
ער האָט דורכגעמאַכט די זיבן קילאָמעטער, האָט ער זיך מער ניט גע־
קענט רירן. עמעצער האָט אים געבראַכט אַ טאַרבעלע פּראָסע, איז ער
געלעגן אַף דער הילצערנער נאַרע און אָן אופהער געזיאַמקעט מיט די
ציין (דערפאַר האָט מען אים געגעבן אַ צונאָמען זיאַמע). עטלעכע מאָל
אין טאָג פלעגט אים באַפאַלן היץ, און דאַן איז אפילע קוקן אַף אים געווען
שווער. געראַטעוועט האָט אים דער מינסקער דאָקטער בערמאַן, וואָס איז
געווען באַפריַינדעט מיטן קאַפּאָ בלאַטמאַן. באַ בלאַטמאַנען, אַ צוגעלאָזטן
שווערליַיביקן מענטשן, וואָס איז אין פּוילן געווען אַ קאַצעוו, האָט בער־
מאַן זיך אַ סאַך געקאָנט דערשלאָגן. דער קאַפּאָ האָט אַריבערגעפירט זיאַ־
מען אין איזאָליאַטאָר.

אויב אַרקאַדי וויַיספּאַפּיר, וואָס האָט אויך קוים געזשיפּעט, איז דעמלט
געבליבן לעבן, האָט ער עס אויך געהאַט צו פאַרדאַנקען דעם קאַפּאָ שאָ־
לעם בלאַטמאַן. דאָס האָט בלאַטמאַן געהייסן פאַרעכענען אַרקאַדין אין דער

קאָמאַנדע, וואָס די דײַטשן האָבן ניט פאַרשטענדלעך פאַרוואָס גערופן „גענעראַל־גוווערנעמענט", און אָנגעזאָגט דעם עלטסטן:

— ביז דאָס באַכערל וועט ניט קומען צו־זיך, באַהאַלט אים אויס בייס דער אַרבעט צווישן געהילץ. נאָר פאַרגעסט ניט אויסטיילן אים אַ פּאַרציע באַלאַנדע.

אין הויף, ווו די נײַנציק מאַן פון דער קאָמאַנדע „גענעראַל־גוווערנע־מענט" האָבן געזעגט און געהאַקט האָלץ, האָט זיך געפונען אַ סקלאַד פון געווער. אַ גרופּע געפאַנגענע האָט זיך פאַרקליבן אַפן בוידעם פונעם סקלאַד, דורכגעקלאַפּט אין דער סטעליע אַ לאָך, אַרויסגענומען עטלעכע ביקסן און קוילן און אַף אַ צײַט פאַרבאַהאַלטן אין כאַרעוון מויער ניט ווײַט פון דער עלעקטרישער זעג. מיט אַ ציווילן שאָפער, וואָס האָט גע־אַרבעט בײַ די דײַטשן, האָט מען אָפּגעמאַכט, אַז ער וועט אַף זײַן לאַסט־מאַשין אַרויספירן דאָס געווער אין אַ זיכער אָרט. מעגלעך, אַז דער שאָ־פער איז געווען אַ פּראָוואָקאַטאָר. ווי די זאַך זאָל ניט זײַן, די מאַשין האָט מען אַרומגערינגלט, דערשאָסן זעקס מענטשן בײַ דער זעג און צוואַנציק אין גאַראַזש. ווײַספּאַפּיר און ציבולסקי האָבן צופעליק זיך געראַטעוועט, ווײַל אין דעם טאָג האָט מען זיי אַריבערגעפירט אין אַן אַנדער קאָמאַנדע.

אַלע איבעריקע האָט מען דערנאָך אַרומגעטריבן איבער דער שטאָט מיט אופגעהויבענע הענט. אינעם הויף פונעם אַרבעטס־לאַגער געשלאָגן זיי ביז טויט. באַריס קאַהאַנען פון טולע האָט מען באַגאָסן מיט זודיקן וואַסער, דערנאָך מיט קאַלטן און אַ לעבעדיקן נאָך אַרויסגעוואָרפן אַפן שניי, ווו ער איז פאַרפרוירן געוואָרן. דעם קאָפּ פון שאָלעם בלאַטמאַן האָט מען אַרעסטירט און דערנאָך אוועקגעשיקט אינעם טויט־לאַגער סאָביבאָר. פּעטשערסקי און זײַנע כאַווײרים האָבן נאָך דעמלט ניט געוווּסט, אַז אי־ניקן וועלן זיי אויך אַהין אַרײַנפאַלן.

פון דאָרעם האָבן זיך אומגעקערט די פייגל. אַפילע אונטערן זעגעכץ איז צעגאַנגען דער שניי. די זון האָט אויסגעטריקנט די ברודיקע ריטשקע־לעך. אַף די צווײַגן האָבן זיך באַוויזן די ערשטע קנאָספּן, אַרום איז געווען אַזויפיל זון און שײַן! און נאָר די לאַגערניקעס האָבן נאָך געטראָגן אַף זיך די צעריסענע לײַזיקע וואַטניקעס.

פּעטשערסקי, לייטמאַן, ציבולסקי און ליפשיץ האָבן זיך געגרייט אַנט־לויפן. ראָזנפעלדן און ווײַספּאַפּירן האָט מען פאַרעכנט אין אַן אַרבעטס־קאָמאַנדע, וואָס מע האָט אָפּגעשיקט אַף עטלעכע כאָדאָשים בויען אין אַ הינטערשטאָטישן וואַלד אַ נײַעם לאַגער. זיי האָבן דאָרט געוואַלגערט ביי־מער. פאַרבליבן זײַנען אין דעם וועלדל בלויז פאַרטריקנטע, פאַרקוילטע שטאַמען.

ווען ווײַספּאַפּיר און ראָזענפעלד האָבן זיך אומגעקערט אַף שיראָקע־גאַס, האָט זיך זיי גלײַך געוואָרפן אין די אויגן, אַז דאָ איז שטאַרק ענג געוואָרן. פּעטשערסקי האָט זיי דערקלערט, אַז דאָס טרײַבט מען אַהער פון מינסקער געטאָ איין פּאַרטיע פאַרורטיילטע נאָך דער אַנדערער. מע האָט אויך געבראַכט עטלעכע עשעלאָנען דײַטשישע יידן.

...ס'איז געפערלעך, נאָר מע מוז העלפן לייטמאַנען זיך דערקלײַבן צום פּאַרגראַטעוועטן פענצטערל, אַ קוק טאָן, ווו מע געפינט זיך. שלוימען פאָדערט זיך ווייניקער פון אַ מינוט, קעדיי פעסטשטעלן, ווו זיי זײַנען.

— לובלין, — גיט ער צו וויסן.

— דו ביסט אין דעם זיכער? — פרעגט שובײַעוו.

— ווי אין דעם, אַז דײַן צונאָמען איז קאַלי־מאַלי. צענדליקער מאָל האָב איך זיך געבאָדן אינעם טײַך בעסטשיצאַ. אַפילע די גאַס־לאַמטערנס זײַנען מיר דאָ באַקאַנט.

— און וווהין וועט מען אונדז פונדאַנען פירן?

— ווער קען אויף אַזאַ פראַגע ענטפערן? אַהין, וווּ זיי האָבן אַנגעמערקט.

מע זאָגט, בעסער פרעגן באַם געניטן, ווי באַם קלוגן. שלוימע לייטמאַן איז ביידע זאַכן: אי קלוג, אי געניט, און דאָך האָט ער געהאַט אַ טאָעס. דער עשעלאָן איז פון לובלין אַוועק ניט אין דעם אָנגעמערקטן אָרט. ווייניקער, ווי אין אַ כוידעש אַרום, האָט הימלער זיך פאַרינטערעסירט, פאַרוואָס ס'איז אַזוי געשען. און אָט וואָס מע האָט לויט זײַן באַפעל קלאָר געמאַכט.

נאָך דעם, ווי דער עשעלאָן איז העכער צען שאָ אָפּגעשטאַנען אין לובלין, ווײַל די מאַגיסטראַל־ליניע איז געווען פאַרנומען, האָט דער געהילף פון דעם סטאַנציע־קאָמענדאַנט האַנס אייקס זיך אָנגענומען מיט מוט און געפרוווט פאַרבינדן זיך מיט דעם עסעס־ און פּאָליצײַ־גענעראַל אָדיליאָ גלאָבאָטשניק, קעדיי באַקומען אַ פאַראָרדענונג, וואָס צו טאָן. אין גלאָבאָטשניקס רעשוס האָבן זיך געפונען אַלע לאַגערן און טפיסעס אַרום לובלין.

צו גלאָבאָטשניקן האָט ער זיך ניט דערקלונגען. דאָס טרײַבל האָט אַראָפּגענומען דער אַדיוטאַנט און אים אַפילע אויסהערן ניט געוואָלט. מע קאָן מיינען, אַז עס גייט אַ רייד וועגן אַ בליץ־צוג אָדער אַ סאַלאָן־וואַגאָן. טאָג און נאַכט גייען פון די אָקופּירטע געגנטן עשעלאָנען מיט שקלאַפן. און אויב מע וועט צוליב יעדן טראַנספּאָרט באַומרויִקן זײַן עקסעלענץ... דעם אַדיוטאַנטס קאָל האָט געדונערט:

— צי דען זײַט איר אַזוי טעמפּ און פאַרשטייט ניט, וואָס צו טאָן אין אַזעלכע פאַלן? אויב דער טראַנספּאָרט שטערט אייך, דאַרף ער דרינגענדיק אָפּגעראַמט ווערן.

דאָס האָט געקלונגען ווי אַ באַפעל.

דער אָפיצער פון רײַכסווער האַנס אייקס האָט געקאָנט ניט וויסן, ווי שטרענג דער פאַרניכטונגס־לאַגער סאָביבאָר איז פאַרקאָנספּירירט. די איינציקע ריכטונג, ווו דער וועג איז פרײַ געווען, האָט געפירט אַהין. און ער האָט אָפּגעגעבן דעם געהעריקן באַפעל.

אָט אַזוי איז דער עשעלאָן פון מינסק דעם 22 סענטיאַבער 1943 אָנגעקומען אויפן פשיסטאַנאָק סאָביבאָר.

דעם צוג האָט מען אָפּגעפירט אויף דער רעזערוו־ליניע.

עמעצער האָט מיט עפּעס אַ שווערער זאַך אָנגעקלאַפּט אין דער טיר פון וואַגאָן און געפרעגט:

— ווער זײַט איר לויטן פאַך?

— מיר זײַנען געוועזן סטאָליערס און טעסלערס. נאָר איצט שטאַרבן מיר פון דאָרשט, פון הונגער און מיר ווערן דערשטיקט, — האָט לייטמאַן פאַר אַלעמען געענטפערט.

— איר זײַט געקומען מיט די פאַמיליעס?

— די מערהײַט אָן די פאַמיליעס.

עמעצער פּרוּווט אַרויסשלאָגן דעם פאַרוקער, און ווי אַפּצולאַכעס וויל זיך דאָס שטיקל אײַזן ניט אונטערגעבן. דעם „עמעצן", ער זאָל געווען זײַן אַפילו אַליין דער מאַלכאַמאָוועס, זײַנען אין דער רעגע אַלע געפּאַנגענע גרייט קומען צו הילף, אַבי אַ טרעט טאָן אַף דער ערד, אַ קוק טאָן אַפן הימל.

די טיר איז אָפן. מע איז אַרויס פון וואַגאָן, נאָר די פיס פאָלגן ניט. ווי אַלע, האָט פּעטשערסקי זיך אַ וואַלגער געטאָן אַף דער ערד און צוגעוואַקסן צו איר. די וואַכליײַט מעגן רויק שטיין, אָנגעשפאַרט אַף זייערע ביקסן. קיינער וועט זיך ניט פּרוּוון אַנטלויפן. פּעטשערסקי האָט האַסטיק אַרײַנגעזעטעמט אַ פולע ברוסט מיט לופט און דערנאָך לאַנג און שפּאַרעוודיק אַרויסגעאָטעמט זי פון זיך. אַזוי האָט ער געטאָן אַ צווייט מאָל און אַ דריט מאָל, און ווען ס'האָט זיך פאַרוואָלט אַ שאַר טאָן פונעם שטערן די שווייסיק־צונויפגעקלעפּטע האָר, האָט אים שוין אַף דעם קיין קויעך ניט געקלעקט. ער איז פון דער וואַלד־לופט פאַרשיקערט געוואָרן. אַפילו וועגן עפּעס אַ קלער טאָן האָט ער ניט געקענט.

וואַסער צום טרינקען האָט מען זיי געגעבן. עסן, האָט מען געזאָגט, וועלן זיי מאָרגן באַקומען. נאָך איידער עס איז פינצטער געוואָרן, האָט מען זיי צוריק פאַרטריבן אין די וואַגאָנעס און פאַרשפּאַרט.

פאַרטאָג האָבן די וואַגאָנעס זיך אַ ריר געטאָן פון אָרט. שוין צום ווייפלטן מאָל שטויסן זיך די בופערן איינער אינעם אַנדערן. שובײַעוו מיינט, אַז דער צוג מאַנעווורירט, ווײַל מע סאָרטירט די וואַגאָנעס. און ווײַטער — ווער קאָן וויסן? עפּשער פאָרט מען אָפּ פונדאַנען. זיי האָבן אין מינסק נאָך געהערט, אַז אין דעם קאַנט איז פאַראַן ניט ווייניק לאַגערן, און ווו זײַנען זיי איצט ניטאָ?

ס'איז געקומען די צײַט, און דער לאָקאָמאָטיוו האָט זיך געלאָזט הערן מיט אַ פײַף. דער אַרומיקער וואַלד, עלעהיי ער וואָלט אויפגענומען דעם סיגנאַל ווי אַ גוט־מאָרגן, האָט זיך גלײַך אָפּגערופן און אים נאָך מער צעצויגן. נאָר אין ערגעץ האָט מען זיי ווײַטער ניט געפירט. פאַר זיי האָבן זיך ברייט צעעפנט די טויערן פון סאָביבאָר.

דער לאָקאָמאָטיוו האָט הינטן־אַרום אַרײַנגעטריבן אַף דער טעריטאָריע פונעם פאַרלאַגער זעקס וואַגאָנעס. דער צוג־וואַכמאַן האָט זיי אָפּגעקייטלט, און די טויערן האָבן זיך ווידער פאַרמאַכט. נײַנצן וואַגאָנעס זײַנען געבליבן פון יענער זײַט. מער ווי זעקס־זיבן וואַגאָנעס פאַר איין מאָל נעמט דער לאַגער ניט אויף.

מע שטייט שוין ווידער אַף דער ערד. די שײַן בלענדט די אויגן. די לופט גלעט גרינג און ווייך דאָס פּאָנעם, נאָר פון ערגעץ שמעקט מיט סמאַלענע, שמעקט שטאַרק, ביז צו ברעכן.

פון אַ הויז אַנטקעגנבער איז אַרויס אַ גרופּע דײַטשישע אָפיצערן. זייע־רע פּענעמער האָבן אויסגעדריקט פאַראַכטונג. איינער פון זיי, מיט אַ רויטן, אָנגעגאָסענעם מיט בלוט קאַרק, האָט עפּעס באַפוילן דעם וואַכמאַן. און יענער האָט זיך געלאָזט לויפן. אין עטלעכע מינוט אַרום האָט ער זיך אומגעקערט מיט אַ גרופּע ייִנגלעך און געמאָלדן:

— דער אָבערשאַרפירער, די באַנהאָף־קאָמאַנדע איז גרייט!

מיט וואָס עס פאַרנעמט זיך די באַנהאָף־קאָמאַנדע, האָט מען זיך גלײַך געקאָנט אָנשטויסן לויט די זאַכן, וואָס די ייִנגלעך האָבן געהאַלטן אין די הענט. דאָס זײַנען געווען עמערס, בעזעמער, בערשטלעך. אַלע ייִנגלעך אין עלטער פון פערצן־פופצן יאָר. אַלע אין געלע פּוילישע קאָנפעדעראַטקעס, אין אָנצוגן, שיר ניט פון דער נאָדל אַרויס, די הויזן מיט געלע קאַנטן, די טונקעלע רעקלעך מיט פאַרביקע לאַצקאַנעס, אויף די הענט — ווײַסע הענטשקעס. און דער איקער — קיין שום סימאָנים פון הונגער אויף די פּענעמער. און שיין זײַנען זיי געווען, ווי מע וואָלט זיי אָפּגעקליבן פון הונדערטער טויזנטער.

לייטמאַן האָט שטיל אַ זאָג געטאָן צו פּעטשערסקין:

— ווי געפעלט דיר דער ספּעקטאַקל? כלעבן, ווען ניט זייערע טרויעריקע אויגן, וואָלט מען געמעגט מיינען, אַז מיר האָבן אָנגעטראָפן גלײַך אין גאַניידן אַרײַן...

דערויף האָט אים פּעטשערסקי ניט געהאַט וואָס צו ענטפערן.

צווישן וואָלאַדאַווע און כעלם

דער זעלבער אָבערשאַרפירער, וועלכער האָט געהייסן ברענגען די באַנהאָף־קאָמאַנדע (ציבולסקי האָט אים גלײַך אַ נאָמען געגעבן אָבער־מאַלכאַמאָוועס), איז צוגעגאַנגען נעענטער און באַפוילן, אַז די סטאָליערס און טעסלערס, וואָס האָבן ניט קיין מישפּאָכעס, זאָלן זיך אויסשטעלן אין אַ ריי. ס׳האָבן זיך געפונען אַ מענטשן אַכציק אַזעלכע, צווישן זיי פּע־טשערסקי, לייטמאַן, ציבולסקי, שובײַעוו, ראָזענפעלד, ווײַספּאַפּיר. דאָס ערשטע אָרט לויטן וווקס האָט פאַרנומען באָריס ציבולסקי. באַנאַנד מיט אים האָט זיך אַוועקגעשטעלט אַלעקסאַנדער פּעטשערסקי.

איצט זײַנען די אַכציק סטאָליערס און טעסליערס אין רעשוס פונעם שעף פון ערשטן לאַגער אָבערשאַרפירער קאַרל פרענצעל. אַן אויסגעפּוצ־טער, מיט אַ זאַט, געכאַליעט פּאָנעם, אַ צופרידענער, גייט ער פאַרבײַ דעם פראָנט, ווי אויף אַ פּאַראַד. שטענדיק, ווען ער דערזעט די קאָלאָנעס מענטשן, וואָס ער וועט טרײַבן צו דער „הימל־שטראַסע״, צאַפּלט ער פון פרייד. ער האָט ליב אויף זיי צו קוקן: מורעשקעס, וואָס וועלן באַלד צעטראָטן ווערן. יעדע באַוועגונג זײַנע רעדט וועגן זײַן גרויסקײַט. צו אים, נאָר צו אים געהערט דער הימל און די ערד.

ער האָט אַ קוק געטאָן אויף פּעטשערסקיס פאַרלאַטעטע שטיוול, אויף זײַנע קויטיקע גאַליפע־הויזן, וואָס זײַנען אַמאָל עפּעשער געווען טונקל־בלויע, אויף דער גימנאַסטיאָרקע, וואָס ווען זי איז ניט פון גוטן אַרמייִשן קאָווערקאָט,

וואָלט שוין פון איר לאַנג קיין סימען ניט געבליבן, און פּעטשערסקין האָט זיך אויסגעוויזן, אַז ער האָט אים ווי מיט אָקרעפּ אָפּגעבריט.

פרענצעלס אויגן זײַנען פול מיט כוויזעק, מיט סינע. הונדערטער טויזנטער מענטשן האָט ער שוין פאַרטריבן אין די גאַז־קאַמערן, באַפרײַט פון זייער ווערטלאָז לעבן, נאָר קיין קריגסגעפאַנגענע, דערצו סאָוועטישע, זײַנען נאָך ביז אהער צו אים אין די הענט ניט אַרײַנגעפאַלן. איז עפּשער זאָגן דעם עלטסטן אופזעער גאַמערסקין, ער זאָל זיי גלײַך פאַרטרײַבן מיט אַלע צום גאַז־מײַסטער באַוערן. סטאָליערס און טעסלערס וועלן זיך נאָך אויסזוכן, אָבער אַזוינע, ווי אָט די צוויי, וואָס שטייען די ערשטע אין ריי, וועט זײַן אַ פאַרגעניגן צו שלאָגן. זײַן האַרץ וועט זיך פרייען, איז פאַרוואָס זאָל ער זיך אָפּזאָגן דערפון? בײַ קיין געלעכטער האַלט עס ניט, נאָר אַ שמייכל שלענגלט זיך בײַ די ווינקלען פון זײַנע ליפּן. ער וועט זיך מיט זיי אַ „שפּיל" טאָן. אַף דעם וועט אים נאָך קלעקן צײַט. מיטאַמאָל פּלאַצט בײַ אים דאָס געדולד. מעשוגענערווײַז, ווי אַ הונט, וואָס האָט זיך ערשט אָפּגעריסן פון דער קייט, טוט ער זיך האַסטיק אַ קערעווע אויס, פאַרהייבט די נאַהײַקע און לאָזט זי אַראָפּ אַף ציבולסקין. דעם צווייטן שמיץ וועט באַקומען זײַן שאָכן. נאָר דער, וואָס האָט באַקומען דעם ערשטן קלאַפּ און זיך אַפּילע קיין וואַקל ניט געטאָן, פאַרדינט אויך אַ צווייטן. פרענצעל האַלט, אַז ער קען גוט אָט די קנעכט. נאָך ווייסט ער, אַז מע גיט אַ קלאַפּ אַפּילע אין אַ שטיין, פליט אַרויס אַ פונק, און אָט דער לאַנגער אויסגעדייטערטער מוזולמאַן שטייט, ווי פריער, און פרווט אַפּילע ניט אָפּווישן דאָס בלוט פון פּאָנעם, אופהייבן דאָס היטל, וואָס ער האָט אַראָפּגעשמיצט. ניט קיין נאַר. ער וויל ניט, מע זאָל אים כאַפּן בײַ עפּעס אַזוינס, וואָס איז פאַרווערט. בעסער פאַרלירן דאָס היטל, איידער דעם קאָפּ. נאָר ס'וועט אים ניט העלפן. דאָס שטיקל צײַג, פון וועלכן דאָס היטל איז געמאַכט, וועט נאָך עפּשער צוניץ קומען, דער קאָפּ...

מיט קיין עכטע אַרמייער האָט פרענצעל קיינמאָל ניט קאָמאַנדעוועט. באַלד וועט עס אים אויסקומען טאָן. ער באַפוילט דעם קאַפּאָ בזשעצקי:

— אין נאָרד־לאַגער! און מיט אַ ליד! זאָלן זיי זינגען אַ רוסישע ליד!

מיט איינע אויגן טוט ציבולסקי אַ פרעג בײַ אַלעקסאַנדערן: יאָ?

ס'קאָן זײַן, אַז דאָס איז צום ערשטן מאָל, זינט פּעטשערסקי איז אין געפענקעניש, האָט ער זיך דערפילט, ווי אַפן פראָנט אין די סאַמע קריטישע מינוטן, ווען מע האָט געדאַרפט מאָמענטאַל אָנעמען אַ באַשלוס. צוערשט איז געקומען אַ באַוועגונג, ווי ער וואָלט וועלן באַריסן אומקערן צוריק די פראַגע, דערנאָך דער ענטפער — אַ שאָקל מיטן קאָפּ: יאָ. מיט אַ הייזעריקלעכער שטים פאַרציט ציבולסקי:

Вставай, страна огромная...[1]

די ערד זאָל געווען זיך וואַרפן און שרײַען אַף אַ קאָל, וואָלט עס קיינעם אַזוי ניט פאַרכידעשט.

בערעק איז בײַ זיך אין קעמערל דערציטערט געוואָרן.

[1] שטיי אוף, ריזיק לאַנד... (רוס.) — ערשטע ווערטער פון דער ליד „הייליקע מילכאָמע". טעקסט פון וו. לעבעדיעוו־קומאַטש, מוזיק פון א. אַלעקסאַנדראָוו.

— הער קוריִעל, איר הערט? איך וועל ארויס אַ קוק טאָן.
— גיי ניט! — האָט קוריִעל אים פאַרוועדט, כאָטש עפּעס ווי אַ האָפע־נונג האָט אַ לויכט געטאָן אויף זײַן פּאָנעם און די ביינערדיקע אויסגעבוי־גענע פלייצע האָט זיך עטוואָס אויסגעגלײַכט.

אין נאָרד־לאַגער, וווּהין מע האָט געבראַכט די סטאָליערס און טעס־ליערס, האָט אַן ארבעטס־קאָמאַנדע געטראָגן און צונויפגעלייגט קלעצער. ראָזענפעלד איז צוגעגאַנגען צו איינעם פון די קאַצעטניקעס, צו אַ צווייטן, נאָר קיינער האָט נישט געענטפערט ניט אויף דער באַגריסונג, ניט אויף די פראַגן.

צו די נײַ־אָנגעקומענע האָט זיך דערנעענטערט אַ מענטש מיט אַ גע־שוואָלן פּאָנעם און אויף שטומלאָשן געגעבן צו פאַרשטיין, אז זיי זאָלן זיך אויסקערעווען מיט די פלייצעס צום עשעלאָן. וויפל מע האָט אים ניט געבעטן, ער זאָל כאָטש זאָגן, וווּהין זײַנען זיי עס אָנגעקומען, האָט ער קיין וואָרט ניט ארויסגעבראַכט. עמעצער האָט זיך אויסגעזידלט, אַ צווייטער האָט באַמערקט, אז ריידן צו די דאָזיקע מענטשן איז אַלציינס, ווי צו דער וואַנט. אַ דריטער האָט אַ פרעג געטאָן, צי מע האָט דאָ בײַ זיי די צינגער ניט אויסגעשניטן. יענער האָט זיך אויסגעדרייט און איז אַוועק.

מיטאַמאָל איז געוואָרן שווער צו עטעמען, ביז דערשטיקט צו ווערן. אויף העכער אַ האַלבן קילאָמעטער האָט זיך געשפּרייט אַ שוואַרצער, גע־דיכטער רויך. אינדערלופטן האָט זיך באַוויזן אַ פלאַם. און עס האָט זיך דערהערט אַ שרעקלעכער טומל: ס׳האָבן געגראַגערט הונדערטער גענדז.

ווען אַלע זײַנען שוין געווען אין באַראַק, איז ארײַנגעקומען דער קאַ־צעטניק, וואָס האָט זיי געהייסן, זיי זאָלן זיך אויסקערעווען מיט די פליי־צעס צום עשעלאָן. ער האָט זיך ארומגעקוקט און געפרעגט:

— פונוואַנען קומען ייִדן?

— פון מינסק, — האָט אים לייטמאַן געענטפערט. — דערציילט אונדז, זײַט אַזוי גוט, פאַרוואָס שווײַגן דאָ אַלע?

— אַזאַ באַפעל.

— פאַרוואָס?

— פאַר דעם זעלבן, וואָס מע האָט אײַך געהייסן אויסקערעווען זיך מיט דער פלייצע צום עשעלאָן, איר זאָלט ניט זען, ווי מע פירט די פאַרורטיילטע צו דער „הימל־שטראַסע״. „פאַרוואָס?״ ווײַל מע האָט נאָך ניט אַלעמען פון אײַער עשעלאָן פאַרברענט. אײַך האָט מען געלאָזט, איר זאָלט פאַרענדיקן בויען דעם נאָרד־לאַגער.

ס׳איז געוואָרן טויט־שטיל. פּעטשערסקי האָט זיך אָנגעשפּאַרט אין דער נאַרע. הייסט עס, עטעלע, איר מאַמע, זײַנע לאַנדסלײַט, לייב סראַגאָוויטש, באָריס עסטרין און אַלע, אַלע, העכער צוויי טויזנט מענטשן... אָט פאַרוואָס עס שמעקט מיט סמאַלענעס.

פון באָרעכן, אַזוי האָט געהייסן דער קאַצעטניק, האָבן זיי זיך דערוווּסט:

סאָביבאָר איז אַ קליינינקע סטאַנציע, וואָס האָט זיך פאַרלוירן אין די וועלדער צווישן וולאַדאַווע און כעלם. אַפילו ווען פוילן איז שוין געווען

אָקופּירט, איז דאָ, ווי אויף אַן איינזאַם אינדזל, נאָך אַלץ געווען שאַ־שטיל. די ווײַטע אופּרײַסן האָבן זיך אַהער ניט דערטראָגן. די דורעסדיקע סאָס־נעס און יעלן האָבן זיי אײַנגעשלונגען. די אָקופּאַנטן האָבן פֿאַר איין מאָל באַרויבט די אַרומיקע ווײַט־צעוואָרפֿענע כוטאָרס, און מער, האָט זיך גע־דאַכט, האָבן זיי דאָ ניט וואָס צו טאָן. ס'איז אַפֿילו געוואָרן נאָך שטילער, ווי געווען, ווײַל די צוגן האָבן אָנגעהויבן קורסירן זעלטענער.

מיט דער צײַט האָבן די פֿאַשיסטן אָפּגעשאַצט אָט דאָס פֿאַרוואָרפֿענע ווינקעלע. לויט הימלערס אַ געהיימען באַפֿעל האָט מען דאָ אויסגעבויט אַ טויט־לאַגער ספּעציעל פֿאַר ייִדן. די גאַז־קאַמערן האָט געבויט דער ספּע־ציאַליסט אויף די דאָזיקע זאַכן לאַמבערט. זײַן קאָלעגע, דער דעקאָראַטאָר באַרבעל, האָט די קאַמערן קאַמופֿלירט, זיי זאָלן אויסזען ווי געוויינלעכע בעדער. די מאָטאָרן אויף טרײַבן שטיק־גאַז האָט אײַנגעשטעלט דער מעכאַ־ניקער פֿוקס. דעם 8 מײַ 1942 יאָר האָט דער טויט־קאָנווייער אָנגעהויבן פֿונקציאָנירן. נאָך הימלערס וויזיט אין לאַגער האָט מען דאָ אָנגעהויבן פֿאַרברענען ביז פֿיר טויזנט מענטשן אַ טאָג.

דער סאָביבאָרער לאַגער איז אַרומגערינגלט מיט פֿיר רייען שטעכל־דראָט מער ווי דרײַ מעטער די הייך, מיט אַ ריוו, וואָס איז אָנגעפֿילט מיט וואַסער, און מיט אַ מינען־פֿעלד. אין לאַגער גופֿא געפֿינט זיך אַ היפּשע צאָל וואַך־טורעמס און וואַך־פּאָסטנס. סאָביבאָר באַשטייט פֿאַקטיש פֿון דרײַ לאַגערן. אין ערשטן לאַגער וווינען די קאַצעטניקעס, וואָס מע לאָזט צײַטווײַליק איבער אויף אַרבעט. פֿונדאַנען פֿירט אַ דורכגאַנג אין צווייטן לאַגער, וווּ מע סאָרטירט און מע פֿאַרפּאַקט די זאַכן פֿון די, וואָס ווערן אָפּגעפֿירט דורך דער אַזויגערופֿענער „הימל־שטראַסע״ אין דריטן לאַגער. און דאָרט, אין דריטן לאַגער, האָט מען שוין אומגעבראַכט באַ אַ האַלבן מיליאָן ייִדן. קיין סאָביבאָר קומען אָן קימאַט יעדן טאָג אָנדערהאַלבן־צוויי טויזנט מענטשן פֿון פּוילן, טשעכאָסלאָוואַקיע, האָלאַנד, פֿראַנקרײַך, עסט־רײַך און אַנדערע אָקופּירטע לענדער. פֿון סאָוועטנפֿאַרבאַנד איז דאָס דער ערשטער עשעלאָן.

אָנהייב פֿרילינג האָט אַ פֿאָרפֿאַלק געפּרוּווט אַנטלויפֿן. מע האָט זיי דערשאָסן צוזאַמען מיט נאָך הונדערט פּופֿציק מענטשן פֿון דער אַרבעטס־קאָמאַנדע. געווען אויך ניט קיין געלונגענער פּרוּוו זיך דורכלייגן אַ וועג אונטער דער ערד. געווען אַ פֿאַל, ווען צוויי יונגע כעוורע, וואָס האָבן געאַרבעט אין נאָענטן וואַלד, האָבן דערשטיקט דעם וואַכמאַן און זײַנען אַנטלאָפֿן. די אַרבעטס־קאָמאַנדע האָט מען געבראַכט פֿון וואַלד און אַלע־מען דערשאָסן.

עטלעכע און זיבעציק מאַן פֿון האָלאַנד האָבן באַשטימט אונטערקויפֿן אַ וואַכמאַן. דער אָנפֿירער פֿון דער גרופּע איז געווען אַ זשורנאַליסט, וועמען זיי פֿלעגן שטילערהייט רופֿן „הער קאַפּיטאַן״. וויפֿל די דײַטשן האָבן זיך איבער אים ניט איזדיעקעוועט, האָט ער קיינעם ניט אויסגעגעבן און ביז דער לעצטער רעגע געטײַנעט, אַז לויפֿן האָט ער זיך געקליבן איינער אַליין. פֿון דעמלט אָן ציילט מען די לאַגערניקעס איבער ניט ווייניקער ווי דרײַ מאָל אַ טאָג. דאָס טוט אַליין דער אָבערשאַרפֿירער קאַרל פֿרענצעל.

באַרעך איז געווען פון די איינצלנע, וועמען עס איז שוין העכער א יאָר צײַט געלונגען צו פּאַרהיטן אין סאָביבאָר דאָס לעבן. ער איז א מע־נער־שנײַדער, דער עלטסטער פון א גרופּע, וואָס אַרבעט אינעם צווייטן לאַגער.

באַנאַכט האָט פּעטשערסקי אַזוי געשריִען פון שלאָף, אַז ציבולסקי און לייטמאַן, וואָס זײַנען געלעגן באַנאַנד מיט אים, האָבן אים גענומען וועקן.

— ווער אַנשוויגן, — האָט אים באַריס פאַרשטעלט דאָס מויל, — דו שרײַסט אַזוי, אַז פרעַנצעל קאָן דערהערן.

אַלעקסאַנדער האָט אים אָפּגעשטופּט פון זיך:

— מיט דײַנע יאַדאַים קאָנסטו דערשטיקן אַפילע א פערד.

— איך בין געווען א פאָרמאַן, דער איינציקער אין שטאָט, וואָס האָט ניט געדאַרפט קיין בײַטש. בעט איך דיך, הייס מיר נאָר, וועסטו זען, ווי איך וועל שטיקן איין פאַשיסט נאָכן צווייטן.

פּעטשערסקי האָט אים איבערגעשלאָגן:

— פּלאַפּל ניט, שלאָף.

שפּעטער, ווען ציבולסקי האָט שוין אונטערגעכראָפּעט, האָט לייטמאַן זיך אָנגעבויגן צו פּעטשערסקין:

— סאַשע, געטרויסט אים ניט?

— איך גלייב אים, ווי זיך אַליין, נאָר פּלוידערן פאַר דער צײַט דאַרף מען ניט. זאָג מיר, שלוימע, בעסער אָט וואָס: דער טיפּ, וואָס איז דאָ הײַנט געווען, באַרעך, האָט אונדז ניט געוואָלט אָנשרעקן?

— מעגלעך, נאָר דאַרפסט פאַרשטיין, אַז איבעריקער פּאַרדאַכט איז א געפערלעכע קרענק. באַרעך ווייסט דאָך, אַז ער וועט אויך ניט אויסמײַדן די „הימל־שטראַסע".

— האָסט מיך ניט איבערצײַגט. דערמאָן זיך אין דעם פּראָוואָקאַטאָר, וואָס האָט דיך אַרײַנגעזעצט אין וואַרשעווער טפּיסע. איר האָט דאָך שוין געהאַט א כשאַד אַף אים. פאַרוואָס זשע האָט איר אים באַצײַטנס ניט אָפּ־געראַמט פון וועג?

— טאַקע דערפאַר, ווײַל דאַן איז עס געווען ניט מער, ווי א כשאַד. וואָס שײַעך באַרעכן, וועלן מיר גאָר אינגיכן זיך דערוויסן, צי דאָס, וואָס ער האָט אונדז דערציילט, איז עמעס. איך מיין, אַז יאָ, און איך פאַרשטיי, וואָס ער וויל.

— איז לאָמיך אויך וויסן.

— באַרעך האָט געגעבן אָנצוהערן, אַז די גאַנצע האָפענונג איז אַף אונדז. און אַז מיר טאָרן ניט קלערן לאַנג און בלויז וועגן זיך. אויב לויפן, דאַרפן אַלע מיטאַמאָל. וואָס שווײַגסטו? ענטפער.

— צו דעם מענטשן וועלן מיר זיך נאָך צוקוקן.

אין דרויסן האָט עמעצער פינף מאָל א קלאַפּ געטאָן מיט א שטיק אײַזן אין א רעלס. פונקט פינף אַזייגער מיט פינף מינוט זײַנען שוין אַלע געווען אַף די פיס. באַם באַקומען דאָס קענדל זודיק וואַסער האָט מען אַלעמען איבערגעציילט, באַם באַקומען דאָס געצײַג — א צווייט מאָל.

אין נאָרד־לאַגער, וווּהין מע האָט זיי געבראַכט, איז געבליבן אַרבעט ניט מער ווי אויף אַ כּוידעש.

אין דעם טאָג האָבן פּופּצן פון די ניי־אָנגעקומענע באַקומען צו פינף און צוואַנציק שמיץ. געשלאָגן האָט מען מיט דראָט, אַרומגעוויקלט מיט גומי, דערביי האָט דער געשמיסענער באַדאַרפט הויך אויף אַ קאָל ציילן די שמיץ. קוים האָט ער געהאַט אַ טאָעס, האָט מען אָנגעהויבן די עקזעקוציע פונסניי.

אויפן אַנדערן טאָג האָבן פינף און צוואַנציק מענטשן באַקומען צו פינף און צוואַנציק שמיץ. איינעם האָט מען דערשאָסן דערפאַר, ווייל ער איז צוגעגאַנגען צו דעם שטעכלדראָט.

אויפן דריטן טאָג האָט פּרענצעל קימאַט ביז טויט פאַרשמיסן דעם קעכער, ווייל יענער האָט ניט באַוויזן פאַר צוואַנציק מינוט אויסטיילן אַלעמען די באַלאַנדע.

אויפן פערטן טאָג האָט בלויז אַ גליקלעכער צופאַל געראַטעוועט פּעטשערסקין פון טויט. צוזאַמען מיט נאָך עטלעכע צענדליק מענטשן איז ער געשטאַנען אין הויף און געהאַקט מיט אַ טעמפּער האַק דעמבענע סורקעוואַטע קלעצער. אַלעקסאַנדערס שאָכן, אַ געוועזענער נאָטאַריוס פון האָלאַנד, האָט אויסגעווישט די ברילן, געשטאַנען אַ פּאָר רעגעס און געטראַכט, ווי נעמט מען זיך צו דעם שטיקל אַרבעט. פּרענצעל, וואָס האָט עס צוגעקוקט, האָט מיטן גאַנצן קויעך אַראָפּגעלאָזט זיין גומענעם שטעקן אויף דעם נאָטאַריוסעס קאָפּ. דעם האָלענדערס ברילן זיינען אַראָפּגעפאַלן און זיך צעבראָכן אויף פּיצלעך.

— האַק! — האָט פּרענצעל באַפוילן.

דער האָלענדער — אַ פּאָך מיט דער האַק, פּרענצעל — אַ פּאָך מיטן שטעקן. וואָס ווייטער, אַלץ אָפטער. נאָר דער פּניאַק גיט זיך ניט אונטער, און דער נאָטאַריוס באַגיסט זיך מיט בלוט.

פּעטשערסקי האָט שוין, דאַכט זיך, געמעגט וויסן: ער דאַרף מאַכן דעם אָנשטעל, אַז ער איז פאַרטיפט אין זיין אַרבעט און באַמערקט ניט, וואָס אַרום טוט זיך. פאָלגט ניט דאָס האַרץ. ער לאָזט קיין אויג ניט אַראָפּ פון פּרענצעלן און דעם נאָטאַריוס, ביז צוויי בליקן קרייצן זיך ניט איבער, און פּרענצעל האַלט ניט אויס:

— רוס, אַרבעט! — האָט ער באַפוילן פּעטשערסקין, און, צורופנדיק דעם קאַפּאָ בזשעצקי, אים געהייסן וואָרט אין וואָרט איבערזעצן אויף רוסיש:

— פינף מינוט ווערט דיר געגעבן אויף צעהאַקן די קלאָץ. וועט זיך עס דיר איינגעבן, באַקומסטו אַ פּעקל סיגאַרעטן. אויב ניט, באַקומסטו דריי־סיק שמיץ מיט דער נאַהייקע. גרייט זיך צו.

אַלעקסאַנדער האָט אַ רייב געטאָן די הענט, פאַרהויבן די האַק און אויסגעדרייט דעם קאָפּ צו פּרענצעלן. יענער האָט אָנגעטאַפּט די קאָבורע און איילַיק אָפּגעטראָטן אויף צוריק. ער האָט אויך אופגעהויבן די האַנט, און אויף דער זון האָט אַ שעמעריר געטאָן דער גאָלדענער בראַסלעט פון זיין זייגער.

— אַנגעהויבן!

אין אַט די פינף מינוט האָט די קלאָץ פאַרשטעלט פּעטשערסקין די גאַנ־צע וועלט. אַ האַק — פאַראַן דער ערשטער קאַרב. נאָך אַ האַק — און דער קאַרב ווערט טיפער. די שווערע קלאָץ טוט אַ קרעכץ. און דאָ האָט פּע־טשערסקי אָפּגעווישט מיטן אַרבל דעם שווייס און, אומבאַוווּסט צו וועמען, אַ געשריי געטאָן:

— לייגסט!

אין דעם זעלבן אויגנבליק האָט זיך צעשפּאָלטן די קאָרע, ס'האָט זיך דערהערט אַ טראַסק, די האַק איז געבליבן שטעקן. איצט האָט שוין פרענ־צעל ניט מוירע צוגיין נעענטער. ער שמייכלט צופרידן.

אַלעקסאַנדער האָט זיך אוועקגעשטעלט אויף דער רעכטער קני, אַ וויש געטאָן די הענט אָן דער זאַמדיקער ערד, דערנאָך לאַנגזאַם זיך אויפגע־הויבן, גענומען די האַק אין די הענט און פאַרוואָרפן די קלאָץ איבער דער פּלייצע. מיט וואַקלענדיקע טריט צוגעגאַנגען צו אַ שטיין, שאַרף אַ קער געטאָן דעם פּניאַק מיט דעם האַקשטיל אַראָפּ און אָפּגעגעבן דעם לעצטן קויעך זיינע הענט.

וואָס איז געווען נאָך דעם? גאָרנישט. עס זיינען געפלויגן האָלץ־שפּלי־טערס.

— פיר מינוט מיט דרייסיק סעקונדעס, — האָט פרענצעל קאָנסטאַ־טירט. — באַקום דיין פּעקל סיגאַרעטן.

— אַ דאַנק. איך רייכער ניט.

דער שעף פונעם ערשטן לאַגער האָט עפּעס אַ זאָג געטאָן בזשעצקין, און יענער איז פאַרשוווּנדן. אומגעקערט האָט ער זיך מיט אַ האַלב לעבל ברויט און מיט אַ פּעקל מאַרגאַרין. דאַכט זיך, אַז פּעטשערסקי האָט גע־האַט גענוג צייט אויף צו באַקלערן זיין ענטפער. מעגלעך, אַז טאַקע דער־פאַר האָט ער געזאָגט:

— איך בין זאַט.

פאַרוואָס האָט דער אָבערשאַרפירער ניט אַרויסגענומען דעם פּאַראַבע־לום פון דער קאַבורע? שווער צו זאָגן...

דער פאַל האָט, ווי אַ פרילינג־דונער, אויפגערודערט דעם גאַנצן לאַגער. ווען דער קאַפּאָ שלאָק האָט פאַרהויבן זיין שטעקן אויף ראָזענפעלדן, איז צוגעלאָפן בזשעצקי און האָט אים אָנגעכאַפּט פאַר דער האַנט:

— טשעפּע אים בעסער ניט, ער איז אַ רוסישער...

פאַר זיך דאַרפן מיר אַליין זאָרגן

באָרעך איז געקומען צו פּעטשערסקין מיט אַ באַקאָשע:

— אין פרויען־באַראַק האַלט מען אין איין ריידן וועגן איי̇ך. די פרויען בעטן איי̇ך קומען היינט אין אָוונט. איך וועל איי̇ך דורכפירן.

פּעטשערסקי האָט אַ קוק געטאָן אויף לייטמאַנען.

יאָ. זאָל אַלעקסאַנדער גיין, נאָר מיט איין טנאַי, אַז ער, שלוימע, גייט אויך מיט.

אלע הונדערט פופציק פרויען האָבן אויסגעדרייט די קעפּ צו די אַרײַנגעקומענע. אױף דער באַגריסונג ענטפערט מען — ווער אויף ייִדיש, ווער אויף רוסיש, ווער אויף פּויליש, אויף טשעכיש, פראַנצויזיש, האָלענדיש... צוריק מיט עטלעכע שאַ האָט מען פונדאַנען אוועקגעפירט אין דריטן לאַגער זעקס וועשערנס, וועלכע זײַנען שוין ניט געווען בעקויעך צו אַרבעטן. ווער פון די איבערגעבליבענע פרויען איז זיכער, אַז מאָרגן וועט זי זיך ניט פאַרשטעכן קיין פינגער, ניט אויסגליטשן זיך, ניט באַקומען קיין לונגען־אָנצינדונג, זיך ניט אָנשטעקן מיט פלעקטיפוס, — און דאַן וועט שוין ניט שפּעטער ווי אפן דריטן טאָג אויסקומען שפּאַנען איבער דער „הימל־שטראַסע”. מער ווי צוויי טעג האָט קיינער פון דער אַרבעטס־קאָמאַנדע ניט געטאָרט קרענקען. פּעטשערסקי טראַכט: פון וואָס הייבט מען אָן דעם שמועס? זײַן בליק איז געפאַלן אויף ניט קיין הויכער יונגער פרוי מיט קורץ־געשוירענע קאַשטאַנענע האָר, מיט גרויסע טרויעריקע אויגן. ער איז צוגעגאַנגען צו איר, זי האָט זיך אַ רוק געטאָן, באַפרײַט אַן אָרט אויף דער נאַרע, ער זאָל זיך צוזעצן.

— ווי רופט מען אײַך? — האָט ער געפרעגט אויף רוסיש.

— וואָס? — פאַרשטייט זי ניט.

פּעטשערסקי קען אַ ביסל דײַטש. כאָזערט ער איבער די פראַגע. זי ענטפערט:

— ליוקע.

— וואָס, ליוקע, וואָלט איר געוואָלט, מיר זאָלן אײַך דערציילן?

— דערציילט אונדז, וואָס הערט זיך אפן פראָנט. די גאַנצע האָפענונג איז בלויז אויף די רוסן.

דערציילט ער, און שלוימע מיט באָרעכן זעצן איבער, איינער אויף ייִדיש, דער צווייטער אויף פּויליש, וועגן דעם, וויאַזוי מע האָט צעקלאַפּט די דײַטשן אונטער מאָסקווע, לעבן דער וואָלגע, אונטער קורסק. די סאָוועטישע דיוויזיעס דאַרפן שוין זײַן איצטער ערגעץ לעבן דניעפּער. פאַראַן אַ סאַך פּאַרטיזאַנער, אין ווײַסרוסלאַנד, אוקראַינע, אויך אין פּוילן.

ער אַליין ווייסט זייער ווייניק, נאָר די, וואָס הערן אים, ווייסן נאָך ווייניקער.

ערגעץ פון אַ ווינקל פרעגט מען:

— פאַרוואָס פאַלן די פּאַרטיזאַנער ניט אָן אויף אונדזער לאַגער און באַפרײַען אונדז ניט? צום וואַלד איז דאָך מיט דער האַנט צו דערלאַנגען...

— אָנפאַלן וואָלטן זיי עפּשער געקענט, נאָר וווהין וועלן זיי אונדז אַרויספירן? פאַר זיך דאַרפן מיר אַליין זאָרגן...

עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דעם ענטפער האָבן געהערט ניט נאָר די פרויען, נאָר אויך בזשעצקי, וואָס איז מיט אַ פּאָר מינוט פאַר דעם שטילערהייט אַרײַן אין באַראַק און זיך אָנגעשפּאַרט אין דער ראַם פון דער טיר. ער איז געשטאַנען, מיט קלוימערשט טאַמעוואַטע אייגעלעך, ווי ער וואָלט ניט געוווּסט, ווער ס׳האָט אים געשליערט, דערנאָך אַ מאַך געטאָן מיט דער האַנט, גלײַך עס גייט אים ניט אָן, וועגן וואָס מע שמועסט דאָ, און אַריבערגעטראָטן די שוועל אויף צוריק.

ווו מע פאַרזייט אים ניט, דאָרט וואַקסט ער אויס, נאָר כאַפּן צוריק האָט מען שוין גאָרנישט ניט געקאָנט. עמעס, בזשעצקי איז ניט שלאָק. אַז ער האָט ליב צו געבן פּעטש, דאָס האָבן אַלע געוווּסט, — און פּויסטן האָט ער געהאַט האַרטע, ווי אײַזן; אַז די דײַטשן גלייבן אים — דאָס אויך, נאָר אַז ער איז אַ מאָסער — דאָס האָט נאָך וועגן אים קיינער ניט געזאָגט. מע קאָן אים אַמאָל אַפילע אונטערטראָגן דעם עמעס, ווי ביטער ס'זאָל פאַר אים ניט זײַן, און ער זאָל אַראָפּלאָזן דעם קאָפּ און עס אַראָפּשלינגען.

קאָן זײַן, אַז אַזוי איז געווען פון פריִער אָפּגערעדט, נאָר פּעטשערסקי איז פאַרבליבן זיצן באַנאַנד מיט ליוקען. באַרעך האָט זיך געלאָזט אין אַ ווינקל פון באַראַק, און לייטמאַן איז צוגעגאַנגען צו פייגעלען, וואָס ווען באַרעך זאָל זי ניט געווען באַרויִקן, וואָלט זי פריִער מיט עטלעכע מינוט שיר זיך ניט צעקריגט מיט דער שכיינע פון דער אייבערשטער נאַרע, וואָס האָט געהאַלטן אין איין קלאַפּן מיט דער צונג, אויסלייגן אַלץ, וועגן וואָס מע האָט גערעדט, צום שלעכטן.

— לייע, — האָט פייגעלע מיט אײַנגעהאַלטענעם קאַס געזאָגט, — וואָס פאַרשילט איר זיך און אַלעמען די יאָרן? איר ווילט ניט, הערט ניט, נאָר לאָזט אַנדערע הערן. אַלע געדאַנקען האַרגעט איר מיר אַוועק.

ביז דער מילכאָמע איז לייע געווען אַ מאָדיסטקע, איינע פון די בעסטע אין לובלין. די רײַכסטע פריצעס פון די אַרומיקע מאַיאָנטקעס פלעגן קו־מען צו איר באַשטעלן אַ נײַ קלייד, גערעדט מיט דער נייטערקע צוקער־זיס. איצט זײַנען לייעס ביינער ווי צוגעהובלט צו די ברעטער פון דער נאַרע. נאָר סײַווי הערט זי פייגעלען ווי דעם גראַגער. פאַר איין רעגע איז די דאָזיקע פייגעלע אַרויסגעשפּרונגען פון דער קינדערשער בונדע און גלײַך געוואָרן אַ מויד מיט אַ שטעל. דאָס, וואָס זי קאָן איר זאָגן, ווייסט לייע אָן איר. אָט לאָמיר בעסער הערן, וואָס וועט זאָגן אָט דער מאַנצבל מיט די גרויע שלייפן? דאָס האָט ער איבערגעזעצט אויף מאַמע־לאָשן, וואָס דער הויכער האָט גערעדט אויף רוסיש. איז עפּשער וועט ער איר דער־קלערן, וואָס מיינט עס — זאָרגן אַליין וועגן זיך.

— איר זײַט אויך אַ מינסקער? — בייגט זי זיך אַראָפּ פון דער נאַרע צו לייטמאַנען.

— איך בין אַ וואַרשעווער.

— איז מיר שוין גרינגער. באַ אונדז פלעגט מען זאָגן: די מינסקער, אַז זיי קאָנען שוין ניט בײַסן, ווײַזן זיי די ציין. זאָגט מיר, ווו איז דאָס גע־הערט געוואָרן, אַז מע זאָל באַם טויט פון די נעגל עמעצן אַרויסשלעפּן, צי עפּשער האָט איר יאָ אַזוינס געהערט?

— יאָ, איך האָב געהערט. און איך ווייס, אין מינסק...

— וואַרט, וואַרט, — האָט זי אים איבערגעשלאָגן, — איר האָט דאָך מיר ערשט געזאָגט, אַז איר זײַט אַ וואַרשעווער...

— יאָ, נאָר געקומען בין איך אַהער מיטן טראַנספּאָרט פון מינסק.

— וואָס האָט איר פאַרלוירן אין מינסק, וואָס איר האָט זיך אַזש אַהין פאַרשלעפּט?

פייגעלע קאָן מער ניט אויסהאַלטן, און ווײַל אַרײַנמישן זיך אין אַ פרעמדן געשפּרעך פּאַסט ניט, ווענדט זי זיך צו באַרעקן:

— ווי געפעלט עס דיר, האַ? כאַטש פרעג באַ איר, וואָס האָט זי אין סאָביבאָר פארלוירן, וואָס זי האָט זיך אהער פארשלעפט?

לייטמאַן לייגט ארוף די האנט אף פייגעלעס אקסל:

— מע דארף ניט אזוי. בעסער וואָלסטו אויסגעזוכט אַ שליסל צו איר הארץ. ס'איז איר דאָך אויך געגוג אָנגעזאָליעט, — ער קערט אויס דעם קאָפּ צו לייען. — אין מינסקער געטאָ זײַנען אומגעקומען מײַן ווײַב מיט דרײַ קינדער, און ווי איך האָב זיך אהין פארשלעפט איז לאנג צו דער־ציילן. דאָס איז נאָך געווען אין 1939 יאָר.

— אַ, גאָט, — טוט לייע אַ טיפן קרעכץ, — איך האָב אײַך געמאכט אַ פרישן שניט אין דער אלטער וווּנד. האָט איר שוין אויך געפּאַקט און גע־מאָזלט. ווּ נעמט מען קויעך דאָס אַלץ אריבערטראָגן, אז די גאנצע וועלט איז איבערגעקרייצט מיט שטעכלדראָטן?

— די גאנצע וועלט איז באַ היטלערן אין די הענט קיינמאָל ניט גע־ווען. עמעס, ער איז שטארק, נאָר איך הער ניט אוף צו גלייבן, אז זײַן מאפּאָלע איז אומפארמײַדלעך. מיט איבערמענטשלעכער אָנשטרענגונג שלאָגט זיך די רויטע ארמיי. זי שלאָגט זיך אויך פאר אונדז. און היטלערן וועט זי בײַקומען. דערפאר זאָג איך אײַך, קויעך דארף מען נעמען באַ זיך אליין. מע טאָר ניט אראָפּלאָזן די הענט. זאָגט ניט, אז ניין. באלד וועל איך אײַך דערקלערן, וועט איר מיך פארשטיין.

פייגעלע און בערעק גייען צו צו ליוקען, וועלכע רעדט מיט סאשקאָן. זיי ווילט זיך נעענטער אַ קוק טאָן אף אָט דעם מענטשן, וואָס האָט אָנגע־רירט פרענצעלס קאָוועד און איז לעבן געבליבן. ס'גלייבט זיך אפילע ניט. בערעק קוקט אף אים מיט באוווּנדערונג.

באַ בערעקן זײַנען די האָר צעפּודלט, דאָס אלטע צעקנייטשטע היטעלע האלט ער אין דער האנט. ער וואגט ניט עפּעס זאָגן, עפּעס אַ פרעג טאָן סאשקאָן. פונעם פּרויען־באראק גייט ער ארויס אַ האָפּערדיקער, ווי ער וואָלט אין אלע געפארן פארגעסן. באלד וועט ער דערציילן קורזעלן וועגן סאשקאָס ווערטער: „פאר זיך דארפן מיר אליין זאָרגן". עפּעס קלײַבן זיך סאשקאָ און זײַנע כאווײרים טאָן. נאָר וואָס? ווער וועט עס אים, בערעקן, דערציילן?

בערעק האָט מיט יעדן טאָג ארויסגערופן אלץ מער צוטרוי באַ פּע־טשערסקין, און ער האָט עס געפילט, בערעק. אָט פארוואָס ער האָט אין אַ פּאסיקן מאָמענט פארפירט מיט פּעטשערסקין אזאַ געשפּרעך:

— לאָמיר שפּילן אין אָפענעם זעקס־און־זעכציק. איך ווייס, אז איר, סאָוועטישע, וועט ניט זיצן מיט פארלייגטע הענט, קאָן דאָך ניט זײַן, אז אליין זאָלט איר לויפן, און אונדז איבערלאָזן אף אומקום.

— פונוואנען האָט איר גענומען, אז מיר קלײַבן זיך לויפן? — האָט אלעקסאנדער אופגעהויבן אַ ברעם. — דאָס, מיין איך, האָט איר אַ זאָג געטאָן גלאט אין דער וועלט ארײַן. איר האָט שוין אמאָל געפּרוווּט לויפן?

— געפּרוווּט.

אף אזא ענטפער האָט פּעטשערסקי זיך ניט געריכט. אז בּאָרעך האָט אָן אויג און אָן אויער פאר אלץ, וואָס קומט פאָר אין לאגער, האָט ער געוווּסט, נאָר אז... אלעקסאנדער האָט א קוק געטאָן אף בּאָרעכן, ווי ער וואָלט אים צום ערשטן מאָל דערזען. דער מענטש איז נידעריקער פון מיטעלן וווּקס, נאָר א גוואר, ווײַזט אויס, געווען. די פויסטן האלט ער קימאַט שטענדיק צונויפגעשלאָסן. די אויגן זײַנען בּאַ אים שארפע, שפּי־ציק־שטעכיקע. אנומלטן האָט לייטמאַן געזאָגט: „סאשע, אָט דער בּאָרעך דארף זײַן א שטארקער מענטש. מיר געפעלט ער". שלוימע איז גערעכט.

— בּאָרעך, כ'האָב ליב, ווען מע ענטפערט קורץ, נאָר ניט אין אזא פאַל. מיר איז וויכטיק וויסן, ווען און ווו איז דאָס געווען?

— איך בּין געלאָפן פון א לאגער פאר יידישע קריגסגעפאנגענע אין לובּלין. די יידישע קריגסגעפאנגענע האָבן די דײַטשן געהאלטן פאר ניי־טיק אָפּטיילן פון די פּוילישע. אזוינע „יודען־לאגערן" זײַנען געווען אין בּיאַלאַ פּאָדליאַסקאַ, קאַנסקאַ וואָליאַ, פּאַרטשעוו, לובּארטוּוו, דאָס זײַנען אלץ שטעטלעך ארום לובּלין. דאָס איז געווען אין אָנהייב 1940. העכער דרײַ טויזנט געפאנגענע האָט מען אונדז דאַן געטריבן קיין לובּלין. הונ־דערטער האָט מען אפן וועג דערהארגעט, אָדער זיי זײַנען אליין געפאלן פון ליידן און הונגער.

— אין לובּלינער לאגער זײַט איר אויך געווען א שנײַדער?

— דאָס בּין איך דאָ געוואָרן א שנײַדער. איך בּין א קאָוועל. פון לוב־לין האָבן אונדז די דײַטשן געטריבן בּויען דעם טויט־לאגער אין מײַדאַנעק.

— אנטלאָפן זײַט איר פון מײַדאַנעק?

— ניין. ס'האָט זיך אזוי באַקומען, אז מע האָט מיך ווידער אָפּגעשיקט קיין לובּלין. דאָרט האָב איך זיך באַטייליקט אינעם אופשטאַנד.

— אין אַן אופשטאַנד?

— יאָ, סאשקאָ, אין אַן אופשטאַנד. איך קאָן אײַך ניט אָנרופן די פּינקט־לעכע צאָל, נאָר ניט ווייניקער פון הונדערט געפאנגענע האָבן פון פּוילישן אונטערערד געקראָגן אוניפאָרמען פון פּאָליציאַנטן און זײַנען בּאנאכט אָן איין שאָס ארויס פון לאגער. ווען די דײַטשן האָבן זיך געכאַפּט, האָט מען אונדז, אָנדערהאלבן טויזנט קריגסגעפאנגענע, אפן אפּעל־פּלאַץ געמאָלדן, אז דערפאר, וואָס מיר האָבן ניט צו וויסן געגעבן וועגן דעם, אז מע גרייט זיך אנטלויפן, וועט מען אונדז אלעמען שטרענג בּאַשטראָפן. וואָס די ווער־טער „שטרענג בּאַשטראָפן" בּאַטײַטן, האָט מען ניט בּאַדאַרפט דערקלערן. מע האָט אונדז אויסגעשטעלט אין איין קאָלאָנע און ארויסגעפירט פון לאגער. און דאָ האָט א גרופּע קאַצעטניקעס לויט עמעצנס א־קאָמאַנדע, איך קאָן אײַך ניט זאָגן, ווער ס'האָט זי געגעבן, זיך א וואָרף געטאָן אף דער וואַך, וואָס האָט אונדז בּאַגלייט. דאָס איז געווען אַן עמעסע שלאַכט. בּאַ זיבן הונדערט מענטשן האָבן זיך דאַן געראַטעוועט. צוויי וואָכן בּין איך געווען אף דער פרײַ. איינמאָל בּין איך אין א דאָרף ארײַן צו א פּויער אין שטוב, קריגן פאר דער גרופּע כאָטש א לעבל בּרויט. ווי נאָר איך בּין אריבּער די שוועל, האָט מען זיך אף מיר ארופגעוואָרפן און פארבראָכן די הענט אף צוריק. וויאזוי איך בּין דערנאָך ארײַנגעפאלן אהער, קיין סאָבּיבּאָר, וועל איך אײַך אַן אנדערשמאָל דערציילן.

— איר זײַט דאָ מער ווי אַ יאָר צײַט. דאָ האָט קיינער גאָרניט געפּרוווט?

— אײַך גלייב איך, סאשקאָ... איך וועל אײַך זאָגן, מיר ווילן... אַלעקסאנדער האָט אָנגעכאפּט בּאָרעכן פאר דער האַנט.

— אין לאגער איז פאראַן אַן אונטערערדישער קאָמיטעט?

— ניין, נאָר ס׳איז פאראַן אַ גרופּע, וואָס האָט מיך באַפולמעכטיקט, כ׳זאָל זיך פאַרבינדן מיט אײַך און מיר זאָלן צוזאַמען שאַפן אַ קאָמיטעט.

— ווער גייט אַרײַן אין דער גרופּע?

— דערווײַל פינף מענטשן, איר קענט זיי אַלעמען. דער עלטסטער מײַסטער פונעם שנײַדער־וואַרשטאַט יוזעף, דער שוסטער יאַקוב, יאַנעק פונעם סטאָליער־וואַרשטאַט, איך און דער שנײַדער לעאָן פעלדהענדלער, וואָס אַרבעט מיט מיר אינייינעם אין צווייטן לאַגער. מיר האַלטן, אַז ער איז אונדזער אָנפירער.

— איר ווייסט, וויאַזוי דאָס פעלד אַרום לאַגער איז מינירט?

— ווי דען? אַוואַדע ווייס איך: ווי אַ שאָך־ברעט. איך אַליין האָב געגראָבן די גריבלעך פאר די מינעס. זיי זײַנען צעשטעלט אויף אַ ברייט פון פופצן מעטער.

— די ברייט פונעם פעלד, זאָגט איר, איז פופצן מעטער, די דראָט־פאַרצוימונגען פאַרנעמען אַ מעטער פיר, איז בײַנאַנד. פון דעם סטאָליער־וואַרשטאַט ביז צו די פאַרצוימונגען איז פונקט צוועלף מעטער, אין סאך־כאקל באַטרעפט עס איין און דרײַסיק, לאָמיר רעכענען פינף און דרײַסיק מעטער. אַזוי־פיל, קומט אויס, דאַרף האַלטן דער ריוו, וועלכן מע דאַרף אויסגראָבן, קעדיי אַרויסקריכן דורך אים פון יענער זײַט לאַגער. אַליין דער ריוו דאַרף האַלטן דרײַ פערטל מעטער אין דער ברייט און קימאַט דאָס זעלבע אין דער טיף, הייסט עס, ס׳וועט אויסקומען אויסגראָבן...

— כ׳וועל אײַך איבערשלאָגן די רייד. ענטפערט מיר פריער אויף אַזאַ פראַגע: וויפל צײַט וועט אָפּנעמען די אַרבעט, וווהין וועט איר אַהינטאָן די אויסגעגראָבענע ערד און וויפל דאַרף געדויערן, אַז קריכנדיק אויף אַלע פיר אייגער הינטער דעם אַנדערן, זאָלן זעקס הונדערט ווייסטע קאַליקעס אַריבערקומען דעם ריוו און נאָך קאָנען לויפן פון יענער זײַט?

— צײַט אויף גראָבן — באַ צוויי וואָכן. די ערד, מיין איך, וועט זיך אַהינטאָן אונטערן דיל פונעם סטאָליער־וואַרשטאַט. נו, און דעם ריוו וועלן מיר אַריבערקומען פאר עטלעכע שאָ.

— כאַלוימעס.

— פאַרוואָס?

— איר מיינט דאָך ניט, אַז אַלע דײַטשן האָבן בעלמעס אויף די אויגן און די אויערן זײַנען בײַ זיי פאַרשטאָפּט מיט קלאָטשעס, — בּאָרעך האָט פאַריכט זײַן היטל, ווײַל דער דאַשעק האָט אים געשטערט אַרײַנקוקן פּעטשערסקין אין די אויגן. — קיין צווייטן פּלאַן פאַרמאָגט איר ניט?

— פאַר דעם צווייטן פאָדערט זיך באַ הונדערט שאַרפע העק און מעסערס און, פאַרשטייט זיך, מענטשן, וואָס זאָלן מיט זיי האַקן און שטעכן.

— בעט איך אײַך, אזוי זאָלט איר מיט מיר שטענדיק ריידן. גלייבט מיר, אז איך קאָן אײַך זייער גוט צוניץ קומען, און ניט נאָר מיט אן אייצע.

— מאסקים. וואָס פאר אַ צווישטאָקיקע כורווע שטייט עס פון יענער זײַט לאגער, דאָס איז ניט קיין פארמאסקירטער וואך־פונקט?

— איך מיין, אז ניט. אמאָל איז דאָרט געווען אַ מיל.

— באָרעך, איר האָט אויך באמערקט, אז די דײַטשן פארטרויען ניט די וואכלײַט?

— יאָ. מע גיט זיי ארויס בלויז צו פינף קוילן, ווען זיי גייען אפּן פּאָסטן. די קוילן האלטן די דײַטשן אין דער געבײַדע פונעם קאָמוטאטאָר, ניט ווײַט פון צענטראלן טויער, דאָרט שטייט אַ דײַטשישער וואכמאן. אויב מע דארף זיך נאָך עפּעס דערוויסן, זאָגט, מיר וועלן טאָן אלץ, וואָס איר וועט הייסן.

— שפּירט נאָך נאָך דער מיל, צי גייט ניט עמעצער אהין. דאָס קאָן מען טאָן פונעם סטאָליער־ווארשטאט. דערוויסט זיך, צי בײַט זיך די וואך שטענדיק אין איין און דער זעלבער צײַט. אָף ווײַטער, לאָמיר אָפּרעדן, וועלן מיר זיך טרעפן מיט אײַך און מיט פעלדהענדלערן אין פרויען־באראק, בא ליוקען. דאָס, וואָס זי קען קיין רוסיש ניט, איז אפילע אַ מײַלע.

איינמאָל, ווען עס איז אָנגעקומען אַ נײַער עשעלאָן, איז אָף דער סטאנציע עפּעס געשען און אלע דײַטשן האָבן זיך געלאָזט אהין. אָף דער וואך זײַנען פארבליבן בלויז פינף סאָלדאטן. דער גרעסטער טייל קאצעטניקעס האָט זיך דאן געפונען אין נאָרד־לאגער. פעטשערסקי, ציבולסקי און נאָך עטלעכע מענטשן האָבן רעמאָנטירט דעם באראק, וווּ זיי האָבן געוווינט. ציבולסקי האָט גענומען זיך בעטן:

— סאשע, לאָמיר לויפן! מיט די פינף וועלן מיר זיך ספּראווען.

— וואָס מיינסטו, זיי וועלן אונדז צולאָזן אזוי נאָענט, אז מיר זאָלן זיי קאָנען שטילערהייט אוועקלייגן אָף טויט? און די דראָט־פארצוימונגען, די מינעס? נאָר לאָמיר זאָגן, אז עמעצן פון אונדז וועט געלינגען ראטעווען זיך, די איבעריקע וועט מען דאך דערשיסן. ניין, אזוי טאָר מען ניט.

אָן אנדערשמאָל איז אפילע אויסגעקומען ארויסצושטעלן אָן אייגענע וואך, קעדיי ניט דערלאָזן, אז אַ קליינע גרופּע זאָל פּרוּוון איבערשנײַדן די דראָט־פארצוימונגען און אנטלויפן. איינער פון דער גרופּע האָט זיך מאַמעש געוואָרפן אָף פעטשערסקין מיט די פויסטן:

— ווער ביסטו, — האָט ער געשריִען, — וואָס דו נעמסט זיך דאָס רעכט אונדז צו באפוילן?

— אַ סאָוועטישער אָפיצער.

— און אויב איך וועל דיך ניט פאָלגן?

— דערפאר טאקע שטייט דאָ אונדזער וואך.

פעטשערסקי איז שוין עטלעכע מאָל געווען אין פּרויען־באַראַק. ער האָט שוין געוווּסט, אַז ליוקע איז געבוירן געוואָרן אין האַמבורג און דאָרט גע־לעבט, אַז איר פֿאָטער איז געווען אַן אַנגעזעענער רעוואָליוציאָנערער טוער. ווען די פֿאַשיסטן זײַנען געקומען צו דער מאַכט, איז ליוקעס טאַטע, ווי די גאַנצע פּאַרטיי, אַוועק אין אונטערערד. ליוקעס מאַמע מיט די קינדער האָט זיך אײַנגעגעבן אַריבערפֿאָרן קיין האָלאַנד, אין אַ צײַט אַרום איז אַהין געקומען אויך דער טאַטע.

נאָכדעם זײַנען די דײַטשן געקומען קיין האָלאַנד, און דאָ האָט מען זיי געפּאַקט, ווי זיי הערן מאָסקווער ראַדיאָ. ליוקעס טאַטע און אירע צוויי ברידער האָט מען פֿאַרברענט אין סאָביבאָר. פֿון דער גאַנצער מישפּאָכע זײַנען געבליבן זי און די מוטער.

ליוקעס אַרבעט איז האָדעווען קראָליקעס. אַמאָל גיט זיך איר אײַן צו־גאַנווענען אַ בלעטל קרויט, אַ מערל, אַפֿילע אַ שטיקל ברויט. פֿון דער „הימל־שטראַסע״ איז דער הויף, ווו זי אַרבעט, אָפּגעטיילט מיט אַ הילצער־נעם פּלויט, אין וועלכן עס זײַנען פֿאַראַן שפּעלטעלעך. זעט זי, ווי מע לאָזט צוערשט אַרויס די דרײַ הונדערט געננדז. זיי גייען אַזוי מאַיעסטעטיש... נאָך די געננדז שלעפּן זיך נאַקעטע אײַנגעהויקערטע מענטשן. ליוקען דאַכט זיך, אַז זי הערט, ווי צייגער קלאַפּן אין ציינער. מע טרײַבט זיי פּאַרטיעס־ווײַז צו פֿינף הונדערט מיטאַמאָל. אַזוי ציט זיך עס שאָענלאַנג. ליוקע ווייסט, מע פֿאַריאָגט זיי אין דער גרויער בעטאָנענער געבײַדע, און ווען מע פֿאַרמאַכט נאָך זיי די אײַזערנע טירן, ווערט דעמלט אײַנגעשלאָסן דער מאָטאָר, וואָס טרײַבט דעם שטיק־גאַז...

פעטשערסקי און לייטמאַן האָבן אָנגעהויבן אָפּט אַרײַנקומען צו די שלאָ־סערס און שמידן. אין איינעם אַ פֿאַרנאַכט, ווען זיי זײַנען אַרײַן צו די שמידן, איז באַם טיש געזעסן בזשעצקי. אויף דער רעכטער האַנט — דאָס צוגענייטע קאַפּאָ־בענדל, דאָס אויסגערונענע אויג פֿאַרמאַכט, דאָס פֿאַר־זשמורעטע געזונטע אויג לויפֿט איבער פֿון איין מענטשן צום צווייטן.

ווי נאָר לייטמאַן האָט דערזען בזשעצקין, האָט ער אַ שלעפּ געטאָן פעטשערסקין פֿאַר דער האַנט:

— סאַשע, קום צו די שלאָסערס, עפּשער וועלן זיי אונדז געבן פֿאַריי־כערן.

— גיי אַליין, — האָט זיך אָנגערופֿן דער קאַפּאָ. — איך דאַרף מיט דעם באָכער אַ שמועס טאָן.

ווען זיי זײַנען פֿאַרבליבן מיט פעטשערסקין אויג־אויף־אויג, האָט בזשע־צקי אַ זאָג געטאָן:

— איר זײַט ניט פֿאָרזיכטיק. די מײַסע מיט פֿרענצעלן, אײַער שמועס אין פּרויען־באַראַק... איר מיינט, איך פֿאַרשטיי ניט, אַז ליוקע איז ניט מער, ווי אַ שירמע? אײַער רעכטע האַנט איז שלוימע לייטמאַן. קורץ גע־רעדט, איך וויל אײַך זאָגן, אַז ווען איך וואָלט געווען אַ מאָסער, וואָלט איך אײַך שוין לאַנג פֿאַרקויפֿט. נאָר איך פֿאַרשטיי, אַז אויך מיך וועט מען פֿאַר־

ברענען. דער „אייביקער לאגער״, ווי א סאך רופן אים דאָ, וועט אייביק ניט עקזיסטירן, און קיין לעבעדיקע איידעס וועלן זיי ניט איבערלאָזן...

— גוט, וואָס איר פארשטייט, — האָט אים פעטשערסקי איבערגע־שלאָגן. — נאָר פארוואָס זאָגט איר עס גראָד מיר?

— סאשע, לאָמיר ניט פאטערן אומזיסט קיין צײַט. געדענקט, איר קאָנט א סאך געווינען און א סאך פארלירן. אונדז, די קאַפּאָס, פארטרויען די דײַטשן. איך גיי ארום פראנק־און־פרײַ אומעטום, אויסער דעם דריטן לא־גער. קורץ, איר נעמט אונדז ארײַן אין אײַער געשעפט?

— ווער איז עס דער „אונדז״?

— מיך און דעם קאַפּאָ פון דער באנהאָף־קאָמאנדע טשעפּיק. פאַרן קאַפּאָ שלאָק האָב איך אליין מוירע. איך ווייס, אז איר וועט מיר דאָ אפּן אָרט ניט ענטפערן, איז באקלערט זיך און טאקע וואָס גיכער. דערווײַל האָט מיר א גוטע נאכט.

דעם 12 אָקטיאבער אין אָוונט זײַנען אף דער וואך אין סאָביבאָר גע־שטאנען ניט נאָר די פאשיסטן, נאָר אויך סאָוועטישע קריגסגעפאנגענע. אר־קאַדי ווײַספּאפּיר און אלעקסיי ווייצען האָבן נאָכגעשפּירט נאָכן הויף, באָ־ריס ציבולסקי און סעמיאָן ראָזענפעלד האָבן קיין אויג ניט אראָפּגענומען פון דעם צענטראלן טויער. זייער אופגאבע איז געווען — באמערקן זיי עפּעס פארדעכטיקס, טייקעף געבן א סיגנאל.

אָבער קיינער פון זיי האָט ניט געוווסט, אז אין דער מינוט, ווען דער דײַטשישער וואכמאן קלאפּט נײַן מאָל נאָכאנאנד מיט זײַן אײַזערנעם שטעקל אין רעלס, האָבן זיך אין סטאָליער־ווארשטאט צונויפגענומען נײַן מענטשן, וואָס דערווײַל אמפּערן זיי זיך, צי זאָל מען אײַנלאָדן נאָך איינעם, א צענטן, צי ניין. וואָס וואָלט געזאָגט ארקאַדי ווײַספּאפּיר, ווען ער ווייסט, אז דער צענטער — דאָס איז דער קאַפּאָ בזשעצקי, וואָס האָט אים צוריק מיט צוויי וואָכן אזוי געמיימעסט, אז ער פּילט עס נאָך איצט?

פעטשערסקי האָט געשיקט נאָך בזשעצקין. און ווען דער קאַפּאָ האָט זיך באוויזן אף דער שוועל, האָט ער אים געמאָלדן:

— מיר הייבן אָן די בעראטונג.

בא בזשעצקין איז דאָס רעקל געווען שטענדיק צעכראסטעט. איצט האָט ער עס פארשפּיליעט אף אלע קנעפּ. זיך ארומגעקוקט און געפרעגט:

— וואָס, סאשע, איר ווילט מיך אויספרווון צי בלויז וואָרענען?

— ס׳איז ניט קיין צײַט איצט פאר פוסטע רייד. איר האָט טאקע פאר־דינט, מע זאָל אײַך מישפּעטן, און דאָך פארטרויען מיר אײַך דאָס לעבן פון זעקס הונדערט מענטשן. צוליב וואָס וואָרענען? איר אליין ווייסט גוט, וואָס אײַך דערוואַרט, אויב איר וועט פאראטן... און איצט — וועגן דעם פּלאן פון אופשטאנד.

אף מאָרגן, דעם 13 אָקטיאבער, גאנצפרי איז צו די סטאָליערס ארײַנגע־קומען בזשעצקי און אָנגעשריגן אף יאנעקן, פארוואָס אין דער קאזארמע, ווו די וואך געפינט זיך, פארמאכן זיך שלעכט די טירן.

— פונוואַנען זאָל איך וויסן? — האָט זיך יאַנעק פאַרענטפערט. — מיר האָבן אַהין קיין צוטריט ניט.

— שטענדיק איז בא אײַך גרייט א טערעץ. גיט מיר עמעצן פון אײַערע באַלמעלאָכעס, וועל איך אים גלײַך אַהין אָפּפירן.

ס'איז לײַכט זיך אָנצושטויסן, אַז דער באַלמעלאָכע, וואָס האָט גענומען דאָס קעסטל מיט אינסטרומענטן אין האַנט, איז געווען פּעטשערסקי. אין די פּוסטע צימערן פון דער קאַזאַרמע האָט ער, קלומערשט קעדיי אויס־פּרוּוון די שלעסער, צוגעמאַכט די טירן און דאָ טאַקע אַפּגיך געעפנט די שאַפעס, וווּ עס שטייען די ביקסן. פאַר עטלעכע מינוט האָט ער זיך איבער־צײַגט, אַז די ביקסן־מאַגאַזינען און די פּאַטראָנטאַשן זײַנען פּוסט.

נאָך מיטיק האָט ער מיט שלוימען זיך פאַרקליבן אַפן בוידעם פונעם סטאָליער־וואַרשטאַט און לאַנג געקוקט צום נאָענטן וואַלד אַף רעכטס פונעם טויער.

דאָס שטעכלדראָט האָבן זיי באַשטימט איבערשנײַדן לעבן דעם אָפּי־צערן־הויז. דער גרעסטער טייל מינעס, וואָס זײַנען דאָ פאַרגראָבן, האָבן זיי געוווּסט, זײַנען ספּעציעלע אַליאַרעם־מינעס, אופרײַסן וועט מען זיי מיט די שטיינער, וואָס זײַנען שוין פאַרפריִער געווען פאַרגרייט. ס'איז אויך פאַרגרייט געווען טרוקענער זאַמד אַף צו שיטן די וואַכלײַט אין די אויגן.

דאָ טאַקע איז באַשטימט געוואָרן, אַז דער אָנהייב פונעם אופשטאַנד דאַרף געמאַכט ווערן אינעם צווייטן לאַגער. דאָרט געפינען זיך שטענדיק פיר עסעס־אָפיצערן. זיי מוז מען די ערשטע אַנטוואָפענען און פאַרניכטן. ווערט זיך עס ניט אײַנגעבן, איז אַלץ פאַרפאַלן. מיטן שרעקלעכסטן טויט וועט מען אומברענגען אַלע זעקס הונדערט לאַגערניקעס, וואָס לעבן נאָך הײַנט־צו־טאָג. ווער זשע וועט זײַן דער, וואָס וועט דער ערשטער אופהייבן די שאַרפע האַק, און דאָס וועט דינען אַלס סיגנאַל צום אופשטאַנד? שלוימע וויל, אַז סאַשע זאָל אָנרופן אָט דעם מענטשן. טראַכט ער, סאַשע, קלײַבט ווידער איבער אין געדאַנק א נאָמען נאָך א נאָמען.

שובײַעוו איז אַפילע דאָ, אין לאַגער, פאַרבליבן שלאַנק און פלינק. ווי אַלע באַרג־לײַט, שטעלט ער שטילע טריט, גלײַך זײַנע צערעפּעטע שקראַ־בעס וואָלטן געווען אונטערגעבעט מיט קישעלעך. בא אים איז א רענדל א וואָרט. אויב אים באַפוילן „גייז", וועט ער בלויז א שאָקל טאָן מיטן קאָפּ אַף „יאָ" און זיך ניט פאַרהאַלטן קיין איבעריקע רעגע. אים דאַרף מען שיקן אין שנײַדער־וואַרשטאַט, זאָל ער זיך צערעכענען מיט נוימאַנען, וועלכער פאַרבײַט איצטער דעם לאַגער־קאָמענדאַנט.

אַרקאַדי ווײַספּאַפּירס גרויסע בלויע אויגן ווערן נאָר א בלישטשע טאָן, ווען מע וועט אים זאָגן „גייז". ער וועט גיין צו די שוסטערס און זיך צע־רעכענען מיט דעם אָבערשאַרפירער געטינגער.

אַף זיאַמע ראָזענפעלדן קאָן מען זיך אויך פאַרלאָזן, כאָטש ער איז נאָך זייער יונג. נעכטן, קלערנדיק, וווּהין אים שיקן, האָט פּעטשערסקי א פרעג געטאָן בא זיאַמען, וויפל איז ער אַלט. צו אַזוינע פראַגן איז מען דאָ ניט געוווינט. זיאַמע האָט זיך פאַרכידעשט: „פונוואַנען ווייסט איר, אַז פּונקט

מאָרגן קאָן מיר ווערן איין און צוואַנציק יאָר?". ער האָט געזאָגט: „קאָן מיר ווערן". ווי אַנדערש לאָזט זיך ענטפערן אין סאָביבאָר? ראָזענפעלד וועט גיין מיט שוביַיעוון. באַ אַלעקסיי ווייצענען וועט אויך די האַנט ניט קיין ציטער טאָן. אים דאַרף מען שיקן איבערשנײַדן דאָס שטעכלדראָט לעבן אָפיצערן־הויז.

איז ווער זשע וועט אָנהייבן? — טראַכט פּעטשערסקי.

צוריק מיט עטלעכע טעג, דערמאָנט ער זיך, איז אָנגעקומען אַן עשעלאָן מיט מוטער־נאַקעטע מענטשן. מע האָט זיי געפירט נאַקעטע, קעדיי קיינער זאָל אין וועג ניט אַנטלויפן. ער און ציבולסקי זײַנען געשטאַנען הינטערן ראָג פון אַ באַראַק, פונוואַנען מע האָט געזען דעם דריטן לאַגער מיט די גאַז־קאַמערן, וווהין מע האָט די מענטשן געטריבן. מיטאַמאָל האָט זיך דערהערט אַ האַרצרײַסנדיק געשריי פון אַ קינד: „מאַמע! מאַ..." אין דער רעגע איז קלאָר אופגעקומען דער געדאַנק: אויב מיר וועלן אַנטלויפן און ניט אויסהאַרגענען די הענקער פון סאָביבאָר, וועלן מיר ניט די ווערט זײַן צו טרעטן אַף דער ערד. ער, סאַשע, האָט אַזוי אַ קלער געטאָן. און באָריס ציבולסקי האָט עס געזאָגט אַף אַ קאָל.

— שלוימע, מיט דער גרופּע, וואָס וועט גיין אין צווייטן לאַגער, וועט אָנפירן באָריס ציבולסקי. אים קען איך מער פון אַלעמען, פאַר אים קאָן איך גאַראַנטירן. זײַן קלאַפּ וועט זײַן דער ערשטער.

אָט אַזוי באַדאַכט, געוויגן און געמאָסטן האָבן פּעטשערסקי און לייט־מאַן אָנגעמערקט די מענטשן, וואָס וועלן ליקווידירן די וואַך. זיי האָבן באַשלאָסן — אָנהייבן דעם אופשטאַנד מאָרגן, דאָנערשטיק, דעם 14 אָקטיאַ־בער, אין דער צווייטער העלפט טאָג, ווען די דײַטשישע אָפיצערן קומען אין די וואַרשטאַטן מעסטן די קליידער און דאָס שוכוואַרג. פאַרענדיקן מוז מען אַלץ ביז פינף אַזייגער — צו דער שאָ פון אַפּעל. באַנאַכט וועלן די סאַמע זיכערע מענטשן באַקומען די זיבעציק שאַרפע מעסערס און די העק, וועלכע די שמידן און שלאָסערס האָבן בישטיקע געמאַכט.

זיי זײַנען נאָך געשטאַנען אַפן בוידעם, ווען ס'האָט מיטאַמאָל זיך דער־הערט דאָס גראַגערן פון די גענדז. צום הימל האָבן זיך גענומען ציִען שוואַרצע וואָלקנס רויך.

די נאַכט־פינצטערניש האָט געעטעמט מיט פײַכטקײַט און מיט קעלט. אין באַראַק איז געווען אַזוי שטיקנדיק הייס, אַז אַף דער איינציקער שויב הינטער די גראַטעס האָבן זיך באַוויזן טראָפּנס שוויס. ס'איז שוין שפּעט. נאָר פּעטשערסקי מיט לייטמאַנען, ליגנדיק באַנאַנד אַף די נאַרעס, האַלטן זיך נאָך אין איין סוידען.

— נו, גענוג, — זאָגט שלוימע, — מע דאַרף אַ דרעמל טאָן אויך.

— באַלד, — ענטפערט סאַשע, — גיב נאָך אַן אייצע. איך וויל פאַרלייגן פינקעוויטשן, ער זאָל אַרויספירן די מענטשן פונעם לאַגער. ער איז דאָך פונדעסטוועגן געווען אַ מאַיאָר, זײַן דערפאַרונג קאָן צוניץ קומען.

— זאָלסט ניט וואָגן, איך קוק זיך צו אים צו די גאַנצע צײַט. ער איז אַ פּאַכדן, מעגסט מיר גלייבן. צוריק מיט אַ פּאָר טעג האָב איך אים עפּעס

געגעבן אָנצוהערן, האָט ער געענטפערט, אז אין אוואנטיורעס וועט ער קיין אָנטייל ניט נעמען.

— עפשער פארטרויט ער דיר ניט?

— נארישקייַטן. נאָך אין מינסק האָט ער מיר געזאָגט, אז באַ פילסודסקין, זעסטו, האָט מען נאָך געקאָנט זייַן א קאָמוניסט, און באַ היטלערן ניט. כאפט אים דער וואטנמאכער. שלאָף!

דער אופשטאנד

זעלטן טרעפט, אז אין אָקטיאבער זאָל אין אָט די קאנטן אויספאלן אזא ווארעמער און זוניקער טאָג. מע האָט באקומען די באלאנדע און געווארט אפן סיגנאל זיך לאָזן צו דער ארבעט. בזשעצקי האָט געהאלטן אין דער האנט דאָס גומענע רערל פון א גאז־מאסקע. הייַנט האָט ער געווילדעוועט, ווי קיינמאָל ניט. דער שעף פון דער וואך גריישוץ האָט אים צוגערופן און דערלאנגט א פעקל סיגארעטן.

פעטשערסקי און נאָך זיבן מענטשן האָבן זיך געלאָזט אין קלייַנעם סטאָליער־ווארשטאט. פון דאָרט זעט מען דעם ערשטן לאגער, ווי אף דער דלאָניע. אין דעם גרויסן סטאָליער־ווארשטאט איז הייַנט דער עלטסטער ניט יאנעק, נאָר לייטמאַן. צוזאמען מיט אים געפינען זיך אין באראק נאָך צוואנציק קריגסגעפאנגענע, וואָס האָבן באהאלטן אונטער די העמדער מעסערס.

דרייַ אזייגער מיט דרייַסיק מינוט האָט בזשעצקי געזאָלט אָפפירן אין צווייטן לאגער ציבולסקין. צו אים וועלן זיך פארייניקן לעאָן פעלדהענדלער און באָרעך, וועלכע דארפן אנטוואָפענען און טייטן די פיר פאשיסטן, וואָס געפינען זיך דאָרטן. אָבער מיט אָנדערהאלבן שאָ פאר דעם איז אריַינגעקומען אן עסעסאָוועץ און באפוילן בזשעצקין נעמען מיט זיך דרייַ מענטשן און גיין מיט אים. אָט ווען פעטשערסקין האָט באגאָסן א קאלטער שוויס. ער איז גלייַך אוועק אין גרויסן סטאָליער־ווארשטאט און געהייסן יאנעקן און דעם קאפאָ טשעפיק זיך דערוויסן, וווהין האָט מען אוועקגעפירט בזשעצקין מיט די דרייַ קאצעטניקעס. ס׳האָט זיך ארויסגעוויזן, אז זיי זייַנען אין נאָרד־לאגער און לייגן צונויף געהילץ אין שטאבעלן. פעטשערסקי האָט צוגערופן ציבולסקין.

— אין צווייטן לאגער וועט דיך פירן ניט בזשעצקי, נאָר טשעפיק.

— אויסגעשלאָסן! — האָט טשעפיק אויסגעשריען. — אָן קיין דערלויבעניש טאָר איך אהין ניט גיין. מיר מוזן אלץ אָפלייגן אף מאָרגן.

— וואָס? איר וועט ניט אויספילן מייַן באפעל?

געענטפערט האָט ציבולסקי:

— סאשע, פארלאָז זיך אף מיר. טשעפיק וועט גיין, און אלץ וועט זייַן אין אָרדענונג.

דער פארטרעטער פונעם לאגער־קאָמענדאנט נוימאן האָט באדארפט קומען אין שנייַדער־ווארשטאט דער ערשטער — צו פיר אזייגער באטאָג. ער איז געקומען צו רייַטן אף א פערד מיט צוואנציק מינוט פריִער. ס׳האָבן

אים באגעגנט דער עלטסטער שנײַדער יוזעף און די „שנײַדערס" שובײַעוו און ראָזענפעלד. יוזעף האָט געבעטן דעם הער קאָמענדאַנט אויסטאָן דעם מונדיר. נוימאַן האָט אראָפּגענומען דעם רימען מיטן פּאַראַבעלום און אוועקגעלייגט אפן טיש.

— ביטע! — האָט אים יוזעף אנטקעגנגעטראָגן א נײַינקן אַנצוג. — ביטע, דרייט זיך אויס צו דער שײַן.

אין דער זעלבער רעגע האָט ראָזענפעלד ארופגעלייגט זײַן האנט אף נוימאַנס געווער און שובײַעוו האָט א כאַפּ געטאָן די האַק, וואָס איז געשטאַנען א צוגעדעקטע מיט א שטיקל צײַג לעבן פיסל פון טיש.

נוימאַן האָט אזא רעווע געטאָן, אז זײַן פערד אין הויף האָט זיך געטאָן א ריס פון אָרט. צום גליק, האָט א ייִנגל פון דער באַנהאָף־קאָמאַנדע זיך אײַנגעגעבן אָנכאַפּן דאָס פערד פארן צײַמל און אָפּפירן עס אין א זײַט. נוימאַנען האָט מען פאַרדעקט מיט א קאָלדרע און די בלוט־פלעקן אפן דיל באַשאָטן מיט זאמד. שובײַעוו איז אוועק אָנזאָגן פעטשערסקין די ייִדיִעע און אים איבערגעבן דעם ערשטן טראָפּיי — נוימאַנס פאַראַבעלום.

פיר אזייגער מיט פינף מינוט איז געקומען נאָך זײַנע שטיוול דער באַלעבאָס פון דער „הימל־שטראַסע", דער שעף־געהילף פון דעם דריטן לאַגער — געטינגער. מיט אים האָט זיך ספּראַוועט ארקאַדי ווײַספּאַפּיר.

פיר אזייגער מיט צען מינוט האָט געעפנט די טיר פונעם שנײַדער־וואַרשטאַט דער שעף פון דער לאַגער־וואַך גריישוץ. געעפנט און גלײַך אומגעפאַלן.

דערווײַל האָט אין הויף זיך באַוויזן דער עסעסאָוועץ גאָולשטיך. ער איז געגאַנגען צום צווייטן לאַגער. וועגן דעם, וואָס דאָרטן קומט פאָר, האָבן פעטשערסקי און לייטמאַן נאָך קיין ייִדיִעס ניט געהאַט. לייטמאַן איז ארויסגעלאָפן אנטקעגן גאָולשטיכן:

— הער אָפיצער! אונדז איז באַפוילן פאַרענדיקן הײַנט די נאַרעס, נאָר קיין פּינקטלעכע אָנווײַזונגען האָבן מיר ניט. די סטאָליערס שטייען אָן ארבעט. עפּשער וועט איר אף א מינוט ארײַנגיין?

שלוימע האָט אים אָפּגעטראָטן דעם וועג און געלאָזט צוגיין צו די נאַרעס. פון דעם ערשטן קלאַפּ איז גאָולשטיך אומגעפאַלן מיט צעשפּרייטע הענט.

פיר אזייגער מיט צוואַנציק מינוט איז פונעם צווייטן לאַגער געקומען צו לויפן ציבולסקי.

— סאַשקאָ, מיט אלע פיר אָפיצערן איז פאַרענדיקט. זייער געווער איז בא אונדז. די טעלעפאָן־פאַרבינדונג און די סיגנאַליזאַציע האָט איבערגעריסן דער „פאַריזשער" — שוואַרץ. באַלעבאַטים פונעם צווייטן לאַגער זײַנען איצט לעאָן און באַרעך.

אין הויף זײַנען אַרײַן עטלעכע בלעכערס מיט צינקענע רינוועס אין די הענט. אין די רינוועס האָבן זיי געבראַכט זעקס דײַטשישע ביקסן און קוילן.

פיר אזייגער מיט דרײַסיק מינוט האָט פונעם נאָרד־לאַגער זיך אומגעקערט בזשעצקי. ער האָט דערציילט, אז דער לאָדזשער שלאָסער היינריך ענגעל האָט אין גאַראַזש מיט אן אײַזערנעם פּרענט אוועקגעלייגט אף טויט דעם אונטערשאַרפירער בעקמאַן און צוגענומען זײַן אווטאָמאַט.

שוין צײַט געבן דעם סיגנאַל צום אַלגעמײנעם שטורעם. נאָר פּעטשער־סקי וואַרט. עס לעבט נאָך פּרענצעל, דער שעף פֿונעם ערשטן לאַגער. דאַכט זיך, ס'איז געוואָרן פעסט באַוואָרנט, אַז פּרענצעל וועט אַרײַנקומען אין קלײנעם סטאַליער־וואַרשטאַט אַ קוק טאָן אויף די נײַע שאַפֿעס. פֿאַרוואָס זשע איז ער נאָך ניטאָ? מע האָט זיך דערוויַיל נאָך אויך ניט צעצאָלט מיט די סאַמע בלוטדאָרשטיקע מערדער פֿון סאָביבאָר — מיטן עסעס־שטאַבספּיור־רער וואַרנער דיובואַ און אונטערשאַרפֿיורער פֿראַנץ וואָלף.

און דאָך מוז מען דעם סיגנאַל געבן. פּעטשערסקי באַפֿוילט בזשעצקין אויסשטעלן אַלעמען אין אײן קאָלאָנע.

די ערשטע האָבן זיך אויסגעשטעלט די סאָוועטישע קריגסגעפאַנגענע. זײ האָבן געדאַרפֿט אָנפֿאַלן אויפֿן געווער־סקלאַד. לעאָן פֿעלדהענדלער האָט פֿונעם צווייטן לאַגער געבראַכט צו פֿירן אַ קאָלאָנע פֿון הונדערט פֿופֿציק מענטשן. עס איז געוואָרן אַ טומל. די, וואָס האָבן ביז איצט גאָרנישט ניט געוווּסט, האָבן אָנגעהויבן עפּעס זיך אָנשטויסן. יעדערער האָט געוואָלט זײַן וואָס נעענטער צום טויער.

אין דער מינוט איז ווי פֿון אונטער דער ערד אויסגעוואַקסן דער שעף פֿון קאַראַול. ער האָט ניט געקאָנט באַנעמען, פֿאַרוואָס קלײַבט מען זיך צום אַפּעל מיט אַזאַ טומל, און גענומען אָרודיעון מיט דער בײַטש אויף רעכטס און אויף לינקס. נאָר דאָ האָט ער באַמערקט, אַז אים גײען נאָך פֿוסטריט עטלעכע לאַגערניקעס.

— קאַפּאָ, — האָט ער זיך געווענדט צו בזשעצקין, — וואָס קומט דאָ פֿאָר? — און זיך אַ נעם געטאָן צו דער קאָבורע.

עטלעכע מענטשן האָבן אויפֿגעהויבן און אַראָפּגעלאָזט זײערע העק. אײַנהאַלטן די מענטשן וואָלט שוין קײנער ניט געקאָנט. ס'האָט זיך דערהערט פּעטשערסקיס באַפֿעל:

— אַלע צום אָפֿיצערן־הויז! רײַסט דאָרט איבער די דראָטן, און אין וואַלד!

ערשט איצט האָט מען אויף די וואַך־טורעמס זיך געכאַפּט, אַז אין לאַגער קומט עפּעס פֿאָר.

עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ שיסערײַ. פּינקעוויטש און נאָך אים אַ סך אַנדערע האָבן זיך געלאָזט לויפֿן צום צענטראַלן טויער. דעם וואַכמאַן באַם טויער האָט פֿאַרשלונגען דאָס געדראַנג פֿון מענטשן. אָבער צום וואַלד זײַנען ניט אַלע דערלאָפֿן. פֿיל האָבן זיך אויפֿגעריסן אויף די מינעס.

די סאָוועטישע קריגסגעפאַנגענע, געפֿירט פֿון פּעטשערסקין, האָבן זיך געלאָזט צום געווער־סקלאַד, אַ פֿײַער־שקוואַל האָט זײ צוגעדריקט צו דער ערד. אַהער זײַנען געלאָפֿן עסעסאָווצעס.

פּרענצעלן האָט פּעטשערסקי באַמערקט, ווען יענער האָט פֿויזענדיק זיך קימאַט דערקליבן צו דער טיר פֿונעם סקלאַד. פּעטשערסקי האָט אויסגע־שאָסן, נאָר צי האָט ער אין אים געטראָפֿן?..

— אײנציקוויַיז צום וואַלד! — באַפֿעלט פּעטשערסקי.

אַלײן וועט ער דאָ בלײַבן מיט עטלעכע באַוואָפֿנטע מענטשן, די עס־עסאָווצעס זאָלן ניט קאָנען פֿאַרפֿאָלגן די אַנטלויפֿנדיקע.

— כאווער קאַמאַנדיר, — האָט זיך צו אים געווענדט ווײַספּאַפּיר, — שוין צײַט אָפּטרעטן.

„כאווער קאַמאַנדיר" — דאָס האַרץ האָט געטאָן א צאַפּל. צום ערשטן מאָל פאַר צוויי יאָר רופט מען אים אַזוי אָן. כאָטש ער איז נאָך אין טויט־לאַגער און אפילו זײַן שאָטן איז נאָך ניט פון יענער זײַט שטעכיק דראָט, איז ער שוין דאָך ניט קיין לאַגערניק!

באַם ראַנד פון וואַלד האָט ער זיך אָפּגעשטעלט איבערצוכאַפּן דעם אָטעם. מענטשן לויפן נאָך אַהער. ס'פײַפן אַלץ אָפּטער קוילן. אָט איז מיטן פּאָנעם אַראָפּ געפאַלן איינער. אַן אַנדערער האָט אָנגעטראָטן אויף א מינע. ווי אַן אונטערגעשניטענע פאַלט אום א פרוי, וואָס איז שוין געווען גאָר נאָענט פון וואַלד...

פונעם אַפּעל־פּלאַץ האָט צו קוריצלן און בערעקן אין קעמערל זיך דער־טראָגן א געשריי פון הונדערטער מענטשן. ניט פרעגנדיק קוריצלען, איז בערעק אַרויסגעלאָפן פון באַראַק. אַן עסעסאָווער ליגט אויף דער ערד מיטן פּאָנעם אַראָפּ. נאָך איינער. וואָס טוט זיך עס אין לאַגער?!

בערעק איז אַרײַנגעשפּרונגען צוריק אין קעמערל און א ריס געטאָן קוריצלען פאַר דער האַנט.

בײַ די גרויסע טויערן איז אַן אָנגעלאָף פון מענטשן. קוריצל און בערעק לויפן אויך אַהין. עטלעכע עסעסאָווצעס, וואָס יאָגן אין דער ריכטונג צום געווער־סקלאַד, שנײַדן זיי איבער דעם וועג. איינער פון זיי האָט זיך אויס־געקערעוועט און עטלעכע מאָל נאָכאַנאַנד אויסגעשאָסן. ווען בערעק האָט זיך אומגעקוקט, איז קוריצל לעם אים ניט געווען.

נאָך דעם זידנדיקן קעסל, פונוואַנען מע האָט זיך נאָרוואָס אַרויסגעריסן, האָט פּעטשערסקין זיך געדאַכט, אַז דער וואַלד דרעמלט. פונעם לאַגער דערטראָגט זיך נאָך די שיסערײַ. און דאָ הוידען זיך פּאַמעלעך די צווײַגן און שיידן זיך שטילערהייט מיט די לעצטע בלעטער.

געגאַנגען איז מען איינער הינטער דעם אַנדערן. פּעטשערסקי דער ער־שטער, נאָך אים ציבולסקי. געשלאָסן די גרופּע האָט ווײַספּאַפּיר.

פאַרלאָזן דעם וואַלד איז געווען, ווי פאַרלאָזן א פעסטונג. ווײַטער האָט זיך געצויגן א פעלד, און שוין גאָר אומגעריכט — א ברייטער טיפער ריוו, פול מיט וואַסער. ווײַספּאַפּיר האָט עפּעס דערהערט, און איבער דער ריי גיט איינער איבער דעם צווייטן:

— אכטונג! דאָ איז פאַראַן נאָך עמעצער.

אויף דעם זעלבן אויפן באַקומט ווײַספּאַפּיר דעם קאַמאַנדירס באַפעל:

— דערוויסן זיך, ווער!

אַרקאַדי ראַפּאָרטירט:

— אַלץ איז אין אָרדענונג. ס'איז שובײַעוו.

ווירקלעך, שובײַעוו מיט עטלעכע מענטשן איז אַרויס פון דער ריי, באַוויזן אָפּגיך מאַכן א מין פּליט, און מע איז שוין בעשאָלעם אַריבער אויף

דער צווייטער זײַט פון ריווו. און ווידער ציט זיך וואַלד. וואָס זשע איז פּעטשערסקי אַזוי פאַרומערט? שוביַיעוו האָט געבראַכט די ידיעה, אַז לייט־מאַן איז שווער פאַרווונדעט. שלוימע, לעאָן און באָרעך זײַנען אַוועק מיט אַן אָפּגאַבע אופזוכן די פּוילישע פּאַרטיזאַנער, און איצט ליגט ער, שלוימע לייטמאַן, אויף אַ טראַגבעטל און ווער ווייסט, צי ער לעבט נאָך. אַזויפיל טעג אין לאַגער, טעג, וואָס זײַנען געגליכן צו יאָרן, אָפּגעלעבט זײַט־בײַ־זײַט מיט שלוימען און זיך קיינמאָל ניט פאַרטראַכט, ווי ליב און טײַער דער מענטש איז אים. געגנוג געווען, לייטמאַן זאָל אַ שאָקל טאָן מיטן קאָפּ אויף „יאָ", און פּעטשערסקי האָט שוין געוווּסט, אַז אַנדערש קאָן גאָרניט זײַן.

מיט שוביַיעוון האָט שלוימע אים איבערגעגעבן זײַן לעצטן גרוס און זײַן דאַנק. זײַן דאַנק... וועמען, אויב ניט שלוימען, קומט דער ערשטער דאַנק פאַר דעם, וואָס זיי זײַנען איצט פרײַ. דאָס האָט ער דאָך געהאַלטן אין איין איבערכאַזערן די ווערטער: „ניט מיט טרערן דאַרף מען צאָלן, נאָר מיט געווער". וויפל ער, פּעטשערסקי, וועט לעבן, וועט ער אים ניט פאַרגעסן. נאָר מער קלערן וועגן דעם האָט פּעטשערסקי קיין רעכט ניט. ער מוז קלערן וועגן די מענטשן, וואָס גייען הינטער אים. ער ווייסט: מיט אַזאַ גרויסער גרופּע איז קימאַט אוממעגלעך זיך אויסבאַהאַלטן, אוממעגלעך זיך דורכשמוגלען אומבאַמערקט.

אַ שאָרך, און אַלע פּאַרטיַיען דעם אָטעם. ס'איז ווידער שטיל. גוט, וואָס די שרעק איז אַן אומזיסטע. מע לאָזט זיך ווײַטער, און דאָ צעשרײַט זיך אַ ייִדענע, ווי זי זאָל זײַן בײַ זיך אין אַלקער:

— מוישע, ווו ביסטו?

ס'האָט זיך געדאַכט, אַז אויף מײַלן אַרום צעטראָגט זיך איר פאַרצווייפל־טער געשריי. איז וואָס? דורכטרײַבן זי? שלוימע וואָלט געוויס אַ שאָקל געטאָן מיטן קאָפּ אויף „ניין".

עס גייען אַוועק און קערן זיך אום די אויסשפּירער. זיי וואָלטן געמעגט אָנזאָגן בעסערע בשׂורות. וואָס נעענטער צו דער אײַזנבאַן־ליניע, אַלץ שיטערער ווערט דער וואַלד.

וואָס טוט מען? דאָ וועט מען זיי געוויס זוכן. בעסער צופויזען צו דער סטאַנציע און זיך פאַרקלײַבן אין די קוסטעס. צום גליק האָט דאָס עסעריקע ווינטל ניט צעטריבן די וואָלקנס און פון גאַנצפרי אָן האָט גענומען טריפן אַ נודנע רעגנדל. בלויז סאַך טאָג האָבן זיך אין הימל באַוויזן אַעראָפּלאַנען. אין די אַרומיקע וועלדלעך האָבן געניִשטערט דײַטשן און פּאָליצײַען. עס האָט זיך געהערט אַ שיסערײַ, אַ בילן פון הינט.

קוים דערלעבט די נאַכט, האָט מען אַריבערגעפּויזעט די רעלסן און זיך געלאָזט ווײַטער אין וואַלד. צוויי סאָביבאָראָווצעס זײַנען זיי אָנגעקומען אַנטקעגן:

— איר גייט צום בוג? קערט זיך אום. מע האָט אונדז געזאָגט, אַז דאָרט איז פול מיט דײַטשן.

פּעטשערסקי מיט נאָך אַכט מענטשן האָבן באַשטימט ניט ענדערן דעם מאַרשרוט און גיין צו דער סאָוועטישער גרענעץ, צו די פּאַרטיזאַנער. אויף

א קליינער וואלד־לאַנקע האָט מען זיך צום לעצטן מאָל צונויפגענומען אינאיינעם.

— כאווייריִם, — האָט געזאָגט פּעטשערסקי, — מיר מוזן זיך צעטיילן אף קליינע גרופּעס פון אכט ביז צען מענטשן, און יעדער גרופּע וועט מוזן אליין זיך אויסקלייַבן איר וועג. אנדערש וועלן מיר זיך ניט ארויסראַטעווען פונדאנען. איך וועל אייַך אָנרופן די נעמען פון די עלטסטע אין די גרופּעס. כ'האָף, אַז זיי פארדינען אייַער צוטרוי.

מענטשן האָבן אים ארומגענומען, געקושט, געשעפּטשעט:

— אַ דאנק דיר, סאשקאָ! מיר וועלן דיך קיינמאָל ניט פארגעסן...

בערעק איז אויך צו אים צוגעלאָפן און אָנגעכאַפּט פאר אַ האנט. אַ שאָד, וואָס אין דער פינצטער האָט סאשקאָ ניט געקענט זען דעם יינגלס אויגן. ער וואָלט דאן לאנג ניט געטראכט און געזאָגט: „מיר זייַנען נייַן, דו וועסט זייַן אין מייַן גרופּע דער צענטער".

אזוי האָט בערעק ניט איין מאָל דערנאָך געקלערט און זיך אויסגעגעסן דאָס הארץ, פארוואָס ס'האָט אים ניט געקלעקט קיין מוט ארויסברענגען די ווערטער: „פּעטער סאשקאָ, איך וויל אויך גיין מיט אייַך אף מיזרעך צום בוג, צו די פּארטיזאנער. איר קאָנט מיט מיר טאָן וואָס אירווילט, נאָר איך וועל פון אייַך ניט אָפּשטיין..."

אין פיר טעג ארום, שפּעט אין אָוונט, האָבן נייַן מענטשן זיך שטילערהייט געגאַנווועט צו אַ כוטאָר, וואָס איז באשטאנען סאכאקל פון איין הויף. נאָך דעם כוטאָר האָבן זיי נאָכגעשפּירט עטלעכע שאָ נאָכאנאנד. דאָ האָט מען געדארפט זייַן באזונדערס פארזיכטיק — דער בוג איז נאָענט.

אלעקסאנדער האָט אָנגעקלאַפּט אין אַ פענצטער. עמעצער האָט אָפּגערוקט דאָס פאָרהענגל. אין אַ רעגע ארום האָט זיך די טיר געעפנט. אין שטוב זייַנען אריַין פּעטשערסקי, ציבולסקי, שובייַעוו און ווייַספּאפּיר. די איבעריקע זייַנען פארבליבן אף דער וואך. דאָ, אין דעם פארוואָרפענעם כוטאָר, בא דער סאמע גרענעץ צווישן פוילן און ווייַסרוסלאנד, האָט מען שוין געהערט, אז ערגעץ לעבן כעלם אָדער לעבן מייַדאנעק איז געשען אַ נעס.

— מע זאָגט, — האָט דערציילט דער באלעבאָס פון הויז, — אז פון די איידונס, אין וועלכע די פאשיסטן פארברענען מענטשן, האָבן מיטאמאָל אָנגעהויבן ארויסשפּרינגען לעבעדיקע מייסים און גענומען כאפּן די דייַטשן פאר די גאָרגלען. וועמען געכאַפּט — דעם דערשטיקט. די דייַטשן האָבן צוערשט, פארשטייט זיך, אַ נעם געטאָן די ביקסן, דערנאָך האָבן זיי פאר שרעק געוואָרפן דאָס געווער און געלאָזט זיך לויפן, וווהין די אויגן טראָגן.

ווי דעמלט, אינעם הויף פון מינסקער קארצער, איז פּעטשערסקי געשטאַנען אָנגעשפּארט אין דער וואנט, די אויגן פארזשמורעט. עפּענען זיי האָט ער פּאָשעט מוירע געהאט. עפּשער האָט ער מיטאמאָל פארגעסן, אז ער איז שוין ניט קיין געפאנגענער. עפּשער איז דאָס טאקע ניט מער, ווי אַ לעגענדע, אַ גוטער כאַלעם? שטילערהייט האָט ער אַ זאָג געטאָן:

— העלפט אונדז אריבער איבערן בוג...

דער באַלעבאָס האָט פאַריכט דעם קנויט פונעם קאַנעץ, מיט אַ קאַלדרע פאַרהאַנגען דאָס פענצטער און געענטפערט:

— גאָט אַליין העלפט אײַך. איז ווי זשע קאָנען מיר אײַך אָפּזאָגן? — און צו זײַנע קינדער: — זאָסיע, דערלאַנג צום טיש, און דו, קאַזימעזש, טו אָן די שטיוול און גרייט זיך אין וועג.

אין דער נאַכט אױפֿן 20 אָקטיאַבער האָבן זיי שוין באַטראָטן די ווײַסרוסישע ערד. זי איז נאָך געווען אָקופּירט. איצט איז פאָרגעשטאַנען זיך דערשלאָגן צו די פּאַרטיזאַנער. ס'איז געשען אָן אומגליק מיט באַריסן. באַם איבערגיין דעם בוג האָט ער זיך צוגעקילט. ער האָט געברענט פון היץ און ווײַטער גיין ניט געקאָנט. פון פיר אויסגעהאַקטע דעמבענע ביימלעך האָט מען געמאַכט אַ טראָגבעטל און אַזוי זיך דערקליבן מיט אים צו אַ דאָרף אין דער פּאַרטיזאַנישער זאָנע. דאָ האָט מען אים געמוזט איבערלאָזן.

אין צוויי טעג אַרום האָבן זיי ניט ווײַט פון ברעסט באַגעגנט די ערשטע פּאַרטיזאַנער. זיבן מאַן זײַנען אָנגענומען געוואָרן אין אָטריאַד אױף קאָסטאָווסקיס נאָמען. פּעטשערסקי איז אוועק מיט אַן אַנדער מאַכנע, אױף שטשאָרס' נאָמען, ווײַל דאָרטן האָט מען אים צוגעזאָגט פאַרעכענען אין אַ דיווערסאַנטן־גרופּע, וואָס האָט געדאַרפט די טעג זיך לאָזן אױף דער אײַזנבאַן אופרײַסן אַ פּײַנטלעכן עשעלאָן.

אַלעקסאַנדער פּעטשערסקי האָט זיך דערוואַרט ביז דעם טאָג, ווען די פּאַרטיזאַנער האָבן זיך פאַרייניקט מיט דער סאָוועטישער אַרמיי. די רויטע פּאַסיקלעך אױפֿן היטל האָט ער פאַרביטן מיט אַ שטערנדל. סאָף אויגוסט 1944 איז פּעטשערסקי שווער פאַרווונדעט געוואָרן. אין לאַזאַרעט, וווּ ער איז אָפּגעלעגן פיר כאַדאָשים, אין דעם רעזערוו־פּאָלק און דערנאָך אין ראָסטאָוו, זײַענדיק שוין ניט אין אַרמיי, — אומעטום האָט ער אַלץ זיך נאָכגעפרעגט אױף זײַנע פרײַנט, די אופשטענדלער.

ער האָט זיך דערוווּסט, אַז דעם זעלבן אָוונט, ווען זיי זײַנען אַנטלאָפן פונעם לאַגער, איז מיטן אײַזנבאַן־טעלעגראַף אוועק אַן אַליאַרעם־דעפּעש: „דרינגענדיק אַרויסשיקן מיליטער און אָניאָגן די אופשטענדלער". אַ יונגע פרוי, וואָס האָט געאַרבעט אױפֿן כעלמער וואָקזאַל אַלס טעלעגראַפיסטן, האָט, ריזיקירנדיק מיטן לעבן, איבערגעגעבן די דעפּעש דעם דײַטשישן פאַרבינדלער מיט אַ פאַרשפּעטיקונג אױף העכער פיר שאָ...

דעם 16 אָקטיאַבער 1943 איז קיין סאָביבאָר אָנגעקומען אַ ספּעציעלע סאַפּיאָרן־טייל, אופגעריסן מיט דינאַמיט קימאַט אַלע געבײַדעס און די וואַכטורעמס, אַרויסגעריסן פון דער ערד די סטויפּעס מיטן שטעכלדראָט. מע האָט אָנגעלאָדן אױף פּלאַטפאָרמעס און אוועקגעפירט די עקסקאַוואַטאָרן, וואָס האָבן געגראָבן די גריבער פאַרן אַש פון די פאַרברענטע, די טראַנספּאָרטיאָרן, אױף וועלכע עס זײַנען נאָך געלעגן טויטע קערפּערס, די דיזעלמאָטאָרן, וואָס האָבן געטריבן דעם שטיק־גאַז.

פון בערלין איז געקומען אַ געהיימער און שטרענגער באַפעל: אום יעדן פרײַז פאַרניכטן די אופשטענדלער. ניט ווייניק פון די אַנטלאָפענע האָט

מען געכאַפּט. אָבער פיל האָבן געפונען דעם וועג צו די פּאַרטיזאַנער, זיך אויסבאַהאַלטן בײַ פּוילישע פּויערים.

הײַנט־צו־טאָג לעבט אַלעקסאַנדער פּעטשערסקי אין ראָסטאָוו־דאָן. פון דער גרופּע, וואָס איז דעמלט אַריבער צוזאַמען מיט פּעטשערסקין דעם בוג, האָבן צוויי ניט דערלעבט דעם טאָג פון ניצחון: באָריס ציבולסקי איז געשטאָרבן אין דעם ווײַסרוסישן דאָרף, ווו מע האָט אים איבערגעלאָזט; אַלעקסאַנדער שובײַעוו איז געפאַלן מיט אַ העלדן־טויט אין 1944 בײַס אַ שלאַכט. די איבעריקע כאַווירים זײַנע האָט פּעטשערסקי נאָך דער מיל־כאָמע אויסגעזוכט, און ס'איז געוואָרן בײַ זיי אַ טראַדיציע יעדע פינף יאָר זיך צונויפנעמען אַלע אינאיינעם אין ראָסטאָוו, בײַ סאַשען.

קאַפּיטל פינף

אויף דער פרײַ

אַזוי האָט דער קאָמאַנדיר באַפוילן

דער וואַלד איז ווידער בערעקס היים, און די ערד זײַן געלעגער. מיט אַ גרופּע פון זיבן פּוילישע ייִדן איז בערעק אַוועק אין בערעק אין כעלם, און שוין אָפּן צווייטן טאָג האָבן זיי באַם איבערגיין אַ שאָסיי אָנגעטראָפן אויף דײַטשן. צווערשט האָט זיך דערהערט אַ קורצער פײַף פון אַ פאַרשטעקטן אין לאָ־קער היטלעריסט, און דערנאָך איז אַוועק אַ שיסערײַ. פון דער גרופּע האָט מען צוויי מענטשן דערהאַרגעט. ווו די איבעריקע האָבן זיך אַהינגעטאָן — ווייסט בערעק ניט. מע איז זיך צעלאָפן.

אינצווייען זײַנען זיי פאַרבליבן — ער און טאָמאַש, וועמען סאַשקאָ האָט אָנגערופן אַלס עלטסטן פון דער גרופּע.

טאָמאַש גייט פאָרויס, דער קערפּער איז בײַ אים אַזוי געבויגן, אַז ס'דאַכט זיך, אָט־אָט וועט ער אומפאַלן. אַפילו ווען ער שטייט אויף איין אָרט, הוידעט ער זיך, ווי אַן אונטערגעגראָבענער בוים. ער זאָגט, אַז ער איז געווען אַ דרוזשענאָווא אין דער אַרמײַ. ווערדליך ער איז אַלט, האָט עס באַדאַרפט זײַן מיט אַ היפּש ביסל יאָרן צוריק, און עפּשער זעט ער בלויז אויס אַזוי שטאַרק געעלטערט. בערעק האָט אים מוירע פון אויג פאַרלירן. עפּעס אַ קלייניקײַט, ער פאַרמאָגט אַ נאַגאַן און דרײַ קוילן צו אים, און אונטערן רעקל איז פאַרשטעקט בײַ אים אַ מעסער, וואָס איז געמאַכט גע־וואָרן, בײַס מע האָט זיך געגרייט צום אופשטאַנד.

טכילעס אָוונט האָבן טאָמאַש און בערעק זייער געהיט זיך געלאָזט צום ראַנד פון וואַלד. אויפגעהויבן זיך אויף אַ גאַנץ הויך בערגל, האָבן זיי באַ־קוקט דעם אַרום. די קאַלטע זון איז פאַרגאַנגען, און דער הימל האָט אויף אַ קורצער צײַט באַקומען דעם קאָליר פון צײַטיקן ווייץ. ערגעץ ווײַט, באַם סאַמע האָריזאָנט, ווו ס'האָט זיך געמישט רויט מיט בלוי, האָט זיך געלאָזט זען אַ קלויסטער מיט אַ באַגילדטן קופּאָל. אינעם אָוונטיקן דעמער האָבן

זיי זיך צוגעזעצט לעבן א מעכטיקן דעמב, וואָס איז געווען באַדעקט מיט א לישײַניק די גרייס קימאַט ווי אַ טעלער. ארום סאָביבאָר האָבן אָף א סאַך ביימער זיך באַוויזן אַזעלכע טויטע אָנוווקסן, עפּעס ווי אַ מין זשאַווער. עפּשער האָט דאָס אַרויסגערופן דער שטיקנדיקער רויך, וואָס איז טאָג און נאַכט געהאַנגען איבערן קאַנט.

זיי האָבן באַטראַכט, וווּהין ווײַטער גיין. אויב זיך לאָזן אין דאָרף, קאָן יעדע רגע זײַן די לעצטע, ווײַל מיסטאָמע נישטערט דאָ די זשאַנדאַרמע־ריע. נאָר דער הונגער האָט גוויוער געווען די שרעק, און זיי האָבן באַ־שלאָסן פאַרלאָזן זיך אויפן גנאָד פון גורל. פריִער מיט א טאָג צי שפּעטער, נאָר סײַווי וועט מען זײַן געצוווּנגען קומען אין א יישוב.

ס'איז פאַרבײַ קימאַט א שעה, זינט ס'איז פינצטער געוואָרן. זיי זײַנען געגאַנגען באַרג־אַראָפּ. ס'האָט אָנגעהויבן מאַראַקען א רעגן, וואָס האָט זייער גיך דורכגעווייקט די שיך, די פּלודערן. פון די היטלען האָט געקאַ־פּעט אויפן האַלדז. צוערשט האָבן זיי אָנגעטראָפן אויף א סטעזשקע הײַ, פון דאָרט האָט א סטעזשקע געפירט צו אן אָפּגעזונדערטן כוטאָר. זיי האָבן צווישן זיך אָפּגערעדט, אַז איין שטוב וועט פריִער בערעק אליין ארײַן, און דערנאָך וועט מען שוין זען, וואָס מע האָט ווײַטער צו טאָן.

די טיר איז געווען ניט פאַרשלאָסן. צי מע מעג ארײַנגיין, האָט בערעק געפרעגט, ווען ער האָט שוין אַריבערגעטראָטן די שוועל. צווישן צוויי וואַזאָנעס מיט פּיקוסן איז אויף א נידעריק בענקעלע געזעסן א פּויערטע און געשיילט קאַרטאָפל. די דינע און לאַנגע שאָלעכץ האָט פון אונטער איר מעסער זיך געצויגן אין אן אונטערגעשטעלטער שיסל. בא בערעקן איז אויפגעקומען א געדאַנק, צי זאָל ער ניט א כאַפּ טאָן דעם מאַיאָנטעק, וואָס אין שיסל, און אַנטלויפן. ער האָט געזאָגט „א גוט־אָוונט". זי האָט אים געענטפערט מיט דעם זעלבן. ס'האָט אויסגעזען, ווי זײַן ארײַנקומען אהער וואָלט זי גאָרניט פאַרכידעשט.

— אָנטרינקען זיך בא אײַך קאָן מען? — האָט ער געפרעגט.

מיט די אייגע אויגן האָט זי אים אָנגעוויזן אויף דער באַנק, ווו ס'איז געשטאַנען אן עמער מיט וואַסער.

די דריטע קוואַרט האָט ער שוין אָנגעשעפּט, ווען ער האָט דערפילט, אַז נאָך עמעצער, אויסער דער פרוי, קוקט אויף אים. די טיר, וואָס האָט געפירט אין צווייטן צימער, איז געווען אָנגעלאָזט, און הינטער איר, מיסטאָמע אויף די שפּיץ פינגער, זײַנען געשטאַנען צוויי קינדער און שיער ניט אַרויסגעגע־קוועטשט מיט די נעזער די טאַפּליע. די קינדער זײַנען מיטאָמאַל ניט גע־סטײַעט, און פונעם צימער איז אַרויסגעגאַנגען א מאַנצבל מיט געזונטע טרעגערישע אַקסל, אין א היטל, נאָר אַרומגעגאַרטלט מיט א רימען, אין שטיוול מיט הויכע כאָליעוועס. נאָך איז געווען צו באַמערקן, אַז די הויט אויף זײַן פּאָנעם איז פאַרוויאַנעט, ווי בא א מענטשן, וואָס איז זעלטן אויף דער פרישער לופט און שלאָפט שלעכט.

— פונוואַנען און וווּהין גייסטו? — האָט ער א פרעג געטאָן.

בערעק האָט ניט באַלד זיך געפונען וואָס צו ענטפערן.

— ווילסט ניט זאָגן, איז באַווײַז דײַן דאָקומענט. קיין פּאַסיר־שײַן האָסטו אויך ניט? ווי איז דײַן נאָמען?

— טאַדעק.

— די פאַמיליע?

— מײַן פאַמיליע איז קניעוווסקי.

ווי ניט גלייבנדיק בערעקן, האָט ער אים געהייסן איבערכאַזערן די פאַמיליע, בייסמײַסע אים אָפּגעמאָסטן מיט די אויגן פון קאָפּ ביז די פיס און מיט אַ פינגער באַוויזן אַף אַ בענקל באַ דער וואַנט.

— דו ביסט אַליין צי מיט נאָך עמעצן?

— אַליין.

— וווהין גייסטו באַנאַכט? ווער האָט דיר געוויזן דעם וועג אַהער? — דער קלוימערשט רויקער טאָן, וואָס האָט געהערשט פון אָנהייב, האָט גע־נומען פאַרשווינדן. — ווער, פרעג איך באַ דיר, דער סאָלטיס צי עמעצער אַנדערש?

— קיינער ניט. כ׳האָב אָנגעטראָפן אַף אַ סטערטע היי, און פון דאָרט האָט מיך די סטעזשקע געבראַכט אַהער.

— אַ נאַכטלעגער, האָסטו געמיינט, וועט מען דיר פאַרלייגן?

— ניין, כ׳האָב ניט געמיינט.

— צוליב וואָס זשע ביסטו אַהער געקומען? דו האָסט זיך אָנגעטרונ־קען, — האָט ער אַ ווײַז געטאָן אַפן עמער וואַסער, — און וואַרטסט, מע זאָל דיך נאָך אָנהאָדעווען?

בערעק איז געווען זיכער, אַז באַלד וועט מען אים אָנכאַפּן פאַרן קאָל־נער, דאָך האָט ער זיך אויסגעדרייט מיטן פּאָנעם צו דער טיר. דער מאַנצבל איז אים פאַרלאָפן דעם וועג. נאָר דאָ איז די פרוי אופגעשטאַנען פון איר אָרט און, אויסגלײַכנדיק זיך, געזאָגט:

— איך וויל וויסן, יורקאָ, ווען געהער אָט די שטוב? וואָס פירסטו זיך אויף, ווי אַ מאַרשאַלעק, ווען דו ביסט אפילע קיין פּאַרוטשניק ניט. דאָס ייִנגל לאָז צורו. מע דאַרף ניט אַזוי פײַערן און זידן. קאַרטאָפל וועט פאַר אַלעמען קלעקן. זאָל ער אָפּעסן. און ווײַטער איז ניט מײַן זאַך — פונוואַ־נען און וווהין ער גייט.

יורקאָ איז אָפּגעטראָטן, אָבער בלויז אַף אַ שפּאַן. ס׳איז מיסטאָמע אַ העפקער־יונג, וואָס רעכנט זיך ניט מיט קיינעם. ער האָט געעפנט די טיר אין פאָרהויז און אַ דראָע געטאָן דער פרוי:

— דיר, אַנאַ, ווילט זיך, אַז דער נאַטשאַלניק אַליין זאָל מיט דיר ריידן, קאָן איך דיר עס צוליב טאָן. לאַנג וואַרטן וועט דיר ניט אויס־קומען.

וועגן הונגער האָט בערעק שוין פאַרגעסן. ער האָט געהאַט אַ געפיל, אַז די ערד אונטער זײַנע פיס גליטשט זיך אַרויס. גיי ווייס, וווהין און מיט וואָס פאַר אַ קאַוואַנעס יורקאָ איז אַוועק. איצט וואָלט מען באַדאַרפט צו־וואַרטן, ביז זײַנע טריט וועלן זיך דערווײַטערן, שטילערהייט זיך אַרויס־קלײַבן פון דער שטוב און זיך לאָזן לויפן צו טאָמאַשן. אַנאַ האָט, דאַכט זיך, אַלץ פאַרשטאַנען. זי האָט אָנגערירט בערעקן פאַר אַ האַנט.

— שרעק זיך ניט. יורקאָ איז דאָ אַ קליינער מאַכער. טאַדעק, זאָגסטו, רופט מען דיך? איז גיי, טאַדעק, צום טיש. קיין ברויט קאָן איך דיר ניט געבן, נאָר געקאָכטע קאַרטאָפל קאָנסטו עסן, וויפל דיר ווילט זיך.

אליין האָט זי זיך גענומען פּאַרפּאַרען פּאַלאָווע אין צעבער, דערנאָך, ניט אָפּוועגנדנדיק זיך אַף קיין רעגע, גענומען שטויסן פּראַסע אין אַ שטייסל. אנאַ איז, ווײַזט אויס, אַ מענטש, וואָס פילט יענעמס ווייטעק. מיט אַן אויס־דרוק פון זאָרג האָט זי געפרעגט:

— די ניט־צעקאָכטע קאַרטאָפל עסטו ניט, ווײַל דו ווילסט זיי נעמען מיט זיך אין וועג?

— מיר זײַנען אינצווייען. אויב איר וועט דערלויבן...

— דעם וועג אהער וועסטו מוזן פאַרגעסן. מיט זיך וועל איך דיר מיט־געבן, וואָס איך קאָן. זעסט, יורקאָ האָט זיך אָנגעשטויסן, אַז דו נאַרסט אים. און ווי וועט זײַן, אויב ער וועט באַלד אַרײַנפירן אהער דעם צווייטן?

— פאַר יורקאָן האָב איך מוירע. נאָר דער צווייטער וועט קיין לעבע־דיקער זיך ניט לאָזן נעמען.

— ווער איז ער, אַ מיליטערמאַן? ער איז באַוואָפנט?

— אַ דרוזשינאָווא איז ער אַמאָל געווען, דערנאָך אַ פעלדשער, לעצטנס אַ שוסטער. קוקט ניט אַף מיר אַזוי, איך דערצייל אײַך דעם ריינעם עמעס. איך ווייס ניט, ווו מיר געפינען זיך אַצינד, נאָר אַנטלאָפן זײַנען מיר פון סאָביבאָר. דאָס איז ניט ווײַט פון כעלם. איר האָט פון אַזאַ שטאָט געהערט?

— ווי דען? און וועגן סאָביבאָר זײַנען שוין אהער דערגאַנגען קלאַנגען. זאָג מיר, ס'איז טאַקע עמעס, אַז דאָרט איז געווען אַ שלאַכט און מע האָט אַלע דײַטשישע אָפיצערן אופגעהאַנגען?

— אַ שלאַכט איז געווען. נאָר וויפל היטלעראָווצעס מע האָט געטייט, דאָס ווייס איך ניט.

— הער, טאַדעק, כ'וועל אוועקגיין ניט אַף לאַנג, און דו זאָלסט אומבאַ־דינגט וואַרטן אַף מיר. מעגלעך, כ'וועל זיך אומקערן מיט צוויי באַוואָפנטע מענטשן, זאָלסטו זיך פאַר זיי ניט איבערשרעקן. כ'ווייס ניט, צי זיי וועלן דיר קאָנען העלפן, נאָר קיין שלעכטס וועלן זיי דיר ניט טאָן. האָב ניט קיין מוירע. איך שווער דיר, אַז קיינער פון די מענטשן וועט דיר קיין בייז ניט טאָן.

— איך גלייב אײַך אָן אַ שווּע. ווען איר זאָלט מיר וועלן טאָן עפּעס שלעכטס, וואָלט איר מיך ניט געוואָרנט, מיט וועמען איר וועט זיך אומ־קערן.

— אין טעפּל שטייט דאָ געברייטע מילך, איז נעם און טרינק. די שיך טו אויס און שטעל זיי צום אײַוועלע אויסטריקענען.

בערעק איז געבליבן זיצן מיט אַן אָפן מויל. אַ פרייד־געפיל האָט אים ארומגעכאַפּט. פון אַנעס רייד לאָזט זיך פאַרשטיין, אַז אָט־אָט וועט ער זיך טרעפן מיט פאַרטיזאַנער. האַלעווײַ זאָל זײַן אַזוי! ס'איז דער גלײַכסטער און קירצסטער וועג, זײַן טרוים זאָל מעקוייעם ווערן. מיט די הענט און מיט די פיס וועט ער זיך אײַן די מענטשן אָנקלאַמערן. נאָר פאַרוואָס האָט זי געזאָגט, אַז זי ווייסט ניט, צי זיי וועלן אים קאָנען העלפן... סטײַטש, ווי איז עס מעגלעך? ווער דען נאָך קאָן אים העלפן? ער קאָן דען ניט ווערן קיין פאַרטיזאַנער? קיין קאַליקע איז ער דערווײַל ניט, און ווער נאָך האָט אַזוי פאַר וואָס און אײַן וועמען נעקאָמע צו האָבן, ווי ער. ער האָט צוגע־

מאכט די אויגן, נאָר אויס מוירע איינצודרעמלען האָט ער זיי באַלד געעפנט.

דרייען, אויסער דער באַלעבאָסטע, זיינען זיי אַרײַנגעקומען. איינער מיט אַן אווטאָמאַט, און צוויי מיט ביקסן. יורקאָ איז צווישן זיי ניט געווען. קאָנטיק, אַז דער, וואָס מיטן אווטאָמאַט, איז בא זיי דער עלטסטער.

ער פרעגט, און בערעק ענטפערט:

— דיין פאַמיליע איז קניעווסקי?

— ניין.

— איז פאַרוואָס האָסטו זיך אַזוי אָנגערופן?

— איך האָב א כאַווער, קניעווסקי איז זיין פאַמיליע, און טאַדעק רופט מען אים.

— איר זייט ביידע פון איין אָרט?

— ניין. ער איז פון ביאַליסטאָק. נאָר פאַראיאָרן ווינטער זיינען מיר געווען אינײנעם. ער, קאָן מען זאָגן, האָט מיך פון טויט געראַטעוועט.

— וויפל מענטשן זיינען אַנטלאָפן פון סאָביבאָר?

— איך מיין, אַז דריי אָדער פיר הונדערט. נאָר א סאַך האָבן זיך אופגעריסן אף מינעס, נאָך מער זיינען עפשער דערנאָך אומגעקומען.

— ווער האָט אָנגעפירט מיטן אופשטאַנד?

— זיין פאַמיליע ווייס איך ניט, אַלע האָבן אים גערופן סאַשקאָ.

— דו ווייסט ניט, ער איז פאַרבליבן לעבן?

— וואָס הייסט איך ווייס ניט? מיט יעדערן פון אונדז האָט ער זיך געזעגנט. ער אָון מיט אים אכט מענטשן זיינען אוועק צום בוג.

— זיי זיינען גוט באַוואָפנט?

— זיי האָבן איבערגעלאָזט בא זיך צוויי אָדער דריי פּיסטאָלעטן. דאָס איבעריקע געווער האָבן זיי צעטיילט די עלטסטע פון די גרופּעס. די עלטסטע האָט סאַשקאָ אָנגערופן.

— דער מענטש, וואָס האָט דיך געשיקט אהער, איז אַן עלטסטער פון א גרופּע?

— יאָ.

— וועסט אונדז באַווייזן דאָס אָרט, ווו ער וואַרט אף דיר.

— ער וועט דערהערן, אַז כ׳גיי ניט אַליין, וועט ער אַנטלויפן.

— וועסט אים וואָרענען, אַז ער האָט ניט וואָס צו שרעקן זיך.

— מיר קענען זיך ווייניק, ער וועט מיר ניט גלייבן.

דער, וואָס מיטן אווטאָמאַט, האָט שמייכלענדיק אָנגעוויזן אף זיינע כאַווירים:

— זעסט, וואָס פאַרא כלאָפּאַקעס בא מיר זיינען. כ׳וועל זיי באַפוילן, וועלן זיי אים אָניאָגן.

בערעק האָט באַשטימט ענטפערן דעם עמעס:

— עס וועט זיך שלעכט ענדיקן. מיט צוויי קוילן קאָן ער עמעצן פון אייך אוועקלייגן און מיט דער דריטער, אויב ס׳וועט קיין אַנדער אויסוועג ניט זיין, וועט ער זיך אַליין נעמען דאָס לעבן.

— זאָגסט, אַז דו קענסט אים ווייניק, איז פונוואַנען ווייסטו, אַז ער איז פייניק דערויף?

— אויב סאשקאָ האָט אים פארטרויט אַ מעסער, מעג מען זיך אָף אים פארלאָזן.

— אָט דאָס פארשטיי איך, — האָט דער עלטסטער שטיל אַ זאָג געטאָן, ווי ס'וואָלט זיך אים ערשט איצט אײַנגעגעבן ארײַנדרינגען אין טאָך פון דער זאַך. — וויפל צײַט וועט ער אָף דיר ווארטן?

— מיר האָבן אָפּגערעדט, אז אויב איך וועל זיך ניט אומקערן ביז זון־אופגאנג, הייסט עס, אז מיט מיר האָט עפּעס שלעכטס געטראָפן און ער האָט זיך דאָ מער ניט וואָס צו פארהאלטן.

— גוט. ביז פארטאָג וועלן מיר עפּעס צוקלערן. ליאָלעק, — האָט ער אָנגעוויזן אָף איינעם פון זײַנע כלאָפּאקעס מיט אַ קאָפּ שווארצע, ווי פּעך, האָר, — וועט באלד ארײַנטראָגן אַ ביסל שטרוי, און עטלעכע שאָ קאָנסטו רויק שלאָפן.

בערעק ליגט די הענט פארלייגט אונטערן קאָפּ. דאָס קעראָסין־לעמפּל איז פארדרייט. דאָס פענצטער פארהאנגען מיט אַ שווארצן מאנטל. נאָר די אויגן זײַנען בײַ אים אָפן. ער קאָן ניט אײַנשלאָפן. וואָס טוט זיך עס בײַ אים אין קאָפּ? די געדאנקען דרייען זיך, ווי אין אַ קאראהאָד. צי דען איז דאָס, וואָס מיט אים איז געשען, ניט אויסגעטראכט? עפּשער זאָל ער זיך אַ קניפּ טאָן און זיך איבערצײַגן, אז ס'איז ניט קיין כאָלעם.

מיטאמאָל טוט אים ליאָלעק, וואָס ליגט באנאנד, אַ טאָרקע און פרעגט מיט אַ לאָשן, ווי בײַ פייגעלען:

— ווי איך זע, ביסטו ניט קיין לעמעשקע. זאָג נאָר, ווי רופט מען דיך אָף אַן עמעס?

— בערעק רופט מען מיך. דו ביסט אַ ייִד?

— אַ טערק בין איך. אָף דער מאציייווע, וואָס מע וועט מיר אוועק־שטעלן, וועט זײַן אָנגעשריבן: „ראכמי טעווּפיק טשאמלעבעל". פארשטייסט ניט, פארוואָס? וואָס זשע האָב איך אומזיסט דיך געלויבט, אויב דו קוקסט מיט די אויגן, הערסט מיט די אויערן און פארשטייסט ניט מער, ווי דעם כעלמער כאזנס אינדיק? מײַן טאטע, אָלעווהאשאָלעם, טעוויע טשאמלינסקי, האָט מיר אַ נאָמען געגעבן נאָך זײַן זיידן — ראכמיל. נאָך אַ סאָד קאָן איך דיר אויסזאָגן, אָבער דאָס איז שוין אינדערעמעסן. איך האָב דיך באמערקט, נאָך איידער דו ביסט צו דער סטערטע היי צוגעגאנגען. וואָס האָסטו זיך געהאלטן אין איין ארומדרייען איבערן כוטאָר? אין דער פינצטער, מיינסטו, הערט מען ניט?

— איך האָב מוירע געהאט עפענען די טיר.

— אז מע האָט מוירע, לייענט מען קרישמע. מיילע, ס'איז שוין אַן אָפּ־געטאָנענע זאַך, פארפאלן.

וואָס מיינט ער מיטן וואָרט „פארפאלן", האָט בערעק ניט פארשטאנען. צי איז דאָ ניט באהאלטן עפּעס אן אנדער געדאנק?

ליאָלעק רעדט דערווײַל ווײַטער:

— דו האָסט אָנגעטראָפן צו אַ באָלעבאָסטע, וואָס האלעווײַ זאָלן זײַן וואָס מער אזעלכע, אָבער ווען מיר זאָלן ניט געווען זײַן דאָ...

— ליאָלעק, זאָג מיר, אָף דעם כוטאָר וועט איר נאָך לאנג זײַן?

— וואָס ביסטו, אַ יאָלד אין אַ קאַפּעליוש? האָסט געזען פונעם באַרג דעם קלויסטער? דאָס איז דריַי ווערסט פונדאַנען, און עפּשער נאָך מיט אַ סמיטשיק. דאָרט, אין דאָרף, שטייען איַין פּאַליציַאַנטן, און דיַיטשן קומען אַהין אָפט. מיר באַוויַיזן זיך דאָ זעלטן, און כוץ אונדזער גרופּע טאָר דאָ קיינער ניט נעכטיקן.

— יורקאָ איז דען אויך פון איַיער גרופּע?

— מיט דיר, בערעק, איז ווי דאָס ווערטל זאָגט: „צאָ כאָכמע טאָ ניע יעגאָ, צאָ יעגאָ טאָ ניע כאָכמע". יורקאָ איז אַליין פאַר זיך. וואָסי, ער האָט דיך געגומען אפן צימבל? מיַין קאָפּ קאָן איך אף אים ניט אַרופּציען. זאָלסט וועגן אים מער באַ קיינעם ניט פרעגן, אויב דו ווילסט אָנקומען אין אָטריאַד. גיי וויַיס, פונוואַנען דער קלאָפּ קאָן קומען. וואָס איז דאָס פאַר אַ נײַע גזיירע?

— וואָס הייסט „אויב"? — איז בערעק שיר ניט אונטערגעשפּרונגען פון געלעגער, אַזוי האָט אים אַ קיל געטאָן אין האַרצן. — איר וועט אונדז דען ניט נעמען צו זיך אין גרופּע? דו ביסט דאָך אויך ניט געבוירן געוואָרן קיין פּאַרטיזאַן, צי עפּשער מיינסטו, אַז איך בין נאָך ניט דערוואַקסן?..

— איך מיין גאָרניט, — האָט אים ליאָלעק איבערגעשלאָגן, — מיר זיַינען אַ ספּעציעלע אויסשפּיר־גרופּע, און וועגן אָנקומען צו אונדז קאָן קיין רייד ניט זיַין. אין אָטריאַד בין איך שוין אַ יאָר מיט צוויי כאָדאָשים, נאָר מיר איז עס אויך ניט אַזוי גרינג אָנגעקומען. אַליין בין איך פון אַ דאָרף ניט וויַיט פון אַדאַמאָווו. אַלע אונדזערע יידן האָט מען פאַרשפּאַרט אין דער אַדאַמאָווער טפיסע, און ווי מיר האָבן זיך שפּעטער דערוווּסט, האָט מען אונדז באַדאַרפט אָפּפירן קיין טרעבלינקע. וואָס ס'האָט אף אונדז דאָרט געוואַרט, וויסטו בעסער פון מיר. באַנאַכט זיַינען געקומען פּאַרטיזאַנער, שטילערהייט אַראָפּגענומען די וועכטער און אופגעריסן דעם שלאָס אף דער טיר. מיטאַמאָל האָבן מיר דערהערט אַ קאָל אף יידיש: „יידן, שרעקט איַיך ניט, דאָס בין איך, פייוול מלינאָווסקי. מיר זיַינען געקומען איַיך ראַטעווען!". באַפריַיט האָט מען אונדז, נאָר אין אָטריאַד קיינעם ניט גענומען. בערעק פרעגט:

— מלינאָווסקי איז געווען דער קאָמאַנדיר פון אָטריאַד און האָט דיך ניט געוואָלט נעמען?

— דער קאָמאַנדיר פון אָטריאַד איז געווען סעראַפים אַלעקסייעוו, אַ רוסישער קריגסגעפאַנגענער, וואָס איז אַנטלאָפן פון לאַגער. נאָר ס'דען אַ נאַפקעמינע — ער צי מלינאָווסקי? פון טפיסע האָט מען אונדז באַפריַיט צוויי הונדערט מענטשן. ביז מיר האָבן זיך דערקליבן צום וועלדל, זיַינען צו אונדז צוגעשטאַנען נאָך הונדערט, וואָס זיַינען אַרויסגעקראָכן פון זייערע „מאַלינעס". באַ אַלעקסייעוון אין אָטריאַד זיַינען דעמסטמאָל געווען פיר און צוואַנציק פּאַרטיזאַנער. פון זיי האָט מער ווי אַ העלפט קיין געווער נאָך ניט געהאַט. ווי האָט ער געקאָנט נעמען מיט זיך דריַי הונדערט אומבאַוואָפנטע לײַט, צווישן וועלכע עס זיַינען אויך געווען זקיינים און קינדער. ער האָט אונדז צעטיילט אף גרופּעס און געהאָלפן זיך דערקלײַבן צו אַ גרעסערן וואַלד.

— ווי זשע ביסטו געוואָרן אַ פּאַרטיזאַנער?

— אַלעקסייעוו מיט זײַן אָטריאַד האָט זיך געלאָזט אין קשיוודינער וואַלד, און איך מיט מײַנעם אַ כאַווער נאָך זיי. סאָפּקאָלסאָף האָבן מיר זיך באַ אים אײַנגעבעטן...

— אַלעקסייעוו און מלינאָווסקי לעבן?

— אַלעקסייעוו, האָב איך געהערט, האָט שוין אַ היפּשן אָטריאַד, און מלינאָווסקי איז אומגעקומען. בייסן אופּשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ האָבן מלינאָווסקי און נאָך צוויי פּאַרטיזאַנער אַרויסגעפירט פון דאָרטן אַ גרופּע פון צוועלף מענטשן, נאָר צוריק אין אַלעקסייעווס אָטריאַד האָט זיך אומגעקערט בלויז איין פּאַרטיזאַנער. אַלע זײַנען אומגעקומען אין אַ שלאַכט לעבן גאַרוואָלין. — ליאָלעק איז אַנשוויגן געוואָרן, און שוין אופהייבנדיק זיך פון זײַן אָרט, אַ זאָג געטאָן: — דיר, בערעק, איז גוט, קאָנסט איצט אַנשלאָפן ווערן. און איך דאַרף זיך שטעלן אַפן פּאָסטן. באַנאַכט וועלן זיי אהער ניט קריכן, אָבער... דרײַ שאָ וועל איך אָפּהיטן דײַן שלאָף.

ליאָלעק איז אַוועק אין דער האַרבסטיקער נאַכט, און בערעק ליגט נאָך אַלץ מיט אָפענע אויגן. איבער דעם איינציקן וואָרט „אויב״.

נעכטן נאָך איז די שמאָלע סטעזשקע געווען בלאָטיק, נאָר דאָס קאַיאַ־ריקע פּרעסטל האָט זי צוגעטריקנט. און דער ווינט האָט אויסגעקערט די שמאָלע סטעזשקע, שפּאַנט זיך לײַכט. אין די אויגן בלינצלען דימענטן פון פּריר־טוי אַפן גראָז. דאַכט זיך, אַלץ אַרום גרייט זיך באַגעגענען דעם ווינטער.

אין דער פּאַרטאָגיקער האַלב־פינצטערניש האָבן בערעק און ליאָלעק דערגרייכט די סטערטע היי. עטלעכע מינוט זײַנען זיי געשטאַנען און זיך צוגעהערט. אַרום איז געווען אַזוי שטיל, אַז מע וואָלט געקאָנט דערהערן, ווען אַ פאַרטריקנט גרעזל זאָל געווען צופאַלן צו דער ערד. קיינער איז באַ דער סטערטע ניט געווען, זײַנען זיי אַוועק ווײַטער. דערוואַרעמטע, האָבן זיי דערגרייכט דאָס בערגל באַם וואַלד. ליאָלעק פאַרמאַגט אַן אויער און אַן אויג פון אַן אויסשפּירער, נאָר טאָמאַשן — צי ער איז אַנטרונען, צי ער האָט זיך אַזוי פאַרשטעלט — הערט מען ניט און מע זעט ניט.

בערעק האָט צוגעשטעלט די האַנט צום מויל:

— טאָמאַש! — און נאָך אַ ווײַלע שווײַגן ווידעראַמאָל: — טאָמ־מ־אַ־ש!

ענדלעך איז געקומען אַן ענטפער פון צווישן דיביימער:

— שטייט און רירט זיך ניט פון אָרט. אויב דער, וואָס איז מיט דיר געקומען, וועט אַראָפּנעמען די ביקס פון אַקסל, וועל איך דער ערשטער אויסשיסן.

בערעק דערקלערט אים:

— טאָמאַש, דאָס איז אַ פּאַרטיזאַן. ליאָלעק רופט מען אים. ווילסט, וועט ער מיט דיר ריידן אַף יידיש.

— אַלציינס, זאָל ער שטיין אַפן אָרט, און דו גיי צו איינער אַליין צום דעמב.

ווען זיי זײַנען דערנאָך זיך צונויפגעגאַנגען אינדרײַען און טאָמאַש האָט געשלונגען איין קאַרטאָפל נאָך דער אַנדערער, האָט אים ליאָלעק אַ זאָג געטאָן:

— איר זײַט, ווי יענער פויגל, וואָס פּיקט און האַלט אין איין אַרומ־קוקן זיך. נאָר דאָס איז ניט שלעכט, פאַר אַ פּאַרטיזאַנער טויג עס. זאָגט מיר, אַף אַ פערד קאָנט איר רײַטן?

— איך האָב געדינט אין קאַוואַלעריע, — האָט טאָמאַש אַפּגיך אַראָפּגע־שלונגען דעם ביסן. — אויב דאָס פאָדערט זיך, וועלן מיר מיט בערעקן זיך ספּראַווען.

— דערווײַל גייט אַ רייד בלויז וועגן אײַך. בערעק וועט זײַן אין וואַלד ביז סאָף טאָג, און דערנאָך וועט ער זיך אומקערן אין כוטאָר און דאָרט אַף אַ צײַט בלײַבן. אויב פון קוימען, בערעק, וועט ניט גיין קיין רויך, זאָלסטו זיך צו דער שטוב אפילו ניט דערנעענטערן. טו אָן מײַן פופײַקע, און איר, טאָמאַש, גיט אים אײַער מעסער. וואָס שטייסטו? — האָט ער אָנגעשריִען אַף בערעקן. — אַזוי האָט דער קאָמאַנדיר באַפוילן. זאָרג זיך ניט, דיר וועט מער ניט אויסקומען גיין, וווהין די אויגן טראָגן. אַלץ, וואָס באַ דיר אַפן האַרצן, קאָנסטו אויסלאָזן צו מײַן קאָפּ. נו, זאָג עפּעס, ביסט דאָך אַ יונג מיט שפּאָרן.

בערעקן איז געווען אַ ביטערער פאַרדראָס, וואָס מע נעמט אים ניט אין אַטריאַד. ער האָט געשוויגן, ווײַל ער האָט מוירע געהאַט, אַז טאָמאַר וועט ער פּרוּוון עפּעס זאָגן, וועט ער זיך צעכליפּען. ליאָלעק האָט אים באַרויִקט:

— מײַן ניט, אַז מע לאָזט דיך איבער, זאָלסט זיך דאָ אָפּרוען. דו וועסט זײַן פאַרנומען באַ אַ וויכטיקער אַרבעט. אַזוי האָט געזאָגט דער קאָמאַנדיר, און קיין ליגנער איז ער ניט. אַלץ, וואָס אַנאַ וועט דיר זאָגן, זאָל פאַר דיר זײַן ווי אַ באַפעל. יורקאָ, — ווי ער בריקעוועט זיך ניט, פאָלגט ער זי אויך. עמעס, ער איז אין איר פאַרליבט ביז איבער די אויערן.

— יורקאָ בלײַבט אויך דאָ איבער?

— יורקאָ איז אין דער פּוילישער פּאָליציי, און אַז מע איז צווישן קראָען, דאַרף מען קראַקען. פאַרטיזאַנער, וואָס האָבן ניט געוווּסט, ווער ער איז אינדערעמעסן, האָבן אים פאַרוווּנדעט. איצט איז ער מער ניט אין דער פּאָליציי, ער איז סעקרעטאַר פון דער גמינע, אָבער ניט דאָס פּאָליציי־בענדל, ניט דעם פּיסטאָלעט האָבן די דײַטשן באַ אים ניט אָפּגענומען. זיי גלייבן אים. דיר מוז איך עס דערציילן, ס׳זאָל ניט זײַן פאַר דיר אומדער־וואַרט, אויב ער וועט זיך יאָווען אַפן כוטאָר אין דער אוניפאָרם פון אַ פּאָ־ליציאַנט.

— ווער זשע איז ער פאָרט?

— פאַר די היטלעראָווצעס — אַ געטרײַער לאַנדסקנעכט, וואָס האָט גע־ליטן פון די וואַלד־באַנדיטן. אפילו אַ מעדאַל האָבן זיי אים געגעבן. פאַר דער באַפעלקערונג — אַ פאַרעטער פונעם פּוילישן פאָלק. אַזוי מיינען אַ סאַך, און פאַר אַזאַ פאַרברעכן קאָן מען אין דאַרף אפילו נאָר מיט די ציינ־גער האַרגענען. פאַר מיר מיט דיר — אַן עמעסער פּאַרטיזאַן. ער רי־זיקירט מיטן לעבן מער ווי איך, כאָטש איך בין אַן אויסשפּירער. און איצט,

בערעק, לאָמיר זיך געזעגענען. עס קאָן זײַן, מיר זאָלן גאָר אײַנגיכן זיך ווידער טרעפן.

און ווידער איז בערעק אָן א פאַרוואָס און אָן א פאַרוועגן פאַרבליבן איינער אליין אין וואלד. אזא דאַברע־מאזל האָט ער שוין. ליאָלעק און טאָמאַש זײַנען אוועק. ער קאָן זיי שוין אפילע מיט די אויגן ניט דעריאָגן. א שיינער זייפנבלאָז געוועזן, און ווי גיך ער האָט געפּלאַצט. איין וואָרט, א ריר, און דער וויי ווערט זיך באַ אים א שאָט טאָן פון יעדן גליד. וווהין טוט מען זיך אהין? ווי ס׳וואָלט אים געפירט א פרעמדער קויעך, האָט ער געבלאָנקעט איבערן וואלד. פון א צווײַגל האָט נײַגעריק אראָפּגעקוקט אף אים א פייגעלע. אָט פאַר וועמען ער האָט ניט וואָס צו שרעקן זיך. די צעשויבערטע בלעטער האָבן זיך א שפּיל געטאָן מיטן ווינט, איז עס פאַרשוווּנדן.

וואָס איז ער עס אזוי דערשלאָגן? נעכטן נאָך איז ער שיר פון הונגער ניט אויסגעגאנגען, און ווען עמעצער זאָל אים געוועזן זאָגן, אז ער וועט האָבן ווו צו איבערנעכטיקן, וואָלט ער זיך געפילט גליקלעך. און דאָס, וואָס ער האָט זיך באגעגנט מיט די פּאַרטיזאַנער, איז דען ניט קיין גליק? עס פּאַסט ניט קומען צו אנען מיט א פאַרקלאָגט פּאָנעם. טאָמאַשן האָט מען גענומען אין אָטריאַד, ווײַל ער האָט א נאגאַן, ווײַל ער איז א פעלדשער און עפּשער דערפאַר נאָך, וואָס סאשקאָ האָט אים בייס דעם אופשטאנד פאַרטרויט אָט דאָס שאַרפע און שפּיציקע מעסער, וואָס ער, בערעק, האַלט עס אצינד אין דער האנט, ווי א שפּיז...

יעדערן — זײַנס

פאַרבאָרגענערהייט האָבן אנא און יורקאָ אין די נעכט אויסגעגראָבן א טיפן און גרויסן קעלער — אן אונטערערדישע באַהעלטעניש. אינעם האַלץ־שטעלכל האָט א פאַרמאַסקירטער שמאָלער ברונעם געפירט דורך א געשלענגלטן קאָרידאָר ביז צו א בונקער, וועלכן אנא רופט פּיווניצאַ. אויב אף א לענגערער צײַט צומאַכן די אַרומגעקלאַפּטע מיט פאַרזשאַווערטן בלעך טיר פון דער פּיווניצא, לעשט זיך אויס דאָס ליכטל, וואָס איז אַרומגעפּאַפּט מיט אָנגעשמאָלצענעם כיילעוו, און ס׳ווערט פינצטער, כאָטש די אויגן ארויסצונעמען. אין דער פּיווניצא איז דאָ א טיש, א באַנק, אף די הילצערנע פּאָליצעס בא דער וואנט שטייט א מעטאַלן קעסטל מיט פּאַפּירן, א זאַץ־קאַסע מיט שריפט, א באַנקע מיט טיפּאָגראַפישער פאַרב, א שרײַבמאַשינקע. דאָ ליגט אויך קאָפּיר־פּאַפּיר, א פּעקל שול־העפטן, שרײַבגעצײַג — טינט־און־פּען, פּראָסטע און פאַרביקע בלײַערס. בערעק געפינט זיך דאָ נאָר באַטאָג, אָבער דאָ איז אויך פאַראַן אָן אָרט, ווו דעם קאָפּ אוועקצולייגן. אנא האָט געמאַכט א געלעגער, געבראַכט א ווייכע קישן. אָנגעטאָן איז בערעק אין א לאַנגער ברעזענטענער בורקע און אף די פיס — אָפּגערייבענע, צעקרימטע פּוישטן. אפילע ליאָלעק און זײַן קאָמאַנדע ווייסן ניט, אז אונטער דער ערד געפינט זיך אזא מאַלינע. עס זײַנען דאָ זאַכן, וואָס מילכאָמע־צײַט טאָר מען דעם אייגענעם טאַטן וועגן זיי ניט דערציילן.

פון בערעקן האָט זיך דערוויַיל געפּאָדערט, ער זאָל געניי פאַרשריַיבן אַלץ, וואָס אים איז באַוווּסט וועגן סאָביבאָרער טויט־לאַגער. אַנאַ, לאָזט זיך אויס, איז גאָרניט אַזאַ פּאָשעטע. אַנדערש וואָלט זי ניט קיין זאָג געטאָן:

— וועגן אָט דעם לאַגער האָבן מיר געהאַט זייער קאַרגע, אַפּילע אומגעלומפּערטע יעדיִעס. מע האָט זיך גאָר ניט געקאָנט ריכטן, אַז גראָד דאָרט וועט פּאָרקומען אַזאַ שלאַכט און ס׳וועלן זיגן די אופשטעַנדלער. נאָר פאַר סאָביבאָר דאַרף מען זיך נאָך מיט די נאַציסטן צערעכענען. איז רוף אָן פּאַמיליעס, דאַטעס, פאַקטן. ס׳איז דאָ א פּאַרטיזאַנישער קאָמאַנדיר, וועלכער קלײַבט שוין איצט צונויף אַזוינע מאַטעריאַלן.

נאָך האָט אַנאַ אָנגעזאָגט בערעקן, ער זאָל וואָס גיכער אויסלערנען זיך דרוקן אַף דער שרײַבמאַשינקע. צוערשט האָט עס אים פאַרדראָסן. צי דען קאָן מען פאַר אים קיין אַנדער אַרבעט ניט אויסזוכן? נאָר קוים איז עס א באַפעל, איז דאָך ניט שייַעך. א קסאַוו איז בא אים — קאָטשערעס מיט לאָפּעטעס. נאָר אויב ער וויל שטאַרק, קאָן ער אויך שרײַבן דײַטלעך און קלאָר. די געדאַנקען צעשפּאַרן דעם קאָפּ. ער הערט דאָס בילן פון די שפּיר־הינט, די ווילדע געשרייען פון דער וואַך, וואָס ווער ס׳האָט זיי כאָטש איין מאָל געהערט, וועט זיי שוין קיינמאָל ניט פאַרגעסן, ער זעט די „הימל־שטראַסע“... נאָר אים דאַכט זיך, אַז דערציילן וועגן סאָביבאָר איז אומעגלעך. ווען ער דערמאָנט זיך, וואָס דאָרט איז געווען, ווילט זיך אים, אַז קיין שטיקל עמעס זאָל דערין ניט שטעקן. ס׳זאָל זײַן נאָר ווי א בייזער כאָלעם, וואָס איז פאַרבײַ. נאָר ניין. דער טויט־לאַגער איז ניטאָ, נאָר ער גייט אים נאָך. די וווּנד „סאָביבאָר“ וועט זיך מיסטאַמע קיינמאָל ניט פאַרהיילן. אויך דאָ, אין אָט דער וווינונג פאַר פּלעדערמײַז, ווײַט פון סאָביבאָר, פילט ער דעם איבלדיקן רייעך פון טויט. עס פאַרפאָלגן אים די לאַמטערנס אַף די סטויפּעס, די פּראָזשעקטאָרס אַף די וואַך־טורעמס, און א ליאַדע שאָרך קאָן אים אָנשרעקן. וועט ער זיך דערוויַיל פאַר דער פּען ניט נעמען. ער וועט זיך נאָך א ביסל אַרומקוקן.

דאָס מעטאַלענע קעסטל האָט שטאַרק געצויגן צו זיך בערעקן. וואָס פאַרא סוידעס ליגן דאָרט באַהאַלטן? ער האָט א פּרווו געטאָן דאָס דעקל, און צו זײַן גרויסן ווונדער, האָט זיך עס געלאָזט לײַכט עפענען. אָ, דאָ איז ווירקלעך פאַרבאָרגן א גאַנצער אויצער! דאָס קעסטל איז פול געווען מיט פּאַפּירן, פלוגבלעטלעך, קסאַוויאַדן. געווען אויך אייניקע צײַטונגען. בערעק האָט זיך צוגעכאַפּט צו זיי, ווי א דאָרשטיקער צו וואַסער. געלייענט, געלייענט, געלייענט...

ווען אַנאַ האָט סאָף טאָג אים געגעבן א סימען, אַז ער מעג זיך אופהייבן אין שטוב אַרײַן, האָט ער נאָך אַלץ זיך ניט געקענט אָפּרײַסן פונעם לייענען.

— וואָס האָסטו זיך אַזוי לאַנג ניט אָפּגערופן? — האָט אַנאַ געפרעגט.

— איך האָב געעפנט דאָס קעסטל מיט די פּאַפּירן, — האָט בערעק שטיל, דערפילנדיק זיך שולדיק, געענטפערט.

— ס׳מאַכט ניט אויס, — האָט אַנאַ אים באַרויִקט. — מיר האָבן געמיינט, א ביסל שפּעטער דיך באַקאַנען מיט די דאָקומענטן, וואָס געפינען זיך דאָרט, — נאָך דעם, ווי דו וועסט אָנשרײַבן וועגן זיך. נאָר אַזוי איז עפשער

גאַר בעסער. ס'וועט דיר העלפֿן באַזיניקן דאָס, וואָס מיט דיר איז פֿאָרגעקומען. לייען און פֿאַרגעדענק.

קאַיאָר איז בערעק שוין ווידער געווען אין בונקער באַם קעסטל. נעכטן האָט ער אַלץ געלייענט צײַטונגען. פֿון די באַזונדערע צופֿעליק צי ניט צופֿעליק פֿאַרהיטע נומערן פֿון פֿאַרשיידענע אויסגאַבעס און פֿאַרשיידענע יאָרן האָט ער זיך דערוווּסט זאַכן, וועגן וועלכע ער האָט ביז אַהער קיין אַנונג ניט געהאַט. ווען ס'איז אים אַרײַנגעפֿאַלן אין האַנט אַ צײַטונג פֿון דעקאַבער 1941, ווו עס איז געווען באַשריבן, וויאַזוי די רויטע אַרמיי האָט געטריבן דעם דײַטש פֿון הינטער מאָסקווע, האָט מאַמעש זײַן האַרץ אָנגעקוואָלן. ער האָט זיך פֿאָרגעשטעלט, ווי מע נעמט אַזאַ נוימאַן צי אַ באָלענדער און מע גיט זיי אַ קערעווע אויס צוריק „נאָך האַוזע״, אַהין פֿונוואַנען זיי זײַנען געקומען. ע, ניין, ווער וואָלט זיי לעבעדיקע אַרויסגעלאָזט?

פֿון אַן אַנדער אונטערערדישער צײַטונג האָט ער זיך דערוווּסט וועגן דער ערשטער פּוילישער אינפֿאַנטעריע־דיוויזיע, וואָס האָט זיך פֿאָרמירט אין לעניגאָ, און וועגן דער ערשטער שלאַכט, וואָס זי האָט געפֿירט אָט גאָר ניט לאַנג דעם 12 אָקטיאַבער 1943.

אין איינעם פֿון די לעצטע פֿלוגבלעטלעך, וואָס בערעק וואָלט געמעגט שווערן, אַז ווען דער שריפֿט, איז דאָס געדרוקט געוואָרן אין דעם בונקער, ווו ער געפֿינט זיך, האָט ער איבערגעלייענט אַ ידיעה, אַז דער פֿראָנט דערנעענטערט זיך צו קיִעוו און האָמעל.

דאָס איז דאָך שוין גאָרניט אַזוי ווײַט פֿון פּוילן!

הײַנט, האָט בערעק בײַ זיך באַשלאָסן, וועט ער לייענען קסאַוויאַדן. דאָס זײַנען געווען גוויס־איידעס וועגן די גוואַלדטאַטן פֿון די אָקופּאַנטן. ער האָט גענומען זיך גריבלען צווישן די פּאַפּירן און פּלוצעם נישטוימעם געוואָרן. אויף אים האָבן אַ קוק געטאָן יידישע אויסיעס. גרויסע אויסיעס אויף אַ שאַרבלאַט: „די יוגנט־שטימע״, און עטוואָס העכער, איבער דעם נאָמען פֿון דער צײַטשריפֿט, אַ לאָזונג: „זאָל לעבן די אינטערנאַציאָנאַלע פֿאַרברידערונג!״ און אַ מאָטאָ:

...אַלע מענטשן זײַנען ברידער,
געלע, ברוינע, שוואַרצע, ווײַסע...

דאָס איז דאָך פּערעץ. יִצחק־לייבוש פּערעץ. בערעק געדענקט נאָך איצט דאָס גאַנצע ליד אויף אויסווייניק.

בערעקן איז וויייניק די שײַן פֿון ליכטל, ער צינדט אָן דאָס קעראָסינלעמפּל, איצט זעט ער גוט דאָס געמעל אויפֿן שאַרבלאַט: דורך דער דורכגעבראָכענער געטאָ־וואַנט שליסט זיך אָן אַ האַנט פֿון אַ געטאָ־קעמפֿער אָן אַ האַנט פֿון דרויסן.

שווער אויסצוזײַן אַ טאָג אין בונקער, נאָך ערגער ווי באַם זיידן מאַציי אויפֿן בוידעם. עס קלעקט ניט קיין לופֿט צו עטעמען. דער דיל, כאָטש פֿאַרדעקט מיט קלאָטשעס, איז פֿײַכט. די בלינדע וועגט לאָזן אַ טרער און זײַנען אײַז־קאַלט. נאָר בערעק זיצט און לייענט.

וויפל איז ער אויסגעשטאַנען! דאַכט זיך, ניטאָ קיין שוידער, וואָס זאָל נאָך סאָביבאָר קאָנען דערשיטערן, דאָך ווערט פאַרקילט בא אים יעדער אייווער, ווען ער לייענט די פּוילישע, יידישע קסאוויאַדן.

מאָרדכע יוזעפאָוויטש שרײַבט אין יידיש:

„ווען מע האָט אונדז אַרײַנגעטריבן אין די וואַגאָנען, האָבן מיר ניט געוווסט, אַז מע דעפּאָרטירט אונדז אָף אומברענגען. מיר האָבן געגלייבט די פאַשיסטן, אַז מע פירט אונדז ערגעץ אָף אַרבעט. אָף די טויערן פונעם לאַגער, וווהין מע האָט אונדז געבראַכט, איז געווען אָנגעשריבן: „יעדערן — זײַנס". נאָר זייער גיך האָבן מיר פאַרשטאַנען דעם עמעסן באַטײַט פון אָט די ווערטער. ווי נאָר מיר זײַנען אדורך די טויערן, האָט אַן עסעסאָוועץ דערשאָסן מײַן עלטערן ברודער און גלײַך זיך א בארים געטאָן פאַר א צווייטן אזא, ווי ער: „ביז צען איז מיר נאָך פאַרבליבן צוויי. אַז איך אַרבעט ניט באַטאָג, קאָן איך באַנאַכט ניט אײַנשלאָפן". דער אַנדערער האָט אים געענטפערט: „פאַרוואָס עפּעס צען? אַרבעט מער, וועסטו שלאָפן ווי נאָך א באָד".

איך האָב נאָך פאַרמאָגט א ביסל קויעך, האָט מען מיך געשיקט אַרבעטן אין א קאָמאַנדע, וואָס האָט געוואַלגערט ביימער אין וואַלד. מיט דער האַק, וואָס מע האָט מיר געגעבן, האָב איך געפּלעט דעם קאָפּ יענעם, וואָס קאָן ניט אײַנשלאָפן באַנאַכט, אויב ער האַרגעט ניט באַטאָג. זאָל זײַן, ווי זיי זאָגן: „יעדערן — זײַנס". פון דער ביקס, וואָס כ'האָב צוגענומען באַם פאַשיסט, האָב איך צוויי מאָל אויסגעשאָסן אין די, וואָס האָבן זיך נאָכגעיאָגט נאָך מיר. קאָלזמאַן איך לעב, וועל איך די ביקס פון דער האַנט ניט אַרויסלאָזן. מײַן האַס האָט קיין גרענעץ ניט".

ווי א פאַראָל, ווי א שווע, כאַזערט בערעק איבער די ווערטער פון א פלאַמיקן אופרוף: „ניטאָ קיין פּריווילעגירטע און ניט פּריווילעגירטע שקלאַפן. עס זײַנען פאַראַן נאָר אזוינע, וואָס זעצן פאַר דעם קאַמף, און אזוינע, וואָס האָבן זיך אונטערגעגעבן".

ניין. ער, בערעק, האָט זיך ניט אונטערגעגעבן. ער וועט קעמפן. מיט א ביקס אין האַנט וועט ער קעמפן. אָט וועט ער נאָר אָנשרײַבן, וואָס מע בעט בא אים, און שוין... רינע גייט ניט אַרויס פון קאָפּ... קוריזעל, מאַקס וואַן דאַם, אַבראַבאַנעל, פייגעלע, ליוקע... אלע גיבן זיך א שטעל פאַר די אויגן...

יורקאָ, ווען ער קומט, דאָס טרעפט איין מאָל צי צוויי אין א וואָך, שטעלט ער זיך באַלד בא דער קאַסע. ער איז אין דער אונטערערדישער דרוקערײַ דער זעצער. ווײַזט אויס, איבער דער ווונד עטעמט ער שווער און רעדט קוים אַרויס די ווערטער. א פּאָר מאָל האָט ער באַוויזן בערעקן, ווי צו אַרבעטן אָף דער שרײַבמאַשין. ער איז, אייגנטלעך, א גוטמוטיקער. הײַנט דאַרף ער דרוקן א פלוגבלעטל, וואָס הייבט זיך אָן אזוי: „ברידער און שוועסטער! קיינמאָל וועלן מיר ניט ווערן קיין פאָלק פון שקלאַפן. פּוילן מיט זײַן רומפולער פאַרגאַנגענהײַט וועט זיך ניט שטעלן אָף די קני!"

די טעג ציִען זיך, ווי סמאָלע. ס׳איז זיי ניט איבערצוציילן. יעדער טאָג זעט אויס אַף אַ סאַך לענגער, ווי דער פאָריקער. פאַרנאַכט, ווען בערעק פאַרלאָזט דעם בונקער, ווילט זיך אים אריַינעטעמען וואָס מער לופט אין די לונגען.

אנא האָט אים דערלויבט גיין מיט איר ביז צום טיַיכל, און דאָרט, אין אָטשערעט, וואַרטן אַף איר. אליין איז זי אוועק אין שכיינעסדיקן דאָרף אָפּמאָלן אַף די זשאָרנעס אַ ביסל קאָרן און לייִען עטלעכע לעפל געזאַלצענע וואַסער, אין וועלכן מע האָט געקאָכט קאַרטאָפל. ניט מיט קיין מעסער, נאָר מיט אַ נאָגל צעטיילט זי שוין יעדער שוועבעלע אַף דריַי.

דאָס וואַסער אין טיַיכל לעבט נאָך, נאָר עס קנייטשט זיך. אין יעדן קנייטש האָט זיך באַזעצט אַ געדיכטקייַט. אָט־אָט וועט עס פאַרפרוירן ווערן. פאַרן טיַיכל איז עס גוט צי שלעכט? אויך מיר אַ שיַילע. ס׳איז גאָר ניט דאָס, וואָס בא מענטשן. וואָס איז דעם טיַיך פאַר אַ נאַפּקעמינע? וועט ווערן אַיַיז — איז עס אַ גוטער צודעק, פרילינג וועט מען אין דעם צודעק זיך ניט נייטיקן, וועט דאָס אַיַיז זיך ווידער צעשמעלצן אין וואַסער.

דער ווינט צעבלאָזט די פּאָלעס פון בערעקס פּאַלטאָכל, די שיך ווערן פאַרהילצערט. די פיס זיַינען שוין ווי שטיקער אַיַיז. ס׳איז אַן עסעריקע קעלט. קעדיי צו דערוואַרעמען זיך, נעמט ער אונטערשפּרינגען. יעדער שפּרונג, ווי ער וואָלט אריַינגעקלאַפּט אין דער ערד אַ פּלאָקן. ס׳געפעלט אים, וואָס אָט קאָן ער זיך כאַטש אַזוינס דערלויבן. און ווו איז איצט טאַ־מאַש? ווען זיי האָבן אים דעמלט אין וואַלד ניט געקאָנט געפינען, האָט ליאַ־לעק אַ שפּאַס געטאָן: „גאָט האָט דעם נאָר געגעבן הענט און פיס און גע־לאָזט לויפן”.

ראַפּטאָם שטעלט זיך בערעק אָפּ. דער שמייכל, וואָס איז ערשט בא אים געבוירן געוואָרן, איז פאַרשוווּנדן. פון אַלע כושים איז בא אים מער פון אַלץ פאַרשאַרפט דער געהער. ס׳האָט זיך אים אויסגעוויזן, אַז עמעצער דערנעענטערט זיך אַהערצו. דער קאָפּ איז פול מיט כעזשבנז. וויפל דאַרף בא אַנען געדויערן דאָס גיין אַהין און צוריק? דאָס מאָלן אַף די זשאָרנעס? ניין, זי קאָן זיך נאָך ניט אומקערן. אָט־אָ האָט דאָרט אַ הונט זיך צעהאַוו־קעט, דאָס איז זי ערשט פונעם דאָרף אַרויסגעגאַנגען. איצט הערט מען קלאָר: מיט דער סטעזשקע, וואָס שלענגלט זיך בא אַ צוויי הונדערט מע־טער פונדאַנען, ריַיט עמעצער אַף אַ פערד. זינט בערעק וווינט אפן כוטאָר, איז איין מאָל געוועזן אַ שאַלִיעך פון די פאַרטיזאַנער. אליין האָט בערעק אים ניט געזען, נאָר אַלץ, וואָס ער און יורקאָ האָבן באַוויזן אָפּדרוקן, און דאָס, וואָס בערעק האָט אָנגעשריבן, האָט יענער מיט זיך פאַרנומען. צוויי מאָל זיַינען געוועזן פּאָליציַיאַנטן. נאָר זיי זיַינען געקומען באַטאָג, עטלעכע שאָ נאָכאַנאַנד געשיקערט, געהוליעט און נאָך ביז די זון איז פאַרגאַנגען זיך אָפּגעטראָגן פונדאַנען. יורקאָ איז דאַן פאַרבליבן נעכטיקן. פון אים האָט אויך געטראָגן מיט סאַמאַהאָן, און אין קאָפּ איז בא אים געוועזן אַ היפּש ביסל שיקערע פּאַרע.

אין טיפן האַרבסט איז אַלץ אַרום נאַקעט, שטייט בערעק פאַרטיַיעט אַף איין אָרט. אויסער דעם מעסער, פאַרמאָגט ער דאָך קיין שום געווער. ביז ער ווייסט ניט אַף זיכער, ווער עס פאָרט, מוז מען שפּילן אין באַהעלטער־

לעך. אָט איז דער רײַטער דורכגעפֿאָרן. אין דער לופֿט איז פֿארבליבן א ווארעמער פֿערדישער רייעך.

ווען בערעק זאָל זיך ניט געווען אזוי צוהערן, וואָס אפֿן כוטאָר טוט זיך, וואָלט ער נאָך פֿרי̇ער דערהערט אַנעס טריט. ער האָט בא איר צוגע־נומען דאָס זעקל מיטן ביסל מעל, און זי איז אוועק צו דער סטעזשקע דער־וויסן זיך, ווער איז דער רײַטער.

דאָס איז געווען ליאָלעק. ווייניקער פֿון א מינוט האָט געדויערט זײַן געשפּרעך מיט אַנען, און ער איז צוריק אוועק צום וואלד אָנזאָגן דעם קאָ־מאנדיר, אַז דער וועג איז פֿרײַ און מע קאָן פֿארפֿאָרן צו אַנען. געקומען זײַנען די זעלבע דרײַ פּארטיזאנער, מיט וועלכע בערעק איז שוין געווען באקאַנט.

— א גוטן־אָוונט, אַנא, א גוטן־אָוונט, בערעק!

ווערדליק דער טאָפּ מיט הירזשענער קאַשע, וואָס אַנא נעמט ארויס פֿו־נעם אויוון, איז גרויס, לאָזט זיך גלייבן, אַז זי האָט זיך געריכט אויף געסט. עמעס, די קאַשע איז שטארק שיטער. אַנא טשערפּעט זי מיט א הילצערנעם לעפֿל, און קימאַט ביז צו דער סטעליע זעצט א געדיכטע פּארע. א מאָגערע פּאָטראווע. נאָר צוגעכאַפּט האָט מען זיך צו דעם, ווי דאָס וואָלט זײַן א ראָסל־פֿלייש. קעדיי קיין איין טראָפּן געקעכץ זאָל ניט גיין אין ניוועץ, האָט בערעק אונטערגעשטעלט אונטערן לעפֿל א פּענעץ ברויט.

פֿון צווישן די מאטעריאלן, וואָס זײַנען געבראַכט געוואָרן צום דרוקן, נעמט דער קאָמאנדיר ארויס א צונויפֿגעלייגט בריוועלע און דערלאַנגט עס בערעקן:

— ס׳איז צו דיר געשריבן.

בערעק שלינגט עס מיט די אויגן.

„טײַערער בערעק! וועגן די מערדערײַען פֿון די פֿאשיסטן איז שוין אַזויפֿיל אָנגעשריבן און נאָך מער דערציילט געוואָרן, אַז אייניקע מיינען, קיין נײַע פֿאַקטן וועלן שוין גאָרנישט צוגעבן. מיר קומט אויס צו לייענען פֿיל דאָקומענטן, וואָס דערציילן וועגן מארטירערשאַפֿט און העראָיזם. העראָיזם אין אַזוינע באַדינגונגען, ווען ס׳איז, דאַכט זיך, אָפּגענומען געוואָרן יעדער מיטל ארויסצווײַזן א ווידערשטאַנד. דאָס, וואָס ס׳איז פֿאָר־געקומען אין סאָביבאָר, איז שווידערלעך. דער גרעסטער געשריי איז ניט בעקויעך אויסצודריקן דעם ווייטעק. דער אופֿשטאַנד האָט מיך איבערראַשט און דערשיטערט. זאָגן, אַז דאָס איז מוט און ווילנסקראַפֿט, — איז ווייניק. מיר וועלן זיך פּרוּוון דערוויסן סאַשקאָס ווײַטערדיקן גורל. בא דער ער־שטער מעגלעכקײַט וועל איך דיר וועגן דעם מיטיילן. און איצט ווילט זיך מיר נאָך א ביסעלע מיט דיר זיך דורכריידן.

דער קאַלענדאַר ווײַזט, אַז דיר ווערט הײַנט פֿופֿצן יאָר. אין נאָמען פֿון דער פּארטיזאַנישער קאָמאַנדשאַפֿט באַגריס איך דיך, ווי א מוטיקן פּאַר־טיזאַן. דאָך דאַכט מיר, אַז עפּעס איז דאָ ניט אַזוי. צי פֿעלשט ניט דער קאַלענדאַר? איז דען מעגלעך ארײַנפּאַסן דײַנע פֿופֿצן יאָר אין דעם ליידנס־וועג, וואָס דו האָסט דורכגעמאַכט? דו, ברודערל מײַנס, טראָגסט אויף זיך די ליידן פֿון א גאַנצער געשיכטלעכער טקופֿע און שטעלסט פֿאָר איר אומ־דערהערטן העראָיזם. האָסט אַלץ איבערגעלעבט, בײַגעקומען און זיך אײַנ־

געשלאָסן אין קאַמף. דאָס, וואָס דו האָסט אָנגעשריבן, האָט מיך פאַרוווּנדערט מיט דער טיפער באַזיניקונג פון געשעענעם. איך ווינטש דיר, ס'זאָל וואָס גיכער קומען די צײַט, זאָלסט זיך קאָנען דערפילן ווי אַ יונגל.

מע האָט מיר איבערגעגעבן, אַז דו ביסט אַנטויִשט, וואָס דו קעמפסט אָן אַ ביקס. ביסט ניט גערעכט. איבערשאַצן די אַרבעט, וואָס דו טוסט, איז אומעגלעך. מענטשן דאַרפן וויסן דעם עמעס. דאָס שטאַרקט דעם מוט און דעם ווילן צום קאַמף.

איך נעם דיך אַרום. דײַן סטאַניסלאַוו".

דער בריוו האָט דערמוטיקט בערעקן, ער איז ווי שטאַרקער געוואָרן בײַ זיך, אויסגעוואַקסן. ער האָט געטראַכט, אַז אין אַטריאַד האָט מען אים ניט גענומען, ווײַל מע גלייבט ניט אין זײַנע קויכעס, ווײַזט זיך אַרויס, אַז מע האַלט אים פאַר אַ פּאַרטיזאַנער. ער איז געווען דאַנקבאַר דעם מענטשן, וואָס האָט אים אָנגעשריבן אָט דעם בריוו. אַגעוו, איז דער קסאַוו געווען דער זעלבער, מיט וועלכן ס'זײַנען געווען געשריבן די טעקסטן פון די אויפרופן און פלוגבלעטלעך. ווער זשע איז ער, דער מענטש, וואָס האָט מיט עטלעכע ווערטער זיך נעשאָמע אויפגעריכט? אַנאַ וואָלט עס אים עפּשער געזאָגט, נאָר ליאָלעק, כאָטש ער איז גאָר געווען פאַרנומען מיט מאַכן אַ פאָילע פאַר די פערד, האָט אײַנמיצקעדרינען זיך אויסגעקערעוועט און צוגעלייגט אַ פינגער צו די ליפּן. אָנשטאָט צו דערקלערן פרעגט ער גאָר:

— אויב דו ווייסט ניט, ווער ס'איז סטאַניסלאַוו, וואָס זשע האָסטו באַם אַריבערטרעטן צום ערשטן מאָל די שוועל פון אָט דער שטוב זיך אָנגערופן מיט זײַן פאַמיליע?

אָט ווען בערעקס אויגן האָבן פריידיק אַ גלאַנץ געטאָן. ס'איז דאָך טאַדעקס פעטער! סטאַניסלאַוו קניעווסקי. ער האָט נאָך בייסן בירגערקריג אין שפּאַניע זיך געשלאָגן מיט די פאַשיסטן. דאָס איז ער דער פּאַרטיזאַנישער קאָמאַנדיר, וואָס קלײַבט שוין איצט צונויף מאַטעריאַלן וועגן די מיל־כאָמע־פאַרברעכער. גוט וואָלט געווען, ווען ער דערלויבט בערעקן כאָטש אויף איין טאָג פאַרלאָזן דעם קעלער, זיי זאָלן זיך קאָנען טרעפן. כאָטש פונוואַנען ווייסט ער, בערעק, אַז דער וועג דאַרף פאַרנעמען ניט מער ווי אַ טאָג? אויב קניעווסקי קומט ניט אַהער און רופט אים ניט צו זיך, דאַרף עס מיסטאַמע אַזוי זײַן.

— קניעווסקי? — האָט בערעק געפרעגט אַנען.

— ער, און ניט קיין אַנדערער! — האָט אַנאַ באַשטעטיקט, אַז קיין טאָעס איז ניט דערלאָזט געוואָרן.

ווידער באַם זיידן מאַציי

אַ באַרג מיט אַ באַרג קומט זיך ניט צונויף, לעבעדיקע מענטשן באַגעגעענען זיך. בערעק און סטאַניסלאַוו קניעווסקי האָבן זיך געטראָפן אין אַכט כאַדאָשים אַרום, ווען מע האָט באַפרײַט לובלין, וואָס איז געוואָרן די צײַטווײַליקע הויפּטשטאָט פון פּוילן. סטאַניסלאַוו האָט דערציילט בערעקן וועגן זײַן פּלעמעניק. טאַדעק איז אומגעקומען. געשען איז עס אַזוי:

פאַר ניט צושטעלן קיין פּי פאַר דעם וועדמאַכט האָט דער סאָלטיס גזשעגאָזש נאַרושעוויטש גענומען צען אָרעוווניקעס, צווישן זיי דעם זיידן מאַציי, און געוואָרנט, אַז אויב אין משך פון דריי טעג וועלן די פויערים ניט ברענגען די בייטיקע צאָל פּי, וועלן די אָרעוווניקעס איבערגעגעבן ווערן אין געסטאַפּאָ. אין די נאָענטע וועלדער זיינען קיין פּאַרטיזאַנער ניט געווען, נאָר גראָד דאַן האָט זיך דאָרט אָפּגעשטעלט ניט קיין גרויסע מאַכנע. וויאַזוי טאַדעק האָט זי אָפּגעזוכט, איז פאַרבליבן אַ רעטעניש. נאָר שפּעט אין אָוונט האָט ער אָנגעקלאַפּט אין פענצטער צו נאַרושעוויטשן און געבעטן, מע זאָל אים אַריינלאָזן, ווייל ער האָט מוירע פאַרבלייבן אליין באַם זיידן מאַציי אין שטוב. איינער פון די פּאָליציאַנטן, וואָס זיינען געווען באַ נאַרושעוויטשן, האָט אים געהייסן קומען מאָרגן. טאַדעק האָט ווידער גענומען קלאַפּן. אַזוי לאַנג, ביז דער סאָלטיס האָט געהייסן עפענען די טיר. נאַרושעוויטשן האָבן די פּאַרטיזאַנער פאַרכאַפּט אַ לעבעדיקן, ער האָט אָבער באַוויזן אויסשיסן אין טאַדעקן. די אָרעוווניקעס האָט מען באַפרייט. אייניקע זיינען אַוועק מיט די פּאַרטיזאַנער. דער זיידע מאַציי איז די גאַנצע צייט, ביז די רויטע אַרמיי האָט ניט באַפרייט דאָס דאָרף, אָפּגעווען אליין אין וואַלד.

קניעווסקי פאָרט אַרום איבער די כאָרעווע שטעט און דערפער. די מילכאָמע איז נאָך אין סאַמע ברען, נאָר מע נעמט אָן מיטלען אַף צו פאַרהיילן די וווּנדן, וואָס זי האָט מיט זיך געבראַכט. אַפן סמאַך פון פאַקטן, גוויעס־אײדעס, אויספאָרשונגען ווערן צונויפגעשטעלט דאָקומענטן וועגן דעם כורבן, וואָס דער סוינע האָט פאַרשאַפט דעם לאַנד און דעם פאָלק. עס ווערן אופגעזוכט די קולטור־ווערטן — בילדער, זעלטענע ביכער, מוזיי־עקספּאָנאטן, — וועלכע מע האָט באַוויזן באַהאַלטן און די דייטשישע אָקופּאַנטן האָבן זיי, צום גליק, ניט געפונען.

מיט אַ גוואַלדיקן קויעך ציט בערעקן צו זיך אין היים־שטעטל, אין וואַלד צום יעגער־שטיבל, אין דאָרף צום זיידן מאַציי, ווו ער און ריגע האָבן זיך אויסבאַהאַלטן. קניעווסקי האָט אים צוגעזאָגט נעמען מיט זיך אַהין, ווייל אויך ער וויל און דאַרף זיין אין יענער געגנט.

די זון איז נאָך ניט אופגעגאַנגען, ווען די מאַשין האָט זיך געלאָזט אין וועג. דער טאָג האָט צוגעזאָגט צו זיין אַ סאַרפעדיק־הייסער, נאָר זיי האָבן באַוויזן פאַרפאָרן אין שטעטל פאַרפרי.

צוליב וועמען און נאָך וואָס, פרעגט זיך, איז בערעק געקומען אַהער? אָפּזוכן אין דער פאַרשווונדענער היים די פאַרגאַנגענהייט, שטילן די בענקשאַפט? דו קאָנסט דאָ אַרומגיין פון היינט ביז איבעראַיאָר און קיינעם, קיינעם פון די, וואָס דו זוכסט, ניט טרעפן. די פויגל־נעסטן אַף דעם פייער־לעשער־טורעם האָבן אים אויסגעזען צו זיין באַקאַנט. ניין, ס'איז נייע נעסטן און אַנדערע שוואַלבן. פאַרוואַקסן מיט ווילדגראָז זיינען די סטעזשקעס, ווו ער איז אַרומגעלאָפן אַ באָרוועסער. אָט איז דער שטעטלדיקער מאַרק, און אָט איז די שטוב, ווו ער איז געבוירן געוואָרן און געוואַקסן. באַ אָט דער פריזבע האָט ער אין שטויב זיך געשפּילט. באַ אָט די פענצטער פלעגט ער ליב האָבן אָנשטעלן דאָס שפּיגעלע אַזוי, אַז אַף דער סטעליע, אַף די ווענט, אַפן מעבל זאָלן זיך גליטשן ליכט־העזעלעך. איצט שטייט דעם

טאַטנס שטוב מיט אויסגעברענטע אויגן. פון זינט בערעק געדענקט זיך, איז די אַלטע אײַנגעבויגענע ווערבע באַם ברונעם געווען פאַרוויאַנעט און פאַרטריקנט. גראָד דעם בוים האָט די מילכאָמע ניט געשאַט. דער ברונעם איז אויך ווי געווען. בערעק בייגט זיך אָן צום וואַסער און טוט אַ רוף ווי אַמאָל: „הו־הו!”, און ווי אַמאָל הילכט אָפּ אָף צוריק: „הו־הו!”

— רופסט די קינדהייט? — פרעגט סטאַניסלאַוו און לייגט אַרויף די הענט אַף בערעקס אַקסל מיט דער האַרציקייט פון אַן עלטערן ברודער.

אַ סוואָרע, ס׳איז אויס מיטן שטעטל. סײַדן נעמען דאָס מעסער פון די אופשטענדלער און אַף דער קלאָץ, וואָס וואַלגערט זיך דאָרט, ווו ס׳איז געווען רינעס שטוב, אויסשנײַדן: „דאָ איז רינעס וויגל געשטאַנען”. די קינדהייט איז פאַרבײַ, פאַרבליבן איז אַן אָפענע ווונד. אַ שטומער ווייטעק.

דער שאָפער האָט זיי צוגעפירט ביזן וואַלד. ס׳איז אָפּגערעדט געוואָרן, אַז ער וועט קומען נאָך זיי מאָרגן גאַנצפרי אין דאָרף צום זיידן מאַציי. בערעק האָט געפירט קניעווסקין מיט אַ שמאָלן וועג, וואָס האָט שוין זייער לאַנג ניט געהערט דעם סקריפּ פון רעדער, דערנאָך מיט אַ סטעזשקע און ווײַטער מיט ניט קיין באַטראָטענע גראָזן אין דער טיף פון וואַלד. דאָן, אין די לאַנגע טעג פון אַנגסט און גרויל, האָט ער געזוכט אַ וואָס מער פאַרוואָרפן אָרט. אים דאַכט זיך, אַז ער דערקענט דאָ יעדן בוים. אויך קניעווסקי ווייסט גוט דעם וואַלד, ווי ביכלאַל די אומגעגנט. נאָך ביז דער מילכאָמע האָט ער דאָ ניט ווײַט אין אַ שטעטלדיקער גימנאַזיע אונטעריכט דײַטש. ער שטעלט זיך אָפּט אָפּ, ווי ער וואָלט זיך צוגעהערט צום דויפעק פון וואַלד. ס׳זײַנען אָנגעקומען אַנדערע צײַטן, דאָך קאָן מען נאָך אָנטרעפן אַף אַ פאַרשוין, וואָס זײַן אָרט איז הינטער שלאָס און ריגל. טאַקע דערפאַר האָט ער ניט אָפּגעלאָזט בערעקן אַליין.

אָט איז דער אויסגעטריקנטער זומפּ, פאַרוואַקסן מיט אָלכע און לאָזע, און דאָס בערגל, פונוואַנען בערעק האָט דערזען דאָס יעגער־שטיבל. דאָס שטיבל זעט שוין איצט ניט אויס ווי קיין סטערטע היי. ניטאָ דער דאַך. אַ שטיק וואַנט איז אומגעוואַלגערט. אַף איין פאַרזשאַווערטער זאַוויסע האַלט זיך קוים די טיר. די אַרומגעשליפענע פון ווינט און פון רעגן ברעטער זײַנען געדיכט געשטופּלט מיט סימאָנים פון קוילן. נאָך דעם, ווי ער און רינע האָבן פאַרלאָזט דאָס שטיבל, האָט דאָ עמעצער געוווינט. דעם מענטשן, זעט אויס, האָט מען אויסגעשפּירט און דערהאַרגעט. ווען אין ווינטיקן דרויסן וועט דרייען און פײַפן אַ וויוגע, און אַלץ אַרום וועט זײַן פאַרקאָוועט אין אײַז און באַדעקט מיט שניי, וועט דאָס שטיבל אויסזען ווי אין טאַכריכים.

בערעק שטייט אַפן זעלבן אָרט, ווו ער האָט באַגעגנט רינען. מיט פאַרמאַכטע אויגן זעט ער אירע פאַרבראָכענע ברעמען, די צעשוואָלענע ליפּן, די צונויפגעדרייטע פינגער. עס וואָרגט אים אין האַלדז. אַלץ וויינט אין אים.

קניעווסקי, ווי ער וואָלט געהערט, וואָס בײַ בערעקן אין האַרצן קומט פאָר, האָט ווידער אַרופגעלייגט די האַנט אַף זײַן אַקסל און שטיל אַ זאָג געטאָן:

— קום, בערעק.

פאַרדעכעטע פון גיכן גיין, זײַנען זיי אַרויס פונעם וואַלד. ווידער וואַקסן סאָנישניקעס, און פונוויַיטן זעט מען, ווי עס פּאַשען זיך בעהיימעס. נאָר דער פאַסטעך איז אַן אַנדערער און קיין פאַסטעכל איז ניטאָ לעבן אים.

— דזיען דאָברי!

— דזיען דאָברי, פּאַנאָוויע!

קניעוווסקי פרעגט באַם פּאַסטעך, צי קען ער ניט דעם זיידן מאַציי? אוואַדע קען ער.

— ער איז אין דאָרף?

— ווו נאָך זאָל ער זײַן?

זיי זײַנען שוין לאַנג אַוועק, און דער פאַסטעך קוקט זיי אַלץ נאָך. ווער זײַנען עס די שטאָטישע, קלערט ער, וואָס האָבן זיך נאָכגעפרעגט אויפן זיידן מאַציי? איינער אַליין עלטערט ער זיך, דער זיידע מאַציי, אין זײַן שטיבל. פאַריקע וואָך האָט ער אים לעבן צווינטער באַגעגנט. קאָן אַלץ ניט פאַרגעסן אין זײַן יאַדוויגען. נאָך איז דאָרטן טאַדעק באַהאַלטן. דאָס ייִנגל איז אים ווי אַן אייניקל געווען. פון טויט אים געראַטעוועט. די שטאָטישע האָבן אויך פאַרקערעוועט אויפן צווינטער, און ווי ס׳איז צו זען, קומען זיי אָהער ניט דאָס ערשטע מאָל. ווו יאַדוויגעס קייווער איז, ווייסן זיי אַליין.

דער טאָג איז שוין געגאַנגען צום סאָף, ווען קניעוווסקי און בערעק האָבן זיך אָנגעטרונקען באַם דאָרפישן ברונעם, זיך אָפּגעפרישט די פּנעמער מיטן אײַז־קאַלטן וואַסער און פאַרקערעוועט צום זיידן מאַצייס כאַטע.

מיט מאַכטלאָז־אַראָפּהענגענדיקע הענט איז ער געזעסן, דער אַלטער, אויף דער פּריזבע, אַ מידער, אַן אויסגעהאָרעוועטער. אין יעדן קנייטש האָט זיך באַזעצט די עלטער. וואָס ווילן זיי, אָט די צוויי, וואָס האָבן זיך מיט אים באַגריסט? זיי וועלן מיסטאָמע אויך בעטן, ער זאָל זיי דערציילן וועגן סאָלטיס. פאַרוואָס גראָד אים האָט גזשעגאָזש נאַרושעוויטש אויסגעקליבן פאַר איינעם פון די צען אָרעווניקעס... דערווײַל בעטן זיי אַ דערלויבעניש אַרײַן אין שטוב.

אָנשפּאַרנדיק זיך אויפן שטעקן, הינקט ער צו דער טיר. דער האָן מיט די העל־באַגילדטע פּעדערן טרעט אים אָפּ דעם וועג, און ווי אויסמײַדן די אַלטע זיפּ, וואָס דאָס הינדעלע מיט איר געזינדל האָט שוין לאַנג פאַרלאָזט, ווייסט ער. די גרויע אויגן, וואָס קוקן אַרויס פון אונטער די ברעמען, זעען שוין קימאַט גאָרניט. פאַרטאָג, ווען ער שטייט אויף, זײַנען זיי בײַ אים גאָר קלעפּיק און פאַרקיסנעט. דאַן טאַפּט ער מיטן שטעקן. עפּעס האָט מען בײַ אים געפרעגט. זײַנע אויערן טויגן שוין פון לאַנג ניט. זיי הערן נאָר, ווען מע שרײַט צו אים, אָדער ווען ער ווייסט פאַרפריער, וואָס מע קאָן אים זאָגן. דאַכט זיך, זײַן געזונט אינטערעסירט זיי. און עפּשער ניט? דאַרף מען ענטפערן אַזוי, ס׳זאָל זײַן גוט פאַר אַלע פראַגן. אָט די ווערטער זײַנען שוין בײַ אים ניט איין מאָל אויסגעפּרוווט:

— וואָס קאָנען מיר שוין בײַ אונדזערע יאָרן אויפטאָן?

קניעוווסקי, וואָס פאַרשטייט שוין, אַז מאַציי איז טעמפּ אויפן אויער, סטאַרעט זיך ריידן וואָס העכער:

— דערפאַר אָבער האָט איר פיל גוטס אויפגעטאָן.

— איך? — איז דער אלטער אופריכטיק פארכידעשט. — ע, ניין! מענטשן האָבן אַף טויט זיך געשלאָגן, און איך האָב די טשערעדע געפּאַשעט.

בערעק האָט זיך פארקוקט אַף אַ פאָטאָגראַפיע, וואָס פריִער איז זי דאָ אַף דער וואַנט ניט געהאנגען. דער יונגער מיליטערמאַן מיט עפּאָלעטן אַף די אַקסל איז ווי צווײ טראָפּנס ענלעך אַפן זיידן מאַציי. דער מונדיר ליגט אַף אים ווי אויסגעגאָסן. ווער קאָן עס זײַן? אַ זון, געוויס.

— ווען איר האָט געראַטעוועט יִידישע קינדער, האָט איר דען ניט ריזיקירט מיטן לעבן? — פרעגט סטאַניסלאַוו.

— איך האָב קײנעם ניט געראַטעוועט. איך פארשטײ ניט פונוואַנען, נאָר אויב איר האָט יאָ עפּעס געהערט, איז זײַט וויסן, אַז דאָס האָט יאַדוויגע געטאָן. ווען זי זאָל ניט געווען פאַר דער צײַט אוועק פון דער וועלט, וואָלטן די קינדער עפּשער געלעבט. אָט הערט, ווי דאָס איז געווען.

דער אַלטער דערציילט, און בערעק שלינגט יעדער וואָרט, ווי ער וואָלט וועגן דעם אַלץ געהערט צום ערשטן מאָל.

— און דאָס, וואָס טאַדעק איז אומגעקומען, — פארענדיקט מאַציי, — בין איך אויך מיסטאָמע דערין שולדיק. זײַן סינע צו נאַרושעוויטשן האָב איך באַדאַרפט געוועזן לעשן...

— זיידע מאַציי, — האָט בערעק אָנגעכאַפּט דעם אַלטן פאַר דער האַנט, — איר טאָרט אַזוי ניט ריידן. צי דען דערקענט איר מיך ניט? כ׳בין געקומען צו אײַך מיט טאַדעקס פעטער, סטאַניסלאַוו קניעווסקי. איר האָט דאָך וועגן אים געהערט.

אָן איבעראַשטער האָט דער זיידע מאַציי נאָר געפינטלט מיט די אויגן.

ס׳איז שוין שפּעטער אָוונט. מע האַלט נאָך אין איין דערציילן וועגן איבערגעלעבטן.

— איין זאַך פארשטײ איך ניט, — זאָגט דער זיידע מאַציי קניעווסקין, — פאַרוואָס האָט איר אָפּגעלאָזט טאַדעקן צו גזשעגאָזשן און ניט מיטגענומען מיט זיך?

סטאַניסלאַוו איז אופגעשטאַנען פון אָרט, פאַררייכערט אַ ציגאַר.

— מעגלעך, איר זײַט גערעכט. טאַדעקס עלטערן האָבן געמיינט, אַז גראָד בײַ דעם אויסוווּרף וועט דאָס יִינגל קענען איבערלעבן די שווערע צײַט. אַז טאַדעק וועט ניט גיין אַף זײַנע וועגן, האָבן מיר ניט געצווייפלט.

— זיידע מאַציי, — האָט בערעק געזאָגט מיט פאַרדראָס, — וואָס טוט זיך עס הײַנט מיט אײַך? דעם פעטער סטאַניסלאַווס פאַמיליע איז אומגעקומען אין אָשווענצים. פאַרוואָס שיט איר אים נאָך זאַלץ אַף די ווונדן?

דער זיידע מאַציי גריבלט זיך אין בופעט. צום טיש גייט ער צו מיט אַ פּודעלקע און אַ טאַבאַקערקע פון די, וואָס ער, טאַדעק און בערעק האָבן נאָך אויסגעאַרבעט. דאָס איז אַ מאַטאָנע קניעווסקין. נאָך האָט ער אַרויסגעשטעלט אַ פלעשל סאַמאַהאָן און דאָס ביסל פארבײַסעכץ, וואָס ער האָט פאַרמאָגט. פונעם האַלבן גלעזעלע בראַנפן, וואָס בערעק האָט אויסגעטרונקען, האָט זיך אים פאַרדרייט דער קאָפּ. דער זיידע מאַציי האָט אַ שמייכל געטאָן:

— אַזוי ווי דו טרינקסט, זופט מען זודיקע טיי, ניט קיין בראַנפן. באַלד וועל איך דיר אויסבעטן. טו זיך אויס און לייג זיך שלאָפן.

בערעק האָט דערפילט אַ זיסע מידקייט. די אויגן האָבן זיך צוגעמאַכט, נאָר ער איז געלעגן און געהערט, ווי דער זיידע מאַציי און קניעוווסקי האָבן פאַרפירט אַ שמועס וועגן אים.

דער זיידע מאַציי זאָגט:

— בערעק וועט געוויס זיך וועלן לערנען.

— געוויס. נאָר זאָל פריִער ווערן אויס מיט דער מילכאָמע.

— וואַרטן, ביז אַלע אומגליקן וועלן פאַרבײַ, איז וועסטו זיך קיינמאָל ניט דערוואַרטן. אַ בוים בייגט זיך נאָר, ווען ער איז יונג. באַ וועמען וועט ער וווינען?

— דערווײַל מיט מיר. ער וועט אַרבעטן און לערנען. דערנאָך, מיין איך, וועט ער אָנקומען אין אוניווערסיטעט.

— אין וועלכן, אין לובלינער צי אין וואַרשעווער?

— כ'ווייס ניט. עס קאָן זיך מאַכן, אז מיר וועט אויסקומען צו אַרבעטן אין דײַטשלאַנד, וועט בערעק זיך עפשער לערנען אין בערלין.

דעם זיידע מאַציי האָט זיך אויסגעוויזן, אז ער האָט עפעס ניט אײַנגע־הערט.

— ווו?

סטאַניסלאַוו האָט איבערגעכאַזערט דאָס זעלבע.

— דאָס ווילט זיך אײַך, פאַן סטאַניסלאַוו, פון מיר אָפּלאַכן? בערעק אין בערלין? אף וואָס זשע ווילט איר אים לערנען? אף אַ דאָקטער?

— אַ קאָפּ האָט ער אַ גוטן. אויב ער וועט וועלן, וועט ער זײַן אַ דאָק־טער.

— וואָס עמעס, איז עמעס. ער זאָל זײַן איינייגעם מיט אײַך, איז טאַקע עפשער אַ געדאַנק. פאַן סטאַניסלאַוו, איר דאַרפט אויך אָפּרוען. אַ גוטע נאַכט.

קאָן זײַן, אז בערעקן האָט זיך אויסגעדאַכט, אז דער זיידע מאַציי האָט זיך, אײַנמאָסטענדיק באַנאַנד אַפּן געלעגער, אים אַרומגענומען.

ווען ס'האָבן אַ שעמעריר געטאָן די ערשטע זון־שטראַלן, איז געקומען די מאַשין. זי איז פאַמעלעך אָפּגעפאָרן, און זיי האָבן נאָך לאַנג געזען, ווי דער זיידע מאַציי איז געשטאַנען באַם טויער.

פון ביידע זײַטן וועג האָבן זיך געצויגן ברייט צעכוואַליעטע פעלדער מיט רײַפן ווייץ.

צווייטער טייל

קאפיטל זעקס

מאָנען און צאָלן

א בריוו צו אלעקסאנדער פעטשערסקין

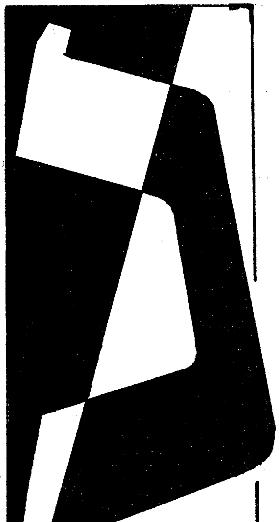

אָשעווער און טײַערער אלעקסאנדער!

איך בין דיר זייער דאנקבאר פאר דײַן בריוו און באזונדערס פאר דעם, וואָס דו האָסט אויסגעפילט מײַן ביטע און צוגעשיקט א פאָטאָגראפיע. פאר די פארגאנגענע יאָרן האָב איך זיך שטארק געענדערט, דו, ווײַזט זיך מיר אויס, ביסט געבליבן אזא, ווי געווען. מײַן פרוי זאָגט, אז ווען איך דערצייל איר וועגן דיר, שטעלט זי זיך פאָר, אז אזוי טאקע דארפסטו אויסזען. ווייסטו שוין, אזוי־ארום, אז כ׳בין א פארהייראטער. צוויי זייער פײַנע טעכטער פארמאָגן מיר. דער עלטערער וועט אינגיכן ווערן זעכצן יאָר. דער ייִנגערער איז געוואָרן עלף. עס לעבט זיך אונדז ניט שלעכט. איך בין א טאקסיסט.

ווילסטו, הייסט עס, וויסן, וואָס ס׳איז מיט מיר געשען נאָך סאָביבאָר, און וועגן דעם, ווי איך האָב געכאפט באוערן, ווילסטו, כ׳זאָל גענוי דערציילן...

אָט האָב איך אָנגעשריבן די ווערטער „סאָביבאָר, באוער”, און ס׳האָט מיך גלײַך ארומגעכאפט א ווייטעק אף ניט איבערצוטראָגן. אלע נאכט טוען זיך א שטעל פאר מײַנע אויגן די אומגעבראכטע, און מע דארף האָבן א הארץ פון אײַזן דאָס אויסצוהאלטן. ווער־ווער, נאָר דו, ווייס איך, פארשטייסט מיך...

איז הער, וואָס כ׳וועל דיר דערציילן. אַן ערעך מיט אַ יאָר צוריק בין איך מיט עטלעכע באַקאַנטע געווען אין רעסטאָראַן. און כאָטש כ׳ווייס שוין פון לאַנג, אַז וויפל כ׳זאָל זיך ניט אַראָפּריידן פון האַרצן, וועט דאָס געדיכטע אַלציינס באַ מיר בלײַבן, האָט די צונג זיך צעבונדן און כ׳האָב זיך צערעדט וועגן סאָביבאָר. מיטאַמאָל האָב איך זיך געכאַפּט, אַז די יעניקע פון דער קאָמפּאַניע, וואָס הערן מיך נאָך, קוקן אויף מיר, ווי איך וואָלט זיי דערציילט פון אַ ניט־געשטויגענער וועלט, און קיינער, דו פאַרשטייסט, קיינער פון זיי וויל ניט גלייבן, אַז אַזאַ וועלט איז אַפּאַנעמעסן געווען.

איך בין אַנשוויגן געוואָרן און דערנאָך, שוין אין גאַס, געזאָגט צו איינעם פון זיי:

— הענרי, דו מיינסט אוואַדע, אַז דאָס האָב איך אײַך דערציילט וועגן אַ בייזן כאָלעם און איינעם מיטן כאָלעם איז אַלץ פאַרשוווּנדן? וואָס שמייכלסטו? רעד!

ענטפערט ער מיר:

— אַ כאָלעם, פאַרשטייט זיך, בלײַבט אַ כאָלעם, נאָר אין אַזאַ פאַל, מיין איך, איז בעסער טרײַבן דעם שלאָף פון די אויגן. איך האָב פּײַנט בייזע כאַלוימעס. ווילסט, וועל איך קריגן פאַר דיר דעם אַדרעס פון אַ דאָקטער, וואָס היילט אַזעלכע קרענק מיט היפּנאָז. ער לאָזט זיך גוט באַצאָלן, נאָר דערפאַר, זאָגט מען, קאָן ער גוט די מעלאָכע.

איצט האָב איך שוין געשמייכלט.

עטלעכע טעג פאַר מײַן אָפּפאָרן קיין האַגען אַפן סאָביבאָר־פּראָצעס האָב איך אינמיטן דער נאַכט זיך אויפגעכאַפּט פון שלאָף מיט אַ געשריי, וואָס האָט, דאַכט זיך, געקאָנט דעם מויעך לעכערן. און גאַנצפרי בין איך שוין געווען אין קאַבינעט באַם דאָקטער, וואָס פאַרטרײַבט מיט היפּנאָז בייזע כאַלוימעס.

צום אַלעם ערשטן וואָרנט ער מיך, אַז עס פאָדערט זיך ניט ווייניקער פון צען־צוועלף סעאַנסן. און דער רעזולטאַט וועט זײַן אַ פּאָזיטיווער, בלויז אויב כ׳וועל שטרענג אויספילן אַלע זײַנע אָנווײַזונגען.

— מאַסקים? — פרעגט ער מיך.

אוואַדע בין איך מאַסקים. אַן אַנדער ברירע האָב איך? דערנאָך האָט ער מיך פאַרשאָטן מיט פראַגן, און ווי מיר האָט זיך אויסגעדאַכט, האָבן אים מײַנע ענטפערס באַפרידיקט. פּלוצעם האָט ער זיך אַליין איבערגעשלאָגן די רייד (ער האָט פּונקט געהאַלטן אין געבן מיר צו פאַרשטיין, ווי וויכטיק ס׳איז צו זײַן וואָס מער אויף דער פרישער לופט) און אַ פרעג געטאָן:

— וואָס, אייגנטלעך, האָט איר געזאָגט, כאָלעמט זיך אײַך אַזויפיל יאָרן נאָכאַנאַנד? ניט אומזיסט זאָגט מען דאָך, אַז יעדערער מאַכט זיך זײַן לייטער לויט דער הייך פון זײַן כאָלעם, האַ, ווי מיינט איר?

די כאָכמע וועגן לייטער האָב איך, דעם עמעס געזאָגט, ניט פאַרשטאַנען, האָב איך פּאַשעט געענטפערט:

— כ׳האָב דאָך אײַך געזאָגט, דאָקטער, סאָ־בי־באָר! אַ טויט־לאַגער, וווּהין איך בין אַרײַנגעפאַלן, זײַענדיק נאָך אַ ייִנגל.

האָסט באַדאַרפט זען, ווי אים האָט אופגעבראַכט מײַן ענטפער! ס׳הייסט, ניט אַזוי דער ענטפער, ווי דאָס, וואָס כ׳האָב, איבערטרעטנדיק די שוועל פון קאַבינעט, אים גלײַך ניט געמאָלדן, אַז איך בין געווען בײַ די פּאַציסטן אין די הענט. ער וואָלט דאָן ניט געפּאַטערט אומזיסט קיין צײַט און פאַרן וויזיט קיין געלט ניט גענומען.

— איך, — דערקלערט ער מיר, — בין אַ מע־די־קער און ניט קיין שאַרלאַטאַן. איך נעם זיך אונטער היילן בלויז די, וועמען ס׳איז מעגלעך העלפן, און איר...

וואָס איז מיר פאַרבליבן צו טאָן? כ׳האָב אים באַצאָלט. גוט באַצאָלט פאַרן זאָגן דעם עמעס.

— גוד־בײַ, דאָקטער, אַנטשולדיקט.

— גוד־בײַ, גוד־בײַ, בלויז איין אייצע קאָן איך אײַך געבן. וועגן לאַגער זאָלט איר זיך באַמיִען ניט קלערן. מײַדט אויס יעטווידע סטעזשקע, וואָס קאָן אײַך פאַרפירן צו יענע יאָרן, צו יענע געשעענישן. צו דעם האָט איר באַדאַרפט געווען שטרעבן, זינט די מילכאָמע האָט זיך געענדיקט. צי דען פאַרשטייט איר עס אַליין ניט?

— איך פאַרשטיי.

— האָט איר זיך באַדאַרפט געווען אָנעמען מיט קויעך און אַזוי טאָן.

— ס׳איז, דאָקטער, איבער מײַנע קויכעס.

— און דאָך האָט איר באַדאַרפט פּרוּוון וואָס ווייניקער קלערן וועגן דער מילכאָמע־טראַגעדיע.

— געפּרוּווט. צוערשט האָב איך געמיינט, אַז דאָס וועט זיך מיר אײַנגעבן נאָך דעם, ווי איך וועל כאַפּן כאָטש איין מערדער פון סאָביבאָר.

— אַ־אַ! אָט וואָס איר האָט זיך אַרײַנגעקלאַפּט אין קאָפּ! און מיט אָט דער פאַנטאַזיע טראָגט איר זיך אַרום ביז הײַנט. אָן אײַנרעדעניש, זאָלט איר וויסן, איז אויך אַ קרענק.

— פאַרוואָס אָן אײַנרעדעניש? כ׳האָב אים אויסגעזוכט און פאַרהאַלטן.

— וועמען האָט איר פאַרהאַלטן?

— דעם אָבערגאַזמײַסטער פון סאָביבאָר — עריך באַוער.

— אין כאַלעם?

— ניין, דאָקטער, אויף דער וואָר.

— אַזוי? אינטערעסאַנט. און לאַנג האָט איר אים געזוכט?

— קימאַט פיר יאָר.

— איר האָט אים דערשטיקט, דערשאָסן?

— כ׳האָב אים איבערגעגעבן אין די הענט פון דער פּאָליציי.

— צי לעבט ער יאָ, צי לעבט ער ניט — פאַרגעסט אין אים. אַלצייַנס וועט איר זיך שוין מיט אים ניט באַגעגענען. דאָס קאָן איך אײַך זאָגן אויף געוויס.

— זאָגט עס ניט. גאָר אינגיכן דאַרפן מיר ביידע אַרויסטרעטן אַלס אייַדעס אויף איין פּראָצעס. אַנטשולדיקט, דאָקטער, איך נעם אָפּ בײַ אײַך צופיל צײַט, און אין פאָדערצימער וואַרטן אײַערע פּאַציִענטן.

— וואָס אײַלט איר זיך אַזוי? איר זײַט דאָך אויך מײַן פּאַציִענט. אָט דער אָבערגאַזמײַסטער, ווי הייסט ער דאָרט, איז אויף דער פרײַ?

— ניין. באוער איז אין טפיסע. צוערשט האָט מען אים פאַרורטיילט צום טויט, נאָר דערנאָך...

— איצט הייב איך אָן עפּעס צו פאַרשטיין. אים, באוערן, קאָן די מאַכט טאַקע נייטן ארויסטרעטן אַלס אַן איידעס. אָבער אײַך? איר זײַט דאָך אַ פּריַיער בירגער, אַן אַמעריקאַנער. יעדער פאַרשטענדיקער מענטש, ניט אומבאַדינגט אַ דאָקטער, וועט אײַך זאָגן, אַז איר טאָרט ניט פאָרן אויפן פּראָצעס. אויב איר וועט ניט אַראָפּ פון זינען, וואַרט אויף אײַך אַ קרענק, וואָס רופט זיך אינפאַרקט. איר באַנעמט מײַנע רייד?

— ווי דען?

— אויב איר וועט מיך פאָלגן, וועל איך זיך פּרוּוון אײַך העלפן. כ׳מיין, אײַערע נערוון. אָבער בלויז באַם באַדינג, אַז איר וועט אהין ניט פאָרן, קיין וואָרט ניט לייענען און ניט הערן וועגן דעם פּראָצעס.

— אַ דאַנק, דאָקטער, נאָר איך וועל פאָרן. איך מוז מאָנען און מוז צאָלן.

מײַן טײַערער, ליבהאַרציקער אַלעקסאַנדער. אָט האָב איך קימאַט וואָרט באַ וואָרט איבערגעגעבן מײַן שמועס מיטן דאָקטער, פאַרריינס אויך עפּעס־וואָס וועגן באוערן. גענויער וועגן דעם, ווי׳אַזוי כ׳האָב אים געפונען, וועל איך דיר נאָך מיטיילן. מע האָט וועגן דעם אַ סאַך געשריבן אין דער פּרע־סע. אַ קלייניקייט, אַזאַ סענסאַציע! איך שיק דיר אַן אויסצוג פונעם בוך „לויט די שפּורן פון די מערדער״, וואָס איז דערשינען אין פּוילן. אין פאַר־גלײַך מיט אַנדערע איז עס אַ סאַך נענטער צום עמעס.

נאָכן אופשטאַנד האָט מיר בעעמעס געגליקט. קיין קויל האָט מיך ניט אָנגעיאָגט, אַף קיין מינע האָב איך ניט אָנגעטראָפן, און, צו מײַן גרויס גליק, בין איך ניט אַרײַנגעפאַלן ווידער, ווי פיל אַנדערע, וואָס זײַנען שוין געווען פון יענער זײַט שטעכלדראָט, צו די פאַשיסטן אין די הענט. מיך און אַ מיידל, וואָס איז אַנטלאָפן פון סאָביבאָר, האָט געראַטעוועט אַ פּוילישער פּויער. נײַן כאַדאָשים האָט ער אונדז אויסבאַהאַלטן. יעדע רעגע פון די לאַנגע נײַן כאַדאָשים, ביז מיר האָבן דערזען די ערשטע סאָוועטישע סאָל־דאַטן, האָט ער און זײַן פאַמיליע געקאָנט איבער אונדז אומקומען. אַזוינס פאַרגעסט זיך ניט.

אַ קראַנקער, אַן אויסגעצערטער, אָנגעטאָן קרוע־בלוע, האָב איך זיך דערנאָך געלאָזט אין מײַן געבורט־שטעטל. אומעטום קויל־שוואַרצע קויי־מענס, וווהין דו טוסט זיך ניט קיין קער, — אַש. קיין איין מענטש פון אונדזער גרויסער פאַמיליע האָב איך ניט געטראָפן. כ׳האָב אַלעמען פאַר־לאָרן. אַ שטיק צײַט האָב איך אַרומגעבלאָנדזשעט איינער אַליין. ווען די מילכאָמע האָט זיך פאַרענדיקט, האָב איך זיך ווידער געלאָזט קיין סאָבי־באָר. געגאַנגען, נאָר ניט דערגאַנגען. איך האָב זיך געזאָגט: פאַרקערעווע, שמועל. קאָלזמאַן די שפּורן זײַנען פריש און דו ביסט יונג, זוך די פאַשי־סטישע קוילערס, וואָס באַהאַלטן זיך אויס. און כאָטש גרינגער וואָלט מיר געווען גיין איינער אַליין אין אַ מידבער, נאָר איך בין אוועק אהין, אין דער שלאַנגען־נעסט, ווו טויזנטער עסעסאָווצעס האָבן שוין באַוויזן צו באַקומען באַ דער מײַרעוודיקער אָקופּאַציע־מאַכט דאָקומענטן, וואָס האָבן זיי ריינגעוואַשן פון אַלע זינד. מער פאַר אַלעמען האָט זיך מיר געוואָלט

אויסגעפינען די באַלעבאַטים פון דער „הימל־שטראַסע" — און ס'איז געשען ווי אַליין גאָט וואָלט דערהערט מײַן געבעט. נאָר וועגן דעם וועל איך דיר נאָך דערציילן.

קיין אַמעריקע בין איך געקומען אין 1950. מיר, די עטלעכע געוועזענע סאָביבאָראָווצעס, וואָס לעבן דאָ, באַגעגענען זיך איינער מיטן אַנדערן. און איר אין סאָוועטנפאַרבאַנד? אינגיכן וועל איך דיר ארויסשיקן אַ גוטע פאָטאָגראַפיע, און דערווײַל שיק איך דיר אַ פּאַרעלטערטע, אַ קליינינקע.

זײַ געזונט און שטאַרק. גיב איבער אונדזער האַרציקן גרוס דײַן פרוי און דײַנע קינדער.

מיט גרויס אַכטונג און ליבע

שמועל לערער

ברוקלין,

20 אויגוסט 1965

אין איינעם אַ פרילינג־טאָג פון 1949

פרילינג. ווי נאָר צווישן די שווימענדיקע וואָלקנס באַווײַזט זיך די זון, אַזוי הייבט אָן אַלץ צו שעמערירן, אַזש נעם און פאַרזשמורע די אויגן. אין סקווער, וווּ אויף אַ פריש־אויסגעפאַרבטער באַנק זיצט אַ יונג פּאָרל, פינקלט מיט גרינעם געבלעטער. דער באָכער לייגט אַרויף אַ האַנט אויפן אַקסל פונעם מיידל.

— פייגעלע, — פרעגט ער, — ווי געפעלן דיר דיביימער? זיי שטייען אַזוי ווי די ליכט צוקאָפּנס.

דאַכט זיך, וואָס האָט ער איר אַזוינס געזאָגט? נאָר זי האָט זיך גלײַך באַפרײַט פון זײַן אָנריר. איינעם בליק, וואָס זי האָט געוואָרפן פון אונטער די אַראָפּגעלאָזטע אויגנלעפלעך, איז געווען פאַרבאָרגן אַ פאָרוואורף, און געענטפערט האָט זי אים קימאַט בייז:

— ווידער? דו האָסט דאָך מיר, בערעק, צוגעזאָגט, אַז הײַנט ריידן מיר ניט וועגן אַזוינע זאַכן. כאָטש אויף איין טאָג אין וואָך פאַרגעס... ערנוואָרט, מיר אַליין ווייסן ניט, וויפל גליק און פרייד ס'איז פאַראַן אויף דער וועלט, מיר שעצן דאָס ניט, גייען פאַרבײַ און באַמערקן עס ניט.

— ביסט גערעכט, נאָר וואָס זאָל איך טאָן מיט זיך? איך וואָלט דיר געלייענט עפּעס פון דער צײַטונג, איז זי שטאַרק אַ פאַרעלטערטע. עפשער זאָלן מיר גלאַט אַזוי זיצן און שווײַגן?

— ווי געפעלט דיר אַזאַ קאַוואַלער? — האָט פייגעלע אַ ווײַז געטאָן מיטן פינגער אויף אים. — ער וועט זיצן און שווײַגן. נו, לייען! נאָר ס'זאָל אַפילו קיין אָנדײַט ניט זײַן וועגן מילכאָמע און וועגן סאָביבאָר... הערסט, וואָס איך זאָג דיר?

— איך הער, און דו טו מיר אַ טויווע און זיץ מיט פאַרמאַכטע אויגן. איך לייען. אין איינעם אַ ביליקן האָטעל אין בערלין וווינען אַ טיר קעגן אַ טיר אַ ייִנגל און אַ מיידל. דער קאָפּ איז בײַ איר גלאַט פאַרקעמט, אונטער די לאַנגע ווײַעס באַהאַלטן זיך אויגן, ווי פון טונקעלן בורשטין, און ביכלאַל

איז זי אזוי שיין, אז מײַן מאמע וואָלט געזאָגט — נאָר אָף אַ בראָכע צו מאכן.

— אזוי טאקע שטייט דאָרט אָנגעשריבן?

— אזוי. איך האָב נאָר ארײַנגעשטעלט די ווערטער וועגן דער מאמען. דאָרט איז נאָך געזאָגט, אז אַלע זיבן כּיינעס זײַנען געווען אויסגעגאָסן אָף איר געטאָקט פּאָנעם.

— פארוואָס עפּעס געטאָקט? וואָס איז זי, אַ הילצערנע?

— כ׳ווייס! מיסטאמע איז עס ניט מער ווי אַ פארגלײַך. נאָר אויב דו האלטסט, אז אזוי טאָר מען ניט זאָגן, קאָנסטו אלציינס צו מיר קיין טײַנעס ניט האָבן, שרײַב וועגן דעם אָן אין צײַטונג. עפשער וועט דיר אויך ניט געפעלן, וואָס דאָ ווערט געשריבן וועגן איר באהארצט קאָל און אז זי האָט גאָר ניט קינדעריש דורכגעלעבט אירע קינדער־יאָרן?..

פייגעלע איז אופגעשטאנען פון דער באנק און זיך אַ קער געטאָן, ווי זי וואָלט זיך געקליבן אוועקגיין, נאָר זיך ווידער אוועקגעזעצט, צוגענור־מען באַ אים די צײַטונג.

— אצינד וועל איך לייענען, און דו וועסט באַ מיר זיצן מיט פארמאכטע אויגן. נאָר פריִער באווײַז מיר, ווו דו האָסט זיך אָפּגעשטעלט. אָט דאָ, זאָג־סטו, באַ דער שורע? איז הער, וואָס דאָ איז אָפּגעדרוקט: „דעם 21 מארט 1949, נעכטן, זיבן אזייגער מיט דרײַסיק זיבן מינוט לויט גרינוויטש, איז אין צאָפּנדיקן האלבקײַלעך געקומען דער פרילינג. אין בערלין האָט ער זיך אָנגעהויבן..."

— ווען האָט ער זיך אין בערלין אָנגעהויבן? וואָס שווײַגסטו? לייען ווײַטער.

— ווײַטער איז די צײַטונג צעריסן און עס פעלט אַ שטיקל, איז קאָן איך ניט פארשטיין, ווען דער פרילינג האָט זיך לויט דער אָרטיקער צײַט אָנגעהויבן.

— יאָ, טאקע אָן אַלטע צײַטונג. און צוליב וואָס, פייגעלע, לייענסטו מיר אזעלכע זאכן? אז די וועלט דרייט זיך און מיר דרייען זיך מיט איר, ווייסן אַלע. עמעס זאָג איך? פאָרן מיר ווײַטער. איז ווי דאָס מיידל זעט אויס, ווייסן מיר שוין. און דער באָכער? וואָס ווערט דאָ וועגן אים געזאָגט?

— וועגן אים איז נאָך פרי צו ריידן, און שרײַבן אוודאי.

— האָסט אַ טאָעס.

— אויב אזוי, פארמאָג איך אַ פעלער: מײַנע אויגן זעען עס ניט. מײַנע „טונקל־בורשטינענע אויגן" זײַנען בלינד.

— דײַנע אויגן זײַנען ניט שולדיק. דער שריפט איז אזאַ קליינינקער, אז עס פאָדערט זיך אַ פארגרעסער־גלאָז. נאָר מײַנע אויגן קאָנען אויסזוכן און אופכאפּן דאָס קלענסטע פּינטעלע, ווי ווײַט ס׳זאָל ניט זײַן.

— אזוי גאָר?

— אויב דאָס פּינטעלע געפעלט מיר, איז עס אזוי.

פייגעלע האָט גענומען פּיקן מיט די פינגער איבער דער באנק. דערנאָך האָט זי ארויסגענומען פון רידיקיול אַ פילטרירטן סיגארעט און פאררייכערט. פון דעם אויפן, ווי זי האָט זיך פארצויגן, איז געווען צו זען, אז דאָס

רייכערן פארשאפט איר ניט קיין איבעריק פארגעניגן, נאָר ניט רייכערן קאָן זי ניט.

— נו, נו, — האָט זי געזאָגט, — ביסט אַ יונג מיט שפּאָרן. אַ שאָד, בע־רעקל, וואָס דו האָסט מיר וועגן דעם פריִער ניט צו וויסן געגעבן.

— פריִער צי שפּעטער, וואָס איז די נאַפקעמינע?

— נאָך אַ מין נאַפקעמינע!

— איך פארשטיי דיך ניט.

— ווייסט דאָך, אז כ'האָב ליב פרעגן און ענטפערן. נאָר אצינד ביסטו מיר פארלאָפן דעם וועג און אליין געענטפערט, פארוואָס דו האָסט מיך געזוכט גאנצע פינף יאָר. אַ פינטעלע, וואָס געפעלט דיר — יאָ, נאָר אזא מעציִע, ווי איך, — ניט.

— פייגעלע, מע דארף ניט מישן בוידעם מיט פאָליצע. ווייסט דאָך, אז כ'האָב געמיינט...

— באדארפט געוועזן ווייניקער מיינען און בעסער זוכן. אף אַ פרעמדן פעטער האָסטו זיך פארלאָזט.

— דאָס איז ניט עמעס. קניעווסקי איז פאר מיר ניט קיין פרעמדער פעטער. ווען ניט ער, וואָלט איך דיך ניט געפונען.

ווידער איז בא פייגעלען אַ גוטמוטיק פּאָנעם. זי בעט:

— נו זײַ ניט בארויגעז, בערעקל, אלעמיַי זאָל איך זאָגן, דעם, וואָס כאָווערט זיך מיט אזא מעשוגענער, ווי איך, וואָלט איך ניט מעקאַנע גע־ווען. אַ כארפּע און אַ בושע. בעסער וואָלסטו אף מיר בייז געוואָרן, אָנגע־שריגן. בייג זיך אָן, וועל איך דיך אַ קוש טאָן, און דערנאָך וועסטו ווײַטער לייענען.

— קוים זיך דערוואַרט. לייען איך. ער איז אויך אַ שיינער, אַ שטאלט־נער, אַ ווּוקסיקער. מיט איין וואָרט, אַ באָכער, ווי אַ סאָסנע. נאָר אויסער דעם, וואָס ס'איז אין זײַן פּאָנעם ניט ארײַנצוקוקן, איז ער זייער אַ צוגע־לאָזטער מענטש. שטענדיק אין אַ געהויבענער שטימונג, און דערפאר איז מיט אים גוט צו פארברענגען די פרײַע צײַט. דערצו איז ער נאָך קלוג און איז גוט דערצויגן. און ווי נאָר ער דערזעט אַ מיידל, אזוי פארנייגט ער זיך העפלעך און זאָגט איר אזוי ליבלעך...

— קלוגיטשקער, דו האָסט אלץ איבערגעפלאָנטערט. מע זעט, אז ניט די פען, נאָר די צונג ליגט. ווער לייענט עס מיט פארמאכטע אויגן? די לעצטע עטלעכע שורעס וועל איך דיר לייענען, הער: דער שטערן איז בא אים שטענדיק אָנגעכמורעט, דער בליק אָנגעשטרענגט. נאָך פארמאָגט ער אן אויגן־פעלער — ער קאָן ניט אונטערשיידן קיין פארבן. אלץ איז שווארץ. אמאָל מאכט זיך פונדעסטוועגן, ער טוט אַ שמייכל. נאָר דאָס איז זײַן גרע־סטער סאָד, וויאזוי דער שמייכל ווערט בא אים געבוירן. ס'זײַנען נאָך ניטאָ אזוינע איידעס, וואָס קאָנען עפּעס זאָגן וועגן דעם. ער איז אַ קליי־נינקער, אַ דארינקער, אַ הינקעדיקער, אַ שטאמלער, און דאָך קאָן זיך אמאָל אויסווײַזן, אז ער פארמאָגט סימפּאַטיע, אָבער טאקע נאָר אַ ביסעלע. מאמעש אפן שפּיץ מעסער.

— ענטפער מיר, פייגעלע, אף אזא פראגע — ווי האָט ער דאָס בא אזא אויגן־פעלער דערזען אלע זיבן כיינען, וועלכע זײַנען אויסגעגאָסן אפן מיידלס פּאָנעם?

— פונוואנען קאָן איך עס וויסן? עפשער האָט ער זיי טאקע ניט דער־זען. ער איז דאָך א בלאָפער. ווען ניט, וואָלט דאָס פּאָרל שוין פון לאנג באַדאַרפט זײַן אין לונא־פּארק. אזוי, דאכט זיך, האָט ער איר צוגעזאָגט?

— קום. דאָרט וועסטו זײַן אן איידעס, ווי עס ווערט געבוירן א שמייכל און עפשער אפילע א געלעכטער. קום!

באם ראָג האָט ברעק דערזען א בלומען־פארקויפערן און ניט אויסגע־האלטן, צוגעגאנגען צו איר, אָפּגעקליבן עטלעכע געלינקע קווייטעלעך „ריר־מיך־ניט־אָן” און מיט א פארטײַעטן שמייכל אונטערגעטראָגן פּיי־געלען.

נאָך מיט א פּאָר קווארטאלן פארן לונא־פּארק דערטראָגט זיך אן אָנוואקסנדיקער ליארעם. א געמיש פון מוזיק און מענטשן־געפילדער. ס'איז זונטיק און ס'איז א פארפלייצעניש פון מענטשן, וואָס ווילן זיך לאָזן ווילגיין.

אין א מין סאָרט קינדער־וויגעלעך פּאָרט מען אף רעלסן בארג־ארויף. אפן סאמע שפּיץ בלײַבט מען אף א רעגע שטעקן, ווי פאר אן אָפּגרונט, איינדערלופטן, און פלוצעם טוען זיך די וויגעלעך מיט די פּאסאזשירן א ריס פון אָרט און יאָגן מיט א ווילדער שנעלקײַט בארג־אראָפּ.

א מאנצבל אין ווײַסע גאליפע־הויזן האָט זיך ארופגעכאפּט אף א מאָטאָ־ציקל, וואָס האָט מיט א טראסק זיך א ריר געטאָן פון אָרט און זיך געלאָזט אין א קאראהאָד איבער די גלאטע קײַלעכדיקע ווענט. מיטאמאָל האָט זיך דער מאָטאָר פארכלינעט, נאָר אומזיסט קוויטשען גרויליק די צושויערנס. יעדער קער פון דעם מאָטאָציקליסט ווערט געמאכט מיט אזויפיל זיכערקײַט, אז דאָס מאשינדל מוז אים פּאָלגן.

פייגעלען ווילט זיך גיין צום פּאוויליאָן מיט די קרומע שפּיגלען. דאָרט מוז מען לאכן. און ברעק, אז ער טרעפט שוין אין אזינע פארווײַלונגס־ערטער, ציט עס אים צו דעם טיר. ער מיינט, אז ניט אלע, וואָס האָבן ליב געהאט צו שיסן, האָבן זיך שוין פון דעם אָפּגעוווינט. עמעס, דאָ שיסט מען אין מענטשעלעך פון פּאפּיער, קאַרטאָן, און דאָך...

דאָס מאָל האָט פייגעלע אירס אויסגעפירט. ברעק האָט זי געפּאָלגט. אזא טאָג האָט זיך אויסגעגעבן.

זיי איז געווען גוט. זיי האָבן געלאכט, געשטיפט. פלוצעם האָט פייגעלע ארויסגעריסן איר האנט פון זײַנער. די אויגן זײַנען גרויס געוואָרן. אין זיי האָט געפינקלט דער פיבער פון שרעק. אף די שפּיץ פינגער האָט זי זיך אופגעשטעלט, געקוקט אף רעכטס און אף לינקס.

ברעק האָט שטיל א פרעג געטאָן:

— האָסט אים פארלוירן?

— יאָ.

— ער?

— איך ווייס ניט, נאָר מיר האָט זיך אויסגעוויזן.

זיי האָבן זיך פארהאלטן אין לונא־פּארק נאָך עטלעכע שאָ. דעם, וואָס זיי האָבן געזוכט, האָבן זיי מער ניט געזען.

דער קאַרוסעל דרייט זיך

דעם קומענדיקן זונטיק איז פייגעלע געקומען אין לונאַ־פּאַרק מיט שמורעל לערערן. פאַרבײַגייענדיק לעם דעם קאַרוסעל, איז שמועל מיטאַמאָל שטיין געבליבן. זײַנע ליפּן האָבן זיך פון ווייטעק פאַרקרימט. פאַר די אויגן — די „הימל־שטראַסע״, וואָס פירט צו די גאַז־קאַמערן. ער האָט אָנגעכאַפּט פייגעלען פאַר דער האַנט און אַזאַ קוועטש געטאָן, אַז פון ווייטעק האָט זי זיך אײַנגעבויגן.

— אָט איז ער, — האָט ער הייס אַ שעפּטשע געטאָן, — דער אָבערגאַזמײַסטער עריך באַוער. לויף נאָך פּאָליציי. כ׳וועל אים פאַרהאַלטן.

דער קאַרוסעל, וואָס איז אַרומגעצוימט מיט אַ געפאַרבט שטאַקעטן־פאַרקנדל, דרייט זיך, און אַרום אים הודזשעט שטאַרקער, ווי אין אַ בינשטאָק. צו דעם שמאָלן בײַדל, וווּ דורכן אָפענעם פענצטערל פאַרקויפט די קאַסירשע בילעטן אויפן קומענדיקן סעאַנס, ציט זיך אַ לאַנגע ריי קינדער און דערוואַקסענע.

מיט די עלנבויגנס האָט שמועל זיך דורכגעלייגט אַ וועג און זיך אָפּגעשטעלט בײַ אַ זײַט פונעם טורניקעט, וואָס וועט צוערשט אײַנציקווײַז, אָן שטופּעניש, אַרויסלאָזן און דערנאָך אײַנציקווײַז, קיינער זאָל, כאָלילע, ניט דורכשמוגלען זיך אָן אַ בילעט, אַרײַנלאָזן אַ נײַע פּאַרטיע קאַרוסעל־ליבהאָבער.

די, וואָס רײַטן אויף די פערדלעך, זײַנען אויפגעלייגט. האַנאַע פילט זיך אין זייער יעדער ריר. פון קליינוואַרג איז אָפּגערעדט, און באַיאָרטע, אָנגעשפּיקעוועטע מיט צאָרעס און דײַגעס, — אַזוינע טרעפן דאָך אַהער זייער זעלטן. אַלזאָ, ס׳איז אַפילע אַ בלינדן קאָנטיק, אַז די, וועמען דער עלעקטרישער מאָטאָר יאָגט אין גאַלאָפּ, איז גוט אויפן האַרצן, גוט, וואָס גוט הייסט.

צווישן די, וואָס שווינדלען אָן אויפהער פאַרבײַ, זיצט אַ פאַרשוין מיט ברייט־צעוואָרפענע אַקסל, ווי עס פּאַסט פאַר אַ קרעפטיקן מאַנצבל. ער האַלט זיך אויפן הילצערנעם פערד מײַסע העלד.

שמועל לאָזט אים ניט אַרויס פון אויג. אים דאַכט זיך, ער דאַרף נאָר איבערשפּרינגען דעם פּלויט, וועט ער אָנכאַפּן באַוערן פאַרן פוס, אַראָפּשלעפּן אויפן אַספאַלט און שטיקן, שטיקן... אָבער דאָס קאָן ער זיך דערלויבן נאָר אין געדאַנק. דעם דאָרשט פון נעקאָמע וועט ער מוזן שטילן. אָן אַ באַזונדערער נויטווענדיקייט דערצו וועט ער אים אַפילע מיט קיין פינגער ניט אַ ריר טאָן. אַזוי האָט ער צוגעזאָגט סטאַניסלאַוו קניעווסקין. צוגעזאָגט, און ווי דאָס זאָל ניט זײַן שווער, וועט ער, פאַרשטייט זיך, האַלטן וואָרט.

ווי נאָר די צײַט איז געקומען, האָט דער אויטאָמאַטישער אויסשאַלטער זײַנס אָפּגעטאָן, און דער קאַרוסעל האָט זיך גענומען דרייען פּאַמעלעך. מ׳זעט שוין אַפילע באַוערס אויסגעצויגענע ליפּן. אין סאָביבאָר האָט ער געטראָגן גלאַנציק־אָפּגעפּוצטע שטיוול, און איצט טראָגט ער לאַקירטע טופל. דאָרט פלעגט ער אַרומגיין מיט אַן אײַזערן שטעקל אין דער האַנט, איצט איז בײַ אים אין דער האַנט אַ פאַרביק־אילוסטרירטער זשורנאַל.

נאָך לאַנגזאַמער דרייט זיך די ראָד, און בעסער וואָלט דאָך געווען, ווען זי זאָל זיך נאָך א צײַט באַוועגן. אויג אַף אויג אין סטעפּ צי אין וואַלד וואָלט שמועל זיך מיט אים גרינגער ספּראַוועט, אָבער דאָ, צווישן אַזאַ געדיכטן אוילעם, וועט עס אים שווערער אָנקומען. אָפּלאָזן וועט ער אים אַלציינס ניט. נאָר ביז די פּאָליציי וועט זיך ניט יאַווען, וועט ער אים פּרוּוון אײַנהאַלטן מיט גוטן. צוליב דעם מוז ער אַליין זײַן רויִק. אַבסאָליוט רויִק.

ער שטייט שוין, באַוער, מיט די פיס אַפן אַספאַלט. צום אַרויסגאַנג איז ניטאָ זיך וואָס צו אײַלן. באַ צוויי מינוט פּאָדערט זיך, קעדיי דער טורניקעט זאָל אַלעמען אַרויסלאָזן. באַוער טרעט אָפּ אַף אַ פּאָר שפּאַן אין אַ זײַט און טוט זיך אַ שפּיגל אין דעם קאָלירטן טירל פון עפּעס אַ שאַפּ־קעלע. וואָס קאָן אין זיך אַזאַ שיין שאַפּקעלע אויסבאַהאַלטן? אַ פּײַערלע־שער־קראַן, אַן אַפּטייקל צי עפּעס גאָר אַן אַפּאַראַטל? נאָר איצט איז ניט די צײַט צו קלערן וועגן דעם. זאָל באַוער זיך בעסער וואָס לענגער פאַרהאַלטן. ווען ער וויל אַרויסגיין דער לעצטער, וואָלט געווען נאָך בע־סער. נאָר ניין, דאָס ווילט זיך אים ניט. ער האָט שוין אַריבערגעשפּאַנט דורכן טורניקעט.

— הער באַוער, איין ווײַלע, איך דאַרף זיך מיט אײַך דורכריידן, — ווענדט זיך צו אים לערער.

— מיט מיר? איר האָט געוויס אַ טאָעס. מיר זײַנען מיט אײַך ניט באַ־קאַנט.

— ניין, כ׳האָב קיין טאָעס ניט. מיר זײַנען באַקאַנט. לאָמיר בעסער אָפּ־גיין אָן אַ זײַט.

— צוליב וואָס? געוויס האָט איר מיך מיט עמעצן איבערגעפּלאָנטערט. נאָר דאָס איז ניט וויכטיק. עס טרעפט. ליידער, אײַל איך זיך. מע וואַרט אַף מיר.

— וועט מען צוּוואַרטן. מײַן איניען איז אַ וויכטיקער.

— וואָס ווילט איר פון מיר? — באַ באַוערן זײַנען די אויגן מיט ווילד־קײַט פאַרלאָפן. — איך קען אײַך ניט און וויל אײַך ניט קענען.

— ס׳איז אַ קלייניקײַט, וואָס איר ווילט ניט. ס׳איז געווען אַ צײַט, ווען איך האָב אויך ניט געוואָלט, האָט עס מיר דען געהאָלפן? איר זײַט דער געוועזענער אָבערגאַזמײַסטער פון סאָביבאָר, דער עסעסאָוועץ עריך באַוער.

— אין עסעס בין איך קיינמאָל ניט געווען! אין סאָביבאָר? וואָס איז דאָס אַזוינס — סאָ־בי־באָר? איר זײַט צופעליק ניט קיין פּסיכיש־קראַנקער?

באַוער האָט גערעדט רויִק, באַדאַכט, מיט האַפּסאַקעס אינמיטן די רייד.

— וואָס איז דאָס פאַר אַ סאָביבאָר, ווייסט איר אַליין זייער גוט. נאָר אויב אײַך ווילט זיך, קאָן איך דערמאָנען. סאָביבאָר איז געווען אַ פאַשי־סטישער טויט־לאַגער אין צאָפן־פּוילן. אײַ־אײַ, אַזאַ גאָלדענע צײַט געווען פאַר אײַך דעמלט, ווען איר האָט געטראָגן דעם האַקנקרייץ, און איר האָט אַזוי גיך אין אַלץ פאַרגעסן!

באַוער האָט אַ הייב געטאָן די רעכטע האַנט, דעם פויסט האָט ער גע־צילט לערערן אין קאָפּ, נאָר שמועל האָט בליץ־שנעל איבערגעכאַפּט זײַן

האנט, געוואָלט זי פאַרבייגן הינטער באָוערס פּלייצע, נאָר דאָס האָט זיך אים ניט איינגעגעבן. באָוער האָט זיך אַרויסגעריסן, אָבער אַנטלויפן האָט ער שוין ניט געקענט. אַ דייטשישער שוצמאַן און צוויי אַמעריקאַנער סאָל־דאַטן אין ווייסע קאַסקעס מיט שוואַרצע בוכשטאַבן „מ. פּ.״ — מיליטערישע פּאָליציי — האָבן אים פאַרהאַלטן.

אַרום באָוערן און לערערן האָט זיך נאָך פריער צונויפגעזאַמלט אַ היפּשער קרייז מענטשן. אַ שווערגופּיקער נעפּעש האָט אונטערגעהעצט באָוערן:

— פאַרפאַר אים אין באַק אַריין און גיי זיך ווייטער דיין וועג!

איצט האָט דער דאָזיקער נעפּעש זיך שווער אַ וויג געטאָן און זיך געווענדט צום שוצמאַן:

— עפּעס אַ טיפּ, פאַר וועמען מע מעג אַ טפּיסע אויסבויען, איז אינמיטן העלן טאָג צוגעשטאַנען צו אַן אומשולדיקן מענטשן, און אָנשטאָט פאַר־האַלטן דעם אומענטש, פאַרנעמט איר זיך גאָר מיטן באַליידיקטן!.. דאָס איז אַ פאַרברעכן קעגן געזעץ!

אַ צווייטער, דאַכט זיך אַ ינגאַנצן אַ קראַנקער, צעבראָכענער זאַקן, האָט אַרויסגעשאָלט מיט אַ קאָל, ווי פון אַ האָרן:

— איך שטיי דאָ פון דעם מאָמענט אָן, ווען די אַמפּעריי האָט זיך אָנ־געהויבן. און איך זאָג אייך, אַז אָט דער מענטש, — האָט ער אָנגעוויזן אויף באָוערן, — באַשטייט בלויז פון גוטסקייט און געדולד. איר זעט דאָך, הער שוצמאַן, זיין פּאָנעם איז אָן אָפענער בוך. כ׳בין אַ פּסיכאָלאָג, ווייס איך. און דער, — האָט ער אָנגעוויזן אויף לערערן, — אויב ער איז ניט קיין מעשו־גענער, איז ער אַ באַנדיט. גיכער פאַר אַלץ ביידע זאַכן מיטאַמאָל. אויף געוויס האָט ער אים געוואָלט באַרויבן. איר האָט געזען, ווי ער האָט אים גענומען ברעכן די האַנט אויף צוריק? ער...

— גענוג! — האָט אים דער שוצמאַן איבערגעשלאָגן, און צו באָוערן: — איר האָט באַ זיך וועלכע־ניט־איז דאָקומענטן?

— אוואדע. פון דער אַמעריקאַנער קאָמענדאַטור. ביטע. לייענט.

דער שווערגופּיקער האָט פון פריידן אַזש מיט די הענט אַ פּליעסקע געטאָן:

— נו, איצט זעט איר, ווער ס׳איז גערעכט?

דער קראַנקער זאַקן האָט געגלאָצט מיט די אויגן.

— גאָט מיינער! צי דען ווייסטו דערלאָזן אַזאַ אומרעכט? אַזאַ אומ־רעכט!..

באַנאַנד מיט פייגעלען איז געשטאַנען אַ פרוי, באַ וועמען די בלאָנדע האָר האָבן זיך געפאַלדעוועט ביז איבער די אַקסל. ווי גאָלדענע, האָבן זיי באַ איר געגלאַנצט. פאַר די הענט האָט זי געהאַלטן אַ מיידעלע פון אַ יאָר זעקס און אַ יינגעלע פון אַ יאָר דריי. מיט אַ שטיל קאָל האָט די פרוי זיך געווענדט צו פייגעלען:

— מיטן דייטשישן שוצמאַן איז ניטאָ וועגן וואָס צו ריידן. ער איז דאָ קיין באַלעבאָס ניט. נאָר אויב איר קענט ענגליש, איז דערקלערט זיי, די סאָלדאַטן...

— וואָס, ווילט איר, זאָל איך זיי דערקלערן?

— איך וויל זאָגן, ווער ווייסט, וואָס עמעצן קאָן זיך אויסדאַכטן? די צונג איז דעם מענטשנס גרעסטער סוינע. עפשער איז ער אַף אָן עמעס אומשולדיק? אַזוי קאָנען מיר דאָך אַלע פאַרבלײַבן לעבעדיקע אַלמאָנעס און אונדזערע קינדער, ניט אויסגערעדט זאָל זײַן, אָן טאַטעס. עס באַקומט זיך, אַז זיי, די מאַנצבלען, שטראָפט מען, און אין אונדז, די פרויען, טרעפט מען. האָ? ניט אַזוי? ווען איינער זאָגט ווײַס און דער צווייטער שוואַרץ, דאַרף מען אויסהערן, וואָס דער דריטער וועט זאָגן. ווי איך פאַרשטיי, וואָלט באַדאַרפט זײַן כאָטש נאָך איין אײדעס, וואָס זאָל באַשטעטיקן, אַז דאָס איז ניט קיין אויסטראַכטעניש. און ביכלאַל איז שוין גענוג צו לעבן מיט דער פאַרגאַנגענהײַט. די אַמעריקאַנער דאַרפן וויסן, אַז וואָס היטלער האָט געוואָלט, האָבן מיר, דײַטשן, געמוזט טאָן. לעבן דאַרף מען מיטן הײַנ־טיקן טאָג, זאָלן זיי באַפוילן ביידן זיך פאַנאַנדערגיין מיט גוטן!

די פרוי האָט גערעדט אופריכטיק. נאָר אַפילע דאָס ריכטיקע וואָרט איז געקומען ניט צום אָרט. פייגעלע האָט איר אַרײַנגעקוקט אין די אויגן מיט פולע ברוינע שוואַרצאַפּלען. וואָס זאָל זי אַף איר — שרײַען? צי בלויז דערמאָנען, וואָס מע האָט געטאָן מיט אַזוינע קליינע קינדער, ווי באַ איר? זי איז דאָך אַ מאַמע, נאָר געוויס האָט זי וועגן דעם געהערט אָן איר.

— מיט יענע צוויי עסעס־אַדוואָקאַטן ווילט זיך מיר אַפילע ניט אַמ־פערן, — האָט זי געענטפערט דער פרוי, — נאָר אײַך ווילט זיך מיר זאָגן, אַז דאָס איז ניט קיין פאַלשע באַשולדיקונג. אָט דער מענטש, וואָס עמעצן דאַכט זיך, אַז ער באַשטייט פון גוטסקײַט און געדולד, און איר קלערט שוין אויך, אַז עפשער איז ער אַף אָן עמעס אומשולדיק, ער, באַוער, האָט אין פוילן דערשטיקט הונדערטער טויזנטער מענטשן. קיין ענגליש רעד איך ניט, נאָר איינער פון די סאָלדאַטן, אָט דער מיטן שראַם אַף דער באַק, פאַרשטייט אַ ביסל דײַטש. אויב איר האָט נאָך ניט איבערגעקלערט, קענט איר זיך אַליין ווענדן צו אים.

די פרוי האָט גאָרנישט געענטפערט. זי האָט אַ צי געטאָן די קינדער פאַר די הענט, און אינדערײַען האָבן זיי זיך געלאָזט צו דעם קאַרוסעל, וואָס אַנטקעגן. פייגעלע איז צוגעגאַנגען צו דעם סאָלדאַט מיטן שראַם און געפרעגט באַ אים:

— וואָס שטייען מיר דאָ אַזוי לאַנג?

— באַרויִקט אײַך, מיס, הײַנט איז זונטיק. און אויב מיר האָבן שוין די ערע צו זײַן מיט אַזאַ שיינהײַט, ווי איר, אין איין קאָמפּאַניע, איז צו־ליב וואָס דאָס אײַלן זיך? נעמט, מיס, אַ בײַשפּיל פון אײַער קאַוואַלער. ער האָט זײַנס אָפּגעטאָן און ווייסט, אַז פון אונדזערע הענט וועט זיך קיינער ניט אויסדרייען. עמעס, אויך דער דײַטש האַלט זיך, ווי ער וואָלט ניט געהאַט פאַר וועמען מוירע צו האָבן. נאָר צו דעם, אַז בלויז קליינע קינדער און גרויסע נאַראָנים זאָגן דעם עמעס, בין איך שוין צוגעוווינט.

— איר, לאָזט זיך אויס, זײַט אַ קאָמפּלימענטן־מאַכער, נאָר איך פרעג דאָך באַ אײַך ערנסט. פון אָט דעם טומל, פון דער מוזיק קאָן מען דול ווערן. און אָט די רייד פון באַוערס פאַרטיידיקער... טוט נאָר אַ קוק, ווי זייער צאָל מערט זיך. זיי וואַקסן, ווי אַף הייוון.

— באלד דארף צוקומען אונדזער דזשיפּ, וועלן מיר דעם דײַטש אָפּ־פירן, און דאָרט וועלן שוין די אויספאָרשער מיט אים זיך פאַרנעמען. איך פּערזענלעך גלייב מער אײַך, איידער דעם פּאַפּירל, וואָס עמעצער פון אונ־דזערע האָט אים ארויסגעגעבן. נאָר ווי איר זעט, בין איך דאָך ניט מער ווי א פּראָסטער אמעריקאַנער סאָלדאַט.

באוער איז געשטאַנען, ווי ניט אים מיינט מען. אָבער ווי נאָר מע האָט אים באַפוילן גיין, האָט ער זיך ווידער אײַנגעשפּאַרט:

— איצט קאָן איך ניט. מע וואַרט אַף מיר. אויב איר האָט רעכט, נעמט מײַן דאָקומענט, און מאָרגן וועל איך קומען, וווּהין איר וועט הייסן.

דער דײַטשישער שוצמאַן האָט אים אָפּגעענטפערט מיט איין וואָרט:

— אויסגעשלאָסן!

באוער האָט שטאָלץ פאַרהויבן דעם קאָפּ און העכער, ווי פריִער, גע־מאָלדן:

— איך פאָדער, איר זאָלט מיך גלײַך פרײַלאָזן.

ווידער איז דער ענטפער געווען איין־און־איינציק וואָרט:

— אויסגעשלאָסן!

באוער האָט נאָך, ווײַזט אויס, ניט אינגאַנצן פאַרלאָרן די האָפענונג ווי־ניט־איז אויסצודרייען זיך, און דערפאַר האָט ער זיך דערלויבט זאָגן די אמעריקאַנער סאָלדאַטן:

— זעט, עס זאָל אײַך דערנאָך ניט באַנק טאָן. איר צווינגט מיך זיך ווענדן מיט אַן אָנקלאָגע צו אײַער הויפּט־קאָמענדאַנט.

דאָ איז שוין דער סאָלדאַט מיטן שראַם אופגעבראַכט געוואָרן. די גאַל איז אים אַרײַן אין פּאָנעם. מיטביידע הענט האָט ער באוערן, ווי א מאַ־נעקען, א קער געטאָן אַף רעכטס, אַף לינקס, דערנאָך אים א ציִ געטאָן צו זיך:

— אַנו, מאַרש פאָרויס! און גיין זאָלסטו זײַט־בײַ־זײַט מיט מיר. פון דער רעכטער זײַט גיב איך דיר נאָך א בעסערן שאָכן, דעם באַי, וואָס האָט דיך פאַרהאַלטן. אזא קאָמפּאַניע געפעלט דיר? אויב ניט, האָסטו אַן אויס־וועג. בעט, מע זאָל דיך איבערשיקן קיין פּוילן. די פּאָליאַקן, מיין איך, האָבן דיך גוט פאַרגעדענקט און וועלן זײַן צופרידן מיט אזא אָנגעלייגטן גאַסט.

דעם דײַטשישן שוצמאַן האָט ער באַפוילן:

— מאַך אונדז פרײַ דעם וועג!

אזוי האָבן זיי זיך געלאָזט צו די טויערן פונעם בערלינער לונאַ־פּאַרק און פון דאָרטן אַף א מאַשין צום פּאָליצײַ־באַצירק.

שמועל האָט זיך געשלאָגן מיט דער דייע: וואָדע וואָלט ער געדאַרפט דרינגענדיק אָנקלינגען דעם מאיאָר קניעווסקי און אים מיטיילן וועגן געשעענעם, נאָר ביז ער וועט זיך אליין ניט איבערצײַגן, אז באוער איז הינטערן שלאָס, טאָר ער אים ניט פאַרלאָזן. דער שעף פון פּאָליצײַ־באַ־צירק האָט טאַקע פאַרזיכערט, אז די געהעריקע פאַראָרדענונג וועגן באוערן וועט גלײַך אָפּגעגעבן ווערן, נאָר דערבײַ האָט ער זיך דערלויבט מאָדנע א שפּאַס טאָן. ער האָט א פרעג געגעבן דעם אמעריקאַנער סאָלדאַט:

— קיין יעגער, קיין פישפאַנגער זײַט איר קיינמאָל ניט געווען? — און אויסגעהערט דעם ענטפער, אז ניין, האָט ער פאַרגעזעצט: — אפילו בא דערפאַרענע יעגערס טרעפט, אז זיי יאָגן זיך נאָך א וואָלף און שרעקן אָן א האָז. יעדער פישפאַנגער ווייסט, אז ווען מע כאַפּט פיש, פאַלן אַרײַן אין דער נעץ פאַרשיידענע — גרויסע, מיטעלע, קליינע און אויך אזעלכע קליי־נינקע, וואָס מע מעג, ניט קלערנדיק, זיי אַרײַנוואַרפן צוריק אין וואַסער אַרײַן.

— און איך מיין, — האָט אים דער סאָלדאַט געענטפערט, — אַז אויב דאָס איז ניט קיין הײַפיש, איז עס דאָך א פיש, און ניט קיין פישעלע. נאָר אפילו, ווי איר זאָגט, „קלײנינקע", דאַרף מען זיי אויך ניט וואַרפן צוריק אין וואַסער. פון גאָר קלײנינקע וואַקסן מיט דער צײַט אויס גרויסע.

— וואַרשײַנלעך, וואַרשײַנלעך... — האָט יענער קלוימערשט מאַסקים געווען.

זײַן צוזאָג האָט דער שעף פון פּאָליציי אויסגעפילט. באַוורן האָט מען פאַרשלאָסן אין א קאַמערע מיט א געדיכט־פאַרגראַטעוועט פענצטערל. ס'איז קאָנטיק געווען, אז דערווײַל וועט זיך מיט אים קיינער ניט פאַרנעמען. וואָס איז פאַר זיי באַוער, ווען איינער א דײַטש, וועלכער פאַרנעמט זייער א הויכן פּאָסטן, האָט מיטגעטיילט, אז הײַנט איז בא אים פאַרפאַלן געוואָרן זײַן פאָפּוגײַ, וואָס האַלט אין איין איבערכאַזערן „היטלער קאַפּוט". וועגן דעם פאַל האָט דער דעזשורנע געוואָרנט אַלע פּאָליציי־פּאָסטנס, און א ספּעציעלע אָפּעראַטיווע גרופּע האָט באַקומען א באַפעל ווי אַמשנעלסטן אויסזוכן דעם פאָפּוגײַ. דער שעף פון פּאָליציי האָט זיך באַמיט באַרויִקן „זײַן הויכקײַט" דורכן טעלעפאָן.

— גראָד דאָס, וואָס דער פויגל איז באַריידעוודיק, קאָן אונדז מיט־העלפן. און ביכלאל דאַרפט איר זיך ניט זאָרגן. אף דער בערלינער פּאָלי־ציי מעגט איר זיך פאַרלאָזן. די געהעריקע מיטלען זײַנען שוין אָנגענומען געוואָרן, און געוויס וועט אַלץ זײַן אין אָרדענונג.

און די טעלעפאָן־אַפּאַראַטן האָבן געהאַלטן אין איין קלינגען. אַלץ וועגן פאָפּוגײַ.

שוין זײַענדיק בא דער אַרויסגאַנג־טיר, האָט שמועל נאָך אַלץ גע־הערט די שטים פון פּאָליציי־שעף:

— די אָפּעראַציע „פאָפּוגײַ" איז ניט אָפּגעשאַפן. זי ווערט אַקטיוו פאַר־געזעצט.

ווי נאָר שמועל און פייגעלע זײַנען אַרויס פון פּאָליציי־באַצירק, האָבן זיי זיך געלאָזט זוכן א טעלעפאָן־אַווטאָמאַט. דאַכט זיך, אף יעדער ראָג קאָן מען אָנטרעפן אַן אַווטאָמאַט. נאָר דאָס איז דאָן, ווען דו נייטיקסט זיך ניט אין אים. ענדלעך, האָבן זיי דאָך אָפּגעזוכט איינעם, און לערער האָט אפּגיך אָנגענומען די געהעריקע ציפערן. ווי אים האָט זיך אויסגעדאַכט, האָט מען אין דער קוואַרטיר באַם פאַרשטייער פון דער פּוילישער מיסיע איבער די אָנגעלעגנהײַטן פון קריגספאַרברעכער זייער לאַנג ניט אַראָפּ־גענומען דאָס טרײַבל, און ווען עמעצער איז צום סאָף צוגעגאַנגען צום טעלעפאָן, האָט שמועל, זיך אפילו ניט באַגריסנדיק, טײַקעף אַרויסגעפּראַלט:

— באוער איז בא אונדז אין די הענט!
— ווער־ווער?
— עריך באוער.
— דער אָבערגאַזמײַסטער פון סאָביבאָר?
— יאָ, פאַן מאיאָר.

דאָס טעלעפאָן־טרײַבל האָט אראָפּגענומען בערעק, וואָס איז געקומען צו סטאַניסלאַוון אין געסט. שיין וואָלט ער אויסגעזען, ווען דער מענטש, וואָס קלינגט, כאַפּט זיך, אַז ער רעדט ניט מיט קניעוווסקין. עמעס, קיין אומגליק וואָלט ניט געווען. זאָל נאָר זײַן די יעדיִע א ריכטיקע. נאָר קניעוו־סקי איז שוין געשטאַנען לעבן אים.

— וואָס האָט געטראָפן? ווער רעדט עס? — האָט ער ארײַנגעשריִען אין טרײַבל.

— איר דערקענט מיך ניט, ס׳איז איך, לערער. מיר האָבן געפאַקט באוערן.

— באַרוּיקט אײַך, שמועל. צוערשט האָב איך אפילע אײַער שטים ניט דערקענט. ווען און ווו איז עס געשען?

— מיט צוויי שאָ צוריק. אין לונא־פּארק. אף דעם קאַרוסעל. אף א פערדל האָט ער געריטן... — דאָס אלץ האָט שמועל ארויסגעזאָגט אין איין אָטעם.

— ער האָט זיך געוועדט?
— ניט שטאַרק.
— איר זײַט אינײינעם מיט פייגעלען?
— יאָ.
— איר זײַט זיכער, אז דאָס איז באוער?
— אבסאָליוט. גלייבט מיר, אין דעם פאַל איז א טאָעס אויסגעשלאָסן. דאָס איז אף אזויפיל זיכער, אז איר קאָנט גלײַך קלינגען קיין ווארשע.

— אוואדע קאָן איך. נאָר מיר וועלן בעסער צוווארטן. ווו געפינט ער זיך איצט?

— אונטער א וואך אין דער פּאָליציי. אויב איר ווילט צופאָרן, איז דער אדרעס אזא...

— ניין. דאַרט האָבן מיר ניט וואָס צו טאָן. צוערשט דארפן מיר זיך מיט אײַך טרעפן, איר זאָלט אלץ גענוי דערציילן. דאָס, וואָס הײַנט איז זונטיק, איז, פארשטייט זיך, ערגער.

— פארוואָס, פאַן מאיאָר, ערגער? ווען ס׳איז ניט זונטיק, וואָלטן מיר אים דאָך ניט געכאַפּט...

— אויך גערעכט. אָבער די אמעריקאנער ווילן ניט אין קיין רו־טאָג זיך פארנעמען מיט אזעלכע זאכן. בא זיי ברענט ניט. נאָר זיי וועלן שוין מוזן. ס׳איז דאָ צווישן זיי א מענטש וואָס איז דערצו ניט גלײַכגילטיק. קיין גרויסע מאכט פארמאָגט ער ניט, נאָר פארן שעף פון פּאָליציי־באַצירק וועט עס זײַן גענוג. באלד וועלן מיר אים אָנקלינגען. נו, איך ווארט אף אײַך.

קיין דריטער איידעס פֿאָדערט זיך ניט

מיט זײַן רויִקײַט און צוריקגעהאַלטנקײַט האָט דער פֿאַרשטייער פֿון דער פּוילישער מיסיע קניעווסקי געמאַכט אַף אײיניקע אַן אײַנדרוק פֿון אַ מענטשן, וועמען מ׳קאָן קיינמאָל מיט גאָרניט פֿאַרכידעשן. פֿייגעלע, אַשטייגער, האָט נאָך דער ערשטער באַגעגעניש מיט אים אַ זאָג געטאָן:

— קיין קלעפּקע אין קאָפּ פֿעלט אים, אַפּאָנעם, ניט. נאָר זייער אַ שטרענגער.

גאָר אינגיכן האָט זי געביטן איר מיינונג וועגן קניעווסקין און שוין געטײַנעט, אַז דער מאַיאָר איז אַ מענטש אַ פֿריילעכער, מיט אַ הייסן טעמפּעראַמענט, שוין אַפֿילו צו אַ היציקער.

אַפֿן צווייטן טאָג האָט קניעווסקי פּערזענלעך זיך געווענדט צו דער אַמעריקאַנער אַדמיניסטראַציע מיט אַ פֿאָדערונג, אַז דער פּראָצעס איבער דעם מילכאָמע־פֿאַרברעכער עריך באָוער זאָל פֿאָרקומען דאָרט, ווו ער איז באַגאַנגען זײַנע פֿאַרברעכנס, — אין פּוילן. אין פּרינציפּ האָט אים קיינער ניט דערווידערט, אָבער מ׳האָט אים אופֿמערקזאַם געמאַכט, אַז איין קלייניקײַט שטערט דערווײַל: עס פֿעלן באַווײַזן. אַף דער פֿאָרלויפֿיקער פֿאָרשונג, וואָס האָט זיך שוין אָנגעהויבן, לייקנט באָוער אָפּ, אַז ער האָט געדינט אין עסעס, אַז ער איז ווען־ניט־איז געווען אין פּוילן. ער באַהויפּט, אַז ביז נעכטן האָט ער ביכלאַל קיינמאָל פֿון סאָביבאָר ניט געהערט. ער האָט אָנגערופֿן איידעס, וועלכע קאָנען באַשטעטיקן, ווו ער האָט זיך געפֿונען אין די יאָרן 1942 און 1943. ביכלאַל פֿירט ער זיך אוף, ווי אַ מענטש, מיט וועלכן ס׳איז געשען אַ מיספֿאַרשטייעניש, וואָס וועט זייער גיך אופֿגעקלערט ווערן.

קניעווסקי האָט אַ טראַכט געטאָן: וואָס־וואָס, נאָר אין קיין אַדוואָקאַטן פֿאַר באָוערן וועט קיין מענגע ניט זײַן. מע פּרווט זיך אים שוין אַמניסטירן. און עפּשער טאַקע דערפֿאַר האָט ער אַזוי אופֿמערקזאַם זיך צוגעהערט, וואָס דער אַמעריקאַנער זאָגט.

— עפּעס, אַנערקענט באָוער, האָט ער יאָ געהערט וועגן קאָנצענטראַציע־לאַגערן, נאָר ווו, ווי, ווען געדענקט ער שוין ניט. ווען דער אויספֿאָרשער האָט אים דערמאָנט, אַז עס גייט אַ רייד וועגן אַ ספּעציעלן טויט־לאַגער, ווו ער, עריך באָוער, האָט אין מעשעך פֿון אַכצן כאָדאָשים טאָג נאָך טאָג דערשטיקט מיט גאַז הונדערטער טויזנטער מענטשן, האָט ער קלוימערשט אַ פֿאַרכידעשטער אַ צוק געטאָן מיט די אַקסל און געפֿרעגט: צי דען האָבןווירקלעך עקזיסטירט אַזוינע לאַגערן? אַזוינס פֿאַרשטעלן זיך איז איבער זײַנע קויכעס. ווען ער דערזעט אַ טראָפּן בלוט, קערט ער אָפּ דעם קאָפּ אין אַ זײַט.

וואָס נאָך קאָן מען מיטיילן דעם הער מאַיאָר? סײַדן דאָס, אַז באָוער האָט געבעטן ניט צו וויסן געבן זײַן פֿרוי, אַז מע האָט אים אַרעסטירט. עס טרעפֿט, ער פֿאַרהאַלט זיך און קומט ניט עטלעכע טעג נאָכאַנאַנד אַהיים, וועט זי געוויס אויך דאָס מאָל זיך ניט באַאומרויִקן. ער, אויב מע וועט אים דערלויבן איר אָנשרײַבן, וועט זי צוגרייטן צו דער טרויעריקער נײַס, ער

וועט דאָן בעטן, זי זאָל אים ברענגען זײַן אַלבאָם פאַר צייכענען, עט־לעכע בלײַשטיפטן, א ווירע, א מעקער אויב, פאַרשטענדלעך, דאָס איז ניט פאַרבאָטן. אָט דאָס איז דערווײַל אַלץ, וואָס מע קאָן מיטיילן דעם הער מאַיאָר.

דעם „הער מאַיאָר" האָבן די יעדיעס ניט באַפרידיקט. ער האָט צוגעזאָגט אין מעשעך פון די נאָענטסטע טעג צושטעלן באַווײַזן, ווי אויך איידעס, וואָס וועלן באַשטעטיקן, ווער באַוער איז, און געפאָדערט, ס'זאָל אים דערלויבט ווערן צוויי־דרײַ מאָל בײַצווזײַן באַם פאַרהער. מעגלעך, אַז איין מאָל וועט אויך זײַן פאַר אים גענוג.

אזוי איז אָפּגעמאַכט געוואָרן.

דער פאַרהער האָט זיך אָנגעהויבן צען אזייגער אינדערפרי. געפירט האָט אים דער קאָמיסאַר פון דער דײַטשישער קרימינאַל־פּאָליציי יאָהאַן שטיפּטער אין דער אָנוועזנהײַט פון דעם הויכגעשטעלטן אַמעריקאַנער זשאַנדאַרם־אָפיצער אַרטשיבאַלד פלעטשער, דעם פאָרשטייער פון דער עקסטראַדיציאָנערער סעקציע באַם הויפּט־שטאַב פונעם אַמעריקאַנער מי־ליטער יודזשין פּושער און דעם פאָרשטייער פון דער פּוילישער מיסיע סטאַניסלאַוו קניעווסקי.

ס'איז פאַרבײַ א שאָ, צוויי און דרײַ. די אַש־בעכערס זײַנען שוין פול מיט צעקוועטשטע סיגאַרן, סיגאַרעטן, און דערווײַל האָט זיך נאָך ניט באַוויזן קיין שפּאַרונקעלע, וואָס זאָל דערמעגלעכן דעמאַסקירן באַוערן. מע ווײַזט אים פאָטאָגראַפיעס פון די נאַציסטישע אָנפירער. ער רופט זיי גלײַך אָן, ווײַל, ווי ער דערקלערט, אַלע דײַטשן, אפילע די, וואָס לייענען ניט די פּרעסע, קענען אָט די לײַט פון קינאָ, ווו מע האָט זיי הונדערטער מאָל געוויזן. ווען מע האָט אים געפרעגט, וויפל מאָל האָט ער געשמועסט מיט הימלערן, האָט זיך בא אים דער קנאָפּ פונעם גאָרגל א טרייסל געטאָן פון געלעכטער. געלאַכט האָט, דאַכט זיך, אויך דער שוואַרצער אויסבינדער, וואָס האָט אויסגעזען, ווי א זומער־פייגעלע.

— איר מיינט ווירקלעך — האָט ער, זשעסטיקולירנדיק, געפרעגט, — אַז אזעלכע, ווי איך, האָבן געהאַט א צוטריט צו הימלערן? דערצו...

דער פאָרשער האָט אים ניט געלאָזט פאַרענדיקן.

— פּראַגן שטעל איך, און איר זײַט אזוי גוט בלויז ענטפערן אף זיי. דאָס מאָל, אַלס אויסנאַם, ענטפער איך אײַך: ניט נאָר מיר מיינען, נאָר אונדז איז געגוי באַוווסט, אַז דעם 13 מאַרט 1943 יאָר זײַט איר געשטאַ־נען באַנאַנד מיטן עסעס־רײַכספיורער היינריך הימלער. איר האָט אים ראַפּאָרטירט. הימלער האָט אײַך געלויבט, באַלוינט מיט אַן אָרדען, גע־העכערט אין ראַנג.

באַוערס ברעמען האָבן קיין ציטער ניט געטאָן.

מע באַווײַזט אים נאָך עטלעכע פאָטאָגראַפיעס. דאָ, אויב אים גלייבן, דערקענט ער קיינעם ניט. הייסט מען אים זיך גוט אײַנקוקן אין איינער פון די פאָטאָגראַפיעס. לעבגויס א הויכן פלויט שפּאַנט אַן עסעסאָוועץ. ער גייט עטוואָס אָנגעבויגן. די רעכטע האַנט, אין וועלכער ער האַלט א

שטעקל, איז פארלייגט אף הינטן. דער קיטעל און דאָס היטל זײַנען פון ווײַסן שטאָף.

א פאוזע. א מינוט, צוויי, דרײַ...

דער פאָרשער רײַסט איבער די פארצויגענע פאוזע:

— צי דען האָט איר ניט דערקענט אײַער דירעקטן שעף? דעם עסעס־אָבערשטורמפירער שטאנגלען, וועלכער איז אין 1942 באשטימט געוואָרן אלס קאָמענדאנט פון סאָביבאָרער טויט־לאגער? אונדז איז באוווּסט, אז אײַער צוזאמענארבעט האָט זיך אָנגעהויבן נאָך פריִער. פראנץ־פּאול שטאנגל! איר געדענקט ניט? ניין? אויב אזוי, דערמאָן איך אײַך אייניקע פּרטים פון זײַן ביאָגראפיע: געבוירן אין עסטרײַך, פון דער פריִער יוגנט געדינט אין דער פּאָליציי. פיל פון זײַנע געוועזענע מיטארבעטער, און צווישן זיי זײַנע סאמע נאָענטע פרײַנט, האָט ער ארײַנגעזעצט אין טורמע, אין קאָנצלאגער. פאר דעם קריג האָט די היטלער־אדמיניסטראציע אין ווין אים באופטראגט צונויפשטעלן פּראָטאָקאָלן וועגן נאטירלעכן טויט פון די אנטיפאשיסטן, וועלכע די געסטאפּאָ האָט אומגעבראכט. ער האָט פארנומען עטלעכע פּאָסטנס מיטאמאָל. געוועזן דער אָנפירער פון דער גרופּע, וואָס האָט זיך פארנומען מיטן באזאָרגן די עקזיסטירנדיקע און מיטן בויען נײַע קאָנצלאגערן. איינצײַטיק, און דאָס דארף אײַך זײַן גוט באוווּסט, איז ער געווען דער הויפּט־קאָמענדאנט פון דעם טויט־לאגער הארטהיים. וועגן זײַנע פארדינסטן, און פארייִנס אײַערע, באַם פאנאנדערארבעטן די סאמע „ראציאָנעלע" מעטאָדן פון פארניכטן מענטשן מיט דער הילף פונעם גאז „ציקלאָן", וועט אײַך נאָך אויסקומען אונדז צו דערציילן. וואָס שאָקלט איר מיטן קאָפּ? ניין? עס מאכט ניט אויס. באַ אונדז וועט קלעקן געדולד. דערווײַל לייגן מיר אוועק שטאנגלס פאָטאָגראפיע צוריק אין טישקעסטל, און פון דאָרט וועלן מיר ארויסנעמען א געמעל. אין די הענט קאָנט איר עס נעמען, אָבער זייער פאָרזיכטיק. דעם קינסטלער האָט איר דערמאָנט. ער וועט אײַך שוין מער ניט מאָלן. איר געדענקט דעם באוווּסטן האָלענדישן קינסטלער מאקס וואן דאַם?

באוער האָט זיך ניט געלאָזט ארויסברענגען פון גלײַכגעוויכט. זײַן פּאָנעם האָט זיך ניט פארקרימט פון קיין נערוועזן טיק. ווי נאָר ער האָט א קוק געטאָן אפן פּאָרטרעט, האָט ער באשטעטיקט:

— ענלעך.

— ריכטיק, — איז שטיפטער צום ערשטן מאָל, זינט ס'האָט זיך אָנגעהויבן די אויספאָרשונג, מאסקים געווען מיט באוערן. — נאָר איך וויל, איר זאָלט דערקלערן, אף וועמען איז דער פּאָרטרעט ענלעך?

— אף מיר.

— נו, באוער, איז אויס מיט דער שפּיל?

— דאָס, הער אויספאָרשער, איז בלויז פון אײַך אָפּהענגיק. נאָר אזוי פירט זיך עס ניט. ס'איז קעגן געזעץ. אויב דאָס בילד, אָדער ריכטיקער וועט זײַן עס צו אָנרופן עסקיז, איז ניט קיין בילליקע פעלשונג, איז מיר קלאָר די סיבע פון אײַער אומגעלומפּערטער פארבלענדעניש. איר וועט, ווארשײַנלעך, מיט מיר אײַנשטימען. עס איז אין דער נאטור פונעם מענטשן מאכן א פעלער. מיט יעדן קאָן עס טרעפן, אפילע מיט די, וואָס דינען אין

דער קרימינאַל־פּאָליצײ. דערצו איז דאָ ניט אָנגעוויזן, ווער, ווו און ווען האָט פֿאַזירט פֿאַרן מאָלער.

— וואָס ס'איז ניטאָ, איז ניטאָ, נאָר דערפֿאַר איז דאָ אַ לעבעדיקער מענטש, וואָס איז בײַגעווען, ווען דער קינסטלער האָט אײַך געמאָלט. אים האָט זיך אײַנגעגעבן דעם עסקיז פֿון אײַער פּאָרטרעט צו פֿאַרהיטן. אַזוי־אַרום, זײַנען אונדז און אײַך באַוווּסט די דרײַ ענטפֿערס: ווער? — איר. ווען? — פֿרילינג 1943. ווו? — אין סאָביבאָר, אין קאַזינאָ. דאָס הויז האָט זיך פֿאַרהיט. די פֿענצטער קוקן אַרויס אויף דער אײַזנבאַן, צו וועלכער ס'איז מיט דער האַנט צו דערלאַנגען. די געבײַדע איז ניט קיין גרויסע, נאָר דער לאַגער־פּערסאָנאַל האָט זיך דאָרט ניט שלעכט פֿאַרווײַלט. צי האָט איר ווען־ניט־איז פֿאַזירט פֿאַרן קינסטלער מאַקס וואַן דאַם, ווייסן מיר ניט, און דאָס איז פֿאַר אונדז אין דעם פֿאַל ניט וויכטיק. איך מיין, אַז דאָס אויפֿכאַפּן אײַך און נאָך אייניקע אײַערע קאָלעגן אַפֿן שפּיץ פֿונעם בלײַער איז געווען ניט צופֿעליק. געוויס האָט מאַקס וואַן דאַם פֿאַרשטאַנען, אַז פֿון אײַערע הענט וועט ער שוין קיין לעבעדיקער ניט אַרויס, אָבער אין דעם איז באַשטאַנען די איינציקע מעגלעכקײַט פֿונעם קינסטלער שוין באַם סאַמע ראַנד פֿון טויט זיך צעזעגנען מיט אײַך. און זעט נאָר, — האָט דער אויספֿאָרשער אויסגעקערעוועט זיך צום פּוילישן מאַיאָר, — ווי ער איז געווען גערעכט? מאַקס וואַן דאַם איז שוין לאַנג אויף דער וועלט ניטאָ, אָבער מיט זײַנע געמעלן העלפֿט ער אונדז דעמאַסקירן די מערדער און דערנעענטערן די גערעכטע שטראָף.

סטאַניסלאַוו קניעווסקי האָט געוווּסט, אַז דעם אויספֿאָרשער יאָהאַן שטיפּטערן האָט שטאַנגל זײַנערצײַט אַרײַנגעזעצט אין טורמע. בלויז אַדאַנק אַ צופֿאַל איז ער לעבן געבליבן. צי איז שטיפּטער שוין דאַן געווען אַן אַנטיפֿאַשיסט — דאָס איז ניט באַוווּסט, נאָר נאָך דעם, ווי ער איז אָפּ־געזעסן אין די טורמעס פֿון האַנאָווער און באַודען העכער פֿינף יאָר, איז ער עס אויף זיכער געוואָרן. ניט דאָס ערשטע מאָל קומט קניעווסקין אויס מיטצואַרבעטן מיט שטיפּטערן, און זיי פֿאַרשטייען שוין איינער דעם אַנ־דערן אָן ווערטער...

ווען מע האָט צו טאָן מיט אַזוינע לײַט, ווי באַוער, איז דאָס שפּריכ־וואָרט „ווער עס פֿרעגט פֿיל, דעם ענטפֿערט מען פֿיל", געוויינלעך, ניט גילטיק, און שטיפּטער באַמיט זיך דאַן מיט פֿאַקטן איבערצײַגן דעם אָנ־געקלאָגטן, אַז זײַן שפּיל אין באַהעלטעניש איז אַן אומזיסטע שפּיל און וועט אין דער ערשטער ריי אים זעלבסט קיין נוצן ניט ברענגען. דאָך פֿירט ער הײַנט די פֿאָרשונג ניט ווי שטענדיק. וויאַזוי האָט ער עס נאָרוואָס אַ זאָג געטאָן? „מאַקס וואַן דאַם איז שוין לאַנג אויף דער וועלט ניטאָ, אָבער מיט זײַנע געמעלן העלפֿט ער אונדז דעמאַסקירן די מערדער און דער־נעענטערן די גערעכטע שטראָף". ווײַט ניט פֿון יעדן באַשולדיקער אין מײַרעוו־דײַטשלאַנד קאָן מען הערן אַזעלכע ווערטער. שווערלעך וועט אים זײַן, דעם מאַיאָר סטאַניסלאַוו קניעווסקי, אויב מע וועט שטיפּטערן באַפֿרײַען פֿון זײַן פּאָסטן און אויף זײַן אָרט אַוועקזעצן אַזאַ, ווי די איבער־וועגנדיקע מערהײַט יוריסטן דאָ. אויב זיי זײַנען ניט פֿאַריינס מיט די געוועזענע עסעס־לײַט, זײַנען זיי יעדנפֿאַלס גרייט מיט זיי מיטצואַרבעטן.

אזא דערפאַרענער מענטש, ווי קניעוווסקי, האָט, פאַרשטענדלעך, גלייך באמערקט, אַז ענדלעך האָט מען באַוערן צוגעשפּאַרט צו דער וואַנט. ס'איז אָנגעקומען דער מאָמענט, ווען באַוער האָט זיך דערפילט, אויב נאָך ניט ווי אײַנגאַנצן א באַגראָבענער, איז ווי אַן אָפּגעשמיסענער, דערפילט, אַז ס'איז ניט אויסצומײַדן די באַשולדיקונגס־באַנק. איז מיט וואָס פאַרא געגנג, מיט וואָס פאַרא רייד וועט ער פּרוּוון זיך אויסדרייען? אָט ווי באַוער האָט עס געטאָן:

— הויכגעשעצטע הערן! ניט יעדערער, אַף וועמען דער אויספאָרשער ווײַזט אָן מיטן פינגער, איז ווירקלעך א פאַרברעכער. צוערשט האָט איי־נער, וואַרשײַנלעך א פסיכיש־קראַנקער, געוואָלט מיך פאַרלוימדן, און דערנאָך ווילט איר מיט קונציקע איבערשפּיצלעך עס באַגרינדן, דער־ווײַזן. מעגלעך, ס'איז געווען נאָך א באַוער און קאָן זײַן, מ'ע האָט אים, ווי מיך, גערופן עריך. נאָר איך האָב אזא איינעם ניט געקענט און וויל ניט קענען. אונדז, דײַטשן, איז איצט אַלעמען לײַכט צו באַשולדיקן, און דאָך גלייב איך, ניין, כ'בין זיכער, אַז אַלץ וועט קלאָר ווערן. די גערעכטיקײַט מוז זיגן.

ווער קאָן האָבן עפּעס קעגן דעם, אַז די גערעכטיקײַט זאָל זיגן? די „הויכגעשעצטע הערן" זײַנען אויך דערמיט מאַסקים. נאָר דערווײַל האָט דער אַמעריקאַנער יודזשין פישער אַף זײַן וויזיט־קאַרטל אָנגעשריבן אַף דײַטש און אַוועקגעלייגט אַפן טיש אַנטקעגן שטיפּטערן אַזא צעטעלע: „אין עטלעכע מינוט אַרום וועל איך פאַלן פון מידקײַט. צי שוין וועט איר זיך ניט דערבאַרעמען?".

דער אויספאָרשער האָט דאָס ווײַסע קאַרטאָנדל א רוק געטאָן נעענטער צום זשאַנדאַרם־אָפיצער אַרטשיבאַלד פלעטשער. יענער האָט עס נאָך ניט באַוויזן איבערצולייענען, ווי ער האָט גענומען שאָקלען מיטן קאָפּ, אַז ער איז אײַנשטימיק, און מיט די אויגן א פרעג געטאָן באַם פּוילישן מאַיאָר: „און וואָס וועט איר זאָגן?" סטאַניסלאַוו קניעוווסקיס שמייכל האָט באַ־דאַרפט אויסגעטײַטשט ווערן: „מיילע, זאָל זײַן, ווי אײַך ווילט זיך".

נאָכן איבעררײַס זײַנען באַוער און לערער געשטעלט געוואָרן אויג אַף אויג. דאָס האָט זיך פאַרצויגן אַף היפּשע עטלעכע שאָ. אַלץ, וואָס איינער באַשטעטיקט, לייקנט דער צווייטער. עס זעט אויס, ווי ס'וואָלט שוין ניט געגאַנגען קיין רייד וועגן דעם, צי האָט דער אָנגעקלאָגטער ווירקלעך גע־דינט אין א טויט־לאַגער און טאָגטעגלעך זיך פאַרנומען מיט דערשטיקן מענטשן, נאָר וועגן דעם, וואָס פאַר א שטעקל ער האָט געטראָגן. צי האָט ער צוגענומען בא עמעצן רעפּועס. באַוער טײַנעט, אַז ער האָט, אייגנט־לעך, קיינמאָל קיין שטעקל אין דער האַנט ניט גענומען. אויך קיין רעפּועס האָט ער ניט געקאָנט בא קיינעם אָפּנעמען, ווײַל ער האַלט, אַז רעפּועס זײַ־נען ביכלאַל איבעריק. דער מענטשלעכער אָרגאַניזם דאַרף זיך מיט אַלץ אַליין ספּראַווען.

אַף דער פראַגע, וואָס וואָלט ער געטאָן, ווען מ'ע פאַרוווּנדעט אים, קומט אַזא ענטפער:

— איך ווייס ניט, ווײַל ביז איצט האָט מיך גאָט אָפּגעהיט פון אַלדאָס

בייז. ניט איך אין עמעצן, ניט עמעצער אין מיר האָט קיינמאָל ניט געשאָסן, און אזוי, מיין איך, וועל איך שוין אויסלעבן מײַנע יאָרן.

צופעליק צי נײַן, נאָר שוין צום ווײַלטן מאָל רופט לערער אָן באוערן הער אָבער־באַדעוועכטער. דער אָנגעקלאָגטער רעאַגירט ניט אַף דעם. ווי קומט עס? שטיפטער וויל וויסן, וואָס איז עס פאַר אַ ווענדונג? באוער צוקט מיט די אַקסל — פונוואַנען קאָן ער וויסן? לערער דערקלערט, אז די קאַצעטלער האָבן אזוי גערופן באוערן, ווײַל די געבײַדע, ווו ס׳האָבן זיך געפונען די גאַז־קאַמערן, האָט אַ דעקאָראַטאָר ספּעציעל פאַרמאַסקירט ווי אַ באָד. די פאַרורטיילטע פלעגט מען זאָגן, אז דאָס פירט מען זיי זיך אויסבאָדן פאַרן אָפּשיקן אין רעזערוואַציע, ווו יעדערער וועט באַקומען אַרבעט לויט זײַן פאַך. אפילו די וואַכלײַט פלעגן הינטער די אויגן רופן באוערן אָבער־באַדעוועכטער.

ס׳איז שוין שפּעט אין אָוונט. אַלע זײַנען מיד, אויסגעשעפּט. דער אויספאָרשער באַדאַנקט לערערן פאַר זײַנע ביז גאָר וויכטיקע באַווײַזן און וואָרנט אים, אז עס וועט געוויס ניט איין מאָל נאָך אים אויסקומען באַמרויקן. דערנאָך פרעגט ער בא באוערן:

— דעם אַלבאָם, וואָס איר האָט געבעטן, האָט מען אײַך איבערגעגעבן?

— יאָ. אַ דאַנק.

— האָט איר אויך באַוויזן עפּעס אויפטאָן?

— ניט מער פון אַ קלייניקײַט. די שײַן אין קאַמער איז אַ שוואַכע, און דאָך...

— איר קאָנט אונדז דערקלערן, ווײַזן, מיט וואָס איר האָט זיך פאַרנומען?

— איך קאָן, כאָטש כ׳מיין, אז דאָס איז פאַר אײַך ניט אינטערעסאַנט, מעגלעך, איר וועט עס אויך ניט פאַרשטיין...

— אַף אזויפיל איז עס קאָמפּליצירט?

— פאַרקערט. נאָר פאַר אײַך וועט עס אויסזען, ווי אַ קינדער־שפּיל, און פאַר מיר, קאָן מען זאָגן, איז עס דער זין פון מײַן לעבן. זאָל איך פאַרזעצן? נו, גוט. ווו עס געפינט זיך די ברייטע שטראָסע, ווייסט איר. יעדן נײַ־יאָר ווערן דאָרט אײַנגעאָרדנט מערק, ווו מע פאַרקויפט פאַר קליינוואַרג לעקעכלעך, שפּילכלעך. נאָך פאַרן קריג האָב איך געטרוימט צו שאַפן סאַנטאַ־קלאַוס־אויטאָמאַטן. אַ בערלינער זשורנאַל האָט דאָ ניט לאַנג אָפּגעדרוקט מײַנע אָן אַרבעט וועגן דעם. איצט ווילט זיך מיר פאַרפולקומען אייניקע פאַרווײַלונגס־אַטראַקציאָנען.

דער אויספאָרשער וויל וויסן, צי דעם לעצטן זונטיק האָט באוער פאַרבראַכט אין לונאַ־פּאַרק, קעדיי צו פאַרווײַלן זיך, אָדער צוליב זײַן באַרוף. באוער דערקלערט:

— גיכער צוליב מײַן באַרוף. דעם אַפּאַראַט, וואָס ברענגט אין באַוועגונג דעם קאַרוסעל, קאָן מען פאַרפולקומען, נאָר פאַר מיר איז עס אויך פאַרווײַלונג, וואָס פאַרשאַפט מיר פרייד.

דאַן קומט אזא פראַגע:

— צי דערלאָזט ניט באוער קיין געדאַנק, אז דאָס, וואָס ער דערציילט וועגן זײַן באַרוף, אָדער, לאָמיר זאָגן, זײַן האָבי, באַווײַזט אין אַ געוויסער

מאָס, מיט וואָס ער, דער אָבערגאזמײַסטער, האָט זיך פארנומען אין סאַ־ביבאָר?

באוער האָט ווידער געוווסט, ווי זיך נעמען אין די הענט.

— יאָ, — האָט ער געזאָגט נאָך א קורצער פּאוזע, — איך דערלאָז, אז איר, הער אויספאָרשער, קאָנט אזוי מיינען. אָבער, ווי מיר דאכט זיך, בלויז אין אָנהייב. א לאָגיש־דענקענדיקער מענטש וועט פארשטיין, אז דער, וואָס איז ווירקלעך שולדיק און וויל עס אויסבאהאלטן, וועט פרײַוויליק ניט געבן קעגן זיך קיין באווײַזן, וואָס באשטעטיקן אזוי אָדער אנדערש זײַן פארברעכן. איר האלט, אז איך בין ניט גערעכט?

— מיט דער צײַט וועט עס קלאָר ווערן. נאָר ווידער שטעלט איר פראגן, און איך ברעך די אָרדענונג און באשטראָף אײַך ניט. נו גוט, אזא מענטש בין איך. איז וואָס האָט איר געוואָלט אָדער באוויזן צו ענדערן אין די אפּאראטן פון לונא־פּארק?

— איר וועט מיר, הער אויספאָרשער, מוזן אנטשולדיקן, נאָר כ׳האָב זיך ניט ריכטיק אויסגעדריקט. ס׳איז מײַנער א פארזען. כ׳האָב ניט גע־מיינט, אז גראָד דאָס קאָן אײַך פאראינטערעסירן. מײַן געדאנק איז ניט נאָר ענדערן די אטראקציאָנען, נאָר שאפן נײַע. דערוואקסענע און באזונדערס קינדער האָבן ליב, אז אלץ זאָל זײַן ווי אין לעבן. איר שטעלט אײַך פאָר, ווי דאָס וועט אויסזען, ווען יעדער הילצערן פערדל וועט לויטן ווילן פונעם רײַטער זיך קאָנען בריקעווען, הירזשען, לאָזן שוים פונעם מויל, ווי נאטירלעך און שיין דאָס וועט זײַן. אָט ווען איך וועל עס פארווירקלעכן, וועט איר זיך אין דעם איבערצײַגן.

— גוט. און איצט באווײַזט אונדז אײַערע צייכענונגען. און דערקלערט, ביטע, גענוי, וואָס איר האָט באוויזן אופּטאָן אין קאמערע. שטעלט אײַך אוף, מײַנע קאָלעגן זאָלן אויך זען. פאר אונדז איז דאָך דאָס ניט מער ווי פונקטירן, פּאסיקלעך, דריידעלעך. אָט אזוי. לאָמיר הערן, אָבער קורץ און שארף — דאָס וויכטיקסטע.

עס האָט זיך באקומען: קוק מיט ביידע אויגן, נאָר דאָס מויל האלט פאר־מאכט. דערפאר רעדט באוער. וויפל אָנשטרענגונג דאָס קאָסט אים, קאָן נאָר ער אליין וויסן. און עפּשער פארקערט, ער איז גאָר צופרידן, וואָס ער איז געקומען צום וואָרט. זינט מע האָט אים פארהאלטן, איז ער צום ערשטן מאָל אף „זײַן פערדל". די לעצטע יאָרן איז טאקע ניטאָ פאר אים קיין זיסערס, ווי דאָס, ווען וואָס ער דערציילט.

וויפל צײַט וואָלט נאָך עריך באוער ארויסגעוויזן באהאוונטקײַט און קענטעניש, דערציילנדיק וועגן זײַנע סאנטא־קלאוס־אווטאָמאטן, איז שווער צו זאָגן. מע מעג מיינען, אז מיסטאמע נאָך לאנג, זייער לאנג. נאָר אומגע־ריכט האָט דער אויספאָרשער, וואָס האָט פארמאָגט א שטארקע ברוסטיקע שטים, אָפּגעגעבן א קאָמאנדע:

— רינגס אום!

באוער, כאָטש אים איז שוין געווען בא די פערציק, האָט האסטיק, ווי דאָס פּאסט פאר א געשולטן מיליטערמאן, אויסגעפילט דעם באפעל און זיך אויסגעקערט אף הונדערט אכציק גראד. ווײַטער איז אָט וואָס געשען:

אף איין אויגנבליק איז ער ווי פאַרשטיינערט געוואָרן, און דערנאָך, ווי דאָס ניט געווונטשענע וואָרט זאָל באַ אים געבוירן ווערן ניט אין מויל, נאָר אין די טיפענישן פון די געדערים, האָט ער מיט אַ הייזעריקער שטים אַרויסגעמורמלט:

— יוליאַנאַ! יו...

אנטקעגן אים, באַ דער טיר, איז געשטאַנען אַ יונגע פרוי אין ברילן. אף די הענט האָט זי געהאַלטן אַ קראַליק. ווען זייערע אויגן האָבן זיך באַגעגנט, האָט זי ווייטעקדיק אַ ציטער געטאָן און איבער איר באַק האָט זיך אַראָפּגעקײַקלט אַ טרער. געקליידט איז זי געווען קימאַט אַזוי, ווי אין סאָביבאָר. זי, יוליאַנען־עסטערקען, און נאָך אַ מיידל פון האָלאַנד, ליוקען, האָט באָוער אף אַ געוויסער צײַט געלאָזט לעבן, ווײַל די קיניגלעך האָבן אָן אַ פּאַרוואָס אָט די צוויי מיידלעך שטאַרק ליב באַקומען. איר נאָמען, עסטער, האָט ער גלײַך אָפּגעשאַפן און באַפוילן, אַז אויך אין פּרויען־באַראַק זאָלן זי אַלע רופן יוליאַנאַ. אַלס אָן אויסנאַם האָט ער איר דערלויבט צו טראָגן ברילן, ווײַל, האָט ער דערקלערט דעם געהילף פונעם לאַגער־קאָמענדאַנט גוסטאַוו וואַגנערן, די קיניגלעך געפעלט עס. קיין סאַך לאַגער־ניקעס אין סאָביבאָר, וואָס זאָלן טראָגן ברילן, זײַנען ניט געווען. אויב אַ מענטש נייטיקט זיך אין ברילן, פאַרמאָגט ער שוין אַ פעלער און האָט קיין רעכט ניט אפילו אף צײַטווײַליקער עקזיסטענץ.

אַרבעט האָט באַ באָוערן געקלעקט. פון צוואַנציק ביז פיר און צוואַנציק עשעלאָנען אַ כוידעש פלעגט אופנעמען און איבעראַרבעטן סאָביבאָר. אין יעדן עשעלאָן — פינף און צוואַנציק וואַגאָנעס. אין יעדן וואַגאָן צו אַכציק מענטשן, אָן אַ געריכט פאַרורטיילטע צום טויט. און אַזוי אַכצן כאָדאָשים נאָכאַנאַנד.

דערנאָך אפן פּראָצעס, ווו מע וועט מישפּעטן באָוערן, וועט זײַן פאַרטייִדיקער בערנהאַרד גאָטשער זאָגן:

— דער מענטש, וועמען איך פאַרטיידיק, פאַרמאָגט ניט ווייניק כעסרויִנעס. אָבער נאָך מער מײַלעס. ער איז זייער אָן אַרבעטזאַמער. איר וואָלט עס געוווסט, ווי ער האָט ליב קינדער, יעדע גאָטס באַשעפעניש. שאָענווײַז קאָן ער זיך פאַרנעמען מיט קיניגלעך...

דאָן איז נאָך ניט געווען באַוווסט, אַז גאָטשער איז אַ געוועזענער עסעסאָוועץ און אַז אין היטלערס צײַטן האָט ער אָנגעשריבן אַ בראָשור, ווו ער האָט אין הימל אַרײַן געלויבט דעם ראַסיזם און נאַציזם. נאָר אַז באָוער איז אָן אַרבעטזאַמער — דאָס האָט ער געזאָגט דעם ריינעם עמעס... אָבער דער אָבערגאַזמײַסטער און זײַנע זעקס דיזעל־מאָטאָרן, וועלכע האָבן געטריבן דעם שטיק־גאַז, האָבן דאָך געמוזט פון צײַט צו צײַט אויך אָפּרוען, זיך אָפּקילן. אָט דאָן פלעגט עריך באָוער אויסקלײַבן אַ פרײַע מינוט און מיט פאַרגעניגן זיך צוקוקן, ווי יוליאַנאַ און ליוקע האָדעווען זײַנע באַליבטע „קאַנינכען". דאָן האָט זיך געקאָנט אויסדאַכטן, אַז אַ טויב און אַ שלאַנג האָבן זיך אויסגעזוכט אַ נעסט אין איין האַרץ. נאָר ניין...

ווען די קיניגלעך פלעגן ניט וועלן נעמען פון זײַנע הענט דאָס גראָז,

וואָס ער אליין פלעגט ערגעץ אָנרײַסן און ברענגען, פלעגט ער זיך אָנ־צינדן, אלערליי קאָלירן האָבן זיך געביטן אף זײַן געזיכט. ער האָט גע־שריִען אף ליוקען און יוליִאנען:

— פרעסט אליין דאָס גראָז, די זאפט זאָל איבער אײַערע שוויינען־ליפּן רינען. קײַט און שלינגט דאָס גראָז אזוי, אז אויך די „קאנינכען" זאָל זיך פארוועלן עסן!

וויפל טעג צי גאָר שאָען וואָלטן די מיידלעך נאָך געלעבט, ווען ס׳זאָל ניט געווען אויסברעכן דער אופשטאנד אין לאגער? ווער קאָן דאָס וויסן?.. נאָר אז ניט קיין סאך — דאָס קאָן מען זיכער זאָגן. ס׳איז באוווסט, אז אפן צווייטן טאָג נאָכן אופשטאנד האָט באוער דערשטיקט זײַנע קאנינכען און אויך די גענדז, וואָס מע האָט געצווונגען צו גראָגערן, ווען מע האָט איבער דער „הימל־שטראסע" פארטיעסווײַז געטריבן די נאקעטע מענטשן אין קרעמאטאָרי ארײַן.

דאָ, באם פארהער, האָט יוליִאנא־עסטער אויסגעפילט איר מיסיע, און פונקט אזוי שטיל, אומבאמערקט, ווי זי איז ארײַנגעגאנגען, אזוי שטיל איז זי ארויס.

שוין ווידער זיצנדיק אף זײַן בענקל, נאָך פּוסט, עלעהיי אָן אויסגעלייַ־דיקטער זאק, האָט עריך באוער זיך ווי אליין פונדאָסנײַ דערקענט, און ניט נאָר מינדלעך, נאָר אף פּאפּיר, שווארץ אף ווײַס, אָן איבעריקע רייד באַ־שטעטיקט, אז ער — דאָס איז ער. עפּעס האָט דער אויספאָרשער אים נאָך געזאָגט, נאָר ער האָט שוין ניט געהערט. קיין דריטער איידעס — דאָס האָט באדארפט זײַן בערעק שלעזינגער — האָט זיך שוין ניט געפאָדערט.

אין שטיינערנע אָרעמס

געווען א צײַט! אפילע אין א גוטן כאָלעם קאָן מען ניט זײַן אזוי גליק־לעך, ווי ער, עריך באוער, איז דעמלט געווען. א קלייניקײַט! מיט הונדער־טער טויזנטער מענטשן פון אזויפיל לענדער האָט ער געקאָנט טאָן, וואָס זײַן הארץ גלוסט. און דאָס איז דאָך פאר זיי, די אריער, וואָס האָבן צו שאפן איבער גאָר דער וועלט, געווען בלויז אָן אָנהייב... און אָט האָסטו דיר!.. פריִער האָט ער צוזאמען מיט זײַן פיורער פארשפּילט, און איצט — אליין. יעדערער קלערט אף זײַן אויפן. פאר אים איז די געפאר, וועלכע דראָעט דירעקט אים, אָן א פארגלײַך גרעסער פון דער אלגעמיינער מאַ־פּאָלע.

ווי נאָר ס׳איז קלאָר געוואָרן, מיט וואָס דער קריג וועט זיך ענדיקן, האָט ער טאָג און נאכט זיך געשראָקן פאר אזא פינאַל. ווי־אזוי ער וועט זיך אין א נויטפאל האלטן, האָט ער נאָך דעמלט דורכגעטראכט, נאָר גיי ווייס, אז ווי פון אונטער דער ערד וועלן ארויסקריכן לעבעדיקע איידעס און אז מיט אלץ, וואָס ער וועט אונטערנעמען, וועט זיך אויסלאָזן דאָס זעלבע, וואָס מיט אן אָנצוג און א פאריק, וואָס עס טוט אָן אן ארטיסט פארן ארויסגיין אף דער בינע. ווען ער זאָל געווען כאָטש אף א רעגע דערלאָזן, אז דער, וואָס האָט אים אין לונא־פּארק פארהאלטן, איז אליין פון

סאָביבאָר, וואָלט ער זיך גלײַך פון אָנהייב געפרוווט ארויסדרייען, אנט־לויפן, בא אזא געדיכטן צוזאמענדראנג וואָלט זיך עס אים, מעגלעך, אײַנ־געגעבן.

ווען דער אויספאָרשער האָט דערמאָנט די נעמען פון שטאנגלען, וואגנערן, באָלענדערן, נוימאנען, פרענצעלן, איז בא אים אופגעקומען א פאר־דאכט, אז עמעצן פון זיי האָט מען געכאפּט און ער פּלאפּלט איבעריקס. אויב דאָס איז ניט אזוי, איז פונוואנען נעמען זיך אזעלכע גענויע און ריכטיקע ידיעות? איצט ווייסט ער שוין „פונוואנען". בלויז ער איינער האָט זיך פעסט ארײַנגעכאפּט אין נעץ, אלע איבעריקע זײַנען אף דער פרײַ. שטאנגלען האָבן די אמעריקאנער פארהאלטן אין די לעצטע טעג פון קריג, צוגענומען בא אים דאָס גוטס, וואָס ער האָט אָנגערויבט, אים איבערגעגעבן דער עסטרײַכישער מאכט. אין עסטרײַך אָבער האָט ער פארמאָגט גענוג גוטע פרײַנט, ער זאָל ארויס פון דאָרט א גאנצער. איצט, זאָגט מען, איז ער ווײַט פונדאנען און האָט ניט פאר וועמען צו שרעקן זיך.

פארוואָס, פרעגט זיך, איז ער, באוער, אויך ניט אנטלאָפן? קאָן זײַן, אז טאקע דערפאר, מע זאָל בא אים ניט אָפּנעמען זײַן גרויס פארמעגן, האָט ער זיך ניט גערירט פונעם אײַנגעזעסענעם אָרט. אויך זײַן געוועזענער פארטיי־גענאָסע קארל פרענצעל האָט אים אָפּגערעדט דערפון. פרענצעל האָט אזויפיל איבערגעשיקט פון סאָביבאָר אהיים, אז עס וועט קלעקן פאר זײַנע קינדס־קינדער. ביז היינט לעבט ער בא זיך אין געטינגען און לאכט זיך אויס פון דער וועלט. וועגן קורט באָלענדערן איז גאָרניט באוווסט. דער איז נאָך דעם קריג ווי אין וואסער ארײַן. אָט דאָס איז קלוג געטאָן. גיי זוך אים איצט.

א האָפענונג, אז די געפאר וועט פארבײַ, האָט ער געהאט ביז דער מינוט, ווען מע האָט אים געוויזן זײַן פאָרטרעט. ער וואָלט געמעגט שווערן, אז דאן, מיט העכער זעקס יאָר צוריק, איז די ענלעכקײַט ניט געווען אזוי שטארק, ווי איצט. פונוואנען האָט עס דער האָלענדער געקאָנט וויסן, אז אין יאָרן ארום וועט בא אים די אייבערשטע ליפּ זײַן באזוימט מיט קורץ־געשוירענע וואָנצעס? ס'איז דאָך טאקע אזוי, ווי דער אויספאָרשער האָט געזאָגט: דער קינסטלער איז שוין פון לאנג טויט, און זײַנע געמאָלטע בריוו גייען נאָך...

פון די האָלענדער, וואָס זײַנען דערשטיקט געוואָרן אין זײַנע גאז־קאַ־מערן, האָט ער קיינעם ניט פארגעדענקט, און ווי איז עס מעגלעך געווען בא אזא קאָלאָסאלן פארנעם פון ארבעט? גוט האָבן זיי געטאָן, וואָס זיי זײַנען אוועק אין דער אייביקײַט און ניט איבערגעלאָזט נאָך זיך אפילו קיין קרעכץ. דאן האָבן דאָך אפילו פייגל אף די ביימער געוווסט, אז זיי דארפן זײַן שאַ־שטיל. פון די צוויי און זיבעציק האָלענדער, וואָס מע האָט דערשאָסן פאר א פּרווו צו אנטלויפן, האָט ער פארגעדענקט זייער אָנפירער, דאכט, זיך, א געוועזענער אָפיצער פון פלאָט. אויך דעם קינסטלער, וואָס דער אויספאָרשער האָט אים אָנגערופן וואן דאם, האָט ער פארגע־דענקט.

וואגנערן, נוימאנען און פרענצעלן, זעט איר, האָט זיך פארוואָלט האָבן פאָרטרעטן. דאָס, וואָס דער אונטערשארפיורער פראנץ וואָלף האָט זיי

עטלעכע מאָל א וואָך פאָטאָגראַפירט, איז געווען ווייניק. איין און זיבעציק האָלענדער האָט מען אָפּגעפירט אפן אזויגערופענעם פּאָליגאָן און דערשאָסן. מאקס וואן דאמען האָט מען אף א צײַט איבערגעלאָזט און אפילע צוגעשטעלט צו אים עפּעס א ייִנגל, וואָס זאָל אים העלפן. בלויז איין מאָל איז ער צופעליק ארײַן צום קינסטלער. קארל פּרענצעל האָט דאן פאר אים פּאָזירט. אָט דער מאקס וואן דאם האָט זיכער געוווּסט, אז ווי נאָר ער וועט פארענדיקן די ארבעט, אזוי וועט זײַן אויס מיט אים. זײַן קליִענט האָט אים ניט אונטערגעטריבן, און דאָך האָט מען געקאָנט זען, אז ער אײַלט זיך. פארוואָס? לויט דעם, ווי ער האָט געזשמורעט די אויגן, איז קאָנטיק געווען, אז ער בייטיקט זיך אין ברילן. אָבער אז פּרענצעל האָט אים געזאָגט וועגן דעם, האָט ער געענטפערט, אז ער זעט גוט אויך אזוי.

יענץ ייִנגל, וואָס האָט געהאָלפן דעם קינסטלער, איז, ווײַזט אויס, דער איידעס, מיט וועלכן מע האָט אים געשראָקן. ער האָט עס פארהיט זײַן, באַוערס, פּאָרטרעט. וויפל זשע זײַנען זיי פאראן, אזוינע איידעס?

נאָכן אופשטאנד האָט מען געמאָלדן, אז מע האָט אלע אנטלאָפענע געכאפּט, און אז אויך דעם אָנפירער זייערן, דעם סאָוועטישן אָפיצער, האָט מען געפונען, נאָר, ליידער, א טויטן. „ליידער״, ווײַל טויטע פארמאָגן דעם כיסאָרן, וואָס שטיק זיי, ברען זיי, פּילן זיי שוין ניט קיין ווייטעק און קיין שרעק. נאָר ווער ווייסט, עפּשער איז דער אָנפירער פונעם אופשטאנד אויך, ווי יוליִאנא, אופגעשטאנען פון דער גרוב.

יוליִאנא... עס גרענעצט דאָך מיט פאנטאסטיק! וואָס פארא פּרעטענזיעס קאָן ער האָבן צו נוימאנען, צו פּרענצעלן? יענע האָבן דאָך דערשאָסן דעם קינסטלער, און צוליב וואָס האָט ער געצעגערט? האָט ער זיך דערוואַרט, אז זי האָט ווי א געשפּענסט זיך באַווײַזן אף דער שוועל!

פארורטיילטע צום טויט האָבן זיך ניט וואָס צו היטן. ער אָבער וועט זײַן מאקסימאל פאָרזיכטיק. אף אלע פראגן, וואָס מע וועט אים שטעלן, האָט ער איין ענטפער: קריג. וואָס מע האָט אים באפוילן, דאָס האָט ער געטאָן. בא דעם ענטפער וועט ער זיך האלטן. נאָך א מעגלעכקײַט פארמאָגט ער — וואָס עס לוינט ניט צו געדענקען, דאָס האָט ער פארגעסן. נאָר דאָס אלץ וואָלט גוט געווען, ווען ס׳זײַנען ניטאָ קיין איידעס. פאר זיי מוז ער מוירע האָבן שטארקער, ווי פארן אויספאָרשער. יאָהאַן שטיפּטער איז מיסטאמע פון יענע דײַטשן, וואָס זײַנען געווען אָנגעטאָן אין געשטרײַפּטע קליידער און האָבן געטראָגן הילצערנע קלאפּערס אף די פיס. ווער האָט עס אים איבערגעלאָזט א לעבעדיקן?

ווייניק, צו ווייניק גאז־קאמערן האָבן פונקציִאָנירט. און כאָטש שטאנגל און אליין דער עסעס־רײַכספירער הײנריך הימלער האָבן אים געלויבט, ער אליין אָבער, באוער, ווייסט, ווען ער ברענגט ניט אויס אומזיסט קיין צײַט אף די נארישע קיניגלעך, וואָלט ער געקענט געווען באדינען ניט זעקס, נאָר זיבן, אכט גאז־אײַנריכטונגען. ווען ער, וואגנער, באָלענדער, נוימאן, גאָמערסקי, פּרענצעל און טויזנט אזוינע זאָלן געווען טאָן זייער זאך מיט מער פלײַס, וואָלט אזא יוליִאנא זיך ניט באַווײַזן אף דער שוועל און אף שטיפּטערס גרוב וואָלט שוין געוואקסן ווילדגראָז. נאָר וואָס איז דאָ איצט וועגן דעם צו קלערן?

דערוויַיל, אָן אן אדוואָקאט נאָך, פארשטייט ער, אז ער דארף, די פאַר־לויפיקע פאַרשונג זאָל זיך ציִען וואָס לענגער. ס׳איז נאָך דאָ א האָפענונג, אז די אמעריקאנער, וועלכע האָבן אים ארויסגעגעבן א דאָקומענט, אז ער איז ריין פון קריג־פארברעכנס, וועלן אים ניט איבערגעבן אין די הענט פון די פּאָליאקן. דאָס וואָלט געווען מער ווי שרעקלעך, און כאָטש ער האלט זיך ניט פאר קיין שוואכמוטיקן, איז בא דעם געדאנק אדורך איבער זײַן גאנץ לײַב א ציטער. ס׳איז גוואלד צו שרײַען — ניט עמעצן, נאָר אים, עריך באוערן, האָט די טורמע ארײַנגענומען אין אירע שטיינערנע אָרעמס!

אזוי איז ער הינטער זיבן שלעסער אָפּגעלעגן א גאנצע נאכט אפן אײַזערנעם בעטל, און ווען יוליאנעס א קיניגל וואָלט א לעק געטאָן זײַן הארץ, וואָלט דאָס כּײַעלע זיך מיסטאמע אָפּגעסאמט.

פארשטייט זיך, אז עריך באוער האָט גלײַך באדארפט איבערגעגעבן ווערן אין רעשוס פון דער פּוילישער פאָלקס־רעפּובליק. דאָרט, אף דער טעריטאָריע פון אָקופּירטן פּוילן, איז ער באגאנגען זײַנע פארברעכנס, און דאָרטן, נאטירלעך, וואָלט באדארפט פאָרקומען דער גערעכטער מישפּעט איבער אים.

די אמעריקאנער אדמיניסטראציע איז קלוימערשט אײַנגעגאנגען אף א קאָמפּראָמיס. באוערן וועט מען מישפּעטן אין ענגלישן סעקטאָר אין בער־לין אין דער מאָאביטער טפיסע, ווו די פאשיסטן האָבן געפּײַניקט ערנסט טעלמאנען, יוליוס פוטשיקן, מוסא דזשאלילן. דאָרט, הייסט עס, רופן אליין די טפּיסע־ווענט צו אָביעקטיווער באטראכטונג.

דער פּראָצעס האָט, לויט זיי נאָך, באדארפט דערווײַזן, אז די מײַרעוו־דײַטשישע יוסטיץ־אָרגאנען זײַנען פייִק ווי געהעריק באשטראָפן די קריגספאַרברעכער, און וויבאלד אזוי, איז ניט נייטיק ארויסצוגעבן זיי די לענדער און פעלקער, וואָס ווילן אראָפּרײַסן פון די מערדער די מאסקעס און באווײַזן זייערע עמעסע פארצעף־פּענעמער. צווישן זיך וועט מען שוין ווי־ניט־איז דורכקומען, זיך אויסגלײַכן... און ווײַטער — ווײַטער האָט מען שוין דאָן געקלערט וועגן אײַנשטעלן דעם פאַרעלטערונגס־טערמין. צו דעם איז עס געגאנגען.

באוערן האָט מען פארהאלטן אין פרילינג 1949, און דער פּראָצעס איבער אים האָט זיך אָנגעהויבן מער ווי אין א יאָר ארום.

ווײַ צו די דערמאָנונגען...

מײַ. ס׳איז ווידער אן איבערפלוס פון שטראלן. א בוים מיט א בוים ריידן זיך איבער. די בלעטער באָדן זיך אין שײַן. ניט יעדערנס געהער קאָן אין שטאָטישן טומל אופכאפּן, ווי פויגלען זינגען. דער אָטעם גייט זיי גאָר־ניט אויס. און דאָ האָט א באָכער פארלאנגזאמט זײַנע טריט, ווי ער זאָל וועלן מיטנעמען מיט זיך דאָס געזאנג.

עס קאָן גאָר זײַן, אז ער האָט אליין ניט באמערקט, ווי ער האָט זיך אראָפּגעלאָזט אף א באנק. איינע פון די פרויען, וועלכע זײַנען געקומען

אהער, אין שטאָטישן סקוועי, שפּאַצירן מיט זייערע אייגענע אָדער פרעמ־דע קינדער, האָט אים געשאָנקען א ווארעמען בליק פון א מאמע. זי האָט אף אים אזוי א קוק געטאָן, ווען זײַנע אויגן אונטערן געקנייטשטן שטערן זײַנען עפּעס מאָדנע פארכמורעט געוואָרן, און האָט זיך פארוווּנדערט, וואָס אזא יונגער מענטש זיצט אזוי פארכמורעט. איצט איז ער, בערעק שלעזינגער, דאָך מיט מענטשן גלײַך, איז ווער וועט זיך עס אָנשטויסן, אז בא אים איז שוין געווען אויסגעזויגן קימאַט דער גאנצער לעבנס־זאפט, אז ער האָט שוין פארלוירן דאָס בעסטע, וואָס ער האָט געקאָנט פארמאָגן.

יאָ, דאָס איז בערעק. אָט ערשט האָט אים סטאַניסלאַוו קניעוווסקי אומגע־קערט נוימאַנס סילועט. וועלכן מאַקס וואן דאַם האָט פאר א פּאָר רעגעס אויסגעשוירן פון שווארץ פּאַפּיר. נוימאַנען פארשפּאַרט מען שוין זוכן. ווען דער אופשטאַנד האָט זיך אָנגעהויבן, האָט ער אויסגעפילט די פליכטן פונעם לאַגער־קאָמענדאַנט, און אים דעם ערשטן האָט מען אָפּגעראַמט פון וועג.

בערעק זיצט פארוואָרפן א פוס איבער א פוס. די אַקסל נידעריק אראָפּ־געלאָזט, און כאָטש אין זײַן עלטער דארפן נאָך קיין דערמאָנונגען ניט פארנעמען דאָס אָרט פון טרוימען, טויכט אוף אין זיקאָרן יענע צײַט, ווען יעדע רעגע האָט איבערגעלאָזט א וווּנד, וואָס פארגעסט זיך ניט אפילו אין שלאָף. ווײַ צו די דערמאָנונגען..: ס׳איז גענוג אָנהייבן, און ס׳נעמט שוין קיין סאָף ניט. אמאָל פלאָנטערן זיי זיך אָן פארבינדונג, און הײַנט האָבן זיי זיך אויסגעשטעלט טאָג נאָך טאָג, נאכט נאָך נאכט.

מיט מאַקס וואן דאַמען איז ער געווען צוועלף טעג און צוועלף נעכט. ביידע האָבן זיי, ווי בערעק האָט זיך דערוווּסט אין יאָרן ארום, באַדארפט געווען אין איין שאָ אומקומען, און ווער האָט זיך עס געקענט ריכטן, אז דער „פּארטיי־גענאָסע״ נוימאַן, פאר וועלכן ניט נאָר די קאַצעטלער, נאָר אפילו זײַנע „קאָלעגן״ האָבן געציטערט, ווי פארן טויט אליין, אז ער, נוי־מאַן, וועט צוליב קוריֹעלן מוזן אף א צײַט אָפּלייגן בערעקס טויט.

באַטאָג האָבן זיי צווישן זיך ריידן ניט געקענט. באַטאָג האָט וואן דאַם געמאָלט. פריֹער פרענצעלן, דערנאָך וואַגנערן, נוימאַנען. זיי האָבן אים גערן פּאָזירט. יעדערער פון זיי האָט אומבאַדינגט געוואָלט האָבן א פּאָרט־רעט, געמאָלט פון וואן דאַמען. צוליב דעם האָבן זיי דאָך אים דאָס לעבן פארלענגערט. באַטאָג איז בערעק געווען ניט מער ווי א געהאַרכזאַם לערנ־יינגל. דערפאר באנאכט, צוועלף נעכט נאָכאנאַנד האָבן זיי גערעדט, גע־רעדט... זייער געמיינזאַמע שפּראַך איז געווען דײַטש, וועלכע בערעק האָט דאָך ניט שלעכט פארשטאַנען, און... ייִדיש. יאָ, ווי ס׳האָט זיך ארויסגעוויזן, האָט אויך וואן דאַם גאַנץ גוט פארשטאַנען בערעקס רייד.

שוין דעם ערשטן אָפּדערנאַכט, ווען זיי זײַנען מידע געלעגן באַנאַנד אף דער איינציקער נאַרע, האָט וואן דאַם א ריר געטאָן בערעקן פאר דער פּלייצע:

— וואָס שווײַגסטו? איך וויל אלץ וויסן וועגן דיר און וועגן רינען. מיר האָט קוריֹעל עטוואָס דערציילט וועגן אײַך, — און ווײַל בערעק האָט גע־שוויגן, האָט ער גאָרניט אף קאַטאָוועס זיך אָנגעהויבן בייזערן. — איך ווייס, בעסער איז ניט צושטיין צו קיין מענטשן, וועט ער פריֹער אָדער שפּעטער

אליין דערציילן, וואָס בא אים אפֿן הארצן טוט זיך. אָבער איך האָב זייער ווייניק צײַט און איך דארף נאָך דיר דערציילן וועגן זיך און אויך וועגן רינען. ניין, קנאבע, דערוויַיל קאָנסטו עס זיך ניט פֿאָרשטעלן. איך ווייס גאָר ניט, צי איך וועל עס דיר קענען מיט ווערטער דערציילן. איך וועל עס פּרוּוון אָנמאָלן, נאָר מיין ניט, אז דאָס איז גרינגער. אָבער מע דארף, מע מוז. דו שווײַגסט. ווילסט מיך ניט פֿאָלגן? מעלדע איך מאָרגן גוימאַנען, אז דער קינסטלער מאַקס וואָן דאַם דארף מער ניט דאָס שטיקל לעבן, וואָס מע שענקט אים. ווען כ׳זאָל ניט געווען וויסן, אז ער וועט אויספּילן מײַן פֿאָדערונג און דיך הייסן ברענגען צו מיר, וואָלט איך דעם בלײַער אין די הענט ניט גענומען.

— עפּשער טאַקע ניט געדאַרפֿט?

— דו מיינסט אזוי?

— איך מיין, אז ניט מאָלן דארף מען אים, נאָר דערשטיקן. איר ווילט, וועל איך אים פֿון הינטן אָנכאַפּן פֿארן האלדז. איר וועט מיר העלפֿן, און מיר וועלן אים אינצווייען אומוואַלגערן.

— מײַן גוטער קנאבע, אזוי טאָר מען ניט. דאַן וועט מען ניט בלויז אונדז, נאָר אַלע ארבעטס־קאָמאַנדעס פֿארניכטן.

— אלציינס וועט מען אונדז אַלעמען ביז איינעם פֿארניכטן.

— גיכער פֿאַר אַלץ, יאָ. און דאָך איז דאָ א שטיקל האָפֿענונג.

— אף וואָס? דער פֿראָנט איז דאָך ווײַט.

— יאָ. נעענטער ווי געווען, נאָר אלציינס ווײַט. אָבער איך וויל, זאָלסט וויסן, אז אויך אין לאַגער ווערט שוין עפּעס געטאָן, און איך גלייב...

— אײַער קאַפּיטאַן האָט געזאָלט מאַכן דעם ערשטן פּרוּוו?

— אונדזער קאַפּיטאַן האָט געקלערט בלויז וועגן די האָלענדער. דאָס איז געווען איינער פֿון זײַנע פֿעלערן. זײַן גרעסטער פֿעלער איז אָבער געווען, וואָס ער האָט, ווי א בלינדער, וואָס טאַפּט מיטן שטעקן אהין־אהער, זיך לאַנג געוואַקלט, ביז ער האָט געמאַכט אַן אַנטשיידענעם טראָט. ווען ער האָט ענדלעך באַשטימט פֿאַרווירקלעכן זײַן פּלאַן, האָט ער עס געפּרוּווט טאָן מיט דער הילף פֿון א היטלעריסט. ווי מע האָט געקאָנט דערוואַרטן, האָט יענער אונדז אַלעמען אַרויסגעגעבן.

— ווי זשע זאָל איך אויסזוכן די מענטשן, וואָס טוען עפּעס?

— ס׳איז ניט איינפֿאַך. אז זיי דאַרפֿן עמעצן, רופֿן זיי אים.

— פֿאַרוואָס זשע רופֿן זיי ביט?

— ווײַל די צײַט איז נאָך, ווײַזט אויס, ניט געקומען. ווײַל ס׳איז נאָך ניטאָ ווער ס׳זאָל אונדז פֿירן... אונדזער קאַפּיטאַן איז געווען א דרייסטער מיליטערמאַן, אָבער ניט מער.

— וואָס נאָך האָט ער געדאַרפֿט זײַן?

אזוי האָבן זיך אָנגעהויבן זייערע באַנאַכטיקע שמועסן. וואָן דאַם האָט געוואָלט, אז בערעק זאָל אים דערציילן וועגן זיך און וועגן רינען. וועגן שטעטעלע, ווו זיי זײַנען געוואַקסן, וועגן וואַלד, ווו זיי האָבן זיך באַהאַלטן. ערשט פֿאַרן סאַמע לעצטן טאָג, ווען זיי האָבן זיך צעזעגנט אף אייביק, האָט בערעק פֿאַרשטאַנען, צוליב וואָס דער קינסטלער האָט עס אַלץ גע־וואָלט און געדאַרפֿט וויסן...

ס׳איז אויך געקומען אן אפּדערנאַכט, ווען וואַן דאַם האָט געזאָגט:

— און איצט, בערעק, הער מיך אויס. איך וויל גלייבן, אַז דו וועסט בלײַבן לעבן. קאָן זײַן, אַדאַנק קוריִעלן, קאָן זײַן, אַנדערש ווי. אַזוי אָדער אַנדערש, נאָר אַף דיר בלויז איז מײַן האָפענונג, אַז וועסט אײניקע מײַנע געמעלן ברענגען צו מענטשן.

בערעק האָט גאָרניט געזאָגט. וואָס האָט ער געזאָלט ענטפערן? צוזאָגן? שווערן זיך? ניט ער, ניט דער קינסטלער האָבן עס באַדאַרפט. יענעם אָפּדערנאַכט האָט וואַן דאַם אים דערציילט עטוואָס וועגן זיך.

מאַקס וואַן דאַם איז געבוירן געוואָרן דעם 19 מאַרט 1910 אין דער האָלענדישער שטאָט ווינטערסווייק. מאָלן האָט ער ליב געהאַט, פון זינט ער האָט זיך געדענקט. וואָס מער די עלטערן זײַנען געווען קעגן דעם, אַלץ שטאַרקער איז בא אים געוואַקסן דער ווילן ווערן אַ מאָלער און בלויז אַ מאָלער. ווען זײַן טאַטע האָט זיך איבערצײַגט, אַז ער וועט אים ניט אָפּ־ריידן דערפון, האָט ער אים געזאָגט:

— געוויס וועט דיר נאָכדעם באַנק טאָן, וואָס דו לאָזסט זיך אַף דעם דאָרן־וועג. נאָר ס׳וועט שוין זײַן שפּעט. גיב איך דיר נאָך אַ וואָך צײַט אַף באַקלערן זיך.

— איך האָב זיך דעמלט געלערנט, — האָט דערציילט וואַן דאַם, — אין דער מיטלשול. ביז וואָס ווען האָב איך שוין אָפּן צווייטן טאָג נאָך דעם שמועס אופגעהערט צו באַזוכן די לעקציעס. איך האָב געמיינט, אַז די עלטערן ווייסן ניט וועגן דעם, נאָר עמעצער האָט מיך אַרויסגעגעבן, און נאָך איידער די וואָך אַף באַקלערן זיך איז פאַרבײַ, האָט דער טאַטע גע־מאָלדן: „אויב דו ביסט אַזאַ אַקשן, איז ניטאָ וואָס אָפּצולייגן, אָבער מײַן באַדינג וועט זײַן אַזאַ: פריִער זאָלסטו באַקומען אַ פּאַך אין דער האַנט. באַקום, זאָל זײַן, אַ דיפּלאָם פון אַ צייכן־לערער. דעמלט, אַלנפאַלס, וועסטו פאַרדינען אַף אַ פּוטער־ברויט. איך וויל, דו זאָלסט קיינמאָל ניט הונגערן און דו זאָלסט זײַן אָנגעטאָן מיט מענטשן גלײַך. די צײַט, ווען רעמבראַנדט האָט געלעבט אין דער אַמסטערדאַמער ייִדישער געטאָ, איז פאַרבײַ.

איך, פאַרשטייט זיך, האָב ניט אופגעהערט טרוימען וועגן פרײַער קונסט. דער טאַטע האָט מיך אָפּגעפירט אין אַ שול, וואָס האָט געגרייט צייכן־לערער.

— אײַערע עלטערן זײַנען געווען אָרעמע? — פרעגט בערעק.

— מײַן טאַטע איז געווען אַ דירעקטאָר פון אַ קאָאָפּעראַטיווער פאַבריי־ניקונג, אַ מוניציפּאַלער ראַטגעבער פון געלדערלאַנדער פּראָווינציִעלע שטאַטן. מאָלערײַ האָט ער פאַר קיין פּראָפעסיע ניט געהאַלטן.

די שול האָב איך פאַרענדיקט, באַקומען אַ דיפּלאָם און אָנגעגעבן די דאָקומענטן אין דער קונסט־אַקאַדעמיע. צו נאַריש און אײַנגעגלייבט אין זיך בין איך דאַן געווען. מע האָט מיך אין אַקאַדעמיע ניט אָנגענומען. איך בין גרייט געווען הונגערן, נאָר טאָן דאָס, וואָס מיר איז ליב. מיט דער הילף פון פרײַנט האָב איך ניט ווײַט פון דער שטאָט זיך אײַנגעשאַפן מײַן ערשטע אַטעליע און בין אָנגענומען געוואָרן אין דער קינסטלער־פאַרייני־

קונג „אומאָפּהענגיקע". א טאַטע בלײַבט א טאַטע. געזידלט האָט ער מיך, נאָר פון אים האָב איך באַקומען די ערשטע גרויסע באַשטעלונג — מאַכן א וויטראַזש פאַר דער געבײַדע פון דער קאָאָפּעראַטיווער פאַרייניקונג אין ווינטערסווייק. פון 1933 האָב איך באַקומען די קיניגלעכע סובסידיע פאַר פּלאַסטישער קונסט, אָבער אין דער אַקאַדעמיע האָט מען מיך אַלץ ניט געוואָלט אויפנעמען.

איצט, אין סאַביבאָר, איז דאָס שווער צו פאַרשטיין. נאָר דעמלט האָב איך איבער דעם קיין אָרט זיך ניט געקאָנט געפינען. אין יענע יאָרן איז באַרימט געווען דער בעלגישער אימפּרעסיאָניסט איסאַדאָאָר אָפּסאָמער. ניט געקוקט דערויף, וואָס מע האָט מיר פיל דערציילט, ווי שטרענג ער איז, דאָך האָב איך גענומען עטלעכע פון מײַנע אַרבעטן און געפאָרן צו אים. ווײַזט אויס, איך בין אים געפעלן געוואָרן. ער האָט מיך אויפגענומען און האָט מיר געראָטן האַלטן עקזאַמען אין אַנטווערפּענער קונסט־אינסטיטוט, וווּ ער טאַקע איז געווען דירעקטאָר.

אין אינסטיטוט איז וואָן דאַם אָנגעקומען לײַכט, און אינגיכן האָט מען אים אויך אויסגעטיילט א פּערזענלעכע אַטעליע.

— כ'האָב, דאַכט זיך, אַליין ניט באַמערקט, — האָט וואָן דאַם ווײַטער דערציילט, — ווי די יאָרן פון לערע זײַנען פאַרבײַ. באַלד נאָכן פאַרענדיקן דעם אינסטיטוט האָב איך זיך געלאָזט איבער דער וועלט. כ'בין געווען אין איטאַליע, פראַנקרײַך, שפּאַניע, ווידער אין פראַנקרײַך, און אומעטום, טאָג־אײַן, טאָג־אויס, אָן אויפהער געמאָלט. מײַנע בעסטע אַרבעטן, דאַכט זיך מיר, האָב איך אָנגעמאָלט אין די פּירענייער בערג. איך בין געווען באַצויבערט פון זיי.

וועגן וואָן דאַמס בילדער, וואָס זײַנען אויסגעשטעלט געווען אין 1934 און 1937 אין אַמסטערדאַמער קונסט־סאַלאָן, האָט מען פיל גערעדט און געשריבן. אין 1938 האָט ער געהאַט א פּערזענלעכע אויסשטעלונג אין הילווערסום. ער האָט אָנטיילגענומען אין דעם קאָנקורס פאַר דעם „פּרי דע ראָם" און איז באַלוינט געוואָרן מיט דער זילבערנער מעדאַל פון דעם דאָזיקן קאָנקורס פאַר זײַן בילד „האַגאַר און ישמעאל". אין 1939 באַטייליקט ער זיך מיט דערפאָלג אין דער אויסשטעלונג „די קונסט הײַנט" אין אַמסטערדאַמער מוזיי.

ער האָט ליב געהאַט אַרומפאָרן. נאָר פונעם 1937 יאָר איז ווידער זײַן שטענדיק וווין־אָרט געוואָרן האָלאַנד. צוערשט האָט ער זיך באַזעצט אין בערגען, דערנאָך אין אַמסטערדאַם. איצט האָט ער זיך שוין געקאָנט דערלויבן אויפצוהאַלטן א קוואַרטיר און אן אַטעליע צוזאַמען.

— פאַרגעדענק אַף יעדן פאַל דעם נאָמען פון דער גאַס, — האָט וואָן דאַם געזאָגט בערעקן, — זאַמער דייקסטראַאַט. דאָרט האָב איך זיך באַקאַנט מיטן יוּוועליר קוריעל, מיט וועמען דו אַרבעטסט איצט, ס'קאָן דיר נאָך אַמאָל צוניץ קומען.

אַן אַנדערשמאָל האָט וואָן דאַם דערציילט, ווי ער איז אַרײַנגעפאַלן צו די דײַטשן אין די הענט.

— אַז ס'דערנעענטערט זיך די געפאַר פון א קריג אין אייראָפּע, האָב איך געפילט, און, קאָן זײַן, דערפאַר בין איך געווען מער אין וועג, ווי אין

דער היים. געוואָלט וואָס מער זען, איידער דער שטורעם הייבט זיך אָן. נאָר גראָד דעם 10 מײַ 1940, ווען דײַטשלאַנד איז אָנגעפאַלן אױף אונדז, האָב איך זיך געפונען אין אַמסטערדאַם. אין פיר טעג אַרום האָט האָלאַנד קאַפּיטולירט. די קיניגין ווילהעלמינא, וואָס האָט צו יענער צײַט פּופּציק יאָר נאָכאַנאַנד פאַרנומען דעם טראָן, האָט צוזאַמען מיט דער רעגירונג עמיגרירט קיין ענגלאַנד. כ׳האָב אוועקגעפירט מײַנע בילדער צו פרײַנט קיין האַאַג און אַליין אַוועק קיין בלאַריקום. אויסגעבאַהאַלטן האָט מיך די פאַמיליע סכראַווער. און ווידער בעט איך דיך פאַרגעדענקען דעם אַדרעס: באָסלאַאַן, 6. זײַ אַזוי גוט און כאַזער איבער: באָסלאַאַן, 6. פאַר מיר איז עס וויכטיק, ווײַל אויך דאָרטן האָב איך אַ סך געמאָלט. עפּשער האָבן זיך אייניקע אַרבעטן פאַרהיט.

האַרבסט 1942 איז וואַן דאַם צוזאַמען מיט זײַן קרויווע אַליסע דע יאָנג־וואַן דאַם און איר קליין טעכטערל זשאַקלין אַנטלאָפן קיין פראַנקרײַך.

— ווי דאָס האָט זיך אונדז אײַנגעגעבן, איז לאַנג צו דערציילן. זעקס אָדער זיבן טעג זײַנען מיר אָפּגעווען אין פּאַריזש און פאַרשטאַנען, אַז לאַנג זיך פאַרהאַלטן דאָרט טאָר מען ניט, מיר האָבן זיך געלאָזט אין דער שווייץ. אין די פראַנצויזישע בערג יוראַ האָט אונדז פאַרהאַלטן אַ פּאַטרול פון דער „גרינער פּאָליציי”. איך האָב זיי געגעבן מײַן ערנוואָרט, אַז אױף מאָרגן וועל איך זיך מעלדן אין דער נאַענטסטער דײַטשישער קאָמענדאַ־טור, און זיי האָבן אונדז אַלעמען אָפּגעלאָזט. וויפל אַליסע האָט מיך ניט געבעטן, כ׳זאָל זיך די דײַטשן אין די אויגן ניט ווײַזן, האָב איך זי ניט געפאָלגט. איך האָב דאָך צוגעזאָגט! אַזוי האָבן מיר זיך צעשיידט[1].

— ווי האָט איר געקאָנט אַזוינס טאָן? — האָט בערעק מיט ווייטעק אויסגעשריִען. — ס׳איז דאָך נעמען און אַליין זיך אומברענגען!

אַרום איז געווען שטיל. פון מאָל צו מאָל נאָר האָט דורכן פענצטער זיך געלאָזט זען אַ סנאָפּ שײַן. דאָס האָט דער פּראָזשעקטאָר אויפן וואַך־טורעם גענישטערט אין באַנאַכטיקן הימל.

ניט באַוויזן

לאַנג זיצן אויפן שטול אין איין און דער זעלבער פּאָזע און די גאַנצע צײַט פאַרהיטן אַן אויסדרוק, ווי אויף זײַן געפּאַקט פּאָנעם וואָלט געגנידערט אַ זיסע רו און אַ ווייכער דרעמל, האָט קאַרל פרענצעל ניט געקאָנט צי ניט געוואָלט. ווער קאָן אים דאָ אַ דייע זאָגן? צי דען דער מאָלער, וואָס איז שוין מער טויט, ווי לעבעדיק? ניט מער, זײַן קונסט קאָן נאָך צוניץ קומען. איז ביז ער, פרענצעל, דאַרף עס, לאָזט ער אים לעבן. יעדע צען־פופצן מינוט פלעגט ער אויפשפּרינגען פון אָרט און זיך לאָזן לויפן הין און צו־ריק איבערן צימער. ביז איינמאָל האָט וואַן דאַם אים געזאָגט, אַז נאָך

[1] נאָך דער מילכאָמע האָט בערעק זיך דערוווּסט, אַז אַליסע דע יאָנג־וואַן דאַם און זשאַקלין האָבן מיט דער הילף פון די פראַנצויזישע מאַקי זיך דערקליבן קיין שווייץ. זשאַקלין דע יאָנג איז באַוווּסט געוואָרן ווי אַ קינסטלערין. די פּאָרטרעטן, וואָס מאַקס וואַן דאַם האָט געמאָלט פון אַליסען און איר טאָכטער, האָבן זיך פאַר־היט.

אזוינע אָפטע איבערײַסן איז אים שווער פּאַרצוזעצן די אַרבעט, ווײַל ער זעט פאַר זיך צוויי פאַרשיידענע מאָדעלן. ער וויל, פרענצעל, אויסגלײַכן די ביינער, איז, ביטע, נאָר פאַרוואָס לויפט ער אַרום, ווי אַ טיגער אין אַ שטײַג?

באַ בערעקן איז דאָס בלוט אין די אָדערן פאַרקילט געוואָרן. זיך אָנ־הייבן מיט פרענצעלן הייסט טרעפן צום מאַלכאַמאָוועס. באַלד וועט געשען עפּעס שרעקלעכס. נאָר פרענצעלן איז דאַפקע געפעלן געוואָרן דער פאַר־גלײַך מיטן טיגער. ער האָט אומדערוואַרט זיך פאַרנייגט פאַרן קינסטלער, אַ טופּע געטאָן מיטן רעכטן, דערנאָך מיטן לינקן, פּוס, און מיט אַן עלע־גאַנטן זשעסט אים פאַרבעטן אויף אַ טאַנץ. זײַנע הענט זײַנען געבליבן הענגען אינדערלופטן, נאָר דאָס האָט אים ניט דערצאָרנט. ער אַליין האָט פאַרענטפערט וואָן דאַמען:

— ס'איז אײַער רעכט אָפּזאָגן זיך, כאָטש ביז גאָר שיינע פרויען פלעגן גערן אָננעמען מײַן אײַנלאַדונג. איך טאַנץ גוט. אויך דעקלאַמירן, שפּילן קאָן איך. איך בין ניט קיין שלעכטער אַקטיאָר. כ'האָב ליב טעאַטער־שטיק מיט אַ לוסטיק־שפּילעוודיקן אינהאַלט. נאָך בעסער — מיט געזאַנג. ווען ניט איינער אַ יודע, וואָלט איך געווען אַ פּראָפעסיאָנעלער אַקטיאָר. איך בין געווען אויף אים שטאַרק אופגעבראַכט. אָבער הײַנט, ווען איך טרעף אים, וואָלט איך אים מיט קיין פינגער ניט אָנגערירט, כ'וואָלט אים נאָר אויף איין טאָג, ניין, אויף אַ וואָך איבערגעגעבן אין עריך באַוערס קאָמאַנדע. אזא ראָל, מיין איך, וועט קיין איין שעקספּיר ניט צוקלערן. אָט דעמלט וואָלט ער פאַרשטאַנען, וואָס באַטײַטן די ווערטער „די גאַנצע וועלט שפּילט טעאַטער". יאָ, אין וואָס, האָט איר מיר געהאַט געזאָגט, נייטיקט איר זיך?

— אין בלײַשטיפטן „יאָהאַן פאַבער" אָדער „קאָה־אי־נאָר". אויך אין קוילן, קרײַד און אַ ביסל ביר אָדער זיסע וואַסער, קעדיי דאָס געמעל פאַר־פעסטיקן. עס וואָלט ניט געשטערט אַ שטיקל סאַנגינע קריגן. סאַנגינע־געמעלן דאַרף מען ניט פאַרפעסטיקן. אויך אין ווײַס פראַנצויזיש פּאַפּיר און אין שוואַרץ פּאַפּיר נייטיק איך זיך.

— „פאַבער", ווייס איך, איז אַן אַלטע דײַטשישע פירמע, און „קאָה־אי־נאָר"?

— אויך אַן אַלטע פירמע, נאָר אַ טשעכישע.

— גוט. אין די עשעלאָנען, וואָס קומען אָן פון טשעכאָסלאָוואַקיע, טרעפן זיך מאָלער. די לײַט קאָנען זיך אָפּזאָגן פון אַ לעבל ברויט, פון אַ פּאַרל גרעט, נאָר אייל, טוש, פאַרבן — דאָס פירן זיי מיט זיך. יענע וואָך האָט מען מיר דאָרט אָנגעוויזן אויף אַ באַוווסטן קאַריקאַטוריסט. מיינט ניט, אַז אָט די גאַליקע קונסט איז באַ אונדז פאַרבאָטן. אָפּשפּעטן פון אײַך, שילדערן אײַך, ווי איר פאַרדינט עס, — דאָס געפעלט אונדז. ווען ער זאָל געווען אײַנשטימען מאָלן, ווי איר גייט צום טויט, וואָלט ער פאַרלענגערט אויף אַ געוויסער צײַט זײַן לעבן. ניט געוואָלט, איז עס זײַן זאַך, און ער איז אוועק מאַרשירן מיט אַלעמען איבער דער „הימל־שטראַסע"... סאָביבאָר איז ניט אַמסטערדאַם. וואָס קוקט איר אויף מיר אַזוי? פאַר אײַך איז ניטאָ וואָס אויסצובאַהאַלטן, און דערפאַר קאָן איך אײַך זאָגן נאָך מער: אויך ניט

בערלין. אויסער פויגל־מילך, פארמאָגן מיר דאָ אַלץ. מיר באָדן זיך אין ווילטיק, און נאָך אונדז מעג זײַן, וואָס ס׳ווילט זיך.

אַלע נייטיקע מאַטעריאַלן וועט איר, מאַעסטראָ, באַקומען און פאַרגעסט וועגן צוויי פאַרשיידענע מאָדעלן. די שטײַג, וועגן וועלכער איר רעדט, איז ניט פאַר מיר. גיכער וועט דאָרט זײַן די גאַנצע וועלט, נאָר ניט איך. דאָס איז אויסגעשלאָסן, — און פאַרענדיקט מיט אָט דער טעאַטראַלער פראַזע האָט פרענצעל פאַרלאָזט דאָס ליכטיקע צימער פון קאַזינאָ, ווו דער קינסטלער האָט געמעגט זײַן נאָר באַטאָג, ווען ער האָט געאַרבעט.

פרענצעל איז אַרויס, און וואַגנער, אַליין דער שטעלפאַרטרעטער פונעם לאַגער־קאָמענדאַנט, גוסטאַוו וואַגנער איז אַרײַן. ער האָט געבראַכט אַ פאָטאָגראַפיע די גרייס פון אַ פאָסט־קאַרטל, אויף וועלכער ס׳איז אין איר גאַנצן וווקס געשטאַנען אַ יונגע, ניט גאָר שיינע, נאָר זייער אַ שטאָלטנע פרוי — דאָס האָט אויפגעכאַפּט אפילו דער פאָטאָאַפּאַראַט,— און קלוימערשט העפלעך געבעטן, וואָן דאַם זאָל מאַכן פון דער פאָטאָ אַ בילד, פאַרגרעסערן זי.

וויפל וואָן דאַם האָט ניט געפּרוווט דערקלערן, אַז ער האָט זיך קיינמאָל מיט אַזוינע זאַכן ניט פאַרנומען, אַז אַ קינסטלער, וואָס האָט אָפּשײַ פאַר זיך און זײַן קונסט, וועט ניט מאָלן פון קיין פאָטאָגראַפיע, האָט עס ניט געווירקט. וואַגנער האָט געהאַט איין ענטפער:

— ניכט וואַר. דאָס איז אַלץ פוילע אויסריידן, ייִדישע שעלמען־שטיק.

ער טאָר און דאַרף ניט זאָגן, ווער די פרוי איז, נאָר זי איז אים טײַער. ער מוז האָבן איר פּאָרטרעט, און דאָס מוז געמאַכט ווערן שוין, הײַנט, מאָרגן, ניט שפּעטער, ווײַל, ווײַל... דער אָבערשטורמפיורער שטאַנגל קאָן יעדן טאָג קומען אַהער פון טרעבלינקע... און וואַגנער האָט זיך פאַרהאַקט, געוואָרן אַלערליי קאָלירן:

— איך באַפויל, פאַרפלוכטער יודע! — און זיך אָנגעכאַפּט בײַ דער קאָבורע.

דאָס איז געווען באַטאָג. און אין אָוונט, ווען מע האָט זיי ביידן, דעם קינסטלער און זײַן יונגן געהילף, ווידער פאַרשפּאַרט אינעם שמאָלן צימערל, ווו ס׳איז געווען אָרט נאָר פאַר איין נאַרע, אויף וועלכער זיי זײַנען געלעגן אינצווייען, האָט וואָן דאַם ווידער געבעטן בערעקן, ער זאָל אים דערציילן וועגן רינגען.

— הער וואָן דאַם, צוליב וואָס? איר האָט מיר געוואָלט דערציילן וועגן רינגען, נאָר איר שווײַגט. און גוט אַזוי. מע דאַרף ניט...

— מע דאַרף ניט? איך ווייס נאָך ניט. וועגן סאָביבאָר דאַרפסטו אַלץ וויסן. אַלץ, וואָס איך ווייס, ווײַל דו מוזסט עס פאַרגעדענקען. וועסט בלײַבן לעבן. איך זאָג עס דיר נאָכאַמאָל און נאָכאַמאָל.

ער האָט ווי פאַרשווווירן בערעקן. און אָט — בערעק לעבט און געדענקט.

— ווער עס ווייסט ניט, וואָס דאָ קומט פאָר, — האָט וואָן דאַם אָנגעהויבן צוערשט שטיל, דערנאָך איז זײַן קאָל געוואָרן פעסטער, דײַטלעכער, — דער קאָן זיך ניט פאָרשטעלן, וואָס פאַר אַ גרויזאַמען פאַרברעכן עס באַהאַלט אויס דער מעכטיק־גרויסער וואַלד, וואָס רינגלט אַרום פון אַלע זײַטן סאָביבאָר.

ער האָט געערדט וועגן וואַלד, ווי וועגן אַ לעבעדיקער באַשעפעניש.

— ווען דער וואַלד זאָל וויסן, ווען מען און צוליב וואָס ער דינט, וואָלט ער פון זיך די בלעטער אַראָפּגעוואָרפן. עפשער וואָלטן מענטשן דערזען, וואָס דאָ טוט זיך. ער הערט, דער וואַלד, פון אַלע זייטן אַ געהילך, מיינט ער, מע קומט אַהער, מיט זעג און העק וואַלגערן ביימער אויף געהילץ. ער זעט, דער וואַלד, עס ברענען שייטערס, ווייסט ער, שטענדיק האָבן מענטשן זיך געוואַרעמט בײַ צעצוויטעטע פלאַמען פון יעלן און בערעזעס. בלויע פונקען רייסן זיך צום הימל, פינקלען און לעשן זיך, ווי פאַלנדיקע שטערן.

וואָס דאַס רעדט, און בערעקן דאַכט זיך, ניט ער דערציילט, נאָר ער האַלט אַ פּענדזל אין האַנט און מאָלט.

דער קינסטלער האָט ווי אויפגעכאַפּט בערעקס געדאַנק און מיטאַמאָל אַ זאָג געטאָן:

— ניין, בערעק, ניט דעם וואַלד וויל איך דיר מאָלן, נאָר סאָביבאָרער טויט־פאַבריק. אַ וואַלד דאַרף שמעקן מיט סאָסנע־פעך, מיט אָנגעוואַרעמ־טער קאָרע, מיט שוואָמען, און דאָ שמעקט מיט רויך. ווי נאָר מיר זײַנען אַרויס פונעם עשעלאָן, האָבן מיר גלײַך פאַרשטאַנען, אַז דאָס איז ניט קיין רעזערוואַציע פאַר „נוצלעכע יידן“, ווי מע האָט אונדז אײַנגערעדט. נאָר ווער האָט געקאָנט פאַרמאָגן אַזאַ פאַרדאָרבענע פאַנטאַזיע, ס'זאָל אויף אַן אויגנבליק נאָר אים קומען אַ געדאַנק, אַז דער רויכיקער נעפּל, וואָס שווימט איבער דער געגנט, גייט פון שייטערס, אויף וועלכע עס ווערן פאַרברענט הונדערטער טויזנטער מענטשן. די פינף גאַז־קאַמערן אין סאָביבאָר שלינ־גען אײַן יעדן טאָג טויזנט פינף הונדערט מענטשן. דרײַ מאָל אין טאָג צו פינף הונדערט לעבעדיקע מענטשן, וואָס האָבן ערשט באַוועגט זיך, גע־רעדט, געאָטעמט. און שוין העכער אַ יאָר, ווי מע פאַרברענט, מע פאַר־ברענט די פאַרגאַזטע, ס'זאָל קיין שפּור ניט פאַרבלײַבן, די וועלט זאָל קיינ־מאָל זיך ניט דערוויסן... ס'איז אַ ליגן! די וועלט וועט אַלץ וויסן, פאַרשילטן און פאַרורטיילן.

אַ ייִנגל אין דײַן עלטער, — ווען איך האָב אים באַגעגנט, איז ער שוין געווען אַן אַלטער קאַצעטניק, — האָט מיר געזאָגט: „פריער, ווען דאָ האָט געאַרבעט איין גאַז־קאַמער, איז געווען נאָך ערגער“. כ'האָב געמיינט, ער איז ניט בײַ די געדאַנקען. נאָר ער האָט מיר דערקלערט: „ווען מיר זײַנען אָנגעקומען אַהער, איז די ריי אויף דערשטיקט צו ווערן געווען אַזוי גרויס, אַז די מענטשן פלעגט אויסקומען שטיין צענדליקער שאָען, ביז מע האָט זיי פאַרטריבן אין „באַד־אַנשטאַלט“.

איצט האָבן הימלערס לײַט ביז די קלענסטע דעטאַלן אַלץ אויסגערעכנט, און די פול געפאַקטע טראַנספּאָרטן יאָגן אַהער איינער נאָך דעם צווייטן. די מערהײַט פון די, וואָס מע האָט געבראַכט צוזאַמען מיט מיר, האָבן גע־גלייבט, אַז מע דעפּאָרטירט אונדז אין אַרבעטס־לאַגערן. אייניקע האָבן געמיינט, אַז אויב זיי וועלן זײַן געהאַרכזאַם, צופּאַסן זיך, וועלן זיי, ווי־עס־איז איבערלעבן די פינצטערע צײַט. ס'איז געמאָלדן געוואָרן, אַז מע וועט אונדז פירן קיין מינסק אָדער קיין באָברויסק. ענדגילטיק וועט עס קלאָר ווערן אין וועג. קיין איבעריקע זאַכן דאַרף מען מיט זיך ניט פירן, ווײַל דאָס סאַמע נייטיקסטע וועלן מיר קריגן אויפן אָרט. נאָר גאָלד, זיל־

בער, צירונג, ווערטפולע בילדער און ביכער — דאָס זאָלן מיר נעמען מיט זיך.

אין סאָביבאָר, אף דער אײַזנבאַן־סטאַנציע, האָט אונדז באַגעגנט דער אָבערשארפיורער וואַגנער. ער האָט זיך נאָכגעפרעגט, ווי מיר פילן זיך, און געבעטן אַנטשולדיקונג, אויב עמעצער האָט אונדז „נוצלעכע יידן", אין וועג באַליידיקט. „ס'איז קריגס־צײַט, — האָט ער אונדז דערמאָנט, — נאָר אין דער רעזערוואַציע, ווּהין איר האָט אַנגעטראָפן, איז אַלץ אָפּרעגולירט. יעדער איינער וועט באַקומען אַ ווּינונג און אַרבעט לויט זײַן פאַך". וואַגנער האָט אונדז אָנגעוויזן אַף אַ פּלאַקאַט מיט גרויסע בוכשטאַבן, וואָס האָט אָנגעזאָגט, אַז די קליידער וועט אויסקומען אַף אַ קורצער צײַט אָפּגעבן אין דעזינפעקציע.

איך האָב אַרויסגענומען פון דער קעשענע מײַן אַלבאָם און אָפּגיך גענומען מאָלן, ווי דער אָבערשארפיורער שטייט און באַטראַכט די ערשט אָנגעקומענע פּאַסאַזשירן. ער האָט עס באַמערקט, צוגעגאַנגען, אַ קוק געטאָן אָפּן געמעל, אַף מיר און אַוועקגעגאַנגען.

אַף דער טעריטאָריע פונעם פאָרלאַגער, ווי נאָר מע האָט צוגעמאַכט די טויערן, האָב איך שוין פאַרשטאַנען, אַז פון דער אַרומיקער וועלט זײַנען מיר ענדגילטיק אָפּגעשניטן. כ'האָב אַ קוק געטאָן אַף די מענטשן אַרום מיר, נאָר בעסער וואָלט איך עס ניט געטאָן. בלויז דאָס יונגע פּאָרפאָלק, וואָס איז געשטאַנען באַנאַנד מיט מיר, האָט זיך אַלץ געשושקעט און, דאַכט זיך, ניט באַמערקט, ווּהין מע האָט זיי געבראַכט. כ'האָב אַ קלער געטאָן: זאָל איך זיי זאָגן? ניין, מע טאָר ניט. ס'איז מער ווי גענוג, אַז מע ווייסט עס אַליין.

אין פאָרלאַגער האָבן די עסעס־לײַט אָנגעווענדט אַ נײַע טאַקטיק — אַ טאַקטיק פון איבעראַשן. אײַנשלעפערן די שרעק באַ די פאַרורטיילטע פאַרדערט זיך שוין ניט. מע דאַרף וואָס גיכער אומברענגען וואָס מער מענטשן. דער זעלבער וואַגנער, וואָס האָט אַף דער אײַזנבאַן־ראַמפּע אונדז באַגריסט מיטן אָנקומען אַהער, האָט אַף רעכטס און אַף לינקס געשמיסן מיט דער נאַהײַקע. פּרענצעל און גאָמערסקי האָבן עס געטאָן מיט נאָך מער פלײַס. געשלאָגן ניט איבער די פּלייצעס, נאָר געצילט די קלעפּ אין די סאַמע פּילבאַרע ערטער. איין וואָרט האָט זיך געלאָזט הערן: „שנעלער!" און ווידער: „שנעלער!" אַן אַלטן מאַן, וואָס איז עטוואָס אָפּגעשטאַנען, האָט אַ וואַכמאַן דערשאָסן, און גלײַך האָט מען דעם טויטן אַרופגעוואָרפן אַף אַ האַנט־וועגעלע. אַף מיר האָט וואַגנער אַ געשריי געטאָן:

— פילסט זיך קראַנק, אָדער ווייסט ניט, ווּהין צו לויפן, וועט מען דיך פירן.

— איך בין ניט קראַנק, מיר ווילט זיך אַ קוק טאָן אַף דער קאָלאָנע פון דער זײַט.

פאַרוואָס כ'האָב אים אַזוי געענטפערט, וואָלט איך ניט דאַן און ניט איצט זאָגן ניט געקענט.

— האַלט! — האָט ער מיר באַפוילן. — איך וועל דיך אָפּפירן אין אַ זײַט און מאָל. וועט מיר דײַן אַרבעט געפעלן — האָט דיר אָפּגעגליקט. אויב ניט...

וואָס וועט זײַן „אויב ניט", האָט מיר וואַגנער ניט געזאָגט.

מיר איז דערנאָך דערלויבט געוואָרן גײן קימאַט אומעטום, אויסער דעם דריטן לאַגער, און מאָלן. זעכציק העקטאַר פֿאַרנעמט סאָביבאָר מיט זײַנע דרײַ לאַגערן. באַגלייט האָט מיך א וואַכמאַן, וואָס פֿלעגט נאָך דער אַרבעט מיך אָפּפֿירן אין באַראַק און אָפּנעמען בא מיר די צייכענונגען.

כ'האָב געמאָלט, ווי מענטשן גיבן אָפּ זייערע זאַכן. אין איין „קאַסע" — געלט, אין א צווייטער — גאָלד און זילבער, אין א דריטער — צירונג, זייגערס, בילדער, ביכער. שפּילצײַג האָט מען געלייגט אין ספּעציעלע קאַסטנס. עס פֿלעגן טרעפֿן טעג, ווען קיין איינע פֿון די „קאַסעס" האָט ניט געאַרבעט, ווײַל מע האָט שוין באַרויבט די מענטשן, איידער זיי זײַנען געקומען אַהער. כ'האָב געמאָלט, ווי מענטשן טוען זיך אויס, קעדיי צו גיין קלוימערשט זיך באָדן. ווי „פֿון ריינקײַט וועגן" שערט מען אָפּ די האָר בא די פֿרויען און קינדער. איינמאָל האָב איך געזען, ווי א וואַכמאַן האָט נאָך בא א לעבעדיקן מענטשן געפּרוּווט אַרויסרײַסן די גאָלדענע ציין פֿון מויל. איך האָב עס אָנגעמאָלט. וואַגנער האָט געהאַלטן פֿאַר נייטיק מיר צו וויסן געבן, אז מע האָט דעם וואַכמאַן שטרענג באַשטראָפֿט. פֿאַרוואָס? דערפֿאַר ווײַל מיט דעם דאַרפֿן זיך פֿאַרנעמען ספּעציעלע „דאַנטיסטן" און די „אָפּעראַציע" דאַרף דורכגעפֿירט ווערן אף טויטע, זי זאָל אָפּנעמען ווייניקער צײַט.

וואַגנער, וואָס פֿלעגט אַלע טאָג דורכקוקן מײַנע אַרבעטן, האָט מיך געלערנט, ווי די געמעלן זאָלן אַנטשפּרעכן דער ווירקלעכקײַט. איינמאָל האָט ער מיר אָנגעוויזן, אז כ'האָב ניט ריכטיק באַוויזן, ווי די מענטשן לויפֿן פֿון צווייטן אין דריטן לאַגער. „זיי לויפֿן ניט פּאַשעט, זיי גאַלאָפּירן, — האָט ער געזאָגט. — צוליב דעם טרײַבט מען זיי, דערפֿאַר שלאָגט מען זיי". איך האָב שוין אליין פֿאַרשטאַנען, אז דאָס ווערט געטאָן, קעדיי די פֿאַרורטיילטע זאָלן ניט באַווײַזן א קלער טאָן וועגן דעם, ווי אַמטײַערסטן פֿאַרקויפֿן זייער לעבן. אזוינע פֿאַלן, ווייס איך, זײַנען אויך געווען. נאָך האָט מיר וואַגנער געזאָגט: „קוקט זיך צו צו די וואַכלײַט, וועלכע שטייען פֿון ביידע זײַטן לענגאויס דעם וועג, און איר וועט זען, אז זיי האַלטן דאָס געווער אין די הענט, אין דעם מאָמענט זײַנען די קאָבורעס בא די אָפֿיצערן אומבאַדינגט אופֿגעעפֿנט".

די געמעלן פֿלעגט וואַגנער בא מיר צונעמען. ער האָט געמאַכט אַן אַלבאָם. איך ווייס ניט — פֿאַר זיך צי פֿאַר עמעצן פֿון זײַנע הויך־געשטעלטע שעפֿן. אַלע האָבן זיי ליב זיך שפּיגלען אין זייערע גרוילטאַטן. אָט ווי כ'האָב אָנגעמאָלט באַלענדערן, איז אים זייער געפֿעלן געוואָרן. דעם שעף פֿון דער „הימל־שטראַסע", אָנגעטאָן אין א ווײַסן זײַדענעם קיטעל, ווי א דאָקטער, האָב איך אופֿגעכאַפּט אין דעם מאָמענט, ווען ער באַפֿוילט די מענטשן, וועלכע מע וועט באַלד פֿאַרטרײַבן אין „באַד־אַנשטאַלט": „מענער רעכטס, פֿרויען און קינדער לינקס!" אָבער ניט אַלץ האָב איך וואַגנערן אָפּגעגעבן...

„מיר וויל ער עס איבערגעבן", — האָט בערעק דאָן א טראַכט געטאָן, און גוט, וואָס וואָן דאַם האָט אין דער פֿינצטער זײַן ביטערן שמייכל ניט געזען.

א טאָג נאָך דעם געשפּרעך האָט וואַן דאַם באַוויזן בערעקן זײַנע געמעלן. זיבן קאַרטלעך, געמאָלט מיט סאַנגינע, וועלכע דער קינסטלער האָט אָנגערופן „זיבן קרײַזן פונעם ברוינעם געהענעם".

— איך קאָן דיר, בערעק, ניט דערציילן מיט קיין ווערטער, — האָט געזאָגט וואַן דאַם, — וועגן די לעצטע מינוטן פון דײַן רינען. דאָ האָסטו די געמעלן. קוק! אָפּ איינעם פון זיי וועסטו געפינען רינען. איך האָב זי ניט געקענט, ווען מע האָט די צוויי הונדערט מיידלעך פון לובלין אומגעבראַכט, נאָר פון יעדן וואָרט דײַנעם, ווען דו האָסט מיר דערציילט וועגן איר, און פון דײַן שווײַגן, ווען דו האָסט ניט געוואָלט און ניט געקאָנט וועגן איר ריידן, האָב איך אויסגעהערט דאָס, וואָס מאַכט אַ קינסטלער זעענדיק. דאָ האָסטו די געמעלן. קוק.

נאָר בערעק האָט אַלע געמעלן ניט געקאָנט קוקן. בערעק האָט גלײַך דערזען דאָס בילד מיט רינען און אָפּרײַסן די אויגן פון דעם שוין ניט געווען בעקויעך. ווײ און ווינד צו אים! בערעקס רינע, אַ נאַקעטע, ווי גאָט האָט זי באַשאַפן, צאַפּלט זיך, ווי אַ פיש אָפן זאַמד. אירע ליפן זײַנען צעביסן און צעבלוטיקט. אירע אויגן זײַנען אופגעריסן פון אַנגסט און שרעק. און ערגעץ ווײַט־ווײַט אין דעם פאַרייכערטן הימל־רוים בלאָנקעט אַרום אַ בלאַסע, אַן אויסגעלאָשענע זון...

וואַן דאַם האָט אָפּגענומען דאָס בילד באַם יינגל. ער האָט אַ טראַכט געטאָן, צי מעג ער עס ביכלאל אים געבן. אַלע יאָ, און דאָס — ניט.

— בערעק, — האָט ער געזאָגט, — גיב מיר דערווײַל אָפּ די געמעלן. איך דאַרף נאָך אָפּ זיי אַ קוק טאָן באַ דער טאָג־שײַן. אַ מאָרגן און אַן איבערמאָרגן האָבן מיר נאָך. איך וועל באַווײַזן זיי דיר איבערגעבן. איצט פאַרבאַהאַלט נאָר באַ זיך עטלעכע פּעדער־צייכענונגען, אָפּ וועלכע כ'האָב „פּאַרייביקט" אייניקע מערדער, און אָט איז נאָך נוימאַנס אַ סילועט, וואָס כ'האָב אויסגעשוירן פון שוואַרץ פּאַפּיר. ס'איז ניט אויסגעשלאָסן, אַז ס'וועט דיר צוניץ קומען.

קיין שום געמעלן האָט וואַן דאַם מער ניט באַוויזן איבערגעבן בערעקן. ער האָט שוין ניט געהאַט ניט קיין איבערמאָרגן, ניט קיין מאָרגן אַפילו.

ווען נוימאַן איז געקומען אים נעמען, האָט דער קינסטלער געמאָלט דעם פּרויען־פּאָרטרעט.

— וואַן דאַם, — האָט נוימאַן געזאָגט, — אַלץ! איך וועל זיך באַגיין אָן וואַגנערס געליבטער. איר האָט אײַער אַרבעט פאַרענדיקט. אויב איר גלייבט אין גאָט, איז זאָגט אָפּ דאָס, וואָס איר, יידן, זאָגט פאַרן טויט. און באַקומט אײַער שטראָף. ווייסט, אַז איך שעץ טאַלאַנט, וואַן דאַם. איך וועל אײַך ניט פאַרגאַזן, ווי די אַלע אומענטשן, איר וועט פאַלן פון מײַן קויל.

בערעק האָט אויסגעשאָסן מיט אַ געוויין.

— און דו, קליינער שווײַן, — האָט נוימאַן אַ געשריי געטאָן אָפּ בערעקן, — מאַרש צו קוריעלן. דײַן גליק, מע דאַרף אים נאָך.

— מיר האָבן ניט באַוויזן, בערעק... — האָט געזאָגט וואַן דאַם.

און דאָס זײַנען געווען די לעצטע ווערטער, וואָס בערעק האָט געהערט פון אים.

...אין בערלין איז היינט א װאַרעמער טאָג. די זון איז שוין קימאַט אין זעניט. נאָר בערעקס לײַב איז װי פאַרקאָװעט פון פראָסט, און פאַר די אויגן שווינדלען שוואַרצע פאַסן. פונוואַנען זאָלן מענטשן זיך אָנשטויסן, וועגן וואָס ער האָט נאָרוואָס געקלערט? אַז ער איז אין אַ גליקלעכן על־טער, דאָס זעט מען, די נעשאָמע זעט מען דאָך ניט.

אפן פּראָצעס און נאָכן פּראָצעס

צו דער מאָאַביטער טפיסע, װוּ עס קומט פאָר דער פּראָצעס איבער עריך באוערן, האָט בערעק געמיינט זיך דערקלײַבן צופוס, נאָר דער אופגעוואַכטער זיקאָרן האָט אָפּגענומען אַזויפיל צײַט, אַז קעדיי ניט פאַרשפּעטיקן צום אָנהייב פון דער זיצונג, האָט ער שוין געדאַרפט אהין צופאָרן מיט אַ טראַמווײַ. מע זאָגט, אַז וואָס די ערד נעמט צו, מוז פאַרגעסן ווערן. בא בערעקן באַקומט זיך עס ניט. וואָס קאָן ער טאָן, אַז יעדער מילכאָמע־טאָג האָט איבערגעלאָזט אַזאַ טיפע וווּנד, וואָס אַפילע ער זאָל וועלן אין עפּעס פאַרגעסן, האָט ער אף דעם קיין שליטע ניט. אַזוינע, ווי ער, האָבן שוין אין דער קינדהײַט ניט געוווּסט פון דער שפּיל, ווען מע מאַכט צו די אויגן און מ׳זעט בלויז דאָס, וואָס עס ווילט זיך...

דער ליכטיק־געלער טראַמווײַ האָט דורכגעיאָגט איבער דער בריק, אונטער וועלכער עס שטראָמט דער שפּריי־טײַך, און בערעק האָט דערזען די קײַלעכדיקע וואַנט פון רויטע ציגל, וואָס פאַרשטעלט די פינפעקיקע טפיסע. דער גערילכט־זאַל איז געווען אַזוי איבערפולט, אַזש די ווענט האָבן זיך באַדעקט מיט אַ מין שווייס. אויך די ערטער פאַר דער פּרעסע זײַנען אַלע פאַרנומען. ס׳איז שוין גאָר ניט אַזוי לײַכט צו דערקענען, וועגר צווישן אוילעם איז, ווי ער, בערעק, געווען פאַרורטיילט, און וועגר האָט אַרויסגעטראָגן און אויסגעפילט די אורטיילן. כאָטש ניין. ס׳איז ניט אינגאַנצן אַזוי. אויב זיך גוט צוקוקן, לאָזט זיך עס אַפילע לויט יעדערנס שטילשווײַגן דערקענען. נו, און ביפראַט, אַז די צוויי, וואָס זיצן באַנאַנד מיט אים, ווערטלען זיך, טרײַבן קאַטאָוועס. דאָס פאַרשאַפט ווייטעק, און לײַדן מוז מען. סאָלידע מענטשן האָבן שוין ניט איין מאָל געפרעגט בא בערעקן: צי דען מוז די פאַרגאַנגענהײַט, ווי אַ שאָטן, אייביק נאָכיאָגן און פאַרפּאָלגן? צי וואָלטן זיי דאָ אפן פּראָצעס איבערגעכאַזערט זייער פראַגע?

פאַר דער האַלבער שאָ, זינט בערעק געפינט זיך אין גערילכט־זאַל, ענטפערט שוין באַוער צום צווייטן מאָל, אַז ער האָט בלויז אויסגעפילט באַפעלן. ווען מע פרעגט אים וועגן דער צאָל פאַרגאַזטע אין סאָביבאָר, דערקלערט ער, אַז די פּינקטלעכע צאָל ווייסט ער ניט און אָנרופן ניט קיין פּינקטלעכע וויל ער ניט. מע דערמאָנט אים, אַז די עסעס־לײַט האָבן אין סאָביבאָר מיט אַ מאָלצײַט אָפּגעמערקט די דאַטע, ווען די צאָל אומגעבראַכטע האָט דערגרייכט פינף הונדערט טויזנט און טעלעפאָניש ראַפּאָרטירט וועגן דעם זייער הויפּט־שעף גלאָבאָטשניקן. באַוער לייקנט שטיין און ביין. דאָס איינציקע, וואָס ער קאָן באַשטעטיקן, — אַ טעלעפאָן־אַפּאַראַט אין סאָביבאָר איז ווירקלעך געווען. פריער אף דער פּאָטשט בא דער

סטאַנציע, דערנאָך אויף דער טעריטאָריע פונעם לאַגער. זעלבסטפאַרשטענד־לעך, אַז בלויז די עסעס־אָפיצערן האָבן געמעגט זיך נוצן מיטן טעלעפאָן. אָבער צי דען האָט ער, באָוער, געדאַרפט פאַרגעדענקען אַלע ראַפּאָרטן, וועלכע מע האָט אָפּגעגעבן אין זײַן אָנוועזנהייט?

וועגן הימלערס באַזוך אין סאָביבאָר ווייסט ער ניט וואָס צו דערציילן. ער געדענקט גאָרניט. אַבסאָליוט גאָרניט. מע דערמאָנט אים: דער עסעס־רײַכספירער, באַגלייט פון אַ היפּשער סוויטע, איז געקומען אין אַ ספּע־ציעלן צוג דעם 13 מאַרט 1943. די לוקסוס־וואַגאָנען זײַנען געווען פאַר־מאַסקירט אַזוי, זיי זאָלן פון דרויסן אויסזען, ווי פראַכט־וואַגאָנען.

מיט אַ מעסלעס פריִער האָט מען אויף לאַסט־אויטאָמאָבילן געבראַכט פון לובלין צוויי הונדערט יונגע יידישע מיידלעך. מע האָט זיי ניט אָפּגעפירט גלײַך אויף דער „הימל־שטראַסע“, נאָר פאַרטריבן אין אַ באַראַק, ווו זיי האָבן איבערגענעכטיקט, און אויפן צווייטן טאָג האָט ער, עריך באָוער, זיי פאַרגאַזט אין הימלערס אָנוועזנהייט.

באָוער זיצט, ווי ער וואָלט געהערט וועגן דעם צום ערשטן מאָל. אָט עמעצער ווייסט. און ער האָט קיין אָנונג ניט. דאַרף מען זיך שוין ניט וווּנ־דערן, וואָס ער לייקנט, אַז דער רײַכספירער האָט אים דערפאַר געהעכערט אין ראַנג און באַלוינט מיט אַן אָרדן. אים דאַכט זיך, אַז דאָס איז געווען שוין נאָך סאָביבאָר, אין איטאַליע. דאָרט האָט ער געקעמפט מיט די פּאַר־טיזאַנער. אַגעוו, דאָרטן זײַנען אויך ניט ווייניק דײַטשן אומגעקומען, ווענדט ער די אויפמערקזאַמקייט פון געריכט, און מע ווייסט ביז הײַנט ניט, ווו זייער געביין איז אַהינגעקומען. ווי וואָלט געווען, ווען ער קערט זיך אויך ניט אום? באַקומט זיך, אַז זײַן איינציקע שולד איז, וואָס אים האָט קיין קויל ניט גענומען?

דער ריכטער פרעגט באָוערן, ווער האָט אין סאָביבאָר צום ערשטן מאָל אײַנגעשלאָסן דעם מאָטאָר, וואָס האָט געטריבן גאַז אין די קאַמערן, און ווײַל ער שווײַגט, לייענט מען פאָר אַ שטעל פון זײַנע באַווײַזן אויף דער פאָרלויפיקער פאַרשונג. „דעם מאָטאָר פון אַן אונטערגעקלאַפּטן טאַנק האָט אין לאַגער געבראַכט, אײַנגעשטעלט און אײַנגעשלאָסן עריך פוקס“. באָוער באַשטעטיקט: יאָ, דאָס איז אַזוי, נאָר וויפל צײַט פוקס איז געווען אין סאָביבאָר, ווייסט ער ניט. מעגלעך, אַז שאָען, אפילו קיין גאַנצן טאָג ניט, מער האָט ער פוקסן קיינמאָל ניט באַגעגנט און דערפאַר אים ניט פאַר־געדענקט.

צי אַנערקענט ער זײַן שולד, אַז ער האָט דערשטיקט הונדערטער טויזנ־טער מענטשן?

ניין, מיט זײַנע הענט האָט ער קיינעם פאַרן גאָרגל ניט גענומען. זײַן זאַך איז געווען אײַנשליסן דעם מאָטאָר, וואָס האָט געטריבן גאַז אין די קאַמערן אַזוי לאַנג, ביז דער סעאַנס האָט זיך געצויגן.

דער פּראָקוראָר וויל וויסן, וואָס הייסט אין געגעבענעם פאַל „סעאַנס“?

באָוער צוקט מיט די אַקסל. צי דען פאָדערט זיך נאָך אַ דערקלערונג? דער שטערן ווערט באַ אים פײַכט פון אָנשטרענגונג. ער ענטפערט:

— איך וואָלט געזאָגט, דער צײַט־אָפּשניט, זינט די טירן ווערן הערמע־

טיש פארשלאָסן און ביז מע עפנט זיי. אָנלאָדן און אויסלאָדן די קאמערן — מיט דעם האָב איך ניט געהאט צו טאָן.

דער פּראָקוראָר פרעגט ווײַטער:

— מיט וועמען פלעגט מען אָנלאָדן די גאז־קאמערן?

— מיט קאצעטלער.

— מיט לעבעדיקע מענטשן?

— מע האָט אונדז דערקלערט, אז זיי זײַנען ניט קיין פולווערטיקע מענטשן און זײַנען שעדלעך פארן רײַך.

— איך האָב געפרעגט, — ווענדט זיך צו אים ווידער דער פּראָקוראָר, — מיט לעבעדיקע מענטשן?

— אין די באַפעלן פלעגן זיי באצייכנט ווערן, ווי ניט קיין אַריער, אומענטשן, פײַנט פונעם רײַך.

צום דריטן מאָל ווערט איבערגעכאַזערט די זעלבע פראגע:

— מיט לעבעדיקע מענטשן?

— יאָ, מיט לעבעדיקע מענטשן.

— וויפל פלעגט דויערן א סעאנס?

— דאָס איז געווען אָפּהענגיק פונעם קאָנטינגענט. פאר אלטע לײַט, קראנקע איז געגוג געווען צען־צוועלף מינוט.

— איר פלעגט זיי סאָרטירן?

— ניין. נאָר די מערהײַט איז געווען אָפּגעשוואכט.

— אזוי זײַט איר זיך באגאנגען אויך מיט קינדער?

— מיט קינדער פלעגט אונדז אָנקומען שווערער, אויך די מאָטאָרן פלעגן פארניצן מער ברענשטאָף. געוויינלעך האָבן די מאמעס פארשטעלט די קינדער מיט זייערע לײַבער, און דורכן קוק־פענצטערל האָט מען ניט געקאָנט פעסטשטעלן, צי לעבן זיי נאָך.

— זײַנען געווען פאלן, ווען מע פלעגט פון דער גאז־קאמער אויסלאָדן נאָך לעבעדיקע מענטשן?

— זעלטן. ס׳פלעגט טרעפן, אז אף דער פרישער לופט האָבן אייניקע אָנגעהויבן ווידער עטעמען, רירן זיך, אופשטיין.

— און דאן האָט מען פאר זיי אײַנגעאָרדנט א צווייטן סעאנס?

— צו מיר האָבן זיי שוין מער ניט געטראָפן.

— וווהין פלעגן זיי טרעפן?

— מע פלעגט זיי אוועקשלעפן אין א זײַט, און ווען ס׳האָט זיך אָנגעזאמלט א גרעסערע צאָל, האָט מען מיט זיי געמאכט אן ענדע.

— מיט וועלכע מיטלען?

— דערשאָסן.

— אזוי איז אויך פאָרגעקומען מיט די צוויי הונדערט מיידלעך פון לובלין?

באוער שווײַגט לאנג. ענדלעך הייבט ער אָן דערציילן:

— מיט די לובלינער איז עס פאָרגעקומען אנדערש. דאָס איז געווען ניט קיין געוויינלעכער קאָנטינגענט. אלע יונגע, געזונטע. דאָך האָט מען זיי פארן גאזירן צעטיילט אף צוויי פארטיעס. איין סעאנס איז געווען א

געוויינלעכער, און באַם צווייטן, ווען מע האָט אַרײַנגעפּירט די שענסטע, האָט דער רײַכספּיורער באַפוילן אײַנשליסן און אויסשליסן דעם מאָטאָר מיט געוויסע אינטערוואַלן. אַליין דער רײַכספּיורער הימלער האָט אַזוי באַפוילן. די אָפּעראַציע האָט אָפּגענומען דרײַ מאָל מער צײַט.

אַ געמורמל איז אַדורך איבערן זאַל און דערשטיקט געוואָרן, איבער־לאָזנדיק אַ דריקנדיקע, אָנגעשטרענגטע שטילקײַט. אין אַזאַ שטילקײַט מוז עפּעס געשען. און מיטאַמאָל האָט זיך דערהערט אַ צעצויגענער, פּײַנ־לעכער קרעכץ:

— אַ־אַ־אַ־אַ...

דאָס האָט בערעק ניט אויסגעהאַלטן. אָט אַזוי קרעכצט מען, ווען עס פעלט אויס לופט צו עטעמען, ווען מע שטיקט דיך, מע שטיקט דיך...

דעמלט האָבן צוויי מענטשן זיך דורכגעלייגט מיט די עלנבויגנס אַ וועג צו אים — אַ שוצמאַן און אַ דאָקטער מיט אַ טשעמאָדאַנדל. די, וואָס זײַנען געשטאַנען נעענטער, האָבן געהערט, ווי דער דאָקטער זאָגט צום שוצמאַן:

— אין אײַער הילף נייטיקט מען זיך דאָ ניט.

דער היטער פון אָרדענונג איז אָפּגעטראָטן אָף צוריק, נאָר באַלד גע־צוואונגען געוווען נאָך פלײַסיקער לאָזן די עלנבויגנס אין גאַנג. מיט אַ גע־שריי „גאָט מײַנער, ס'איז דאָך אַלץ אַ ליגן! מײַן מאַן איז אַ גוטער, אַ פײַנער" — האָט באַוערס פרוי זיך אַ וואָרף געטאָן צו דער וואַך. קעגן איר איז אויסגעוואַקסן אין זײַן גאַנצער גרייס דער שוצמאַן.

אַהין האָט זיך אויך דורכגעשטופּט אַ מיידל פון אַ יאָר פערצן. ס'איז קאָנטיק געוווען, אַז דאָס איז באַוערס טאָכטער. אירע אויגן האָבן גע־גלאַנצט. פון קאַס, פון בושע, פון ווייטעק? — דאָס איז שווער געוווען צו זאָגן.

אין אַ טאָג אַרום האָבן די, וואָס האָבן זיך ווידער צונויפגעזאַמלט אין געריכט־זאַל, אויסגעהערט דעם אורטייל, וואָס די מײַרעוו־דײַטשישע ריכ־טער האָבן אַרויסגעטראָגן דעם באַשולדיקטן:

דעם אָבערגאַזמײַסטער פון סאָביבאָר, עריך באַוער, וועלכער האָט פאַר אָנדערהאַלבן יאָר אומגעבראַכט מיט שטיק־שטאָף הונדערטער טויזנטער מענטשן, פאַרורטיילן צו „טויט־שטראָף דורך אופהענגען".

דער אוילעם, צווישן וועלכן עס האָבן זיך געפונען פיל געוועזענע קאַ־צעטניקעס, האָט טרײַומפירט. די מערהײַט האָט דאַן געמיינט, אַז כאָטש דאָס מאָל האָט געזיגט די גערעכטיקײַט. ס'איז אָבער געוועזן אַ ביטערער טאָעס. דער טויט־אורטייל איז אינגיכן אָפּגעשאַפן געוואָרן, באַוער איז פאַרמישפּעט געוואָרן צו לעבנסלאַנגער געפענקעניש.

אין פופצן יאָר אַרום האָבן בערעק שלעזינגער און שמועל לערער זיך ווידער געטראָפן פּאָנעם־על־פּאָנעם מיטן „אופגעהאַנגענעם". דאָס איז געוווען אין האַגען, ווו באַוער איז אַרויסגעטראָטן אַלס אײדעס פון דער פאַרטיידי־קונג אָף דעם אַזוי גערופענעם סאָביבאָרער, אָדער באַלענדער־פּראָצעס. באַוערס טאָכטער איז אויך געוווען אָף דעם פּראָצעס. זי איז שוין אַלט געוווען באַ די דרײַסיק.

און רינע, זי וועט אירע פופצן ניט איבערוואַקסן, קיינמאָל ניט...

קאפיטל זיבן

אין צען יאָר ארום

בא קניעווסקין

ס׳זײַנען אָנגעקומען הארבסטיקע טעג. איבערן קאָפּ הענגט א בלײַער־נער הימל. פון די נידעריקע וואלקנס טריפט א קאלט רעגנדל. די זון, וואָס האָט פאר א גאנצן טאָג זיך געוויזן ניט מער ווי צוויי־דרײַ מאָל, אײַלט ערגעץ אזוי, אז אף דער ערד קוקט זי קימאט ניט. פריִער מיט עטלעכע טעג איז א בלעטל נאָך א בלעטל געפאלן אף דער ערד, און איצט זײַנען אָנגעפלויגן געלע זאווערוכעס. ס׳איז נאָך עפּשער א ביסל צו פרי, נאָר, דאכט זיך, אלץ אף דער ערד גרייט זיך שוין באגעגענען דעם ווינטער.

בא אזא וועטער ווילט זיך פון שטוב ניט ארויסגיין. נאָר בערעק און פייגעלע מוזן הײַנט זײַן בא קניעווסקין. שפּאנען זיי אין צענטער פון שטאָט אונטער איין שירעם. אפן וועג גייען זיי ארײַן אין א ניט גרויסן יוועליר־מאגאזין. הײַנט איז דאָ פּוסט. נאָר סײַווי לויפט זיי דער באלעבאָס ניט אנטקעגן. ער זעט, דאָס פּאָרל וועט בא אים קיין טײַערע שטיינער ניט קויפן. ניט פאר זייער קעשענע, און מיט קיין ביליקע קארעלן האנדלט ער ניט. ווער ס׳פארשטייט עפּעס אין די זאכן, דער ווייסט, אז מיט קיין אימי־טאציעס האָט ער, אליין א געוועזענער דימענט־אײַנפאסער, קיינמאָל ניט געהאט צו טאָן.

בערעק בעט באוויַזן א פינגערל מיט א דימענט. זײַן ביטע ווערט אויסגעפילט, נאָר דערבײַ פרעגט מען:

— איר זײַט א סטודענט א מעדיקער?

— יאָ. פונוואנען ווייסט איר עס?

— דער געררוך... עס שמעקט פון אײַך מיט עפיר.

— שוין עטלעכע טעג, ווי אונדז קומט אויס בײַזײַן בא אָפּעראציעס.

— בלויז בײַזײַן?.. אין יאָרן ארום, ווען איר וועט זײַן אָנגעזעענע דאָקטוירים, וועט איר, מעגלעך, זיך קאָנען פארגינען אײַנשאפן אזא פינ־גערל. — נאָך א קליינער פּאוזע גיט ער צו, — יוועלירן ווערטלען זיך: דער פּרויס סייכל — איז דאָס צירונג, דעם מאנס צירונג — איז זײַן סייכל. כ׳מיין, אז איר באליידיקט זיך ניט אף מיר. יונגע האָבן פּײַנט אָפּצולייגן, איז אויב איר פארמאָגט, ווער עס זאָל פאר אײַך צאָלן...

— ניין. אאופווידערזען.

גייען זיי ווײַטער איבער דער גאס, צוגעדריקט איינער צום אנדערן, און טראכטן וועגן דעם, אז מ׳וואָלט געדארפט בעטן סטאניסלאוון, ער זאָל ארײַנקוקן אין דעם מאגאזין. מיט סטאניסלאוון וועט דער יוועליר אזוי ניט ריידן. בא אים איז גאָר אן אנדער שטעל און אן אנדער אויסזען. אים וועט מען דערלאנגען א שטול און אוועקזעצן אויבנאָן. אין אזא פירמע האָט מען ליב אויסלענדער. עמעס, אמעריקאנער, ניט קיין פּאָליאקן.

באַ קניעווסקין איז שטוב זײַנען אומעטום — אפֿן טיש, אױף די בענקלעך און אפֿילו אפֿן דיל — געלעגן אַלטע צײַטונגען און זשורנאַלן. דער באַלע־באָס האָט זיך ווי פֿאַרענטפֿערט:

— איר קאָנט מיך פֿרעגן, צוליב וואָס דאָס גריבלען זיך אין די פּאַ־פּירן, ווײַבאַלד מיר ווייסן אַזוי אויך גענוג? אָבער דעם אַמעריקאַנער יוד־זשין פּושער און אפֿילו שטיפּטערן, אַליין אַ געליטענעם פֿון די נאַציסטן, איז עס ניט באַוווּסט. אַנומלטן האָב איך זיי באַוויזן אַ נומער פֿון דער אונטערערדישער צײַטונג „גלאָס וואַרשאַווי", האָט פּושער קלוימערשט אין אַ שפּאַס אַ זאָג געטאָן: „און ווי, אויב מיר וועלן דאָס פֿאַרגעלטע בלעטל אָפּשיקן אויף אַן עקספּערטיזע, צי איז עס ניט געפֿעלשט?" גיי דערצייל זיי, אַז אין פּוילן זײַנען שוין אין מעשעך פֿון די ערשטע אַכצן כאַדאָשים אָקו־פּאַציע דערשינען באַ הונדערט פּאָפּציק אונטערערדישע אויסגאַבעס, וועלכע מע פֿלעגט איבערגעבן פֿון האַנט צו האַנט, און ווי די געסטאַפּאָ האָט ניט געבושעוועט, האָט זי אַנטדעקט בלויז צוויי צײַטונגען און געכאַפּט סאַ־כאַקל אַ מענטשן צען פֿון די דרײַסיק טויזנט צײַטונג־פֿאַרשפּרייטער. איז אָט וויל איך, מיר זאָלן מיט אײַך איבערזעצן אייניקע מאַטעריאַלן, אַניט וועלן מײַנע רייד פֿאַרבלײַבן ניט מער, ווי אַ פּוסטער קלאַנג. נאָר ביז עפּעס וואָס, לאָמיר באַפֿרײַען דעם טיש און אָפּעסן מיטיק. די שטוב־אַרבע־טערך האָב איך געוואָרנט, אַז הײַנט נעם איך אויף ליבע געסט, און זי האָט זיך שטאַרק געפּלײַסט.

בייסן מיטיק האָט סטאַניסלאַוו דערקלערט, וועגן וועלכע מאַטעריאַלן עס גייט אַ רייד. ס'איז אַלץ פֿאַקטן, וואָס זײַנען פֿאַרעפּנטלעכט געוועזן נאָך אין די יאָרן 1943 און 1945. ער האָט זיי דאָ אויף פּויליש, און לייענען וועט מען דאָך זיי ניט אין וואַרשע.

זיצט בערעק באַ דער שרײַבמאַשינקע, און פֿייגעלע דיקטירט איין מאַ־טעריאַל נאָכן צווייטן.

די פּרעסע טיילט מיט

אפֿן לינעבורגער פּראָצעס

דער עלפֿטער טאָג פֿונעם פּראָצעס איבער די הענקער פֿו־נעם היטלערישן קאָנצלאַגער אין בעלזען האָט זיך פֿאַרענ־דיקט מיטן פֿאַרהער פֿונעם איידעס פּרוי זאָנשטיין.

זאָנשטיין האָט דערציילט וועגן דעם אָנגעקלאָגטן גע־סלער, וואָס פֿלעגט שיקן מענטשן אין קרעמאַטאָרי, שיסן און הענגען מענטשן. זי דערציילט וועגן אַ פֿאַל, ווען געסלער האָט געהייסן אופֿהענגען פֿיר מיידלעך, וועלכע האָבן פֿאַר־טראַכט אופֿצורײַסן דעם קרעמאַטאָרי.

נאָך מיטיק האָט דער פּראָקוראָר אַרויסגערופֿן אַ נײַעם איידעס. צום געריכט־טיש איז צוגעגאַנגען אַ מאַנצבל פֿון אַ יאָר פֿינף און פֿערציק. אויף די פֿראַגן פֿונעם פּראָקוראָר האָט

דער איידעס געענטפערט, אז ער הייסט פריץ לעאָ, אז ער איז לויט דער נאַציאָנאַליטעט א דײַטש און אז פון פעווראל 1944 האָט ער געארבעט אינעם לאגער־שפּיטאָל אלס דאָקטער.

דאָס באווײַזן זיך פונעם דאָזיקן איידעס האָט ארויסגערופן אן אומרו אף די בענק פון די אָנגעקלאָגטע.

דער פּראָקוראָר פרעגט וועגן דעם סאַניטארן צושטאנד פונעם בעלזענער לאגער. דאָקטער פריץ לעאָ דערציילט:

די באראקעס האָבן זיך געפונען אין אן אומבאשרײַבלעכן צושטאנד. די שמוץ און די אומריינקײַטן זײַנען אָנגעוואקסן ביז א מעטער די הייך. פון דאך האָט גערונען, פון די ווענט האָט געבלאָזן. דער שפּיטאָל האָט ניט באקומען קיין שום מעדיקאמענטן.

— צי איז אינעם לאגער־שפּיטאָל געווען אן אָפּעראציע־טיש? — פרעגט דער פּראָקוראָר.

— א פּאָשעטע הילצערנע באנק אָנשטאָט אן אָפּעראציע־טיש, — ענטפערט דאָקטער לעאָ. — נאָר קיין אָפּעראציעס איז סײַווי ניט אויסגעקומען צו מאכן. עס זײַנען ניט געווען קיין אינסטרומענטן, עס זײַנען ניט געווען קיין נייטיקע מעדיקאַמענטן. די מענטשן זײַנען געשטאָרבן פון הונגער און קרענק. געשטאָרבן פון ווונדן. די פארצווייפלטע האָבן געפּרוווט לויפן, האָט מען אין זיי געשאָסן. די ארעסטירטע זײַנען אומגעקומען פון טובערקוליאָז, דיזענטעריע, טיפוס. לײַז האָבן זיך געפלאָדיעט אין אן אומגעהייערער צאָל, און קעמפן קעגן דעם איז געווען אומעגלעך — ניט געווען ניט קיין וועש, ניט קיין וואסער. די טויטע קערפּערס פלעגט מען די ערשטע צײַט פארברענען אין דעם קרעמאטאָרי. נאָר די דורכלאָזפייִקײַט פון די אויוונס איז געווען קליין, און מע האָט אָנגעהויבן פארברענען די טויטע אף שײַטערס. און דאָך פלעגט מען זיך ניט ספּראווען. טויטע האָבן זיך געוואלגערט אומעטום, זיי פלעגן פוילן און פארסאמען די לופט.

דער פּראָקוראָר אינטערעסירט זיך, וויִאזוי איז געווען אוועקגעשטעלט די דערנערונג פון די ארעסטירטע אין בעלזענער לאגער. פריץ לעאָ ענטפערט, אז דער ראציאָן איז געווען אויסגערעכנט אזוי, אז אפילע א געזונטער מענטש האָט געמוזט אומקומען אין מעשעך פון עטלעכע וואָכן.

וועגן דעם אינדערפריִעדיקן קאָנטראָל פון די ארעסטירטע רעדט דאָקטער לעאָ, ווי וועגן איינעם פון די מיטלען צו פארגיכערן זייער אומקום. בייס דעם דאָזיקן קאָנטראָל פלעגן די מענטשן שטארבן פון קלעפּ, פון שטיין אף די קני מיט אופגעהויבענע הענט. כוץ דעם, האָט ניט יעדער איינער געקאָנט אויסהאלטן דאָס שטיין פינף־זעקס שאָ נאָכאנאנד אונטערן רעגן אָדער אפן פראָסט. בייס יעדער אזא קאָנטראָל פלעגן שטארבן צען־פופצן מענטשן.

דאָקטער לעאָ טיילט מיט דעם געריכט, אַז הימלערס אַמט האָט באַפוילן אויסצובויען אין בעלזען גאַז־קאַמערן אונטער דער ערד. די פולע צעשמעטערונג פונעם היטלעריסטישן דײַטשלאַנד האָט ניט דערמעגלעכט אויסצופילן דעם דאָזיקן באַפעל.

אויפגעדעקט אין פוילן נײַע פאַרברעכנס פון די היטלעריסטן

אין לאָקאַל פון גדאַנסקער היגיִענע־אינסטיטוט האָט א ספּעציִעלע אויספאָרשונג־קאָמיסיע אויפגעדעקט א זייף־פאַבריק, ווו די דײַטשן פלעגן מאַכן זייף פון די טויטע קערפּערס פון די פאַרפּײַניקטע קאָרבאָנעס. אין דער פאַבריק האָט מען געפונען א מעטאַלענעם קעסל מיט טיילן פון מענטשלעכע קערפּערס, סטעריליזאַטאָרס אַף איבערקאָכן מענטשלעכע ביי־נער, א קאַסטן, געפּאַקט מיט מענטשלעכער הויט, א קאָלאָ־סאַלע צאָל ביינער פון הענט און פיס און באַ צוויי קילאָ־גראַם זייף, געמאַכטע פון טויטע מענטשן. באַ דער פאַבריק האָט פונקציִאָנירט אַן עקספּערימענטאַלע „לאַבאָראַטאָריע״ אַף צו דערלערנען די מעטאָדן, ווי צו פּראָדוצירן די דאָזיקע זייף. אָנגעפירט מיט דער „לאַבאָראַטאָריע״ האָבן די דײַטשישע „פּראָפעסאָרן״ שפּאַנער און וואָלמאַן.

די אַגענטור פּאָלפּרעס טיילט מיט, אַז לעבן כעלם האָט מען אויפגעדעקט א היטלערישן טויט־לאַגער. אין 1940 האָט מען אין דעם דאָזיקן לאַגער געבראַכט אַרעסטירטע פּאָליאַקן, אונגאַרן, רומענער און טשעכאָסלאָוואַקן. די היטלעריסטן האָבן דערמאָרדעט זייערע קאָרבאָנעס אין דושעגובקעס. די מאַלבושים פון די דערמאָרדעטע האָבן זיי סאָרטירט און אָפּ־געשיקט קיין דײַטשלאַנד. די הארוגים פאַרברענט אין ספּע־ציִעלע אויוונס.

פאַרמישפּעט צום טויט פאַר פּײַניקן יִידישע קינדער

דער ספּעציִעלער געריכט אין לאָדזש האָט פאַרמישפּעט צום טויט די „פאָלקס־דויטשקע״ סידאָניא בײַער. די דאָזיקע פאַרעטערן איז בעשאַס דער אָקופּאַציע געווען אַן אויפזעערן אין א לאַגער פאַר יִידישע קינדער. די קראַנקע קינדער פלעגט זי „קורירן״ אַף אַזא אויפן: אַרויספירן ווינטער אפן

פראָסט אויסטאָן נאַקעט און גיסן אַף זיי קאַלט וואַסער. א סאַך קינדער זײַנען אויסגעשטאָרבן.

וועגן דעם האָבן אויך דערציילט פאַרן געריכט עטלעכע לעבנגעבליבענע קינדער, וועלכע זײַנען אַרויסגערופן געוואָרן אַלס איידעס.

דרײַ הונדערט יִדישע קינדער פון טערעזיִענשטאַדטער לאַגער

אין די לאָנדאָנער צײַטונגען איז פאַרעפנטלעכט א צעטל פון דרײַ הונדערט יִדישע קינדער, וואָס האָבן זיך געפונען אין טערעזיִענשטאַדטער קאָנצלאַגער (טשעכאָסלאָוואַקיע) און זײַנען איצט געבראַכט געוואָרן קיין ענגלאַנד. דער איבערוועגנדיקער טייל קינדער שטאַמט פון פאַרשיידענע שטעט אין פוילן. עס זײַנען אָבער פאַראַן אויך פון אונגאַרן, טשעכאָסלאָוואַקיע און דײַטשלאַנד. סראָוו זײַנען עס קינדער אין עלטער פון פערצן־פופצן יאָר; פינף זײַנען דרײַיאָריקע; דרײַ — פיריאָריקע. פאַראַן צו עטלעכע קינדער פון איין מישפּאָכע. ווי דער פופצניאָריקער בערל פרידבערג און זײַן צוועלפיאָריק ברודערל לייבל פון דער שטאָט דעמבלין אין פוילן; דער נײַניאָריקער סולטאַן יאַקאָב פון דעברעצען (אונגאַרן) און זײַנע שוועסטערלעך די זעקסיאָריקע יודיס און די דרײַיאָריקע אַגנעס.

ס׳איז פאַראַן א פאַרדאַכט...

פייגעלע, א באַוועגלעכע, א לײַכטע, האָט געשפּאַנט היִן און צוריק איבערן צימער און דיקטירט. בערעק האָט געזאָגט, אַז זי איז אַן אַנטיק שעבעאַנטיק, זי האָט אָפּגעענטפערט: „ווייסט, וואָס איכל דיר זאָגן, האָסט א צונג אַן ביינער, נאָר א גוטער ליגן איז אַמאָל ווערט מער ווי געלט". אָן א שיר מילדקײַט און צאַרטע ליבלעכקײַט איז געווען אין איר גאַנץ געשטאַלט.

קניעוּווסקי האָט געוואָרפן אַף זיי א וואַרעמען קוק פון אונטער די האָרן־ברילן, א טראַכט געטאָן: „א זיוועג פון גאָט". מיטאַמאָל זײַנען פייגעלעס אויגן גרעסער געוואָרן. איר פּאָנעם האָט זיך געענדערט, ווי א שאָטן וואָלט אַף דעם געפאַלן.

— פּאַנע סטאַניסלאַווע, — האָט פייגעלע זיך געווענדט צו קניעוו־סקין, — דעם צווייטן מאַטעריאַל וועגן לינבורג דאַרף מען אויך דיקטירן?

— וועגן וואָס גייט דאָרט א רייד?

אָנשטאָט פייגעלען האָט געענטפערט בערעק:

— ס׳וועט דערציילט וועגן די אַדוואָקאַטן, וואָס פאַרשטעענדיקן זיך מיט

די קריגספארברעכער אפן וונק, וועגן קראמערס פארטיידיקער אפן פראָצעס, גרענפילד, וואָס פרווט זיך פארפלאָנטערן איינעם פון די איידעס.

— דרוקן, אומבאדינגט דרוקן! נאָר פארוואָס איז ניט אָנגעוויזן, ווי מע האָט דעם איידעס גערופן? באוויזן נאָר די צייטונג.

— אלץ איז דאָ אָנגעוויזן. ס׳איז פייגעלעס שוועסטערקינד. איינע פון די מיידלעך, וואָס האָבן זיך געקליבן אופרייסן דעם קרעמאטאָרי. געסלער האָט וועגן איר דעמלט ניט געוווסט, אניט וואָלט ער זי, ווי יענע פיר, באַפוילן אופהענגען.

קניעווסקי האָט ארומגענומען און צוגעדריקט צו זיך פייגעלען:

— דזיעווטשינאָ, דזיעווטשינקאָ, מיט אזוינע אדוואָקאטן, ווי גרענפילד, וועט אונדז נאָך ניט איין מאָל אויסקומען זיך טרעפן. ניט נאָר קראמערן זוכט מען צו רעאבילייטירן... איר זאָלט הערן, ווי מע פרווט זיך רעאבילייטירן די „פראָפעסאָרן״ שפאנער און וואָלמאן! איך דארף, אז די באאמטע, מיט וועמען כ׳האָב צו טאָן, זאָלן איבערלייענען שווארץ אף ווייס, וואָס דאָקטער פריץ לעאָ האָט באוויזן אפן געריכט. זיי זאָגן: „די דייטשן אנערקענען ניט די גרוילטאטן, און די געליטענע קאָנען ניט זיין אָביעקטיוו אין זייער איידעס זאָגן״. דאָס ווילן זיי היינט ניט אנערקענען. און די היטלערישע רעדלפירער האָבן דאפקע אנערקענט, אז זיי האָבן געפאנגען און פארוואנדלט אין קנעכט מיליאָנען פרידלעכע מענטשן. לויט דער אנערקענונג פונעם רייכסקאָמיסאר פון אוקראַינע עריך קאָך, וועלכע איז פּובליקירט געוואָרן אין יאנוואר 1943 אין דער „דויטשע אוקראַינע צייטונג״, זיינען קיין דייטשלאנד אָפּגעשיקט געוואָרן 710 טויזנט אוקראַינער. לויט דער מעלדונג פון פריץ זאוקעלס „פארוואלטונג אף אויסנוצן ארבעטסקראפט״, וועלכע איז פארעפנטלעכט געוואָרן אין דער פאשיסטישער „מינסקער צייטונג״, איז פארן 1942 יאָר אָפּגעשיקט געוואָרן פון די אָסט־געביטן אין רייך בא צוויי מיליאָן מענטשן. פאר צען־פופצן מארק האָט יעדער דייטש זיך געקאָנט קויפן א קנעכט...

מאָרגן וועל איך שטיפטערן באוויזן א פאָטאָגראפיע פון דעם געוועזענעם אָפיצער פון דער דאָמבראָווסקי־בריגאדע אין שפאניע פינכעס קארטין, וואָס איז באוווסט געווען אונטערן פסעוודאָנים אנדזשיי שמידט. ער איז געקומען אף א סאָוועטישן עראָפּלאַן אין אָקופירטן פוילן און געוואָרן דער אָנפירער פון די באוואָפנטע קאמפּס־גרופן אין ווארשעווער געטאָ. ווען איך האָב עס דערציילט שטיפטערן, האָט ער אף מיר געקוקט, ווי איך וואָלט דאָס אָט ערשט אליין צוגעקלערט.

— וואָס וועט זיך שוין ענדערן, אויב נאָך איין מענטש וועט וויסן דעם עמעס? — האָט פייגעלע עס ניט געקענט באנעמען. — אנדערע ווייסן אים און טוען אלץ אף צו דערוויַיזן דאָס פאַרקערטע.

— שטיפטער קאָן אונדז נאָך א סאך העלפן. אין מיין קארטאָטעקע איז קורט באָלענדער פארעכנט צווישן די טויטע. נאָר שטיפטער האָט נאָך פאראַיאָרן מיר געגעבן אוועקשטעלן א פרעגצייכן לעם אָט דעם נאָמען. איך גלייב, אז ס׳וועט זיך איינגעבן אויסזוכן דעם שעף פון דער „הימל־שטראַסע״, און געשען וועט עס ניט אָן שטיפטערס הילף.

— ס'איז גרינג צו זאָגן, פערזענלעך באַלענדער האָט דאָך שטיפּטערן קיין שלעכטס ניט געטאָן, איז וואָס גייט עס אַזוי אין לעבן שטיפּטערן אים געפינען? ניט אַזוי, בערעק?

בערעק וואָלט איר געקענט דערקלערן, אַז ס'איז ניט אינגאַנצן אַזוי, אָבער קניעווסקי האָט געפונען פאַר נייטיק אַליין איר ענטפערן:

— שטיפּטער האָט כעזשבוינעס מיט שטאַנגלען. אים האָט שטאַנגל אַרעסטירט. און אויב נאָר ס'איז ניט קיין באַבעמײַסע, אַז קורט באַלענ־דער איז טויט, און ער וועט זיך אַרײַנכאַפּן, קאָן עס העלפן אויסזוכן שטאַנגלען. ס'איז פאַראַן אַ פאַרדאַכט, אַז דער „טויטער" באַלענדער האָט אין מײַ 1945 זיך באַגעגנט אין עסטרײַך סײַ מיט אים, סײַ מיט גוסטאַוו וואַגנערן.

דאָ האָט בערעק דערציילט קניעווסקין וועגן באַזוך אין יווועליר־מאַגאַ־זין, נאָר קניעווסקי האָט געהאַלטן, אַז אַזויאַרום — זוכנדיק אין דײַטשלאַנד די דימענטן, וואָס באַלענדער האָט אַוועקגערויבט, — וועט זיך ניט אײַנ־געבן אַרויף אויף זײַנע שפּורן.

— שוין די ערשטע טעג, ווי כ'האָב זיך באַקאַנט מיט שטיפּטערן, — האָט קניעווסקי דערקלערט, — האָב איך אים געבעטן, אַז עמעצער פון זײַנע מענטשן זאָל זיך פאַרנעמען מיט די יווועליר־קראָמען, נאָר די פינ־גערלעך, אויף וועלכע די עסעסאָווצעס האָבן באַפוילן אויסקריצן „לעבן + טויט", זײַנען שוין פון לאַנג איבערגעגאָסן. וואָס אָנבאַלאַנגט די זעלטענע שטיינער, האָט מען זיי געוויס נאָך בײַס דער מילכאָמע אַרויסגעפירט קיין אויסלאַנד. אויב אפילו ניט, וועלן זיי אין די שויפענצטער סײַווי ניט אויס־געשטעלט ווערן.

— און דאָך האַנדלט מען מיט זיי! — האָט בערעק אײַנגעשפּאַרט פאַר־געזעצט.

— אפילו מיט די גרעסטע דימענט־הענדלער, וואָס זייער צאָל איז ביז גאָר באַגרענעצט, איז דער דימענט־סינדיקאַט פאַרבונדן נאָר דורך ספּעציעלע מעקלער. ביז די דימענטן קומען אָן צום געברויכער, גייען זיי דורך אַ היפּשע צאָל פאַרמיטלער. די מערהײַט אַזוינע האַנדלס־אָפּעראַציעס קומען פאָר ניט אין בערלין, נאָר אין לאָנדאָן. דער דימענט־סינדיקאַט אָרדנט דאָרט אײַן יעדן כוידעש ספּעציעלע אויסשטעלונגען, און דערפאַר האָט מיך ניט פאַרוואונדערט, ווען דער דימענט, וואָס באַלענדער האָט באַ־דאַרפט געוועזן איבערגעבן שטאַנגלען פאַר הימלערן, האָט אָנגעטראָפן אַהין.

— אָבער דער דימענט, — האָט פייגעלע דערווידערט, — האָט דאָך גע־קאָנט אָנטרעפן קיין לאָנדאָן אומאָפּהענגיק דערפון, צי דער אָבערשאַרפיר־רער לעבט צי ניט.

— וואָס זשע מיינסטו, שטיפּטער פאַרשטייט עס ניט? דאָ ניט לאַנג האָט ער אַרויסגערופן עריך באַוערן צוליב אַן אַנדער איניען, נאָר פאַ־ריינס האָט ער אים נאָך באַוויזן דרײַ פאָטאָגראַפיעס פון קריגספאַרברעכער, צווישן זיי אויך באַלענדערס, וועלכן מע האָט קלוימערשט ניט לאַנג צוריק פאַרהאַלטן. מיט יאָרן צוריק האָט באַוער געמאָלדן, אַז קורט באַלענדער

איז טויט, נאָר דאָס האָט אים איצט ניט געשטערט פרעגן: „און ווו האָט ער זיך אַרײַנגעכאַפּט, מײַן שעף?” בערעקס רײַזע אין באַלענדערס געבורט־שטאָט, דורסבורג, האָט אונדז קיין סאַך ניט געגעבן, און ווען שטיפּטער זאָל ניט געווען אויסזוכן דעם מענטשן, וואָס האָט צוזאַמען מיט באַלענ־דערן געדינט אין בראַנדענבורגער טורמע, וואָלט איך ניט אָנגעטראָפן קיין שטײַערמאַרק און זיך ניט דערוווּסט, אַז דער געוועזענער אָבערשאַרפירער האָט דאָרט אַ לענגערע צײַט געוווינט אונטער דער פאַמיליע ברע־נער. מאָרגן וועסטו, בערעק, גיין צו שטיפּטערן מיט מיר. דאַכט זיך, ער איז אַרוף נאָר אַף אַ שפּור, נאָר זאָל שוין הײַנט, קינדער, זײַן געגנוג וועגן דעם. זינג אונדז בעסער אויס, פייגעלע, אַ ליד.

— אַ ליד? כ'האָב שוין, דאַכט זיך, די שטים פאַרלוירן.

— גלייבט איר ניט, — האָט בערעק אויסגעשריִען. — אונדזער פייגעלע זינגט אויך איצט אַ מעכײַע צו הערן! נאָר אַף בילעטן צו גיין.

אָן אָפּגעשטראַלטע האָט פייגעלע זיך צעשמייכלט. זי האָט זיך מער ניט געלאָזט בעטן און געזונגען אַ ליד וועגן דעם, אַז דער הימל איז בלויער פון בלוי. סטאַניסלאַוו און בערעק זײַנען אומבאַוועגלעך געזעסן און פאַרגאַפט געהערט.

פון קניעוווסקיס קוואַרטיר זײַנען בערעק און פייגעלע אַרויסגעגאַנגען האַנט בײַ האַנט.

די האַרבסט־נאַכט איז געווען אַ קאַלטע. דער אָנגעפלויגענער ווינט האָט צעכראַסטעט די פּאָלעס פון זייערע מאַנטלען. בערעק האָט אויפגע־שטעלט דעם קאָלנער פון פייגעלעס מאַנטל און איר פאַרדעקט דעם האַלדז.

די הענט אַף הינטן

ווי נאָר מע איז פון שטיפּטערן געוואָרע געוואָרן, אַז לויט אַלע סימאַ־נים, האָט מען באַלענדערן געזען אין האַמבורג, זײַנען בערעק און פייגעלע אַריבערגעפאָרן אַהין. דעם מעדיצינישן אינסטיטוט האָבן זיי ביידע שוין געהאַט פאַרענדיקט, און אָנקומען אַף אַרבעט אין אַ קליניק האָט מען זיי געהאָלפן. אַ קוואַרטיר פון צוויי צימערן ניט ווײַט פון שטאָט, אין פּינע־בערג, האָבן זיי געדונגען. ס'איז פאַרבײַ העכער אַ יאָר, און קיין איין מאָל האָבן זיי ניט אָנגעטראָפן אַף קיין מענטשן, וואָס זאָל זיי כאַטש מיט עפּעס וואָס דערמאָנען דעם געוועזענעם שעף פון דער „הימל־שטראַסע”.

קניעוווסקי האָט זיך אומגעקערט קיין פּוילן. זיי האָבן שוין אויך ניט איין מאָל גערעדט צווישן זיך, אַז ס'איז צײַט פאַרלאָזן דײַטשלאַנד. און אַזוי וואָלטן זיי געטאָן, ווען אין איינעם אַ טאָג זאָל פייגעלע ניט געווען קומען אַהיים מיט אַן איבעראַשנדיקער נײַס:

— דאַכט זיך, איך האָב אים געזען. קורצזיכטיק, אַ ביסעלע סוטולע־וואַטע. אין געדאַנק האָב איך אים אַנדערש אויסגעפּוצט.

— ווו? — האָט בערעק זיך אַ וואָרף געטאָן צו איר.

— אין סאַמע צענטער. אין עלבערשטאַדט. וואָס קוקסטו אַף מיר אַזוי?

כאַפּן האָב איך דאָך אים ניט געקאָנט. דער פּאַרט איז גרויס און צעוואָרפן. באַלענדער איז געפאָרן אין אן אווטאָמאָביל, און איך בין געגאַנגען צופוס. ביז איך האָב געכאַפּט א טאַקסי, איז ער שוין געווען דער רועך ווייסט ווו.

— און פאַרוואָס „דאכט זיך"?

— דערפאַר ווײַל אין סאָביבאָר האָב איך אים דאָך געזען ניט מער ווי איין מאָל. אי דאָס איין אזא רעגע, ווען איך האָב מיסטאמע פון שרעק גע־האַלטן פאַרמאכט די אויגן און געשעפּטשעט: „קום שוין, קום שוין, שרעק־לעכער טויט". צי דו מיינסט, אז דאָס בילדל, וואָס דו האָסט מיר געוויזן, איז שוין גענוג, כ׳זאָל אים אפילו אָן אָפּגעשוינדענעם דערקענען?

א סאך פון די, וואָס ווילן אין האַמבורג פאַרגעסן אין אלע זאָרגן און זיך לאָזן ווילגיין, ווייסן דעם וועג אין פאַרווײַלונגס־קוואַרטאל פון סאנקט־פּאולי. אויב דער בײַטל איז נאָך דערצו ניט קיין מאָגערער, קאָן מען דאָרט גאָר פּײַן פאַרברענגען. ניט ווײַט פון סאנקט־פּאוליער בולוואַר האָט בערעק אים דערזען. קורט באַלענדער איז ניט געאײַלט געגאַנגען איבער איינער פון די פאַרשאָטענע מיט רויטן ציגל־שטויב שטעגן. אין עטלעכע שאָ ארום האָט בערעק שוין געוווּסט, ווו ער ארבעט און אז זײַן נײַער נאָמען איז קורט ווילהעלם פאַלע.

עס טרעפן זאכן, וואָס לייגן זיך שווער אפן סייכל. דאָס, וואָס באַלענ־דער האָט אויסגעקליבן פאַר זײַן ווױן־אָרט די גרעסטע שטאָט און דעם גרעסטן פּאָרט אין מײַרעוו־דײַטשלאַנד, לאָזט זיך נאָך ווי־עס־איז דער־קלערן, נאָר דאָס, וואָס ער איז אָנגעקומען פאַר א קעלנער אין א רעסטאָ־ראַן, ווו מע קאָן טרעפן מענטשן קימאַט פון גאָר דער וועלט, איז ניט צום באַגרײַפן.

בערעק איז הײַנט א קנאַפּער עסער, אָבער שטיפטער, לאָזט זיך אויס, איז א גורמאַן. פאַר דער אכילע האָט ער זיך גענומען, ווי ער וואָלט ספּע־ציעל צוליב דעם געקומען אהער צו פאָרן. דערצו רייכערט ער, ווי א קוימען. אינטערעסאַנט, דאָס ניט לאָזן זיך ארויסברענגען פון גלײַכגעוויכט אפילו אין אזא פאַל דערקלערט זיך מיט פּראָפעסיאָנעלער קאַלטבלוטיקײַט, אָדער ער פאַרמאָגט טאַקע א האַרץ פון שטיין? בערעקס אויגן זשמורען זיך פון דעם שטאַרקן ליכט און זײַנען שוין מיד פון קוקן אפן אָבערקעל־נער קורט ווילהעלם פאַלע, וואָס באַווײַזט זיך אלעמאָל אין זאַל מיט דער כשיוועס פון א פּאַכמאַן, וואָס ווייסט זײַן פרײַז. די מאַנזשעטן זײַנען בלענדנדיק ווײַס. דער שוואַרצער אויסבינדער פּינקלט.

ענדלעך איז געקומען די מינוט, ווען שטיפטער האָט זיך אויסגעהוסט, רייַן געמאַכט דעם גאָרגל און געהייסן איבערגעבן דעם אָבערקעלנער, אז מע בעט אים ארײַנגיין אין קאַבינעט, וואָס אין רעכטן ווינקל פון זאַל. מיט אומגעריכטער פלינקייט האָט באַלענדער פאַרצויגן דעם צערוקטן פאָרהאַנג און, פאַרנייגנדיק זיך, געבליבן שטיין באַם טיש.

— הער קורט...— און שטיפּטער איז אַף אַ ווײַלע אַנשוויגן געוואָרן.
— קורט פאַלע.
— הער קורט פאַלע, מיר ווילן אײַך פאַרבעטן צו אונדזער טישל. זאָרגט זיך ניט, דאָרט,— האָט שטיפּטער מיטן פינגער אָנגעוויזן אַף יענער זײַט קאַבינעט,— וועט אַלץ זײַן אין אָרדענונג. אַליין דער ווירט וועט אײַך פאַרבעטן.

דער אָבערקעלנער האָט אַ קוק געטאָן אַף שטיפּטערן, ווי אַף אַ מענטשן, וואָס האָט אויסגעטרונקען מער, ווי ער קאָן פאַרטראָגן. מיט אַ בײַזלעך־פאַרקרימט מויל האָט ער אַרויסגעשטאַמלט אַ דאַנק פאַר דער אײַנלאַדונג און זיך אויסגעקערעוועט צום אַרויסגאַנג.

— הער קורט ווילהעלם פאַלע,— האָט דער אויספאָרשער אים פאַר־האַלטן,— איך בין יאָהאַן שטיפּטער, פון דער קרימינאַל־פּאָליציי. לויט דעם, ווי אײַער געזיכט האָט זיך פאַרענדערט, פאַרשטיי איך, אַז איר גלייבט מיר אַפן וואָרט. און דאָך וויל איך, איר זאָלט זיך אין דעם איבער־צײַגן,— און ער האָט פאַרבויגן דעם לאַץ,— און ס'איז גאָרניט נייטיק, אַז איר זאָלט שוין האַלטן די הענט אַף הינטן... זעצט זיך צו.

— הער שטיפּטער, אויב איר דאַרפט ווירקלעך צו מיר, איז הער איך אײַך. וואָס אָנבאַלאַנגט מײַן געזיכט און מײַנע הענט, וועל איך אײַך בעטן...
— וואָס ווילט איר מיך בעטן?
— איר זאָלט זיך צוהערן צו דעם, וואָס איר רעדט.
— מיט די זעלבע ווערטער האָט מיך אַמאָל אין געסטאַפּאָ געוואָרנט איינער אַ מענטש, וועלכן איר קענט ניט ערגער פון מיר. און כ'מוז אָנער־קענען, עס זײַנען געווען מינוטן, ווען מיר האָט באַנק געטאָן, וואָס כ'האָב אים ניט געפאָלגט. זאָגט מיר, דער יונגערמאַן,— און שטיפּטער האָט אָנ־געוויזן אַף בערעקן,— איז אײַך באַקאַנט?
— ניין.
— איר זײַט אין דעם אַבסאָליוט זיכער?
— דער זיקאָרן איז נאָך דערווײַל בײַ מיר אַ גוטער.
— אויב אַזוי, וועל איך בײַ אײַך גאָרניט פרעגן, און איר דערציילט אונדז אַליין אַלץ. אָנהייבן רעקאָמענדיר איך אײַך אַזוי: איך, קורט...— און ווײַטער זאָלט איר שוין אָנרופן אײַער עמעסן נאָמען.
— הער שטיפּטער, אויב אײַך דאַכט זיך, אַז איר האָט אַ גרונט מיט מיר אַזוי צו ריידן, איז דער רעסטאָראַן ניט קיין פּאַסיק אָרט דערצו.
— דאָס זײַט איר גערעכט, נאָר וואָס אײַלט איר זיך אַזוי אין אַן אַנ־דער אָרט? איר פאַרשטייט דאָך, אַז דאָרט, ווו ס'איז פאַראַן פאַרברעכן, איז פאַראַן שטראָף... אין דער געפענקעניש איז דאָך בלויז דער אַרײַנ־גאַנג אַ ברייטער.
— קיין אָרדער אַף מײַן אַרעסט האָט אײַך קיינער ניט געקאָנט אַרויס־געבן.
— איך האָב אים ניט געבעטן. מײַנע קאָלעגן ווייסן אַפילע ניט, אַז דאָס בין איך צוליב אײַך געפאָרן אַהער. דערווײַל איז דאָס אונדזער סאָד. אויב איר ווילט, קאָנט איר אונדז דערציילן, ווו האָט איר געקראָגן דעם די־

מענט, וואָס איז געווען אויף דער לאַנדאַנער אויסשטעלונג? דאָן איז אײַער פאַמיליע געווען ברענער. עמעס, דערווײַזן, אז דעם דימענט האָט פאַרקויפט קורט ברענער, וואָלט געווען קימאט אומעגלעך.

— הער שטיפטער, — האָט דער אָבערקעלנער אלץ נאָך שטייענדיק געפירט דעם געשפרעך, — לאָמיר אף א ווײַלע אָנעמען, אז איר האָט שוין דערוויזן, אז איך, קורט ווילהעלם פאלע, און קורט ברענער איז איין און די זעלבע פערזאָן און אז כ׳האָב פאַרמאָגט און פאַרקויפט א דימענט. איז וואָס קומט מיר דערפאַר? סײַדן דער דימענט איז א געגאַנוועטער, וועט מען זיך פאַנאַנדערקלײַבן, און באַשטראָפן דעם, וואָס האָט אים געגאַנוועט.

— דאָרט, וווהין מיר וועלן אײַך באלד אָפפירן, וועט מען זיך שוין פאַר־נאַנדערקלײַבן.

— הער שטיפטער, איך ווייס ניט, ווער ס׳איז דער יונגערמאַן, נאָר מיר ווילט זיך ניט, אז איבער א מיספאַרשטייעניש... איך וואָלט זיך געלאָזט קאָסטן... און... — דער אָבערקעלנער האָט א קוק געטאָן מיט אַזעלכע אויגן, ווי ער וואָלט וועלן זאָגן: „פאָלגט מיך, און עס וועט אײַך ניט באַנק טאָן”.

— אז איר קענט געבן שמירגעלט, דאָס ווייס איך. א באַווײַז — דאָס פּאַפּירל, אז קורט באָלענדער איז טויט. נאָר איר זײַט דאָך נאָך ניט אין קיין קאָלומבארי, באָלענדער. ניט פאַר דעם וועט איר באַשטראָפט ווערן, וואָס איר האָט באַקומען א דימענט בא פרידריך שלעזינגערן, אים באַדאַרפט אָפּגעבן און געלאָזט בא זיך. פאַרגעסט ניט, ווו דאָס איז פאָרגעקומען און ווער איר זײַט דאַן געווען. עסעס־אָבערשאַרפירער קורט באָלענדער, אײַער שמייכל איז א פאַלשער. דאָס בעסטע מיטל קעגן שרעק איז עפּעס פאַר־נעמען. נאָר אנטלויפן קאָנט איר שוין ניט. פאַר פיל יאָרן, וואָס איך בין אין פּאָליציי, זײַנען געווען פאלן, ווען מע איז פון מיר אנטלאָפן, נאָר הײַנט וועט עס ניט פאָרקומען. אויב איר ווילט, קאָנט איר פאַררייכערן אָדער אויסטרינקען א גלאָז ביר. נעמט!

מיט א נערוועזער באַוועגונג האָט באָלענדער אָפּגערוקט די גלאָז, ער האָט זיך אף א מינוט צוגעזעצט און באלד ווידער אופגעשטאַנען.

— און ווי וועט זײַן, הער שטיפטער, אויב כ׳וועל אופהייבן א טומל? באַם טישל, לעבן קאַבינעט, זיצן פיר ענגלישע אָפיצערן. זיי זײַנען אָפטע אײַנגייער בא אונדז. אָט וועל איך זיי מעלדן, אז איר זײַט ניט שטיפטער, נאָר הימלער. איר זײַט אומגעפער אין איין עלטער מיט אים. און אויב אור־טיילן לויט די פאָרטרעטן, אויך א ביסל ענלעך.

— גוט צוגעטראַכט, באָלענדער! נאָר צוליב וואָס דער טומל? איך אליין קאָן זיי אײַנלאַדן אהער. איינער פון זיי איז מיר אויך באַקאַנט. ער האָט געדינט אין דעם שטאַב פון דער צווייטער ענגלישער ארמיי און דאַרף געדענקען, אז דער הויפּט פון געסטאַפּאָ איז ארעסטירט געוואָרן דורך די טיילן פון זײַן ארמיי דעם 21 מײַ 1945. ארעסטירט האָט מען אים אין וועג, און געפאָרן איז ער, פאַרשטייט זיך, אונטער א פאַלשן נאָמען, אן איבער־געטאָנענער, מיט אָפּגעגאָלטע וואָנצעס, איין אויג פאַרבונדן מיט א שווארץ טיכל. אין דער נאַכט אף דעם 24 מײַ בייס דער מעדיצינישער אונטערזוּ־

כונג האָט ער פּלוצעם צעביסן מיט די ציין א גלעזערנע אמפּולע מיט גיפט, וועלכע ער האָט געהאלטן אין מויל, און אין פופצן מינוט ארום איז ער געשטאָרבן. דאָס איז וועגן הימלערן, און וועגן אײַך וועט אָט דער יונגערמאַן, וועלכער איז געווען אין לאַגער צוזאמען מיט פרידריך שלעזינגערן און אָנגענומען זײַן פאמיליע, מעלדן: „כ'האָב אים געזען און כ'ווייס, מיט וואָס ער האָט זיך פארנומען אין סאָביבאָרער טויט־לאַגער. געזען מיט מײַנע אייגענע אויגן". איר פארשטייט, אָבערשארפיורער, וואָס דאָס באטײַט? סײַדן אין אײַער צושטאנד גילט ניט קיין קלוגשאפט און קיין פארשטאנד.

— אויב דער יונגערמאַן וועט עס באשטעטיקן, וועט עס זײַן פאלש. פאלש און געמיין.

— באַלענדער, צי דען האָט איר ניט געלייענט, ניט געהערט, אז נאָך מיט צען יאָר צוריק האָט מען געכאפּט און געשטעלט צום געריכט באוערן, גאָמערסקין? וווּנדערן זיך דארף מען, וואָס מיר זײַנען אזוי שפּעט נאָך אײַך געקומען. אלע לעבן־פארבליבענע געפאנגענע, וואָס זײַנען געווען אין פארניכטונגס־לאַגער סאָביבאָר, וועלן אָף אײַך אָנווײַזן מיט די פינגער.

— ווער עס איז געווען אינעם פארניכטונגס־לאַגער, דער וועט שוין אָף קיינעם ניט אָנווײַזן.

— כ'האָב אויך אזוי געמיינט, נאָר ס'איז ניט אזוי. פארורטיילטע זײַנען געבליבן לעבן, און העַנקער זײַנען געבליבן אין סאָביבאָר אָף אייביק. וואָלט איר דאַן געווען אין לאַגער, וואָלטן זיי ניט נוימאַנען, נאָר אײַך דעם ערשטן געטייט. אײַך דעם צווייטן, ווען דאָרט וואָלטן געווען זײַן שטאַנגל אָדער וואַגנער. איין פראגע וועל איך אײַך נאָך שטעלן, ווילט איר, אנערקען איך, אז דאָס איז מײַנע א פערזענלעכע ביטע צו אײַך. זאָגט, ווו געפינט זיך איצט שטאַנגל?

— איך ווייס ניט.

— ס'זײַנען דאָ אויסזיכטן, אז ער וועט זיך אינגיכן ארײַנכאפּן. נאָר נעמען אים וואָלט איך געוואָלט. איז ווי?

— פון דעם סאָביבאָרער לאַגער־פּערסאָנאַל איז מיר באוווּסט, ווו עס געפינט זיך בלויז איין מענטש, קאַרל פרענצעל.

— באַלענדער,— האָט בערעק צום ערשטן מאָל זיך געלאָזט הערן,— וועגן קאַרל פרענצעלן איז אונדז אלץ באוווּסט. מע דארף מיינען, אז אינגיכן וועט ער שוין זײַן דאָרט, ווו ער דארף זײַן.

יאָהאַן שטיפּטער איז אופגעשטאַנען פון זײַן אָרט, און ווי ער וואָלט רעזומירן דעם געשפּרעך, געמאָלדן:

— אויב אזוי, האָבן מיר הײַנט מיט די פראגעס און ענטפערס פארענדיקט. ביז צו דער מאַשין, וואָס שטייט באם ארײַנגאנג, זאָלט איר גיין צווישן אונדז, קורט באַלענדער. די הענט אָף הינטן!

פייגעלע האָט געוואַרט אין דער מאַשין. אז באַלענדער איז שוין געווען הינטער די גראַטעס, איז זי צוזאמען מיט בערעקן אוועק טעלעגראפירן קניעווסקין קיין וואַרשע. אהיים האָבן זיי זיך דערקליבן שפּעט באַנאַכט.

קאפיטל אכט

דער סאָביבאָר־פּראָצעס

קיין ענטפער — איז אויך אן ענטפער...

„באָן. עלף געוועזענע עסעסאָווצעס און איין יינגערער פּאָליציי־אָפיצער וועלן אין סענטיאבער איבערגעגעבן ווערן דעם געריכט פון געשווירענע אין דער שטאָט האגען (דייטשישע פעדעראטיווע רעפובליק) פאר מאסן־פארניכטונג פון מענטשן אין געוועזענעם היטלערישן טויט־לאגער סאָביבאָר. דער פּראָצעס, אף וועלכן ס'וועלן אויסגעהערט ווערן פיר און דרייסיק איידעס, וועט דויערן עטלעכע כאדאָשים".

אזא מיטיילונג איז דעם 22 אפּרעל 1965 אָפּגעדרוקט געוואָרן אין דער פוילישער צייטונג „זשיציע ווארשאווי".

אף פארשיידענע שפּראכן, ווו מיט קעפּל־שריפט אף דער ערשטער זייט, און ווו מיט פּעטיט, פארוקט און פארקוועטשט אף דער לעצטער זייט, זיינען ענלעכע מיטיילונגען פארעפנטלעכט געוואָרן אין הונדערטער צייטונגען פון פיל לענדער. די פוילישע פּרעסע האָט דערביי אָנגעוויזן, אז אין סאָביבאָר איז אומגעבראכט געוואָרן בא 150 טויזנט פוילישע יידן. די האָלענדישע האָט דערמאָנט אירע לייענער, אז בלויז לויט די אָפיציעלע ענטפערס, וועלכע פארינטערעסירטע פערזאָנען (קרויווים) האָבן נאָך אין 1946 באקומען פונעם רויטן קרייץ, זיינען אין סאָביבאָר אומגעקומען 34.313 האָלענדישע בירגער. אינגאנצן גענומען האָט לויט איינע יעדיעס די צאָל קאָרבאָנעס אין סאָביבאָרער טויט־לאגער דערגרייכט 250 טויזנט, לויט אנדערע — העכער א האלבן מיליאָן מענטשן.

דער זאל, ווו ס'איז צונויפגערופן געוואָרן די פּרעסע־קאָנפערענץ, איז א געראמער, א הויכער. דורך די צערוקטע פאָרהאנגען אף די עטוואָס פאנאנדערגעעפנטע פענצטער זעט מען, ווי די זון איז ארויס פון אונטער א וואָלקן. אף דער שאָטנדיקער זייט פונעם טראָטואר באוועגט זיך א געדיכטער אוילעם. דאָס האלטן זיך אף דער שאָטנדיקער זייט, זאָגט מען, איז דער ערשטער סימען, אז דער זומער איז געקומען. אהער אין שטאָט איז ער שוין פון לאנג געקומען. עס גייט די לעצטע וואָך פון יון.

ס'איז געמאָלדן געוואָרן, אז מע פארבעט פארנעמען די ערטער, און צום מיקראָפאָן איז צוגעגאנגען א מענטש מיט א גוטמוטיק פּאָנעם. די לאנגע האָר ביז די אקסל האָבן אים צוגעגעבן דעם אויסזען פון א קינסטלער. א ווייַלע האָט ער נאָכגעשפּירט נאָך די זון־פלעקן, וואָס האָבן געשפּילט אפן דאך פון אנטקעגנדיקן הויז, און די ערשטע ווערטער האָט ער געווידמעט דער זון, וואָס שיינט און וואַרעמט פאר אלעמען אלצייַנס.

זײַענדיק אַ געניטער רעדנער, איז אים ניט שווער געווען אויסצוזוכן דעם איבערגאַנג פון דעם פּײַנעם וועטער צום פּראָצעס, צוליב וועלכן די כאָשעווע הערן האָבן זיך אהער צונויפגעקליבן. אָבער צוביסלעך האָט דער האַפּעררדיקער טאָן פון זײַן ריידן אָנגעהויבן פאַרשווינדן, און וואָס ווײַטער, האָט אַלץ מער זיך געלאָזט פילן דער מינאָר.

— נאָך אין אַפּרעל האָבן מיר געמאָלדן, ווען עס וועט זיך אָנהייבן דער פּראָצעס איבער די געוועזענע באַאַמטע פון דעם געוועזענעם פאַרניכטונגס־לאַגער סאָביבאָר. יאָ, ווי דאָס איז ניט אומאָנגענעם, נאָר פאַרניכטונגס־לאַגער, טויט־לאַגער, און ניט, ווי אַנדערע רופן אים אָן, קאָנצענטראַציע־לאַגער. אייניקע זשורנאַליסטן אין אויסלאַנד און אַפילו אויך בײַ אונדז אין דער בונדעס־רעפּובליק צווייפלען אין דעם, אַז די געריכט־פאַרהאַנדלונג וועט זיך אָנהייבן אין דער אָנגעמערקטער צײַט. איך פאַרזיכער אײַך, אַז דאָס מאָל איז דער טערמין אַן ענדגילטיקער. אָט, זעט איר, מעלדן אײַך פּינקטלעך די דאַטע, ווען דער פּראָצעס וועט זיך פאַרענדיקן, — דאָס קאָן איך ניט. דער לאַנדגעריכטס־דירעקטאָר הער שטראַקע מיינט, אַז דאָס וועט פאָרקומען דעם 24 דעקאַבער. אויב דאָס וועט זײַן ניט אַזוי, בעט איך אײַך, אַז פּערזענלעך צו מיר זאָלט איר קיין פּרעטענזיעס ניט האָבן. בלויז די מאַטעריאַלן פון דער פאָרשונג פאַרנעמען העכער הונדערט בענדער. אין זיי, ליידער, קאָנט איר ניט אַרײַנקוקן, אָבער איך מיין, אַז הײַנט שוין וועט איר באַקומען געוויסע אינפאָרמאַציע, וועלכע וועט אײַך דערלויבן אָביעקטיוו באַלײַכטן פאַר אײַערע לייענער דעם אויסערסט וויכטיקן פּראָצעס וועלכער האָט צו זיך קיין גלײַכן ניט.

דער רעדנער האָט געמאַכט אַ באַדײַטונגספולע פּאַוזע און פאָרגעזעצט:

— איבער אַ ריי מאָטיוון האָט צו זיך דער פּראָצעס קיין גלײַכן ניט. צום אַלעם ערשטן דערפאַר, ווײַל מיט אַ יאָר און זיבן מאָנאַטן, איידער דער דריטער רײַך האָט קאַפּיטולירט, און מיט נײַן מאָנאַטן פאַר דעם, ווי די רויטע אַרמיי האָט אײַנגענומען די טעריטאָריע, וווּ סאָביבאָר האָט זיך געפונען, האָבן די געפאַנגענע, ניט וואַרטנדיק אויף קיין זײַטיקער הילף, אויפגעהויבן אַן אויפשטאַנד און זיך אַליין באַפרײַט. געוויס קאָן מען זיי פאַרשטיין און אויך מיטפילן. דאָך דאַרף אייגנצײַטיק געזאָגט ווערן, אַז דאָס האָט באַטײַט אַליין אַרויסטראָגן און אויספילן דעם אורטייל איבער דעם פּערסאָנאַל פונעם לאַגער נאָך פאַרן מישפּט. ווי האָט געקענט געשען, אַז דער פאַנטאַסטישער פּלאַן פונעם אויפשטאַנד זאָל קאָנען פאַרווירקלעכט ווערן, דאָס איז אַן אַנדער זאַך. געוויסע אומשטענדן זײַנען געווען גינסטיק פאַר די אויפשטענדלער. דער קאָמענדאַנט און אייניקע עסעס־אָפיצערן זײַנען גראַדע דאַן געווען אין אורלויב, אין זייער אָפּוועזנהײַט איז אין לאַגער, קאָנטיק, אָפּגעשוואַכט געוואָרן די דיסציפּלין. גינסטיק פאַר די אויפשטענדלער איז זיכער געווען אויך דאָס, וואָס מיט זיי האָט אָנגעפירט אַ ביז גאָר געוואַגטער און געשולטער מיליטערמאַן, וועלכער האָט פאַר דרײַ וואָכן צײַט, וואָס ער האָט זיך געפונען אין לאַגער, באַוויזן אַרויסרופן צו זיך צוטרוי בײַ אַזאַ פאַרשיידנאַרטיקער מאַסע מענטשן פון פאַרשיידענע לענדער.

פאַרוואָס און וויאַזוי איז דער סאָוועטישער אָפיצער אַרײַנגעפאַלן אין סאָביבאָר, ווו לויט הימלערס באַפעל האָבן קיין סאָוועטישע קריגסגעפאַנגענע ניט געטאָרט זײַן, — דאָס פאַרבלײַבט אַ רעטעניש. מעגלעך, אַז עמעצן פון אײַך וועט עס פאַרינטערעסירן. ס'איז באַוווּסט, אַז מע האָט איבערגעפלאָנטערט דעם מאַרשרוט פונעם עשעלאָן. עס טרעפט. דאָס האָט געקאָנט געשען איבער אַ טאָעס פון אַ טעלעגראַפיסט, אַן אײַזנבאַן־דיספעטשער. עס קאָן אָבער אויך אויפקומען אַ געדאַנק, אַז דאָס איז ניט געווען גלאַט אַזוי אַ סאָוועטישער אָפיצער, וואָס איז צופעליק אַרײַנגעפאַלן אין סאָביבאָר גראָד צו יענער צײַט, ווען ס'איז אויסגעבראָכן אַן אויפשטאַנד. אַזוינע פאַלן זײַנען אויך באַוווּסט. דאָ ניט לאַנג האָב איך געלייענט אַ בוך וועגן אַזאַ איינעם, וואָס איז מיט אַ ספּעציעלער אויפגאַבע געקומען אין ווארשעווער געטאָ...

דער רעדנער האָט אָנגעזאָטלט אַף זײַן דינער, עטוואָס געבויגענער נאַז די ברילן, זיך צוגעזעצט צום טיש און גענומען בלעטערן די פּאַפּירן, וואָס זײַנען געלעגן פאַר אים, קלײַבנדיק זיך, קאָנטיק, עפּעס פאַרלייענען פון זיי. נאָר דאָ איז פון זײַן אָרט אויפגעשטאַנען אַ הויכער מאַן מיט פּריזע קנייטשן אויפן שטערן — בערעק — און זיך געווענדט צום וואָרטזאָגער:

— הער לאַנדראַט, איר וועט מיר דערלויבן ניט אָנרופן מײַן נאָמען און די צײַטונג, וועלכע איך שטעל פאָר. איר האָט דאָ געזאָגט, אַז געפאַנגענע האָבן זיך אַליין באַפרײַט און דאָס האָט באַטײַט אַרויסטראָגן און אויספילן דעם אורטייל, איידער עס איז פאָרגעקומען דער, אַזוי צו זאָגן, געזעצלעכער מישפּעט... נאָר פאַר דעם האָט איר מיט רעכט באַטאָנט, אַז סאָביבאָר איז געווען ניט פּאָשעט קיין לאַגער, נאָר אַ טויט־לאַגער. פאַרוואָס זשע האָט איר אין דעם פאַרגעסן? ווער, פרעגט זיך, האָט עס געקענט זײַן נאָך מער געזעצלעך באַפולמעכטיקט פאַרניכטן די מערדער, ווי אַליין די געפאַנגענע, וועלכע מע האָט געטריבן אין די גאַז־קאַמערן? יעדערער, וואָס האָט געקעמפט מיטן פאַשיזם, איז, לויט מײַן מיינונג, געווען געזעצלעך באַפולמעכטיקט דערויף. איך וואָלט אויך געוואָלט וויסן, ווי דאַרף מען פאַרשטיין די ווערטער, וואָס איר האָט געזאָגט וועגן דעם אָנפירער פונעם אויפשטאַנד? ס'קאָן זײַן, ס'איז פאַר אײַך אַ רעטעניש דאָס, וואָס ער און זײַנע לאַנדסלײַט האָבן באַשטימט ראַטעווען ניט נאָר זיך אַליין, נאָר אַלעמען, פון וועלכן לאַנד און שטאַנד זיי זאָלן ניט זײַן? — און ווײַל די פראַגע איז געבליבן אָן אַן ענטפער, האָט ער פאָרגעזעצט: — איר האָט זיך דערלויבט מאַכן אַ פאָרוואורף די העלדישע אויפשטענדלער פון סאָביבאָר, די אומגעקומענע און לעבן־געבליבענע, און שווײַגט. קיין ענטפער — איז אויך אַן ענטפער...

דער וואָרטזאָגער האָט קלוימערשט מיט אַ רויִק געמיט און מיט אַ שמייכל זיך אויפגעהויבן פון אָרט.

— איך האָב אויפמערקזאַם אויסגעהערט די אויפגעבראַכטע רייד פונעם הער, וועלכן איך האָב ניט די ערע צו קענען אַלס זשורנאַליסט, און האַלט, אַז דער עקספּראָמט האָט זיך אים ניט אײַנגעגעבן. ווען דער געערטער הער וואָלט ניט אַזוי שנעל רעאַגירט, נאָר באַקלערט מײַנע ווערטער, וואָלטן זיי, האָף איך, ניט געמאַכט אַף אים אַזאַ אײַנדרוק. איך האָב דאָך

אויך געזאָגט, אז מע קאָן די געפאַנגענע געוויס פארשטיין און אויך מיט־פילן. איך זע, דאָס באפרידיקט אײַך ניט? ס׳איז אײַער רעכט, — און באַם וואָרטזאָגער האָט זיך ארויסגעכאַפּט א פראגע, וועלכע ער האָט מיסטאמע ניט באַדאַרפט געוואָלט שטעלן, — ווען האָט איר, א מאַן פון א יאָר עטלעכע און דרײַסיק, צום ערשטן מאָל זיך דערוווּסט וועגן סאָביבאָרער פארניכ־טונגס־לאגער?

— שוין זייער לאנג. פערצן יאָר בין איך דאַן אלט געווען.

— איך בעט בא אײַך אנטשולדיקונג, — האָט דער ראַטגעבער אף אים א קוק געטאָן מיט אומגלויבן אין בליק, — נאָר איך מיין, אז דער געריכט וועט זיך ניט פארנעמען מיט דער געשיכטע פונעם אופשטאנד אין סאָבי־באָר. ווען איך זאָל זיך האלטן בא אן אנדער מיינונג, וואָלט איך ניט גע־האט דאָס רעכט ארויסזאָגן וועלכע־ניט־איז באהויפּטונג וועגן דעם פּרוּער, ווי זי איז אפן געריכט פון די געשווּוירענע באהאנדלט געוואָרן. ס׳וועלן געוויס זיך געפינען היסטאָריקער, וואָס וועלן שטודירן די געשיכטע פונעם אופשטאנד. לאָמיר זיי ווינטשן דערפאָלג אין דער וויכטיקער און נייטיקער ארבעט. אויב איר וועט עס פארלאנגען, וועל איך בא א געלעגנהײַט פאַר־זעצן מיט אײַך דעם שמועס. איצט איז שוין, ליידער, קיין צײַט ניטאָ. דער־לויבט מיר פארעפנטלעכן אָן אָפּיציעלן דאָקומענט פון דער יורידישער פרעסע־פאַרשטייערשאַפט בא דעם לאנד־געריכט אין האגען.

זייער געערטע הערן!

אין דעם געריכט פון די געשווּוירענע בא דעם לאנד־געריכט פון דער שטאָט האגען אין וועסטפאַלן וועט דעם 6 סעפּטעמבער 1965 זיך אָנהייבן דער פּראָצעס פון צוועלף געוועזענע מיטארבעטער פון עסעס אָדער פון דער פּאָליציי, וועלכע זאָלן האָבן אין די יאָרן 1942 און 1943 מיטגעווירקט דערמאָרדן יידן אין דעם פארניכטונגס־לאגער סאָביבאָר (די־סטריקט לובלין אין פּוילן). אורטיילנדיק לויט די פאראנענע מאַטעריאַלן, וועט דער פּראָצעס, דאַרף מען רעכענען, מינדסטנס דויערן פיר מאָנאַטן. עס זײַנען אײַנגעלאַדן: דרײַצן איידעס פון די פאראייניקטע שטאַטן, עלף פון ישׂראל און צען פון דער בונדעס־רעפּובליק.

באגלײַך מיט טרעבלינקע און בעלזשעץ איז דער לאגער סאָביבאָר געווען איינער פון די דרײַ טויט־לאגערן, וועלכע די אָנפירונג פון עסעס האָט ענדע 1941 — אָנהייב 1942 גע־שאַפן, קעדיי דורכפירן די אזויגערופענע „ענדלייזונג פון דער יידן־פראגע” („ריינהארד־אקציע”) אין געוועזענעם גע־נעראַל־גוווערנעמענט. לויט די פאראנענע אָנגאַבן זײַנען אין סאָביבאָר אומגעבראַכט געוואָרן בא 250 000 יידן.

ווי טרעבלינקע און בעלזשעץ, איז דער לאגער סאָביבאָר געווען אונטערגעוואָרפן דער הויפּט־קאָמאַנדשאַפט, אין שפּיץ פון וועלכער ס׳איז געשטאַנען דער פארשטאָרבענער אין 1945

יאָר עסעס־גרופּענפירער אַדיליאַ גלאַבאָטשניק. אָנגעפירט מיטן לאַגער האָט דער קאָמענדאַנט. אין 1942 יאָר איז עס געווען דער עסעס־אָבערשטורמפירער טאָמאַלאַ, וועלכער איז, ווי ס'איז געמאָלדן, געשטאָרבן. פאַרביטן האָט אים דער עסעס־אָבערשטורמפירער שטאַנגל, וועלכער איז ניט געפונען געוואָרן. נאָך אים איז עס געווען דער ניט לאַנג פאַרשטאָרבענער עסעס־אָבערשטורמפירער רײַכלײַטנער. די מערהײַט פון דעם דײַטשישן לאַגער־פּערסאָנאַל האָט ניט געהאַט קיין אָפיצער־טיטלען.

צוויי געוועזענע אופזעער פונעם לאַגער סאָביבאָר — עריך באוער און הובערט גאָמערסקי — זײַנען דורך אַנדערע געריכטן פאַרורטיילט געוואָרן צו אייביקער טפיסע.

אין אָקטיאַבער 1943 האָבן עטלעכע הונדערט ייִדישע העפטלינגען אופגעהויבן אַ באוואָפנטן אופשטאַנד קעגן זייערע באוואַכער. דער אופשטאַנד איז דערשטיקט געוואָרן. דעם לאַגער האָט מען ליקווידירט.

די צוועלף אָנגעקלאָגטע אף דעם אזויגערופענעם סאָביבאָר־פּראָצעס, וואָס וועט זיך אָנהייבן דעם 6 סענטיאַבער 1965, ווערט אינקרימינירט.

1. דעם געוועזענעם עסעס־אָבערשאַרפירער

פאַרטיע קורט באָלענדער פון האַמבורג, געבוירן דעם 21 מײַ 1912,

9 פאַלן פון דערמאָרדן צוזאַמענגענומען באַ 360 מענטשן,

2 פאַלן פון מיטהעלפן דערמאָרדן צוזאַמענגענומען באַ 86 טויזנט מענטשן;

2. דעם געוועזענעם עסעס־אָבערשאַרפירער

געהילף פון בינע־רעזשיסער, קאַרל פרענצעל פון געטינגען, געבוירן דעם 20 אווגוסט 1911,

42 פאַלן פון דערמאָרדן אַן אומבאַשטימט גרויסע צאָל מענטשן;

2 פאַלן פון מיטהעלפן דערמאָרדן צוזאַמענגענומען באַ 250 טויזנט מענטשן;

3. דעם געוועזענעם עסעס־אונטערשאַרפירער

אייגנטימער פון אַ שפּײַכלער פראַנץ וואָלף פון עפּעלהיים, געבוירן דעם 9 אַפּרעל 1907,

1 פאַל פון דערמאָרדן איין מענטשן,

1 פאַל פון מיטהעלפן דערמאָרדן באַ 115 טויזנט מענטשן;

די דרײַ אויבן־אָנגערופענע אָנגעקלאָגטע געפינען זיך אין פאָרלויפיקער געפאַנגענשאַפט, באָלענדער פון 1961, פרענצעל פון 1962 און וואָלף פון 1964.

4. דעם געוועזענעם פּאָליציי־אָבערוואכמײַסטער מויערער עריך לאכמאַן פון אונטערגריזבאך, געבוירן דעם 6 נאָיאבער 1909,

1 פאַל פון מיטהעלפן דערמאָרדן בא 150 טויזנט מענטשן;

5. דעם געוועזענעם עסעס־אָבערשארפיורער האנדלס־פאָרשטייער האנס־היינץ שיוט פון סאָלטאו, געבוירן דעם 6 אפּרעל 1908,

1 פאַל פון מיטהעלפן דערמאָרדן בא 86 טויזנט מענטשן;

6. דעם געוועזענעם עסעס־שטאַבסשארפיורער שלאָסער ווערנער דיבוא פון שווערלם, געבוירן דעם 26 פעוורואַל 1913,

1 פאַל פון מיטהעלפן דערמאָרדן בא 43 טויזנט מענטשן;

7. דעם געוועזענעם עסעס־שארפיורער אויטאָמעכאַניקער עריך פוקס פון בענדאָרף, געבוירן דעם 9 אפּרעל 1902,

2 פאַלן פון מיטהעלפן דערמאָרדן צוזאמענגענו־מען בא 3.600 מענטשן;

8. דעם געוועזענעם עסעס־אָבערשארפיורער שווארצארבעטער אלפרעד איטנער פון קולמבאך, גע־בוירן דעם 13 יאנואר 1907,

2 פאַלן פון מיטהעלפן דערמאָרדן צוזאמענגענומען בא 57 טויזנט מענטשן;

9. דעם געוועזענעם עסעס־אונטערשארפיורער שטיינהעקער הערמאַן לאמבערט פון שטוטגארט, גע־בוירן דעם 7 דעקאבער 1909,

1 פאַל פון מיטהעלפן דערמאָרדן אן אומבא־שטימט גרויסע צאָל מענטשן;

10. דעם געוועזענעם עסעס־אָבערשארפיורער סאניטאר היינ־ריך אונפערהאו פון קעניגסלוטער, געבוירן דעם 26 מײַ 1911,

1 פאַל פון מיטהעלפן דערמאָרדן בא 72 טויזנט מענטשן;

11. דעם געוועזענעם עסעס־אונטערשארפיורער הויף־וועכטער ראָבערט יורס פון פראנקפורט־אם־מײַן, געבוירן דעם 17 אָקטיאבער 1911,

1 פאַל פון מיטהעלפן דערמאָרדן 30 מענטשן;

12. דעם געוועזענעם עסעס־אונטערשארפיורער ארבעטער פון א זעגמיל ערנסט צירקע פון זידווינזען, געבוירן דעם 6 מײַ 1905,

1 פאל פון מיטהעלפן דערמאָרדן 30 מענטשן.
די אָנגעקלאָגטע באַלענדער, פּרענצעל און וואָלף זאָלן האָבן באגאנגען מאָרד־טאַטן לויט זייער אייגענער איניציאַטיוו, ניט האָבנדיק דערוף קיין אויסדריקלעכן באפעל. די אַנדערע אָנגעקלאָגטע, וואָס ווערן באשולדיקט בלויז אין מיטהעלפן דערמאָרדן, האָבן אָן קיין באפעל ניט געטייט.

מיט טיפער אכטונג
ד״ר מיכעלס
לאנדגעריכטסראט.

פאר דעם וואָרטזאָגער האָט מען אוועקגעשטעלט אַ גלאָז מיט וואסער. ער האָט פון איר לאנגזאם אַ זופּ געטאָן איין מאָל, אַ צווייט מאָל און דערנאָך מיט דער צונג באנעצט די ליפּן און שוין ווייניקער אָפיציעל פאָרגעזעצט:

— דאָס, וואָס איך האָב דאָ פאָרגעלייענט, ווי אויך דעם פּלאן פונעם פארניכטונגס־לאגער סאָביבאָר וועט איר באקומען אָפּגעדרוקט. דער פּראָצעס וועט פאָרקומען דריי מאָל אַ וואָך: מאָנטיק, דינסטיק און דאָנערשטיק. אַלע ארויסטרעטונגען אפן געריכט וועלן פארשריבן ווערן אף אַ מאגניטאָפאָן, נאָר בלויז די מיטארבעטער פון געריכט וועט זיין דערלויבט זיך נוצן מיטן פארשריבענעם. ניין, אין דער הינזיכט וועלן קיין אויסנאמען ניט געמאכט ווערן. פאר היסטאָריקער, פרעגט איר? בלויז פאר די, וואָס וועלן ספּעציעל איינגעלאַדן ווערן מיטצוהעלפן דעם געריכט פעסטשטעלן דעם עמעס.

עמעצער אין זאל האָט גאנץ הויך אַ זאָג געטאָן:

— אָפיציעל איינגעלאַדענע היסטאָריקער לייגן היסטאָריש.

עס האָט זיך דערהערט אַ געלעכטער. ניט אזוי גיך האָט דעם ראטגעבער זיך איינגעגעבן איינשטילן דעם זאל און געבן אַ וואָרט דעם מענטשן, וואָס האָט זיך אָנגערופן:

— סטאַניסלאַוו קניעווסקי. פּוילן. היסטאָריקער.

— שוין אַ לענגערע צייט, — האָט געזאָגט קניעווסקי, — ווי איך זאמל און פארעפנטלעך מאטעריאלן וועגן די געוועזענע טויט־לאגערן אף דער פּוילישער טעריטאָריע. דאָ האָט מען געוואָרפן אַ רעפּליק, אז עס טרעפט, ווען היסטאָריקער לייגן. ס׳איז ניט צום לאכן, ווייל, leider, איז עס אזוי. אויב אַ היסטאָריקער וויל פארטיידיקן די נאצי־פארברעכער, דאן מוז ער אומבאדינגט לייגן. אזוי באזונדערס איז געווען אף די פּראָצעסן און נאָך די פּראָצעסן איבער די הענקער פון סאָביבאָר עריך באוער און הובערט גאָמערסקי. איר זאָגט, הער ראטגעבער, אז דאָס געהער ניט צו דער זאך, אָבער איר האָט זיי דאָך היינט אליין דערמאָנט, הייסט עס... נו, גוט, — האָט ער שטיל אַ זאָג געטאָן, און דאָס בלוט איז אים געקומען אין פּאָנעם אריין, — איך פאָלג אייך. כ׳בעט נאָר מיר ענטפערן אף צוויי־דריי פראגן:

ערשטנס, אף וועלכן גרונט האָט איר געמאָלדן, אז אין סאָביבאָר האָט מען אומגעבראכט 250 טויזנט מענטשן? אויב אזא ציפער האָבן אָנגערופן

די באַשולדיקטע אָדער זייערע אַדוואָקאַטן, באַטײַט עס דאָך ניט, אַז דאָס איז ווירקלעך אַזוי. מער צוטרוי פאַרדינען די ביז גאָר ערנסטע אויספאָרשונגען פון אוטאָריטעטע היסטאָריקער אין אַ רײַ לענדער, וועלכע דערוויזן, אַז דאָרט זײַנען אומגעבראַכט געוואָרן פיל מער מענטשן. דאָס באַוויזן אויך די לעבן־געבליבענע סאָביבאָראָווצעס. עס ווילט זיך האָפן, אַז דער לאַנדגעריכט וועט זיך באַמיִען פעסטשטעלן מער פינקטלעך די צאָל פון די אומגעבראַכטע.

צווייטנס, אַף וועלכן גרונט ווערט געמאָלדן, אַז דער אויפשטאַנד אין סאָביבאָרער טויט־לאַגער איז דערשטיקט געוואָרן? דאָ ניט לאַנג האָט זיך מיר אײַנגעגעבן אויסזוכן אַ טעלעגראַם, וואָס דער שעף פון דער זיכערהייט־פּאָליציי פונעם לובלינער קרײַז האָט דעם 15 אָקטיאַבער, אַפן צווייטן טאָג נאָכן אויפשטאַנד, אָפגעשיקט אין הימלערס קאַנצעליאַריע. ער האָט ניט געוואַגט לייקענען דעם דערפאָלג פון דעם אויפשטאַנד. אָט וואָס ער האָט מיטגעטיילט אין זײַן טעלעגראַם: „דעם 14 אָקטיאַבער 1943, אַרום פינף אַזייגער פאַרנאַכט, איז אין סאָביבאָרער לאַגער, וואָס געפינט זיך 40 קילאָמעטער צאָפנדיקער פון כעלם, פאָרגעקומען אַן אויפשטאַנד. באַקעמפט דעם ווידערשטאַנד פון דער וואַך, זײַנען די אויפשטענדלער אַוועק אין אַן אומבאַוווסטער ריכטונג. נײַן עסעסאָווצעס זײַנען דערמאָרדעט. איינער איז ניט געפונען געוואָרן, איינער איז פאַרוווּנדעט. צוויי וואַכלײַט—אויסלענדער זײַנען דערשאָסן״.

הימלערס באַפולמעכטיקטן, וועלכער איז גלײַך אַרויסגעפאָרן קיין סאָביבאָר, זײַנען דערנאָך איבערגעגעבן געוואָרן פאָטאָגראַפיעס ניט פון נײַן, נאָר פון זעכצן געטייטע עסעסאָווצעס. אויב נעמען אין אַכט די צאָל אָפיצערן אינעם אַזוי־גערופענעם סאָביבאָר־גאַרניזאָן און אַז אַ טייל פון זיי זײַנען אין יענעם טאָג געווען אין אורלויב, ווערט מיט דער דאָזיקער ציפער אַלץ געשטעלט אַף אַן אָרט. דערצו דאַרף מען אין זינען האָבן, ווי אויסגעמושטרירט און באַוואָפנט עס איז געווען די עסעס־וואַך, מיט וויפל רייען שטעכלדראָט דער לאַגער איז געווען אַרומגערינגלט און אין וועלכן צושטאַנד עס האָבן זיך געפונען און וואָס פאַר אַ „באַוואָפענונג״ עס האָבן פאַרמאָגט די אויפשטענדלער. דאָס סאַמע וויכטיקסטע איז אָבער דאָס, וואָס באַ דרײַ הונדערט געפאַנגענע האָבן זיך באַפרײַט. איז ווער האָט דאָס רעכט צו זאָגן, אַז דער אויפשטאַנד איז דערשטיקט געוואָרן?!

און צולעצט, די דריטע פראַגע: צי האַלט ניט דער לאַנדגעריכט, אַז דער איידעס נומער איינס אַף דעם אויסערסט וויכטיקן פּראָצעס, ווי איר אַליין האָט געזאָגט, דאַרף זײַן דער אָנפירער פונעם אויפשטאַנד אינעם טויט־לאַגער סאָביבאָר? זײַן אַדרעס וועט אײַך מיטטיילן יעדערער פון די לעבן־געבליבענע סאָביבאָראָווצעס, אין וועלכן לאַנד ער זאָל ניט וווינען. ווילט איר, קאָנט איר אים גלײַך פאַרשרײַבן: אַלעקסאַנדער פעטשערסקי, סאָוועטנפאַרבאַנד, ראָסטאָוו־אַפן־דאָן. אין אַנדערע שטעט פון סאָוועטנפאַרבאַנד לעבן נאָך זעקס מענטשן, וואָס האָבן אַקטיוו אָנטיילגענומען אינעם אויפשטאַנד. אין פוילן לעבן... גוט, הער ראַטגעבער, געוויס פאַרשטיי איך, אַז ניט איר קאָנט לייזן אַזעלכע פראַגן. איך האָב פאַרענדיקט.

די פרעסע טיילט מיט

פון דער פוילישער צייטונג
„שטאַנדאַר לודו", 30 יוני 1965

...אף דעם סאָביבאָר־פּראָצעס ווערן קיין אייִדעס פון פוילן ניט ארויסגערופן.

בלויז אייניקע מערדער פון סאָביבאָר זײַנען באַשטראָפט. די מערהײַט פון זיי, ווי די מערהײַט היטלעראָווצעס, וואָס זײַנען באַגאַנגען פאַרברעכנס אין פוילן, באַהאַלטן זיך אויס אין מערעוו־דײַטשלאַנד.

די פאַרברעכנס אין סאָביבאָר זײַנען נאָך פולשטענדיק ניט אופגעדעקט. די הויפּט־קאָמיסיע, וואָס פאָרשט די היטלערישע פאַרברעכנס אין פוילן, ווענדט זיך מיט א ביטע צו אלע אייִדעס און צו אלע מענטשן, וועלכע פאַרמאָגן אזעלכע מאַטע־ריאַלן, איבערגעבן זיי דער קאָמיסיע.

מאָסקווע, 1 סעפּטעמבער, 1965, טאַסס.

דער קאָרעספּאָנדענט פון דער דײַטשישער פּרעסע־אַגענ־טור טיילט מיט פון האַגען: מאָנטיק וועלן צוועלף געוועזענע עסעסאָווצעס געשטעלט ווערן פאַרן געריכט פון די געשוווי־רענע אין האַגען. זיי ווערן באַשולדיקט אין דערמאָרדן און אין מיטהעלפן דערמאָרדן 250 טויזנט ייִדן אין טויט־לאַגער סאָביבאָר אין פוילן. דער הויפּט־באַשולדיקטער אף דעם פּראָצעס איז דער 53־יאָריקער פּאָרטיע קורט באָ־לענדער.

די מערהײַט אייִדעס זײַנען געווען „אַרבעטס־ייִדן" אין סאָביבאָר און זײַנען געבליבן לעבן אַדאַנק דעם אופשטאַנד פון די קאַצעטניקעס, וואָס איז פאָרגעקומען דעם 14 אָקטיאַ־בער 1943. אין דעם טאָג האָבן פון צווי ביז דרײַ הונדערט ייִדן מיט מעסער, פלעקער, העק און אייניקע אפילע מיט פּיסטאָלעטן און ביקסן זיך אופגעהויבן קעגן זייערע הענקער. בײַם אָט דעם אופשטאַנד זײַנען אומגעקומען בא 20 דײַ־טשישע אופזעער און צווישן זיי דער פאַרטרעטער פונעם לאַגער־קאָמענדאַנט. בא 130 אופשטענדלער זײַנען אומגע־קומען פון די מינעס, מיט וועלכע סאָביבאָר איז געווען ארומ־גערינגלט, און פון די פאַשיסטישע קוילן.

עלף פון צוועלף באַשולדיקטע אין דעם האַגענער פּראָ־צעס האָבן ביז דער „אַקציע ריינהאַרד" אָנטיילגענומען אין דער אויסראָטונג־אַקציע T-4.

פּאָנעם־על־פּאָנעם

באַטאָג נאָך איז געווען מעכּײַע־וואָרעם. נאָר סאָף טאָג האָט באַם האָ־ריזאָנט לענגער, ווי געוויינלעך, זיך פאַרהאַלטן די שקיִע־רויטקייט, פונעם טײַך ענעפּע האָט א בלאָז געטאָן מיט קעלט, און אין עטלעכע מינוט ארום האָבן שוין די שפּיצן פון די ביימער זיך גענומען הוידען און א שטיק צײַ־טונג איז שוין ניט גלאַט געפלויגן אינדערלופטן, נאָר מיט אן אויסערגע־וויינלעכער שנעלקייט געריטן אפן ווינט.

מיטן אָנקום פון טאָג, ווען ס'האָבן זיך גענומען אויסשיילן שטיקער גרויער הימל, איז דער ווינט עטוואָס לינדער געוואָרן, נאָר ס'האָט סײַווי בא אים קיין שום ווערט ניט געהאַט שטיפעריש זיך פאַרקלײַבן אונטער די קאָלנערס, צעכראַסטען די פאָלעס פון די לײַכטע רעגנמאַנטלען, פאַר־הייבן א קליידל, וואָס איז אזוי אויך איבערגענוג קורץ, רײַסן די נאָך ניט פאַרוועלקטע בלעטער.

צוויי אלטע לײַט, וועמעס אויסגעשטרעקטע הענט האָבן אנטקעגנגע־טראָגן איינער דעם צווייטן דעם „גוטען־מאָרגען", האָבן זיך אויסגעדרייט מיט די פּלייצעס צום ווינט און זיך געלאָזט גיין צוזאמען.

— אײַך ווײַזט זיך ניט אויס, הער נוימאַן, אז דער נעכטיקער זומער און דער הײַנטיקער הארבסט זײַנען זיך אזוי נאָענט צונויפגעגאַנגען, אז מע קאָן שוין ניט וויסן, ווער וועמען וועט ארויסשטויסן? — זאָגט איינער פון זיי, און כאָטש ער רעדט הויך, האָט דער צווייטער צוגעלייגט צום אויער די דלאָניע, ווי א דאשעק.

עפּעס נאָך האָט דער אלטער געוואָלט זאָגן, נאָר אין זײַן ברוסט איז שוין ניט געווען אזויפיל אָטעם, וויפל ער האָט באַדאַרפט האָבן. ווארט ער אף אן ענטפער, און קעדיי דער ווינט זאָל ניט אָפּטראָגן די ווערטער אָן א זײַט, שאַפט ער זיך אויך פון פינף אײַנגעבויגענע קנאָכיקע פינגער א דאַ־שעקל באַם אויער.

— זאָרגט אײַך ניט, הער גאָלשטיק, — ענטפערט געאָרג נוימאַן, — פאַר די, וואָס לעבן, וועט נאָך דער זומער זיך אומקערן און דער הארבסט וועט ניט פאַרפעלן קומען. אָט זעט איר, פאַר מײַן זון און פאַר אײַער ברו־דער איז שוין צוויי און צוואנציק יאָר אויס הארבסט, אויס זומער, אויס וועלט. מײַן יאָהאַן וואָלט נאָך קיין פופציק ניט אלט געווען. זײַן זון, מײַן אייניקל, איז שוין עלטער פון זײַן טאַטן. א קנאַפּער מאָנאַט האָט אים געפעלט צו זיבן און צוואנציק, ווען די באַנדיטן האָבן אים מיט א האַק צעשפּאָלטן דעם קאָפּ, און איצט וויל מען אים א צווייט מאָל קעפּן, און ווער? אָך־אָך! איין דײַטש א צווייטן...

— הער נוימאַן, איר מיינט, אז אלפרעד און יאָהאַן וועלן דערמאָנט ווערן אפן געריכט?

— פאַרוואָס ניט? אײַך וואָלט עס דען פאַרדראָסן? פאַרקערט, זאָל מען זיי וואָס אָפטער דערמאָנען. זיי האָבן דאָס לעבן אָפּגעגעבן פאַרן פאָטער־לאַנד, און עס באַקומט זיך, ווי זיי וואָלטן גאָר אף דער וועלט ניט געווען. פאַרוואָס, פרעגט זיך, קומט עס זיי?

— אלפרעדס פרוי איז געשטאָרבן, און זײַנע צוויי טעכטער אינטערע־סירן זיך אבסאָליוט ניט מיטן געריכט. זיי דערמאָנען ניט אלפרעדן, ווי זיי וואָלטן גאָר קיינמאָל קיין פאָטער ניט געהאט. זײַן אייניקל, זעט איר, דער וואָלט שוין גראָד געוואָלט וואָס מער וויסן וועגן זײַן גראָספּאטער. דער וואָלט, קאָן זײַן, זיך ניט אָפּגעזאָגט זײַן דער פּראָקוראָר אפן געריכט. אין באָן ווינט ער. איינמאָל בין איך געקומען צו אים און אים פּונקט געטראָפן מיטן פּענדזל אין דער האנט, ווען ער האָט געמאָלט א טראנספּאראנט: „געדענקט וועגן 1933 יאָר, פּראָטעסטירט קעגן דער אויסראָרדנטלעכער געזעצגעבונג!". „גוסטאוו, — האָב איך אים געפרעגט, — ווי וואָלט געווען, ווען ניט איך, נאָר דײַן גראָספאטער וואָלט ארײַנגעקומען צו דיר אין צי־מער?" — האָט ער אפילע ניט געפונען פאר נייטיק מיר צו ענטפערן. ער האָט זיך געײַלט צוזאמען מיט נאָך אזא, ווי ער, א פאָרשטייער פון עפּעס א פּאציפיסטישער געזעלשאפט, וואָס רופט זיך „קאמפּאניע קעגן אטאָם־באוואָפנונג", אין בונדעסטאג אויסצודריקן א פּראָטעסט קעגן פּראָיעקט פון ענדערן די קאָנסטיטוציע. און וואָס מיינט איר? מע האָט זיי אופגענו־מען. און דערנאָך, ווען דער בונדעסטאג האָט באהאנדלט דעם פּראָיעקט, האָט גוסטאוו מיט זײַנע קאמראדן מארשירט איבער די צענטראלע גאסן, דערנאָך האָבן זיי דורכגעפירט א מיטינג, דערנאָך...

— ווער איז ער בא אײַך?

— גוסטאוו? וואָס הייסט ווער? אלפרעדס אייניקל.

— דאָס, הער גאָולשטיך, האָב איך שוין פון אײַך געהערט. ער איז, פרעג איך, א קאָמוניסט?

— דערווײַל ניט, און ווײַטער — ווער קאָן וויסן? איך האָף, אז ער וועט עלטער ווערן, וועט ער קליגער ווערן. די גאָולשטיכס האָבן פון שטענדיק אָן זיך פארנומען מיט קאָמערציע, און ניט מיט קיין פּאָליטיק. איך האָב עס אים דערמאָנט. ווייסט איר, וואָס ער האָט מיר געענטפערט? באלד וועל איך איבערגעבן וואָרט צו וואָרט: „און מיר האָט מען געזאָגט, אז ניט נאָר מײַן גראָספאטער, נאָר אויך איר, זײַן ברודער, זײַט געווען אן אקטי־ווער מיטגליד פון דער נאציאָנאַל־סאָציאַליסטישער פארטיי. דאָך האָט מײַן גראָספאטער מער דערגרייכט. ער איז געווען אין עסעס, און איר זײַט געווען ניט מער, ווי א האופטמאן פון רײַכסווער".

— הער גאָולשטיך, ביז צו דער געריכט־געבײַדע איז נאָך ווײַט? איך בין אמאָל געווען א גוטער גייער! געווען. אלץ איז געווען. מיך, קאָן מען זאָגן, האָט קיין זאך ניט גענומען. און איצט קאָן א ווינטל מיר פארשטעלן דעם וועג. אויב ס'איז נאָך ווײַט, וועלן מיר, קאָן זײַן, איבערכאפּן דעם אָטעם אָדער גאָר אָפּשטעלן א טאקסי?

— ניין־ניין. באלד באם ראָג וועלן מיר פארקערעווען, און פון דאָרט איז שוין מיט דער האנט צו דערלאנגען.

בערעק שלעזינגער איז אין האגען פארפאָרן ניט אין דעם נײַעם, אָקאָרשט אויסגעבויטן פון בעטאָן און גלאָז, האָטעל, וואָס אין סאמע צענ־טער, ווי דאָס האָט געטאָן די מערהײַט פון די, וואָס זײַנען געקומען אפן

פראָצעס. ער האָט געפּאטערט באַ צוויי שאָ, בלאָנקענדיק אינעם געפּלאָנ־טער פון די אלט־שטאָטישע גאסן און געסלעך, נאָר, סאָפקאָלסאָף, אויסגע־זוכט דאָס, וואָס אים האָט זיך געוואָלט, — א שטיל און רויק גאסטהויז.

וועגן דעם האָט אָנגעזאָגט א שילד באַם אַרײַנגאַנג און נאָך מער אליין דער אויסזען פון דעם דרײַשטאָקיקן מויער, אויסגעלייגט פון רויטן ציגל. דער דאַך הויך און פארשפּיצט. די שמאָלע קליינע פענצטער אפן ערשטן שטאָק פארגלאָזט מיט פּילקאָלירקע שײַבלעך. אין דער מיט פון דעם ניט גרויסן האָל איז באַ א ברייטן דעמבענעם טיש געזעסן דער באַלעבאָס פון הויז — א באַיאָרטער דײַטש, באַ וועמען די טרערנדיקע אויגן זײַנען געווען ווי פארשטעקט אין אלטע צעקנייטשטע בײַטלען. געררעדט האָט ער א ביסל אונטער דער נאָז, נאָר בערעק האָט פארשטאַנען פון זײַנע רייד, אז באַ־קומען אין דעם האָטעל א צימער איז ניט לײַכט. ליבהאָבער פון אלץ, וואָס שמעקט מיט פארגאנגענהײַט, וואקסן ווי אף הייוון, און דאָ לעבט דאָך ווירקלעך אליין די אלטקײַט. אויב אויספאָרן גאַנץ וועסטפאַלן, וועט מען א צווייט גאסטהויז אזא ניט געפינען. דעם גאסט, אן אויסלענדער, קאָנטיק, נאָר מע דאַרף זאָגן, אז ער רעדט א גוטן דײַטש, האָט אָפּגעגליקט. א פּראָ־פעסאָר פון באָן, וואָס לייענט לעקציעס אין דער היגער אדמיניסטראטיוו־ווירטשאַפטלעכער אקאַדעמיע און שטעלט זיך שטענדיק דאָ אָפּ, האָט באַ־דאַרפט קומען נאָך נעכטן און גראָד דאָס מאָל אף א לענגערער צײַט, נאָר ערשט האָט מען אָנגעקלונגען פון דער אקאַדעמיע און צו וויסן געגעבן, אז דער פּראָפעסאָר וועט ניט קומען.

די באַקאַנטשאַפט איז פאָרגעקומען, נאָך איידער דער נײַער גאסט האָט פארפולט די רעגיסטריר־קאַרטע: בערנאַרד שלעזינגער פון האָלאַנד. מעג־לעך, ער וועט זיך פארהאלטן, מעגלעך, אף א צײַט אָפּפאָרן און ווידער קומען.

ביטע, ביטע, — איז געווען דער ענטפער, — אין א האָטעל, וואָס פארמאָגט אינגאַנצן פיר און דרײַסיק צימערן, איז ווינטשנסווערט, אז אלע אײַנוווינער זאָלן זיך פילן ווי באַ זיך אין דער היים. ס'איז נאָך פאראַן א מאַנסאַרדע. דאָרט לעבן סטודענטן, פון וועלכע מע האָט מער שאָדן, ווי פּראָפיט. און דאָך... צימערן זײַנען געווען פּערציק, נאָר אָן הײַנטצײַטיקע באַקוועמלעכקײַטן, איז ער געצוווּנגען געווען דאָס הויז רעקאָנסטרויִרן. אכט און פערציק מאַרק פאַר א טאָג און א נאַכט וועט עס קאָסטן. אויב דער הער שלעזינגער וועט וועלן, קאָן ער זיך שפּײַזן אין רעסטאָראַן, וואָס געפינט זיך דאָ אפן ערשטן שטאָק. דער זאַל איז א קליינער, נאָר די מער־הײַט קוואַרטיראַנטן שפּײַזט זיך באַ אים. ביטע, דעם שליסל, הער שלעזינ־גער!

די הילצערנע טרעפּ סקריפּען, נאָר זיי זײַנען אזוי אָנגעוועקסלט, אז מע קאָן זיך אויסגליטשן. שפּאַנט בערעק צו זיך אפן דריטן שטאָק. דאָס מע־שענע הענטל פון דער טיר אין נומער איז אויסגעשײַערט און גלאַנצט, כאָטש שפּיגל זיך אין דעם. אין צימער שטייט א הילצערן בעט, צוקאָפּנס א קליין שאַפקעלע, ווו באַנאַנד מיטן נאַכט־לעמפּל ליגט אן עוואַנגעליע. אינמיטן צימער—א טיש, צוויי בענקלעך, און אין ווינקל לעבן א קליינער שאַפע — אן אלטער פּאָטערשטול, ארומגעצויגן מיט שווארצן לעדער.

בערעק האָט דערלאָזט, אז אין האגען קאָן מיט אים טרעפן עפּעס אומ־דערווארטס, נאָר אז אפן צווייטן טאָג נאָך זײַן קומען וועט ער בא דער טיר פון האָטעל באגעגענען זיך קימאט פּאָנעם־על־פּאָנעם מיט נוימאנס פּאָטער, מיט גאולשטיכס א לײַבלעכן ברודער, — אף דעם האָט ער זיך ריכטן ניט געקאָנט. זיי זײַנען געגאנגען מיט איין וועג, באדארפט אף איין גאס, אין איין און דעם זעלבן הויז. בא אלטע לײַט איז דער געהער אָפּגע־שוואכט, ריידן זיי הויך. ער האָט ניט ווילנדיק אופגעכאפּט יעדער וואָרט זייערס, אלע „יא־יא" און „אָך־אָך". ווען ער זאָל געוועזן וועלן, וואָלט ער אויך אין געריכט־זאל געקאָנט זיצן בישכיינעס מיט זיי, נאָר ער דארף עס ניט.

די טויטע, וואָס לעבן

באם ארײַנגאנג אין האגענער קרײַז־געריכט האָט זיך צונויפגענומען א גרויסער אוילעם. מע שטופּט זיך ניט, ווײַל אלע ווייסן: ביזוואנען די טירן פונעם געריכט־זאל וועלן ניט געעפנט ווערן פארן פּובליקום, וועט דער פּראָצעס זיך ניט אָנהייבן. אזוי איז שוין פון לאנג אײַנגעפירט, און אזוי וועט אויך זײַן דאָס מאָל.

בערעק האָט ניט באוויזן אריבערטרעטן די שוועל, און א קנויל האָט פארשטשעמעט דעם האלדז. די אויגן זײַנען טרוקן, נאָר אלץ ווייניט אין אים. אזוינס אויסצוהאלטן דארף מען האָבן אן אײַזערן הארץ. באָלענדער, פרענצעל, דיובוא, וואָלף... סאָביבאָר איז ווידער פאר די אויגן.

ווי?אזוי באָלענדער איז צום סאָף פון קריג געוואָרן פון לעבעדיק טויט און מיט פיר יאָר צוריק פון טויט לעבעדיק — דאָס ווייסט בערעק. נאָר וואָלף? ווי איז אזוינס מעגלעך? דער לאָדזשער שלאָסער היינריך ענגעל האָט דאָך מיט אן אײַזערנער פּרענט אוועקגעלייגט וואָלפן אף קיינמאָל ניט אופשטיין. ס'איז געווען נאָך איין מערדער מיט דער זעלבער פאמיליע? יאָ, דאכט זיך, זיי זײַנען טאקע געווען אין סאָביבאָר צוויי ברידער, איינער ניט בעסער פונעם צווייטן. דער, וואָס זיצט דאָ, אף דער באשול־דיקונגס־באנק, איז פראנץ וואָלף. בא אים איז שטענדיק געהאנגען אן אוטאָמאט אף איין אקסל און א פאָטאָאפּאראט אפן צווייטן.

ווערנער דיובוא איז דער זעלבער עסעס־שטאבסשארפירער, וואָס איז דעם 14 אָקטיאבער 1943 געווען דער שעף פון קאראול. א מינוט פאר דעם, ווי דער אופשטאנד איז אויסגעבראָכן, האָט ער אפן אפּעל־פּלאַץ אָרודעוועט מיט זײַן בײַטש. אים האָט זיך קימאט אײַנגעגעבן אויס־שטעלן אלעמען צו פינף אין א ריי, נאָר מיטאמאָל האָט ער באמערקט, אז ס'גייען אים נאָך פּוסטריט עטלעכע קאצעטניקעס, און זיך א נעם גע־טאָן צו דער קאָבורע. ער האָט אליין באקומען איבערן קאָפּ. פון זײַן, דיובואס, פּאראבעלום האָט שובײַעוו ארײַנגעזעצט אין אים א קויל. דער דאָזיקער שאָס איז געווען דער רוף צו נעקאָמע. אײַנהאלטן די דערצאָרנטע מענטשן איז שוין געווען אומעגלעך. און דאָ איז געקומען פּעטשערסקיס באפעל: „אלע צום אָפּיצערן־הויז!".

ערשט אױף דער פּרעסע־קאָנפֿערענץ האָט בערעק זיך דערוווּסט, אַז דיובוא האָט דאָך אויסגעמיטן דעם טויט, און אָט זיצט ער באַנאַנד מיט די איבעריקע מערדער, מאַמעש מיט דער האַנט איבער צו דערלאַנגען. ער זעט אויס ייִנגער פֿון זײַנע יאָרן, האַלט זיך באַשיידן און שטיל. ווי זיי קענען זיך פֿאַרשטעלן, אָט די לײַט!

די ערשטע ווערטער, וואָס בערעק האָט פֿאַרנאָטירט אין זײַן בלאָקנאָט, זײַנען: „מאָנטיק, 6.9.65, זאַל 201”.

ווען דער פּראָצעס זאָל פֿאָרקומען אין זאַל 1 צי אין זאַל 2, וואָלט בערעק עס מיסטאָמע ניט אָפּגעמערקט. דער פֿירשטאָקיקער מויער פֿון האַגענער לאַנדגעריכט איז טאַקע געראַם, נאָר קיין הונדערטער זאַלן האָט ער געוויס ניט. פֿאַר אַזויפֿיל זאַלן פֿאָדערט זיך אַ געבײַדע, וואָס זאָל זיך אויפֿהייבן נאָך אויף אַ צען שטאָק, צעשפּרייטן זיך פֿון איין עק גאַס ביז דער אַנדערער. ס׳איז, קאָנטיק, אַ שיפֿרירטער נומער. ווען די מאַכטהאָבער שטרעבן אויף אַן עמעס צוצוציִען צו פֿאַראַנטוואָרטלעכקײַט אַלע קריגספֿאַרברעכער, דאַן, דאַרף מען מיינען, וואָלטן אויך אַזויפֿיל זאַלן ניט געפּוסטעוועט. ביפֿראַט, אַז אַזוינע פּראָצעסן ציִען זיך כאַדאָשים און אַפֿילע יאָרן. ס׳קאָן גרײַלעך זײַן, אַז בלויז פֿאַר נאָרד־ריין — וועסטפֿאַלן וואָלט אַזאַ „שטיבעלע” מיט הונדערטער געריכט־זאַלן געטויגט. אַלפֿי־יווישער האָט שוין פֿון לאַנג געדאַרפֿט אַזוי זײַן, און אָנהייבן וואָלט מען געמעגט טאַקע פֿון די הענקער פֿון סאָביבאָר.

ניט צוועלף, נאָר עלף מאַן זיצן אויף דער באַשולדיקונגס־באַנק. עס פֿעלט דער געוועזענער עסעס־אונטערשאַרפֿירער ערנסט צירקע. ער האָט צוגעשיקט אַ בריוו, אין וועלכן עס ווערט מיטגעטיילט, אַז דאָס אַרויסרוף־צעטל האָט ער באַקומען צו דער צײַט, נאָר ער לײַדט פֿון צוקערקרענק און מאַכט איצט דורך אַ היילונגס־קורס. אויף אַ בלאַנק פֿון אַ רעצעפּט באַשטעטיקט אַ דאָקטער פֿון צאַלער שפּיטאָל, אַז ערנסט צירקע איזווירקלעך קראַנק, און אַמווייניקסטן נאָך אַכט־צען טעג דאַרף ער זײַן אונטער מעדיצינישער אויפֿזיכט. די האַנטשריפֿט באַם דאָקטער איז אַזאַ, אַז איבערלייענען זײַן אונטערשריפֿט און פֿאַרפֿיקסירן אין פּראָטאָקאָל זײַן נאָמען האָט זיך ניט אײַנגעגעבן, און דאָך ווערט אָנגענומען אַ באַשלוס: „ביזוואַנען דער געזונט־צושטאַנד פֿון דעם באַשולדיקטן ערנסט צירקע דערמעגלעכט ניט, ער זאָל קומען אָפֿן געריכט, זאָל זײַן איניען אויסגעטיילט ווערן פֿון די איבעריקע”.

אונטער דער וואַך זײַנען גענומען געוואָרן ניט קיין דרײַ באַשולדיקטע, ווי דאָס איז געווען געמאָלדן, נאָר פֿיר. ס׳איז צוגעקומען ערווין לאַמבערט, וועלכער געפֿינט זיך אין טפֿיסע ניט פֿאַר זײַנע פֿאַרברעכנס אין סאָביבאָר. נאָך דעם ווי ער האָט אויסגעבויט די ערשטע גאַז־קאַמער אין שלאָס האַרטהיים, לעבן לינץ, איז מען שוין אָן אים ניט באַגאַנגען זיך אין קיין איין טויט־לאַגער. פֿאַריקן פֿרײַטיק האָט אין דיסעלדאָרף זיך פֿאַרענדיקט דער פּראָצעס איבער די מערדער פֿון טרעבלינקער לאַגער, אויף וועלכן מע האָט ערווין לאַמבערטן פֿאַרורטיילט אויף פֿיר יאָר טפֿיסע.

די מיטאַרבעטער פֿון דער פּרעסע, טעלעוויזיע און קינאָ־כראָניק ווערן געוואָרנט: אין פֿינף מינוט אַרום וועט אין געריכט־זאַל זײַן פֿאַרבאָטן צו

פאָטאָגראַפירן. צענדליקער פאָטאָאַפּאַראַטן און קינאָ־קאַמערעס צילן זיך אָן אַף דער באַשולדיקונגס־באַנק. דאָס ערשטע אָרט האָט ברייטלעך, מע מעג אַפילע זאָגן, היימלעך, פאַרנומען דער הויפּט־באַשולדיקטער קורט באָלענדער — דער שעף פון די גאַז־קאַמערן אין סאָביבאָר. באַנאַנד מיט אים זיצט דיובוא. דער איינציקער צווישן די באַשולדיקטע, וועמען ס׳איז ניט אויסגעקומען זיך דערקלײַבן אַהער פון דער ווײַט, ער ווױנט אין האַגענער קרײַז — אין שווערלם. ווײַטער זיצט קאַרל פרענצעל. ער האָט אויסגעקערעוועט דעם קאָפּ, מע זאָל אים ניט קענען פאָטאָגראַפירן. פאַר וועמען האָט ער עס זיך פּלוצעם פאַרשעמט? באַנאַנד מיט אים — עריך פוקס, אַלפרעד איטנער און ראָבערט יורס. די איבעריקע פינף זיצן אַף דער באַנק הינטער זיי.

מע קאָן ניט זאָגן, אַז יעדערער פון די מערדער האָט פאַרנומען אַן אָרט לויט זײַנע „פאַרדינסטן". ווען דאָס זאָל זײַן אַזוי, וואָלט פרענץ וואָלף באַדאַרפט פאַרנעמען דאָס דריטע אָרט און ניט דאָס עלפטע, דאָס לעצטע. צי ס׳איז פון פריִער באַשטימט געווען, ווער וואָס פאַר אַן אָרט דאַרף פאַרנעמען, צי ניט, נאָר גלײַך באַם אַרײַנקומען האָט קורט באָלענדער זיך אַ ריס געגעבן צום אויבנאָן, וואָס ניט מיט גוטן, ניט מיט שלעכטן וועט ער קיינעם ניט אָפּטרעטן. מיט פרענצעלן, וואָס האָט שטענדיק געהאַלטן, אַז דאָרט, וווּ ער, פרענצעל, זיצט, איז דער אויבנאָן, האָט ער פאַרמאָגט אַלטע כעזשבוינעס, עפּשער דערפאַר האָט זיך צווישן זיי אַרײַנגערוקט דער שטילער דיובוא.

אַלע זײַנען אָנגעטאָן, ווי אין טעאַטער צו גיין. באָלענדער און פרענצעל אין ליכטיקע אָנצוגן, מיט פאַרביקע האַלדזטיכער. פון די אייבערשטע פּידזשאַק־טאַשן שטעקן אַרויס געפאַלדעוועטע טיכעלעך — באַ איינעם אַ ווײַס, באַם צווייטן — אַ טונקל־רויטס.

די באַשולדיקטע זיצן הינטער אַ באַריער. מיט אַ באַריער ווערן זײַן אָפּגעטיילט אויך די איידעס. נאָר דערווײַל זײַנען זיי נאָך ווײַט פונדאַנען, באַ זיך אין דער היים. מע וועט זיי אַרויסרופן נאָכן פאַרהערן די באַשולדיקטע. פון דער רעכטער זײַט איז דאָס אָרט פון די פּראָקוראָרן. ד״ר שערמער פון דאָרטמונד און זײַן געהילף, פּראָקוראָר זעלצער פון האַגען; פון דער לינקער זײַט — דאָס אָרט פאַר די פאַרטיידיקער.

דער געריכט־קאָמענדאַנט נעמט זיך פאַרן העמערל. בערעק, וואָס איז ניט צום ערשטן מאָל אַף אַ געריכט־פאַרהאַנדלונג אין מערעוו־דײַטשלאַנד, איז קימאַט איבערצײַגט, אַז איידער ער וועט אַ קלאַפּ טאָן מיטן העמערל און פּײַערלעך מעלדן: „דאָס געריכט...", וועט ער אומבאַדינגט אַ הוסט טאָן. אַזוי טאַקע איז עס פאָרגעקומען. ווען אַלע זײַנען אופגעשטאַנען פון זייערע ערטער, האָבן זיך באַוויזן דער לאַנדסגעריכט־דירעקטאָר שטראַקע, אונטער וועמעס פאָרזיץ דער פּראָצעס וועט פאָרקומען, די בײַזיצער — לאַנדסגעריכטראַט קנייסט און לאַנדסגעריכטראַט ד״ר העלער און זעקס געשווױרענע, וואָס שטעלן פאָר פאַרשיידענע שיכטן פון דער באַפעלקערונג. אין פאַל, אויב ס׳וועט אויסקומען עמעצן פון די בײַזיצער אָדער געשווױרענע צו פאַרבײַטן, זיצן אַף דער „רעזערוו־באַנק" דער געריכטסראַט פליישער און צוויי געשווױרענע.

דער פּאָרזיצער און די בייזיצער זיינען אין לאנגע שווארצע מאנטיעס, אף וועלכע עס טיילן זיך באזונדערס אויס די שניי־ווייסע קאָלנערס. הער שטראקע פארנעמט זיין אָרט אפן הויכן שטול.

קוים זיצט דער פּאָרזיצער, מעגן שוין זיצן אלע. דער טומל ווערט צו־ביסלעך איינגעשטילט. דעם ריכטערס העמערל טוט דריי מאָל נאָכאנאנד א קלאַפּ, און שטילער, ווי מע רעדט געוויינלעך פאר אן אוילעם, מעל־דעט ער:

— די געריכט־פארהאנדלונג הייבט זיך אָן!

באפרייען פונעם אומווערטיקן לעבן

בא באָלענדערן זיינען די אַש־קאָלירטע האָר גלאַט פארקעמט. לעם די קאָפּ־ווינקלען זעט מען דערוויי ניט מער ווי אן אָנדייט אף א פליך. זיין שמאָלביינערדיק געזיכט איז אָן איין קנייטש. אפן געזונט, זעט אויס, האָט ער זיך ניט וואָס צו קלאָגן. בא זיינע דריי און פופציק יאָר קאָן ער נאָך בראווירן מיט א מין יוגנטלעכער שלאנקייט. בלויז די געציילטע, וואָס קענען אים פון לאנג, ווייסן, אז א גאנץ לעבן האָט ער זיך געהאַלטן פאר א באליידיקטן, ווייל דאָס גוטס, וואָס אים, קורטן, האָט איבערגעלאָזט זיין פארשטאָרבענער פאָטער, איז אריינגעפאלן צום שטיפפאָטער.

אין פארגלייך מיט דעם, וואָס דער באליידיקטער האָט שפּעטער דערגרייכט, האָט יענץ גוטס קיין שום ווערט ניט געהאַט, נאָר אָפּרעכענען זיך מיטן שטיפפאָטער האָט ער געגאַרט פון קינדווייז אָן. יענער אָבער איז פריִער אָנגעקומען דינען צו היטלערן, און א שטעלע האָט ער פאר־נומען אזא, אז ס'איז געווען געפערלעך מיט אים זיך אָנצוהייבן. האָט קורט געמוזט שווייגן, כאָטש קיין לעמעלע איז ער קיינמאָל ניט געווען. געוווּסט ווו און ווו אויס. זיין גוטמוטיק־פרום פּאָנעם האָט ניט איינעם אָפּגענאַרט. דאָרט, ווו ס'האָט געלוינט, האָט ער געוווּסט צו שמייכלען. זיך אויסגעגעבן פאר א פילבארן מענטשן און שטילערהייט געצישעט, ווי א גיפטיקע שלאנג. און ניט אזוי געצישעט, ווי טאקע אף טויט געסאַמט.

די שטורם־אָטריאַדן זיינען ווי ספּעציעל פאר אים באשאפן געוואָרן. מע האָט אים באמערקט, אָפּגעשאַצט און צווישן די אויסדערוויילטע קאָ־מאנדירט אף קורסן, וואָס האָבן געדארפט צוגרייטן די ערשטע ספּעציאַ־ליסטן פאר דער שטרענג געהיימער עסעס־טייל „טאָטענקאָפּ־שטאנדארט".

אנדערע, וואָס זיינען אין איין צייט מיט אים געקומען, האָבן נאָך ניט באהערשט קיין האלב פון דער „לערן־פּראָגראם", און באָלענדערן איז שוין פארטרויט געוואָרן זיין א דירעקטער אויספילער פון דער אקציע „אויט־האנאזיע T-4".

דער פּאָרזיצער פרעגט:

— וואָס איז עס פאר אן אקציע „אויטהאנאזיע" און פארוואָס הייסט זי T-4?

באָלענדערס אויגן זשמורען זיך מאָדנע. אָט, דאַכט זיך, וועט ער א צוק טאָן מיט די אקסל, ווי גלייך ער ווייסט גאָרניט. נאָר באלד, ווי בא

אים אינווייניק וואָלטן געווען אײַנגעשטעלט געהיימע פּרוזשינקעלעך, טוט ער זיך אַ קער אַף רעכטס, אַף לינקס, בייגט זיך אָן פּאָרויס און דער־קלערט:

— דאָס איז געווען אַן אַקציע קעגן פּסיכיש־קראַנקע מענטשן.

— וואָס באַטײַט „קעגן"? קראַנקע פּאַדערן צו זיך אופמערקזאַמקײַט, נייטיקן זיך אין היילונג, אין אַן אָנשפּאַר. אויב ס׳זײַנען ניטאָ קיין מיט־לען קעגן דער קרענק, זוכט מען באַרויִקונגס־מיטלען, וואָס זאָלן גרינגער מאַכן דעם ווייטעק. מעגלעך, איר האָט אַנטדעקט אַן אוניווערסאַל הייל־מיטל און דעם פּראָשעק אָדער די פּילן אָנגערופן T-4? צי איר האָט אָנגעווענדט אַ מיטל ניט קעגן דער קרענק, נאָר קעגן די קראַנקע?

— יאָ. דאָס איז געווען אַן אַקציע קעגן פּסיכיש־קראַנקע. מע האָט זיי פאַרניכטעט מיט דער הילף פון גאַז. נאָכן גאַזירן האָט מען זיי פאַרברענט. די אַקציע איז פאַרטראַכט געוואָרן אין דעם פיוּרערס קאַנצעליאַריע אַף טירגאַרטען־שטראַסע, 4, און איז באַצייכנט געוואָרן לויטן נאָמען פון דער גאַס און נומער פון הויז.

— און וואָס איז עס פאַר אַ „קאָלומבוס־האוז"?

— דער צענטער, וואָס האָט אָנגעפירט מיט דער אָפּעראַציע T-4 האָט צוערשט זיך אופגעהאַלטן אין דעם הויז.

אין דער בערלינער קאַנצעליאַריע פונעם פיורער, פרעגט דער ריכטער באָלענדערן, איז ער געווען?

יאָ, ענטפערט באָלענדער, ווי אַלע פון דער קאָמאַנדע, געווען, נאָר בלויז איין־און־איינציק מאָל, צוליב אַמט־אָנגעלעגנהײַטן, פאַרשטענדלעך. אין זאַקסענהאַוזען? — דאָס געדענקט ער ניט. דעם פאַרניכטונגס־לאַגער, אויב אַזאַ איז ווירקלעך געווען, האָט ער ניט געזען. ווען יאָ, וואָלט ער פאַר־געדענקט, מיט וואָס ער האָט זיך אונטערשיידט פון די איבעריקע, ווו אים איז אויסגעקומען צו אַרבעטן אָדער בלויז באַזוכן. די ערשטע פּראַקטיק האָט ער באַקומען אין דעם לאַזאַרעט פונעם בראַנדענבורגער צוכטהויז. אַלץ איז אים דאָרטן ניט געווען געפעלן. אָנשטאָט ער זאָל אָפּגעבן באַ־פעלן, האָט ער גאָר געמוזט זיך אונטערוואַרפן דער עלטערער קראַנקן־שוועסטער, וואָס האָט געגומען מיט אים קאָמאַנדעווען. ניט פאָלגן האָט ער ניט געקאָנט, ווײַל דער שעף פון צוכטהויז איז געווען אירער אַ נאָענ־טער קאָרעוו. מיִעס איז זי געווען, ווי דער טויט, און דאָך האָט ער גע־מוזט שפּילן די ראָל פון אַ פאַרליבטן. זי פלעגט אַליין „באַפרײַען פונעם אומווערטיקן לעבן" די קערפּערס, וועלכע ער האָט דערנאָך פאַרברענט. דערנאָך איז זי אַף אים בייז געוואָרן, זי האָט אים אַרײַנגעשטופּט אין האַנט אַ גראָבײַזן, און אָנשטאָט דעם, ער זאָל אויספּילן זײַנע פליכטן, האָט ער גאָר געגראָבן דעם גאָרטן. קלאָר, אַז ער, אַ פאַכמאַן, האָט עס ניט געקענט פאַרטראָגן און איז געווען געצוווּנגען זיך ווענדן מיט אַן אָנקלאָ־גע צו זײַן העכסטן קאָמאַנדיר פראַנץ פּאָול שטאַנגל.

די געשיכטע האָט ער גוט פאַרגעדענקט, ווײַל זײַן גאַנצע קאַריערע איז דאַן אַף אַ האָר געהאַנגען. אַף דער אָנפראַגע האָט דער שעף פון בראַנדענבורגער צוכטהויז מיטגעטיילט, אַז... ער בעט אַנטשולדיקונג, אויב דעם געריכט אינטערעסירט דאָס ניט, קאָן ער איבעררײַסן. ער ווײַל

נאָר, עס זאָל אין פּראַקטיק פּאַרפּיקסירט ווערן, אַז זײַנערצײַט האָט ער זיך קאַטעגאָריש אָפּגעזאָגט צו פאַרברענען קערפּערס פון דערמאָרדעטע ייִדישן.

קורט באָלענדער פאַריכט זײַן נײַעם שניפּס און נעמט זיך אויסווישן מיט א טיכעלע די בליאַסקענדיקע האָרן-ברילן. ווער זאָגט עס, אַז ער, קורט באָלענדער, האָט זיך ניט מיט וואָס איבערצונעמען? ס'איז דאָך א פאַקט, אַז אים איינעם שענקט מען שוין אין דעם ערשטן טאָג פונעם פּראָצעס מער צײַט, ווי אַלע איבעריקע באַשולדיקטע. פון אים האָט דער פּאָרזיצנדער אָנגעהויבן דעם פאַרהער.

ניין. ער האָט ניט אָנערקענט די אַרויסגערוקטע קעגן אים באַשולדי־קונגען. זײַנע הענט זײַנען אין קיין בלוט קיינמאָל ניט געווען פאַרשמירט. ער אַליין איז א געליטענער. צו נײַן מאָנאַטן געפענקעניש האָט אים דער עסעס-געריכט אין קראָקע פאַרורטיילט, אין דאַנציקער שטראָף-לאַגער אָפּגעשיקט. פאַרוואָס פאַרורטיילט? — האָט דער ריכטער געוואָלט וויסן. ער האָט ווירדיק געענטפערט: ס'איז ניט וויכטיק. ס'איז זײַן פּערזענלעכע זאַך, וואָס מעג זײַן פאַרבאָרגן פון זײַטיקע. צי דען מוז ער אויך וועגן אַזעלכע אינטימע זאַכן דערציילן? יאָ, איבער א פרוי. ער האָט געבעטן זײַן פרײַנדן געבן גינסטיקע פאַר אים באַווײַזן אַף א געריכט-פּראָצעס, וואָס ער האָט געפירט קעגן זײַן געוועזענער פרוי... ווי/אַרום האָט ער באַלד נאָכן געריכט באַקומען צוויי אָרדענס? ער מיינט, אַז דאָס האָט ער צו פאַרדאַנקען פראַנץ פּאַול שטאַנגלען און דעם הויפּט-אינספּעקטאָר פון אַלע דרײַ פאַרניכטונגס-לאַגערן — סאָביבאָר, טרעבלינקע און בעלזשעץ — דעם עסעס-שטורמבאַנפירער קריסטיאַן ווירט, וועלכע האָבן זיך גוט אָפּגע־רופן וועגן אים.

ווידער באַשטעטיקט ער, אַז וועגן צוויי הונדערט פּופציק טויזנט פאַר־גאַזטע אין סאָביבאָר ווייסט ער ניט. אַבסאָליוט ניט. וואָס איז עס פאַר א „הימל-שטראַסע"? ער איז געווען דער שעף פון דריטן סעקטאָר, אָדער, ווי מע האָט אים גערופן, דריטער לאַגער, און פון קיינע „הימל-שטראַסעס" ווייסט ער ניט. צוויי מאָסן-גריבער האָט ער, אומקערנדיק זיך פון אור־לויב, געזען. ווי האָט געקאָנט אַנדערש זײַן? ס'איז געווען זומער, הייס, די לופט איז פול געווען מיט פליגן און אַנדערע מיִעסקײַטן. אין יעדן שפּעלטל פליגן זיי זיך פאַרקלײַבן. שרעק און עקל האָבן זיי בא אַלעמען אַרויסגערופן. האָט מען דאָך די טויטע געמוזט באַערדיקן?

דער פּאָרזיצער פון געריכט וואָרנט באָלענדערן, ער זאָל זײַן ווייניקער באַריידעוודיק און ענטפערן בלויז אַף די פראַגן, וואָס וועלן אים פאַרגעבן ווערן.

— איר האָט די גאַנצע צײַט פון קריג געטראָגן די אוניפאָרם פון עסעס?
— נאָכן געריכט אין קראָקע האָט מען מיך פון עסעס אויסגעשלאָסן.
— און מער האָט איר די אוניפאָרם ניט אָנגעטאָן?
— אָנגעטאָן.
— ווילקירלעך, הייסט עס. ווי איז דאָס מעגלעך געווען?
— אין שטראָף-לאַגער האָט מען ניט פאַרצייכנט אין די דאָקומענטן, אַז מע האָט מיך אויסגעשלאָסן פון עסעס.

— ווי האָט איר גערופן אײַער הונט אין סאָביבאָר?
— בארי.
— און נאָך וויאזוי?
— איך געדענק ניט.
— איר האָט דעם הונט גערופן — מענטש. איר האָט צו דער צויג גע־שריען: „מענטש, בײַס דעם הונט!" און די צויג פלעגט רײַסן שטיקער פונעם פארורטיילטן.
— דאָס איז ניט אזוי. איך פלעג דעם הונט ניט אָנרייצן. ער אליין פלעגט אָנפאלן אף אלץ, וואָס האָט זיך שנעל באוועגט.
— צוליב דעם פלעגט איר עס אונטערטרײַבן די געפאנגענע מיט א רוט אָדער שיסן פון פיסטאָלעט?
— אונטערטרײַבן האָט מען געמוזט, ווײַל זיי האָבן זיך לאנגזאם באַ־וועגט, און אף דער אײַזנבאן־סטאנציע האָט מען שוין דערוואַרט א נײַעם עשעלאָן.
— ווען האָט איר געטראָפן אין סאָביבאָר, ווען איר האָט זיך אומ־געקערט אהין נאָכן אופשטאנד?
— פון מײַנע פריערדיקע קאָלעגן איז שוין דאָרט קיינער ניט געווען. אויך די ארבעטס־קאָמאנדעס זײַנען שוין ניט געווען.
— וואוהין זײַנען אהינגעקומען די געפאנגענע, וואָס זײַנען באשעפטיקט געווען בא די לאגער־ארבעטן?
— די, וואָס האָבן ניט באוויזן צו אנטלויפן, און די, וועמען מע האָט געכאפט, זײַנען דערשאָסן געוואָרן.
— וואָס האָט איר פערזענלעך פאָרגענומען?
— איך בין געווען געצוווּנגען ברענגען ייִדן פון אנדערע לאגערן, קעדיי פארווישן די שפורן פון סאָביבאָר.
— די נײַ־אָנגעקומענע האָבן אָפּגעטאָן זייער ארבעט, און נאָכדעם?.. איך וואַרט, איר זאָלט ענטפערן אף מײַן פראגע.
— מיר זײַנען געווען געצוווּנגען אויסצופילן די באפעלן.
— איר האָט זיי געטייט?
— מע האָט זיי געטייט.
— איר פערזענלעך האָט אין זיי געשאָסן?
— איך האָב שוין דאן געקעמפט אין איטאליע קעגן די פארטיזאנער. איז ווי האָב איך געקאָנט פון דאָרט שיסן קיין סאָביבאָר?
— איר האָט עס געקאָנט טאָן ביז איטאליע. איר אנערקענט עס?
— איך ווייס ניט.
— פארוואָס האָט איר נאָכן קריג געענדערט דעם פאמיליע־נאָמען באַ־לענדער אף ברענער? איר ענטפערט ניט. איך קאָן אנדערש שטעלן די פראגע. דאָס איז פארבונדן מיט דעם, וואָס איר האָט געטאָן אין בראנדענ־בורג און אין סאָביבאָר?
— יאָ.
— לויט די דאָקומענטן גילט איר אלס טויטער.
— דאָס האָט מײַן געוועזענע פרוי מיך געמאָלדן פאר טויט.
— און באקומט פאר אײַך פענסיע?

— מעגלעך.
— דעם דאָקומענט, אַז קורט באַלענדער איז אומגעקומען, האָט געקראָגן באַלענדער?
— קאָן זײַן.
— איר אנערקענט, אַז איר האָט פּערזענלעך אָנטײלגענומען אין אַלע נײַן פֿאַלן פֿון אומברענגען בײַ דרײַ הונדערט זעכציק מענטשן?
— ניין.
— איז ווער האָט די מענטשן געטייט?
— אַלץ, וואָס מיר איז באַוווּסט געווען, האָב איך געמאָלדן אויף די פּאַרלויפּיקע פֿאַרהערן.
— מיר וועלן אײַך נאָך דערמאָנען, וואָס איר, באַלענדער, האָט דאַן געזאָגט...

שולדיק צי ניט שולדיק

ביזוואַנען דער ריכטער פֿאַרנעמט זיך מיט באַלענדערן, איז פּרענצעל פֿרײַ זיך פֿאַרנעמען מיט זײַנע געדאַנקען. קאַרל פּרענצעל איז נאָך פֿול מיט שטאָלץ, ווי אין די קריגס־יאָרן, ווען ער איז געווען ער, דער עסעס־אָבערשאַרפֿיורער. דאָס איז באַלענדער, ווען מע האָט אויסגערופֿן זײַן נאָמען, אופֿגעשפּרונגען ווי פֿון אַ בײַטש־געקנאַל און הערט זיך אײַן אין דעם ריכטערס רייד, קיין וואָרט ניט צו פֿאַרלירן. שלעכט, ווען אַ מענטש ווייסט ניט, ווי זיך אופֿצופֿירן. געהאַלטן אַ ביקס אין דער האַנט און קאָן קיין פּולווער ניט שמעקן. ער, קאַרל פּרענצעל, וועט ניט אופֿשפּרינגען, ער וועט אופֿשטיין מיט ווירדע און אויף די פֿראַגן, וואָס מע וועט אים שטעלן, ענטפֿערן געלאַסן און רויִק. אויף באַלענדערן זאָגט מען, אַז ער איז ניט קיין נאַר. וואָס זשע האָט ער זיך אוועקגעשטעלט באַם באַריער מיט לויזע אַראָפּהענגענדיקע הענט? וועסט זיך האַלטן נידעריק, וועט מען דיר קריכן אויפֿן קאָפּ. דער זינען איז בײַ אים אָפּגענומען געוואָרן צי וואָס? אַ שאַנדע!

פּרענצעל זיצט מיט אויסגעגלײַכטע קוואַדראַטע פּלייצעס פֿון אַן עכטן מיליטערמאַן, ווי ניט אים האָט מען דאָ געַנומען אונטער דער וואַך. דער בליק איז שטרענג און קאַלט. בלויז ווען מע האָט געלייענט דעם באַשולדיקונגס־אַקט, האָבן בײַ אים די אויגן אַ פּאָר מאָל זיך ווילד צעפֿינקלט, ווי בײַ אַ הונגעריקן וואָלף אין אַ פֿינצטערער נאַכט. ער דאַרף נאָך גוט אַ טראַכט טאָן, פּרענצעל, וואָס ער זאָל ענטפֿערן, ווען מע וועט אים פֿרעגן, צי אַנערקענט ער זיך אַלס שולדיקער. צי איז ער ביכלאַל שולדיק און פֿאַר וועמען? אין טורמע האָט מען בײַ אים אָפּגענומען דעם ברייטן אָפּגעקראַכענעם רימען מיט די ווערטער „גאָט מיט אונדז" אויפֿן שנאַל. זיי מיינען ערנסט, אַז ער קאָן מיט די אייגענע הענט זיך דאָס לעבן נעמען? זאָלן זײַנע פֿײַנט זיך אויף דעם ניט ריכטן. זײַן גאָט, וואָס האָט אים געראַטעוועט אין סאָביבאָר, וועט ער ניט פֿאַראַטן און ניט נאַרן. וואָס אַנבאַלאַנגט די לײַט, וואָס פֿירן דעם געריכט, איז ער פֿרײַ צו טאָן, וואָס

אים לוינט. פון זײַן אדוואָקאט ריינטש ווייסט ער, פאר וועמען פון זיי ער דארף זיך היטן און פאר וועמען ניט. יאָ, מיטן אדוואָקאט האָט אים, דאכט זיך, צוגעשפּילט. ער איז, מעגלעך, צו באריידעוודיק, נאָר דערפאר קאָן ער זיך אונטערנעמען דערווײַזן, אז ס'איז א פּראָסט אין דרויסן, ווײַל דער אויוון איז ניט געהייצט, און אז דאָס, וואָס ס'איז געטאָן געוואָרן אין די פארניכטונגס־לאגערן, איז פרי:ער פאר אלץ געווען צום גונסטן פון די דערמאָרדעטע. ער, דער שיינריידער, קאָן, ס'איז נאָר ניט באוווּסט, וואָס די פּראָקוראָרן קאָנען... איינס איז באוווּסט — העכסטע שטראָף איז אויס־געשלאָסן. שטארבן וויל ניט פרענצעל. און ווײַטער וועט די צײַט באווײַזן. די מאכט זאָל זײַן בא די פּראָקוראָרן, וואָלט דער בונדעסטאג ניט אָנגע־נומען קיין באשלוס צו עפּענען פאר די געוועזענע עסעס־לײַט די טירן אין בונדעסווער. ווען איז דאָס געווען? אין 1956. און אין דרײַ יאָר ארום זײַנען לעגאליזירט געוואָרן די עסעסישע אזויגערופענע „טראדיצי:אָנעלע פארייגען". נאָר די ביידע באשלוסן קומען ניט אין קיין פארגלײַך מיטן געזעץ, וואָס דער בונדעסטאג האָט אָנגענומען דעם 26 יון 1961. די דאטע וועט פרענצעל אָנרופן פון שלאָף. א קלייניקײַט! ווער האָט זיך געקענט ריכטן? אָנגענומען א געזעץ וועגן באזאָרגן מיט פּענסיע די געוועזענע עסעס־אָפיצערן! איז וואָס פאר א ווערט האָבן די פּראָקוראָרן?

ווען באם באריער וועט שטיין דער עסעס־אונטערשארפירער פראנץ וואָלף, וועט ער זיכער אלץ לייקענען... צי דארף ער, פרענצעל, ניט טאָן דאָס זעלבע? קיין וואָר וואָרט קומט פון יענעמס מויל ניט ארויס. וואָס ער זאָגט — דאָס מיינט ער ניט, און וואָס ער מיינט — דאָס זאָגט ער ניט. אָדער ער וועט ענטפערן: „איך געדענק ניט". וואָלף וואָלט באדארפט זײַן א דעקאָראטאָר און מאָלן פאר דער בינע וועלדער, טײַכן, פּאלאצן. וואָס־וואָס, נאָר באפּוצן, מאכן פון שווארץ ווײַס, דאָס קאָן ער. אינטערעסאנט, ווי וואָלט זיך אופגעפירט זײַן ברודער, האנס וואָלף, ווען ער שטייט דאָ פארן געריכט? ביידע האָבן זיי געדינט אין סאָביבאָר. האנס איז געווען פלינקער, ווי פראנץ. דאָס האָט ער אים, פרענצעלן, אויסגעלערנט מיט איין זעץ ארויסבאקומען בא די געפאנגענע די גאָלדענע ציין פון מויל. קראפּט אין די פויסטן פארמאָגט פרענצעל נאָך איצט אויך גענוג. לאָז אים, וואָלט ער ערשט א כאפּ געטאָן די וועלט פארן גאָרגל און געטרייסלט ביז צום דערשטיקן, נאָר איצט וואָלט ער געווען קליגער און ניט איבער־געלאָזט קיין אײדעס, קיין איינעם ניט.

די אײדעס מיינען, אז זיי ווייסן אלץ. אָבער באנאכט זײַנען זיי דאָך געווען פארשלאָסן אף זיבן שלעסער. אין קאזינאָ האָט דאָך קיינער פון זיי די שוועל ניט אריבערגעטראָטן. ניין, איינער איז יאָ דאָרט געווען. דער נאַ:ווער האָלענדישער מאָלער. וועגן דעם דערמאָנט אים, פרענצעלן, דער פּאָרטרעט, וואָס הענגט בא אים אין שטוב איבערן גרויסן אקווארי:ום. אקווארי:ומס פארמאָגט ער פינף, און אלע זײַנען זיי אויסגעשטאט אזוי, אז ער מעג זיך מיט זיי גרויסן. בא קיינעם מער זײַנען ניטאָ קיין אקווא־רי:ומס מיט אזא אָריגינעלער לופט־ווענטיליאציע, ווי בא אים. גאָלדענע פישלעך האָט ער פון קינדווײַז ליב. נאָך מער האָט ער ליב צוקוקן, ווי:אזוי דאָס וואסער אין ווינקל רוישט און שוימט. איינער פון די אקווארי:ומס,

דער קלענסטער, איז געשטאנען בא אים אין סאָביבאָר. דעם מײַסטער, וואָס האָט געמאכט דעם אקוואריום, האָט ער אליין איבערגעגעבן אין עטינגערס הענט. עטינגער איז דאן געווען באַלענדערס פּאַרטרעטער. נאָר וואָס האָט עס צו טאָן מיטן פּאָרטרעט? אהא! אין דעם טאָג, ווען מע האָט באַדאַרפט דעם קינסטלער צוזאמען מיט א גרויסער גרופּע האָלענדער טייטן, איז דער פּאָרטרעט נאָך ניט געווען פאַרטיק. דער האָלענדער האָט אדאנק דעם געוווּנען נאָך בא א צוויי וואָכן לעבן.

אין קאַזינאָ האָט ער אים געמאָלט. אליין באַלענדער האָט דעם מאָלער אהין געבראכט צו פירן, נאָר די סכעמעס, וויאזוי מע לאָדט אָן די גאַז-אויוונס, האָט ער ניט געקאָנט זען. און אויב ער האָט זיי יאָ געזען? איז ער דאָך שוין סײַווי טויט. טויטע זײַנען גוט דערמיט, וואָס זיי קאָנען גאָר-ניט דערציילן און צו קיינעם קיין פּרעטענזיעס ניט ארויסשטעלן. צום לעצטן מאָל אין לעבן האָבן די געפאנגענע אין סאָביבאָר געקאָנט אויס-שרײַען אלץ, וואָס זיי האָבן געוואָלט, פאַר די גענדז. נאָר אַף יעדנפאל האָט מען אויך מיט די גענדז אָפּן צווייטן טאָג נאָכן אופשטאנד געמאכט קאַפּוט.

איז ווי האָט ער, קאַרל פרענצעל, געקאָנט דערלאָזן, אז עס זאָלן בלײַבן לעבעדיקע איידעס, אפילע איינער? אָט פאַרוואָס מע וואָלט אים ווירקלעך באַדאַרפט שטרענג באַשטראָפן. אים און אויך זײַן שעף. מער ווי אַף איין טאָג האָט מען קיינעם אין די ארבעטס-קאָמאַנדעס ניט געטאָרט לאָזן. נאָר ווער וואָלט דאן גענייט קליידער פאַר די אָפיצערן, געמאכט שוכווארג, צוגעפּאַסט פינגערלעך און צירונג? וואָס קאָן א גאָלדשמיד אופטאָן פאַר איין טאָג? און ווי וואָלטן די שנײַדערס, וועלכע זײַנען הײַנט צוגעטראָטן צו דער ארבעט, געקאָנט פאַרענדיקן דאָס, וואָס עמעצער האָט נעכטן אָנ-געהויבן? צוזוכן מײַסטערס איז אויך ניט געווען אזוי גרינג. איינע קאָנען גוט דעם פאַך, נאָר זאָגן אָבער, אז ניין. אנדערע האָבן ניט קיין אנונג אין דער ארבעט און גיבן זיך אויס פאַר גרויסע ספּעציאַליסטן. שווינדלער! און צוליב וואָס, פרעגט זיך, האָבן זיי עס באַדאַרפט? צי דען בלויז צוליב אָפּלייגן דעם שפּאציר איבער דער „הימל-שטראַסע" אַף א טאָג שפּעטער? פאַרפלוכטע יידן!

די, וואָס האָבן ניט געדינט אין עסעס, מיינען ביז הײַנט, אז אויב איבער אונדזערע קעפּ האָבן ניט געפּײַפט קיין קוילן, אויב מיר זײַנען ניט געווען אָפּן פראָנט, ניט געגאנגען אין אטאקע, איז אונדז געווען לײַכט. מע האָט אין אונדז געוואָרפן שטיינער, אונדז געשאָטן זאמד אין די אויגן. עס האָט געפעלט א קלייניקײַט, מע זאָל אונדז אלעמען טייטן. אין טרעבלינקע איז אויך געווען אָן אופשטאנד, נאָר ניט אזא, ווי אין סאָביבאָר. אזא איז, דאכט זיך, אין ערגעץ ניט געווען. טאקע דערפאַר זײַנען פאַרבליבן איי-דעס. צי דען האָט מען עס ניט געקאָנט אויסמײַדן?

אַף פרענצעלס שטערן באַווײַזן זיך קנייטשן. אָבער די דערינערונגען זײַנען אים אָנגענעם. צי קענען פיל מענטשן אַף דער וועלט זיך באַרימען, אז זיי האָבן פאַרטריבן אין די גאַז-קאַמערן ניט הונדערט, ניט טויזנט, ניט צענדליקער טויזנטער, נאָר הונדערטער טויזנטער מאנצבלען, פרויען, קינדער? יאָ, יאָ, הונדערטער טויזנטער. ווער-ווער, נאָר ער ווייסט גוט,

וואָס פאַר אַ דורכלאָזפייִקייט די גאַז־קאַמערן האָבן געהאַט. די מאָטאָרן האָבן געאַרבעט, ווי אַ גוטער זייגער־מעכאַניזם. זאָל איצט קורט באַלענדער שטיין מיט לויז אַראָפּגעלאָזטע הענט, דעם קאָפּ אַרײַנגעטאָן אין די אַקסל, קײַען די ליפּן, זאָל ער! ס'איז אַ שפּיל, וואָס ער אַליין האָט צוגעטראַכט, אָדער ס'האָט זי אים אונטערגעטראָגן זײַן אַדוואָקאַט? אָן באַלענדערן וואָלטן דען וואַגנער און ער אַליין, פּרענצעל, געהאַט מיט וואָס צו שטאָלצירן? מיט אַזאַ טאַלאַנט, מיט אַזעלכע פאַרדינסטן פאַרן פאָטערלאַנד, פאַרן פירער — דאַרף ער, באַלענדער, זיך איבערנעמען.

ניט נאָר דער געריכט, נאָר אויך דער אַדוואָקאַט רײַנטש, אַף וועמען ער, פּרענצעל, מוז זיך אין אַ געוויסער מאָס פאַרלאָזן, וועלן זיך קיינמאָל ניט דערוויסן, אַז נאָך ענדע פּרילינג 1943 איז אין אַן ענגן קרײַז אָפּגעמערקט געוואָרן דער טאָג, ווען אין סאָביבאָר איז פאַרניכטעט געוואָרן דער פינף־הונדערט־טויזנטסטער אומענטש. אין דעם האַלבן מיליאָן זײַנען, אויסער די פאַרגאַזטע, אַרײַנגערעכנט געוואָרן די דערשאָסענע, די פאַרשמיסענע ביז צו טויט, די פון הינט צעריסענע, די לעבעדיקערהייט באַגראָבענע, די אומגעקומענע באַם דעפּאָרטירן קיין סאָביבאָר, די, וואָס זײַנען געשטאָרבן פון הונגער און פון קעלט, די, וואָס זײַנען באַגאַנגען זעלבסטמאָרד... אַזוי צי אַנדערש, נאָר ס'איז געווען וואָס צו פײַערן!

אָן אונטערנעמונג מיט אַזאַ פאַרנעם האָט, פאַרשטענדלעך, ניט געקאָנט זיך באַגיין אָן באַדינונג־פּערסאָנאַל. אַמווייניקסטנס צוויי הונדערט מאַן האָט מען באַדאַרפט האָבן אַף סאָרטירן און פאַרפּאַקן די זאַכן, וואָס מע פלעגט אָפּשיקן אין רײַך. מע האָט אויך באַדאַרפט מענטשן אַף בויען. די גאַנצע צײַט האָט מען געבויט שפּײַכלערס, וואַך־טורעמס, געבײַדעס פאַר די וואַכלײַט. ס'איז דאָ וואָס צו דערמאָנען!

שווײַגן איז פּרענצעלן שווערער, איידער ריידן. נאָר דערפאַר וועט קיין איבעריק וואָרט זיך ניט אַרויסכאַפּן. און איצט, אין אַזאַ אָרט, קומט אויס צו זײַן געהיט, ווי קיינמאָל ניט. אַפילו אין די געדאַנקען דאַרף מען, קאָן זײַן, ריידן מיט זיך אַליין, ווי מיט אַ זײַטיקן. שולדיק צי ניט שולדיק? דאָס האָט ער נאָך דערווײַל ענדגילטיק ניט באַשטימט. און פאַר וועמען שולדיק? פאַרן פירער? דאָס האָט אַפילו הימלערס באַפולמעכטיקטער, וועלכער איז געקומען אין סאָביבאָר אַפן צווייטן טאָג נאָכן אופשטאַנד, ניט געקאָנט באַהויפּטן. געקומען און אין עטלעכע שאָ אַרום אַרויסגערופן אַ ספּעציעלע קאָמאַנדע סאַפּיאָרן, וואָס האָט בליץ־שנעל, ווי ווען מע טרעט אומדערוואַרט אַף, איבערלאָזנדיק דעם פּײַנט אַ ביז גאָר וויכטיקן אָביעקט, צעשמעטערט די געבײַדעס און וואַך־טורעמס, צעוואַלגערט די פאַרצווימונגען מיטן שטעכלדראָט, פאַרשאָטן די טראַנשייען. אָן דער הילף ניט נאָר פון ציווילע אַרבעטער, נאָר אויך פון פּאָליצײַ האָט מען אַפגיך אָנגעלאָדן אַף אײַזנבאַן־פּלאַטפאָרמעס און ערגעץ אוועקגעפירט די עקסקאַוואַטאָרן, די טראַנספּאָרטיאָרן, די דיזעל־מאָטאָרן. אַלץ, וואָס האָט געקאָנט מיט עפּעס וואָס דערמאָנען אייגענע און פרעמדע, — ווער עס האָט זיך אַרויסגעריסן באַם טויט פון די נעגל, ווער עס האָט וועמען באַזיגט.

זאָל זײַן מיט אַ ליגן, וואָס קלינגט אָנגענעם, נאָר אָפּנאַרן דעם רײַכספירער האָט דאָן, מיט צוויי און צוואַנציק יאָר צוריק, קיינער ניט גע־

וואגט. זאָל הימלערס באַפולמעכטיקטער געווען דאַן קומען צו אַן אויס־פיר, אַז דער לאַגער־פּערסאָנאַל איז שולדיק, וואָלט קיינער פון זיי און ער, פרענצעל, אויך, פון לאַנג אָף דער וועלט ניט געווען. ווער ס׳וואָלט דאָ אָף דער באַנק ניט געזעסן, נאָר ניט די עלף, וואָס היינט. דער רייכס־פירער האָט קיין פאַרטיידיקער ניט אויסגעהערט, און ווער וואָלט עס געוואַגט נעמען אָף זיך אַזא ראָל? היינריך הימלערס אורטייל וואָלט קיי־נער ניט אָפּגעשאַפן. זיין מאכט איז געווען אומבאַגרענעצט.

אַ פראָסט לויפט דורך איבער פרענצעלס לייב. אין אָקטיאַבער 1943, און ניט אין סענטיאַבער 1965, אין דריטן רייך, און ניט אין דער בונדעס־רעפּובליק האָט מען געקאָנט מאַכן מיט אים אַן ענדע. אַ פרישער שניט אין דער אַלטער וואונד.

איז ער שולדיק צי ניט שולדיק? דעמלט, פאַרן פירער...

דער געריכט ווערט פאַרגעזעצט, און פרענצעל, ווי ער וואָלט געווען טעמפּ אָף די אויערן, הערט גאָרניט. ער איז אָף אַ ריגל פאַרקייטלט בלויז אין זיין אינערלעכער וועלט, וווּהין דערוויייל האָט נאָך, אַ דאַנק דיר גאָט, קיינער קיין צוטריט ניט. ער האָט וועגן וואָס צו טראַכטן, וואָס צו דער־מאָנען. די פאַרגאַנגענהייט שפּאַרט פון אים. זיינע קינדער און אייניקלעך, וועז עס באַהערשט אים די לוסט צו דערציילן, הערן אים מיט אַ פאַר־כאַפּטן אָטעם.

לאַנגזאַם, נאָר די וואָלקנס אָף זיין געזיכט צעגייען זיך. עס איז, ווי אַ זונען־שטראַל וואָלט זיך דורכגעשמוגלט אין דער שפּאַרונע פונעם שלאָס, הינטער וועלכן ער געפינט זיך, און ווי די שטויבעלעך אין דעם ליכטפּאַס, האָבן זיך זיינע געדאַנקען פאַרדרייט. אין אַ קאַראַהאָד. די גע־דיכטע אָראָפּהענגענדיקע ברעמען הייבן זיך אויף, די אויגן באַקומען אַ מאָדנעם גלאַנץ. ערגעץ אין דער פאַרגאַנגענהייט, נאָר ער האָט דערשפּירט עפּעס אַזוינס, וואָס וואַרעמט זיינע בלוטן.

אָנקומען אין עסעס האָט אים איינגערעדט דער ברודער, אַ געלערנטער טעאָלאָג. צוערשט האָט קאַרל געקוקט אָף אים, ווי יענער וואָלט גערעדט פון היץ. נאָר דערנאָך... דערנאָך איז ער געוואָרן דעם פירערס אָנהענגער.

אין סאָביבאָר האָט ער זיך גלייך דערפילט אָף זיין אָרט. נאָר אים האָט זיך שטאַרק ניט געוואָלט, אַז אַנדערע, בלויז דערפאַר, וואָס זיי זיי־נען פריִער, ווי ער, אריין אין עסעס, זאָלן איבער אים הערשן. גיין אין שאָטן און באַקומען פון עמעצן מיט דער ביייטש האָט ער ניט געוואָלט. קיין ייִנגעלע איז ער שוין דאַן ניט געווען, דאָך האָט ער באַשטימט אָנ־הייבן פון אָנהייב, פון נול, ווי מע זאָגט. פון פרי ביז שפּעט האָט ער געאַרבעט מיט דער האַק, מיטן הובל. געגרייט די קלעצער פאַר די גאַז־קאַמערן. ביז דעם האָט ער קיינמאָל אַזוי שווער ניט געאַרבעט. איינס האָט אים געשראָקן, קיינער זאָל ניט זאָגן קיין שלעכטס וועגן אים. אַלץ איז געגאַנגען, ווי ער האָט פאַרקלערט. דער קאָמענדאַנט פונעם לאַגער פראַנץ שטאַנגל האָט אים באַמערקט און איינמאָל, אָפּשטעלנדיק זיך לעם אים, געפרעגט, צי וואָלט ער ניט געוואָלט ווערן אַ דעזינפעקטאָר?

— וואָס דאַרף מען טאָן? — האָט פרענצעל געפרעגט.

— פארברענען די דערשטיקטע פונעם גאז. איר וועט האָבן צוליב דעם אַן ארבעטס־קאָמאנדע, וואָס וועט זיך בײַטן אלע טאָג. הײַנט אָפּגעארבעט, און אף מאָרגן אליין אין פײַער. איז ווי? — שטאנגל האָט ניט באפוילן, נאָר געפרעגט. דאָס האָט מען אויך געדארפט קענען שעצן.

— יאוואָל, הער אָבערשטורמפירער!

צוערשט האָט קארל פרענצעל קיינעם ניט דערשטיקט, ניט געשאָסן. וואָס יאָ? ער פלעגט זאכלעך און מיטן גאנצן קויעך ארויסרײַסן די גאָלדענע ציין בא די דערשטיקטע. צוריק מיט עטלעכע יאָר פלעגט אים פארקלעמען אין האלדז, ווען ער האָט געזען, ווי מע טייט עמעצן — אף דער בינע, אפן עקראן, און דאָ — גאָרניט. אייניקע פון זײַנע קאָלעגן, און אָפּטער זייערע אדוואָקאטן, באהויפּטן, אז אויספילנדיק די „ארבעט”, האָבן זיי נערווירט און דערמיט אליין טיילווײַז אויסגעקויפט זייער שולד. ער האָט ניט נערווירט. צום אָנהייב פלעגט ער די גאָלדענע ציין אָפּגעבן האנס וואָלפן. נאָר אפן זעקסטן, ניין, אפן פינפטן טאָג, האָט ער שוין געהאט זײַן רעכענונג. יעדן צענטן צאָן האָט ער איבערגעלאָזט פאר זיך. דערנאָך יעדן נײַנטן. ביז ער האָט זיך אָפּגעשטעלט אף א סטאבילער נאָרמע — א פערטל פון דעם, וואָס פאלט ארײַן אין זײַנע הענט, איז זײַנס, ניט מער און ניט ווייניקער. ער מעג מיינען, אז אנדערע, וועלכע האָבן מיט גאָלדענע ציין ניט געוואָלט האָבן צו טאָן, האָבן בא דעם רײַך פיל מער אוועקגערויבט.

זיסע בענקשאפט נאָך יענע צײַטן וועקן די דערינערונגען, וואָס שעפּן זיך גאָר ניט אויס. זומער 1942 האָט ער באקומען א פאראָרדענונג קומען קיין כעלם אף מיליטערישער לערע. אזוי איז אין דער פאראָרדענונג געווען אָנגעשריבן, נאָר פון קיין הארמאטן און קוילנווארפער האָבן זיי ניט געשאָסן. קיין מארשן ניט דורכגעמאכט, אפילו קאָמאנדעווען האָט מען זיי ניט געלערנט. וואָס יאָ? אין די קעלערן פון געסטאפּאָ האָט מען זיי אף לעבעדיקן „מאטעריאל” דעמאָנסטרירט א ספעציִעלן לערן־קורס.

פארן אומקערן זיך קיין סאָביבאָר האָט מען אים ארויסגעגעבן א נײַנקע אוניפאָרם, א פאראבעלום מיט א טעמפּ הילצערן הענטל און א פעקל צײַטונגען „דאס שווארצע קאָרפּס” פארן 20 אווגוסט. ער האָט די דאטע פארגעדענקט, ווײַל אין סאָביבאָר האָט ער די צײַטונגען פארשפרייט צווישן די אָפיצערן. איין עקזעמפּליאר האָט ער איבערגעלאָזט פאר זיך, פארהיט און ניט זעלטן געבלעטערט. נאָר ווען ער זאָל פון דעמלט אָן די צײַטונג פאר די אויגן מער ניט געווען זען, אלציינס געדענקט ער אף אויסווייניק הימלערס ווערטער, וועלכע ער האָט דאָרט איבערגעלייענט און דערנאָך ציטירט אין דער אָנוועזנהײַט פון דעם, וועמען זיי געהערן: „אונדזער אופגאבע איז ניט גערמאניזירן דעם אָסטען אין אלטן זין פון וואָרט, דאָס הייסט ניט לערנען די מענטשן, וועלכע וווינען דאָרט, די דײַטשישע שפּראַך און די דײַטשישע געזעצן, נאָר זאָרגן פאר דעם, אז אין אָסטען זאָלן וווינען מענטשן נאָר פון ווירקלעך דײַטשישן, גערמאנישן בלוט”.

דאָס איז געווען דעם 13 מארט 1943. אליין היינריך הימלער האָט אלס מוסטער פון טרײַ דינען דעם פאטערלאנד און דעם פירער ארויסגע־

שטעלט דעם אָבערשאַרפירער קאַרל פרענצעל. יאָ, אָבערשאַרפירער. קיין טאָעס איז דאָ ניט דערלאָזט געוואָרן. מיט דער הילף פון איין ציטאַטע, וואָס האָט געפּאַדערט ווייניקער פון אַ מינוט צײַט, קעדיי אַרויסברענגען זי פון מויל, האָט קאַרל פרענצעל מיטאַמאָל דערגרייכט דעם זעלבן ראַנג, וואָס שטאַנגלס פּאַרטרעטער גוסטאַוו וואַגנער. מע קאָן זאָגן, אַז דאָס איז געווען ניט מער ווי אַ צופאַל. זאָל מען. טיילווײַז איז דאָס, פאַרשטייט זיך, אַזוי, נאָר ער האָט זיך דערצו געגרייט, און קיין גענאַרערײַ איז דאָ ניט געווען, ווײַל ער האָט געוווּסט, אַז גיך, זייער גיך וועט ער אַלץ באַרעכטיקן און אַז סאָביבאָר איז פאַר אים אויך ניט מער ווי אַ טרעפּל אַף דעם דינסט־לייטער, אַף וועלכן ער וועט זיך אופהייבן גאָרגאָר הויך.

אַזוי וואָלט עס געווען, ווען זײַן, פרענצעלס, שטײַגן באַרג־אַרוף וואָלט זיך ניט איבערגעריסן אין דעם פאַרשאָלטענעם אָקטיאַבער־טאָג פון 1943, ווען ס'איז, ווי אַ דונער אין אַ לויטערן טאָג, אויסגעבראָכן דער אופשטאַנד.

איז ווי? — שולדיק צי ניט שולדיק?

ווען שולדיק, וואָלט אַליין זײַן באַשיצער הימלער אים ניט געשוינט. עס וואָלט ניט געהאָלפן זײַן מער ווי טרײַע דינסט. „מער ווי טרײַע״, ווײַל ער האָט ניט נאָר פּינקטלעך אויסגעפּילט באַפעלן — אַנדערש האָט עס ניט געקאָנט זײַן, — נאָר אויך אַרויסגעוויזן ניט ווייניק אייגענע איניציאַטיוו.

ער באַדויערט ניט. דאָס דאָזיקע געפיל איז אים פרעמד. דער געוויסן האָט אים דעמלט ניט באַאומרויִקט און הײַנט אויך ניט. אויב עפּעס באַאומרויִקט אים, זײַנען עס אַלנפאַלס ניט די שאָטנס פון די, וואָס ער האָט אומגעבראַכט. פאַר די שאָטנס איז ניטאָ וואָס צו שרעקן זיך. אָבער פאַר די געוועזענע געפאַנגענע פון סאָביבאָר, וועלכע ער האָט ניט באַוויזן צו פאַרניכטן? די לײַט קאָנען אים אָן אַ געריכט אַף שטיקער צערײַסן. מעגלעך, זיי געפינען זיך דאָ אין זאָל אָדער דרייען זיך אַרום אין גאַס. מע האָט אים געזאָגט, אַז עס לעבן נאָך באַ אַ פערציק מאַן.

אַ בענקל האָט אין זאַל אַ קלאַפּ געטאָן. פרענצעל האָט אַ קער געטאָן דעם קאָפּ, און גלײַך האָט אים דורכגעלעכערט אַ צאָרנדיקער בליק, אַז היט זיך!

אַ טאָג, נאָך אַ טאָג, און זיי וועלן שטיין אַנטקעגן אים. צי וועט ער עמעצן פון זיי דערקענען, איז ניט באַוווּסט, נאָר זיי אים — וועלן דערקענען. אין דעם צווייפלט ער ניט. איינער, און אַ צווייטער, און אַ צענטער, און ווער ווייסט אַ וויפלטער וועט טײַטן אַף אים מיט די פינגער — אָט דאָס איז ער, דער קאַרל פרענצעל, דער הענקער, דער מערדער. איז זאָלן זיי טײַטן. זיי לעבן דאָך, ער האָט אַנדערע אומגעבראַכט. ווי וועלן זיי עס דערווײַזן?

„ווי?״ אויב זיי האָט זיך אײַנגעגעבן אַרויסרײַסן פון זײַנע הענט, איז ניטאָ איצט וואָס צו פרעגן „ווי?״. אַ סאָפּיאָר, זאָגט מען, דערלאָזט נאָר איין מאָל אין לעבן אַ פעלער. מיט אים, פרענצעלן, וואָס איז קיינמאָל קיין סאָפּיאָר ניט געווען, איז ניט געשען דאָס זעלבע?

ס׳איז געווען א הייסער זומער־טאָג. בלויז איין־און־איינציק וואָלקנדל האָט געבלאָנקעט אין הימל, ווי אומיסטן, קעדיי אונטערשטרייכן זײַן בלויקײַט. אָבער דער לאַגער איז געווען ארומגערינגלט מיט א ברייטן פּאס פון רויכיקן נעפּל. פון אלע זײַטן וואלד האָט זיך געטראָגן א געהילך, מע האָט אָן אופהער געוואלגערט ביימער. ער האָט צעשפּיליעט דעם קאָלנער, דעם רימען, געצײַלט זיך צום עשעלאָן, וואָס איז אָנגעקומען פון טשעכאָסלאָוואקיע. און אָט זײַנען שוין אלע ארויס פון די וואגאָנען. און נאָר איינער, אן אלטער טערעך, אן אויסגעטריקנטער, ווי א סוכער, קריכט נאָך קוים־קוים. האָט ער אים א שניט געטאָן מיט דער נאהײַקע איין מאָל און א צווייט מאָל: „שנעלער דו, אלטער הונט, פארפלוכטער יודע, שנעלער!״ דער אלטער האָט זיך אָנגעבויגן, אָנגענומען א פולע האנט מיט שטויב, צעריבן, א שאָט געטאָן און לאנגזאם, באטראכטנדיק יעדעס וואָרט, געזאָגט: „אָט ווי דער שטויב, אזוי וועט אײַער אש צעזייט ווערן״.

דעמלט איז עס אים אין איין אויער ארײַן און פונעם צווייטן ארויס, ניט איבערלאָזנדיק, דאכט זיך, קיין שפּור. נאָר נאָכן פּראָצעס אין נירנבערג איז דער אלטער ניט איין מאָל אים געקומען צו כאָלעם און גערייצט מיט איינע און די זעלבע ווערטער: „אָט ווי דער שטויב...״

ס׳איז אוועק א יאָר, צוויי, און ס׳האָט זיך פארגעסן. צי וועט ער איצט אים ווידער ניט אָנהייבן רייצן, דער אלטער, באנאכט — אין שלאָף און די לעבן־פארבליבענע איידעס — דרײַ מאָל א וואָך, ווען דער געריכט קומט פאָר: מאָנטיק, דינסטיק און דאָנערשטיק?

ווער זײַנען זיי, די איידעס? ווער זיי זאָלן ניט זײַן, האָבן זיי ניט געטאָרט פארבלײַבן לעבן. בעסער וואָלט ער שוין יענעם אלטן ניט געווען דערשאָסן, — גרוי און געבויגן איז ער געווען אָן אים, לאנג נאָך וואָלט ער ניט געאָטעמט, — און ארויסגעלאָזט די קויל אין יענעם, וואָס האָט פארקאָכט אזא זאך, וואָס רופט זיך „אופשטאנד אין סאָביבאָרער לאגער״. יענער האָט דאָך אויך איין מאָל זיך דערלויבט אים א רייץ טאָן, איז פארוואָס האָט ער אים גלײַך אפן אָרט ניט געשלאָגן ביז טויט? געמיינט, ער וועט עס נאָך באווײַזן.

שולדיק, פרענצעל! אוי, ווי שולדיק!

אויב עמעצער האָט אָנגעפלאָנטערט, און אן עשעלאָן פון מינסק, וועלכער האָט געזאָלט אָפּגעשיקט ווערן קיין טרעבלינקע, אָדער קיין בעלזשעץ, אָדער דער טײַוול ווייסט ווּהין, האָט אָנגעטראָפן קיין סאָביבאָר, האָט מען אלעמען פון יענעם עשעלאָן, אויסער יעטווידער ריי, אלע ביז איינעם באדארפט געווען דעם זעלבן טאָג דערשטיקן און פארברענען. עמעס, ער האָט דאן געהאט איבער זיך וואגנערן. נאָר וואָס־וואָס, דאָס וואָלט ער בא אים שטענדיק געפּויעלט. איז ניין, ניט דערטראכט זיך. ווי צו שטראָפן געוווסט, און ווי צו פארהיטן זיך — ניט.

בלויז זײַן עלטסטן זון, טעאָבאָלדן, האָט ער דערציילט, פרענצעל, אז ווי נאָר צו אים איז דערגאנגען, אז אין לאגער קומט פאָר א בונט, אזוי האָט ער גלײַך פארשטאנען, ווער ס׳איז דער אָנפירער. ס׳איז שווער צו גלייבן, אז ער האָט געקאָנט אזוי באנארישן זיך. געהאט א פארדאכט און גאָרניט פאָרגענומען. נאָך מער: אויב בא די קריגסגעפאנגענע האָט יענער

פאַרשוין געהאַט אַ נאָמען פון אַ העלד ביז זײַן קומען אהער, איז באַ אַלע איבעריקע קאַצעטלער האָט ער, פּרענצעל, אים אופגעהויבן אין די אויגן.

ס'איז געווען ענדע סענטיאַבער. שוין דעם דריטן צי דעם פערטן טאָג האָבן אין נאָרד־לאַגער געאַרבעט די מינסקער. ביז זייער שפּאַציר איבער דער „הימל־שטראַסע" האָט עס געקאָנט דויערן אמערסטן אַ מאָנאַט. ער האָט באַפוילן דעם קאַפּאָ בזשעצקי, אַז העק זאָל מען זיי געבן טעמפּע און קלעצער אַף צעהאַקן — דעמבענע. ער אליין האָט ערשט ארויסבאַגלייט קיין עטינגען אַ מענטשן, וועלכער האָט באַדאַרפט איבערגעבן זײַן פּרוי אַ קליין, אָבער זייער ווערטפול פּעקעלע. איז די שטימונג געווען באַ אים אַ געהויבענע, נאָר וואָס ער וועט פאַרנעמען אין נאָרד־לאַגער, האָט ער נאָך אליין ניט געוווּסט. איינס בלויז איז אים קלאָר געווען: דער, וואָס גייט באַ אים אין שפּאַן, דער וועט באַקומען די בײַטש.

איז ער זיך אַזוי געגאַנגען אַ לעבּ־יונג, מיט אַן אויסדרוק פון אַ צוגע־לאָזטן מענטשן, וואָס איז שטענדיק אופגעלייגט, און נאָך פונדערווײַטן אויסגעטיילט צווייען פון דער אַרבעטס־קאָמאַנדע אַף אַ שפּיל טאָן זיך מיט זיי. צוקומענדיק נענטער, האָט ער זיך איבערצײַגט, אַז דער אויס־וואַל איז אַ געלונגענער. איינער, אַ וווּקסיקער, איז, ניט געקוקט אַף זײַן צעריסן אָנטאָן און וואָס ער איז שטאַרק אויסגעמאָגערט, נאָך אַלץ שיין און שטאַלטנע. ער האָט אים נאָך געהאַט באַמערקט, באַלד ווי דער מינ־סקער עשעלאָן איז אָנגעקומען, און דערלויבט איבערלאָזן, ווײַל אַזעלכע האָט ער באַזונדערס ליב געהאַט אַ שמײַס צו טאָן, נאָר ניט ביז טויט פאַר איין מאָל. דער טויט זײַן אַרבעט באַדאַכט, ווי אַ פאַכמאַן, נאָר דאָס האָט נאָך גאָרניט צו זאָגן. דער צווייטער, אַ קליינינקער, אַ קורצזיכטיקער, שטייט אַ פאַרקלערטער, ווי ער וואָלט געלייזט אין די מינוטן וועלט־פּראָבלעמען. אָט דער שלאַבעריקער האַלענדער, ניטאָ אַף וועמען אַ קוק טאָן, ניטאָ וועמען אָנרירן, איז שוין איין מאָל געווען באַ אים אין די הענט, און ער, פּרענצעל, איז געווען זיכער, אַז ער האָט אים שוין פון לאַנג אָפּגעשיקט אַף יענער־וועלט. און דאָ, ער שטייט. שוואַך, צעבראָכן, נאָר שטייט אַף די אייגענע פיס. אין דעם מאָמענט האָט ער פאַרגעסן אינגאַנצן וועגן דעם וווּקסיקן און אַ זעץ געטאָן דעם קליינינקן אַזוי, אַז ער האָט, קאָנטיק, גלײַך געלייזט די „וועלט־פּראָבלעם". און דאָן האָט ער, פּרענצעל, מיטאַמאָל דערפילט אַף זיך אַ שאַרפן בליק, ווי אַ שווערד. דאָס האָט דער שטאַלטנער, דער וווּקסיקער אַזוי געקוקט. ווי געוויינלעך, האָט אים דאָן אין נאָרד־לאַגער באַגלייט דער קאַפּאָ בזשעצקי, האָט ער אים באַפוילן דערקלערן דעם יונג, אַז אויב ער וועט פאַר פינף מינוט פאַרטיק ווערן מיט דער קלאָץ, באַקומט ער אַ פּעקל סיגאַרעטן, אויב ניט, וועט ער געשלאָגן ווערן ביז טויט.

ס'האָט פאַרנומען באַ אים פיר מינוט מיט דרײַסיק סעקונדעס, נאָר פונעם פּעקל סיגאַרעטן האָט ער זיך אָפּגעזאָגט.

— אַ דאַנק, איך רייכער ניט.

פּרענצעל געדענקט נאָך הײַנט, ווי דאָס בלוט האָט אין אים אופגע־קאָכט.

טעאָבאָלד קאָן ניט פאַרשטיין, צוליב וואָס איז נייטיק געווען די שפּיל? פאַרוואָס האָט ער אַרײַנגעלייגט אין דער קאָבורע צוריק דעם פּאַראַבעלום, וואָס ער האָט שוין געהאַט אַרויסגענומען?

גיי דערצייל אים, אַז ער, פּרענצעל, וואָס איז ניט געווינט געווען צו טראַכטן, איידער ער לאָזט אַרויס אַ קויל פונעם פּאַראַבעלום, האָט פאַרן וואָקסיקן צוגעטראַכט צענדליקער טויטן. יעדעס מאָל האָט זיך אויסגע־דאַכט — געפונען, און ס׳גייט פאַרבײַ אַ טאָג, צוויי, און ס׳ווערט קלאָר, אַז ס׳איז אַלץ ניט דאָס, וואָס ס׳ווילט זיך. ביז איינמאָל, זיצנדיק שפּעט באַ־נאַכט אין קאַזינאָ, האָט ער דערציילט וועגן דעם יאַהאַן נוימאַנען. אַז פאַר נוימאַנען דאַרף מען זיך היטן, האָט ער געוווּסט, און דאָך האָט ער פון אים ניט אויסבאַהאַלטן, אַז אין לאַגער ווייסט מען וועגן דעם פאַל, און אַלע קוקן אויף דעם וואָקסיקן ווי אויף אַ העלד. דער קאַפּאָ שלאַק האָט דערציילט, אַז באַ די ייִדן איז געווען עפּעס אַ פּײַערטאָג, האָבן פיל פון זיי געוויינט, געדאַוונט, געבעטן זייער גאָט, ער זאָל באַווײַזן אַ ווונדער און זיי ראַטע־ווען פון טויט. זאָגט איינער, אַ פריַידענקער, צו זײַנעם אַ לאַנדסמאַן, וואָס דאַוונט: „בעט ניט גאָט, בעט דעם רוסישן קאָמאַנדיר סאַשקאָ, וואָס וועט ניט וואַרטן, ביז מע וועט אים, ווי אַ לעמעלע, פירן צום טויט. ער קאָן אונדז גיכער העלפן״. דער ענטפער איז געווען: „דאָס בעטן מיר דאָך גאָט, ער זאָל העלפן דעם רוסישן קאָמאַנדיר סאַשקאָ און אַלעמען, ווער ס׳איז מיט אים״.

נוימאַן האָט געזאָגט דאָס, צו וואָס קיינער אויסער אים וואָלט זיך ניט דערטראַכט:

— דערווײַל לאָז אים צורו. שוין צײַט זיי אַלעמען צו פאַרניכטן און שאַפן נײַע אַרבעטס־קאָמאַנדעס. מיר וועלן דעם סאַשקאָ צווינגען, ער אַליין זאָל טרײַבן איבער דער „הימל־שטראַסע״ צו די גאַז־קאַמערן אַלע די, וואָס זײַנען נאָך פאַרבליבן פונעם מינסקער עשעלאָן. דאָס נעם איך אויף זיך. איך זע, מײַן פּלאַן איז דיר געפעלן?

אַלץ הייסט געפעלן! ווען מע וואָלט אים דאַן פאָרגעלייגט גיין אין אורלויב, וואָלט ער זיך געוויס אָפּגעזאָגט.

פאָרקומען האָט עס באַדאַרפט דעם 16 אָקטיאַבער, און דעם 14־טן... וואָס זשע איז איצט פאַראַן צו קלערן — שולדיק צי ניט שולדיק? נאָך ווי־אַזוי שולדיק! הײַנט נאָך וועט ער בעטן ריינטשן, ווי שווער דאָס זאָל ניט אָנקומען, וויפל עס זאָל ניט דאַרפן קאָסטן, נאָר אַלעמען, וועמען מע קאָן, שטעלן אויף די פיס און ניט דערלאָזן, אַז דער סאַשקאָ, אויב ער לעבט נאָך ערגעץ, זאָל קומען אויפן געריכט־פּראָצעס.

מיטלען זײַנען געווען פאַרשיידענע

קאַרל פרענצעל שטייט באַם באַריער. באַלד וועט ער דאַרפן ענטפערן אויף די פראַגן, וועלכע מע וועט אים פאַרגעבן. ער באַווײַזט נאָך פאַר דעם זיך אַ קער טאָן צום אָפענעם פענצטער און פאַרהייבן דעם קאָפּ צום הימל. עס שײַנט די זון. מעגלעך, דער טײַוול איז ניט אַזוי שוואַרץ, ווי מע מאָלט אים.

— אַנגעקלאָגטער קארל פרענצעל, קעגן אײַך איז ארויסגערוקט א באַשולדיקונג, אז אין צווײ און פופציק פאלן האָט איר דירעקט אָנטײלגענומען אין דערמאָרדן אן אומבאשטימט גרויסע צאָל מענטשן, און אין צווײ פאלן — מיטגעהאָלפן דערמאָרדן בא צווײ הונדערט פופציק טויזנט מענטשן. וואָס קאָנט איר אונדז וועגן דעם זאָגן?

— דאָס איז ניט עמעס.

— איר זײַט געווען א מיטגליד פון דער נאַציאָנאַל־סאָציאַליסטישער פארטײ?

— יאָ.

— אז איר האָט געדינט אין סאָביבאָר, אנערקענט איר?

— יאָ.

— דערציילט גענויער, וויאַזוי זײַט איר אהין געקומען?

— איך האָב געדינט אין א בוי־באטאליאָן. נאָר ווײַל כ׳בין געווען א פאָטער פון עטלעכע קינדער, האָט מען מיך באפרײַט. אלע מײַנע קאמראדן זײַנען געווען אפן פראָנט, האָב איך דערלאנגט א מעלדונג, מע זאָל מיך אויך מאָביליזירן. מײַן ביטע איז באפרידיקט געוואָרן.

— דאָס באטײַט, אז איר זײַט א פרײַוויליקער?

— יאָ. אָבער איך האָב געבעטן, מע זאָל מיך שיקן אפן פראָנט.

— און ווּהין האָט איר אָנגעטראָפן?

— אין „קאָלומבוס־האוז״, אין שטאב פון דער אקציע T-4 און שפעטער שוין — אין סאָביבאָר.

— ווּעמעס באפעלן איז אײַך אויסגעקומען אויספילן אין סאָביבאָר?

— אלעמען איז אומעגלעך אָנצורופן.

— און דאָך? פרוווט אָנרופן עטלעכע נעמען.

— די עסעס־אָבערשטורמפירערס טאָמאלא און רײַכלײַטנער אינטערעסירן אײַך דאָך ניט?

— פארוואָס?

— ווײַל זיי לעבן שוין ניט. דאָס ווייסט איר אָן מיר. נאָך קאָן איך אָנרופן פראנץ פאול שטאנגלען, גוסטאוו וואגנערן.

— נאָך ווּעמען קאָנט איר אָנרופן?

— דעם עסעס־אָבערשארפירער קורט באָלענדער, וואָס זיצט באנאנד מיט ווערנער דיובוא.

פון אומגעריכטקײַט איז באָלענדער אופגעשפרונגען פון זײַן אָרט. קארל פרענצעל, ווער איז ער עס? א מענטשנפרעסער, וואָס ווארפט זיך אף אייגענע? דער געמיינער שוישפילער וויל אים מאכן צו שפאָט און צו שאנדע?

אין זאַל טומלט מען, מע לאכט. מע דארף ניט קיין טעאטער.

ווען באָלענדער זיצט שוין ווידער אף זײַן שטול און דער זאל איז אײַנגעשטילט געוואָרן, פרעגט דער פאָרזיצנדער מיט אן איראָנישן שמייכל:

— אָנגעקלאָגטער קארל פרענצעל, וואָס פארא באפעלן האָט אײַך זײַנערצײַט אָפגעגעבן קורט באָלענדער?

— פארשיידענע. ווער קאָן עס געדענקען?

— בא באַלענדערן איז דען ניט געווען דער זעלבער מיליטערישער ראנג, וואָס בא אײַך?

— די פארדינסטן און די זינד זײַנען בא אים געווען גרעסער, ווי בא מיר. פאר זײַנע מאכינאציעס מיט גאָלד און בריליאנטן איז געווען לײַכטער אים באשטראָפן, ווי פאר צווינגען געבן פאלשע באווײַזן,— האקט פרענ־צעל אָפּ יעדעס וואָרט,— נאָר ס׳האָט זיך ארויסגעוויזן, אז ס׳איז אים שווער צו פארבײַטן. ווען באַלענדער איז שוין געווען אן אָבערשארפיורער, בין איך נאָך געווען אן אָרדינארער עסעס־מאן. דאָס קאָן ער ביז הײַנט ניט פארגעסן.

— אײַערע פערזענלעכע צווישנבאציִונגען אינטערעסירן ניט דעם גע־ריכט. וואָס פארא פליכטן האָט איר אויסגעפילט אין סאָביבאָר? אין וועל־כע לאגער־אָפּטיילן האָט איר געדינט און מיט וואָס האָט איר זיך דאָרט באשעפטיקט?

— אין פאָרלאגער. אין די לאגערן נומער 1, נומער 4, מיר האָבן אים גערופן נאָרד־לאגער. איך בין געווען אן אופזעער איבער די ארבעטס־קאָמאנדעס, איבער דער באנהאָף־קאָמאנדע.

— וויאזוי פלעגן די מענטשן געבראכט ווערן אין די גאז־קאמערן?

— זיי פלעגן געטריבן ווערן אהין גלײַך פון די אײַזנבאַן־עשעלאָנען.

— האָבן זיי געקענט אויסמײַדן דעם פאָרלאגער?

— אויסגעשלאָסן. דאָרט האָבן זיי געדארפט איבערלאָזן אלע זייערע זאכן, אויסער די קליידער, וואָס אָף זיי. אין צווייטן לאגער האָבן זיי בא־דארפט אפגיך זיך אויסטאָן, ווי גלײַך מע וועט זיי באלד פירן זיך אויס־באָדן.

— דאָס אלץ האָבן זיי געטאָן מיט זייער גוטן ווילן?

— מע האָט זיי דאָך געזאָגט, אז מע פירט זיי אין באד־אנשטאלט. פיל האָבן געגלייבט, אָבער געווען אזעלכע, וועלכע האָבן ניט געוואָלט ארויס פון די וואגאָנען. אנדערע פלעגן ארויסגיין זייער לאנגזאם, און מיר האָבן דאָך באדארפט וואָס שנעלער זיך אָפּפארטיקן מיט די אָנגעקומענע עשעלאָנען.

— דאָס הייסט, אז אײַך פלעגט אויסקומען זיך באגעגענען מיט די געפאנגענע שוין אָף דער אײַזנבאַן־ראמפּע, און אויב זיי פלעגן אײַך ניט פאָלגן, האָט איר זיי מיט גוטן דערקלערט, ווי זיי דארפן זיך האלטן?

— שיין וואָלטן מיר אויסגעזען, ווען מיט גוטן. איך האָב שוין ניט איין מאָל געענטפערט אָף דער פראגע, און איר...

— אָנגעקלאָגטער קארל פרענצעל, איר ווערט גערופן צו אָרדענונג. מיט וועלכע מיטלען פלעגט איר פארטרײַבן די מענטשן פון דער אײַזנ־באַן־ראמפּע ביז צו די גאז־קאמערן?

— מיטלען זײַנען געווען פארשיידענע.

— נאָר שטענדיק קלעפּ?

— ניין. ניט שטענדיק.

— און אויב מע האָט ניט געפאָלגט, האָט איר געשלאָגן ביז טויט אָדער געשאָסן? ענטפערט!

— איך זעלבסט האָב אין קיינעם ניט געשאָסן.

— אף דער טעריטאָריע פון סאָביבאָר האָט איר געהאַט אַן אייגענע פערמע?
— איך פאַרשטיי ניט.
— די פראַגע איז אײַך ניט קלאָר. א פערמע, וואָס האָט פערזענלעך אײַך צוגעשטעלט שווײַנען־פלייש? געגנדז זײַנען געווען אין לאַגער?
— יאָ.
— פאַרוואָס האָט איר געשאָסן דעם געפאַנגענעם, וואָס האָט באַדינט די פערמע?
— איך האָב אים ניט דערשאָסן. מעגלעך, איך האָב אים געוואָלט א שרעק טאָן פאַר שלעכט באַהאַנדלען גאַטס באַשעפענישן.
— דאַן זאָגט, ווער און פאַרוואָס האָט דעם מענטשן דערשאָסן?
— עטינגער. באַלענדערס פאַרטרעטער. גראָד דעם פאַל האָב איך פאַר־געדענקט. ווײַל עטינגער האָט דערנאָך אין קאַזינאָ געשרײַען, אַז די געגנדז קומען אַרויס פון באַרימטע אורעלטערן, וואָס האָבן רוים געראַטעוועט. דער אומענטש האָט די געגנדז שלעכט באַהאַנדלט.
— ווער זײַנען געווען אײַערע עלטערן?
— די מוטער — א שטוב־ווירטן, דער פאָטער — אַן אָנגעשטעלטער אַף דער אײַזנבאַן, — די אויגן־שפּאַלטן בא פרענצעלן זײַנען שמעלער געוואָרן, עס טוט אים א שרויף אויף, און מיט א באַוועגונג, ווי ער וואָלט וועלן אומקערן צוריק די פראַגע זעצט ער פאָר: — דאָס גייט אויך אָן דעם גע־ריכט?
— אַלץ גייט אָן דעם געריכט. מיט וואָס דערקלערט איר, וואָס פון דער אײַזנבאַן־ראַמפּע און ביז צו די גאַז־קאַמערן האָט איר געהאַלטן פאַר נייטיק אונטערטרײַבן די מענטשן, און ווי נאָר זיי האָבן זיך אָף א ווײַלע פאַרהאַלטן, האָט איר זיי געזידלט, געשלאָגן?
— ווען ניט, וואָלטן זיי זיך אָנגעשטויסן, וואָס עס דערוואַרט זיי, און זיך אַנטקעגנגעשטעלט. אָדער זיך געהאַלטן אומרויִק און אונדז פאַרשוועריקט די אַרבעט.
— איר ווילט דערמיט זאָגן, אַז דאָס איז געווען אין די אינטערעסן פון די געפאַנגענע?..

א פאַכמאַן

— ווערנער דיובואַ, איר ווערט באַשולדיקט אין מיטהעלפן דערמאָרדן בא דרײַ און פערציק טויזנט מענטשן. ענטפערט: ווער זײַט איר לויטן פאַך?
— א פענדזלמאַכער. איצט אַרבעט איך אַלס שלאָסער. נאָר געטרוימט האָב איך צו זײַן אַן אווטאָמאָביל־אויספּרוווער.
— וואָס האָט אײַך געשטערט פאַרווירקלעכן אײַער טרוים?
— עס זײַנען געווען פאַרשיידענע אורזאַכן. אין זאַקסענהאַוזען האָט עס מיר טיילווײַז זיך אײַנגעגעבן. מײַן שעף האָט דאָן באַקומען א נײַעם מער־סעדעס.
— מיט וואָס נאָך האָט איר זיך באַשעפטיקט אין זאַקסענהאַוזען?

— איך האָב איבערגעפירט טויטע, געהאָלפן זיי פארבערענען.
— דערשטיקן פלעגט מען זיי אין אײַער מאשין?
— ניין, ניין. יענע אווטאָמאָבילן זײַנען געווען גאָר אנדערע. אויב דאָס אינטערעסירט דעם געריכט, קאָן איך וועגן דעם דערציילן.
— דערציילט.
— דאָס זײַנען געווען שווערע לאסט־אווטאָמאָבילן, באשלאָגענע פון אינווייניק מיט צינק. די הינטערשטע טירלעך פונעם וואָגן־קאסטן האָבן זיך פארמאכט הערמעטיש. דער אָפּגענוצטער גאז פונעם מאָטאָר איז ארײַנגעדרונגען אין וואָגן־קאסטן דורך א ספּעציעלער עפענונג אין דיל.
— איר, זעט מען, זײַט א פאכמאן אין דעם געביט. פאר אײַערע פארברעכנס אין בעלזשעצער טויט־לאגער האָט מען אײַך באשטראָפט?
— מיך און נאָך זעקס פון די, מיט וועמען מיר געפינען זיך איצט אויף איין באנק...
— אויב דאָס וועט נייטיק זײַן, וועל איך בא די איבעריקע זעקס אליין פרעגן. אײַך האָט מען באשטראָפט?
— ניין. קיינע דאָקומענטן וועגן דעם, אז איך האָב געדינט אין בעלזשעץ, זײַנען ניטאָ. איך בין שטענדיק געווען ווי אין רעזערוו. ווען עמעצער פלעגט באקומען אורלויב, דאן פלעג איך אים פארבײַטן.
— ווען האָט איר פון זיך אראָפּגענומען דעם עסעס־מונדיר?
— ווען? באלד וועל איך זאָגן. מיך האָבן פארהאלטן די ענגלענדער. דאן האָב איך נאָך געטראָגן די עסעס־אוניפאָרם. די ענגלענדער האָבן מיך פרײַגעלאָזט. דערנאָך האָב איך געארבעט בא די אמעריקאנער אלס שאָפער. דאן האָב איך שוין געטראָגן ציווילע קליידער.
— מער קיין פראגן צו אײַך האָב איך דערווײַל ניט.
— ביטע. פרעגט. איך בין ניט פון די, וואָס בלאָזן פון זיך און האלטן זיך גרויס. איך בין שטענדיק געווען פאר א פעסטער שטרענגער אָרדענונג און בין גרייט זיך אונטערוואַרפן יעטווידער אָרדענונג, וואָס איז אײַנגעשטעלט פון דער מאכט, פון דער ארמיי צי פון דעם געריכט. דאָס, מיין איך, איז ניט וויכטיק.
— איר זײַט געווען א מיטגליד פון דער נאציאָנאל־סאָציאליסטישער פארטיי?
— יאָ. דאָס איז געווען אומפארמײַדלעך, — דאָ האָט דיובוא אראָפּגעלאָזט די ברעמען, ווי עס וואָלט אים א שווערער געדאַנק באהערשט. — קעדיי קעגנשטעלן זיך, האָט מען באדארפט פארמאָגן איבערנאטירלעכע קראפט. אזא צײַט איז דאן געווען.

אין די גרענעצן פון געזעצלעכקײַט

דער צוויי־און־זעכציקיאָריקער אווטאָמאָביל־פארקויפער פון קאָבלענץ עריך פוקס איז ניט לויט זײַן עלטער פלינק אופגעשפרונגען פון דער באשולדיקונגס־באנק. ער האָט א ריר געטאָן די האָר בא די קאָפּ־ווינקלען, דערנאָך דעם קארק, וואָס לייגט זיך בא אים אין דרײַ פאלדן. דאָס, וואָס ער גע־

פינט זיך אף דער באשולדיקונגס־באנק, איז ניט מער ווי א מיספארשטייעניש. אין דעם וועלן די ריכטער אינגיכן זיך איבערצײַגן. ער איז אויסגעוועזן אין פיל לענדער, און אין קיין ניט איבעריק ריינע געשעפטן, פון וועלכע עס שמעקט נאָך דערצו מיט ריזיקע, האָט ער קיינמאָל ניט אָנטיילגענומען. עס גייט אים גאָרנישט ניט אָפּ. ער איז קעגן יעדער קאָמערציעלער אונטער־נעמונג, וואָס האָט דעם ציל באקומען א לײַכטן פארדינסט. ברעכן דאָס וואָרט, פעלשן — אויסגעשלאָסן! אָפּנארן איז קיין קונץ ניט. א וועלט נארט מען ניט. ער האָט זיך שטענדיק געהאלטן אין די גרענעצן פון געזעצלעכ־קייט. אפילו ברענגען עמעצן אין פארלעגנהייט האָט ער זיך קיינמאָל ניט דערלויבט. אויך אין דער צײַט פון קריג איז ער, אייגנטלעך, געווען ניט מער ווי א מארקיטאנט. אין די האנדלס־קרײַזן קען מען אים. ער האָט דאָרט, מעג ער זאָגן, אוטאָריטעט. ראסן־האס, באזונדערס האס צו ייִדן, איז אים שטענדיק געווען דערווידער. עס עקלט אים פון ייִדן־פײַנט.

בערעק האָט א קלער געטאָן, אז אָט דער פראזן־דרעשער מיט די שעל־מישע אויגן קאָן פּלאפּלען אזוי נאָך א שאָ און מער, און קיינער וועט אים ניט אָפּשטעלן. מע שלאָגט אים ניט איבער, ווי מע וואָלט אים ספּעציעל ארויסגערופן אהער, קעדיי אויסצוהערן אָט די רייד זײַנע. נאָר אלץ האָט אן ענדע.

— אָנגעקלאָגטער עריך פוקס, איר ווערט צום ערשטן מאָל צוגעצויגן צו געריכט־פאראנטוואָרטלעכקײַט?

— גלייבט מיר, אז אף אזא געריכט־פּראָצעס בין איך צום ערשטן מאָל.

— אף „אזא" — דאָס גלייבן מיר, און דאָך?

— בא א קאָמערסאנט טרעפן פארשיידענע פּעריאָדן. עס דאכט, אלץ גייט גוט, און מיטאמאָל... דאן קאָן קעגן דיר א שפּין אף דער וואנט איידעס זאָגן. אויב די צײַט איז נאָך דערצו א פּאסיקע, וועט ער דיך פון דער וועלט אומברענגען.

— וועגן וואָס פאר א צײַט רעדט איר?

— וועגן 1933. איך האָב דאן געארבעט בא ייִדן. אין אולשטיין־פארלאג. און מע האָט וועגן מיר אָנגעשריבן, אז איך בין א ייִדן־דינער, אז קלוי־מערשט אין מײַן אָנוועזנהײַט האָט אן אָנגעשטעלטער זיך שלעכט אָפּגע־רופן וועגן דעם טעאָרעטיקער פון דײַטשישן אנטיסעמיטיזם פאסטאָר שטע־קער, און איך האָב עס פארשוויגן. נאָך מער, אז איך האָב אליין געזאָגט, אז די ייִדן זײַנען אזעלכע, ווי מיר אלע, בלויז א ביסל אנדערע.

— וואָס האָט דאָס אלץ צו טאָן מיט קאָמערציע? גענוג וועגן דעם. פון אולשטיין־פארלאג האָט מען אײַך באפרײַט?

— באפרײַט. איך בין געצוווּנגען געווען ארײַנטרעטן אין דער נאצי־פּארטיי און אויך אָנטאָן די אוניפאָרם פון א שטורמאָוויק, ווײַל אין דעם הויז האָבן מיט מיר געוווינט פיל שטורמאָוויקעס.

— קלאָר. מיט וואָס האָט איר זיך באשעפטיקט אין דער אקציע T-4?

— מײַן זאך איז געווען ברענגען די פּאָסט און די שפּײַז־מיטלען. א שאָפער בין איך פון דער יוגנט געווען א גוטער.

— דארף מען מיינען, אז וואָס די אקציע האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט, האָט איר געוווּסט?

— שטעלט אײַך פֿאָר, אַז ניט. צו מיר איז עס דערגאַנגען שפּעטער ווי צו אַלעמען. ווען כ'האָב זיך דערוווּסט, איז אויף מיר אַ שרעק אָנגעפֿאַלן.
— מיט וואָס האָט איר זיך באַשעפֿטיקט אין סאָביבאָר?
— דאָרט בין איך געווען ווייניקער פֿון אַ טאָג און האָב זיך דאָרטן מיט גאָרנישט ניט באַשעפֿטיקט.
— איז צוליב וואָס האָט מען אײַך געשיקט אַהין?
— מע האָט מיר באַפֿוילן ברענגען אין סאָביבאָר אַ מאָטאָר פֿון אַן אונטערגעקלאַפּטן רוסישן טאַנק.
— צוליב וועלכן צוועק?
— דאָס האָט מיר קיינער ניט געזאָגט. איך האָב דאָרט איבערגענעכטיקט און אויפֿן צווייטן טאָג זיך אומגעקערט אין מײַן טייל.
— אונדז איז באַוווּסט, ערייך פֿוקס, אַז איר האָט דער ערשטער אײַנגעשלאָסן אין סאָביבאָר דעם מאָטאָר, וועלכער האָט געטריבן גאַז, און אַזוי־אַרום דערשטיקט דרײַ טויזנט זעקס הונדערט מאַן.
— ווען? פֿאַר איין נאַכט?
— ווען? דאָס איז אײַך באַוווּסט. אויב איר וועט עס ניט אָנערקענען, וועט עס אײַך העלפֿן טאָן דער, וועמען איר האָט אויסגעלערנט באַדינען דעם מאָטאָר. דערנאָך האָט ער שוין אַליין פֿאָרגעזעצט די אַרבעט.
— ערייך באַוער איז יענע שפּין, וואָס קאָן אַן אומשולדיקן פֿון דער וועלט אומברענגען. נאָר גראָד פֿאַר אים שרעק איך זיך ניט. ווען ער איז אין 1950 געשטאַנען פֿאַר דעם געריכט אין דער מאָאַביטער טורמע, האָט ער געמאָלדן, אַז ער געדענקט מיך ניט. פֿון דאַן איז פֿאַרבײַ העכער פֿופֿצן יאָר. ווי האָט ער עס מיטאַמאָל זיך דערמאָנט?
— אונדז איז זײַן ענטפֿער אויף דער פֿראַגע באַוווּסט. און איר קאָנט וואַרטן, ביז ער וועט דאָס זעלבע ווידער זאָגן אין אײַער אָנוועזנהייט. וואָס האָט איר געטאָן נאָכן קריג?
— געאַרבעט אין פֿראַנצויזישן סעקטאָר. אויפֿן לעבן פֿאַרדינט, אַרבעטנדיק אַלס שאָפֿער, לויט אַ צופֿאַל ווידער בײַ אַ ייִדן.
ווען דער פֿאַרהער איז געגאַנגען צום סאָף, איז ער שוין ניט געווען אַזוי זעלבסטצופֿרידן און טומלדיק, ווי אין אָנהייב.

געגאַנגען ווי אויף פּוטער

דער פֿינפֿטער און דער לעצטער, וועמען מע האָט פֿאַרהערט אין דעם ערשטן טאָג פֿון פּראָצעס, איז געווען דער עסעס־אָבערשאַרפֿיורער אַלפֿרעד איטנער. אויף דער פֿאָרלויפֿיקער פֿאָרשונג האָט ער אָנערקענט זײַן אָנטייל אין דערמאָרדן בײַ זיבן און פֿופֿציק טויזנט מענטשן. קיין פֿראַגן האָט מען אים ניט באַדאַרפֿט שטעלן. ער האָט אויסגעקערעוועט דאָס שמייכלענדיקע געזיכט ניט צום פֿאָרזיצנדן, נאָר צום פּראָקוראָר, און פֿליסיק דערציילט:
— אין אַלץ איז שולדיק מײַן קוזין, וועלכער האָט אין דער נאַציסטישער יעראַרכיע פֿאַרנומען אַן אָנגעזעען אָרט — געווען הויפּט־קאַסירער. ער האָט זיך מיטאַמאָל דערמאָנט, אַז אייגנס איז ניט פֿרעמדס. און מיך, אַ

הילפס־ארבעטער, איינגעאָרדנט אלס בוכהאלטער אין אן אויסלענדישער נאציסטישער אָרגאניזאציע. פון דאָרט האָט געפירט א גלייכער וועג צו דער אקציע T-4.

— ווארום? — פרעגט דער פּאָרזיצער.

— יא, ווארום? — איז איטנער אויך ווי פארוואונדערט.

— און איר האָט געוווּסט, — פרעגט ווייטער דער פּאָרזיצנדער, — וואָס דאָס איז פאר אן אקציע?

— וואָס זאָל איך אייך דערויף זאָגן? — דערלויבט זיך איטנער נאָר א צוק טאָן מיט די אקסל, וואָס מע קאָן טייטשן, ווי מע וויל: אי יאָ, אי ניט. דערנאָך ענטפערט ער: — אין אלגעמיינע שטריכן.

אין סאָביבאָר האָט ער אלס רעגיסטראטאָר און רעוויזאָר אקטירט די ווערטפולע זאכן, וואָס מע האָט צוגענומען בא די געפאנגענע, קאָנטראָלירט די קאסע, וואָס האָט זיך געפונען ניט בלויז אין פּייער־קאסטנס. אלץ, וואָס איז בא די געפאנגענע רעקווירירט געוואָרן, האָט געמוזט אָפּגעשיקט ווערן אין רייך, און איטנער איז געווען דער באאמטער, וואָס האָט דערפאר באַדאַרפט זאָרגן. ער אנערקענט, אז ווי אלע זיינע קאָלעגן, האָט ער געלעבט א גוטן טאָג. פריער פאר אלץ האָבן זיי אלע געטראכט און געזאָרגט וועגן זיך. דאָס, וואָס זיי האָבן געהאט צו טאָן מיט אומבאוואָפנטע מענטשן, האָט געשאפן א זיכערקייט, אז זיי וועלן זיך אומקערן פון קריג לעבעדיקע. ביז ס'איז ניט אויסגעבראָכן דער אופשטאנד, און סאָביבאָר איז ניט אופגערו־דערט געוואָרן פון דער אומגעהייערער געשעעניש, איז אים, איטנערן, גע־גאנגען ווי אף פּוטער.

— מיר זיינען געווינט געוואָרן, אז די, וואָס זיינען אויסערן געזעץ, ווייגען, שרייען, נאָר קיינער פון אונדז האָט זיך פאָרשטעלן ניט געקאָנט, אז זיי וועלן זיך אנטשליסן אומקומען אין שלאכט, און איר ווייסט...

נאָר, ווייזט אויס, דער געריכט־פּאָרזיצער, הער שטראקע, האָט ניט גע־וואָלט וויסן, וואָס איטנער האָט אים נאָך צו זאָגן וועגן דעם. וויכטיקער האָט אים אויסגעזען צו פרעגן:

— ווי האָבן זיך צו אייך באצויגן אייערע קאָלעגן אין סאָביבאָר?

— די מערהייט — גוט. מע האָט דאָך געוווּסט, אז דאָס, וואָס איך וועל אָנשרייבן מיט דער פען, וועט מען שוין מיט קיין האק ניט אויסהאקן. דערביי האָב איך דאָך אויך ריזיקירט. שטארק ריזיקירט.

„אאוספערקאוף"

פון דער געריכט־געביידע איז בערעך ארויסגעגאנגען אין אָוונט. ס'וואָלט שוין געדארפט זיין פינצטער, נאָר אפן פלאץ, ניט ווייט פון צענ־טער, איז ווי אין רעכטן מיטן טאָג ליכטיק — פּערל צו קלייבן. מענטשן האָבן זיך אויסגעלערנט באלויכטן אלץ, וואָס זיי דארפן, ווען ס'לוינט זיי. ווי טליענדיקע קוילן, פון וועלכע מע האָט ערשט אראָפּגעבלאָזן דעם אש, גליִען פּייערלעך אין די שויפענצטער פון די קראָמען. „אאוספערקאוף" — בלענדט גאָלדיק די אופשריפט אף א גרויסער שילד. און ווו דו זאָלסט

זיך ניט א קער טאָן, קוקן אף דיר מאנעקענען מיט אויסגעשטרעקטע פינ־גער. פּאָשעטע שטיינדלעך שײַנען, ווי ברילִיאנטן. ווער ווי עס קאָן, אזוי לויבט ער זײַן סכוירע. עס קאָן זיך אויסדאכטן, אז אויב דאָ פעלט עפּעס וואָס צום קויפן, איז סײַדן א שטול אין גאנײדן.

וועגן דעם, אז די מאָדע, וואָס וועט מיסטאמע אין אײניקע יאָרן ארום זיך ווידער אומקערן, איז דערווײַל פארבײַ, און די זאכן, וואָס זײַנען דאָ אויסגעשטעלט, האָבן שוין ניט קיין נאָכפרעג, פארשווײַגט די רעקלאמע. די מאנעקענען שרײַען שטומערהייט: „אָט דאָס אויבערהעמד האָט מיט צוויי וואָכן צוריק געקאָסט צוואנציק מארק, און הײַנט — פינף. בלויז פינף. קויפט!" אײניקע וואָלטן מיט פארגעניגן אײַנגעשאפּט זיך אזא אויבערהעמד, נאָר ווי קאָנען זיי, ווי מעגן זיי, אויב ס'איז שוין אָפּגעשאצט אין פיר מאָל ביליקער. אנדערע בײטיקן זיך ניט אין אזא העמד, אָדער פאר זיי איז אויך פינף מארק צו טײַער, נאָר ארײַן אין קראָם קאָסט דאָך קיין געלט ניט, און אז מע גייט שוין ארײַן, איז ווי האנדלט מען ניט אײַן אזא מעציִע?

האגען איז אן אלטע שטאָט, וואָס איז אין דער וועלט באוווּסט נאָך פונעם נײַנטן יאָרהונדערט, טוריסטן האָבן ליב פארפאָרן אהער. טוריסטן האָבן זיך זייער רעכענונג: מאלע וואָס בא די דײַטשן איז אין איין אויגנבליק ארויס פון דער מאָדע. אין אנדערע ערטער איז די מאָדע נאָך ניט פארבײַ, און, מעגלעך, גאָר נאָך ניט געקומען. באקומט זיך, אז די מאנעקענען טוען גוט זייער זאך, און ניט אומזיסט בלענדט גאָלדיק די אויפשריפט „אאוס־פערקאוף". דער נאָכפרעג איז גרויס. איז זאָל עפּשער בערעק אויך א קוק טאָן, וואָס דאָרט טוט זיך אין קראָם? ארײַן און ארויס קאָסט טאקע גאָרניט. ניין, הײַנט ניט, ער וועט עס אָפּלייגן אף אן אנדערשמאָל.

אין וועג, ווען דער עראָפּלאן אָדער דער צוג שלינגט קילאָמעטער נאָך קילאָמעטער, און ביכלאל אין דער פרעמד, מעג זײַן אין א שטאָט, ווו ס'איז א פארפלייצעניש פון מענטשן, צי אפילע אײנער אליין אין וואלד, אין פעלד, דריקט אף אים ניט אזוי שווער די לאסט פון זיכרוינעס. אָבער הײַנט האָט דער זיקאָרן ווידער אופגעוואכט מיט אן אומגעהייערער קראפט. נאָך אזא טאָג זעען אויס די ווײַטע געשעענישן גאָר ניט אזוי פארעלטערט, און דאָס איבערגעלעבטע יאטערט, ווי א ווונד. אָט ווען ער וואָלט געקאָנט איין מאָל פאר אלע מאָל זיך אויסריידן, און אן עק זאָל עס נעמען! ס'איז א פוסטער טרוים.

באם ראָג, ווו אין צוויי פענצטערלעך פונעם ליכט־סיגנאל איז די שײַן אויסגעלאָשן און דאָס דריטע פינטלט פויל, ווי אן אויג בא א האלב־דרעמ־לענדיקן מענטשן, האָט ער זיך ניט אָפּגעשטעלט. דער קאָפּ איז פארנומען, און די לאנגע פיס טוען זיך זייערס, גייען איבערן אספאלט, מיט דער ווײַ־סער סטעזשקע, וואָס איז פאר די פוסגייער אָנגעמאָלט. אזוי איז ער, בא קײנעם ניט נאָכגעפרעגט זיך, קיין איין מאָל ניט ארומגעקוקט זיך, געקו־מען צום האָטעל.

אין רעסטאָראן אפן ערשטן שטאָק איז שוין קיין גרויסער אויסוואל פון געריכטן ניט געווען. נאָר אים איז דאָס ווייניק אָנגעגאנגען. פאר זײַן אָוונט־עסן איז אים גענוג געווען א סאלאט פון בלומען־קרויט און א בוטערבראָד, וועלכן ער האָט פארטרונקען מיט מאראנצן־זאפט. דערנאָך

האָט ער מיט די סקריפּענדיקע טרעפּ זיך אופגעהויבן אין נומער. זיך אויס־טאָן און גלײַך אין בעט אַרײַן וואָלט ער באַדאַרפט, נאָר אף דעם האָט אים דערווײַל קיין קויעך ניט געקלעקט. ער האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אין פּאָ־טערשטול, און דער וואַנט־שפּיגל, וואָס אַנטקעגן, האָט באַוויזן, ווי פאַר־מאַטערט, אויסגעשעפּט אָדער, גיכער, אָנגעשיקערט פון צאָרעס ער זיצט. די עלנבויגנס אָנגעלענט אף די לעדערנע הענטלעך, און דער קאָפּ אונטער־געשפּאַרט מיט די דלאָניעס.

מיטאַמאָל איז אים באַפאַלן אַ שאַרף־אויסגעדריקטע שוואַכקײַט. באַם אופהייבן זיך אף די טרעפּ האָט אים אַ שטאָך געטאָן לעבן האַרצן, נאָר דער ווייטעק איז מאָמענטאַל אַדורך, און ער האָט אף אים קיין אַכט ניט געלייגט. ווער־ווער, נאָר ער דאַרף פאַרשטיין, אַז אַזעלכע ווייטעקן זײַנען אַן אייגנאַרטיקער רויטער סיגנאַל. עמעס, באַ אים איז דער פּולס ניט איבעריק פאַרלאַנגזאַמט און עס האַמערט אויך ניט, ווי אין אַ קוזניע, און אויב עס דריקט אף דער ברוסט, איז עס פריִער פאַר אַלץ, ווײַל אף דער נעשאָמע איז קאַלעמוטנע. זײַנעם אַ פּאַציִענט וואָלט ער געוויס דערוויזן, אַז דאָס איז ניט דער פאַל, ווען די אײַנרעדעניש איז גרעסער פון דער קרענק. היילן דאַרף שטענדיק אַן אַנדערער. איז ווער וועט אים היילן? עס פּלאָנטערן זיך פאַר די אויגן פאַנטאַסטישע בילדער. גוט, וואָס אייניקע פאַנטאַזיעס ווערן מעקוייעם. ווען ניט, וואָלט ער, מעגלעך, ניט געזען הײַנט אף דער באַשולדיקונגס־באַנק באָלענדערן, וואָס איז, ווי פריִער, פול מיט גיפט, און ווען דאָס ביייזע טוט אין אים אַ פלאַם אוף, זעט מען פונדער־ווײַטן, אַז ער איז גרייט כאַטש באַלד שפּרייטן טויט.

אויס. בעסער וואָלט ער זיך געווען אַרומגעדרייט אין דער קראָם „אַאוס־פּערקאָוף״. מע דאַרף עפּעס אײַנעמען און מאַכן נאַכט. ווען ניט די בייזע כאַלוימעס, וואָלט דער שלאָף געווען פאַר אים דער בעסטער דאָקטער.

קאַפּיטל נײַן

דער צווייטער טאָג

„שטימע דער הײַמאַט — עכאָ דער וועלט״

פון דער אָפענער פאָרטקע האָט אַ ווייע געטאָן מיט קאַיאָריקער פריש־קײַט. אַמאָל, ווען בערעק האָט נאָך ניט געוווּסט, וואָס הייסט אַ גרויסע שטאָט, פלעגט די פרישקײַט קומען צוזאַמען מיט אַ צעצויגענעם הענער־געקריי. ניט אָן פאַרדראָס האָט ער זיך אַ באַרבל געטאָן מיט דער ווייכער קאָלדרע און זיך ווידער אײַנגעגראָבן אין די קישנס, ווי אַ פויגל אין דער נעסט. די זון האָט אים אַ גלעט געטאָן איבערן פּאָנעם און פאַרבעטן אַ קוק טאָן אפן ביסעלע נאַטור־רײַנקײַט, וואָס עס פאַלט אַמאָל אַרײַן אויך

אין א גרויסער שטאָט, אָף דער ליכטיקייט און מילדקייט פונעם אָנקומענ־דיקן דינסטיק.

אין קאָרידאָר איז עמעצער איז שטיל, ניט אנדערש ווי אָף די שפּיץ פינ־גער, דורכגעגאנגען פארביי זיין טיר. א מענטש מיט א פארשטאנד. גע־בענטשט זאָלן זיין די, וואָס שאנעווען אנדערע. פאר בערעקן איז דער אינדערפרי שטענדיק די סאמע בעסטע צייט אָף באקלערן אן איניען, זיך האלטן אן אייצע מיט זיך אליין. דער קאָפּ ארבעט קימאט אָן אָנשטרענגונג, פאסט אוף מער, ווי דאָס גיט זיך אן אנדערשמאָל איין פאר א גאנצן טאָג.

די ערשטע ווערטער, וואָס זיינען געקומען בערעקן אפן געדאנק, זיינען געווען פרעמדע, דאָ ניט לאנג איבערגעלייענטע: „ווער ס׳מיידט אויס פרייד, איז גלייך צו א מעס, וואָס איז פארשאָלטן אייביק קיין טיקן נישט צו געפינען, ווייל אפילע א מענטש, וואָס איז גערירט פון זינען, קאָן זיך צעפליעסקען אמאָל און טאנצן...״ נו, און אזוינע, ווי ער, בערעק, האָבן רעכט אָף פריידי? דאָס באטייט ניט פארגעסן אין דעם, וואָס ס׳איז פאָרגע־קומען אין דער וועלט, און אָנעמען פאר ליב אלץ, וואָס טוט זיך איצט? ניין. פונקט ווי עס טויג ניט קוקן אָף זאכן און געשעענישן דורך ראָזע ברילן, אזוי טויג ניט פארמאכן די אויגן אפן גוטן.

א הויכער, א ביינערדיקער, שטייט בערעק אין איינע ספּאָרטיווע הייז־לעך אפן טעפּיך, וואָס איז אויסגעשפּרייט בא דעם בעט, און שטעלט זיך ניט איין א באָרוועסער לאָזן זיך צום פענצטער, וואָס ס׳ווילט זיך אים אן עפן טאָן אין דער גאנצער ברייט. אין איילעניש האָט ער ניט פארכאפּט מיט זיך די שטעקשיך. עס זיינען דאָ זאכן, וואָס אָן זיי איז אויך רעכט, נאָר האָט מען זיי, איז ניט שלעכט. אָבער פארוואָס טאָר ער ניט בא זיינע מיטעלע יאָרן כאָטש ווען־עס־איז א שפּאן טאָן מיט באָרוועסע פיס און טאקע ווי אמאָל דערפילן די קילקייט פונעם דיל? אמאָל איז עס געווען אן ערדענע פּאָדלאָגע, איצט — א געוועקסלטער פארקעט. אזוי טוט ער, און זיין הוילע ברוסט שטעקט שוין ארויס פון יענער זייט פענצטער.

א קליין פייגעלע מיט שווארצע פּאסיקלעך אפן ווייסן קעפּל האָט זיך פאר אים איבערגעשראָקן און, פאָכנדיק מיט די פליגלען, זיך א ריס געטאָן אין דער הייך. געמאכט א פאָר שלייפן אינדערלופטן, איז עס אָף א ווײַלע פארגליווערט געוואָרן, זיך ארומגעקוקט און צוריק זיך אומגעקערט אפן צווייגל, ווו ס׳איז פריער געשטאנען.

בערעק האָט ערשט איצט באמערקט, ווי זויבער ריין ס׳איז אין צימער. אופגעראמט, ווי פאר דעם גרעסטן גאסט. ער האָט זיך אויסגעבאָדן, אָפּ־געראזירט, ארויסגענומען א פריש אויבערהעמד, א בלימלדיק קעשענע־טיכל און זיך גענומען אָנטאָן. באלד וועט ער זיך א ביסל דורכשפּאצירן, נאָכדעם אָפּעסן פרישטיק און ווידער זיך לאָזן מיטן זעלבן וועג, וואָס נעכטן.

— גוטען מאָרגען, הער שלעזינגער, — האָט אים באם אראָפּגיין פון די טרעפּ באגעגנט דער באלעבאָס פון האָטעל.

— גוטען מאָרגען, הער גוטענבערג.

— אײַך האָט גאָרניט געשטערט אויסרוען זיך? עס זײַנען פֿאַראַן מענטשן, וואָס האָבן ניט ליב, אַז די פֿענצטער קוקן אַרויס צו דער פֿרײַ־מאָרגנדיקער זון.

— אַלץ איז אין בעסטער אָרדענונג, הער גוטענבערג. גראָד אינדערפֿרי האָב איך ליב זיך באַגעגענען מיט דער זון.

— אַנטשולדיקט, וואָס נעכטן האָט זיך ניט גוט באַקומען מיטן אָבענד־עסן. כ׳האָב, מעגלעך, ניט פֿאַרשטאַנען, אַז איר וועט זיך בײַ אונדז שפּײַזן. פֿאַר די, וואָס וווינען אין האָטעל, ווערן סערווירט ספּעציעלע טישלעך. איר קאָנט פֿאַרפֿרי׳ער באַשטעלן, וואָס עס געפֿעלט אײַך. אויב איר ווילט, קאָן מען אײַך דאָס עסן ברענגען אין נומער. צוויי טישלעך זײַנען נאָך פֿרײַ. קלײַבט זיך אויס, וועלכס איר ווילט.

— אַ דאַנק, הער גוטענבערג.

— ניטאָ פֿאַר וואָס. אַזוי פֿירט זיך בײַ אונדז.

— קאָן איך אײַך אײַנלאַדן צוזאַמען מיט מיר פֿרישטיק עסן?

— הײַנט בין איך זאַט אָן פֿרישטיק. אָבער אַ גלאָז קאַווע... די צײַטונ־גען, ערשט פֿון דרוק, ווילט איר ניט אַ קוק טאָן? „וועסטפֿאַלענפּאָסט״, „היימאַטנאַכריכטען״, „ווירטשאַפֿטלאַנד״. ביטע, בײַ אונדז קאָן מען זיי נאָך אײַנשאַפֿן. אין שטאָט, מיין איך, זײַנען זיי שוין הײַנט אויספֿאַרקויפֿט.

— ס׳איז עפּעס געשען אויסערגעוויינלעכס?

— אין וועלט־מאַסשטאַב ניט. נאָר בײַ אונדז, אין האַגען, טרעפֿן ניט אָפֿט אַזוינע געשעענישן. איר זעט די פֿאָטאָגראַפֿיעס אין „וועסטפֿאַלענ־פּאָסט״? פֿון אויבן — „אויף דער אָנקלאָגע־באַנק״, פֿון אונטן — דער „לאַנדס־געריכטס־דירעקטאָר שטראַקע״. שוין אַזויפֿיל יאָרן, ווי איך לייען אָט די צײַטונג, און, דאַכט זיך, צום ערשטן מאָל האָט בײַ מיר באַקומען אַ ווערט די שטענדיקע שורע אונטערן נאָמען פֿון דער צײַטונג. איר זעט? „שטימע דער הײַמאַט — עכאָ דער וועלט״. אַזוינע מיטיילונגען קאָנען איבערגיין פֿון מויל צו מויל און זיך גיך פֿאַרשפּרייטן. ווער קאָן עס האָבן קעגן, אַז מע זאָל וואָס מער שרײַבן און ריידן וועגן זײַן היימשטאָט, נאָר אַזעלכס איז בעסער הערן פֿונדערווײַטנס, — גוטענבערג געטאָן אַ ריר געטאָן זײַן גרויע באָרד, וואָס האָט באַדעקט אַ היפּשן טייל פֿון זײַן פּאָנעם, און, בעטנדיק אַנטשולדיקונג, וואָס ער איז געצוווּנגען פֿאַרלאָזן דעם הער שלעזינגער אויף אַ קורצער צײַט, זיך דערווײַטערט.

בערעק האָט אָנגעטאָן די ברילן, געוואָרפֿן אַ קוק אויף די פֿאָטאָגראַפֿיעס, וואָס זײַנען געמאַכט געוואָרן פֿאַר דער געריכט־זיצונג, און גענומען לייע־נען, אויפֿכאַפּנדיק דאָס אינטערעסאַנטסטע.

„היימאַטנאַכריכטען״
פֿאַרן 7 סעפּטעמבער 1965

„אַ קוריאָז אויפֿן סאָביבאָר־פּראָצעס: דער אָנגעקלאָגטער קורט באָלענדער גילט אָפֿיציעל נאָך אַלס טויטער.

האַגען. מיטן אָנהייבן דעם פּראָצעס וועגן פֿאַרניכטן בײַ 250.000 יידן אין טויט־לאַגער סאָביבאָר (פּוילן) אין די ראַ־

מען פון דער „ריינהארד־אקציע" (אזויגערופענע ענדגיל־טיקע לייזונג פון דער ייִדן־פראגע) האָט דער געריכט פון געשווירענע באם האַגענער לאנדסגעריכט זיך נעכטן געפּו־נען אין צענטער פון דער געזעלשאַפטלעכער אויפמערקזאַמ־קייט.

די פּרעסע, טעלעוויזיע, די אינערלעכע און אויסערלעכע ראַדיאָסטאַנציעס קאָמענטירן ברייט דעם ערשטן טאָג פון פּראָצעס. א קוריאָז פון א באַזונדער ארט איז אופגעשווומען שוין דעם טאָג. קורט באָלענדער, איינער פון די צוועלף באשולדיקטע, וועלכער האָט נאָך דעם קריג זיך אויסבאַהאַלטן פריִער אין עסטרייַך אונטער דעם נאָמען ברענער, דערנאָך אין האמבורג ווי קורט ווילהעלם פאלע, איז אָפיציִעל פארע־גיסטרירט אלס א געשטאָרבענער. די דערקלערונג וועגן זייַן טויט, וואָס איז נאָך ביז הייַנט ניט אנולירט, האָט געמאכט זייַן געוועזענע פרוי. וואָס געהער צו פענסיע, דאן רעכנט זיך באָלענדער ווידער אלס לעבעדיקער...

הייַנט, 9.15 וועט דער געריכט פאָרגעזעצט ווערן".

„ווירטשאפטלאנד" פארן 7 סעפּטעמבער 1965

„נאָכן קריג האָבן זיי געארבעט בא די אַליִרטע. זייערע ביאָגראפיעס זייַנען אויך נאָך סאָביבאָר ענלעך.

אף דער פראגע, וויאזוי האָבן זיי אַנגעטראָפן קיין סאָבי־באָר, האָבן אלע אָנגעקלאָגטע איין ענטפער: מע האָט זיי גע־צוווּנגען.

בלויז 28 געוועזענע געפאנגענע, צעזייט איבער גאָר דער וועלט, האָט זיך איינגעגעבן אויסצוזוכן. אָנהייבנדיק פון אָק־טיאבער, וועלן זיי אויסגעהערט ווערן אפן פּראָצעס אלס איידעס".

„שטרענג גענומען, זיצט ער גאָר ניט אף דער באשולדי־קונגס־באַנק, ווייַל אָפיציִעל איז קורט באָלענדער טויט. זייַן לעבנסוועג האָט זיך אָנגעהויבן מיט 53 יאָר צוריק אין דויס־בערג. ווי נאָר זייַן עלטער האָט דערלויבט, קומט ער אָן אין די שטורם־אָפּטיילונגען. אין 1939 מאָביליזירט מען אים, ווי ער זאָגט, אין עסעס. נאָכן קריג פארעגיסטרירט ער זיך באם דאָרפישן שרייַבער אין שטייַערמארק אונטער א נייַעם נאָ־מען: ברענער. פארוואָס ברענער? באָלענדער באגרינדעט דעם אויסוואַל פונעם נאָמען: „אזא איז געוועז מייַן פריִערדיקע טעטיקייַט. איך האָב דאָך זי ניט געקאָנט אזוי גיך פארגעסן".

דאָס איז פון ווערנער דידעריכס באַריכט וועגן ערשטן טאָג פון פּראָ־צעס. אונטער א קורץ און שארף קעפּל, וואָס כאראקטעריזירט טרעפלעך דעם אָנגעקלאָגטן, דערציילט ער וועגן די פינף, וואָס מע האָט נעכטן פאר־הערט:

דער געשטאָרבענער — באַלענדער;
דער פּריַוווּליקער — פּרענצעל;
דער אורלויב־פּאַרטרעטער — דיובואַ;
דער ייִדנדינער — פוקס;
דעם קוזינס פּראָטעזשע — איטנער.

ס׳איז קיין פאַרגלײַך ניט

א טישל שלעזינגערן האָט דער הער גוטענבערג פאַרגעלייגט זייער א באַקוועמס. דו קאָנסט אלעמען זען, דיך — בלויז די נאָענטע שכיינים. אין זאַל האָבן זיך געפונען ניט מער ווי א צוויי צענדליק מענטשן. א האַלבע שאָ, ביז די טיר עפנט זיך פאַר אלעמען, נוצן זיך מיטן רעכט אריַין בלויז די, וואָס וווינען אין האָטעל. און אזוי דרײַ מאָל א טאָג.

דער קעלנער האָט אָנגענומען די באַשטעלונג און איז אוועק. דאַן האָט בערעק געפרעגט:

— איז וואָס, הער גוטענבערג, באַומרויִקט אײַך אזוי? אַף אזא פּראָצעס קומען מענטשן פון דער פרעמד, זיי נייטיקן זיך אין האָטעלן, רעסטאָראַנען. די ווערן אויסגעבן געלט, אנדערע ווערן פאַרדינען. צי איך בין ניט גע־רעכט?

— גערעכט, הער דאָקטער, גערעכט. נאָר איך נייטיק זיך ניט אין אזא פאַרדינסט. מײַן טאָכטער עלזאַ איז שטאַרק אופגעבראַכט קעגן מיר. זי האָט מיר הײַנט אזוינס פאַרגעוואָרפן...

— איך פאַרשטיי אײַך ניט.

— באַלד וועל איך אײַך דערקלערן. די מערהײַט פון די באַשולדיקטע געפינט זיך דאָך אַף דער פרײַ, איינער פון זיי האָט זיך בא מיר אָפּגע־שטעלט. קיין פּרעטענזיעס צו אים קאָן איך ניט האָבן, ווײַל ער האָט מיך געוואָרנט. עפּעס האָט מיך צום אָנהייב אָפּגעהאַלטן געבן אים א נומער. נאָר ווען ער האָט מיר דערקלערט, אז ער דינגט דעם צימער אַף דער גאַנ־צער צײַט פון פּראָצעס, בין איך אײַנגעגאַנגען. איך האָב ליב, אז מע פאַר־האַלט זיך בא מיר אַף לאַנג. עלזאַ מישט זיך ניט אין מײַנע געשעפטן, נאָר הײַנט גאַנצפרי האָט זי דערקענט דעם פאַרשוין לויט דער פאָטאָ אין „וועסטפאַלענפּאָסט".

— און וואָס האָט איר באַשלאָסן?

— איך ווייס ניט, איך ווייס ניט. פון פּאָליטיק האָב איך שטענדיק זיך געהאַלטן ווײַט.

— און די טאָכטער אײַערע?

— ווער, עלזאַ? ווי אַמאָל.

— מיט וואָס דערקלערט זיך איר אופגעבראַכטקײַט?

— אָ, הער שלעזינגער, עלזאַ האָט מיר אזוינס אָנגערעדט, אז א דאָק־טער קאָן מען עס אויך ניט דערציילן. אָנגעהויבן האָט זי פון אזא פראַזע: „ווען צו דיר זאָל קומען איינער, וואָס וועגן אים איז באַוווּסט, אז ער האָט דערמאָרדעט א מענטשן צי אפילו בלויז באַגאַנווועט עמעצן, וואָלסטו אזא

טיף פאַרדונגגען אַ צימער?״ „עליזאַ, — האָב איך איר געזאָגט, — ווי וואַגסטו מיר, דײַן פּאַטער, אַזאַ פראַגע שטעלן?״ — פון פאַרדראָס האָב איך געוואָלט אַ קלאַפּ טאָן מיט דער טיר און אַרויס פון צימער, נאָר עליזאַ האָט זיך בײַ דער שוועל אָוועקגעשטעלט און, פּאַכנדיק מיט די צײַטונגען, זיך צעשריִען: „נאַ, לייען, וועגן דײַן גאַסט! דער פּאָליציי־אָבערוואַכמײַסטער עריך לאַכמאַן פון אונטערגריזבאַך האָט אָנטיילגענומען אין דערמאָרדן ניט איין מענטש, נאָר 150 טויזנט״. ווער האָט עס מיך אַ שלעפּ געטאָן פאַר דער צונג איר זאָגן, אַז לאַכמאַן איז אַ געוועזענער פּאָליציי־מאַן? עליזען האָט עס אַזוי אויפגעקאָכט, אַז זי האָט דעם פאַרשטאַנד פאַרלאָרן. געשריִען אַזוי, אַז איך האָב געמיינט, מענטשן וועלן זיך צונויפלויפן. „פון דעם, וואָס דײַן לאַכמאַן איז אַ „געוועזענער״, — האָט זי געשריִען, — איז כאָטש איינער פון די דערשטיקטע לעבעדיק געוואָרן?״

אָט האָסטו דיר! „מײַן לאַכמאַן״. מע קאָן מיינען, אַז ווען איך פאַרדינג אים ניט דעם צימער, וואָלט ער אָף דער גאַס פאַרבליבן וווינען. די איבעריקע אָנגעקלאָגטע וווינען דאָך אויך אין האָטעלן. צו דעם אַלעמען האָט זי מיר נאָך אָנגעזאָגט, אַז זי וועט אומבאַדינגט קומען מיט שײַלער, סטודענטן אין געריכט־זאַל. זאָלן זיי מיט די אייגענע אויגן זען די מערדער און זייערע פאַרגעדענקען. נאָר דאָס איז נאָך ניט אַלץ. זי וועט ווײַזן די קינדער לאַכמאַנען און זיי דערקלערן, אַז מיט אַ ווױנונג האָט דעם באַנדיט באַזאָרגט אייבער אַ גוטענבערג און דערמיט באַפלעקט דעם נאָמען פונעם דערפינדער פון בוך־דרוק, און, צום באַדויערן, איז ער איר, עליזעס, פּאַטער. כ׳האָב אַ קוק געטאָן, ווי איר געזיכט ברענט, און פאַרשטאַנען, אַז איך טאָר איר מער גאָרניט זאָגן, דאָס קאָן מיר דערנאָך שטאַרק באַנק טאָן.

— הער גוטענבערג, איר וועט זיך אָף מיר ניט באַליידיקן, אויב איך וועל אײַך איבערשלאָגן, אײַער טאָכטער איז אַ לערערין?

— יאָ, מײַן עליזאַ איז אַ פּעדאַגאָג. זי האָט אונטערריכטעט אין האַגענער העכסטער אינזשעניערן־שול. נאָר איבער איר כאַראַקטער האָט זי געמוזט פאַרלאָזן איר שטעלע און איז קוים אָנגעקומען אין אַ געוויינלעכער שול פאַר קינדער. איז עליזאַ געקומען צו אַ באַשלוס, וועט זי שוין קיינער ניט אָפּשטעלן, ביז זי וועט אירס ניט אויספירן. איצט קאָן זי ווידער בלײַבן אָן אַרבעט...

— צוליב וואָס, הער גוטענבערג, זאָלט איר זיך מיט איר אַמפּערן?

— די עלטערן בײַ די קינדער זײַנען דאָך פאַרשיידענע. אייניקע וועלן גאָרניט האָבן קעגן איר אויפטו, אַנדערע וועט עס זײַן אַלציינס, ס׳זײַנען אָבער דאָ אַזעלכע, וואָס וועלן אויפהייבן אַזאַ טומל, אַז דער שול־דירעקטאָר, ווען ער זאָל אַפילו ניט וועלן, וועט ער דאָך זײַן געצוווּנגען אָננעמען קעגן איר מיטלען. זאָגט מיר, דאָקטער, ווי זאָל איך זיך באַפרײַען פון אָט דעם לאַכמאַנען?

— דאָס דאַרפט איר אַליין באַשטימען.

— ס׳איז גאָרניט אַזוי איינפאַך. פאַרדינגען אים אַ צימער האָט מיך קיינער ניט געבעטן, נאָר שטרײַטן מיטן לאַנדסגעריכט לוינט מיר אויך ניט. קוים האָט מען לאַכמאַנען אַהער אַרויסגערופן, דאַרף ער דאָך ערגעץ וווינען.

— דאָס איז דער איינציקער מאָטיוו, הער גוטענבערג, וואָס לאָזט אײַך ניט אָפּזאָגן לאַכמאַנען?

— ווי זאָל איך אײַך זאָגן? ווען לאַכמאַן זאָל זיך נייטיקן אין מעדי־צינישער הילף, וואָלט איר אים דערין אָפּגעזאָגט?

— ס׳איז קיין פאַרגלײַך ניט.

— איך האָב מיט דעם זעלבן בײַשפּיל געמיינט עלזען איבערצײַגן, האָט זי מיר אויך געענטפערט, אַז ס׳איז קיין פאַרגלײַך ניט. וואָס טוט מען? בײַ איר זײַנען ניט בלויז די נערוון אָפּגעשוואַכט, זי לײַדט אויך פון האַרצ־ווייטעק.

— דאָ, זעט איר, וואָלט איך, מעגלעך, געקענט באַהילפיק זײַן.

— כ׳האָב אויך אַזוי געטראַכט, געוואָלט אײַך בעטן, אָבער דערווײַל איז עס אויסגעשלאָסן. עלזאַ האָט אַ פאַרדאַכט, אַז אַלע די, וואָס האָבן די טעג זיך אָפּגעשטעלט בײַ אונדז אין האָטעל, זײַנען ניט פיל בעסער פון לאַכמאַנען. וואָס, הער שלעזינגער, ראָט איר מיר? איך האָב געוואָלט זיך ווענדן צו לאַכמאַנס אַדוואָקאַט. נאָר ער וועט מיר דען העלפן? פאַרשטייט מיך, איך מוז זיך באַפרײַען פון לאַכמאַנען, באַרויִקן עלזען. אויסער איר, האָב איך קיינעם ניט. מײַן זון יאַקאָב, אַ קינד נאָך, איז אומגעקומען דעם 19 מערץ 1944 בײַ דער שטאָט מאָהיליעוו־פּאָדאָלסק, בײַם דניעסטער. אַזוי האָט מיר זײַן קאָמאַנדיר מיטגעטיילט. און נאָך פריִער איז בײַ דער שטאָט מאָהילעוו אומגעקומען מײַן עלטערער ברודער ווילי. צי ווייסט איר ניט, וויפל איז פאַראַן אין רוסלאַנד שטעט, וואָס הייסן מאָהילעוו? צוויי האָב איך אָף שטענדיק פאַרגעדענקט.

— ניין, הער גוטענבערג, וויפל אַזעלכע שטעט זײַנען דאָ אין רוסלאַנד, ווייס איך ניט. די טעג האָב איך אין צײַטונג געלייענט, אַז די גרויסע שטאָט אין רורער קוילן־באַסיין האָגען האָט אין 1951 געציילט בײַ הונ־דערט פינף און פופציק טויזנט אײַנוווינער. פאַר פערצן יאָר זײַנען צוגע־קומען נאָך עטלעכע און דרײַסיק טויזנט, און איצט ציילט אײַער שטאָט בײַ הונדערט נײַנציק טויזנט מענטשן. און אין סאָביבאָרער טויט־לאַגער, שרײַבט די זעלבע צײַטונג, האָט מען אומגעבראַכט ניט ווייניקער פון צוויי הונדערט פופציק טויזנט מענטשן. אָף זעכציק טויזנט מער, ווי עס וווינען בײַ אײַך אין דער שיינער און פײַנער שטאָט האָגען... איז דען מעגלעך צו פאַרענטפערן מיט עפּעס אָט דעם לאַכמאַנען, די צענדליקער טויזנטער מערדער?

— מע קאָן מיט אײַך אײַנשטימען, נאָר כ׳מיין, אַז די צאָל פון די אומ־געקומענע איז איבערגעטריבן.

— עס איז גיכער ניט דערטריבן, ווי איבערגעטריבן.

— גאָט מײַנער! האַלט איר אויך, אַז מײַן טאָכטער איז גערעכט, וואָס זי איז אַזוי בייז אָף מיר?

— לויט מײַן מיינונג, יאָ. זאָגט עלזען, אַז אין פאַרלויף פון טאָג וועט לאַכמאַן פאַרלאָזן אײַער הויז.

— קיין אייגן קינד נאַרט מען ניט.

— אַזוי וועט עס זײַן. גיט מיר, ביטע, דעם טעלעפאָן פון זײַן אַדוואָ־קאַט.

— הער דאָקטער, ניט אנדערש, ווי גאָט אליין האָט מיר אונטערגעזאָגט דעם געדאנק, איך זאָל זיך צו איַיך ווענדן. אויב דאָס וועט זיך איַיך איַינגעבן...

ווי נאָר בערעק איז ארויס פון האָטעל, האָט ער פון א טעלעפאָן־אווטאָמאט אָנגעקלונגען לאכמאנס פארטיידיקער. ער האָט אים געזאָגט:

— רעקאָמענדירט לאכמאנען דרינגענדיק זיך איבערקלײַבן אין האָטעל, וווּ עס וווינען אלע אָנגעקלאָגטע. אין האָטעל געפינט זיך איצט א מענטש, וואָס געדענקט אים פון פוילן, און ס׳איז ניט אויסגעשלאָסן, אז לאכמאנען דראָעט א געפאר. אויב דער הער אדוואָקאט וויל זיך איבערצייַגן, אז דאָס איז אזוי, זאָל ער בעטן זײַן קליענט זיך דערמאָנען א פאל, וואָס איז געשען אין פרילינג 1943 בײַ דער סטאנציע סאָביבאָר. לאכמאן און נאָך איין עס־עסאָווער האָבן ניט ווײַט פון דער סטאנציע אָנגעיאָגט א פאסטעכל מיט א הונט... דעם הונט האָט דער פאָליצייַ־אָבערוואכמײַסטער לאכמאן דאן געוואָלט דערשיסן, נאָר...

— ווער רעדט עס מיט מיר? — האָט געוואָלט וויסן דער אדוואָקאָט. — און פונוואנען ווייסט איר אזעלכע אייַנצלהײַטן? לויט דער אויסשפּראך זײַט איר גיכער א דײַטש, ווי א פאָליאַק.

— דאָס איז ניט וויכטיק. מײַן זאך איז געווען אײַך וואָרענען.

— אללאָ, אללאָ...

בערעק האָט אופגעהאנגען דאָס טעלעפאָן־טרײַבל. אין דעם זעלבן טאָג איז לאכמאן אריבער אין דעם נײַעם האָטעל פון בעטאָן און שטאָל, וווּ עס האָבן געוווינט זײַנע קאָלעגן — נאָך זעקס באשולדיקטע אפן סאָביבאָרער פּראָצעס.

יאָ און ניין, ניין און יאָ

הימלער האָט דערהויבן שטאנגלען, שטאנגל — וואגנערן, באָלענדערן. ערווין לאמבערט איז אין אָט דער רײ אויך געווען ניט אבי ווער. ווען צו דעם עסעס־גרופּענפיורער אָדיליאָ גלאָבאָטשניק איז דערגאנגען, אז בײַ לאמבערטן נעמט אָפּ צופיל צײַט די רעקאָנסטרוירונג פונעם אָפּרו־הויז פאר די לאגער־אָפיצערן, איז ער געווען זייער ניט צופרידן און געמאכט אן אויסרייד דעם קאָמענדאנט. „מיט דעם קאָן זיך אן אנדערער פארנעמען, — האָט ער געזאָגט, און צו לאמבערטן זיך געווענדט מיט א שמייכל: — אן אָדלער יאָגט זיך ניט נאָך קיין פליג".

איז ווער, פרעגט זיך, האָט זײַנערצײַט דערהויבן ערווין לאמבערטן און ווער זאָרגט עס אזוי פאר אים איצט?

לאמבערטס פארטיידיקער ד״ר פאפענבעקער האָט אין אן אינטערוויו מיט א מײַרעוו־דײַטשישן זשורנאליסט דערקלערט, אז דער אורטייל פונעם דיסעלדאָרפער געריכט, וואָס האָט דעם 2 סענטיאבער 1965 פארמישפּעט לאמבערטן צו פיר יאָר צוכטהויז, וועט אָף זיכער אָפּגעשאפן ווערן. דער פּראָקוראָר האָט געפאָדערט לעבנסלאנגע געפענקעניש, נאָר דאָס איז דאָך

אן אומזין. ער, דער אדוואָקאַט, האַלט, אַז פיר יאָר איז אויך צו א שטרענ־גע שטראָף, און ער האָט שוין אָנגעגעבן א קאַסאַציע אין אויבער־געריכט פון דער רעפּובליק. דאָס, וואָס אים, פּאַפּענבעקערן, איז דערלויבט אויך דאָ פּאַרטיידיקן לאַמבערטן, באַשטעטיקט, אַז דער אורטייל איז נאָך ניט אַרײַן אין קראַפט.

עס איז אויך עמעס, אַז דער לאַנדסגעריכט האָט ניט געטאָרט נעמען לאַמבערטן אונטער דער וואַך. די האַגענער שטראָף־קאַמער האַלט, אַז אין געגעבענעם פאַל האָט דער געריכט איבערגעשטיגן זײַן מאַכט און אַז לאַמבערט דאַרף ניט קיין צווייט מאָל געמישפּעט ווערן. דאָס אַלץ וועט באַשטימען דער אויבער־געריכט.

ערגעץ דינגט מען זיך, און ערווין לאַמבערט זיצט דערווײַל א ביסל אָפּגעזונדערט אף דער באַשולדיקונגס־באַנק און שפּילט זיך אין באַהעל־טערלעך, ווי ער וואָלט אַלעמען געזאָגט: „זוכט מיך". די גאַנצע צײַט פאַר־שטעלט ער דאָס פּאָנעם מיט א האַנט. די רעכטע ווערט מיד, פאַרבײַט ער זי מיט דער לינקער. זײַן שאָכן פון רעכטס לאָזט פון אים קיין אויג ניט אַראָפּ. ער וויל מיסטאָמע וויסן, ווי לאַנג וועט נאָך לאַמבערט אַזוי זיצן.

זיך דערוואַרט, ערווין לאַמבערט שטייט אוף צום פאַרהער. שטייט עט־וואָס אײַנגעהויקערט, מיט אַן אַראָפּגעלאָזטן קאָפּ. ס'איז בא אים שווער א וואָרט אַרויסצוזיען. דערווײַל קאָן מען נאָר הערן — „יאָ, ניין, ניין, יאָ". צוביסלעך, צוביסלעך, נאָר ער „צעקאַטשעט" זיך.

— ווען מע איז צוגעטראָטן צו פאַרווירקלעכן די אַקציע T-4, האָט זיך געפאָדערט א מענטש, וואָס זאָל קאָנען פרײַ לייענען צייכענונגען. אַזויאַרום בין איך צוגעצויגן געוואָרן צו דער אַרבעט.

— צו וועלכער אַרבעט זײַט איר צוגעצויגן געוואָרן?

— דאַן האָב איך עס ניט געוווּסט.

— אָבער געאַרבעט?

— יאָ.

— אויב אַזוי, האָט איר דאָך געמוזט וויסן, מיט וואָס איר באַשעפטיקט זיך?

— ניין.

— און אַזוי, ניט וויסנדיק, האָט איר אויסגעבויט אין שלאָס האַרטהיים בא לינץ די ערשטע גאַז־קאַמער?

— יאָ, ס'הייסט, ניין.

— ווי פאַרשטייט מען עס?

— געבויט האָב איך, נאָר וואָס ס'וועט דאָרט פאָרקומען, האָב איך ניט געוווּסט.

— מיט וואָס קאָנט איר עס דערווײַזן?

— מיט דעם, וואָס די קאַמער האָט דערנאָך שלעכט געאַרבעט, און איך בין געוווען געצוווּנגען זי איבערבויען.

— און דאַן איז אײַך שוין באַוווּסט געוואָרן, וואָס איר בויט און פאַר וועמען?

— וואָס — יאָ. פאַר וועמען — ניט.

— נו, און אין בערנבורג, האדאמער, סאָביבאָר, טרעבלינקע — דאָרט האָט איר געוווּסט, פאַר וועמען און וואָס איר בויט?
— יאָ.
— איַיך פערזענלעך איז אויסגעקומען צו טרײַבן מענטשן אין די גאַז־קאַמערן?
— ניין.
— קיין איין מאָל ניט? פּרוּווט זיך דערמאָנען.
— דאַכט זיך, אַז ניין.
— דאַכט זיך, צי ניין?
— ניין.
— וואָס איז געווען איַיער פאַך ביז אָנטיילנעמען אין דער אַקציע T-4?
— אַ שטיינהאַקער בין איך געווען.
— און די לעצטע יאָרן וואָס?
— אַ שעף פון אַ שטראָם־ליניע אין דיסעלדאָרף.
— איר אַנערקענט איַיער אָנטייל אין דערמאָרדן מענטשן?
— ניין.

עס קאָן דורכגיין

לויט זײַן אויסזען, אָנטאָן, האַלטן זיך קאָן מען דעם געוועזענעם עסעס־אונטערשאַרפֿיורער ראָבערט יורס אָנעמען פאַר וועמען איר ווילט, נאָר ניט פאַר קיין הויז־וועכטער. צוערשט זײַנען בײַ אים די רייד געמאָסטן און געוויגן, דערנאָך ווערט ער פרעך, און דאַן רופט אים דער פאָרזיצנ־דער צו אָרדענונג, און אַלציינס שיטן זיך פון אים ספּעציפישע אויסדרוקן פון אַ שפּילער: „ווען צוויי שפּילן, מוז איינער געווינען און דער צווייטער פאַרלירן", „דער, וואָס טויג ניט צו קיין קאָרט, טויג ניט צו קיין אַנדער זאַך", „דאָס ניַינטל שלאָגט די טויז", „עס קאָן דורכגיין".

אויף דער פראַגע, וואָס האָט אים געבראַכט פון פראַנקפורט קיין האַדאַ־מאַר און קיין סאָביבאָר, קומט דער ענטפער:

— צוויי הונדערט פערציק מאַרק מאָנאַט־לוין, — און דאָ באַלד גיט ער צו: — ניט קיין גרויסע סומע, נאָר עס קאָן דורכגיין.

— אין וואָס זײַנען באַשטאַנען איַיערע פליכטן אין סאָביבאָר?

— זיי זײַנען אומגעפער געווען די זעלבע, וואָס בײַ איטנערן. איך פלעג צונויפשטעלן די אַקטן אויפן קאָנפיסקירטן אייגנטום, וועלכע איטנער האָט באַשטעטיקט. אין אַ געוויסער מאָס בין איך געווען זײַן סעקרעטאַר. צו קיין שטרײַט פלעגט בײַ אונדז ניט קומען. אין לאַגער איז ער געווען איבער מיר דער עלטסטער, און אין קאַזינאָ האָט ער בײַ מיר זיך געלערנט. אין דער שפּיל איז צו מיר ניטאָ קיין גלײַכן.

— ווער פלעגט אָפּנעמען בײַ די געפאַנגענע די זאַכן?
— פאַר מיר פלעגט שוין ליגן אַלץ צוגעגרייט.
— פאַראַן באַווײַזן, אַז איר פלעגט זיך וואַרפן אויף די נײַ־אָנגעקומענע אין לאַגער מיט אַ געשריי: „גאָלד, גאָלד, ווערטפולע זאַכן!"

— מיר האָט זיך עס ניט פאַרגעדענקט. סײַדן עמעצער האָט מיר באַפוילן אַזוי שרײַען. אָבער מיר, פּאַקטיש אַ סעקרעטאַר, האָט קיינער אַזעלכע באַפעלן ניט געקאָנט אָפּגעבן.

— ווי אַפּט און אויף וויפל צײַט פלעגט איר אין סאָביבאָר באַקומען אורלויב?

— ווי אַלע. נאָך צוויי און פערציק טעג אַרבעט — אַכצן טעג אורלויב.

— און ווי אַלע, האָט איר געפּירט מיט זיך אַהיים גאָלד, געלט און אַנגערויבטע זאַכן. אײַך איז דאָס אָנגעקומען לײַכטער, ווי אַנדערע.

— פאַרוואָס לײַכטער? אַנדערע האָבן געקאָנט מיט זיך נעמען באַגלייטער, און איך האָב עס באַדאַרפט שלעפּן מיט די אייגענע הענט.

— מיט וואָס האָט איר זיך באַשעפטיקט נאָך דעם קריג?

— אויסער אַזאַרט־שפּילן, מיט וואָס האָב איך זיך געקאָנט באַשעפטיקן?

— איר פאַרמאָגט בילדונג, און אַלס סעקרעטאַר, ווי איר זאָגט, האָט איר אויך געאַרבעט.

— אַ סעקרעטאַר, אַ רעכענונג־פירער האָט געלוינט זײַן אין דער צײַט פון קריג, און דערנאָך... וואָס איז דער אונטערשייד? עס קאָן דורכגיין.

אין זײַן כאַראַקטער

ראָבערט יורס און האַנס־היינץ שיוט שיידן זיך אונטער איינער פונעם צווייטן ווי טאָג פון נאַכט. דער רעספּעקט צו זיך איז בײַ שיוטן אויף אַזוי פיל גרויס, אַז אַפילו אויף דער באַשולדיקונגס־באַנק זיצט ער, ווי ער וואָלט זיך צוגעהערט בלויז צו דעם, וואָס ער, שיוט, טראַכט. אויב אים פּרוּוון איבערשלאָגן, אָפּשטעלן, הייבט ער באַלד אָן זיך בייזערן, ווערט אָנגעכמורעט און גיט אָנצוהערן מיט אַ הייזעריקלעכער שטים, אַז בײַ זיך אין שטאָט איז ער אויך איצט באַם רודער. ניין, ער איז ניט קיין פּאָשעטער באַפעלמעכטיקטער פון אַ האַנדלס־פירמע, וועלכער רײַזט אַרום איבער דער וועלט און פאַרשפּרייט איר פּראָדוקציע. ער איז אַ פאַראַנטוואָרטלעכער פּאָרשטייער. ער...

אַז דער געוועזענער עסעס־אָבערשאַרפירער האַנס־היינץ שיוט, וועלכן עס גייט שוין דאָס אַכט־און־פופציקסטע יאָר, האָט אויך איצט צו טאָן מיט פּאָליטיק — דאָס מעג מען אים גלייבן.

ס'האָט זיך אַזוי באַקומען, אַז אין דער „קרישטאָל־נאַכט", אין דער „נאַכט פון לאַנגע מעסערס", איז געווען זײַן, האַנס־היינצס האָכצײַט. דאָך האָט ער איבערגעלאָזט זײַן „בראַוט" צוזאַמען מיט די געסט באַם רײַך־געדעקטן טיש און אַליין אַוועק מיט אַ פּאַטרול איבער די גאַסן.

— צוליב וואָס? — פרעגט דער פּאָרזיצנדער.

— ניט דערלאָזן קיין עקסצעסן.

— דאָס האָט זיך אײַך אײַנגעגעבן?

— ניין.

— אין דער נאַציאָנאַל־סאָציאַליסטישער פּאַרטיי זײַט איר אַרײַנגע־טראָטן זייער יונג. מיט וואָס דערקלערט זיך עס?

— דאָס זעלבע קאָנט איר פרעגן בא הונדערטער טויזנטער. ווי איך געדענק, האָט די היטלער־פּאַרטיי אין 1926 געציילט 17 טויזנט מיטגלי־דער, אין 1928 — 100 טויזנט, און אין 1931 — העכער 800 טויזנט. היט־לערס פּאַרטיי האָט צוגעצויגן אַלטע און יונגע. מענטשן פון מײַן עלטער געדענקען עס גוט.

— וואָס האָט צו זאָגן אײַער עסעס־נומער 169.099?

— איך ווייס ניט. אין 1933 זײַנען אין די עסעס־אָטריאַדן געווען 250 טויזנט מענטשן.

— ווען זײַט איר אָנגעקומען אויף דינסט צו היטלערן?

— באַלד ווי דער פּיורער איז געקומען צו דער מאַכט. ענדע יאַנוואַר 1933 האָט ער באַקומען די געהעריקע פולמאַכטן פונעם פּרעזידענט הינ־דענבורג. אַקטיוו קעגן היטלערן זײַנען אַרויסגעטראָטן בלויז די קאָמו־ניסטן, און איך האָב קיינמאָל ניט געהערט צו זייער פּאַרטיי.

— דעם געריכט איז באַוווּסט אַ באַפעל, וווּ עס ווערט געזאָגט, אַז צווישן צוויי און צוואַנציק קאָמאַנדירן פון די אַלגעמיינע עסעס־טיילן ווערט איר אָפּגעמערקט אַלס דער בעסטער. מיט וואָס דערקלערט איר עס?

— ניט איך האָב באַשלאָסן, ווער עס זאָל דערהויבן ווערן און ווער עס זאָל דערנידעריקט ווערן. איך האָב ווירקלעך טרײַ געדינט היטלערן.

— אין וואָס איז דאַן באַשטאַנען אײַער אַרבעט?

— מע האָט מיך קאָמאַנדירט אין דער פאַרוואַלטונג פון קערנער־קול־טורן און פיטער.

— און דערנאָך? וואָס זײַט איר אַנשוויגן געוואָרן?

קוקנדיק אויף שיוטן, האָט בערעק אַ טראַכט געטאָן: צי זײַנען בא אים די ווערטער ניט פאַרפראָרן געוואָרן אויף די ליפּן? ניין. שיוט האָט מיט צוויי פינגער אַ וויש געטאָן ביידע מויל־ווינקלען, און, ווי אַ האָגל, האָבן פון אים זיך אַ שאָט געטאָן די רייד:

— דערנאָך האָב איך אָנטיילגענומען אין דער אָפּעראַציע T-4. צו יענער צײַט האָב איך געגלייבט, אַז אויטהאַנאַזיע איז צו באַיאָען. ניט איך איינער האָב געהאַלטן, אַז סעלעקציע, איך מיין העלפן פּסיכיש־קראַנקע זיך באַפרײַען פונעם לעבן, איז אַ נייטיקע און וויכטיקע זאַך. מעגלעך, אַז אויף מיר האָט געהאַט אַן אײַנפלוס די ליטעראַטור, מיט וועלכער איך האָב נאָך אין דער פריִער יוגנט זיך באַקאַנט.

— וואָס פאַר אַ ליטעראַטור האָט איר אין זינען?

— אַזאַ ליטעראַטור איז אין דײַטשלאַנד געווען נאָך ביז היטלערן. מיר האָט זיך פאַרגעדענקט עוואַלד מעלצערס בוך „רעכט אויף מאָרד", וואָס איז דערשינען אין אָנהייב פון די 20־ער יאָרן. מעלצער איז געווען אַ נעווראָ־פּאַטאָלאָג, מײַן פאָטער האָט אים פּערזענלעך געקענט.

— אויב איך האָב אײַך ריכטיק פאַרשטאַנען, האָט איר ניט געפּרוווט אָפּזאָגן זיך פון אָנטיילנעמען אין דער אַקציע T-4 און, מעגלעך, איר האָט זי גאָר פּראָפּאַגאַנדירט און זיך באַרימט, וואָס מע האָט אײַך פאַר־טרויט זיך באַטייליקן אין איר?

— בארימען זיך? אויסגעשלאָסן! דאָ האָט שוין עמעצער געזאָגט, אז וועגן דער אקציע האָבן אין דײַטשלאנד דאן געוווּסט ניט מער פון הונ־דערט מענטשן. דאָס אנטשפּרעכט דער ווירקלעכקײַט. מיט פּראָפּאגאנדע פונעם נאציזם האָבן זיך פארנומען אנדערע. איך בין א מענטש א זאכ־לעכער.

— און ווער האָט אין א בריוו צום יונגן יורגענען פאר זײַן קאָנפיר־מאציע אים געראטן, אז „אין דעם אויגנבליק, ווען דו וועסט צוגיין צום אלטאר, זאָלסטו טראכטן: דאָס, וואָס די ווערק פונעם פיורער זײַנען פון גאָט געבענטשט, באווײַזט, אז אונדזער וועלט־אָנשויונג איז ריכטיק".

— איך האָב אים געוואָלט ווי געהעריק צוגרייטן צו דער רעליגיעזער צערעמאָניע, וואָס שליסט אים אָן צו דער קירך.

— אָבער בא דער קאָנפירמאציע איז דאָך ניט אומבאדינגט קלערן וועגן פיורער און זײַנע אָנשויונגען.

— אין וואָס פאר א גײַסט דערציִען די קינדער, איז אין דער ערשטער ריי די זאך פון זייערע עלטערן. אין אונדזער פאמיליע זײַנען מיר אלע געווען אָנהענגער פון פארשפּרייטן די ווירקונג פון דער קירך און פון די גײַסטלעכע אין דעם לעבן פון לאנד. מײַן פאָטער איז געווען אן אקטיווער טוער אין דער קלעריקאלער פארטיי.

— ניט וועגן אײַער פאָטער גייט דאָ א רייד. וואָס פאר א פּאָסטן האָט איר פארנומען אין דעם לאגער, וואָס איז געשאפן געוואָרן אין שלאָס גראפענעק?

— שטעלפארטרעטער פון לאגער־שעף. איך האָב זיך פארנומען מיט פראגן פון באזאָרגונג.

— און אין סאָביבאָר?

— דאָס זעלבע. אין דעם געביט בין איך א ספּעציִאליסט.

— וואָס האָט סאָביבאָר מיט זיך פאָרגעשטעלט?

— דאָס איז געווען א קאָנצענטראַציִאָנס־לאגער.

— און ניט מער?

— איך ווייס ניט.

— און וועגן די גאז־קאמערן אף דערשטיקן מענטשן, וועגן די שײַ־טערס, אף וועלכע מע פלעגט זיי פארברענען, האָט איר געוווּסט?

— מיט דעם האָב איך ניט געהאט צו טאָן.

— און מיט וואָס האָט איר יאָ געהאט צו טאָן?

— איך האָב דאָך געזאָגט — מיט באזאָרגונג.

— מיט וואָס האָט איר באדארפט באזאָרגן די געפאנגענע?

— מיט גאָרניט.

— ברענשטאָף פאר די מאָטאָרן, מיט וועלכע מע האָט געטריבן דעם גאז, האָט איר געדארפט באזאָרגן?

— זעלבסטפארשטענדלעך.

— האָט איר זיך פארקלערט, צו וואָס דאָס ברענגט?

— מײַן זאך איז געווען טרײַ דינען. אויב איך וואָלט דאָס ניט געטאָן, וואָלט דאָס געטאָן עמעצער אנדערש. דער אונטערשייד וואָלט באשטאנען

בלויז דערין, וואָס אַן אַנדערער וואָלט ניט אויסגעפּילט זײַנע פליכטן, אַזוי ווי איך.

— נאָך דעם קריג, איצט, מיט וואָס באַשעפטיקט איר זיך?

— מיט ווירטשאַפטלעכער אַרבעט. איך בין אויך אַ געמיינדע־ראַט, אַ מיטגליד פון קרײַזטאַג. פיל צײַט נעמען בײַ מיר צו די ערן־אַמטן אין היימאַט־בונד, אין ספּאָרט־פאַריין, אין לאַנדסמאַנשאַפט, אין קוראַטאָריום פון אומטיילבארן דײַטשלאַנד און אַזוי ווײַטער און ווײַטער, — אָף דער רעכטער האַנט איז מער קיין פינגער צו פאַרבייגן ניט געווען און די ליניקע האָט זיך שיטן, קענטיק, ניט געוואָלט לאָזן אין גאַנג. דאַן האָט ער צוגעגעבן: — און אויב עס פאַרבלײַבט אַ פרײַע מינוט, שענק איך זי דער פילאַנטראָפּישער טעטיקײַט. יאָ, יאָ. ס׳איז אין מײַן כאַראַקטער.

בלויז איין פראַגע

— אָנגעקלאָגטער עריך לאַכמאַן...

— יאַוואָל, הער לאַנדסגעריכטסדירעקטאָר.

— אָנגעקלאָגטער...

— יאַוואָל, הער לאַנדסגעריכטסדירעקטאָר...

אין זאַל ווערט טומלדיק. עמעצער צעלאַכט זיך. דער פּאָרזיצנדער שלאָגט זיך שיר ניט אַרויס פון זײַן רויקן טאָן.

— אָנגעקלאָגטער עריך לאַכמאַן, שטייט און שווײַגט. איר דאַרפט שווײַגן אַזוי לאַנג, ווי איך רעד. איר וועט אויסהערן מײַן פראַגע, וועט איר ענטפערן, — עס האָט געפעלט אַ האָר, לאַכמאַן זאָל ווידער ניט אויסשרײַען זײַן „יאַוואָל‟, נאָר דער פּאָרזיצנדער האָט זיך עטוואָס צוגעײַלט און פאַרענדיקט זײַנע רייד: — דערקלערט דעם געריכט, פאַרוואָס האָט מען אײַך, ווען איר זײַט געווען אַ פּאָליציי־אָבערוואַכמײַסטער אין סאָביבאָר, פאַרורטיילט צו זעקס יאָר און אָפּגעשיקט קיין דאַכאַו אין אַ שטראָף־באַטאַליאָן?

— דאַרף איך, הייסט עס, דערקלערן, פאַרוואָס מע האָט מיך אָפּגעשיקט קיין דאַכאַו? לאַנג בין איך דאָרטן ניט געווען. מיטן שטראָף־באַטאַליאָן בין איך אוועק אַפּן פראָנט. מײַן שולד איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס איך האָב ניט אויסגעפּילט דעם באַפעל וועגן איבערפאָרן פון סאָביבאָר אין אַן אַנדער גאַרניזאָן. אַ צײַט האָב איך זיך אויסגעבאַהאַלטן בײַ איינער אַ פרוי. מע האָט מיך אָבער אויפגעזוכט און אַרעסטירט. דערנאָך האָט מען מיר געזאָגט, אַז ס׳איז מײַן גליק, וואָס כ׳בין ניט אַרײַנגעפאַלן צום עסעס־ריכטער ווילי אָסטרועס אין די הענט. יענער וואָלט געקענט אויך צום טויט פאַרורטיילן.

פאַר דער צײַט, וואָס דער פּאָליציי־אָבערוואַכמײַסטער עריך לאַכמאַן איז געווען אין סאָביבאָר, האָט ער אָנטיילגענומען אין דערמאָרדן הונדערט פופציק טויזנט מענטשן.

מער קיין פּראַגן איז אים ניט געשטעלט געוואָרן, און עריך לאַכמאַן האָט אַ גלעט געטאָן די שוויסיק־צונויפגעקלעפּטע האָר אפן שטערן און זיך צוריק אוועקגעזעצט אף דער באַשולדיקונגס־באַנק.

אופריכטיקע אנערקענונג צי פעלשונג?

— היינריך אונפערהאַו, איר אנערקענט אייער שולד אין מיטהעלפן דערמאָרדן בא 72 טויזנט מענטשן?

— איך האָב קיינעם ניט דערמאָרדעט. קיינעם ניט.

— קיין סאָביבאָר פלעגן אָנקומען עשעלאָנען מיט מענטשן און אומקערן זיך פון דאָרטן ליידיקע. ריכטיק?

— יאָ. געוויינלעך פלעגן זיי אָפּגיין לערע.

— ווי דאַרף מען אין געגעבענעם פאַל פאַרשטיין דאָס וואָרט „געוויינלעך"?

— געוויינלעך, האָבן די יינגלעך פון דער באַנהאָף־קאָמאַנדע ריין געמאַכט די וואַגאָנען, און דער עשעלאָן פלעגט אָפּפאָרן פון דער סטאַנציע אַ ליידיקער. נאָר עס פלעגט אויך טרעפן, אַז די וואַגאָנען, וואָס זיינען געגאַנגען קיין דייטשלאַנד, האָט מען אָנגעלאָדן מיט קליידער, שוכוואַרג און אפילע מיט פעק האָר.

— וווהין פלעגן אהינקומען די מענטשן, צו וועמען עס האָבן געהערט די קליידער, דאָס שוכוואַרג?

— מע פלעגט זיי דערשטיקן, דערנאָך פאַרברענען.

— איז ווי מיינט איר, דינענדיק אין סאָביבאָר, האָט איר מיטגעהאָלפן פאַרניכטן די מענטשן?

— איר קאָנט מיר גלייבן און ניט גלייבן, נאָר ווען איך ווייס, אַז מע וועט מיך דערפאַר ניט פאַרורטיילן צום טויט, וואָלט איך פון סאָביבאָר אַנטלאָפן. איך האָב די גאַנצע צייט געוואָלט אוועק, געוואָלט ווערן אַ סאָלדאַט. איינגעגעבן האָט זיך עס מיר, ערשט ווען דער קריג איז געגאַנגען צו ענדע.

— אָנגעקלאָגטער אונפערהאַו, מיר ווילן אייך גלייבן. איר האָט אָבער ניט געענטפערט אף דער פראַגע, צי האָט איר, דינענדיק אין סאָביבאָר, מיטגעהאָלפן פאַרניכטן מענטשן? ענטפערט.

— יאָ, — און ווי בא היינריך אונפערהאַו וואָלט געאַרבעט עפּעס אַ געהיים פּרוזשינקעלע, האָט די אונטערשטע ליפּ גענומען בא אים אונטערשפּרינגען. ער האָט עטלעכע מאָל אַראָפּגענומען און ווידער אָנגעטאָן די ברילן. — ווי קאָן איך זאָגן „ניין", אויב ס'איז פאַרט יאָ.

דער „יאָ" האָט דורכגעגעבערט די שטילקייט און אָפּגעקלונגען פון איין עק זאַל ביזן צווייטן. בערעק האָט זיך שוין ניט געריכט הערן אַזאַ ענטפער. פאַר די צווי טעג, וואָס דער געריכט דויערט, איז עס געווען דער ערשטער פאַל, ווען אַ געוועזענער עסעסאָוועץ האָט אָפן אנערקענט זיין שולד.

וואָס איז עס — אופּריכטיקע אנערקענונג, צי דאָס דערקלערן זיך שול־דיק איז ניט מער פון א מיטל צו לינדערן די שטראָף? דערוויַיל זיַינען אלעמענס אויגן געווענדט צו דעם אָנגעקלאָגטן, וואָס שטייט פאר דעם געריכט מיט ציטערנדיקע הענט. דער פאָרזיצנדער לאָזט אים ריידן וויַי־טער, און היינריך אונפערהאו דערציילט וועגן זיך:

— איך האָב פון קינדוויַיז אָן געהאט אן אויער פאר מוזיק און זיך געלערנט שפּילן אף א פידל, אף א סאקסאָפאָן, אף א וואַלד־האָרן. כ'האָב געשפּילט אין דער שטאָט־קאַפּעלע. בא אונדז אין קעניגסליוטער איז גע־ווען אן אָפּטיילונג פונעם פאריין פון געוועזענע פראָנטאָוויקעס — „שטאל־העלם", וועלכער האָט געקעמפט פאר אָפּשאפן דעם ווערסאַלער פרידן־אָפּמאך. זיי פלעגן זיך אָפט צונויפזאמלען. גוט פארברענגען האָבן זיי אויך ליב געהאט. געלט האָבן זיי געצאָלט גוט, און איך בין אריבער צו זיי אין קאַפּעלע. אף שפּילן מיליטער־מארשן דארף מען ניט קיין פידלער, בין איך געוואָרן א פּיַיקלער. ווען היטלער איז געקומען צו דער מאכט, איז די מערהיַיט פון „שטאלהעלם" אָנגעקומען אין די שטורם־אָפּטיילונגען SA. מארשירן האָבן זיי ליב געהאט, זיַינען זיי געגאנגען איבער די גאסן און ביז הייזעריק ווערן געשריַין: „די גאס — איז אונדזער טראנשיי". מיר, מוזיקאנטן, פלעגן גיין פאָרויס און, כ'וועל ניט לייקענען, זיך געפילט גליקלעך. קיינער איז דאָך ניט אזוי טויב, ווי דער, וואָס וויל ניט הערן.

שפּעטער בין איך פון א מוזיקאנט געוואָרן א סאניטאר. איך האָב באַ־דארפט באגלייטן די קראנקע, וואָס מע האָט באשטימט צו דערשטיקן מיט גאז. נאָך האָב איך באדארפט אָפּשיקן זייערע קליידער די פאמיליעס. איך האָב געוואָלט אָנהייבן א נײַ לעבן, נאָר וואָס האָב איך געקאָנט טאָן? פארשטאנד און שולד־געפיל קומען צו שפּעט... פונעם 1952 ארבעט איך ווידער מיט פסיכיש־קראנקע. אָפט טרעט איך ארויס אין ליבהאָבער־קאָנ־צערטן. מע זאָגט וועגן מיר, אז איך בין א גוטער מוזיקאנט.

יעדערער גייט מיט זיַין וועג

דער געוועזענער עסעס־אונטערשארפיורער פראנץ וואָלף ווערט באַ־שולדיקט, אז ער האָט לויט זיַין אייגענער איניציאַטיוו דערמאָרדעט און מיטגעהאָלפן אומברענגען 115 טויזנט מענטשן. „מיטגעהאָלפן" — דאָס איז פאר אים א פּוסטער קלאנג. וואָס הייסט מיטגעהאָלפן? מע דארף זיַין פאר־קויפט ווי אונפערהאו צו אנערקענען זיך שולדיק אין מיטהעלפן. יעדערער גייט מיט זיַין וועג. ער, וואָלף, וועט גאָרניט אנערקענען.

צווישן די אָנגעקלאָגטע איז ער דער סאמע עלטסטער. אים גייט דאָס ניַין־און־פופציקסטע יאָר. אומזיסט מיינען שיוט און באָלענדער, אז זיי האָבן פריִער, ווי ער, אָנגעהויבן דינען היטלערן. דאָך האָט נוימאן, דער סאָביבאָרער פארטיי־פיורער, אים טרעטירט, ניט דערלאָזט, מע זאָל אים העכערן אין ראנג. נוימאן האָט אים אמאָל געזאָגט, אז אלצייַנס איז ער, פראנץ וואָלף, ניט קיין פולווערטיקער דיַיטש. כאָטש ער, דער הונט נוי־מאן, ווען עס פלעגט אָנקומען דער בעסטער ביסן, האָט זייער גוט גע־

ווּסט, אַז די ברידער פראַנץ און האַנס וואָלף זײַנען אויסגעפּרוּווטע ווע־טעראַנען פון דער סודעטיש־דײַטשישער פּאַרטיי, וועלכע האָט אָפן גע־מאָלדן, אַז זי איז טרײַ דער אידעאָלאָגיע פונעם דײַטשישן נאַציאָנאַל־סאָציאַליזם, און געפאָדערט פון דער טשעכאָסלאָוואַקישער רעגירונג ברייטע אויטאָנאָמיע פאַר די סודעטישע דײַטשן.

אָנהייב הארבסט 1936 זײַנען די ברידער וואָלף געווען צווישן די, וואָס האָבן זיך געגרייט מיט געווער אַרויסטרעטן קעגן דער רעגירונג און זײַנען געצוווּנגען, ווען דער אופשטאַנד איז דורכגעפאַלן, אַנטלויפן קיין דײַטשלאַנד. וואָלט מען זיי געלאָזט, וואָלטן זיי זיך מיט די טשעכן און סלאָוואַקן באַגאַנגען ווי מיט יידן און ציגײַנער. די טשעכן קאָן ער, פראַנץ וואָלף, ניט אָנקוקן, נאָר פאַרן געריכט האָט ער באַשטימט שפּילן די ראָל פון אַ בראַוון סאָלדאַט שווייק.

אופשטיין איז אופשטיין. שטייט ער אַ גראָב־בײַכיקער מיט אַ צוגע־מאַכט אייגל און אַ הוילן גלאַנציק־גלאַטן קאָפּ.

— פראַנץ וואָלף, ווען איר זײַט אַרײַנגעטראָטן אין דער נאַציאָנאַל־סאָציאַליסטישער פּאַרטיי, האָט איר געוווּסט, צו וואָס זי שטרעבט?

— אין דער פּאַרטיי בין איך געגאַנגען, ווי אין דעם פישער־פאַריין. דאַן האָט יעדער יונגער דײַטש זיך אַהין געצויגן. אין דער יוגנט האַלט מען זיך זעלטן בײַ דער גאָלדענער מיט. איך האָב, פאַרשטענדלעך, אויך ניט געוואָלט גיין קעגן דער צײַט.

— וואָרום האָט מען אײַך צוגעצויגן צו דער אַקציע T-4?

— פאַר דער אַקציע האָבן זיך אויך געפאָדערט פאָטאָגראַפן. אַ פאָטאָ־גראַף בין איך געווען אַ גוטער, און אַפּאַראַטור האָב איך געהאַט גוטע, פאָטאָגראַפירט גאַנצע פיגורן, ברוסט־בילדער, אין אַנפאַס, אין פּראָפיל.

— וואָס האָט עס צו טאָן מיט פאַרגאַזן פסיכיש־קראַנקע?

— זיי האָב איך דאָך פאָטאָגראַפירט. אַלע, וועמען די דאָקטוירים האָבן געהייסן. ס׳איז באַפוילן געווען אַלעמען פאַרן טויט פאָטאָגראַפירן. צוערשט האָב איך עס געטאָן שפּילנדיק. נאָר דערנאָך, ווען מיט יעדן טאָג איז אַלץ געוואַקסן די צאָל פאַרגאַזטע, און מיר פלעגט אויסקומען מאַכן אין האַדאַ־מאַר ביז צוויי הונדערט פאָטאָגראַפיעס אַ טאָג, איז מיר געוואָרן גאָר שווער. און איך האָב געטראַכט וועגן אַוועק פון דאָרטן.

— וואָס האָט איר צוליב דעם געטאָן?

— גאָרניט. מע האָט מיר געגעבן צו פאַרשטיין, אַז דאָס איז אויסגע־שלאָסן. קוים האָב איך זיך אַרײַנגעכאַפּט, איז שוין קיין וועג אויף צוריק ניט געווען.

— פאַר אײַך, לאָמיר זאָגן, איז ניט געווען קיין וועג אויף צוריק, נאָר אײַער ברודער האַנסן זײַט איר דאָך קיין פײַנט ניט געווען, דאָך האָט איר אים געהאָלפן אָנקומען קיין סאָביבאָר.

— עס הייבט זיך ניט אָן. פאַרקערט. איך האָב זיך בײַ אים געבעטן: „גיי ניט אַהין, ווו איך געפין זיך". האָט ער מיך ניט געפאָלגט. מעגלעך, ניט געקאָנט פאָלגן. אַ ברודער ניט קיין ברודער, יעדערער גייט מיט זײַן וועג. וואָס איז שוין דאָ צו ריידן, אויב מע האָט אים אינמיטן העלן טאָג געפּלעט דעם קאָפּ.

— אין סאָביבאָר פלעגט מען טייטן נאָר באַנאַכט?

— איך האָב ניט געטייט ניט באַנאַכט און ניט באַטאָג. קאָן עס דען עמעצער דערווייזן?

— איילט זיך ניט. איך שטייען נאָך פּאָר באַגעגענישן מיט געוועזענע געפאַנגענע פון סאָביבאָר, און ניט מיט איינעם.

— געפאַנגענע קאָנען ניט זיין אָביעקטיוו. זיי וועלן זאָגן דאָס, וואָס זיי ווילט זיך, אָדער דאָס, וואָס מע וועט זיי באַפוילן.

— ווער קאָן זיי באַפוילן?

— מאָסקווע, וואַרשע. איך ווייס ווער?

— מיט וואָס האָט איר זיך אין סאָביבאָר באַשעפטיקט?

— פאַקטיש בין איך אויך דאָרט געווען אַ פאָטאָגראַף. דער לאַגער־פּערסאָנאַל, אָנהייבנדיק פון דעם קאָמענדאַנט און ענדיקנדיק מיטן לעצטן וואַכמאַן, — אַלע האָבן ליב געהאַט זיך פאָטאָגראַפירן, און פאַרוואָס טאַקע ניט? קיין געלט האָט מען פאַר דעם ניט באַדאַרפט צאָלן, און ווען מע וואָלט געדאַרפט, איז געווען מיט וואָס. אייניקע האָבן זיך איינגעשאַפט אַלבאָמען — אָט אַזוי די גרייס, — צעשפּרייט וואָלף די הענט.

— אויסער דעם פּערסאָנאַל, האָט איר קיינעם און גאָרניט פאָטאָגראַ־פירט?

— אין סאָביבאָר איז עס פונעם אָנהייב אָן געווען פאַרבאָטן. און אַ צווייט מאָל, אין הארבסט 1942, איז דער פאַרבאָט באַשטעטיקט געוואָרן מיט אַ באַפעל. אויב עס פלעגט צופעליק טרעפן אין אַ קאָדער עפּעס ניט געוואונטשנס, פלעג איך אַזאַ פאָטאָגראַפיע גלייך פאַרניכטן.

— ניט „צופעליק". נאָר ספּעציעל פאָטאָגראַפירט. אייניקע פאָטאָגראַ־פיעס האָבן זיך פאַרהיט, און מיר וועלן זיי אייך באַווייזן.

— ניט פאַר מיין אַרעסט, ניט נאָך מיין אַרעסט האָט מען בא מיר אין שטוב אַזוינע פאָטאָ־דאָקומענטן ניט געקאָנט אויסזוכן. ניט געקאָנט, ווייל כ'האָב זיי ניט געהאַט.

— מעגלעך, אַז דאָס אַנטשפּרעכט דער ווירקלעכקייט. אָבער איר אַליין האָט דאָך נאָרוואָס געזאָגט, אַז אייניקע האָבן זיך איינגעשאַפט אַלבאָמען.

— אויב עמעצער פון די, וואָס זיצן צוזאַמען מיט מיר אויף דער באַ־שולדיקונגס־באַנק, האָט פאַרהיט אַזאַ אַלבאָם, וועל איך ניט האָבן קיין אַנדער אויסוועג, ווי זיך אָנערקענען. אָן אויסנאַם דערלויב איך זיך מאַכן אין באַציִונג צו הײנריך אונפערהאַו. ער פאַרדינט ניט מיין צוטרוי. דער־ביי ווילט זיך מיר דערמאָנען דעם געריכט, אַז אונפערהאַו איז געווען אַן אָבערשאַרפירער, און איך אַן אונטערשאַרפירער.

— דאָס איז אונדז באַוווּסט. ניט וועגן אונפערהאַו גייט אַ רייד. ביז אויגוסט 1942 האָט אין סאָביבאָר מיט אייך צוזאַמען געדינט דער עסעס־מאַן קורט פראַנץ. דערנאָך האָט מען אים איבערגעפירט קיין טרעבלינקע. בא קורט פראַנצן, וואָס איז די טעג פאַרורטיילט געוואָרן אין דיסעלדאָרף, האָט מען געפונען אַן אַלבאָם מיט אַן אויפשריפט „פון מיינע גרויסאַרטיקע צייטן", אין דעם אַלבאָם זיינען פאַראַן פאָטאָ־דאָקומענטן...

— מעגלעך, קורט פראַנץ האָט אַליין פאָטאָגראַפירט.

— איך וואָלט אײַך רעקאָמענדירט האָבן געדולד, ביז עס וועט קומען די צײַט פאַר זאַכלעכע באַווײַזן. און איצט ענטפערט אַף פאָלגנדיקער פראַגע: אויסער פאָטאָגראַפיע, וואָס נאָך פאַרא פליכטן האָט איר געהאַט?

— מיר איז אויסגעקומען אויסצופילן פאַרשיידענע באַפעלן.

— פאַר דער וואַלד־קאָמאַנדע זײַט איר געווען פאַראַנטוואָרטלעך?

— ניט שטענדיק.

— צי זײַנען געווען פאַלן, ווען איר פּערזענלעך האָט עמעצן פון דער וואַלד־קאָמאַנדע אופגעהאַנגען, דערשאָסן?

— ניין, ניין און ווידער ניין!

— א פאַל, ווען צוויי געפאַנגענע, וואָס האָבן געאַרבעט אין דער וואַלד־קאָמאַנדע, זײַנען אַנטלאָפן, געדענקט איר?

— יאָ. אַזאַ פאַל געדענק איך. די צוויי האָבן דערמאָרדעט א וואַכמאַן און זיך געפּרוּווט אַנטלויפן.

— פאַרוואָס געפּרוּווט?

— ווײַל מע האָט זיי געכאַפּט און דערשאָסן.

— ביידע?

— ווי דען? אַנטלויפן פון סאָביבאָר איז געווען אומעגלעך.

— נאָר זיי זײַנען דאָך געווען ניט אַף דער טעריטאָריע פונעם לאַגער.

— ניט וויכטיק. ס'איז געגנוג געווען אַראָפּנעמען דאָס טעלעפאָן־טרײַבל, און פון אַלע אַרומיקע גאַרניזאָנען וואָלט מען זיך געלאָזט נאָך זיי. די, וואָס זײַנען אַרײַנגעפאַלן אין סאָביבאָר אַלס געפאַנגענע, האָבן שוין ניט געטאָרט פון דאָרט אַרויס לעבעדיקע. אַזאַ איז געווען הימלערס באַפעל.

— ווער האָט די צוויי אַנטלאָפענע דערשאָסן? איר צי עמעצער פון די, וואָס זיצן מיט אײַך צוזאַמען אַף דער באַשולדיקונגס־באַנק?

— ניט איך און ניט קיינער פון די, וואָס זיצן דאָ. דאָס האָט געטאָן נוימאַן.

— נוימאַן? איר זאָגט דאָס אַזוי, ווײַל נוימאַנען קאָן שוין גאָרניט שטערן.

— איך זאָג נוימאַן, ווײַל אַזעלכע זאַכן האָט ער ליב געהאַט אַליין אויספירן און אים האָט קיינער ניט געוואָלט זיך קעגנשטעלן. אַליין דער לאַגער־קאָמענדאַנט האָט עס ניט געטאָן. נוימאַן האָט נאָכגעשפּירט, אַז דאָס גוטס פון די געפאַנגענע זאָל אָפּגעשיקט ווערן אין רײַך. אַלע האָבן געוווּסט, אַז דאָס בעסטע נעמט ער צו פאַר זיך, פאַר זײַנע עלטערן, פאַר זײַן פרוי, פאַר זײַנע אָנצאָליקע געליבטע, נאָר מע האָט פאַר אים געציטערט און געשוויגן. ווען מײַן ברודער האַנס האָט באַקומען אורלויב, האָט ער געפירט מיט זיך זײַנס א קליין רענצל און צוויי גרויסע טשעמאָדאַנעס פאַר נוימאַנס גאַסן־מיידן.

— דעם געריכט אינטערעסירט פראַנץ וואָלף, און ניט נוימאַן. גוטס, דאַרף מען מיינען, האָט פאַר אײַך אַלעמען געקלעקט.

— געקלעקט. אָבער די איבערוועגנדיקע מערהײַט פון די, וואָס מע פלעגט צו אונדז ברענגען, האָבן גאָרניט פאַרמאָגט. דאָס זײַנען געווען בעטלער, שלעפּער. אויב זיי האָבן עפּעס פאַרמאָגט, איז גיכער אין קאָפּ, ווי אין טאַש. נאָר אין זייערע קעפּ נייטיקט זיך קיינער ניט.

— אַנגעקלאָגטער פראַנץ וואָלף! פאַרגעסט ניט, ווו איר געפינט זיך. אײַערע ווערטער קאָנען אויסגעטײַטשט ווערן, ווי ראַסן־האַס צו א פאָלק.
— פאַרוואָס צו א פאָלק? צו אלע פעלקער, אויסער דײַטשן, פאַרשטייט זיך, באַצי איך זיך אלציינס.

דער פאַרזיצנדער האָט א קוק געטאָן אף זײַן האַנטזייגער און געמאָלדן, אז די הײַנטיקע געריכט־זיצונג ווערט געשלאָסן און אז די אָרדנטלעכע זיצונג וועט פאַרקומען איבערמאָרגן, דעם 9 סעפּטעמבער, נײַן אזייגער מיט פופצן מינוט.

זײַן באַריכט אין „ווירטשאַפטלאַנד" פאַרן 8 סעפּטעמבער האָט ווערנער דידעריכס אָנגערופן „זייערע וועגן האָבן זיך איבערגעקרייצט בא T-4«.
דערנאָך קומען קעפּלעך:
דער בויער פון די גאַז־קאַמערן — לאַמבערט;
דער אָקטן־צונויפשטעלער — יורס;
דער טיכטיקער — שיוט;
דער געהילף־פּאָליציאַנט — לאַכמאַן;
דער שטאָטישער מוזיקאַנט — אונפערהאַו;
דער פאָטאָגראַף — וואָלף.

קאַפּיטל צען

דער דריטער, דער „פרײַער" טאָג

אַן א זײַ־געזונט

ווען ניט דער באַלעבאָס פונעם האָטעל, וואָלט פאַר בערעקן דער נײַער טאָג זיך אָנגעהויבן, נאָך איידער דער פרײַערדיקער האָט זיך פאַרענדיקט. באַטאָג האָט יאָאַכים גאָולשטיק זיך דערפילט ניט מיט אלעמען. עפּעס א נאָגנדיקער ווייטעק אין בויך האָט אים ניט געלאָזט צורו. מיטיק עסן האָט ער זיך אָפּגעזאָגט. געאָרג נוימאַן האָט אים פאַרגעלייגט פאַרבלײַבן אין האָטעל און זיך אויסליגן. נאָר וועגן דעם האָט גאָולשטיק אפילו הערן ניט געוואָלט. ניט צוליב דעם האָט ער זיך געשלעפּט אהער פון באַן העכער נײַן שאָ מיטן צוג.

ארום עלף אזייגער באַנאַכט האָט ער זיך אופגעכאַפּט פון שאַרפן בויך־ווייטעק. ס'האָט אים געזיבלט, און די שוואַכקײַט איז געווען אזוי גרויס, אז ער האָט זיך קוים דערקליבן אין נומער צו זײַן פרײַנט.
— הער נוימאַן, מיר איז ניט גוט, זייער ניט גוט.

ווער האָט עס געזאָגט נוימאַנען, אַז אין האָטעל ווײנט אַ דאָקטער? נאָר ווען ער האָט אָנגעקלונגען גוטענבערגן, האָט ער אים ניט נאָר מיט־געטיילט, אַז זײַנער אַ קוואַרטיראַנט נייטיקט זיך דרינגענדיק אין מעדי־צינישער הילף, נאָר אויך געפֿרעגט:

— אין וועלכן צימער וווינט דער דאָקטער?

— איך קום שוין אַרײַן צו אײַך, — האָט גוטענבערג דערויף געענט־פֿערט.

האַנס גוטענבערג איז פֿון די מענטשן, וואָס איידער זיי נעמען פֿאָר עפּעס וויכטיקס, באַטראַכטן זיי די זאַך פֿון אַלע שטאַנדפּונקטן. גאָולשטיך ליגט טאַקע, ווי אין געהאַקטע ווונדן, און טאָן עפּעס מוז מען דרינגענדיק. נאָר דאָס הייסט נאָך ניט, אַז גוטענבערג דאַרף זײַנעם אַ קליענט, דערצו זייער אַ סימפּאַטישן, שטערן זיך אויסרוען. דעריבער האָט ער אָנגענומען אַזאַ באַשלוס:

— אינמיטן נאַכט באַאומרויִקן דעם הער שלעזינגער קאָן איך זיך ניט דערלויבן. מיר זײַנען ניט אין פֿעלד צי אין וואַלד, וווּ ס׳איז ניטאָ קיין אַנדערע דאָקטוירים. באַלד וועל איך אַרויסרופֿן די גיכע הילף.

אַזוי איז בערעק רויִק זיך אויסגעשלאָפֿן די נאַכט.

דער דאָקטער, וואָס איז געקומען צו גאָולשטיכן, האָט אים געמאַכט אַן איניעקציע און פֿאַרגעלייגט האָספּיטאַליזירן. דערויף איז דער קראַנקער ניט אײַנגעגאַנגען.

אינדערפֿרי, ווען בערעק האָט געהאַלטן באַם אַראָפּלאָזן זיך פֿון די טרעפּ, האָט אים גוטענבערג אָפּגעשטעלט און דערציילט די נײַעס.

— און ווי האַלט עס מיטן קראַנקן איצט? — האָט בערעק זיך נאָכגע־פֿרעגט.

— ביז איר וועט אָפּעסן דעם פֿרישטיק, וועל איך עס קלאָר מאַכן.

נאָך דעם, וואָס פֿראַנץ וואָלף האָט אויף דער נעכטיקער געריכט־זיצונג דערציילט וועגן זײַן געוועזענעם שעף, וואָלט קיין וווּנדער ניט געווען, ווען עס געשעעט עפּעס מיט יאָהאַן נוימאַנס פֿאָטער — געאָרג נוימאַנען. פֿאַר אַן אָנשטענדיקן מענטשן איז עס טאַקע געווען — כאָטש נעם און באַגראָב זיך לעבעדיקערהייט. נאָר, זעט אויס, בושע טוט ניט אַלעמען וויי, און דערצו קומט נאָך אויף אַ פֿראַגע, צי איז געאָרג נוימאַנען באַקאַנט דאָס געפֿיל. וואָס שײַעך יאַאַכים גאָולשטיכן, קאָן דאָקטער שלעזינגער באַ אַזאַ פֿאַל זיך אויך דערלויבן ניט פֿאַרנעמען מיט אים. באַם שטאַרבן, ווי עס זעט אויס, האַלט עס ניט, און באַ אַ נויט זײַנען אין האַגען פֿאַראַן גענוג דאָקטוירים.

ווי מע האָט גאָולשטיכס ברודער גערופֿן, געדענקט בערעק ניט. גיכער פֿון אַלץ האָט ער עס אויך, זײַענדיק אין סאָביבאָר, ניט געוווּסט, נאָר אַז די הענט באַ דעם עסעסאָוועץ זײַנען געווען אין בלוט אײַנגעטונקען, דאָס ווייסט ער און דאָס האָבן גוט געוווּסט די אַסירים, וועלכע האָבן בייסן אויפֿשטאַנד געמאַכט אַ סאָף צו זײַן גאַזלאָניש לעבן.

...ס׳האָט זיך געקאָנט אויסווײַזן, אַז אין פֿאַרגלײַך מיט אַנדערע עס־עסאָווצעס איז דער אָבערשאַרפֿירער גאָולשטיך, מיט זײַן אויסזען פֿון אַ שלאָבעריקן און צוגעלאָזטן מענטשן, גאָר פֿון אַן אַנדער טייג געקנאָטן,

נאָר ווען זײַן „גוטסקײַט" וואָלט אין א הונט אריַין, וואָלט ער מעשוגע געוואָרן. שאָענוויַיז האָט גאולשטיך געקענט ארומדרייען זיך איבערן לאַ־גער שלינג־און־שלאַנג, געגעצן פון גאָרניט טאָן. אויב ער פלעגט ארויס־ברענגען א וואָרט פון מויל, איז שאַ־שטיל, פארשלאָפן. די אויגן זיַינען באַ אים געווען רויטע, קראנקע, און די וויַיסע וו׳עס האָבן אָן אופהער געציטערט. ער פלעגט אראָפּנעמען די האָרן־ברילן מיט די גראָבע גלעז־לעך און מיט איין טאשן־טיכעלע ווישן די אויגן, מיט א צווייטן — די גלעזלעך.

פעטשערסקיס שאָכן לויט דער נארע, אלעקסיי וויצען, האָט אונטער־געכעזשבענט, אז די דאָזיקע „אָפּעראַציע" פארנעמט באַ גאולשטיכן צוויי מיט א האלבער מינוט, קיינמאָל ניט מער און ניט וויַיניקער. צוויי מינוט דאָס ווישן און דריַיסיק סעקונדעס דאָס עטעמען אף די גלעזלעך. דאָס איז געווען וויכטיק צו וויסן, וויַיל אין אָט די מינוטן וואָלט גאָרניט שווער געווען אים מאכן אף א קאָפּ נידעריקער. פארשטייט זיך, ווען מע טרעפט אים איינעם אליין. נאָך האָט וויַיצען געזאָגט, אז פאר גאולשטיכן וואָלט עס געווען א גרינגער טויט, מע וואָלט אים פארשפּאָרט די אויגן צומאכן. דאַן איז עס געווען ניט מער ווי א טרוים וועגן נעקאָמע.

באַ גאולשטיכן זיַינען די בלאָנדע האָר אפן קאָפּ שטענדיק געווען צו־געקעמט גלאט, א הערעלע צו א הערעלע. אף די הענט האָט ער געטראָגן וויַיסע הענטשקעס. דאָס לענגלעכע פּאָנעם מיט די איַינגעפאלענע באקן האָט אויסגעזען אומשולדיק ריין. מיט איין וואָרט, א ניונקעלע, א נעבעכל, ווען עס קאָן מיטנעמען א קלענסט ווינטל, אָפּוואשן א שוואך רעגנדל. ווי איז געווען צו דעם, אף ווען אָט דאָס נעבעכל פלעגט אָנוויַיזן מיטן פינגער און ארויסברענגען דערבײַ פון מויל עפּעס זייער שטילס און פאר־שלאָפנס. וויַיל וואָס איז דאָס כאפן זיך? דער, אף ווען גאולשטיך האָט אָנגעוויזן, וועט שוין מער די וועלט ניט זען, און ער, גאולשטיך, וואָס איז געקומען אף דער וועלט באפעלן און הערשן, פארמאָגט גענוג צײַט צו פלאנצן די „נײַע רעליגיע פון בלוט און ראסע". גאולשטיכס פינגער אין דער וויַיסער הענטשקע וועט ניט מיד ווערן צו טיַיטלען. אים באדאַרף קיינער ניט אונטערזאָגן ווען און אף וועמען. ער מיט זײַן אוניווערסיטעט־בילדונג פארמאָגט אליין גענוג פארשטאנד דערוף. ער איז דען וויַיניקער איבערגעגעבן דעם פיורער, איידער נוימאן, וואָס אלע שמירן אים מיט האָניק און עס הערט זיך פון איִם... צי ווי די ברידער וואָלף, וואָס ס׳איז נאָך א פראגע, צי זיַינען זיי הונדערטפּראָצענטיקע אריער? צי אפילע אליין קורט באָלענדער, וואָס קאָן צוליב אמביציע אפילע אָן אייגענעם דערשטיקן?

זיי אלע קריכן פון דער הויט ארויס, מע זאָל זיי אפן פראָנט ניט שיקן, און גאולשטיך, פארקערט, בעט זיך: „נעמט מיך!" נאָר וואָס, פרעגט זיך, קאָן ער, קימאט א בלינדער, טאָן אפן פראָנט? אָן אנדער זאך איז אָנצילן דעם פינגער אף איינעם פון די, באַ וועמען ס׳איז אָפּגענומען יעדער מיטל זיך קעגנשטעלן, און עמעצער זאָל שלאָגן, טייטן. דאָס טוט ער ניט ערגער און ניט מיט קיין קלענערן פארגעניגן פון זיַינע קאָלעגן, און וואָס ער דערזעט ניט, דאָס דערהערט ער.

— היט אײַך, דאָס ניונקעלע גייט, — פלעגט איין געפאַנגענער וואָרע־נען דעם צווייטן אין לאַגער.

דאָס „ניונקעלע" וואָלט נאָך ביז היינט ארומגעגאַנגען אף דער פרײַ, ניט מער...

דאָס איז פאָרגעקומען דעם 14 אָקטיאַבער 1943, פיר אזייגער מיט צען מינוט. פונקט אין דער מינוט האָט זיך פונדערווײַטן באַוויזן גאָולשטיך. ער איז געגאַנגען צום צווייטן לאַגער, ווו באָריס ציבולסקי מיט זײַן גרופּע האָט באַדאַרפט אָפּראַמען פון וועג פיר עסעס־אָפיצערן, צונעמען זייער געווער, איבערײַסן די טעלעפאָן־פאַרבינדונג און די סיגנאַליזאַציע־סיס־טעם. פון דאָרט האָט נאָך פעטשערסקי קיין שום יעדיעס ניט געהאַט. דער זעכצניאָריקער טאָמאַס בלאַט האָט פון זײַן באַהעלטעניש, ווו ער האָט געטשאַטעוועט, צו וויסן געגעבן: „דאָס ניונקעלע גייט!" אנטקעגן גאָולשטיכן איז אַרויסגעלאָפן שלוימע לייטמאַן און אים געזאָגט, אז די סטאָליערס שטייען אָן אַרבעט.

— פאַרפלוכטע יודען! — איז גאָולשטיך אופגעזאָטן געוואָרן.

וואָס נאָך האָט מען פון אים געקאָנט הערן? נאָר אין סטאָליער־וואַר־שטאַט איז ער דאָך אַרײַנגעגאַנגען. לייטמאַן האָט אים געלאָזט צוגיין ביז צו די נאַרעס. פון דעם ערשטן קלאַפּ איז דער אָבערשאַרפירער אומגע־פאַלן...

צו גאָולשטיכס ברודער דאַרף ער, בערעק, איצט גיין. און אלץ, וואָס א דאָקטער מוז טאָן פאַר א קראַנקן, וועט ער טאָן. אין נומער וועט גע־וויס זיצן געאָרג נוימאַן, גאָולשטיכס פרײַנט.

ווי א לעבעדיקן זעט בערעק נוימאַנס זון, יאָהאַן נוימאַנען, דעם לעצטן לאַגער־קאָמענדאַנט אין סאָביבאָר. אין אים איז געזעסן א קוילער, וואָס האָט קיין גלײַכן צו זיך ניט געהאַט. בא זײַנע עטלעכע און צוואַנציק יאָר איז ער געווען דיק און שווערלײַביק, נאָר זיך געהאַלטן אונטערגעשטראָכן גלײַך, די הענט פאַרלייגט אונטער דעם פאַרצויגענעם רימען. און געבלאָזן פון זיך, גלײַך ער איז א גענעראַל. „דער מאָפּס אין מונדיר" האָט מען אים גערופן.

ער האָט ליב געהאַט רײַט־פערד. בערעק איז צופעליק געווען אן איי־דעס, ווי א יינגל פון דער באַנהאָף־קאָמאַנדע האָט זיך דערלויבט א גלעט טאָן די גלאַנצנדיקע פעל פון נוימאַנס שקאַפּע. דאָס פערד האָט אויסגע־קערעוועט דעם דינעם לאַנגן האַלדז און עטלעכע מאָל א שאָקל געטאָן מיטן קאָפּ, ווי באַגריסט דעם גוטן מענטשן. אין דעם מאָמענט האָט זיך באַוויזן נוימאַן. ער האָט א דראָע געטאָן מיטן פינגער דעם פערד און דאָס יינגל א שמיץ געטאָן מיט דער נאַהײַקע און דאָ גלײַך פאַרטריבן אין דער קאָלאָנע, וואָס איז אוועק מיט דער „הימל־שטראַסע" צו די קאַ־מערן. פאַר די קאַצעטניקעס איז ניט געווען קיין סאָד, אז פרענצעל און אפילו באַלענדער האָבן פאַר אים מוירע ווי פאַרן טויט.

בא דעם אלעמען האָט נוימאַן זיך ליב געהאַט צו פוצן. שטענדיק האָט פון אים געשמעקט מיט פאַרפומען. אויסגעפּעלט האָט אים סײַדן פערל

אפן האלדז. אין שנײַדער־װאַרשטאַט אָנמעסטן נײַע קלײדער האָט ער באַדאַרפט קומען דער ערשטער — צו פיר אַזייגער באַטאָג. דאָ האָט ער געקענט זײַן זיכער, װעט קײנער בײַ אים גאָרניט אױסכאַפּן. דאָך האָט אים זײַן פערד געבראַכט מיט צװאַנציק מינוט פריִער.

דעם ערשטן טראָפּיי — יאָהאַן נױמאַנס פּאַראַבעלום — האָט שוביײַעװ איבערגעגעבן פּעטשערסקין...

— הער דאָקטער...

בערעק האָט אָפּגעקיקט עטלעכע מאָל געעפנט און פאַרמאַכט די אױגן, װי ער זאָל װעלן פאַרטרײַבן פון זיך אַ בײזן כאָלעם.

— הער דאָקטער, — גוטענבערג איז װידער געשטאַנען לעם בערעקן. — אַנטשולדיקט, נאָר גאָולשטיק געפעלט מיר ניט.

— רופט אַרױס די גיכע הילף.

— געפּרוּװט. זײ זאָגן, אַז מע דאַרף אים אָפּפירן אין שפּיטאָל.

— זײ זײַנען גערעכט.

— נאָר װאָס זאָל איך טאָן, אױב דער קראַנקער שרײַט, אַז ער װעט בעסער שטאַרבן אין האָטעל, אײדער זיך לאָזן נעמען אין שפּיטאָל. איר שטעלט זיך פאָר מײַן לאַגע. אױסער אײַך, קאָן מיר קײנער ניט העלפן.

— הער גוטענבערג, קײן צװאַנגס־מיטלען קאָן איך דאָך אױך ניט אָנװענדן.

— דאָס פאַרשטײ איך, און קײן פרײַע צײַט, װײס איך, פאַרמאָגט איר ניט, און דאָך, דאָקטער, בעט איך אײַך זײער אָפּ עטלעכע מינוט אַרײַנגײן צו אים. ס׳איז ניט גוט פון מײַן זײַט, נאָר איך װײס ניט װאָס צו טאָן.

גאָולשטיק איז געלעגן, װי ער זאָל ניט האָבן קײן איין גאַנצן אײיװער. גוטענבערג האָט בײַ זײַן בעט אױעקגעשטעלט אַ שטול פאַרן דאָקטער און צוזאַמען מיט נױמאַנען פאַרלאָזט דעם צימער. װאַשנדיק די הענט, האָט בערעק אױסגעדרײט דעם קאָפּ צום קראַנקן:

— אױף װאָס קלאָגט איר זיך?

— איך פיל זיך זײער שװאַך, מעגלעך, ס׳איז פון אַלטקײַט...

— און מיט צװײ טעג צוריק זײַט איר געװען יינגער? באַװײַזט, װוּ טוט אײַך װײ.

— אָט דאָ, — האָט גאָולשטיק מיט אַ פינגער אָנגעװיזן אונטערן לעפּעלע.

— און באַנאַכט, װען דער אָנפאַל איז געװען?

— אין יענעם מאָמענט האָט זיך מיר אױסגעװיזן, אַז אַלץ טוט מיר שרעלעך װײ.

— גיט אַהער די האַנט. דער פּולס איז אַ ביסל צו שװאַך. מעגלעך, דער בלוט־דרוק איז איצט בײַ אײַך אױך אַ נידעריקער. קײן טאָנאָמעטער האָב איך ניט מיט זיך, — בערעק האָט אַרױסגענומען אַ רײן טיכעלע און, אױסשפּרײטנדיק עס אױפן קראַנקנס ברוסט, אױסגעהערט דאָס האַרץ. — די טענער זײַנען װי עס דאַרף זײַן בײַ אַ מענטשן פון אײַער עלטער.

— ליבער דאָקטער, זײַט איר מיט מיר אײַנשטימיק, אַז אין קראַנקנהױז האָב איך ניט װאָס צו טאָן? — איצט האָט גאָולשטיק שױן ניט געמאַכט קײן אײַנדרוק פון אַ מענטשן, װאָס איז שטאַרק צעבראָכן...

— ניין, דאָס קאָן איך דערווײַל ניט זאָגן.

— נו יאָ, פונעם טויט קאָן מען זיך ניט אויסקויפן און פונעם טויט קאָן מען זיך ניט באַהאַלטן.

— פרי האָט איר אָנגעהויבן ריידן וועגן טויט. שטיינער אין לעבער האָט מען בײַ אײַך אויך פריִער געפונען, און אָנפאַלן זײַנען אויך געווען. דערפאַר האָב איך אַ גרונט צו מיינען, אַז דאָס איז אַ לעבער־קראַנקײַט. לויט די ליידיקע אַמפּולעס, וואָס דער דאָקטער פון דער גיכער הילף האָט אויפן טיש איבערגעלאָזט, זע איך, אַז אויך ער האָט זיך געהאַלטן בײַ אַזאַ מיינונג.

— זאָל איך, קאָן זײַן, אהיימפאָרן? דאָ האָב איך אַלצייינס ניט וואָס צו טאָן.

— איז צוליב וואָס זײַט איר אַהער געקומען?

— איך ווייס אַליין ניט צוליב וואָס. געמיינט, אַזאַ געריכט־פּראָצעס... ס׳איז ניט צו פאַרשטיין, מיט וואָס קאָן ער זײַטיקע אינטערעסירן. איך האָב באַמערקט, ווי איר און פיל אַנדערע זיצן און הערן אַזוי אויפמערקזאַם. זאָרגט אײַך ניט, דאָקטער, קיין שום נעגאַטיווע עמאָציעס קאָן שוין בײַ מיר אַזאַ געשפּרעך ניט אַרויסרופן.

— איך מיין אויך, אַז אַזאַ געפאַר איז ניטאָ.

— איר האָט געהערט, ווי נעכטן האָט וואָלף באַשמוצט נוימאַנען? באַשמוצן אַ העלדיש־אומגעקומענעם! ס׳איז הימל עפן זיך. מײַן פרײַנט, וועמען איר האָט בײַ מיר געטראָפן, ווען איר זײַט אַרײַנגעקומען, איז יענעם נוימאַנס פאָטער. מײַנער אַ ברודער, אַ שוואַכינקער, קימאַט אַ בלינדער, האָט אויך געדינט אין סאָביבאָר. ביידן, נוימאַנס זון און מײַן ברודער, האָבן די באַנדיטן געטייט, מיט העק געפּלעט די קעפּ, און באַשטראָפן וויל מען...

— הער גאָולשטיק, ווי איך פאַרשטיי, אַרבעט איר שוין ניט מער. ווער זײַט איר געווען לויטן באַרוף?

— איך און מײַן ברודער אַלפרעד, וועלכער איז אומגעקומען אין סאָביבאָר, האָבן פאַרענדיקט דעם פילאָלאָגישן פאַקולטעט פון בערלינער אוניווערסיטעט. אַלפרעד איז געווען זייער באַגאַבט. ער וואָלט געקאָנט ווערן אַ גרויסער געלערנטער. אין דעם מעגט איר ניט צווייפלען. זײַנע ערשטע אָפּהאַנדלונגען האָט ער געדרוקט, ווען ער איז געווען גאָר יונג. קיין נײַס האָט ער נאָך דעמלט ניט געקענט אַנטדעקן, נאָר פּאָפּולער איבערגעבן אַ וויסנשאַפטלעכע טעאָריע — דאָס האָט ער געקענט. אויב איר וועט זײַן אַזוי גוט און מיר דערלאַנגען די צײַטשריפט, וואָס ליגט אויפן טיש, וועל איך אײַך ווײַזן, ווי צוגענגלעך, איך וואָלט געזאָגט, פאָלקסטימלעך אַלפרעד האָט, נאָך זײַענדיק אַ סטודענט, געשריבן. דאָ, צום בײַשפּיל, — האָט גאָולשטיק אַ ווײַז געטאָן מיטן פינגער, און בערעקן האָט זיך אַ וואָרף געגעבן אין די אויגן זײַן פינגערל מיטן אויסגעקריצטן וואָרט „לעבן״. ווײַטער איז, ווײַזט אויס, געגאַנגען „+ טויט״. — „ניט אַלע דײַטשן, צום באַדויערן, ווייסן, אַז דאָס וואָרט „אַריער״ (Aria) איז קימאַט דאָס זעלבע, וואָס „אײַע״ (Aia). אַריער, הייסט עס, זײַנען געווען

איאָריער (Aiorier), וואָס באַטײַט האָרן, הערשער. עס איז דאָך א פאַקט, וואָס קיינער וועט אים שוין ניט ענדערן. דאָס קעלטישע Aior און דאָס דײַטשישע Herr זײַנען לויטן אָפּשטאַם לײַבלעכע ברידער, און נאָך גאָר אמאָל האָבן אָט די ווערטער איידעס געזאָגט וועגן אונדזער הער־שאַפט". נו, ווי געפעלט עס אײַך, הער דאָקטער? דאָן האָט זיך געדאַכט, אַז דאָס נייטיקט זיך ניט אין קיין באַווײַזן. איצט קאָן אזא ווערק זײַן נאָך מער נוצלעך. ס׳איז אַקטועל, און ניט אומזיסט זוכן פיל מענטשן עס צו לייענען. נאָר זאָל זײַן גענוג. איך האָב פאַרגעסן וועגן דעם, אַז גאָט האָט געגעבן דעם מענטשן איין מויל און צוויי אויערן, ער זאָל מער הערן און ווייניקער ריידן. איז זאָל איך, הער דאָקטער, באַשטעלן א בילעט אַהיים?

— בלויז נאָך דעם, ווי מע וועט מאַכן אַ קאַרדיאָגראַמע, וועט מעגלעך זײַן ענטפערן אויף דער פראַגע. דערווײַל רעקאָמענדיר איך אײַך ליגן צו בעט.

בערעק איז ווידער צוגעגאַנגען צום וואַש־טישל. שטייענדיק מיט דער פּלייצע צו גאָלשטיכן, האָט ער געפרעגט:

— זאָגט מיר, הער גאָלשטיק, אײַער פינגערל טראָגט איר שוין לאַנג?

— לאַנג. א יאָר צוויי און צוואַנציק. אויב ניט מער. פאַרוואָס פרעגט איר עס? ס׳איז דאָך א געוויינלעך רינגל.

— יאָ, א געוויינלעך גאָלדן רינגל, נאָר ס׳איז שוין אײַנגעוואַקסן אינעם פינגער.

— דערפאַר וועט מען עס מיט קיין קראַפט אויך ניט אַראָפּרײַסן. דאָק־טער, וואַרט א ווײַלע. פאַר אײַער וויזיט בין איך אײַך זייער דאַנקבאַר. באַלד וועל איך זיך צעצאָלן.

— פאַר אַזא וויזיט נעם איך קיין געצאָלטס ניט.

ווי אויף א וווּנדער פון דער נאַטור, האָט גאָלשטיק אָנגעשטעלט אויף אים די אויגן.

אָן א „זײַ־געזונט" האָט בערעק פאַרלאָזט דעם צימער. אין קאָרידאָר האָט אויף אים געוואַרט נוימאַן. בערעק האָט אים דאָס מויל ניט געלאָזט עפענען, ניט אָפּשטעלנדיק זיך, צוגעוואָרפן:

— אלץ, וואָס כ׳האָב געהאַלטן פאַר נייטיק, האָב איך געזאָגט דעם קראַנקן.

פראַו בעטינא

פונעם האָטעל איז בערעק אַרויסגעגאַנגען מיטן פעסטן געדאַנק, אַז מער האָט ער דאָ, אין האַגען, ניט וואָס צו טאָן. מאָרגן פאַרטאָג פאָרט ער אוועק. און ביכלאַל, באַדאַרפט געוועזן פאָלגן פייגעלען און אײַנגאַנצן ניט קומען איצט אַהער. דאָ וואָלט דאָס בעסטע געווען צו זײַן ערשט, ווען מע וועט אָנהייבן פאַרהערן די איידעס פון דער באַשולדיקונג, די סאָביבאָר־ראָווצעס. אָט אויף זיי ווילט זיך כאָטש פונדערווײַטן א קוק טאָן. זײַענדיק טאָג ווי נאַכט מיט קוריִעלן אין קעמערל, האָט בערעק מיסטאָמע קיינעם

פון זיי אין סאָביבאָר ניט געזען, בלויז מיט איינצלנע איז אים אויסגע־קומען זיך באַקענען, דעריקער דורך בריוו, שוין נאָך דער מילכאָמע. נאָר אַלציינס, כאָטש ס'זײַנען אַזויפיל יאָרן אַוועק, פילט ער זיך צוגעבונדן צו זיי ווי מיט די שטאַרקסטע קנופּן. און עפּשער איז שוין געקומען די צײַט אופצוהערן שפּילן אין „באַהעלטערלעך", און די סאָביבאָראָווצעס, ניט נאָר פּעטשערסקי, נאָר לערער, און בלאַט, און אַלע־אַלע זאָלן וויסן, אַז ער, בערעק, איז אַ זייערער, אַ געראַטעוועטער פון דער „דימל־שטראַסע". אָבער וועגן דעם דאַרף מען נאָך זיך אויסייצענען מיטן פּעטער סטאַני־סלאַוו, אין געדאַנק רופט בערעק קניעוואָסקין קימאַט נאָר אַזוי.

סטאַניסלאַוו קניעוואָסקי, וואָס האָט געזאָלט קומען צום אָנהייב פונעם פּראָצעס, האָט אומגעריכט, אין דער לעצטער מינוט, געגעבן צו וויסן, אַז ער מוז זיך פאַרהאַלטן אין וואַרשע. אָט דעמלט טאַקע האָט פייגעלע גע־זאָגט, אַז אויך בערעק האָט דערווײַל ניט וואָס צו פאַרן. איז זי געווען גערעכט. ס'האָט געפּלאַצט דער טרוים וועגן זען זיך, גיין באַנאַנד, ריידן און ניט קאָנען זיך אָנריידן.

אופהערן שפּילן אין „באַהעלטערלעך" וואָלט דער פּעטער סטאַניסלאַוו מיסטאָמע ניט מאַסקים געווען. „כלאָפּטשע, כלאָפּטשע,— וואָלט ער ווייך געזאָגט,— וואָס טראַכסטו זיך? ביזוואַנען שטאַנגל און וואַגנער זײַנען אַף דער פרײַ, האָסטו ניט וואָס צו טראַכטן וועגן דעם". איז ווײַל אַזוי, האָט ער, בערעק, ניט וואָס צו טאָן איצט אין האַגען. מער, ווי ער ווייסט, וועט ער זיך דאָ ניט דערוויסן. דער דאָזיקער מישפּעט וועט זיך נאָך ציִען, ווי ס'איז צו זען, כאַדאָשים און כאַדאָשים, און גוט וועט זײַן, אויב ער וועט זיך ענדיקן מיט אַ גערעכטער שטראָף כאָטש פאַר די הויפּט־פאַרברעכער. ניט צופעליק וואַגן די דאָזיקע פאַרשוינען, די פאַרשיידענע גאָולשטיכס און נוימאַנס, די ברידער זייערע און פאָטערס, פון וועלכע עס הערט זיך שוין דער רייעך פון יענער־וועלט, צו טראַכטן וועגן אַ נײַעם היטלער. זיי וויסן די געזעצן פון זייער לאַנד און ווער די ריכטער זײַנען. וואָס איז דער כידעש, אַז אַזאַ גאָולשטיך באַרימט זיך מיט די ראַסיסטישע טעאָ־ריעס פון זײַן ברודער. ער ווייסט, אַז אפילע מע זאָל אָנגעבן אַף אים דערפאַר אין געריכט, וועט ער אָפּקומען מיט גאָרניט.

ערשט איצט, אין יאָרן אַרום, קאָן מען פאַרשטיין די גרויסקײַט פון די אופשטענדלער, וואָס האָבן אַליין אויסגעפירט דעם גערעכטן אורטייל איבער די הענקער. די אופשטענדלער האָבן זיך ניט געניייטיקט אין קיין פּראָטאָקאָלן, אין עקספּערטיזעס.

בלויז די פּוילישע קאָמיסיע, וואָס פאָרשט די היטלעריסטישע פאַר־ברעכנס, האָט איבערגעגעבן מײַרעוו־דײַטשלאַנד צענדליקער טויזנטער דאָקומענטן, מיקראָפילמען, פאָטאָגראַפיעס, טויזנטער פּראָטאָקאָלן, איידעס־דערקלערונגען. און וואָס איז די פּועלע? די איבערוועגנדיקע מערהײַט פון זיי איז צום געריכט ניט דערגאַנגען. די בונדעס־רעפּובליק אַנערקענט ניט די פּרינציפּן פונעם נירענבערגער טריבונאַל, דעם באַשלוס וועגן עקסטראַ־דיציע פון פאַרברעכער אין יענע לענדער, וווּ זיי זײַנען באַגאַנגען די פאַרברעכנס.

און אויב מע מישפּעט שוין יאָ? דער אָבערגאָזמײַסטער עריך באוער, וואָס איז מיט פופצן יאָר צוריק פאַרורטיילט געוואָרן צו טויט־שטראָף, ווערט ארויסגערופן אלס איידעס קיין האגען. באוערס אדוואָקאטן האָבן זיך דערשלאָגן, דער טויט־אורטייל זאָל אָפּגעשאפן ווערן.

אין דער רעשימע פון די מילכאָמע־פאַרברעכער, וואָס ס׳האָט פאַרעפנט־לעכט די קאָמיסיע פון די פאַרייניקטע נאציעס, פאַרנעמט הובערט גאָ־מערסקי איינס פון די ערשטע ערטער. וועגן אים ווערט דאָרט געזאָגט: „אין סאָביבאָר פון מײַ 1942 ביז אָקטיאבער 1943. ווערט באשולדיקט אין מערדערײַען און אנדערע פאַרברעכנס”. און דער געריכט פון געשווירענע אין פראנקפורט־אם־מײַן קלײַבט זיך פאָרנעמען א רעוויזיע־פּראָצעס בע־נעגייע אים, כאָטש ער איז דורכן זעלבן געריכט פאַרמישפּעט געוואָרן צו לעבנסלאנגער טפיסע. גאָמערסקי פאָדערט, מע זאָל אים ניט נאָר פרײַלאָזן, נאָר אויך אויסצאָלן קאָמפּענסאציע, און ס׳איז ניט אויסגעשלאָסן, אז ער וועט זיך זײַנס דערשלאָגן.

די צײַט גייט. די יאָרן לויפן. די וועלט, קומט אויס, איז עלטער געוואָרן, נאָר ניין, ניט קליגער. און מע דאַרף קעמפן. קעמפן, זוכן, צושטעלן צום געריכט. קעמפן אזוי לאנג, ווי זיי זשיפּען נאָך ערגעץ, די מערדער, אף דער וועלט.

די שטילע האגענער געסלעך האָבן בערעקן אלץ נעענטער צוגעפירט צו דער ביכער־קראָם, אף וועלכער ער האָט געוואָרפן אן אויג נאָך בײַס דער פּרעסע־קאָנפערענץ. דאָ איז פאַראן א בוקיניסטישער אָפּטייל, און דאָ טאקע קאָן מען אויך קריגן א נײַע גראמפּלאט, ביידע זאכן מיטאמאָל. קיין בעסערע מאטאָנע פאַר פייגעלען, ווי א גוטע ליד, דאַרף מען ניט. נו, און פאַר בערעקן איז ניטאָ קיין גרעסערער פאַרגעניגן, ווי זיך גריבּ־לען צווישן ביכער.

אין בערעקס אויגן האָט א שעמעריר געטאָן א פײַערל. ער האָט גלײַך געפונען און אָפּגעלייגט אפן קײַלעכדיקן טישל, וואָס אין ווינקל, דאָס, וואָס מע דאַרף. ער וואָלט זיך קיינמאָל ניט געריכט, אז גראָד דאָ, אין האגען, וועט זיך אזוינס אָפּזוכן: פּאָל ראָבסאָן זינגט אף ייִדיש הערש גליקס פּאַרטיזאנען־הימן „זאָג ניט קיינמאָל, אז דו גייסט דעם לעצטן וועג...” די ליד האָט דער דיכטער אָנגעשריבן אין ווילנער געטאָ, ווען ער האָט זיך דערוווּסט וועגן אופשטאנד אין ווארשע. בערעק שטעלט זיך פאָר, ווי פייגעלע וועט זײַן צופרידן. אים האָט זיך מער ניט געוואָלט, נאָך דעם, ווי ער האָט אויסגעהערט די פּלאט, שטיין דאָ א געבויגענער בא די בי־כער. און לעפּאָנעם וועגן א בלעטער געטאָן א פּאָר פּאָליאנטן, האָט ער געקויפט א פרישן מעדיציניש זשורנאל און זיך אומגעקערט אין האָטעל. נאָך מיטיק וועט ער זיך זעצן שרײַבן בריוו פעטשערסקין און קגיעווסקין. ביידע ווילן זיי, פאַרשטייט זיך, וויסן, ווי דער פּראָצעס האָט זיך אָנגע־הויבן. וועט ער זיך אראָפּריידן א ביסל פון הארצן, פאַריינס זיי שיקן עטלעכע צײַטונג־אויסשניטן. אין אָוונט איז עפּשער קעדײַ זיך דורכלופּ־טערן, דורכשפּאצירן אָדער אפילע ארײַן אין א בירהאלע...

בערעקן האָט גוטענבערג געזאָגט:

— ביר־לאָקאלן זײַנען בא אונדז פאַראן א סאך. נאָר קיין צוויי אל־

ציינע זײַנען, דאכט זיך מיר, ניטאָ. איר קאָנט זיך אראָפּלאָזן אין אַ קעלער, און אײַך זאָל פאַרפלייצן אַ יאַם מיט שײַן. איר קענט אַרײַנגיין אין אַ פּרעכטיקער געבײַדע, און דאָרט זאָל זײַן פינצטער, ווי אין אַ קעלער. איר וועט זען אַ שילד, אַף וועלכער ס׳זײַנען אָנגעמאָלט שוימיקע קופּלען ביר, און אינווייניק, אין זאַל, אַף די געדעקטע טישן שטייען קרישטאָלענע באָקאַלן פאַר ווײַן. אין אַזאַ בירהאַלע באַשטעלט מען געוויינלעך בורגונ־דער אָדער ריינוויַן. מע וועט אײַך דאָ דערלאַנגען ראָם, וויסקי, בראַנפן, מאַראַנצן, באַנאַנען, אָבער ניט קיין בײַערישן ביר, ניט קיין קרעפּסן אָדער געבראָטן שווײַנען־פלייש מיט זויערקרויט. מע דאַרף וויסן, וווּהין צו גיין. אויב איר, הער שלעזינגער, ווילט דעם אָוונט געניסן פונעם לעבן, פאַר־לאָזט זיך אַף מיר. מײַנער אַ גוטערפרײַנט האָט אַ פּרעכטיקע בירהאַלע און ווייסט, ווי אויפצונעמען געסט. דאָס איז ניט אַזוי ווײַט פונדאַנען. איך וועל אײַך באַלד דערקלערן, ווי איר וועט אַהין טרעפן...

— הער גוטענבערג, — האָט בערעק מיט אַ שמייכל אים אָפּגעדאַנקט, — ס׳איז נאָך דערווײַל ניט נייטיק, איך ווייס נאָך אַליין ניט.

— וואָס הייסט? — האָט גוטענבערג אים קימאַט פאַמיליאַר איבערגע־שלאָגן. — איך ווייס דאָך די סיבע, פאַרוואָס איר האָט מיט מיר פאַרפירט דעם געשפּרעך. זי איז זייער אַ סימפּאַטישע, די פרוי, וואָס האָט שוין הײַנט צוויי מאָל זיך נאָכגעפרעגט אַף אײַך. עמעס, זי האָט מיך ניט גע־בעטן, איך זאָל אײַך וואָרענען, נאָר כ׳מיין...

— וועגן וואָס פאַר אַ פרוי רעדט איר? איך האָב דאָ ניט קיין באַקאַנ־טע פרויען.

— זי האָט זיך מיר ניט פאָרגעשטעלט ווי אײַערע אַ באַקאַנטע. ביידע מאָל האָט זי געפרעגט איינס און דאָס זעלבע: „דאָקטער שלעזינגער איז בא זיך אין נומער?" ווי זאָל איך איר ענטפערן, אויב זי וועט אַ דריט מאָל קומען? איך קאָן איר זאָגן, אַז איר זײַט פאַרנומען און נעמט קיינעם ניט אויף.

— דאָס איז ווירקלעך אַזוי, הער גוטענבערג, נאָר ס׳איז ניט אין מײַן נאַטור אַזוי צו ענטפערן. אויב איך וועל זײַן בא זיך, איז וואָרנט זי, ביטע, אַז אַלס מעדיקער עקזיסטיר איך דאָ ניט. מעגלעך, דאָס וועט זײַן גענוג.

— אַן אײַנדרוק מאַכט זי פון אַ גוט דערצויגענער פרוי. מיר דאַכט אָבער, אַז דער ענטפער וועט זי ניט באַפרידיקן.

— איז זײַט אַזוי גוט און וואָרנט זי, אַז איך בין זייער באַגרענעצט אין צײַט.

דער טאָג האָט שוין געהאַלטן באַם אוועקגיין, ווען מע האָט שטיל אָנ־געקלאַפּט אין נומער, און ווי נאָר בערעק האָט געענטפערט „ביטע", האָט אַ פײַן געקליידטע פרוי געעפנט די טיר און אין פאַרלעגנהײַט געבליבן שטיין. בערעק האָט זיך אויפגעהויבן איר אַנטקעגן. ס׳האָט געדויערט עט־לעכע לאַנגע סעקונדעס, ביז זי האָט שטיל אַרויסגערעדט:

— טויזנט מאָל אנטשולדיקט מיר, נאָר כ׳האָב קיין אנדער אויסוועג ניט געהאט. פאראן א מענטש, דאָקטער שלעזינגער, וואָס האלט, אז פון אײַך איז אָפּהענגיק זײַן לעבן.

— פון מיר? איך צווייפל. אין האגען זײַנען דאָ ניט ווייניק אָנגעזעענע דאָקטוירים, מיט וועלכע איך קאָן ניט און קלײַב זיך ניט קאָנקורירן. — און ווײַל ס׳איז געווען צו זען, אז זי וויל דערווידערן, האָט ער פאָרגעזעצט: — מאָרגן גאנצפרי פאָר איך אָפּ קיין באָן, און...

— אויב דאָס איז די איינציקע סיבע מיך הײַנט ניט אויסצוהערן, בין איך גרייט מאָרגן אײַך באגלייטן קיין באָן.

— איך פארשטיי אײַך ניט. איר פערזענלעך נייטיקט זיך אין מײַן הילף? דאָס האָט אײַך געצווונגען קומען?

— ניט וועגן זיך און ניט וועגן קיין מעדיצינישער הילף קלײַב איך זיך ריידן מיט אײַך. מעגלעך, אז ווען איר וואָלט ניט געווען איצט אין האגען, וואָלט איך געקומען צו אײַך קיין אמסטערדאם. איך ווייס, אז מיט אזוינע רייד דערווײַטער איך זיך פון מײַן ציל, נאָר אויב איר וועט אײַנגיין מיר שענקען אײַערע א שטונדע, וועט איר אלץ פארשטיין.

— אויב איר נייטיקט זיך ניט אין מיר אלס מעדיקער, איז אונדז שוין ביידן לײַכטער. נאָר איך בין דאָך פאָרט א דאָקטער. איז זעצט זיך צו און דערלויבט מיר אײַך שטעלן פראגן, דאן וועט אונדז, מעגלעך, גענוג זײַן פופצן־צוואנציק מינוט.

— ניין, הער שלעזינגער, ס׳איז ניט דער פאל, ווען א דאָקטער פרעגט און דער פאציענט ענטפערט. דעם ענטפער וועל איך פון אײַך דערווארטן.

— דאָס, פראו... — און בערעק האָט אף א ווײַלע זיך אָפּגעשטעלט, — איז מער ענלעך אף אן אולטימאטום, ווי אף א ביטע, — האָט בערעק שארף געזאָגט.

זי האָט זיך ניט באליידיקט און ניט פארלוירן.

— וועגן וואָס פאר אן אולטימאטום קאָן גיין א רייד, אויב פון אײַער „יאָ״ אָדער „ניין״ איז אָפּהענגיק עמעצנס א לעבן? איר האָט געמאכט א פאוזע, געוואַרט, קאָנטיק, איך זאָל זיך פאָרשטעלן. אָבער דאָ אין צימער וואָלט זיך מיר ניט געוואָלט ריידן. טוט מיר א געפעליקייט, און לאָמיר ארויסגיין פונעם האָטעל.

— וווהין און אף וויפל?

— וווהין און אף וויפל איר וועט נאָר וועלן. נו, בערנארד שלעזינגער איז דאָך ניט פון די שרעקעוודיקע, איז וואָס האלט אים אָפּ?!.. — געזאָגט האָט זי עס אזוי, ווי זי וואָלט אים שוין יאָרן געקענט.

— צי קלײַבט איר זיך ניט דערציילן שלעזינגערן וועגן שלעזינגערן?

— אָ, ניין. א רייד וועט גיין, דאָס קאָן איך אײַך דאָ זאָגן, וועגן קורט באָלענדערן. לויט אײַער בליק האָב איך, דאכט זיך, פארשטאנען, וואָס איר טראכט וועגן מיר. איר האָט דערוואַרט אלץ, נאָר ניט אזא ענטפער.

— אומזיסט מיינט איר עס. איך האָב גלײַך באמערקט א געוויסע ענלעכקײַט צווישן אײַך און באָלענדערן. איר זײַט זײַנע א טאָכטער?

— גאָט באהיט. באַלענדער האָט קיין קינדער ניט. ס'איז מער ווי גע־נוג, וואָס מיר זײַנען גלידשוועסטערקינדער. מיר פארמאָגן ווירקלעך אַל־געמיינע פאמיליען־שטריכן. דאָס האָט מען נאָך...

— אנטשולדיקט, פראו, — האָט בערעק מיטאמאָל פארלוירן דעם אינ־טערעס צום געשפרעך, — וואָס, אייגנטלעך, האָט איר מיר געהאט צו זאָגן?

— הער שלעזינגער, איך האָב מיט שרעק אריבערגעטראָטן די שוועל פון אײַער צימער, געמיינט, איר וועט מיך גלײַך דורכטרײַבן. מיר איז וויכטיק וויסן דעם עמעס וועגן באַלענדערן. דאָס איז די איינציקע סיבע, צוליב וועלכער איך בין אײַנגעגאנגען זײַן די פארמיטלערן צווישן אים און אײַך.

— וואָס פארא פארהעלטענישן קאָנען זײַן צווישן מיר און אים? — האָט בערעק, באמיִענדיק זיך ריידן רויִק, געפרעגט. — ווער האָט עס אײַך גע־קאָנט פאָרשלאָגן אזא ווילדע זאך?

— איך זע, אז איר מײַן פאָרשלאָג נעמט ניט אָן, בלײַבט מיר ענטפערן אף אײַערע פראגן דאָ. מיך רופט מען בעטינא. — און אנידערזעצנדיק זיך אפן פאָטעל, באם צײַטונג־טישל, האָט זי אָפּגעהאקט א זאָג געטאָן: — באַלענדער. ס'איז באַלענדערס פאָרשלאָג.

איבערוואַרטנדיק א ווײַלע, האָט זי פאָרגעזעצט:

— שוין דעם ערשטן טאָג פון פראָצעס האָט ער אײַך באמערקט אין זאל און פארשטאַנען, אז איר טרעט ניט ארויס אלס איידעס פון דער באַ־שולדיקונג...

— וואָס איז דערפון געדרונגען?

— ער וויל וויסן, צי וועט איר מאסקים זײַן באשטעטיקן אייניקע פאקטן, וועלכע זײַנען אײַך באוווסט.

— ער וויל, הייסט עס, וויסן, — האָט בערעק, ווי מעגלעך אײַנגעהאלטן, איבערגעכאַזערט קימאַט וואָרט אין וואָרט, — צי וועל איך מאסקים זײַן ווערן אן איידעס פון זײַן זײַט. צי דען פארשטייט איר ניט, פראו בעטינא, אז דערוף וואָלט איך באדארפט איבערײַסן דעם געשפרעך מיט אײַך? איך טו עס ניט אויס אכטונג צו אײַך אלס פרוי. עפעס פארשטיי איך דאָ ניט באַלענדערן. ניט ער, ניט זײַן אדוואָקאַט נייטיקן זיך ניט אין מיר אלס איידעס. איך רייד שוין ניט דערפון, וואָס איך גילט ניט אלס אזעלכער צוליב אנדערע סיבעס. צי האָט עמעצער דאָ ניט אָנגעפלאָנטערט, פראו בעטינא, אָדער איר האָט עפעס ניט ריכטיק פארשטאַנען? פערזענלעך מיט באַלענדערן האָט איר דאָך די טעג ניט געקאָנט ריידן.

— ריכטיק. נאָר א מענטש, וועלכן איך קאָן, זעלבסטפארשטענדלעך, אײַך ניט אָנרופן, האָט מיר איבערגעגעבן זײַנע בריוו. איך פארזיכער אײַך, אז קיינער האָט גאָרניט אָנגעפלאָנטערט און פארשטאַנען האָב איך אלץ ווי ס'דארף צו זײַן. באַלענדער מיינט אײַך ניט אונטערקויפן אָדער ארויס־שטעלן אלס איידעס, דאָך דערלאָזט ער דעם געדאנק, אז איר קאָנט איינער דעם אנדערן קומען אנטקעגן. איר, זאָל זײַן אפילו ניט אָפיציִעל, באשטע־טיקט די פאקטן, וועלכע ער וואָלט אײַך דערמאָנט, און ער, אויב אים גלייבן, וועט אײַך העלפן אויסזוכן שטאנגלען. ער וואָלט אויך אויסגעטיילט

וויפל ס'איז נייטיק מיטלען אף אופשטעלן א דענקמאָל די אומגעקומענע אין סאָביבאָר.

בערעק, וואָס האָט זיך געקענט צוימען, איז אופגעשפרונגען פון אָרט. דער הענקער איז גרייט שטעלן א גאָלדענע מאַצייווע די קאָרבאָנעס, וועלכע ער אליין האָט אומגעבראַכט. ווי אומפאַרשעמט און פרעך זיי זײַנען! ס'האָט זיך געוואָלט אויסשרײַען דעם ווײ, דעם פאַרדראָס, דעם צאָרן. נאָר מיט שרײַען, ווייסט ער דאָך, פירט מען גאָרנישט ניט אויס. ווערט ער זיך נייטן זײַן געדולדיק. מע דאַרף זיך דערגרונטעווען, אין וואָס גייט דאָ.

— פון הימל פאַלן דאָך קיין מאַטאָנעס ניט אראָפּ, פראַו בעטינא, — האָט בערעק געפרווּט א שמייכל טאָן און ניט געקאָנט.

— באָלענדער שרײַבט, אז ער וויל נאָר, ס'זאָל באשטעטיקט ווערן דער עמעס.

— דער עמעס באשטייט אין דעם, וואָס פאַר אים איז די העכסטע שטראָף ווייניק.

— הער שלעזינגער, איך קאָן אײַך ניט דערווידערן. איצט, ווען איך האָב אויסגעפּילט דאָס, וואָס מע האָט מיך געבעטן, וויל איך... — און זי האָט זיך אליין איבערגעשלאָגן, ווי באטראַכטנדיק נאָכאמאָל, צי זאָל זי זאָגן דאָס, וואָס ס'איז שוין קימאַט געווען בא איר אף דער צונג.

בערעק האָט געדולדיק געוואַרט.

— איר פאַרשטייט, — האָט זי ווידער אָנגעהויבן, — פון מיר וויל ער אויך, איך זאָל באשטעטיקן א פאַקט, — און ווידער האָט זי זיך אָפּגעשטעלט, ווי וואַרטנדיק אף בערעקס א וואָרט.

בערעק האָט מיט גאָרנישט ניט ארויסגעוויזן זײַן פאַרינטערעסירטקײַט. זי האָט זיך אָנגענומען מיט מוט און ענדלעך געזאָגט דאָס, וואָס איר איז געווען אזוי שווער ארויסצובריענגען:

— ער וויל, איך זאָל באשטעטיקן, אז ער איז ניט קיין ריינער אַריער.

— ווער? — האָט בערעק געפרעגט.

— הער שלעזינגער, בארוּיקט אײַך. ס'איז שווינדל, און ווי איך פאַרשטיי, ווײַט אויסגערעכנט.

— מיר געפעלט, פראַו בעטינא, וואָס איר פאַרשטייט עס. עפשער וועלן מיר זיך טאַקע דורכגיין?

איצט האָט בעטינא זיך געקווענקלט.

— איר ווייסט, איך האָב שוין אײַך קימאַט אלץ געזאָגט און מיר שטערט דאָ שוין גאָרניט.

— דאַן וועט אונדז דער הימל און די ערד זיכער ניט שטערן.

אין בירהאַלע

די אָוונטיקע שטאָט האָט קיל געטעמט. עס האָט געטריפט א רעגנדל, וואָס מע ווייסט ניט, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן און ווען עס וועט זיך ענדיקן. בערעק האָט געוואָלט זיך אומקערן אין האָטעל נעמען א שירעם.

— מע דארף ניט, — האָט זי געזאָגט, — מיך שרעקט ניט אזא רעגנדל. איר האָט קיין מוירע ניט זיך צוקילן?

געקלערט האָט בערעק וועגן באַלענדערס גאנג, און געזאָגט האָט ער:

— א טרונק ווײַן ווארעמט אום ווינטער און קילט זומער. איר קאָנט זיך דערלויבן עסן מיט מיר אָוונטברויט?

זי האָט, ווי שפּאסנדיק זיך א נייג געטאָן פאר אים:

— מיט א מאנצבל, ווי מע זאָגט, צו גאָט און צו לײַט, פארוואָס ניט? הײַנט נאָך, אז ריידן מוז איך און עסן וויל איך. וואָס לייגט איר פאָר?

— גוטענבערג האָט מיר רעקאָמענדירט א בירהאלע דאָ ניט ווײַט. ס׳איז אן אָנשטענדיק אָרט?

— ווי איך פארשטיי, האָט אײַך גוטענבערג געזאָגט, אז איך האָב זיך נאָכגעפרעגט אף אײַך.

— יאָ. ער האָט מיר געזאָגט, אז ס׳האָט אף מיר געפרעגט א גוט דער־צויגענע פרוי און, — בערעק האָט א שמייכל געטאָן, — דערצו זייער א שיינע.

— נו, שוין, — האָט זי א מאך געטאָן מיט דער האנט. — זייער שיין, זאָגט מען, איז די פרוי, וואָס האָט צוזאמען מיט אײַך אויסגעשפּירט באַ־לענדערן.

— דאָס איז אײַך אויך באוווסט? איך זע, מע האָט אײַך וועגן מיר ניט ווייניק דערציילט.

— זאָל עס אײַך ניט קימערן. פון מיר וועט עס ווײַטער ניט אוועק. איך פארשטיי, אז אזא מענטש, ווי איר, דארף זײַן געהיט.

דער ארײַנגאנג אין בירהאלע איז געווען באלויכטן, ווי פון פּראָזשעק־טאָרס. לענגויס דעם טראָטואר האָבן זיך אויסגעשטעלט אויטאָמאָבילן פון פארשיידענע מארקעס — מערסעדעסן, פאַלקסוואגענס, פעזשע. בערעק און פראַו בעטינא זײַנען אראָפּגעשטיגן עטלעכע טרעפּלעך, און ווי עמעצער וואָלט סיגנאליזירט וועגן זייער קומען, האָט פון אינווייניק זיך אופגעעפנט די טיר פאר זיי און א באַיאָרטער מענטש מיט שיטערע גרויע האר ארום דעם נאקעטן שארבן האָט זיי פארבעטן גיין נאָך אים. ער האָט זיך ניט פאָרגעשטעלט, נאָר ס׳איז אזוי אויך קלאָר געווען, אז דאָס איז דער באַ־לעבאָס.

בערעקן איז געווען טשיקאווע: אזא באקוועם אָרט אין דעם בעסטן פון די דרײַ זאלן, בא א מאסיוון טיש אָן שכיינים, האָט ער זיי פאָרגעלייגט, ווײַל גוטענבערג האָט וועגן דעם געבעטן? אויב יאָ, איז ווי האָט ער עס זיי גלײַך דערקענט? ווײַזט אויס, דאָס פארבלײַבט זײַנער א פּראָפעסיאָ־נעלער סאָד. ער האָט זיי געהאָלפן אראָפּנעמען די מאנטלען און אליין באַ־שטאט זיי אפן הענגער, וואָס איז געשטאנען לעבן טיש.

דאָס גאָפּל־מעסער־געקלאנג האָט ארויסגערופן אפּעטיט. אף א קורצער צײַט האָט בערעק פארגעסן וועגן דעם געשפּרעך, וואָס שטייט אים פאָר. ער וואָלט האנאָע געהאט, ווען פאר זײַנע אויגן כיינדלט זיך איצט א פּרע־זשעניצע און באנאנד ליגן גרינע אוגערקעלעך ערשט פון דער בייט. שטיל, אפן ווונק, האָט ער א רוף געטאָן דעם קעלנער. בעטינא האָט געבעטן פאר־שפּרייטן דעם ניט־געהובלעוועטן דעמבענעם טיש. דער קעלנער האָט גע־

בראכט א ווײַסן טישטעך, אוועקגעשטעלט באַקאַלן, דינע גלעזער. זיי האָבן באשטעלט פּאָרעל, העל־ביר אין ערדענע קריגעלעך, א פלאש ריינוויַין — „ליבפראוער־מילך". „דאָס איז א געטער־געטראנק", — האָט געזאָגט בעטינא. דערוויַיל, ביז די פיש, וואָס מע האָט לעבעדיקע אָט ערשט ארויסגענומען פונעם אקוואריום, וועלן פארטיק ווערן, האָט דער קעלנער געבראכט עפּעס צום פארבײַסן, צוויי קעלישעקלעך שנאפּס, יעדערס די גרייס ווי א פינגערהוט, און א פּאַלומיסעק מיט אָנגעשניטענע וויַיסע ריפּט־לעך ציבעלע.

ליכט אף די טישן און קליינע עלעקטרישע לעמפּלעך, איַינגעפּאסטע אין אלטמאָדישע לאמטערנס אף די הוילע ציגלענע ווענט, האָבן שוואך באלויכטן דעם זאל. עטוואָס ליכטיקער איז געווען בלויז דאָרט, ווו דער בארמען, אָנגעטאָן אין א סמאָקינג, איז געשטאנען און געגרייט קאָקטיילן. אף די ווענט זײַנען געהאנגען הירשן־הערנער, א קאָפּ פון א קאבאן, בילדער: טײַבעלעך שוועבן אין דער הייך, א רויז צעעפנט איר בלומען־בעכער, געלע און וויַיסע וואסער־ליליעס. בערעקן האָבן זיי דערמאָנט דעם טײַך אין שטעטל. געלע ליליעס, געדענקט ער, צעעפענען זיך באם סאמע אופ־גיין פון דער זון, וויַיסע — העט שפּעטער.

זיי זײַנען ביידע געזעסן און געשוויגן. ניט געוואָלט דערוויַיל צי ניט געוווסט, וויאזוי פאַרזעצן דעם געשפרעך. מיטאמאָל האָט זיך דערהערט מוזיק. ס'איז ליכטיק געוואָרן, די שײַן האָט באלויכטן בערעקן אין זײַן פארגליווערטקײַט. פאָר נאָך פאָר האָבן זיך געלאָזט טאנצן, די מערהײַט — יונגע. געטאנצט האָט מען מיט אימפּעט, אין ענגער געשלאָסנקײַט: האנט אין האנט, אקסל צו אקסל. פונעם אנטקעגנדיקן טיש איז איינער, עלעהיי א קאָרעק פון א פלאש שאמפּאניער, ארויסגעשפּרונגען און פלינק־שנעל זיך געלאָזט אין סאמע צענטער פון מישמאש. דערנאָך האָט א יונגע זיב־גערן מיט א רויק פּאָנעם און גוטע פּארטרוילעכע אויגן געזונגען, ווי שיין עס שײַנט די לעוואָנע, ווי שטיל עס וויגן זיך די כוואליעס... בערעק האָט, ווי אלע, זיך צוגעשאָקלט צום טאקט. דערנאָך האָט מען ווידער געטאנצט. נאָר דאָס איז שוין געווען א טאנץ א געלאסענער. בעטינא האָט אָנגעַ־רירט בערעקן פארן אקסל. ער איז אופגעשטאנען און איר דערלאנגט די האנט.

— הער שלעזינגער, איר טאנצט גלענצנדיק, — האָט בעטינא געזאָגט, ווען זיי האָבן זיך אומגעקערט צום טיש.

ער האָט העפלעך א קוש געטאָן איר האנט. זיי האָבן אויסגעטרונקען.

— איַיך דאכט זיך ניט, — האָט זי געפרעגט, — אז איך טרינק צופיל? ניין? א דאנק. — און אָן שום איבערגאנג: — אויב ס'איז קיין סאָד ניט, איז זאָגט מיר, ביטע, מיט פיר יאָר צוריק, אין האמבורג, איז מיט איַיך געווען איַיער פרוי? זי איז ווירקלעך אזא אויסערגעוויינלעכע שיינהײַט, ווי מע דערציילט?

— כ'ווייס ניט, וואָס מע דערציילט. נאָר פאר מיר איז זי די שענסטע.

— פארשטייט זי כאָטש, ווי גליקלעך זי איז? — האָט בעטינא, פּרווונדיק זיך כאפּן זײַן בליק, געפרעגט.

— זי איז גיכער אומגליקלעך.

— עס גלייבט זיך מיר ניט, דאָס זאָל זײַן איבער אײַער שולד.
— זי איז זיכער דערין ניט שולדיק.
— די קינדער?
— מיר האָבן ניט קיין קינדער, — האָט בערעק אומצופרידן געענטפערט.
— אַנטשולדיקט מיר. איך וועל באַ אײַך מער גאָרניט פרעגן. איך פאַרשטיי, אַז איך מיסברויך מיט אײַער געדולד. — און טראָץ יעדער לאָגיק פאַרגעזעצט: — באַפרידיקט מײַן נײַגעריקייט און זאָגט מיר: ניט ווײַט פון דעם אָרט, וווּ באַלענדער האָט בייסן קריג געדינט, זײַט איר געווען אַ פאַסטעכל?
— אין יענער צײַט האָב איך נאָר געטרוימט צו זײַן אַ פאַסטעכל.
בעטינאַ האָט זיך פּלוצעם צעלאַכט.
— מיט אײַך אין האָטעל האָט געוווינט עריך לאַכמאַן, אָט דער, וואָס האָט אָפּן געריכט געהאַלטן אין איין איבערכאַזערן: „יאוואָל, הער לאַנדגעריכטסדירעקטאָר”. הײַנט גאַנצפרי האָט עמעצער אַנגעקלונגען זײַן אַדוואָקאַט און אים געוואָרנט, אַז אין האָגען געפינט זיך אַ מענטש, וואָס קען לאַכמאַנען פון פּוילן. איך ווייס ניט גענוי, וואָס נאָך האָט ער אים געזאָגט, ער האָט פאַרגעלייגט דעם אַדוואָקאַט דערמאָנען לאַכמאַנען וועגן עפּעס אַ פאַסטעכל און זײַן הונט. און וואָס מיינט איר? דער געוועזענער אָבערוואַכמײַסטער האָט זיך אַזוי איבערגעשראָקן, אַז ער האָט איצט מוירע אַרויסצוגיין פון זײַן נומער. אַף דער זעלבשוץ פאַרלאָזט מען זיך שוין ניט, כאָטש אין האָגען האָבן זיך געפונען פרײַוויליקע, וואָס זײַנען גרייט שטיין אַף דער וואַך אין האָטעל, וווּ די אָנגעקלאָגטע וווינען. דעם עמעס גערעדט, האָב איך געמיינט, אַז דאָס האָט איר אָנגעקלונגען דעם אַדוואָקאַט, נאָר איצט פאַרשטיי איך, אַז די גאַנצע מײַסע איז אַ ליגן. דאָס האָט זיך עמעצן פאַרוואָלט אַ שפּאַס טאָן.
בערעק האָט נאָך ניט באַוויזן צונעמען די גלאָז פון די ליפּן און דערפילט, ווי ס'איז אים איבערגעטריקנט געוואָרן אין מויל. גיי דערצייל איר, אַז אין דער רעגע זעט ער זיך אָנגעטאָן אין דעם צעריסענעם רעקל, וואָס האָט באַטאָג געדינט פאַר אַ בעגעד און באַנאַכט פאַר אַ צודעק. ער גייט נאָך די שפּורן פון רינען, און הינטער אים גייט דער אָבערוואַכמײַסטער מיט דער נאַהײַקע, און וועלכער עס זײַנען אײַנגעפלאָכטן דראָטענע ריטלעך, ער זעט איצט זײַן פּאָנעם בוילעטער, ווי בעטינעס... בעטינאַ זיצט בײַסנדיק אַ ליפּ. פאַר דעם צעפלאַמטן פּאָנעם קרײַזט זיך דער רויך פון אַ סיגאַרעט. פון איר שלאָגט מיט יונגן געזונט. דער האַנטזייגער ווײַזט, אַז עס איז שוין האַלב צען. אין קנײַפּע איז שיטערער געוואָרן. קיין פרויען זעט מען שוין קימאַט ניט. בערעק פאַרמאָגט פיל געדולד, נאָר אָפּצײַען אַף ווײַטער דעם געשפּרעך וועגן באַלענדערן קאָן מען ניט.
בעטינאַ וואַרפט אַף אים אַ דורכדרינגלעכן בליק. איר דאַכט, אַז זי ווייסט, וועגן וואָס ער קלערט. שוין די וויפלטע מינוט, אַז ער באַמערקט קיינעם ניט. זי וואָלט ניט געזאָגט, אַז באַ אים איז אַזאַ פאַרשלאָסענער כאַראַקטער. ער האָט אַן אָפן פּאָנעם און אַ הויכן שטערן. פון אונטער די געדיכטע צעפלויגענע ברעמען קוקן אַרויס קלוגע ברוינע אויגן. וואָס נאָך

זעט זי? אַ קאָפּ טונקל־קאַשטאַנעווע האָר. שאַרפֿע געזיכט־שטריכן. אַ לענג־לעכע דינע נאָז. ליפּן, וואָס פּרוּוון זיך באַהאַלטן צווישן די וואָנצעס און דער קײַלעכדיקער געקרײַזלטער באָרד. אַז ער גייט, דאָס האָט זי נאָך אין גאַס באַמערקט, בייגט ער עטוואָס אײַן די פּלייצע, ווי ער וואָלט זיך גע־שעמט מיט זײַן הויכן וווּקס. באַ זײַנע עטלעכע און דרײַסיק יאָר איז ער יינגליש פלינק און באַוועגלעך. ווער עס וואָלט באַ איר ניט געפרעגט, וואָלט זי געענטפערט, אַז דער מאַנצבל, וואָס זיצט אַנטקעגן איר, פאַרמאָגט אַ יאַם מיט סימפּאַטיע. אָבער וואָס האָט עס צו איר? וואָס האָט זי זיך אַזוי אָנגעצונדן, אַז עס פעלט איר אַלץ פון די הענט? זי איז אַ ווײַב און אַ מאַמע...

דאָס לעצטע גלעזעלע רייניקײַן, וואָס זי האָט פאַמעלעך געטרונקען אַ שלונג נאָך אַ שלונג, איז, ווײַזט אויס, געווען איבעריק. זי איז אין קאַס אַף זיך אַליין, און אַף אים איז זי אין קאַס. אַזוי ענטפערט מען ניט קיין פרוי: „פאַר מיר איז זי די שענסטע". און עפשער דאַרף מען נאָר צוקלײַבן דעם ריכטיקן שליסל צו אים?

ניט אַנדערש, ווי אַ טײַוול האָט זיך אין איר באַזעצט און צווינגט זי פאַרזשמורען די גרויסע אויגן און פאַרפירעריש שמייכלען. דער שמייכל גייט ניט אַראָפּ פון איר פּאָנעם. זי פילט, ווי נאָכגיביק־ווייך זי איז. אַ ציי־טער איז אַדורך איבער איר לײַב. וואָס טוט זיך עס הײַנט מיט איר? זי איז באַם זינען?

— הער שלעזינגער, איר האָט נאָך ניט פאַרגעסן, מיט וועמען איר זײַט געקומען אַהער? איך בין געצווונגען אײַך דערמאָנען וועגן זיך...

— אַנטשולדיקט, איך האָב ניט געמיינט, אַז...

— ניין, ניין, איך קלאָג זיך ניט, אַז איר זײַט ניט גענוג אופמערקזאַם צו מיר, נאָר מיר מוזן שוין אינגיכן גיין. שפּעט אין אָוונט בלײַבן דאָ נאָר מאַנצבלען.

— אַ שאָד. מיר איז גוט מיט אײַך צו זיצן. מיט אײַך קאָן מען אויך שווײַגנדיק ריידן.

— אויב איר דענקט ווירקלעך אַזוי, מוז איך אײַך אַנטוישן. וועגן דעם, וואָס איך האָב איצט שווײַגנדיק גערעדט, וועט איר, מיין איך, קיינמאָל זיך ניט דערוויסן. נאָר ניט איך גיי אײַך אָן. אײַך אינטערעסירט באַלענדער. אין שליסט אײַן דאָס עלעקטרישע לעמפּל באַם טיש, און אָט איז זײַן בריוו צו מיר.

ער האָט געלייענט:

„זײַענדיק הינטערן שלאָס און ריגל, באַרויבט פון דער פרײַהײַט, קאָן איך אין אָט דער ענגער שאָ אויסרעכענען נאָר אַף דײַן הילף. דו ביסט די איינציקע, וואָס קאָן מיר העלפן דערווײַזן, אַז פון די צוועלף אָנגעקלאָגטע בין איך ווייניקער פון אַלעמען שולדיק, און אויב ס'קומט מיר אַ שטראָף, איז די מינימאַלסטע. איך בעט דיך, אום גאָטעס ווילן, געדענק, אַז אַ בלוט־אייגענער איז מער ווי אַ פרײַנט, און זאָג מיר ניט אָפּ. מײַן לעבן און טויט איז אָפּהענגיק פון דיר און פון דעם מענטשן, צו וועמען דיר וועט אויסקו־מען זיך ווענדן. זײַן אָנגענומענער נאָמען איז בערנאַרד שלעזינגער. דאָס

האָט ער צוזאַמען מיט אַ פרוי, עפשער זײַן פרוי, מיך אויסגעשפּירט אין האַמבורג. די פרוי איז זייער אַ שיינע, זי וווּנדט אַף זיך די אויפמערקזאַמ־קײַט, און ווען זי וואָלט געווען אין געריכט־זאַל, וואָלט איך זי געוויס באַמערקט. ווײַזט אויס, אַז די באַשולדיקונג האָט זי צוגעצויגן אַלס איידעס אָפן פּראָצעס, און אים ניט. קלאָר ווערן וועט עס נאָכן פאַרענדיקן לייענען דעם באַשולדיקונגס־אַקט. פאַר מיר איז איצט וויכטיק וואָס גיכער וויסן, צי איז ער אײַנשטימיק באַשטעטיקן איינצלנע פאַקטן, וועלכע זײַנען אים אָן צווייפל באַוווּסט.

איך וויל זיך ניט אַרײַנלאָזן אין פילאָסאָפיע, נאָר כ׳בעט דיך, מיט ווער־טער, וואָס גייען פון האַרצן, דערקלערן שלעזינגערן, אַז מיר איז פאַר־שטענדלעך זײַן צאָרן, זײַן האַס, און איך רוף אים ניט צו קיין אויסגלײַך מיט מיר, נאָר צו זײַן ערלעך און אָביעקטיוו. דאַרפסט אים אומבאַדינגט איבערצײַגן, אַז גראָד דאָס, וואָס מיר פאַרמאָגן אַ פלעק אין דער פאַמיליע, האָט מיך געצווונגען מאַכן דעם אָנשטעל פון אַ פאַשיסטישן פאַנאַטיקער. וועסט אים דערווײַזן, אַז כ׳האָב אין זיך ייִדיש בלוט, וועט ער אָנהייבן צווייפלען, צי איז מעגלעך געווען, איך זאָל ווירקלעך זײַן אַ ייִדן־פײַנט. פאַרשטענדלעך, אַז קיין אונטערגעשריבענע און געשטעמפּלטע צײַגעניש, אַז אונדזער אורמוטער איז געווען אַ ייִדישע, און מ׳האָט זי באַערדיקט, ווי דאָס פאָדערט די ייִדישע רעליגיעזע טראַדיציע, וועט מיר קיינער ניט אַרויסגעבן, כאָטש מיט אַ יאָר פּערציק צוריק האָט באַ אונדז אין שטאָט קינד־און־קייט געוווּסט וועגן דעם. דאָס, וואָס דײַנע עלטערן האָבן דיך אַ לאַנגע צײַט געהאַלטן אין אומוויסן, לאָזט זיך לײַכט פאַרשטיין. אַנדערש האָט דאָן ניט געקאָנט זײַן. כ׳וועל דיר נאָך מער זאָגן — טאַקע דערפאַר האָב איך זיך ניט געקאָנט אײַנשטעלן פאַר דײַן קראַנקער מוטער, ווען מע האָט זי געבראַכט אין לאַזאַרעט פון בראַנדענבורגער צוכטהויז. איך קאָן אָבער ניט אָנערקענען, אַז כ׳האָב דאָן געאַרבעט דאָרטן. שלעזינגערן דאַרפ־סטו נאָר דערציילן וועגן אונדזער מוטערשטאַם. פון אים וואָלט איך גע־וואָלט, דו זאָלסט זיך דערשלאָגן בלויז, ער זאָל באַשטעטיקן פאַקטן, און די פאַקטן זײַנען אַזעלכע:

1. אין פאַרניכטונגס־לאַגער סאַביבאָר האָב איך, קורט באַלענדער, דרײַ מאָל געראַטעוועט פון טויט בערנאַרד שלעזינגערן. דער ערשטער פאַל איז געווען אין פרילינג 1943, ווען ער איז אַרײַנגעפאַלן אין לאַגער און איך פערזענלעך האָב אים אָפּגעפירט צום יוּוועלירער פרידריך קוריעל, וועמעס עמעסע פאַמיליע ס׳איז געווען שלעזינגער, און אים, בערנאַרדן, געלאָזט באַ קוריעלן אַלס געזעל. דער צווייטער פאַל איז פאָרגעקומען מיט אַ צוויי מאָנאַטן שפּעטער, ווען וואַכלײַט האָבן פאַרהאַלטן בערנאַרד שלעזינגערן אין אַ לאַגער־סעקטאָר, וווּהין די עפטלינגען האָבן אָן אַ דערלויבעניש ניט געהאַט קיין רעכט אַרײַנצוגיין. איך האָב אים פון דאָרט אַרויסגעפירט. אַ דריט מאָל האָב איך געראַטעוועט בערנאַרד שלעזינגערן, ווען ער האָט באַדאַרפט פאַרניכטעט ווערן נאָך דעם, ווי ער איז צוויי וואָכן געווען צו־זאַמען מיטן האָלענדישן קינסטלער וואַן דאַם. אין די לעצטע צוויי פאַלן האָט יאָהאַן נוימאַן געפאָדערט, דאָס ייִנגל זאָל ליקווידירט ווערן, און איך האָב עס ניט דערלאָזט.

2. דער יווועלירער קורץ־על איז געווען אין דעם דריטן לאַגער־סעקטאָר, וווהין קיינער, אויסער די עסעס־לײַט, האָט קיין צוטריט ניט געהאַט. כאָטש דאָס איז געטאָן געוואָרן לויט שטאַנגלס באַפֿעל, האָט ער שוין פֿון דאָרט ניט געטאָרט אַרויסגיין. איך אָבער האָב אים אַרויסגעלאָזט און אײַנגעאָרדנט אַף אַרבעט. דאָס אַלץ, בין איך איבערצײַגט, ווייסט שלעזינגער פֿון קורץ־על.

3. ווי נאָר מיר איז באַוווּסט געוואָרן, אַז פֿרידריך קורץ־על איז קראַנק, האָב איך באַפֿוילן אויסטיילן פֿאַר אים שפּײַז פֿון דער קיך פֿאַר די וואַכלײַט. אין דעם זעלבן טאָג בין איך אַליין געקומען צו קורץ־על און אויך געשיקט צו אים אַ דערפֿאַרענעם דאָקטער.

עס זײַנען געווען אויך פֿיל אַנדערע פֿאַלן, ווען איך האָב, ניט געקוקט אַף דער ריזיקע, מיטגעהאָלפֿן מיט אַלץ, וואָס איז מעגלעך געווען, די געפֿאַנגענע. אויב בערנאַרד שלעזינגער ווייסט וועגן אייניקע פֿון זיי, גלייב איך, אַז ער וועט עס ניט פֿאַרלייקענען.

4. איך בין גרייט צו אַנערקענען, אַז, ווי אַלע פֿון דעם עסעס־פּערסאָנאַל אין סאָביבאָר, האָב איך אויך אין זיך ניט פֿאַרגעסן. עטלעכע דימענטן, וועלכע כ׳האָב באַקומען בײַ קורץ־על און געדאַרפֿט אָפּשיקן קיין בערלין, האָב איך פֿאַרהאַלטן בײַ זיך. ווי די מערהײַט מענטשן, האָב איך ניט פֿאַרשטאַנען, אַז רײַכקײַט קומט מיטן ווינט און גייט אַוועק מיטן רויך. איך וויל דאָך אונטערשטרײַכן, אַז דערמיט אַליין, וואָס כ׳האָב ניט אַלע דימענטן אָפּגעשיקט, האָב איך געבראַכט שאָדן דעם רײַך.

אויב הער שלעזינגער וועט באַשטעטיקן די פֿאַקטן, וועלכע איך דערמאָן אים, פֿאַרפֿליכט איך זיך איבערגעבן מײַן קאַפּיטאַל, וואָס געפֿינט זיך ניט אין דײַטשלאַנד, די געהעריקע ייִדישע אָרגאַניזאַציעס, וואָס ער וועט אָנווײַזן, און דאָס וועט זײַן איבערגעגעבן אַף שטעלן אַ פּרעכטיקן דענקמאָל די אומגעקומענע אין סאָביבאָרער לאַגער. נאָך פֿאַרפֿליכט איך זיך מיטצוהעלפֿן אויסזוכן די לאַגער־קאָמענדאַנטן, וועמעס באַפֿעלן איך בין געווען געצוווּנגען אויספֿילן, — שטאַנגלען און וואַגנערן. לויט די ידיעות, וועלכע זײַנען צו מיר דערגאַנגען ביז מײַן אַרעסט, האָבן זיי ביידע געלעבט אין לאַטײַן־אַמעריקע.

פּ ס. בעטינאַ, אויב מײַן בריוו צו דיר וועט אַרײַנפֿאַלן אין פֿרעמדע הענט, האָסטו זיך ניט וואָס צו שרעקן. איך האָב שוין ניט וואָס צו פֿאַרלירן. נאָך מער אָנרירן מײַן ערע, ווי דאָס איז געטאָן געוואָרן, איז אוממעגלעך. וועלן מיך די ריכטער ניט פֿרײַשפּרעכן, וועל איך באַגיין זעלבסטמאָרד. דערווײַל פֿאַרלאָז איך זיך נאָך אַף מענטשלעכקײַט, גערעכטיקײַט, ווי אויך אַפֿן געזעץ".

מיט אַן אומרויִקער האַנט־באַוועגונג האָט בעטינאַ צוריקגענומען בײַ בערעקן דעם בריוו, וואָס ער האָט איר דערלאַנגט, און דערבײַ אַ קוק געטאָן אַף אים מיט אַזעלכע אויגן, ווי זי וואָלט מוירע געהאַט פֿאַר דעם, וואָס ער וועט איר באַלד זאָגן, און עפּשער וועט ער גאָר אַרויסלויפֿן פֿונדאַנען, און זי וועט איינע אַליין פֿאַרבלײַבן בײַם טיש.

בערעק איז גראָד געווען רויק. ער האָט זיך צערעכנט מיטן קעלנער, און זיי זײַנען ארויס אין גאַס. דאָס רעגנדל האָט נאָך אַלץ געגאָסן. ער האָט פאַריסן דעם קאָפּ צום הימל, ווי ער וואָלט געציילט די שטערן. צי דען, האָט ער א קלער געטאָן, דערלאָזט גאָרניט באַלענדער דעם געדאַנק, אַז מע וועט עס אַלץ אָנעמען פאַר א באַבעמײַסע, און ער גלייבט אַף אָן עמעס, אַז מע זעט אים אַזאַ, ווי אים ווילט זיך, אָדער ס'איז געשריבן פון היץ? בעטינאַ האָט געזאָגט:

— אויב דאָס איז ווייניק, קאָן איך צוגעבן. אין האַגען וווינט מײַן מו־טערס א שוועסטער. איך האָב איר געוויזן דעם בריוו. ווירקלעך, האָט זי געזאָגט, אין אונדזער פאַמיליע האָב איך אַמאָל געהערט א לעגענדע וועגן אַן אורמוטער, אַן אומגעזעצלעכער טאָכטער פון א ייִדן. מיר האָבן זיך באַמיט עס צו פאַרגעסן, נאָך איידער היטלער איז געקומען צו דער מאַכט. פונוואַנען קורט האָט זיך דערוווּסט וועגן דעם, קאָן איך דיר ניט זאָגן. איך, דאַכט זיך, האָב אים וועגן דעם ניט דערציילט. אָבער וואָס קער ער זיך אָן דערמיט? ס'איז דאָך, אויב די מײַסע האָט וועלכן־ס'ניט־איז גרונט, ניט זײַן פאַמיליען־ליניע. קורט, — האָט זי זיך צעלאַכט, — זאָגט נאָר פיר מאָל אין יאָר א ליגן — זומער און האַרבסט, ווינטער און פרילינג.

— בעטינאַ, אויב ס'וועט זײַן א נויטווענדיקײַט, קאָן עס באַשטעטיקט ווערן פאַר א פּרעסע־פאַרשטייער?

— איך ווייס ניט.

— נו, יאָ. ווער וויל עס רעקלאַמירן, אַז מע האָט עפּעס אַלגעמיינס מיט קורט באַלענדערן?

— ניט דאָס... מע מוז געדענקען וועגן די „פּריווילעגיע", וועלכע היטן די אָנגעקלאָגטע אין גאַס, אין האָטעל... מײַן טאַנטע איז שוין אַלט און קראַנק.

— און ווי, אויב איך זאָל אײַך וועגן עפּעס בעטן?

— אויב נאָר עס וועט מעגלעך זײַן.

— זאָגט מיר, בעטינאַ, באַלענדער וואַרט אַף אײַער שריפטלעכן ענט־פער?

— דאָס איז אויסגעשלאָסן. מיר איז איבערגעגעבן געוואָרן אַזוי: אויב כ'האָב זיך נאָך ניט געטראָפן מיט אײַך, קום איך ניט אַפן געריכט. אויב די טרעפונג איז פאָרגעקומען, אָבער איר גייט אַף גאָרנישט ניט אײַן, קום איך, נאָר איך זעץ זיך אין דער ריי, וואָס הינטער אײַך. בא א געוויסער האַפענונג זיצן מיר אין איין ריי. וואָס מער האַפענונג, אַלץ נעענטער צו אײַך דאַרף איך זיך געפינען. וועגן דעם, אַז איר קלײַבט זיך מאָרגן גאַנצ־פרי אוועקפאָרן, האָט איר אים דאָך ניט מיטגעטיילט און ער האָט אַזוינס ניט פאָרויסגעזען.

— בעט איך אײַך, מיר זאָלן מאָרגן זיצן אין איין ריי. פיר אָדער פינף בענקלעך וועלן אונדז אָפּטיילן. זאָל דער עסעס־אָבערשאַרפיורער האָפן... איר האָט ניט קעגן?

— ניין. נאָר כ'וויל גלייבן, אַז בלויז אין געריכט־זאַל טאָרן מיר ניט זיצן באַנאַנד. — און קעדיי באַטאָנען, אַז דאָס איז ניט מער ווי א שפּיל פון ווערטער, האָט זי דאָ באַלד געזאָגט, — קומט, הער שלעזינגער. ביז צום ראָג

וועט איר מיך באַגלייטן, און דערנאָך קאָנט איר זיך אומקערן צו אײַער גוטעגבערגן, זאָל ער מיינען, אַז איך בין גוט דערצויגן...

עס האָט נאָך געקאַפּעט. אָבער שוין ניט פונעם הימל, נאָר פון די דע־כער, פון די ביימער. אין דער גלאַנציקער פּײַכטקײַט אפן אַספּאַלט האָט זיך געטוקט די לעוואָנע. אַ מאַנצבל אין אַ שוואַרצן רעגנמאַנטל האָט זיי איבערגעיאָגט, און ס'איז ווידער געוואָרן באַנאַכטיק־שטיל. אָט וועט עס ווילט זיך אַראָפּשלײַדערן פון זיך אַלע זאָרגן... פּלוצעם האָט ערגעץ גאָר ניט ווײַט אַ פּײַערלעשער־מאַשין זיך צעשריִען מיט אַלע קויכעס. ביידע האָבן אַ קוק געטאָן אַף די פאַרשלאָפענע ווײַזערס פונעם עלעקטרישן זייגער אפן ראָג און זיך געזעגנט.

די טיר אין האָטעל איז שוין געווען פאַרשלאָסן. פּונקט ווי אַמאָל, אַמאָל, ווען ער פלעגט זיך מיט עפּעס פאַרזינדיקן פאַר דער מאַמען, אַנט־לויפן פון דער שטוב און דערנאָך שטילערהייט זיך דורכשמוגלען צוריק, קיינער זאָל אים ניט באַמערקן, אַזוי האָט בערעק אויך איצט שטילערהייט אופגעשלאָסן די אַרײַנגאַנג־טיר, און נאָך שטילער, אַף די שפּיץ פינגער, זיך אופגעהויבן צו זיך. ער האָט אפגיך זיך אויסגעטאָן, פאַרוקט די פאָר־האַנגען אפן פענצטער און אויסגעלאָשן די שײַן. אַף הײַנט איז גענוג. ער האָט גענומען טראַכטן וועגן דעם, וואָס ער האָט מאָרגן צו טאָן. איגדערפרי וועט ער שוין, ווײַזט אויס, ניט אוועקפאָרן, נאָר זײַן אין געריכט־זאַל. ער איז געלעגן מיט אָפענע אויגן, וואָס האָבן צוביסלעך זיך צוגעוווינט צו דער כאַשכעס, נאָר די כאַלומעס, וואָס שעפּן זיך גאָר קיינמאָל ניט אויס, האָבן זיך ניט געקאָנט דערוואַרטן, ביז ער וועט אײַנשלאָפן, און זיך גענומען פּלאָנטערן צווישן די געדאַנקען.

...עמעצער נעמט אים אָן פאַרן מינדסטן פינגער און פירט אים איבער באַקאַנטע ערטער. ער פילט דעם רייעך פון צײַטיק־ווערנדיקער טוווע, פון אָפּגעשניטענעם צוגעטריקנטן היי. אַ בלויערל, וואָס האָט, בייגנדיק דאָס קעפל אָט אַף איין זײַט, אָט אַף דער צווייטער, זיך געפּוצט מיטן שנאָבל אונטער די פליגל, האָט אָנגעהויבן צווּיטשערן מיט אַ לוסטיקן ניגן, און פונעם גראָז, וואָס איז באַדעקט מיט שטיקלעך זײַדענעם שפּין־געוועב, האָבן גענומען שפּרינגען אין וואַסער אַרײַן זשאַבעס...

... באַם וועטערינאַר אין סאָד ליגט אַ באַרג מיט ריינע, ווי אויסגע־וואַשענע, עפּל: גרינע און רויטע, קײַלעכדיקע און לענגלעכע. דער פּלויט איז אַ שיטערער, און ס'פּאַרגאַנוועט זיך אַ שלעכטער געדאַנק — אַרײַן אין סאָד און אײַנבײַסן זיך מיט די ציין אין די זאַפטיקע פּיירעס, נאָר אין הויף קלינגט מיט דער קייט דעם וועטערינאַרס הונט.

...זומערדיק־באָרוועס שפּאַנט ער איבער הילצערנע צעשפּאָלטענע טראָ־טואַרן, באַ די זײַטן שטייען שטיבער מיט געטינקעוועטע ווענט. די דעכער זײַנען געדעקט מיט ברוינע שינדלען. ער טוט אַ שטופּ מיטן פוס די ניט־פאַרקייטלטע קאַליטקע, און עס איז שוין גאָר אַן אַנדער דרויסן: ס'ציִען זיך טעלעגראַף־דראָטן און צווישן זיי וויינט הייזעריק דער ווינט. פון אַ בלעכערנער רינוווע הענגען אַראָפּ אײַז־ליכטלעך, דער שניי פאַלט בערעקן גלײַך אין פּאָנעם. אין שטוב קומט ער אַרײַן דורך דער הינטערטיר. די קיך איז פול מיטן רייעך פון פרישגעבאַקענעם קאָרנברויט. מיט אַ שטריק אַרום

די לענדן, אין צעקרימטע אלטע פוישטן שטייט דער טאטע און וואַרפֿט אונטער האַלץ אין אויוון. די מאמע, אַן אײַנגעקוטעטע אין אַן אָפּגעבליאַ־קעוועטער שאַל, פּאַרעט זיך אין ווינקל. נאָך אַ מענטש איז דאָ פֿאַראַן: אַ זאַקן, אָנגעטאָן אין אַ ברעזענטענער בורקע, פֿון וועלכער עס קאַפּען שווערע טראָפּנס, האַלט אין די הענט וואַרעמע הענטשקעס און אַ ווינטער־דיק היטל. מיט אַ ניגון פֿון אַ בלינדן לירניק פֿרעגט ער בערעקן: „נו, וואָס? ווײַט פֿון אויג — ווײַט פֿון האַרצן? כליעפּטשעסט ווײַן און געפֿינסט ניט קיין צײַט צו קומען אָפּן צווינטער, ווו די ערד האָט באַהאַלטן יאַדוויגען, טאַדעקן, מיך. דו האָסט אין אונדז פֿאַרגעסן. דו ביסט...״

בערעק וואָלט אַפֿילע ניט געפּרוווט זיך פֿאַרענטפֿערן, האָט פּייגעלע מיט אַ געשריי איבערגעשלאָגן דעם זיידן מאַציי: „ניין, ניין! מײַן אומגליק איז, וואָס בערעק האָט גאָרניט פֿאַרגעסן. ער ווייסט, ווי צו שטילן פֿרעמדע ווייטעקן, און אליין גייט ער אַרום מיט אַ שטענדיקן ווייטעק אין האַרצן. באַנאַכט איז געגנוג דער קלענסטער שאָרך, ער זאָל זיך אופֿכאַפּן און מער ניט קאָנען אײַנשלאָפֿן. ער איז געפּאַנגען פֿון דער פֿאַרגאַנגענהײַט. דאָס איז אַ ביטערע אָפּקומעניש!..״ אויסגעשריִען און, ווי זי איז געשטאַנען אַ זומערדיק־אויסגעפּוצטע, אַרויס אין הויף, אין גאַס. בערעק האָט זי גע־וואָלט אָניאָגן, נאָר ווײַל די פֿיס האָבן אים ניט געפֿאָלגט, האָט ער זי גענומען רופֿן: פּייגעלע, פּיי־גע־לע!.. און דער אַרום האָט געענטפֿערט: — ריי־נע־לע!..

קאַפּיטל עלף

דער פֿערטער טאָג

אין זײַן צײַט

— אכטונג! דער געריכט גייט!

באַם אופֿשטיין פֿון די ערטער איז דער טומל שוין ניט אַזאַ, ווי אין ערשטן טאָג, ווען דער פּראָצעס האָט זיך אָנגעהויבן. אין דער ריי, ווו בערעק זיצט, איז די מערהײַט בענקלעך פֿרײַ. צווישן אים און בעטינען, וואָס האָט פֿאַרנומען דאָס פֿינפֿטע אָדער זעקסטע אָרט פֿון אים, זיצט בלויז איין מענטש. באַם לאַנגן טיש, וואָס איז אויסגעטיילט פֿאַר די פּרעסע־פֿאָרשטייער, איז אויך שיטערער געוואָרן. די זשורנאַליסטן אײַלן זיך ניט אַרויסנעמען די בלאָקנאָטן. בלויז איין פֿרוי, דאָס איז די זשורנאַליסטן און היסטאָריקער מיריאַם נאַוויטש, וואָס לאָזט ניט דורך קיין איין פּראָצעס פֿון די קריגספֿאַרברעכער, האַלט אין האַנט דעם בלײַפֿעדער. אַליין האָט זי מיט די אויגן זיך אײַנגעגעסן אין באַלענדערן, וועלכער ענטפֿערט אָף אַ פֿראַגע מיט אַ פֿראַגע:

— איר האַלט, אַז אין מײַן צײַט זײַנען אומגעקומען 86 טויזנט מענטשן? — די ווערטער „אין מײַן צײַט״ כאַזערט ער איבער שוין ניט דאָס

ערשטע מאָל. אויסגעטײַטשט דאַרפֿן זיי ווערן אַזוי: „דאָן, ווען איך, באַלענ־דער, האָב געדינט אין סאָביבאָר".

— און איר האַלט, אַז איר האָט פאַרניכטעט מער אָדער ווייניקער מענטשן? — וויל וויסן דער פּראָקוראָר.

— ווען איך בין געקומען קיין סאָביבאָר, איז דאָרט געווען בלויז וואַלד. מיר האָבן געשאַפֿן דעם לאַגער. ניט קיין ציגל, ניט קיין ליים, קיין שום בוי־מאַטעריאַלן האָבן מיר דאָרט ניט געטראָפֿן, און פֿאַר אַ קורצער צײַט זײַנען אויסגעוואַקסן קאָטעדזשן, באַראַקן, וואַרשטאַטן.

— איר זײַט עס געווען אַ בויער?

— אין מײַן צײַט פֿלעגן מיר טאָן אַלץ, וואָס מע האָט אונדז באַפֿוילן.

— די באַפֿעלן האָט איר באַקומען פֿון גאַלצײַמערן?

— גאַלצײַמערן האָב איך זיך קיינמאָל ניט אונטערגעוואָרפֿן. מײַנע שעפֿן אין סאָביבאָר זײַנען געווען: טאָמאַלאַ, שטאַנגל, רײַכלײַטנער, וואַג־נער.

— אין די שפּײַכלערס פֿאַר קליידער און ווערט־זאַכן, צוגענומענע בײַ די העפֿטלינגען, פֿלעגט איר אָפֿט זײַן?

— ניין. איך האָב ניט געהאַט צו טאָן דערמיט.

— און בײַ די יוועלירער?

— בלויז צו איינעם פֿון זיי האָב איך געהאַט פֿולמאַכטן ארײַנצוקומען.

— אין וואָס זײַנען באַשטאַנען אײַערע פֿליכטן, ווען מע פֿלעגט אויס־לאָדן די טראַנספּאָרטן מיט די געפֿאַנגענע?

— פֿאַר דער אײַזנבאַן־ראַמפּע בין איך ניט געווען פֿאַראַנטוואָרטלעך.

— מע האָט אײַך אָבער דאָרט געזען אַרומגיין מיט אַ בײַטש און שלאָגן מענטשן.

— מײַן בײַטש איז געווען ניט גרעסער פֿון אַ בעזעם־ריטל. איין מאָל איז, מעגלעך, געווען, — באַלענדער האָט אויסגעקערעוועט דעם קאָפּ און זיך אײַנגעקוקט אין זאַל, ווי ער וואָלט דאָרט עמעצן געזוכט. — שטאַנגל האָט מיר באַפֿוילן אָפּקלײַבן אַ גרופּע פֿון צוועלף אַרבעטספּייזיקע ייִדן. ווען כ'האָב זיי איבערגעציילט, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז איינער איז אין איבעריקער. פֿאַרשטענדלעך, אַז דעם דרײַצנטן האָב איך דורכגעטריבן.

— וווּהין?

— פֿאַר מיר איז וויכטיק געווען זיך באַפֿרײַען פֿון אים. וווּהין ער זאָל לויפֿן, דאָס איז געווען זײַן זאַך. — און ווי פֿאַרבײַגייענדיק גיט ער צו: — אין מײַן אָנוועזנהײַט איז אַ געפֿאַנגענער אַנטלאָפֿן, און איך האָב זיך אַפֿילו פֿאַרן געווער ניט גענומען.

— די וואַך האָט אים פֿאַרהאַלטן צי אײַער הונט?

— מיר איז ניט באַוווּסט, אַז מע האָט אים פֿאַרהאַלטן. מעגלעך, ער האָט זיך געראַטעוועט.

— איר, באַלענדער, קומט אויס, האָט אין סאָביבאָר געראַטעוועט אַ ייִדן?

— געראַטעוועט, — האָט ער צוערשט, ווי קווענקלענדיק זיך, אַ זאָג געטאָן און נאָכדעם פֿעסט באַשטעטיקט, — כ'האָב אין מײַן צײַט געראַטע־

וועט, און ניט איינעם. כ'האָב זיי מיטגעפילט. געניער וועל איך נאָך דער־קלערן.

דער אָבערוואכמײַסטער לאכמאַן האָט האַמעטנע־שווער, ווי אַ העלפאַנד, זיך אַ וויג געטאָן און צעציקלט זיך אין אַ געלעכטער. פרענצעל האָט פון אומדערוואַרטקײַט פאַרזשמורעט די אויגן. איבער דער באַק, פונעם שלייף ביזן האַלדז, איז אים דורכגעלאָפן אַ צוק. דער פּראָקוראָר פרעגט ווײַטער:

— וועגן דעם, אַז איר האָט ניט נאָר אומגעבראַכט, נאָר אויך געראַטע־וועט קאַצעטניקעס, האָט איר אויף דער פּאַרלויפיקער פאָרשונג געמאָלדן?

— איך האָב קיינעם קיינמאָל ניט געמאָלדן, אַז איך האָב עמעצן אומ־געבראַכט, און קיינער האָט בא מיר קיינמאָל ניט געפרעגט, צי האָב איך עמעצן געראַטעוועט.

— צי קאָנט איר אָנרופן אייִדעס, וועלכע וואָלטן עס באַשטעטיקט?

— דערווײַל קאָן איך נאָך דעם אייִדעס ניט אָנרופן.

— איר קאָנט ניט, און מיר קאָנען אָנרופן מענטשן, וועלכע האָבן געזען, ווי איר האָט דערמאָרדעט קאַצעטניקעס בלויז דערפאַר, ווײַל זיי האָבן קלוימערשט שלעכט געאַרבעט. מיר פאַרמאָגן באַווײַזן פון מענטשן, וועלכע זײַנען בײַגעווען, ווען איר האָט באַפוילן דערשיסן צוויי הונדערט קאַצעטניקעס, ווײַל זיי האָבן זיך געקליבן ווענדן מיט אַן אָנקלאָגע צו דער לאַגער־אַדמיניסטראַציע. איר, באַלענדער, האָט פּערזענלעך אָנטיילגענומען אינעם דערשיסן זיי. איר אָנערקענט די פאַקטן?

— ניין.

— וואָס איז אײַך באַוווּסט געוועזן וועגן דעם אַזויגערופענעם „לאַזאַ־רעט“ אויף דער טעריטאָריע פונעם לאַגער?

— דאָס איז געווען אַ גרויסע און טיפע גרוב, וווהין מע פלעגט אָפּפירן די קראַנקע און שוואַכע.

— פונוואַנען און צוליב וואָס האָט מען זיי אַהין געפירט?

— גלײַך פון דער אײַזנבאַן־ראַמפּע, קעדיי אויסמײַדן דעם וועג צו די גאַז־קאַמערן.

— אויסגעמיטן, און ווײַטער?

— וויבאַלד זיי האָבן אויסגעמיטן די גאַז־קאַמערן, זײַנען זיי שוין גע־ווען ניט אין מײַן רעשוס.

— אָנגעקלאָגטער באַלענדער, מיט אײַער ענטפער האָט איר ענדלעך באַשטעטיקט, אַז די גאַז־קאַמערן זײַנען געווען אין אײַער רעשוס. און איצט דערקלערט אונדז, וואָס האָט דערוואַרט די מענטשן אין „לאַזאַרעט“?

באַלענדער האָט אויסגעצויגן דעם האַלדז, ווי ס'וואָלט אים מיטאַמאָל ענג געוואָרן אין קאָלנער.

— מע פלעגט זיי דערשיסן. איך פּערזענלעך האָב דערין זיך ניט באַטיי־ליקט.

— מיט דער צײַט וועלן מיר דערווײַזן, אַז איר האָט יאָ אָנטיילגענומען אין די אַקציעס. איר פלעגט נאָך דערבײַ אָנטאָן אַ ווײַסן זײַדענעם כאַלאַט און שפּאַסן, אַז מיט איין קויל היילט איר אויס אַ קראַנקן איין מאָל און אויף שטענדיק.

— אויסגעשלאָסן. איך האָב שוין געזאָגט, אַז כ׳פּלעג זיך באַצוּען מיט מיטגעפיל צו די געפאַנגענע.

— איר, דער שעף פון די גאַז־קאַמערן, רעדט וועגן מיטגעפיל?

— פאַר די גאַז־קאַמערן איז געווען פאַראַנטוואָרטלעך באַוער.

— בײַס איר זײַט געשטעלט געוואָרן אויג אויף אויג מיט באַוערן, האָט ער געמאָלדן: „באַלענדערן אָן סאָביבאָר, און סאָביבאָר אָן באַלענדערן איז שווער זיך פאָרצושטעלן".

— איך האָב דאַן געענטפערט באַוערן, אַז נאָך דעם ווי ער איז אָפּגעזעסן אַזויפיל יאָר אין צוכטהויז, פאַרדינען ניט די באַווײַזן, וועלכע ער גיט, קיין צוטרוי.

— און דאָס, וואָס דער הויפּט־אינספּעקטאָר פון די פאַרניכטונג־לאַגערן, כריסטיאַן ווירט, האָט געשריבן אין 1943 וועגן אײַך אין א ראַפּאָרט צו גלאָבאָטשניקן, פאַרדינט צוטרוי?

— קעדיי צו ענטפערן אײַך, דאַרף איך וויסן, וואָס האָט ער געשריבן.

— איך ציטיר: „דאָס עקזעקוציע־אָרט סאָביבאָר נייטיקט זיך אין קורט באַלענדערן".

— איר מאַכט צו ווײַטע אויספירן. דאָס איז ניט מער ווי זײַן מיינונג.

— און וואָס דאַרף באַטײַטן דאָס, וואָס גלײַך נאָכן אויפשטאַנד האָט מען קאָמאַנדירט קיין סאָביבאָר גראָד אײַך?

— דאָס איז געווען א באַפעל, און איך האָב אים געמוזט אויספילן.

— איר האָט ניט נאָר אויסגעפילט באַפעלן, נאָר אויך גענוג געהאַנדלט לויט אײַער אייגענער איניציאַטיוו, אפילע טראָץ די אָנווײַזונגען.

— זײַנערצײַט זײַנען די געהעריקע אָנווײַזונגען געגעבן געוואָרן פון הימלערן און היטלערן.

דער באַשולדיקער האָט אופגעעפנט א בוך, וואָס איז געלעגן אויף זײַן טישל, און, האַלטנדיק די האַנט אויפן אופגעמישטן זײַטל, געמאָלדן:

— דער טעזיס, אַז דאָס פאַרופן זיך אויף היטלערס א באַפעל קאָן ניט דינען אלס א באַרעכטיקונג פון באַוווסטזיניק טייטן אַלטע לײַט, פרויען, קינדער און ביכלאל אומבאַשיצטע מענטשן, איז נאָך באַשטעטיקט געוואָרן אויפן נירנבערגער פּראָצעס.

— איך שטיי פאַר א דײַטשישן געריכט, און ניט...

דער פאָרזיצער האָט געפונען פאַר נייטיק מאַכן א באַמערקונג דעם באַשולדיקער, אַז דער לאַנדגעריכט אין האַגען איז ניט באַרופן צו באַהאַנדלען פאַרשיידענע טעזיסן.

דאָס מאָל איז פּרענצעל געווען אַנציקט פון באַלענדערס ענטפער. אָט דאָס הייסט זײַן אײַנגעשפּאַרט, ווי אַן אייזל, און האַרט, ווי שטאָל. ס׳איז נאָך, ווײַזט אויס, ניט געבוירן יענער באַשולדיקער, וואָס זאָל בא באַלענדערן אויסנאַרן דעם עמעס. פאַרוואָס זשע, פרעגט זיך, האָט זיך אים, פּרענצעלן, מיט דרײַ טעג צוריק אויסגעוויזן, אַז דער געוועזענער אַלמעכטיקער שעף פון דער „הימל־שטראַסע" שטייט באַם באַריער מיט לויזע אראָפּהענגענדיקע הענט. קומט אויס, ס׳איז געווען ניט מער ווי א פּאַר־שפּיל, קעדיי דערנאָך מיט דערפאָלג אַרײַן אין דער ראָל. איצט זעט מען, אַז דער קאָפּ באַם פּאָרטיע איז אויפן אָרט. איינס נאָר פאַרשטייט ער ניט,

פרענצעל, צוליב וואָס האָט באַלענדער צוגעקלערט אָט די קאָמעדיע, אָט די מײַסע, אַז ער האָט מיטגעפילט ייִדן און אַפילו געראַטעוועט זיי. א מיין האָט ער דאָך דערבײַ. עפשער וועט זיך עס אויסקלאָרן אַף דער נאָכמיטיק־פאָרשטעלונג?

נאָך אַ רעטעניש: אָט שטייט באַלענדער בײַ דער וואַנט, ווו עס הענגט דער פּלאַן פונעם לאַגער, וועלכן ס׳האָט געצייכנט באַוער, און באַלענדער מערקט אָפּ די מינדסטע ניט־פּינקטלעכקײַט, וואָס איז דערלאָזט געוואָרן. ער טוט עס, מעגלעך, קעדיי דערמיט ווי געבן אָנצוהערן, אַז באַוער האָט פונקט אַזוי געקאָנט אָנפּלאָנטערן אין זײַנע באַווײַזן אַף דער פאָרלויפיקער פאָרשונג. אָבער וואָס צווינגט אים צו מעלדן:

— אויב פאַרגלײַכן באַוערס פּלאַן מיטן מאַקעט פונעם לאַגער, וועלכן ס׳האָט געמאַכט דער אָנפירער פונעם אופשטאַנד, זעט מען, אַז דער מאַקעט און ניט דער פּלאַן אַנטשפּרעכט פולקאָם דערווירקלעכקײַט.

דערמאָנט זיך פרענצעל אין דעם הײַפל אופשטענדלער, וואָס האָט זיי אַלעמען געמאַכט צום נאַר, פּלאַצט ער שיר ניט פון פאַרדראָס. וואָלטן דאַן די אופשטענדלער באַוויזן אַף איין מינוט פריִער זיך דורכשלאָגן אַ וועג צום געווער־סקלאַד, וואָלטן זיי נאָך דאַן אויסגעפּילט זייער אורטייל אויך איבער דער מערהײַט פון די, וואָס זיצן הײַנט אַף דער באַשולדיקונגס־באַנק. צי דען שטעלט זיך באַלענדער ניט פאָר די מעגלעכע פאָלגן פון דער מעלדונג, וואָס ער האָט געמאַכט? מע דאַרף גאָר לאַנג ניט וואַרטן. אָט האָט מען זיך גלײַך אָנגעכאַפּט:

— ווו געפינט זיך דער מאַקעט?

— אין סאָוועטנפאַרבאַנד, אין אַ מוזיי, — האָט באַלענדער, באַטאָנענדיק יעדעס וואָרט באַזונדער, געענטפערט.

— איר פּערזענלעך האָט אים דאָרט געזען?

— ניין, אַ טוריסט, וואָס האָט באַזוכט די שטאָט ראַסטאָוו־אָפן־דאָן, האָט דעם מאַקעט פאָטאָגראַפירט, און איך האָב אַזאַ פאָטאָגראַפיע געהאַלטן אין די הענט.

דער פאָרזיצנדער האָט אַף אַ צײַט ווי פאַרגעסן אין באַלענדערן און זיך געווענדט צו פרענצעלן:

— אײַך ווערן אינקרימינירט צוויי און פערציק פאַלן, ווען איר האָט, ניט האָבנדיק דערויף קיין אויסדריקלעכן באַפעל, לויט אײַער אייגענער איניציאַטיוו דירעקט זיך באַטייליקט אין דערמאָרדן מענטשן. אַזוי, האָט איר אַף דער אײַזנבאַן־ראַמפּע געטייט אַ קליין קינד, שלאָגנדיק עס מיטן קאָפּ אין דער וואַנט פונעם וואַגאָן. איר האָט דערשאָסן אַ מוטער, ווײַל זי האָט ניט געוואָלט זיך שיידן מיט איר מיידעלע. אַ פאָטער האָט איר דערשאָסן, ווײַל ער האָט זיך אָפּגעזאָגט אויספילן אײַער באַפעל אופצוהענגען זײַן קינד. צענדליקער מענטשן האָט איר געצוווּנגען איבערטראָגן טײַך־זאַמד אין די הענט, און אויב פון צווישן די פינגער האָט זיך בײַ עמעצן אויסגעשאָטן אַ ביסל זאַמד, האָט איר דעם מענטשן דערשאָסן. איר אַנערקענט די באַשולדיקונגען?

גלײַך ווי בײַ פרענצעלן וואָלטן אויסגערונען אַלע ווערטער פון מויל, האָט ער אַ צײַט געשוויגן, דערנאָך האָט ער זיך אויסגעהוסט, ריין גע־

מאכט, אזוי צו זאָגן, דעם גאָרגל, און געמאָלדן, אז אף אלע פראגן, וואָס רירן אָן אזוי אָדער אנדערש די ארויסגערוקטע קעגן אים באשולדיקונגען, זאָגט ער זיך אָפּ צו ענטפערן.

פרענצעל האָט זיך נאָך ניט אוועקגעזעצט, און זײַן אדוואָקאט ריינטש האָט זיך שוין אופגעשטעלט און גענומען דערווײַזן, אז זײַן קליענט האָט די פולע רעכט זיך פארטיידיקן אויך אף אזא אופן.

ווײַטער פארבלײַבן אין געריכט־זאל האָט קיין זין ניט געהאַט. בערעקן איז איצט אבסאָליוט קלאָר, מיט וואָס דער געריכט וועט זיך די נאָענטסטע טאָג פארנעמען. באָלענדער, פרענצעל און די איבעריקע נײַן אָדער צען וועלן מיט דער הילף פון זייערע אדוואָקאטן צוטראכטן צענדליקער שפּיצלעך אף סאבאָטירן דעם פּראָצעס סײַ אין געריכט־זאל, סײַ אויסער אים. צוזען עס וויל ער ניט און קאָן ניט. פאר אים וועט זײַן גענוג דאָס, וואָס ער וועט אויסלייענען וועגן דעם פּראָצעס אין דער האָלענדישער פרעסע, אין די צײַטונג־אויסשניטן, וואָס קניעווסקי און גוטענבערג וועלן אים צושיקן. דאָס, וואָס ער איז געבליבן אף א טאָג, מאכט ניט אויס. באָלענדערס שפּיל איז ניט קיין געוויינלעכע, און וויסן וועגן איר האָט ער באדארפט. אלזאָ, צום וואָקזאל.

פארבײַגייענדיק לעבן בעטינען, האָט בערעק איר שטיל א שעפּטשע געטאָן:

— אדיע. אים זאָגט קאטעגאָריש — ניין!

קאפּיטל צוועלף

לעבן און ניט פארגעסן

צו פייגעלען

די רעדער קלאפּן איבער די רעלסן. פון יענער זײַט וואַגאָן־פענצטער אף דעם ברייט־אספאלטירטן וועג, וואָס ציט זיך באנאנד מיט דער אײַזנבאן־ליניע, יאָגן צו צען און מער אוטאָמאָבילן אין ריי. א קליין שעמעוודיק וואָקזאלכל האָט זיך באוויזן און איז גלײַך אנטרונען, און ווידער פאבריק־קאָרפּוסן, א טשוביקל וואלד, פעלדער, ווו עס פּאשען זיך ברייט־גוידערדיקע בעהיימעס, סעדער, אלטע און נײַע ווילעס, שלעסער...

בערעק קוקט אין פענצטער, וואָס שפּריצט מיט שטראלן, און די געדאנקען שפּאלטן זיך, די צײַטן מישן זיך אויס, כאָטש קיין איין יאָר איז ניט געוועזן ענלעך אפן אנדערן.

מיט פייגעלען האָט ער זיך באגעגנט בא סטאניסלאוו קניעווסקין אין ווארשע. זי איז געוועזן אף כידושים שיין. אלץ האָט אראָפּגעזונגען פון איר, און ס׳האָט זיך געדאכט, אז ווען זי גייט, קווועלט אָן די ערד פון אירע טריט. נאָר אינדערעמעסן איז זי געוועזן געפערלעך קראנק. זי איז שיִער ניט אומגעקומען פון שווינדזוכט, און קניעווסקין האָט געקאָסט גענוג

מי, ביז ער האָט זי אײַנגעאָרדנט אין א שפּיטאָל. צוערשט האָט זי בערעקן
אָף זײַנע בריוו ניט געענטפערט. דערנאָך האָט געקאָנט טרעפן, אַז אין איין
טאָג זאָל צו אים אָנקומען צוויי און אפילע דרײַ בריוו. מיט איר גוט
לאָשן האָט זי אים געשריבן: „וואָס, נארעלע, ווילסטו, ס'זאָל זיך הערן?
מע דאָקטערט זיך. איך בין שוין זיך אליין גענוג דערעסן... ווי דו, בערעקל,
ביסט גוט צו מיר! די גוטסקײַט ליגט בא דיר אפן פּאָנעם. ווען איך זאָל
גלייבן אין מאלאָכים, וואָלטן זיי אין מײַנע אויגן אויסגעזען, ווי דו. דאָס
וויכטיקסטע איז האָרכן עלטערע, און ווער פון אונדז ס'איז עלטער, דאָס
ווייסן מיר מיט דיר... בערעקל, דער זון־פארגאנג איז הײַנט געווען מאָלע־
כיין. ערשט האָט א שטערן זיך א גליטש געטאָן — געווען און ניטאָ. סאָפּ־
קאָלסאָף איז דאָס לעבן שיין. א סוואָרע, אַז כ'בין שוין מער אָף דער־
וועלט, ווי אָף יענער. א שיין מײַסעלע, עמעס? אזא זאך זאָל פארלויפן אין
דער וועלט, האָב איך נאָך ניט געהערט!...״

יענעם אפדערנאכט, ווען ער איז געקומען צו איר אין שפּיטאָל מיט
פרישע בלומען און געזאָגט די ווערטער, וועלכע זײַנען ניט איין מאָל
גרייט געווען זיך אראָפּצורײַסן פון זײַנע ליפּן, האָט זי דאָס ערשטע מאָל
זיך אזוי א לאשטשע געטאָן צו אים:

— קוק אים נאָר אָן! — האָט זי געזאָגט, און איר קאָל האָט זיך אײַנ־
געבראָכן. — א באָכער טאָר זיך אליין קיין שאדכן ניט זײַן. מיילע, פון אַן
אלטער מויד קאָן נאָך עפשער ווערן א יונג ווײַבל, אָבער דאָס, בערעקל,
וואָס איך קום ארויס פון סאָביבאָר... דו פארשטייסט ניט, בערעקל, פאַר־
וואָס מײַנע אויגן ווײנען? פון א לייבן־גרוב זײַנען מיר ארויס לעבעדיק,
אָבער ניט גאנץ. כ'האָב מוירע, אַז איך בין א פארטריקנטער בוים, פון
וועלכן עס קומען ניט ארויס קיין פּיירעס...

קניעוווסקי האָט זיי ביידן אײַנגעאָרדנט לערנען אין בערלין. איר איז
דאָס לערנען אָנגעקומען פיל גרינגער, ווי אים. ס'איז איר גענוג געווען
זײַן אָף די לעקציעס, קעדיי קאָנען גיין צו די עקזאמענעס. איבעראנאכט
פלעגן זיי דעזשורען בא שוועריקראנקע. סטיפּענדיע האָבן זיי באקומען
פון פּוילן. בא א נויט פלעגט קניעווסקי קומען צו הילף. אזוי זײַנען אוועק
די סטודענטישע יאָרן. דערנאָך איז זיי אויסגעקומען אָף א צײַט זיך
פארהאלטן אין האמבורג. דרײַ מאָל זײַנען זיי געווען אין פּוילן. אומעטום
געפאָרן צוזאמען. צוויי מאָל געווען באם זיידן מאציי. ווען זיי זײַנען גע־
קומען צום דריטן מאָל, איז דער זיידע מאציי שוין ניט געווען.

ער איז געשטאָרבן אפן דאָרפישן צווינטער. גאנצפרי האָבן מענטשן
געהערט, ווי ער טאפּט מיטן שטעקן דעם וועג. פּאמעלעך, טראָט בא טראָט
איז ער געגאנגען. ער האָט שוין גאָר קיין קויעך ניט געהאט. אפן צווינטער
האָט ער זיך אראָפּגעלאָזט אין ווייכן גראָז, און אָנשפּארנדיק דעם קאָפּ אפן
בערגל ערד, אונטער וועלכן מע האָט באהאלטן יאדוויגען, איז ער אָף
שטענדיק אנשלאָפן געוואָרן. פארוואָס האָט בערעק געמיינט, אַז דער
זיידע מאציי איז געווען אלט ניט ווייניקער פון נײַנציק? שכיינים האָבן
געזאָגט, אַז ער איז נאָך קיין אכציק ניט אלט געווען.

אויך קיין האָלאנד זײַנען זיי געקומען אײַנצווייען. געקומען, ווײַל
בערעק האָט געוואָלט זיך דערוויסן, וואָס עס ווערט געטאָן, קעדיי אויס־

זוכן וואו דאמס צייכענונגען. נאָך האָט ער געהאַפּט, עפּשער וועט זיך אים איינגעבן אויסזוכן עמעצן פון פרידריך שלעזינגערס קרוויוים. בייס די דאָזיקע זוכענישן האָט ער אין אַמסטערדאַם זיך באַקאַנט מיטן באַוווּסטן דאָקטער קאָרסאַרי. אַ וואָרט פאַר אַ וואָרט, און ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז קאָרסאַרי און דער דאָקטער אַבראַבאַנעל, וואָס איז אומגעקומען אין סאָ־ביבאָר, זיינען געווען גרויסע פריינט. בערעק האָט קאָרסאַרין דערציילט וועגן אַבראַבאַנעלס לעצטן דאָקטער־וויזיט און, ווי אַ צוואָע, איבערגע־כאַזערט די ווערטער, וואָס אַבראַבאַנעל האָט דאַן געזאָגט קורזיעלן: „איך האָף, אַז מיט אייער אייניקל קאָן געשען אַ נעס, און ער וועט אַמאָל זיין אַ פריער מענטש, וואָלט איך אים געזאָגט: שוין באַלד זעקס יאָרהונ־דערטער, ווי די אַבראַבאַנעלס היילן מענטשן. ייִנגל, גיי מיט אונדזער שווערן וועג, און ס׳וועט דיר קיינמאָל ניט באַנק טאָן...״ בערעק האָט באַוויזן קאָר־סאַרין דעם אייזנבאַן־בילעט און די פאָטאָגראַפיעס, וואָס אַבראַבאַנעל האָט איבערגעגעבן קורזיעלן.

אָט דעמלט איז אופגעשווומען דער געדאַנק, בערעק און פייגעלע זאָלן זיך באַזעצן אין האָלאַנד... אין אַ צייט אַרום איז דאָקטער שלעזינגער גע־וואָרן אָרדינאַטאָר באַם פּראָפעסאָר קאָרסאַרי אין שפּיטאָל און דערנאָך אויך זיין אַסיסטענט. צוביסלעכווייז האָט דער פּראָפעסאָר אָנגעהויבן איבערגעבן בערעקן פּאַציענטן. קאָרסאַרי האָט אַנטליִען דעם יונגן פּאָרפּאָלק געלט אויף איינשאַפן זיך אַ באַקוועמע און זוניקע וווינונג, אויסשטאַטן אַ מעדיציניש קאַבינעט, און ס׳לאָזט זיך גלייבן, אַז די כאַלאָים זיינען צו־פרידן מיט זייער דאָקטער און דער פּראָפעסאָר מיט זיין טאַלמיד.

דער צוג האָט פאַרלאַנגזאַמט זיין גאַנג, און בערעק האָט מיטאַמאָל דערהערט דעם אייזערנעם קלונג פון די בופערס. דער פאָדעם פון די דער־מאָנונגען האָט זיך איבערגעריסן.

אַ שטראָם פּאַסאַזשירן זיינען אַרויס פון וואָקזאַל. בערעק נעמט אַרום מיט די אויגן די רוישיקע גאַס. נאָך עטלעכע מינוט, און פייגעלע וועט אַ פליעסקע טאָן מיט די הענט:

— אוי, בערעקל איז געקומען!

צוליב איר מיידלשער פיגור און קורץ געשוירענע האָר זעט פייגעלע אויס, ווי איר וואָלט נאָך קיין דרייסיק ניט געווען. זי נעמט צו פון בערעקס הענט דעם בוקעט מיט קווייטן. דערנאָך איין פּעקעלע, אַ צווייטס.

— ווייַ, ווייַ, — זאָגט זי, — וואָס אַ מענטש פאַרגינט זיך! וואָס בין איך דיר, אַ פרעמדע, וואָס דו ברענגסט מיר מאַטאָנעס? וואָס שווייגסטו? ענטפער: „דאָס וויל איך דיר, נאַרעלע, וואָס מער כּיעס אָנטאָן״. זאָג עס מיר, און דאָס וועט זיין די בעסטע מאַטאָנע.

— גוט, פייגעלע, נאָר די בעסטע מאַטאָנע האָסטו נאָך ניט באַקומען. באַלד וועט פאַל ראַבסאָן אויסזינגען פאַר דיר אַ ליד.

— פאר דער ליד קומט דיר א קוש. אָבער פאַרוואָס אַזוי גיך צוריק? מיט וואָס ביסטו געקומען פון האַגען?

— מיט דעם, וואָס כ'בין אַהין געפאָרן, — שפּאַסט קלוימערשט בע־רעק, — ביסט, פייגעלע, געווען גערעכט. זיי ווילן דערטרינקען דעם אור־טייל אין אַ יאַם פון רייד. אָבער דעם עמעס וועגן סאָביבאָר...

— זיי דאַרפן אים דען, בערעקל?

— מיר דאַרפן אים.

אין עטלעכע טעג אַרום איז פון האַגען אָנגעקומען דער נומער „היימאַט־נאַכריכטען" פאַרן 15 סעפּטעמבער 1965 מיט אַ באַריכט וועגן פינפטן טאָג פונעם פּראָצעס. די זעלבע פּאָטשט האָט אויך געבראַכט בערעקן אַ בריוו פון בעטינען.

די צייטונג האָט אַראָפּגעשריבן מיטן קעפּל־שריפט:

„באָלענדער מעלדעט, אַז ער איז אַליין אַף 1/8 אַ ייִד".

„באָלענדער האָט אָנגעוויזן אַף זיין ייִדישער אָפּשטאַמונג. זיין גראָסמו־טער איז געווען אַן אומגעזעצלעך קינד פון אַ ייִדן".

פייגעלע האָט אַ שמייכל געטאָן:

— נו, איצט זעסטו שוין, בערעקל? ווער ס'איז שיין, און איך בין קלוג. דיין בעטינאַ האָט געפירט אַ טאָפּלטע שפּיל. ס'איז גאָלע ליגן און פעל־שונג. מיילע, דער אָבערשאַרפירער, ער האָט שוין ניט וואָס צו פאַרלירן. לאָז אים דאָס אַנטקעגנקומען, וואָס איך ווינטש אים, אָבער דאָס שוועסטער־קינדל זיינס איז יענץ וויבעלע. אַנו, לאָמיר נאָר אַ קוק טאָן, וואָס שרייבט זי צו מיין מאַן.

בערעק האָט אופגעעפנט דעם בריוו. אין קאָנווערט איז געלעגן בלויז אַ קאָפּיע, געדרוקט אַף אַ שרייבמאַשין, פון בעטינעס אַ מעלדונג, וואָס דעמאַסקירט באָלענדערן, אָן איין וואָרט געווענדט צו בערעקן.

— אַ לייטישע דייטשקע, — האָט געזאָגט פייגעלע.

די פרעסע טיילט מיט

„סלאָוואָ פּאָוושעכנע", 25 סעפּטעמבער 1965

„אַ דענקמאָל די קאָרבאָנעס פונעם פאַשיזם אין סאָביבאָר

אין דעם נאָענטסטן זונטיק וועט אַף דער טעריטאָריע פו־נעם געוועזענעם היטלערישן טויט־לאַגער אין סאָביבאָר פאָר־קומען די פייערלעכע עפענונג פון אַ דענקמאָל די קאָרבאָנעס פון פאַשיזם, וועלכע זיינען אומגעבראַכט געוואָרן אין דעם לאַגער. אין דער פייערלעכער פּראָגראַם איז פאָרויסגעזען די אַרויסטרעטונג פונעם מיניסטער יאַ. וועטשאָרעק און דאָס לייגן קרענץ אַפן ברודער־קייווער.

אין די פייערונגען וועט אָנטיילנעמען איינער פון די ווייניק לעבן־געבליבענע קאַצעטניקעס, דער אָנפירער פונעם אופשטאַנד אין סאָביבאָר, דער סאָוועטישער בירגער אַ. פּע־טשערסקי".

אין הילווערסום

אין דער אײַנלאַדונג, וואָס הער און פרוי שלעזינגער האָבן באַקומען, איז געווען געמאָלדן, אַז די עפענונג פון דער אויסשטעלונג „מאַקס וואַן דאַם" וועט פאָרקומען דעם 30 אַפּרעל 1966. זיי האָבן באַשלאָסן אַרויס־פאָרן פאַרטאָג.

אויפן ראַנד פון הימל צינדן זיך ראָז די שטראַלן. דער מאָטאָר פונעם אויטאָמאָביל איז נאָך ניט אײַנגעשלאָסן. אַרום איז קימאַט באַנאַכטיק שטיל.

— בערעק, אַ, בערעק, — וועקט פייגעלע די גאַס, — דו הערסט, וואָס איך זאָג, צי דער שלאָף האָט זיך נאָך פון דיר ניט אָפּגעטאָן?

— אוואַדע הער איך.

— אויב דו הערסט, איז פאַרוואָס פאָלגסטו ניט? איך וויל, זאָלסט אָנ־טאָן דעם דזשעמפּער.

— ס׳איז דאָך שוין, פייגעלע, זומער און קיין הילווערסום איז מיט דער האַנט צו דערלאַנגען.

— אויב דו ווילסט זיך צוקילן, איז עס דײַן זאַך, נאָר איך וויל דערבײַ ניט זײַן.

פייגעלע, זעט אויס, האָט שוין איבער זיך קיין שליטע ניט. די לעצטע צײַט האָבן אירע נערוון שטאַרק נאָכגעגעבן. וואָס אַ יאָר, אַלץ שטאַרקער לאָזן זיך פילן די פאָלגן פון סאָביבאָר. נאָך אַ רעגע, און זי וועט טאַקע אויף אַן עמעס זיך אָפּזאָגן פאָרן. בערעק פאַרלויפט איר דעם וועג. ער איז שוין פאַרשפּיליעט אויף אַלע קנעפּלעך.

אין וועג ווערט פייגעלע ווידער גוט און אויפגעלייגט. פונעם יאַם און פון די קאַנאַלן טראָגט זיך דער פאַרשיקערנדיקער רייעך פון פרישער לופט. דער הימל איז ריין. אַלץ איז פאַרגאָסן מיט זון, און דער אַספאַלט זעט אויס, ווי אַ שוואַרצער שפּיגל.

— בערעקל, דער פרימאָרגן איז אַ גאַנייידנדיקער, אַז ס׳איז מיר מאַמעש אַ ראַכמאָנעס אויף די, וואָס ליגן איצט אין די בעטן. עפּשער וועסטו אָפּ־שטעלן די מאַשין און מירן זיך אַ ביסל דורכשפּאַצירן?

ניט ווײַט פונעם וועג שווענקט זיך אַ שטילע אָזערע. אַזוי נאָענט פון אַ גרויסער שטאָט, און אַלץ איז דאָ ווי בערייִשעסדיק. די לאָנקע און דאָס בערגל הינטער דער אָזערע זײַנען ציכטיק גרין, ווי קיין מענטש וואָלט נאָך אויף זיי ניט געטראָטן. אויף אָזאַ בערגל האָט בערעק אַמאָל געזען לעבן שטעטל אַ פּאַסטעכל זיצן מיט אַ פײַפל. לאַגבוימער פלעגט ער מיט ייִנג־לעך שפּילן אויף אַזאַ לאָנקע אין מילכאָמע. ער געדענקט עס אַלץ, נאָר ווידער דערזען די וועלט מיט יענע ייִנגלשע אויגן קאָן מען, צום באַדויִ־ערן, ניט.

פייגעלע צעשפּיליעט דעם שטייענדיקן קאָלנער פונעם קאָפּטל. אײַנ־דערפרי באַם טואַלעט־טישל האָט זי אַ זאָג געטאָן: „די שפּיגלען שאַנע־ווען קיינעם ניט". אוואַדע. ניט די שפּיגלען, ניט די יאָרן.

אינמיטנדערינען בלײַבט פייגעלע שטיין:

— בערעק, פּעטשערסקי האָט געקענט וואַן דאַמען?

— ניין. וואָס פּלוצעם פּרעגסטו?

— איך האָב געמיינט, אַז ווען ער וועט קומען אַפן געריכט, זאָלן מיר אים אײַנלאַדן קיין האָלאַנד.

— ער וועט ניט קומען.

— וואָס הייסטו? פונוואַנען ווייסטו?

— שטראַקע האָט געמאָלדן, אַז פּעטשערסקי איז געווען אין סאָביבאָר צו אַ קורצע צײַט, ער זאָל אַרויסטרעטן אַפן פּראָצעס אַלס איידעס. קיין נײַע פֿאַקטן קאָן מען פֿון אים ניט דערוואַרטן.

— אָט האָסטו דיר! אפּאָנעם, ניט קיין בלוט, נאָר אַמסטל־וואַסער פליסט אין שטראַקעס אָדערן.

— דער ביולעטען[1] דרוקט סאַשקאָס אַן אַרטיקל וועגן דעם און אויך סאַשקאָס ביטע, אַז אויב אין האָלאַנד איז עמעצן עפּעס באַוווסט וועגן ליוקען, זאָל מען אים מיטיילן.

— זעסטו, אַזויפיל יאָרן אַוועק, און זײַן האַרץ הערט ניט אויף צו קלע־מען. איך האָב אויך פאַרגעדענקט ליוקען אַף אייביק. דרײַ אָדער פיר טעג נאָכן אופשטאַנד האָבן מיר זיך געהאַלטן אינאיינעם. בערעק, דו גלייבסט אויך, אַז ליוקע לעבט ערגעץ און גיט ניט צו וויסן וועגן זיך?

— שווער צו גלייבן. נאָר ס׳איז מעגלעך. עמעצער האָט געשריבן פּע־טשערסקין, אַז אילאַנאַ סאַפּראַן, וואָס איז אונטערן נאָמען אורזולאַ שטערן דעפּאָרטירט געוואָרן פֿון האָלאַנד קיין סאָביבאָר, דאָס איז ליוקע.

— נו, נו, זיי זײַנען דאָךביידע, אי ליוקע, אי אילאַנאַ, געווען אין פּרויען־באַראַק.

אין דער מאַשין וואַרפן זיי זיך איבער נאָר מיט קורצע ווערטער. דער וועג האָט שוין אויפגעוואַכט. מע דאַרף זײַן אויפמערקזאַם.

הילווערסום איז ניט קיין גרויסע שטאָט. זייער אַ גרינע, אַ שטאָט — אַ גאָרטן. אין אַ געוויסער מאָס איז זי אַ קולטור־צענטער פון לאַנד. דאָ וווינען שרײַבער, זשורנאַליסטן, אַרטיסטן, מוזיקער, מאָלער. דאָ, און ניט אין האאַג, געפינען זיך די ראַדיאָ־ און טעלעוויזיע־סטאַנציעס פון לאַנד.

באַם אַרײַנגאַנג אין מוזיי אַ לײַוונט: „מאַקס וואַן דאַם. 1910 — 1943”. די אויסשטעלונג וועט דויערן אַ כוידעש, און דער אײַנדרוק איז אַזאַ, ווי אַלע וואָלטן וועלן זי באַזוכן דעם ערשטן טאָג. צום אווטאָפּאָרטרעט פונעם קינסטלער איז ניט צוצוטרעטן. דאָ שטייען איצט ניט ווייניק מענטשן, וואָס האָבן געקענט וואַן דאַמען באַם לעבן. אָט ווי דער זאַקן, וואָס האָט אַכצן כאַדאָשים באַ זיך אין שטוב אויסבאַהאַלטן אַ ייִדישע פאַמיליע.

בערעק און פייגעלע גייען פון בילד צו בילד, און ס׳ווייזט באַ זיי דאָס האַרץ. וואָס פאַר אַ מענטש, וואָס פאַר אַ קינסטלער איז פאַרטיליקט גע־וואָרן אין סאָביבאָר!..

---

[1] עס ווערט געמיינט דער כוידעשלעכער ביולעטען פון נידערלענדישן אויש־וויץ־קאָמיטעט.

די פרעסע טיילט מיט

ביולעטען פון נידערלענדישן אוישוויץ־קאָמיטעט פאַר מײַ 1966

פונעם ארטיקל
פון פּראָטעסטאַנטישן פּאַסטאָר א. ד. ה. הויסמאַן

„נעכטן האָב איך באַזוכט די אויסשטעלונג „מאַקס וואַן דאַם" אין הילווערסום. דאָס איז אַן אײַנדרוקסוואַקנדיקע זאַמלונג פון בילדער, אַקוואַרעלן, געמעלן.

דאָס לעבן פונעם דרײַ־און־דרײַסיקיאָריקן ייִדישן קינסטלער מאַקס וואַן דאַם האָט זיך פאַרענדיקט אין 1943 יאָר אין פאַשיסטישן טויט־לאַגער סאָביבאָר.

מיט אַ וואָך צוריק האָב איך, זעט אויס, גערעדט מיט איינעם פון זײַנע מערדער. עטלעכע צענדליק עסעסן האָבן אין סאָביבאָר פאַרגאַזט הונדערטער טויזנטער ייִדן.

צוועלף פון די דאָזיקע „העלדן" שטייען פאַרן געריכט אויפן אַבסורד־פּראָצעס אין האַגען. איך האָב געהאַט די צווייפּלהאַפטע ערע דערקענט צו ווערן פון איינעם פון די דאָזיקע פּיורער. „אַך, אַזוי גאָר, איר זײַט אַ האָלענדער".

מיט די זעלבע ווערטער, מיסטאָמע, האָט ער זײַנערצײַט, לויט אַ באַפעל אָדער לויט זײַן אייגענער איניציאַטיוו, דערמאָרדעט מאַקס וואַן דאַמען.

איך האָב מוירע, אַז ס'קאָן אפילו קיין רייד ניט גיין וועגן וועלכן־ניט־איז געפיל פון שולד בײַ אָט די עסעסאָווצעס. פון די געשפּרעכן, וועלכע כ'האָב מיט זיי געפירט איצט און אין נאָיאַבער 1965, ווײַזט זיך מיר אויס, אַז זיי אַליין האַלטן זיך פאַר קאָרבאָנעס פון אַ פּאָליטישן פּרעסטיזש־פּראָצעס. די מערדער זעען אויס גלענצנדיק.

אַכט פון די צוועלף געפינען זיך אויף דער פרײַ! דאָס איז אומדערהערט! הימלשרײַענדיק!

בייס די געריכט־זיצונגען קומען פאַר „פריילעכע" פּאַרזעס, און זיי לאָזן זיך לוסטיק מאַכן, ווען עמעצער פון די אומגעריכט פאַר זיי לעבנגעבליבענע קאַצעטלער קאָנען אין דרײַ און צוואַנציק יאָר אַרום ניט זאָגן פּינקטלעך, צי די הינט, וואָס די עסעסאָווצעס האָבן אָנגערייצט אויף זיי, זײַנען געווען שוואַרצע אָדער ברוינע.

צוועלף אַזייגער גייען די הערן צוזאַמען מיט זייערע פאַרטיידיקער מיטיק עסן, און דרײַ אַזייגער אָדער דרײַ מיט דרײַסיק פאַרענדיקט זיך שוין דער „שווערער טאָג".

איינער פון אָט די איבערמענטשן האָט מיך פאַרזיכערט, אַז דער פּראָצעס איז געמאַכט מיט ייִדישע הענט. איר זעט, כאָשעווע לייענער, אַז די היטלערישע זערע לעבט נאָך אַלץ!"

„פאָלקס־שטימע". ווארשע. 21 מײַ 1966

ווו געפינט זיך סאָביבאָר?

...דער געריכט־זאַל אין האגען איז איצט קימאַט פּוסט. אין צוזאמענהאנג מיט דער איגנאָרירנדיקער שטעלונג פון דער אַרטיקער באַפעלקערונג האָט דאָס „מײַרעוו־דײַטשישע ראַדיאָ" באַשלאָסן זיך צו באַקענען מיט דער מיינונג פון די אײַנוווינער, צופעליקע דורכגייער, וועגן פּראָצעס. דער סטודענט פון רעכט היינריך בוסיק האָט אָנגעשפּילט אף א טאַשמע די ענטפערס, וואָס ער האָט באַקומען אף דער פראַגע: „וואָס ווייסט איר וועגן סאָביבאָר?"

די אָנגעפרעגטע שילער, ביוראָ־אָנגעשטעלטע, פרויען און מענער האָבן העפלעך געענטפערט. קיינעם איז אָבער דער נאָמען פון סאָביבאָר ניט געווען באַקאַנט. צום אָפּסטאַנס זײַנען געקומען די ענטפערס: „איך האָב קיינמאָל דערפון ניט געהערט", „וואָס איז דאָס אַזוינס?". פון פופציק אָנגעפרעגטע דורכגייער האָט בלויז איינער באַצייכנט, דערצו נישט גענוי, די געאָגראַפישע לאַגע פון סאָביבאָר: „ערגעץ אין רוסלאַנד אָדער אין פּוילן".

דער ענטפער, וואָס עס גיבן די אײַנוווינער פון דער שטאָט האגען, איז מער־ווייניקער אַזאַ, ווי דער ענטפער, וועלכן עס גיבן די באַשולדיקטע פאַרברעכער: „מיר האָבן ניט געוווּסט, ניט געהערט!.."

ווידער אין האגען

גוטענבערג האָט אופגענומען בערעקן און פייגעלען, ווי אַלטע גוטע פרײַנט. דער צווייטנדיקער נומער, וווהין ער האָט זיי באַגלייט, איז געווען דער בעסטער אין האָטעל. פאַר דער צײַט, זינט בערעק איז דאָ געווען, האָט גוטענבערג זיך שטאַרק געעלטערט. דאָס האַרטע בערשטל האָר אפן קאָפּ איז שוין אינגאַנצן ווײַס. טיפער זײַנען געוואָרן די קווער־קנייטשן אפן שטערן. די אויגן זײַנען אײַנגעפאַלן, זײַן פאַרבלאָזן פּאָנעם איז אָבער, ווי שטענדיק, ראַזירט.

— איר וועט עסן פרישטיק, צי איר ווילט צוערשט זיך אָפּרוען פון וועג? — האָט גוטענבערג געפרעגט.

— ניין, ניין, — האָט געענטפערט פייגעלע, — מיר זײַנען ניט מיד און ניט הונגעריק. סײַדן אַ גלאָז טיי... עס ברענט מיך אַ טרונק.

— אָ, פראו שלעזינגער, אויב איר וועט דערלויבן, וועל איך, ניט דער קעלנער...

בערעק האָט אים ניט געלאָזט פאַרענדיקן:

— טיי טרינקען וועלן מיר אינדרײַען. איר דערווידערט ניט, הער גוטענבערג?

— מיר, — זאָגט פייגעלע, — גיט נאָר אַ מינוט צען אַף ברענגען זיך אין אָרדענונג.

— איך פאַרזיכער אײַך, הער גוטענבערג, אַז פריִער, ווי אין אַ האַלבער שאָ, וועט מײַן פרוי פון איר צימער ניט ארויסגיין.

— איר זײַט געקומען אפן פראַצעס? — ווייסט גוטענבערג פון וואָס צו פאַרבינדן דעם געשפרעך, ווען זיי זיצן שוין אַלע דרײַ באַם טיש. — באַ אונדז, דאַכט זיך, האָט מען שוין אין אים פאַרגעסן, אָדער, וואָלט איך געזאָגט, מע האָט צו אים זיך שוין אַזוי צוגעוווינט, ווי גלײַך אָן אים קאָן שוין האַגען ניט געמאָלט זײַן. אַלזאָ, קיין באַזונדערן אינטערעס ווײַזט דאָס האַגענער בירגערטום ניט ארויס. נאָך דעם, ווי איר זײַט אוועקגעפאָרן, איז צו מיר געקומען לאַכמאַנס אַדוואָקאַט. ער האָט געוואָלט וויסן, צי האָט באַ מיר קיינער זיך ניט נאָכגעפרעגט אַף זײַן קליִענט. אַ מענטש, דאַרף איך אײַך זאָגן, איז ער אַ סאָלידער. ער האָט מיר געזאָגט, אַז נאָך דעם קריג איז לאַכמאַן קיין איין טאָג אין געפענקעניש ניט געזעסן און וועט ניט זיצן. מײַן עלזאַ האָט טאַקע געטאָן, ווי זי האָט צוגעזאָגט, און אוועקגעפירט אירע שילער אפן פראַצעס. איך האָב איר דערציילט וועגן שמועס מיטן אַדוואָקאַט, איז זי, שטעלט אײַך פאָר, מיט אים מאַסקים געווען, און ווי די טעווע פון אַ לערערן, דערקלערט: דער אַדוואָקאַט פאַרלאָזט זיך אַף די ריכטער...

ס'איז שוין פאַרבײַ קימאַט זעכצן כאַדאָשים, זינט דער פראַצעס האָט זיך אָנגעהויבן, און באַ קיין סאָף האַלט עס נאָך ניט. אין סאָביבאָרער טויט־לאַגער איז עס צוגעגאַנגען אַ סאַך גיכער... עמעס, מע קאָן זאָגן, אַז אין איין פאַל האָט די גערעכטיקײַט געזיגט. קורט באָלענדער איז באַגאַנגען זעלבסטמאָרד, זיך אופגעהאַנגען אין דער קאַמער. עמעצן פון די פּיפּיקע רעפּאָרטיאָרן האָט זיך אפילע אײַנגעגעבן אופנעמען אַ פאָטאָ, ווי ער באָמבלט זיך אפן שטריק.

פרענצעלס אַדוואָקאַט ריינטש האָט געמאָלדן, אַז דאָס האָבן די איידעס פון דער באַשולדיקונג דערפירט באָלענדערן צו זעלבסטמאָרד. ריכטיק איז, אַז אַף קיינעם, סײַדן אויסער פרענצעלן, האָבן די איידעס ניט געטײַטלט אַזוי אָפּט מיט די פינגער, ווי אַף דעם געוועזענעם שעף פון דער „הימל־שטראַסע". אין זײַן לעצטן בריוו, וועלכן ער האָט געבעטן איבערגעבן בעטינען, האָט באָלענדער געשריבן וועגן די אומענטשן, וואָס וואַגן צו שרײַען אַף אַ ריין־ראַסיקן אַריער, און וועגן די אַריער, וואָס זײַנען ניט בעסער פון די אומענטשן. צולעצט האָט ער געשריבן: „דיר, בעטינאַ, האָב איך געמיינט אויסטיילן אַ העלפט פון מײַן קאַפּיטאַל, נאָר איך האָב זיך איבערצײַגט, אַז דו האָסט עס ניט די ווערט, און דערפאַר וועט אַלץ, וואָס איך פאַרמאָג, איבערגעגעבן ווערן אַ יוגנטלעכער אָרגאַניזאַציע..."

קימאַט אין איין און דער זעלבער מינוט האָבן באַ דעם קרײַז־געריכט זיך אָפּגעשטעלט פינף פאַסאַזשיר־אווטאָמאָבילן. די פינף אָנגעקומענע מאַנצבלען אײַלן ניט אין ערגעץ. זיי שטייען, שמועסן געמיטלעך און

וואַרטן אַף זייערע דרײַ קאָלעגן, וועלכע האָבן פאַרלאָזט דעם האָטעל אַ מינוט צוואַנציק פאַר זיי. בײַ אַזאַ פּרעכטיקן וועטער און נאָך אַזאַ זאַטן פרישטיק האָבן יענע באַשטימט דורכמאַכן דעם וועג צופוס.

וועגן וואָס שמועסט מען? ראָבערט יורס, אַ בײַכלדיק פאַרשווינדל מיט אַ צווייענדיקן גודער פּאַכט מיט דער האַנט, וואָס איז אויסגעשטאָכן מיט אַ שוואַרצער נאָדל. ער איז אַ ביסעלע אופגעשרויפּט. דאָס מאָל האָט אים ניט צוגעשפּילט. ער באַדויערט, וואָס עריך באַוערס טאָכטער, וועלכע איז געקומען אַהער זיך טרעפן מיט איר פאָטער, האָט זיך אָפּגעזאָגט פאַרנעמען אַן אָרט אין זײַן מאַשין. מיט אים צוזאַמען האָט זי פאָרן אַהער ניט געוואָלט, און מיט דעם לעקישעוואַטע לאַכמאַנען איז זי געזעסן אין האָל און אופמערקזאַם געהערט, וואָס ער דערציילט איר.

פוקס האָט אַראָפּגענומען די באַגילדטע ברילן, פאַרזשמורעט די אויגן, און קליינע קנייטשעלעך זײַנען זיך צעלאָפן איבערן גאַנצן פּאָנעם. ער האַלט, אַז לאַכמאַן איז ווײַט ניט קיין לעקיש. פון אַלע אָנגעקלאָגטע האָט ער דער ערשטער זיך געכאַפּט, אַז שטאַרק מוירע האָבן פאַר די ריכטער איז ניטאָ וואָס. צו פוקסן איז עס ערשט דערגאַנגען, ווען ס׳האָט זיך אָנגעהויבן דער פאַרהער פון די איידעס. אויך אונפערהאַו, וואָס האָט געפירט אַ פאַלשע שפּיל, האָט לאַנג ניט פאַרשטאַנען, אַז ער מעג אָפן מעלדן: ס׳איז ניטאָ וואָס צו ריידן וועגן מײַן געוויסן. איך האָב געטאָן דאָס, וואָס כ׳האָב געדאַרפט טאָן.

אַפן ראָג באַווײַזן זיך די דרײַ קאַמראַדן פון דער באַשולדיקונגס־באַנק.

— זיי גייען, — זאָגט יורס אָן. — לאַכמאַן האָט שוין צעטריבן די בלוטן, און זעט נאָר, ווי בראַוו ער שפּאַנט!

דיובואַ ענטפערט אים אָפ:

— וואָס רעדסטו, מיר האָבן דען אַזוי געשפּאַנט? — ער קוועלט פון דער דערמאָנונג. — אָט ווען שטאַנגל זאָל זיי אַנטקעגנקומען און מיט די אויגן אַ ווײַז טאָן, אָדער וואַגנער זאָל מיט זײַן דונערדיקער שטים אַ קאָמאַנדעווע טאָן...

בערעק האָט ניט געוואָלט, אַז פייגעלע זאָל בײַזײַן אַפן געריכט, נאָר זי האָט אים ניט געפאָלגט. זי קוקט אַף פרענצעלן, אַף ריינטשן, וועלכער האָט זיך „אַרופגעוואָרפן" אַפן איידעס מייער זיס, און זי שלינגט שטילערהייט די טרערן. זיס דערציילט וועגן בעלזשעץ און סאָביבאָר. ער האָט איבערגעלעבט דעם שוידער פון ביידע טויט־לאַגערן, און איצט קאָן ער זיך אין ערגעץ קיין אָרט ניט געפינען. ער וואָגלט פון לאַנד צו לאַנד און קאָן ניט טייטן דעם זיקאָרן. אַהער איז ער געקומען פון ווענעסועלע. וווּהין ער וועט זיך לאָזן פונדאַנען, ווייסט ער נאָך אַליין ניט. ווי אַ פּיאַווקע, וואָס האָט זיך שוין אָנגעזויגן מיט בלוט, האָט ריינטש לעסאָף זיך פון אים אָפּגעטשעפּעט, און דאַן האָט שטראַקע זיך געווענדט צו זיסן:

— קוקט זיך, ביטע, גוט אײַן און זאָגט אונדז, וועמען נאָך פון די געוועזענע עסעסאָווצעס דערקענט איר?

מייער זיס האָט אים געפאָלגט און אָנגערופן די, וועמען ער האָט דער־

קענט אף דער באשולדיקונגס־באנק, דערנאָך האָט ער זיך אויסגעקערע־וועט צו די אדוואָקאטן און, אָנווייזנדיק אף זיי מיטן פינגער, געפרעגט:

— הער פאָרזיצנדער, צווישן זיי מעג איך אויך זוכן?..

זייערע פּנימער האָבן זיך פארקרימט, ווי פון עפּעס שטארק זויערס. זיס האָט צוגעוואַרט, ביז דער טומל אין זאל איז איינגעשטילט געוואָרן, און פאָרגעזעצט:

— איך קאָן נאָך אָנרופן צוויי אייִדעס פון דער פארטיידיקונג. דאָס איז דער יוריסט אָסטרועס, געוועזענער עסעס־ריכטער, פאר וועמען אפילע דער גענעראל גלאָבאָטשניק האָט מוירע געהאט, און דער קאָמערסאנט שטעקענבאך, דער געוועזענער שעף פון בערלינער געסטאפּאָ...

באם טיש פון דער פרעסע האָט מען זיך גענומען פאר די בלאָקנאָטן.

ס׳הייבט זיך אָן דער פאַרהער פונעם אייִדעס שלוימע פּאָדשלעבניק. נאָכן אופשטאנד האָט ער געביטן זיין נאָמען אף סאָלאָמאָן פּאול. ער איז מיט שווערע טריט אריינגעגאנגען פונעם צימער פאר די אייִדעס און גע־בליבן שטיין, ווי א פעלדז. אים איז בא די זעכציק. ער איז א פערמער אין אמעריקע. אין סאָביבאָר איז ער געווען פון סאָף 1942. פאר דעם האָט מען אין לאגער אומגעבראכט זיינע עלטערן, פינף שוועסטער און דריי ברידער. דאָס האָט ער, ארבעטנדיק אין וואלד, אף טויט אוועקגעלייגט א באוואָפנטן וואכמאן און צוזאמען מיט נאָך א קאצעטניק אנטלאָפן. זיין כאווער האָט מען געכאפּט, און פראנץ וואָלף האָט אים דערשאָסן.

וואָלפס אדוואָקאט וויל וויסן:

— ווי איז דער נאָמען פונעם מענטשן, מיט וועלכן איר זייט צוזאמען געלאָפן?

— קאָן.

— איר זייט זיכער אין דעם?

— ווען מע קלייבט זיך איינצווייען אָפּטאָן אזא שטיקל ארבעט, דארף מען גוט קענען איינער דעם אנדערן.

— קאָן איז געווען אייערער א לאנדסמאן?

— ניין.

— פונוואנען איז ער געקומען קיין סאָביבאָר?

— ער איז ניט געקומען, מע האָט אים געבראכט.

— פונוואַנען?

— ער איז געווען פון קאָברין.

דער באשולדיקער קומט צום וואָרט:

— אָנגעקלאָגטער פראנץ וואָלף, איר באהויפּט נאָך אלץ, אז פּאָד־שלעבניק און קאָנען האָט מען געכאפּט?

— די נעמען זיינען אונדז דאן ניט געווען באוווסט.

— עס זיינען געווען נאָך פאלן, ווען עמעצער פון דער וואלד־קאָמאנ־דע האָט געפּרוווט אנטלויפן?

— איך געדענק ניט.

— אָנגעקלאָגטער ווערנער דיובוא, אלס געוועזענער שעף פון דער וואך דארפט איר געדענקען. נאָך אזוינע פאלן זיינען געווען?

— ניין.

— פראנץ וואָלף, געכאפט האָט מען ביידע אנטלאָפענע?

וואָלף שווײַגט.

שטראקע איז ניט צופרידן, ווײַל, ווי ער זאָגט, דאָס איז ניט צום פראָטאָקאָלירן.

— הער פאָרזיצנדער, — זאָגט פאָדשלעבניק, — דעם עסעס־אונטערשארפירער מיט זײַן אומגעזעטיקטן דאָרשט נאָך בלוט האָט זיך אוואדע געוואָלט אומברענגען ביידע איידעס.

עס שטייט אויף וואָלפס אדוואָקאט. אים ווערט דערלויבט צו שטעלן דעם איידעס איין פראגע, א צווייטע, א צענטע... נאָר ביזוואנען? אזוי לאנג, ביז בא פאָדשלעבניקן פלאצט דאָס געדולד, און ער ענטפערט אָפ דעם אדוואָקאט אזוי שארף, אז ס'איז אויך ניט צום פראָטאָקאָלירן...

די פרעסע טיילט מיט

פון אלעקסאנדער פעטשערסקיס ארטיקל אין זשורנאל „סאָוועטיש היימלאנד" נומ. 4, 1966.

„ניטאָ פאר זיי קיין מעכילע

דער ראטגעבער פונעם קרײַז־געריכט אין דער שטאָט האגען ד"ר מיכעלס האָט זײַנערצײַט מיטגעטיילט דער פרעסע, אז דעם 6 סענטיאבער 1965 וועט זיך אָנהייבן דער פראָצעס פון צוועלף געוועזענע עסעסאָווצעס, וועלכע ווערן באַשולדיקט אין הארגענען ייִדן אין דעם טויט־לאגער סאָביבאָר.

אין דער דאָזיקער מיטיילונג ווערט קאָנסטאטירט, אז לויט די פאראנענע ידיעות זײַנען די אָנגעקלאָגטע באָלענדער, פרענצעל און וואָלף באגאנגען מאָרד־טאטן לויט זייער אייגענער איניציאטיוו, ניט האָבנדיק דערויף קיין אויסגעשפראָכן קלאָרן באפעל. די איבעריקע, וועלכע ווערן באשולדיקט אויסשליסלעך אין מיטהעלפן מאָרדן, האָבן אָן קיין באפעל ניט געהארגעט.

סארא כויזעק, סארא איזדיעקעווען זיך איבער די הונדערטער טויזנטער מענטשן, וועלכע זײַנען אומגעבראַכט געוואָרן אין סאָביבאָר!

יענע, וואָס האָבן ארײַנגעטריבן אין די גאז־קאמערן, מישפעט מען נאָר פאר „מיטהעלפן מאָרדן" און ניט פאר מאָרד, ווײַל, לאָזט זיך אויס, אײַנשליסן דעם מאָטאָר, וואָס פאָמפעט שטיק־גאז, הייסט פאָשעט „אויספילן דעם באפעל"!

מיר איז אויסגעקומען צו זען זייערע פענעמער נאָך דער „ארבעט", נאָך דעם, ווי זיי האָבן דערשטיקט הונדערטער אומשולדיקע פרויען און קינדער. וויפל זעלבסטצופרידנקײַט, וויפל שטאָלץ איז געווען אויסגעגאָסן אף אָט די פענעמער!

ניין, די מערדער האָבן ניט נאָר דעם פיורערס באַפעל אויסגעפילט. זיי האָבן געטאָן, וואָס זיי האָבן געוואָלט טאָן, צו וואָס זיי האָבן געשטרעבט.

ווי לאַנג איך וועל לעבן, וועל איך ניט פאַרגעסן איינעם אַ טאָג אין דעם טויט־לאַגער. מיר האָבן געאַרבעט אין פערטן סעקטאָר, ווען עס איז אָנגעקומען אן אָרדנטלעכער עשעלאָן מיט מענטשן. די עסעסאָווצעס זײַנען פריילעכע, שמייכלענ־דיקע אַוועק צו דער „אַרבעט”. אונדז צו באַוואַכן זײַנען געבליבן פּאָליצײַען. בײַ דער ערשטער מעגלעכקײַט זײַנען מיר — לייטמאַן, שובײַעוו, ציבולסקי און איך ארײַן אין באַ־ראַק, פונוואַנען מע האָט געזען דעם דריטן סעקטאָר, ווו עס האָבן זיך געפונען די גאַז־קאַמערן. פון דאָרט האָבן זיך גע־לאָזט הערן האַרצרײַסנדיקע געשרייען פון קינדער און פרויען. דאָס איז געווען אַזאַ שוידערלעך, אַזאַ דערשיטערנ־דיק געשריי, אז עס האָט מיך אָנגעהויבן טרייסלען. ניין, ניט קיין פּאַכעד, עס האָט אונדז באַהערשט אַ פּײַנלעך געפיל פון הילפלאָזיקײַט: אָט קוקן מיר עס אלץ צו און קאָנען מיט קיין זאַך ניט העלפן די פרויען און קינדער. דעמלט האָט שוין אונדזער אונטערערדישער קאָמיטעט געהאַט פאַנאַנ־דערגעאַרבעט אַ פּלאַן, ווי אַזוי צו אנטלויפן פונעם לאַגער. אין דעם מאָמענט האָב איך פעסט באַשלאָסן: מיר טאָרן ניט פּאַשעט אנטלויפן, ראַטעווענדיק אונדזער לעבן. מיר מוזן פאַרניכטן אַלע פּאַשיסטן אין דעם דאָזיקן לאַגער.

ביז הײַנטיקן טאָג קלינגט בײַ מיר אין די אויערן דאָס געשריי פון די קינדער — באַנאַכט אין שלאָף הער איך עס ווידער, און איך כאַפּ זיך אויף אַ באַשלאָגענער מיט קאַלטן שווייס.

...אין צוויי שאָ ארום האָבן זיך די באַנדיטן אומגעקערט. לויט זייערע פריילעכע פּענעמער, לויטן צופרידענעם גע־לעכטער זייערן האָט מען געקענט אורטיילן, מיט וואָס פאַר אַ האַנאָע זיי האָבן אויסגעפילט דעם „באַפעל” פון זייער פיורער.

לויט די געזעצן פון מײַרעוו־דײַטשלאַנד הייסט עס מיט־העלפן אין מאָרד. אַזאַ צוויִעס. אַזאַ נידערטרעכטיקע צוויִעס!

איך בלעטער די מײַרעוו־דײַטשישע צײַטונגען, די בריוו, וועלכע איך באַקום פון די געוועזענע אסירים פון סאָביבאָר — איידעס אפן האַגענער פּראָצעס. איך לייען די בריוו פונעם היסטאָריקער מיריאַם נאָוויטש, וואָס איז די גאַנצע צײַט אפן פּראָצעס און פאַרשרײַבט אַלע באַווײַזן פון די איידעס. פאַר מײַנע אויגן טויכן ווידער אויף פון דער פאַרגאַנגענהײַט די שוידערלעכע טעג אין טויט־לאַגער. ניט שוין זשע זײַנען עס מענטשן — די, וואָס זײַנען פייִק אַזוינס צו טאָן?

די אַדוואָקאַטן פון די אָנגעקלאָגטע באַמיִען זיך צו טאָן

אלץ, קעדיי אָפּשוואַכן דעם אײַנדרוק, וואָס עס מאַכן די באַווײַזן פון די אײדעס. זײ שטעלן קלאָץ־קאַשעס, אַף וועל־כע ס'איז אומעגלעך צו ענטפערן. צום בײַשפּיל: ווו זײַט איר געווען, ווען קאַרל פרענצעל האָט, ווי איר דערציילט, דערמאָרדעט דעם ייִדן מיטן נאָמען שול שטאַרק? וויפל מע־טער די ווײַט פונעם עסעסאָוועץ זײַט איר געשטאַנען? אאַוו.

מיר, די פאַרשפּאַרטע אין לאַגער, האָבן, הייסט עס, גע־מוזט וויסן, אַז מיר דאַרפן אויסמעסטן דעם מעהאַלעך צווישן אונדז און אונדזערע פּײַניקער מיט אַ מעטער!

די, וואָס פאַרטיידיקן די פאַרברעכער פון סאָביבאָר, ווילן פאַרפּלאָנטערן די אײדעס, פּסיכאָלאָגיש זײ אײַנברעכן, נאָר דאָס גיט זיך זיי ניט אײַן.

דער אײדעס מוישע באַהיר האָט וועגן אַ גאַנצער ריי פאַרברעכנס דערציילט מיט דער גרעסטער פּינקטלעכקײַט, אָנווײַזנדיק אַף דעם טאָג און אַף דער שאָ, ווען זיי זײַנען באַגאַנגען געוואָרן, אָנרופנדיק בּאַ די נעמען די מערדער.

די פאַשיסטן, וואָס זיצן אַף דער באַשולדיקונגס־באַנק, זײַ־נען באַגאַנגען די שווערסטע פאַרברעכנס קעגן דער מענטש־הײַט.

אין נאָמען פון די לעבן־געבליבענע אסירים פון סאָביבאָר פאָדער איך — די מערדער דאַרפן באַשטראָפט ווערן מיט דער גאַנצער שטרענגקײַט.".

עס ענדיקט זיך דער לעצטער טאָג פון דעקאַבער 1966. אַ גאַנצן כוי־דעש האָבן געגאָסן רעגנס. ערשט נעכטן האָט גוטענבערג געצווייפלט, צי וועט שוין דער עמעסער ווינטער קומען קיין האַגען. נאָר דער ווינטער, אַז ער וויל, קאָן ער. פאַר איין נאַכט איז די שטאָט געוואָרן ווי אַן אַנ־דערע. אַ שנייִיקע און פּראַסטיקע.

פײגעלע און בערעק גייען געאַרעמט. דער שניי סקריפּעט אונטער זייערע פיס.

— אַ וועלט, האַ? — זאָגט פײגעלע. — נאָר צום לעבן.

— לעבן, — זאָגט בערעק, — און ניט פאַרגעסן.

אין עטלעכע שאָ אַרום איז געקומען דאָס נײַע 1967 יאָר...

דערציילונג

א מענטשן קאָן מען אומברענגען,
אָבער ניט באזיגן.

ערנעסט העמינגוועי

דעם גאנײדן דארף מען זוכן אף דער־וועלט

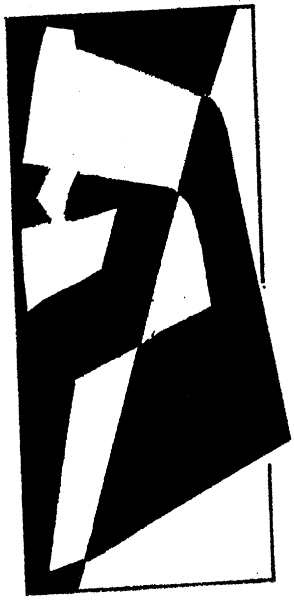

ון הונגער און פלעקטיפוס איז אָנהייב 1920 באַם גאָרנאָסטײַפּאָליער סטאָליער מאָטל אָראנסקי געשטאָרבן די עלטערע טאָכטער קלארע. אין עטלעכע טעג ארום האָט מען אים צו וויסן געגעבן, אז אין דאָרף פּאָדאָל, באַם טײַך טעטערעוו, האָבן באנדיטן דער־הארגעט זײַן ברודער.

דער הויכער, עטוואָס אײַנגעהויקערטער מאָטל, וועלכער האָט שטענדיק געהאט דעם אויסזען פון א ביסל א פארשלאָפענעם, האָט זיך א ריס געטאָן פון אָרט און, פארקלא־מערנדיק די פינגער אין פויסט, מיט אן אײַנגעבראָכן קאָל אויסגעשריִען:

— איידער אזא לעבן, איז בעסער א שטיין אפן האלדז און אין טײַך ארײַן.

זײַן ווײַב מערע האָט אים אָנגעכאפּט בא דער האנט און איבערגוואלד צוגעפירט צום פענצטער:

— טו א קוק אף אונדזער פּעטיען. קיין אײַנהאָרע, שיין און געראָטן, א גוואר, ווי דו, און דערצו נאָך מיט אלע זיבן מײַלעס. גלייבסט ניט, איז הער, וואָס מענטשן זאָגן. וואָס זשע ווילסטו, אז אף דער עלטער זאָל איך אײנע אליין פון אים דערלעבן נאכעס?

— נאכעס? — האָט ער א צוק געטאָן מיט די אקסלען און זיך אײַנגע־זויגן אין איר מיטן בליק. — מיר שטארבן פון הונגער און פון קרענק, מע שלאָגט און מע הארגעט אונדז, און דו ווארטסט נאָך אלץ אף נאכעס.

אפן הארצן איז מערען געווען ניט ווייניקער אָנגעזאָליעט, ווי דעם מאן, פונדעסטוועגן האָט זי געפונען בא זיך קויעך אים צו ענטפערן:

— יאָ, מאָטל. ווען דער אומגליק איז גרויס, זאָגט די וועלט, איז די

הילף נאָענט. צאָרעס וועלן ניט פעלן, נאָר נאַכעס וועלן מיר אויך דער־לעבן.

צאָרעס זײַנען טאַקע דערווײַל געווען, אַז כאָטש שעפּ זיי מיט אַן עמער. אַ וואָך נאָכאַנאַנד האָט זיך געטרייסלט אין פיבער זייער צווייטע טאָכטער פאַניע. ווען זי האָט שוין, דאַכט זיך, קיין קויעך ניט געהאַט צו צאַנקען, האָבן אירע בלויע ליפּן אַרויסגעלאָזט אַ וואָלקנדל דאַמף און... אַ קוים באַמערקבאַרן שמייכל.

פון טשערנאָביל, פון איוואַנקאָוו — פון אַלע זײַטן — האָבן ראָצכים באַפאַלן און באַלאַגערט גאָרנאָסטײַפּאָל. דער שטעטלדיקער אָטריאַד פון „סאַמאָאָבאָראָנע” האָט דאַפקע געהאַט אַ קוילנוואַרפער, באַ אַ צענדליק ביקסן און נאַגאַנען, אָבער קיין קוילן זײַנען ניט געווען. פּעטיע האָט עס גוט געוווּסט, ווײַל ער איז אַף קיין שפּאַן ניט אָפּגעטראָטן פון דער פאַר־שטאָרבענער קלאַרעס כאָסן, נאַכעם, דעם קאָמאַנדיר פון אָטריאַד. ווען די באַנדיטן האָבן זיך אַרײַנגעריסן אין שטעטל, האָבן ביידע, נאַכעם און פּעטיע, אַרויסגעקוקט פון אַ בוידעם־פענצטערל, און נאַכעם האָט גע־שעפּטשעט פּעטיען אַפן אויער:

— זעסט יענעם אין דער בעקעשע, וואָס שטייט לעבן דעם בולאַנעם? דאָס איז זייער אַטאַמאַן, סטרוק. ווען איך האָב כאָטש איין קויל...

נאַכעם האָט געוואָלט נאָך עפּעס זאָגן, נאָר מיטאַמאָל האָט גענומען שטעפּן איין קוילנוואַרפער, אַ צווייטער. ניט ווײַט פון סטרוקן האָט זיך אויפגעריסן אַ גראַנאַטע, און דער בולאַנע איז אומגעפאַלן. איצט האָט פּע־טיע באַמערקט, אַז באַם אַטאַמאַן איז דאָס פּאָנעם אַ קליינס און אַ קײַלעכ־דיקס, ווי באַ אַ סאָווע.

ווי פון אונטער דער ערד זײַנען אַפן ברייט אויסגעפּאָרענעם וועג אויסגעוואַקסן רײַטער מיט רויטע שטערנדלעך אַף די היטלען. דאָס מאָל האָט דאָס שטעטל געראַטעוועט דער מאַטראָס וואַסילי ברוסאָוו מיט זײַן אָטריאַד.

פון די אויפגעבראָכענע טיר־און־פענצטער זײַנען נאָך געפלויגן פּע־דערן, און אַפן מאַרק־פּלאַץ, לעבן די וועגענער מיטן אָנגעראַבעוועטן גוטס, זײַנען שוין געשטאַנען שווײַגנדיק געפאַנגענע צוואַנציק איבערגעשראָ־קענע באַנדיטן. אויסגעזען האָבן זיי ווי אויסגעווייקטע הערינג. פּעטיע איז געווען זיכער, אַז ברוסאָוו וועט הייסן זיי שמײַסן מיט ווערבע־ריטער אָדער גאָר הייסן זיי דערשיסן אַלעמען גלײַך אַפן אָרט. נאָר בלויז איי־נעם — אַ פּליישיקע באַשעפעניש מיט שמאָלע, בייזע אויגן, מיט לאַנגע, ווי באַ אַ גאַלעך, האָר — האָט ער באַפוילן בינדן די הענט און אָפּפירן אין שטאַב פון טייל. אַלע איבעריקע, האָט ער מיט אַ וואָכעדיקער שטים גע־מאָלדן, וועט מען מישפּעטן דאָ אין שטעטל, הײַנט נאָך.

פּעטיע האָט זיך פאַרקוקט אַף אַ דאָרפיש פערד, וואָס האָט פאַמעלעכן געקײַט טרוקן היי. עס האָלט אין איין דרייען מיטן קאָפּ, פינטלען מיט די גרויסע אויגן. פערד האָט פּעטיע ליב פון קינדווײַז אָן. ווען ער האָט אַ פערד, זײַנס אַן אייגנס, וואָלט ער באַ קיינעם ניט געפרעגט און אוועק־געריטן מיט ברוסאָווס אָטריאַד.

— עסן ווילסטו? — האָט ער פּלוצעם דערהערט. וואסילי ברוסאָוו האָט א שויבער געטאָן פּעטיעס שווארצע געדיכטע האָר.

פּעטיע האָט זיך פארויטלט. ער האָט געוואָלט ענטפערן, אז ניין, ער איז זאט, נאָר פריִער האָט ער געמוזט אראָפּשלינגען די אָנגעלאָפענע סליינע. דער מאטראָס האָט עס אוואדע באמערקט. ניט ווארטנדיק אף קיין ענטפער, האָט ער דערלאנגט פּעטיען א שטיקל ברויט מיט א גרויסער ציבעלע, א טאָרבעלע הירזש און א לאנגן פארזשאווערטן הערינג.

אין אָוונט זײַנען ברוסאָוו מיט נאָכעמען געקומען צו אָראנסקין אהיים. דעם מאטראָס האָט מען אוועקגעזעצט אויבנאָן, און אלע צוזאמען האָבן פון איין שיסל געגעסן דעם געדיכטן הירזשענעם קוליש. דער טאטע האָט אפילע געבראכט פון ערגעץ א פלאש ווישניק.

קימאט א גאנצע נאכט איז מען בא אָראנסקין ניט געשלאָפן. מע טאָר ניט הײַען. און כאָטש מע ווייסט, אז אין א לאנגן וועג איז יעדער מאסע צו שווער, האָט מען פון דער וואנט אראָפּגענומען די פארגעלטע פאָטאָגראפיעס, די שארפע זעג. אינעם בעטגעוואנט האָט מען אײַנגעפּאקט דאָס ביסל געפעס, אין דער בלעכענער מולטער צונויפגעלייגט דאָס סטאָליערישע געצײַג.

אף מאָרגן נאָך האלבן טאָג האָבן די אָראנסקיס צוזאמען מיט ברוסאָווס אָטריאד זיך דערקליבן צום דניעפּער, ווו לענגויס דעם ברעג האָבן געדרעמלט שטילע ווײַס־געקאלכטע שטיבעלעך. פון דאָרט זיך אוועקגעלאָזט קיין קיִעוו. אף פּאָדאָל, ניט ווײַט פון דער עלעקטראָסטאנציע, האָבן זיי געדונגען א סומנע צימערל מיט א קיך.

בא מאָטלען זײַנען די געלע וואָנצעס גראָוו געוואָרן. די אויגן זײַנען נאָך טיפער אײַנגעפאלן. אף די אײַנגעצויגענע באקן האָבן זיך באוויזן א סאך דריבנע קנייטשעלעך. קיינער האָט איצטער ניט געדארפט זײַנע געשניצטע שאפעס, בעטן פון רויט־האָלץ, טישן מיט געטאָקטע פיסלעך. נאָך א טאָג ארומדרייען זיך אף דער ארבעט־בירזשע פלעגט ער זיך א מידער, מיט א שווער געמיט אומקערן צו זײַנע פאריאָסעמטע אינסטרומענטן.

פּעטיען האָט מער געגליקט. אלע גאנצפרי פלעגט ער זיך לאָזן צום וואָקזאל אָדער צום דניעפּער, און אומגעקערט פון דער ארבעט האָט ער זיך כאָטש שפּעט אין אָוונט, נאָר ניט מיט ליידיקן. סע פלעגט זיך אפילע מאכן, אז ער זאָל קומען מיט א לעבל ברויט. נאָר ווען ער זאָל ניט געווען קומען און וואָס ער זאָל ניט געווען ברענגען, פלעגט אים קעסיידער פונדערווײַטן נאָך אנטקעגנקומען דער מאמעס ווארעמער בליק.

דעם טאטן איז ניט אײַנגעגאנגען דער ביסן. גלײַך מע וואָלט אים ווי א בוים צוזאמען מיט די וואָרצלען ארויסגעריסן פון דער ערד. ער, א סטאָליער, צו וועמען גאָר געהויבענע סראָרעס פלעגן קומען באשטעלן מעבל, דארף, מישטיינסגעזאָגט, זײַן אף קעסט בא זײַן מיזיניק. פּעטיע איז שוין טאקע אף א האלבן קאָפּ העכער פון אים, נאָר ער איז דאָך גאָר א ייִנגל, קנאפּע פופצן יאָר אלט.

פינף מאָל האָבן אָפּגעצוויטעט די קיִעווער קאַשטאַנעס, ביז פּעטיע האָט זיך צעשיידט מיט דער טוווע־קראָם, ווו ער האָט טאָג־אײַן, טאָג־אויס געטראָגן זעק מיט מעל, האָבער, קלײַען. פון מאָטלען האָט ווידער געשמעקט מיט סטרוזשקעס און מיט סטאָליערישן קליי. ער האָט זיך אופגעכאַפּט פון זײַן פריטשמעליעטקײַט און איז שוין פון לאַנג געווען אַ מײַסטער אין אַ גרויסער מעלוכע־פאַבריק און אפילע געקנעלט מיט כעווריע, געלערנט זיי, ווי צו באַארבעטן אַ שטיקל האָלץ אַזוי, אַז מע זאָל זיך אין דעם קאָנען שפּיגלען. פאַניע האָט זיך געפונען איר באַשערטן, אַ גוט דערצויגענעם יונגנמאַן מיט אַ שאַרף בערדל, מיט אַן אינטעליגענטיש פּאָנעם. און די מאַמע — ווי אַלע מאַמעס, צוליב וואָס, זאָגט זי, זוכן ערגעץ אין די הימלען אַ גאַניידן, אויב מע קאָן אים געפינען אף דער־וועלט. מע זאָל נאָר זײַן געזונט, האָבן אַרבעט און זיך פילן ווי אַ מענטש, וואָס נאָך דאַרף מען? אײַ, די האָר ווערן גראָוו, דאָס אויג נאַרט אָפּ און די האַנט טוט אַ ציטער באַם אַרײַנסילען אַ בײַוועלע? נו, איז וואָס? שלעכט איז, ווען יונגע ווערן גראָוו...

מערע גלייבט אין גוטס. אויב ניט גלייבן, איז צו וואָס דאָס גאַנצע לעבן?

באַזונדערס איז זי צופרידן מיט פּעטיען. אַלץ איז אף אים ווי אָנגעמאָסטן. ער איז הויך און שטאַלטנע. פונעם טאַטן האָט ער געיאַרשנט זײַן גוורע און שיינקײַט. די נעשאָמע איז באַ אים דער מאַמעס. עס איז עפּשער אפילע אַ זינד אַזוי צו טראַכטן, פאַר די ליפּן וועט זי עס קיינמאָל ניט ברענגען, נאָר אַזוי איז עס.

הײַנט איז פּעטיע געקומען מיט אַ נײַס. ער וויל פאָרן קיין אָדעס. ער וויל זען דעם יאַם. די צוויי יאָר, ביז מע וועט אים נעמען אין אַרמיי, וועט ער אָן אַרבעט טאָן פאַר אַ דאָקער אין פּאָרט. טאַקע אַ שיין וואָרט „דאָקער", נאָר אויב זי האָט ניט קיין טאָעס, איז עס דער זעלבער טרעגער, נאָר באַ שיפן. אַוואַדע וואָלט זי אים געקאָנט זאָגן, אַז אויך דער דניעפּער איז גענוג ברייט און שיין. און וויפל איז דער שיר צו שלעפּן זעק? נאָר וואָס איז די נאַפקעמינע. זי זעט, אַז צום געזונט, כאָלילע, שאַדט עס אים ניט. צום לערנען אין אַרבפאַק אויך ניט. דעם עמעס גערעדט, האָט ער שוין פון לאַנג געוואָלט גיין דינען. ס'כאָלעמט זיך אים, אַז ער וועט ווערן אַ קאָמאַנדיר. דעמלט האָט מערע אים אָפּגערעדט. זאָל ער צוואַרטן, ביז עס וועט דערגיין צו זײַן עלטער. דאַן האָט ער געפאָלגט. דאַרף מען, ווײַזט אויס, דאָס מאָל אים נאָכגעבן. זאָל ער אַ קוק טאָן אף דער וועלט און די וועלט אף אים. אין אָדעס איז זי געווען. אַ שיינע שטאָט. און עפּשער וועלן זיי טאַקע זיך איינער דעם אַנדערן געפעלן.

„פּעטיע, איך האָב דיך ליב!"

— אָראַנסקי!

— יאָ, כאַווער פּאָליטרוק!

— פּיאָטער אָראַנסקי! קיינער פרעגט באַ אײַך ניט יאָ צי ניין. איר

האָט באַדאַרפט אופשטיין, אַ קלאַפּ טאָן מיט די אָפּצאַסן, צולייגן אָט אַזוי די האַנט צום דאַשעק און ראַפּאָרטירן: איך הער, כאַווער פּאָליטרוק! — און שוין ווייכער: אײַך וועט דאָך זײַן בעסער, אויב איר וועט וואָס גיכער זיך אָפּגעוווינען פון די ציווילע פירעכצן. קלאָר?

— קלאָר, כאַווער פּאָליטרוק!

די רעדער קלאַפּן אין די רעלסן, און דער וואַגאָן קרעכצט און טרייסלט זיך פון אַלטקייַט. פּאַרטאָן אין זײַנע געדאַנקען, באַמערקט ניט פּעטיע דאָס לעצטע זוניקע גאָלד אויף די ביימער־קרוינען, די ראַשיקע סטאַנציעס און האַלב־דרעמלענדיקע פּאָלוסטאַנקעס, וואָס יאָגן אַנטקעגן דעם צוג צוזאַמען מיט די בלויע ביין־האַשמאָשעסדיקע שאָטנס.

אין טיראַספּאָל, אין סאַמע מיטן פון ווינטער — אין אַ פּראָסטיקן אָוונט, ווען די שטערן לויכטן באַזונדערס העל, האָט דער זעלבער פּאָליטרוק באַגעגנט דעם קאַוואַלעריסט אָראַנסקין שפּאַצירן מיט אַ מיידל באַם דניעסטער. פּעטיען האָט זיך זייער ניט געוואָלט אָפּשטעלן, נאָר יענער האָט אים אַ ווונק געטאָן, האָט ער גלײַך אָפּגעלאָזט דעם מיידלס האַנט און מיט גיכע טריט זיך געלאָזט צום פּאָליטרוק.

— אָראַנסקי! — האָט דער פּאָליטרוק קלוימערשט בייז אים אַ מאַך געטאָן מיטן פינגער. — איבערלאָזן אַזאַ שיין מיידל איז געפערלעך. מע קאָן זי נאָך באַ דיר אויסכאַפּן. דו זעסט, ווי כעוורע אין בודיאָנאָווקעס פאַרקוקן זיך אויף איר. קום, וועסטו מיך באַקאַנען.

— פירע, אַנטשולדיק, דאָס איז...

— קאָטשורא, איוואַן דעמידאָוויטש, — האָט דער פּאָליטרוק זיך אַליין פאָרגעשטעלט.

— מיך רופט מען פירע.

— דאָס ווייס איך שוין. אויב איר האָט ניט קעגן, וועל איך אײַך אַ ביסל באַגלייטן. אין עטלעכע טעג אַרום פאָרן מיר מיט אָראַנסקין אַוועק.

— וווּהין? — האָט דאָס מיידל אָנגעכאַפּט פּעטיען פאַר דער האַנט.

ס'איז פאַר אים אַליין געווען אַ נײַס, נאָר איר האָט ער אומצופרידן געענטפערט:

— וווּהין מע וועט באַפוילן.

פירע איז אַ באַרויגעזע אָפּגעטראָטן אין אַ זײַט, און פּעטיע, ווי ער וואָלט זיך געפונען צווישן צוויי פײַערן, איז געשטאַנען אין דער מיט און געפינטלט מיט די אויגן. דאַכט זיך, אויך איוואַן דעמידאָוויטש וואָלט זיך באַדאַרפט פילן אומבאַקוועם, נאָר ניין, וואָס געטראַכט — דאָס געזאָגט:

— פירע, איר זײַט, ווײַזט זיך אַרויס, גאָר פון יענע, וועלכע מע רופט זיי באַרישניעס. וואָס איז אַזוי גרויס דער באַרויגעניש? פּעטיע האָט אײַך ריכטיק געענטפערט. ער איז באַ אונדז איינער פון די בעסטע קאַוואַלעריסטן אין עסקאַדראָן. לאָזט אים נאָר, וועט ער אין רעכטן גאַלאָפּ אײַך אופהייבן פון דער ערד און פאַרטראָגן העכער די וואָלקנס. מיר שיקן אים זיך לערנען אין דער פּראָסקוראָווער קאַוואַלעריע־שול. איז אָט ווייסט איר שוין דעם אַדרעס, וווּהין אים שיקן בריוו. הײַנט אַז מע דאַרף נאָך דערצו ניט קיין פּאָטשט־מאַרקעס... נו, נו... ווידער ווילט איר אונדז דערווײַזן, אַז איר זײַט אַ קאַפּריזע קאַלע, ווידער אָנגעבלאָזן די ליפּן. ערנוואָרט,

טוט בעסער אַ שמייכל. ווען איך האָב אַזוינע ציין, ווי איר, וואָלט איך געשמייכלט פיר און צוואַנציק שאָ אין מעסלעס. מער וועל איך אײַך ניט שטערן, — האָט ער אַ קלונג געטאָן מיט די שפּאָרן.

— כּאָוועד קאַטשורא, איך וויל אײַך עפּעס פרעגן, נאָר איך האָב מוירע, אַז פּעטיע וועט ווידער אױף מיר שרײַען.

— פרעגט, פירע.

— איר פאָרט צוזאַמען?

— ניין, איך פאָר אין אַקאַדעמיע, נאָר מיר וועלן זיך מיט אים נאָך טרעפן. די ערד איז דאָך קײַלעכדיק... אױף ווידערזען!

מיט אַ געפילדער שליטלען זיך פון בערגל די קינדער. עס סקריפּעט דער שניי, דאָס פרעסטל צופּט בײַ די פינגער. נאָר פירע האָט פאַרגעסן אין דער מופּטע, וואָס באַמבלט זיך אױף אַ שנירל. פּעטיע נעמט יעדער ווײַלע אירע הענט אין זײַנע און טוט זיי פאַרזיכטיק אַ רײַב, אָדער ער טראָגט זיי גאָר צו צום מויל און בלאָזט אױף זיי. דער אָטעם זײַנער איז אַזאַ ווארעמער, אַז אין די שפּיץ פינגער פאַרגייען זאַשפּערעס און דאָס האַרץ צאַפּלט פון פרייד. גלײַך אַנטרינען אַלע פאַרדראָסן. און כאָטש ער איז נאָך מיט איר, נאָר זי בענקט שוין נאָך אים. זי טראַכט מיט שרעק, וואָס וועט זײַן, אַז ער וועט אַוועקפאָרן, ער — איר בעסטער, איר שענסטער.

— פירע!

— האַ?

— קאַטשורא איז דיר געפעלן געוואָרן?

— ווער, זאָגסטו?

— קאַטשורא, מײַן פּאַליטרוק.

— ניין. פון דער ערשטער רעגע האָב איך אים פײַנט באַקומען, ווי ביטערזאַלץ.

— פאַרוואָס? — ער לאָזט ארויס אירע הענט פון זײַנע.

— דערפאַר! — פאַרבײַסט זי אין אַנגעבלאָזענע די אונטערשטע ליפּ און נעמט דרעליעווען מיטן אָפּצאַס דעם פאַרגליווערטן שניי.

— אויב אַזוי, האָב איך מיט דיר ניט וואָס צו ריידן.

— דאַרף מען ניט.

פּעטיע קלײַבט זיך שוין אויסדרייען און אַוועקגיין, נאָר ער דערזעט, ווי אַ טרער גאַנוועט זיך בײַ איר ארויס און רינט איבער דער באַק.

— פירע!

— שוין דאָס נײַנצעטע יאָר, ווי מע רופט מיך פירע. אייניקע רופן מיך אפילו פירעטשקע.

— צו געזונט. מעגסט זיך אפילו קושן מיט זיי.

— אוואַדע מעג איך. איך בין אױף זיך אַליין אַ באַלעבאָסטע. און דו? אויב קאַטשורא וועט דיר הייסן זיך וואַרפן אין וואַסער — איז אין וואַסער, אין פײַער — איז אין פײַער. האָט ער געוואָלט, האָט ער אײַך, ווי די אַרעסטאַנטן, פאַרשפּאַרט אין קאַראַנטין. ס'גלוסט זיך אים, לאָזט ער אײַך אױף איין מאָל אין וואָך, עלע ניט, זיצט איר אין די קאַזאַרמעס. הײַנט האָט זיך אים פאַרוואָלט דיך אָפּשיקן אין פּראָסקוראָוו, איז אָפּגעשיקט. ער זעט דאָך, אַז ער האָט צו טאָן מיט אַ לעמעשקע. איך כידעש זיך נאָר, וואָס ער

האָט דיר ניט באַפוילן נעמען דעם וועג און מיר ניט פאַרגעלייגט זיך דורכגיין מיט אים אין קינאָ.

ווען מע איז פאַרליבט, קאָן מען לאַנג ניט זײַן אין קאַס, נאָר אירע לעצטע ווערטער האָבן אים א שניט געטאָן ביז ווייטעק. דאָס וועט ער אפילע איר ניט מוחל זײַן. ער וועט זי אָפּפירן ביז איר הויז, און דערנאָך גייט ער אוועק, ווי די קאַוואַלעריסטן זאָגן: „אַליור טרי קרעסטאַ".

באַם געזעגענען זיך פאַרוואַרפט זי דעם קאָפּ אַף הינטן — זאָל דער ווײַסער פּוכיקער שניי איר פאַלן גלײַך אין פּאָנעם אַרײַן. דערנאָך טוליעט זי זיך צו צו אים, קוקט לאַנג מיט אירע שײַנענדיקע אויגן און דרייט די געשנײַערטע קנעפּ פון זײַן גראָבן געוואַנטענעם שינעל. מיטאַמאָל פרעגט זי:

— קנעפּ! אײַער באַלעבאָס האָט מיך ליב? וואָס שווײַגט איר, ענט־פערט!

— וואָס זאָלן זיי דיר ענטפערן, אויב איך אליין ווייס ניט.

— וואָס זשע ווייסטו יאָ?

— איך ווייס, אַז דו ביסט די שענסטע אין דער וועלט.

דעם קאַפּריזן מיידל איז עס אָבער קנאַפּ. זי ווייסט שוין, אַז גוטס טאָר מען ניט איבערלאָזן אינמיטן וועג. ער מוז איר צוזאָגן, אַז ער וועט טאָן נאָר אַזוי, ווי זי וועט וועלן. פּעטיע טוט זיך אין א דריי אויס אַף די אָפּצאַסן און גייט אוועק. לויפן לויפט ער ניט, און דער ווינט באַווײַזט נאָך דער־טראָגן צו אים, ווען ער איז שוין באַלד באַם ראָג:

— פּעטיע, פּעטינקע, איך האָב דיך ליב!

דער ווינט, וואָס האָט צעכראַסטעט די פּאָלעס פון זײַן לאַנגן קאַוואַ־לעריסטישן שינעל, האָט צוזאַמען מיט די קלאָר־ווײַסע שניילעך אונטער־געכאַפּט אירע ווערטער, פאַרדרייט זיך מיט זיי אין א ווילדן קאַראַהאָד און הויך איבער די דעכער, איבער די נאַקעטע ביימער אוועקגעטראָגן זיי צום פאַרפרוירענעם דניעסטער, צו דער נאָענטער גרענעץ, געלאָזט זיי שפּאַצירן איבער גאָר דער וועלט.

פּעטיע האָט פאַרצויגן דעם רימען. פון דער אָנגעלאָפּענער וואַרעמקײַט קאָן זיך טאַקע פאַרדרייען דער קאָפּ, נאָר ער וויל ניט זײַן געראָטן אין די לופטיק־לײַכטע שניילעך. קיינער וועט אים ניט אָפּרײַסן פון דער ערד.

ווי א גיפטיקע שלאַנג

פאַרגליווערט ליגט דער ווײַסער צודעק אונטערן גרויען ווינטערדיקן הימל. ווען עס באַווײַזט זיך די זון, הייבט אָן יעדעס שניילעלע באַזונדער אַזוי שעמערירן, אַז ניט ווילנדיק פאַרזשמורעסטו די אויגן. דאָס איז ניט דער פּוכקער שניי פון זײַן וואַרעמער היים, צו וועלכן, אַז דו רירסט זיך צו, סטײַעט ער ניט.

וואָס איז דאָ אונטער די שניי־הורבעס? דאָס ווייסט ער ניט. ער ווייסט עס ניט, ווײַל ער האָט די היגע ערד קיין „נאַקעטע" קיינמאָל ניט באַ־טראָכטן און ניט געזען.

דער ווינט, וואָס וויגט די קרוינען פון די סאָסנעס און יעלן, האָט פארברוינט זײַן פּאָנעם, די הויט איז ווי געקארבט לעדער. דער פעלץ, אָנגעטאָן אָף דער פופײַקע, און די וואָליקעס ראַטעוועו ניט פון דער שנײַדיקער קעלט. עס העלפן אויך ניט די וואָלענע שקארפעטקעס, די הענטשקעס און דער שַלעם, וואָס די מאמע האָט אויסגעשטריקט און אים צוגעשיקט.

ניט ווײַט פון דער פאָדערשטער פּאָזיציע שטייט א כוטאָר. דאָס גרויסע הויז איז טונקל־רויט. אין אן אנדער צײַט וואָלט ער מיסטאמע באמערקט, ווי אָט דער קאָליר פּאַסט זיך אַרײַן אין דער גרויסארטיקער און שטרענגער לאנדשאפט. איצט איז די שטוב גאָר קיין שטוב ניט, נאָר א פעסטער בלינדאזש, פונוואנען עס צעגייען זיך אין אלע זײַטן זיגזאגארטיקע טראנשייען. אין פעלד־בינאָקל קאָן מען זען, אז פון בוידעם שטעקט ארויס א רער פון א קוילנוואַרפער. די פענצטער זײַנען ניט נאָר פארקאָוועט אין אײַז, זיי זײַנען נאָך פארצויגן מיט שווארץ פּאפּיר.

דער באלעבאָס פון כוטאָר איז, מעגלעך, דער סנײַפּער מיט די קורצע שטעכיקע וואָנצעס, וואָס האָט, ווי א קוקאווע, זיך פארקליבן אָף א געדיכטן בוים און לאָקערט נאָך די רויטארמייער. איינעם אזא „פויגל" האָט אָראנסקי אונטערגעשאָסן און דערנאָך אליין אים איבערגעבונדן.

ווי אלע קאוואלעריסטן, האָט אויך אָראנסקי ליב געהאט זײַן פערד מיט דעם שלאנקן אויסגעבויגענעם האלדז און די „ווײַסע זאָקן" אָף די פיס. דערזעענדיק זײַן באלעבאָס, פלעגט דאָס צעפּאָלאָשעטע פערד אופהייבן דעם קאָפּ נאָך העכער, ווי עס וואָלט אים וועלן באגריסן. זיי האָבן זיך גוט פארשטאנען. א שאָד, וואָס דאָ איז דאָס פערד ניטאָ. איצט ליגן לעבן אים גאָר א פּאָר אָנגעפּרוירענע ליזשעס. אז מע רירט זיך צו צו זיי, ווערט די קעלט צוויי מאָל שטארקער.

שוין באם סאמע סאָף פון דער פינלענדישער מילכאָמע איז אָראנסקי שווער פארווונדעט געוואָרן. עס האָט ערגעץ א הוקע געטאָן א מינענוואַרפער, א שטיק פײַער האָט א בלענד געטאָן, און אָראנסקי איז געבליבן ליגן אפן שניי מיט א שפּליטער אין קאָפּ. צוערשט האָט זיך אים געדאכט, אז דער קאָפּ איז אים געוואָרן אומגעהייער גרויס און שווער. מיט א קאנאָנאדע־געהילך רײַסט זיך פון שארבן דער מארך. ער וואָלט אים געוויס דערזען, ווען ער איז בעקויעך אופהייבן די שווערע אויגן־לעפּלעך.

פון גראָבע צווײַגן האָט מען געמאכט א טראָגבעטל, עס אוועקגעשטעלט אָף צוויי פּאָר ליזשעס, און אזוי קוים א לעבעדיקן אים דערשלעפּט ביזן סאניטאַר־באטאליאָן און פון דאָרט אָף א לאסטמאשין אין שפּיטאָל, וואָס האָט זיך געפונען ערגעץ אין א געדיכטן סאָד ווײַט פון דער פראָנטליניע.

נאָך געדענקט ער, ווי אין עטלעכע טעג נאָך דער אָפּעראציע איז צו אים געקומען די מאמע. זי איז געזעסן לעבן אים. אירע אויגן האָבן זיך געטרונקען אין טרערן, מיט א פײַכט שטיקל מארליע האָט זי באנעצט זײַנע איבערגעטריקנטע ליפּן, געוואשן דעם גומען און פאָרזיכטיק געפּאָיעט מיט יויך.

ער פלעגט נאָר אַ טראַכט טאָן, אַז ער דאַרף איר עפּעס זאָגן, האָט זי שוין זיך אָנגעבויגן צו אים און צוגעלייגט די האַנט צום אויער. געררעדט האָט ער אַזוי שטיל, אַז פון אָנשטרענגונג עפּעס צו דערהערן פלעגט אַף איר שטערן אויפלויפן אַ בלויער אָדער.

ווען ער האָט שוין געקאָנט אופהייבן דעם קאָפּ פון קישן און האָט זיך אפילע געפּרוווט דערקלײַבן צו דער טיר, איז צו אים געקומען קאַטשורא.

א פאַרשיקערנדיקער שטראָם לופט, אָן אָנגעזאַפּטער מיטן רייעך פון ליפּע־צוויט, איז געפלאָסן דורך דער אָפענער פאָרטקע. אין דער נעסט אפן ברייט־פאַרצווײַגטן בוים, צו וועלכער ער פלעגט זיך צוקוקן אין די פוסטע שאָען פון ליגן און ניט וויסן, וואָס מיט זיך צו טאָן, האָבן זיך שוין לאַנג אויסגעפּיקט פייגעלעך און איצט געלערנט זיך פליִען. אין אַזעלכע שאָען ווילט זיך גאָרנישט ניט הערן, ניט נאָר קיין הויך קאָל, און דאָ דער־ציילט איוואַן דעמידאָוויטש אַזוינס, וואָס טוט אַ קאַלופּע באַם האַרצן און דערמאָנט אין דעם גרילצן פון טאַנקען און קנאַלן פון האַרמאַטן.

— אין אַפּרעל האָבן זיי אַ טרייסל געטאָן סקאַנדינאַוויע און לײַכט פאַרכאַפּט דענעמאַרק און נאָרוועגיע. ווייסטו דאָך, ברודערקע, אַז דער אַפּעטיט קומט מיטן עסן. אין אָנגריף איז איבערגעגאַנגען זייער מײַרעוו־פּראָנט און גיך אײַנגעשלונגען די נידערלאַנדן און בעלגיע. די פראַנצוי־זישע אַרמיי איז צעקלאַפּט. אַ פאַראַטעגע פון די פאַרקויפטע גענעראַלן, טרעט זי אָפּ און קאָן זיך ניט אָפּשטעלן. די מאַזשינאָ־ליניע, וואָס האָט אָפּגע־קאָסט די פראַנצויזן פינף מיליאַרד פראַנק, די אַלע הונדערט פופציק קי־לאָמעטער בעטאָן־קאַזעמאַטן, שטאָלענע טורעמס, אונטערערדישע גאַלע־רייעס, וועלן איצט צוניץ קומען סײַדן פאַר ווײַנקעלערס. די פאַשיסטן, אַ פײַער אף זיי, וואָס האָבן זיי געדאַרפט קריכן אף אַזאַ פעסטונג? זיי זײַנען בעסער געגאַנגען דורך בעלגיע.

אָראַנסקי האָט זיך אופגעהויבן אף די עלנבויגנס.

— וואַרט, וואַרט, פּיאָטער, דו ווילסט פרעגן, וואָס טוען די ענגלענ־דער? אַז זיי האָבן דערזען, אַז עס האַלט שמאָל, האָט זייער מיליטער אין פראַנקרײַך, אין בעלגיע אַלץ אַוועקגעוואָרפן און זיך אַ ריס געטאָן אַהיים. דאָס איז זיי אויך אָנגעקומען מיט גרינע ווערעם. איצט, ווען זיי זײַנען געבליבן אויג־אף־אויג מיט די דײַטשן, וועלן זיי, מעגלעך, פאַרשטיין, וואָס זייער טשעמבערלען האָט אָפּגעטאָן אין מינכען.

אַף דער שוועל פון דער ווײַס־געפאַרבטער טיר האָט זיך באַוויזן דער פעלדשער — אַ נידעריק בלאָנד באָכערל, וואָס פלעגט ניט פאַרשפּיליען דעם כאַלאַט, קעדיי מע זאָל זען די נײַינקע געלע פּאָרטופּיי. די קוביקעס און שפּאַלעס פון זײַנע פּאַציִענטן האָבן באַ אים אַרויסגערופן גרויס אַכ־טונג. דעם פליִער, וואָס איז געשטאַנען אָנגעשפּאַרט אף די מיליצעס און זיך צוגעהערט צום שמועס, האָט ער צוגעפּירט צו זײַן בעטל און דעם גאַסט („זע נאָר, צוויי שלאַכט־אָרדענס") האָט ער אַ ביסל אין פאַרלעגנ־הײַט באַוויזן אַפן וואַנטזייגער.

— זײַ רויִק, — האָט אים איוואַן דעמידאָוויטש אָפּגעענטפערט, — איך ווייס ניט ערגער פון דיר, מיט וואָס פאַר אַ זאַלב מע דאַרף זיי היילן. מע

דארף קענען טיילן ניט נאָר פרייד. אז מע האָט ניט געטאָרט, בין איך ניט געקומען,— געקומען איז די מאמע. און היינט לאָז אויסריידן דאָס הארץ.

דער פעלדשער האָט אים געפאָלגט, נאָר דער שטענדיקער שמייכל זיינער איז מיטאמאָל פארשוואונדן. הער אַ מייסע, כידושים און גאָר. קאָמיסארן, האָט ער געמיינט, זיינען שטענדיק האָפערדיק. דער טראָגט אויך אַ זיידן שטערנדל אפן ארבל, און געזונט, זעט מען, איז ער, נאָר עס יאטערט בא אים אין הארצן אַ וווּנד, וואָס צו קיין דאָקטער, ווייזט אויס, גייט מען ניט מיט איר. איז ער געקומען צו זיין כאוור, וואָס ליגט, ווי אַן אונטערגעשניטענער דעמב, זיך לייכטער מאכן דאָס הארץ.

דער פליער וויל וויסן, פונוואנען קומט עס צו די פאשיסטן אָט די מאנקאָליע — דער ראסיזם.

קאָטשורא צעשפיליעט זיין פעלדטאש, נעמט ארויס אַ בוך.

— איר ווילט, כעוורע, וועל איך אייך איבערלייענען, וואָס היינריך היינע האָט וועגן דעם געשריבן נאָך מיט הונדערט יאָר צוריק. הערט, אָבער שטיל זאָל זיין: „אַ מאָדנע זאך! ניט געקוקט אף זייער אמעראצעס, האָבן די אזויגערופענע אלטגערמאנער איבערגענומען בא דער דייטשישער געלערנטקייט אַ געוויסן פעדאנטיזם, וואָס איז פונקט אזוי עקלהאפט, ווי לעכערלעך. מיט וואָס פאר אַ מין קליינלעכער גריבלעריי מע האָט עס געכקירעט וועגן דעם, וואָס שטעלן מיט זיך פאָר די סימאָנים פון דער דייטשישער נאציאָנאליטעט, ווו הייבט זיך אָן אַ גערמאנער, ווו לאָזט ער זיך אויס! אין אַ ווינקעלער אין געטינגען האָב איך איינמאָל באוווּנדערט, מיט וואָס פאר אַן ערנסטקייט מיינע אלטגערמאנישע פריינט האָבן געגרייט שווארצע צעטלען פאר יענעם טאָג, ווען זיי וועלן נעמען די מאכט אין זייערע הענט. ווער עס האָט נאָר, זאָל זיין אינעם זיבעטן דאָר, געשטאמט פון אַ פראנצויז, פון אַ יידן צי פון אַ סלאוו, איז פארורטיילט געוואָרן פארטריבן צו ווערן".

ווי איר זעט, האָט מען שוין דעמלט געזוכט און קלוימערשט געפונען אַ טערעץ, פארוואָס מע מעג און מע דארף פאָרן רייטנדיק אף די „פרעמדע" און „נידעריקערע" פעלקער, פארכאפן זייע לענדער און פארוואנדלען זיי אין קאָלאָניעס. אוואדע האָט דער פאשיזם פארטיפט און פאָרברייטערט די „ראסן-טעאָריע", פון וועלכער עס האָבן אזוי געלעקט די פינגער זיינע בלוטדאָרשטיקע אורעלטערן. איז כידעשט זיך ניט און מיינט ניט, אז די היטלעראָווצעס זיינען פון הימל אראָפגעפאלן.

דער דריטער אין דער פאלאטע איז אַן אינזשעניער, אַ סאפיאָר. ער איז ארוף אף אַ מינע, און איצט סטארטשעט בא אים די איבערגעבונדענע פארגליווערטע האנט, ווי אַ פליגל פון אַן אעראָפלאַן. ער האָט צוגערוקט נענטער דעם טאבורעט, אף וועלכן ער איז געזעסן, און זיך געווענדט צו איוואן דעמידאָוויטשן:

— אף די נאָענטע און ווייטע שכיינים האָב איך אויך פריער ניט שטארק זיך פארלאָזט. מיר ווייסן, ווער עס האלט דאָרט דעם רודער אין די הענט. נאָר וואָס קלייבן מיר זיך טאָן?

אָראנסקי האָט מיט אומרו אים איבערגעשלאָגן און פארענדיקט זיין געדאנק:

— ווער זשע, אויב ניט מיר, וועט אָפּהאַקן דער גיפטיקער שלאַנג דעם קאָפּ?

— זעסטו, פּיאָטער, איך פאָר טאַקע פון אַ סעמינאַר, נאָר ניט וועגן אַלץ האָט מען אונדז דערציילט. מיט וועלכן וועג דער פאַשיזם זאָל זיך ניט רוקן פאָרויס, וועלן מיר, און ניט עמעצער אַנדערש, אים מוזן אָפּשטעלן און פּלעטן דעם קאָפּ. די ערד איז דאָך קײַלעכדיק, האַ, פּיאָטער?

אין מאָסקווע איז אַראַנסקי גלײַך פונעם לענינגראַדער וואָקזאַל אוועקגעפאָרן אין האָטעל באַם הויז פון דער רויטער אַרמיי. אָבער אַלע נומערן זײַנען געווען פאַרנומען צוליב דער פאַרשטייענדיקער פיזקולטור־אָלימפּיאַדע. פאַרפאָרן צו זײַנע ווײַטע קרויווים האָט זיך אים ניט געגלוסט. איז ער געשטאַנען אין פאַרלעגנהײַט, ניט געוווּסט, וואָס הייבט מען אָן צו טאָן. פּלוצעם האָט ער אין שפּיגל דערזען, ווי איבערן קאָלירטן טעפּיך, וואָס איז אויסגעשפּרייט אַף די ברייטע טרעפּ, שפּאַנט דער געוועזענער מיליטערישער קאָמענדאַנט פון זאַטישיע, וווּ ער האָט געדינט, — געאָרגי ניקאָלאַדזע.

— אַ שאָק מיט יאָרן זיך ניט געזען, — האָט ניקאָלאַדזע אים אַנטקעגן אויסגעשטרעקט די הענט און זיך צעשמייכלט אַזוי, פּונקט ווי ער וואָלט וועלן באַשטעטיקן, אַז אַף אַלע זײַנע צוויי און דרײַסיק ציין איז ניטאָ קיין איין פּגאַם, — קום אין רעסטאָראַן. צוליב אַזאַ באַגעגעניש איז קעדײַ אויסטרינקען און פאַרבײַסן.

— אַ דאַנק. איך דאַרף פריִער געפינען אַן אָרט, וווּ דעם קאָפּ צוצושפּאַרן.

— אײַ ווײַ! פון אַלץ, טײַערער, מאַכסטו אַ וועזן. פאַרגעסט, אַז אונדזער לעבן איז אין פאַרגלײַך מיט דער אייביקײַט איין אויגנבליק. טו אַ ווונק צו אָט דער פרײַלן, וואָס זיצט באַם טיש און פאַרבט די ליפּן. זי וועט דיר אָפּגעבן אַ גאַנצן שטאָק.

— שוין גערעדט מיט העכערער נאַטשאַלסטווע. אַפילע קיין בעטל אין צוזאַמענוווינונג איז ניטאָ.

— מיט „נאַטשאַלסטווע“ האָט ער גערעדט! דו ביסט נאַיִוו, ווי אַ קינד. פאַרלאָז זיך בעסער אַף מיר...

די טישן אין רעסטאָראַן זײַנען געדעקט מיט ווײַסע אָנגעקראָכמאַלעטע טישטעכער. אַף יעדן טיש פרישע בלומען, קרישטאָלענע קעלישעקלעך, פוזשערן. אַראַנסקי האָט גענומען שטודירן די מעניו. אַף דער ערשטער זײַט זײַנען אויסגערעכנט די קאַלטע מײַכאָלים און צובײַסנס — אָן אַ שיר סאַלאַטן: מיט אייער, מיט פלייש, מיט וווּרשט, מיט קראַבן. דאָס אַלץ, האָט ער אַ טראַכט געטאָן, איז קיין עסן ניט. ער האָט איבערגעהיפּערט די סאַלאַטן און בוליאָנען און ווידער גענומען לייענען: בעפסטראָגאַנאָוו, ביפשטעקס, לאַנגעט, באַסטורמאַ. גאָט מײַנער, מע קאָן מיינען, אַז דער רעסטאָראַן געפינט זיך ניט אין מאָסקווע, נאָר ערגעץ אַף אַ ווײַט אינדזל, וווּ מע רעדט אַף אַזאַ מאָדנער פויגלשער שפּראַך.

— דו, פּיאָטער, ווילסט, ווײַזט אויס, אויסכאַזוערן די מעניו אַף אויסווייניק, זאָרג זיך ניט. איך האָב שוין אַלץ באַשטעלט. וואָס וועסטו טרינ־

קען — בראנפן, צינאנדאלי? — און ניקאָלאדזע האָט גענומען מיטן גרייצער אופקאָרקעווען די פלעשער.

— שאמפאניער.

— וואָס? דו מיינסט, איך געדענק ניט, ווי אין זאטישיע, אפן וואָקזאל, האָסטו אויסגעזשליאָקעט א האלבן ליטער בראנפן, פארביסן מיט א זויער אוגערקע און דערנאָך זיך געזעצט מיט מיר שפילן אַ צווייטע פארטיע שאָך? דאכט זיך, דו האָסט זי אפילע געוואונען.

— מיסטאמע פארשפילט. דערווייל טאָר איך ניט טרינקען. איך פאָר פון שפיטאָל.

— גאָר פארגעסן. אייער דיוויזיע איז דאָך געווען אפן פינישן פראָנט. מע זאָגט, ס'איז דאָרט געווען גוט הייס. דערצייל.

— וואָס זאָל איך דיר דערציילן? דאָרט איז געווען גוט קאלט.

— בא דיר, פיאָטער, איז היינט א שלעכטע שטימונג. דו מיינסט, מע וועט דיך באפרייען פון דער ארמיי?

— ניין. וועגן דעם קלער איך ניט. איצט איז ניט אזא צייט. וואָס קוקסטו אף מיר אזוי? טרינק!

— זאָרג זיך ניט, די דייטשן וועלן מיט אונדז זיך ניט אָנהייבן. זיי האָבן ליב צו שלאָגן זיך מיט שוואכינקע, נאָר אויב זיי וועלן נעמען קריכן צו אונדז, וועלן מיר זיי אָט אזוי־אָ! — געאָרגי האָט מיטן גאָפל אָנגעשטאָכן עטלעכע ריפטלעך קעז. — די יאפּאָנער וועלן זיי קומען צו הילף? — ער האָט אָנגעסילעט אפן גאָפל דאָס לעצטע ריפטעלע קעז. — די איטאליענער וועלן מיר באווייזן א פויסט און אָנשרייען: זיצט אייך, מאקאראָניקעס, אין אייער פלאָרענציע, אניט וועלן מיר אייך באווייזן, ווו דער שווארצער פעפער וואקסט. וואָס שמייכלסטו? דו מיינסט, איך בין שוין שיקער? צי עפשער האָבן דיך די פינען אזוי אָנגעשראָקן, אז ווען ס'קליאמצען גאָפלען, מיינסטו, אז דאָס זיינען ביקסן?

— קיינער האָט מיך ניט אָנגעשראָקן. נאָר איך האָב געמיינט, אז דו ביסט קליגער. צום אומגליק, פעלן ניט אויס בא אונדז אזעלכע קאפּמענטשן, ווי דו. אף מאכן מיט די הענט און האלטן רעדעס איז מען גרויסע ספּעציאַליסטן... הער, וואָס איך וועל דיר זאָגן...

פון שכיינעסדיקן טישל איז עמעצער צוגעגאנגען, געשטאנען א רעגע און געבעטן צורייכערן. אף דער קיילעכדיקער עסטראדע, אין עק זאָל, האָבן זיך באוויזן די מוזיקאנטן און זיך א נעם געטאָן פאר די קיילים: ווער פאר דער פלייט, ווער פאר דעם פויק מיט די בלישטשענדיקע טאצן. אָנגעהויבן האָבן זיי פון „קאטיושא".

— פיאָטער, איך וועל זיך צונויפריידן, און מע וועט אונדז נאָך היינט אריבערפירן אין א באזונדער צימער. מאסקים? אונדזער געשפרעך וועלן מיר פאָרזעצן דאָרט. איצט לאָמיר אויסטרינקען נאָך צו איין גלעזעלע פאר דעם, אז זיין זאָל אזוי, ווי איך זאָג, און ניט ווי דו. אָך, ווי מיר ווילט זיך ניט, אז דו זאָלסט זיין דער גערעכטער. איך וויל ניט און — באסטא!

אָראנסקין איז נימעס געוואָרן דער טומל אין זאל, די גרויע וואָלקנס רויך, דאָס גרימפּלען פון דעם דזשאז. עס האָט זיך אים פארוואָלט אליין

דורכשפּאַצירן זיך איבער דער באַנאַכטיקער שטילער שטאָט. ער האָט זיך אפּגיך אָפּגעזעגנט מיט ניקאָלאַדזען און איז אוועק, ווי א גײיאַגטער.

לאַנג האָט ער זיך אַרומגעדרייט איבער אומבאַקאַנטע גאַסן און געסלעך. אַף צוריקוועגס האָט ער זיך אָפּגעשטעלט אַף טרובנע. אין מאָסקווע איז ער ניט צום ערשטן מאָל, און גראָד אָט דער געדיכט באַוואַקסענער מיט עלעקטרישע אָדערן אומגעלומפּערטער פּלאַץ, וואָס האָט זיך, ווי אַן אומגעריכטער גאַסט, אַרײַנגעריסן צווישן צוויי בולווארן — ראָזשדעסטווענסקי און פּעטראָווסקי, געפעלט אים מיט יעדן מאָל אַלץ מער.

די טראַמווײַען, וואָס לאָזן זיך אַראָפּ־באַרג פון סרעטענקע, שטעלן זיך אָפּ און לאָזן זיך ווײַטער ניט פריִער, ווי זיי באַקומען א האַסקאָמע פון טרובנע. זיי דערנעענטערן זיך צום פּלאַץ אַזוי לאַנגזאַם און שטיל, ווי זיי וואָלטן מוירע געהאַט מיט עפּעס דערצאָרענען אים. אָט דער אַלטער פּלאַץ, וואָס געפינט זיך ניט אַנדערש ווי אַלפּי־טאָעס אין א טאָל, געוועלטיקט איבער אַלע אַרומיקע גאַסן און בולווארן.

אַז טרובנע קאָן זיך טאַקע צעווילדעווען, ווי א נאַראָוויסטע פערד, וואָס מע פרוווט צום ערשטן מאָל אָנזאָטלען, האָט ער אַמאָל שוין אַליין געזען. דאָס איז געווען אין אַן אָנהייב־זומערדיקן טאָג, נאָך א שלאַקסרעגן, און אָט דאָ, ווו עס שלענגלען און קרייצן זיך איבער די טראַמווײַ־רעלסן, האָט א גוטע פּאָר שאָ געבושעוועט א בייזער געוויסער און פאַרכאַפּט מיט זיך אַלץ, וואָס עס האָט געטראָפן אַפן וועג.

דאָס האָט זיך אַרויסגעריסן אַף דער פרײַ פון די שטאָלענע רערן דאָס טײַכל נעגלינקע און האָט ווילד געהוליעט, ביז מע האָט עס ניט צוריק פאַרטריבן אין זײַן רו אַרײַן.

ווידער האָבן אין דער בלוילעך־באַנאַכטיקער לופט געהילכט זײַנע טריט איבערן שטיינערנעם ברוק. א פאַרשפּעטיקטע דורכגייערין, וואָס איז אַרויס אַנטקעגן פון צוועטנאָי בולוואר, האָט אַף א רעגע זיך פאַרהאַלטן, נאָך דערזען, אַז עס גייט א מיליטערמאַן, האָט זי זיך, ווײַזט אויס, באַרויִקט און מיט דריבנע, שנעלע טריט געגומען מעסטן דעם טרובנע־פּלאַץ.

עס האָט זיך דערהערט אַן איבערוף פון קלאַנגען:

— טאָפּ־טאָפּ!

— צאָק, צאָק, צאָק!

אָראַנסקי האָט זיך אויסגעגלײַכט, ווי עס פּאַסט פּאַר א קאַוואַלעריסט: טאָפּ! טאָפּ! און פונדערווײַטנס א ביסל שטילער האָט אָפּגעענטפערט: צאָק, צאָק, צאָק...

די עלעקטרישע פּײַערדיקע אויסיִעס איבערן צירק, וואָס גיבן צו וויסן, אַז דאָ איז ער טאַקע, דער צירק, זײַנען שוין געווען אויסגעלאָשן. לעבן דער אָפּגעברענטער קילעכדיקער געבײַדע, וואָס שטייט דערנעבן, שושקעט זיך א פאַרליבט פּאָרל. באַם צענטראַלן מאַרק זיצט אַף אַן איבערגעקערטער פאַס דער וועכטער און דרעמלט. אָנגעטאָן איז ער, ווי אין דרויסן וואָלט געסמאַליעט א פראָסט.

ביז סאַמאָטיאָקע באַגעגנט פּיאָטער מער קיינעם ניט. נאָר איבער סאַדאָוואָיע קאָלצאָ אײַלט א מאַשין פון „גיכער הילף". וואָס הודיעט זי אַזוי? דער וועג איז דאָך פרײַ און קיינער שטערט איר ניט צו יאָגן אַפילע מיט

דער גרעסטער שנעלקײַט. מיסטאַמע איז עמעצן זייער שלעכט און מע פירט אים אין סקליפאַסאָווסקי־אינסטיטוט, און עפשער דאַרף געבוירן ווערן א נײַער מענטש און דאָס קרעכצט אזוי די מאשין צוזאמען מיט דער קימפּע־טאָרן? ווען דער מענטש וועט אויסוואקסן, וועט ער מיסטאַמע בלויז פון אן ענציקלאָפּעדיע זיך דערוויסן, וואָס איז אזוינס פּאשיזם און מיט וואָס ער האָט געדראָעט.

— כאווער קאָמאנדיר, גייט אָפּ אין א זײַט. מיר בײַטן דאָ די טראמווײַ־רעלסן.

— אנטשולדיקט, איך האָב זיך פארטראכט.

— עס טרעפט. מיט א פּאַפּיראָס וועט איר מעכאבעד זײַן?

— ביטע. „בעלאָמאָר"[1]. אויב איר ווילט, קאָן איך אויך אונטערשטעלן א פלייצע.

— א דאנק, מיר וועלן זיך אליין ספּראַווען.

— א גוטע נאכט.

— א גוטע נאכט, נאָר עס שאַרײַעט שוין אָף טאָג.

באַ דער שוועל פון האָטעל האָט ער זיך פארהאַלטן און א קער געטאָן דעם קאָפּ אַף לינקס, פונוואנען עס האָט זיך געטראָגן א געוואָי פון מאָ־טאָרן. נײַנקע אווטאָמאָבילן מיט ווײַסע, בײַכיקע ציסטערנעס און גרויסע בערשטלעך פון דראָט האָבן זיך געלאָזט פּאַרטאָג אויסוואשן און צופוצן די הויפּטשטאָט.

דער מיליטערישער לאגער האָט זיך צעשפּרייט אַף א לאָנקע, ארום וועלכער עס וואקסן גראבעס און דעמבעס. אָראַנסקי האָט ליב דאָס זו־מערדיקע „לאגער־לאנד", און אָט שפּאנט ער אָן אופגעלייגטער איבער דער ריין־אויסגעקערטער סטעזשקע, וואָס פירט צום שטאב.

דער קאָמיסאר פון פּאָלק איוואן דעמידאָוויטש קאָטשורא האָט איבער־געגעבן, אז ער זאָל צוווארטן. דרייט ער זיך ארום צווישן באקאנטע און אומבאקאנטע קאָמאנדירן, וועלכע האָבן זיך אויך פון ערגעץ אומגעקערט און דערציילן, שטארק אופגערודערטע, ווי זיי האָבן „דורכגעקעמט דעם וואלד", „אָנגעזאָטלט דעם וועג", „איבערגעמאָלט די טעכניק". אלע זײַנען זיי צופרידן. איז באַ וועמען זשע האָט מען „אָנגעזאָטלט" און באַ וועמען האָט מען „איבערגעמאָלט די טעכניק"? אוודאי זײַנען אזוינע אויך דאָ, נאָר גראָד זיי האלטן זיך איצט וואָס ווײַטער פון שטאב.

דער קאָמיסאר בעט ארײַנגיין. ער איז שטארק אופגערעגט. פּיאָטער האָט געהערט, ווי ער האָט נאָרוואָס עמעצן געשניטן מיט ווערטער, ווי מיט דער שאַרף פון א שווערד. אוודאי דערפרייט ער זיך מיט אָראַנסקין. גוט, וואָס ער האָט זיך אומגעקערט. אָבער אָט דער, וואָס איז דאָ ערשט געווען...

— דו פארשטייסט, ער האָט צוויי קינדער. דאָס ווײַב ארבעט פון פרי

[1] א מארקע פּאַפּיראָסן.

ביז שפּעט אין קאָלווירט. איז ניט נאָר קיין געלט, שוין העכער א יאָר, ווי ער האָט זיי קיין בריוו ניט געשיקט. דו גיב א קוק, וואָס זײַן טאָכ־טערקע שרײַבט מיר: „איך האָב אמאָל געהאַט א טאַטן און זיך געגרויסט, וואָס ער איז א קאָמאַנדיר". מיר האָט זיך געדאַכט, דאָס האַרץ דאַרף בא אים אָנהייבן גליִען פון כאַרפּע, און ער שטאַמלט, לײַגט, פאַרענטפערט זיך. אים געפעלט ניט, פאַרשטייסטו מיך, וואָס זײַן פרוי איז א פאָשעטע פויערטע. „לאָבאָדאַ, — פרעג איך אים, — וואָס וואָלטן מיר מיט דיר גע־געסן, ווען ניט אָט די פאָשעטע פויערטע? און די מאַמע דײַנע, זאָג איך אים, איז געווען די גראַפיניע פּאָטאָצקאַיאַ? איך געדענק דאָך, ווען ער איז צו אונדז געקומען — אַזאַ ניונטשיק אין אַן אָפּגעריבענער סוויטקע און אין פּאָסטעלעס. ער האָט קוים געוווּסט דעם אַלפבית. איז זײַן א טעכני־קער האָבן מיר אים אויסגעלערנט, און קיין מענטשן האָבן מיר פון אים ניט געמאַכט. איך האָב אים אַרײַנגעטיילט, ער וועט עס אויף לאַנג פאַרגע־דענקען. נאָר ווו, פרעגט זיך, בין איך געווען פריִער? דו גיי אָרדן זיך אײַן. רו זיך אויס, און מאָרגן וועלן מיר מיט דיר א שמועס טאָן.

קאַיאָר. דאָס געלעגער איז פײַכט פון טוי. עס שמעקט מיט היי. די לופט איז קיל. נאָר גראָד אין די מינוטן ווילט זיך ניט שיידן מיטן שלאָף.

איבער דער צענטראַלער אַליי שפּאַנט א יונגער רויטאַרמייער. ער באַ־קוקט דעם לאַגער, ווי א באַלעבאָס זײַן האָב־און־גוטס. די לינקע האַנט האָט ער אָנגעשפּאַרט אין דער זײַט. אין דער רעכטער האַלט ער א גלאַנ־ציק מעשענעם טרומייט. אָט פאַרײַסט ער דעם קאָפּ און באַגריסט מיט א גוט־מאָרגן די וועלט:

— טראַ־טאַ־טאַ־טאַ־טאַ! טראַ־טאַ־טאַ־טאַ־טאַ!

די טוווּעס און די ווילדגראָזן אין פעלד, דיביימער, קוסטעס און קווייטן אין וואַלד, די אײנציקע ווערבע אין באַלקע און דאָס טײַכל — א דין בײַוועלע, וואָס וויל דערגרייכן צום לימאַן, — אַלע הערן, זיי גיבן זיך א שטילן ריגעווע און כאַזערן איבער:

— טראַ־טאַ־טאַ־אַ־אַ!

אָראַנסקי וואַרפט אַראָפּ פון זיך די קאָלדרע. ער איז גליקלעך, ווי א קינד. ער וועט אפילע ניט מאַכן קיין באַמערקונג דעם רויטאַרמייער, וואָס טראָץ דעם סטאַטוט זינגט ער אַזוי קונציק אין טאַקט צום טראַ־טאַ־טאַ:

צע טאָבי נע דאָמאַ,
צע טאָבי נע דאָמאַ,
וסטאַוויי!
וסטאַוויי!
וסטאַוויי![1]

אָראַנסקי האָט שוין אויף זיך אויסגעגאָסן אַן עמער קאַלטע וואַסער, ביז רויט אָנגעריבן די פּלייצע מיטן האַרטן האַנטעך, זיך געבויגן אויף רעכטס

[1] ס'איז דיר ניט אין דער היים, ס'איז דיר ניט אין דער היים, שטיי אויף! שטיי אויף! שטיי אויף! (אוקר.).

און אַף לינקס, זיך געהויבן אפן טורניק. ער האָט שוין אָפּגעגעסן פרישטיק, און אין זײַנע אויערן קלינגט נאָך אַלץ: „ווסטאַווײַ! ווסטאַווײַ! ווסטאַווײַ!" — ווסטאַט![1]

ניין. דאָס ווײַזט זיך שוין אים ניט אויס. אין לאַגער איז אַן אַליאַרעם. דערהערט די קאָמאַנדע, זײַנען אַלע אופגעשפּרונגען פון די ערטער און שטיין געבליבן ווי פאַרגליווערט. אין אַ האַלבער שאָ אַרום האָט דער פּאָלק פאַרלאָזט דעם לאַגער.

און ווידער אָנגעשטרענגטע טעג פון וואַנדער־לעבן. דאָס מאָל האָט דער מיליטערישער גורל פאַרטראָגן אָראַנסקין האַרט צו דער נײַער גרענעץ, קיין בעלץ — אַ שטאָט, וווּ יעדער צווייטער איז אַ ייִד און קימאַט אין יעדער שטוב הערט מען שטעפּן אַ ניי־מאַשין אָדער קלאַפּן אַ שוסטערש העמערל, אויב ניט, זיצט, מיסטאַמע, די באַלעבאָסטע אין אַ קלייטל. דאָ זײַנען פאַראַן אַזויפיל קלייטלעך, אַז ס'איז נאָר צו באַוווּנדערן, ווער וועמען פאַרקויפט די פאַרלעגערטע סכוירעס, ווער וועמען גיט עס צו פאַרדינען אַף מאַמעליגע מיט מילך.

יויעל גענדלער, בײַ וועמען אָראַנסקי האָט געדונגען אַ צימער, איז געווען אַ כעזשבנפירער. איצט איז ער אַ הויפּט־בוכהאַלטער אין אַן אַרטעל און שטאַרק גרויס דערמיט. אָראַנסקין האָט ער ליב מעכאַבעד צו זײַן מיט שטאַרקער טיי און דערבײַ זיך באַרימען, אַז קיין בעסער אײַנגעמאַכטס, ווי בײַ זײַן בראָכען, איז ניטאָ אפילע אין קעשענעוו.

פּרי:ער אָדעס

איין אופרײַס, אַ צווייטער. דאָס האָבן פון לויטערן הימל אומגעריכט זיך אַ שאָט געטאָן באָמבעס. וויפל דאַרף בײַ אַ געשולטן סאָלדאַט געדויערן דאָס אָנטאָן זיך? איצט איז יעדער רעגע לאַנג, ווי דער גאָלעס. ניטאָ קיין צײַט צו געזעגענען זיך. שוין אַף דער שוועל וואָרנט אָראַנסקי די באַלעבאַטים:

— אַרויס פון שטוב, דערווײַל פאַרקלײַבט זיך אין קעלער.

— אַר־ר־ו! — וואָיען די סירענעס. זייער געהויל פאַרטויבט דעם טראַסק פון די זעניטקעס און פאַרגרעסערט נאָך מער די פּאַניק. אומזיסט סטאַרעט זיך דער פאַרשפּעטיקטער צאָרע־אָנזאָגער: די צאָרע איז שוין דאָ, זי איז שוין אַף דער שוועל. דער אַליאַרעם־סיגנאַל האָט באַדאַרפט אָנהייבן צו גוואַלדעווען פאַר דעם, ווי די האָרדע באַרבאַרן אין די גרינע, געפלעקטע, ווי פּרעש, מאַסקיר־כאַלאַטן האָט צו דאָרעם און צאָפן פון יאַם פאָרסירט דעם פּרוט און געלאָזט זיך אַף סאָראָקע, אָרגי:עוו, קעשענעוו. די סירענע האָט זיך באַדאַרפט לאָזן הערן, נאָך איידער די הונדערט זיבעציק פײַנט־לעכע דיוויזיעס האָבן זיך אויסגעשטעלט לענגויס אונדזערע גרענעצן פון נעם באַרענצעווער ביזן שוואַרצן יאַם.

[1] אופשטיין! (רוס.).

איבערן שליאַך יאָגט אַ באַלעגאָלע די צעווילדעוועטע פערד. ער שמײַסט זיי אויף וואָס די וועלט שטייט. וואָס וויל ער? איבעריאָגן די מעכ־טיקע עראָפּלאַנען? ער ווייסט נאָך ניט, אַז באַמבעס פאַלן שוין אויף קיִעוו, זשיטאָמיר, סעוואַסטאָפּאָל, קאָונאַס...

אָראַנסקיס קוילנוואַרפער איז שוין געווען אָנגעגליט אויף ניט צורירן זיך, ווען היטלערס געזאַנדטער אין מאָסקווע פאָן שולענבורג האָט גע־מאָלדן, אַז דײַטשלאַנד דערקלערט דעם סאָוועטנפאַרבאַנד מילכאָמע.

די ערד האָט שוין געפלאַמט און געפלאַקערט, און אין מאָסקווע האָט מען נאָך פון די הויכרײדער ניט געהערט דאָס וואָרט „מילכאָמע". מע האָט אין דעם אָפּרו־טאָג זיך נאָך געקליבן אויף די אינדערפריִענדיקע ספּעקטאַק־לען. אין פיליִאַל פון גרויסן טעאַטער האָט געדאַרפט גיין „דעמאָן", אין קינסטלערישן — „דער בלויער פויגל", דער קיִעווער פראַנקאָ־טעאַטער, וואָס האָט גאַסטראָלירט אין מאָסקווע, האָט געשטעלט „אין די סטעפּעס פון אוקראַיִנע".

ווען אָראַנסקי האָט, אָפּטרעטנדיק מיט זײַן טייל, זיך אומגעקערט קיין בעלץ, איז שוין די שטאָט געווען ניט צו דערקענען. בלינדע, פאַרקלאַפּטע פענצטער, אָפּגעסמאַליעטע, צעוואַלגערטע ווענט, טיפע גריבער אויף די גאַסן. דער קעלער און דאָס הויז, וווּ ער האָט געוווינט, זײַנען געווען פּוסט.

פאַרלאָזנדיק נאָך פאַרביטערטע שלאַכטן עפּעס אַ דאָרף, וואָס דעם נאָ־מען זײַנעם האָבן זיי אַפילו ניט געוווּסט, האָבן די גרענעצלער זיך פאַר־קליבן אין אַ פאַרפריִער צוגעגרייטן, נאָר פּוסטן שוצגראָבן. זיי האָבן זיך געגרייט באַגעגענען די דײַטשישע טאַנקען. נאָר פאַרוואָס הערט מען זייער הודזשען אַלץ שוואַכער און שוואַכער? זאָל עס זײַן דערפאַר, ווײַל איין טאַנק האָבן זיי מיט אַ בינטל גראַנאַטן הײַנט אונטערגעקלאַפּט? די מאַשין האָט זיך אָפּגעשטעלט און גענומען דרייען זיך אויף איין אָרט מיט אַזאַ גרילץ, ווי דער טאַנקיסט וואָלט אָן אויפהער געצויגן אויף זיך דאָס הענטל פון טאָרמאָז.

אויף די שוצגראָבנס פּיקירט אַ סטײַע „הענקעלס". איין מאָל האָבן זיי שוין באַגאָסן אַלץ אַרום מיט אַ שקוואַל פײַער, דערנאָך געמאַכט אַ קרײַז אין דער לופט און ווידעראַמאָל — דאָס זעלבע. ווער ווייסט, וויפל מאָל וואָלטן זיי איבערגעריִעט מיט באָמבעס אָט דאָס שטיקל ערד, ווען פון אונטער די הויכע וואָלקנס וואָלט זיך ניט אַרויסגעריסן אונדזערער אַ פאַרניכטלער. און ס'איז אַוועק ניט קיין גלײַכער געפעכט פון איינעם קעגן פינף.

בײַ אָראַנסקין האָט פאַרכאַפּט דער אָטעם. קאָן זײַן, אַז ער אַליין איז ניט קיין גרויסער העלד, אָבער קיין פּאַכדן איז ער זיכער ניט. ער קלײַבט זיך קיינעם ניט דערציילן, אַז אין אָט די טעג קומט אים אָן גענוג שווער זיך האַלטן ווי שטענדיק גלײַך און טראָגן דעם קאָפּ אַפילו עטוואָס פאַר־ריסן. אָבער ווען ער האָט געקוקט, מיט וואָס פאַר אַן אַזעס און בעריעש־קײַט דער פאַרניכטלער יאָגט זיך נאָך די „הענקעלס", וועלכע וואָלטן שוין אַליין געוואָלט פאַרשווינדן, ווי מײַז אין די נאָרעס, איז אים געקומען אין קאָפּ נאָר איין וואָרט: „אָן אָדלער". אויב עס איז נאָר פאַראַן אַ זיבע־טער הימל, האָט אָראַנסקי דאָרט געשוועבט, ווען עס האָט זיך אָנגעצונדן

דער צווייטער „הענקעל״. אפילע שפעטער, ווען מע האָט אונטערגעשאָסן אונדזער אעראָפּלאַן און דער שווער־פאַרוווּנדעטער פליִער איז אראָפּגע־פאַלן ניט ווײַט פון די שוצגראָבנס, ווו עס האָבן זיך געפונען די בײַגרע־נעצלער, האָט אַראַנסקי ניט פארלוירן די זיכערקײַט, וואָס ס'האָט אין אים דערוועקט אָט די לופט־שלאַכט.

און ווײַטער האָבן זיי זיך מידע געצויגן איבערן שטויביקן וועג, איבער נאַרוואָס אליין דורכגעלייגטע געשלענגלטע סטעזשקעס. ניין, זיי האָבן זיך ניט באוועגט פאָרויס. די באטאליאָנען זײַנען אָפּגעטראָטן! וועגן דעם האָבן געזעדט די שטעכיקע בליקן פון די פויערים, וועגן דעם, האָט זיך געדאכט, שושקען זיך מיטן ווינט די קימאט רײַפע זאנגען אין פעלד.

געגאַנגען זײַנען זיי מערסטנטייל באנאכט, און ס'איז נאָר צום כידעשן זיך, וויאזוי איז עס געשען, אז אין סטעפּ בא א ברונעם, וואָס האָט זיך געטוקט אין לעוואָנע־זילבער, האָט אַראַנסקי געטראָפן יויעל געגנדלערן. זײַן בערדל האָט זיך פאַרשפּיצט, און אליין איז ער ווי קלענער געוואָרן. ער האָט געהאַלטן אין איין איבערכאזערן:

— ווו איז מײַן בראָכע? איר האָט זי אין ערגעץ ניט באגעגנט? — דער־נאָך האָט ער זיך אײַנגעקלאַמערט אין אַראַנסקין און מיט טרערן זיך געבעטן: — אויב איר זײַט אן עמעסער קאָמאנדיר, נעמט מיך מיט זיך און גיט מיר א ביקס. איר הערט, איך וויל ניט שטאַרבן אַל קידעש האַגאָר־נישט. גיט מיר א ביקס!

דער פאָלק איז געגאַנגען מיט א שמאָלן וועג, וואָס האָט זיך געטוליעט צו א הויכן באַרג, און אין אַראַנסקיס אויער האָט אלץ געקלונגען געגנדלערס ווײַ־געשריי: „איר זײַט ניט בעסער פון די, וואָס טראָגן ווײַסע העגטשקעס און פאָרן אין די פאַטעאָגען. איר אנטלויפט... איך האָב זיך אין אײַך אָפּ־גענאַרט, אָפּגענאַרט...״

בראָכען האָט אײַנגעשלונגען דער מילכאָמע־געווירבל, און יויעל בלאָנ־קעט אין פעלד און קלאָגט זיך פאַר די שטערן: „אָפּגענאַרט״. יויעל איז גערעכט, ער דאַרף דען דאָס טעלערל פון הימל, ער וויל נאָר ניט שטאַרבן אַל קידעש האַגאָרנישט. א ביקס האָט ער געפּאָדערט און ניט קיין טרייסט־ווערטער. אגעוו, האָט ער אויך קיין טרייסט־ווערטער ניט געהערט. ווי די געזעצן פון קריגס־צײַטן זאָלן ניט זײַן שטרענג, האָט ער, אַראַנסקי, ניט באדאַרפט געוועזן זיך אויסדרייען צו יויעלן מיט דער פּלייצע...

נאָך די שלאַכטן באַם פּרוט און באַם דניעסטער האָבן די בײַגרענעצ־לער געעײַלט קיין אָדעס.

עס איז געווען אזוי טרוקן און הייס, אז אינמיטן זומער זײַנען גרינע בלעטער געפלויגן פון די טאָפּאָלן און אקאַציעס. אָבער ווי שווער עס איז ניט, נאָר בא די אָדעסער איז אלעמאָל פאַרגרייט א כאָכמע:

— זאָל גאָט היטן, — האָט מען זיך געוויצלט, — דער שוואַרצער זאָל

אויסזידן ביז א לעצטן טראָפּן. א שיין פּאָנעם וועט האָבן אָדעס אָן א יאַם.

באַם ראָג, ווו ס'איז אמאָל געשטאַנען אַ מיליציאָנער, איז איצט א באַ־ריקאַדע און לעבן איר שטייט א רויטאַרמייער אין אַ קאַסקע מיט אַ ביקס אפן אַקסל. ייִנגלעך מיט צעקאָלטנטע האָר, וועלכע האָבן נאָך גאָר ניט לאַנג געטריבן טויבן, לערנען זיך אפן סטאַדיאָן וואַרפן גראַנאַטעס. זעניטקעס אף די דעכער, זעניטקעס אף די בולווארן. א קאָמאַנדיר פון יאַם־פלאָט פירט א קאָלאָנע באַוואָפנטע ציוויל געקליידטע מענטשן, וואָס מאַר־שירט אין שטרענגער אָרדענונג. אָדעס האָט אָנגעטאָן אַ מיליטערישע אור־ניפאָרם. די שטאָט דערמאָנט איצט אַ סאָלדאַט, וואָס ווייסט, אַז אים דער־וואַרט א שלאַכט אף לעבן און טויט, און האָט זיך צוגעגרייט דערצו.

אין עטלעכע טעג אַרום, אָנהייב אווגוסט, האָבן די דײַטשן צוזאַמען מיט אַכצן דיוויזיעס פון דער רומענישער פערטער אַרמיי אָפּגעשניטן אָדעס פון דער יאַבאָשע. און דערנאָך...

דער שיסער־פּאָלק, אין וועלכן אָראַנסקי האָט געדינט, איז אַרײַן אין באַשטאַנד פון דער בײַיאַמישער אַרמיי. ער האָט זיך פּאַרפּעסטיקט אף א ביז גאָר וויכטיקן סטראַטעגישן פּונקט באַ די טויערן פון אָדעס, ניט ווײַט פון נײַ־דאַפינאָווקע — א דאָרף אפן צוואַנציקסטן קילאָמעטער פונעם שאָ־סיי־וועג, וואָס פירט קיין ניקאָלײַעוו. לינקס — דער יאַם, רעכטס — דער לימאַן. דער באַפעל, וואָס איז געווען אָפּגעדרוקט אף פּאַפּיראָס־פּאַפּיר, איז באַשטאַנען פון געציילטע עטלעכע ווערטער: „אום יעדן פּרײַז ניט דורכ־לאָזן דעם סוינע".

אַטאַקעס, אַטאַקעס, אַטאַקעס... וויפל אַזעלכע אַטאַקעס האָט דער פּײַנט פאַרגענומען, קעדיי אופּברעכן די שוץ־ליניע, אײַנברעכן דעם ווידער־שטאַנד, דורכברעכן כאָטש א שמאָלן שפּאַלט — א שטעגל, מע זאָל קענען אוועקשטעלן אף איר פּריזער א געקאָווועטן שטיוול, דערנאָך א טאַנקעט־קע, — איר צוהילף וועלן דאַן קומען בײַכיקע טאַנקען מיט די לאַנגע שנאָב־לען פון האַרמאַטן, און אין הימל — באָמבאַרדירער, שטורמער, פּאַרניכ־טלער, טאָרפּעדנטרעגער, פּיקירער, שווער געלאָדענע מיט פוגאַס־באָמבעס, צינד־באָמבעס, טיף־באָמבעס...

דאָס איז געווען אין אווגוסט. אָראַנסקי האָט זיך געפונען אין א „פּרעמדן" באַטאַליאָן, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן אַן אָרדנטלעכע אַטאַקע. צוערשט האָט אָפּגעטאָן איר שטיקל אַרבעט די אַרטילעריע. די ערד איז געווען אַזוי איבערגעקנאָטן, אַז אָט־אָט וועט פון איר א שפּריץ טאָן פײַער־דיקע מאַגמע.

דער קאָמאַנדיר פון באַטאַליאָן איז אומגעקומען. דער קאָמיסאַר איז געלעגן א שווער־פאַרוווּנדעטער. די קאָמאַנדע איבערן באַטאַליאָן האָט גע־נומען אף זיך דער עלטערער לייטענאַנט אָראַנסקי.

אף אַלץ האָבן די פאַשיסטן זיך געקאָנט ריכטן, נאָר ניט אף דעם, אַז

גראַד דער באַטאַליאָן, וואָס, לויט ווי זיי האָט זיך געדאַכט, האָט דאָרט שוין קיין לעבעדיקער אָדער ניט געשלאָגן, וועט איבערגיין אין אָנגריף. דאָס איז געשען אַזוי אומגעריכט און שנעל, אַז סײַ די פּײַנטלעכע, סײַ אונדזער אַרטילעריע האָט געמוזט אָנשווייגן ווערן. אַלץ האָט זיך איבער־געמישט. אין גאַנג זײַנען אַוועק גראַנאַטעס, באַגנעטן. און אַ מעכטיקער, שוין פֿון צוויי כאַדאָשים געזאַמלטער „הוראַ" האָט זיך, ווי אַ שטורעם, צעטראָגן איבער די נאַרוואָס אופגעריסענע הרודעס ערד.

דער סוינע האָט ניט נאָר זיך אַ וואַקל געטאָן — ער האָט געמאַכט פּליי־טע, און ווען אים צוהילף האָט זיך געלאָזט דער צווייטער עשעלאָן, האָבן אויך אָראַנסקיס שכיינים אויף די פֿלאַנגען באַקומען דעם געגאַרטן באַפֿעל: אונטערהאַלטן דעם אָנגרײַפֿנדיקן באַטאַליאָן.

אין די שטאַבן האָבן אָן אופהער געקלונגען די טעלעפֿאָנען. שפּעטער האָט אין מאָסקווע דער פּאַרזיצער פֿונעם איבער־סאָוועט מיכאַיל איוואַנאָ־וויטש קאַלינין אונטערגעשריבן אַן אוקאַז וועגן באַלוינען פֿאַר אָט דער שלאַכט אַ גרופּע אָנטיילנעמער. אָראַנסקי האָט באַקומען זײַן ערשטן שלאַכט־אָרדען — דעם אָרדען פֿון דער רויטער פֿאָן.

אַ מידער איז אָראַנסקי געלעגן אויף זײַן אײַזערן בעטל, נאָר דער שלאָף האָט אים ניט גענומען. דער באַטאַליאָן איז שיטערער געוואָרן. עס איז אומגעקומען אַליאָשע סלאַנצעוו, דער בעסטער סנײַפּער פֿון פּאָלק. אומ־געקומען, ראַטעווענדיק אים, דעם קאָמאַנדיר. מער וועט שוין ניט שפּילן אויף זײַן האַרמאָניק דער שטענדיק פֿריילעכער סאַשע בלינאָוו. עס גויסעסט, אַ פֿאַרוווּנדעטער אין בויך, דער מיליטערישער דאָקטער טיגראַן כאַלאַ־פּיאַנץ. האָט דען עמעצער באַפֿוילן כאַלאַפּיאַנצן אַוועקלייגן דעם סקאַלפּעל און גיין מיט אַ ביקס אין אַטאַקע?

אָראַנסקי נעמט אַרויס פֿון קעשענע אַ פּעקל פּאַפּיראָסן, און עס פֿאַלט אַרויס זײַן נאָזטיכל. די פּאַפּיראָסן זײַנען צעדרויבלט. אויף דעם טיכעלע, וואָס האָט שוין לאַנג פֿאַרלוירן זײַן ווײַסקײַט, — אַ פֿאַרטריקנטער בלוט־פֿלעק. ווײַזט אויס, ער האָט אויסגעווישט מיט דעם דאָס פּאָנעם, ווען אַ קויל האָט אָנגערירט זײַן אויער.

— כאַווער עלטערער לייטענאַנט, פֿון דער דיוויזיע פֿאָדערט מען אײַך צום טעלעפֿאָן.

ער ציט אַרויף די שווערע שטיוול און לאָזט זיך מיט שנעלע טריט.

— דער עלטערער לייטענאַנט אָראַנסקי הערט.

— פּיאָטער, פּעטרושקאַ, טײַערער מײַנער!

— ?!

— דו הערסט מיך, צי דו ביסט, אין דײַן טאַטנס טאַטן אַרײַן, טויב געוואָרן?

— ווער רעדט? מיר האָט מען איבערגעגעבן, אַז מע פֿאָדערט מיך פֿון דער דיוויזיע.

— ריכטיק האָט מען דיר איבערגעגעבן. מיט דיר רעדט דער אַדיוטאַנט פֿון קאָמדיוו.

— איך הער אײַך, כאַווער אַדיוטאַנט!

— זאָג, דו ביסט שטאַרק מיד? דיר ווילט זיך שלאָפֿן?

— רייכערן ווילט זיך.
— וואָס? דו האָסט ניט וואָס צו רייכערן?
— כ׳האָב ניט, — ענטפערט אָראַנסקי, און אין זײַן שטים פילט זיך שוין געצוימטע אופגעבראַכטקײַט.
— קלאָר, כאַוווער עלטערער לייטענאַנט. איצט פאַרשטיי איך, פאַרוואָס איר זײַט אַזוי אופגערעגט. איז זײַט מויכל, טיילט מיט דעם דעזשורנע פון פּאָלק, אַז איר דאַרפט זיך גלײַך מעלדן אין שטאַב פון דער דיוויזיע. איך וואַרט אַף אײַך.
ער הייבט ניט אָן צו פאַרשטיין, ווער האָט מיט אים גערעדט און וואָס וויל מען פון אים. אויך דער טעלעפאָניסט קוקט אַף אים פאַרכידעשט. נאָר אַז עס הייסט דער אַדיוטאַנט פון קאָמדיוו, דאַרף מען גיין.
א וואַרעמע זומער־נאַכט האָט אײַנגעהילט די שטאָט. ס׳איז שטיל און עס שמעקט מיט יאַם. נאָר אָט נעמען נישטערן די פּראָזשעקטאָרס, זיי גיבן אַפּגיך אַ גלעט די טיפע שראַמען אַף די ווענט, טוען אַ טאַפּ דעם הימל, פאַרלעשן אַף אַ רעגע די שײַן פון די שטערן.
ווײַטער איז דער וועג פאַרצוימט. אָראַנסקי נעמט אַרויס זײַן טאַשן־לאַמטערן און באַלײַכט אַ פּאַניער־שילדל, אַף וועלכן עס איז אָנגעשריבן „דער דורכגאַנג פאַרבאָטן”. אויך אַף די צוויי ברעטער, וואָס זײַנען צו־נויפגעקלאַפּט, ווי אַ קרייץ, זײַנען פאַראַן אופשריפטן: „שיסן און ניט טרעפן אין קיין פאַשיסט — איז פּאָשעט אַ שווײַנערײַ”. און ווײַטער: „ווער זײַנען די פאַשיסטן? צווייפיסיקע ווילדע כײַעס, וועלכע מע האָט אַלפּי־טאָעס געהאַלטן פאַר מענטשן”.
אָראַנסקי פאַרנעמט זיך אַף רעכטס, צום שמאָלן בריקל, פונוואַנען עס איז שוין ניט ווײַט צום שטאַב.
— פּאַראָל! — דערהערט ער אַ וואָרענענדיקע שטים. ער ענטפערט, נאָר פאַרן רויטאַרמייער, וואָס שטייט אַף דער וואַך, איז עס נאָך ווינציק. — ווער גייט? — פרעגט ער ווידער.
אינמיטן בריקל מוז ער זיך אָפּשטעלן. עמעצער לויפט אים אַנטקעגן, און פאַנאַנדערגיין זיך דאָ איז ניט אַזוי פּאָשעט. ווער האָט עס אויסגע־שטרעקט צו אים די הענט און שרײַט פונוווײַטן: „אַ געזונט אַף דיר, פּע־טרושע!”
צוויי קאָמאַנדירן האָבן זיך אַזוי אַרומגענומען, אַז דאָס בריקל מיט די שיטערע ברעטלעך האָט זיך גענומען הוידען.
— ניקאָלאַדזע, יעגאָרושקאַ! ביסטו דאָס, הייסט עס, דעם קאָמדיווס אַדיוטאַנט?
— ווער דען, אויב ניט איך? איך בעט זיך בײַ אים, ער זאָל מיך באַ־פרײַען אַף אַ פּאָר שאָ, און דערקלער אים, אַז איך האָב, דאַכט זיך, געפונען אַן אומגעקומענעם פרײַנט, און ער רײַסט ניט אָפּ די אויגן פון דער קאַרטע און ענטפערט מיר בייז: „אויב דאָס איז טאַקע ער, פאַרשפּאָרט איר אים זוכן, אויב ניט, וועט איר אים אַלציינס ניט געפינען. קלאָר?” וואָס האָב איך אים געקאָנט דערויף ענטפערן? זיך אויסגעקערעוועט און אַוועק צום טעלעפאָן.
— יעגאָר, וואָס עפּעס האָסטו מיך שוין פאַרשריבן צווישן די טויטע?

— אזוי האָט מען מיר געזאָגט. נאָר איצט וועט דיך שוין זיכער קיין קויל ניט נעמען. נאָ דיר פּאַפּיראָסן, דו ווילסט דאָך רייכערן. באַלד וועל איך דיר אויסגעבן אַ מיליטערישן סאָד. ס'איז שוין פאַראַן אַ באַפעל. דו ביסט אַ קאַפּיטאַן און פאַרטרעטער פון פּאָלק־קאָמאַנדיר. וועסט מיך נעמען צו זיך? זאָל זײַן פאַר אַ וועסטאָדנע, פאַר דער רועך ווייסט וואָס, נאָר איך, ניקאָלאַדזע, זאָל זײַן אין פײַער. שווײַגסט? נו, מיילע, כ'וועל זיך אַליין דערשלאָגן.

די רעשט נאַכט, ביז עס האָט אָנגעהויבן שאַריִען אויף טאָג, האָבן זיי פאַרבראַכט צוזאַמען, געזעסן באַם אָפענעם פענצטער, געשמועסט און גע־טרונקען ציִנאַנדאַלי. יאָ, אויך דאָ האָט זיך געאָרגין אײַנגעגעבן צו קריגן און אויסצוהיטן אַ פּאָר פלעשער. געוווינט האָט ער מיט נאָך אַ שטאַבס־קאָמאַנדיר אין אַ גרויסן, גוט מעבלירטן צימער, נאָר זײַן דאָרט איז אים אויסגעקומען זייער זעלטן. אויספילן די פּילצאָליקע שליכעסן פון קאָמדיוו איז געווען גאָר ניט אַזוי לײַכט.

ניקאָלאַדזע האָט דערמאָנט אָראַנסקין אין זייער לעצטן געשפּרעך. וואָס איז דאָ צו ריידן? ווי פיל אַנדערע, איז ער געווען ניט גערעכט. עפּעס אַ קלייניקײַט — ביז הײַנט האָט זיך נאָך ניט סטאַביליזירט די פראָנט־ליניע. בלויז לעבן אָדעס און קיִעוו האָט זיך אײַנגעגעבן אָנבינדן דעם פײַנט לאַנגדויערנדיקע פּאָזיציע־שלאַכטן. אויף אַנדערע ריכטונגען טרעטן מיר אָפּ און פאַרלירן אַ שטאָט נאָך אַ שטאָט. אָבער ער, ניקאָלאַדזע, איז אַ מאַזלדיקער. אויך דאָס מאָל האָט אים דאָס מאַזל צוגעשפּילט און ער איז אַרײַנגעפאַלן אין אַזאַ דיוויזיע. דער קאָמאַנדיר איז אַ בייזער, איינער באַ גאָט, נאָר פאַר דעם טאַקע האָט ער, ניקאָלאַדזע, אים ליב. אָט טאָגט שוין, און יענער זיצט נאָך אַלץ אין שטאַב אָדער גאָר אין אָן אָקאָפּ.

די רויִקע גרויקײַט באַם האָריזאָנט האָבן געגנומען דורכרײַסן ראָזע פלעקן. שוין צײַט זיך אומקערן אין פּאָלק. נאָר דעם עמעס געזאָגט, ווילט זיך ניט שיידן ניט מיטן גאַסטפרײַנטלעכן באַלעבאָס, ניט מיט דער שטוב. מיט איינעם קאָן מען אָפּלעבן זײַט באַ זײַט אַ לעבן־לאַנג און בלײַבן ווילד־פרעמדע, און מיט אַ צווייטן, קוים וואָס מע באַקאַנט זיך, און דאָס איז שוין אַן אָנהייב פון שטענדיקער פרײַנטשאַפט.

נאָך האָט ער געטראַכט: טשיקאַווע זאַכן קומען פאָר אויף דער וועלט. מיט געציילטע עטלעכע שאָ צוריק האָט אַרום אים געברענט און געפײַ־ערט אַ שלאַכט, און איצט שטייט ער לעבן אַ ביכער־שאַפע פון רויטן האָלץ, אַ לײַכטער ווינט בלאָזט אָן דעם פאָרהאַנג איבערן אָפענעם פענצ־טער ווי אַ זעגל, און באַ דער פאָרטעפּיאַנע זיצט ניקאָלאַדזע און שפּילט עפּעס אַזוינס — ווייכס און צאַרטס...

נאָר ווי די מײַסע זאָל ניט זײַן, שוין צײַט זיך אומקערן אין די אָקאָ־פּעס...

ערגעץ נאָענט האָט אַ ביל געטאָן אַ האַרמאַט, און הונדערטער קראָען, וואָס זײַנען געשמאַק געשלאָפן אויף די צווײַגן, האָבן זיך צעגראַגערט. עפּעס ווייסן זיי ניט, וווּ זיי האַלטן אין דער וועלט. אויפגעוועקט זיי פון שלאָף

האָבן ניט זייערע אייגענע שאָמרים. וואָס זשע דארף מען טאָן: גלײַך אוועקפליִען ווײַט־ווײַט פונדאנען צי מאכן אַ פּאָר קרײַזן אין דער לופט און זיך אומקערן?

קאַטשורא און אַראַנסקי געפינען זיך אפן פּארמאסקירטן קאָמאנדע־פונקט. זיי ווייסן גראָד דאָס, וואָס די קראָען ווייסן ניט, און וואָלטן זיי געקענט אייצען וויִיניקער פילדערן און וואָס גיכער זיך אָפּטראָגן פונדאנען.

נעכטן, דעם איין־און־צוואַנציקסטן סענטיאבער, איז די בײַיאַמישע אר־מיי געצוואונגען געווען אָפּטרעטן אָף די פלאנגען. זיך אַ רוק טאָן נאָך ווײַ־טער האָט זיך דעם סוינע ניט אײַנגעגעבן. אָבער עפּעס דארף אויך הײַנט פּאַרקומען. נאָר גראָד וועגן דעם רעדט מען ניט.

איוואַן דעמידאָוויטש קוקט אין בינאָקל און דערציילט:

— די טעג האָב איך געלייענט אַ בראָשור, אין וועלכער די פאַשיסטי־שע „טעאָרעטיקער" פּרוּוון זיך באַרעכטיקן די אַגרעסיווע מילכאָמעס, וואָס זיי פירן. זייערע „פילאָסאָפן" האָבן אויסגערעכנט, אַז פאַר די לעצטע 3362 יאָר זײַנען 3135, קלוימערשט, געווען מילכאָמע־יאָרן און בלויז 227 יאָרן פון שאָלעם. אזויארום, דערקלערן זיי, איז מילכאָמע דער סאמע נאַ־טירלעכער צושטאנד פון דער מענטשהײַט. ווי געפעלט עס דיר?

— איך וואָלט געוואָלט, מע זאָל אָט די פילאָסאָפן פון גאָר דער וועלט צונויפנעמען אָף די דרײַ גאסן פון דאַפינאָוווקע. אפילע קיין קוילן וואָלט איך אָף זיי ניט געפּאטערט. איך וואָלט זיי אייַנציקווײַז דערטרונקען אין לימאַן.

— אין דאַפינאָוווקע ווינען פישער. זיי וואָלטן ניט געלאָזט פארברו־דיקן דאָס וואסער.

— נישקאָשע, מיט זיי וואָלט איך זיך צונויפגערעדט. די „אָפּעראַציע" וואָלטן מיר דורכגעפירט צוזאמען. מיר...

— שווײַג, קאַפּיטאַן. דאכט זיך, אַז די עמעסע אָפּעראַציע הייבט זיך אָן.

אפילע דער קאָמיסאר פון פּאָלק האָט ניט געוווּסט, אַז דאָס איז ניט מער ווי אַ דעמאָנסטראַציע אָף אָפּנאַרן דעם סוינע. דעם עמעסן אָנגע־גליטן שלאכט־אָטעם האָבן זיי דערפילט שפּעטער, ווען פון די האַפנס און פירסן האָבן זיך צום לינקן פלאנג אַ לאָז געטאָן די קרייסערס „קראַסני קאַווקאַז", „קראַסני קרים", מינענטרעגערס, מאָטאָר־קאַטיערס. זיי האָבן געשטיצט די „שווארצע כמארעס", ווי די פאַשיסטן האָבן אַ נאָמען גע־געבן אונדזער יאַם־פּעכאָטע.

אייניקע דעסאַנטניקעס האָבן שוין באַטראָטן די יאַבאַשע. אַנדערע זײַ־נען נאָך געשווּומען אין קאַלטן וואסער, און אין ראַיאָן פון גריגאָריעווקע האָבן אין באַנאַכטיקן הימל זיך שוין געהוידעט פּאראשוטן — דאָס האָבן אונדזערע לופט־דעסאַנטניקעס זיך אראָפּגעלאָזט אין דעם סוינעס הינטער־לאַנד. מע האָט אופגעריסן די בריק, וואָס האָט פארייניקט אָדעס מיט ני־קאָלײַעוו דורכן לימאַן.

קימאַט דרײַ וואָכן האָט דער סוינע נאָך אַלץ מוירע געהאַט זיך ארויס־רוקן. נאָכדעם איז ער צוביסלעך געקומען צו־זיך, אריבער אין אָנגריף און ווידער געקראָגן אין די ציין.

דרײַ און זיבעציק טעג און נעכט האָט אָדעס זיך פאַרטיידיקט. העכער הונדערט צען טויזנט פאַשיסטישע סאָלדאַטן און אָפיצערן האָבן אָנגע־לייגט מיט די קעפּ בײַ די ווענט פון דער דאָרעם־שטאָט.

ווען די היטלעראָווצעס האָבן זיך דורכגעריסן קיין קרים און עס האָט ניט געקלעקט קיין קויכעס צו פאַרטיידיקן אייננצײַטיק אָדעס און סעוואַס־טאָפּאָל, איז געקומען דער באַפעל פאַרלאָזן די שטאָט.

דאָס איז געווען אין דער נאַכט אַפן זעכצנטן אָקטיאַבער טויזנט נײַן הונדערט איין־און־פערציקסטן יאָר. דער יאַם, די ערד און דער הימל האָבן געקרעכצט פון די אומופּהערלעכע אופרײַסן. די אַריערגאַרדן און ברעג־באַטאַרייעס האָבן געגעבן אַ מעגלעכקײַט די זעכציק שיפן אַרויס פון האַפן אין אָפענעם יאַם.

באַגלײַך מיט אַנדערע איז אָראַנסקי געשטאַנען אויף דער אויבערדעק פון „אַבכאַזיע” און געקוקט אויף דער העלדישער שטאָט, ווי ער וואָלט אַרײַנ־געקוקט אין די אויגן פון זײַן אייגן קינד.

ניקאָלאַדזע האָט זיך טאַקע זײַנס דערשלאָגן. נאָך אין אָדעס האָט ער אַזוי לאַנג און אײַנגעשפּאַרט דערקוטשעט זײַן קאָמדיוו, ביז יענער האָט מיט קאַס אויסגעשריִען:

— מער זאָל איך אײַך דאָ ניט זען. מאַרש אין די אָקאָפּעס!

באַם עלטערן לייטענאַנט אין די שמייכלענדיקע אויגן האָט אַ בלישטשע געטאָן פרייד. ער האָט זיך אויסגעצויגן, אופגעהויבן הויך דעם קאָפּ און, ווי עס פירט זיך אין דער אַרמיי, ווען מע באַלוינט עמעצן אָדער מע פאַר־טרויט אים עפּעס אַ באַזונדערס וויכטיקע אופגאַבע, געזאָגט, ווי אָפּגע־טאָקט:

— איך דין דעם סאָוועטנפאַרבאַנד!

אויך דער קאָמדיוו איז אופגעשטאַנען פון זײַן שטול און מיט אַ באַ־האַלטענעם שמייכל זיך אײַנגעקוקט אין דעם שוין ניט גאָר יונגן, נאָר שלאַנקן קאָמאַנדיר. פאַר אַן אַדיוטאַנט האָט ער אים גענומען נאָך דעם, ווי ער האָט אים אויסגעפּרוווט אין אַ שלאַכט. ניקאָלאַדזע איז דרייסט, ערודירט. זיי פאַרשטייען זיך שוין אַפן ווונק. עמעס, לויט דער נאַטור איז ער שוין צו אײַנגעשפּאַרט און היציק, נאָר שטענדיק אופריכטיק. עס גע־פעלט דעם קאָמדיוו אויך זײַן פריילעכקײַט, און אויב שוין זאָגן דעם רעכטן עמעס — זײַן איבערגעגעבנקײַט: דאָס, וואָס ער פאַרגעסט ניט אַרײַנלייגן אין אונטערשטן טיש־קעסטל אַ שטיקל ברויט מיט ווורשט, דאָס קאָנען אָפּענטפערן: „דער קאָמדיוו שלאָפט”, ווען ער, דער קאָמדיוו, שטייט אײַנגעבויגן איבער דער קאַרטע, און אויך דאָס, וואָס דער אַדיו־טאַנט קאָן, בײַס די לאַגע פאָדערט, איין מאָל און צוויי מאָל אים גוט אַ טרייסל טאָן פאַר די אַקסלען און פאָדערן: „קאָמדיוו, שטייט אויף!”. אַלטע סאָלדאַטן זײַנען אָבער קאַרג אויף אַ ווייך וואָרט.

— לייגט אוועק דעם פּאַראַבעלום אַפן טיש! — ניקאָלאַדזע האָט גענור־מען צעשפּיליען דעם רימען. אַ קנויל אויף ניט אַראָפּשלינגען האָט זיך אים געשטעלט אין האַלדז. — איר ווילט מיר נאָך עפּעס מיטיילן?

— איר ווייסט דאָך, כאַוועך קאָמדיוו, אז דעם האופּטמאַן, ווען עמעץ עס האָט געהערט אָט דער פּיסטאָלעט, האָב איך אליין אָוועקגעלייגט. איך שווער, דאָס איז מײַן טראָפּיי.

— עלטערער לייטענאַנט, רוקער. אז מע זאָגט דעם עמעס, פאַרשפּאָרט מען שווערן. איך ווייס, אַנדערע ווייסן עס ניט. פראָנטאָוויקעס געפעלט ניט, ווען שטאַב־קאָמאַנדירן קומען צו זיי מיט טראָפּיי־געווער. און וואָס פאַר אַ פּאָלק זאָל איך אײַך שיקן?.. מאַסקים. רופט אַרויס דעם קאָמאַנדיר צום טעלעפאָן... אַללאָ! וואָס הערט זיך בײַ אײַך? אזוי? איז פאַרוואָס האָט איר מיר גלײַך ניט מיטגעטיילט? איר האָט געמיינט... וואָס האָט איר פאַר־געַנומען? גוט! און אַ שאָ אַרום זאָלט איר מיר מיטיילן. איך שיק אין אײַער רעשוס אַ ראַטנעם. צי האָט ער שוין געשמעקט פּולווער? דאָס וועל איך בײַ אײַך דערנאָך זיך דערוויסן. איר דאַרפט אַ קאָמבאַט? אָט־אַ באַלד וועל איך זיך פאַרבינדן מיטן שעף פון דער פּרונזע־אַקאַדעמיע, און ער וועט מיט לופט־פּאָטשט צושיקן אַ מאַיאָר פון אײַערטוועגן. און דער זאָל אָנהייבן פון אַ ראָטע. אַלץ. — און צו ניקאָלאַדזען: — איר זײַט פרײַ.

טאַקע ניט ווײַט פון דאַפּינאַוואָקע האָט מען ניקאָלאַדזען פאַרוואונדעט. איבערגעבן עמעצן כאַטש אַף אַ קורצער צײַט זײַן ראָטע האָט ער זיך אָפּגעזאָגט. און אַ פּאָר טעג אַרום, ווען דער קאָמדיוו איז געקומען אַף די פּאָזיציעס פון פּאָלק, האָט ער באַפוילן אַרויסרופן דעם עלטערן לייטענאַנט ניקאָלאַדזע.

— נאָט אײַך, — האָט ער אים אומגעקערט זײַן טראָפּיי און אַ פרעג געטאָן: — איר ווייסט דעם באַטײַט פון די ווערטער „פּאַראַ בעלום"? דאָס איז אַף לאַטײַן: „גרייט זיך צו מילכאָמע". איר, זאָגט מען, זײַט גרייט.

דערנאָך סעוואַסטאָפּאָל

צווישן בערג האָט זיך אין אַ באַלקע אײַנגעמאָסטעט אַ דאָרף. אַלץ איז דאָ פון שטיין: די שטיבער, די שטאַלן, די פּלויטן און אַפילו די ראָד בײַ דעם ברונעם, וואָס באַם אַראָפּלאָזן דעם עמער דרייט זי זיך מיט אַזאַ שווינדלענדיקער שנעלקייט. אָפּגעשטעלט האָט דער פּאָלק זיך אָפּן באַרג־שיפּוי, אין אַ ניט קיין געדיכטן בוקן־וואַלד. איבערן קאָפּ האָבן די קרוינען צעוואָרפן געדיכטע געצעלטן. ס'איז קיל, און מע זעט ווײַט־ווײַט אַרום.

דאָ וואַרעמען זיך אַ סאַך יאַשטשערקעס, וואָס האָבן דעם קאָליר פון די שטיינער. פּרוווסטו אויסציִען צו זיי אַ האַנט, ווערן זיי גלײַך אַנטרו־נען אין די שפּאַלטן. מעגלעך, דאָ איז געווען פאַרבאָטן ניט נאָר יאַגד, ברעכן צווײַגן, צינדן שײַטערס, נאָר אַפילו רײַסן בלומען און קלײַבן שטיינדלעך פאַר קאָלעקציעס. איצט וועלן די היטלעראָווצעס פאַרפּאַסקו־דען דעם וואַלד אָדער גאָר אים אינגאַנצן פאַרניכטן.

פון אַנטקעגן דעם שיפּוי, ווו סאָסנעס קלעטערן באַרג־אַרויף, דערטראָגט זיך דער שאַרפער רייעך פון סמאָלע. עמעץ אײַלט אַהער. ער איז שוין אַריבער דעם טאָל, און ווײַל די לופט אין די בערג איז דורכזיכטיק, קלאָר און מע זעט אַלץ זייער ווײַט, דערקענט מען דעם סערזשאַנט שאַמיל נאָך

סיבולין. ער האָט זיך נאָך ניט אָפּגעשטעלט, ניט באַוויזן איבערכאַפּן דעם אָטעם, און ער שרייַט שוין:

— כאַוועער קאַפּיטאַן! דערלויבט מיטיילן.

— איך דערלויב ניט. וווּ איז אייַער געווער?

— מע האָט אונדז אַנטוואָפנט. אַ מאַיאָר האָט באַפוילן. דעם עלטערן לייטענאַנט ניקאָלאַדזע האָט ער אַרעסטירט. דער עלטערער לייטענאַנט האָט מיר געהייסן לויפן, בין איך געלאָפן.

— וואָס איז געשען?

— כאַוועער קאַפּיטאַן, איר גלייבט מיר ניט?

— קומט אין שטאַב.

אַז סעוואַסטאָפּאָל וועט אויסקומען פאַרטיידיקן ניט איין טאָג און ניט איין כוידעש, האָבן אַלע פאַרשטאַנען. מע האָט זיך אויך געקאָנט ריכטן, אַז, פּונקט ווי אין אָדעס, וועט מען זייַן אָפּגעשניטן פון דער יאַבאַשע. אָראַנסקי איז געקומען צום קאָמיסאַר פון פאָלק און האָט פאָרגעלייגט, אַז דאָס פּי און די אַוטאָמאַשינעס, וואָס געהערן צו דער מעלוכע און מע קאָן שוין ניט אַרויספירן פונדאַנען, זאָל דער פאָלק מיטנעמען מיט זיך קיין סעוואַסטאָפּאָל. איוואַן דעמידאָוויטש האָט זיך פאַרבונדן מיט די פאָרשטייער פון דער אָרטיקער מאַכט און זיך צונויפגערעדט וועגן דעם. ניקאָלאַדזע האָט באַקומען אַ באַפעל זיך לאָזן אין נאָענטן ראַטווירט נאָך די בעהיימעס. איז וואָס אַזוינס האָט דאָרט געקאָנט געשען?

אָראַנסקי איז גרייט געווען זיך גלייַך זעצן אויפן אָנגעזאָטלטן פערד, נאָר דער קאָמיסאַר האָט ניט דערלויבט. דורכן פעלד־טעלעפאָן האָט ער זיך מיט עמעצן פאַרבונדן און איצט וואַרט ער אויף אַן ענטפער. אָראַנסקין האָט ער געזאָגט:

— וואָס טוט מען מיט די מענטשן, וועלכע גלייבן ניט אפילע, אַז אַ רעגנבויגן פאַרמאָגט זיבן פאַרבן. איצט, אין אַזאַ צייַט, דאַרף מען נאָך האָבן אַזעלכע דייַגעס.

אויספּילן די „באַפרייַונג־מיסיע” זייַנען געפאָרן אַליין דער קאָמיסאַר פון פאָלק און דער קאַפּיטאַן אַלעקסייעוו.

ניקאָלאַדזען האָט מען פונדעסטוועגן אַריבערגעפירט אין אַן אַנדער דיוויזיע. אָבער דאָס איז געווען אַ קלייניקייַט אַנטקעגן דער פרייד, וואָס דער פאָלק, נאָך וועלכן עס זייַנען געשלאָסן געוואָרן די טויערן פון סעוואַסטאָפּאָל, פירט מיט זיך אַ טשערעדע פון דרייַ טויזנט בעהיימעס און לאַסטמאַשינעס, געלאָדן מיט מעל און מיט גרויפּן.

נאָרוואָס האָט מען צום ווייפלטן מאָל באָמבאַרדירט סעוואַסטאָפּאָל, און ווידער הערט זיך דער געוויינלעכער רויש פון אַ לעבעדיקער שטאָט. עס טראָגן זיך און יאָגן איבער איינע די צווייטע די אָנדערהאַלבנטאָניקע „עמקעס” מיט בלאָווע האַלב בלינדע פאַרעס. שיפן קומען און גייען אַוועק. לענגויס דעם נאַכימאָוועער פּראָספּעקט, איבער דעם בייַיאַמישן בולוואַר שפּאַנען מאַכנעס באַוואָפנטע רויטאַרמייער, מאַטראָסן. בײַ איינעם זייַנען די אויגן ברייט צעעפנט, בײַ אַ צווייטן עטוואָס צוגעזשמורעט, נאָר בײַ אַלעמען זייַנען וואָכעדיקע פּנעמער, ווי זיי וואָלטן די באַלאַגערטע שטאָט פאַרטיידיקט דאָס גאַנצע לעבן זייערס פון סאַמע וויגעלע.

דער פֿאָלק האָט זיך פֿאַרפּעסטיקט אויף די פֿאָדערשטע פּאָזיציעס אין דעם רעכטן שוץ־סעקטאָר פֿון דער באַלאַקלאַווער ריכטונג. אויף אַ צווייטן פֿלאַנג, אויף דער צאַפּנדיקער זײַט פֿון פֿערטן שוץ־סעקטאָר, האָט קאָמאַנ־דעוועט מיט אַ באַטאַליאָן דער עלטערער לייטענאַנט גענאַדי ניקאָלאַדזע.

דאַכט זיך, אַראַנסקי האָט שוין אין לעבן עפּעס וואָס געזען: פֿינלאַנד, די שלאַכטן אויף דער גרענעץ, די שלאַכטן פֿאַר אָדעס. נאָר אַזוינס... איין פֿראָנטאַלע אַטאַקע נאָך דער צווייטער. אַ הוראַגאַן פֿון שטאָל. ניט די בערג, ניט די אײַזן־בעטאָנענע דאָטן, ניט די געפּאַנצערטע איבערדעקונ־גען האָבן ניט געקאָנט בײַשטיין קעגן אָט דער פֿײַערדיקער לאַווע. אויס־געהאַלטן האָבן עס געקאָנט נאָר מענטשן — מענטשן, וואָס זײַנען שטאַרקער פֿון אײַזן.

עס האָט געוויִעט מיט קאַלטן און רוגזעדיקן האַרבסט. די ביימער זײַ־נען געשטאַנען נאַקעטע. דער ווינט האָט אָוועקגעטראָגן די אָפּגעפֿאַלענע בלעטער, זיי צונויפֿגעקליבן קופּעסווײַז אין די טראַנשייען, אין די גריבער. די קימאַט פֿאַרגליווערטע בלאָטע האָבן פֿאַרלאָזט בלויז די שווער־פֿאַרוווּנ־דעטע, וועלכע האָבן שוין קיין קויעך ניט געהאַט צו עטעמען. ווער עס האָט נאָך געקאָנט קריכן, דער האָט געשאָסן.

דער פֿאָלק האָט זיך אָפּגעשטעלט אין בערמאַנס באַלקע — אַ טאָל צווישן די בערג, וואָס ציט זיך צום ים. ערגעץ אין דער ווײַט, אײַנגעהילט אין טיף־האַרבסטיקן נעפּל, קאָן מען זען קאָלירטע דעכער פֿון אַ ייִשעוו. נעענ־טער צו די קוסטעס, באַ דעם פֿעלדזיקן באַרג־רוקן, שטייט אַ קליין שטיבל, ווו די שויבן זײַנען צעפּאַסעוועט מיט סטענגעס פּאַפּיר. אויב ס׳איז שטיל, קאָן מען פֿון דאָרט הערן אַ צעצויגענעם האַנענקריי. ווײַסט דער רויטאַר־מייער אָפּן פּאָסטן, אַז כאָטש די פֿראַזשעקטאָרן שפּאַלטן אויף שטיקלעך דעם באַנאַכטיקן הימל, וועט די פֿינצטערניש נאָך דויערן, וואָרעם אַזוי צעצויגן און זעלטן קרייען העענער טיף אין דער נאַכט — דאָס איז דער ערשטער האַנענקריי. אָבער אָט הייבן אָן די העענער צו קרייען אַלץ אָפּ־טער, און פֿונדערווײַטן הערט זיך שוין אין סומנע־פֿריזיקן דרויסן אַ הודען פֿון מאָטאָרן.

פֿונדאַנען זעט מען, ווי פֿון פֿאַרטאָג אָן פֿאַרעט זיך אָפּן גאָרטן באַם שטיבל אַ פֿרוי, אָנגעטאָן אין אַ מאַטראָסישן בושלאַט און אין הויכע שטיוול. וואָס האָט זי געקענט דאָרט אויסכאַוועז אויף אָט דעם שטיינערנעם באָדן?

אין אַ קימאַט רויִקער שאָ איז אַראַנסקי אַוועק צו דעם שטיבל, וואָס הענגט איבערן סאַמע יאַר. די פֿרוי רופֿט מען זשעניע. באַ איר איז אַ ברייטער שטערן און צאַרטע ליפּן. פֿון זון און ווינט איז זי ברוין, ווי אַ קאַרש. די גלאַט־פֿאַרקעמטע טונקל־בלאָנדע האָר זײַנען קורץ געשאָרן. די קומענדיקע וואָך וועט זי זײַן פֿאַרנומען באַם בויען די נײַע פֿאָרטיפֿי־קאַציעס, ווײַל זי פֿאַרגרייטן וואָס מער האָלץ. ער וויל איר העלפֿן? איז טרעט זי אים אָפּ די האַק, און אַליין וועט זי דערווײַל פּרוּוון אויסמעלקן באַ דער אויסגעדאַרטער ציג אַ ביסל מילך און מכבד זײַן דעם גאַסט.

אלץ הייסט אויסגעדארט. די פעל אף דער ציג איז אזוי אָנגעצויגן, אזש די ריפּן סטארטשען. אפן לינקן אויג איז בא איר א בעלמע, און א פוס איז איבערגעבונדן מיט א שמאטקע. אהער האָט ניט לאנג געטראָפן א באָמבע, און די ציג האָבן פארטשעפעט עטלעכע שפּליטערס. דער נאסער בוים אנטקעגן דער שטאל שטייט א פארקוילטער. אז נאסע ביימער ברענען, וואָס זאָלן שוין טאָן די טרוקענע? א ביסל וויַיטער שפּראָצט דאָך א יונג ביימל. עפּשער וועט פון דעם אויסוואקסן מיט דער ציַיט א מעכטיקער דעמב. אויב קיין שטורעמווינט וועט אים ניט ארויסריַיסן מיטן דעם וואָרצל, קאָן ער לעבן אייביק. א בוים שטארבט ניט פון אלטקיַיט.

אָראנסקי האָט צעשפּיליעט דעם קאָלנער. אף די שלייפן זיַינען ארויסגעטראָטן קליינע טראָפּנדלעך שוויס. שוין לאנג האָט ער ניט געארבעט מיט אזא האנאָע. פון די שיַיטלעך אָנגעהאקט האָלץ לייגט ער אויס א ברונעם, אזוי וועט זיי דער ווינט גיכער אויסטריקענען. די שפּענער וועט ער אריַינטראָגן אין שטוב, זאָלן זיי זיך טריקענען אפן אויוון.

זשעניע ווינט דאָ מיט איר מאמע — א זקיינע, וואָס באוועגט אָן אופהער די פינגער, ווי זי וואָלט געציילט געלט. די אלטע וויל וויסן, וואָס הערט זיך גוטס. זי פרעגט און ענטפערט זיך אליין:

— וואָס פאר א גוטס קאָן מען דערווארטן מילכאָמע־ציַיט? ווי דו זאָלסט א שווארצן הונט ניט וואשן, וועט ער וויַיס ניט ווערן. — נאָך זאָגט זי: — אויב איר וועט זיַין דאָ נאָענט, קומט אריַין.

אין דער נאכט אפן ניַיעם, צוויי־און־פערציקסטן יאָר איז אין פּאָלק געקומען ניקאָלאדזע. די לינקע האנט איז געווען בא אים איבערגעבונדן. קיין צינאנדאלי האָט ער ניט געהאט. מע האָט זיך צוגעזעצט באם קיַילעכדיקן אייוועלע, וואָס איז געווען אָנגעגליט ווי פיַיער. און אין א מינוט ארום איז ער אינמיטן געשפּרעך איַינגעשלאָפן.

אָראנסקי האָט אָנגעוויזן אף ניקאָלאדזען:

— ווי ער האָט זיך עס פאר א קורצער ציַיט געענדערט!

אים האָט געענטפערט איוואן דעמידאָוויטש:

— פאר א קורצער, זאָגסטו? אויב אפילע נעמען אין אכט, אז די אלטיטשקע, די פּלאנעטע אונדזערע, איז שוין אלט בא פיר מיליארד יאָר, זיַינען אלציינס פאר אונדז די זיבן כאדאָשים מילכאָמע ניט קיין קורצע ציַיט.

עס איז אריַינגעקומען דער קאפּיטאן אלעקסייעוו און אוועקגעשטעלט א דיַיטשישע פעלד־פלאש. עס האָט זיך אין איר געפּליעסקעט בראנפן. אָט די פעלד־פלאש האָט נאָך מיט א פּאָר שאָ צוריק געטראָגן א דיַיטשישער סאָלדאט. אים האָבן פארכאפּט דער סערזשאנט שאמיל נאסיבולין מיט זיַינע פארבינדלער. און עס איז נאָר צום כידעשן זיך, וואָס דעם פריץ האָבן זיי איבערגעגעבן דעם קאָמאנדיר צוזאמען מיטן בראנפן. אויסשפּירער פירן זיך אנדערש. פארוואָס טאקע ניט? זיי דארפן דען ניט דערוואַרעמען די מידע פארפרוירענע גלידער?

דעם קאָמיסאַר פון פּאָלק האָט מען אַרויסגערופן אין שטאַב פון דער אַרמיי, און פון דאָרט האָט ער זיך אומגעקערט שפּעט אין אָוונט מיט אַ ציוויל געקליידטן מענטשן. אַראַנסקי איז שוין געשלאָפן, נאָר איוואַן דעמידאָוויטש האָט אים לײַכט אַ טאָרע געטאָן:

— פּיאָטער, זײַ אַ פרײַנט און קריג עפּעס אַף אונדז אָנהאָדעווען. קוק ניט אַף מיר אַזוי. מיר זײַנען הונגעריק, ווי די וועלף, און דו, אַז דו ווילסט, קאָנסטו פון אונטער דער ערד אַרויסבאַקומען. זאָל דאָס אַפילע זײַן פון רעזערוו, צו וועלכן דו לאָזט קיינעם זיך ניט צורירן. דאָס איז מײַנער אַ גוטער פרײַנט. נאָך אין צוואַנציקסטן האָבן מיר צוזאַמען גענומען פּערעקאָפּ. באַקאַנט זיך.

— קאַפּיטאַן אַראַנסקי!

— איך זע, אַז אַ קאַפּיטאַן און ניט קיין יעפרייטאָר. לעאַניד, און מײַן טאַטן האָט מען גערופן אַנטאָן.

דרײַ ניט קיין אָפּגעהובליעוועטע ברעטלעך, צוגעקלאַפּט צו אַ סלופּל, דינען דאָ פאַר אַ טיש. ער איז צו נידעריק? דאָס מאַכט ניט אויס. דערפאַר קאָן דער עמער, איבערגעקערט מיטן דנאָ אַרויף, און דער צעקלאַפּטער מאַשין־קוילנוואַרפער דינען פאַר בענקלעך. אַפן טיש ברענט ניט קיין קאַנעצל, נאָר אַ זעכצענער לעמפּל. ס'איז וואַרעם, גוט און אַפילע היימלעך.

מע האָט שוין אָפּגעגעסן אַ הירזשענע קאַשע און אַפילע אויסגעטרונקען צו פּופּציק גראַם ספּירט, און איצט ליגט מען אײַנדרײַען אַף צוויי שמאָלע נאַרעס. אַראַנסקי האָט כאַראָטע, וואָס ער האָט זיי ניט איבערגעלאָזט אליין. דער גאַסט איז צוריקגעהאַלטן. אַראַנסקי איז גראָד ניט פון די, וואָס ווילן וויסן דאָס, וואָס מע דערציילט זיי ניט, איז וועט ער באַלד געפינען אַ טערעץ, אַרופּציען די שטיוול און צווינטשן אַ גוטע נאַכט.

— אַנטאָניטש, — זאָגט דער קאָמיסאַר, — לאַנג וועל איך נאָך דיך ציִען באַ דער צונג? אַמאָל ביסטו אַפילע געווען צו באַריידעוודיק. אָט דעם באָכערעץ, וואָס ליגט לעבן מיר, קען איך שוין פּופּצן יאָר. מײַנער אַ האָדעוואַניק. אַף אים פאַרלאָז איך זיך, ווי אַף זיך אליין. איך פרעג באַ דיר ניט, נאָך וואָס ביסטו אַהער געקומען. דערצייל, וואָס הערט זיך באַ אײַך. קאַדראָווע קאָמאַנדירן זײַנען באַ אײַך דאָ אַ סאַך?

— עטלעכע הונדערט. פאַראַן אָטריאַדן, וואָס רופן זיך אַפילע רויטאַרמייִשע. קעדיי איר זאָלט זיך קענען דערקלײַבן אַהער, האָט דאָך עמעצער געמוזט פאַרהאַלטן דעם סוינע. דורכרײַסן זיך קיין סעוואַסטאָפּאָל האָבן זיי שוין ניט געקענט.

— פון וואָס, אַנטאָניטש, האָט איר אָנגעהויבן?

— פון דעם, וואָס מיר האָבן גענומען שלאָגן די פאַשיסטן.

— דאָס פאַרשטיי איך אָן דיר.

— איך האָב ליב מענטשן, וואָס מע דאַרף זיי ניט אַרײַנלייגן קיין פינגער אין מויל. ווען האָבן די פאַשיסטן אָקופּירט קרים? סאָף אָקטיאַבער, יאָ? דעם פינפטן נאָיאַבער האָבן זיי זיך שוין דערוווּסט, וואָס הייסט האָבן צו טאָן מיט פּאַרטיזאַנער. אין אַ כוידעש אַרום האָבן מיר שוין געהאַט באַ דרײַסיק אָטריאַדן. ניט זעלטן טרעפט אָבער, אַז אויך מיר כאַפּן גוט אין די ציין אַרײַן.

דער קאָמיסאַר האָט זיך אַ ריגעווע געטאָן.

— איר, ווען עס האַלט שלעכט, קאָנט איר אַנטלויפן, און שיט אײַך אָן זאַלץ אויפן עק.

— דו רעדסט, ווי אַ קוראָרטניק. גרינג צו זאָגן אַנטלויפן. קום מיט מיר, וועל איך אַ קוק טאָן, וואָס פֿאַר אַ לויפֿער דו ביסט.

— נו, פּאַרטיזאַן, איצט זע איך, אַז בײַ דיר איז טאַקע פֿאַרבליבן דאָס מויל אויף שרויפֿן. זאָג מיר, ווען ווילסטו, זאָל איך גיין מיט דיר — שוין צי שפּעטער אַ ביסל? איך וואָלט עפּשער טאַקע מיט דיר געגאַנגען, נאָר מײַן שאָכן, דער קאַפּיטאַן, וועט מיך ניט אָפּלאָזן.

— נו, איז דאָך אומזיסט די רייד.

אַלע דרײַ האָבן איצט געשוויגן. שווערע געדאַנקען, טיפֿע זאָרג האָבן באַהערשט די דרײַ קאָמאַנדירן. יעדערער פֿון זיי האָט געהאַט וועגן וואָס צו טראַכטן.

אָנגעהויבן האָט זיך עס דעם צווייטן יוני. פֿינף מעסלעס נאָכאַנאַנד זײַנען זעקס הונדערט פֿאַשיסטישע עראָפּלאַנען געהאַנגען איבער סעוואַס־טאָפּאָל. העכער צוויי טויזנט האַרמאַטן און מינענוואַרפֿער זײַנען ניט אָנ־שוויגן געוואָרן אויף קיין מינוט. סעוואַסטאָפּאָל און זײַן אומגעגנט האָבן דערמאָנט אין אַ ווולקאַן, פֿון וועלכן עס האָט זיך מיטאַמאָל אַרויסגעריסן אַ גליִענדיקער, אַלץ פֿאַרניכטנדיקער שטראָם.

און דערנאָך איז די דײַטשישע צוויי־הונדערט־טויזנטיקע אַרמיי אַרי־בער אין אָנגריף.

פֿון אָראַנסקיס פּאָלק איז פֿאַרבליבן ווייניקער ווי אַ באַטאַליאָן. ניטאָ קיין עראָפּלאַנען. די זעניט־באַטארייעס האָבן אַרויסגעלאָזט די לעצטע סנאַריאַדן. פֿון אַלע זײַטן אַ שקוואַל פֿײַער, און דער הימל — ער האָגלט אָן אויפֿהער. די פֿאַשיסטן פֿילן זיך אַזוי פֿרײַ, אַז די „מעסערשמידטן“ באַ־גלייטן אַפֿילו ניט די פּיקירנדיקע באָמבאַרדירער.

אָראַנסקי ווישט מיטן אַרבל דעם שווייס, און מיט אַ הייזעריקער פֿון אָנשטרענגונג שטים קאָמאַנדעוועט ער:

— פֿײַער! פֿײַער!

אויך ער אַליין לאָזט ניט אַרויס די ביקס פֿון די הענט. ס'איז שווער צו זאָגן, וועמעס קויל ס'איז געווען, נאָר אַן עראָפּלאַן מיט שוואַרצע צייכנס אויף די פֿליגלען האָט זיך אָנגעצונדן, איבערן פּליִערס קאָפּ האָט זיך אָנגעבלאָזן דער זײַדענער פּאַראַשוט, און דער ווינט טראָגט אים אַלץ נענטער אַהער.

ווער האָט זיך געקענט ריכטן, אַז דער קאַפּיטאַן וועט אַרויס פּונעם אָקאָפּ און זיך אַ לאָז טאָן אין סאַמע צענטער פֿון דעם פֿײַערדיקן געווי־טער. אָט איז ער אומגעפֿאַלן, און צוויי רויטאַרמייער לאָזן זיך לויפֿן צו אים, נאָר ער באַפֿוילט:

— צוריק! איך וועל אים ברענגען אַ לעבעדיקן.

און ער האָט אים געבראַכט, דעם באַנדיט.

די נאַכט האָט זיך ניט אונטערשיידט פונעם טאָג. ביזן הימל האָבן זיך געצויגן די פײַער־צונגען. דאָס האָט ווי אַ ריזיקער שײַטער געברענט דער רויִנירטער סעוואַסטאָפּאָל. עס האָט זיך געדאַכט, דער יאַם וועט אויסגע־דעמפּט ווערן פון דער סאַרפּענדיקער היץ. און אין מאָרגן האָט זיך ווידער אָנגעהויבן פונקט אַזאַ טאָג, ווי דער נעכטיקער. נאָר די היטלעראָווצעס האָבן זיך שוין דורכגעריסן אין שטאָט. באַם אָפּטרעטן צו כערסאָנעס האָט באַם קאָמיסאַר פון פּאָלק אַ שפּליטער צעדריבלט אַ פּוס און ער האַלט זיך בלויז אויף אַ דין שטיקעלע הויט. איוואַן דעמידאָוויטשעס פּאָנעם איז אײַנגעפאַלן און בלייך, ווי אַ טויט. ער בעט זיך באַ אָראַנסקין:

— פּיאָטער, כאַטש אַ טראָפּן וואַסער צו באַנעצן די ליפּן, — נאָר גלײַך דערמאָנט ער זיך, — אַנטשולדיק, כ'ווייס, ס'איז ניטאָ קיין וואַסער, — און שוין גאָר שטיל: — די סאָלדאַטן האָבן דיך ליב. היט זיי, ווי דאָס אויג אין קאָפּ. לאָבאַדאַ האָט געוואָרפן דעם קוילנוואַרפער. איר זאָלט אים מישפּטן. אָליען זאָלסטו זאָגן...

ווי אַמאָל פלעגט די מאַמע זיך אָנבייגן איבער אים, האָט אָראַנסקי זיך אָנגעבויגן צום קאָמיסאַר, און פון אָנשטרענגונג איז אויך אויף זײַן שטערן, ווי אויף דער מאַמעס, אויפגעלאָפן אַ בלויער אָדער.

— קאָמיסאַר, רעד העכער. פון די אופרײַסן בין איך טויב געוואָרן. מיר וועלן דיך ניט איבערלאָזן אליין. מע וועט דיך אויסהיילן. מיר וועלן זיך נאָך שלאָגן צוזאַמען. האָסט דאָך ליב צו זאָגן: די ערד איז קײַלעכדיק! מיר וועלן זיך נאָך אַהער אומקערן, איוואַן דעמידאָוויטש!

דער קאָמיסאַר האָט שווער געעטעמט. הונדערטער ווייטעקן און דײַגעס האָבן אים געמאַטערט. זײַנע ליפּן האָבן אָן אופהער געצוקט. מיטאַמאָל זײַנען די באַקן געוואָרן טרוקן־געל. און אויס. ניטאָ מער איוואַן דעמידאָ־וויטש, ניטאָ דער לערער און פרײַנט.

פאַרוואָס פאַלט ניט די זון פון הימל? פאַרוואָס שרײַט ניט די ערד פון ווייטעק? איין וואָלקנדל איז אַרומגעשוואומען, איז עס אויך ערגעץ פאַר־שוואונדן. אָראַנסקיס אויסזען, ווי ער וואָלט געוואָלט און זיך ניט געקאָנט פאַרענטפערן, פאַרוואָס זײַנען באַ אים גאַנץ די הענט, די פיס און דער קאָפּ איז נאָך אויפן אָרט. ער האָט פאַרשפּיליעט דעם קאָלנער, זיך אויסגע־דרייט און איז אוועק.

די לעצטע פּאַרטיידיקער פונעם לעגענדאַרן שווארציאַמישן באַסטיאָן האָבן נאָך געקעמפּט אין די בוכטעס סטרעלעצקאַיאַ, קאַמישעוואַ, קאַזאַ־טשאַיאַ, און דאָ, אויף אַ קליין שטיקל ערד, אין כערסאָנעס. פונעם פּאָלק זײַנען פאַרבליבן געציילטע מענטשן. זיי האָבן באַדאַרפט אײַנהאַלטן דעם סוינע, קעדיי די פינף־און־דרײַסיקסטע באַטאַריי און אַנדערע טיילן זאָלן זיך קאָנען עוואַקויִרן.

...צוויי קאָמאַנדירן, זעקס רויטאַרמייער, אַן עלטערער פישער, וואָס האָט גאַנצפרי געבראַכט וואַסער פאַר די אָנגעגליטע קוילנוואַרפער. זיי קלאַמערן זיך אין די גריבער. צום יאַם איז ניט מער ווי אַ האַלבער קילאָ־מעטער, נאָר דער ברעג איז דאָ אַזאַ, אַז קיין שיף וועט אַהער נאָך זיי ניט קומען.

אליין מיט זײַן ווײַ־און־ווינד

א געזונטער פעלדפעבעל שטעלט אָן אַף אַראַנסקין זײַן האַרבאַטן אויטאָמאַט. אין דער זעלבער רעגע צעררײַסט זיך א גראַנאַטע. ביידע פאַלן...

אונטער די ברענענדיקע זון־שטראַלן זײַנען בא פיר הונדערט טויטע און פאַרווונדעטע געלעגן אַף א שמאָל פּאַסיקל ערד. דער פעלדזיקער ברעג האָט זיך שטייל אַראָפּגעלאָזט צום יאַם.

ווער ס׳האָט נאָך א ביסל קויעך, פאַרקלײַבט זיך נעענטער צו דער שאָטנדיקער באַרג־זײַט, ווו אין גערדיכטן קאַלך־שטויב וואַקסן מיסטגראָזן און קוסטעס מיט האַרטע נאָדלען אָנשטאָט בלעטער.

א באַשעפעניש, גרויס ווי אַן אַרבעס, פּויזעט איבער אַראַנסקיס פּאָנעם. די באַק ציטערט, נאָר די האַנט טוט זיך ניט קיין ריר, קעדיי עס אַראָפּשלײַדערן. ווער ווייסט, וויפל ער וואָלט נאָך געלעגן אַזוי, ווען ניט די אָוונטיקע קילקײַט און דער שאַרפער ווייטעק אין דעם לינקן פוס.

לאַנגזאַם האָט זיך צו אים אומגעקערט דער באַוווסטזײַן. מיטן טאַשן־מעסערל האָט ער צעשניטן די כאַליעווע פונעם שטיוול, וואָס איז פול געווען מיט פאַרבאַקטן בלוט. אויך די לינקע האַנט איז פאַרווונדעט, נאָר מיט איר קאָן ער נאָך עפּעס טאָן. ער בײַסט די איבערגעטריקנטע ליפּן. ער וועט אויסגיין פון דאָרשט. איז וואָס זאָל ער טאָן?

די גרוב, ווו ער ליגט, איז ניט קיין טיפע, נאָר ערשט דער דריטער פּרווו אַרויסצוקאַראַטשקען זיך געלינגט. דאָס ערשטע, וואָס ער דערזעט, איז א ליכטיקע האַלבע לעוואָנע און א פאַלנדיקער שטערן. פון יאַם ווייעט א געזאַלצן ווינטל. ערגעץ ווײַט, בא דער רודאַלפער סלאָבאָדאַ, שיסט מען נאָך. מיטאַמאָל דריקט ער זיך צו צו דער ערד און פאַרטײַעט דעם אָטעם. דאַכט זיך, עמעצער פּויזעט. ער קערט אויס דעם קאָפּ אין יענער זײַט, פונוואַנען עס הערט זיך דער שאָרך. די דײַטשן האָבן דאָך מיסטאָמע מיטגענומען זייערע פאַרווונדעטע, ווער זשע איז דער, אין דעם גרין־גרויען מונדיר? אַראַנסקי קאָן שווערן, אז דאָס איז יענער, וואָס האָט אין אים געשאָסן. שוין זשע האָט ער אים מיט דער גראַנאַטע בלויז פּריטשמעליעט? מיט די נעגל גראַבלט ער די זאַמדיקע ערד און קריכט, ווי אַן אונטערגעשאָסענע כײַע. ער איז אָן דעם אויטאָמאַט, נאָר אויך אַראַנסקיס פּיסטאָלעט איז פּוסט, אָן איין קויל.

זיך אַרופוואַרפן אַפן דײַטש אומגעריכט האָט זיך אים ניט אײַנגעגעבן, כאָטש אין דער רעגע איז ער אַפן רעכטן פוס געשטאַנען פעסט.

...אַ־אַ־אַ־אַ! — האָבן איבערגעכאַזערט די בערג א פרעמדן געשריי. ווו נעמט מען א צווייטע האַנט אַף פאַרמאַכן אים דאָס מויל? די רעכטע האָט זיך נאָך ניט דערקליבן צום גאָרגל, ווען אַראַנסקי האָט געכאַפּט אזא קלאַפּ אין קראַנקן פוס, אזש די אויגן האָבן געגומען קריכן פון קאָפּ. ער טאָר ניט שרײַען און וואָלט זיך געלאָזט אופהענגען א שלאָס אַפן מויל, נאָר...

...אַ־אַ־אַ!.. — האָט זיך ווידער צעהילכט דער עכאָ אין טאָל. דאָס מעסערל איז אַרויסגעפאַלן פון האַנט, דויבעט ער מיטן פויסט, און אזוי קײַקלען זיי זיך איבער דער ערד, ביז זיי טרעפן אין דער זעלבער גרוב, פונוואַנען אַראַנסקי האָט זיך ערשט ניט לאַנג אַרויסגעדראַפּעט.

ביידע לעבן נאָך. זיי מוזן איבערכאפּן דעם אָטעם. דער פאשיסט שפּאַרט זיך אָן אין דער וואַנט און שטעלט אַרויס די פויסטן, ווי אַן אָקס די הערנער, נאָר אָראַנסקי דערלאַנגט איין קלאַפּ, אַ צווייטן, אַ דריטן, ביז ער כאַפּט זיך, אַז ער שלאָגט שוין אַ פּייגער. ער נעמט אַראָפּ פונעם שוואַרצן רימען די פעלד־פלאַש און טוט זי אַ טרייסל. זי איז קימאַט פול. דאַן שרויפט ער אָפּ מיט די ציין דאָס דעקל און טוט אַ שלונג די שוואַרצע, אָפּגעקילטע קאַווע. איצט, ווו ער זאָל ניט אַ קוק טאָן, שטויסט ער זיך אָן אָף דעם טויטן דײַטש. ביז עס איז נאָך ניט אינגאַנצן ליכטיק געוואָרן, מוז ער זיך פונדאַנען אַרויסקלײַבן און זיך באַהאַלטן צווישן די קוסטעס. אויב אים וועט זיך אײַנגעבן איבערקומען אָט דעם טאָג, וועט ער זיך באַנאַכט לאָזן נעענטער צום יאַם.

ווי אומדערטרעגלעך לאַנגזאַם עס ציט זיך די צײַט. דאָ דאַרפן זײַן שלענג און סקאָרפּיאָנען. די לופט איז פול מיט שמעטערלינגען. ווען זיי זעצן זיך צו, לייגן זיי צונויף די פליגעלעך אָפן רוקן. עפּעס אַ מין היישעריק איז באַפאַלן די קוסטעס. זײַן זשומען — ווי דאָס דריבנע קלאַפּן פון אַ פּויק. און אַפילע דאָס צופּט און נאָגט זײַנע אָנגעשטרענגטע נערוון. ווען ער זאָל ניט געווען פאַרלירן דאָס מעסערל, וואָלט ער אָפּגעשניטן אַ צווײַג און זיך אײַן איר אָנגעשפּאַרט, ווי אין אַ שטעקן. די רעכטע האַנט מיטן שטעקן וואָלט ער אַרויסגעשטעלט פאָרויס, זיך אָנגעשפּאַרט און אַ שפּרונג געטאָן. ווײַט אַזוי אַוועקגיין קאָן מען ניט, נאָר פּאָר צוויי נעכט וואָלט ער זיך צום יאַם דערקליבן.

דאַנקען גאָט, ס'איז שוין גענוג טונקל. ווי אַ הייסע געבראָטענע קאַרטאָפל ווערט די ערד צוביסלעך אָפּגעקילט. נאָך אַ נאַכט און אַ טאָג וועט ער דאָ אָפּליגן. עפּשער וועלן זיך די ווונדן פאַרציִען. די האַנט איז צו דערלײַדן, נאָר דער פוס ברענט, ווי מע וואָלט זיך צוגערירט צו אים מיט אָנגעגליטן אײַזן. נו, און וואָס וועט זײַן, אויב אַפילע די ווונדן וועלן זיך פאַרציִען?.. צי וועט זיך אים אײַנגעבן דערקלײַבן צו די פּאַרטיזאַנער, צו לעאָניד אַנטאָנאָוויטשן?

ער איז אין פּינלאַנד ניט פאַרפרוירן געוואָרן פון דער גליווערנדיקער קעלט, וועט ער דאָ פאַרברענט ווערן פון היץ. די זון קלײַבט זיך, דאַכט זיך, צעשמעלצן דאָס שטיקל שטייניקן באָדן. ניטאָ זיך וווהין פון איר צו באַהאַלטן. דערצו קאָן מען נאָך דערשטיקט ווערן פונעם איפּעש.

דער קוסט איז גאָר קיין קוסט ניט. ער איז אויך ווי פון שטיין. צו אים וואָלט מען געדאַרפט האָבן אַ שאַרפע האַק, ווי באַ זשעניען. זי מיט דער מאַמען זײַנען לעבן געבליבן? מעגלעך. וואָס וואָלטן זיי געטאָן, ווען ער דערקלײַבט זיך אַהין און קלאַפּט באַנאַכט שטיל אָן אין פענצטער? אָף טויט וואָלטן זיי זיך איבערגעשראָקן. ווער איז ער זיי, זיי זאָלן ריזיקירן צוליב אים מיטן לעבן? נאָר דאָס זײַנען אַלץ פּוסטע כאַלוימעס, זיך צו טרייסטן. ער וועט זיך אַהין אַלציינס ניט דערקלײַבן.

די באַלקע פירט אים אָף דאָרעם, לעבן יאַם ענדיקט זי זיך מיט אַן אָפּריס. ער איז שוין באַלד לעבן אים, נאָר עס שפּראָצט שוין אָף טאָג, און קיין קוסטעס זעט מען דאָרט ניט. ווידער פאַרקלײַבט ער זיך אין אַ באַהעלטעניש, און ביז די זון וועט ניט נעמען באַקן, וועט ער פּרוּוון

כאפּן אַ דרעמל. די פליאגע איז פּוסט, און ער וואָלט זי געקענט אוועקוואַרפן. ער טוט עס ניט, ווײַל ער וועט כאַטש אין אָוונט אָנעמען אין איר יאַם־וואַסער אַף אַפּפרישן דאָס פּאָנעם. די לעצטע פּאָר סוכערלעך האָט ער שוין אויך אויפגעגעסן, און מער איז שוין קיין סקאָרינקע ניט פאַרבליבן.

ערגעץ האָט ער געלייענט, אַז אָן עסן קאָן מען לעבן בײַ דרײַסיק טעג. דער, וואָס האָט עס געשריבן, האָט מיסטאָמע קיין איין טאָג אַליין ניט געהונגערט. זיכער איז אָבער איינס, אויב ער וועט זיך הײַנט־מאָרגן ניט אָנטרינקען, וועט ער ניט אויסהאַלטן. „הײַנט־מאָרגן״ — דאָס זײַנען צענדליקער שאָ, און אים נעמט ניט דער שלאָף. ער קאָן מער קיין מינוט ניט לײַדן. פאַרוואָס האָט ער ארויסגעלאָזט די לעצטע קויל? איינע האָט ער געהאַט דאָס רעכט לאָזן פאַר זיך. פאַרוואָס, פאַרוואָס... זייער אַ סאַך פאַרוואָסן.

די לעצטע עטלעכע מעטער איז ער מיט בייזער אַקשאָנעס געקראָכן אַף דער רעכטער זײַט. אַזוי האָט ער אַמאָל ליב געהאַט צו שווימען אינעם טעטערעוו, אין דניעפּער, אין אָט דעם שוואַרצן יאַם, אין דניעסטער און אין פּרוט. דאָ בלײַבט נאָך אים אַ ריוועלע אין זאַמד, און פאַרשיטן עס קאָן ער ניט, ווײַל קויעך פאַרמאָגט ער ניט מער ווי אַ נײַ־געבוירן קינד.

וואַסער! שטיין אין וואַסער און שטאַרבן אַ טרונק! שווענקט ער דאָס מויל, פאַרגײַסט דעם קאָפּ, עס זאָל זיך כאַטש אַ בולקע טאָן אין גאָרגל. פון דער געזאַלצנקײַט ברענט נאָך מער דער דאָרשט, און פון דעם, וואָס עס שמעקט דאָ מיט טוכלע פיש, נאָגט נאָך שטאַרקער דער הונגער.

דאָס וואַסער — טונקל־גרין גלאָז, און בײַ דער שײַן פון דער לעוואָנע קאָן ער זיך שפּיגלען אין דעם. צאָרעס לייגן זיך צוערשט אַפן פּאָנעם. אים גלייבט זיך ניט? יאָ, דאָס איז ער אין קנאַפּע פיר מעסלעס ארום נאָך דעם, ווי דער פאַשיסט האָט אָנגעצילט אַף אים זײַן אווטאָמאַט.

איז עפּשער אַ וואַרף טאָן זיך אין וואַסער, אויפוועקן די דרעמלענדיקע מעוועס אַפן שטיין, וואָס באָדט זיך אין יאַם? זאָלן זיי פּאַכן מיט די ווײַסע פליגל, און ער וועט אוועק צום דנאָ. ס׳איז דאָ ניט טיף, נאָר אויב מע וויל, קאָן מען דערטרונקען ווערן. דערווײַל וועט ער ביז טאָג זײַן דאָ, אין שויס פון דער נאַכט. אין דער פינצטער איז רויִקער. ווי נאָר ער וועט דערהערן פרעמדע טריט, ווייסט ער שוין זײַן וועג. צו אים איז קימאַט מיט דער געזונטער האַנט צו דערלאַנגען.

עס האָט אים אָפּגעגליקט. קימאַט באַם סאַמע ברעג האָט זיך באַוויזן אַ פישל — לאַנג און שמאָל, ווי אַ נאָדל. דאָס פישל האָט אים בלויז באַוויזן די באַזילבערטע ליסקעס, נאָר ניט ווײַט פון דעם אָרט, אין זאַמד, האָט ער געפונען נאָך ניט קיין צעפוילטע סטאַוורידע. ער האָט זי אײַנגעשלונגען און מיט דער זעלבער סטעזשקע, וואָס ער האָט אַליין דורכגעליגט, זיך געלאָזט צוריק אין זײַן באַהעלטעניש.

וואָס נאָר האָט ער ניט איבערגעטראַכט פאַר דעם טאָג! פונעם וויגל ביז דעם גריבל לעבט דער מענטש צווישן לעבעדיקע. מע קאָן זיך באַגיין אָן אַ סאַך זאַכן, נאָר ניט אָן אַ מענטשן. ס׳איז טאַקע דאָ ווײַט פון אַ

הויז, נאָר פאַרוואָס באַוויַזט זיך קיין לעבעדיקער נעפעש ניט? ווען ער זאָל ער פאַרטרויען די געדאַנקען, וואָס ציִען זיך ווי אַ קנייַלכל באַוול?

סטייַעס פייגל געפינען וואָס צו טרינקען, וואָס צו עסן, און ער האָט שוין צעקייַט דעם רימען, געהריזעט די קאָרע און געפּרווּוט עפּעס אויס־זויגן פון דעם מאָגערן שטאַם. פון דעם איז אים לינדער ניט געוואָרן. ער צאַנקט, ווי אַ קויל אונטערן אַש, און שוין ניט האָפנדיק אָף גאָרנישט, פילט ער נאָר דאָרשט, הונגער און ווייטעק.

פאַרוואָס פאָדערט אַ מאַשין הייצוואַרג נאָר ווען זי אַרבעט? ער טוט דאָך גאָרנישט. אָט ווען דו דערמאָנסט זיך, אַז דו שטאַמסט פון אַ כייַע.

אין מייַרעוו האָבן אָפן האָריזאָנט זיך באַוויזן וואָלקנס, דינע, ווי פּע־דערן. צו אָוונט־צו האָבן זיי שוין פאַרכאַפּט אַ שטיק הימל. עס האָט אַ בלאָז געטאָן אַ ווינטל. פונדערווייַטנס האָבן זיך דערטראָגן טעמפּע אָפּ־הילכן — מעגלעך, אַז דאָס איז שוין ניט קיין אַרטילעריע. אַ רעגן, ווען עס זאָל אַ גאָס טאָן אַ רעגן, כאָטש אַ קליין רעגנדל. דאָ ניט ווייַט האָט ער געזען זיך וואַלגערן אַ שטיק פאַרזשאַווערטן בלעך. וועט ער אים אויסבייגן און מאַכן אַ קיילע, און קיין טראָפּנדל וועט ניט פאַרפאַלן גיין.

...ניטאָ קיין קויכעס דערפּויזען ביז צום יאַם — און מע דאַרף. איין צאָרע שלעפּט נאָך זיך אַ צווייטע. אָף דעם צעקאַליעטשעטן פּוס האָבן אינעם אָנגעוואַקסענעם ווילדפּלייש זיך באַוויזן ווייַסע ווערעם. ער וואַרפט זיי אַראָפּ, און זיי באַווייַזן זיך ווידער.

הייַנט האָט ער נאָך געלעבט, געעטעמט. ער און די ערד, וואָס האָט אויך געלעכצט נאָך אַ רעגן, האָבן זיך דערוואַרט. די בליצן האָבן געבליצט פון אַלע זייַטן, ווי זיי וואָלטן וועלן צערייַסן אָף שטיקער דעם הימל. ער איז געווען גליקלעך אָף מעשוגע צו ווערן. מיט דער געשוואָלענער צונג האָט ער געכאַפּט די טראָפּנס און קיין אויג ניט אַראָפּגענומען פונעם בלעך, וואָס ער האָט אונטערגעשטעלט באַם שפּאַלט פונעם באַרג, וואָס האָט פון די ווינטן, רעגנס אָדער גאָר פון עלטער זיך אייַנגעקאָרטשעט און באַקומען אָף זייַן סאַמע שפּיץ אַ היפּשן פּליך. זאָלן נאָר די וואָלקנס אופהערן זיך צו רייצן און זאָל דערלאַנגען אַ פּליוך אַ רעגן, אַז פונעם באַרג זאָל זיך אַ גאָס טאָן אַ ריטשקע. ער דאַרף אַזוי, ווייַל דער שטייניקער באָדן און דער שטויביקער קאַלך וועלן אים צוריק קיין טראָפּן ניט אומקערן.

עס האָט זיך אים ניט געגלייבט, נאָר ער האָט זיך אָנגעטרונקען, ווי אַ פּויק. די פעלד־פלאַש איז פול, און אין דער אָפּגיך געמאַכטער בלעכענער מולטער האָט ער אייַנגעהיט אַ היפּש ביסל ווייכע רעגן־וואַסער.

איצט, ווען ער זאָל קענען שלעפּן דעם פּוס, וואָלט ער זיך באַנאַכט געלאָזט אין וועג. דאָ, אינעם באַרג־דורכגאַנג, דאַרפן זייַן מינעס. נאָר וואָס קאָן ער אָנווערן?

ווידער האָט ער זיך פאַרקליבן, ווי אַ געיאָגטע כייַע, אין זייַן נאָרע. אָף זייַן לעבן האָט ער נאָך ניט געזען אַזאַ פאַרוויסטונג. דאַכט זיך, אַלץ איז טויט, אויסער דעם יאַם און די שטערן. איבער אים איז דער הימל, און בלויז דער הימל. דער פּוס, וואָס שטעכט ווי מיט טויזנטער נאָדלען,

איז אופגעלאָפן און ווערט פאַרברענט פון זײַן אייגענער היץ. עס גייט שוין דער עלפטער מעסלעס, ווי ער, פּיאָטער אָראַנסקי, ליגט דאָ אין אָנמאַכט. ער גויסעסט צוזאַמען מיט דער נאַכט.

ווען מערדער געוועלטיקן

— יעגאָר, זע נאָר, ער לעבט נאָך! — דאָס שרײַט עמעצער פון די געפאַנגענע, וואָס די היטלעראָווצעס טרײַבן פאַר זיך, קעדיי דורכקאָנטראָלירן, צי זײַנען אַפן וועג ניטאָ קיין מינעס. ניקאָלאַדזע באַווײַזט זיך ניט אָנצובייגן, ווי אַ דײַטש האָט שוין אָנגעצילט די ביקס אַף אָראַנסקין און אַ ברום געטאָן:

— האַלט!

„האַלט!" — מע קאָן מיינען, אַז ער קאָן נאָך לויפן.

אָראַנסקי האָט ברייט צעעפנט די אויגן. דאָס איז ניט קיין מיראַזש. דאָס האַרץ טוט אַ ציטער. זיך דערוואַרט... פאַר דער ביקס קאָן ער זיך ניט אָנכאַפּן, איז זאָל ער אים גיכער שיסן, און אַן עק זאָל עס נעמען. איז ניין, ער פרעגט נאָך:

— באָלשעוויק, יודע?

ניקאָלאַדזע פאַרלויפט דעם וועג. ער קען דײַטש, און דערפאַר האָבן די היטלעראָווצעס אים אויסגעטיילט פון אַלע איבעריקע, ער גייט די גאַנצע צײַט ערגעץ אינמיטן צווישן דער קאָמאַנדע „קאַנאָנען־פלייש" און דער וואַך.

— הער זאָלדאַט, גאָט באַהיט! דאָס איז מײַן בעסטער פרײַנט. ער ליגט דאָ, ווײַל דער פוס טוט אים וויי. איך בעט אײַך, שיסט אים ניט. ער וועט זיך גיך אויסהיילן, און דאַן קאָנט איר אים כאָטש אײַן אַן אַקער אײַנשפּאַנען.

אַף אומברענגען אַ פאַרווונדעטן רויטאַרמייער דאַרף דער „הער זאָלדאַט" בײַ קיינעם ניט בעטן קיין דערלויבעניש. אַף ניט שיסן דאַרף ער האָבן אַ באַפעל פון דעם אונטעראָפיצער, וואָס גייט ערגעץ הינטן און איז נאָך אַהער ניט דערגאַנגען. דערווײַל האָט דער סאָלדאַט זיך איבערצײַגט, אַז דער „דאָלמעטשער" לײַגט ניט. ס'איז ריכטיק, אַז זיי קענען איינער דעם צווייטן. איז וואָס אַרט עס אים? זאָלן זיי צווישן זיך ריידן.

— פּיאָטער, נעם זיך אין די הענט. שווער־פאַרווונדעטע שיסן זיי. צום לאַגער איז ניט ווײַט — זיבן קילאָמעטער. דאָרט איז פאַראַן אַ דאָקטער. איך האָב דאָ אַ כאַווער, מיר וועלן דיר העלפן.

— יעגאָר, גוט, וואָס מיר האָבן זיך געטראָפן. אויב דיר וועט אָפּגליקן און וועסט בלײַבן לעבן, גיב צו וויסן מײַן מישפּאָכע. מיר קאָן שוין קיינער ניט העלפן.

— נאַרישקײַטן. האָסט היץ. זיץ און שווײַג. פאָלג, וואָס איך וועל זאָגן.

— וואָס איזט דאָס? — דאָס וויל שוין וויסן דער אונטעראָפיצער.

ניקאָלאַדזע דערציילט, אַז ער האָט צופעליק אָנגעטראָפן אַף זײַנעם אַ לאַנדסמאַן.

— אַן אַפּיצער?

— ניין, — ענטפערט ניקאָלאַדזע, — אַ טעכניקער. ער פאַרמאָגט גאָל־דענע הענט. גליקלעך וועט זײַן דער באַלעבאָס, צו וועמען ער וועט אַרײַנ־פאַלן.

דער אורטייל איז אַרויסגעטראָגן. אויב ביזן יאַם־בּרעג וועלן זיי ניט אָנטרעפן אַף קיין מינעס, מעג מען אים העלפן דערקלײַבן זיך צום לאַגער. דערווײַל בלײַבט דער טעכניקער דאָ.

אַ שטיק זאַמדיק פעלד צווישן דער רודאָלף־סלאָבאָדאַ און בערמאַנס באַלקע האָט מען אַרומגעצוימט מיט עטלעכע רייען שטעכלדראָט. אין די ווינקלען האָט מען אוועקגעשטעלט פיר הילצערנע טורעמס מיט קוילנ־וואַרפער, — און דאָס איז דער לאַגער פאַר העכער צוויי טויזנט קריגסגע־פאַנגענע.

פון דער קאָמענדאַטור האָט מען געבראַכט און אוועקגעשטעלט בײַ דער „קיך", וווּ צוויי מאָל אַ טאָג טיילט מען צו דרײַ הונדערט גראַם מוטנע באַלאַנדע, אַ ספּעציעלן טורניקעט — אַן אײַנריכטונג מיט אַ ווירבל־טירל, וואָס לאָזט ניט די געפאַנגענע מיט די פוסטע קאָנסערוון־שאַכטלען אײַלן פאָרויס, נאָר צווינגט זיי אַרײַנגיין איינציקווײַז. באַם דורכגיין דעם טור־ניקעט פאַרמאַכט איר דעם וועג יענעם, וואָס גייט נאָך אײַך. דאָס גיט אַ מעגלעכקײַט די וואַכלײַט אַרויסצוכאַפּן די, וואָס זײַנען, לויט זייער מײַ־נונג, ענלעך אַף ייִדן, ווי אויך די שוואַך־פאַרוווּנדעטע און קראַנקע, קעדיי זיי אָפּפירן אין שכיטע־ריוו. בײַ די דײַטשן הייסט עס „כאַפּן האָזן", און זיי באַרימען זיך נאָכדעם, וויפל וועמען עס איז געלונגען צו כאַפּן.

ניקאָלאַדזע קאָן טאַקע, ווײַזט אויס, אומבאַמערקט אַרויסנעמען אַ שויב פון איין פענצטער און אַרײַנשטעלן אין אַ צווייטן. אים האָט זיך אײַנגע־געבן אַ שפּיצל, זײַן כאַווער זאָל אויסמײַדן דעם טורניקעט.

אין לאַזאַרעט האָט דער דאָקטער בערשאַדסקי מיט זײַנע גרויסע קינ־דערש־בלויע אויגן אַ קוק געטאָן אַף אַראַנסקיס קראַנקן פוס און טאַקע באַלד מיט אַ צעבראָכענעם סקאַלפּעל צעשניטן די וווּנד און אַרויסגענו־מען מיט אַ צוואַנג די קויל. מיט עפּעס אַ שמירעכץ האָט ער פאַר צוויי טעג פאַרניכטעט די ווערעם. אַראַנסקי האָט שוין קימאַט געקענט אופהייבן די האַנט און רירן מיט די פינגער פונעם קראַנקן פוס. צוויי שטעקנס אָנשטאָט קוליעס האָט ער אַליין געפונען.

צווישן די געפאַנגענע רויטאַרמייער און מאַטראָסן האָבן די ערשטע טעג זיך אויך געפונען אָרטיקע אײַנוווינער, וועלכע האָבן געקעמפט אין די דרוזשינעס. צו זיי פלעגן קומען די אייגענע, וואָס האָבן זיך באַמיט איבערגעבן אין לאַגער עפּעס עסן. געוויינלעך פלעגט מען זיי צעטרײַבן אָדער גאָר נעמען שיסן אין זיי. נאָר זונטיק האָט די וואַך ניט אַזוי גע־ווילדעוועט און פון יענער זײַט דראָט פלעגט אַמאָל אַרײַנפליִען אַ גע־קאָכטע קאַרטאָפל, אַ גרינע אוגערקע, אַ בורעק.

אַראַנסקי איז געלעגן אין הויף פון לאַזאַרעט, ווען ער האָט פּלוצעם צווישן אַ גרופּע פרויען דערזען זשעניען. ער האָט זיך אַ כאַפּ געטאָן פאַר

די שטעקנס און, רופנדיק זי, זיך געלאָזט צום שטעכלדראָט, נאָר דער וואכמאַן, וואָס איז געשטאַנען פון דרויסן, האָט אים באַמערקט און דראָענ־דיק באַוויזן א פויסט. זשעניען האָט ער צוגעלאָזט קימאַט ביזן דראָט און עטלעכע מאָל זי איבערגעפרעגט:

— דאָס איז דײַן מאַן?

זי האָט געענטפערט:

— ניין, מײַן מאַנס א ברודער.

דער וואכמאַן האָט זי אפילע א לויב געטאָן, וואָס זי פארגעסט ניט אין אירע אומגליקלעכע קרויווים, און איר פארטרויט, אז ער אליין בענקט שטארק נאָך זײַנע קינדער, וואָס וואקסן בא דער באָבען און ער האָט זיי שוין דאָס צווייטע יאָר ניט געזען.

אַלץ, וואָס זשעניע האָט אהער געבראכט, האָט זי שוין באַוויזן ארי־בערוואַרפן פאר אלעמענס־וועגן. דערפאר איז זי אוועק אהיים, זיך איינ־גיכן אומגעקערט און אים איבערגעגעבן א לעבל ברויט, א שטיק געדיכ־טע הירזשענע קאשע און א סאַלדאטסקע קעסעלע, פול מיט טיי — עמעסע זיסע טיי. זי האָט בא אים גאָרניט געפרעגט, אליין גאָרניט דערציילט, נאָר געשטאַנען פונדערווײַטנס. און געקוקט, ווי אָט דער טויט־הונגעריקער מענטש, וואָס האָט נאָרוואָס ניט פארמאָגט אפילע מיט וואָס אָן אויג צו פארטרייסלען, טיילט אף דער העלפט דאָס אומגעריכטע האָב־און־גוטס מיט איינעם א קאווקאַזער.

מיטן וואכמאַן האָט זי „געשלאָסן באקאַנטשאפט" און נאָך פינף מאָל אהער געקומען. צום זעקסטן וואָלט זי בעסער ניט געקומען. נאָר ווער האָט געקאָנט וויסן, אז איר „באקאַנטער" איז פונקט אזא באַנדיט, ווי אנדערע, נאָר לײַדט צײַטנווײַז פון סענטימענטאַלקײַט. צום זעקסטן מאָל האָט ער זי באגעגנט מיט א קויל. דער געהילף־קאָמענדאַנט האָט דער־לויבט דעם דאָקטער בערשאַדסקי ארויסגיין פון דעם לאגער און איר איבערבינדן די וווּנד. נאָר קיינער האָט ניט דערלויבט אָראַנסקין ארי־בערוואַרפן איבערן הויכן לאגער־צוים זײַנע שטעקנס. פאר דעם וועט ער באַקומען זײַן שטראָף. דערווײַל האָבן זייערע בליקן זיך נאָך איין מאָל באגעגנט. וואָס האָט ער איר געקאָנט זאָגן? ער האָט לאַנג געקוקט, ווי זי, אַן אײַנגעבויגענע אינדרײַען, שטעלט א טראָט נאָך א טראָט. אָט איז זי, ווי א פארוווּנדעטער סאָלדאַט, צוגעפאלן צו דער ערד. נאָר צו איר איז צוגעגאַנגען א פרוי, געהאָלפן זיך אופהייבן, דערנאָך זי גענומען אונטער דער האַנט, און זיי זײַנען לאַנגזאם אוועק מיט דער באַלקע.

ביטער, שלעכט איז, ווען דער מערדער געוועלטיקט.

שווערע, מיט ברייטע ברוסטקאַסטנס, גרויע פערד, וואָס האָבן זיך פארבענקט נאָך א וואָגן מיט מאַסע, פיטערן זיך אף דער לאָנקע, און אין די רימענע שלייעס, וואָס זײַנען מיט ביידע עקן צוגעפעסטיקט צום כאָ־מוט און שנײַדן זיך ארײַן אין די אקסל, שפאַנט מען אײַן אויסגעצערטע מענטשן. אפן וואָגן — פעסער מיט וואסער. פאַראַן קימאַט א גלײַכער וועג צום ברונעם, נאָר ווי דער פאָרעץ וויל, אזוי דרייט ער מיטן דישל... די

לאגער־וואך הייסט פירן מיט א זײַטיקן וועג, ווו דער בארג־ארוף איז א שטיילערער. דעם וואָגן וועט מען ארופשלעפן, נאָר פרווו אים דערנאָך איַנהאלטן, אז קיין טראָפּן וואסער זאָל זיך פון דער הילצערנער פאס ניט אויסגיסן. פון אָנשטרענגונג האָט באַ אָראנסקין געפלאַצט די דינע הויט, וואָס האָט אָקאָרשט פארצויגן די וווּנד. אפן שטויביקן וועג טריפן טראָפּנס בלוט. ער זעט זיי ניט, ווײַל די אויגן זײַנען פארלאָפן מיט געזאלצענעם שווייס. דער וואכמאן מיטן גרויסן בויך, וואָס האלט זיך אין איין טרייס־לען, באפוילט זיך אָפּשטעלן. ער אליין וועט זיך זעצן אף די קאָזלעס, קיין ווישקעס דארף ער ניט. די הענט זײַנען באַ אים פארנומען מיטן אווטאָ־מאט.

פערד דארפן שוויַגן, אָבער דער נידעריקער מאטראָס, וואָס גייט פון לינקס אין שפאַן, האלט ניט אויס און טוט זיך א „בריקעווע". ער זעצט זיך אוועק א צעיושעטער אף דער ערד, און דער צאָרן רעדט פון אים ארויס:

— או, רייַנבלוטיקע לויז, וואָס פאר א צויג האָט דיך אף דער וועלט געבראכט!

אָראנסקי זאָגט אים שטיל:

— פארבינד די צונג און ווער אַנשוויגן!

פארן מאטראָס איז איבערגעגנוג, וואָס ער האָט אויסצושטיין פונעם פריץ, זאָל אים נאָך אן אייגענער לערנען? עפשער מיינט ער, אז ער מעג, ווײַל ער איז געשפאַנט אינמיטן? ער איז טאקע עלטער און העכער פאר אלעמען, נאָר אים קאָן ער דאָך אף זיכער א ביס טאָן:

— ווער ביסטו — א קאָמאנדיר, וואָס דו באפוילסט? דו ביסט א פערד ניט בעסער פאר מיר. וואָס — ניט?

די שלייע אף אָראנסקין טוט א ציטער, און די פּאָסטראָמקעס ציִען זיך אזוי אָן, אז עס גיבן זיך א ריר די רעדער פון וואָגן.

— א קאָמאנדיר! און איך באפויל: שטיי אוף!

— האלטסט פאסאָן? נו, נו! געטראָפן דאָס אָרט. איינער אזא האָט שוין מיט מיר דאָ אזוי א שפּאס געטאָן, איז ער שוין לאנג געפּייגערט. אזוי־אָ!

— אלץ? צי דו ווילסט מיר נאָך עפּעס זאָגן?

— נאָך, זאָגט מען, איז באם גאלעך אין ארבל. האָסט צעקײַט? איז אייצע איך דיר עס אײַנשלינגען.

דער מאטראָס איז ווי א שוועבעלע, גיב א ריר — צינדט זיך עס אָן.

דער דײַטש וויל וויסן, וואָס קומט דאָ פאָר. פרעגט ער בא ניקאָלאַדזען, וואָס שפּארט אונטער דעם וואָגן פון א זײַט. יעגאָר קען שוין אָט דעם וואכמאן, און ער האָט מיט מוירע געוואַרט אף אָט דער פראגע.

— זיי אמפּערן זיך, הער זאָלדאט, פארוואָס ניט אלע שלעפן אלציינס דעם וואָגן.

— פארפלוכטער שווײַן, דו לײַגסט! — טוט דער „הער זאָלדאט" א טשמעל מיטן אונטערגעקאָוועטן שטיוול ניקאָלאַדזען.

— הער זאָלדאט, איך לײַג ניט.

— ווער פון זיי שלעפּט מער?

— דער הויכער, וואָס איז געשפאַנט אינמיטן.

— אויב אזוי, דאַלמעטשער, איז זעץ זיך אַף מײַן אָרט. נעם די ווישקעס אין דער לינקער האַנט, און מיט דער רעכטער זאָלסטו זיי שמײַסן, אַז אַלע דרײַ זאָלן שלעפּן אַלצײַנס. האַלט! — שרײַט ער הויך אַף א קאָל. — פאַרוואָס שנײַדסטו מיט דער בײַטש די לופט? דו מיינסט, אַז איך בין בלינד? אַראָפּ פון וואָגן! דו וועסט זיך אײַנשפּאַנען אינמיטן. זײַ זיכער, דער הויכער וועט דיך גוט שמײַסן, און פּרוּוו נאָר אומפאַלן, וועל איך דיר פלעטן דעם קאָפּ. אוועקגעפאָרן!

אַראַנסקי פאַרשטעקט די בײַטש אינעם גאַרטל פון די צעריסענע גאַליפע הויזן, ער לאָזט אַראָפּ דעם קאָפּ, שפּאַרט זיך אָן אינעם געזונטן פוס און מיט די לעצטע קויכעס, ווי ער וואָלט באַדאַרפט רירן פון אָרט א מויער, שטופּט ער פאָרויס דעם וואָגן. באַלד, ווייסט ער, וועלן אים די קוילן דורכלעכערן ווי א רעשעטע. זאָל זײַן אַזוי, נאָר די בײַטש אַף זײַנע כאַווירים וועט ער ניט אופהייבן. „דו, הינטיש געביין, וואָס האָסטו אָנגעשטעלט דײַן אווטאָמאַט און קוועטשסט נאָך אַלץ ניט אָן מיטן פינגער אַף דער גאַשעטקע? דו ווילסט מיך נאָך אויספּרוּוון? א פּײַגן! וועסט זיך ניט דערוואַרטן!"

— טאַמאַס, — האָט זיך אָנגערופן דער צווייטער וואַכמאַן, — וואָס זידט אין דיר אַזוי דאָס בלוט? וואָס ווילסטו פון דעם „מינוסמענטש"? מיט דער צײַט וועט ער עפּשער ווערן אַן „אונטערמענטש", און דערווײַל איז ער בלויז א פערד. ווילסט, איז שפּאַן אים אײַן צוריק. איך וואָלט זיי אַפילע אוועקגעשטעלט אַן עמער וואַסער, זאָלן זיי זיך אָנזשליאָקען, און הײַדאַ אין וועג. שוין צײַט עסן אָוונטברויט. ווילסט ניט? איז גיי אָפּ אין א זײַט.

ער האָט אַרויסגעכאַפּט בא אַראַנסקין די בײַטש, א שנײַד געטאָן אַלע דרײַ מיטן דינעם רימען און אַפילע ניט אויסגעשריִען „וויאָ, פערד!". ביז אַהער האָט ער גלײַכגילטיק געשפּאַנט בא דער זײַט פונעם וואָגן. איצט האָט ער זיך געכאַפּט, אַז ס'איז שוין צײַט עסן אָוונטברויט. און ער וועט נאָך הײַנט מיסטאַמע אָנשרײַבן זײַן „פּראָו" א בריוו און וועט איר מיט אַלע פּישטשעוּוקעס באַשרײַבן, ווי שווער עס איז זיי, די בלאָנדהאַריקע, אין וועמעס אָדערן עס פליסט נאָרדיש בלוט, האָבן צו טאָן מיט די פינצטערלינגען, וואָס אַפילע פאַר פערד טויגן זיי ניט שטענדיק.

ווען זיי האָבן זיך דערקליבן צום לאַגער, האָט מען זיי אַפילע דערלויבט זיך אָנטרינקען צו זאַט. נאָר אָפּטשעפּען זיך פונעם מאַטראַס, וואָס האָט פאַרפירט די קריגערײַ (קיריושע האָט ער געהייסן), איז אַראַנסקין געווען שוין גאָר ניט אַזוי פּאַשעט. אָן איבעריקע דיבורים האָבן ער און זײַנע כאַווירים, די „שוואַרצע כמאַרעס", אָנערקענט אַראַנסקין פאַר א קאָמאַנדיר איבער זיך און זײַנען גרייט געווען כאָטש באַלד זיך וואַרפן אַף דער באַוואָפנטער וואַך. זאָל ער נאָר באַפעלן.

אין עטלעכע טעג אַרום האָט מען זיי, א קאָלאָנע פון עטלעכע הונדערט מאַן, אָפּגעפירט צו דער אײַזנבאַן און פאַרשפּאַרט אין פראַכט־וואַגאָנען. דער הילצערנער דיל איז געווען באַקלאַפּט מיט בלעך. דאָס שמאָלע פענצטערל — פאַרגראַטעוועט מיט אײַזערנע פּרענטעס. די ברייטע טיר האָט מען

פּאַרוקט און פאַרקייטלט פון דרויסן. כאָטש די מענטשן זײַנען דאָ געווען צונויפגעפּרעסט, ווי הערינג אין אַ פּאַס, האָט קירילושע זיך מיט די עלנ־בויגנס דורכגעלייגט אַ וועג צו אַראַנסקין און, ניט היטנדיק זיך פאַר אַנ־דערע, געזאָגט:

— פּיאָטער מאַקסימאָוויטש, מיר וועלן דורכברעכן אַ לאָך אין דיל. איר מיט יעגאָרן און מיר, דרײַ מאַטראָסן, וועלן אַנטלויפן.

— און וואָס וועט זײַן מיט די איבעריקע?

— אויב אַלע וועלן אַנטלויפן, וועט מען נאָך אונדז זיך געוויס יאָגן.

— און וואָס וועט זײַן מיט די, וואָס וועלן בלײַבן אין וואַגאָן, אַז מיר וועלן אַנטלויפן? וועגן דעם, קירילושע, האָסטו זיך פאַרטראַכט?

— ניין, — האָט קירילושע אופריכטיק אָנערקענט. — איך זע — דער פּלאַן טויג ניט. נאָר ביז מיר האַלטן זיך נאָך אויף די פיס, מוז מען עפּעס צוקלערן.

ווען עס האָט שוין גענומען טונקל ווערן, איז דער עשעלאָן אָנגעקומען קיין דזשאַנקאָי. אַ גאַנצע נאַכט האָט מען זיי געהאַלטן פאַרשלאָסן אין די וואַגאָנען, אָבער ווי עס האָט נאָר געגעבן אַ בליאַסק אויף טאָג, האָט מען צעפּראַלט די ברייטע טירן און ווי אויף אַ סרייפע גענומען טרײַבן:

— שנעלער! שנעלער!

באַלד, ווי מע האָט זיי איבערגעגעבן דער נײַער וואַך, איז צום דאָקטער בערשאַדסקי צוגעגאַנגען אַן עסעסאָווע און מיט קויעך אַראָפּגעריסן פון זײַן אַרבל דעם צייכן פון רויטן קרייץ. אַ צווייטער האָט אים געהייסן אַראָפּנעמען די שטיוול און, מאַכנדיק כויזעק, צוגעקלעפּט צו זײַן פּלייצע אַ געלע לאַטע.

געבײַטשט און געטריבן האָט מען זיי צום בוימל־זאַוואָד. אויף יעדן טריט און שריט — סימאָנים פון כורבן. קירילושע האָט געפּרוווט באַרויִקן בער־שאַדסקין:

— שפּײַ זיך אויס אויף זיי. אַלצייַנס ביסטו אונדזער דאָקטער. דאָס קנעכט־שילדל איז פאַר פּרעמדע, זאָלן זיי אין די אויגן, און מיר קענען דיך. וואָס מיינסטו, אויב איך וועל שוין מוזן אָנקומען צו אײַער מעדיצין, וועל איך זוכן אַן אַנדערן? אַ שלאַנג זאָל איך זײַן, אויב איך זאָג ניט דעם עמעס. שטיבלעטן וועלן מיר דיר אויך קריגן. אַ שאָד, וואָס מײַנע וועלן זײַן קליין אויף דיר. די שקראַבעס זײַנען מיר שוין דערעסן. שמייכלסט? דאָס איז גוט. נאָר איך זע ניט, זאָלסט מיר גלייבן. זאָלסטו טאַקע וויסן, אַ שלאַנג זאָל איך זײַן, אויב...

אַ נערעק מיט דעם גאָפּרירטן טרײַבל האָט אים ניט געלאָזט פאַרענ־דיקן. ער האָט זיך גלײַך אַרײַנגעדרייט אין דער קאָלאָנע און גענומען מיט עמעצן אײַנטײַנען, אַז „ווי פוילע ציין, וואָלט איך זיי אַרויסגעריסן מיט די וואָרצלען".

דערנאָך זײַנען זיי געבליבן שטיין בא די טויערן פונעם לאַגער. גע־פאַנגענע זײַנען דאָ אַ סאַך, און די טעריטאָריע איז קליין. די ערד איז אַזוי אויסגעטאָפּטשעט, אַז ס'דאַכט זיך, קיין גראָז וועט שוין דאָ קיינמאָל ניט וואַקסן. נאָר מיילע, די דײַטשן וועלן זיך שוין אָן אייצע געבן... בישכיי־נעס, אין אַן אַרומגעצוימטן הויף, אַרבעטן יידן. דאָס אָנטאָן — אַ לאַטע

אף אַ לאַטע, נאָר אַף זיי אַלע — אַ גאַלע לאַטע אַ צוליב. באַ אַ ייִדן, וואָס סאַמע באַם פּלויט הובליעוועט ער אַ ברעט, האָט בערשאַדסקי געפרעגט:

— דאָס איז די געטאָ?

יענער קוקט זיך פריִער אַרום, און דערנאָך ענטפערט ער אַף מאַמע־לאָשן:

— איך ווייס? פריִער האָבן מיר געמיינט, אַז מע וויל אונדז בלויז געטן מיט די ניט־ייִדישע שכיינים. אייניקע האָבן אפילע געזאָגט, אַלץ קעדיי, אַבי לעבן צו בלײַבן. איצט ווייסן מיר, אַז עס איז אַ פאַלוסטאַנאָק פאַרן אָפּשיקן אין שכיטע־פעלד. דאַנקען גאָט, דערוויַל, זע איך, זיַינען מיר נאָך ניט די לעצטע ייִדן, נאָר העלפן איינער דעם צווייטן קאָנען מיר סיַידן מיט אַ קרעכץ, אי טאָ דאַרף אים איצט יעדערער פאַר זיך אַליין:

אָראַנסקי הערט, ווי בערשאַדסקי ענטפערט:

— פאַלט ניט אַראָפּ באַ זיך, די וועלט איז נאָך ניט אונטערגעגאַנגען.

— וואָס הייסט נאָך ניט אונטערגעגאַנגען? מיר מיט איַיך זיַינען כאָטש איין מינוט זיכער מיטן לעבן?

— און זיי, די געפאַנגענע פון שכיינעסדיקן לאַגער, זיי זיַינען זיכער מיטן לעבן?

— איך זאָג עס ניט. נאָר זייערע פאַמיליעס וועלן נאָך עפשער בליַיבן לעבן, און מיַין וויַיב מיט די דריַי קינדער ליגן שוין אין ריוו. עפשער מיינט איר גאָר, אַז עמעצן וועט זיך איַינגעבן מיט איין בלאָז פאַרלעשן אַזאַ סרייפע?

— ניין, דאָס ניט.

— איז דרייט ניט קיין ספאַדעק און גיט ניט קיין נאַרישע אייצעס. קיינעם וועט זיך ניט איַינגעבן אַנטלויפן. אויב מע וועט אונדז ניט שיסן, וועט מען אונדז פאַרברענען.

— אויב זיצן מיט פאַרלייגטע הענט, וועט זיַין טאַקע אַזוי, ווי איר זאָגט.

— נו, מיילע, וועגן דעם האָבן מיר שוין מיט איַיך אָפּגערעדט. נאָר אויב איר זיַיט שוין יאָ אַזאַ כאָכעם, זאָגט מיר בעסער: פונוואַנען נעמען זיך אַף דער וועלט אַזעלכע ראָצכים? ווער האָט זיי פאַרזייט און ווער האָט זיי אויסגעכאָוועט?

— מע דאַרף ווייניקער כקירען און מער טאָן, — דער קורצער און שאַרפער ענטפער האָט זיך אַרויסגעכאַפּט ניט באַם דאָקטער בערשאַדסקי, נאָר באַ אָראַנסקין, און כאָטש זיי זיַינען געשטאַנען ניט אַליין, האָט אים אויך דערנאָך ניט באַנק געטאָן, וואָס ער איז געווען אַזוי ניט פאָרזיכטיק.

קיריושע איז שוין ווידער דאָ. דאַכט זיך, אַזוי געפאָקט און געמאָזלט, אַז ער וואָלט געמעגט פאַרזאָגן אַ צענטן, נאָר ער איז ניט קיין איבערגע־שראָקענער, איצט דאַרף ער זייער נייטיק וויסן, צי קאָן דער סטאָליער אים שענקען אַ קליין זעגעלע אָדער כאָטש אַן אָפּצוועגע. מיט דער האַנט גיט ער אַ פיר איבערן האַלדז, עס דאַרף הייסן, אַז עס גייט אין לעבן.

— ניין, — זאָגט יענער און וויַיזט אים, אַז זיַין גאַנץ סטאָליעריש גע־צײַג באַשטייט פון אַ הובל.

באלד וועט מען עפענען די טויערן. אָט איז אליין דער קאָמענדאַנט. די אויסגעפּוצטע שטיוול גלאַנצן. די הענט זײַנען פּארוקט אין די קעשענעס. עמעצן זוכט ער מיט די אויגן. געפונען.

— קאָם הירן! — דאָס ווענדט ער זיך צו בערשאַדסקין. — קיין גוטער שוסטער ביסטו קיינמאָל ניט געווען?

— איך בין א מיליטערישער דאָקטער פון צווייטן ראַנג.

— כאַ, כאַ! — פארגייט זיך דער לאַגער־פירער אין א געלעכטער. — ווי געפעלט אײַך דער דאָקטער, וואָס גייט באָרוועס, ווי א פּאַסטעך? ווּעמען האָסטו פארקויפט דײַנע שטיוול?

איצט זוכן עמעצן בערשאַדסקיס אויגן. געפונען.

— פרעגט בא אים. ער וועט אײַך זאָגן.

— וואָס? — כאַפּט זיך דער קאָמענדאַנט פאר דער קאָבורע.

דער קאָלאָנע באַפוילט ער רירן זיך פון אָרט, און ווען די טויערן פאַר־שליסן זיך הינטער איר, דערהערט זיך אָן איינציקער שאָס.

קירױשע האָט אראָפּגענומען דאָס קײַלעכדיקע מאַטראָסן־היטל פון קאָפּ.

אפן צעמענטענעם דיל האָבן זיך געוואַלגערט אָן א שיר מענטשן, ווי מאָן אין א קעפל. באַם באַקומען די ביטערע ווי גאַל באַלאַנדע האָט אַראַנ־סקי גיכער דערפילט, ווי דערזען, אז עמעצער קוקט אין זײַן זײַט. דאָס איז געווען לאָבאָדאַ. באַם באַקומען די פּײַקע האָט לאָבאָדאַ אזוי האַכנאָעדיק אָנגעבויגן דעם קאָפּ, ווי ער וואָלט געבוירן געוואָרן א שקלאַף. אָט דער קאָן אויסגעבן נאָך פריִער, איידער די נעשאָמע וועט פון הונגער זיך אויסלעשן.

אָראַנסקי זיצט אראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ אף די קני און הערט, ווי מאַ־טראָסן ריידן צווישן זיך. מע דערציילט מײַסעס ניט געשטויגן, ניט גע־פלויגן. מע דאַרף דאָך ווי־ניט־איז אָפּשטופּן די צײַט, וואָס ציט זיך, ווי פּעך.

ווער ווייסט, וויפל עס וואָלט זיך געצויגן אָט דער שמועס, ווען ניט דער רעדנער פון שכיינעסדיקן רעדל, וואָס האָט פארינטערעסירט אויך די מאַטראָסן. דער רעדנער איז לאָבאָדאַ. עס איז געווען, אז אָראַנסקי זאָל אופּ־הייבן דעם קאָפּ, און זייערע אויגן וועלן זיך באַגעגענען. וואָס איז עס — א צופעליקײַט, וואָס ער האָט זיך צוגעזעצט אזוי נאָענט? לאָזט זיך אויס, אז לאָבאָדאַ וויל נאָך זײַן א פילאָסאָף אויך.

— דער אומגליק באַשטייט נאָך אין דעם, — וויל ער אײַנשמועסן די צוהערער, — וואָס מענטשן פארמערן זיך א סאַך גיכער, ווי עס דערלויבן די עקזיסטענץ־מיטלען. איר פארשטייט דאָך, אז איך רעד וועגן עסן. טאַ־קע איבער דער קישקע גייט דער גאַנצער קריג. מיר, די סלאַוון, פארמאָגן ברייטע פּלייצעס, און די דײַטשן קלוגע קעפּ, וועלן זיי אונדז איבערכיט־רעווען, און אונדז וועלן ניט העלפן ניט די שטאַרקע הענט און ניט די לאַנגע פיס. דאָס אלץ הייסט קאַמף פאר עקזיסטענץ. אפילע פאר קיין קנעכט וועלן זיי אונדז ניט באַדאַרפן. אָט וועלן זיי אויסשפּילן די מיל־כאָמע, וועלן זיי צוקלערן אזוינע קונציקע ראַבאָטן, אז מע וועט אפילע ניט

דארפֿן קוועטשן אָף קיין קנאַפּקעס. אַלץ וועלן פֿאַר זיי טאָן די אווטאָמאַטן. אין טעכניק קלײַב איך זיך פֿאַנאַנדער. זאָג איך אײַך אַפּריִער, אַז אַזוי וועט עס זײַן. קיינער קאָן אונדז ניט העלפֿן, עס וועלן אויסלעבן גע־ציילטע, די, וואָס וועלן זיך קענען צופּאַסן.

א ווײַלע איז שטיל. דערנאָך טוט זיך קירױשע א ריס פֿון אָרט, און ס'איז נאָר צום כידעשן זיך, פֿונוואַנען האָט זיך צו אים פּלוצעם גענומען אַזא באַס.

— היי, דו, פֿאָן־וואַנץ! ווער האָט דיך אהער געבראַכט? אויב איך וועל פֿון דיר נאָכאַמאָל אַזוינס הערן, וועל איך דיך אַזוי „באַארבעטן", אַז אַן אַקולע אין יאַם וועט זיך מיִעסן דיך אײַנשלינגען. דריי זיך ניט, ווי א פֿליג אין וואַסער, שטיי און הער, ווען מאַטראַסן ווילן נאָך מיט דיר ריידן, און פּרווו ניט, הינטישע פּעל, מיך אויסגעבן. א שלאַנג זאָל איך זײַן, אויב מע וועט דיך אונטער דער ערד ניט געפֿינען און אָף שטיקער ניט צע־רײַסן. פֿאַרשרײַב זיך עס אָף דער נאָז. אַלץ. דער מיטינג איז פֿאַרענדיקט!

ווען לאָבאַדאַ האָט זיך שוין אָפּגעטראָגן, האָט קירױשעס שאָכן אים נאָכגעשריִען:

— אַזעלכע טיפֿן דאַרף מען לייגן איינעם אָפּן צווייטן און אַזוי לאַנג שמײַסן דעם אייבערשטן, ביז דער אונטערשטער וועט זיך שוין ניט קענען קיין ריר טאָן.

צווישן זיך האָבן דערנאָך אַראַנסקי און ניקאָלאַדזע לאַנג גערעדט וועגן דעם, אַז לאָבאַדאַ האָט געפּרוווט שפּילן קימאַט אַן אָפּענעם זעקס־און־זעכציק. פֿונוואַנען נעמט זיך אַזא ניוזעניק? ניקאָלאַדזע ווייניקער, נאָר אַראַנסקי האָט אים, דאַכט זיך, ניט שלעכט געקענט.

קירױשע האָט אים גוט אָפּגעענטפֿערט און אָנגעשראָקן אַזוי, אַז זײַנע באַקן האָבן באַקומען דעם קאָליר פֿון ציבעלע־שאָלעכץ. און דאָך וועט זײַן בעסער וואָס גיכער אָפּטראָגן זיך פֿונדאַנען. דאָרט, ווו עס וועלן זײַן ווײ־ניקער סעוואַסטאָפּאָלצעס, וועט מיסטאָמע די וואָך זײַן א קלענערע און עס וועט לײַכטער זײַן אַנטלויפֿן. אָפּלייגן אָף לאַנג טאָר מען ניט. די קוי־כעס וועלן אויסגיין. איז אָבער, ווי אָפּצולאָכעס, אַפֿילע ניט קאָנטיק, מע זאָל זיך קלײַבן זיי אָפּשיקן ערגעץ ווײַטער.

ענדלעך איז אָף דער סטאַנציע דזשאַנקאָי אָנגעקומען אַן עשעלאָן מיט פּוסטע וואַגאָנען, און זיי דרײַען — אַראַנסקין, ניקאָלאַדזען און קירױשען — האָט זיך אײַנגעגעבן אַרויסכאַפּן זיך מיט דער ערשטער קאָלאָנע. ווער עס האָט געזאָגט, אַז מע פֿירט זיי צוריק קיין סעוואַסטאָפּאָל, ווער — אַז קיין זאַפּאָראָזשיע, קערטש, ציורופּינסק. אַרויסגעוויזן האָט זיך, אַז מע האָט זיי געפֿירט און געבראַכט קיין קיראָוואָגראַד — א גרויסע סטאַנציע און נאָך א גרעסערע שטאָט באַם טײַך אינגול.

אין דעם היגן לאַגער איז געווען אַזוי בלאָטיק, אַז מע איז געזונקען איבער די קני אין א שיטערער קויטיקער קאַשע. די באַלעבאַטים איבערן טויט און לעבן — די פּאָליצײַען האָבן זיך איזדיעקעוועט ניט ווייניקער פֿון די דײַטשן. זיי האָבן אַפֿילע געקענט שלאָגן אָן קאַס. פֿונדאַנען, האָבן די אַלטע לאַגערניקעס דערציילט, קלײַבט מען אויס די סאַמע געזונטע אָף אַרבעט קיין דײַטשלאַנד.

כאַטש קיין וועלדער זײַנען דאָ ניטאָ, האָט מען געמוזט זיך פּרוּוון פּונ־דאַנען אַנטלויפֿן.

ווידער זײַנען צוניץ געקומען ניקאָלאַדזעס שפּראַך־קענטעניש. ער וועט לערנען מיט אַ פּאָליציי דײַטש, און דערפֿאַר האָט יענער זיך אונטערגענו־מען אײַנשליסן יעגאָרן און זײַנע כאַווייִרים אין דער קאָמאַנדע, וואָס אַרבעט אין עק שטאָט, אַף דער רעמאָנט־באַזע. קיריושע האָט געזאָגט, אַז כאַטש איין טויט איז פֿאַר יענעם ווייניק, נאָר אַ שלאַנג זאָל ער זײַן, אויב ער, קיריושע, וועט באַם אַנטלויפֿן ניט דערשטיקן דעם אויסוואָרף. איז אָבער פֿון ערגעץ געקומען אַ באַפֿעל, וואָס האָט זיי אַלץ קאַליע געמאַכט. צווישן טאָג און נאַכט האָט זיך דערהערט אַ פֿײַף, און גלײַך האָט מען גענומען אַלעמען אַרויסטרײַבן פֿון די באַראַקן. צווישן די, וועמען דער קאָמענדאַנט האָט באַפֿוילן אָפּגיין אין אַ זײַט, איז געווען אָראַנסקי און קיריושע. ניקאָ־לאַדזע, וואָס האָט זיך אַ ריס געטאָן פֿון אָרט, האָט געכאַפּט פֿון זײַן „שי־לער" אַ נערעק. גלײַך האָט מען די קאָלאָנע אַרומגערינגלט, און, באַוואַכט פֿון היטלעראָווצעס, האָט מען זיי אַוועקגעפֿירט צום וואָקזאַל.

אין וואַגאָן האָט אָראַנסקי זיך צוגעשפּאַרט צו דער וואַנט. באַ זיך אין דער היים איז נאָך געווען אַ שטיקל האָפֿענונג אַנטלויפֿן, נאָר דאָרט, וווּהין מע פֿירט זיי, אַף פֿרעמדער ערד... מיט אַן אויסגעלאָשענעם בליק האָט ער אַ קוק געטאָן אַף זײַן פֿרײַנט, און גלײַך האָט ער זיך געכאַפּט, אַז כאָטש איין טרייסט־וואָרט מוז ער דאָך זאָגן. מיטן עלנבויגן האָט ער אים אַ שטורכע געטאָן אין דער זײַט:

— הערסט, קיריושע, נאָר אַן אײַנגעבראָכענעם נאָגל קאָן מען ניט אויסגלײַכן. ניט אונטערגעבן זיך. דאָס שטעכלדראָט וועלן מיר מיט דיר צערײַסן.

דאָס זײַנען, ווײַזט אויס, געווען די ווערטער, וואָס דער מאַטראָס האָט געוואָלט פֿון אים דערהערן. ער האָט אים אָפּגעענטפֿערט אַף זײַן אויפֿן מיט אַ שוווּע:

— אַ שלאַנג זאָל איך זײַן, אויב עס איז געבוירן געוואָרן דער מענטש, וועלכער וועט מיך קאָנען צווינגען אַרבעטן פֿאַר די דײַטשן.

אַף פֿרעמדער ערד

געבראַכט האָט מען זיי קיין גראַבאָווע, זעכציק קילאָמעטער פֿון בער־לין. דאָרט האָט מען זיי פֿאַרטריבן אין געוועזענע פֿערד־שטאַלן. און שוין אין עטלעכע טעג אַרום האָט אָראַנסקי געוווּסט, אַז דאָס איז אַ רעגלאַמענ־טירטער דורך באַפֿעלן און פֿאַראָרדענונגען שקלאַפֿן־מאַרק פֿון זעכציק טויזנט קריגסגעפֿאַנגענע.

קיריושע האָט באַגעגנט זײַנעם אַ לאַנדסמאַן, וואָס האָט שוין אַ לאַנגע צײַט געוואַשן די דילן אין דער קאָמענדאַטור. איז אַפֿילע ער האָט שוין אַף אויסווייניק געוווּסט געריגגס באַפֿעל: „די רוסישע אַרבעטער האָבן דערוויזן זייער פֿייִקייט באַם אויסבויען די גראַנדיעזע רוסישע אינדו־סטריע. איצט דאַרף מען זיי אויסנוצן פֿאַר דײַטשלאַנד... באַם אָנווענדן מאָס־

מיטלען אף צו האלטן זיי אין געהאָרכזאַמקייט איז דאָס אנטשיידנדיקע — שנעלקייט און שטרענגקייט. עס דאַרפן אָנגעווענדט ווערן בלויז פאָלגנדיקע מינים שטראָף, אָן צווישן־שטופעס. הונגער אָדער טויט".

ער האָט זיי אויך דערציילט, וואָס מע טוט דאָ מיט די קראַנקע, וועלכע מע קאָן שוין ניט אויסנוצן אַף צוואַנגס־אַרבעט...

עס איז נאָך ניט צעגאַנגען דער פּאַרטאָגיקער נעפּל, און עס פּײַפן שוין די לעדערנע רימענס. מע וועט טרײַבן פון די שטאַלן צום אַפּעל־פּלאַץ. „מע וועט", ווײַל דערווײַל לייגט מען צונויף בײַ דער שוועל אין אַ שטאַר־בעל די, וועלכע זײַנען פאַר דער נאַכט געשטאָרבן. טאָמער כאַלילע וועט די צאָל פון די לעבעדיקע און טויטע ניט שטימען, וועט מען זיי צוריק פאַרטרײַבן אין שטאַל, און צום אַפּעל־פּלאַץ וועט מען פירן בלויז די ביז לעצט אויסגעשעפּטע, וועלכע די היטלעראָווצעס רופן דאָ „מוזולמענער".

אין דער קאַזאַרמע איז קאַלט, ווי אין אַ ליאַדאָווניע. אָראַנסקי איז אָנ־געטאָן אין צוויי צעריסענע, אָפּגעבליאַקעוועטע גימנאַסטיאָרקעס. בײַנאַכט האָט ער ביזן האַלדז זיך פאַרקליבן אין טאָרף, וואָס איז איבערגעמישט מיט פערד־מיסט. די ערשטע קלעפּ האָט ער דאָ געכאַפּט דערפאַר, ווײַל אין די האָר און אין דער באָרד זײַנען בײַ אים געבליבן שטעקן ברוינע שטיקלעך ערד און פאַרגעלטע שטרויעלעך. די, וואָס קומען אַהער קויפן מענטשן אַף קנעכטישער אַרבעט, קאָן עס ניט געפעלן. די גערדיכטע באָרד, וואָס האָט אַרומגעזוימט זײַן פּאָנעם, וויל אָבער פון דעם ניט וויסן. ער טרייסלט זי, דראַפּעט מיט די נעגל, נאָר די האָר מיטן מיסט האָבן זיך צונויפגעפלאָכטן אַף ניט צעשיידן.

דער דיקער וואַכמאַן הערט אים אויף צו שלאָגן. ער נעמט אַרויס פון דער קעשענע אַ צינד־מאַשינקע, שטעקט זי אויס צו אָראַנסקיס באָרד און וויל שוין, דאַכט זיך, אַף אַן עמעס אָנקוועטשן אַפּן צינגל, נאָר קירילשע איז אים פאַרלאָפן דעם וועג. פריִער נאָך האָט ער באַמערקט אַף אַ בערגל מיסט אַ פאַרזשאַווערטע פערד־קאַם. איצט האָט ער אַ כאַפּ געטאָן די קאַם און, שטייענדיק אַף די שפּיץ פינגער, מיט אַראָפּגעלאָזטע אויגן גענומען גראַבלען זײַן פּרײַנטס פּאָנעם.

דער וואַכמאַן פאַרגייט זיך אין געלעכטער, וואָס לאָזט אים ניט אָפּ ביזן סאַמע אַפּעל־פּלאַץ.

קירילשע איז מאָלע־רעציכע. ער הערט ניט אויף צו טײַנען:

— איר האָט וועלן געזען אַזאַ שטיק פלייש מיט אַ פּאָר אויגן? אַ זעקל טינעף מיט אַ קאָפּ אָן מאָרך און אַ לאָך אַף פרעסן. נאָר דערפאַר פאַרמאָגט ער צוויי מאַכאָוויקעס, אָפּדאַרן זאָלן זיי אים, אַף צו געבן קלעפּ. — אָראַנ־סקי האָט אים ניט געענטפערט, האָט ער ווײַטער גערעדט שטיל, ווי פאַר זיך אַליין: — אַזויפיל גלעזער ריצנייל זאָל ער און זײַן פיורער אויסטרינ־קען, וויפל טאָרף עס איז נאָך בײַ אײַך אין דער באָרד פאַרבליבן. אַ בראַנד אים אין די קישקעס...

היטלערס הויפּט־באַפולמעכטיקטער אַף אויסנוצן די אַרבעטס־קראַפט, דער גאַולייטער פריץ זאַוקעל האָט הײַנט צוגעשיקט אַהער אַ גאַנצע כאַ־

ליאסטרע מיליטערישע און ציווילע באאמטע. זיי דארפֿן אָפּקלײַבן פֿיר גרויסע קאָמאַנדעס — שוואַרצאַרבעטער פֿאַר די ערד־גרובנס, פֿאַר וועג־בויונג, פֿאַר דער קריגס־אינדוסטריע און פֿאַר דרינגענדיקע, ניט פֿאָרויס־געזעענע אַרבעטן. די אַריער דאַרפֿן ניט גראָבן קיין ערד און טעסען שטיינער. צוליב דעם עקזיסטירן רוסן.

עס איז געמאָלדן אַ קראָס. די, וואָס וועלן גיכער דערלויפֿן צום פּיניש, וועלן בילדן אַ באַזונדער קאָלאָנע. די קויִנים פֿון קנעכט וועלן נאָר באַ־טאַפּן די מוסקולן פֿון די הענט, און אויב זיי וועלן אויסהאַלטן דעם עקזאַ־מען אין דער ספּעציעל־אויסגעבויטער רענטגען־בודקע, וועט מען מיט דער הילף פֿון אַ טראַפּאַרעט אָנצייכענען מיט ווײַסער פֿאַרב אויף זייערע קני און אויף דער פּלייצע די בוכשטאַבן SU און אויף דער ברוסט אופֿהענגען אויף אַ צונױפֿגעדרייט שטריקל אַ שטיק בלעך, וואָס לייגט זיך צונויף אינצווייען. אויף ביידע העלפֿטן איז אויסגראַווירט איינער און דער זעלבער דיסקאָנט־נומער. ווען דער קנעכט ניט אויסהאַלטן די צוואַנגס־אַרבעט און שטאַרבן, דאַרף מען נאָר אַ פּאָר מאָל אַ בייג טאָן דעם זשעטאָן, און די אָפּגעבראָ־כענע העלפֿט דינט פֿאַרן באַלעבאָס פֿון דער אונטערנעמונג אַלס גאַראַנטיע, אַז דער שטאַל־לאַג וועט אים פֿאַרבײַטן אויף אַ צווייטן SU. דאָס זיכערט אויך, אַז די בוכהאַלטעריע זאָל ניט האָבן קיין טאָעס אין כעזשבן.

איז אָט הייבט ער זיך אָן, דער טראַגישער קראָס. קיינער טרײַבט ניט אונטער, און דאָך שלאָגט מען זיך אַרויס פֿון די קויכעס, אַבי ניט אָפּצו־שטיין. מע ווייסט: טאָמער בלײַבט מען הינטערשטעליק, איז עס זיכערער אומקום. אָראַנסקי לויפֿט מיט ברייטע שפּאַן. אויסבאַהאַלטן, אַז ער הינקט אויף אַ פֿוס, איז אים שווער. קירײַושע פּרוּווט פֿאַרשטעלן אים פֿון די באַ־אַמטע. נאָרוואָס איז ער געלאָפֿן פֿון דער רעכטער זײַט, און איצט אָטעמט ער אים אין דער פּלייצע, אָבער ער האָט פֿאַר עפּעס זיך פֿאַרטשעפּעט און איז אומגעפֿאַלן. נאָך איידער אָראַנסקי האָט באַוויזן אויסקערעווען דעם קאָפּ און זיך אָפּשטעלן, האָט עמעצער פֿון די, וואָס זײַנען געלאָפֿן, דערלאַנגט קירײַושען אַ האַנט און געהאָלפֿן זיך אופֿהייבן.

אַלע דרײַ לאָזן שוין ניט אַרויס איינער דעם אַנדערן פֿון אויג, און כאָטש אַז עס דערהערט זיך די קאָמאַנדע „האַלט!", מוז יעדערער פֿאַרגלײַ־ווערט ווערן אויף זײַן אָרט, מאַכן זיי קלוימערשט לויט אינערציע נאָך עטלעכע טריט און, סאָפּענדיק, ווי פֿאַריאָגטע כײַעס, שפּאַרן זיי זיך אָן איינער אין דעם צווייטן.

ווען מע קומט שוין אַ ביסל צו־זיך, פֿרעגט אָראַנסקי:
— ווי רופֿט מען אײַך?
— זאַכאַר. און אײַך ווי?
— פּיאָטער, און אים קיריל, קירײַושע.
— איר זײַט שוין פֿון לאַנג צוזאַמען?
— פֿון סעוואַסטאָפּאָל.

זאַכאַר טוט אַ שאָקל מיטן קאָפּ, גלײַך בלויז דער נאָמען פֿון דער שטאָט וואָלט געדינט ווי אַ פּאַראָל, געקלונגען ווי אַ שוווּע.

ווער האָט עס געזאָגט, אַז אין צענטראַל־אייראָפּע איז אַ מעסיקער קלימאַט? אין טיראַספּאָל האַלט מען נאָך באַנאַכט אָפֿן די פֿענצטער, און דאָ, צי ווײַל זיי זײַנען אויסגעטריקנט, ווי די שפּענדלעך, הויט און ביין, צי טאַקע ווײַל אין דרויסן איז אַזאַ קעלט, נאָר אויב זיי וועלן נאָך לאַנג זײַן אין וועג, וועלן זיי ניט אויסהאַלטן. זיי פֿאָרן אויף אַן אָפֿענער אײַזנבאַן־פּלאַטפֿאָרם, און דער רויך־גרויער הימל שיקט זיי אַנטקעגן אַן עסעריקן ווינט. עס איז נאָך, דאַכט זיך, ניט צײַט, נאָר דער האַרבסט האָט זיך שוין אויסגעדרייט מיטן פּנים צום ווינטער.

פֿאַרן אָפּפֿאָרן פֿון לאַגער האָט מען זיי אָפּגעשאָרן און אָפּגעפֿירט אין באָד. דאָס אָנטאָן זייערס האָט מען דורכגעלאָזט דורך דער דעזינפֿעקציע־קאַמער. אייניקע האָבן באַקומען פֿאַרלאַטעטע עסטרײַכישע געוואַנט־אָנצוגן און ברעזענטענע שיך אויף הילצערנע פּאָדעשוועס.

מיט זיי פֿאָרט אַן אופֿזעער. ער איז אײַנגעבויגן, ווי אַ האָקן. און שטאַרק באַריידעוודיק, קיינער האָט נאָך פֿון אים ניט אַרײַנגעכאַפּט קיין פּעטש, ער האָט נאָך אַפֿילע אויף קיינעם ניט אָנגעשריִען. מאָדנע, נאָר זײַן אופֿירונג שרעקט נאָך מער די געפֿאַנגענע. אַליין דער אופֿזעער פֿאַרשטייט עס אויך, ווײַזט אויס, און דערפֿאַר דערקלערט ער, אַז ער, פֿראַנץ ווינץ, איז אַ קאַטאָליקער, און קאַטאָליקער זײַנען פֿיל ווייכער, ווי די ליוטעראַנער. דערצו איז ער אַלט און קראַנק און האָט ניט, ווי אַנדערע, מוירע, אַז מע וועט אים אַוועקשיקן אויפֿן פֿראָנט.

קיריושע זאָגט, אַז אַלציינס מעג באַ יענעם דער הויקער אויף דער פּלייצע נאָך וואַקסן און וואַקסן און עס וועט אים, קיריושען, קיין קאַפּעלע ניט אַרן, אויב דערצו וועט נאָך פֿראַנץ ווינץ באַקומען אַ פֿאַרדך אויפֿן קאָפּ און אויב דאָס פּענעצל ברויט מיטן שטיק מאַרגאַרין וועט באַ אים פֿאַרסטראַנען אין גאָרגל. קיין רעכטן מענטשן וועט מען ניט אַוועקשטעלן פֿאַר קיין אופֿזעער. ער איז אַ גוטינקער, ווײַל ער איז איינער אַליין און ציטערט פֿאַר זײַן פֿעל. מע וועט נאָך זען, וואָס פֿאַר אַן אָקס מיט הערנער דאָס איז.

זיי פֿאָרן לענגויס דעם רעכטן בײַטײַך פֿון ריין, רור, וואָס שנײַדט דורך דעם ריין־וועסטפֿאַלישן שטיינקוילן־באַסיין. אויף ניט קיין גרויסער טעריטאָריע זײַנען אָנגעפּיקעוועט אַזויפֿיל גרויסע שטעט, אַז ס׳איז ניט צו באַנעמען, וווּ איינע ענדיקט זיך און וווּ הייבט זיך אָן די צווייטע. ענגע, פֿאַרייכערטע קוואַרטאַלן. לאַנגע זאַוואָד־קאָרפּוסן. מענטשן פּויזען, ווי די מורעשקעס. דאָמנעס, וואָס אָטעמען מיט פֿײַער, הונדערטער קוימענס, וואָס שפּײַען אָן אופֿהער מיט רויך און מיט דאַמף און פֿאַרציִען די ערד מיט אַן אַשקאָליריקן פֿאָרהאַנג. איבער די מוטנע וואַסערן פֿון די קאַנאַלן און טײַכן ציִען זיך באַרזשעס, געלאָדענע מיט קוילן און אײַזנאַרץ.

נאָך אָפּטער פֿון די קילאָמעטער־סלופּן באַגעגענען זיך אַרבעטער־יישובים — שטיינערנע הײַזער, ענלעכע ווי צווילינגען. דאָ וווינען די מענטשן, וואָס קאָכן שטאָל און שמידן געווער. זייערע באַלעבאַטים לעבן ניט אין רויכיקן רור, נאָר אין רײַכע ווילעס, וואָס געפֿינען זיך אין עסען, דאָרטמונד אָדער אויסער די גרענעצן פֿון רור — אין בערלין.

אויף אַן אָרט איז מען געקומען באַנאַכט. ביז אינדערפֿרי לאָזט מען זיי

ניט ארויס פונעם האלב־אָפענעם וואגאָן. לאָזט זיך אויס, אז אינעם טראנזיט־לאגער, ווו זיי האָבן באדארפט נעכטיקן, איז א טיפוס־עפּידעמיע. שטייט מען. אפילו קירױשע טראכט ניט וועגן אנטלױפן. זיבעציק געפאנגענע ווערן אָפּגעהיט פון נײַן סאָלדאטן בעראָש מיט א פעלדפעבעל. באוואָפנט זײַנען זיי, ווי זיי וואָלטן זיך געקליבן גיין אין אטאקע.

גאנצפרי האָט מען זיי אין א קאָלאָנע, צו פיר אין א ריי, אָפּגעפירט אין ערגעץ א מין שטאל, און נאָך לאנגן ווארטן האָט מען זיי געגעבן א קאלטן זופּ פון קארטאָפל־שאָלעכץ און א ביסל אָקרעפּ מיט קליינע שטיקלעך סוראָגאט־ברויט. אכט אזייגער איז נאָך זיי געקומען דער אָבערמײַסטער הער וויקערט. לאנג האָט ער זיי באטראכט און צום סאָף מיט ביידע הענט א דריק געטאָן קירױשעס אקסלען אזוי, אז דער גוידער, וואָס איז בא אים, בא וויקערטן, אראָפּגעהאנגען, ווי א צעקנייטשט, פוסט זעקעלע, האָט זיך עטלעכע מאָל א שאָקל געטאָן אהין און צוריק. דעם אָבערמײַסטער איז די „סכוירע” ניט געפעלן, און ער האָט פירגעהאלטן דעם פעלדפעבעל. יענער האָט אים ניט דערווידערט. פראנץ ווינץ האָט דערנאָך שטיל א זאָג געטאָן:

— וואָס האָב איך אײַך געזאָגט? אָט דער עריך וויקערט איז א ליוטעראנער. איצט זעט איר שוין דעם אונטערשייד?

אין דער רעגע האָבן זיך ברייט צעעפנט די זאוואָד־טויערן און ס'איז ארײַנגעפאָרן אן אוטאָמאָביל, וואָס האָט געבראכט דעם באלעבאָס, הער קרוינער. דער הויקער ווינץ האָט א געשריי געטאָן אף טויב צו ווערן:

— אאופשטיין! — און כאָטש קיינער האָט נאָך ניט געזאָגט, וואָס האָבן זיי דאָ צו טאָן, האָט ער דאָך קאָמאנדעוועט: — ארבײַטען! שנעלער! שנעלער!

קירױשע איז געווען גערעכט. דער אופזעער פראנץ ווינץ איז באַשטאַנען פון הילע וווידערשפּרוכן. אָט איז ער צוגעשטאַנען, ווי א קלעק, אָט געווען ווייך, ווי טייג, אָט אָנגעפאלן, ווי א צעווילדעוועטער הונט. אמאָל פלעגט ער זיי דערציילן אזוינס, וואָס זײַנע באלעבאטים האָבן אים דערפאר געקאָנט דעם קאָפּ אָפּהאקן, און דערנאָך פלעגט ער אליין ציטערן, ווי א פליג. אָבער ערגער פון אלץ איז געווען דאָס, וואָס ער האָט א ביסל פארשטאנען און גערעדט רוסיש און ליב געהאט אונטערהערן, וועגן וואָס עס ריידן די געפאנגענע.

איינמאָל האָט ווינץ געבראכט אָראנסקין אף זונטיק צו זיך אהיים. דער אופזעער האָט גערעדט, און אָראנסקי האָט געהאָרעוועט. ווען ווינץ וואָלט געקענט, וואָלט ער איצט פאר דעם SU אנטלױען נאָך א פאָר שאָ פונעם קומענדיקן טאָג. צו דעם הויז פון דרײַ צימערן איז געווען צוגעבויט א הילצערנע שטאל, ווו עס האָבן זיך אופגעהאלטן א בעהיימע און אָן א שיר קראָליקעס. אין דער זעלבער שטאל איז געווען אויסגעגראָבן א טיפע גרוב, אינווייניק ארומגעקלאפּט מיט ברעטער. פון דער גרוב האָט אָראנסקי באדארפט מיט א האנט־פּאָמפּע אויסזויגן די זשיגע און דאָס, וואָס עס וועט בלײַבן, אויסשעפּן מיט א קוואָרט און איבערגיסן אין אן אײַזערנער פאס.

דערנאָך האָט אָראַנסקי באַדאַרפֿט אַף אַ מאַשין אָנשנײַדן סעטשקע, אָנהאַקן האָלץ פֿאַר דער הרובע, איבערגראָבן די ערד אין קלײנעם גערטנדל, אָפּטראָגן מעל צום בעקער, ברענגען פֿון דער אײַזנבאַן־סטאַנציע אַף אַ װעגעלע צװײ דײזשעס פּעקאַלי. פֿאַר דער אַרבעט האָט אים װינץ געגעבן אַף אָנבײַסן אַ שיסל קאָלראַבי און אַ האַלב פֿונט ברױט.

װאַרטנדיק לעבן דער סטאַנציע אין אַ רײ אַף דעם פּעקאַלי, האָט אָראַנסקי באַמערקט עטלעכע אױסגעצערטע מענטשן, װאָס צו זײערע קלײדער איז געװען צוגענײט אַ דרײַעק מיטן װאָרט „אָסט” אײנמיטן.

— פֿונװאַנען זײַט איר? — האָט אָראַנסקי געפֿרעגט בײַ אַ פֿרױ.

— פֿון אָריאָל, ברודערקע. אױסגעהונגערטע, האָט מען אונדז, עטלעכע הונדערט מענטשן, פֿאַרנאַרט אַפֿן װאָקזאַל, קלומערשט אַף באַקומען ברױט־קאַרטלעך. דאָרט האָט מען אונדז אַרומגערינגלט און פֿאַרשפּאַרט אין אַן עשעלאָן, װאָס האָט אונדז געבראַכט אַהער אַף קאַטאָרגע. פֿריִער האָבן זײ געדאַרפֿט געזונטע, קרעפֿטיקע מענטשן פֿון פֿופֿצן ביז פֿינף און פֿערציק יאָר, איצט איז פֿאַר זײ די װעלט װײניק. מע פֿירט אַהער אַפֿילע קראַנקע און אינװאַלידן. זײ כאַפּן שױן קינדער און קימאַט זקנים. איר זעט אָט יענעם, װאָס אין דער סװיטקע? ער איז אַלט קנאַפּע דרײַצן. ער אַרבעט צװעלף שאָ אַ טאָג. סאַשאָק, קום אַהער! דער פּעטער איז אױך אַן אונדזעריקער.

— נעמט, — האָט סאַשאָק, אַרומקוקנדיק זיך, אַרױסגענומען פֿון אַ טאָרבע, אונטער דער סװיטקע, דרײַ רױע קאַרטאָפֿל, — נעמט, ביז די פֿריצן האָבן ניט באַמערקט. איך האָב נאָך דרײַ קאַרטאָפֿל און צװײ מערן, נאָר דאָס איז פֿאַר מײַן כאַװער. ער זאָגט, אַז װען הונגער איז אַ לעבעדיקע כײַע, װאָלט ער זי דערשטיקט מיט די הענט. אים טוען װײ די יאַסלעס. בײַ אים איז צינגאַ.

אָראַנסקי האָט אױסגעשטרעקט די האַנט, נאָר גלײַך, װי פֿון פֿײַער, צוגעכאַפּט זי אַף צוריק. אַ קנױל איז געבליבן שטעקן אין האַלדז.

— װעסט זײ אַלײן אָפּקאָכן און אופּעסן.

— מע קאָן מיך, פּעטער, באַזוכן און אַלץ צונעמען.

— און מיך, סאַשאָק, װעט מען אַף זיכער באַזוכן. דיך האָט מען אױך פֿאַרנאַרט אַפֿן װאָקזאַל?

— נײן, מיך האָט דער סטאַראָסטע פֿאַרקױפֿט. אױב איך װעל זיך נאָר אומקערן אַ לעבעדיקער, װעל איך אים באַנאַכט פֿאַרברענען צוזאַמען מיט זײַן שטוב. בײַ אים, עמעס, איז אַ בלעכענער דאַך, נאָר איך װעל באַגיסן די װענט מיט קעראָסין, און פֿונעם פֿײַער װעט דאָס בלעך זיך רײַסן, װי סנאַריאַדן. איר האָט אַזױנס קײנמאָל ניט געזען? איך — יאָ. צוערשט קײַקלט זיך דאָס בלעך צונױף מיט אַ טראַסק, און דערנאָך פֿליט עס מיט אַ פֿײַף ביזן סטאַװאָק, װאָס אין דער באַלקע. איר גלײבט מיר ניט? זאָלן אַזױ בײַ די פֿריצן אַרױסקריכן די אױגן פֿון קאָפּ, װי איך זאָג עמעס.

— װוּ געפֿינט זיך דײַן באַלקע?

— זײער װײַט פֿונדאַנען. איר האָט געהערט װעגן אַזעלכע שטעט — ניקאָפּאָל, קריװאָראָג? איז פֿון יענע קאַנטן זײַנען מיר. נאָר מיר האָבן

געוווינט אין אַ פֿאַרוואָרפֿן דאָרף. צו דער סטאַנציע לאָשקאַריאָווקע פֿלעגן מיר פֿאָרן אַ גאַנצע נאַכט. פּעטער, איר לאַזט, מע זאָל אײַך שלאָגן?

— ביז אין אַ צײַט, סאַשקאָ!

— דאָס זעלבע זאָגט די מומע פּאַשע, וואָס האָט מיך אַהער גערופֿן. צוריק מיט אַ וואָך האָט זיך באַ מיר צעבראָכן דאָס הענטל פֿון דער האַק, האָט מיר דער באַלעבאָס אויסגעזעצט צוויי צײַן און מיך געלאָזט צוויי טעג אָן אַ שטיקל ברויט. אָט, איר זעט? עס טוט שוין קימאַט ניט וויי, נאָר אַז איך רעד — סווישטשעט. איר הערט?

— דו רעדסט זייער שטיל.

— זאָגט איר דאָך אַליין, אַז אַלץ איז ביז אין אַ צײַט. אוי, מע זוכט מיך שוין, דאַכט זיך. באַלד וועל איך כאַפּן קלעפּ. ניין, איר שטייט אַפֿן אָרט און פּרוּווט אַפֿילע ניט זיך אָנעמען. אויב ניט, וועט זײַן פֿאַר מיר נאָך ערגער.

אַפֿילע ווען פֿראַנץ ווינץ איז געווען מיט אָראַנסקין אויג־אויף־אויג, האָט ער ניט דורכגעלאָזט די געלעגנהייט צו גרויסן זיך מיט דער גערמאַנישער הערן־ראַסע. ער האָט אַף אַן עמעס געגלייבט, אַז די דײַטשן זײַנען אַן אויסערסט ריינע אינדאָ־אייראָפּעיִשע ראַסע, וועלכע האָט דורכגעמאַכט אַ זעלבשטענדיקן וועג פֿון היסטאָרישער אַנטוויקלונג, שטאַמט פֿון עפּעס מיטישע אַריער, וואָס האָבן קלוימערשט באַוווינט אין די אוראַלטע צײַטן דעם צאָפֿן־טייל פֿונעם אייראָפּעיִשן קאָנטינענט.

— געוויס איז דאָס אַלץ עמעס, — האָט אָראַנסקי שטיל באַמערקט, — נאָר איך האָב ערגעץ געלייענט, אַז אין אוראַלט האָט דעם נאָמען „אַריער" געטראָגן ניט קיין גרויס פֿאָלק, וואָס האָט געלעבט אַף דער טעריטאָריע פֿון דער איצטיקער אַרמעניע. דער וואָרצל „אַר" האָט זיך פֿאַרהיט ביז איצט אינעם נאָמען אַרמעניע, ווי אויך אין די נעמען אַראַראַט, אַרמאַוויר און פֿיל אַנדערע פֿון דעם מין אַף קאַווקאַז און אין קליין־אַזיע.

ווינץ איז אויפֿגעזאָטן געוואָרן און פֿון כאַס געגומען שלינגען די ווער־טער:

— שווײַג! דאָס ווילן נאָר די ייִדן ניט אָנערקענען אונדזער אַריש בלוט, ווײַל אונדזער פֿירער האָט געזאָגט: „איך וועל זײַן דער, וואָס וועט פֿאַרניכטן אַלע ייִדן און וועט אָפּמעקן זייער נאָמען פֿון דער ערד". זיי האָבן דיר פֿאַרדרייט דעם קאָפּ. זע, אַז מער זאָל פֿון דיר אַזוינס קיינער ניט הערן, אַניט וועסטו זיך באַמבלען אַף אַ שטריק.

לאַנג שטיין אויסגעלײַכט האָט ווינץ ניט געקענט. די פֿאָלעס פֿון זײַן רעקל האָבן זיך דאַן מעשונעדיק צעשפּרייט און געפֿאָלדעוועט. ווען ער האָט ווידער אָנגענומען זײַן נאָרמאַלע פּאָזע, האָט ער שוין געלאַסענער געפֿרעגט:

— זאָג מיר נאָר, דער קליינער מאַטראָס, וואָס דרייט זיך שטענדיק לעבן דיר, איז ניט קיין יודע? שרעק זיך ניט. קיינער וועט ניט וויסן, אַז דאָס האָסטו מיר אויסגעגעבן דעם סאָד. איך רעד שוין ניט דערפֿון, אַז אַזויאַרום וועסטו אויספֿילן דײַן פֿליכט אַלס קריסט און אַ ביסל רייניוואַשן

זיך פאר דײַן געװעזענער אַנגעהעריקײַט צו דער באָלשעװיסטישער פּאַר־טיי. איז װי?

אין מעשעך פון די צװיי מינוט, װאָס דער אופזעער האָט גערעדט, האָבן בא אָראַנסקין צװיי מאָל א ציטער געטאָן די ברעמען. גוט, װאָס פראַנץ האָט ניט קיין טעװע און קאָן טאַקע ניט צוליב זײַן הויקער אַרײַנ־קוקן יענעם אין די אויגן. דערפאר זעט ער ניט אָראַנסקיס אויגן, ער הערט נאָר.

— הער װינץ, קיין פּאַרטייער בין איך ניט געװען. און דער מאַטראָס קיריושע איז א רוס. זײַן פעטער איז א גאַלעך ערגעץ הינטער קאָסטראָמאַ.

— דומקאָפּף, עס האַנדלט זיך, הייסט עס, דעריִן, װאָס דער מאַטראָס האָט דיר אַזוי געזאָגט. ער װעט דיר דען גיין דערציילן, אז זײַן פעטער איז א ראָװ און ניט קיין גאַלעך? דו קוק זיך צו אים בעסער צו. דער שאַרבן און די נאָז גיבן אים אויס. מיר פאַרמאָגן ספּעציאַליסטן, װאָס קאָ־נען מיט דער הילף פון א פאַשטעטער װירע באַשטעטיקן, אז ער איז א יודע. אויך װעגן דיר װייס איך מער, װי דו מיינסט. װעסט דאָך ניט לייַ־קענען, אז דו ביסט א קאָמאַנדיר און אז אַלע קאָמאַנדירן זײַנען געװען אין דער פּאַרטיי.

— איך בין געװען א טעכניקער, און ניט אַלע קאָמאַנדירן זײַנען בא אונדז געװען פּאַרטייער.

— פון װאָס א טעכניקער?

— א טעכניקער — אַן אינטענדאַנט.

— דו לײַגסט, און מיר װאָלסטו באַדאַרפט זאָגן בלויז דעם עמעס. איך האָב אפילע געװאָלט דיך באַשטימען פאַרן עלטסטן פון באַראַק. זעסט דאָך, קיין אַנדערן האָב איך צו זיך אהיים ניט געבראַכט. אָט זאָג מיר, װער פון אײַך האָט אַרויסגעלאָזט דעם זויערשטאָף פון די באַלאָנען? װער? מיט שװײַגן װעסטו ניט אָפּקומען.

— הער װינץ, איר גלייבט דאָך אין גאָט, שװער איך אײַך בא גאָט, אז איך װייס ניט, װעגן װאָס פאַרא באַלאָנען איר רעדט.

— טשעפּע ניט מײַן גאָט. דו הערסט? בעסער טשעפּע אים ניט. „װאָס פאַרא באַלאָנען?" — האָט ער גענומען איבערקרימען. — װייסט קלוימערשט ניט? איך פרעג װעגן די באַלאָנען, װעלכע שטייען באַם פאַרקן אין װינקל. דעם הויף ראַמט איר דאָך אַלע טאָג?

— יאָ, אָבער איך האָב זיך צו זיי קיין איין מאָל ניט צוגערירט.

— איך זאָג נאָך דערװײַל ניט, אז דו, נאָר דו באַװײַז מיר דעם שול־דיקן, באַװײַז, אז ס'איז ניט דײַן שטיקל אַרבעט. דאָס האָט געטאָן דעם גאַלעכס פלעמעניק, קיריושע?

— ניין!

— פונװאַנען װייסטו? װאַרט, אויב ניט ער, איז װער פון אײַערע גע־פאַנגענע האָט עס געטאָן?

— איך װייס ניט. איך װייס נאָר, אז איצט, װאָס עס זאָל ניט געשען אַפּן זאַװאָד, װעלן מיר זײַן שולדיק.

— נו, נו, — האָט אים װינץ א דראָע געטאָן מיט דעם פויסט, — לאָמיך נאָר װעלן, װעלן זיך בא אײַך אַלעמען צעבינדן די צינגער. צוערשט האָט

איר דערהארגעט מײַן זון אפן פראַנט, און איצט ווילט איר, אז מע זאָל מיך אראָפּנעמען פון דער ארבעט. איז זאָלסטו וויסן זײַן, אז אפילו ווי־קערטן דעם ליוטעראַנער וועט זיך עס ניט אײַנגעבן. ער וועט זיך דער־ווארטן, אז איך וועל דעם הער קרוינער דערציילן וועגן זײַנע גראָבע שווינדלערײַען און געמיינע אפערעס. אז אָט דעם וויקערטס פּרוי — פּראו הילדע, וואָס קאָכט פאר אײַך, גאנוועט מארגארין. הער קרוינער פארמאָגט צוויי זין אפן פראָנט. ער קען מיך און וועט מיר גלייבן. איז וואָס ווילסטו מיר זאָגן?

— וואָס זאָל איך אײַך זאָגן?

— דײַן קיריושע איז שוין אין קארצער. איך האָב געקלונגען פון וואָק־זאל און ווייס, אז דער SU 492346 האָט זיך אין אלץ אנערקענט. איצט וואָס ווילסטו זאָגן?

— גאָרנישט. קיריושע האָט קיינעם קיין שלעכטס ניט געטאָן. אויב ער האָט זיך מוידע געווען, איז ער אראָפּ פון זינען און אויסגעטראכט אף זיך אליין א בילבל.

— האַנס, — האָט דער אופזעער א רוף געטאָן דעם וואכמאַן, — פיר אים אָפּ צוריק אין באראק. ער האָט פארן טאָג אלציינס גאָרניט אופגעטאָן. די רוסן האָבן ליב א סאך עסן און ווייניק ארבעטן.

שפּאַנט אָראַנסקי איבערן אספּאלט, וואָס ציט זיך לענגויס דעם יישעוו. אויסער דעם סאָלדאט, וואָס גייט הינטער אים מיט אן אָנגעצײַלטן אווטאָ־מאט, זעט מען ניט קיין איין לעבעדיקן נעפעש. זינט דער מאַפּאָלע אונטער סטאַלינגראַד איז פארבאָטן זיך לוסטיק מאכן. עס טאָרן זיך ניט לאָזן הערן קיין קלאַנגען פון מוזיק. מע זעט ניט קיין פריילעכע בונטע קליידער. אפי־לע שפּילן אף א מויל־האַרמאָניק איז פארבאָטן.

אָראַנסקי האָט וועגן וואָס צו קלערן. דער געשפּרעך מיטן אויסוווּרף ווינץ האָט אים ניט אף קאַטאָוועס אופגערודערט. אָט האָסטו דיר א רעשטל צו די צאָרעס. דערווײַל ווארפט ער אָפּ דעם געדאנק, אז דאָס האָט עמע־צער פון די געפאנגענע עפּעס דערציילט וועגן זיי דעם אופזעער. דעם זויערשטאָף פון די באַלאָנען האָט ער ארויסגעלאָזט צוזאמען מיט קיריו־שען, און קיינעם האָבן זיי וועגן דעם ניט געזאָגט. זיי האָבן פארטראכט אָפּטאָן נאָך א נײַ שטיקל ארבעט, נאָר מע וועט דארפן צוווארטן. דעם מאַטראָס קאָנען זיי שלאָגן ביז טויט, וועט ער גאָרניט זאָגן. איצט מוז ער קלערן בלויז וועגן איין זאך, וויאַזוי ראַטעווען מען קיריושען. אפן זאוואָד ארבעטן פּאָליאַקן און אויך א גרויסע גרופּע פראנצויזישע געפאנגענע. די פראנצויזן געפינען זיך אין פּיל בעסערע באַדינגונגען. זיי העלפט אויך דער רויטער קרייץ. פאראַן אפילו אַזעלכע, וואָס לעבן דאָ מיט זייערע מישפּאָכעס. צווישן זיי איינער א סטאָליער לעאָ, וואָס האָט שוין געפּרוווט פארפירן א געשפּרעך מיט אָראַנסקין. לעאָ האָט געזאָגט, אז ער קען דאָ עטלעכע דײַטשישע ארבעטער, וועלכע באַציִען זיך מיט סימפּאַטיע צו די רוסן. ווי טרעפט מען זיך מיט אים ווידער? אלץ וואָלט ער אים, פארשטייט זיך, ניט דערציילט, נאָר עפּשער...

באַם ארײַנגאַנג אף דער זאוואָד־טעריטאָריע קאָנטראָלירט מען באַם וואכמאַן די דאָקומענטן, פּונקט ווי ער וואָלט אויך געווען א פרעמדער.

די טיר אין באַראַק איז אַרומגעקלאַפּט פֿון ביידע זײַטן מיט בלעך און פֿאַרשלאָסן אויף צוויי שלעסער. אָראַנסקין ווילט זיך, די שליסלען זאָלן כאָטש אויף אַ שטיקל צײַט בלײַבן שטעקן אין שלאָס, ער זאָל אַ ביסל שפּעטער דערזען קיריושעס פּוסטע נאַרע. נאָר ניין, די שלעסער זײַנען אין אָרדענונג, די זאַוויסעס זײַנען גוט באַשמירט מיט אייל, די טירן עפֿענען און פֿאַרמאַכן זיך לײַכט, אַפֿילו אָן אַ סקריפּ. נאָך שטייענדיק בײַ דער שוועל, דערזעט ער, אַז דער מאַטראַס איז אויף זײַן אָרט, און שרײַט אויס מיט פֿרייד:

— קיריושע!

...זעקס אַזייגער אינדערפֿרי האָט מען זיי, ווי שטענדיק, אויפֿגעהויבן, נאָר קיינעם ניט געהייסן גיין נאָך באַלאַנדע. זיבן אַזייגער איז געקומען דער אויפֿזעער און זיי אַוועקגעפֿירט אָנלאָדן קאָקס. וועגן די באַלאַנען האָט ער אַפֿילו ניט דערמאָנט.

דער ווינטער האָט זיך געצויגן, ווי ער וואָלט זיך קיינמאָל ניט געקליבן ענדיקן. פֿון דער אַרבעט פֿלעגט מען קומען און פֿאַלן, ווי די סנאָפּעס. נאָר לאַנג אײַנליגן אויף דער נאַרע האָט מען ניט געקאָנט. אין באַראַק איז געווען קאַלט, ווי אין גאַס.

יענעם גאַנצן טאָג האָט מען געשלעפּט שווער־געלאָדענע טאַטשקעס. סאָף טאָג, אַז מע האָט אויפֿגעראַמט דעם הויף, האָט ווינץ אָנגעזאָגט אַ נײַס: הײַנט וועט צו די געפֿאַנגענע קומען צוגאַסט אַ רוסישער אָפֿיצער און מע וועט זיי אַפֿילו ווײַזן קינאָ.

וואָס דער דאָזיקער „רוסישער״ אָבערלייטענאַנט האָט געהאַט צו דערציילן, האָבן זיי אַפֿריִער געוווּסט. ער איז געקומען ווערבירן „פֿרײַוויליקע״ אין וולאַסאָווס אַרמיי. נאָר אַפֿילו ער זאָל געווען בלײַבן אָן אַ לונג ריידנדיק, וואָלטן זיי זיך אַלצייַנס געמאַכט טאַמעוואַטע. דערנאָך האָט מען זיי פֿונדעסטוועגן באַוויזן אַ פֿילם וועגן פּאַט און פּאַטאַשאָן און געטיילט אַלעמען די פֿאַשיסטישע צײַטונג „נאָוואָיע ווּרעמיאַ״.

אויף וויפֿל קיין באַלאָנים גיין צו וולאַסאָוון האָבן זיך ניט געפֿונען, איז זייער אויפֿירונג אָנערקענט געוואָרן אַלס ניט לאָיאַלע, און דרײַ טעג האָט מען זיי געלאָזט אָן שפּײַז. די פּאָליאַקן האָבן זיך אונטערגענומען אויסבײַטן אויף עסן די הילצערנע קינדער־שפּילכלעך, שקאַטולקעס, וואָס די רוסישע געפֿאַנגענע פֿלעגן אין די נעכט בישטיקע אויסשניצן. די פֿראַנצויזן ווידער איז געלונגען, בײַס דעם צווייטן פֿרישטיק בײַ די דײַטשן, איבערגעבן די רוסישע געפֿאַנגענע דרײַ לעבלעך ברויט און אַ שטיק מאַרגאַרין. אויפֿן פֿאַרפּרוּירענעם מאַרגאַרין איז מיט קרומע אויסיִעס געווען אויסגעקריצט: „רוס — מאָלאָדיעץ!״

בײַ קרוינערן איז ניט לאַנג צוריק אויפֿן פֿראָנט אומגעקומען דער מיזיניק, און איצט איז אַ צעקאַליעטשעטער געקומען דער עלטסטער זון. דער אָבערמײַסטער און דער אויפֿזעער האָבן, ווײַזט אויס, געוווּסט, אַז דער

פּאָטער וועט פירן דעם גאַסט איבערן זאַוואָד. נאָכן צוועלפשאָעדיקן אַר־בעטסטאָג האָט מען די געפּאַנגענע געצווונגען אַ גאַנצע נאַכט רייניקן, וואַשן ווו אַ ווינקל אַפּן זאַוואָד. זיי האָבן אויך געדאַרפט דורכלייגן אַ נײַע סטעזשקע פון דער הויפּט־קאָנטאָר צום צעך. צוזאַמען מיטן מיסט, וואָס זיי האָבן אָנגעלאָדן אַף אַ לאַסטמאַשין, האָט זיך זיי אײַנגעגעבן אַרופּוואַרפן אַ היפּש ביסל נייטיקע אינסטרומענטן און אַפילו צוויי קעסט־לעך מיט גרייטע דעטאַלן. דאָס אַלץ האָבן זיי גענומען אינעם שכיינעס־דיקן קאָרפּוס, ווו דער אַרײַנגאַנג איז פאַר זיי געווען שטרענג פאַרבאָטן. ווען דער שאָפער אָטאָ שילינג האָט זיך אומגעקערט נאָכן ערשטן רייס, איז ער אַרויסגעקראָכן פון דער קאַבינע און פאַרשײַנטלעך אַ ווונק געטאָן צו זיי. דאָך האָבן זיי מוירע געהאַט נאָכאַמאָל צו ריזיקירן.

פאַרטאָג, נאָך אַ מעסלעס אַרבעט, האָט מען זיי פאַרטריבן אין באַראַק. וויניקער ווי אין אַ שאָ אַרום האָט מען זיי אופגעוועקט. כוץ דער ביטע־רער באַלאַנדע, האָט מען זיי דאָס מאָל געגעבן צו צוויי קאַלטע קאַרטאָפל און אַ קווערטל מוטנע וואַסערדיקע קאַווע, פאַרזיסט מיט סאַכאַרין. מאָרגן, האָט מען זיי געזאָגט, וועלן זיי זיך קאָנען אויסשלאָפן. צי וועט נאָך זײַן אַ מאָרגן?

— ראַוס! ראַוס! — האָט דער פעלדפעבעל קאָמאַנדעוועט מער מיט דער לעדערנער בײַטש, ווי מיטן מויל. פאַרפינצטערטע, פאַרוויסטע האַלב־מענטשן, האַלב־שאָטנס, שטייען זיי, און ס׳איז שוין באַלד אומעגלעך צו שאַצן, וויפל ווער ס׳איז אַלט, ווײַל אַלע זעען אויס ווי זקיינים.

פראַנץ ווינץ, וואָס האָט שוין קימאַט אַראָפּגעצויגן זײַן מאַסקע, איז הײַנט געקומען אַן אויסגעפּוצטער און זעט אויס, ווי אַ קראָ אין די פּע־דערן פון אַ פּאַווע. ער האַלט אין איין צוגלעטן מיט דער האַנט די שיי־טערע האָר. ער וויל, אַז אויך זיי, די שקלאַפּן, זאָלן הײַנט אויסזען בראַוו, און די הויפּט־זאַך, זיי זאָלן אַרבעטן שנעלער. ביז עס איז נאָך דאָ צײַט, לערנט ער זיי:

— מורעשקעס לעבן ביז זיבן יאָר, קליינע זינג־פייגעלעך — ביז דרײַ־סיק. קראָען, בושלען, גענדז — ביז הונדערט. אָדלערס — ביז הונדערט פופציק. די רוסן זײַנען קיינמאָל קיין אָדלערס ניט געווען, נאָר דאָך דאַרפט איר נאָך אַרבעטן און אַרבעטן. מיר גיבן אײַך גענוג עסן און אַ דאַך איבערן קאָפּ. וואָס זשע שטייט איר אין אַזאַ פאַרערלעכער מינוט, ווי אַף אײַער אייגענער לעווײַע? אַכטונג! עס גייט דער אָבערמײַסטער.

וויקערט האָט, ווי שטענדיק, אויסגעזען מיד און באַרויגעז. ער איז נאָך ניט אַריבערגעטראָטן די שוועל פון צעך און וויל שוין וויסן, פאַרוואָס די שווײַנען האָבן שלעכט אופגעראַמט. ער טוט מיט אַ פינגער אַ וויש די וואַנט און באַווײַזט, ווי שמוציק דער פינגער איז.

דער אופזעער גלאָצט אויס אַ פּאָר אויגן, ווי דאָס וואָלט אים שטאַרק פאַרכידעשט. ער לייגט צו צו דער ברעט די גאַנצע דלאָניע, דערנאָך טוט ער אַ שמעק די סאַזשע, וואָס איז צו איר צוגעשטאַנען, פאַרקרימט זיך און באַווײַזט אַ פויסט. און ווײַל וויקערט האָט זיך שוין אויסגעדרייט צו אים מיט דער פּלייצע, קאָן עס באַטײַטן, אַז ער וואָלט דעם פויסט אויך פאַרן אָבערמײַסטער ניט געזשאַלעוועט.

קרוינער, זײַן זון קלאוס, אַן עסעס־אָפיצער, און נאָך זיי אַ היפּשע סוויטע האָבן זיך געלאָזט באַקוקן דעם זאַוואָד שוין נאָך מיטיק. די אַרבעטער האָבן זיך מיט זיי געגריסט, שטייענדיק בײַ די ווערקשטעלן. דער אָבערסט האָט זיך פאַרקוקט, ווי אין געפלאָכטענע פון דראָט קוישן לאָזט מען אַראָפּ אין אַ קעסל מיט נאַפט פאַרהאַרטעווען ניט קיין גרויסע דעטאַלן. דער קעסל האָט זיך געפונען אויף אַ מין טורעם, וווּהין עס האָבן געפירט אײַזערנע ספּיראַל־טרעפּ.

ווען דער קראַן האָט אויפגעהויבן דעם קויש און ס׳איז פון אים אויסגערונען דער נאַפט, האָט קירױשע אָנגענומען דעם קויש פאַר ביידע הענטלעך און זיך געלאָזט צו די טרעפּ. אין עפּעס האָט ער זיך בײַ די ערשטע טריט פאַרטשעפּעט, דער קויש איז אַראָפּגעפאַלן אויפן צעמענטענעם דיל, און כמעט אַלע דעטאַלן זײַנען צעטראַסקעט געוואָרן. קירױשע אַליין האָט זיך אָנגעכאַפּט פאַר דער פאָרענטשע און געבליבן הענגען, ווי אַן אַקראָבאַט אײַנדערלופטן.

— סאַבאָטאַזש! — האָט קלאוס ווילד אַ געשריי געטאָן און זיך אַ כאַפּ געטאָן פאַר דער קאָבורע. אויסשיסן האָט אים דער פאָטער ניט געלאָזט. נאָר דער אַלטער וויקערט איז אַפּגיך אַרופגעלאָפן אויף די טרעפּ און מיט אַ שטיק אײַזן אַ קלאַפּ געטאָן דעם מאַטראָס איבער די הענט. קירױשע איז אַראָפּגעפאַלן.

בלוי, ווי אַ מילך, אַ צונויפגעקאָרטשעטער, איז קירױשע געלעגן אויפן צעמענטענעם דיל, לעבן אים האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אויף די קני אַראַנסקי. ער האָט מיט אַ שמאַטקע געווישט דאָס ריטשקעלע בלוט, וואָס איז געפלאָסן פון קאָפּ, דערנאָך ווידער די שמאַטקע געטונקען אין עמער מיט וואַסער, וואָס אַ דײַטש אַ שלאָסער האָט אים דערלאַנגט.

די קרוינערס האָבן פאַרלאָזט דעם צעך. אינעם זעלבן טאָג האָבן העכער הונדערט פּראַנצויזן, וועלכע מע האָט שוין געהאַט צוגעזאָגט אין דער נאָענטסטער צײַט אַריבערפירן אויף פרײַער אַרבעט, געמאָלדן אַ שטרײַק. אַזוינס איז נאָך בײַ היטלערן מילכאָמע־צײַט ניט געהערט געוואָרן.

נאָך צוויי געשעענישן זײַנען פאָרגעקומען אין דעם מעסלעס. קלוימערשט באַם אַרויסווײַזן אַ ווידערשטאַנד דער וואַך איז דערשאָסן געוואָרן דער פּראַנצויזישער סטאָליער לעאָ. באַנאַכט איז אינעם צעך־קאָרפּוס, ווו דער צווייטער שטאָק האָט געדינט אַלס קאַזאַרמע פאַר די פּאָליאַקן, אויסגעבראָכן אַ סרייפע. און אין עטלעכע טעג אַרום האָט אָטאָ שילינג מיט זײַן לאַסטמאַשין צעקוועטשט אויף טויט אונטער דער אַרקע, וואָס בײַ די זאַוואָד־טויערן, דעם אָבערמײַסטער עריך וויקערט. אויספאָרשן די אַלע געשעענישן איז געקומען אַ ספּעציעלע קאָמיסיע פון דער געהיים־פּאָליציי. ווידער האָט מען די SU דרײַ טעג קיין עסן ניט געגעבן. די פּראַנצויזן און די פּאָליאַקן האָט מען ערגעץ אַוועקגעפירט, און די סאָלדאַטן, וואָס האָבן זיי באַוואַכט, האָט מען אָפּגעשיקט אויפן פראָנט. אַהער האָט מען געבראַכט אַ נײַע פּאַרטיע סאָוועטישע קריגסגעפאַנגענע.

אויב טאַקע גלייבן ווינצן אויפן וואָרט, האָט ער זיך עס דערשלאָגן, אַז מע זאָל דערלויבן איבערלאָזן קירױשען אין באַראַק. עס האָט אויסגעזען, אַז דער צופאַל מיט וויקערטן האָט אים אָנגעשראָקן מער, ווי די געהיים־

פּאָליציי. דערצו זײַנען די יעדיעס פון פראָנט געווען אַזוינע, אַז עס האָט שוין אַף אים געציטערט די פעל.

אין באַראַק האָט געהוליעט דער ווינט, און ווו נאָר אַ שמאַטע האָט מען מיט איר אײַנגעדעקט דעם קראַנקן. קיריושע האָט געברענט, ווי אין פּאָקן. עפּשער וואָלט מען געקאָנט דורך עמעצן פון די דײַטשן קויפן אַ רעפוּע, נאָר גיי קויף, אַז מע פאַרמאָגט ניט וואָס אַ שמעק טאַבעק איז ווערט. איינמאָל האָט דער עלעקטריקער, וואָס איז געקומען קאָנטראָלירן די עלעק־טרע־שנורן, איבערגעלאָזט פאַר קיריושען עטלעכע מערן, אַ פּרײַסיש היפּטל קרויט, ענלעך אַף אַ היטל צוקער, און פון טערמאָס אָנגעגאָסן אַ האַלבע קוואַרט הייסע קאַווע.

קיריושע האָט געצאַנקט ווי אַ ליכט. זײַן פּאָנעם איז אײַנגעשרומפּן געוואָרן. ווען עס האָט אַ גאַס געטאָן דער ערשטער פרילינגדיקער רעגן, האָט ער געבעטן, מע זאָל אים צוטראָגן צום פאַרגראַטעוועטן פענצטערל, און אײַנקוקנדיק זיך אינעם פאַרוואָלקנטן הימל, האָט ער אַ זאָג געטאָן:

— אַפילע אַ רעגן איז דאָ אויך ניט אַזאַ, ווי בײַ אונדז. זעט נאָר, ווי עס כליופּעט די בלאָטע. אַלץ איז דאָ מיט זשאַווער. אַפילע די פויגלען ווילן דאָ ניט פלעכטן זייערע נעסטן.

באַנאַכט האָט ער געבעטן אָראַנסקין אים ברענגען אַ ביסל וואַסער. אָנגעטרונקען זיך, האָט ער שטילערהייט באַדויערט, וואָס זיי האָבן צופיל געטרוימט און צו ווייניק געטאָן. נאָך האָט ער געזאָגט:

— איר, פּיאָטער מאַקסימאָוויטש, מיינט אַוואַדע, אַז איך האָב זיך אַף אַן עמעס פאַרטשעפּעט. נעכטיקע טעג! איך האָב זיך מיט אײַך דאָס מאָל ניט געהאַלטן קיין אייצע, ווײַל ווינץ שפּירט אײַך נאָך. ער האָט בײַ מיר געפרעגט, צי זײַט איר ניט קיין ייִד אָדער אַ קאָמוניסט. מיר האָט לאָבאָדאַ דערציילט, ווער איר זײַט. פאַרן אָפּפאָרן פון דזשאַנקאָי האָבן מיר אים געמאַכט מיט אַ קאָפּ קירצער. ווינצן האָב איך געזאָגט, אַז ווערדליק ווי איך ווייס, האָט איר נאָך בײַ אונדז אין דער אַרמיי פײַנט געהאַט ייִדן. ניקאָלאַדזע האָט מיך צו דער צײַט געוואָרנט, אַז איר זײַט אַ טעכניקער. איך האָב אַלץ געטראַכט, אַז איר וועט נאָך זײַן מײַן קאָמאַנדיר בײַ די פּאַרטיזאַנער, נאָר גלייבט מיר, אַ שלאַנג זאָל איך זײַן, אויב איר וועט ניט אַנטלויפן.

פאַרטאָג האָט נאָך קיריושע געעטעמט, גערעדט און אַזוי ווייטעקדיק שאַרף געפּילט הונגער, אַז ער האָט אַזש געביסן די מאָזאָליעס אַף די הענט. אָראַנסקי, וואָס האָט אופמערקזאַם נאָכגעשפּירט נאָך זײַן יעדן אָטעם־צוג, האָט געזאָגט, אַז ער וועט אים אָפּגעבן זײַן פּײַקע ברויט, וואָס ער וועט באַקומען אַף פרישטיק, נאָר קיריושע האָט געענטפערט, אַז ער וועט זי ניט נעמען.

פאַר די לעצטע טעג האָט קיריושע, ווײַזט אויס, זייער אַ סאַך איבער־געטראַכט. נאָר זײַנע האַלב־צוגעמאַכטע אויגן האָבן שוין געבלאָנדזשעט ווי בײַ ניט קיין היגן. אים איז שווער געווען צו ריידן, און דאָך האָט ער געהאַלטן אין איין דערציילן:

— אין דאָרף, לעבן מײַן שטוב, בלעבלט אַ ריטשקעלע. עס וואַקסן ווערבעס. אונדזערע ווערלדער האָבן ניט קיין אָנהייב און קיין סאָף. מײַן

טאַטע האָט אַמאָל געטראָגן אַף די הענט קייטן פון אַ קאַטאָרזשניק. ער האָט געוווּסט, אַז אין טפיסע לעקט מען קיין האָניק ניט. ער האָט אויך זיך שטאַרק געמאַטערט פאַרן טויט. פלעגט ער זיך שווערן ניט „זאָל איך אַזוי לאַנג לעבן", נאָר „זאָל איך אַזוי גיך שטאַרבן".

אַף עטלעכע מינוט איז ער אַנשוויגן געוואָרן. דערנאָך האָט ער אַן אויסגעשעפּטער, מיט אַ שטילן קרעכץ אַרויסגעבראַכט נאָך עטלעכע אָפּ־געהאַקטע ווערטער. אָפּגעשאַרט מיט די אויסגעדייווערטע הענט די האָר, וואָס האָבן זיך צוגעקלעפּט צום שטערן, האָט ער אַזוי אַ וואָרף געטאָן דאָס פאַרשאָלטענע בלעכל אַף זײַן ברוסט, ווי בלויז דאָס וואָלט פאַרוווּנ־דעט זײַן נעשאָמע, און אַרויסגעמורמלט:

— וואָס אַ שלאַנג — אַ דײַטש קאָן צוקלערן!

די זון איז, ווי שטענדיק, צו דער צײַט אופגעגאַנגען, נאָר פּאַר קיריר־שען איז דער פרימאָרגן ניט אָנגעקומען.

אין שטילן באַראַק האָט מען אין דער מינוט מאַמעש געקענט אָנטאַפּן דעם טרויער און נאָך מער די סינע, אין וועלכער דאָס שווײַגן איז געווען אײַנגעהילט.

ווינץ האָט, ווי דאָס וואָלט געווען זײַן באַרוף אַף דער וועלט, אָפּגע־בראָכן דאָס בלעכל, וואָס איז געהאַנגען באַם מאַטראָס אַפּן צעריסענעם שוואַרצן בושלאַט, און, אָנעצנדיק מיט דער צונג דעם כימישן בלײַער, אויסגעמעקט פונעם צעטל דעם נומער 492346.

פון די ניט־אויסגעוויינטע טרערן זײַנען די אויגן באַ אַראַנסקין נאָך מער אופגעלאָפן. פון אונטער די געדיכטע ברעמען האָט ער אַ קוק געטאָן אַפּן אופזעער אַזוי, אַז יענער האָט זיך ניט ווילנדיק צוגערוקט צו דער פאַרשימלטער וואַנט.

גראָד אין דער מינוט פאַרמאַגט אַראַנסקי נאָך גענוג קויעך אַף אַ קלאַפּ טאָן ווינצן אין הויקער. איז וואָס, פרעגט זיך, שטייט ער ווי אײַנגעגראָבן, מיט אַראָפּגעלאָזטע הענט און ביז עס זײַנען נאָך ניט אויסגערונען די טעג פון זײַן אייגן לעבן, שטעלט ער אים ניט אַרויס קיין כעזשבן? ער וואָלט עס געטאָן, ווען ניט די האָפענונג, אַז וויפל די נאַכט זאָל ניט דויערן, וועט דער טאָג אָנקומען. טאַקע דערפאַר האָט ער זיך באַמיט אָפּטרײַבן דעם געדאַנק, וואָס האָט אַן עגבער געטאָן זײַן מויעך, אַז ס'איז גאָר שווער צו זאָגן, וועמעס גוירל ס'איז ביטערער — פון די טויטע אָדער פון אַזעלכע, ווי ער, וואָס לעבן נאָך, אויב דאָס הייסט לעבן.

אַראַנסקי, וואָס האָט אָנהייב מילכאָמע געוווּיגן באַ הונדערט קילאָגראַם, איז איצט געווען אַזוי אויסגעדאַרט און אָפּגעשוואַכט, אַז די קלענסטע באַ־וועגונג האָט באַ אים אַרויסגערופן ווייטעק. נאָר די פיס און דאָס פּאָנעם זײַנען אופגעלאָפן. די איבערגעטריקנטע בלייכע הויט האָט געגומען פלאַצן און זיך שיילן. די יאַסלעס און דער גומען האָבן זיך באַדעקט מיט יאַטערנ־דיקע בלאָטערלעך.

אינדערפרי האָט מען שוין אים געמוזט גוט אַ טאָרע טאָן, ער זאָל זיך אופכאַפּן. אַ שלעפעריקע גלײַכגילט האָט זיך באַ אים פאַרגאַנוועט אין

הארצן. א נײַע צאָרע — ווי נאָר ער כאַפּט זיך צו צו דער נארע און דעקט זיך איבער איבערן קאָפּ, גייט אוועק א פּארמעסט צווישן דער שרעקלע־כער וואָר און די בייזע כאַלוימעס.

גאנצפרי, ווען די זון פלעגט ערשט באַווײַזן זיך און עטוואָס צופארבן דעם ראַנד פון הימל, וואָס האָט זיך ערגעץ ווײַט־ווײַט אָנגעשפּארט אין די שפּיצן פון די הויכע זאוואָד־קוימענס, פלעגט ער און זאכאר נעמען רײַסן און קײַען די פארשטויבטע גראָזן, וואָס זײַנען געוואקסן אין די ווינקלען פון הויף. זיי פלעגן זשעדנע זיך אײַנהריזען אין די לישײַניקעס, ענלעכע אף זשאווער, וואָס זײַנען נאָך די רעגנס אָנגעוואקסן אפן הויכן פארקן.

זיי האָבן קיינמאָל זיך ניט געגריבלט אינעם מיסטקאסטן, זיך ניט אָנ־געבויגן נאָך די ארויסגעוואָרפענע סיגארעט־שנויצלעך, זיי פלעגן אומיסטן אויסדרייען די קעפּ אָן א זײַט, ווען די פריצן האָבן, אָפּבלאָזנדיק דעם שוים פון ביר, געקײַט זייערע בוטערבראָדן, ניט אראָפּגעלאָזט האכנאָעדיק די ברעמען און ניט ארויסגעשטעלט קיין בעטלערישע האנט.

דאָס האָבן באמערקט אויך די דײַטשן. אייניקע איז עס געפעלן. אנדערע פלעגן פון זיי בייז אָפּלאכן. וויקערט, ווי נאָר ער פלעגט דערזען אָראנ־סקין, האָט זיך באַ אים אָנגעהויבן טרייסלען דער פוסטער צעקנייטשטער גוידער, פון זײַנע ליפּן האָט זיך ניט איין מאָל ווי א שטיין ארויסגעריסן דאָס זידלוואָרט „גראָס־שווײַן“.

— ניכט דעם גראָס־שווײַן! — האָט אויך דער פעלדפעבעל אָפּגעענט־פערט ווינצן, ווען יענער האָט אים פאָרגעלייגט באשטימען אָראנסקין פארן סטאראָסטע פון באראק. עס האָט אָבער ניט געהאָלפן. ווי נאָר עפּעס, פלעגן די געפאנגענע ווארטן אף אָראנסקיס „יאָ“ אָדער „ניין“.

ווען קירישע האָט געלעבט, האָבן זיי זיך מערסטנטייל געהאלטן אינ־דרײַען. איצט איז זאכאר באזונדערס טײַער אָראנסקין. זיי האָבן נאָך אפּי־לע דאָס וואָרט „אנטלויפן“ ניט געלאָזט פאלן, נאָר אָראנסקי ווייסט, אז באַ א געלעגנהײַט קאָן ער אף יענעם אויסרעכענען.

ווען דאָ זאָל זײַן ניט אזא געדיכט־באפעלקערטער ראיאָן, אָדער א וואלד זאָל זײַן נאָענט, וואָלט מען געקאָנט אנטלויפן בייס א לופט־אליאַ־רעם, ווען עס בילן די זעניטקעס, עס דונערן די אופרײַסן און די דײַטשן, ווי אָנגעשראָקענע מײַז, צעלויפן זיך אין די באהעלטענישן.

אָבער ניין, פונדאנען לויפן קאָן מען ניט.

אפן באלקאנער האלב־אינדזל

גאנצפרי איז געווען קיל און נעפּלדיק, און דערנאָך האָט פון דעם פאר־בלאָזענעם הימל גענומען כליופּען, ווי א מאבל וואָלט ווען פארפּליצן די ערד. א גאנצן טאָג האָבן זיי פּיטש־נאסע אונטערן שלאקסרעגן גע־שלעפּט די שווערע טאטשקעס. צו אָוונט־צו איז פון ערגעץ געקומען ווינט. אויך ער איז שוין געווען „פארפּוצט“ אין א גרין־גרויען מונדיר, וואָס האָט אים געפּאסט, ווי א כאזער א זאָטל. זײַנע שטיוול זײַנען געווען אויסגע־

שמירט ביז איבער די כאַליעוועס אין בלאָטע. אין האַנט האָט ער געהאַלטן א טשעמאָדאַנדל, וואָס ער האָט נאָך ניט באַוויזן אַוועקשטעלן און פאַרשליסן אין זײַן קעמערל.

דאָס, וואָס ער האָט זיי ניט געצוואונגען נאָך דער אַרבעט אופּראַמען דעם הויף און האָט זיי פאַר דער צײַט פאַרטריבן אין באַראַק, האָט אַלעמען פאַרכידעשט. ווען זיי זײַנען שוין אײַנגעשלאָפן, האָט זיך צעפּראַלט די געקאָוועטע טיר און וואַכלײַט האָבן אַרײַנגעטראָגן עטלעכע לעבלעך זעגעכץ־ברויט און צוויי עמער געקאָכטע קאַרטאָפל. דערנאָך האָט מען בא זיי צוגענומען די בלעכלעך מיט די נומערן, אַוועקגעפירט צו דער סטאַנציע און פאַרשלאָסן אין פראַכט־וואַגאָנעס.

באַנאַכט, ווען די לעוואָנע איז אײַנגעזונקען אין שווערע וואָלקנס, האָבן אַעראָפּלאַנען עטלעכע מאָל באָמבירט דעם אײַזנבאַן־קנופּ, ווו דער עשעלאָן איז געשטאַנען. א שווערע באָמבע האָט געטראָפן אין א פּלאַטפאָרם מיט סנאַריאַדן. דערנאָך האָבן זיך אָנגעצונדן די נאַפט־ציסטערנעס. עס האָט גערוישט אין די אויערן, געשווינדלט אין די אויגן, און די מענטשן אין די אָנגעפּראָפּטע וואַגאָנעס, אין וועלכע מע האָט געקאָנט צעגיין פון היץ און דערשטיקט ווערן פון ביטערן וואַרגנדיקן רויך, האָט זיך געדאַכט, אַז דער הימל פאַלט צו דער ערד און די ערד רײַסט זיך צום הימל.

העכער א מעסלעס איז דער צוג געשטאַנען אף א ווײַטער רעזערוולייניע.

דערנאָך, שוין אין וועג, האָט עמעצער אף א פּאַלוסטאַנאָק אַרײַנגעוואָרפן דורכן פאַרגראַטעוועטן פענצטערל אין וואַגאָן עטלעכע שטיקלעך ברויט. זיי האָבן אויך געהערט, ווי פאַרבײַגייענדיקע פרויען ריידן צווישן זיך אף א שפּראַך, א ביז ווייטעק באַקאַנטע, געוויס א סלאַווישע.

זאַכאַר האָט, א שײַנענדיקער פון גליק, אַרײַנגעקוקט אין שפּאַלט, עטלעכע מאָל א קלאַפּ געטאָן אינעם ווענטל פון וואַגאָן און געפרעגט:

— זאָגט אונדז, ווו געפינען מיר זיך?

דער וואַכמאַן, וואָס איז געשטאַנען אפן טאַמבור, האָט געדראָעט, אַז אויב ער וועט נאָכאַמאָל אַזוינס דערהערן, וועט ער אָן א וואָרענונג שיסן. די פרויען האָט ער פרעך אויסגעזידלט.

ווען מע האָט זיי אַרויסגעלאָזט פון די וואַגאָנעס, האָבן זיי פונווײַטן דערזען א גרויסע שטאָט מיט שניי־ווײַסע מויערן, צעוואָרפענע איבער בערג. ווינץ האָט מיטגעטיילט, אַז זיי געפינען זיך אפן באַלקאַנער האַלבאינדזל, אפן רעכטן ברעג פון די טײַכן סאַווע און דונײַ — אין בעלגראַד. נאָך האָט זיי ווינץ דערציילט, אַז ער וועט זיך אומקערן צוריק קיין רור. דאָ וועט ער באַקומען עטלעכע הונדערט סערבן, וועלכע וועלן אָנשטאָט זיי אַרבעטן בא קרוינערן.

ווינץ טראָגט צו צו זײַנע ליפּן די מעטאַלענע פעלד־פלאַש און שלינגט זשעדנע דעם שיקערנדיקן מאַשט[1]. דערנאָך נעמט ער אַרויס פונעם זילבערנעם פאָרטסיגאַר א דינע סיגאַרעטע און צעטיילט זי אף צוויי גלײַכע טיילן. איין העלפט שטעקט ער אַרײַן אין מונדשטוק, ער טוט א פאַר

---

[1] איבערגעיוירענער עפּל־זאַפט.

שטארקע צי, און אויס סיגארעטע. ער אליין קוקט פארכידעשט אף דעם סלופיקל אש:

— די טערקן זײַנען גרויסע שארלאטאנען. זיי זײַנען אזוי פיפיק, אז זיי ווילן פון פליי פרעגלען שמאלץ און פון שטיינער צאפן וואסער, דעם טאבעק מישן זיי מיט איבערגעטריקנטע ווילדגראָזן. איצט איז נאָך ניט די צײַט, נאָר מיר וועלן זיך נאָך מיט זיי אָפּרעכענען.

ווינץ פרוווט זיך אויסגלײַכן, נאָר נעכטיקע טעג, אים דאכט זיך טאקע עפשער, אז ער שטייט גלײַך, נאָר אפילו זײַן שאָטן איז אײַנגעדרייט אײַנ־דרײַען.

— אײַך, — זעצט ער פאָר, — וועלן מיר אריבערפירן אף יענער זײַט טײַך, קיין זעמון. ניט ווײַט פון דער אײַזנבאַן־בריק וועט איר בויען א דובל — א צווייטע. די ארבעט איז דאָ א שווערע, נאָר אויב עס וועט זיך געפינען א מעשוגענער, וועלכער וועט וועלן אנטלויפן, זאָל ער וויסן, אז דאָס האָט זיך נאָך קיינעם ניט אײַנגעגעבן. דאָ ניט ווײַט געפינען זיך צוויי דיוויזיעס, אן אָפּיצערן־שול, און לענגויס דעם טײַך זײַנען אזעלכע זומפּן, וואָס קאָנען אן ארמיי אײַנשלינגען. דאָ וועט אייך די וואך זײַן א גרע־סערע, און הינט פארמאָגט זי, וואָס שמעקן אָן א געפאנגענעם פאר א מײַל.

ביז עס איז געקומען דער באפעל אויסשטעלן אלעמען אין איין קאָלאָ־נע, האָט ווינץ געבעבעט און געבעבעט, נאָר וואָס ווײַטער, האָט אים אָראנסקי אלץ ווייניקער געהערט. פונדאנען מוז ער אנטלויפן. און טאקע הײַנט־מאָרגן, אָפּלייגן טאָר מען ניט. אין זאכארן איז ער זיכער, נאָר זאָגן וועט ער עס אים אין דער לעצטער מינוט.

מע האָט זיי איבערגעפירט איבער א בריק, געפירט א צוויי קילאָמע־טער לענגויס דעם טײַך סאווע, וואָס האָט אָפּגעטיילט זעמון פון דער הויפּטשטאָט. דער זאמד איז דאָ אזא, אז מע זינקט אין אים ביז אין די קנעכל. לענגויס דעם ברעג ליגן בוי־מאטעריאלן, אײַזנבאַן־רעלסן, גע־סמאָלעטע שפּאלעס. ווי די מורעשקעס פּויזען אום הונדערטער געפאנגענע, ענלעכע אף געשפּענסטער. זיי ריידן זיך איבער אף פארשיידענע לעשוי־נעס.

איבערגענעכטיקט האָבן זיי אין א גרויסן באראק מיט דרײַשטאָקיקע נארעס, ווו עס איז געשטאנען א קעסיידערדיקער צוגעדעמפטער טומל.

גאנצפרי האָט מען זיי אָפּגעפירט נאָך צוויי קילאָמעטער ווײַטער. דאָ האָט ווינץ געטראָפן א באקאנטן אונטעראָפיצער, ווילהעלם האָט ער אים אָנגערופן, און האָט אים אײַנגערעדט כאָטש צײַטווײַליק נעמען די קריגס־געפאנגענע, ווײַל אים, ווינצן, איז שווער ווײַטער מעסטן דעם זאמד. פראנץ האָט צוזאמען מיטן היפּשן פּעקל סאכארין איבערגעגעבן ווילהעל־מען א טונקעלע פלאש מיט שנאפּס. אוןביידע האָבן זיך צוגעזעצט אין שאָטן פון די קוסטעס.

אף א הילצערנעם טראָגברעטל, וואָס איז געווען ענלעך אף א מולטער, מיט הענטלעך בא די זײַטן, האָבן אָראנסקי און זאכאר געטראָגן שטיינ־דרויב. מע האָט זיי ניט שטארק אונטערגעטריבן, נאָר אָפּנארן די דײַטשן איז געווען אומעגלעך, ווײַל יעדעס פּאָרל האָט געשאָטן די שטיינדלעך

אין א באזונדער בערגל, און צום סאָף טאָג, האָט מען זיי געזאָגט, וועט מען אויסמעסטן, צי איז אויסגעפילט די נאָרמע. אויב, כאָלילע, ניט, איז די ערשטע שטראָף — א טאָג אָן עסן.

באם אָנלאָדן דעם צעדרויבלטן שטיין און אין וועג וואָרנט אָראנסקי שוין צום צווייטן מאָל זאכארן:

— איַיל זיך ניט. די קויכעס וועלן אונדז נאָך עפשער היַינט צוניץ קומען.

זאכאר איז אים נאָך דערפאר צום הארצן, וויַיל ער איז אויך ניט איבעריק באריידעוודיק און פארשטייט אים אפן ווונק. דאָס מאָל האָט ער אופגעהויבן אף אָראנסקין די איַינגעפאלענע בלויע אויגן און זיַין בליק האָט געגעבן צו פארשטיין, אז ער שטויסט זיך אָן, אין וואָס עס גייט, און איז גרייט אף אלץ.

דער וואכמאן האָט זיי באפוילן אוועקשטעלן דאָס טראָגברעטל און גיין נאָך שפאלעס. איצט זיַינען זיי אריַינגעפאלן אין א קאָלאָנע, ווו קיינער קען זיי ניט. זייער וועג ליגט פארביַי די קוסטעס, ווו פראַנץ וויגץ זיצט מיט זיַין באקאנטן און לופטערט די צונג. ערגעץ פון דאָרטן טראָגט מען די גאנצע ציַיט וואסער צום טרינקען... בייסן מיטיק־איבעריַיס, נאָך דעם ווי מע האָט אופגעגעסן די באלאנדע מיטן שטיקל סוראָגאט־ברויט, ציט אָראנסקי פון זיך אראָפּ די גימנאסטיאָרקע, די שיך אף די הילצערנע פּאָ־דעשוועס און פארוקט עס אלץ אין א שטאבעל שפאלעס. זאכארן טוט ער א ווונק, ער זאָל אויך טאָן דאָס זעלבע. דערנאָך נעמען זיי אין די הענט פוסטע עמער און, ווי זיי וואָלטן באקומען א דרינגענדיקע אופגאבע, לאָזן זיי זיך צו די קוסטעס, ווו עס זיצן נאָך אלץ דער אונטעראָפיצער מיטן אופזעער.

זיי הערן, ווי ווילהעלם זינגט הויך אף א קאָל די האָרסט־וועסעל־ליד — דעם אָפיציִעלן היטלער־הימן, וואָס איז געכאסמעט און געשטעמפּלט פון דעם פיורער: „ווען יודענבלוט פאָם מעסער שפּריצט...‟

אָראנסקי פארביַיסט ביז בלוט די ליפּן. א קעלט גייט אדורך איבער זיַין רוקן. אין דער טיף האָט אופגעבליצט דער צאָרן. היט זיך! ס׳איז נאָך ניט די ציַיט, ווען ניט, וואָלט אָן א מעסער געשפריצט דאָס בלוט פון ביידע היטלעראָווצעס.

ווינץ, כאָטש שיקער, האָט זיי דערקענט נאָך פונדערוויַיטן, און וויַיל די געשוואָלענע צונג פאָלגט אים שוין ניט, האָט ער קוים מיט צאָרעס אויסגעבאלעבעטשעט:

— ווילהעלם, דאָס איסט מיַין גראָסשוויַין.

— וואָס? — פארשטייט אים ניט דער אונטעראָפיצער.

דער הויקער פרווט מיט אָן עקלהאפטן, א כויזעקדיקן שמייכל דער־קלערן און בארימט זיך דערביַי:

— דער גראָסשוויַין איז מיר געטריַי און איבערגעגעבן, ווי... ווי לאָטע. דו געדענקסט מיַין לאָטע? ניין? אויב אזוי, ביסטו מיר ניט קיין פריַינט. און קער מיר אום דעם סאכארין. ניין, ניט מיַין ערשט וויַיב, וועלכע האָט מיך אוועקגעוואָרפן. צוואנציק יאָר האָט זי מיט מיר אָפּגעלעבט און ערשט

דערנאָך געכאַפּט זיך, אַז זי איז אַ פראַו, וואָס האָט עפּעס די ווערט, און איך בין אַ הויקער. זײַ זיכער, איך האָב איר אָפּגעצאָלט. וווהין מע דאַרף מיטגעטיילט, אַז איך האָב זי דורכגעטריבן, און צוגענומען איר האָב־און־גוטס, ווײַל זי איז ניט קיין ריינע אַריערן. איר בלוט, האָב איך געמאָלדן, איז פאַרפּאַסקודעט. שטיי, אַנטקעגן וואָס דערצייל איך עס דיר? זיך דערמאָנט. צו דעם נאָמען בין איך דאָך אָבער געווען געוווינט, האָב איך זיך גענומען אַ הינטל און דעם אַ נאָמען געגעבן לאָטע. דו, ווילהעלם, פאַרשטייסט, וואָס איך רעד צו דיר, צי דו ביסט שוין שיקער? לאָטע, די צויג, פלעגט פון מיר ניט אָפּטרעטן. דאָס האָט קיינעם ניט געכידעשט, נאָר אָט דער גראָסשווײַן וועט אויך גיין פאַר מיר אין פײַער און אין וואַסער. גלייבסט מיר ניט? איז גיי צום טײַוול.

אָראַנסקי האָט געבעטן באַ די דײַטשן אַ דערלויבעניש גיין נאָך וואַסער. דער אונטעראָפיצער האָט מיט אַ בייזן בליק אים אָפּגעמאָסטן פון קאָפּ ביז די פיס און געוואָלט אַרויסרופן אַ וואַכמאַן, אַז ער זאָל זיי באַגלייטן, נאָר דער אופזעער האָט אים אָפּגערעדט. ער גאַראַנטירט, אַז זיי וועלן זיך ניט פאַרהאַלטן. נאָר זאָלן זיי פריִער ברענגען אהער צוויי עמער וואַסער, די זון און דער שנאַפּס האָבן אים צעוואַרעמט, וועט ער זיך אָפּפרישן. ער פאָדערט אויך, אַז די שווײַנען זאָלן גוט אויסוואַשן די עמער און אַליין זאָלן זיי ניט טרינקען פון זיי. נאָך וויל ער וויסן, צי האָבן זיי אים גוט פאַרשטאַנען.

— יאַוואָל, הער ווינץ!

— אוועק! — האָט ער אַ ריטשע געטאָן, אַ מאַך געטאָן לעבן ווילהעלמס נאָז מיטן צײַג־פינגער און אַרויסגעמורמלט: — אָ!

דער ברונעם האָט זיך געפונען הינטער אַ בערגל. ווײַטער האָט זיך שוין געצויגן אַ זומפּ, געדיכט פאַרוואַקסן מיט טשערעט. זאַכאַר איז געווען זיכער, אַז איצט איז דער פּאַסיקסטער מאָמענט וואַרפן די עמער און אַנטלויפן. נאָר אָראַנסקי האָט אַ שאָקל געטאָן מיטן קאָפּ אַף ניין, אפילע אָנטרינקען זיך האָט ער אים ניט געלאָזט.

ווען זיי האָבן זיך אומגעקערט, האָט ווינץ שוין אַראָפּגעצויגן פון זיך דאָס אָנטאָן און איז געשטאַנען אַ נאַקעטער, ווי אַ שלאַנג. אַזוי־אָ, אָן די קישעלעך אַף די אַקסל און אָן דער וואַטאָווער ברוסט, איז ער געווען נאָך מער עקלהאַפט. ער האָט באַפוילן אָראַנסקין ברייט עפענען דאָס מויל, און דעם אונטעראָפיצער, וואָס איז געווען פאַרקרעמפּעוועט אין רימענס, האָט ער באַוויזן:

— דו זעסט, באַ אים ליגט דער שטויב אַף די ליפּן. אויב איך האָב אים ניט דערלויבט, האָט ער זיך ניט דערוועגט צו טרינקען. איך פאַרהיפּנאָטיזיר זיי און לייען פאַר אַ מײַל זייערע געדאַנקען.

ווינץ האָט צעשטעלט די פיס און באַפוילן גיסן אַף זיך די וואַסער. פון די ערשטע עטלעכע אײַז־קאַלטע טראָפּן האָט עס אים אַ טראָג געטאָן, ווי אָן אָפּגעבריטן. דערנאָך האָט ער, נאָך אַלץ סקאַווטשענדיק, ווי אַ הונט, אונטערגעשטעלט זײַן פאַרקריפּלטן קערפּער אונטער דער וואַסער, געפּאָדערט נאָר, אַז די עמער זאָלן זיך ניט צורירן צו זײַן לײַב.

באַ ווינצן האָבן די צײַן געטראַסקעט פֿון קעלט. ער האָט זיך אָפּגיך אָנגעטאָן און געבעטן ווילהעלמען, ער זאָל אים אַ ביסל באַגלייטן. אָראַנ־סקין און זאַכאַרן האָט ער דערלויבט גיין נאָך וואַסער.

אײַלן זיך איז נאָך דערווײַל ניטאָ וואָס. גייען זיי ניט געכאַפּט און הוידען מיט די פּוסטע עמער. טאָמער קוקט עמעצער נאָך נאָך זיי, זאָל זיך יענעם דאַכטן, אַז זיי ווילן, די מינוטן, ווען מע דאַרף זיך ניט בייגן אונ־טער די שווערע קלעצער, זאָלן זיך ציִען וואָס לענגער. דער שטיינדרויב, וואָס זיי פאַרטשעפּען מיט די באָרוועסע פֿיס, יאָגט זיי איבער און שלאָגט זיך אָן אין אַנדערע שטיינדלעך. דער באַרג איז ווי צוגעפּלעטשט, און דער טרוקענער ווינט קערט פֿון אים אַראָפּ דעם זאַמד, וואָס האָט זיך ניט פֿאַר וואָס צו פאַרטשעפּען. אויפֿן טײַך־אויסבייג, וואָס זעט זיך פֿונדאַנען, שטייט אַ טראַולער, און ערגעץ נאָך ווײַטער וויגט זיך אַ זעגלשיף. צום זומפּ האָבן זיי נאָך דערווײַל מוירע אויסקערעווען די קעפּ.

די ווענט אינעם ברונעם זײַנען פאַרוואַקסן מיט מאָך. ער איז ניט זייער קיין טיפֿער, און אינעם וואַסער שפּיגלען זיך אָפּ זייערע פּנעמער. עס ווערט זיי ניט גוט פֿון זייער אייגענעם אויסזען.

זיי הערן זיך אײַן מיט אָנגעשפּיצטע אויערן: ס'איז שטיל און נאָר פֿון דער הייך דערטראָגט זיך אַ הודזשען פֿון עפּעס אַ מאָטאָר און זידלערײַען פֿון אַ דײַטש, וואָס וויל אים איבערשרײַען. זיי טרינקען זיך אָן צו זאַט, טוען אַ בויטע מיט די קעפּ די וואַסער אין די עמער און, ניט אָפּווישנדיק די ברודיקע ריטשקעלעך, וואָס פאַרקלײַבן זיך אונטער די העמדער, לאָזן זיי זיך מיט בייזער אַנטשלאָסנקײַט אָף לינקס.

דערווײַל ווילן זיי איינס — זיי זאָל זיך אײַנגעבן אומבאַמערקטערהייט דערקלײַבן זיך צום זומפּ. אהין איז גאָר ניט אַזוי ווײַט. נאָר די ערשטע טריט קאָנען זײַן אויך די לעצטע. פּלוצעם שטעלן זיי זיך אָפּ. עפּעס ליגט אויפֿן וועג. צי איז עס ניט קיין הונט מיט אויסגעשטרעקטע לאַפּעס? ניין, דאָס איז אַ פאַרפוילטער קלאָץ, וואָס באַם אָנרירן אים צעשיט ער זיך, ווי פאַרפּרִיעטע זעגעכץ. עס גלייבט זיך גאָר ניט, אַז דאָ זאָל ניט זײַן קיין וואַך, און דאָך לאָזן זיי זיך לויפֿן.

דאָס מאָל האָט זיי ווינץ ניט אָפּגענאַרט. ס'ציט זיך דאָ ווירקלעך אַן אורווילדער, ניט צוטריטלעכער טאָרף־זומפּ, וואָס האָט זיך אליין פאַרכלי־נעט מיט בלאָטיקע אַשקאַליריקע בלעזלעך. וואָלטן דאָ כאָטש געווען הי־ליאַקעס, מע זאָל קאָנען אָנטרעטן, אָדער ווען זיי האָבן כאָטש אַ פלאָקן אָף אַרײַנשטעקן אין זומפּ זיך צו דערוויסן די טיף, איז ניין. דער טשע־רעט, וואָס עטעמט מיט פײַכטקײַט, בייגט זיך און שנײַדט די פינגער, און טאָמער עפּעס, לאָזט ער זיך גאָר לײַכט אַרויסרײַסן צוזאַמען מיטן וואָרצל. אָבער קיין ברייערע האָבן זיי ניט. זיי דאַרפֿן ווײַטער קנעטן די בלאָטיקע זשיזשע. אויב זי וועט זיי ניט אײַנשלינגען, וועלן זיי זיך דאָ דאַרפֿן אופּ־האַלטן, ביז עס וועט ניט נעמען טונקל ווערן.

ביז איבערן בויך אין בלאָטע, זײַנען זיי געשטאַנען אַזוי שטיל, אַז אַ

פויגל, ענלעך אַף אַ דראַכוועו, האָט זיך צוגעזעצט ניט ווײַט פון זיי. לאָזט זיך אויס, ס'איז אַ קליין, ניט פאַרוואַקסן אינדזעלע, וווּ מע קאָן זיך אפילע צולייגן. דער פויגל האָט בעסער געוווּסט די היגע „געאָגראַפיע". נאָר ער זוכט דאָ ניט קיין באַהעלטעניש. אָט האָט ער זיך אופגעהויבן און איז אוועקגעפלויגן פראַנק־און־פרײַ, און זיי ווערן דאָ זיצן צונויפגעדריקט אינדרײַען, ווײַל איין פאַלשער טראָט אַף רעכטס, איין פאַלשער טראָט אַף לינקס — און פאַרפאַלן. דער זומפּ וועט זיי אײַנשלינגען.

נאָך שווערער איז אָבער געווען זיך אַרויסקלײַבן פונעם זומפּ. אַ גליק, וואָס זיי האָבן זיך געלאָזט אין וועג צו דער צײַט, און ביז עס איז געוואָרן גאָר פינצטער, האָבן זיי זיך דערקליבן צום ראַנד פונעם זומפּ. זיי האָבן געזען אויסמײַדן פײַכטע ליימענע סטעזשקעס, וווּ די שפּורן פון די טריט ווערן טייקעף פאַרגליווערט און מע קאָן זיי באַמערקן נאָך פונדערווײַטן. פאַרזיכטיק האָבן זיי זיך געלאָזט צום פעלד.

בלויז איין מאָל האָבן זיי אָנגעטראָפן אַף אַ שליאַך, וווּ זיי האָבן מיט די הענט אָנגעטאַפּט די קאַרבן פון אויטאָמאָביל־שינעס. זיי האָבן אים דורכגעשפּאַנט אין דער ברייט און אינגיכן זיך דערקליבן צו... אַן אַראָפּ־דראָם. מיט אַ פאַרטײַעטן אָטעם האָבן זיי אָפּגעקערעוועט אין אַ זײַט און ערשט אין עטלעכע מינוט אַרום דערהערט פון דער ווײַט דעם אויס־געשריי:

— האַלט!

ווען די לײַכט־ראַקעטע איז געבליבן הענגען אינדערלופטן, זײַנען זיי שוין געלעגן צוגעדריקט צו דער ערד. דערנאָך האָבן זיי אָפּגעפּויזעט ווײַ־טער, מיטאַמאָל זיך אופגעהויבן און געלאָזט זיך לויפן אין כוישעך. הײַנט האָבן זיי, ווי גאַנאַווים, פײַנט די לעוואָנע. ערגעץ האָבן געקרייעט הענער, ערגעץ האָט געבילט אַ הונט. ווײַזט אויס, ס'איז אַ דאָרף. אין אַ פענצטערל האָט פולסירט אַ היימלעך פײַערל. זיי האָבן עס אויסגעמיטן. און ווען די נאַכט איז אויסגערונען און עס האָט אָנגעהויבן שאַרײַען אַף טאָג, האָבן זיי זיך דערקליבן צו אַ לאָנקע הויך אין די בערג. ווײַטער האָט זיך געצויגן אַ פלאַך פעלד, געדיכט פאַרזייט מיט קוקורוזע. ווען זיי זײַנען געגאַנגען איבערן טרוקענעם באַרג־רוקן, איז אַראַנסקי פּלוצעם שטיין געבליבן און, ניט געקוקט אַף דער פײַנלעכער מידקײַט, זיך אויסגעגלײַכט און פאַר־געשטעלט:

— קאַפּיטאַן אַראַנסקי!

זאַכאַר האָט אים אַנטקעגנגעטראָגן זײַן רעכטע האַנט, וואָס איז געווען פאַרפאַנצערט אין פאַרגליווערטער בלאָטע:

— לייטענאַנט סאַזאָנאָוו!

דער נעפּל, וואָס האָט געקלעטערט פון דער נידער און זיך געוואָלט פאַרקלײַבן אַפן באַרג, האָט ווייך אַ גלעט געטאָן די צוויי מאַנצבלען, וואָס האָבן זיך אַף אַ ווײַלע אײַנגעקלאַמערט איינער אינעם צווייטן.

— קאַפּיטאַן, איך קאָן ניט מער. לאָמיר זיך אָפּרוען.

— ניין, לייטענאַנט, מיר גייען ווײַטער.

צווישן פרײַנט

דער ערשטער זון־שטראַל האָט אויסגעזוכט און אָנגעטאַפּט די פּליטים אין פעלד, ווו זיי זײַנען שטיל געלעגן, פאַרדעקט מיט שמאָלע און לאַנגע קוקורוזע־בלעטער. זיי האָבן באַשטימט דאָ איבערזײַן דעם טאָג און באַנאַכט זיך ווידער לאָזן לויט די שטערן אין וועג, קעדיי וואָס ווײַטער אַוועקגייין פונעם לאַגער און פון דער שטאָט. נאָך האָבן זיי אָפּגערעדט, אַז שלאָפן זאָל בלויז איינער פון זיי. אָראַנסקי האָט זיך אַרויסגערופן זײַן דער ערשטער אויף דער וואַך.

— צווינק, צווינק, צווינק, — האָבן זיי אַלץ נעענטער געהערט אַ קלאַנג, ווי מע וואָלט געקלונגען אין אַ גלעקל.

— זאַכאַר, שטיי אויף! ש־ש! דו הערסט?

— יאָ. לאָמיר פונדאַנען אַנטלויפן.

— בעסער צוואַרטן, איך וועל זיך דערקלײַבן נעענטער און אַ קוק טאָן.

— געררעכט. גיין וועל איך. איך בין ניט אַזוי הויך, ווי דו.

— גוט, זאַכאַר. נאָר רוק זיך ניט אַרויס פון דער קוקורוזע. איך וועל אויף דיר דאָ וואַרטן. טאָמער וואָס, לויפן מיר אין יענער ריכטונג, — ער האָט מיט דער האַנט באַוויזן אויף רעכטס. — גיי!

פון דעם אָרט, וווהין זאַכאַר האָט זיך געלאָזט, האָט זיך אַ ריס געטאָן אַ סטײַע פייגל. אָ, אַ שוואַרציאַר אויף זיי! ניט ווילנדיק קאָנען זיי אים אויסגעבן. קיין קערנער זײַנען נאָך ניטאָ. וואָס זשע האָבן זיי דאָ צו טאָן? ווערעמלעך, פליגעלעך מעגן זיי הײַנט אויספּיקן ערגעץ אַנדערש. „וויטשו, ווי־טשו!" — ווען קריכט עס איצט אין קאָפּ זייער צוויטשערן.

זאַכאַרן האָט אָראַנסקי שוין פאַרלוירן פון אויג, נאָר לויט דעם, ווי עס כוואַליען זיך די קוקורוזע־בלעטער, מיינט ער, אַז יענער איז שוין נאָענט צום וועג. נאָר אָט איז זאַכאַר. אײַנגעבויגן גייט ער צוריק. בײַ אָראַנסקין קלעקט ניט קיין געדולד, מאַכט ער צו אים פונדערווײַטנס מיט דער האַנט, ס'דאַרף באַטײַטן: „נו?". זאַכאַר ענטפערט מיט אַ באַרוּיקנדיקן זשעסט. לויפן, הייסט עס, דאַרף מען נאָך ניט. ווען זיי זײַנען שוין גאָר נאָענט איינער פונעם צווייטן, זאָגט ער שטיל:

— דאָס פאָרט אַ פויער אויף אַ וואָגן.

— איינער אַליין?

— מיט אַ פרוי.

— וואָס זשע קלינגט עס אַזוי?

— די רעדער. צוערשט האָב איך געמיינט, אַז דאָס קלאַפּן אַזוי די פערד מיט די פּאָדקעוועס. נאָר דער וועג איז נאָך דאָ ניט אויסגעפּלאַסטערט. מיסטאָמע זײַנען בײַ זיי די אַקסן און שינעס אַזעלכע האַרטע. בײַ אונדז סקריפּען זיי, און דאָ... אָט האָבן זיי זיך אָפּגעשטעלט. טאָמער שפּאַנען זיי אויס די פערד, וועלן מיר זיך איבערקלײַבן אַ ביסל ווײַטער פונדאַנען.

— בעסער אַ קוק טאָן, וואָס זיי קלײַבן זיך טאָן. אויב זיי זײַנען געקומען אַהער אַרבעטן, האָבן זיי עסן.

— אוודאי. נאָר אויף וואָסער שפּראַך רעדט מען מיט זיי?

— זיי וועלן אף אונדז א קוק טאָן, וועלן זיי אליין פארשטיין. אבי מער קיינער זאָל אהער ניט קומען, אניט וועלן מיר מוזן אנטלויפן. זאכאר, הער זיך צו. דאכט זיך, עס ריידן צוויי פרויען.

— טאקע. נאָר איך האָב זיי דאָך געזען פונדערווייטנס און גלייך זיך אומגעקערט דיך בארויקן.

— מער, לייטענאנט, זאָלסטו אזוי ניט טאָן!

— דערלויבט, כאווער קאפיטאן, וועל איך נאָכאמאָל א קוק טאָן.

— לייג זיך צו, איך וועל אליין גיין.

אָראנסקי דערקלייבט זיך אזוי נאָענט צו די, וואס שטייען לעבן וואָגן, אז ווען עמעצער פון זיי זאָל זיך אָנבייגן, קאָן ער אים באמערקן. דאָס איז ווייזט אויס, איין מישפּאָכע: א מאן, א ווייב און זייערע א טאָכטער. אויב אורטיילן לויט די פערד, איז עס ניט קיין אָרעמער פויער. די פרויען טוען אָן לאנגע פארטעכער, זיי נעמען זיך פאר די סאפּעס. די מעזשע, וואָס ציט זיך לענגויס דעם וועג, איז א לאנגע, נאָר ביז סאָף טאָג קאָנען זיי זיך דערקלייבן צום אָרט, ווו זאכאר ליגט.

די זון האָט שוין גענומען באקן. פאר די פערד האָט מען אוועקגעלייגט א בינטל גרינע קוקורוזע־שטאנגען, וועלכע מע האָט מיט סערפּן אָפּגע־שניטן דאָרט, ווו זיי זיינען געוואקסן צו געדיכט. די מישפּאָכע האָט זיך אוועקגעזעצט אין שאָטן פון וואָגן, און אפן אויסגעשפּרייטן האנטעך האָט זיך באוויזן א טאָפּ מיט טעפּעלעך, פון וועלכע עס האָט אזוי געשמעקט מיט געפּרעגלטע ציבעלעס, אז דער קאָפּ האָט זיך בא אָראנסקין פארדרייט.

דעם רייעך דערהערט אויך זאכאר, און ער גאנוועט זיך אהער. ביידע קענען זיי שוין מער ניט ליידן דעם הונגער, און די ריזיקע איז עפּשער ניט אזוי גרויס. צו עמעצן וועלן זיי זיך דאָך מוזן ווענדן, איז בעסער זיך טרעפן אויג־אף־אויג אין פעלד און ניט אריינגיין אין א פרעמד דאָרף, ווו עס קאָן דיר גלייך קומען אנטקעגן א דייטש אָדער א פּאָליציי. מע רעדט אָפּ — פון אָנהייב גייט צו אָראנסקי, און זאכאר וועט זיך דערווייל האלטן פונדערווייטן.

די ערשטע האָבן דערפילט א פרעמדן די פערד. זיי האָבן אָנגעשפּיצט די אויערן, אויסגעקערעוועט די קעפּ און אופגעהערט צו קייען. ווען די יינגערע פרוי האָט זיך אופגעהויבן, איז שוין אָראנסקי געווען עטלעכע שפּאן פון דעם וואָגן.

— איי! — האָט זי ארויסגעלאָזט א דערשראָקענעם קוויטש, און גלייך האָבן זיך א ריס געטאָן פון אָרט די עלטערן.

אָראנסקי איז שטיין געבליבן און, לייכט אָנבייגנדיק דעם קאָפּ, בא־רויקנדיק געזאָגט:

— זדראוסטוויטיע!

— זדראוואָ! — האָבן זיי געענטפערט, נאָך אלץ דערשראָקן אָפּטרעטנ־דיק אף צוריק.

פונדערווייטן האָט דער פויער, א נידעריקער, א געזעצטער, מער מיט זשעסטן, ווי מיט ווערטער, געפרעגט:

— ווער ביסטו?

— א רוס.

די ערשטע איז געקומען צו־זיך די עלטערע פויערטע. זי האָט אַ פּליעס־קע געטאָן מיט די הענט. איר פּאָנעם האָט שוין אויסגעדריקט ניט קיין שרעק, נאָר ראכמאָנעס. זי האָט גענומען עפּעס גיך ריידן. אַראַנסקי האָט זיך מער אָנגעשטויסן, ווי פאַרשטאַנען, וואָס זי זאָגט. „גאָט מײַנער! ווי קאָנסטו אזוינס דערלאָזן? — און צו דעם מאַן און צו דער טאָכטער: — וואָס שטייט איר, ווי די ליימענע גוילעמס? דער סקעלעט איז פון קאָפּ ביז די פּיס באַקלעפּט מיט בלאָטע. ער קאָן באַלד אומפאַלן!"

זי איז גלײַך צו אים צוגעלאָפן און קימאט געצווונגען אים זיך זעצן. מיטן עק פון האַנטעך, וואָס זי האָט אײַנגעטונקען אין וואַסער, האָט זי אים אויסגעוווישט די פאַרטריקנטע בלאָטע אַרום די ליפּן. ווען דער מאַן האָט צוגעטראָגן אַ טעפּל געקאָכטע מילך, פאַרצויגן מיט אַ גראָב הײַטל, האָט זי אים מיט קאָס אָפּגעשטופּט און געהייסן אָפּשנײַדן אַ שטיק האַרט ברויט און דערלאַנגען אַ ביסל וואַסער. פון אירע הענט האָט פּיאָטער אָפּגעביסן דעם ערשטן גרויסן ביסן און געוואָלט זיך גלײַך אופהייבן.

„שרעק זיך ניט, — האָבן גערעדט צו אים אירע מיטפילנדיקע אויגן און די טרער, וואָס האָט זיך געקײַקלט איבער איר פאַרברוינט פּאָנעם, — שרעק זיך ניט, איך בין דאָך אַ מאַמע. צי עפּשער ביסטו ניט אליין, עפּעס קוקסטו צו אָפט צוריק, אין קוקורוזע־פעלד".

— יאָ, — האָט ער אַ שאָקל געטאָן מיטן קאָפּ, — דאָרט, אין דער קוקו־רוזע, וואַרט אף מיר אַ כאַווער. איינער, — האָט ער באַוויזן אַ פינגער. — ער איז אויך הונגעריק.

— קום! — האָט זי אים גענומען פאַר דער פאַרבלאָטיקטער האַנט. די טאָכטער מיטן מאַן האָבן אף איר אויסגעגלאָצט די אויגן, האָט זי זיי באַ־רויִקט: — קימערט זיך ניט, דאָס זײַנען דאָך מענטשן, באַלד וועלן מיר זיך אומקערן.

זאַכאַר האָט ניט געהאַלטן וואָרט. מאַלע־וואָס דער קאַפּיטאַן האָט אים באַפוילן זיך האַלטן פונדערווײַטן. ער האָט צוגעפּויזעט צום בּרעג פעלד און פון דאָרט קימאט אַלץ צוגעזען. אָבער צוגיין האָט ער זיך ניט דער־וועגט. אף דער פּרײַ איז ער דאָך פאָרט מעכויעוו פאָלגן אַן עלטערן קאָ־מאַנדיר, און עס וואָלט געווען ניט גוט, ווען יענער זאָל אים הײַנט אַ צווייט מאָל וועגן דעם דאַרפן דערמאָנען.

— זאַכאַר, אונדז האָט אָפּגעגליקט. דאָס זײַנען גוטע מענטשן. וואַרט, אף דיר אַ קוק טאָן — קאָן מען פאַלן אין כאַלאָשעס. דו זעסט דאָך טאַקע אויס ווי אַ רוער, וואָס באַלעבאַטעוועט אין זומפּ.

— און דו?

— מײַן פּאָנעם זע איך דאָך ניט. קום גיכער, — און זײַנע אויגן האָבן אַ ליכטיק געטאָן פון דעם אומדערוואַרטן גליק, — מע וועט אונדז געבן עסן. די באַלעבאָסטע וואַרט אף אונדז.

— זדראַווואָ! — האָט זי די ערשטע באַגריסט זאַכאַרן.

לײַכט איז עס ניט אָנגעקומען, נאָר פאַרשטאַנען האָט מען זיך. ווען זיי האָבן זיך דערוווּסט, אַז זיי זײַנען פאַר דער נאַכט דורכגעגאַנגען באַ צוואַנציק קילאָמעטער, האָט עס זיי שטאַרק פאַרכידעשט. פונוואַנען האָט

זיך צו זיי געגומען קויעך? אָבער ווען דער פויער האָט זיי געזאָגט, אַז ער וועט זיי אָפּפירן צו זיך אין דאָרף, וואָס געפינט זיך אכט קילאָמעטער פונדאַנען, האָבן זיי זיך דערשראָקן.

— נעענטער צו זעמון? — האָבן זיי ביידע מיטאמאָל איבערגעפרעגט.

— ניין, — האָט זיך אפּן פויערס טונקלהויטיק געשטופּלט פּאָנעם באַוויזן אַ שמייכל, — אהין איז פון אונדז אכט און צוואַנציק קילאָמעטער. בא אונדז איז קימאַט אַ פּאַרטיזאַניש דאָרף, און אונדזער שאָכן, סאַווואַ אַרסעניטש, קען גוט רוסיש. געוויס וועט ער אייך פאַרבעטן צו זיך, נאָר איר זאָלט זיך אָפּזאָגן. מיר האָבן אייך די ערשטע באַגעגנט. — און צו זיין פרוי: — איך בין גערעכט?

— ווען דו ביסט גערעכט, אמפּערט זיך מיט דיר קיינער ניט. נאָר ווו נעמט מען וואַסער זיי ארומוואַשן?

— אויך מיר אַן אומגליק. מירן איינהייצן די באָד. קליידער וועלן מיר פאַר זיי אין דאָרף אויך קריגן. ערגער וועט זיין מיט שיך, — דאָ האָט ער אָנגעוויזן אָף אַראַנסקיס פיס. — וועלכן נומער טראָגט איר?

די פראַגע האָט אים פאַרכידעשט, ווי ער וואָלט גאָר קיינמאָל ביז איצט זיך ניט געקויפט קיין שוכוואַרג. בא אים האָבן זיך אַפילע די אויגן צוגעמאַכט, און אָף די קאַרבן פונעם שטערן האָבן געפּלאַצט און זיינען אַראָפּגעפאַלן אָף דער ערד עטלעכע שטיקלעך פאַרגליווערטע בלאָטע. מילכאָמע, געפאַנגענשאַפט און באַזונדערס די צייט, וואָס ער איז אָפּגעווען אין די דייטשישע לאַגערן, — דאָס אַלץ ציט זיך שוין אַן אייביקייט. ווען האָט ער געקויפט דאָס לעצטע מאָל שיך? אליין איז ער איצט אויסגעדאַרט, נאָר די פיס זיינען געשוואָלן. מיילע, קיין גרעסערע צאָרעס זאָל ער ניט האָבן. אָבער וואָס פאַר אַ נומער דאַרף מען אָף זיי? דערווייל דאַרף מען ענטפערן אָף דער פראַגע.

— וועלכן נומער, פרעגט איר? פינף און פערציק.

די סערבן לאַכן אַזוי געשמאַק און פריילעך, אַז אויך בא אים אָפּן פּאָנעם באַווייזט זיך עפּעס ענלעכס אָף אַ שמייכל. ווידער ציען די פרויען ארוף אָף זיך די פאַרטעכער און נעמען זיך פאַר די סאַפּעס. אַראַנסקי און זאַכאַר הייבן זיך אויך אוף און גייען זיי נאָך. נאָר עפּעס שושקען זיך די באַלעבאַטים, און די עלטערע פויערטע זאָגט:

— אָט דאָ, אָף דער קוקורוזע, לייגט זיך צו און רוט זיך אויס. אהיים וועלן מיר פאָרן, ווען עס וועט נעמען טונקל ווערן. איר האָט מיך פאַרשטאַנען?

אַראַנסקי ענטפערט איר:

— פאַרשטאַנען. נאָר מיר ווילן אייך העלפן. בא די דייטשן האָבן מיר געאַרבעט צו צוועלף שאָ אַ טאָג.

— מיר זיינען סערבן און ניט קיין שוואבן. ווי רופט מען אייך?

— פּיאָטער.

— אויב איר האָט ניט קעגן, וועלן מיר אייך רופן פּעראָ.

די טאָכטער האָט מיט אַ שעמעוודיקן שמייכל צוגעגעבן:

— פּעראָ רוס.

ליגן זיי אף דער פריש אָנגעשניטענער קוקורוזע. די שפּיצן פון די בלעטער האָבן נאָך ניט באַוויזן פאַרוועלקט צו ווערן. ברעכט זיך איבער אַזאַ בלאַט, רינט פון אים אַ גרינער קלעפּיקער זאַפט, וואָס שמעקט מיט גראָזמילך. איבער זיי הענגט אַ דורכזיכטיק־ריינער, זוניבערער הימל. אויב אפילע עס שווימט ערגעץ אין דער הייך פאַרבײַ אַ וואָלקנדל, ווילן זיי עס ניט באַמערקן. אַרום איז אַזויפיל וואַרעמקייט און רויקע שטילקייט. דאָ וואַקסן די זעלבע פעלד־בלומען, ווי בײַ זיי אין דער ווײַטער היים. עס פויזען פּונקט אַזעלכע מורעשקעס. און ווי אומעטום, איז דאָ גוט צו טרעטן באָרוועסערהייט איבער דער ערד.

„ווי אומעטום"? נעכטן אין דער צײַט זײַנען זיי געלעגן אין דעם זומפּ און קנאָפּ וואָס געהאָפּט, אַז זיי וועלן זיך פון דאָרט אַרויסקלײַבן. טאָמער וואָלט זיי באַם ברעג עמעצער באַגעגנט און אַ קאָמאַנדעווע געטאָן „האַלט!", וואָלטן זיי זיך געלאָזט צוריק, ווײַל בעסער אָף שטענדיק פאַרזונקען ווערן אין דער בלאָטע, איידער ווידער לעבעדיקערהייט אַרײַנפאַלן צו די פאַשיסטן אין די הענט.

און מיט עטלעכע שאָ פאַר דעם האָט פראַנץ ווינץ כוויזעק געמאַכט איבער אָראַנסקין, גערופן אים „גראָסשווײַן" און זיך באַרימט, אַז אָראַנסקי וועט אים פאָלגן, ווי זײַן הונט לאַטע. אין די אויערן קלינגט דעם אופזעערס געלעכטער און זײַן „לאַטע". טאַקע דערפאַר איז אַזוי גוט צו ליגן אָף דער גרינער קוקורוזע, וואָס איז אויסגעבעט אָף דער שוואַרצער ערד. גוט, נאָר...

ער האָט געמיינט, אַז זאַכאַר דרעמלט, אָבער יענער טוט אים גאָר אַ פרעג:

— קאַפּיטאַן, דיך שרעקט ניט דאָס פאָרן אין דאָרף? עפּעס שוין צו גוט האָבן זיי אונדז, ווילד־פרעמדע, אויפגענומען, צו דער שטאָט איז דאָך מיט דער האַנט צו דערלאַנגען.

אָפן ענטפער קומט זאַכאַרן אויס לאַנג צו וואַרטן. פריִער האָט דורכגעשוועבט אַזאַ געדאַנק אויך בײַ אָראַנסקין, נאָר איצט איז ער גרייט גיכער מיטן קאָפּ אָנלייגן, איידער גלייבן, אַז אָט די פויערטע מיטן פראָסטן, הײַמישן געזיכט, מיטן ווייכן מאַמישן בליק זאָל זיי וועלן טאָן עפּעס שלעכטס. הײַנט די טרער אָף איר באַק? ניין און ניין! אים האָט זיך געוואָלט אפילע שאַרף אָפּענטפערן זאַכאַרן, נאָר ער האָט געזאָגט:

— אַוודע, לייטענאַנט, דאַרפן מיר זײַן פאָרזיכטיק. נאָר איך בין זיכער, אַז אויך מײַן מאַמע וואָלט זיך אַזוי אײַנגעשטעלט פאַר פרעמדע מענטשן, ווען זיי געפינען זיך אין אַ צאָרע.

— יאָ. און דאָך מיין איך, אַז עס לוינט אַ שאַר טאָן אין וואָגן, צי איז בײַ אים ניט באַהאַלטן דאָרטן קיין ביקס.

— שאַר, נאָר זאָלסט זיך צו איר ניט מער ווי צורירן.

— דערלאָזסטו, הייסט עס, אויך דעם געדאַנק, אַז ער האָט געוווער?

— מיך, זאַכאַר, קימערט עס ניט. ווען ער וואָלט וועלן, וואָלט ער עס שוין געקאָנט פון לאַנג אָנשטעלן אָף אונדז. אויב ער האָט מיט וואָס צו שיסן, וועל איך זיך פילן אפילע זיכערער. עפּשער קלײַבסטו זיך אויסבאַהאַלטן אין די פעלדער, אין די בערג און זיך ניט באַווײַזן פאַר קיין מענטשן? וואָס קאָנען מיר מיט דיר אַליין אויפטאָן? איך מיין, אַז מיר האָבן

אָנגעטאָפּט דעם וועג צו די פּאַרטיזאַנער. ערגער וועט זײַן, אויב די סערבן וועלן אונדז ניט וועלן גלייבן.

די זון האָט שוין אָפּגעגעבן איר לעצט ביסל שײַן און, געזעגענענדיק זיך מיט די זויבערע, ווײַסע וואָלקנס, איבערגעלאָזט באַם האָריזאָנט אַ ראָזן פלעק, וואָס זאָל דערמאָנען, אַז מאָרגן וועט זי ווידער וואַרעמען און לײַכטן. מע האָט אײַנגעשפּאַנט די פערד, און אַלע פינף האָבן זיך אוועקגעזעצט אַפן וואָגן. אָראַנסקי און זאַכאַר האָבן געוואָלט פאַרקלײַבן זיך וואָס טיפער אין די קוקורוזע־בלעטער, נאָר דער סערב האָט זיי דערקלערט, אַז אין אָוונט האָבן זיי שוין ניט פאַר וועמען מורא צו האָבן. אויב די פאַשיסטן קומען אַהער, איז נאָר באַטאָג.

געפאָרן זײַנען זיי מיט אַ גלײַכן סטעפּ־וועג לענגאויס אַ טונקעלן גרינעם קאָרידאָר פון וואַקסנדיקע טוועס, וואָס האָבן זיך געוויגט, ווי שוימיקע כוואַליעס, און נאָר ערגעץ אין דער ווײַט האָט מען געזען וועלדער.

דאָס דאָרף האָט געהייסן יאַקאָוואַ. און דאָס האָט אויך געקלונגען הײמיש־נאָענט. אַ ברייטע גאַס, גרויסע הילצערנע הײַזער מיט נידעריקע דעכער, געפלאָכטענע פלויטן. אין די הויפן — אויוונס. ביז זיי זײַנען דערפאָרן צו דער שטוב, איז זיי שוין נאָכגעגאַנגען אַ האַלב דאָרף. אָראַנסקי וואָלט געקענט שווערן, אַז ער האָט ניט באַגעגנט קיין איין פײַנטלעכן בליק. געגאַנגען איז מען שטיל, עס האָט דערמאָנט אין אַ טרויער־פּראָצעסיע.

די טאָכטער איז די ערשטע אַראָפּגעשפּרונגען פון וואָגן און ברייט צעעפנט דעם טויער. אָראַנסקין און זאַכאַרן האָט מען אַרומגערינגלט. צו זיי האָט זיך דורכגעשלאָגן אַ מאַנצבל, געקליידט ווי אַ דאָרפישער לערער, און זיך פאַרנייגט.

— זדראַוואָ! — האָט אים אָראַנסקי באַגריסט.

— Здравствуйте, братцы! [1] האָט ער אים אָפּגעענטפערט אַף אַן אונטערגעשטראָכן ריינעם רוסיש. — מיך רופט מען סאַוואַ אַרסעניטש. איך האָב אַ לענגערע צײַט געלעבט אין רוסלאַנד. איך פאַרבעט אײַך ביידן צו זיך.

אָראַנסקי האָט ניט באַוויזן קיין וואָרט אָפּענטפערן, ווי עס האָט זיך אַרײַנגעמישט די באַלעבאָסטע:

— סאַוואַ, מיסטאָם וואָלטן מיר זיך מיט זיי איינס דאָס אַנדערע פאַרשטאַנען. פונדעסטוועגן בלײַבט דאָ מיט אונדז. די באָד האָבן מיר שוין אײַנגעהייצט. נאָר מע דאַרף נאָך קריגן פאַר זיי אָנטאָן. פאַר פעראָן, — האָט זי באַוויזן אַף אָראַנסקין, — מוז מען קריגן זייער גרויסע שיך. איר זעט דאָך, אַז זיי שטייען קוים אַף די פיס, — האָט זי זיך געווענדט צו די דאָרפס־לײַט, וואָס האָבן פאַרפולט דעם הויף. — לאָזט זיי אַרײַנגיין אין שטוב, און ווער עס וויל, וועט צו אונדז שפּעטער אַרײַנקומען.

אין שטוב איז ריין, געמיטלעך. פון פירהויז גייט מען גלײַך אַרײַן אין אַ גרויסן צימער. אין דער מיט שטייט אַ טיש פון איינפאַכע געהובלטע ברעטער, אַרומגעשטעלט מיט פּאָשעטע, נאָר פעסט געמאַכטע בענקלעך.

---

[1] זײַט געגריסט, ברידער!

לינקס איז דער אַרײַנגאַנג אין קיך. די באַלעבאָסטע האָט גלײַך אַרײַנגע־טראָגן צוויי גלעזער זויערמילך און צוויי שטיקלעך אַלטגעבאַקן ברויט. האַרט, ניט אײַנצובײַסן. מיט סאָווען רעדט זי אַזוי גיך, אַז פּיאָטער און זאַכאַר פֿאַרשטייען ניט קיין וואָרט. סאָוואַ דערקלערט זיי:

— איר ברודער, — ווײַזט ער אָן אויף אַ פֿאַרטרעט אין אַ באַגעט־ראַם, — איז אויך געלאָפֿן פֿון אַ דײַטשישן לאַגער, האָט ער זיך דעם ערשטן טאָג אַזוי צוגעכאַפּט צום עסן, אַז ער איז שיִער ניט אומגעקומען. דעם ווינטער איז ער אַוועקגעפֿאָרן אין שטאָט, און מער ווייסט זי וועגן אים גאָרנישט. זי פֿרעגט, וויפֿל צײַט זײַט איר שוין אין יוגאָסלאַוויע און צי זײַט איר געווען אין די לאַגערן צוזאַמען מיט סערבן.

— דאָ זײַנען מיר צוויי מעסלעס, — ענטפֿערט אים אַראַנסקי, — נאָר מיר האָבן געהערט פֿון אַ דײַטש, אַז אַנשטאָט אונדז וועט מען קיין רור פֿונדאַנען שיקן סערבן. פֿון דאָרט איז זייער שווער אַנטלויפֿן. מיר וואָלטן געוואָלט זיך גלײַך אַריבערקלײַבן אין וואַלד. די דײַטשן קאָנען דאָך אַרומ־רינגלען דאָס דאָרף.

— זאָרגט זיך ניט. באַנאַכט וועלן זיי אַהער ניט וואַגן קומען, און דאָך וועלן מיר אַרויסשטעלן אַ וואַך. גייט, די באַלעבאָסטע רופֿט אײַך.

דאָס בעדל — אַ קליין הילצערן שטיבעלע מיט אַ ברייטן באַלקן אין דער מיט — איז געשטאַנען אין סאַמע עק הויף. פֿונעם געדיכטן דאַמף האָט דאָס קעראָסין־לעמפּל געהאַלטן אין איין טשאַדען און לעשן זיך. סאָוואַ האָט געבראַכט אַ לאַמטערן. און בײַ אָט דער טונקעלער שײַן האָבן זיי לאַנג גע־וואַשן די אויסגעמאַגערטע לײַבער. אין פּאָדערצימערל האָט מען שוין פֿאַר זיי אָנגעגרייט גרעט, אָנטאָן און פֿון אַראַנסקיס ווענגן — אַ פּאָר גומענע באַכילעס, ווײַל אַזוינע גרויסע שיך האָט זיך בײַ קיינעם אין דאָרף ניט געפֿונען. ווען אַראַנסקי און זאַכאַר האָבן זיך אָפּגעגאָלט, האָט מען זיי אַרײַנגעפֿירט אין אַ גרויסן צימער, וווּ בײַם טיש זײַנען שוין געזעסן בײַ אַ צענדליק פּויערים.

זײַלן דאַמף האָבן געקרײַזט איבערן געקעכטס, וואָס האָט געשמעקט מיט פּאָמידאָרן־זאַפֿט, מיט שמאַלץ, אייער און פֿעפֿער. צוגעביסן האָט מען ניט מיט קיין ברויט, נאָר מיט פֿאַרברוינטע ריפּטלעך קאַרטאָפֿל. אויף אַ לאַנגן פֿאַלומעסעק זײַנען געלעגן וואַרעניקעס, געפֿילטע מיט רײַז און גע־האַקטע ציבעלעס.

פֿון די פּאָר טראָפּן ווײַן האָט זיך בײַ אַראַנסקין פֿאַרדרייט דער קאָפּ אויף אומצופֿאַלן, און ער האָט געמוזט צודריקן מיט די דלאָניעס די שלייפֿן. די באַלעבאָסטע, אָנגעטאָן אין אַ געבלימלטן קלייד, האָט מיט מוטערלעכער צערטלעכקײַט אָנגעשריִען אויף די מאַנצבלען און גענומען אָפּטראָגן אַלץ פֿון טיש צוריק אין קיך אַרײַן. זי האָט אויך פֿאַרבאָטן צושטיין צו די געסט מיט פֿראַגן.

— איר זעט דען ניט, אַז זיי זײַנען קוים מיטן לעבן אַרויס פֿון דאָרט, דאַרף מען זיי נאָך איצט מאַטערן?

עמעצער האָט אָנגעהויבן דערציילן וועגן די לעצטע נײַעס פֿון פֿראָנט. אַראַנסקי האָט אָנגעשטעלט מויל־און־אויערן. נאָר דאָ האָט זיך ווידער אַרײַנגעמישט די באַלעבאָסטע, וואָס האָט די גאַנצע צײַט אַרומגעהאַוועט

ארום זיי, און כאָטש העפּלעך, נאָר קאַטאָגאָריש געבעטן, מע זאָל לאָזן די רוסן זיך אויסרוען. דער אוילעם האָט זיך גענומען געזעגענען.

אויסגעבעטן האָט מען זיי אין שטאָל אַף שמעקעדיקן היי. אונטער דער סטריכע האָבן געוואָרקעט טויבן. ווי אַ פּאַרקישעפטער איז אָראַנסקי געלעגן, און כאָטש די אויגן־לעפּלעך זײַנען געווען שווער ווי געוויכטלעך, האָט ער ניט געקאָנט אײַנשלאָפן. אָט איז זי, די אויסגעטרוימטע וואָר...

ווען עס האָט אָנגעהויבן שאַרױען אַף טאָג, האָט זיך דערהערט דאָס צאַקען פון פערדישע טלאָען און אין הויף זײַנען אַרײַנגעפאָרן באוואָפנטע מענטשן. מע האָט געהייסן אופוועקן אָראַנסקין און זאַכאַרן. אָבער די באַלעבאָסטע האָט מיט אַ שטים, ווי זי וואָלט דאָ זײַן איבער אַלעמען דער הויפּט־קאָמאַנדיר, אַ זאָג געטאָן:

— עס ברענט ניט. אופוועקן וועל איך זיי, נאָר זאָלן זיי פריִער עפּעס אָפּעסן, און דערנאָך וועט איר זיך לאָזן אין וועג. — זי האָט אָנגעקלאַפּט אין טיר פון שטאָל און אַ רוף געטאָן: — צערוואָני אַרמייצי! פּראָ, פּראָ רוס!

אָראַנסקי האָט געעפנט די טיר און גלײַך באַמערקט, אַז בײַ די אָנגעקומענע רויטלען זיך שטערנדלעך אַף די היטלען.

— טויט דעם פאַשיזם, פרײַהײַט דעם פאָלק! — האָט ער דערהערט.

דאָן האָט ער נאָך ניט געוווּסט, אַז אזוי באַגריסן איינער דעם צווייטן איז דאָ אַ מינהעג, נאָר צוקלערן פאַר דער ערשטער באַגעגעניש עפּעס בעסערס וואָלט געווען אומעגלעך. דאָס זײַנען די ווערטער, וואָס זיי ביידע, אָראַנסקי און זאַכאַר, האָבן אויסגעוואָרעמט און אויסגעהיט אין האַרצן. און ניט צוגיפּריידנדיק זיך, האָבן זיי ביידע אין איין קאָל, ווי אַ שוווּע, אויסגערופן:

— טויט דעם פאַשיזם, פרײַהײַט דעם פאָלק!

געקומען זײַנען דרײַ וועגענער. די „צערוואָני אַרמייצעס" האָבן זיך אײַנגעמאָסטעט אַפן מיטלסטן. אויסער דעם אָנטרײַבער, זײַנען אַפן וואָגן געזעסן נאָך צוויי. איינער פון זיי, מיט אַ בלאָס, מיד פּאָנעם, איז געזעסן פאַרוואָרפן אַ פוס אַף אַ פוס, אַף דער זײַט בײַ אים איז געהאַנגען אַ פּלאַנשעט מיט אַ צוגעפּעסטיקטן קאָמפּאַס. כאָטש קיין ספּעציִעלע צייכנס האָט ער ניט פאַרמאָגט, איז ער, ווײַזט אויס, געווען דער עלטסטער.

באַם טויער פון הויף איז נאָך אַלץ געשטאַנען די באַלעבאָסטע און לאַנגזאַם געפּאַכט מיט דער געקוויטלטער פאַטשיילע.

געפאָרן זײַנען זיי דורך בערג, פאַרוואַקסענע מיט הויכע סאָסנעס און יאָדלעס. אָפּרוען האָט מען זיך אָפּגעשטעלט אין אַ טאָל. ענלעך צו אַן אײַז־צעפּל, איז ווי צוגעטשעפּעט צום הימל־געוועלב געהאַנגען אַ פעלדז. עס האָט זיך געדאַכט, אַז ניט נאָר אַן אָדלער, ווען אַ טויב זאָל אים פאַרטשעפּען מיטן פליגל, וועט דער מעכטיקער שטיין זיך אַ וואַלגער טאָן אַף דער ערד.

אַפן ברייטן שליאַך האָבן געקאָנט אויך יאָגן אויטאָמאָבילן, נאָר אין אַ זײַט איז אין אַ שטיין־געוואַלגער געווען אַרײַנגעשטעקט אַ פלאָקן, צו

וועלכן עס איז געווען צוגעקלאַפּט אַ בלעכענע שילד מיט אַ דײַטשישן אויפשריפט:

Achtung, Bandengebiet. Nur im geleit fahren![1]

איבער די ווערטער איז, ווי אויף אַן עלעקטרישן סלופּ, צו וועלכן עס זײַנען צוגעפעסטיקט דראָטן פון הויכן וואָלטאַזש, געווען אָנגעצייכנט אַ שאַרבן מיט סטאַרטשענדיקע ציינער און איבערגעקרייצטע צוויי ביינער. די פּאַרטיזאַנער האָבן פון דער זײַט געקוקט, וואָס פאַר אַן אײַנדרוק דאָס וועט מאַכן אויף די נעכטיקע לאַגערניקעס. קיין טאָעס האָבן זיי ניט געהאַט. זאַכאַר האָט אַפילע אַ גלעט געטאָן דאָס שילדל מיט די שפּיציקע אויסיעס און אַ זאָג געטאָן:

— גוט!

נאָך מער איז זיי געפעלן, וואָס אָט דעם וואָרענונג־צייכן האָבן אוועקגעשטעלט די פאַשיסטן אַליין.

ענדלעך האָבן זיי דערגרייכט פּרושקאַ גאָראַ, ווו די בערג זײַנען געווען געדיכט באַוואַקסן מיט פלוימען־ביימער. מע האָט זיי געבראַכט אין אַ דאָרף אויף דער טעריטאָריע, וואָס איז געווען באַפרײַט פון די פאַשיסטן, אין מאַלאַיע מיכײַלאָווצע, וואָס אַפּטער האָט מען עס גערופן מאַלאַיאַ מאָסקווע.

אינעם דאָרף זײַנען געווען באַ דרײַ הונדערט הײַזער, און דאָ האָבן זיך אין דעם טאָג געפונען אויף אָפּרו צוויי פּאַרטיזאַנישע אָטריאַדן. די רוסן האָט מען אַרײַנגעפירט אין אַ גערעמער שטוב. געשטעלט פאַר זיי קיבעד, נאָר אויך דאָ ווידער העפלעך ארופגעוואָרפן אַ צוים אויף זייער ניט געשטילטן הונגער. דערנאָך האָט דער באַלעבאָס — אַ פּויער מיט אַ העלער גראָוו־ווערנדיקער באָרד און מיט אַ קנאָפּ אויפן דאַרן האַלדז, אָפּגעפירט אַראַנסקין אין קלוב, ווו עס האָט זיך געפונען דער שטאַב.

— קאַמעני, — האָט זיך אַראַנסקין פאַרגעשטעלט אַ פעסט־געבויטער מאַנצבל, אין ציווילע קליידער, מיט אַ פאַרווינטיקט פּאָנעם. — און דאָס איז וואָלף. זײַן טאַטע איז געווען אַן אַקטיווער אָנטיילנעמער פון דער אָקטיאַבער־רעוואָליוציע. אַ וווואָד־קאָמאַנדיר אינעם יוגאָסלאַווישן קאַוואַלעריע־פּאָלק פונעם לעגענדאַרן דאַניל סערדיטש. מיר זײַנען קאָמאַנדירן פון פּאַרטיזאַנישע אָטריאַדן.

— קאַפּיטאַן אַראַנסקי, געוועזענער פאַרטרעטער פונעם קאָמאַנדיר פון אַ שיסער־פּאָלק.

— ווו האָט איר געקעמפט?

— באַ דער סאָוועטיש־רומענישער גרענעץ, אין אָדעס, אין סעוואַסטאָפּאָל.

— עפּשער וועלן מיר זיך צוזעצן? — האָט וואָלף, פאַריכטנדיק מיט די לאַנגע באַוועגלעכע פינגער די מעשענע שפּראָנצקע פון זײַן רימען, אָנגעוויזן אויף אַ בענקל.

— אַ דאַנק. עמעצער דאַרף נאָך אַרײַנקומען, צי איר וועט אַליין פאַרשרײַבן?

---

[1] אַכטונג, זאָנע פון באַנדעס. פאָרן נאָר מיט באַגלייטונג!

— וואָס פאַרשרײַבן? — האָבן די סערבן פאַרכידעשט זיך איבערגעקוקט.
— איך בין געווען קימאַט אַ יאָר בײַ די דײַטשן.
— אײַער אויסזען איז אָן איידעס פון דעם.
— מײַן פּאָלק איז אומגעקומען, און איך לעב.
— אײַער פּאָלק איז אומגעקומען אין שלאַכט? — האָט מיט אַ ווייכער באַסאָווער שטים געפרעגט וואָלף.
— איך האָב באַקומען אַ באַפעל אײַנהאַלטן דעם סוינע, ביז די לעצטע פּאַרטיידיקער פון סעוואַסטאָפּאָל וועלן זיך ניט עוואַקויִרן. אַכט מענטשן זײַנען מיט מיר געווען, ווען מע האָט מיך שווער פאַרווונדעט, דערנאָך...
— דרוזשע קאַפּיטאַן, — האָט קאַמעני אַרופגעלייגט די האַנט אויף אָראַנסקיס אַקסל, — מיר זײַנען קאָמאַנדירן און ווייסן, ווען מע פאַרטרויט די לעצטע קוילן. הײַנט נאָך אין סעוואַסטאָפּאָל! אַנטשולדיקט אונדז, וואָס אונדזער געשפּרעך האָט דערמאָנט אַ פאַרהער. ווען איר וועט זיך אַ ביסל אָפּרוען, וועלן מיר אײַך טאַקע בעטן דערציילן פאַר אַ גרעסערן אוילעם וועגן סעוואַסטאָפּאָל. אויף דרײַ־פיר וואָכן וועט איר בלײַבן אין דער שטוב, ווו איר האָט זיך אָפּגעשטעלט.
אָראַנסקי האָט זיך אַ ריס געטאָן פון אָרט.
— כאַווערים קאָמאַנדירן! וואָס רעדט איר? איר טרויט אונדז ניט? איך און מײַן כאַווער, ער איז אַ לייטענאַנט, מיר קאָנען ניט גלאַט אַזוי זיצן. פאַר אונדז איז עס די גרעסטע שטראָף.
— כאַווער טײַערער, קומט מיט מיר, — האָט אים וואָלף, אַ באַוועגלעכער, אַ לײַכטער, צוגעפירט צו דער וואַנט, ווו עס איז געהאַנגען אַ שפּיגל, — זעט, ווי מיינט איר, וואָס קאָן אויפטאָן אָט דער שאָטן פון אַ מענטשן? שטעלט אײַך אויף אַ רעגע פאָר, אַז איך, דער סערב וווקאַשין ביוואָלאַראָוויטש, קום צו אײַך אין אַזאַ צושטאַנד. איז איר, דער סאָוועטישער קאַפּיטאַן פּעראָ רוס, דאַכט זיך, מיט אַזאַ נאָמען האָט מען אײַך שוין דאָ געקרוינט, איר וואָלט זיך אַנדערש באַגאַנגען מיט מיר? איר שווײַגט, ווײַל איר האָט מיר ניט וואָס צו ענטפערן. אויב אין צוויי וואָכן אַרום וועט איר קומען צו־זיך, נעמען מיר אײַך צו פּונדאַנען. גוט, פּעראָ?
— איך בין אַ סאָלדאַט. וואָס זשע קאָן איך אײַך ענטפערן? נאָר איך בעט אײַך...

אין יוגאָסלאַוויע, באַזונדערס אין די דערפער, לייגט מען זיך זייער פרי שלאָפן. מע האַלט דאָ, אַז נאָר פאַר אַ פוילײאַק גייט די זון אויף צו פרי. אויף צוויי שאָ פריִער אויפשטיין הייסט געווינען נאָך אַ טאָג. דערפאַר עסט מען פרישטיק, ווען ס׳איז נאָך פינצטער, און צו פינף אַזייגער איז מען שוין בײַ דער אַרבעט. אין דער געגנט אַרום פּרושקאַ גאָראַ זאָגט מען: „אויב דער באַרגמאַן האָט ניט באַגעגנט דעם זון־אויפגאַנג אַ פאַרשוויצטער, וועט אים אין יענעם טאָג זײַן געליבטע ניט שענקען ניט קיין בליק און ניט קיין שמייכל״.
צוזאַמען מיטן באַלעבאָס ווױנען אין שטוב זײַנע צוויי דערוואַקסענע טעכטער. דער עלטסטער זון — אַ פּאַרטיזאַנער — איז צוריק מיט אַ כוידעש

אומגעקומען, העלפן זיי באארבעטן אויך זײַן פעלד. די „צערוואָני ארמייצעס” זאָגט דער באלעבאָס:

— אוואדע דארפן קינדער איבערלעבן זייערע עלטערן. מילכאָמע־צײַט איז פארקערט... — נאָך א פאוזע וואָרנט ער זיי: — אײַך איז באפוילן עסן, שלאָפן און שפאצירן. איך מוז פאָלגן דעם קאָמאנדיר. ניט אומזיסט רופט מען אים קאמעני[1].

אין סאָד, ווו די ביימער זײַנען ביז האלב אויסגעווײַסט מיט קאלך, שטייט א שטאל. די בעהיימע מאלעגיירעט פויל. זי שטייט רויק און לאָזט זיך געמיטלעך מעלקן. ווײַטער, אין דער טיף פון הויף געפינען זיך א קעלער און א ברונעם, צו וועלכן עס איז צוגעפעסטיקט א הילצערן שעפל, ארומגעקלאפט מיט אן אײַזערנער רייף. ארום איז שטיל, און מע הערט דעריבער דײַטלעך, אז אויבן, אפן שיפוי פונעם בארג, וואָס איז אײַנגעהילט אין נעפל, ווי אין א בלויער זײַדענער שאל, קײַקלען זיך רעדער.

אפן וואָגן, וואָס פאָרט ארײַן אין הויף, זײַנען געקומען דרײַען. וולאדיסלאוו טומין דינט אין וואָיעוואָדינער הויפט־שטאב. איצט פאָרט ער ארום איבער די דערפער און לייענט לעקציעס וועגן סאָוועטנפארבאנד. זײַנע צוויי יונגע פרײַנט, אויך פארטיזאנער, זײַנען געוועזענע סטודענטן פון בעלגראדער אוניווערסיטעט. אים רופט מען בעאָ[2] און זי צרנאַ[3]. בא איר איז א לענגלעך פּאָנעם, פּעך־שווארצע האָר, פארקעמט מיט א שרונט, זי איז פארברוינט, ווי אויסגעפרעגלט אין בוימל, און דין, ווי א שטרויעלע; בא אים זײַנען העלע פלאקסענע האָר, וואָס לויכטן אפילע אין דער פינצטער, און יעדער אייוועער אָטעמט מיט קויעך.

אז זיי זײַנען פארליבט איינער אין צווייטן, איז קענטיק פון דער ערשטער רעגע. זי וויל אפילע ניט, אז דאָס זאָל זײַן פאר עמעצן א סאָד. און ער זיצט אנטקעגן איר, ווי א פארקישעפטער, צופט די הויט פון די פארטריקנטע ליפן, רויטלט זיך און וואגט ניט זיך באגעגענען מיט אירע שײַנענדיקע שווארצע אויגן. מיט די שפּיציקע נעזער פון אירע געפלאָכטענע רימען פּאָסטעלעס פארטשעפעט זי ווי אומגערן זײַנע ברייטע שאראָווארן. ער טוט זיך שעמעוודיק א רוק אָפּ, און דאן צעלאכט זי זיך אזוי, אז עס נעמען זיך טרייסלען אירע ציגײַנערשע גרויסע קײַלעכדיקע אויריינגלעך און די בײַטש קארעלן אפן האלדז.

— דרוזשע פעראָ, — דרייט זי זיך האסטיק אויס צו אָראנסקין, — איר האָט א ווײַב? און ער, דער קאָמיסאר, — באווײַזט זי אָף בעאָן, — אויב נאָר איך וועל אָף אים קיין ראכמאָנעס ניט האָבן, וועט ער אָף שטענדיק בלײַבן אן אלטער באָכער. אין וואלד, זאָג איך אים, איז א בער אויך א באלעבאָס. קריכן אין פײַער, קאָמאנדעווען — דאָס קען ער, נאָר אין ליבע וועט ער זיך מיר מיסטאמע דערקלערן, ווען איך וועל שוין ליגן אין קייווער. מיר אלע זײַנען פארליבט אין די רוסן. זאָגט זשע אים, אז איר זײַט ניט אזעלכע, ווי ער. — פעראָ האָט נאָך ניט באוויזן עפענען דאָס מויל, ווי זי האָט שוין געפרעגט בעאָן: — האָסט געהערט דעם ענטפער? זאָל זיך נאָר

[1] שטיינערנער; [2] דער ווײַסער; [3] די שווארצע.

די מילכאָמע ענדיקן, פאָרן מיר מיט דיר קיין מאָסקווע און דאָרט פּראָוועןמיר אונדזער כאַסענע.

די כיינעוודיקע צרנאַ האָט עס געזאָגט מיט אַזאַ טאָן, אַז ניט קיין פּראַג־טאָוויק וואָלט זיך פאַרכידעשט, וויאַזוי קאָנען מענטשן, וועלכע עס קומט אויס טאָג און נאַכט ריזיקירן מיטן לעבן, ריידן מיט אַזאַ אופּריכטיקער זיכערקייט וועגן דער צוקונפט.

— צרנאַ, — האָט בעאָ קוים אויסגעקוועטשט פון זיך מיט אַ מינע, ווי מע וואָלט באַ אים געריסן אַ צאָן, — עס פּאַסט ניט... וואָס וועלן אונדזערע פריינט וועגן דיר קלערן?

זי האָט אים גלייך אָפּגעענטפערט:

— זיי וועלן קלערן, אַז באַ מיר איז קאָפּ הוליעט אַ ווינט. דו פרעג בעסער, קאָמיסאַר, וואָס קלערן זיי וועגן מיין כאָסן, באַ וועמען איך דאַרף אויסבעטלען אַ ליבע־וואָרט.

דערנאָך האָט די פריילעכע צרנאַ מיט אַ שיינער שטים, ווי פאַר זיך אַליין, געזונגען אַ טרויעריקע־טרויעריקע ליד. אַראַנסקי האָט אַפילע אַ קלער געטאָן, אַז אָט די טרויעריקע ווערטער און די האַרציקע מעלאָדיע האָט זי אַליין צוגעטראַכט.

צום סאָף טאָג האָט זיך דאָס גאַנצע דאָרף צונויפגעקליבן אין קלוב. פּעראָ רוס האָט דערציילט וועגן סעוואַסטאָפּאָל און וועגן אַלץ, וואָס ס׳איז מיט אים געשען דערנאָך. פאַר קיין רעדנער האָט אַראַנסקי קיינמאָל ניט געשעמט. נאָר דאָ האָט ער בלויז געדאַרפט אָף אַ ווײַלע פאַרזשמורען די אויגן, און ער איז שוין געווען אין קלעם פון דערינערונגען: אָנגעגליטער שלאַכט־אָטעם, פייַן און ווי פון געפּאַנגענשאַפט, פּינצטערע קרעמאַטאָ־ריעס, ווו מע פאַרברענט לעבעדיקע מענטשן, און ביטערע, ניט קיין צו־געפּוצטע ווערטער, שוידערלעכע אין זייער אַנטבלויזקייט, האָבן שוין אַליין אַ פלייץ געטאָן פון אים.

ניין, דאָס איז אַפילע ניט געווען קיין דערמאָנונג. פּאַשעט, ער טראָגט ווידער גרינע פּראָנט־פּעטליצעס. ער איז ווידער אין סאַמע מיט פון דער פייַערדיקער לאַווע. עס גרילצן די געפּאַנצערטע איבערדעקונגען פון די אײַזנבעטאָנענע דאָטן, פון די קעגנטאַנקען־גראָבנס, פון דער טיף־עשעלאָ־נירטער שוץ־ליניע. עס רײַסן זיך גראַנאַטעס, עס קליאַמצען אָן אופהער ביקסן־שלעסער, עס בלאַנקען באַגנעטן. די כאָרעווע שטאָט ברענט, דער צעבויטעטער הימל איז שוואַרץ פון רויך. און אַלצײַנס לעבט סעוואַסטאָ־פּאָל.

נאָך מער, ווי אין יענע טעג, איז ער פול מיט ווייַ און גרימצאָרן קעגן דעם גרוי־גרינעם היישעריק, וואָס איז באַפאַלן זײַן לאַנד. נאָר איצט, נאָך אַזויפיל אויסגעוויטעקטע מאַכשאָוועס און טרוימען, זעט ער אַלץ בוילע־טער און קלאָרער...

אָט שטייט פון יענער זײַט שטעכלדראָט דער וואַכמאַן אין סעוואַסטאָ־פּאָליער לאַגער. פון אים, ווי פון אַ שלאַנג, שפּריצט אָף אַ מײַל מיט סאַם און סינע. דאָס האָט ער באַגעגנט זשעניען מיט אַ שמייכל און מיט אַ קויל. באַנאַנד מיט אים — טאָמאַס, וואָס האָט זיי ווי די פערד אײַנגעשפּאַנט אין

א וואָגן. אין איין האנט האלט ער דעם אוטאָמאט, אין דער צווייטער — א ביַיטש. פון זיַין דעמלטיקן קאלטן בליק איז אַראנסקין איצט הייס געוואָרן.

דער קאָמענדאנט איין דזשאנקאָי האלט פון פאראד און סיסטעם. און דערפאר האָט ער, ניט אראָפּנעמענדיק די וויַיסע הענטשקעס פון די מע־שונע גרויסע הענט, אזוי פּינקטלעך געצילט אין דאָקטער בערשאַדסקיס נאקן. דער אָבערמיַיסטער וויקערט... דער אופזעער ווינץ...

נו, די ביידע פארשטייט ער גוט. איינער, אַ הויקער, אַ גאליק שלעכ־טער, וואָלט אַ לעבן־לאנג געפּוצט שטיוול, און היטלער האָט אים געמאכט פאר אן אויבערמענטש און אַ באלעבאָס איבערן לעבן און טויט פון טויזנ־טער מענטשן.

דעם צווייטן, וויקערטן, האָט שטענדיק געפּיַיניקט דער ווילן צו לעבן, ווי זיַין באלעבאָס, אין אַ לוקסוס־ווילע. דאָס האָט אים געקענט געבן נאָר היטלערס זיג. דערפאר האָט ער אים געדינט אזוי געטריַי און פליַיסיק. ווען דער אָבערמיַיסטער פארלירט אַ קעסטעלע שוועבעלעך, וואָלט באַ אים פון פארדראָס אַ ציטער געטאָן דער גוידער. נאָר וואָס האָט באַ אים די ווערט אומברענגען אַ קנעכט, וואָס לאָזט זיך ניט בייגן? וויקערטן, אפילו אַ צעקוועטשטן, וואָלט אַראנסקי צעריסן אויף שטיקער, וויַיל סיַידן נאָר דער טויט פון קאָמיסאר איוואן קאָטשורא האָט אים, אַראנסקין, אזוי דער־שיטערט, ווי דער אומקום פון קיריושע דעם מאטראָס.

קוים האָט אופגעטויכט דאָס געשטאלט פון איוואן דעמידאָוויטשן, דער־ציילט ער, וויאזוי געציילטע טעלעכע מענטשן, וועלכע עס זיַינען פאר־בליבן פונעם פאָלק, האלטן איין אַ שמאָלן פאס ערד אין כערסאָנעס. די שלאכט דויערט פון קאיאר אָן. זיי קלאמערן זיך אין די גריבער. זיַין איי־גענעם נאָמען דערמאָנט ער ניט. ער דערציילט וועגן אַ געזונטן דיַיטשישן פעלדפעבל, וואָס צילט אָן אויף אַ רויטן קאָמאנדיר זיַין הארבאטן אוטאָמאט. און וועגן אַ גראנאטע, וואָס האָט זיך אין דער זעלבער רעגע אופגעריסן.

אַראנסקי טרינקט אויס זשעדנע און לאנגזאם די גלאָז וואסער, וואָס עמעצער האָט אים דערלאנגט, ווי ער וואָלט אויך איצט ניט בעקויעך גע־ווען שטילן דעם דאָרשט און עס ווילט זיך אים דערפילן אפן גומען יעדן טראָפּן באזונדער. ווי אַ דונער צעטראָגט זיך אין זאל דער אויסגעשריי:

— טויט דעם פאשיזם, פריַיהײַט דעם פאָלק!

ווען ער כאפּט איבער דעם אָטעם, שריַיט ער צוזאמען מיט אלעמען:

— טויט דעם פאשיזם, פריַיהײַט דעם פאָלק!

באם געזעגענען זיך מיט די פארטיזאנער זאָגט אַראנסקי:

— גיט איבער איַיער קאָמאנדיר, אז ווען ער איז אויף מיַין אָרט, וואָלט איך אים אין דאָרף מער ניט געהאלטן. מער קאָנען מיר ניט! זאָל ער אונדז געבן ביקסן.

צרנא איז אויף זיַין צאד. זי לייגט פאָר:

— לאָמיר זיי נעמען מיט זיך, — און וויַיל בעאָ ענטפערט ניט, ווארפט זי אויף אים אַ בייזן בליק. — וואָס איז דאָ צו קלערן? מיר וועלן זיך דער־ווארטן, אז זיי וועלן אוועקגיין אין אן אנדער בריגאדע.

דאָס האָט טאקע געזאָגט צרנא, נאָר אפילו איר קאָן בעאָ אזוינס ניט פארשוויַיגן.

— ווער האָט דיר געגעבן דאָס רעכט אָפּשאַפֿן דעם קאָמאַנדירס באַ־פֿעל? אין ערגעץ וועלן זיי ניט אַוועקגיין. איך וועל איבעררײדן, נאָר קיין ביקסן וועט מען אײַך אַלציינס ניט געבן.

— פֿאַרוואָס? — איז אַראַנסקי פֿון די ווערטער פֿאַרציטערט געוואָרן.

— פֿראַגע, באַ אונדז איז פֿאַראַן אַ געזעץ: פּאַרטיזאַנער קריגן פֿאַר זיך אַליין געווער אין שלאַכט. איך מיין, איר אַליין וועט ניט וועלן, אַז מיר זאָלן פֿאַר אײַך מאַכן אַן אויסנאַם. איך און צרנא וועלן אײַך אַנטלײַען צוויי גראַנאַטעס. ווי נאָענטע פֿרײַנט האָבן מיר דאָס רעכט דאָס צו טאָן.

— אַ דאַנק.

שוין באַם געזעגענען זיך האָט צרנא דערמאָנט:

— איז געדענקט, גראַנאַטעס וועט איר נעמען באַ אונדז.

דער פֿרילינג איז ערשט פֿאַרבײַ, נאָר די טעג זײַנען שוין הייסע, זו־מערדיקע. דערפֿאַר געפֿינט זיך אַראַנסקי ניט אין הויף, נאָר ער זיצט באַם טיש אין קילבלעכן פֿאָדערצימער און נעמט קיין אויג ניט אַראָפּ פֿונעם באַנקבעטל, ווו עס שלאָפֿט דעם באַלעבאָס׳ אייניקל — איוואָ.

די שטוב און דאָס מעבל דערציילן אים וועגן דוירעסדיקער פֿאַרפֿונדע־וועטקייט און וועגן די געוווינהייטן פֿון די גאַסטפֿרײַנטלעכע באַלעבאַטים. די זאַכן און די מענטשן זײַנען ווי אָנגעמאָסטן איינע צו די צווייטע. באַ איוואָן, וואָס דערווײַל שפּילט ער נאָך אין מילכאָמע, זײַנען קרומע ראַ־כיטישע פֿיסלעך און אַ צאַרט פּענעמל. גוט, וואָס ער ווייסט נאָך ניט, אַז באַ זײַנע קנאַפּע פֿינף יאָר האָט שוין דאָס לעבן פֿאַרגרייט פֿונזײַנעטוועגן גענוג צאָרעס און דײַגעס.

קינדער וואַקסן געוויינלעך אויף טאַטע־מאַמעס אויגן און אויף דער באָבעס הענט. איוואָ האָט שוין נישט ניט קיין טאַטן און ניט קיין באָבען. די באָבע וואָלט אים זיכער צו דער צײַט אונטערגעלייגט אונטערן קעפּל עפּעס ווייכס און ניט געלאָזט אַ הונגעריקן אײַנשלאָפֿן מיט דעם קליינינקן פֿויסט צו־קאָפּנס. וועט ער, אַ צופֿעליקער גאַסט און אַ טאַטע, וואָס ווייסט ניט, ווו זײַן קינד איז, באַלד אַראָפּנעמען פֿון דעם הילצערנעם בעט דאָס שיין־אויסגענייטע קישעלע, עס פֿאָרזיכטיק אונטערלייגן דעם קליינינקן, און זאָלן זיך אים כאָלעמען גוטע קינדערשע כאַלוימעס.

דאָס האָט געדאַרפֿט אָפּנעמען ווייניקער פֿון אַ מינוט צײַט. איז וואָס זשע זיצט ער נאָך אַלץ ווי אַ צוגעשמידעטער אויפֿן סאַמע עק פֿון דער באַנק? זיכער דערפֿאַר, ווײַל פֿונעם הייסן באַלקאַנער האַלב־אינדזל, אין אײַנגע־קלאַמערטן צווישן בערג, האָבן אים די מאַכשאָוועס פֿאַרטראָגן צום פֿאַר־פֿרוירענעם דניעסטער. אַזאַ געפֿיל איז באַ אים, ווי דער פּראַקטיקער ווינט האָט ווידער, ווי מיט פֿיל יאָרן צוריק, צעכראַסטעט די פֿאַלעס פֿון זײַן לאַנגגן שינעל און צוזאַמען מיט די קלאָר־ווײַסע שנייעלעך אונטערגעכאַפּט פּירעס ווערטער: „פּעטיע, פּעטינקע, איך האָב דיך ליב". די ווײַעס איבער די האַלב־פֿאַרמאַכטע אויגן טוען אַ ציטער. די מאַמע האָט ניט געוואָלט זוכן דעם גאַניידן אין די הימלען. זי האָט אַזוי געוואָלט, אַז אירע קינדער זאָלן אים געפֿינען אויף דער־וועלט. עפּשער זי, די איינציקע, וואָלט פֿאַרשטאַנען

דאָס, וואָס מיט קיין ווערטער קאָן ער ניט אַרויסזאָגן. נאָר זאָל זי בעסער קיינמאָל ניט וויסן, וואָס פאַר אַ ביטערע פּלאָג ער איז אויסגעשטאַנען. אויב זיי איז נאָך באַשערט זיך טרעפן, וועט ער מיט אַ ריינעם געוויסן אויסבאַהאַלטן פון איר דעם עמעס און אויף אירע פראַגן וועט ער ענטפערן:

— מאַמע, פרעג בא מיר ניט. זאָלן דיר וועגן דער מילכאָמע דערציילן די, וועלכע זיינען אויף איר ניט געווען אָדער האָבן זי געזען פונדערווייטנס.

פון די ביימער, וואָס וואַקסן בא די פענצטער, נעמען שוין קלעטערן שאָטנס אויף די ווענט, און באַם יינגעלע זיינען נאָך פאַרקלעמט די אויגן, ווי ער וואָלט איינגענומען אַ שטאַרקן שלאָף־געטראַנק. איוואָ ליגט אַזוי, ווי ער וואָלט אויך אין שלאָף זיך געצויגן אין דער הייך. וואָס איילן זיי זיך אַזוי וואַקסן? ביז דאָס קינד איז געווען וואַך, איז מיט אים פול געווען די גאַנצע שטוב. איצט איז אין קליינעם פאָדערצימער פוסט, שטיל, און נאָר דער אומרו פונעם זייגער גייט זיך ווי שטענדיק זיין געמאָסטענעם גאַנג.

אויף אָראַנסקיס שטערן ווערט טיפער דער קנייטש. ווען אלאַ, זיין טעכ־טערל, איז געווען אין איוואָס עלטער, האָט זי בא אים איינמאָל גענומען דעם טאַשנזייגער און אַ פאַרכידעשטע געפרעגט:

— דער גרויסער ווייזער לויפט אַזוי, ווייל דאָס קליינע ווייזערל לויפט אים נאָך?

אלאַ — זיין ליכט און זיין שיין — קער זיין אַ הויכע און אַ שטאַלטנע. עס וואָלטן איר זיכער געפּאַסט די סערבישע אויסגענייטע העמדלעך און די קאָלירטע געטרעס.

איבערן וועג האָט זיך געטראָגן אַ געדיכטער וואָלקן שטויב. דאָס האָבן זיך מיט שווערע טריט אומגעקערט פון פּאַשע די בעהיימעס. די קאַליטקע האָט אַ סקריפּע געטאָן, און איוואָ האָט מיט אַ געגעץ זיך אופגעכאַפּט, אַרומגעקוקט זיך און געפרעגט:

— פּעטער פּעראָ רוס, איר זייט אויך געשלאָפן? מיר האָט זיך אויסגע־וויזן, אַז מיין טאַטע האָט מיר געבראַכט אַ רויט שטערנדל. אַזאַ, ווי אויף זיין היטל.

— וואַרט צו נאָך אַ ביסל, איוואָ, אויב ניט ער, איז איך אָדער עמעצער אַנדערש, נאָר מע וועט דיר אומבאַדינגט ברענגען אַ רויט שטערנדל.

אין די וועלדער פון פרושקאַ גאָראַ

אַ גוטע בסורע פאַרמאָגט גיכע און פלינקע פליגלען. די נייס, אַז זאַכאַר האָט שוין אַ ביקס, האָט פּעראָן אָנגעזאָגט צרנאַ. דער שטויב פון ווייטן וועג ליגט נאָך אויף איר פּאָנעם. זי האָט בלויז באַוויזן אויסטרינקען פונעם מע־שענעם קווערטל אַ ביסל וואַסער און איז געוויס מיד, נאָר עס גלאַנצט שוין בא איר אין די אויגן דער מאַזיק און זי דערציילט אומיסטן הויך, אַז אַלע זאָלן הערן:

— איר קאָנט זיך פאָרשטעלן, אַז אונדזער קאָמעני זאָל גלייך נאָך דער ערשטער שלאַכט־אָפּעראַציע ניט קאַרגן קיין לויבווערטער פאַר אַ נייינקן?

ער האַלט דאָך, אַז אַ קאָמאַנדיר, נאָך מער ווי אַ ריכטער, טאָר קיין טאָעס ניט האָבן. און דאָ האָט ער ניט לאַנג געטראַכט און אָנגעשריבן אַ ספּע־ציִעלן באַפעל, קעדיי אָפּמערקן זאַכאַרס געוואַגטקייט. איר, פּעראַ, זייט צופרידן?

אַ פראַגע, צי ער איז צופרידן? קיריושע וואָלט געזאָגט: „אַ שלאַנג זאָל איך זײַן, אויב איך האָב אין זאַכאַרן ווען־ניט־איז געצווייפלט".

שלעכט איז דאָס, וואָס ער אַליין געפינט זיך שוין דעם פינפטן טאָג בײַ די פּאַרטיזאַנער, און פאַר דער צײַט האָט ער נאָך קיין איין שאָס ניט געהערט, ווי עס וואָלט גאָר קיין מילכאָמע ניט געווען אויף דער וועלט. אים ווײַזט זיך אויס, אַז דאָ נאָך מער, ווי אויפן פראָנט, טרעפט ניט, עס, זאָלן אײַנגאַנצן אָפּגעשטעלט ווערן די קריגס־אָפּעראַציעס. נאָר אין דעם קאַנט, וווּ זייער פּאַרטיזאַנישער לאַגער געפינט זיך, איז שטיל, און ערגעץ בײַ־שכײַנעס גייען מיסטאָמע הייסע שלאַכטן. איז עפּשער בעטן צרנען, אַז זי זאָל וועגן אים דערמאָנען בעאָן אָדער גאָר דעם קאָמאַנדיר פון אָטריאַד? ניין! אין אַרמײַ פירט זיך ניט אַזוי, ער וועט וואַרטן.

ווען עס פאַלט צו די נאַכט, לאָזן זיך באַוואָפנטע גרופּעס אין וועג. ווען זיי קערן זיך אום, זיצט ער און הערט, וואָס אַנדערע האָבן אָפּגעטאָן. מע האָדעוועט אים צו זאַט, נאָר יעדערן ווילט זיך נאָך אים מעכאַבעד זײַן מיט עפּעס פון דעם, וואָס ער האָט פון ערגעץ געבראַכט. דער סערב ראַנ־קאָ, וואָס שלאָפט בישכײַנעס מיט אים אין שאַלאַש, האָט אים אונטערגע־רוקט אַ שטיק געקאָכט כאַזער־פלייש און וויל, אַז פּעראָ זאָל עס אופעסן פאַר אים אין די אויגן.

— דרוזשע, — בעט זיך בײַ אים אָראַנסקי, — איך קאָן ניט.

יענער וויל אפילע ניט הערן און טײַנעט:

— אַ פּאַרטיזאַנער, און אַ רוסישער נאָך דערצו, דאַרף אַלץ קענען. ווייסט, ווי דו ביסט אַראָפּגעפאַלן פון פאָנעם? — מיט בײדע הענט גיט ער אַ צי איבער די באַקן. — מײַן שטוב איז דאָ ניט ווײַט, האָב איך זיך נעכטן אַרײַנגעכאַפּט אַהיים, און מײַן ווײַב האָט מיר אָנגעזאָגט, כ'זאָל זען, דו זאָלסט אַלע טאָג עסן כאַזער־פלייש. זי, אַז זי זאָגט, ווייסט זי. דו ווילסט זײַן מײַנער אַ גאַסט?

— יאָ, ראַנקאָ, נאָר אויב דער קאָמאַנדיר וועט דערלויבן.

— דאָס איז שוין מײַן דײַגע. איך האָב אים דערציילט, אַז בײַ מיר וווינט איצט אַ שוסטער, וואָס האָט זיך אונטערגענומען אופנייען פאַר דיר אַ פּאָר שיך. איבערמאָרגן וועלן זיי זײַן גרייט, וועסטו זיי אויפן אָרט אָנ־מעסטן. ווער ווייסט, עפּשער וועט מען נאָך זיי דאַרפן צעציִען. — און ווײַל אָראַנסקי האָט געענטפערט בלויז מיט אַ שמייכל אין די אויגן, האָט ער פאָרגעזעצט: — זאָרג זיך ניט, מײַן קוואַרטיראַנט סטאַרעט זיך טאָג און נאַכט.

זיי גייען מיט ניט קיין אויסגעטראָטענע סטעזשקעס. אויב מע טרעפט שוין אָן אויף אַ וועג, איז ער פאַרוואַקסן, קיין שפּור פון קיין ראָד איז ניט צו געפינען. אַ פּיקהאָלץ איז אַזוי פאַרנומען מיט זײַן אַרבעט, אַז ער באַמערקט ניט די דורכגייער. אונטער אַ בוים באַוועגט זיך אַ געדיכטער גרויער פאַס — מורעשקעס. זיי האָבן אייגענע וועכטער, און ווי נאָר אַ

מורעשקע פרוווט אָפּקריכן אין אַ זײַט, טוט איר עמעצער פון דער וואָך אַ שטאָך און פאַרטרײַבט צוריק אין דער קאָלאָנע. ראַנקאָ באַמערקט עס אַפילו ניט, און בײַ אָראַנסקין, ווײַל דער פאַשיסטישער לאַגער ליגט אים נאָך אַלץ ווי אַ יאָך אויף די אַקסל און ער פילט נאָך דעם ערשטן ברי פון דער נאָהײַקע, לויפט אָן אַ שאָטן אויפן פּנים. ער טוט אַ שטילן קרעכץ, און ווי פון עמעצן געיאָגט, נעמט ער גיין גיכער.

אײַנגעקלאַמערט צווישן באַרג און וואַלד שטייען דרײַ שווײַגנדיקע שטיבלעך, וואָס קוקן אַרויס אויף דער וועלט מיט זעקס קליינע פענצטער־לעך. אַלע איבעריקע שטיבער האָבן אָפּגעברענט, און די פאַריאָסעמטע הויפן שטייען פאַרוואַקסענע. אַפילו דאָס ווילדגראָז איז באַדעקט מיט קרענקלעך־געלע פלעקן. די ביימער זײַנען שוואַרץ און הויל. דאָרט, וווּ עס איז געווען דער דאָרף־פּלאַץ, איז אָנגעשאָטן אַ בערגל ערד — דאָס איז דער ברודער־קייווער.

ראַנקאָ דערציילט:

— פאַר אַ קורצער צײַט האָבן די פאַשיסטן פאַראַיאָרן אומגעבראַכט אין דעם ראַיאָן זעקס טויזנט מענטשן. אין יול זײַנען געשאַפן געוואָרן צוויי נײַע אָטריאַדן. קעדיי זיי פאַרניכטן, האָט דער דײַטשישער קאָמענדאַנט פון סערביע געשיקט אַ ספּעציעלע שטראָף־גרופּע קיין פּרושקאַ גאָראַ. די, וואָס ליגן דאָ באַגראָבן, האָט מען אויסגעקוילעט, ווײַל די פּאַרטיזאַנער האָט זיך אײַנגעגעבן דורכרײַסן די בלאָקאַדע. איצט, — זאָגט ער מיט שטאָלץ, אַפילו אַרויסרופעריש,— זומער 1943, פאַרמאָגט אונדזער באַפרײַונג־אַרמיי אַכצן דיוויזיעס און זיבעציק פּאַרטיזאַנישע אָטריאַדן. איך האָב ניט מוירע וועגן דעם צו ריידן אין דער הייך, ווײַל פאַר די שוואַבן איז דאָס שוין קיין סאָד ניט, זיי ווייסן אויך, אַז אונדזערע פלוימען זײַנען ניט פאַר זייערע מאָגנס.

באַם ווינקל־פענצטער אויף אַ נידעריק צעפּאָרן בענקל, וואָס איז איבער־געדעקט מיט אַ שעפּסענעם פעלץ, זיצט אַ מאַנצבל מיט אַ לענגלעך ביי־נערדיק פּאָנעם און נישטערט מיט די אויגן, וווהין זאָלן זײַנע דינע, נער־ווערזע פינגער אוועקלייגן די הילצערנע פלעקלעך, וואָס מיט זיי איז נאָר־וואָס געווען פול דאָס מויל. מיט גרויס רעספּעקט באַגריסט ער דעם באַ־לעבאָס פון הויז און ווייסט ניט, ווי דאַרף ער זיך פאָרשטעלן דעם גאַסט, ווײַל די סטעליע איז צו נידעריק.

ראַנקאָ קומט אים צוהילף. אָראַנסקי האָט ניט באַמערקט, אַז בייס דער שוסטער האָט אָנגערופן זײַן פאַמיליע, האָט ער אַ ציטער געטאָן, ווי אַ העַ־רעלע פון אַ לײַכטן בלאָז. ווען פּיאָטער וואָלט עס באַמערקט, וואָלט ער דאָך ניט איבערגעפרעגט:

— ווי זאָגט איר?

— מישולאַם. באַמיט זיך ניט פאַרגעדענקען. מײַן פאַמיליע איז ניט פון די לײַכטע.

— פאַרוואָס? מײַנע קלינגט פאַר אײַך נאָך פרעמדער, און טאַקע דער־פאַר האָט מען מיך דאָ געקרוינט מיטן נאָמען פּעראָ רוס.

— זייער אָנגענעם. פאַר אַ מענטשן מיט אַזאַ נאָמען זײַנען איצט אומע־טום די טירן אָפן.

— איר האָט אַ גרויסן טאָעס. איך בין ניט לאַנג געווען פאַרשפּאַרט הינ־טער זיבן שלעסער, און מײַן הויז איז מיסטאמע אויך פאַרברענט.

— אנטשולדיקט, נאָר מיר ריידן דאָך וועגן מענטשן, ניט וועגן קיין פאַרברעכער.

— זיי זײַנען דאָך אָבער דאָ, די פאַרברעכער.

— צום באַדויערן, און דערפאַר מוז קומען די שטראָף.

ווידער האָט זיך אַרײַנגעמישט ראַנקאָ און טײַלוויַז קלאָר געמאַכט די אופירונג און דאָס אַרט ריידן, וואָס האָבן אויסגעזען ניט נאַטירלעך פאַר אַ דאָרפישן שוסטער.

— פּעראָ, — האָט ער געזאָגט, — אויב די שיך וועלן דיר קוועטשן אָדער זיי וועלן גאָר צעוואַלגערט ווערן, זאָלסטו זיך ניט וווּנדערן. אַ גוטער אַדוואָקאַט מעג זײַן אַ שלעכטער שוסטער. אויב מיר וועלן לעבן בלײַבן און זיך וועלן דורכשפּאַצירן אין קאַשוטניאַק[1], וועלן מיר באַשטעלן שיך אין אַן אַנדער פירמע, און איצט זאָל קיינער קיינעם ניט דאַנקען. מיר זעצן זיך עסן, די באַלעבאָסטע איז ניטאָ, נאָר דער טאָפּ איז פול.

ראַנקאָ האָט גלײַך טאַקע אַראָפּגענומען דאָס דעקל, אַ צי געטאָן מיט דער נאָז און זיך אַ שאָקל געטאָן, ווי ער וואָלט פאַרשיקערט געוואָרן בלויז פון דעם רייעך אַליין.

נאָכן עסן איז ראַנקאָ ערגעץ אוועק, און מישולאַם, אַ פּאַרזונקענער אין זײַנע ראַיוינעס, האָט זיך ווידער גענומען פאַר דער אַרבעט. איין שוך איז שוין אָנגעטאָן אויף אַ קאָפּיטע, און באַם צווייטן וויל ער מיט אַ מין אָפּ־צווענגטע אָנצײַען דעם פּײַכטן לעדער אונטער דער נאָך ניט צוגעפּעסטיקטער פּאָדעשווע. דערנאָך טונקט ער אײַן אַ שטיקל וואַקס די אָל, און נאָך יעדן שטאָך פאַרקלאַפּט ער מיטן העמערל אַ צוועקל. צווישן איין קלאַפּ און דעם צווייטן פרעגט ער:

— ווי מיינט איר, די מילכאָמע וועט זיך נאָך לאַנג ציִען?

— ווער ווייסט?

— ווען איך פלעג זיך אונטערנעמען עמעצן פאַרטיידיקן, האָב איך קוי־מאַט שטענדיק געוווּסט דעם אורטייל, וואָס די ריכטער וועלן אַרויסטראָגן דעם באַשולדיקטן.

— דאָס איז דען געווען אָפּהענגיק בלויז פון אײַך?

— ניין. איך האָב געוווּסט, ווער עס זײַנען די ריכטער.

— איר האָט זיך שוין פאַרקלערט, ווי מע וועט מישפּעטן די פאַשיסטן? איך, אויף אײַער אָרט, וואָלט זיך אָפּגעזאָגט צו זײַן אַן אַדוואָקאַט אויף אַזאַ געריכט.

— איך האָב אָבער אויך ניט דאָס רעכט צו זײַן אַ ריכטער אויף אַזאַ פּראָצעס. איך האָב אַ צוגאָב־כעזשבן צו זיי, צו די פאַשיסטן. כוץ דעם, וואָס איר, דער רוס, וועט אַרויסשטעלן.

— אַ רוס צי אַ סערב — וואָס איז דער כילעק?

— איך קאָן זיך מיט אײַך ניט אַמפּערן, ווײַל מיר זײַנען ביידע גע־רעכט.

---

[1] קאַשוטניאַק — אַ גרויסער פּאַרק הינטער בעלגראַד.

— וויאזוי איז עס מעגלעך?

— צום באַדויערן, איז אין לעבן אַלץ מעגלעך. זאָגט מיר, כ'בעט אײַך, ציגײַנער, זאָלן זיי זײַן סאָוועטישע, רומעניש, יוגאָסלאַווישע, נאָר פון זיי שינדן די גאָרגלשנײַדער די הויט שוין בלויז דערפאַר, וואָס זיי זײַנען ציגײַנער. זיי, וואָס לײַדן מער פון אַנדערע, קאָנען ניט באַם אַרויסטראָגן דעם אורטייל זײַן צו שטרענג?

— פאַר קיין גאָרגלשנײַדער איז ניטאָ קיין שטראָף, וואָס זאָל זײַן צו שטרענג. אין זעמונער לאַגער, פונוואַנען איך בין געלאָפן, איז פריִער געווען אַ געטאָ פאַר די יוגאָסלאַווישע ייִדן. מע האָט זיי אַלע אויסגעקוילעט. זאָגט מיר, צי דען וועט איר, דער סערב, אָפּזאָגן עמעצן אין זײַן רעכט צו מישפּטן אַ פאַשיסט בלויז דערפאַר, ווײַל ער איז אַ ייִד, אַ נעגער צי אַ ציגײַנער? אויב דאָס איז אַזוי, ווילט איר אײַנהילן די וועלט אין אייביקער פינצטערניש. וואָס פינטלט איר מיט די אויגן? זאָגט!

— פּערעאָ! גאָט אַליין האָט אײַך אַהער צוגעשיקט. אַוואַדע וועל איך אײַך ענטפערן, נאָר פריִער וויל איך פון אײַך אָט וואָס הערן: אַזוי ווי איר, דענקען אַלע סאָוועטישע מענטשן? מיט קיין אַנדערע האָט איר זיך ניט געטראָפן?

— אַזוי דאַרפן דענקען אַלע, וואָס ווילן, אַז דער געוויסן זאָל בײַ זיי זײַן ריין. איך קאָן ניט פײַנט האָבן קיין מענטשן נאָר דערפאַר, ווײַל ער שטאַמט ניט פון דער נאַציע, וואָס איך. אין מײַן לאַנד איז עס אַ געזעץ. מיר איז אויסגעקומען זיך טרעפן אויך מיט אַנדערע מענטשן. קליינבירגער זײַנען אומעטום די זעלבע. זיי האַלטן: ווער ס'איז שטאַרק, דער איז שטענדיק גערעכט. נו, איז וואָס איז דערפון געדרונגען?

— פּערעאָ רוס, אין זעמונער לאַגער, דאָרט, ווו ס'איז געווען די געטאָ, איז אומגעקומען מײַן פרוי און מײַנע צוויי טעכטער. מײַן זון איז אַ פּאַרטיזאַנער. ס'איז אויך עמעס, אַז אין דעם קאַנט האָט נאָך קיין איין פויער פון זײַן שטוב מיך ניט דורכגעטריבן. די סערבן זײַנען ניט נאָר געוואַגטע קעמפער, נאָר אויך איבערגעגעבענע פרײַנט און גאַסטפרײַנטלעכע מענטשן. נאָר אַלציינס קומט מיר אויס צו וואַנדערן פון דאָרף צו דאָרף, און נאָר אַ נעס קאָן מיך, אַ ייִדן, ראַטעווען פון דעם שלייף אויפן האַלדז. איצט, מיין איך, וועט איר מיך בעסער פאַרשטיין?

אָראַנסקי איז פון גרויס איבעראַשונג געבליבן שטיין אַ פאַרגליווערטער. ער אַליין האָט דערנאָך ניט געקענט פאַרשטיין, ווי האָט זיך בײַ אים נאָך אַזויפיל יאָרן אַרויסגעריסן אויף מאַמע־לשון:

— זײַט מיר מוחל, נאָר מיר איז אַפילע אין קאָפּ ניט אײַנגעפאַלן...

— איך פאַרשטיי ניט, וואָס איר רעדט צו מיר. איך קען ענגליש, אַ ביסל פראַנצויזיש, נאָר מיר איז קימאַט אומבאַקאַנט דײַטש. אונדז האָט די אינקוויזיציע פאַרטריבן אַהער פון שפּאַניע. אין בעלגראַד, זאַגרעב, דובראָווניק, סובאָטיצאַ און אַנדערע שטעט האָבן מערסטנטייל געוווינט ספאַרדישע ייִדן, און זייער שפּראַך איז געווען לאַדינאָ. בײַ מיר אין שטוב האָט מען שטענדיק גערעדט אויף סערביש.

אָראַנסקי איז צו אים צוגעגאַנגען גאָר נאָענט און, אײַנבייגנדיק זיך, קימאַט אַרײַנגעשריִען אים אין אויער אַרײַן:

— מישולאם, איך בין אויך א ייִד.

— איר?

— וואָס כידעשט איר זיך? די טויזנטער, וואָס זײַנען אוועק מיטן רויך פון די קרעמאַטאָריעס, אַף זיי וועט איר דאָך ניט אָנשטעלן די אויגן? לאָ־מיר זיך צוזעצן און לאָזט צורו די ברילן. זייערע גלעזלעך זײַנען ניט פאַר־הוכקעט. איך בין ניט אזא ייִד, ווי איר האָט זיך פאָרגעשטעלט? אויב איר זוכט בא מיר סימאָנים פון א ייִדן אין אמאָליקן רוסלאַנד, וועט איר זיי ניט געפינען. אָט, רופט מען מיך דאָ ניט קעגן מײַן ווילן פערעָ רוס, און איך מיין, אז איך האָב אַף דעם רעכט ניט וויניקער פון אנדערע מײַנע לאַנדסלײַט. דאָס הייסט אָבער ניט, אז איך האָב פאַרגעסן אין מײַן שטאַם און אז דאָס האָט מיר דער דײַטש דערמאָנט, אז איך בין א ייִד.

— יאָ, יאָ, פערעָ, איך פאַרשטיי, נאָר אויך איר, אַן ארומגערינגלטער פון האַס און שרעק, האָט דאָך געמוזט נאָכגעבן דעם גורל און אויסבאַ־האַלטן אײַער אָפּשטאַמונג. איך קען אײַנעם, וואָס האָט פאַרשאָלטן די וועלט, וואָס ער איז געבוירן געוואָרן א ייִד.

— איר זײַט אַן אדוואָקאַט און ווייסט עפשער ניט שלעכט די פסיכאָלאָ־גיע פון פאַרורטיילטע, נאָר, מענטש אײַנער, איך געהער ניט צו זיי. זײַענ־דיק בא די דײַטשן אין די הענט, האָב איך, פאַרשטייט זיך, אויסבאַהאַלטן, אז מײַן טאַטן האָט מען גערופן מאָטל. אויסבאַהאַלטן פון די דײַטשן, אָבער צווישן מײַנע כאַווײרים זײַנען געווען אזעלכע, וואָס האָבן עס געוווּסט, און א דאָרפישער באָכער, א מאַטראָס, האָט מיט זײַנע אייגענע הענט דערשטיקט א פאַרעטער, וועלכער האָט מיך געוואָלט אויסגעבן די פאַ־שיסטן. איז, הייסט עס, געווען בא מיר אויך צוגאָב־שרעק. אָבער, פרעג איך אײַך נאָכאַמאָל, וואָס איז דערפון געדרונגען? ווען איך, איר און אײַער זון, ווען מיר זאָלן געווען פאַסיוו נאָכגעבן דעם גורל, וואָלטן מיר זיך דאָך מיט אײַך זיכער דאָ ניט געטראָפן. וואָס איז שײַעך דעם ווילדן געדאַנק, אז איך דאַרף צו דער וועלט האָבן א טײַנע, וואָס איך בין גע־בוירן געוואָרן א ייִד, איז ער מיר פּאָשעט קיינמאָל אַפן זינען ניט געקומען.

מישולאם האָט מיט דער האַנט אויסגעווישט די הויכע שטערן־ווינקלען און מיט א בליק, וועלכער האָט אײדעס געזאָגט, אז ער האָט נאָך ווי געהעריק ניט באַנומען דעם באַטײַט און דעם מיין פון יעדן וואָרט, וואָס ער האָט נאָרוואָס אויסגעהערט, איבערגעפרעגט:

— וואָס קומט ארויס דערפון, וואָס מיר אליין ווילן ניט אָנערקענען, אז מיר זײַנען פאַרורטיילט? דאָ, אַפן באַלקאַנער האַלב־אינדזל, האָבן ייִדן געלעבט שוין אין אָנהייב פון אונדזער ערע. נאָר ווייפל מאָל האָט מען אונדז געיאָגט און געטריבן. מיט העכער פינף הונדערט יאָר צוריק איז שוין אין דובראָוניק געווען א געטאָ, וווּ מע האָט אונדזערע אורעלטערן געצווונגען טראָגן געלע לאַטעס. פון די נײַנציק טויזנט ייִדן, וועלכע האָבן דאָ געוווינט פאַר דער מילכאָמע, זײַנען שוין ניט וויניקער פון צוויי דריטל אומגעקומען. מײַן זון דערציילט, אז אין סערביע זײַנען אויסער די פינף טויזנט ייִדן, וואָס קעמפן אין די פאַרטיזאַנישע אָטריאַדן, קימאַט אלע

ארײַנגעפֿאַלן אין די פֿאַשיסטישע לאַגערן. אין כּאַרוואַטיע האָט דער עסעס־גרופּענפֿירער אַברעמייט מיט דער הילף פֿון די אוסטאַשן שוין אין 1942 דעפּאָרטירט אַ סך ייִדן. נאָר פֿאַר היטלערן איז עס ווייניק. אין 1943 איז קיין זאַגרעב געקומען נאָך אַ גרעסערער גאַזלען און אָפּגעשיקט אין די טויט־לאַגערן 30 טויזנט ייִדן. איז ווילט איר, אַז איך זאָל זיך ניט רעכענען פֿאַר קיין פּאַרטיזאַן?

אָראַנסקי גיט זיך אַ שטעל אויף פֿון דעם בענקל, אויף וועלכן ער האָט זיך געהאַט צוגעזעצט, טוט זיך אַ גלײַך אויס און פֿאַרפֿולט, דאַכט זיך, מיט זײַן הייך, מיט די ברייטע אַקסל די גאַנצע שטוב.

— איר, מישולאַם, ווייסט שוין, ווו איך בין געווען און וואָס איך האָב דורכגעמאַכט. אין ווי מײַנט איר, ווער איז מער ענלעך אויף אַ פּאַרטיזאַן — איך צי מײַן אויפֿזעער, דער הויקער ווינץ און זײַן גאַנצע באַנדע? איר זעט די פּאָר הענט? אַזויפֿיל גוטע יאָרן זאָל איך און מײַנע פֿרײַנט האָבן, וויפֿל פֿאַשיסטן זיי וועלן נאָך אומברענגען. איך בין ניט קיין אַדוואָקאַט, איך בין אַ סאָלדאַט. מײַן זאַך איז שלאָגן זיך מיט דער ברוינער מאַגייפֿע, אַז מײַן פֿאָלק, אַלע פֿעלקער זאָלן עטעמען פֿרײַ.

ווער ווייסט, וויפֿל דער געשפּרעך וואָלט זיך נאָך געצויגן, ווען ס׳קערט זיך ניט אום ראַנקאָ און דערמאָנט ניט, אַז מע דאַרף זיך שוין קלײַבן אין וועג.

אין עטלעכע ערומיקע דערפֿער האָבן די פֿאַשיסטן צוגענומען בײַ די פּויערים אַלע בעהיימעס און אוועקגעפֿירט בײַ אַ פּאָפּציק קילאָמעטער ווײַט פֿון וואַלד. אויב זיך ניט צוײַלן, קאָנען זיי באַוויזן אָפּשיקן די סטאַדע נאָך ווײַטער.

קאַמעני האָט באַפֿוילן אָראַנסקין זיך געפֿינען לעבן אים. דאַכט זיך, דעריקער צוליב דעם, פּיאָטער זאָל קאָנען מער זיצן אין זאָטל און ווייניקער גיין צופֿוס. דאָס פֿערד איז אַ נאַראָוויסטע און וויל קיינעם ניט אַנערקענען אויסער זײַן געוועזענעם באַלעבאָס. נאָר איצטער שווערט קאַמעניס אַדיוטאַנט, אַז פֿעראָ רוס האָט עפּעס אַ שפּרוך אַזאַ צו פֿאַרקישעפֿן פֿערד.

— ניט נאָר עס בריקעוועט זיך ניט. עס האָט אים נאָך אַ לעק געטאָן די האַנט.

רײַטנדיק באַנאַנד מיט אָראַנסקין און ניט מינערנדיק דעם טעמפּ, נעמט קאַמעני אַרויס פֿון דעם פּלאַנשעט אַ טאָפּאָגראַפֿישע קאַרטע און דעם באַפֿעל, וואָס ער קלײַבט זיך באַם ראַנד פֿון וואַלד מעלדן. ער וויל וויסן, צי איז דער קאַפּיטאַן פֿעראָ מאַסקים מיט זײַן טאַקטיק.

— מיר, כּאַוועך קאָמאַנדיר, איז ניט קלאָר, פֿאַרוואָס צעדרויבלט איר דעם אָטריאַד אויף אַזויפֿיל גרופּעס? אָנפֿאַלן וועלן מיר אומגעריכט, און ספּראַווען דאַרפֿן מיר זיך וואָס גיכער. צוליב וואָס זשע דרײַ זאַסאַדעס אויף די וועגן? איך וואָלט זיך בעסער צוגערוקט נעענטער צום דאָרף און קיינעם ניט אַרויסגעלאָזט פֿון דאָרטן. איך בין ניט גערעכט?

— ניין! איך רעכן שטענדיק אויס אויף ערגערס. און טאָמער ווייסן זיי

וועגן אונדז, אָדער טאָמער וועט די שלאַכט זיך פאַרציִען און פון אַנדערע גאַרניזאָנען וועט מען זיי ארויסשיקן הילף? קיין שכיינים אף די פלאַנגען האָב איך דאָך ניט. איר האָט נאָך באַמערקונגען?

— איך וואָלט די שטורעם־גרופּע פאַרהאַלטן אף די גערטנער, אינמיטן דאָרף. און אָנגעהויבן וואָלט איך פונעם שטאַב. ניט אומזיסט דאָך האָבן זיי זיך פאַרקליבן וואָס ווײַטער פון וואַלד.

— איך האָב אויך געטראַכט וועגן דעם, — האָט קאַמעני פאַרקנייטשט דעם שטערן, — נאָר דאָרט איז בײַ זיי אַ בונקער מיט אַ דאַך־אָנשיט פון דרײַ מעטער און צוויי קוילנוואַרפער. פאַריקס מאָל האָט זיך אונדז ניט אײַנגעגעבן שטילערהייט אַראָפּנעמען דעם וואַכמאַן.

— דערלויבט מיר.

— אויסגעשלאָסן. אהין וועט גיין אַ פּאַרטיזאַנקע און אַ באָכער, וואָס ווינט אין דער שכיינעסדיקער שטוב. איר וועט זײַן אין בעאָס גרופּע, וואָס דאַרף בלאָקירן דעם שטאַב. וויפל האָט איר גראַנאַטעס?

— צוויי.

— נאָט אײַך נאָך אַ קעגנטאַנק־גראַנאַטע, נאָר זײַט פאָרזיכטיק. איך האָב פײַנט, ווען מענטשן שפּילן זיך מיטן טויט. איך ווינטש אײַך דערפאָלג, קאַפּיטאַן.

ווער האָט עס צוגעטראַכט אַ דאָרפיש הויז מיט צוויי טירן און זעקס פענצטער? נאָך גוט, וואָס די שטוב און דער בונקער זײַנען ניט פאַרבונדן מיט אַן אונטערערדישן גאַנג.

דער באָכער האָט אָן טומל זיך ספּראַוועט מיטן סאָלדאַט, וואָס איז גע־שטאַנען אף דער וואַך; די פּאַרטיזאַנקע האָט ארײַנגעשלײַדערט אין בונ־קער צוויי „לימאָנקעס". מער האָט זי ניט באַוויזן. זי ליגט אַ צונויפגע־קאָרטשעטע אף דער ערד, און איבער איר קערפּער טראָגט זיך אַ שקוואַל פײַער.

צוויי היטלעראָווצעס האָבן געפּרוּווט ארויסשפּרינגען פון הויז. אײנער פון זיי ליגט אויסגעצויגן איבער דער שוועל און דער צווייטער — באַם אויסגעהאַקטן פענצטער.

אויב אופמערקזאַם נאָכשפּירן נאָך דער טראַיעקטאָריע פון די קוילן, וואָס פליִען פון דער שטוב, קאָן מען פעסטשטעלן, אַז די פאַשיסטן שיסן פון אַ גרוב. דאָס גיט אַ מעגלעכקײַט די פּאַרטיזאַנער צופויזען צום פענצ־טער און ארײַנוואַרפן נאָך אַ פּאָר צונויפגעבונדענע גראַנאַטעס. דאָס גאַנ־צע הויז טוט אַ ציטער, און אַ סנאָפּ שײַן טוט אַ שנײַד אין די אויגן. פון שטוב טראָגט זיך אַ ווילד געשריי, נאָר מע שיסט פון דאָרטן ווי פריִער.

אָראַנסקי נעמט אַראָפּ פונעם רימען די ברייטע מעטאַלענע קאָלבע, וואָס איז אָנגעפילט מיט אופּרײַס־שטאָף. ער באַווײַזט קוים זיך אײַנקלאַ־מערן אין דער ערד, קעדיי זיך לאָזן פויזען, ווי ער דערהערט בעאָס אויס־געשריי:

— פּעראָ, צוריק!

ביידע ליגן זיי אין ריוו בײַ דער שטאַל, און בעאַ ווײַזט אים מיט דער האַנט אַפּן בונקער, פונוואַנען עס שטעקט אַן אופהער אַ קוילנוואַרפער.

דרײַ שמאַלע אַמבראַזורעס פאַרמאָגט דער בונקער. דער אווטאָמאַטלער וואַרפט זיך, ווײַזט אויס, פון איין אַמבראַזור צו דער צווייטער. בעאַ פּרוּווט אים אָנטאַפּן מיט זײַן אווטאָמאַט, נאָר דאָס איינציקע, וואָס אים גיט זיך אײַן, איז צווינגען אים אַנשוויגן ווערן אַף אַ רעגע. אָט טאַקע אין דער רעגע האָט אָראַנסקי מיטן גאַנצן קויעך אַ שלײַדער געטאָן די קעגנטאַנק־גראַנאַטע, און, אַ דאַנק דיר גאָט, זי האָט געטראָפן ניט אין דער וואַנט, נאָר מיט אַ גענעמדיקן דונער זיך אופגעריסן אינווייניק. מער האָט שוין פון דאָרט קיינער ניט געשאָסן.

קאַמעניס ראַקעטע זאָגט אָן, אַז די סטאַדע טרײַבט מען שוין צום וואַלד. בײַ דער צווייטער ראַקעטע דאַרף מען פאַרלאָזן דאָס דאָרף. די לעצטע ראַקעטע, ווייסט מען, שאַפט אָפּ די זאַסאַדעס, וואָס זייער אופגאַבע איז געווען — אין אַ נויט־פאַל געבן דעם אָטריאַד אַ מעגלעכקײַט זיך צוריקציִען.

אָראַנסקי פּרוּווט מיט אַ דובניע אַרויסשלאָגן די טיר פון בונקער און אַרויסנעמען פון דאָרט דאָס געווער, נאָר כאָטש שרײַ גוואַלד, זי גיט זיך ניט אונטער. ווידער טומלט בעאַ. וואָס איז הײַנט מיט אים דער מער? וואָס בייזערט ער זיך קעסיידער?

מע האָט געשאָסן פונעם שטאַב און נאָך פון איין שטוב. נאָר אָט ברענט זי שוין אויך, און די רויטע פײַער־צונגען רײַסן זיך צום שוואַרצן הימל. אָהער, צום שטאַב, שפּאַנט עמעצער מיט צוויי עמער נאַפט. בעאַ פּרוּווט זיך אָפּשטעלן דעם פויער, נאָר אים קאָן אָפּשטעלן סײַדן אַ קויל. ס'איז זײַן שטוב, און דאָ באַם בונקער ליגט אַ טויטע זײַן טאָכטער. איז ווער קאָן אָפּשאַפן זײַן אורטייל?

ווען אויך דער שטאַב האָט שוין געברענט, האָט אָראַנסקי אַהין אַרײַנגעוואָרפן די לעצטע צוויי גראַנאַטעס. גלײַך נאָך די אופרײַסן איז ער אַרײַנגעלאָפן אַהין און אַרויסגעפירט צוויי פאַשיסטן. ער האָט אָפּגעבריט די הענט, נאָר קיין ביקס ניט געפונען.

שוין אין וועג האָט אים בעאַ געזאָגט:

— אויב דו האָסט אויך פריִער אַזוי מעשוגענערווײַז מילכאָמע געהאַלטן, ווייס איך ניט, ווי דו האָסט קאָמאַנדעוועט מיט אַ פּאָלק.

אָראַנסקין האָבן די ווערטער אַ שניט געטאָן ביז ווייטעק. ער האָט אָנגענומען אַ פּולע זשמעניע ערד און אַזוי פאַרדריקט אין פויסט, ווי ער וואָלט זיך געקליבן אויסקוועטשן פון איר וואַסער. איצט איז ער ענלעך געווען אַפּן פויער, וואָס איז געקומען אונטערצינדן זײַן אייגענע שטוב.

— דו ווייסט ניט? — האָט ער אָקשאָנעסדיק אַ הייב געטאָן דעם קאָפּ. — מײַן קאָמיסאַר האָט געוווּסט, און ער האָט עס מיר געזאָגט פאַר זײַן טויט.

— וואָס האָט ער דיר געזאָגט? וואָס?

נאָך איין אויגנבליק, און ער וואָלט איבערגעכאַזערט קאָטשוראַס לעצטע ווערטער: „פּיאָטער... די סאָלדאַטן האָבן דיך ליב. היט זיי...” אוואַדע וואָלט עס אים דערנאָך שטאַרק באַנק געטאָן. איז בעסער, וואָס ער האָט

בלויז א מאך געטאָן מיט דער האַנט. בעאַ ענטפערט זיך אַליין אויף זײַן פראגע:

— ווילסט ניט זאָגן, איז ניט. איך ווייס עס אָן דיר. ער האָט דאָך אויך געהאט אַ רוסישן כאַראַקטער.

שוין ווײַט אין וואַלד האָט דער אָטריאַד זיך צונויפגענומען אַרום אַ פּריש־אויסגעגראָבענעם קייווער. קאַמעני האָט געפרעגט:

— פּעראָ, וויאַזוי פלעגט איר באַגלייטן אין לעצטן וועג די אומגעקומענע אין שלאַכט?

— אויב ס'איז מעגלעך געווען, פלעגן מיר דרײַ מאָל אויסשיסן אין דער לופט. דאָס איז געווען אונדזער געזעגענונגס־סאַליוט.

— דעסעטיטשאַר! — האָט קאַמעני צוגערופן דעם קאָמאַנדיר פון דער אָפּטיילונג, ווו עס האָט געדינט די אומגעקומענע פּאַרטיזאַנקע. — דײַן אָפּטיילונג וועט שטיין אין ערן־קאַראַול. ווען איך וועל געבן אַ קאָמאַנדע „פײַער!", זאָלט איר דרײַ מאָל אויסשיסן אין דער הייך.

דאָ, באַם פרישן קייווער, האָט דער קאָמאַנדיר איבערגעגעבן אָראַנסקין די ביקס פון דער אומגעקומענער און פײַערלעך געמאָלדן:

— היט, דרוזשע, אָט די ביקס. זאָלסט שלאָגן די פאַשיסטן אַזוי, ווי דאָס האָט געטאָן אונדזער אומפאַרגעסלעכע שוועסטער.

אָראַנסקי האָט מיט אַ צאַרטער באַוועגונג אַ גלעט געטאָן די הילצערנע פּאָלירטע קאָלבע פון דער ביקס און צוגעפעסטיקט אַ רויט שטערנדל צו זײַן היטל.

זיי זײַנען געזעסן בײַ דעם שײַטער און נאָכגעשפּירט, ווי יעדעס מאָל, בייס זיי וואַרפן אים אונטער שפּײַז, פאַרברייטערט זיך דער באַלויכטענער קרײַז, און ווען עס טוט אַ בלאָז אַ ווינטל און צעטרײַבט די קויטיקע קנוילן רויך, רײַסט דאָס פײַער אויף אַ ווײַלע אַרויס פון דער פינצטערניש נײַע אינדזעלעך, פאַרוואַקסענע מיט הויכעביימער, קוסטעס און נידעריקע גרעזלעך, וואָס טוליען זיך צו זיי. אין אַ רעגע אַרום פאַרהילט ווידער אַלץ אַרום די נאַכט, ווי אַן אומענדלעכער טינט־פלעק.

בעאַ איז געקומען אָנזאָגן אָראַנסקין, אַז מאָרגן דאַרף ער פאַרלאָזן דעם אָטריאַד. פּעראָן האָט מען באַשטימט אַלס אָפּיצער־אינסטרוקטאָר באַם שטאַב פון דער זעקסטער וואָיעוואָדינער בריגאַדע.

— באַטיאַ, אונדזער קאָמבריג, האָט וועגן דיר זיך אָנגעפרעגט, — איך האָב געשוויגן, און דער געוויינלעך שוויַיגנדיקער קאַמעני האָט זיך דאָס מאָל צערעדט פאַר פײַער און פאַר וואַסער. באַטיאַ האָט אים אויפמערקזאַם אויסגעהערט און דערנאָך געמאָלדן: „אויב דו האָסט אַזויפיל קאָמאַנדירן, אַז דו ריזיקירסט מיט אַן אָפּיצער, וואָס האָט אָנגעפירט מיט אַ פּאָלק אין סעוואַסטאָפּאָל, און שיקסט אים אין שלאַכט נאָך אַ ביקס, וועסטו זיך שוין ווי־ניט־איז אָן אים באַגיין".

בעאַ זיצט אַ באַטריבטער אויף אַ בערווענע, און מיט אַ צווײַגל גראָבט

ער א גריבל. ער האָט שוין אָנגעשאַרט בא דער זײַט א היפש בערגל ערד. פונעם פײַער זשמורעט ער די אויגן. נאָר אָט ווערן שוין די אָנגעגליטע קוילן פאַרוואַנדלט אין אַש — עס שטאַרבט דער פאַרכאַלעשטער שײַטער, און בעאַ גראָבט אַלץ טיפער און טיפער. די דינע ליפּן זײַנען בא אים פאַרפּרעסט. זײַנע געדאַנקען האָבן אים, ווײַזט אויס, פאַרטראָגן ערגעץ גאָר ווײַט.

— בעאַ, דו זוכסט אן אויצער? דאַפקע באַנאַכט און דאַפקע אין וואַלד?

— דו האָסט, פּעראַ, א גרויסן טאָעס. איך האָב אים שוין געפונען. עמעס, ניט באַנאַכט, נאָר טאַקע אין וואַלד.

— איז אָט וועגן וואָס דו האָסט זיך פאַרקלערט? מאַסקים, צרנאַ איז טאַקע אַן אויצער.

— דו זאָגסט מיר דעם עמעס?

— פאַרוואָס זאָל איך דיר זאָגן א ליגן?

— אָ, ווען דו זאָלסט צרנאַ קענען אַזוי, ווי איך... נעכטן איז זי אײנע אַליין אַוועק צו די אוסטאַשן. גוט, אויב זי וועט אַרויס פונעם גאַרניזאָן א לעבעדיקע. אָט בין איך איר נאָרוואָס איין געדאַנק נאָכגעגאַנגען פּוס־טריט. ווי מײַנסטו, זי וועט זיך פון דאָרט אַרויסכאַפּן?

— ווי דען? ס׳איז דען בא איר צום ערשטן מאָל?

— זי איז שוין אפילע, ווי דו, געווען בא די דײַטשן אין די הענט און זיך אויך אויסגעדרייט. צײַט גיין שלאָפן. א גוטע נאַכט, פּעראַ.

אינמיטן הימל איז פון הינטער די וואָלקנס אַרויסגעשוווּמען א קײַלעכ־דיקע מיט זילבער געוואַשענע לעוואָנע און ווייך באַלויכטן דעם שלאָפנ־דיקן וואַלד.

דער רוסישער באַטאַליאָן ווערט געבוירן

שוין פון די ערשטע טעג האָט אָראַנסקי זיך איבערצײַגט, אז די צונע־מען, וועלכע עס האָבן די פּאַרטיזאַנער, זײַנען קיינמאָל ניט קיין צופעלי־קע. ווי אַנדערש, אויב ניט באַטיאַ, קאָן מען אָנרופן אָט דעם צוגעלאָזטן באַיאָרטן מענטשן מיטן קורצן בערדל און פאַרשנייטע ברעמען, וואָס קוקט אויף דיר מיט אויגן, וועלכע לײַכטן מיט קלוגשאַפט? אָט זײַנען זיי פאַר־זאָרגט, אפילע פאַרצאָרנט, און דאָך שײַנט אין זיי אַזויפיל רויִקע גוטס־קײַט, אז, ניט פאַרטראַכטנדיק זיך, ווערסטו אים אַלץ דערציילן און וואַרטן אויף אן אייצע. אויף זײַנע זייער רירעוודיקע הענט סטאַרטשען אויפגעלאָפענע בלויע אָדערן, און די שטים איז בא אים עטוואָס א צוגעקילטע.

— בא איך, קאַפּיטאַן, זײַנען נאָך אַלץ אײַנגעפאַלן די באַקן, — און גלײַך נאָכדעם אָן שום איבערגאַנג טוט ער א שאָט אויף די פּאַשיסטן א שלאַל מיט קונציקע זידלווערטער, וואָס שנײַדן, ווי א צוגווינט. אָראַנסקי איז שוין געוווינט דערצו, אז די סערבן נוצן אָפט זידלווערטער. עס מאַכט זיך, ס׳איז אים אפילע א שאַד, וואָס זיי ווערן אַרויסגעזאָגט אַזוי גיך, אז ער קאָן זיך בלויז אָנשטויסן, וואָס דאָס אָדער יענץ וואָרט באַטײַט. — ניש־קאָשע, — זעצט באַטיאַ פּאָר, — ביינער פאַרמאָגט איר ברייטע, און פליייש

וועט אף זיי מיט דער צײַט אָנוואקסן. ווי איז בא אײַך מיט סטראַטעגיע און טאַקטיק? מײַן שעף פון שטאב איז פארליבט אין אָט די ווערטער.

— אין קיין מיליטערישער אקאדעמיע האָב איך זיך ניט געלערנט, כאַווער קאָמבריג.

— אײַער אָנטייל אין דער מילכאָמע איז דען געווען פאר אײַך א שלעכטע אקאדעמיע?

— אין ארמיי־באַדינגונגען איז די טאַקטיק גאָר אַן אַנדערע.

— אי יאָ, אי ניין. קאָמפּאַני איז בא אונדז א קאָמפּאַנעטש, איינער פון די בעסטע קאָמאַנדירן, און דאָך האָט איר אים באַדאַרפט אונטערזאָגן, אַז צוערשט דאַרף מען איזאָלירן און פארניכטן דעם שטאב.

— כאַווער קאָמבריג, קאָמפּאַני האָט עס פארשטאַנען, נאָך איידער איך האָב אים וועגן דעם געזאָגט. כ׳האָב, דעם עמעס גערעדט, נאָכדעם כאַראַ־טע געהאַט, וואָס איך האָב עס אים געזאָגט.

— דאָס, זעט איר, איז ערגער. איך, אַלטער נאַר, האָב געמיינט, אַז א קאָמאַנדיר דאַרף גוט א קלער טאָן פריער און כאַראָטע דאַרף שוין דער־נאָך האָבן דער סוינע.

— כאַווער קאָמבריג, נאָר צופעליק האָבן מיר באַם שטאב און באַם בונקער פארלאָרן בלויז איין מענטשן.

— איר מיינט אוואַדע, אַז איך וועל אײַך ענטפערן: מילכאָמע־צײַט קאָן מען זיך אָן קיין קאָרבאָנעס ניט באַגיין? דאָס ווייסן קינדער אין די וויגן. צוליב וואָס האָט איר, אַן אומבאַוואָפנטער, זיך א וואָרף געטאָן אין דער שטוב, ווו די דײַטשן זײַנען נאָך געווען? איר האָט טאַקע געגלייבט, אַז זיי וועלן אין אײַך ניט שיסן?

— אוואַדע. זיי זײַנען שוין געווען פארטומטיילט. איך בין פאר זיי גע־ווען די שטרוי, פאר וועלכער מע כאַפּט זיך אָן, ווען מע טרינקט זיך.

— דאָס האָט איר געטראַכט, אַז די דײַטשן וועלן אַזוי טראַכטן. און די דײַטשן?

— אפן פראָנט און עפּשער נאָך מער אין די פאשיסטישע לאַגערן האָב איך זיך א ביסל אויסגעלערנט זיי צו פארשטיין.

— קומט אויס, אַז אַן ערנטלעכער אָדער, לאָמיר זאָגן, פּאָשעט א נאָר־מאַלער מענטש איז בעקויעך צו פארשטיין און אפילע פּאָרויסזען, וואָס די, וועלכע ווילן כאָרעוו מאַכן א וועלט, קאָנען פּאָרנעמען?

— פארשטיין איז טאַקע קימאַט אומעגלעך. נאָר פּאָרויסזען מוזן מיר. איר זײַט דען מיט מיר ניט מאַסקים?

— אין גרונט גענומען, יאָ. נאָר איך האָב דאָך אײַך געזאָגט, אַז כ׳האָב פײַנט, ווען א קאָמאַנדיר האָט כאַראָטע. איז וועל איך נאָך א קלער טאָן. אַלנפאַלס דערווײַדער איך קעגן דעם, איר פּערזענלעך זאָלט עקספּערימענ־טירן. מע קאָן ריכטיק דענקען און דאָך א טאָעס האָבן. די ריזיקע איז צו גרויס, און דער פאשיסט, וואָס וועט ניט וועלן טראַכטן אַזוי, ווי אײַך דאַכט זיך, ער דאַרף טראַכטן, וועט אײַך ניט איבערלאָזן קיין מעגלעכקײַט צו פאַריכטן אײַער טאָעס. נאָך וועל איך אײַך בעטן: אין די אָוונטן, ווען איר וועט זײַן פרײַ, כאַפּט זיך אַרײַן צו מיר.

אַרויסגייענדיק, האָט אָראַנסקי נאָכאַמאָל א קוק געגעבן אפן קאָמבריג

און אַ טראַכט געטאָן: מיט וואָס, אייגנטלעך, שיידן זיך אונטער אַט די מענטשן פֿון די, מיט וועלכע ער האָט צוזאַמען מילכאָמע געהאַלטן? זייער שפּראַך און, דאַכט זיך, אויך די געשיכטע און די קולטור זײַנען זייער נאָענט. אויך די צילן אין אַלגעמיינעם קאַמף פֿאַרייניקן זיי. און דאָך פֿילט ער זיך ווי אַ פֿויגל אָן אַ נעסט. עס ציט אים, ווי מיט אַ מאַגניט, אַהיים. ווען מע קאָן, וואָלט ער זיך גלײַך געלאָזט אין ווײַטן וועג און אַפֿילו מיט פֿאַרבונדענע אויגן דערפֿילט, אַז ער טרעט שוין אויף דער אייגענער ערד.

אויף אַ וואַלד־לאָנקע, באַלויכטן פֿון די ערשטע זון־שטראַלן, „שפּילן" פּאַרטיזאַנישע קאָמאַנדירן אין מילכאָמע. די מערהײַט פֿון זיי האָט גאָר ניט לאַנג צוריק געאַקערט די ערד, געפּײַלט מעטאַל, געקנאָטן ליים און געפֿור־רעמט ציגל, און זיי איז לאַכלוטן פֿרעמד געווען די מיליטער־קונסט. ביז איצט, ווען עס קומט זיי אויס פֿאַנאַנדערנעמען און ווידער צונויפֿשטעלן אַ ביקס־שלאָס, מוזן אייניקע פֿון זיי זיך פֿאַרקלערן.

מיסטאַם וואָלט אַ מייווין אויף אַזעלכע זאַכן, פֿון עפּעס אַ סימען, און אָנ־דײַט גלײַך געקאָנט אויסלייענען, אַז עס קנעלט מיט זיי אַ קאָמאַנדיר, וואָס האָט יאָרנלאַנג געדינט אין דער רויטער אַרמיי.

עמעס, אָראַנסקי ווייסט, אַז ער אַליין דאַרף נאָך אַ סאַך לערנען זיך בײַ די סערבן. און עפּשער טאַקע דערפֿאַר האָט באַטיאַ, האָבנדיק אין זי־נען זײַן, אָראַנסקיס, טויווע, אַרויסגעשטעלט קעגן אים אַ גרופּע מיט אַ דערפֿאַרענעם פּאַרטיזאַנישן קאָמאַנדיר בעראַש. יענער האָט פֿאַרשפּילט די פּאָזיציאָנעלע שלאַכט, נאָר דערנאָך פֿאַרנאַרט אָראַנסקין טיף אין וואַלד און ווי אויסגערונען, פּונקט ווי אַ ניטגוטער וואָלט אויסגעלעקט זײַנע שפּורן.

די ביימער שווײַגן, און די קראָען, כאָטש זיי פּאַטשן מיט די פֿליגלען און גראַגערן, וועלן דאָך אויך גאָרנישט ניט דערציילן. אָראַנסקי, וואָס האָט נאַרוואָס געמיינט, אַז ער מעג און קאָן שוין אַטאַקירן, מוז פּאַרזיכטיק אָפּטרעטן און אונטערוועגנס זיך דערמאָנען אין דעם גלײַכווערטל: „ווע־מעס ברעג — יענעמס פֿיש".

שטאַרק צום האַרצן נעמט ער זיך ניט. פֿאַר אים איז עס אַ גוטער אָנלער, און באַם פֿאַנאַנדערקלײַבן די איינצלהײַטן פֿון דער „שלאַכט", וועט ער אויספּירלעך דערקלערן, אין וואָס עס איז באַשטאַנען זײַן פֿעלער, וואָס האָט געגעבן אַ מעגלעכקײַט דעם „קעגנער" זיך אויסדרייען, און וועט נאָך גענויער קענען באַגרינדן זײַן באַפֿעל וועגן אָפּטרעטן.

דערווײַל ווערט נאַכט. נאָר אַפֿילו אין שלאָף רוט ניט דער מויעך. געשעענישן פֿון דעם פֿאַרגאַנגענעם טאָג וויקלען זיך פֿאַנאַנדער אין כאַ־לעם ווי אויף דער וואָר, און עס מאַטערט ווידער דער געדאַנק, אַז ער, אָראַנסקי, האָט געמוזט באַפֿוילן אָפּטרעטן. ווען ער זאָל געווען אָנעמען אַזאַ באַשלוס, ווי הײַנט, דעמלט, בײַס דער לעצטער שלאַכט בײַ כערסאָ־נעס, וואָלט אַפֿילו זײַן פֿרײַנט איוואַן דעמידאָוויטש קאָטשורא אים מיט רעכט באַשולדיקט אין פֿאַראַט.

ער עפֿנט די אויגן. דער פּאָדעם, וואָס האָט זיך געקניפּט אין כאָלעם, ציט זיך אויף דער וואָר. יאָ, דאָס קנעלן מיט די פּאַרטיזאַנער קומט אים אַליין צוניץ עפּשער מער, ווי זיי. קיין סאַך האָט ער נאָך ניט באַוויזן אויפֿ־

צוכאפן, נאָר ער ווייסט שוין, אַז די פּאַרטיזאַנישע סטראַטעגיע איז גאָר ניט אַזאַ פּאַשעטע.

אַלץ הייסט ניט קיין פּאַשעטע... דער קאָמבריג האָט אים באַופטראָגט צונויפשטעלן אַ פּראָיעקט פאַר אַ פּלאַן (באַטיאַ האָט אָנשטאָט „פּראָיעקט" געזאָגט „סקעלעט") פון אַ שלאַכט־אָפּעראַציע קעגן אַ שטאַרקן גאַרניזאָן. דער שטאַב האָט אים באַזאָרגט מיט אַלע נייטיקע ידיעות, און דאָך איז ער פול מיט ספּייקעס, ער ווייסט ניט, צי וועט ער זיך ספּראַווען.

דאַכט זיך, אַז דער קאָמבריג האָט אויך דאָס פאַרויסגעזען. ער האָט אים ניט אַרויסגערופן צו זיך. אָבער ווי נאָר עס האָבן אויפן האָריזאָנט זיך באַוויזן קאַיאַר־פּאַסן, האָבן זיך דערהערט זײַנע טריט.

— באַ וועמען ס'איז גרויס דער פּרימאָרגן, דער פאַרדינט אַ ליכטיקן טאָג, — האָט ער באַגריסט אָראַנסקין. — נו, וואָס לייגט איר פאָר? אין אײַערע טאַבעלעס און סכעמעס וועל איך דערנאָך אַרײַנקוקן. דערווײַל באַווײַזט מיר אָנשוילעך, ווי קלײַבט איר זיך דורכפירן די אָפּעראַציע.

אונטער די פיס וואַלגערן זיך אָראָפּגעפאַלענע פאַרדאַרטע צווײַגלעך, איבערגעבראָכענע אָף דער זון בלעטער. דער קאָמבריג און פערעאַ רוס נע־מען אָן פולע זשמעניעס און לאָזן זיך צו די סאָסנעס, וווּ עס איז פול מיט שישקעס. דאָ איז די ערד ניט פאַרוואַקסן מיט גראָזן. דאָס „שלאַכטפעלד" איז גרייט. אַ פאַרגעלטער בלאַט — אַ פאַשיסט, אַ פאַרטריקנט צווײַגל — אַ שוצפונקט. דאָס מורעשקע־בערגל — אַ דאָט.

באַטיאַ, וואָס האָט נאָרוואָס אַזוי ערנסט אָרודעוועט, גייט אָפּ אין אַ זײַט און קוקט, ווי אָראַנסקי צעשטעלט די ברוינע שישקעס. ער פאַר־וואָרפט פערעאָן מיט פראַגן, נאָר וואָס ער אַליין טראַכט, וועגן דעם שווײַגן דערווײַל אַפילו זײַנע אויגן.

דעם אַדיוטאַנט, וואָס איז אים געקומען אָנזאָגן, אַז דער פרישטיק איז גרייט, שיקט ער אָפּ מיט אַ מאַך פון דער האַנט, און נאָך דעם, ווי ער האָט אָנגעטאָן די ברילן און לאַנגזאַם איבערגעלייענט דעם פּראָיעקט פון דעם שלאַכט־באַפעל, באַמערקט ער:

— איך האָב געמיינט, אַז אײַך וועט שרעקן דאָס, וואָס דאָ האָבן מיר צו טאָן מיט דעם סוינע אומעטום. זע איך, אַז איר ווילט זיך מיט דעם אײַנגאַנצן ניט רעכענען. באַ אונדז איז טאַקע אַ לאַנד פון בערג און וועל־דער, נאָר פונדעסטוועגן קאָן מען זיך אָף דעם אַליין ניט פאַרלאָזן. איר רעכנט אויס אָף די לעצטע ידיעות, וואָס איר וועט פאַר דער שלאַכט באַ־קומען פון אַ „לעבעדיקן צונג". נו, און אַז די דײַטשן קאָנען זיך כאַפּן, און דאַן וועלן מיר שוין אומדערוואַרט אָף זיי ניט אָנפאַלן, דאָס נעמט איר ניט אין אַכט. נאָך אַ באַמערקונג, אָט דאָ איז באַ אײַך צופיל מענטשן. באַ אַזאַ ענגשאַפט קאָן אַפילע אַ צופעליקע קויל עמעצן פאַרטשעפּען. זאָל דאָ אָפּערירן אַ ווזוואָד און ניט קיין ראָטע, וועט יעדערער שטאַרקער פילן די פאַראַנטוואָרטלעכקײַט. און דאָך, פערעאָ, וועלן מיר פיל פון אײַערע פאָרשלאָגן אָננעמען.

— איך צווייפל, כאָווער קאָמבריג.

באַטיאַ האָט אַרופגערוקט די ברילן אָפן שטערן און מיט אײַנגעהאַל־טענעם פאָרוואָרף געזאָגט:

— אפילע קלערן אזוי האָט איר, קאַפּיטאַן, ניט קיין גרונט און ניט קיין רעכט.

— אַנטשולדיקט, כאַווער קאָמבריג, נאָר אין אײַער אופריכטיקייט האָב איך ניט געצווייפלט.

— אָט די ווערטער, פּערא, זײַנען אויך איבעריק. מיר איז אײַער פּראָיעקט געפעלן מיט דעם, וואָס איר דערלאָזט אפילע ניט דעם געדאַנק, אַז אַ באַפעל קאָן מען ניט אויספילן ביזן סאָף. דעם עמעס געזאָגט, זײַנען מיר, פּאַרטיזאַנער, אין דער הינזיכט אַ ביסל צעלאָזט. באַ אײַך פילט זיך די פּראַקטיק פון אָדעס און סעוואַסטאָפּאָל. נאָך אַ מײַלע: איר זײַט ניט קיין שטאַב־אָפיצער, און דערפאַר, מיין איך, טיפּיזירט איר ניט די קריגס־אָפּעראַציעס. מײַנער אַן אַלטער גוטערפרײַנט, אַ באַוווּסטער מוזיקער, וואָלט זיך מיסטאַם אויסגעדריקט אַזוי: „איר, מאַעסטראָ, ווילט ניט מאַכן קיין פּרווו מיט איין נאָטע אויסזינגען אַ גאַנצע אַריע". אַ שאָד, נאָר די שלאַכט וועט מען מוזן אָף אַ צײַט אָפּלייגן, פאַראַן אַ באַפעל דורכפירן אַ ריי דיווערסיע־אַקטן אָף דער אײַזנבאַן.

— כאַווער קאָמבריג, דערלויבט מיר זיך ווענדן צו אײַך מיט אַ ביטע.

— קלאָר. איר ווילט, אַז מע זאָל אײַך אײַנשליסן אין אַ דיווערסיע־גרופּע. אַזוי?

— יאָ, נאָר וועגן דעם וואָלט איך זיך געווענדט צום שעף פון שטאַב. און אײַך בעט איך דערלויבן די פּופּצן סאָוועטישע רויטאַרמייער און קאָ־מאַנדירן פון אונדזער בריגאַדע צונויפזאַמלען אין איין אָטריאַד.

— ווי מיר איז באַוווּסט, וועט אין די נאָענטסטע טעג דאָ זײַן אַ זעכצנ־טער. נאָר זאָגט מיר, קאַפּיטאַן, מע האָט עמעצן פון אײַך מיט עפּעס באַאוולט?

— גאָט באַהיט, נאָר מיר זײַנען אַנטלאָפן פון דײַטשישע לאַגערן און באַ אונדז אַלעמען ברענט דאָס האַרץ.

— איך האָב אײַך, פּערא, פאַרשטאַנען. נאָר מיר טוען דאָך אַלע איין זאַך. אין הויפּט־שטאַב פון וואָיעוואָדינע וועל איך וועגן אײַער ביטע מיטיילן, און אויב די קאָמאַנדשאַפט וועט אײַנגיין אָף דעם, וועט איר, מיין איך, זײַן דער קאָמאַנדיר פונעם רוסישן אָטריאַד. איר זאָלט אָבער וויסן זײַן, אַז מיר וועלן אײַך געבן אַזאַ קאָמיסאַר, וואָס וועט אײַך מער ניט לאָזן לויפן אין קיין שום שטוב, ווו עס האָבן זיך פאַרפעסטיקט דײַטשן.

באַטיאַ האָט זיך געלאָזט צום שטאַב, און אָראַנסקי האָט זיך פאַרקוקט אָף די ריינע, ווי קוואַל־וואַסער, טראָפּנס טוי, וואָס זײַנען לאַנגזאַם געפאַלן פון די סאָסנע־נאָדלען. פון די טראָפּנס בלײַבט אפילע ניט קיין שפּור אָף דער ערד, נאָר אויך ער האָט פאַר דער צײַט, וואָס ער געפינט זיך דאָ, קימאַט נאָך קיין שפּורן ניט געלאָזט.

קעדיי האָבן אַ באַגריף, ווי היימלעך עס איז אין די באַרגיקע וועלדער פון פרושקאַ גאָראַ, דאַרף מען זיך אַראָפּלאָזן צום אומענדלעכן וואָיעוואָדי־נער פלאַכלאַנד. אָפן פאַרוואַקסענעם באַרג, אַ באַדעקטן מיט גריבער, ווי מיט ברייט צעעפנטע מײַלער, פילסטו זיך ווי אין אַ ניט־צוטריטלעכער

פעסטונג, און אין פעלד, ווען עס איז אפילע אײַנגעהילט אין אזא שווארצן שלייער פון נאכט־פינצטערניש, אז די שווארצאפלען פארברייטערן זיך, גייסטו ווי אפן שארף פון א מעסער און יעדער טראָט דײַנער קאָן זײַן דער לעצטער. אין אזא וועג ווילט זיך האלטן פאר עמעצנס הענט, קעדיי דערפילן, אז דו ביסט ניט אליין. אזוינע געדאנקען זײַנען בא אָראנסקין אופגעקומען, ווען זײַן שאָכן האָט צו הילכיק א הוסט געטאָן, ווען א בלאַסער אָפשײַן פון ערגעץ א ווײַטן לויכטנדיקן פענצטער האָט זיך א שאָקל געטאָן אין דער נאכט־כאשכעס, ווען ס'האָט אומגעריכט זיך דערטראָגן א פארטויבט בילן פון א הונט.

אלץ וואָלט געווען קעדײַ און קיינער וואָלט ניט געפילט קיין מידקײַט און קיין ווייטעק אין די קנעכלען, האָט אָבער ווי אפצולאָכעס געדארפט טרעפן, אז גראָד אין דער נאכט, ווען זיי האָבן זיך שוין דערקליבן צום אײַזנבאן־אָנשיט, צווישן רומע און בעלגראד, זאָל קיין איין צוג ניט דורכגיין.

אינדרײַען זײַנען זיי געווען, און וויפל אָראנסקי האָט זיך ניט געבעטן בא לוקא בוטשקאָ, בא אוראָש מאנדיטשן, דעם עלטסטן פון דער גרופּע, אז זיי זאָלן פּרווון דאָ ערגעץ איבערזײַן דעם טאָג און באנאכט זיך אומקערן צו דער אײַזנבאן, האָט מאנדיטש אפילע הערן ניט געוואָלט דערפון. ער איז געווען גערעכט, ווײַל די וואך האָט געקאָנט באמערקן זייערע שפּורן און זיי נאָכלאָקערן.

קאיאָר זײַנען זיי געווען שוין העט־העט ווײַט. צוריקוועגנס האָט אָראנסקי באמיט זיך פארגעדענקען יעדע קלייניקײַט. ער וועט נאָך אהער ווידער קומען. ער וועט זיך באווײַזן בא דער אײַזנבאן אינמיטן העלן טאָג, ווען די וואך איז זיכער, אז עס דראָעט ניט קיין שום געפאר. אָט דאָרט, ווו עס פארקערעווען די רעלסן, וועט ער פארבאהאלטן די מינע, און, א שלאנג זאָל ער זײַן (קירױשע, קירױשע!!!), אויב ער וועט פון דעם אופגעריסענעם עשעלאָן עמעצן ארויסלאָזן א לעבעדיקן.

א ביטערער שמייכל האָט א קרים געטאָן זײַנע ליפּן. אין איין „קלייניקײַט" האָט ער פארגעסן. קעדיי פארווירקלעכן זײַן טרוים, דארף מען האָבן ניט ווייניקער פון צוויי הונדערט געשולטע פארטיזאנער, און ווו וועט ער זיי נעמען? באטיען וועט ער וועגן זײַן פלאן אפילע קיין וואָרט ניט זאָגן. ער האָט זיך קוים אײַנגעבעטן, דער קאָמבריג זאָל אים דערלויבן אָנטיילנעמען אין איין דיווערסיע. האָט זיך פון דעם אויך גאָרניט באקומען.

אויסגעלאָזט האָט זיך, אז מיט לוקא בוטשקאָ און אוראָש מאנדיטשן קאָן מען זיך צונויפריידן. זיי האָט זיך אויך ניט געוואָלט אומקערן אין לאגער מיט „ליידיקן". האָט מען זיך געלאָזט אפן צאָפן־מיזרעך, און אין איינער א נאכט האָבן די בערג און די וועלדער מיט אן עכאָ געענטפערט אף דעם הילך פון אופרײַס און בראזגען פון אײַזן. פון גאָר ווײַט האָט מען געקענט זען, ווי עס ברענען די וואגאָנען, און א פײַערווערק פון פונקען, וואָס דער פארשײַטער ווינט הייבט אוף אין דער הייך אוןווארפט מיט בייזקײַט צוריק אף דער ערד.

אויסבאהאלטן עפּעס פון פּאַרטיזאַנישע אויסשפּירער איז קימאַט אוממעג־לעך. צום לאַגער איז נאָך ווײַט. א פּאַרטיזאַנער פון דער שכײנעסדיקער וואָיעוואָדינער בריגאַדע, נאָך דעם, ווי זיי האָבן אײנער באַם אַנדערן אַ גוטן טאָפּ געטאָן, ווער מע איז און ווי האַלט עס מיטן פּאַראָל, דערציילט זיי אויספּירלעך, וואָס די פּאַשיסטן האָבן געפירט אין דעם פּראַכט־צוג, וועלכן זיי דרײַען האָבן אופגעריסן. נאָך האָט ער זיי מיטגעטיילט:

— באַטיאַ האָט געשאַפּן אַ רוסישן אָטריאַד. דער קאָמאַנדיר זייערער איז אַף אַ גאַנצן קאָפּ העכער פון אײַך, — האָט ער אָנגעוויזן אַף אָראַנ־סקין, — אין מאָסקווע האָט מען אים גערופן פּיאָטער, און דאָ רופט מען אים פּעראָ רוס. אַלע זײַנען זיי אַנטלאָפן פון די דײַטשישע לאַגערס. אוך, וועלן זיי אַ צאַפּ טאָן באַ די פּאַשיסטן בלוט! ווי מיינט איר?

— איך מיין אויך אַזוי, — האָט אים אָראַנסקי געענטפערט און געבעטן די כאַווײרים זיך צוטײַלן אהיים.

אויך דער פּאַרטיזאַנער, וואָס איז געשטאַנען אפן פּאָסטן באַם לאַגער, האָט באַשטעטיקט די נײַס און באַגריסט פּעראָן. באַטיאַ האָט באַפוילן, ער זאָל זיך גלײַך מעלדן צו אים. און כאָטש לויפן פּאַסט ניט, נאָר די פרייד האָט אַ כלינע געטאָן, אַז די פיס פּאָלגן ניט און רײַסן זיך פאָרויס.

באַטיאַ, דאַכט זיך, איז ניט פון די, וואָס הייבן אָן אַ געשפּרעך פון דער ווײַט. וואָס זשע האָט ער זיך גאָר דערמאָנט אין אַן אַלטער מײַסע און בעט דערמאָנען אים די פּאַמיליע פונעם געפאַנגענעם, וועגן וועלכן אָראַנסקי האָט אים אַנומלטן דערציילט? ער וויל אויך וויסן, צי איז ער ניט געווען קיין קאָמאַנדיר.

באַ אָראַנסקין זעצט דאָס האַרץ, אָט וועט עס פּלאַצן. אומזיסט וועט אים דאָך דער קאָמבריג ניט דרייען דעם קאָפּ. איז זאָל ער גלײַך זאָגן, וואָס ווייסט ער וועגן ניקאָלאַדזען. נאָר עמעצער שלאָגט איבער דעם גע־שפּרעך:

— כאַווער קאָמבריג, אײַער באַפעל איז אויסגעפילט.

— זאָל ער אַרײַנגיין! — און אף דער שוועל באַווײַזט זיך ניקאָלאַדזע.

צוויי פון טויט געראַטעוועטע סאָלדאַטן האַלטן זיך ווי קינדער באַ די הענט. זייערע ליפּן ציטערן. באַטיאַ האָט פאַררייכערט אַ גראָבן ציגאַר, אַ פּאָר מאָל אַ ציי געטאָן און, דערפילנדיק דעם וואַרעמען און באַרויקנדיקן רויך פון דער שטאַרקער מאַכאָרקע, איבערגעגעבן דעם ציגאַר ניקאָלאַדזען און אַליין זיך אָפּגעקערט אין אַ זײַט.

סטעזשקעס שלענגלען זיך און ווערן פאַרפאַלן. וויפל האָט מען זיי באַ־דאַרפט אויסטאָפּטשען, קעדיי ניט נאָר דערלערנען די שפּראַך, די געוווינ־הײַטן, נאָר פאַרשטיין די נעשאָמע פון אָט דעם אַרבעטזאַמען און שטאָלצן פּאָלק. ערגעץ ניט ווײַט דאַרפן דאָ זײַן פּאַסעקעס. בינען פליִען צו די זונרויזן, קעדיי אָנזויגן זיך מיט זייער זאַפט. אויב אויפמערקזאַם זיך צו זיי צוקוקן, קאָן מען באַמערקן, אַז עמעצער שטערט זיי. אויך די שוואַלבן רײַסן זיך עפּעס צו געשווינד אין דער הייך. ווער שרעקט זיי? פּוזשעלעס?

אַראַנסקין קימערט עס ניט אַף קאַטאַוועס. אין הויכן קלעוועך ליגן, ווי פאַרגליווערטע, פּאַרטיזאַנער. די קלענסטע אומפּאַרזיכטיקייט דראָעט מיט געפאַר. דערווײַל איז שטיל, נאָר אָט דערהערט ער סעמיאָן שטאָפּאָוקס שטים:

— זשאָרע, וועסט זיך נאָך לאַנג לאָזן בעטן?

— וואָס זאָל איך דיר דערציילן, אַז גלײַך הירזשעסטו, ווי אַ פערד.

— האָסט מוירע, אַז די פריצן וועלן אונדז דערהערן?

— איך פײַף אַף זיי. פאַר פעראַן האָב איך מוירע. ער קוקט מיר נאָך, ווי נאָך אַ גאַנעוו.

— דאָס האָט ער דיך אַזוי ליב, נאַרעלע.

— פאַרוואָס טאַקע ניט? דערווײַל האָט מיך נאָך מײַן ביקס קיין איין מאָל ניט אונטערגעפירט.

— זשאָרע, דערצייל, וועסט פון מיר קיין פּיפּס ניט דערהערן. ווי אַ פיש וועל איך שווײַגן.

— וועגן צוויי „פּאָוועסטקעס", וועלכע איך האָב באַקומען אין טאָג, ווען די מילכאָמע האָט זיך אָנגעהויבן, ווייסטו שוין. איצט הער וועגן דער דריטער. געוווען באַ מיר אַף דערייבאַסאָווסקע אַ קאַרעש, ליאָנקע. אַף דיר, סעניע, אַ ביסל ענלעך. אַ גרויסער שיקער דערצו. אַ ניכטערער וואָלט ער מיסטאַמע אָט די בין ניט אָנגערירט. נאָר ווער קאָן עס וויסן, אַז פאַר די לעצטע יאָרן האָט אים קיינער קיין ניכטערן ניט געזען. ווי נאָר ער פלעגט קומען אַהיים, אַזוי פלעגט ער גלײַך פון דער שוועל זיך לאָזן מיט די קולעקעס צו גאַלינען, צו זײַן ווײַב. גאַלינע, ווי זאָל איך זי דיר אויסמאָלן? אַ שטילע טויב, נאָר אָנשטאָט פעדערן איז איר לײַב געווען באַדעקט מיט סיניאַקעס. „וואָס זאָל איך טאָן?" — פרעגט באַ מיר גאַלאָטשקע, און איך, יאָלד, האָב איר געגעבן אַן אײַצע. קומט, הייסט עס, ליאָנקע, ווי געוויינלעך, אַהיים אַ טויט־שיקערער, און ווי נאָר ער שטרעקט אויס די הענט, וואַרפט זי אַף זיי אַרויף אַ שטריק און פאַרבינדט די עקן, ווי איך האָב איר באַוויזן, מיט אַ יאַם־קנופּ צום אײַזערנעם בעטל. „לייג זיך אָפּן דיל און שווײַג!" — האָט זי אים באַפוילן, און אַליין האָט זי גענומען שאַרפן די האַק מיט אַ שלײַפשטיין. באַ ליאָניען זײַנען פון שרעק די אויגן גע־קראָכן פון קאָפּ. דאָס איז געווען פאַר אים אַזוי אומגעריכט, אַז ער איז געלעגן ווי געפּלעפּט און געשוויגן. זי האָט אים איבערגעדעקט מיט אַ קאָלדרע און אָפּן דיל לעבן זײַן קאָפּ אוועקגעלייגט אַ פענכער פון אַ פיש, מיטן אָפּצאַס געגעבן אַ קלאַפּ אין פענכער, און אין איין רעגע האָבן זיי ביידע געפּלאַצט — דער פענכער מיט אַ הילכיקן טראַסק און ליאָניעס האַרץ שטילערהייט. דאָ, פאַרשטייסט זיך, איז אַוועק אַ טומל, קאָמיסיעס, עקס־פערטיזעס. אונדזער באַוווסטער פילאַטאָוו איז געקומען אַף זײַן אייגענער מאַשין און גלײַך אַרויסגענומען פון קעשענע זײַן גאָלדענעם פּאָנענדאָ־סקאָפּ...

— סטאָפּ, זשאָרע, לײַגן לײַג, נאָר מיט אַ מאָס. אײַער פילאַטאָוו איז טאַקע באַוווסט, נאָר ער איז אַן אויגן־דאָקטער.

— אָך, דו גאָרנישט איינער. יעדער אָדעסיט פאַרשטייט מער אין מע־דיצין, ווי באַ אײַך אַ פּראָפעסאָר. דײַן אייסעק, וואָס פילאַטאָוון האָט זיך

פאַרוואָלט ארויסנעמען פון קעשענע. דאָס ווייסטו ניט, אז די אויגן בא א טויטן דערציילן מער, ווי בא א לעבעדיקן. ש־ש־ש! — האָט ער צוגעלייגט א פינגער צום מויל און אויסגעקערעוועט דעם קאָפּ צו אָראַנסקין. — כאַ־ ווער קאַפּיטאַן, דאָס מינטער איך שטאָפּאוקן, ער זאָל ניט אנשלאָפן ווערן. ער זאָגט, אז פאר דער נאַכט האָבן מיר דורכגעמאַכט העכער דרײַסיק קי־ לאָמעטער.

— וואָס האָסטו אים געענטפערט?

— אז בא א פויליאַק וואַקסט דער וועג אונטער די פיס.

— הער דו, אָדעסיט, אויב איך וועל פון דיר דערהערן נאָך איין קלאַנג, מעגסטו מעקאנע זײַן דײַן קאָרעש ליאָניען.

צען שאָ נאָכאַנאַנד זײַנען זיי דאָ געלעגן, נאָר דערפאַר זײַנען זיי אָנ־ געפאַלן אפן דײַטשישן אָבאָז אזוי אומגעריכט, אז קימאַט קיינער פון די, וואָס זײַנען געזעסן אף די וועגענער מיטן אָנגעראַבעוועטן האָב־און־גוטס, האָט ניט באוויזן זיך כאַפּן פאַרן געווער.

די פּאַרטיזאַנער האָבן פאַרלוירן שטאָפּאוקן, וועלכער איז דער ערשטער ארויס אפן וועג.

די לעצטע עטלעכע טעג רעגנט אָן אופהער. דער הימל איז ווי א שטיק גרוי געוואַנט. פּערא און אוראָש מאַנדיטש זיצן בא ליוקאַ בוטשקאָ אין שטוב, אין אַלט־בינגולי, קנאַפּע הונדערט מעטער פון וואַלד. די שטוב טיילט זיך אויס מיט איר גרייס און מיט איר הייך. דער אָטריאַד האָט זיך נאָרוואָס געלאָזט אין וועג, און אָראַנסקי וואַרט, ביז זײַן גימנאַסטיאָרקע און די אָנעטשעס, וואָס הענגען אף א שטריקל בא דער הרובע, וועלן זיך כאָטש א ביסל אויסטריקענען.

טאָן איז ניטאָ וואָס. שפּירט ער נאָך, ווי די קאַץ שפּילט זיך מיט די פּראַנדזן פונעם טישטעך. דערנאָך גייט ער צו צום פענצטער און קוקט, ווי פון דער הילצערנער פּאַס, וואָס שטייט אונטער דער פאַרזשאַווערטער רינווע, גיסט זיך א שוימיקער וואַסערפאַל. די באַלעבאָסטע איז זיי מעכאַ־ בעד מיט א הייסן זופּ פון פּאַסאָליעס. אין וועג ארײַן האָט זי צוגעגרייט פאר זיי געררייכערטע פּישלעך, וואָס האָבן נאָך ניט פאַרלאָרן דעם שיקער־ לעך־געזאַלצענעם רייעך פון יאַם. זי קלאָגט זיך:

— דער יאַקרעס איז גרויס, די דינאַרן האָבן קיין שום ווערט ניט. די ווירטשאַפט גייט צו גרונט. די פערד האָבן די דײַטשן צוגענומען, און מיט דער צונג וועסטו די ערד ניט אַקערן.

ווען זיי פאַרלאָזן שוין דעם הויף, עפנט זי די פאָרטקע און שרײַט זיי נאָך:

— זײַט פאָרזיכטיק. מע זאָגט, אז די שוואָבן קלײַבן זיך קומען אהער, מיסטאמע נאָכן לעצטן ביסל ברויט. איר הערט, וואָס איך זאָג אײַך?

לוקאַ באווײַזט איר אפן האַנט־קוילנוואַרפער, וואָס הענגט בא אים אפן אַקסל. דאָס דאַרף מיסטאמע באַטײַטן: „זײַ רויק, מיט דעם מאַשינדל וועלן מיר ניט פאַרפאַלן ווערן”.

אלע איַנוווינער ארום פרושקא גאָרא גרויסן זיך מיט זייערע וועלדער. אָבער לוקא, וואָס איז ביז דער מילכאָמע געווען א וואלד־וועכטער, איז פארליבט אין יעדן בוים באזונדער. ער רעדט וועגן דיביימער, ווי זיי וואָלטן אף אן עמעס געווען באשאָנקען מיט געדאנקען און געפילן.

מע גייט זיך, און דער רעגן פאטשט אין פאָנעם. לוקא פארמיַסט דעם קאָפּ צו די גראָבע צווייַגן, וועלכע זעען אויס, ווי גאָפּלען מיט ארויסגע־שטעלטע ציינער, צו די גרויע כמארעס, דערנאָך באמערקט ער אויסגע־האקטע יונגע בערעזקעס און זאָגט צו פעראָן:

— געדארפט געווען זעגן צווייַגן און ניט פאטערן די ביימלעך. דער־בייַ, זאָלסטו וויסן, דארף דער קווערשניט זייַן א גלאטער, א ריינער. אז מע שנייַדט שוין אָפּ א צווייַג, דארף מען זי אָפּשנייַדן אינגאנצן און אכ־טונג געבן, אז ארום דער ווונד זאָל די קאָרע ניט זייַן ארומגעריסן. דער בוים וועט דעמלט ניט לייַדן.

באם ראנד פון וואלד שטעלן זיי זיך אָפּ פארכידעשטע. עפּעס א קאָלאָ־נע באוועגט זיך זיי אנטקעגן. דעם אָטריאד האָבן זיי נאָך, דאכט זיך, ניט באדארפט דעריאָגן. בא אזא וועטער העלפט קימאט ניט דער פעלד־ביי־נאָקל. נאָר אלץ ווערט קלאָר, ווען עס דערהערט זיך דאָס הודזשען פון א לאסט־אוטאָמאָביל, וואָס איז, ווייַזט אויס, געבליבן שטעקן אין דער גע־דיכטער בלאָטע.

אוראָש מאנדיטש לייגט פאָר מיט אן אומוועג פרווון דעריאָגן דעם אָט־ריאד און אומקערן אים, נאָר איצט איז פעראָ דער עלטסטער קאָמאנדיר. און ער באפוילט:

— אָט אף יענעם בערגל וועלן מיר זיי באגעגענען און פארהאלטן, ביז אונדזערע וועלן ניט צוקומען. שיסן מוז מען שפּאָרזאם, און דער איקער — ניט דערלאָזן, אז זיי זאָלן אונדז ארומרינגלען.

דער קוילנווארפער שטייט שוין אף דער נייטיקער פּאָזיציע. לוקא, וואָס ליגט צוגעדריקט צו דער ערד, ווי א ברעט, האָט זיך אייַנגעשניטן מיט די גרויסע טונקל־ברוינע אויגן אין דער וויַט. ער וואַרט נאָר אף פעראָס סיג־נאל, און דעמלט וועלן זיי, דערווייַל אינדרייַען, באגעגענען דעם סוינע מיט פייַער...

צרנא איז געקומען צוגאסט און געבראכט א קליין העזעלע. בא אנדערע כייַעס זייַנען שוין די קינדער פון לאנג אויסגעוואקסן, און דאָס באשעפע־נישל לערנט זיך ערשט שטעלן א טראָט. ס׳מאכט ניט אויס, האָזן וואקסן גיך, און ביז ווינטער איז נאָך ווייַט.

מיט בעאָן, דעם קאָמיסאר פון זייַן אָטריאד, האָט אָראנסקי פאר דער צייַט ניט איין מאָל זיך געקריגט. דער קאָמיסאר האָט צו אים א וועלט מיט טייַנעס. ער באשולדיקט פעראָן אין דעם, אז ער איז צו שטרענג צו די פארטיזאנער, אז ער קאָן ניט אייַנזיצן אף איין אָרט. פאָריקע וואָך האָט בעאָ אפילע געדראָעט, אז ער וועט דערלאנגען א ראפּאָרט און זיי וועלן זיך געזעגענען איינער מיטן צווייטן. איבערשפּארן בעאָן איז אומעגלעך. נאָר אז צרנא קוקט אף אים מיט אירע טונקעלע פארטראכטע אויגן, באַ־

לויכטענע פון שייַטער, פילט ער זיך אומבאהאָלפן, ווי דאָס העזעלע. ער קלאָגט זיך איר אף פעראָן און וואַרט, וואָס וועט זי אים זאָגן. נאָר זי זיצט מיט די פיס אונטער זיך, גלעט דאָס העזעלע און שווייַגט. ווען ער ווערט אנשוויגן, פרעגט זי באַ אים:

— דו האָסט שוין מיר וועגן אלע זייַנע זינד דערציילט? אויב יאָ, באַקומט א וואָרט פעראָ.

— וואַרט. צוריק מיט א טעג פינף דערהערן מיר מיטאמאָל, אז ניט ווייַט פון אונדז שיסט מען. מיר האָבן זיך געלאָזט אהין. אן אויסשפּירער איילט אונדז אנטקעגן און שרייַט: „גיכער! פעראָ, אוראָש מאנדיטש און לוקא בוטשקאָ האָבן אטאקירט א גרויסן אָטריאַד היטלעראָווצעס. גיכער, זיי וועלן אומקומען”. איך וואָלט נאָך עפשער א קלער געטאָן, צי גיין ארויסהעלפן דעם מעשוגענעם. נאָר זייַנע פארטרעטער, זאכאר סאזאָנאָוו און יעגאָר ניקאָלאדזע, ווי נאָר זיי האָבן דערהערט וועגן דעם, האָט עס זיי אזא טראָג געטאָן, אז מיר האָבן זיי דעריאָגן ניט געקאָנט. עטלעכע צענדליק מענטשן האָבן געמאכט אזא טומל, ווי א גאנצער פאָלק. די פאַשיסטן האָבן זיך דערשראָקן און האָבן זיך געלאָזט לויפן. עפשער מיינסטו, אז פעראָ האָט אנערקענט זייַן שולד? דו זעסט, ער וויל אפילע מיט אונדז ניט ריידן. ווהין טראָגט עס דיך ווידער?

— דיר ווייַזט זיך אויס מיסטאמע אז צרנא וועט זייַן זאט מיט דייַנע רייד? איך וועל בעטן באַ דער קעכנע, עפשער וועט זיך פאר איר עפעס געפינען.

נאָך זייַן אוועקגיין איז א ווייַלע געווען שטיל, און דערנאָך האָט צרנא געפרעגט:

— זאָג מיר, דאָס, וואָס דו האָסט מיר דערציילט וועגן פעראָן, איז אלץ עמעס?

— אוואדע. נאָר זאָלסט ניט מיינען, אז ער איז אינגאנצן אומגערעכט. די פאשיסטן דארפן וויסן, אז אומבאשטראָפט קאָנען זיי אין דער פארטיזאנישער זאָנע זיך ניט באווייַזן. אונדזערע אויסשפּירער זייַנען שולדיק, וואָס זיי האָבן אונדז צו דער צייַט ניט געוואָרנט. פעראָ מיט זייַנע צוויי כאווירים, וואָס זייַנען געגאנגען פון דאָרף, האָבן באשטימט פארהאלטן די באנדיטן און זייַנען געווען זיכער, אז מיר וועלן פאר אָט דער צייַט באווייַזן ארומרינגלען די פאשיסטן. איצטער גיט ער פעפער צו שמעקן די אויסשפּירער און איז ניט צופרידן, וואָס איך בין ניט גענוג שטרענג מיט זיי.

— בעאָ, דו ווייסט, פארוואָס איך בין אומגעריכט געקומען? איך בין די טעג געווען אין ליפּאָווצע און געזען דעם קיִיווער פון דעם פארטיזאנער פיאָטער פען. מע האָט מיר דערציילט, אז ווען ניט פעראָ, וואָלסטו מיט דייַנע צוועלף מענטשן זיכער אומגעקומען. מע האָט מיך אזוי אָנגעשראָקן, אז אָט זיץ איך מיט דיר און מיר גלייבט זיך ניט, אז איך זע דיך א לעבעדיקן. בעאָ, טייַערער מייַנער, זאָג צו דייַן צרנען, אז דו וועסט זיך מער ניט קריגן מיט פעראָן.

— דאָס קאָן איך דיר ניט צוזאָגן. וואַרט, טשעפּע ניט דאָס העזל. דו מיינסט, אז פעראָ איז מיר ווייניקער טייַער, ווי דיר? דו ווייסט דאָך, אז

איך אליין האָב געבעטן, מע זאָל מיך שיקן צו אים. ווען מיר זיך שוין ווי־ניט־איז צונויפריידן אפילע אף שטומלאָשן. זאָג מיר בעסער, אגענטור־אויסשפירערן, וואָס האָסטו ווידער פארטראכט? צרנא, צרנא, אויב מיט דיר וועט עפּעס געשען, וועל איך פון זינען אראָפּ.

— רעד ניט קיין נארישקייטן. דו ווייסט דאָך, אז איך בין א מאזל־דיקע. אין בעלגראד וואָלט איך שפּעט אין אָוונט פון שטוב ניט ארויסגע־גאנגען. און נעכטן בין איך א גאנצע נאכט אָפּגעלעגן איינע אליין אף א דאָרפישן בעסוילעם און מוירע געהאט בלויז פאר איינס, אז איך וועל איינשלאָפן און ניט באמערקן דאָס ברענענדיקע קאנעצל, וואָס מע האָט באדארפט ארויסשטעלן אין פענצטער פון דער עקסטער שטוב.

— האָסט זיך כאָטש דערוואָרעמט?

— ניין.

פארטאָג זײַנען בעאָ און פּעראָ געגאנגען באגלייטן צרנען. זיי זײַנען לאנג געשטאנען באם ראנד פון וואלד און איר נאָכגעקוקט.

כאָטש די טעג ווערן לענגער, איז נאָך שטארק קאלט. עס דאכט זיך אפילע, אז ס'איז נאָך קעלטער ווי פריִער. ווען ניט דער פריילעכער גע־צוויטשער פונעם בלאָ־פויגל, וואָס זאָגט אָן מיט זײַן לוסטיקן „פּי־בי", „פּי־בי", אז ער קלײַבט זיך ניט פארלאָזן דעם וואלד, וואָלט שוין דאָ גע־ווען גאָר שטיל און אומעטיק. קיין שניי איז ניטאָ, און די סערבן, ווען מען דאָס פארטיזאנישע לעבן האָט ניט אָפּגעריסן פון די דאָרפישע וואָרצלען, האָבן מוירע, אז עס קאָנען פארפרוירן ווערן די פלוימען־ביימער.

באם קאָמבריג איז די שטימונג ניט קיין געהויבענע. זײַנע געוויינ־לעך שמייכלענדיקע אויגן זײַנען האלב צוגעמאכט, און דער בליק איז א בייזלעכער. די אלטע ווונדן לאָזן זיך לעצטנס באזונדערס פילן, עס מאַ־טערט דער שטענדיקער קאָפּווייטעק, און דאָ זײַנען צוגעקומען אזויפיל נײַע און שווערע דײַגעס. פונעם וואָיעוואָדינער הויפּט־שטאב האָט ער באַ־קומען א באפעל זיך איבערבאזירן קיין באָסניע. צוויי אָטריאַדן, איינער פון זיי איז פּעראָס, וועלן בלײַבן דאָ. זיי וועלן זײַן דער גרונט־קערן פון דער זיבעטער פארטיזאנישער בריגאדע, וואָס ווערט געשאפן אין דעם ראיאָן.

פאר די, וואָס וועלן זיך לאָזן אין ווײַטן וועג, דארף מען פארגרייטן פּראָדוקטן, און באטיען איז דערלויבט געוואָרן דורכפירן דאָ, אין סרעם, נאָך איין ווירטשאפטלעכע אָפּעראציע. גייען זיי איבער דער פארגליווער־טער בלאָטע אין דער ריכטונג צו דער פעסטונג אילאָק, וואָס געפינט זיך אָן א זײַט פון רומע. מיט אָט דעם דײַטשישן גארניזאָן האָט באטיאַ אלטע כעזשבוינעס, און ניט ווולף, ניט פּעראָ קאָנען אים ניט אײַנריידן, ער זאָל אליין אין דער שלאכט ניט אָנטיילנעמען.

די פערד האָט מען איבערגעלאָזט אין וועלדל, ווו עס ליגן צוגעגרייט צום ארויספירן בערג געהילץ, און אליין פארקלײַבט מען זיך אין די ליים־גריבער באם וועג, וואָס פירט פון אילאָק צו א דאָרף, ווו עס געפינט זיך א רײַכע דײַטשישע ווירטשאפט. זיי ווייסן, אז אלע וואָך, גראָד אין דעם

טאָג, בײַט מען די קאָמאַנדע, וואָס באַוואַכט די ווירטשאַפט. דערווײַל איז דער וועג פוסט, און אַפילו דער ווינט האָט דאָ ניט פאַר וואָס זיך צו פאַרטשעפּען.

נאָר אָט האָט זיך באַוויזן אַ סאָלדאַט. איבערן אַקסל הענגט בײַ אים אַ ביקס און אַ פול־געפּאַקטער פּאָטשט־טאַש. ער שפּאַנט פּוילבלעך, ווי ער וואָלט געוואַרט אויף עמעצן, וואָס דאַרף אים אָט־אָט אָניאָגן. דער סאָלדאַט באַווײַזט זיך ניט כאַפּן פאַרן געווער, ווי זשאַרע קאַפּיצע שלעפּט אים אַראָפּ פון וועג אין ריוו. ער אַליין טאַקע האָט אים געבראַכט צו באַטיען, און ביז אָראַנסקי האָט אויף זשאַרען ניט געוואָרפן קיין בייזן בליק, האָט יענער, כאָטש שטיל, נאָר געהאַלטן אין איין באַלעבעטשען:

— נאָכן פאַרצעף נאָך זעט מען, אַז דאָס איז ניט קיין פּראָסטער כאַזער. בײַ אונדז אין אָדעס וואָלט מען מיר אים אויף שטענדיק אָפּגעגעבן און אַפילו ניט געפרעגט, וואָס איך קלײַב זיך טאָן מיט אָט דעם איידל־געפּאַצקעטן פּריץ.

פון דער פּײַנטלעכער ראָטע, וואָס האָט אין אַ האַלבער שאָ אַרום אָנגעטראָפן אויף דער זאַסאַדע, האָט זיך אײַנגעגעבן אַנטלויפן ניט מער ווי צען פאַשיסטן. אין דער זעלבער נאַכט האָט וואָלפס אָטריאַד אַרומגערינגלט די אַכט בונקערס, וווּ עס האָט זיך געפונען די וואַך, און פּעראָ מיט זײַנע כעוורע האָבן געבאַלעבאַטעוועט אין די פּי־שטאָלן און אין די פּוראַזש־שפּײַכלערס. די היפּשע טשערעדע איז שוין געווען העט־ווײַט פון דאָרף, און אויף די וועגענער האָט מען נאָך אַלץ געלאָדן דאָס, וואָס האָט נאָר געקענט צוניץ קומען. די אַוטאָמאַשינעס מיט די טעמפּע בעזער האָט מען אופגעריסן. און פון די פעסער, פולע מיט בענזין, האָט מען אַרויסגעשלעפּט די פּראָפּנס.

פאַרן פאַרלאָזן דאָס דאָרף איז באַטיאַ צוגעגאַנגען צום פעלד־טעלעפאָן, וואָס איז געשטאַנען באַם קאָמענדאַנט אין דער ווילע, און אָנגעקלונגען קיין אילאָק:

— אַללאָ, עס רעדט דער קאָמאַנדיר פון דער זעקסטער פּאַרטיזאַנישער בריגאַדע. איך האָב אָבער געוווסט, אַז הײַנט באַנאַכט וועט איר מוירע האָבן אַרויסגיין פון דער פעסטונג, וואָרן איך אײַך: עס וועט אײַך גאָרניט העלפן. די שטיינערנע ווענט וועלן אײַך ניט ראַטעווען. מיר וועלן זיך צו אײַך סײַוויסײַ דערקלײַבן.

קיין גלעקער האָבן ניט געקלונגען, ניט גערופן קיין מענטשן אויף דער סרייפע, און די ווילע, וווּ אין די צימערן איז געווען וואָס אַ מויל קאָן אויסריידן און אַן אויג קאָן זען, האָט געברענט אַזוי, אַז פאַר אַ מײַל האָט מען געקאָנט זען די פײַער־צונגען.

א רײַטער יאָגט זײַן פערד, ווי ער וואָלט וועלן איבעריאָגן דעם פײַף פון דער זאַווערוכע. פון אונטער די טלאָען פליִען שטיקער שניי. ער איז נאָך ניט אַראָפּ פון זאָטל, נאָר דאָס, וואָס ער זאָגט אָן מיט אַ דערוואָרגן, פאַרגליווערט קאָל, צעטראָגט זיך איבערן פּאַרטיזאַנישן לאַגער, ווי אַ גרויל־געשריי: באַטיאַ, קאָמעני און צרנא זײַנען אומגעקומען...

בא אַ דעמב, אַף וועלכן די שטײַפֿע בלעטער ציטערן ניט ווי פּאַפּיראָס־פּאַפּיר, נאָר קלאַפּן אין דעם פּאַרגליווערטן שטאַם ווי שטיקלעך בלעך, שטייט מיט פֿײַנלעך־צוגעזשמורעטע אויגן בעאַ, און מיט קאַלטע, פֿאַרפֿרע־סטע ליפּן האַלט ער אין איין איבערכאַזערן, ווי ער וואָלט זי רופֿן:

— צרנאַ, צרנאַ, צרנאַ!

ער ווייסט נאָך ניט, אַז איר טויטן קערפּער האָבן אײַנגעשלונגען די וואַסערן פֿון דעם בלויען דונײַ. אָפּן פֿאַרפֿרוירענעם טײַך האָט צרנען פֿאַר־האַלטן דער שעף פֿון דער פּאָליציי, און ווײַל דער פֿאַלשער „אאויסווײַז" האָט זי שוין ניט געקענט ראַטעווען, האָט צרנאַ, קעדיי ניט אַרײַנפֿאַלן צום סוינע אין די הענט אַ לעבעדיקע, מיט אַ גראַנאַטע אופגעריסן זיך און דעם פֿאַשיסט.

דערנאָך איז בעאַ אַן אויסגעשעפּטער געזעסן אין ערדשטיבל און געביסן מיט די ציין דעם פּאַרלאָשענעם פּאַפּיראָס. פֿון דעם אָנגעגליטן אייוועלע האָט ער אַרויסגענומען אַ האָלאָוועשקע און ניט געפֿילט, אַז זי בריט אים די פֿינגער. אָראַנסקי האָט זי בײַ אים צוגענומען און צוגעטראָגן זײַן צינדמאַשינקע.

— פּעראָ, — האָט זיך בעאָ אויסגעקערעוועט צו אים, — זי האָט דאָך, ווי אַ קינד, געדענקט מער מיטן האַרץ, ווי מיטן קאָפּ. איז פֿאַרוואָס האָב איך עס דערלאָזט? וואָס שווײַגסטו? דו ווייסט דאָך, אַז איך בין שולדיק.

— ניין, צרנאַ איז געווען אַ סאָלדאַט, ווי דו, ווי באַטיאַ, ווי איך. כ'מיין, אַפֿילו אַ בעסערער פֿון אונדז. מיר, מאַנצבלען, זײַנען בייס אזא מילכאָמע מעכוּיעוו זיך נעמען פֿאַרן געווער...

— איז וואָס זשע זײַנען מיר פּאַראַ מאַנצבלען, אויב אונדזערע געליבטע ווערן דערהאַרגעט און מיר זיצן און וואַרעמען זיך באַם אייוועלע. עס קאָן דאָך טרעפֿן, אַז עס וועט שוין זײַן אויס מילכאָמע און איך וועל בלײַבן לעבן, איז וואָס וועט דעמלט זײַן? הער, וואָס איך וועל דיר זאָגן...

אָראַנסקי איז געזעסן, געהערט און געטראַכט: אַזוי ריידן זקיינים וועגן די פֿאַרלאָפֿענע יונגע יאָרן, וואָס וועלן זיך מער ניט אומקערן. אַוואַדע איז די צײַט דער בעסטער דאָקטער, נאָר בייס דער שלאַכט, צו וועלכער זיי גרייטן זיך איצט, טאָר מען דעם קאָמיסאַר פֿון אויג ניט אַרויסלאָזן. וועגן דעם וועט ער אויך וואָרענען יעגאָרן און זאַכאַרן, און איצט איז עפּשער דאָס בעסטע אים איבערלאָזן איינעם אליין מיט זײַן טרויער.

...כאָטש צו אָט דער קריגס־אָפּעראַציע האָבן זיך געגרייט ניט נאָר די פּאַרטיזאַנער פֿון דער זיבעטער בריגאַדע, נאָר צענדליקער אַגענטור־אויס־שפּירער און פֿאַרבינדלער אין די אַרומיקע שטעט און דערפֿער און, מע־גלעך, אַפֿילו אין די שכיינעסדיקע באַלקאַנישע לענדער, האָבן בלויז גע־ציילטע טעלעכע מענטשן געוווסט, וואָס, ווען און ווו דאָס וועט פֿאָרקומען.

דער געוועזענער בערלינער אַקטיאָר ווילי, וואָס שוין באַלד צוויי יאָר, ווי ער פּאַרטיזאַנעוועט אין די וועלדער פֿון וואָיעוואָדינע, האָט שוין ניט איין מאָל זיך געבעטן באַם קאָמבריג איבראַ, אַז פּעראָ זאָל אים אופהערן אזוי מושטרעווען. היינט איז ער ווידער געקומען צום קאָמבריג:

— העכער הונדערט ראָלן האָב איך פֿאַר מײַן לעבן אָפּגעשפּילט און

קיין איין מאָל ניט געהאַט צו טאָן מיט אַזאַ רעזשיסער. מע קאָן מיינען, אַז ניט איך, נאָר ער איז געווען אַן אָפיצער פון דער דײַטשישער אַרמיי.

איבראַ האָט זיך צעלאַכט און צוגעזאָגט, אַז ער וועט איבעררייִדן מיט פּעראָן.

אין דרײַ טעג אַרום איז צום שעף פון דער סטאַנציע פּלאַטעטשעוואָ אַרײַנגעקומען אַ הויכגעשטעלטער עסעס־אָפיצער, און באַגריסנדיק זיך, צולייגנדיק די פינגער צום דאַשעק, כאַטש שטיל, נאָר מיט אַזאַ קאַס אויסגעצישעט דעם „הײַל", אַז באַם אײַזנבאַנער האָבן זיך גענומען טרייסלען די קנעכל, נאָך איידער ער האָט אויסגעהערט די וואָר־רענונג:

— אויב מיטן צוג, וואָס דאַרף הײַנט דורכגיין פון רומע קיין בעלגראַד, וועט עפּעס געשען, מעגט איר זיך געזעגענען מיטן לעבן. וואָס? און ווען מע האָט אין פיר קילאָמעטער פונדאַנען אופגעריסן דעם פראַכטצוג, האָט איר אויך פאַרפריִער אַלץ באַוואָרנט? דאָן, זאָגט איר, איז געווען אַ פינצטערע נאַכט. דער ספּעציִעלער צוג „ביס־44" וועט דאָ דורכגיין צוועלף אַזייגער באַטאָג. און ווי, אויב אויך די וואַלד־באַנדיטן ווייסן, אַז אין די פיר וואַגאָ־נען ערשטע קלאַס פאָרן פון די באַלקאַנען קיין בערלין הונדערט פופציק פאַרדינסטפולע אָפיצערן? אײַך איז באַוווסט, וואָס פאַראַ פראַכט עס גע־פינט זיך אין די פּאָטשט־וואַגאָנען? דאָרט פירט מען נײַיאָר־מאַטאָנעס פאַרן גענעראַל־שטאַב, פאַרן פיורער!

— אַנטשולדיקט, הער...

— איך האָב ניט קיין צײַט אויסצוהערן אײַער פּלאַפּלערײַ. ווער באַ־וואָרנט דעם פּאָסטן אױף אָט דעם פאַרפלוכטן פערטן קילאָמעטער? אַזוי גאָר? ווי איר, באַ זיך אין קאַבינעט, זיצן זיי מיסטאָם, די צוויי סאָלדאַטן, אין דער בודקע און וואַרעמען זיך באַם אייוועלע. דאָ וועט מען דעם צוג אָן אײַך באַגעגענען. מיר וועלן מיט אײַך צופאָרן אַהין. ציטערט ניט. אונדז וועלן באַגלייטן צוויי אויטאָמאַטלער.

באַ דער סטאַנציע פּלאַטעטשעוואָ האָט דער צוג עטוואָס פאַרלאַנגזאַמט דעם גאַנג און אָן אַ פײַף אוועק ווײַטער אין דער ריכטונג אױף בעלגראַד. צו יענער צײַט זײַנען שוין די רעלסן, וואָס פאַרקערעווען אױף לינקס, געווען פאַרמינירט און אַ פאַרמאַסקירטע קייט פּאַרטיזאַנער האָט אַרומגערינגלט דאָס אָרט פון דער קומענדיקער שלאַכט. אַטאַקירן די דײַטשן, וואָס וועלן לעבן בלײַבן נאָכן אופרײַס, האָבן געדאַרפט פינף און זיבעציק גוט באַ־וואָפנטע קעמפער פונעם רוסישן אָטריאַד.

די פּלאַטפאָרמע, וואָס די דײַטשן האָבן ספּעציִעל געלאָזט פאָרן פאַר דעם צוג, האָט ווי אַ ראַקעטע זיך אַ ריס געטאָן צום הימל, נאָר גלײַך אַראָפּגעפאַלן און אַפּצווייען זיך צעשפּאָלטן.

דער לאָקאָמאָטיוו איז שוין געלעגן איבערגעקערט אױף אַ זײַט, נאָר זײַנע רעדער האָבן זיך נאָך געהאַלטן אין איין דרייען. זעקס און נײַנציק פאַר־

שיסטן זײַנען גענומען געוואָרן אין געפאַנגענשאַפט. דאָס זײַנען געווען דערפאַרענע באַנדיטן, וואָס האָבן, מעגלעך, אומגעבראַכט טויזנטער אומשולדיקע מענטשן... די אופּרײַסן האָבן זיי אַזוי פאַרײַטשמעליעט, אַז אייניקע פון זיי איז אַפילע אויסגעקומען העלפן אַרויסקריכן פון וואַגאָן. מע האָט זיי אַנטוואָפנט און אָפּגעפירט אין וואַלד.

דאָ טאַקע, באַם ראַנד פון וואַלד, האָט וואָלפס אָטריאַד מיט פײַער באַגעגנט דעם וואַך־באַטאַליאָן, וואָס האָט געאײַלט אַהער פון פלאַטעטשעווער גאַרניזאָן. זאַכאַר סאַזאָנאָוו מיט זײַן גרופּע האָט מיט אַ גרויזאַמען „הוראַ" זיך אַרײַנגעשניטן אין דעם סוינעס לינקן פלאַנג, און נאָך פערצן היטלערײַאָוצעס זײַנען אַרײַנגעפאַלן צו די פאַרטיזאַנער אין די הענט.

איצט איז פאַרגעשטאַנען אַ צוריקמאַרש פון העכער הונדערט פופציק קילאָמעטער. אַרום פּרושקאָ גאַראַ האָבן שוין קליין און גרויס געוווּסט, וואָס עס איז פאָרגעקומען אויף דער אײַזנבאַן צווישן רומע און בעלגראַד. אויך די פאַשיסטישע צײַטונגען האָבן ניט געקאָנט פאַרשווײַגן אָט דעם פאַקט און צום ערשטן מאָל דערמאָנט דעם נאָמען פונעם סאָוועטישן קאַפּיטאַן פעראָ רוס.

דער רוסישער באַטאַליאָן קעמפט

אַ גרופּע קאָמאַנדירן איז געפאָרן פון וואָיעוואָדינער הויפּט־שטאַב, וווּהין מע האָט זיי אַרויסגערופן אויף אַ באַראַטונג. אַראַנסקיס און קאַראַ יאָוואַנאָוויטשעס פערד האָבן געשפּאַנט אײנס לעבן אַנדערן, און די צוויי רײַטער האָבן פאַרפירט אַ שמועס. פאַרענדיקט האָט ער זיך מיט דעם, וואָס לעבן רומע האָבן זיי ביידע פאַרקערעוועט אין אַ זײַט און געלאָזט זיך אין אַ גיכן גאַלאָפּ קיין מאַלאַיע ראַדענצע.

ניט דערפאַרנדיק אַ צוויי קילאָמעטער ביזן דאָרף, האָבן זיי זיך אָפּגעשטעלט לעבן אַ קליין שטיבל, און יאָוואַנאָוויטש האָט שטיל אָנגעקלאַפּט אין פענצטער. אַ יינגל פון אַ יאָר פופצן איז אַרויסגעגאַנגען, זיך געשטעלט אויף דער וואַך, און זיי ביידע זײַנען אַריבערגעטראָטן די שוועל פון הויז.

— צווירק, צווירק, — הערט אַראַנסקי, ווי עס זינגען אין דער פינצטער די גרילן, און נאָך הערט ער, אַז ווײַטער קאָנען זיי ניט פאָרן, ווײַל אין דער שכיינעסדיקער שטוב, ווו קאַראַ האָט באַדאַרפט זיך טרעפן מיט דער פאַרטיזאַנישער פאַרבינדלערן סאָפע, איז ביז שפּעט אין דער נאַכט זיך פאַרזעסן אַ געזונטער עסעסאָוועץ — אַ דײַטשישער אָבערלייטענאַנט, און ס'איז ניט אויסגעשלאָסן, אַז ער וועט דאָרט בלײַבן נעכטיקן, ווײַל אין זײַן טייל, האָט ער געזאָגט, דאַרף ער זיך מעלדן ערשט מאָרגן. יאָוואַנאָוויטש זאָגט:

— ניט איז ניט. זאָל סאָפע מיטיילן, ווען מיר וועלן זיך קאָנען טרעפן, זיי זײַנען ווידער אין הויף. אַראַנסקי בעט זיך באַ קאַראַן:

— וואָס הייסט זיך אומקערן? און ווער ווייסט, ווען מיר וועלן זיך

מיט אײַך װידער טרעפֿן? איר האָט דאָך צוגעזאָגט באַקאַנען מיך מיט סאָ־פּען. אויב דער פּריץ איז געבליבן נעכטיקן, איז עס נאָך בעסער. איר העלפֿט מיר נאָר, אויב איר קאָנט, שטילערהייט אַהין אַרײַנגײן. ער װעט באַ מיר קײן פּיפּס ניט טאָן.

— איר װעט מאַכן אַ סאָף מיט אים?

— ניין. איך דאַרף אים דערװײַל אַ לעבעדיקן.

— עפּשער דאַרף איך אים אױך?

— איז דאָך אװאַדע גוט.

— פּעראַ, אויב מיט אײַך װעט עפּעס געשען, װעט מען מיך מישפּעטן.

— קלאָר. עפּשער קאָנט איר בעטן דעם באַכער, ער זאָל מיר העלפֿן? איך פֿאַרשטײ נאָר ניט, פֿאַרװאָס האָט מיר בעאָ געזאָגט, אַז מיט אײַך מעג מען גיין אין אויסשפּירונג.

— דאָס איז אַן אָנצוהערעניש, אַז איך בין אַ פּאַכדן? אױף דער סטרונע זאָלט איר ניט שפּילן. אוף, זײַט איר, רוסן, אַקשאָנים! די פֿערד װעלן בלײַבן דאָ. געגאַנגען!

פּעראַ איז פֿאַרבליבן װאַרטן אין גאָרטן, און קאַראָ האָט זיך שטיל גענור־מען גאַנװענען צו דער שטוב. אומגעקערט האָט ער זיך גיך און שטיל מיט־געטיילט:

— ער איז געבליבן נעכטיקן.

— פֿונװאַנען װייסט איר?

— פֿאַראַן אַ צייכן, אַז אין שטוב איז דאָ איין אָפּיצער, קומט.

יאָװאַנאָװיטש האָט דרײַ מאָל שטיל אַ שקראַבע געטאָן די טאַפּליע פֿון דעם קליינעם פֿענצטערל און איז גלײַך אָפּגעטראָטן אָן אַ זײַט. אין אַ פּאָר רעגעס אַרום האָט עמעצער פֿון אינעװייניק אױך אַ גלעט געטאָן דאָס גלאָז, און דאַן האָט קאַראָ װידער אויסגעשטרעקט צו דער טאַפּליע די לינקע האַנט. איצט האָבן ביידע, יאָװאַנאָװיטש און פּעראַ, זיך געלאָזט צו דער טיר. פֿון שטוב איז אַרויס אַ מאַנצבל אין אַ קאַמזױל. גלײַך זײַנען זיי אַלע דרײַ אָפּגעגאַנגען אין אַ זײַט.

דער באַלעבאָס האָט געװאָלט נאָר אײנס, מע זאָל אים דערלויבן פֿרײַער אַרויספֿירן זײַנע אייגענע פֿון שטוב, נאָר פּונקט װי פֿרײַער אַראַנסקי, האָט איצט קאַראָ צוגעזאָגט, אַז דער פֿאַשיסט װעט אַפֿילע קיין פּיפּס ניט טאָן. דאָס פּלעשעלע ספּירט, װאָס ער האָט אויסגעזשליאָקעט, איז שוין גאָר ניט אַזוי קליין און ער װעט זיך אַזוי גיך ניט אויסניכטערן. דעם פֿאַראַבעלום פֿון אונטערן קישן װעט ער, קאַראָ, אַרויסנעמען, און װײַטער װעט זיך פּעראָ שוין אַליין ספּראַװען.

אַזוי איז געװען. נאָך אַראַנסקי האָט דעם פֿאַשיסט אַזוי פֿאַרקװעטשט דאָס מויל און די נאָז, אַז יאָװאַנאָװיטש האָט אים געמוזט מיט קויעך אַ שטורכע טאָן:

— אַזוי קאָן מען אַפֿילע אָן אַקס דערװאַרגן.

װי זײַן טאַטע, האָט אַראַנסקי אַ צוק געטאָן מיט די ברייטע אַקסל. עס האָט באַדאַרפֿט באַטײַטן: „איך װייס, עפּשער האָב איך טאַקע איבערגעכאַפּט די מאָס, נאָר דו זעסט דאָך, ער איז לעבעדיק און ציטערן ציטערט ער פֿון

שרעק". אָראַנסקי הייסט דעם אָבערלייטענאַנט פאַרשפּיליען די קנעפּלעך, די פּוסטע קאָבורע, אויסקערעווען מיטן דאַשעק צוריק די גיוועדיקע פּאַ־ראַזשקעס, און מאַמעש מיט אַ קיניגלעכן זשעסט פאַרבעט ער אים גיין אין דער מיט.

דער קאָמבריג מילאַן יעשיטש איבראַ, דער קאָמיסאַר פון דער בריגאַדע טשערנאָגאָריעץ און אָראַנסקי — אַלע דריי זיינען אַן ערעך פון איין על־טער. באַם קאָמיסאַר, ווייסט פּיאָטער, קאָן ער אַ סאַך פּויעלן; פאַרן קאָמ־בריג, דעם עמעס געזאָגט, האָט ער אַ ביסל מוירע. אָט שפּאַנט יענער הין און צוריק, און ווער ווייסט, וואָס איבראַ וועט אים באַלד אַריינזאָגן. זיך דערוואַרט:

— כאָטש קיין זיגער מישפּעט מען ניט, נאָר באַשטראָפן וואָלט מען דיך באַדאַרפט. וואָס האָסטו נאָך צוגעטראַכט? וואָס ווילסטו נאָך פון אונדז? באַטיאַ האָט מיר געהאַט דערציילט וועגן דיינע טעאָריעס. ער האָט דאָך דיר פאַרבאָטן עקספּערימענטירן. איך וויל וויסן, וואָס טראַכט וועגן דעם דער קאָמיסאַר.

אָראַנסקין איז דער אַריינפיר געפעלן. פאַראַן אַ האָפענונג, אַז איבראַ וועט איינגיין. וואָס זשע קלאַפּט דער קאָמיסאַר מיט אַלע פינף פינגער איבערן טיש און דאָס מויל עפנט ער ניט, ביז דער קאָמבריג דערמאָנט אים ניט נאָכאַמאָל, אַז ער וואַרט אויף זיין ענטפער.

— מילאַן יעשיטש, מיסטאַמע וואָלט איר אויף פּעראָס אָרט אויך אַזוינס געוואָלט פאַרנעמען. נאָר צי דאַרפן מיר אים דערלויבן גיין אויף אַזאַ ריי־זיקע, מוז מען נאָך גוט באַטראַכטן.

— אין דעם פאַל, זעסטו, פאַרשטיי איך דיך ניט. באַטראַכטן דאַרף מען, ווי בעסער פאַרסטראַכירן אים. איז עס קימאַט אומעגלעך. זאָל אַריינגיין דער איבערלויפער. איך וועל אים אַליין אויספרעגן.

דער איבערלויפער איז אַריינגעגאַנגען, זיך אויסגעצויגן, ווי אַ סטרונע, און ראַפּאָרטירט:

— לויט אייער באַפעל!

— די באַפעלן פון די דייטשישע אָפיצערן האָסטו אויך אַזוי פּינקטלעך אויסגעפילט? שווייגסט? דיר איז באַקוועם אין די שטיוול מיט די ברייטע און קורצע כאָליעוועס?

— פאַראַן ערגערע זאַכן אויף דער וועלט. איך...

— איך האָב ליב, ווען דער ענטפער איז קירצער פון דער פראַגע. אין פּאַרטיזאַנער האָט איר געשאָסן?

— ניין. מיר באַגלייטן אַן אַרבעטס־קאָמאַנדע פון סאָוועטישע קריגסגעפאַנגענע.

— אייער קאָמאַנדיר קאָן באַגעגענען אונדזער קאַפּיטאַן מיט אַ קויל?

— אין דער ערשטער רעגע יאָ...

— ער איז דען ניט אַזאַ מאַדיאַר, ווי דו?

— אַזאַ. נאָר ער קאָן מיינען, אַז דאָס איז אַן אונטערגעשיקטער געסטאַ־פּאָוועץ.

— ביסט גרייט פריַיוויליק גיין מיטן קאפּיטאַן צוריק קיין מאַלאָיע ראדענצע?

— יאָ.

דאָס איז געווען סאָף אַפּרעל. אין דרויסן איז נאָך אָבער געווען קאַלט, און פון די שווערע צעשויבערטע וואָלקנס האָט געהאַלטן אין איין גיסן. אין זאַל בײַ אַ געדעקטן טיש איז אין אַן אוניפאָרם פון אַן אונטעראָפיצער געזעסן דער קאָמאַנדיר פון דער וואַך־אָפּטיילונג און געוואַרט, ביז סאָפּע וועט אַרײַנטראָגן פון קיך דעם פרישטיק. זי האָט אים געוואָרנט, אַז מיט אים ווילן איבעריידן צוויי מענטשן.

די טירן, וואָס פירן אין שלאָפצימער און אין קיך, האָבן זיך איינציי־טיק צעעפנט, און עס זײַנען אַרײַן דער סאָוועטישער קאַפּיטאַן אָראַנסקי און דער סערב קאַראָ יאָוואַנאָוויטש. מיט אופגעריסענע אויגן האָט דער אונטעראָפיצער אַ רעגע געקוקט אף די צוויי אַרײַנגעקומענע און דערנאָך אופגעשפרונגען פון אָרט, און דאָ האָט ער דערהערט:

— בארויקט זיך. דאָס צעטעלע האָט אָנגעשריבן אײַער געוועזענער סאָלדאַט, וואָס געפינט זיך בײַ אונדז. ער וועט מיסטאָמע דינען אינעם אונ־גאַרישן פּאַרטיזאַנישן באַטאַליאָן אפן נאָמען פון שאַנדאָר פּעטעפי, דער באַטאַליאָן פאָרמירט זיך איצט אין סלאָוואָניע. אויך אײַך לייגן מיר פאָר אַריבערגיין צוזאַמען מיט די קריגסגעפאַנגענע צו די פּאַרטי־זאַנער.

ניט אַזוי גיך און ניט אַזוי לײַכט, נאָר מע האָט זיך צונויפגערעדט, אַז דעם זעלבן טאָג, שאַבעס איז עס געווען, ווען די דײַטשן וועלן שיקערן, לאָזט זיך די גאַנצע גרופּע צום וואַלד. באַגעגענען וועלן זי אָראַנסקי און יאָוואַנאָוויטש, אָנגעטאָן אין שוואַרצע רעגנמאַנטלען און אין דײַטשישע אָפיצערישע היטלען. די פאַרבינדונג וועט אונטערהאַלטן סאָפּע.

די פּאַרטיזאַנער האָבן געוואַרט אף די מאַדיאַרן מיט די קריגסגעפאַנ־גענע אין דאָרף לעבן וואַלד. צו דער אָנגעמערקטער שאָ האָבן זיי קיין שום יעדיִע ניט באַקומען. עס האָט שוין גענומען טונקל ווערן, און סאָפּע האָט זיך נאָך אַלץ ניט באַוויזן.

בײַ אָראַנסקין און יאָוואַנאָוויטשן זײַנען שוין די פיס פאַרסטאָלבענייעט געוואָרן פון ליגן אומבאַוועגלעך אפן בוידעם. די אויגן האָבן זיי ווי גע־טאָן פון אָנשטרענגונג. זיי זײַנען אַראָפּ פון בוידעם. עס האָט שוין קיין זין ניט געהאַט זיך אײַנקוקן אין דער אומקלאָרער ווײַט. קימאַט די גאַנצע צײַט האָבן זיי געשוויגן. נאָר איצט האָט קאַראָ געזאָגט:

— איך האָב אַמאָל געלייענט אַ מײַסע וועגן דעם, וויאַזוי אַ ייִנגעלע האָט געראַטעוועט נידערלאַנדן. מיט אַ פינגער האָט ער פאַרשטעקט דאָס לעכל אין דער דאַמבע און אײַנגעהאַלטן דאָס וואַסער, ביז די דערוואַק־סענע זײַנען ניט געקומען צו לויפן. אויב עס איז געשען אַן אומגליק, וועט סאָפּען קיינער ניט קאָנען קומען צו הילף.

— אַלציינס טאָר זי שוין מער אין דאָרף ניט בלײַבן.

— דאָס, פּעראָ, פאַרשטיי איך אָן דיר.

און דאָך — זיך דערוואָרט. סאָפּע איז געקומען, און אין אַ פּערטל שאָ ארום האָט דער אונטעראָפּיצער ראַפּאָרטירט:

— הער האופּטמאַן, די ארבעטס־קאָמאַנדע אין באשטאַנד פון הונדערט צוואַנציק קריגסגעפאַנגענע איז געקומען לויט אײַער באַפעל!

איצט איז פּאר דער אײַליק שפּאַנענדיקער קאָלאָנע געגאַנגען דער „האופּטמאַן״ אַראַנסקי. געשלאָסן די קאָלאָנע האָט קאַראַ יאָוואַנאָוויטש. שוין אין וואַלד האָט זיך דערהערט אַ הילכיק הירזשען פון אַ פערד. דאָס האָט „דעטקאַ״ דערקענט זײַן באַלעבאָס. די אײַזנבאַן־ליניע זײַנען זיי איבערגעגאַנגען אָן איין שאָס.

אין פּאַרטיזאַנישן לאַגער זײַנען זיי אָנגעקומען גאַנצפרי דעם ערשטן מײַ. לעבן דעם פּאַרטיזאַנישן זשורנאַליסט וולאַדיסלאַוו טומין איז געשטאַנען דער פאַרשטייער פון דער ענגלישער עקאָנאָמישער מיסיע אין יוגאָסלאַוויע דער מאַיאָר באַזיל דעווידסאָן. און נאָך איידער אַראַנסקי האָט באַוויזן אַראָפּשפּרינגען פונעם פערד, האָט דעווידסאָן אָנגעצילט אויף אים זײַן קינאָ־אַפּאַראַט. לויט דער דאָזיקער פאָטאָגראַפיע האָט יוגאָסלאַוויע אין צוואַנציק יאָר אַרום נאָך דער מילכאָמע אָפּגעזוכט איינעם פון אירע העלדן, דעם סאָוועטישן קאַפּיטאַן פּיאָטער אַראַנסקי — פעראָ רוס.

נאַכט. אויפן הימל צינדן זיך אָן די שטערן. נאָך גוט, וואָס די וואָלקנס האָבן זיי צוגעדעקט און פאַרייִנס אויך די לעוואָנע, וואָס האָט ווי אָפּצולאָכעס זיך פאַרטשעפּעט פאַרן האָריזאָנט.

עס בלאָזט ניט קיין מינדסט ווינטל, און דאָך דערטראָגט זיך פון ערגעץ דער רייעך פון שטאַרקן מאַנצבלשן שוויס. דורכן פּאַשע־פעלד, צום טאָל, אײַלט פון אַ ווײַטן וועג אַ קאָלאָנע פון העכער אָנדערהאַלבן טויזנט פּאַרטיזאַנער. זיי אַלע וועלן אין דער באַלקע וואַרטן, ביז ניקאָלאַדזע, ווילי און נאָך דרײַ סערבן, וואָס ריידן פרײַ דײַטש, וועלן אָן טומל זיך אופּאַרען מיט די דרײַ פּאָסטנס, וואָס זײַנען אַרויסגעשטעלט אויפן וועג צו דער שטאָט. איידער די קאָלאָנע לאָזט זיך ווײַטער אין דער פינצטערניש, טיילט איבראַ מיט דעם פּאַראָל, וואָס איז הײַנט גילטיק אין שאַרנגראַדער גאַרניזאָן.

עפּעס אַ קלאַנג האָט זיך דערטראָגן, ווי אַ מײַזל וואָלט דורכגעלאָפן, און ווידער שטיל, ווי אין צירק, ווען מיט פּאַרטײַעטן אָטעם שפּירט מען נאָך דעם אַרטיסט, וואָס קלײַבט זיך מאַכן אַ סאַלטאָ־מאָרטאַלע.

דער שטאַב פון גאַרניזאָן געפינט זיך אין סאַמע שטאָט־צענטער. אַהין לאָזן זיך די גרונט־קרעפטן בעראָש מיט איברען און זײַן קאָמיסאַר. וואָלף דאַרף פאַרכאַפּן און אײַנהאַלטן די אײַזנבאַן־סטאַנציע. דער רוסישער באַטאַליאָן...

צעהוידעט פון שרעק און פון דעם אויסגעטרונקענעם שנאַפּס, שטייט באַ זיך אין קאַבינעט דער שעף פון שאַרנגראַדער טפּיסע. דער פעטלעך־קײַלעכדיקער עסעסאָוועץ פינטלט מיט די קליינע, פאַרשוואָומענע אויגן, און מיט ציטערנדיקע הענט גיט ער איבער אַ סאָוועטישן אָפּיצער די שליסלען פון די שווערע טורמע־טויערן, הינטער וועלכע עס שמאַכטן זעקס טויזנט יוגאָסלאַוון.

דער לייטענאַנט סאַזאָנאָוו הייסט אים אַליין אופשליסן די שלעסער און באַפוילן דער טפּיסע־וואַך ניט אַרויסווייַזן קיין ווידערשטאַנד. אויב ניט, וועלן עפּעטען זייערע מייַלער זעכצן קוילנוואַרפער און העכער הונדערט אַוטאָמאַטן. כּוץ דעם, האָבן נאָך די פּאַרטיזאַנער מינענוואַרפער און קעגנ־טאַנק־געווער. און ווען ניט די אַרעסטאַנטן, וואָלטן זיי טאַקע געקענט צעקרישלען די טויבע ציגלנע ווענט און אוועקלאָזן אַלץ מיטן פייַער.

סאַזאָנאָוו און דער עסעסאָווועץ לאָזן זיך צו דער קאַראַול־געבייַדע. ווי אַ ברודיקע ליאָכע מיט אירע כאַזיירים, גייט דערנאָך פון דאָרט אַרויס דער שעף פון טפּיסע מיט זייַנע באַהעלפער. זיי זייַנען שוין אַנטוואָפנט.

דער טורמע־הויף איז ניט קיין גרויסער. אין די באַראַקן מיט די געדיכט־געפלאָכטענע גראַטעס אויף די פענצטער געפינען זיך די, וואָס מע האָט פאַרטריבן אַהער, קעדיי אוועקשיקן אויף קנעכטישער אַרבעט קיין דייַטשלאַנד. דער בלאָק, ווו עס געפינען זיך די פּאָליט־אַרעסטירטע, איז אַרומגערינגלט מיט דרייַ רייען שטעכלדראָט. זעלטן ווען עמעצער פון די, וואָס מע האָט אַהער אַרייַנגעשלייַדערט, טרעט איבער די שוועל צו דער פרייַהייַט. דער גאַנצער קאַנט ווייסט וועגן די זעכצן טרעפּ פון היגן קעלער, וואָס פירן צום טויט.

זשאָרע קאַפּיצע טיילט מיט דעם קאָמיסאַר פון באַטאַליאָן, אַז דער פאַרורטיילטער פון דער צוועלפטער איינצלקאַמער האָט זיך אייַנגעקלאַמערט אין די נאַרעס און רירט זיך ניט פון אָרט. דער אַלטער גלייבט ניט, אַז מע וויל אים ראַטעווען. בעאַ באַפוילט פאַרטרייַבן אַהין דעם אַנטוואָפנטן אופזעער פונעם בלאָק. זשאָרען איז דער אייַנפאַל ביכלאַל געפעלן, הייַנט נאָך, אַז דער זאָקן מיט דער שניי־ווייַסער באָרד טראַכט ניט לאַנג און פאַרפּאָרט אין באַק אַרייַן דעם, וועמען ער טרעט אָפּ זייַן נאַרע. דערנאָך האַלדזט ער און קושט זייַן באַפרייַער און בעט וואָס גיכער ראַטעווען פון קעלער זייַן זון, אויב ער לעבט נאָך.

...אַן אומגעריכטער שאָס, און קאַפּיצע פאַלט אום אויף די טרעפּ. דער סאַניטאַר האָט איבערגעבונדן זייַן ווונד. נאָר ווען אָראַנסקי איז צוגעלאָפן, האָט זשאָרע שוין אַזוי שווער און זעלטן געעטעמט, אַז עס האָט זיך געדאַכט — יעדער אָטעם, וואָס רייַסט זיך אַרויס פון זייַן קינדעריש־פאַרשפּיצטן מויל, איז דער לעצטער.

— צי איז דאָס ניט קיין צו טייַערע פּרייַז? — די ווערטער האָט מיט אַ געבראָכן קאָל אַרויסגעזאָגט דער אַלטער סערב, וואָס האָט אומבאַהאָלפן אַ רעגע זיך געטאָפּטשעט אויפן אָרט און דערנאָך זיך אַראָפּגעלאָזט לעבן זשאָרען אויף די קני.

אויפן הימל האָבן זיך שוין באַוויזן העל־ראָזע פלעקן. דער טאָג האָט גע־עפנט דאָס אויג, און די שלאַכט אויף דער צענטראַלער גאַס האָט נאָך גע־דויערט. איבראַ האָט באַפוילן, מע זאָל פון די פיר האַרמאַטן, וואָס מע האָט דאָ פאַרכאַפּט, עפענען אַ פייַער איבערן אַלטערטימלעכן פירשטלעכן שלאָס, וווּהין עס האָבן זיך פאַרקליבן די רעשטלעך פונעם פייַנטלעכן גאַרניזאָן. צוויי באַטאַליאָנען פּאַרטיזאַנער האָבן זיך פאַרפעסטיקט אויף די וועגן, וואָס פירן קיין אילאָק און סרעמסקי מיטראָוויצי.

באיאָרטע מענטשן נעמען זיך ארום און קושן זיך, באגריסן איינער דעם צווייטן, ליאַרעמען, ווי קינדער. כאָטש זיי ווייסן, אז ס'איז נאָך ניט די געולע. פון אלע קוימענס זעצט אַ רויך. מע באקט און מע קאָכט, קעדיי מעכאבעד זײַן די אַנגעלייגטע געסט.

די נעכטיקע ארעסטאנטן לאָזן זיך צום וואלד. מערסטנטייל זײַנען זיי ניט קיין היגע, און זיי וועלן אָן אַ טעלעגראַף, ווי אַ וווּנדער איבער וווּנדער, צעטראָגן איבערן גאנצן לאנד די יעדיִע וועגן איבערעס זיג אין שארנגראד, וועגן דעם באטאליאָן פון פעראָ רוס, וואָס האָט זיי געראטעוועט פון זיכערן טויט.

קימאט אַ מעסלעס האָט די זיבעטע בריגאדע אײַנגעהאלטן די שטאָט, וואָס האָט זיך געפונען אויסער דער פארטיזאנישער זאָנע. ס'איז געווען, ווי אַ מעכטיקער שטורעמווינט וואָלט זיך דאָ דורכגעטראָגן און געלאָזט נאָך זיך הונדערטער טויטע פאשיסטן. זייערע אווטאָמאָבילן, טאנקען, הארמאטן זײַנען פארוואנדלט געוואָרן אין אײַזנברוך.

די דײַטשן גרייטן זיך ארומרינגלען און פארניכטן די פארטיזאנער פון וואָיעוואָדינער קאנט. ס'איז פאראן פון וואָס צו זײַן פארקלערט און פארדײַגעט. און דאָך האָט אָראנסקי אין אלץ פארגעסן — ער האָט אײַנגעהאלטן זײַן פערד און זיך אײַנגעקוקט אין דעם רעגנבויגן פון פארבן, וואָס האָט זיך אויסגעשפרייט פאר זײַנע אויגן. דערנאָך איז ער גאָר אראָפּגעשפרונגען אויף דער ערד און אַ ווײַלע געשטאנען אַ פארקישעפטער, ווי ער וואָלט אהער צום ערשטן מאָל געקומען און דערזען אָט די שיינקײַט.

ער, אַ שטאָטישער מענטש, פלעגט ניט אזוי אָפט זיך טרעפן פּאָנעם־על־פּאָנעם מיט דער ערד. ווי מע זאָל זי וועלן פון אים באהאלטן, האָט מען זי אפילע אין שטעטל צוגעדעקט מיט ברעטער, אויסגעפלאסטערט מיט שטיינער. מע האָט ניט געלאָזט, די ערד זאָל דאָ פארגיין אין טראָגן, און באַ איר צוגענומען דעם שארפן רייעך פון פרישע גראָזן.

פאר די יאָרן מילכאָמע, ווען די ערד האָט אים אזויפיל מאָל געראטעוועט דאָס לעבן, האָט ער זי גוט דערקענט. איצט ווייסט ער, אז אויך די ערד האָט מוירע פאר קעלט, ברענט פון דאָרשט, וויל ניט, אז מע זאָל אָן אַ פארוואָס ארויסרײַסן פון איר לעבעדיקע שטיקער. אים דאכט זיך, אז אויך די ערד פילט, לײַדט און וויל, אז די מענטשן זאָלן פון איר נאָר האנאָע האָבן.

וואָס איז שײַעך דעם וואלד, איז ער שטענדיק שיין, נאָר אַ באזונדער כיין פארמאָגט ער אינמיטן זומער, ווען אפילע די קוקאווע, וואָס אויס איינזאמקײַט ציט זי איר ליד, ווערט פארשיקערט פון דער לופט און וואגט ניט מער מיט איר „קו־קו" צעשטערן די שטילקײַט.

לאָזט זיך אויס, אז די נעשאָמע באַ אָראנסקין איז נאָך גאָר יונג. ווען ניט, וואָלטן דאָך די בערג און דער טאָל ניט איבערגעכאזערט זײַן „או־או־ו־או!" און די פייגל וואָלטן פלוצעם זיך ניט קיין ריס געטאָן צום הימל. ער אליין פארשעמט זיך, וואָס אין אזא צײַט האָט זיך פון זײַן ברוסט

ארויסגעריסן א ווילדער, פריידיקער אויסגעשריי. דאכט זיך, אז אויך זייַן פערד „דעטקא" קוקט אַף אים פארכידעשט. אָראנסקי קומט צו־זיך, וואַרפט אראָפּ פון זיך דעם קישעף פון דעם זומערדיקן טאָג. באלד וועט ער שטייַפער פארציִען דעם רימען פון זאָטל — און אין גאלאָפּ זיך לאָזן צו זייַן באטאליאָן, אין לאגער.

ווען דער טאָג איז אויסגערונען, האָבן זיך די פילצאָליקע פארטיזאנישע בריגאדעס און אָטריאדן פון וואָיעוואָדינע געלאָזט קיין סלאָוואָניע. זיי גייען שוין די זיבעטע שאָ. אין דער ווייַט זעט זיך א בארג, ווי א ליגנדיקער קעמל. וויפל קילאָמעטער האָבן זיי דורכגעמאכט?

וולאדיסלאוו טומין, וואָס שפּאַנט צוזאמען מיטן רוסישן באטאליאָן, זאָגט, אז פערציק.

אָנהייבן פון אזא פאָרסירטן מארש, ווען סע שטייט נאָך פאָר א ווייַטער וועג פון הונדערטער קילאָמעטער, איז געפערלעך, נאָר קיין ברייַרע איז ניטאָ. פון פרושקא גאָרא דערטראָגט זיך שוין אהער א טעמפער אָפּהילך. דער וואלד איז פוסט, נאָר די דייַטשן וועלן אים נאָך שאָענלאנג באָמבירן און פונדערווייַטן באשיסן פון הארמאטן און מינענווארפער, ביז זייער אינפאנטעריע וועט זיך דערוועגן ארייַן אין וואלד.

בעאָ לייגט פאָר, אז אין בארג־שפּאלט זאָל מען זיך אָפּשטעלן אַף אָפּרו. דער קאָמבאט איז מאסקים. ווו ווען עס האָט געטראָפן די קאָמאנדע, דאָרט איז מען צוגעפאלן צו דער ערד און קימאט גלייַך אנשלאָפן געוואָרן.

אן עראָפּלאַן לאָזט זיך אין וויראזש אזוי נידעריק צו דער ערד, אז מע וואָלט אים געקאָנט אראָפּקלאפּן. עמעצער האָט ניט אויסגעהאלטן. עס טוט זיך פלוצעם א ריס צום הימל א פייַערדיקע טראסע, און אויס לופט־אויסשפירער. מעגלעך, אים האָט אונטערגעצונדן דער ערשטער באטאליאָן אָדער די שביינעסדיקע, די זעקסטע בריגאדע. מיט פעך און שוועבל וועט מען זיי מיסטאם איצט פון דער הייך באגיסן, נאָר אזוי נידעריק וועט זיך דאָ שוין קיין איין עראָפּלאַן ניט אראָפּלאָזן.

ס'איז אן אומגלייבלעכער פאקט, נאָר א פאקט: פארן ערשטן מעסלעס האָט מען דורכגעמאכט צופוס נייַנציק קילאָמעטער, און ווייַטער איז מען שוין אוועק אין אָנגריף אַף די אָפּגעשוואכטע גארניזאָנען, ווייַל א טייל פון די היטלעראָווצעס האָבן איצט געזוכט די פארטיזאנער אין פרושקא גאָרא. ניט נאָר באנאכט — באטאָג האָט מען אופגעריסן בריקן, אייַזנבאנרעלסן, טעלעגראַף־סלופּעס.

דערווייַל האָבן די דייַטשישע טיילן זיך גענומען אומקערן פון סערביע קיין סלאָוואָניע. זיי האָבן איבערגעלאָזט נאָך זיך כורוועס און רויך פון סרייפעס. אפילע דיביימער זייַנען געשטאנען מיט אָפּגעפליקטע קרוינען. אויך די פארטיזאנער האָבן זיך געלאָזט צוריק. נאָר דאָס מאָל האָט יעדער באטאליאָן באקומען זייַן באזונדערן מארשרוט און זייַן אופגאבע.

דער באטאליאָן פון פעראָ רוס איז דער ערשטער געקומען אין ראיאָן פון פרושקא גאָרא. וואָס זשע איז ער געבליבן באם ראנד פון וואלד און

רירט זיך ניט פון אָרט? עס דערטראָגט זיך אהער א טעמפּער דונער. דאכט זיך, אַז עס גרילצן טאַנקען. יאָ, עמעצער פירט א פאַרביטערטע שלאַכט. א ריַיטער יאָגט אהער. דאָס איז לוקאַ בוטשקאָ, וואָס איז דאָ פאַרבליבן מיט א ספּעציעלער פאַרגעבונג פון דער קאָמאַנדשאַפט. ער שריַיט נאָך פונדערוויַיטן:

— פּעראָ, אין בעקטעזש האָט א פּאָלק ארומגערינגלט וואַלאַ קריסטי־טשעס באַטאַליאָן. אהין גייען אויך טאַנקען. מיר קאָנען זיי נאָך איבער־שניַידן דעם וועג.

א פאַרבינדלער, וואָס האַלט שוין „דעטקאָן" פאַר דער צוים, וועט זיך באַלד פּיַיל־אויסן־בויגן לאָזן צום קאָמבריג. אָראַנסקי ווייסט, אַז ניט ווייניקער ווי זיבן שאָ וועלן פאַרביַי, ביז איבראַ וועט זיי קאָנען קומען צוהילף.

שווער סאָפּענדיק פון שנעלן לויפן, פרעגט ער בא בוטשקאָן:

— וויפל מאַשינעס האָסטו געזען?

— צוויי.

— מיט צוויי וועלן מיר זיך ספּראַווען. פון קעגנטאַנקען־געווער שיסטו גוט?

— די קייטן אף די רעדער זיַינען דאָך ברייטע, וועל איך פון ערשטן שאָס טרעפן.

פון האַלבטאָג ביז פאַרנאַכט האָט דער רוסישער באַטאַליאָן ניט געלאָזט, אַז פון די שכיינעסדיקע גאַרניזאָנען זאָל זיך עמעצער דורכריַיסן קיין בעקטעזש. א פּאָזיציע האָט זיך אים איַינגעגעבן פאַרכאַפּן ניט קיין שלעכ־טע. אין דעם ניט גליַיכן געפעכט האָבן די פּאַרטיזאַנער אָפּגעשלאָגן איין אַטאַקע נאָך דער צווייטער. אָט האָט ווידער, ווי א בין, א זשומע געטאָן א קויל, און א פּאַרטיזאַנער איז אומגעפאַלן א טויטער. דאָס איז שוין דער ניַינטער.

פונדערוויַיטן האָט זיך דערהערט א מעכטיקער „הוראַ". דאָס האָט איבראַ געפירט די בריגאַדע. ווי א שטורעם האָבן די דריַי ראָטעס פונעם רוסישן באַטאַליאָן זיך אַריַינגעריסן קיין בעקטעזש.

לעבן א הויז, וואָס האָט נאָך געברענט, זיַינען געשטאַנען אַרומגענומען קריסטיטש און אָראַנסקי. דער סערב האָט געזאָגט:

— דרוזשע, פּעראָ רוס, ווי זאָל איך דיר אָפּדאַנקען?

אָראַנסקי האָט אים א קלאַפּ געטאָן איבערן אַקסל און מיד א שמייכל געטאָן:

— וואַלאַ, רעד ניט קיין נאַרישקיַיטן. לאָז מיך זיך אָנטרינקען.

א פויערטע האָט אים דערלאַנגט א פולן עמער מיט וואַסער, און פון זיַינע איבערגעטריקנטע ליפּן, פון דער באָרד האָט זיך אַפן פאַרשוויצטן לייַב א גאָס געטאָן א קיל, אָפּפרישנדיק ריטשקעלע.

מוטנע וועסנע־ריטשקעלעך זיַינען געקראָכן פון אונטערן איַיז, ווען לעבן א דאָרפישער קוזניע, פונוואַנען עס האָט געטראָגן א שאַרפער גערוך פון איבערגעברענטע שטיינקוילן, האָבן זיך באַגעגנט דעווידסאָן און אָראַנ־

סקי. דער ענגלענדער האָט מיט אַ קלוגן שמייכל אויף די ליפּן געפרעגט:

— קאַפּיטאַן, ווי מיינט איר, די מילכאָמע וועט זיך גיך ענדיקן?

אָראַנסקי האָט פון צווישן די געדיכטע ווי׳עס אַ קוק געטאָן אויפן הויכן און דאַרן ענגלישן מאַיאָר, און, מעגלעך, גראַד דערפאַר, ווייל פון יענעמס שטערן האָט געווייעט שוין מיט צופיל רו, האָט ער אים געזאָגט:

— איך ווייס ניט. איר הערט דאָך ראַדיאָ. פון דער קעשענע שטעקן בא אייך אַרויס צייטונגען. אין סלאָוואַקיע האָב איך געזען, ווי איר האָט אַזוי היימיש געשמועסט מיט דעם זון פון אייער פּרעמיער ראַנדאָלף טשערטשילן. איז פאַרקערט, עפשער וועט איר ענטפערן אויף דער פראַגע?

— ריכטיק, פערזאָ. אויף אַן עמעס טויב איז דער, וואָס וויל ניט הערן. איך הער טאַקע ראַדיאָ, לייען פאַרשיידענע צייטונגען, אַפילו די „סאָוועט יוניאָנס אויקלי״[1]. מיר דאַכט זיך, אַז די מילכאָמע וועט זיך ציִען נאָך אַ יאָר פינף, אויב ניט מער.

צי ווייל אָראַנסקי איז קיינמאָל ניט געווען קיין דיפּלאָמאַט, צי אויפן האַרצן איז אים דאַן געווען אָנגעזאָליעט, נאָר אָפּגעענטפערט האָט ער אים, ווי אַ סאָלדאַט קאָן:

— ווען מיר, הער מאַיאָר, וואָלטן זיך געשלאָגן, ווי אונדזערע פאַרבינדעטע, וואָס ווילן כאַפּן פיש און ניט אייַנעצן די הענט, וואָלט די מילכאָמע זיך געצויגן עפשער נאָך צוואַנציק יאָר. נאָר מיר זיינען שוין איצט אַרויס אויף אַ גלייכן וועג, און איך גלייב, אַז אינגיכן וועט זיין אָפּגעהיטלערט. ביז בערלין איז שוין גאָרניט אַזוי וויַיט.

דעווידסאָן, וואָס איז געשטאַנען אָנגעשפּאַרט אין דעם פּאַרקן, האָט זיך אויסגעגלייַכט:

— איר, פערזאָ, זייט טאַקע אַ קלוגער מענטש, נאָר מיר דאַכט זיך, שוין צו אַ גרויסער אָפּטימיסט. איך וואָלט אַ באַלן זיין צו וויסן, ווער וואָלט באַשטעטיקט אייַערע רייד. עפשער וועטן מיר זיך?

דער געשפּרעך האָט זיך דעמלט פאַרענדיקט מיט דעם, וואָס דער ענגלענדער האָט פאַרגעלייגט אויסטרינקען פאַרן זיג איבער היטלערן. אין הילכעס טרינקען איז אָראַנסקי אַ כוואַט. ער איז גלייַך אייַנגעגאַנגען און אַראָפּגענומען פונעם רימען זיין פעלד־פלאַש מיט בראָנפן.

איצט איז שוין אַלעמען קלאָר געווען, אַז ווען זיי וואָלטן זיך געוועט, וואָלט דער ענגלישער מאַיאָר פאַרשפּילט. אָנהייב סענטיאַבער 1944 איז די סאָוועטישע אַרמיי אַרויס צו דער רומעניש־יוגאָסלאַווישער און סאָף סענטיאַבער צו דער בולגאַריש־יוגאָסלאַווישער גרענעץ. די פאַשיסטישע קאָמאַנדשאַפט איז געווען געצוווּנגען דרינגענדיק אַריבערוואַרפן פון גריכנלאַנד און אַלבאַניע קיין דאָרעם־סלאָוואַקיע דרייַצן דיוויזיעס פון דער אַרמיי־גרופּע «E».

די וויכטיקסטע סטראַטעגישע פונקטן, דעם אייַזנבאַן־ און וואַסער־טראַנספּאָרט, די צענטראַלע שאָסיי־מאַגיסטראַלן האָבן דערווייל נאָך אייַנגע־

---

[1] אַ סאָוועטישע צייטונג, וואָס איז דערשינען אין לאָנדאָן בייס דער מילכאָמע.

האלטן די אָקופּאַנטן. פינף הונדערט זיבעציק טויזנט פאַשיסטישע סאָלדאַטן און אָפיצערן האָבן פאַרנומען אַ באַרג־לאַנד, ווו ס׳איז גוט צו פאַרטיידיקן זיך און ניט אָנצוגרײַפן.

ס׳איז שפּעט באַנאַכט. פון די וואָלקנס האָט זיך אַרויסגעגליטשט אַ שטערן. אַרום דעם אויסגעלאָשענעם שײַטער זיצן איבראַ, טשערנאָגאָריעץ, אָראַנסקי, בעאָ, סאַזאָנאָוו און ניקאָלאַדזע. אַמאָל האָט אָראַנסקי געבעטן באַטיען, מע זאָל צונויפנעמען די סאָוועטישע סאָלדאַטן און קאָמאַנדירן אין איין טייל. איצט בעט דער רוסישער באַטאַליאָן, מע זאָל אים דערלויבן גיין אַנטקעגן דעם דריטן אוקראַיִנישן פראָנט.

די רוסן ווילן עס נאָך דערפאַר, ווײַל לענדער זײַנען ווי מענטשן, און דער רוסישער באַטאַליאָן, וואָס האָט דורכגעשפּאַנט אין שווערע שלאַכטן דעם רײַכן און שיינעם באַלקאַנער האַלב־אינדזל פון ראַנד ביז ראַנד, האָט געפונען אַ שליסל ניט נאָר צו די הערצער פון זײַנע אײַנוווינער, נאָר אויך צו זייערע בערג און טאָלן, און גראָד דאָס קאָן איצט צוניץ קומען דער אָנגרײַפנדיקער סאָוועטישער אַרמיי.

אויף אַן אַראָפּגעפאַלענעם בלאַט לײַכט אַ גלי־וועדעמל. זאַכאַר וויל עס אָנרירן מיט דער האַנט. נאָר פּרווו טאַפּ עס אָן, דאָס גאָרנישטל, ווערט עס באַלד פאַרלאָשן. איבראַ הייבט זיך אויף פון אָרט, און באַלד שטייען אַלע אויף. ס׳איז צו פינצטער, מע זאָל זען דעם קוים באַמערקבאַרן שמייכל, וואָס באַווײַזט זיך אויף זײַנע ליפּן, ווען ער זאָגט:

— וואָס אַ מענטשן קאָן קומען אויפן זינען. איך וואָלט געוואָלט, אַז אויף אָט דעם אָרט אויף פּרושקאַ גאָראַ זאָל צווישן די ביימער, ווײַט פון שטאָט־ראַש, שטיין אַ פּרעכטיקער בנין. און זײַן זאָל ער לײַכט, מיט גרויסע ליכטיקע פענצטער און גאַסטפרײַנטלעך צעפּראַלטע טירן, און אַ שילד זאָל הענגען — „פּאַרטיזאַנער“, און דאָרט זאָלן מיר אין יאָרן אַרום זיך טרעפן בײַ לאַנגע טישן, געדעקטע מיט ווײַסע טישטעכער. — ער האָט זיך אַרומגעקוקט, ווי ער וואָלט שוין געזען פאַר זײַנע אויגן דעם פּאַלאַץ.

צווייטע העלפט אָקטיאַבער. אינדערלופטן פליט שפּינוועבס, אָבער די זון וואַרעמט נאָך. ס׳איז שטיל אויף פּרושקאַ גאָראַ. נאָר אָט דערהערט זיך אַ קאָמאַנדע, און דער באַטאַליאָן, וואָס שטייט לינקס, אויפן בערגל, טוט אַ ציטער, גלײַכט זיך אויס און ווערט פאַרגליווערט.

— באַטאַליאָן, אַכטונג! גלײַכן זיך אויף רעכטס!

אַ צווייטע קאָמאַנדע, צו דער קאָלאָנע, וואָס האָט זיך צעצויגן אויף דער לאָנקע:

— בריגאַדע, אַכטונג! גלײַכן זיך אויף לינקס!

מיט געמאָסטענע טריט שפּאַנען איינער צום אַנדערן צוויי קאָמאַנדירן. אויף האַלבן וועג שטעלן זיי זיך אָפּ און גיבן אײַנצײַטיק אַ קלאַפּ מיט די אָפּצאַסן.

— כאווער קאָמבריג! דער רוסישער באַטאַליאָן איז גרייט אויספילן אײַער באפעל.

איבראַ דריקט אָראַנסקין די האַנט און זאָגט הויך, אַז אַלע זאָלן הערן:

— אונדזער גוטן געפיל צו די רוסן האָבן אונדז איבערגעלאָזט בעיע־רושע די טאַטעס און זיידעס. איר, סאָוועטישע סאָלדאַטן, האָט נאָכאַמאָל דערוויזן, אַז רוסן זײַנען ניט נאָר געוואַגטע קעמפער, נאָר ערלעכע און נאָבעלע מענטשן. איז לאָמיר פאַרן צעשיידן זיך נאָכאַמאָל איבערכאַזערן: טויט דעם פאַשיזם, פרײַהײַט דעם פאָלק!

פון דעם האַרבסטיקן וואַלד האָט איבער די בערג, איבער די וואַסערן, וואָס פליעסקען זיך אין סאַווע און דונײַ, זיך געטראָגן די פּאַרטיזאַנישע שוווּע: טויט דעם פאַשיזם, פרײַהײַט דעם פאָלק! און אַנטקעגן, פון דער ווײַט, — דער מעכטיקער אָפּהילך פון דער אָנוואַקסנדיקער קאַנאָנאַדע.

בא
דער
בערעזינא

דערציילונג

1

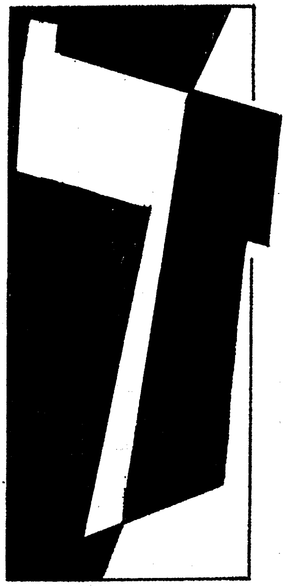

ער אַלטער פליטן־טרײַבער גאָרבאַצעוויטש טײַנעט, אַז פאָרט אויס אַ וועלט, וועט איר קיין שענערן טײַך ווי בערעזינאַ ניט געפינען. ער איז ניט ברייט און ניט טיף ווי אַנדערע, ער איז ווייניקער קאַפּריז און האַלט ניט פון בייזערן זיך און בושעווען. ער איז שטיל און נאָכגיביק. זײַנע ברעגן זײַנען נידעריקע און געשלענגלטע, ער באַוואַשט וועלדער, און, ווי אין אַ שפּיגל, האַלטן זיי, די וועלדער, אין איין אַרײַנקוקן אין זײַנע וואַסערן, און די וואַסער־אויבערפלאַך מיט אירע קנייטשן, — עס לוינט זיך אײַנהערן, — ניט זי ברומט, ווי אַנדערע, נאָר זי שעפּטשעט: שפּיגלט אײַך, וועלדער, שפּיגלט אײַך, און ווען פון אײַך וועלן אָנהייבן בלעטער פאַלן, וועל איך זיי גאָר קיין שלעכטס ניט טאָן, — פאָרזיכטיק וועל איך זיי טראָגן, וואַשן און וויגן.

נאָר דערווײַל פאַלן נאָך ניט קיין בלעטער.

טײַך־אַרבעטער פלעגן יאָר־אײַן, יאָר־אויס רייניקן דעם טײַך. אין די נעכט פלעגן באַקענשטשיקעס אַרויסהענגען אויף יעדן מײַל גרינע און רויטע שטערנדלעך. זיי שײַנען ניט, אָט די שטערנדלעך, ווי די יאַם־טורעמס, אָבער ווי שיין זיי פינקלען אין דער פינצטערניש. טראַלערס פלעגן דאָס טײַך־בעט רייניקן פון שטיינער, פון וואָרצלען, עס טיפער מאַכן און פאַרברייטערן. פיל מענטשן פלעגן, צוליב פאַרגעניגן, פאַרלאָזן זייערע הײַזער, זיך אָפּזאָגן פון רײַזעס אויף דאָרעם און זיך איבערקלײַבן אויף אַ צוויי וואָכן און מער אויף שיפן, וואָס מע האָט גערופן שווימענדיקע אָפּרו־הײַזער אָדער סאַנאַטאָריעס.

ניט ווײַט פון ברעג, אונטער א ווילד־וואַקסנדיקן קוסט, ליגט דער אַל־טער גאַרבאַצעוויטש. א היפּש ביסל יאָרן האָט ער דאָ געטריבן פּליטן. צום טײַך איז ער געווינט, ווי צו אָט דער ליולקע, וואָס ער האַלט אָן אופהער אין צײן. אָט קאָן ער מיט פאַרמאַכטע אויגן, ניט אָנטאַפּנדיק אפריער, גלײַך מיטן פינגער טרעפן, ווו עס איז אין דער ליולקע א שטיקעלע האָלץ אויסגעקאַלופּעט, ווו ער האָט מיט יאָרן צוריק א שפּעלטעלע פאַרקלעפּט. נאָר עפּעס איז ער געוואָרן, דער טײַך, ניט צו דערקענען, ווי פאַריאָסעמט, און ניט נאָר דערפאַר, וואָס שיפן און שיפּעלעך האָבן זיך אופגעהערט גליטשן אף אים. אָט האָט א פישעלע פון וואַסער זיך באַוויזן, געמאַכט א האַלבן קרײַז אינדערלופטן, ווי צו באַווײַזן, וואָס פאַרא שיינע שטראַלן א פאַרגייענדיקע זון קאָן וואַרפן, נאָר דאָך איז עס ניט דאָס, וואָס געוועזן.

פון ביידע בריקן הענגען אראָפּ אײַזנס, ברעטער, ווי צעבראָכענע ריפּן. די בריקן, דאַכט זיך, זיי כאָרכלען נאָך. פון די אופרײַסן זײַנען זיי זיך ניט צעפלויגן, נאָר אײַנגעקאָרטשעט זיך, און גויסעסדיק זיך אראָפּגעלאָזט אף העכער האַלב אין וואַסער.

פונעם פאַראָם האָט עמעצער די קייט אראָפּגענומען, דעם רודער ארויס־געריסן, — האָט ער זיך איינזאם געטראָגן, ביז ער האָט זיך אין דער אופּ־געריסענער בריק ארײַנגעשניטן.

א באַקאַנטער באַקענשטשיק, קוליק, וואָס האָט די טעג דאָ ניט ווײַט באַגעגנט גאַרבאַצעוויטשן, האָט אים א פרעג געטאָן:

— וואָס, מיראָן איוואַנאָוויטש, דיך ציט נאָך אַלץ צו דײַנע פּליטן? פאַרגעס אין זיי, אַלטער. בויען קלײַבן זיי זיך ניט, די דײַטשן, און אף טלײַעס וועט זיי קלעקן געהילץ. אויב ניט, וועלן זיי דײַן כאַטע צעוואַל־גערן. דײַנע, ווײַל זי איז בעסער פאַר מײַנער.

דעם פּליטן־טרײַבער דאַרף מען וועגן דעם ניט דערמאָנען. ער פאַר־שטייט עס אַליין גוט. און אויב ער דרייט זיך דאָ אַרום גאַנצע טעג, איז ניט ווײַל עס ציט אים אַהער, פאַרקערט — ער וואָלט בעסער געוואָלט ניט זען איצט דעם טײַך. נאָר ער מוז, ער האָט א וועלט מיט אַרבעט — ער קלײַבט צונויף ביקסן און קוילנוואַרפער, קוילן און גראַנאַטעס. ער ווייסט, אַז אַלץ וועט צוניץ קומען. אפילו א האַרמאַט האָט ער שוין באַוויזן באַהאַלטן אין טײַך.

עמעס, הײַנט — ניט ער זוכט, ניט ער באַהאַלט דאָ געוועהר: ער וואַרט אף זײַן טאָכטער, וואָס דאַרף קומען פון שטאָט. אַליין טאָר ער זיך אַהין ניט באַווײַזן, האָט ער געבעטן פאַשען זיך דורכגיין און דערוויסן זיך, ווי לעבן זײַנע באַקאַנטע, און פרײַער פאַר אַלץ ארײַנגיין צו אווראַם יאָפּע און אים זאָגן, אַז ער, מיראָן, אייצעט אים מיט דער פאַמיליע זיך אריבער־קלײַבן צו אים אין דאָרף. אַז זיי האָבן זיך ניט באַוויזן צו עוואַקוירן, האָט ער שוין געוווּסט, איז ווי קאָן מען עס ניט העלפן א פרײַנט אין אַזא מין צײַט?

מיראָן איוואַנאָוויטש איז אף א סאַך עלטער פון אווראַמען. נאָר גוטע־פרײַנט זײַנען זיי שוין לאַנג. זאָל זיי דאָס אַנטקעגנקומען, וואָס זיי ווינטשן זיך איינער דעם צווייטן. אינעם בירגערקריג האָבן זיי ביידע געקעמפט אין איין פּאַרטיזאַנישן אָטריאַד. מיראָן געדענקט נאָך יענע צײַטן, ווען

אווראָמס טאַטע, נאָכעם, פלעגט מיט זײַן שוסטערשן קלאַפּערגעצײַג גיין פון דאָרף צו דאָרף. צוליב זײַן פרײלעך־טענצלדיק גענגעלע האָט צו נאָכע־מען זיך צוגעקלעפּט דער נאָמען בעגון, וואָס איז איבערגעגאַנגען צו אוו־ראָמען, אויך אַ שוסטער. אין דער וואָכעדיקער פּאַרנומענקײַט און פּאַר־האָוועטקײַט איז פּאַר די בעגונס דער טאָג געווען קליין. זיי האָבן ליב געהאַט אַרבעטן ביז שווייס און עסן צו זאַט. נאָך האָבן זיי ליב געהאַט אַ שפּאַס.

ביזן סאָף פון די צוואַנציקער יאָרן האָבן די בעגונס געוווינט אין דאָרף. זייער שטוב איז געשטאַנען אין סאַמע צענטער, לעבן קלויסטער. מיראָן איוואַנאָוויטש פלעגט אָפט אַרײַנקומען צו זיי. אים איז געפעלן געווען שטילערהייט קוקן, ווי אווראָם זיצט אויף זײַן נידעריק בענקעלע, מאַכט אַ דראַטווע, נעמט אַ שטיקל שוכוואַרג אויף דער קאַפּיטע און ברומט זיך אונ־טער אַ לידל, פון וועלכן ער אַליין לאָזט אַמאָל אַ טרער מינע, די פרוי זײַנע, איז געווען אַ נייטערקע. זי האָט אווראָמען געבראַכט דרײַ קינדער. נאָך יעדן האָבן איז זי, ווי אַ רויז, געוואָרן אַלץ שענער און שענער. קוקן אויף דעם פּאָרפּאָלק האָט מיראָן געקענט אַ שעה און מער, ביז ער פלעגט, געוויינלעך, אַ פרעג טאָן:

— נו, וואָס?

אווראָמס ענטפער איז געווען:

— אייסעך וואָס.

מינע האָט דערבײַ געוואָרפן אַ פאַרשטייענדיקן קוק אויף איר מאַן, און כאַטש אויף אירע ליפּן פלעגט זיך באַווײַזן אַ גוטער שמייכל, האָט זי קלוי־מערשט, געזיפצט:

— וואָסי דען?

— אַזוי גאָר! — האָבן זיי געקענט ענטפערן ביידע מיטאַמאָל.

ביז מיראָן האָט אָנגעשטאָפּט די ליולקע מיט טאַבעק און פאַררייכערט, זײַנען שוין די גלעזער ביז העכער האַלב אָנגעפילט און מינע האָט געהאַט אָוועקגעשטעלט אַ שיסל מיט געזײַערט קרויט. דערנאָך האָט זי דערלאַנגט אַ טעלער גוט צעקאָכטע ווײַסע פּאַסאָליעס מיט גראָבע בײַכער. צו אַ יאָמ־טעוו האָט די באַלעבאָסטע נאָך געבאַקן קיכלעך, וואָס האָבן זיך געקרישלט אין מויל.

קאָלזמאַן די מאַנצבלען האָבן נאָך געפילט קלאָרקײַט אין זינען און פעסטקײַט אין די פיס, האָבן זיי פאַרטרויט איינער דעם צווייטן דאָס פאַרבאָרגנסטע. נאָר ניט זעלטן איז געשען, אַז מע פלעגט היפּש איבער־כאַפּן די מאָס און אָנהייבן זיך באַרימען מיט דער רועך וויסט וואָס. מינע פלעגט דאַן אָפּגיין פון זיי וואָס ווײַטער.

אין 1928 יאָר האָט אווראָם יאָפּע באַשלאָסן זיך איבערקלײַבן אין דער נאָענטער גרויסער שטאָט, וווּ ס׳האָט זיך אָרגאַניזירט אַ שוסטער־אַרטעל. יענעם יאָר איז דער פרילינג געווען אַ שפּעטער, און די וואַסערן, ניט באַווײַזנדיק דערלויפן צום טײַך, האָבן זיך צעגאָסן איבער די פעלדער און וועלדער. ניט וואַרטנדיק, ביז דער וועג וועט זיך שטעלן, האָט גאָרבאַצע־וויטש גענומען זײַן פערד־און־וואָגן און אַריבערגעפירט די גאַנצע מישפּאָכע מיטן ביסל האָב־און־גוטס אין פאָרשטאָט.

א שטוב פון פיר צימערן מיט א קיך און א טעראַסע האָט מען אויסגע־בויט פון אַזוינע קלעצער, וואָס האָבן באַדאַרפט דינען פאַר קינדס־קינ־דער. דער גאָרטן און דער סאָד אַרום דער שטוב האָט פאַרנומען ניט ווײַ־ניקער פון א העקטאַר. די באַבּרולקע, וואָס איז געלאָפן פונעם באַרג אין דער בערעזינע, האָט זיך פרילינג־צײַט געלאָזט הערן אַפילע בײַ פאַרמאַכטע טאָפּל־פענצטער.

פון דעמלט אָן, ווי נאָר מיראָן איוואַנאָוויטש קומט אין שטאָט, ווייסט ער, אַז פריִער פאַר אַלץ דאַרף מען פאָרפאָרן צו די בעגונס. אויך די קינ־דער זייערע קומען אָפט איינע צו די אַנדערע אין גאַסט.

גאָרבאַצעוויטש ליגט אויפן פײַכטן גראָז, זײַנע אויגן זײַנען צום הימל פאַריסן, און אים דאַכט זיך, אַז קיינמאָל האָט דער איבערגאַנג פון טאָג צו נאַכט ניט געדויערט אַזוי לאַנג ווי איצט. פון מײַרעוו האָבן זיך געצויגן טונקעלע וואָלקנדלעך, און דערפאַר האָט זיך געדאַכט, אַז די נאַכט טראָגט זיך פון דאָרט, פונוואַנען די וואָלקנס ציִען זיך.

ערשט ווען עס איז גוט טונקל געוואָרן, האָט זיך אומגעקערט פאַשע א פאַרמאַטערטע און א בלייכע. דער גאַנצער צאָרן און גרויל, וואָס האָט זיך אָנגעזאַמלט פאַרן טאָג, האָט ערשט דאָ, ווען זי האָט דערזען דעם טאַטן, אַרויסגעשפּאַרט פון איר.

— גענוג, — האָט ער איר איבערגעשלאָגן, — פאַרשפּאַרסט מיר דער־ציילן, איך קען זיי, די דײַטשן. איז זאָגסטו, אַז די טאָכטער זײַנע, בראָניע, באַהאַלט זיך ערגעץ אויס אין שטאָט? דאַרף מען זי געפינען און ברענגען אַהער, — מיט טרערן וועסטו קיינעם ניט העלפן.

דערנאָך האָט ער געזאָגט אין דער הייך:

— מײַן נאָמען וועט ניט זײַן מיראָן, אויב איך וועל לאָזן די דײַטשן זיך נוצן מיט די בריקן.

ניט ווײַט פונעם ליכט־קרײַז, וואָס דער עלעקטרישער לאַמטערן האָט צעשפּרייט אויף דער ערד, איז זי געשטאַנען מיט א ייִנגל פון איר עלטער און געלושטשעט יאַדערן. דאָס ייִנגל זאָגט איר אַזוינע ווערטער, אַז דאָס האַרץ צאַפּלט פון נאַכעס, נאָר דאָס שטערט איר ניט ענטפערן אים קידער־ווידער און אַפילע מיט קויער אָפּשטופּן. די מאַמע, וואָס האָט אָנגעמעסנעפּעש פון יעדער קלייניקייט, קער שוין אויף געוויס איבערקלערן, וואָס בראָניע איז נאָך ניטאָ. שלאָגט זיך בראָניע מיט דער דייע — בלײַבן מיטן ייִנגל צי גיין אַהיים. א ביסעלע וועט זי נאָך מעסטן מיט אים די גאַס. די אָפענע טירן און פענצטער זײַנען פאַרהאַנגען מיט מאַרליע, וואָס הוידעט זיך פונעם שטילן ווינט. אויף די בענק בײַ די קאַליטקעס זיצט מען גאַנצע געזינדן. מע כאַפּט פרישע לופט, מע כאַכמעט זיך, מע לאַכט.

בראָניע, א הויכוווקסיקע, מיט לאַנגע שוואַרצע צעפּ, איז דאַן אַלט געווען קנאַפּע אַכצן יאָר. געציילטע טעג זײַנען פאַרבײַ, זינט זי האָט פאַרענ־דיקט דעם צענטן קלאַס. די מאַמע האָט געוואָלט, זי זאָל פאָרן קיין מינסק זיך לערנען אויף דאָקטער, נאָר בראָניעס ברודער, וואָס האָט זיך געלערנט

אין מאָסקווע, האָט געשריבן, זי זאָל אומבאַדינגט צושיקן די דאָקומענטן אין זעלבן טראַנספּאָרט־אינסטיטוט, ווו ער לערנט. און אַליין באַ איר איז אַלע טאָג אָן אַנדער פּלאַן געווען. יעדער נײַער אויסוואַל האָט איר אויסגעזען בעסער פאַרן לעצטן.

וועגן דעם אַלץ האָט בראָניע איצט פאַרגעסן. פאַר איין נאַכט האָט זי די גאַנצע מישפּאָכע פאַרלאָרן; פון דער שטוב, ווו זי איז געבוירן און געוואַקסן, איז פאַרבליבן אַ בערגל אַש און עטלעכע האַלאָוועשקעס.

אירע אַ שול־כאַווערטע, אַ ווײַסרוסיש מיידל, האָט זי אויסבאַהאַלטן פון טויט. איז ווייסט זי ניט, בראָניע, צי האָט מען איר גוטס אָדער שלעכטס געטאָן. עפּשער וואָלט שוין גאָר געווען בעסער צוזאַמען מיט טויטע טאַטע־מאַמע אין סאָד ליגן? איז אָף וואָס וואַרט זי? די כאַווערטע אירע, פּאַשע, וואָס האָט זי מיט עטלעכע טעג צוריק פון שטאָט אַרויסגעפירט, ווען זי געפינט שוין מער ניט מיט וואָס צו טרייסטן זי, טײַנעט, אַז שטאַרבן איז קיינמאָל ניט שפּעט.

אָט, דאַכט איר, האָט זי ערשט מיט דער מאַמען זיך געזען. עס איז עפּשער גאָר קיין כאָלעם ניט געווען. אירע גרויסע ברוינע אויגן זײַנען האַלב אָפן געווען, און געטראַכט האָט בראָניע גאָר וועגן אַן אַנדער זאַך, און מיטאָמאָל — די מאַמע... זי האָט זיך אוועקגעשטעלט אַנטקעגן פענצטער, אַ קוק געטאָן אָפן דיל און אָף דער סטעליע, ווי זי זאָל וויסן, די מאַמע, אַז די לעצטע צײַט האַלט זיך אוף איר טאָכטער אַמערסטן אין אַ קעלער. דערנאָך האָט זי בראָניען באַמערקט און שטיל אַרויסגערעדט: „בערל, דער ברודער דײַנער, איז געוויס אָפן פראָנט, און ווער ווייסט, צי ער וועט לעבן בלײַבן. איז שטאַרק זיך, ברײַנדעלע, לעב איבער דעם אומגליק. אַניט קאָן דאָך פון אונדזער מישפּאָכע קיין שפּור ניט פאַרבלײַבן...“

בראָניע האָט געוואָלט דערציילן דער מאַמען, ווי שווער איר איז, בעטן, זי זאָל מיט איר פאַרבלײַבן אָדער זי, בראָניען, מיט זיך צונעמען. האָט די מאַמע ווי זיך אָנגעשטויסן, אַ דריי געטאָן מיטן קאָפּ, פאַרדעקט די שוואַרצע צעשויבערטע האָר מיט דער אַלטער טערקישער שאַל און שוין באַם אוועקגיין געוואָרנט: „אַליין, טאָכטערקע, אַליין. אַליין דאַרפסטו אַלץ איבערקומען“.

בראָניע האָט פון אונטער דער קאָלדרע די האַנט אַרויסגענומען, זי אויסגעשטרעקט, נאָר אַכוץ אַ שטיקעלע לעוואָנע־שײַן, וואָס האָט אַרײַנגעקוקט צווישן די שפּאַלטן פון די פאַרמאַכטע לאָדנס, האָט זי גאָרניט אָנגעטאַפּט.

זי האָט זיך צו פּאַשען, וואָס איז באַנאַנד מיט איר געלעגן, צוגעדריקט, ניט פון מוירע, נאָר אַזוי זיך, קעדיי פילן, אַז זי איז איצט ניט אַליין. יענע האָט זיך אויסגעדרייט צו איר און, ווי פון שלאָף, אַ פרעג געגעבן:

— האַ, וואָס?

— די מאַמע... איך האָב נאַרוואָס די מאַמע געזען.

— א כאָלעם... דאָס איז צום גוטן.
— ניין, איך בין ניט געשלאָפֿן.
— טײַערע, — האָט זי בראָניען ארומגעכאפּט.

צום ערשטן מאָל פאר דער צײַט האָט זיך אין בראָניעס קאָפּ ווי א בליץ דורכגעטראָגן א געדאנק: „איך מוז לעבן!".

צי עס האָט טאָגן אָנגעהויבן, נאָר איר האָט זיך געדאכט, אז אין צימער איז שוין גאָר ניט אזוי פינצטער, און די שײַן האָט זי שוין ניט אזוי גע־שראָקן, ווי די לעצטע צײַט דער אָנקום פון טאָג.

מיראָן איוואנאָוויטש ווייסט די געגנט ארום ווי זײַנע צען פינגער. אף גאנצע וואָכן האָט ער געגנומען פארפאלן ווערן. ער ווייסט, צו וועמען מע דארף זיך ווענדן, וועמען מע דארף פאָלגן און וועמען — באפוילן. א ליב־האָבער אין קאָרטן שפּילן איז ער גאָר געוואָרן אף דער עלטער. און קומט ער שוין אהיים, אזוי גלײַך קלײַבט זיך בא אים צונויף א קאָמפּאניע, און ביז שפּעט אין דער נאכט שנײַדט מען זיך אין אָן „איין־און־צוואנציק".

„מעשוגע דער אלטער", — האָבן שכיינים געטײַנעט. אזא טײַער פערדל, ווי בא אים איז געווען, האָט ער עס נעכטן א באָכער פון אן אנדער דאָרף פארשפּילט, און יענער האָט גאנצפרי זיך ארופגעזעצט אף דעם רײַטנדיק און פאר מענטשן אין די אויגן מיראָנען נאָך א רייץ געטאָן: „געווען דײַנס, און איצט — מײַנס". וואָס א שקאָץ א באָכער קאָן! וואָלט ער זיך כאָטש שטילערהייט אָפּגעטראָגן, איז ניט, פלאפלט ער נאָך אף צעפיקעניש. פּאשען האָט ער אונטערגעוווּנקען: „דו לאָז מער דעם טאטן אין קאָרטן ניט שפּילן, אניט וועט ער אויך די בעבעכעס פארשפּילן, א הייסער שפּילער דײַן טאטע".

בא מיראָנען טאקע אין שטוב האָבן די „קאָרטן־שפּילער" זיך וועגן אלץ צונויפגערעדט, און אין א קורצער צײַט ארום האָט אין א טיפן וואלד, ווײַט פון דערפער און פון וועגן, צעשטעלט זײַן לאגער דער אָטריאד פּארטיזא־נער, און ווי אין א זײַט, לעבן סאמע וואסער־קוואל — גאָרבאצעוויטשעס „ווילע" — פיר אײַנגעבויגענע שטענגלעך, פון אויבן איבער זיי אָנגעוואָר־פענע צווײַגן, איבערגעדעקט מיט א פעל פון א בעהיימע, — אן עכט ציגײַ־נערש בײַדל. אליין מיראָן איוואנאָוויטש געפינט זיך זעלטן ווען אין לא־גער, נאָר דאָ וווינען זײַן טאָכטער פּאשע און איר כאווערטע בראָניע.

עס איז שוין א היפּשע צײַט אוועק זינט יענע נאכט, ווען מע האָט בראָניען צום ערשטן מאָל געשטעלט אפן פּאָסטן, דאָך האָט זי געשראָקן די פינצטערניש, דער וואלד, און ווער רעדט שוין, ווען א סאָווע האָט זיך פלוצעם צעוויינט! יאָ, טאקע ניט די ערשטע נאכט דאָ, און דאָך איז איר אפילע אפן זינען ניט געקומען, אז דאָס קאָן זײַן א פויגל. זי איז שטיין געבליבן א פארגליווערטע, נאָר איין וואָרט ארויסגעמורמלט: „מאמע".

דערנאָך — פאַרשעמט זיך און ביז ווייטעק אין דער ביקס זיך איַינגעקלאַ־מערט. פאַשען האָט זי דערציילט וועגן דעם, נאָר יענע האָט זיך אפילו ניט געוווּנדערט.

ערשט נאָך דער ערשטער שלאַכט האָט זי זיך באַרויִקט. דאָס איז פאַר־געקומען אַזוי אומגעריכט און שנעל, אַז איר איז אפילו אויפן געדאַנק ניט געקומען, אַז די קוילן צילט דער פיַינט אין איר, אין אירע פריַינט.

מיראָן איוואַנאָוויטש איז ניט געווען דערבײַ, נאָר ניט אַנדערש, ווי עמעצער האָט אים דערציילט. בײַ וועטשערע עסן האָט ער זיך געווענדט צו בראָניען:

— שלעכט דעם דײַטש, זייער שלעכט. אויב פאַר אים האָבן שוין מיידלעך ניט מורא, וועט ער ווײַט ניט פאַראָרן.

זי האָט פאַרשטאַנען, אַנטקעגן וואָס ער זאָגט עס, און איז אים געווען שטאַרק דאַנקבאַר. שטילערהייט, ער זאָל ניט באַמערקן, האָט זי אַרויסגענומען בײַ אים פון קעשענע זײַן ליולקע, אָפּגעגאַנגען אין אַ זײַט און אָנגעשטאָפּט זי פול מיט דײַטשישן טאַבעק — דאָס איינציקע, וואָס זי האָט פאַרכאַפּט נאָך דער שלאַכט.

פאַרענדיקט מיט דער וועטשערע, האָט דער אַלטער זיך אויפגעהויבן פון קלאָץ, אויף וועלכן ער איז געזעסן, אַ טאַפּ געטאָן מיט דער האַנט די קעשענע, צוגעגאַנגען צום שײַטער, אויפגעהויבן אַ גליִענדיקע קויל, זי אַ פּאָר מאָל אונטערגעוואָרפן אויף דער דלאָניע און צוריק אין פײַער אַריַינגעוואָרפן.

פאַשע מיט בראָניען האָבן זיך איבערגעוווּנקען.

— וואָס, איוואַניטש, עפּעס פעלט אײַך? — פרעגט בראָניע.

— טאַטע, עפּשער האָסטו זיך נאָך אַ גלאָז ביר פאַרבענקט?

— אָ, ציגן!

— איוואַניטש, בייזערט אײַך ניט. מיר ווייסן דאָך, וואָס אײַך פעלט, — מאַכאָרקע, אייגענע, שטאַרקע...

דער אַלטער האָט זיך אָנגעשפּיצט: עפּעס פאַרדעכטיקע רייד. אָבער ניין, ווי קומט עס צו זיי? און מיטאַמאָל האָבן זיך זײַנע אויגן פאַרזשמורעט, און מיט אויסגעשטרעקטע הענט, ווי אַ קינד, וואָס וויל וואָס גיכער באַקומען די געגאַרטע מאַטאַנע, האָט ער זיך אַ לאָז געטאָן צו בראָניען. מיט ביידע הענט האָט ער געהאַלטן די ליולקע. פאַשע האָט אים אונטערגעטראָגן אַ ברענענדיק שפּענדל, האָט ער, וויפל דער אָטעם האָט אים געקלעקט, אַרײַנ־געצויגן אין זיך דעם רויך, קלוימערשט באַרויגעז אַ קוק געטאָן אויף די מיידלעך און ניט אַנדערש, ווײַל ער איז שוין געווינט געווען, אַ בורטשע געטאָן: „אָ, ציגן!"

אַליין איז ער פאַרקראָכן אין בײַדל אויף נאַכטלעגער, און די מיידלעך, כאָטש דאָס איז געווען אין די הייסע זומערדיקע טעג מיט די סאַמע קירצ־סטע נעכט, האָבן דאָך פון געוווינהײַט זיך געהאַלטן וואָס נעענטער צום שײַטער. זיצן זיי זיך באַנאַנד — איינע וואַרפט אונטער פון מאָל צו מאָל אַ קאַרטאָפל, די צווייטע פאַרשיט זי מיט גליִענדיקע קוילן, און עס ציט זיך

א שמועס. אזוי באַמערקט מען ניט, ווי די וואַלד־פּינצטערניש ווערט צע־רונען, ווי דער שײַטער האַלט באַם לעשן זיך, און ערשט דאַן ווערן צוויי כאַווערטעס, אײַנגעוויקלט אין איין שינעל, אַנשלאָפן.

דער אָטריאַד האָט באַשטימט פאַרלאָזן דעם ראַיאָן. דאָס איז געווען אין די טעג, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן די ערשטע בלאָקאַדע. פון שטעט און שטעטלעך האָבן זיך אַ ציַ געטאָן אַהער, צו די פּאַרטיזאַנער, דײַטשישע פּאָלקן מיט אַרטילעריע, אַוויאַציע און טאַנקען. ביזן ברעג וואַלד איז מען געגאַנגען צוזאַמען, דאָ האָט די קאָמאַנדשאַפט צעטיילט דעם אָטריאַד אויף גרופּעס, וועלכע האָבן זיך געלאָזט אין פאַרשיידענע ריכטונגען. קומט דער טאָג, פאַרטײַעט מען זיך ערגעץ אין אַ זומפּיק אָרט אָדער גאָר בײַשכיינעס מיט אַ פײַנטלעכן גאַרניזאָן, און באַנאַכט, אויסגעהונגערטע, מידע, לאָזט מען זיך ווײַטער אין וועג.

גאָרבאַצעוויטש מיט פּאַשען זײַנען אַרײַנגעפאַלן אין איין גרופּע, בראָניע אין אַ צווייטער.

— היט זיך, בראָניע, — האָט זי פּאַשע באַם געזעגענען זיך געוואָרנט.

— אין אַ וואָך אַרום וועלן מיר זיך צונויפקומען, — האָט איר דער אַל־טער נאָכגעשריִען.

וועג עס איז זיך צונויפגעקומען, און ווער — ניט...

נאָך אין וועג האָט בראָניע זיך דערוווּסט, אַז באַם איבערגיין דעם שאָסיי האָט גאָרבאַצעוויטש מיט זײַן גרופּע אָנגעטראָפן אויף אַ זאַסאַדע. עס זײַנען געווען קלאַנגען, אַז אַלע זײַנען זיי אומגעקומען. אַן אויסשפּירער פון אַן אַנדער אָטריאַד האָט אַ קילאָמעטער צוואַנציק פונדאַנען באַגעגנט מיראָן איוואַנאָוויטשן — מיט אים זײַנען געווען נאָך זעקס פּאַרטיזאַנער, קיין פּרוי האָט ער ניט באַמערקט.

שפּעט אין אָוונט איז בראָניע געקומען אין נײַעם לאַגער, ווו עס איז געווען אָנגעמערקט דער זאַמלפּונקט. לעבן אַ שײַטער איז געזעסן דער אַלטער, צווישן די פיס האָט ער געהאַלטן זײַן ביקס, אויף איר איז ער גע־ווען אָנגעשפּאַרט און זיך געהאַלטן אין איין וויגן — רעכטס און לינקס. בראָניע האָט זיך אָפּגעשטעלט לעבן אים אַ פאַרשטיינטע. אַ ווײַלע האָט מיראָן איוואַנאָוויטש געקוקט אויף איר, ווי ער וואָלט זי ניט דערקענט, דער־נאָך זיך אויפגעהויבן, זי אַרומגענומען, צוגעדריקט צו זיך און הויך, אויף אַ קאָל, זיך צעוויינט.

2

זיי זײַנען געגאַנגען מיטן זעלבן וועג, מיט וועלכן בראָניע איז געקומען אין אָטריאַד. דאָס אָרט, ווו זיי האָבן זיך אָפּגעשטעלט, איז איר אויך געווען באַקאַנט. פונדאַנען איז ניט מער ווי איין קילאָמעטער צום „ווײַסן ברעג", און פון דאָרט איז שוין צו דער שטאָט מיט דער האַנט צו דער־לאַנגען.

פאַרקערעוועט האָבן זיי אַף רעכטס, צום כוטאָר, וואָס געפינט זיך אַף יענער זײַט טײַך אַלשאַנקע. די ערשטע נײַס, וואָס דער באַלעבאָס פון שטוב, באַ וועמען זיי האָבן זיך אָפּגעשטעלט, ניקאָלײַ קוליק, האָט זיי אָנגעזאָגט, איז געווען, אַז די דײַטשן האָבן, כאַטש מיט אַ פאַרשפּעטיקונג, נאָר באַשטימט אָנהייבן די נאַוויגאַציע אַפן טײַך. זיי האָבן שוין אופגעשטעלט די שפּײַכלערס, וואָס באַם טײַך־וואָקזאַל, און באַפרײַט די דורכגענג באַ די אופגעריסענע בריקן. אַלע טײַכלער איז באַפוילן זיך מעלדן אין אָרט־קאָמענדאַטור. פון די באַקענשטשיקעס האָבן זיך דערווײַל געמאָלדן נאָר צוויי מענטשן.

קוקנדיק אַף מיראָן איוואַנאָוויטשן, איז שווער געווען צו פאַרשטיין, צי האָט אים די ידיעה באַאומרויִקט אָדער דערפרייט. צוערשט האָט ער זיך פאַרקרימט, דערנאָך האָט זיך אַ פּײַערל באַוויזן אין זײַנע אויגן — אַ פּײַערל, וואָס באַווײַזט זיך זעלטן, נאָר בראָניע ווייסט, אַז דאָס איז באַ אים גיכער אַ סימען פון פרייד, ווי פון צאָרן. ער האָט צוויי מאָל אַ קלאַפּ געטאָן מיט דער ליולקע אין אָפּצאַס און צוויי מאָל איבערגעכאַזערט:

— אַזוי, אַזוי... הײַנט איז זונטיק, — האָט ער זיך געווענדט צו ניקאָלײַען, — מאָרגן גיי אין שטאָט, דו וועסט זײַן דער דריטער באַקענשטשיק, וואָס וועט זיך מעלדן אין קאָמענדאַטור. שײַעך צו ריידן — די נאַוויגאַציע הייבט זיך אָן.

— און די איבעריקע באַקענשטשיקעס, די איבעריקע וויִאַזוי? מיר האָבן שוין אַזוי אויך געוואָלט נאָך דיר שיקן.

— מיט די איבעריקע וועל איך אַליין ריידן. און איצט — שלאָפן. מײַנע כעוורע זײַנען מיד.

קוליק האָט זיך געקליבן אוועקגיין, זיך אַ רעגע פאַרהאַלטן און גענומען זיך נאָכפרעגן באַ מיראָנען, וואָס עס מאכט זײַן טאָכטער. בראָניע האָט זיך אויסגעדרייט אין אַ זײַט. עמעצער האָט אַ צייכן באַוויזן, ער זאָל אָנשווײַגן ווערן. אַ ווײַלע איז קוליק געשטאַנען אַ פאַרטראַכטער, דערנאָך האָט ער אַראָפּגענומען דאָס היטל, לאַנג געדרייט עס אין דער האַנט מיט אַזאַ אויסזען, ווי סײַ ער, סײַ זײַן היטל זאָלן זײַן אין עפּעס שולדיק. דערנאָך, ווי פאַרענטפערנדיק זיך, אַ זאָג געטאָן:

— מירן פאַרמאַכן די נאַוויגאַציע. מיראָן, מירן זיך אַ סטאַרע טאָן, גלייב מיר אַפן וואָרט...

אומזיסט האָט אים דאָן, באַ דער בערעזינאַ, קוליק געײַצעט פאַרגעסן אין די פּליטן. פאַרקערט, אָט איצט ער, מיראָן, באַם ברעג פון אָלשאַנקע, אַרום אים — פיר יונגע באָכערים, קימאַט נאָך ייִנגלעך, און איין מיידל, און ער לערנט זיי מאַכן אַ פּליט. זאָל זײַן אָן אײַנפּאַכער, אָן אײַנרייִקער. ניט פאַר קיין גרויסער מאַסע, נאָר צוויי־דרײַ מענטשן זאָלן זיך קענען דערקלײַבן, וווּהין זיי דאַרפן, ווײַל ניט אומעטום קריגט מען און ניט שטענדיק מעג מען זיך נוצן מיט אַ שיפל, און זיי שטייט פאַר אַזאַ אַרבעט, וואָס מאַלע וואָס עס קאָן זיך טרעפן.

אמאָל פלעגט מען אויסקלײַבן ספּעציעל געהילץ פאַר פּליטן. הײַנט טויג אַלץ — פון גראָבע קלעצער ביז פּאַשעטע צווײַגן. און די הויפּט־זאַך — מיראָן וויל, אַז יעדערער זאָל קאָנען מאַכן פון קאָרע אַ שטריק. בײַ אַלעמען באַקומט זיך, און בײַ בראָניען האַלט זיך די שטריק אין איין צעפּלעכטן. שוין דרײַ מאָל האָט ער איר באַוויזן, ווי מע מאַכט עס, און כאָטש שרײַ גוואַלד, איז ווי עס קומט צו מאַכן אַ קנופּ, צעפּלעכט ער זיך בײַ איר, און הייב אָן ווידער פון אָנהייב. גאַרבאַצעוויטש זאָגט איר גאָר־ניט, נאָר איר דאַכט זיך, אַז ער בייזערט זיך אויף איר. אַ סימען, ער האָט איבערגעכאַזערט נאָכאַמאָל: „מאַכן און טרײַבן אַ פּליט דאַרפט איר קענען אַלע, אַלע". קלאָר, אַז דער צווייטער „אַלע" האָט שוין ניט קיין שײַכעס צו יענע פיר, נאָר צו איר אַליין.

מיט דער קאָרע האָט זי זיך צעשניטן אַ פינגער. ווישט זי אָפּ דאָס בלוט אין גראָז, אַז קיינער זאָל ניט זען, און ערשט ווען דער אַלטער שטייט שוין בײַ אַ צווייטן, הייבט זי אויף דעם קאָפּ, און אירע אויגן באַגע־גענען זיך מיט זײַנע. אָן איבערגעכאַפּטער בליק, אָבער ווי זי האָט עס אים פאַרשטאַנען! אָט אַזוי פלעגט ער קוקן אויף פּאַשען, ווען ער פלעגט נאָך צוויי וואָכן פאַרפאַלן ווערן זיך אומקערן אין לאַגער. שאָענווײַז האָט ער געקאָנט ליגן, רייכערן און קוקן, ווי פּאַשע טוט עפּעס. דאָס מאָל האָט עס געדויערט נאָר איין אויגנבליק. ער דערלאַנגט בראָניען אַ שמאַט־קעלע:

— גיי, וואַש עס אויס אין טײַך און בינד איבער דײַן פינגער!

ווען זי קערט זיך אום צוריק, שטייט ער שוין און קאָמאַנדעוועט:

— אָט האָט איר אײַך וואַלד, און אָט איז דער טײַך. ניט קיין האַק און ניט קיין זעג, ניט קיין שטריק און ניט קיין... מיט איין וואָרט — גאָרניט פאַרמאָגט איר, ניט... און איבערקלײַבן זיך דאַרף מען וואָס גיכער. איז הײַדאַ, גענומען זיך, זאָל דאָס מאָל זײַן כאָטש איין פּליט פאַר אַלעמען.

בראָניע וואַרפט זיך אָנברעכן צווײַגן, רופט ער זי צוריק:

— ניין. דו שנײַד קאָרע און בינד אַ שטריק.

איר פאַרדריסט עס אַ ביסל, נאָר אַז דער קאָמאַנדיר באַפוילט, איז דאָך ניט שײַעך.

עס זײַנען, דאַכט זיך, ניט מער ווי עטלעכע רעגעס אוועק, און פון ברעג שרײַט מען שוין:

— פעסטיקן דאַרף מען, די שטריק אַהער!

זי שטרענגט אָן אַלע קויכעס. זי איז זיכער, אַז אַלע בליקן זײַנען צו איר געווענדט. און שוין שטרענגער קלינגט אַ קאָל:

— די שטריק! ווער פאַרהאַלט עס דאָרט די שטריק?

אַ לעצטע אָנשטרענגונג, און די שטריק איז פאַרטיק. האַסטיק לויפט זי צום ברעג, די ביקס אויפן אַקסל, אַ בינטל שוואַרצע האָר האָט זיך פון פּאַטשיילעכל אַרויסגערוקט, צעבלאָזט עס דער ווינט, און פונעם פּאָנעם טריפט שווייס. זי שטייט שוין ביז די קני אין וואַסער. איר דאַכט זיך, אַז דער סוינע גרײַפט אָן אויף אַן עמעס, האָט זי נאָך בייסן לויפן אַ שלייף גע־

מאכט, און איצט האָט זי אים פאַרצויגן אויף דער גרעסטער פּלאַכטע האָלץ. זי בייגט זיך אָן נאָך אַ צווייטער, דערהערט זיך אַ קאָמאַנדע:

— אופהערן! גענוג, מער דאַרף מען ניט! ווען עס וועט אויסקומען, וועט איר אַלע, אַלע קענען מאַכן אַ פּליט.

איר געפעלט, וואָס ער האָט איבערגעכאַזערט „אַלע, אַלע". אַ שאָד, וואָס זי האָט ניט קיין טאַבעק. אַניט וואָלט זי אים אָנגעשטאָפּט אַ פולע ליולקע. גיט זי זיך פון פרייד אַ וואַלגער אויפן גראָז, וואָס שמעקט מיט פייכטקייט, מיט פרישקייט, מיט לעבן.

מיראָן איוואַנאָוויטש איז באַגאַנגען אַ פעלער — ער האָט פאַרמינירט דעם דורכגאַנג אונטער דער בריק, וואָס אויף דער בערעזינאַ, און איז געווען זיכער, אַז די ערשטע גרויסע שיף, וואָס וועט זיך לאָזן אין רייס, וועט זיך אופרייסן. האָט ער עס אָבער געטאָן פאַר דער צייט. נאָך פאַר דריי טעג ביזן אָנהייבן די נאַוויגאַציע האָבן די דייטשן געפונען די מינע און זי אַרויסגעשלעפּט. די נייס האָט אים מאַמעש געפּלעפט, אָבער ניט אויף לאַנג. עס זיינען פאַרבליבן נאָך צוויי מעסלעס, איז קאָן מען עפּעס אופטאָן. עמעס, דאָס, וואָס ער האָט פאַרטראַכט, וועט זיי, די דייטשן, קיין גרויסן שאָדן ניט אָנטאָן, אָבער פאַר אַן אָנהייב איז עס ניט שלעכט.

די דייטשן שטאָלצירן מיט זייער פּינקטלעכקייט, מיט זייער אָפּהיטן דעם גראַפיק. איז אַדעראַבע, זאָלן זיי זיין בעריעס און שווימען לויטן גראַפיק. פאַר איין נאַכט האָט מען אין פינף ערטער איבערגעשטעלט די טייך-צייכנס — מע האָט די באַקענעס אָפּגערוקט אויף רעכטס. אין איין אָרט האָט מען איבערגעשטעלט דעם צייכן „פריי" דאָרט, ווו עס איז געווען „פאַרבאָטן", און פאַרקערט.

צוויי שיפן זיינען אַרויסגעגאַנגען פון פּאָרט. איינע האָט אויפן אַכטן קילאָמעטער זיך אָנגעשטויסן אויף אַ זאַמד-באַנק און איז שטיין געבליבן. די צווייטע האָט באַוויזן אָפּשווימען געציילטע עטלעכע קלאַפּטער — דער קעסל האָט זיך אופגעריסן. גאַרבאַצעוויטש האָט פאַר זיין כעווריע געשווירן, אַז ער ווייסט ניט פון וואָס צו זאָגן. דאָס האָט עמעצער אָפּגעטאָן אָן זיין וויסן.

כעווריע האָבן געשפּאַסט:

— האָבן מיר, הייסט עס, אַ קאָנקורענט. און ווער ווייסט, עפּשער קאָנ־קורענטן?

היינט אַז די דייטשן האָבן געכאַפּט אַזאַ מאַפּאָלע, איז ווי קאָן מען עס ניט זינגען? בראָניע האָט אַ גוטע שטים, ווייסן כעווריע וועגן דעם און זיי־נען זייער צופרידן, ווען איר זינגט זיך. מוירע האָבן איז ניטאָ פאַר ווע־מען. מע איז ווידער אויפן כוטאָר, וווהין אפילו באַטאָג איז ניט לייכט זיך צו דערקלייבן. דערצו איז פאַראַן נאָך אַן אייצע — מע זינגט שטילערהייט. פאַרשטייט מען ניט, פאַרוואָס איוואַניטש בייזערט זיך. ווי גיט מען עס אים צו דערקלערן, אַז אין אַזאַ נאַכט ווילט זיך גאָר ניט שלאָפן, אַז מע איז יונג. און ביכלאַל, וואָס זיצט ער עס עפּעס אַ פאַרקלערטער? ער האָט אַ

ווונק געטאָן צו בראָניען און אַליין געלאָזט זיך צום ארויסגאַנג. זיי האָבן זיך צוגעזעצט באַם סטויג פרישן היי. זי האָט געוואַרט — וואָס וויל ער איר זאָגן אַזוינס.

— איך מיין דיך מאָרגן אַוועקשיקן אין אַ ווײַטן וועג. מע דאַרף גיין אין אָטריאַד מיט אַ מיטיילונג.

עפּעס אַ געפיל האָט זי ווי געוואָרנט, אַז ניט דאָס איז דער איקער פון זײַן מיין.

— איר ווייסט דאָך, אַז איר וועט מיך שיקן, וועל איך גיין. צוויי טעג אַהין, צוויי טעג צוריק, און איך בין ווידער מיט אײַך.

— וועסט זיך דאַרפן פאַרהאַלטן דאָרטן אין לאַגער, ווײַל דו וועסט אונדז שוין ניט טרעפן דאָ. ווי נאָר מיר וועלן זיך אומקערן, וועל איך שיקן נאָך דיר, וועסטו קומען.

איצט האָט זי פאַרשטאַנען: עפּעס האָט דער אַלטער פאַרטראַכט, און פון איר וויל ער פּאַשעט פּאָטער ווערן. אויב אַזוי, האָט ער אַ טאָעס. דאָס מאָל וועט זי אירס אויספירן.

— מיראָן איוואַנאָוויטש, איך וועל ניט גיין! — האָט זי אַף אַ קאָל גע־ענטפערט.

— מיראָן איוואַנאָוויטש איז אַ קאָמאַנדיר פון אַ ספּעציעלער גרופּע, און דו האָסט, דאַכט זיך, פאַרגעסן אין דעם.

דאָס איז טאַקע עמעס, ווײַל וואָס קאָן זי טאָן, ווען ער מעלדעט פאַר אַלעמען: „כאַוועריטע יאָפע, איך באַפויל אײַך". וויאַזוי דאַן? ניט אויס־פּילן?

— איוואַניטש, — האָט זי שטילערהייט זיך שוין מער געבעטן, ווי געפּאָדערט, — זאָגט מיר דעם עמעס, איר האָט באַשטימט עפּעס אָפּטאָן און ווילט ניט, איך זאָל זײַן דערבײַ. איר שווײַגט, ווײַל דאָס איז אַזוי. איז אָט ווייסט, אַז איך האָב באַקומען אַ באַפעל צו זײַן די גאַנצע צײַט מיט אײַך.

בראָניע האָט זיך ניט געקאָנט פאַרשטעלן, וואָס פאַר אַן אײַנדרוק עס וועלן מאַכן אַף אים די לעצטע ווערטער. ווי אַן אָפּגעבריטער איז ער אופגעשפּרונגען פון אָרט.

— אַזוי גאָר, אַ באַפעל? וואָס בין איך — אַ קינד, וואָס דאַרף האָבן אַ ניאַנקע, אָדער מע דאַרף מיר נאָכגיין, קאָנטראָלירן, גאַרבאַצעוויטשן קאָנ־טראָלירן!

וואָס געזאָגט, איז פאַרפאַלן. וואָלט דאָס געווען מיט אַ יאָר צוריק, וואָלט זי זיך פאַרענטפערט פאַר אים. איצט איז עס ניט די בראָניע, וואָס געווען.

— וואָס רעדט איר? קאָנטראָלירן! נאָכגיין! ווער קאָנטראָלירט אײַך? איך טו דען ניט דאָס זעלבע, וואָס אַלע טוען? דער קאָמאַנדיר האָט גע־זאָגט, מע זאָל אײַך אָפּהיטן, און געהייסן מיר אומקערן זיך נאָר מיט אײַך. האָב איך ניט קיין רעכט פאַרלאָזן אײַך. און איר גלײַך — קאָנטראָלירן! זי האָט אים אָנגענומען פאַר אַ לאַץ.

— איז ווי, מיראָן איוואנאָוויטש, עפשער קאָנט איר זיך באגיין אָן א מיטיילונג, הא?

ער האָט זיך אָפּגעקערט פון איר און געלאָזט זיך פון הויף אין גאס. צו איר האָבן זיך עטלעכע מאָל דערטראָגן די ווערטער: „אָפּהיטן, ניאנקעס"...

ערשט איצט האָט זי באמערקט: זי שטייט בלויז אין איין קלייד, און אין דרויסן איז קיל און פײַכט. ערגעץ ווײַט האָבן הינט געבילט, ערגעץ האָט א ראקעטע זיך באוויזן און דערנאָך א טעמפּער קלאנג און א פײַער־צונג אין יענער ריכטונג. פון דעם אליין איז איר געוואָרן אי אומעטיק, אי פריילעך.

דאכט זיך, יעדערער וועט זאָגן, אז מענטשן, וואָס פארמאָגן ניט קיין הויז, וואָס טאָרן ניט טאָגן דאָרט, ווו מע האָט געגעכטיקט, דארפן פײַנט האָבן דעם הארבסט מיט די לאנגע, קאלטע, רעגנדיקע נעכט. פארטיזאנער וואַרטן גראָד אף דער צײַט. און גאָרבאצעוויטש, כאָטש ער שווײַגט, נאָר זײַנע כעוורע פארשטייען, פארוואָס ער קאָן זיך עס קיין אָרט ניט געפינען.

ער האָט שוין פון לאנג געטרוימט, ווי רײַסט מען אוף די שפּײַכלערס באם פאָרט. וואָס דאָרט געפינט זיך, האָט ער געוווּסט. נאָר ווי דערקלײַבט מען זיך אהין, אז בעסאכאקל געפינען זיי זיך פון יענער זײַט בערעזינא און טאָג ווי נאכט שטייט דאָרט א וואך? האָט זיך געפונען א האנט, וואָס האָט זיי באנאכט אונטערגעצונדן. אין שטאָט האָט מען ארעסטירט עטלעכע צענדליק מענטשן. איז צוליב וואָס נאָך וואַרטן, ביז עמעצער וועט אים שטערן פארווירקלעכן דעם פּלאן, וואָס ער האָט נאָך פארטראכט אין די ערשטע טעג, ווען די דײַטשן זײַנען געקומען אהער?

ערשט נאָכדעם, ווי ער מיט זײַנע מענטשן זײַנען אָפּגעגאנגען היפּשע עטלעכע קילאָמעטער, האָט ער דערקלערט, וווהין און צוליב וואָס זיי גייען. זיי דארפן פאר איין נאכט אופרײַסן די באן־בריק אף דער בערעזינא און בעמיילע שוין פארשטעלן דעם וועג פאר די שיפן און בארזשעס.

אף אזא נאכט האָט געלוינט אפילע נאָך מער וואַרטן. א רעגן מיט א שניי צוזאמען האָט אָן אופהער געשאָטן, און א ווינט, א בייזער און אָן עסעריקער, האָט זיך ווילד געדרייט. דאָס ערשטע מאָל זעט בראָניע, דער טײַך זאָל זײַן אזא ווי איצט. ווי ער טומלט עס! די כוואליעס — אָט־אָט זײַנען זיי גרייט ארויסשפּארן פון די ברעגן. איז באגעגנט מען זיך מיט א בערגל, מיטן ווינט, מיט אן אָנגעלאָפּענער ריטשקע, און צוריק אין טײַך און ווידער א קלאַפּ, אזש שוים באווײַזט זיך.

מע גייט שטיל, געהיט, איינער הינטערן צווייטן. צוערשט האָבן איינציקע קאלטע טראָפּנס דורכן קאָלנער זיך פארקליבן און, טריפנדיק, געשניטן דאָס ווארעמע לײַב. איצט זײַנען די קליידער שוין דורכגענעצט אף דורך און דורך. זיי ציִען צו דער ערד, נאָר ווער קאָן עס אָפּשטיין פון אָן עלטערן, וואָס שפּאנט דער ערשטער פאָרויס.

צו דער בריק איז נאָך ווײַט, נאָר גאָרבאצעוויטש שטעלט זיך אָפּ. פונדאנען וועט מען ציִען דעם שנור. אונטערוועגנס האָט מען פארכאַפּט מיט

זיך עטלעכע קלעצער, וואָס האָבן זיך געוואַלגערט לענגויס דעם טײַך. אַפּגיך מאַכט מען אַ פּליט. אַף אים פאַרקלײַבט זיך מיראָן איוואַנאָוויטש מיט זײַן געהילף. מע דערלאַנגט זיי די מאַסע, וואָס פאַרמאַגט היפּשע וואָג.

שטיל שטויסן זיי זיך אָפּ פון ברעג. דער פּליט באַוועגט זיך לאַנגזאַם. בראָניע, וואָס איז באַם ברעג פאַרבליבן, ווייסט עס, ווײַל זיי ציִען פון אירע הענט דעם צינד־שנור. עס טרעפט, זיי שטעלן זיך גאָר אָפּ. עפּשער האָבן זיי דערגרייכט דאָס אָרט? נאָר ניין. ווידער ציט זיך דער פאָדעם פון אירע הענט. זי האַלט אים אין איין איבערוקן פון דער דלאָניע אַף די פינגער און צוריק.

בראָניע פאַרזשמורעט די אויגן. עטלעכע מעטער שנור אַנטלויפן מיט־אַמאָל פון אירע הענט. קלאָר, זיי זײַנען אונטער דער בריק. ערשט איצט פאַרהאַלט זי דעם אָטעם... ווי אויב מע באַמערקט זיי?

איר דאַכט, אַז אַ גאַנצע אייביקייט איז שוין פאַרבײַ, אַז עס איז שוין גאָר ניט אַזוי פינצטער. זי פילט ניט, דער רעגן זאָל אַזוי פּאַטשן. דער ווינט איז, דאַכט זיך, שטילער געוואָרן, און דער טײַך טומלט ניט, ווי פריִער. זי איז קימאַט ווי זיכער, אַז די צוויי דײַטשישע וואַכלײַט שטייען ניט בײַ די עקן בריק, נאָר זיי שפּאַנען הין און צוריק... און עפּשער שטייט איינער גראָד אַף דעם אָרט, וווּ מע דאַרף די מינע אונטערלייגן? און ווי אַ באַשטעטיקונג, אַז דאָס איז אַזוי, רײַסט זיך אויף אַ ראַקעטע אײַנדערלופטן און דערנאָך אַ לאַנגע אויטאָמאַטן־ריי. בראָניע פאַלט צו צו דער ערד, היט זיך, זי זאָל דעם שנור ניט קיין צי טאָן אַף צוריק. וואָלט נאָך עמעצער זײַן דאָ לעבן איר, וואָלט ער זיכער דערהערט, ווי זי האָט אַ מורמל געטאָן: „אוי, מאַמעו!". נאָר ס'איז ווידער שטיל, און נאָך געדיכטער איז די נאַכט־פינצטערניש, קריכן אַנדערע געדאַנקען: קלאָר, אין אַזעלכע נעכט זײַנען די דײַטשן באַזונדערס וואַכזאַם. און אַ פאַרדראָס האָט זי געמאַטערט — ווי האָט זי עס אים אָפּגעלאָזט, ווען אַליין דער קאָמאַנדיר האָט איר באַפוילן אים אָפּהיטן.

בראָניע שפּרינגט אויף. דרײַ מאָל נאָכאַנאַנד האָט מען אַ צי געטאָן דעם צינד־שנור, פאַרטיק! איצט הענגט אַלץ אָפּ פון איר. זיי וועלן אָפּשווימען אַ ביסל פון בריק, דערנאָך — צום ברעג, און וואָס גיכער לאָזן זיך לויפן אַהער. זאָל אַ האָגל פון שטיינער פאַלן, זאָלן קוילן פײַפן, וועט זי ניט וואַרפן דעם שנור, וואָס נאָר זי איינע האַלט איצט אין די הענט.

ערשט אין אַ שאָ אַרום דערהערט זיך אַ פײַף פון אַ לאָקאָמאָטיוו און דערנאָך אַ קלאַפּן פון רעדער. פעסטשטעלן, ווען דער צוג וועט זײַן אַף דער בריק, איז גאָר ניט פון די שווערע זאַכן — גאָר אַנדערע קלאַנגען. ביז ווייטעק פאַרבײַסט זי די ליפּן. גאָרבאַצעוויטש שרײַט:

— ציִ!

וואָס ווײַטער איז געווען, וואָלט זי אַליין ניט געקאָנט גענוי דערציילן. עס האָט זי אונטערגעוואָרפן, און אַ הייסע כוואַליע שײַן האָט איר אַ זעץ געגעבן אין פּאָנעם און פאַרבלענדט. בראָניע האָט פאַרגעסן אין דער וואָרענונג — עפענען דאָס מויל, איז זי פאַרטויבט געוואָרן.

ניט אנדערש, ווי מע האָט צו איר געשריִען. גאָרבאַצעוויטש האָט זי א שטויס געטאָן: „לויף נאָך מיר״.

זיי האָבן זיך אָפּגעשטעלט איבערכאַפּן דעם אָטעם. נאָכאַמאָל זיך א ריס געטאָן פּאָרויס, געפאַלן און ווײַטער געלאָפן. עס איז אוועק א שיסערײַ. פון די ראַקעטעס איז ליכטיק געוואָרן. ביז דעם ראַנד פון וואַלד איז שוין אויסגעקומען פויזען אָף אַלע פיר.

פאַרטאָג איז שטילער געוואָרן דער ווינט. פרישע שפּורן פון וואַלד־כײַעס האָבן זיך באַוויזן. קאָן זײַן, דער וועטער, און, מעגלעך, דער אופרײַס האָט זיי אופגערודערט. אונטער די ביימער האָט זיך פאַרהיט דער ערשטער שניי. און נאָר פון די קרוינען האָט געהאַלטן אין איין טריפן. מיראָן איוואַ־נאָוויטש איז איצט אויך געגאַנגען דער ערשטער. זײַן פּלייצע — אײַנגעע־הויקערט, דאָס היטל — אָפן שטערן אַרופּגערוקט, און דאָס פּאָנעם — אײַנ־גאַנצן אין קנייטשן. ער האָט זיך אָפּגעשטעלט, מיטן היטל אויסגעווישט דעם שווייס פון פּאָנעם, און ווען בראָניע האָט זיך מיט אים אויסגעגלײַכט, האָט ער זי אונטער דער האַנט גענומען און לאַנגזאַם געשטעלט ווײַטער ברייטע טריט.

— האָסט מוירע געהאַט?

זי האָט ניט געוווּסט וואָס צו ענטפערן.

— האָסט געמיינט, מיר וועלן זיך ניט אומקערן?

איר ענטפער איז געווען א שאָקל מיטן קאָפּ, אז יאָ.

ביידע האָבן געטראַכט איצט וועגן פּאַשען. גאָרבאַצעוויטש — אז איר דער ערשטער האָט ער אָנגעטרויט דעם סאָד, אז זײַן נאָמען וועט ניט זײַן מיראָן, אויב ער וועט דערלאָזן די דײַטשן זיך באַנוצן מיט דער בריק. בראָ־ניע — אז אונטער דער זעלבער בריק האָט גאָרבאַצעוויטש אין א פינצ־טערער נאַכט, אָף א קליין שיפל, געוואַרט אָף איר מיט פּאַשען, ווען זיי זײַנען געלאָפן פון שטאָט. איר האָט זיך געוואָלט אים זאָגן עפּעס אַזוינס, ער זאָל וויסן, וועגן וואָס זי קלערט.

— די אופגעריסענע בריק וועט זײַן איר דענקמאָל.

און ווידעראַמאָל האָט זי דערפילט אָף זיך זײַן בליק, וואָס נאָר אָף זײַן טאָכטער פלעגט ער אַזוי קוקן.

3

די צײַט — זי שטייט ניט. אַרבעט איז פאַראַן נאָך מער ווי פריִער. דער פראָנט — ער רוקט זיך אַלץ נעענטער און נעענטער צו דער בערעזינע. ניט וועגן נאַוויגאַציע טראַכט איצט דער סווינע. די דײַטשן מינירן דעם טײַך, אונדזער פלאָטיליע זאָל זיך ניט קענען דורכרײַסן.

גאָרבאַצעוויטש האָט זיך אײַליק גענומען קלײַבן אין וועג אַרײַן. און ווידעראַמאָל אַלט־באַקאַנטע מענטשן, דערפער, כוטאָרן, און אַלץ צוליב

אַ טײַך, וואָס אפילע ווען מע איז ווײַט פון אים, ווײַזט זיך אויס, אַז אָט פליסט ער באַנאַנד און איר הערט, ווי זײַנע וואַסערן מורמלען.

הײַנט איז געווען בראָניעס ריי גיין מיט מיראָן איוואַנאָוויטשן אין דאָרף צו דעמידן — דעם פּאַרבינדלער, וואָס האָט באַדאַרפט ברענגען פאַר זיי וויכטיקע נײַס פון שטאָט. צום ראַנד וואַלד האָבן זיי זיך דערקליבן, ווען אין פיל הײַזער האָבן נאָך פײַערלעך געברענט. אַ דאָרף איז דאָס געווען, וווּהין דײַטשן און פּאָליציי באַווײַזן זיך זעלטן און ווו גאָרבאַצע־וויטש קען קינד־און־קייט. טאַקע דערפאַר האָט ער ניט געוואָלט אַזוי פרי לאָזן זיך, קעדיי קיינער זאָל אים ניט באַמערקן.

אין וואַלד איז געווען קיל און פײַכט. בראָניע האָט געפּויעלט בײַ אים, זי זאָל זיך אַליין לאָזן אין דאָרף און דאָרטן צוּוואַרטן אויף אים. ס'האָט זי פאַרכידעשט, וואָס פון צווייטן עק דאָרף האָט זיך דערטראָגן אַ בילן פון הינט. מיט שטילע טריט איז זי דורכגעגאַנגען דאָס דאָרף־בריקל און מיט די גערטענער געלאָזט זיך אַהין, ווו דעמיד וווינט. צו דער שטוב איז זי ניט דערגאַנגען, עפּעס נאָך מענטשן זײַנען געגאַנגען אַהער. זי האָט זיך אָפּגעשטעלט בײַ דער שטאַל, וואָס אַנטקעגן, און גענומען זיך אײַנהערן. בײַם טויער האָט זיך עמעצער אָפּגעשטעלט, דערנאָך אַרײַן אין הויף. אין אַזאַ שפּעטער שאָ איז די פּאָרטקע שטענדיק פאַרשפּאַרט, און דאָ האָט אפילע קיין סקריפּ ניט געטאָן. נאָר ווער ווייסט, עפּשער האָט נאָך ווער באַדאַרפט קומען אַהער. די הינט אין צווייטן עק דאָרף זײַנען אַנשוויגן געוואָרן. אַרום איז געווען אַזוי שטיל, אַז זי האָט געהערט, ווי איר אייגן האַרץ קלאַפּט.

אין אַנטקעגנדיקן הויף האָט מען אַ הוסט געטאָן. זי וואָלט געמעגט שווערן, אַז דאָס איז דעמיד. דערנאָך האָט עפּעס אינדערלופטן אַ פײַף גע־טאָן, און דײַטשישע זידלווערטער האָבן זיך צו איר דערטראָגן. ניט אַנ־דערש, אַז דער פּאַרבינדלער איז דורכגעפאַלן, און דאָס וואַרט מען אויף גאָרבאַצעוויטשן.

פײַל־אויסן־בויגן לאָזט זי זיך מיט די גערטענער צוריק. זאָל זי נאָר באַווײַזן דאָס בריקל איבערלויפן.

שפּעט. עמעצער גייט צום בריקל. פאַרלויפן דעם וועג וועט זי שוין ניט באַווײַזן. זי וועט פויזען צום טײַכל און וועט עס אַריבערשווימען. נאָר צוליב וואָס איז דאָס ווארפן זיך אין דעם אײַז־קאַלטן וואַסער, ווען איבער דעם בריקל שפּאַנט שוין פון יענער זײַט ער — גאָרבאַצעוויטש. די שטיל־קײַט ווערט צעשמעטערט פון איר קאָל:

— צוריק!

צו נאָענט איז שוין גאָרבאַצעוויטש געווען פון סוינע, וואָס האָט אויף אים געלאָקערט, ער זאָל באַווײַזן אַנטלויפן. זיי האָבן זיך אַרופגעוואָרפן אויף אים, און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ געראַנגל. בראָניע איז אין עטלעכע געציילטע מעטער פון זיי. איינס האָט זי געוווּסט: דאָס, וואָס זי האָט דער־לאָזט, אַז גאָרבאַצעוויטש זאָל אַרײַנפאַלן אַ לעבעדיקער צום פײַנט, וועט זי אַליין זיך קיינמאָל ניט מוחל זײַן. מיט די ציין האָט זי אַרויסגעריסן דאָס רינגל פון דער גראַנאַטע, פון דער „לימאָנקע״, און אַ שלײַדער גע־טאָן זי.

דער ערשטער איז געקומען צו־זיך איינער פון די פאָליציַיען. אַ קלאַפּ פון איר ביקס האָט אים צוריק אומגעוואַלגערט. דער צווייטער איז, ווײַזט אויס, אַ טויטער געלעגן. מיראָן איוואַנאָוויטש איז געווען פאַרווונדעט.

— גיין קענט איר?.. צוריק צום וואַלד!

צוערשט איז ער אַליין געגאַנגען. לײַכטנדיקע קוילן האָבן זיך געריסן, אַ ראַקעטע האָט אַלץ באַלויכטן, זײַנען זיי צו דער ערד צוגעפאַלן. אויפהייבן זיך האָט זי אים געהאָלפן און ווײַטער שוין די גאַנצע צײַט געפירט אים אונטער דער האַנט. פון זײַן רעכטער באַק האָט געטריפט בלוט. שוין ניט ווײַט פון די ערשטע קוסטן האָט ער זיך אײַנגעאַנצן צו דער ערד אַראָפּגעלאָזט.

— איוואַניטש, — האָט זי מיט טרערן אין די אויגן זיך געבעטן, — נאָך אַ ביסעלע. נו, העלפט מיר.

זי איז געווען גערעכט. זי איינע האָט דאָך באַדאַרפט זייערע ביידנס לעבן ראַטעווען. איז ווער מען העלפן, אויב ניט איר? ביז פאַרטאָג האָט זי אים ניט ווייניקער ווי אַ דרײַ קילאָמעטער אָפּגעפירט טיף אין וואַלד אַרײַן. ער איז עטלעכע מאָל ווי צו־זיך געקומען. דערנאָך ווידער דעם באַוווּסטזײַן פאַרלאָרן. אין דרײַ ערטער איז ער געווען פאַרווונדעט. בראָניע האָט איבערגעבונדן זײַנע ווונדן און זיך צוגעשפּאַרט מיט אים צו אַן אַלטן דעמב.

די פײַכטע ערד, די פרימאָרגן־קילקײַט האָט געהאָלפן גאַרבאַצעוויטשן קומען צו־זיך. ער האָט אויסגעדרייט דעם קאָפּ, און דער שאַרפער ווייטעק אין אַקסל האָט אים דערמאָנט: ער איז געגאַנגען אין דאָרף... מע איז אויף אים אָנגעפאַלן... ער האָט זיך עפּשער נאָך עפּעס דערמאָנט, נאָר ער האָט באַמערקט: ניט ווײַט פונדאַנען, אונטער אַ פאַרצווײַגטן בוים שטייט בראָניע אויף די קני און באַמיט זיך פאַנאַנדערצובלאָזן אַ שײַטער. אויב אַזוי, איז עס אויף געוויס אַ כאָלעם... און ער האָט ווידער צוגעשלאָסן די אויגן.

ער ווייסט, מע דערציילט, אַז פאַרן טויט דערמאָנט מען זיך אין דעם, וואָס אין לעבן איז פאַרלאָפן. איז אָט פאַרוואָס ער זעט די ברייטע לאָנקע, וווּ ער, נאָך גאָר אַ קינד, ליגט אויף דער הוילער ערד אונטער אַ וואָגן, ער וויינט, ער רופט די מאַמע, נאָר זי איז ווײַט פון אים. און נאָך געדענקט ער דאָס וועלדל באַם דאָרף. און ער, דער פאַסטעך, פאָכט מיט דער לאַנגער שטריקלדיקער בײַטש... און אָט אַ שטילע זומערדיקע נאַכט — ער זיצט אויף אַ פּליט, די פיס ביז די קני אין וואַסער, און ציילט די שטערן, וואָס פאַלן פון הימל... עס פאַרטראָגט אים גאָר אין אַ נײַער וועלט. וואָס פאַר אַ קאָוועד מע גיט אים אָפּ! און כאָטש די עלטער רוקט זיך אָן, נאָר עס ווילט זיך לעבן, לעבן... איז פאַרגינט אים ניט עמעצער זײַן גליק. ער האָט נאָך קויעך, זאָל מען אים נאָר לאָזן אויף די פיס זיך שטעלן... ווידער האָט אים אַ שאַרפער ווייטעק אַ שניט געטאָן. צי ער האָט אַ קרעכץ געטאָן, אָדער ווײַל בראָניע איז שוין לעבן אים געזעסן. זי האָט אים געהאָלפן אונטערהייבן דעם קאָפּ און אים אונטערגעטראָגן אַ טרונק פון איר פליאַגע.

— נעמט, איוואַניטש, נעמט אַ זופּ וואַסער פון דער בערעזינאַ, שוין צוויי טעג, אַז איך האָב עס פאַרשפּעט... דערוואַרעמט זיך, און לאָמיר גיין... דאָ איז געפערלעך צו פאַרבלײַבן.

מיט ציטערנדיקע הענט האָט ער גענומען די פליאַגע און ניט צום מויל צוגעטראָגן, נאָר צו דער ברוסט.

— שטיי, וואַרט, איז דאָס האָסטו געשריִען „צוריק״? און פאַרוואָס האָבן זיי מיך נאָר פאַרוווּנדעט און ניט געטייט? האַ, פאַרוואָס?

— איך, איוואַניטש, דאָס האָב איך אײַך פאַרוווּנדעט. זיי האָבן געוואָלט אײַך אַ לעבעדיקן פאַרכאַפּן... לאָזט, וועל איך אײַך העלפן, מיר דאַרפן פונדאַנען אַוועקגיין.

זיי זײַנען געגאַנגען לאַנגזאַם. ער — זײַן געזונטע האַנט אויף איר אַקסל פאַרוואָרפן, זי — אַ ביסל אײַנגעבויגן, ס'זאָל אים לײַכטער זײַן זיך אָנשפּאַרן אָן איר.

אַ קילער ווינט האָט זיך דורכגעטראָגן אין וואַלד און געגנייט די קרוינען פאַרבוקן זיך פאַר די דורכגייער. עפּעס אַ פויגל האָט זיך פון אָרט אופגעהויבן און אין אַ זײַט אַוועקגעפלויגן, ווי אויך ער זאָל זיי דעם וועג אָפּטרעטן. בראַניע האָט אויסגעדרייט דעם קאָפּ און באַמערקט: איבער דעם אַלטנס געקנייטשטן בלייכן פּאָנעם זײַנען צוויי טרערן גערונען. איינע האָט שוין צו דער באָרד דערגרייכט, און די צווייטע — אַ גרויסע, אַ קײַלעכיקע, האָט ערשט פון אויג אַרויסגערונען.

— וואָס, איוואַניטש, אײַך איז קאַלט, אָדער עס טוט אײַך אַזוי וויי?

זיי האָבן זיך אָפּגעשטעלט איבערכאַפּן דעם אָטעם. מיט דער דלאָניע האָט ער אויסגעווישט די טרער, זי זאָל אויף דער וווּנד ניט טרעפן, דערנאָך איין פּוס פאָרויס, און ווידער זיך אָפּגעשטעלט.

— ווען פּאַשע זאָל ניט זײַן טויט, וואָלט איך צוויי טעכטער פאַרמאָגט. און איצט ביסטו מיר איינע פאַרבליבן.

צו דער שטאָט האָט זיך דורכגעריסן די מיליטערישע דניעפּער־פלאָטיליע. דורך דער בערעזינאַ האָט זי דורכגעפירט גאַרבאַצעוויטש מיט זײַן גרופּע.

מיראָן איוואַנאָוויטש האָט געהאַלטן אין אײַנקוקן זיך אין די אַלט־באַקאַנטע ערטער. זײַנע אויגן זײַנען געוועזן פאָרויס געווענדט. אָט האָט ער געפונען דאָס, וואָס ער האָט געזוכט, — דאָס צווײשטאָקיקע הויז פונעם טײַך־וואָקזאַל.

— זע, — האָט ער באַוויזן בראַניען, — עמעצער שטייט אויפן דאַך! קוקט, קוקט — אַ רויטע פאָן! די זעלבע, וואָס איז דאָ געהאַנגען ביז דער מילכאַמע!

די שיף האָט זיך דערנעענטערט. אויפן דאַך באַם פלאַגשטאָק איז געשטאַנען ניקאָלײַ קוליק, דער זעלבער באַקענטשיק, וואָס האָט דער דריטער לויטן צעטל זיך געמאָלדן אין דער דײַטשישער אָרט־קאָמענדאַטור.

— פֿײַן! — האָט אים פונווײַטן דער אַלטער געשריִען.

— ניט ערגער ווי אופרײַסן אַ קעסל אָדער אונטערצינדן די שפּײַכ־לערס, — האָט קוליק פון דאַך אַראָפּגעשריִען.

— איז וואָס זשע שטייסטו? זעסט דען ניט? די נאַוויגאַציע הייבט זיך אָן! לויף נאָך די טײַכלערס!..

* * *

ווידער פינקלען גרינע און רויטע שטערנדלעך אויף דער בערעזינאַ. פרעגט אים, דעם אַלטן פליטן־טרײַבער, וועט ער אײַך זאָגן, אַז פאַרט אויס אַ וועלט, וועט איר קיין שענערן טײַך ניט געפינען. און נאָך וועט ער אײַך באַווײַזן — די בריקן, וואָס מע האָט אויסגעבויט אויפן אָרט פון די אופגע־ריסענע. נאָר מער פון אַלץ קלײַבט ער נאַכעס פון בראָניען, וואָס איז אוועקגעפאָרן אין שטאָט און לערנט דאָרט אויף דאָקטער. ניט לאַנג צוריק איז ער געווען בײַ איר. אויף דער וואַנט איבער בראָניעס קינדס וויגעלע הענגען אין צוויי שוואַרצע ראַמלעך די פאָטאָס פון אירע עלטערן און פון פּאַשען. און אַנטקעגן — זײַן, גאַרבאַצעוויטשעס, פּאָרטרעט, פונקט אַזאַ, ווי ער שטייט איצט בײַם טײַך מיט דער ליולקע אין מויל.

אינהאַלט

דער מישפּעט נאָכן אורטייל. ראָמאַן 5
פּעראָ רוס*. דערציילונג 315
בא דער בערעזינא*. דערציילונג 433

מישע לעוו

דער מישפּעט נאָכן אורטייל

מ., „סאָוועטסקי פּיסאַטעל״, 1980, 456 זײַטן
ארויסלאָז־פּלאַן פון 1980 י. נומ. 274

קינסטלער וו. לאַקשין
רעדאקטאָר מ. שולמאַן
קינסטלערישער רעדאקטאָר יע. קאַפּוסטין
טעכנישער רעדאקטאָר ר. סאָקאָלאָווא
קאָרעקטאָר ד. גראַזאַווסקע

אינפאָרמאַציע־ביולעטען נומ. 2250

אָפּגעגעבן אין זאַץ 23.01.80. אונטערגעשריבן צום דרוק 21.07.80 פאָרמאַט 1/32 108×84. טיפּאָגראַפיש פּאַפּיר נומ. 1. הויכדרוק. באַדינגלעכע דרוקבויגן 23,94. פאַרלעגערישע דיסקאָנט־בויגן 28,65. טיראַזש 2000 עקז. באַשטעלונג נומ. 1947. פּרײַז 2 רוב. 10 קאָפּ. פאַרלאַג „סאָוועטסקי פּיסאַטעל״, 121069, מאָסקווע, וואָראָווסקי־גאַס, הויז נומ. 11. באַלוינטע מיטן אָרדען פון דער רויטער ארבעטס־פאָן מאָסקווער טיפּאָגראַפיע נומ. 7 „איסקרא רעוואָליוציִי״ פון „סאָיוזפּאָליגראַפּפּראָם״ פונעם מעלוכע־קאָמיטעט פון פּססר איבער די איניאַנים פונעם פאַרלאַג־וועזן, פּאָליגראַפיע און בוך־האַנדל. 121019, מאָסקווע, אַקסאַקאָוו־געסל, הויז נומ. 13.

Михаил Андреевич
Лев

СУД ПОСЛЕ ПРИГОВОРА

(на еврейском языке)

М., «Советский писатель», 1980, 456 стр.
План выпуска 1980 г. № 274

Художник *В. В. Локшин*
Редактор *М. Я. Шульман*
Худож. редактор *Е. Ф. Капустин*
Техн. редактор *Р. Я. Соколова*
Корректор *Д. С. Грозовская*

ИБ № 2250

Сдано в набор 23.01.80.
Подписано к печати 21.07.80.
Формат 84×108¹/₃₂. Бумага тип. № 1.
Высокая печать. Усл. печ. л. 23,94.
Уч.-изд. л. 28,65. Тираж 2000 экз. Заказ № 1947.
Цена 2 р. 10 к.
Издательство «Советский писатель»,
121069. Москва, ул. Воровского, 11.

Ордена Трудового Красного Знамени
Московская типография № 7 «Искра революции»
«Союзполиграфпрома» Государственного
комитета СССР по делам издательств,
полиграфии и книжной торговли.
Москва 121019, пер. Аксакова, 13.